CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY összes művei

Levelezés

AKADÉMIAI KIADÓ

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTETTE

DEBRECZENI ATTILA ÉS SZUROMI LAJOS

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
Levelezés

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA
DEBRECZENI ATTILA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap
és a Felsőoktatási Pályázatok Irodája támogatásával

Lektor

MEZEI MÁRTA

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)
ISBN 963 05 7628 7 (kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 4.

Első magyar nyelvű kiadás: 1999
© Debreczeni Attila, 1999

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

LEVELEK

1792

1. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1792. [augusztus 6. előtt]

Megjegyzett Szók és Szólások.

1. a' Levélben.

egyik, pro *eggyik*. ez úgy vélem figyelmetlenségből esett.
fénnye, pro *fényje*, vel *fénye*. – A' gyökér fény. Hozzá jövén a' j suffixum, quod possessionem denotat, lessz *fényje*. Ezt, ámbár így is jól mondódik, az Euphonia *fénye*-vé csinálja.
ditsősség, pro dicsőség. Ez szenvedhetetlen hiba. Látjuk, hogy illy substantívumokat a' Magyar mindég az adjectivumok mellé ragasztott ság-gal vagy ség-gel csinál. Mint kegyes-ség, bolond-ság, vak-ság etc. – – Ugy de itt a' gyökér nem dicsős, – hanem dicső, és igy nem dicsős-ség, hanem dicső-ség. – – –

Illyen a' *Béke-ség* is, mellyet most sokan felette rosszúl *Békesség*nek írnak. Nézzük meg a' régi Kiadásokat, 's látni fogjuk hogy mindenütt *Békeség*, és nem *Békesség*, az.
fáradtság, malè. Irni kell vagy fáradtt-ságnak, vagy fáradságnak. ac si foret fáradás.
nehesztelhet. Error calami. Nehéz, ergo neheztelni. non nehesztelni. Mihálly male; bene Mihály.
hallhatatlan Poeta. Poeta immortalis. Koránt sem! Ha így íródik inaudibilis Poetat teszen mert hallok audio, morior pedig halok.

2. a' Versekben.

Nyomdokábúl, pro ból, csúnya dialectus.
széljel, non vero széllyel. Az okát érteni könnyű a' mondottakból.
fordíttya male; terminatio *ja* est mint: capit fogja, mordet harapja; hinc fordít-ja, vonja, etc. A' Museum Kiadói Rajnis ellen való bosszúságból *ttya*-t és nnya-t kezdének, 's

már most szégyenlik vissza vonni szavokat. Látjuk cselekedeteknek helytelenségét leginkább e' szókbann: nád-ja arundo ejus; – dat hoc ad-ja. – sinit hagy-ja. Ők ezeket a' szókat így írják haggya. azt állítván hogy a' hang így ejtődik. Jó; légyen; noha én azt állítom, hogy a' ki Idiotának nem akarja magát igen is méltán neveztettni; annak nem csak a' hangra, hanem a' derivatióra is kell vigyázni; de ha a' hangzat miatt a' *sinit* haggya, miért nem aggya és nággya a' hangzat miatt a' dat hoc és az arundo ejus? – Ennyire viszi az embert a dühösség és megátalkodott harag.

tőlle; dicitur quidem in Transylvania; de az Euphonia tőle véle, felőle-t kíván. Ez igazabb is, kedvesebb is.

Attya. pater ejus. Atya pater, ja ejus. Hinc Atyaja. a' Syncope ki ugratja a' közbülső a-betűt, 's lessz aty'ja, az az atyja. anyja, bátyja, sed non fatyja, quia radix est fattyú non fatyú.

Ejjtől. malè. radix est *éj*. hinc *éj-jel* de nocte, mint *reg-gel* (*reg* obsoletum) de mane. Nox Hungarorum *Éjtszaka* ostendit etiam irrationabilem Idiotarum scribendi modum. *Éj* nox, *szak* regio coeli. Hinc regio coeli nocturna. Mivel a' *j* és *sz* eggyűvé vett hangzat közel járt a' *tz* hanghoz, az ollyas Orthographusok, mint a' Museum Irói, a' kik *bot-jat bottyá*nak írják, először *étzakának*, osztán *ejtszakának* írták. Sed irrationabilis scribendi modus annos praescriptionis allegare non potest; usum nunquam gignit.

játtzik, *láttzik* male. *ját-szik*, *lát-szik* debet esse. *Látok*, *látszik*.

csendessen. Ez intolerabile. csendes-en, kegyes-en, kedves-en szép-en, rút-úl; erőssen, üressen, pirossan két ssel írodnak nem csak in adverbiis, hanem in adjectivis is.

szóllani. Mihi, et quidem mihi tantum, vagy legalább mihi primorum nem szóllani, hanem szólani. Úgyan is a' gyökér nem szól – hanem szó. – Beszélleni igen is két l.t kíván, mert beszéd (beszéd-leni,) propter Euphoniam beszélleni.

Új cum accentu supra *u* et simplici *j*. tészen novust; a' digitus teszen ujj-at, sine accentu supra u, et duppl. jj. *ujjom* digitus meus; a' novus meus: *újom:*

Én a' *tz* és *cz* hellyjett C-vel élek, mert ez a' betű épen azt a' hangot teszi ki, a' mellyet mások *tz*vel 's *cz*-vel

jegyeznek. Osztán így éltek ezzel a' Régiek is Cecei Lénárd pro Tzétzei Lenárd. Losonci pro Losontzi, sőt kezeim közt van Dédősömnek keze írása, a' ki magát soha sem írta másképen hanem: Kazincy vagy Kazinci Péter.

A' *ts*-et teszem CS-nek, mert a' CS és C. hangja közt az a' külömbözés vagyon, a' melly az *s* és *sz* között.

Ezekről bővebben majd Orpheuszomban.

Az Úr Versei igen kedvesen folynak; 's az ideák nemesek és nem földszínt csúszók. Ez pedig maga is Poézist teszen, ha a' szavak prosában íródnak is. Hány Poetánk van az Istenekért! a' kiknek minden munkájok cadentiás prósa, és sermo merus! Kérem közöljön többeket is velem az Ur, és engedje-meg hogy a' Világ elébe én vezessem az Urat. Helikoni Virágimban szándékozom azt tenni.

2. Csokonai – Horváth Ádámnak
Debrecen, 1792. szeptember 14.

1792. 14^{a} 7bris. Cs. M. H. A.hoz. B.Füredre

Indúlj Músám! kettőztessed mind addig lépésedet
Míg meg látod a Balaton kies partján Füredet
Azt mihelyt meg látod köszöntsd még messzire
[Horváthot
Mellyre Tihan kősziklája zengedezzen vivátot
Meg tévén e' tiszteletet, menj bé: maga Érató
Lessz tanúló szobájába hozzá az út mutató
Menj bé: Ő vagy Bernoullival méri a roppant Eget
Vagy a Newton tsővén nézi a végetlen üreget
Fel repűlvén nagy elméje a nap tányérja felett
A sok ezer Világoknak fel fedezgetője lett
Bujkál a' tágas Mindenben eggy Világról másikra
A föld neki tsak eggy por szem, a nap tüze eggy szikra
Onnan fellyűl le tekíntvén e Világot meg veti
A port 's az abban kevélyen mászó férget neveti
Imádja mély tisztelettel az örök Mindenhatót
A' ki tsak eggy Légyen szóra ílly ditsőt formálhatott
Vagy ha itt alatt keresi gyönyörűségét: édes

Múlattságot szerez neki Jacquet vagy Archimedes
Száz ökörre betsűli ő 's kintsére a Világnak
Ha kiálthat eggy ἔυρεκάτ valamelly igazságnak
Most talán gyönyörködteti mélységes elméjét a'
Leg nehezebb Algebrának betűivel Viéta.
Vagy ha most nem tettzik neki társalkodni azokkal
A' Léleknek természetét magyarázgatja Lockal.
Meg tekínti meg vi'sgálja 's itéli messze látó
Elméje, mit tartott erről Leibnitz mit tartott Plátó –
Mu'sám! ekkor meg ne szollítsd állj meg a háta megett
Figyelmesen de tsendesen vígyázz rá mit feszeget
Meg lehet hogy nem múlatván sem Eylerrel sem Kanttal
Csalja unalmas óráit azzal a kedves lanttal
Mellynek hangja esméretes már mind a két Hazába
Vissza verődvén a Tihan mohos kőszíklájába
Most vagy Homerusból nézi miként pusztít a Görög
Akhillesnek a Fiáért Priamus hogy könyörög
Vagy Márónál az el hagyott Dído sorsát fájlalja
Vagy Turnussal a halálos seregeket nyargalja
Söt talán most éppen maga írogat olly verseket
Az időnek atzél Foga meg nem rág a mellyeket
Thaliának kebelében űlvén magát múlatja
A Füredi hegy tetőkben az Ekhót hangoztatja
Tsendesedvén a Szelek is ílly gyönyörű szózaton
Egyengeti fel tornyozott habjait a Balaton
Te pedig szemes légy ílly nagy érdemű Hazafinál
Elébb meg nézd de okosan mit dolgozik mit tsinál
Ha látod hogy Sofoklesnek olvasásához űle
Vagy Lukretzius s más ollyak vagynak nyitva körűle
Ekkor meg ne háboríttsad Musám s intsen meg Téged
Jó előre a te kevés érdemed s tehettséged
Gondold meg tsak mi vagy még Te ama Laurust kötözött
Nagy Poéták a nagy Horváth nagy barátai között
Esmeretlen hevertél még a Sexta domb alljába
A Nagy erdőn az alatson Mogyorok árnyékába
Még a Hír a Totzó partján tul nem vitte nevedet
Hol tsikorgó nád sípodon kinzottad énekedet
Te kinek még homlokodon nints egyéb bodza fánál
Okosan járj a borostyánt érdemlett Poëtánál
Csak úgy merjed őt' el fogni édes andalgásától
Ha kezébe vagy Mikolát vagy Codrust lenni látol

Menj közelebb akkor hozzá s add meg a tiszteletet
Mellyet a két Haza az ő kettős érdemére tett
Ő az a ki Magyar hangra tanítja az erdőket
Hangoztatja Scytha nyelven pergő versekkel őket
Melly verseket ti is méltán oh méltán irígyletek
Ti a boldog Culturával ditsekedő Nemzetek.
Ő a Feledékenységnek gyászból kötött fedele
Alól a Honor várába két nagy nevet emele
Midőn általa Hunyadi halhatatlanná leve
Magának is el nem kopó örök oszlopot teve
Mellyet meg nem emészthetvén sokszáz idő haladék
Hálaadó tsokkal venni fog a késő maradék
Míg az áldott Hunyadi név fenn marad a Hazában
Horváth ditsö neve is zeng minden Magyar szájában
Ő az a ki tsak eggy rövid Nyári éjtszakájába
Minap Magyar hangot adott Uránia szájába
Kinek bátor le kötözték lántzok minden tagjait
Még is fel járta a Minden végetlen abro[n]tsait.
Tekintvén a' tsillagokról a mesés régiségre
Annak elmés költeménnyit hinti a himzett Égre
Onnan ide le repűlvén a honnan oda hágott
Philosophus szemmel nézi azt a lelkes Világot
Hol sok homályos helyeken s követses tekervényen
Kell útazni a Lokkoktól egyengetett ösvényen
Ott is Magyar öltözetben e nem esmértt határt a
Többi böltsek nyoma után ő egészen fel járta
s A' miket eggy ollyan elmés böltselkedő szem lát ott
Azokról eggy Magyar Nyelven szolló könyvet botsátott
Vidúlj Haza! s öröm könnyel fogadd vigan azokat
A kik arra érdemessé ekképp tészik magokat
Nem régen kezdik Fiaid nyelved betsűlni. Már is
Sokan vagynak kit tisztelne maga Berlin vagy Páris
Őltöztetik a Frantzia Német s Anglus könyveket
A' mi nagyobb magoktól is készítnek olly remeket
Mellyből a Magyar Ész disze millyen legyen ki tettzik
Kivált ha darabosságát jobban jobban le mettzik
A többek köztt kedves Hazám tiszteld azt a Horváthot
Kit az Ég eggyik nyelvünket szépitőnek botsátott
Ki a' maga Hazájának egy nagy érdemü fia,
Kit tisztelnek Calliope, Uránia 's Thalia.
Te is Muzsám! úgy szedd öszve minden tehetségedet

Hogy méltónak itélhesse Horváth tiszteletedet
Sokszor a' Barátság eggyé úgy forraszt két sziveket
Hogy a' harmadik enyv gyanánt fogja összve ezeket.
Te is hogy kedvet találhass Horváth Ádám szivébe
A' Kazintzy fávorával mennyél Horváth elébe.
Igy lessz hogy a' kit barátja barátságában látott
Barátja után ugy tartja mint egy kedves barátot.
Ha e' nem is tsak a' legyen hogy rád egyet tekintsen
Nagy érdem ez ollyan helyre a' hol sok érdem nintsen
Már akármi köszönetit szivem' viselö számnak
Tsak mondjad meg az egyenes szivü Horváth Ádámnak
's Ha kérdezi ki lehet az ki tiszteli Horváthot
Mondjad hogy a' téged hozzá Debretzenből botsátott
Ama Musák lak helyérül, hol Tudományok Attya
Fiait Deák hinárral zavart vizböl itattya.
Tedd hozzá, hogy mig lehellnek tüdöje holyagjai
Addig igaz tisztelője 's hive lessz Csokonai.
Két hét mulva már a' mérték egyesülvén a' Nappal
Egyenlövé lessz a' rövid éjj és a' hosszú nappal.
[M]Ikor az ösz szöLLöInek frIss LeVét kIteker[I]
Borát VIg szIVVeL ItatIa, IVóIát föLDhöz V[erI.]

3. Horváth Ádám – Csokonainak
Balatonfüred, 1792. október 30.

B. Füred 30. 8br. 1792.

El-jött hát, Barátom! – el jött Másád lakó hónyomba,
Ebbe az Eden-kert-mássa Magyar Paraditsomba;
A' hol – noha a' természet már készül a' mostani
Rövidebb napokkal, mint-egy álomra hanyatlani;
És az egyenlő mértéknek a' fenyes nap' egébe',
Ama hideg természetű Skorpio jőtt helyébe,
'S ez is nyólczszor forgatta már két tengelyénél fogva
Lak-földünket e' tűz körűl, és már is tsikorogva:
'S mint-egy előre tsikorgo hideget jövendöle,
Utat készítvén hogy a' mord Boreas havas szele,
A' fagyos Bak' szarva közé gyorsabban rohanhasson,
'S ma-hólnap, e' kies kertbe tsoprosan havazhasson. –

A' hol már zúg a' kis tenger, hömpölyget víz tornyokat,
Sűrű fokokkal ormozza a' Tihani partokat,
Hogy majd azokhoz raggassa ama' jeg-hid-végeket,
Mellyekkel öszve kötözi a' két tenger széleket. –
A' hol Horának lassanként hullanak haj-fürtjei,
'S meg kopaszodnak Delusban a' Czinthus' hegy bérczei:
A' Szent berkek verőfényes árnyékjokat el-vesztik,
És Apollót Szűzeivel fűlt szobába rekesztik:
Bachus mihelyest meg szedte ért szőlő gerezdjeit,
Levél nélkűl pusztán hagyta tőkéit és vesszeit. –
Egy szóval, a' hol azt vélnéd, hogy e' gyönyörű Égnek,
E' mindenképp' kies helynek, sőt tsupa kiességnek,
Egy valamelly kietlenség ereszkedett helyjébe,
Ez, nyáron olly szépnek festett Balatoni megyébe:
De tsak ugyan meg-maradott még a' Junó Leányja,
Melly a' hegyekről Tihanba a' hangot vissza hányja:
Meg-maradtak a' tsendesen zúggó patak-tsergések,
A' mellyek még Arionnak elég serkentgetések:
Hogy el-véttve kettőztesse lantjával énekeit,
'S visszonozza az Erató' kedves enyelgéseit; –
Tetszett is, e' kiességből már félig ki vetkezett
Füred, a' Te víg Músádnak, noha későn érkezett.
Tetszett – mert ez szépséginek nagyjától fogyatkozott
Vidékben, reám ugyan tsak sokáig várakozott: –
Engemet, minthogy Anyám is, 's Ammon után Nénem is,
Meg bízott minap, 's a' Horvát szélekre kűlde Themis;
Hogy mivel felénk tsavarta a' Dráva, tsatornáját:
Meg-egyengessem a' Triton el-görbűlt vas villáját.
Ott Czéresnek is áldoznom kellett, és Pomonának
A' napok hát egy-más után olly gyorsan el mulának,
Hogy a' tegnapi éjjelnek tsak-nem közepe felé,
Mikor ezüst testét Febe már leg-fellyebb emelé,
Minden Ember, minden Barom, magát nyugodalomba
Botsátá, akkor érkezém Remete lakásomba:
Csendes volt az ég, 's édessé tette utazásomat,
Erőtlen vala Morfeus le-zárni szem héjjamat,
Erató Pegazus' vizét kevervén vér-erembe,
Edes andalgások' karján rengetett szekerembe:
Úgy készítgetett a' mai szép hajnalhoz előre,
Hogy majd ha Músádat hozzám hozza fel-serkenőre;
A' tőle el-foglalt szivem üres legyen azoktól,

A' hozzá nem illő, 's nála ismeretlen gondoktól. –
Úgy is lett – mert meg-maradtak az édes képzeletek,
Arany kert vóltak álmaim, 's örökös ki-keletek;
Mellyek fáradt szemeimet úgy el-szenderítették,
Hogy ezek a' Szép Fosforust éppen eszre nem vették:
'S míg a' kies Czinthus' hegyén mulatoznám álmomba',
Erató serkentésemhez készűlgetett azomba': –
Mint-ha raj méh kezdne zúgni nyúgvó nyoszolyám felett,
'S az eregetne le-ragadt szememre tsendes szelet,
A' Hesperusok körűltem akkepp' lengedezének,
'S fel kőlt hajnali álmamból egy szép Pásztori Ének;
Úgy tetszett, mintha Kazinczim' lantját hallottam vólna,
'S egyszersmind, mintha Erató rajtam eggyet tsókolna: –
Úgy is vólt – el-mosolyoda a' tsók után Erató,
„'S hát! ugymond: Te, örömömet illy soká tartóztató!
„Te! a' földiekhez pártolt Uranie' gyermeke!
Hová késel? 's nálad nélkűl énílly soká legyek e?
„Febe még homályba bujkált el-rejtve a' föld alatt,
'S azólta már tizen négyszer egünkön által szaladt,
„Miólta hozzám érkezett Músád' ölelésére,
Egy előtted ismeretlen Calliope testvére.
„Nap-kelet felől szárnyalt ő Te hozzád Athenéből,
Ama Fébusnak még most is állandó lak-helyéből,
„A' hol téged, mint számunkra ki választott magzatot,
Thalia karján rengetett, 's Urania szoptatott: –
Jobban ki-nyitom e' szókra még-fél-álmos szememet,
Altal ölelem Eratót, szeretett kedvesemet,
Meg-ismerem a' szűzet is a' kit karján vezetett,
Mert akar szépséget nézzek benne, akar termetet
Mindenképpen Calliope testvérjének találom:
Oszolj! mondám: Te hajnallal tusakodó mélly álom!
Jöjjetek vissza szívembe eleven gondolatok!
Ez nekem az élet, a' mit e' szűzekkel múlatok.
Akkor el-kezdi énekét ama' másik Deli szűz,
'S hárfára termett újjával fejemre koszorút fűz,
Laurus ágakkal meg-rakja bodros barna hajamat,
'S éneke úgy el-ragadja édes gondolatomat;
Hogy a' hangon 's ditséreten való el bámultomba'
Mind addig mint néma ültem, mintegy nehéz álomba',
Mig azt nem kezdé számlálni: mikor jött Athenébűl? –
'S akkor egyszersmind, mind kettő fel-kél álló helyéből,

Szárnyakkal a' Hesperusok emelni segítették,
'S a' Febus' pitvari felé útjokat egyengették;
Emelkednek mind a' ketten, mint egy pár szép tündérek,
Már mennek, – 's majd el-is tünnek – én szólni rá
[sem érek.
Már a' fent lebegő ritka fellegeket hasítják,
'S sijetteket mentül messzebb, annál jobban nagyítják; –
Nálam azon édes hangnál, melly meg maradt fülembe,
Es ambrosia illatnál, nyugvó kis rekeszembe,
Semmit sem hagytak egyebet – akkor én meg-szóllalok
Allyatok-meg, mondám – kérlek – Kedves egy pár
[Angyalok!
Jertek vissza, hadd köszöntsem én is kőltsön tsókokkal
Athenét, hadd beszélgessek általatok azokkal
Kiket – tsak Ti – mert oh! nem más – barátimmá
[tettetek,
Vagy a' Hesperusok' szárnyán vigyetek el veletek,
Hadd lássam-meg 's hadd tisztellyem ama' Febus
[hazáját!!
Ekkor meg rázván Erató tiszta fejér ruháját
Egyszerre el-vált amattól, – el tére Tihan' felé;
El-tünt, és a' másikat is egy sűrű köd el-nyelé. –
Menj-el, menj, mondám: Kegyes Szűz! mond meg
[*Csokonainak*,
Hogy Horváth őt, 's mind azokat ismeri barátinak,
A' kik a' Tudományoknak, 's a' köz haszonnak élnek,
A' kiknél Fébus, 's a' Musák magyar nyelven beszélnek.

[Címzés:]

a Monsieur
Monsieur de Csokonai
avec tout respect
a Debrecin

4. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
[?Regmec, 1793. április]

A' sermo pedester talám legjobban tétetődik-ki *piperétlen beszéddel;* én – én mondom – *albeszéd*-nek is merném nevezni: de ezt előre látom hogy sokan nem fognák hallani akarni. Mind azáltal én azon el nem akadok. A' Phaedrusz illiteratum plausum... és Horátzius: neque te ut miretur... fel-bátorít, 's csak arra vigyázok hogy Bartzafalvi Szabó Dávid ne legyen belőlem, kinek *A' Tudományok magyarúl* nevű munkájától nem kevésbbé fut minden, mint az *Inaugurális oratiójának* meteoronjaitól.

A' TÖRÖK DAL 's a' MOHÁCSIRA készűlt vers itt van:

1. Búk, bánatok,
Távozzatok
Előlem messze,
Hogy szívemet
Víg kedvemet
Semmi ne epessze.
Fejemet nem töröm.
Jobb annál az öröm.

2. Kár hiában
Bolondjában
Gyötreni szívemet,
A' siralom,
Aggodalom
Ekkép el nem temet
Idején engemet.

3. Hát vígadok,
Hellyt nem adok
Már a' bánatnak:
Hoppot mondok,
A' búk 's gondok

Nálam nem lakhatnak.
Örömmel múlatok,
Mikor múlathatok.

4. Ha hallik a'
Vig muzsika
Én is majd eljárom,
A' vígságot,
Múlatságot
Tőlem el nem zárom.
Kicsiny az én károm.

II. l. Minden vígasság tőlem eltávozott
Nincsen nyugtta bús fejemnek,
Szívem reményében megcsalatkozott,
Vége minden örömemnek.
Víg napjaim elvesztetek
Nem múlatok véletek.
Az öröm és víg élet
Keserű ürömmé lett.

2. Életemet sok ezer gond terheli,
Lelkem a' búk között eped;
Bús szívem bánatokkal lévén teli,
Már ezer ízekre reped.
Oh keserves bánatok
Világra ti hoztatok,
A' bú nevelt engemet,
Sírba is a' bú temet.

B. Orczy Lőr. verseit Révai régen kiadta ily nevezet alatt: *Egy nagyságos elme költeményes munkái.* – Az Amalthaea ki nem jött. Horváth Ádám Holmijét most nyomtatják. Gesznernek Idylliumit 1787ben adtam ki, újobban ki adom nem sokára. Klopstock Messiása és a' Rousseau Contr. sociálja msptumban van. Így a' Darvas Tolvajai. Vályi pápistává lévén 's Professorságot kapván nem is fogott Korabinszkihoz. Talám Gellei Úr sem Phaedonhoz. Vanier már egyszer ki jött, újobban és javítva jön ki majd. Osszián nem kész. SzentJóbi Szabó László 1791-ben adta ki verseit. Orpheusnak 8 darabja, a' Museumnak is annyi nyomtattatott eddig.

MISKOLCI EGYETEM
616.122
központi könyvtár

Az Aszalay Lesszing Meséit Bécsi nyomtatóm elkészítette, de még le nem jött a' munka. Villaume nem kész. Verseghi a' Millot fordításától ezen papi világban visszaugrott, mert fél. Óhajtom hogy valaki folytassa, de úgy...

5. Csokonai – a pesti magyar színtársulatnak *Debrecen, 1793. május 10.*

U R A I M,

Az irásra fél Szempillantás van. Tsak eggy két szóval emlitem a' dolgot. Ötödik levelem ez a' fel küldendő 16 Comoediákról. Eggyre se jött válasz, pedig mindenikbe igen kértem az URAKAT. Eggyik levelem van a' Weingand Úr Legénnyénél, a' másik a' Szőnyi Evang. Rectornál, a' harmadik Kiss István Budai Compáctor Úrnál. Nézzék meg az URAK mi van benne, mert most meg nem írhatom: és válaszollyanak reá mentül hamarébb, ismét ezt kérem igen alázatosan, söt talám esdeklem is. –

Mig Magam is eggy Comoediával szolgálnék, vagyok az U R A Knak

Debretzen. 10[a] May.
1 7 9 3.

igaz hivek
Csokonai Mihály.
mk.

Igaz: azt hallom, a' verssel irtt Comoediát nem producállyák az URAK? méltóztassanak ezt meg irni, az ott már el jádzott Comoediák laistromával. –

6. Csokonai – Szilágyi Mihálynak
Debrecen, 1793. május 15.

Tekintetes UR!

Magam arra a' környékre nem mehetvén, küldöm képembe ezt a' néma, de szivemet talám még értelmesebben tolmátsoló követemet; hogy ezt az UR jó kedvvel fogja venni, azok a' magamra pazérlott szives jelenségek nem hagynak kételkedni. Sokkal jobban meg győzőttem én az URnak erántam való szives hajlandóságáról, mint sem azt vagy kétségbe hozhatnám, vagy a' földet leg inkább terhelő hálátlanságal el felejthetném. Ennek meg bizonyitására tellyes igyekezettel törekedem. – Talám ezen Levelem első Hirmondója lessz annak a' Tekintetes Urnál, a' mibe sok józan izlésű és gondolkodású emberek velem eggyütt meg ütköztenek: most jött ki ugyan is egy Könyv* illyen fellyűl irással – *Dissertatio Critica de Henriade Volteri, eiusdemque versióne Szilagyana, scripta a quodam morum bonorum, religionis, et castae Juventutis studioso. Pestini. 1793. 8.* A' Könyv két árkus, nem annyira Critice mint Satyrice, és Vallásunkra Ördögi gyűlölséggel berzenkedő Papisticus Fanatismussal, 's vak-buzgósággal van irva. Vagatur extra oleas, és mikor Voltér és Szilágy ellen akar vagdalkozni, a' levegő eget szabdallya. A' mi kevés illeti a' dolgot, az is nem eggy egyenes szivű Censornak, hanem a' praeiudiciumoktól meg vakittatott gyáva Léleknek pennájából folyt. Azt meri mondani, hogy annál a' remeknél, mellyet a' Nagy Fridrikkel az egész világ betsült, sokkal szebbek a' Benitzki Rythmusai és a' Peleskei Notárius versei. De Majoránna a' Henriás, a' mellyre e' van irva: *Abstine sus, non tibi spiro!* A' végén van eggy (a' mint ő nevezi) Apodosis, ebben ki kél mindnyájunk ellen, 's egyszersmind a' Könyvek régi Censuráját sürgeti, ebben a' többekközött azt is mondja: Ennek a' fertelmes Munkának már két forditója vólt Pétzeli és Szilágy, 's óh fájdalom! mind a' kettő Protestanticus Praedicans, még pedig az utobbi Superintendens, a' ki Lelkek pásztora lévén,

* Ez a' Könyv most T. Szilágy Sámuel Úrnál van H. K. Pályiba.

illyen Lélek vesztő munkának fordításában fáradozott. Ha amazt Voltér ki adásakor meg vágták vólna ezt is el lehetett vólna a' Könyv ki adásától rettenteni. Utollyára azzal fejezi bé motskos Apodosissát, hogy bár minden Protestans a' Voltér Henrikjének utobbi tselekedetét (érti annak a' sola salvificára való idvességes meg térését) követnék, etc. etc. – Még a' munkát tsak a' máséból olvastam, hanem venni fogok, és minden bizonnyal fogom Urnapi Váradi Vásárkor az Urral közleni; addig is pedig magamat kegyes Grátiájába ajánlván maradok

a' Tekintetes URnak

Debretzen. 15ªMaÿ
1 7 9 3.

mindenkori kész szolgája
Csokonai Mihály. mk.

7. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1793. július 29.

Csokonay Urnak Kazincy.

Tegnap mene-el tőlem Nagy Gábor Úr. Minteggy egy napot tőltött itt. Nehezenn eresztettem, mert egy szeretetre méltó embert leltem benne, 's Csokonaymmal 's Nagy Sámuelemmel ismértetett meg beszéllgetései által. Nyughatatlan vagyok már most ezeket személy szerint látni minél elébb.

Az Ur tőlem azt kívánja a' Nagy Gábor Ur által megküldött levelében, hogy számára kűldjem-meg a' Magyar Muzeum darabjait. Megküldeném örömest: de nem lehet többé kapni. Az elmúlt hónapban vétettek Abaújvármegye által a' Hellytartó Tanács rendeléséből seqvestrum alá. Ha onnan kiszabadúlnak, ha kiszabadúlnak tudnillik, meg küldöm.

Mikroskopium eránt legjobb útasítást adhat az Urnak Dr. Főldi Barátom. Én egészen járatlan vagyok az illyenek megszerzése körűl: ő pedig, nem régen kerűlvén-ki Pestről, lehetetlen hogy erre felelni ne tudjon.

Révay Miklós Piarista Pap, és Professzora a' Rajzolásnak 's Polgári építés mesterségének a' Győri Normalis Oskolában. az az, ex Scholis Piis. Professor graphydis et Architecturae in Schola Normali Jaurinensi.

Várom a' Békegérharcot, és a' Szent Péter énekét Lőrinckor. De várom a' nyomtatandó versek gyűjteményét is. Ki lesznek nyomtatva, csak küldje kezemhez az Úr. – Az Ur számára Nagy Gábor Ur viszen egy Herdert és Horváth Ádám Urnak a' képét. – Ajánlom magamat barátságába. R. 29. Jul. 1793.

Míg a' versek kinyomtatódnak, nem írna é az Ur valamit versben Horváth Ádám Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a' Gyűjteménybe?

[Címzés:]

de Újhelly.
a Monsieur
Monsieur Michel de Csokonay.
à Debrecen.
in Collegio Evangelicorum

8. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
[Szikszó, 1793 ősze]

Trocheus lábakon.

Jer, K A Z I N C Y M, jer, öleld meg e' sorokba hívedet,
A' ki illyen néma szókkal jött köszöntni T É G E D E T.
Honnan? – azt kérded – talám a' Debretzen' vidékiről?
Oh nem! Az Hernádi vőlgynek borba fördött széliről.
Hol van a' Magyar Hazának vetve boldog Édene,
Mellybe múlat, mellybe ébreszt víg Örömnek Istene.
Mint vetődtem e' meg áldott Főldre? azt ha kérdezed:
Erre vitt tsupán tsak, Édes Emberem, saját kezed.
Olly hatalmas volt fogása, úgy le fogtak ujjai;
Hogy követni Debretzenből kéntelen Csokonay.
Oh de, óh minő keserve lett az ő Múzsáinak,

A' midőn nyomát se lelték ez helyen K A Z I N C Y nak;
Fel tevék azért magokba, hogy ha fel nem leltenek,
Menjenek Nagy Sámuelhez, tőle hogy hírt végyenek.
A' Nap a' magos tetők köztt hintaját már fel tolá,
A' pirosló estve utját bársonyával rajzolá.
Kezde a' setétes Éj is vonni gyászos szőnyeget,
A' szemektől el takarta a' mezőt 's a' kék Eget.
Mit tsináljak? merre tudjak menni Miskóltzon 's hova?
Estve van – mind esméretlen – így futék ide 's tova.
Nintsenek sehol Barátim – így hijába fáradék!
Bús sohajtással tehát ez Helynek is bútsút adék.
Estve későn a' Hegyek köztt útamat vitték magok
A' setét felhőkbe láttzó tíz tizenkét tsillagok.
Eggy Magyar-kortsmába botlék Onga mellett, 's bé
[menek,
Hat Leányi eggy Banyának a' kotzikba űltenek.
Nagy sokára, hogy ki fútta már magát az agg Madám:
Gazra fektetett; de pénzem néki mind ezért adám.
Másnap a' nedves homálynak gyásza hogy fénnyel derültt,
Rósa színnel az hegy órmon már a' Hajnal fel kerültt.
A' le tördeltt tengerik köztt épen úgy menék elé;
Mintha Kármelt látni mentem vólna a' Szent Főld felé.
Végre Szikszó Városába' mint Szarándok bé juték,
's Klastromunk házába ottan Gvárdiánunkhoz futék.
Ott be szállván, eggybe kérdem: Regmetz esne mennyire?
Míg ki szívol két pipával, el mehetsz; nints messzire.
Eggy ökör Tsizmadja mondtta, el menék ökör szován,
's Fel tevém hogy el masérzok szent Apostolok' lován.
Meg tudám mások szovából, hogy ha hét mértfőldre nem,
Hatra még is vólna Regmetz. – Puff reményem 's
[mindenem! –
Vártam itt: Miskoltzra írtam három ízbe, eggy fiú
Vitte arra el Levélkém', 's hát reményem mind hiú!
Itten eggy hónapja telt el, míg szerentsémet lesém;
Messze Regmetz – senki sem vólt – rajta ekkép' túl
[esém.
Békegérhartz, Tempefőim, vélem itten vóltanak,
Kikhez apró verseimmel mások is járúltanak.
Itt Goráni, itt az *É*-s vers: bár mehetnék most velek
Hív K A Z I N C Y M hoz! Kit óh jaj! már tsak ekkép
[tisztelek.

Békegérhartz velem vóltt: írtam itten hevertembe annak elejébe tejendő tractamentetskét, mellynek tzímje: Vitéz az Elysiumi Törvényszék előtt a' Békegérhartz eránt. Bírák: Minós, Menippus, Mátyás Király, Erasmus, Voltaire. Vádolók: Domine Spectabilis, – Pater Süsdhanemhiszy, és Csajkos, hajdan Librorum Revisor, most Udvari bolond, a' mi mind eggy. Az alperes Cs. Vitéz M. ~ az az Én magam; Prokátorom Blumauer. etc. etc. etc.

Tempefői. Ez eggy Comoedia formába öntött Satyricum Román a' tudományok barátságtalanjai eránt. Tzimje: A' méla Tempefői, az az, Az is bolond, a' ki Poétává lessz Magyar Országban, Nemzeti Nemes Játék 5. Felv. irta Cs. Vitéz M. eggy kis Poéta.

Játtzó Személyek. Báró Serteperti, Koppóházy, Tökkolopi, Gavallérok. – Tempefői Poéta. etc. etc. etc.

Nálam vólttak még Catullusból, Tibullusból és Propertiusból a' Deákhoz hasonló versekben tett fordításaim. 's más apro Verseim is, mellyek közzűl azokat, a ' mellyek Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták, most el küldöm Goráni Levelével és a' Varjas Énekével és eggynéhány magam tsinálta nótákkal eggyütt.

Itt vólt a' Pervigilium Veneris mind hasonló Trocheus Versekbe a' Deák Originálhoz.

Tanúlok Olaszt, a' melly a' Poésisnek tulajdona.

Szikszay Uram, a' kinek Kunyhójába vólt szerentsém ebédelni az Urral, itt vólt Szikszón mint Collegium Gazdája, és tiszteli az Urat, az otthonn maradott Teleky Sámuel és Nagy Gábor Uraimékkal eggyütt.

Óh mikor lehet énnékem őrvendeni az Úrnak személyes tisztelésén, nem betegenn, mint akkor voltam, hanem olly bodor egésségben a' millyet most az Egeknek köszönök.

Cs. Vitéz. M.
mk.

Olly sietve, hogy sem a' körűl nyírésre sem a betsületesen való irásra sem a' le petsételésre nem engedtek időt a' hátam megett hámjokba kapálodzó sárkány lovak. Látta az Úr a' Debretzeni talyigásokat. –

9. Horváth Ádám – Csokonainak
Balatonfüred, 1793. október 28.

Ad Dominum Michaëlem Csokonaÿ Studiosum
Debreczinensem 28[a] 8br. 1793.
inter reliqua prosa oratione scripta,

Te azon panaszolkodol elmés vers-soraidban,
Hogy korán hervad életed' virágja bánatidban;
De barátom! mik azok a' tizenkilencz esztendők?
Az sem mind rossz, – jobbak 's többek lehetnek a' [jövendők.
Vajha tsak annyin vólnának esztendeim vígabbak,
A' mennyivel a' tiednél az enyimek hosszabbak;
Életem tizenkilencznél még tizennéggyel hosszabb,
Hosszabb, 's még hosszabb hogy benne a' jónál több a' [rosszabb.
Úgy hogy kérdés: illendőbb e sirni vagy ditsekedni?
De ritka ennyi időre olly sokon által menni.
Hát még azt úgy el-titkolni, 's el takarni sebemet
Hogy még sok jó barátom is boldognak vélt engemet.
Egy-két Kazinczÿ alig van a' ki tudná kinomat,
'S a' mit ő tud is, a' nagy kín súllyában tsak egy nyomat.
Ez teszi sokszor édessé barátim' leveleit
(A' baj maga szűl sokféle vígasztalás nemeit)
De tartóztatja is gyakran visszonozó tollamat,
Mert el-felejtem az édes 's keserű közt magamat.
A' búnak úti társai 's egyszersmind eszközlői
A' gondok, szintúgy felelő hangomnak ellenzői,
Ezek okozták, hozzád is hogy késett feleletem,
'S ön hibámmal a' Te levél hozódat ki menthetem.

En hajdan Orfeus valék míg híremmé nem leve,
Hogy elébb vólt Kazinczimnak mint nekem ez a' neve.
Ő engem, tán jövendölve Arionnak bérmála,
De tsak Orfeus volt Horváth bár Arionná vála,
Orfeus – és vala néki egy szép Euridiczéje,
Euridice! – bár soha se feküdt volna melléje.
Négy telet és három nyarat éltem vele békével,
Részegülve a' szerelem' leg-szebb édességével,

De tizedfél esztendőből több édes kellett vólna,
Ha az ég, mindent kedvünkre tenne és parantsolna.
Euridice a' föld alá élve el-ragadtatott,
'S nekem hogy Orfeus' nyomát kövessem út nyittatott.
Követtem, 's hat esztendeig hol vártam, hol nyomoztam,
A' bú 's szégyen között habzó elmémtűl tudakoztam
Elek e? vagy Orfeussal a' Poklokra vitettem?
Kínt ugyan tudom, valóban pokolbelit szenvedtem.
Hiti szegett szerelmessel egy fedél alatt élni,
Véle mások elött, mint egy hív Társsal ugy beszélni,
Férj és Feleség név alatt egy sót, kenyeret enni,
Szivvel más ég sarkok alatt, de testtel együtt lenni,
Betsülni egymást, és igaz barátoknak vallani,
Azomban a' Házasságrúl nem akarni hallani;
És még is nekem, még így is magamat arra venni,
Hogy mint sem frigy bontó legyek, holtig fogok
[szenvenni,
Nem Pokolbeli kin e ez? 'S ha ez is hozzá járúl,
Hogy sok szem, mást nem jobbrúl néz, hanem bal
[óldalárúl
Titkoltam ugyan, mint erős Lélek szokta, kínomat,
Hol bús hol vig lant hangommal ketsegtettem magamat,
Söt lantom ott is édes vólt, 's szívre hatva hallaték,
A' hol én hüségtelenem mintegy fogva tartaték. –
Fel is tettem, én ostoba! hogy, ha hozzá férhetek,
En, mint Orfeus Pokolba vissza nem tekintgetek,
De látván az árnyékoknak előtte Kedves vólttát,
Meg szántam, 's meg vallom őnként siettettem meg
[holttát,
Hogy minekutánna, mind az Orfeus' példájának
Mind egy emberséges 's házas ember' indúlatjának
Eleget tettem; el ássam az eleven halottat.
'S magamat is már úgy nezzem, mint meg
[nyomorodottat,
Mint egy hat esztendős rabot, a' ki szabadúlást vár,
'S a' ki Euridicze után Pokolba híjjába jár.
Elő vegyem Kazinczimtúl nyert Arion nevemet,
'S elő híjjam tsendes partra vezető Delfinemet.
Meg-is-lett: és a' melly napon, söt még a' melly Órában,
Leg-elősször napfényt láttam Edes Anyám' ágyában,
Kedves hüségtelenemtül az nap meg menekedtem,

'S harmincz három esztendömben mintegy el
[temettettem.
Az az a' házasi kötél alól fel óldoztattam,
A' hozzám nem illő óldal tsonttól el-választattam.
Harmadnapra a' törvény-szó nyilván ki hirdettetett,
'S fel-támadt halottaiból a' ki el-temettetett.
Attúl fogva negyven napot vándorlásban töltöttem,
Es házasúlandó szemmel visgálva nézegettem,
Ki lessz ollyan pár, a' kivel talpig boldog lehetek,
'S hosszas szenvedésim után menyországba mehetek?
Meg-is-leltem azt, jóllehet nem sokáig kerestem,
Van már a' ki mellett bátran meg nyugszik lelkem 's
[testem.
'S mivel itt nem vak szerelem vólt Himen kormányzója,
Hanem a' szemes szeretet a' hiv szív' nyugtatója,
Most már tudom 's szentűl hiszem, hogy ollyan szüzet
[vettem,
A' ki mint hogy szenvedtetne, inkább szenved érettem. –
A' huszadik fogán forgott a' Bika tsillagának
A' nap hogy Euridiczetül engem' el oldozának,
Még tsak hat negyedrész útat tsinált a' Hóld azolta,
Miolta Himen kezemet hívebb kézhez tsatolta
Mikor pedig a' Nőszőknek nyíl a' Himen' ajtaja,
Tudod két héttel előtte és utánna mi baja,
Tudod azt is, hogy kit egyszer meg rontott a' Házasság,
Annak más társot keresni nem kis foglalatosság,
Ments-ki hát engemet magad, tudod már mért késett-el,
Horváth a' Te jó barátod eddig a' felelettel.

10. Csokonai – ismeretlennek
[Debrecen, 1793.]

In sua me puerum traxerunt otia Musae,
Otia iudicio semper amata meo.
Utque Caballinà primum scaturigine Phoebus
Bellerophonteis ora rigavit aquis:
Exin' sola mihi placuere Cacumina Pindi
Solaque Castaliis saxa canora modis.
Et licet haud faciles nactus sim in carmine Musas,

Nec possim armigera Pallade digna loqui:
Me tamen in sacras Valles et amoena vireta
Parnassique potens per iuga raptat amor.
Hic mihi fons vitreo pallentes flumine curas
Abluat, hic raucà gaudia voce canat.
Non me vittato velavit rite Tiarà
Inter Presbyteros sacra Cathedra pios.
Non ego Consultis regales Juris honores
Invideam, aut magnas ambitiosus opes.
Non mihi Paeonias optarim industrius artes,
Impleat ut loculos febris acuta meos.
Non Eratostheniis quaesitum ductibus aurum
(Si modo mî faveat Phoebus) habere velim.
At modo temporibus nostris laudatur, et alget,
Cuius Apollineum carmen ab ore sonat!
Non lacrymas inter sedet et suspiria Caesar:
Dedignare sacros, Aula! fovere Viros.
Ennius hoc nostrum fato revocetur in aevum,
Et videat nullum Vatibus esse decus:
Malit abire iterum Pavonem in Pythagoraeum,
Quam modo Maeonius, (qui fuit) esse senex.
Carmina laudantur passim; qui carmina fecit,
Emendicatis victitat ipse bonis. –
Quando igitur largo quae dignaretur Honore,
Quaeque pararet opes dos mihi nulla placet,
Sola sed Aonio Tempe resonantia rivo, –
Sed bona quae possunt cogere nulla, – iuvant:
Pauperiem charis, video, me quaerere Musis,
In Permessiacis naufragus exsul aquis!

11. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1794.]

Az Eschenburgot holnap után felkűldöm.
A' Voltér 12, és 39d. Tómusát szeretném addig megnézni. Abba nekem soha sem lessz többet módom.
A' Frantz Guarini keresésére, kikérem eggy orának feláldozását, és eggy kis unalmat.
A' több Könyvet kikeresem.
Jonesből még holmit jegyzek ki.
A' Museumot holnap a' Doktornak haza kűldeném.

12. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1794.]

Édes Barátom!

Szívességeddel lekötelezve vagyok! – Mind a' Cantique de Cantiques-t, mind az Ecclesiaste-t szoról szóra leírtam, az alatta való Textussal, és Jegyzésekkel, de a' tőled jelentett szükség olly szükre határozta az időt, hogy a' Praefatiókat le nem irhattam. – A' mi barátságunk és studium communénk bizodalmat ád nékem annak kérésére, hogy fordítsd le az Epitre Dedicatoirét p. 253. az Avertissementet p. 255. az Avertissementet p. 268. és a' Lettre du Traducteur du Cantiquet p. 270. A' melly helyek benne Deákúl vannak, azok tsak Deákúl maradjanak. Eggy délutánni órádat add nékem: 's fordítsd le. – A' Jónesből két verse van *Hafez*nek, azt írom le, 's akkor által adom. Estvére mindnyáját *Daniel*től felküldöm: akkor a' fordítást is elvárom. Istenvéled!

Tisztelem N. S.-t.

13. Horváth Ádám – Csokonainak
[Balatonfüred], 1794. augusztus 13.

Csokonainak. 13[a] Aug. 1794.

Barátom! Juniusnak 10[dik]én költ leveledet én tsak tegnap ugymint e' folyó hónak 12[dik]én vettem: Sorsod' javúlásán örülök, nem azért mintha azt neked elégleném, hanem azért, mert vele meg-elégedettnek mutatod magadat; Poëseos Praeceptor vagy; s azt kivánod hogy segittsek rajtad: szívesen, a' mit tehetek, egy ollyan Versszerző létemre, a' kit Poësisra senki sem tanitott, hanem ha talán maga Apolló. – Nálatok talán most is a' Deák Poësis uralkodik; melly a' maga nemében olly igen szép, hogy én azt tartom az ékessen szollás' meleg-ágyának; nálunk pedig a' miatt rút, és azért nem érhetik meg, mert ollyankor tanittatik, mikor még a' nyelvet sem értjük; ollyankor akarunk énekelni, mikor még szólni sem tudunk; 's eppen nem azt tselekesszük, hogy meleg ágyban érlelnénk az ékesen szóllást, hanem meg sütjük azt éretlen korában: a' Deák Poësisban tehát semmi tanátsot nem adhatok, mert az éppen nem a' mi Poëtica Classisainkba való; hasonló meg-jegyzésem van a' Görög Poësisrúl is; hozzá adván azt, hogy ha ezt ollyan gyakorolja, a' ki már a' nyelvet ha nem éppen tökéletesen is; de tsak ugyan jól érti; ott találja fel valósággal a' gyönyörű izlést; 's abból vehet magának példát arra; mi[n]t kellyen magát Poëtává, ('s nem tsak verselővé) tenni, Magyarúl is: – erről is hát tsak illyen keveset: hanem már a' Magyar Poësisrúl.

En Versegit nevethetem; a' ki mivel nagy musikus, azt tartja 's azt akarja el hitetni másokkal is, hogy a' cadentias Poësis nem poësis, hanem tsak annak néműnemű alatsony majmolása; és ő vele ebben az értelemben sokan vagynak; de nevethetem azokat is, a' kik ellenben, minden hang mértékes verset izetlennek tartanak, 's tsak azt tartják versnek, a' mit a' cadentia a' sorok egyeztetésével azzá tesz: mindenik hijjános értelem; mindenik állitás kevés, és még is mindenik sok: – En hát ugy gondolkodom: hogy a' Poësist valósággal az éneklés szűlte; 's mivel minden énekben tapasztalunk bizonyos tactust melly nélkűl semmit sem ér a' hangzat, a' hangokra alkalmaztattunk pedig értelmes szókat, azért ugy

itélem, hogy valaha a' Poësisnak első kezdetében abban állott főképpen a' versszerző mesterség, hogy a' Syllabák quantitássa meg egyezzen az éneknek tactusával; másodszor tapasztaljuk az énekekben azt, hogy magok a' hangzatok vagy egymás után, vagy alternative a' sorok' végezeteinn meg egyeznek; 's ez szülte valaha (de mivel ezt nehezebben lehetett eszre venni; később is eshetett ennek nap fényre jövése;) a' cadentiat; harmadszor tapasztalunk az énekekben, minden sorban, bizonyos rendes meg szakasztásokat, 's ebbül lettek osztán a' cezurák; mellyről, mig el-nem felejtem azt jegyzem meg; hogy a' caesura a' versben olly szükséges, hogy a' nélkül a' leg jobb faragású vers is tsupa izetlen; mentül több van pedig benne, annál szebb és tettzetössebb (értvén a' numerusra nézve, mert a' leg jobb numerusú, vagy mechanizmusú vers is lehet rossz ha a' belsö szépség, az ész, és a' tüz hibázik) Virgiliusnál is sokkal szebb faragasú vers ez Insonu / ere ca / vae gemi / tumque de / dere ca / vernae a' hol minden pes cezurat tsinál, azaz a' szót ketté vágja; mint ez: Hi[c] cur/rus fuit / hoc re/gnum Dea / gentibus / esse a' hol tsak kettő a' cesura; a' melly Hexameterben pedig leg alább két cesura nints, az ollyan otsmány ha bár leg szebb ész legyen is benne, hogy tsupa tsömör és Virgiliusnak minden verssei közt alig lehet találni verset ezzel a' hibával; többnyire pedig a' harmadik pesben szokott esni az egyik cesura, és innen van az eredete annak hogy a' Cadentias magyar Hexametereknek ott van a' meg szakasztása: Nemzetek' Annyának / Kit egész Európa tsudának. / Es hogy azon a' helyen cesura legyen, szint ugy rá jár a' Poëta pennája, mint Virg. Eneissének elején mindjárt, Arma virumque cano, nyolcz versben mindenütt cesura van a' harmadik lábban: 's ez is egy jele annak, hogy a' Hexameter is valaha Enek nota vólt, mig osztán ez különössen Oratiová nem vált; – A' Pentameternek pedig a' közepén van ollyan meg szakasztása, melly múlhatatlan, noha abban is, mennél több van annál jobb; Heu mihi quod Domino / non licet ire Tuo. mert a' Pentameter[t] valaha nem ugy Scandálták mint most: Heu mihi / quod Domi/no / non licet / ire Tu/o. mert úgy nem is vólna Pentameter; hanem így, Heu mihi / quod Domi/no non / licet i/re tuo/. és a' harmadik pes mindenkor spondeus vólt; 's onnan van az, hogy a Pentameter caesuraja mindenkor longa, nisi per abusum vel licentiam abbrevietur;

's onnan van az is, hogy Ovid. minden munkáiban alig találni három verset, mellynek a' vége trisilabum szó legyen; és az valósággal izetlen, és miert? azért mert ott van a' második mulhatatlan caesura, melly nem lessz meg ha három syllabas szó van hátul, mert a' pes is eppen három syllabájú, és igy a' pes nem vágná két felé a' szót, vagy a' szó a' pest.

Ezeket előre botsátván azt jegyzem már meg: 1° hogy minden Regi Deák és Görög versek nemei, Enek notákhoz vóltak alkalmaztatva, némellyek szorossabban, mint a' Hexameter Pentameter, Asclep. Alcaic. 's az némellyek gyengébben mint a' Iambicus és Trocheus versek; ahol az ének notákban a' Tactus nem volt olly szoros mertékre véve, hogy mindenütt egy helyen egy formán nyujtassék meg

2° Minekutánna látták, hogy a' Hexameter structurája meg engedi azt, hogy periodice irhasson az ember rajta rövidebb vagy hosszabb sententiákat, és tizet huszat is egymásba fűzhessen; 's ugyan azért, felségesebb elocutiokat is lehetett benne tenni; kezdették a' nagyobb dolgok elö adására különössen ezt választani; a honnan lett a' Heroicum Carmen; ugy hogy ezt utobb Oratiokban is applicalták éneklés nélkül; hasonlóképpen a' Disticont kezdették Elegiakra Hymnusokra leg inkább applicalni, mivel az Ariája leg közönségesebb 's talán leg szebb is vólt; mint ma az Enekeknek nagyon el közönségesedett mértékjére lett illud Faludianum Fillis nyugszik mélly álomban etc. etc. (melly Trocheus vers maradványa) a' Historica Narratiokra pedig mivel az valamelly nehéz munkát meg nem szenvedett, kezdették usúrpalni a' Iambust és Trocheust.

3° A' Regiek a' mennyire tudhatjuk a hangok egyenlöségére vagy éppen nem ügyeltek, (hanem tsak a' Tactusra) vagy azt olly késön vették eszre, melly jól esne azt a' szépséget is szóval ki fejezni, hogy annak applicatiója a' később ostoba még [?] vas seculumokra haladt; a' mikor már ez a' szépség otsmányságnak tettzett, mivel az aurea aetasban nem vólt; 's nem tartunk rutabbat mint az akkor kezdödött cadentias deak Disticonok; tudni illik, feledekenységbe ment már akkor, hogy minden versnek éneknek kellene lenni; hanem a' Carment mint Oratiót ugy irták, 's tsak ugyan ugy is nevezték Ligata Orationak.

4° Ambár pedig egy régi, söt már meg-hólt nyelvben, nyitást, még ollyat is, a' minek eredeti okát lehet adni,

alkalmatlan tenni, és nevetséges; de egy ollyan nyelvben melly most kezd virágzani, és érni; illendö minden szépségeket be hozni; szükség a' magyar Poëtának a' Cadentiás szépséget betsülni, 's meg nem vetni; söt látván azt melly szép a' vers ha énekeltetik; a' hangzatnak egyenlösége pedig valóságos propriuma az Eneknek, és talán mulhatatlanabb mint a' Tactus; talán nem is kellene cadentia nélkül verset irni, hanemha éppen ollyat, a' mi éneklést nem admittál, hanem tsupán tsak Oratiót redoleal. de

5° Valamint a' Cadentia meg kivantatik; ugy örömest meg kivánnám én a' Quantitást még a' Cadentias versben is; értvén a' Quantitáson akar új mertékeket mellyeket magam valamelly ének Tactusához képpest tsinálok; akar a' regiek közül valamellyik metrumnak Quantitásait: igy már a' mostani 12 syllabájú cadentias verseket a' régi Asclep. versek mértekere lehetne alkalmaztatni, vagy más akkora sorú metrumra; az én 15 sylabaju verseimet Trocheus mértékre kellene venni; ha nem restellené az ember: A' mint hogy én, ambagini narrationibus, nem igen halgatok a' Quantitásra, 's meg elégszem az egy cadentia szepségével, vagy ha ez nints, a' másikkal; de ha éneket irok; ritkán, igen ritkán írom azt Quantitás nélkül (a' minthogy az énekeim nehezebb értelmüek is) hogy minden syllabám mertéke, a' Tactussal meg-egyezzen; és e' nelkül az Enek olly otsmányúl hangzík; hogy a' Német enekeket, ha szinte leg szebb ész tündöklik is belölök, nem szenvedhetem, éppen ezen hiba miatt. de erre majd alább egy jegyzés lessz; ott a' hol a' Quantitásrúl írok hogy honnan kell venni a' mérteket, Positio[?] száj táttás szerént ne irjon hát a' Poëta soha éneket, ez vagy amaz régibb irott ének' soraihoz alkalmaztatva; hanem elébb tanúlja-meg az ariát, 's abbul latni fogja, hol mitsodas Quantitások kellenek; mert e' miatt hibáztam 's hibázok én is eleget; noha a' közönségesebb notára irott énekekben, vagy az ollyanokban a' hol a' Tactust is szembe tünés nelkül lehet változtatni, szabad a' Quantitást is meg nem tartani; vagy leg alább nem eppen rút.

6° A' caesurat is a' le kótázott aria jó formán meg mutatja, hol illik, 's hol el-mulhatatlanúl szükséges?

En tehát, ha Poëtat tanitanék, soha sem hagynám másként verset irni, hanem elébb minden nemü versnek egy valamelly notájára megtanitanám; 's ugy adnék neki dolgot

mintha éneket irna; és ő két három proba után eszre vehetetlenül rá szokna, a' Quantitásra vigyázni; söt nem is tartaná azt valami unalmas dolognak, mert az ének maga, vagy az ének tactusaira való figyelmezés ugy meg tanitaná ötet metrice irni, hogy még minekelötte tudná mi a' hexameter, már hexametert tsinálna; – De kérdes hát, mitsoda törvényei vagynak a' Quantitásnak; mitsoda a' Cadentiának, mitsoda pedig a' Caesurának.

1° A' Quantitásnak a' Magyarnál, sőt minden élő nyelvekben, azt tartom én múlhatatlan sőt egyetlen egy törvényének, hogy ugy legyen az hosszú vagy rövid, a' mint azt köz beszédben hosszan vagy röviden pronuntiáljuk; és igy a' vocalisokban a' szaj-tátás, a' consonansokban pedig az egység vagy többség tsinálja a' mertéket; a' hol accentus és positio van az mindenkor longa, a' hol pedig ez nints mindenkor brevis; itt hát ki irok egy nehány különössebb jegyzéseket, mellyekre az Új Magyar Poëták adtak alkalmatosságot:

a. A' hol muta és liquida van egymás után; azt hijjába eröltetem én rövid syllabává tenni; mert a' ki mondása hosszassan esik, és tsak addig nem tettzik meg, mig nem énekli az ember a' verset; hanem a' muta és liquidarúl való Deák regulát még is használhatja az ember egy esetben ugymint

b. A' magyarnál nem tsak a' szó közepén lévő két consonáns tsinal positiot, 's nem is tsak az a' mit artificialis positionak nevezünk, mihelyt egyik szó végén, 's masiknak elein öszve jönnek a' consonansok; hanem a' következő szó elején lévő két consonans is positiot tsinál és a' végső vocalist hosszúvá teszi; de ha a' két consonans muta és liquida, akkor communissá válik a' brevis vocalis, úgy hogy nekem ez: Tromfra tromfot adott, jó fél pentameter; de ellenben ez is jó Adonicus Ellene tromfol.

c. A' czigány 's et, nemelly poëtáink ollyba tartják, mintha betű se vólna, és az utánna következö consonansal positiot nem tsinálna, – mint *Hirleli 's szégyennel benne maradni talál*: a' fűl pedig maga bizonyitja, hogy ez izetlen igy; és az *i* rövid vocalist az utánna következö 's és sz. valósággal hosszúvá teszi.

d. az *a'* a' magyarnál mindenkor hosszú, *az* pedig rövid; a' barom prima longa, az ember prima brevis; ezt a' mi poëtáink

sokan nem akarják hinni; holott van természeti oka; mert az *a'* mindenkor consonans elött iratik, 's eppen azért iratik, és jeleltetik meg egy rantassal, hogy ott *z*nek kellene lenni, vagy a' helyett a' következö consonansnak kétszereztetni; melly mindenik valóságos positio; ellenben a hol vocalis következik, ott *az*zal élünk; mellynek mivel accentusa nints, természettel rövid.

e. ban ben mindenkor longa; mert ambár tsak egy *n*el irjuk, ('s talán némelly poëtáink azért sürgetik tsak egy ennel iratni, hogy ancepssé tehessék) de tsak ugyan az *n* a' ki mondásban kettöztetve esik. – idem de gy.

f. egy szóval a' mint a' száj tátás vagy szó nyújtás esik a' ki mondásban eppen ollyannak kell lenni a' poëtica quantitasnak mindenütt; 's talán eppen ez a' közönséges törvény adta a' német Poëtáknak azt a' szabadságot, hogy ők az accentus nélkül való Syllabát rövidnek teszik, ha szinre két három consonans kövesse is; 's való is az, hogy az énekekben nem olly nagyon tünik szembe, ha a' rövid tactusra positios syllabát teszek, tsak hogy a' vocalis legyen rövid, mintha accentusos vocalissal élek a' rövid Tactuson, 's ezzel a' szabadsággal én is gyakran élek az énekekben de ott is tsak restségbül; azomban hogy hibázok meg ismerem, és a' positiot valóságos törvénynek tartom.

g. Az elisio szabad ugyan, de illetlen a' Magyarban, hanem ha a' már közönségessé lett szokban, mint gazd' Asszony, Kurvannya; egy szóval ollyan helyen, ahol a' betüt az irásban is ki lehet hagyni; és e' dologban a' görög Poëtákat kell inkább követnünk, mint a' Deakokat: türhetö az elísio akkor is, mikor egy az elidalt vocalis azzal, a' melly miatt elidaltatik, mint jobbra adta, félre ezzel, ferjfi ing. – En soha sem elidálok, vagy ha elidálok, hibázok; de örömest el is kerülöm hogy öszve ne ejtsem a' vocalisokat, mert az is izetlenetske

h. a' H betü a' magyarnál nem lehellés, hanem valóságos consonáns és positiot tsinál; mint a' fül önkent meg mutatja

i. A' Dialectusok sokat könnyithetnek a' Poëtán; melly nálunk szint annyi van mint a' Görögöknél vagy még több; egy dialectusban sokszor rövid az a' sylabba a' mi masutt hosszú, mint szivem tul a' Tiszán prima longa, nálunk pedig brevis; tyuk Debreczenbe longa, nalunk pedig *tik*nak mondják, és brevis; ebből abból; Debreczenbe posterior longa; itt pedig uval és üvel mondják ebből, abból, és brevis. 's mas

illyenek. – A' Quantitásokrúl most több nem jut eszembe, hanem

2° A' Cadentiakat a' mi illeti; én ebben nagyon kényes gustusú vagyok és még is magamnak gyakran nagy szabadságokat veszek: egynehany jegyzést teszek ide, mellyek törvényül szolgálhatnak rész szerént a' jóságra, rész szerént a' szépsegre nézve; ugymint

a. A' cadentiat másfél syllaba tsinálja, ha több, szint ollyan rút, mint ha kevesebb; hanem ha kevesebb akkor nem tsak rut, hanem rossz is; verekedem, törekedem, már sok, és rút, embertűl tengelytűl, kevés és nem jó – excipe monosyllaba.

b. Nemellyek az *is*sel vissza élnek, és cadentiat tsinálnak ez egy kis szóbul – ez másként nem jó; ha tsak az elötte való szóban is fél syllaba meg nem egyez; jobra is, mondja is, jo cadentia, vagy leg alább nem rossz, de már ember is, barom is, eppen rossz

c. Az accentus valamint a' vocalist változtatja ugy a' cadentiat is; kenyérrel, emberrel, nem jo cadentia. ellenben

d. vagynak ollyan sogorságos vocalisok, mellyeket a' pronuntiatio egy formakká tesz, 's jo cadentiat tsinálnak 's különösen az *a*, és *o*. tsináltam, fel valtom.

e. Annál szebb a' cadentias vers, mennél több külömbözö reszeibül valók a' beszednek a' cadentiat tsináló szók; és izetlen ha mind ez eadem parte orationis vagynak; ha egyik végsö szó verbum, a' másik legyen nomen, a' harmadik adverbium vagy pronomen, értettem, mellettem, az én tettem, kára, sokára, kardjára, vára, vagy leg alább külömbözzenek Casusban vagy Numerusban vagy Tempusban. (Ének, Vének; homok, templomok, bánat, szánat, vagy szánkat, el mentem, meg mentem)

f. Jo a cadentia akkor is mikor két külömbözö de egy forma hangzatu consonánst a' pronuntiatioba egyé teszek; mint gyakran d. iratik és t. olvastatik, mint szenvedtem, igy hangzik szenve[t]tem, jo hát e' mellé ez: mellettem. néha pedig *n*. mint tselekenni,

g. A' dialectusoknak lehet hasznát venni a' cadentiákban is; mint ezt: megyek: sok helyen igy mondják, menek; jó hát ez mellé, Istenek

h. Igen szép a' cadentia ha egy syllabáju szoval toldatik még is egész (a' másik szó végén való fel szylabával;) mint:

Ditsö tetteiért, Mars maga vinné be
A virtus házából a' Ditsösségébe;

neha pedig ollyat is tesz az ember a cadentia kedvéért egyik sor vegire a' mi máskent a' másiknak elejére való vólna; de ez már tsak ugy szép, ha ritka; én ezzel neha vissza is élek, mint a' Hunniasban

A' magyar Koronát el nyeri M[at]yás, a'
melly lessz nagy érdemid meg jutalmazása,

– és másutt,

Igaz hogy emberi testben az Isten meg jelent, és
Ollyanokra tanitott-meg az Isteni jelentés,

az énekekben pedig kivált a' rövid sorúkban néha egy egész szót is ketté vágok, és a' közepin tsinálok cadentiát: mint Elébb szemér- mesen se mér.

3° következne már hogy a' caesurákrúl irjak; de ennek törvényeit nehéz irásban hanem hanggal énekléssel lehetne leg jobban meg magyarázni; itt hát tsak a' nálunk közönséges verseknek meg szaggatásirúl irok valami keveset.

a. a' Hexameternek és Pentameternek valamint a' más hang mértekes verseknek is ott és annyi caesurájoknak kell lenni, a' hol és a' mennyi van a' Deakoknál; 's mennél több a' caesura, annál szebb a' vers. mint ama trefás:

El-temetém tetemit drágán vett barna busámnak
Vesszenek el kerekim, szekerem, szép tsepregi lánczom

b. A' cadentias 12 szyllabajú verseknek a' közepin van a' meg szakasztása közönségesen; és ez azért, mert Asclep. vers formára kezdettek irni; de én láttam már ollyakat, 's ollyanokban irt egész könyvet, a' hol elöl öt hátul hét szilaba vólt el szakasztva, és nekem tettzett,

c. A' 15 syllabaju verseknek, a' míllyeket én szeretek irni, az elsö tagban 8, a' másikban 7. syllabájok van; és ha több nints is, ennek az egy caesurának mulhatatlanúl meg kell lenni; és úgy vólna leg szebb, ha az elsöbb tagok véginn is mindenütt cadentia vólna; mint Faludinak sok énekei, és mint nekem is a' Nyari ejtszakám véginn egynehány: ezen formajú verseknek sok fele ariaji vagynak; én magam tudok

hetet, és mind a' hét örömest meg kivanná, hogy az elsö 8 syllabábúl alló tag is két felé szakasztasson és cadentiaval szepittessen; illyen formán

Meg állának, a' Dunának, be hártyázott habjai,
Öszve vagynak kötve fagynak lanczaival partjai;

de ez in narratíva Poësi nagyon alkalmatlan vólna; kivált a' ki a' Poësisben inkább az észre mint a' numerusra vigyáz attúl nem is kivantatható.

Az vólna már hátra, hogy a' valóságos érdemérül szollyak a' Poësisnak, 's ne tsak azt mutassam meg mi teszi a Metrumot; hanem azt is hogy a' Carment mi tsinálja jónak és szépnek; de ebben a' Magyarnak is tsak az az Aestheticaja, a' mi a Deaknak 's Görögnek; – valóban tüz nelkül még a' szép eszü Poëta sem ér semmit is. – Irnék valamit a' versek nemeinek meg választásárúl is; de ez már odiosa materiavá lett, azért arrúl halgatok; 's tsak azt mondom hogy a' metrumot jó a' materiahoz alkalmaztatni, (ertvén a' metrumot széles ertelemben 's ki terjesztvén a' Cadentias versekre is) azt tudom, hogy a' jo Poëta szajábul 's tollábúl a' négy sorú cadentias vers is szebben foly és könnyebben, mint másokebúl a' hét sorú, vagy a' hang mértekes; én a' Négy Sorukat a' Deák Hexameterek helyébe Heroicumokra szeretném applicalni, mivel ambar minden Stropha véginn, periodusnak, vagy leg alább annak egy tagjának kell végezödni; de a' stropha akkora, hogy meg ternek benne egész periodusok, és szép öszve ragasztásokat lehet benne tsinálni; az én 15 syllabáju verseim pedig leg alkalmatosabbak a Scientificumoknak irására, mivel a' sorok hosszúk; 's az értelem kevésbé szorittatik meg, 's könnyebben beléjek fér valami, mint a' rövidebbekbe: de tsak ugyan alkalmatos ez a' heroicumokra is: a' comicumokra pedig igen nagyon: én egy Tragoediat irtam illyen versekkel, mellyet több jo baratimmal el-olvastattam, és tsak egy vette eszre hogy vers; mivel a' sorokat az irásban meg nem külömböztettem. – Többeket ha kívánsz; kérdezz különössebb esetekrül, és akkor felelek bövebben; most már megyek több részeire levelednek.

Enekem notáit kivánod tölem: De barátom! sajnálva kell meg vallanom; hogy irigylette azt a' szerentse a' magyar Literaturának hogy én Musikát tudjak: és ámbar a' musiká-

ban is a' szépet a' rúttúl a' leg-jobb virtuosusoknak innye szerént szoktam különböztetni; de ex arte semmi musikát az Oralison kivül nemtudok; hanem a' Clavicordiumot egy kézzel imigy amúgy veregetni: Többen is kivánták már azt én tölem, de az a' szerentsétlenségem, hogy nem kapok ollyan embert, a' ki a' musika kótákat is tudná, és az oskolai kotát is egyszersmind, hogy annak segitségével minden énekeim notáit ki adhatnám. – En componálok ariakat magam is; és a' musikusok azt tartják, hogy azok mind nehezek; Poëtának pedig valóban nehezek; mert azokra Quantitás nélkül hijjában irna verset akarki is. A' Születtem hétszáz hatvanban nak notája pedig nem magam compositioja; egy regi Barát Notára irtam azon verseket; 's azt az ariat ímé oskolai kotákkal meg küldöm. Csináltam a' Franczia Király halalára egy Papista requiem forma ariat; de a' mellynek kotáját hijjába küldeném meg, mert a' hang ugrásokat nehez vólna ki tennem; noha ez már nem olly kényes a' Quantitásokban mint más Enekeim.

14. Csokonai – Szilágyi Gábornak
[Debrecen, 1794. december 7.]

Psal. 39. v. 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11–14.

Clarissime Domine Professor!

Doluisti, ut ipse confessus es, te id fecisse, quod pridem molitus es, certe et ego dolui, doleo, et in perpetuum dolebo; plus dico, dolore illo penitus aegre valeo; sciunt quibuscum exinde loqui datum est. Ego ineptus sum, qui cum aliis loquar, tanto minus valeo pro viribus docere; ad quod faciendum Tuo ipsius judicio inhabilis existo, tanto magis, quod jam et alium increpare dignatus sis, ob Praeceptoratum haud susceptum; unde factum est, ut ego stolidus in casu necessitatis factus fuerim Deus, olim truncus, ficulnus, inutile lignum, cum sapientes alii in Collegio non fuerint; ego qui Legibus ejus semper contrafacio, Proceres Scholasticos non honoro, eorum instituta, vile subiectum subvertere Gigantico ausu laboro, e cursu meo, quo proprium genium

sequebar, retractus, conditione opima, privatus, ad lanienam reservatus, publicae contumeliae, sacroque Enthusiasmo devotus, immerens, latro, nec in latronum societate ferendus, beneficiis omnibus indignus, vanus philosophaster; raro exemplo Poëtarum Praeceptor, et simul publice illudendus constituor. Lacrymas cohibet justus, altus et major dolor, quam flere permittat! Deum, atque hominum fidem! Eum in finem duntaxat ego, fortuna mea privor, ut hic per annum, sine fructu, privato sumtu, serviam publico, lusus sum multis, et iocus ingratiis, aegerrimo corpore asininos Classis labores, ideo tantum ferre cogor, ut laudis et utilitatis nihil, dolorum, indignationis, et langvoris anno exacto, plurimum referam. Proh fatalem illum diem! quo me contemtum, eiectum, odiosum, invisumque caput, uno prandio vendendum praebui! Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat, tristem sustinemus notam. At ita cum iis agitur, quibus non omne placet, quod Somogyiana manus offert, apud alios etiam indigni omnibus beneficiis reputantur, qui tali flagitio Divinam ultionem lacessere non horrescunt. Lis mea 60 florenis aestimatur: civili foro, tot pro unius personae, quantumvis huic Athenaeo propter pecuniam utilissimae laesione, ridicula, et ceparia non solvissem. Sed res est horrenda, et quam ante Bachum sepultum patrare ausus sum, post dimissos a me discipulos, et ab Iurato, Civitatenses hospites – sera scilicet nocte. Ego vero horum omnium veniam peto, sine satyra – nec exscissa e libro quopiam schedula – gratias simul pro Paterno Tuo, quo nullus major esse possit, amore, cumulatisque in me indignum prodiga manu beneficiis, favoreque, cui totam felicitatem debeo: gratias inquam habeo dignas, ut reliqui Praeceptores fecerunt. Nunc vale, meque imposterum etiam amare perge. Sum.

Celeberrimi Domini Professoris

humillimus cliens.
Michaël Csokonai.

Nunc proscriptis, fastuosum, et temerarium animum prodere nolui, ne his etiam Discipulos asvefaciam, prout ebrietate feci.

15. Csokonai – az egyháztanácsi küldöttségnek *[Debrecen, 1794. december 17–18.]*

Admodum Reverenda Consistorialis Deputatio!

Ut meo me officio Venerabile Consistorium, Ecclesia et Curatoratus, clementer liberare dignentur, id me petiturum triplici declaratione, (utpote 1ª/ die [7ª] Xbris Humanissimo Domino Contra-scriba; 2ª/ die 13ª Xbris Clarissimo Domino Professori Stephano Kotsi; 3ª/ die 15ª hujusdem Plurimum Reverendo Domino Super-intendenti, adjecto ad offerendum, et insinuandum Venerabili Consistorio, libello suplici praestita) promisi et spopondi. Rationes moventes, inpellentes, et rapientes, breviter in adnexis suplicibus litteris enumerantur. Nunc vero humillime, et debita veneratione, obsecrationeque flebili, coram Veneranda Deputatione suplico, ut praefata resignatione non obstante, meam mihi caussam, sub Paterna Vestra Inspectione, et Directione, ulterius quoque tuto continuare liceat; quae, ut Prudenti Vestro, benignoque examine, tota publice discutiatur, non propriae utilitatis, aut pecuniae, aut fortunae; nec alienae ignominiae, aut faciendae existimationi, et auctoritati jacturae studium; sed veritatis, aut pro me, aut contra me pugnaturae ratio induxit. Cum vero, et ingens animi perturbatio, quam vel solam vix tolerare valeo; et circumstantiarum mearum, quibus circumseptus sum, ratio, Classi meae vacare prohibeant: ideo, ut Venerabilis Deputatio, hominem vice mei, idoneum, pro illo temporis spatio, denominare dignetur, peto perquam humillime. Secus etiam vestes longas iam exui: – nec nisi ad dandum Venerando Vestro Conspectui debitum honorem, cras iisdem indui cupio, omni enim vita et re Scholastica mihi interdici velim; donec, aut tuto in portu, manuum Vestrarum auxilio navigare datum fuerit; aut necesse habuerim fracto inter tumentes Aeoli iras navigio, superstites e jactura fortunarum tabulas aliena circum littora deportare. – Caeterum Deus est potens, Deus est sapiens, Deus est in immensum bonus; providebit! Patria, est Mater Optima; filium suscipiet! Bonis viris nusquam terra caret; adiuvabunt! Studium, quod inde ab ineunte aetate, ad hunc diem, per 21 annos, fovi et exercui, multis me, ut hactenus, ita olim magis

magisque commendabit! Ipse, superent modo mihi vires, dabo operam, ut dulcissimae meae Patriae Popularibusque meis, exiguam hanc, quo adhuc animus calet, vitalis lucis scintillam, eorumque commodo, si Diis placet! atque ornamento, resolvam in cinerem, a pia olim Posteritate lacrymis humectandum! – Ero in posterum etiam qui fui

Vobis
Patres Benignissimi, Colendissimi!

addictissimus cliens
Michaël Csokonai
Poëtarum Praeceptor.

[Címzés:]

Ad Venerabilem Consistorialem Deputationem
supplices literae
Michaëlis Csokonai.
Poëtar. Pr.
A. 1794 d. 18^{a} Dec.

16. Csokonai – Mátyási Józsefnek
Pest, 1795. május 10.

Pest. 10 Mai. 1795.

Mátyássi József Úrnak
Csokonai Vitéz Mihály
Az örökös Barátságnak szent kézfogását!

Ezértis sok hálát nyer tőlem Ketskemét,
Hogy Kinek eddigis tiszteltem érdemét,
MÁTYÁSI Barátom, 's Bátyám Apollóba' !
Veled ő állított legelőször szóba.
Én ugyan bár addig Veled nemis szóltam,
De hidd-el mindenkor hív tisztelőd vóltam.
Így tett barátoddá, Édes Hazámfia!
Eggy néma, de legjobb Correspondentia.
Úgy vagyon! a' Kedves Poéta Nevezet
Fogatott szívembe legelőször kezet. –
Bőlts GRÓFod' lábánál Múzsám addig jára,
Hogy eggyszer rá akad eggy újabb Múzsára;
A' Tiéd vólt, – 's mindjárt előtte meghajolt,
Vetvén eggy tisztelést petsétlő Capriolt;
És mivel tetézett érdemeit látta,
Honnjábann a' Tisza partjánn túl imádta. –
Hányszor óhajtottam, hogy szemlélhesselek,
Tiszteletem felől tudóssá tegyelek!
De hálá az Égnek! megvan a' mit kértem,
Megvan; Személyedet mivel megesmértem;
's Még nem tsak az, a' mi utánn sohajtoztam,
Mert ebédeltemis Veled 's tarókoztam. –
Pestreis eggy kotsinn mint szerelmes Hazánk
Hív fiai eggyütt örömmel útazánk.
Azólta hány szíves beszédek valának,
Mellyek szánkból kőltsön szívünkből folyának!
Te tudod azt, Múzsám! és Te, ő Múzsája!

Mit szólt e' két barát' és Poéta' szája?
Én ugyan, Barátom, ha bár távol vagyok,
Szívembenn Nevednek eggy darab részt hagyok,
's Bár bele a' Gondok táborosann járnak;
Mégis ott áldozom Néked mint eggy Lárnak.
A' többek közt, hogy bé szóltál ablakomba,
Énis jót kívántam Néked; de azomba
Múzsáddal játszodván Múzsám, hamarjába
E' dalotskát zengé kisded Hárfájába:

Tréfás Magyar Dal.

A' mint beszéll Trattner, Patzkó,
Most jött ki eggy Istória. –
Nem jó benne, mondja Latzkó,
A' sok Teketória,
Ha Semminél több Valami,
Tsak Probatio Calami,
Mind az a' mi!

M'ért nem forgott hasznosabba',
A' mi vólna szűkséges,
Nintsen az egész Darabba'
Eggy Versis idvességes.
Sok vágott nyelvű Mátyás itt,
A' ki olvassa MÁTYASIt,
Tsak, tsak ásitt.

Mind szerelmes és szúrdaló,
Sok ostobát megsérte,
Eggy két itsze borra való
Kár eggy tökfőtől érte.
Jobb vólna addig aludna,
Vagy verset írni ne tudna,
Ne hazudna.

Így gúnyolák sok Zoilok
Érdemidet a' porba,
Fel vólt húzva mérges nyilok
Nyelvek végénn eggy sorba,

Mellyeket az Esztelenek
Az Okosoknak ellenek
Hegyeztenek.

Én pedig a' Szebb Lelkekkel
Te melletted kikeltem
És nagy Nevednek ezekkel
Zőld borostyánt szenteltem.
Magamat utánnad azomba
A' Parnasszusi Templomba
Mentem nyomba.

Verseidről azt ítélem,
's Másokis úgy ítélnek;
Hogy azokba eggyütt vélem
Eggy nagy Lelket szemlélnek.
Maga a' *Tsók* méltó vólna,
Hogy minden Szép rád hajolna,
Megtsókolna! –

17. Mező István – Csokonainak
[?, 1795 első fele]

Négy pipa dohányból állott
Játékidat olvasván,
Bámultam a szembe szállott
Két vitéz truppok vasán,
Mondhatom kárt tett szivemben,
Mert szintugy cseng-bong fülemben
Pallosok pendülése.

Csakhogy hallám is, elhalék,
Mint kit a menykő lecsap;
Bezzeg jó, hogy ott nem valék,
Nem ért valamely kardlap.
Mert bár hordjam minden felöl
Magyar kronologiánkat elől,
A csatának nincs párja.

Sőt egy sokat ért öregnek
Emlitvén Fisignátot,
Hogy taván egy ily seregnek
Vitéziből vert gátot:
Borzadt, s lévén igy felele
Enthüziasmussal tele
Ez a vén oraculum:

Én csak sok kakukszót érék,
Sok szép kenyért megettem.
De ily csatát, két ily derék
Nép közt még nem sejtettem;
A tokaji veszedelem
Alatt is ilyen félelem
Hazánkban nem őgyelgett.

Látván még jobban buzdulni
Rázkódó öregemet,
S az eszét szárába hullni:
Megszánám a lelkemet.
S mondám, hogy e lármás játék,
A melyet a mint kiláték,
Csak poétai tréfa.

Éljen hát e harc irója,
Éljen játszadozása,
Éljen a füstbe-ment Trója
Apellesének mássa.
Tapsra magyar, nézd mit érél!
Lám ma is a vig Homér él,
S fénix támadt porából.

A házsártos s irigy eszek
Ha olcsárolják tréfáid:
Fojtsák le rakásra szeszek
Által még több pipáid.
Most pedig koszorus fejed
Zöldüljön, s ekkép neveljed
Músáid a hazának.

18. Csokonai – kollégiumi professzoroknak és a sedesnek
[Debrecen, ?1795. június első fele]

Clarissimi Domini Professores,
Honorata Sedes Scholastica!

Cum nec de actionibus, quarum ratio reddi a me iubetur, quidquam certo sciam, nec post tot poenas ulteriori plagae locum in me dare valeam: hoc a Vobis peto, ut privatim prius mihi cum Clarissimis Dominis Professoribus colloqui liceat; aut si hoc non, totum me pessum ire, vel nodum qui solvi nequit, ense recidere permittatis; quanquam nunc quoque sum
Clarissimi ac Honoratissimi Vestri Nominis

cultor sincerus
Michaël Csokonai.

19. Csokonai – Schedius Lajosnak
Debrecen, 1795. július 9.

Celeberrimo ac Humanissimo Viro
Professori Ludovico Schedio
Michaël Vitéz Csokonai
S.

Humanitati, VIR CELEBERRIME, ut prodesse intendamus, vel hoc unum, nos Homines natos esse, sufficit. Patriae, Civiumque Bono atque Ornamento nihil habere antiquius, sacra quadam, quae nos afflavit, Religione ducimur. – Utrumque meam in Te Observantiam, Tuum in me Favorem excitavit; ut et ego Te sequerer non Passibus aequis, et Tu trans profanum Vulgus, confusosque Plebeculae strepitus in sanctiora Elegantiorum Animorum Penetralia Viam lubens ostenderes.

Ea me Spes, Fiduciaque illa, ad quaedam a Te petenda induxit, quorum omnium Ratio licet non ita sit comparata,

ut meritas a me grates referri permitterent, Tua tamen Humanitas Studiumque meum, id quod Viribus deesse videbitur abunde compensabunt. Atque, ut hoc primo loco referam, quia me Lectiones Aestheticas nunquam auditurum haud vane auguror; Librum mihi, quo huius principia haurienda sint, scribere dignaberis, sit ille Latini sermonis, vel Italici, aut etiam (licet technicos huius Lingvae terminos non sufficienter intelligo) Germanici, maxime de Poësi vellem, ut et tota huius Artis Philosophia generaliter ac Contemplative, et specialis de singulis eiusdem partibus doctrina, cum exquisito Scriptorum in quovis genere ex quavis natione excellentiorum Catalogo, ut ex. gr. in Eschenburgii Theoria videre est, reperirentur. Tuas de Aesthetica Praelectiones quomodo nancisci possem? dic, amabo! Caeterum nec hoc fortassis absurdum fore videtur, ut Aestheticis Tuis Lectionibus intersim, si modo fieri possit, me in tertii anni philosophos numerari et summos tamen Specimine rite exhibito Honores in Philosophia capessere, atque ita Practicas in Mathesi Lectiones ordiri. Equidem tres Philosophiae Annos etiam absolvere paratus essem, imo id maxime mihi placeret, repetere Amoenissimum pariter ac Humanissimum Studium; sed obstat – Res angusta domi, tenuisque Supellex! Quare, si aliqua vel Herulos docendi, vel cum Dominis correpetendi vel alia huius generis Provincia se apud Vos, VIR CELEBERRIME, se obviam daret, eam ut mihi propriam facere digneris, per Tuam Te Humanitatem oro, atque obsecro. Interim vero, vacationis meae intervallum, ego familiaribus meis Studiis totum consecro, ac nominatim colligendis describendisque pro Typo Opusculis, quae Anno proximo Publicis in Ephemeridibus Patriae annunciavi, et quorum iam Tomus primus Poëmatum integer, Secundus Dramatum fere integer parati sunt, Tertius in quo erit La Secchia Rapita Poema Eroicomico di Ales. Tassoni, et Quartus cum Dissertationibus ex Poësi sunt sub calamo, Quintus cum Batrachomyomachia ad modum Blumaueri revestita latet et latebit, donec – Sed et hic altera Difficultas! Idem quod iam dixi obstat, quo minus prelo subiici possint, nec praeterea Typographis, ut crumenam suam Nationis gustu periclitent, nec Civibus Nostris Praenumeratio placet, nec Dominis esse Pollionem! – – At Poëtarum est cum inopia colluctari; tendere adversum obices fortium. Tu ne cede malis, sed contra

audentior ito, quam tua te Fortuna sinet! Velle prodesse Patriae et Literarum studiis tenemur, posse permittimur. Ne igitur culpae vitium in me recidat, feror quo me officii mei Ratio ferri iubet, reliquum fortunae nutui servatum esto. Tu vero, cum iis, quae ex Illius manu Merita Tua repetierunt, Vive feliciter, et me amore Tuo, fac, hilarem ac felicem redde. Vale. Debrecini. IX[a] Julii. MDCCLXXXXV.

Amicus meus Samuel Nagy multa salute impertitum Te suo Nomine vult.

20. Csokonai – Károlyi Józsefnek
Debrecen, 1795. július 26.

Nagy méltóságú Királyi Kamarás és Fő-Ispány
GRÓF KÁROLŸ JÓ'SEF ÚRNAK'
Ő Nagyságának

Csokonai Vitéz Mihály
szíves köszöntéssel 's mélly tisztelettel.

Ha illyetén alkalmatlankodásomért a' NAGYSÁGOD' Főfő Méltósága perbenn fogja idézni tsekélységemet: mentőűl fognak állani Vakmerő tselekedetem mellett, nem tsak a' NAGYSÁGOD' Ditső Ősei, kiknek a' Magyar Muzsákhoz való Érdemek még mais él 's a' Késő Unokákigis élni fog; hanem azonkívűl NAGYSÁGODnak saját Hazafiúságais, mellyet már másoknak tapasztalni szerentséjek vólt, és fényes Tekíntete, mellyel Hazánknak Méltóságos Fő Rendei között különös Ragyogvánnyal díszelkedik. – Illy hatalmas Pártfogóim mellett bátorkodom tehát alatsony Magyar Múzsámat NAGYSÁGOD' méltóságos Ortzája eleibe küldeni, hogy a' magános Falak közűl Édes Hazánk Nézőszínjére való Lépését NAGYSÁGOD' Magyar Jószívűségétől kiesdekleni igyekezzen. Ő az, a' ki a' NAGYSÁGOD' Főispányi Székbe állíttatásának és a' Debretzeni Múzsákhoz való kegyes Megalázásának Öröm Innepét Tavaly rebegni próbálta: Ő az, a' ki a' Közhelyre kimenni óhajtó Szándékát most esztendeje a' Magyar Újságokbann közönségessé tette: Ő az, a' ki

a' Görög, Deák, Olasz, Frantzia, Német Darabokból eggy kis Magyar Dolmánykát készített magának, hogy Nemzete előtt megmutassa magát: Ő az, a' ki a' Kűlföldi Theátromokonn, 's a' Helikon' Tövébenn szedegetett Virágokból eggy Fűzért kötött, 's azzal kíván NAGYSÁGOD' Nagy Nevének (esmerik az édes KÁROLŸ Nevet a' Magyar Múzsák, nec Phoebo gratior ulla est, quam sibi quae KÁROLY praescripsit Pagina Nomen) udvarolni, reménykedvén alázatosann, hogy azt NAGYSÁGOD méltóztassa a' Hazának által adni minthogy az énnékem nints tehetségembenn. Méltóztassa is NAGYSÁGOD kegyelmesenn megengedni, hogy eggy Iffjú Poéta eggy Ifjú Metzenásbann találja fel Pártfogóját. Vajha NAGYSÁGODnak annyi Ditsősége származhatna az én Múzsámból, mint ennek a' Nagyságod' méltóságos Nevéből! –

Debretzen. Julius' 26dikánn 1795.

21. Csokonai – Gáspár Pálnak
Debrecen, 1795. augusztus 18.

Tekíntetes Fő Notárius Gáspár Pál Úrnak
Csokonai V. Mihály
Víg Napokat!

Az én tsak itthonn világosodó Szemem tsak eggy kis Vidéket látott vala ki maga körűl, az ő Horizonját határozták holmi alatsony Falak, Jegenyék és Komlók, 's én azt gondoltam, hogy azok a' Világnak Szélei, a' mellyekenn kivűl látszik 's hallik valami, de a' mellyet fel nem vehetek.

Így gondolkodott magábann
Az eggyűgyű Otahajta,
Ki ollykor eggyet sohajta
Sorsánn puszta Kősziklábann.

Ő látván, hogy Szűz Fényjébe
A' Nap az ő Partjánn jön fel,
Az ő Partjánn enyészik el
A' Tengernek kék Vizébe.

Azt gondolta tsekély Ésszel,
Hogy eggy két vad Kőszírt között
E' kis Szigetbe költözött
A' Világ mind az öt Résszel.

'S hogy annak minden Forgása,
Baja tsak abbann végződik,
Ha a' Szigethez verődik
A' szomszéd Tenger' Habzása.

Ezt látván, melly messze terjedtt,
Gondolta, hogy van Valami
Még arra, de nem tudja Mi?
's Annak tudására gerjedtt.

De megúnván bőltselkedni
Tévelygő Gondolatival,
Elindúlt vad Társaival
A' pusztákra Gyökért szedni.

's Hát ím' víg Kiáltásokra
Rendűl meg a' Sziget' Tájja,
's Eggy Európai Gálya
Száll pompásonn a' Partokra.

Mellynek Várából végtére
Nyájas Nézéssel ki lépe
A' boldogabb Világ' Népe
E' sovány Sziget' Szélére.

A' több gyáva Barbarusok
Elfutottak Félelemmel,
De ez nézi meredtt Szemmel
Millyen nyájas Géniusok,

A' kik Véle fogtak Kezet?
Kiknek Szívek olly jó olly szent?
Rólok, 's Hazájokról mindent
Sohajtozva elkérdezett.

E' jószívű Idegenek
A' mi tsak szép Valójába
És tsínos Európába,
Mindent elő beszélltenek.

Az Indus' Szemét Könyv telte,
's Mihelyt e' boldog Megyébe
Hívták; ugrott örömébe,
's Barátit rendre ölelte.

Az én itt eddig tőlt Életem, és a' Tekíntetes Uraknak a' közelebbi Vásárkor lett ide érkezések, Tanátsok, és az én Öröm-tisztelettel lett elfogadásom vagynak ittenn előadva. Elfogadom tehát azt a' Tanátsot, mellyre a' Bőltsesség kötelez, a' jó Szív édesget: de – a' mellytől a' Szűkség' parantsoló Szava elkiált, és eliszonyít. Azért, mivel a' Tekíntetes Úrnak olly Nemes Szíve vagyon, hogy az Érdemetlenreis tekínt, bátorkodok azon való Reménykedésemmel alkalmatlankodni, hogy eggy ollyan Állapotot, mellybenn tanúlásomat Esztendeig elvégezhessem, Tekíntetes Patai Úr, vagy Prof. Kövi Úr, vagy más hathatós Közbennjáró által szerezni, avvagy tsak kimutatni méltóztasson. Bennem háládatos megszólgálóját fogja a' Tekíntetes Úr feltalálni: és minekutánna Kegyes Pártfogóm' segéllése által a' Tudományok' és Érdem' fényes oltárához eljutok, a' legelső Ajándékot érzékenyenn fogom a' jó 's nemes Szívek' Istenségének bé nyújtani, 's az Úr' neve lessz rajta. – Vajha adnák az Egek, hogy a' Tekíntetes Úrnak annyi Ditsősége származna ebből, mint énnekem! – Ezt Rousseau is merte eggy Dedicátiójába óhajtani. De hiszen mikor nagyot akar tenni, nem az abból származandó haszon vagy Ditsőséghez méri tettét a' jóltermett Szív. Debretzenben. Aug. 18dikánn. 1795. sietve írtam; engedjen meg a' Tekíntetes Úr; Éljen vígann és szeressen.

22. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1795. július–december]

Tökélletes Barátom!

Én hozzád menni nem kívánok, tudod miért. Okát Szívemenn vagy Szívedenn kivűl keresd. Tsak eggyet mondok. – Setét felhő emelkedik a' hegyek közűl, mormolva indul ki a' nagy tengerre, fekete szárnyaival elfogja a' fényt, 's Eurusokat hajt két szárnyaival mint a' Saskeselyű: mormol minden felé, a' szarvas idétlent szűl, az eggyügyűség pedig ezt kiáltja félelemmel, Imé a' Jehovának uralkodó szava!: jóltévő tseppjeit a' tengerre és annak Kőszikláira hullatja, a' termő mezők, a' kedveskedő Kertek szomjan fonnyadnak el; a' hasznos Jószág, az éneklő Madár-sereg tikkad szerte széllyel, a' néma, a' siket, az eggyűgyű Halakra hull az ő kevély zápora. – A' setétség szönyege alól kipattan a' Hatalmaskodó Mennykő, megréműlve, ájúlttann várja leromlását a' Tenger és a' Tenger mellyéke, egyedűl a' Laurusonn zöldellik a' bizodalom, szent élőfa ő, 's szeretik őtet a' Mennyeiek, és az örök Állandóság: affectált ropogással tsap le a' szent Mennykő a' Tengernek tér vizébe, a' barátságos Tseppek külön válnak az ő Erőszakja miatt, 's míg körűlöttök sustorékol nem mernek öszve forradni, de nem soká elalszik közttök annak haragja, és haragjával maga is elenyészik, úgymint a' mellynek létele tsak az ő kegyetlenkedésébenn láttatik, a' szelíd tseppek ismét öszvefolynak, öszveállanak, és az ő határikat halandó szem észre nem veheti, megtsendesedik körűlöttök a' Vidék, a' Napnak tiszta fényje meglátszik ő bennek, és égi Malacia tündöklik rajtok: akkor a' Mindenható megtiszteli az ő lételeket, eggyűgyű Conchába zárja őket, 's ottan gyöngyökké válnak, és a' jövendő idő-Kor arany Koronát tsinál a' Virtusnak, 's annak ékesítésére rakja bé őket, hogy ott örökké tündököljenek. Barátom, hogy esik e' meg a' Szárazonn?

[Címzés:]

N. G. U.

23. Csokonai – Bessenyei [Sándornak]
[Debrecen, 1795. július–december]

A Te Lelked úgy fellyebb emelte az enyimet, hogy én véled-is meg elégedve laknám a' földet, ha szintén ott több lélek nem találkozna-is. De' hát – ha a' tulsó Szigetbe B... lakna és N... S... ugy a' Gessner első hajósának csodáját meg haladnánk, előttünk evezne Amor – de nem rózsa koszorúval, hanem Pálma és Laurus koronával, – 's hát körülöttünk? – az emberiség – az értelem, 's a' magános öröm uszkálna! Bóldog ősz Vitéz-Uram! Te a' Vér piatzon a' haldoklók jajgatási között eggy kis Cartussággal nyerted meg azt – a' mit a' te ember szereteted és filozófusságod érdemelt. – Az a', B – ur Dragonyos Kapitány, nagy prédáló volt, sok özvegyet, árvát, rabot, 's koldust tett, halál barátja volt Ő, 's a' pusztitásnak nyele, de áldassék azért az ő emlékezete, mert annak a B... filozófusnak és poétának vénségében nyugodalmat, és csendességet szerzett. – Metzenas már Ő és oltalma alatt, a' mi most ritka példa, egy nagy geniet takargat. –

Én pedig számkivettetve az én hazámban, unalommal huzom komor napjaimat, 's csak úgy vagyok boldog, ha eggy Újj világot találok számomra, ott Respublicát és Filadelfiát építek magamnak, – és mint Franklin legalább itten – *eripio fulmen coelo sceptrumque tyrannis* – itten à la Robinzon élek – nincsen senki vélem és mellettem csak a' bóldog magánosság. Vagy néma Barátim társalkodnak vélem, vagy magam – én pedig magamban mindent fel találok. – Nem kevély szó ez! Mert magamban fel találom az én barátaimat-is, fel találom az én jól tévőimet-is, fel találom Uram az Urat-is. – – A' könyvek többnyire idő töltő barátim, ezek kézen fogva vezetnek a' Természetnek – Szentek Szentébe. Nem gonoszok ezek, mint az emberek, a' kiket a' haszon vezet orroknál és lelkeknél fogva. Nem gonoszok. Én ezek közül a' Pappal-is, a' Szegénnyel-is, a' Gróffal, a' Királlyal-is egyaránt társalkodom, és a' mi az emberek között a' természeti originális egyenlőséget hellyre állitja, csak a könyv és koporsó. De ha ezek nem volnának-is, a' Természet és az ész olly ki meritthetetlen könyv, a' mellyből az ember hóltig tanulhat. – Én ugyan, ha soha annyi tehetségem nem lész-is, hogy könyvházam lehessen, tudom, hogy tőkélle[te]síthetem lelkemet,

megütöm homlokomat 's eggy Minerva pattan ki belőle, eggy szüz, eggy nyájas s még eggy fegyveres Minerva. – De reménylem, annyi pénzem csak lesz, hogy filozofusnak eggy Helvetiust, poétának eggy Pópet vehetek. Akkor csak az ég három ollyan szivet teremtsen az én számomra, mint az Uré, nem fogom sem a' lármás bálokat 's passzomantos Dictatori barátokat, sem az arannyal és mollyal bé vont gazdag Bibliothékákat óhajtani. Addig pedig öleljük meg eggymást, Uram, a' Világon kivűl 's képzeljük azt a' boldog idő szakaszt, a' mellyben a' természet fel fogja emelni az ő mindenható szavát és az emberek el hányván azt a' kevély és fanatikus lélekkel fel szedett Mennyei páva tollakat, magok-is mind emberek lésznek, érezni, gondolkozni és szeretni fognak. –

A' mi eggyütt létünk ugyan már kevés, mert az Ur idős, én pedig – meg lehet, hogy az Urat meg előzöm; 's akkor vagy örülni fogunk ujjonnan lett társalkodásunknak, vagy a' mi belőlünk lett semmi el vádolándja semmiségünket, minekutánna a' mi testünkből – melly az Isten fiának testével atyafi, a' Temető-kertben bogáts-kórók és földi-bodzák fognak erőt adni a' ki fáradt igás lónak. – – Élj vígann és szeress – –

24. Csokonai – Berzeviczy [Pálnak]
[Debrecen, 1795. július–december]

Régóltai adósságomnak eggy kevés részét valahára le kívántam e néhány sorokban fizetni, méltóztasson az Ur kegyes szívvel elfogadni ezt a' csekély adományt, bár melly kevés részetskéje légyen is ez, az én tartozott háladatosságomnak. Hadd légyen az én széllyel szórott szerencsémnek az az eggy és egyedül való támasztékja, hogy néhány nagyobb lelkeknek szeretetekkel dicsekedhessem, a' kik a' Hazánkban az ő idejeket meg előzték, és ha tsak ő reájok tekintünk, bennek a' magyar világ boldogabb 20-dik Századját szemléljük előre. Ugy vagyon Nagy érdemű Úr, eggy meg ért filosofus, és eggy tisztább izű poëta be szigetelvén magát a' Világtól, előbbre állítja magát saját ideje koránál két három századokkal. – És ezért szokott lenni, hogy többnyire nem lehet az illyen jobban termett Genie a' körülte háborga-

tó Plebeculának tetszésében. Magában keresi fel tehát a' Világot, vagy azokban, a' kik az ő figyelmetességét meg érdemlik, minden egyébben szabad, csak ez a' leg jobb lelkeken uralkodó Sympathia vónja édes kénszerítéssel. – Eggy Poëta szabadon él a' maga képzelt világába, a' mellyet saját fantaziája teremtett, eggy Filosofus nyugodalommal lakik abba a' Respublicaba, a' mellyet Platoként tulajdon kénje szerént fundalt az ő Gondolatinak hatalmával, ott ő *sibi consul et senatus.* Eggyik sem örömmel száll le a' reális világba, hol a' Menyországba bámult emberkék előtt *sordet gustus et ratio vapulat,* hanem ha vagy a' szeretet, vagy a' tisztelet szentebb kötelei vonják azokhoz a' boldogabb halandokhoz, a' kik emberek, és a' Természetnek igaz imádóji – mert a' szív csak ezekbe érez, csak ezekbe egésséges az értelem.

Iggy szállék le én-is Thaliam édesgető kebeléből, és az én aprod gondolataim bátorságos Világából, – a' hová az Úr szobájába – minteggy az itt alatt levő menedék helybe, kötelességemnek eszembe juttatásával, vezet le az érzékeny tisztelet. – Itten találhatja fel pihenését eggy olly Lélek, melly az emberek híjjába valóságokról 's gonoszságokról panaszolkodik, itt tészi le örömest azt a' boldog adót, a' mellyel a' jó szívnek és valódi érdemnek tartozik. Jövendőbe a' praejudiciumatlanabb emberi nyom érzékenyen fogja emlegetni az Urat, 's talám ha a' Múzsák nem ámitanának, ezt-is hozzá fogja tenni, szerette ő a szegény Cs – – – is. – Addig pedig az én szíves tiszteletem, a' mellyet az Urnak és Asszonynak ajánlok, nyerje meg azt, hogy érettem az értelem s a' Gusztus templomába eggyet sóhajtani méltóztassanak, és eggymást meg ölelvén meg ujjitsanak emlékezetekbe, a melybe magamat ajánlom – – –

25. Csokonai – [Szikszai Józsefnek]
[Debrecen, 1795. november–december első fele]

Az olasz Dictionariumot én Bethleni Uramnak hamar be vittem, miért? mert Némettel vagy Frantziával magyarázta, 's tsak ollyan vólt, mint a' Vocabularium Malabarico – Sinicum. Obscura per obscura! azomba tsonka vólt tsak az M

betűn kezdődött, és olly régi, hogy talám eggy idős vólt az Olasz Nyelvnek a' Deákból való elromlásával. Leg alább a' kötése is vólt eggynéhány 100 esztendős, mert ollyan tzímerek vóltak a' tábláján, hogy az Akademiákba sok pénzt adtak vólna a' fedeléért a' Heraldicum gazophylaciumba! etc.

Ha tsak ugyan ezért is nekem kell jót állani: ám legyen! mindenért állok, mig magam állok. Minden szájból ki veszem a' panaszt, tsak értésemre adódjon, és a' Collegiumba ne kelljen menni.

Fel – nem megyek: sokkal hathatósabb fogadásom tartja mint sem felmehessek. Első Novemberig tsak meglehetett vólna azt a' tizeneggy forintot rajtam venni, a' Bθeca Könyveirőlis eleget tétethettek vólna annyi ideig velem: ha olly Országos Huntzfut rámájára nem húztak vólnais; Könyveimet le tartóztatván. Ez szomorított meg engem annyira, hogy többé tsak feléis irtózom menni Collegiumunknak. Tselekedjék tehát Kedves Sénior Uramék azt, a' mit jónak lenni látnak: minthogy már a' keresztűl menésnek első lépését megtették; és hidjék el, hogy mindenre elkészűlt az ennél nagyobbakatis szenvedett, és még egésszen fel nem áldoztatott – szerentsétlen Csokonai. mk.

1796

26. Csokonai – Nagy Gábornak
[Sárospatak, 1796 első fele]

Élsz? és mint vagy? – Én itten nyüglődöm ebbe a' P – Világba. – Ugy-é? sokat mondtam ki ebbe az eggy szóba. Bővebben-is meg világosítom, hogy tudniillik én eggy olly hellyben lakom a' mellyhez képest D – egész London. Itt az értelem, ész, józan okosság minden lépésébe nagyon nyög, az izlés porba és szenybe hever. – A' sziv az ittzéig határozódik. Az én Ifjúságomnak Purgatoriuma – P – 's a' benne uralkodó Démon az M – I –. Exorcizáljátok valahogy barátim – mert meg öl. A' ti szentelt Vitézeitekhez folyamodtam óh Muzsák! 'S ti csak rettentőbbé tettétek, de nem üztétek ki ezt. Ovidiustól fogva a' Marini ideéig, 's a' Marini ideétől fogva az enyémig, közönséges hajó-törő Scillájok volt ez a' szelidebb Genieknek. Csak azért is bóldogabb vagy az én itéletem szerint oh Kedves Barátom! hogy M – I – nem tanulsz. Ah boldogok azok, a' kik vagy emberi filosofiát nem tanúltak és M – I – re adják magokat, vagy az filosofiát emberi modon tanulhatták meg, 's nem vóltak kéntelenek M – I –t tanulni. – Látom én Barátom, hogy mihelyt a' Természeten túl mégyünk, minden szentség és igazság mellett bolondok maradunk. – A' Természet az Isten, a' ki minket teremtett, a' ki nékünk törvényt adott, és a' ki mig az ő szabási mellett maradunk, bóldogit, mihelyt vagy kivüle vagy felette keressük a' Valóságot, fájdalmasan megbüntet. Mind balgatagság az olly tanulmány, a' melly a' Természet korlátján túl ragad, sőt a' melyik a' Természetben keresi a' Természetet, az is bolond, mint minden *curiosa fisika*. –

Átkozom barátom az én időmet, az én születésem helyét, a' melly engemet úgy tanitott, hogy N – esztendős korombanis tsak alig láthatom az illyeneket, és ha látom-is, meg kell magamban folytanom a' sohajtozó csuklásokat, hogy a' világ vagy bolondnak, vagy perduellisnek ne nevezzen. – Ah bóldog Lelkek! Vajha én közöttetek születtem, vajha nálatok nevelkedtem vólna: mostan csak annyira lettem volna hoz-

zátok, mint én hozzám az otohajti mezitelen! Pedig, óh! történetek, a' boldogság el van zárva az én sohajtásim elől. Óh! vajha a' következendő kor meg tudhatná és meg esmérhetné, hogy én nem saját hibám miatt nem lehettem azzá a' mit ohajtottam, hanem az illy okok miatt! – Nékem ugyan nem volna egyébb vágyásom, hanem hogy németül meg tanulhassak, és egy kevés újj filosofiát 's Mathesist érthessek. – Akkor meg szünnék az én kivánságimtól 's szerentse keresésemet eggy szük hajlékotskámba határoznám, a' mellyben a' világnak minden kintsét fel találnám az én nehány barátimba 's az én Muzsámba. De a' sok optativus mindég! a' sok nám – nem vólna – 's a' t'. Tiszteld édes Barátom P – I – Urat, és e' jó szivű Tudós Hazafinak ajánlj kedves emlékezetébe – Ha valamely Nagy személy csak emlékezék is róllunk, azonnal vigadunk szerentsénken, és ha eggy homályos Ifiú vagy eggy kis emberke tisztel-is, hidegen gondolkozunk. Ha A – fi Ur illyen vólna, hidd el én sem említeném, ha mindjárt excellentiás Ur volna-is, de minthogy ember és filosofus, 's vélem edjütt a' Természetnek leg szentebb Istenét imádja, bátorkodom általad béjelenteni, hogy érdemeit tisztelem! – –

Fogjunk kezet, bóldógabb halandók! eggymással a' barátság 's az emberiség felségess óltára előtt, szeressük egymást, mig a' meg igézett halandók a' tőllök épült mennyei Jerusálem kapuin kotzogtatnak, 's Isten fiává fogadván magokat, el felejtkeznek arról, – hogy ők emberek – Ah ember! – Ah szeretet! –

27. Csokonai – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796 első fele]

Azokat a' kő sziklákat járom mostan, hol Ovidiustól fogva sok Poëta hajót tört és a' mellyek miatt vagy jó Iurista vagy jó Poëta leszek, minthogy a' kettő nehezen állhat meg edjütt. Isten tudja, melyikre vólna ez idő szerint nagyobb szüksége nyomorúlt édes Hazánknak. Bölcs Törvény magyarázóink, és okos Törvény tevőink ugyan jó számmal találtatnak: de igaz tiszta ízű Poëtaink száma felette igen kitsiny. A II. Jósef uralkodásának vége felé ugyan fel serkentek Hazánkban

néhány szebb Lelkek által az ő mélly álmokból a' tudományok; de ugy látszik ismét valami titkos erő őket meg opiumozta. A' II. Leopold rövid országlása alatt az arany idő nemzeti Literaturánkra nézve bé is állott, el is múlt. Azóta a' jó igyekezetek, vagy ledűltek, vagy lábra sem álhattak, aligha sok jót reményelhet a' következő emberi nyom. A hazát egy különös megzsibbadásba látom – vajha ki nyulna eggy dajkálkodó kéz s ébresztő balsamot hintene bádjasztó Tagjaira. Igyekezzünk, mert az idők szomorú végével fenyegetnek édes Hazánk Literaturájának, s félő, hogy míg mi szunnyadozunk, el enyészik a' Magyar nyelv minden díszével, 's nem lész a' ki azon beszéljen, – a' mellynek irtoztató kezdetét már eggyszer láthattuk-is és a' jövendő Századokban úgy fogják a' Magyar nyelvet fel találni, mint ennek a' mi Századunknak közepe táján, az ez előtt ezer esztendőkkel virágzott Celták nyelvét és leg jobb Iróinkról-is csak ugy fognak emlékezni, mint most a' nagy Ossiánról. Én ugyan nem azért kivánom az én külömben meg únt Napjaimat többekre-is szaporodni, hogy annyival hosszabb Rollet játszhassak az én Hazafi Társaim között, a' Literatura szomorú Theatrumán, 's a' háládatosabb maradéknak eggy tapsát meg érdemeljem – hadd mondják mások hogy én-is hoztam leg alább ketske szőrt a' sátor csinálásra – – –

Csokonai.

28. Csokonai – I. Ferenc császárnak
[Pozsony, 1796. december vége]

Sacratissima Caesareo-Regia Apostolica Majestas.
Princeps ac Domine Clementissime!

Homagiali cum subjectione ad sacros pedes Vestros provolutus, depono ante scabellum Throni Vestri, unde tot Nationum pendet felicitas, Augustissimi – exile hoc opusculum, quod primum est et juvenilis ingenii mei, et sincerae erga Principem Optimum Maximum fidelitatis atque devotionis specimen.

Cujus quidem utriusque luculentiori testimonio evincendae gratia, jam occasione comitiorum volui edere Ludum

Metastasii Achillem nomine, idiomati Hungarico, genio Nationis, modernisque belli circumstantiis accomodatum; quo et Sacratissimo Vestro Nomini homagialem devotionem in carmine et illuminationibus, nomine Musarum Hungaricarum deponere, – et nobiles Patriae filios ad bellum sub sospitaturis Sacratissimae Vestrae Majestatis Auspiciis suscipiendum excitare, – et aliquam pecuniae summam in cudenda bene praeliantibus meritoria Numismata convertendam, ex intratis duorum Theatralium ludorum colligere, proposueram. Iam etiam nobiles aliquot juvenes in hunc finem mihi assumseram, qui actionem libenter agerent, et proh! quanta fuisset ibi Spectatorum omnis ordinis frequentia, verum ab hac intentione moesto sane animo secedere coactus sum, cum Theatrum Civitatense ejusdem Arendator ac Director, nec pro ablato pretio per lubitum ipsius proprium determinando, concedere in duas vesperas voluerit.

At dabitur forsitan olim occasione alia mihi ostendere, me nullum fugiturum esse servitium, quo me Musasque Hungaricas majori etiam fidei testimonio commendem; quam sane ambabus arripere manibus haud intermittam.

Interim dignabimini, Augustissime Imperator, Rex Clementissime! dignabimini leve hoc et tanta Majestate minime dignum munusculum pro innata Vestra Clementia accipere. Caesar estis Vos, Magne Caesar: Caesarum nomina haud sunt ignota ratibus, qui sub protectione eorum aurea sub secula rediisse crediderunt. Nihil poëtis accidit unquam felicius, quam Heroum sub alis, laudes eorum cecinisse, qui dum pro vita gentium vixere, ad immortalitatem moriuntur. Nec ego propter aliud genua coram Sacratissima Vestra Majestate flecto, quam pro Clementissimae hujus gratiae supplicatione, nec aliud in votis habeo, quam augustum ex tanto imperio agellum, quem propriis manibus colam; et minimam invictissimae Vestrae aquilae plumulam, quae me a fatis atque hominibus protegat. Sic innocentibus Musis vacaverim, sic laudes Vestras immortales cecinerim, sic miseram Matrem, quae mihi vitam, quam nunc Vestra Majestas possidet, olim dederat, tranquilla aluerim; qui pro Regiis Nutibus vivere ac mori paratus sum

Sacratissimae Vestrae Majestatis.

ad cineres fidelis cliens et
subditus Michaël Csokonai.

1797

29. Csokonai – Vályi Klárának
[Komárom, 1797. augusztus]

Barátném bánt-é még a' mi eddig bánta?
Vagy úgy lett a' dolog mint szíved' kívánta?
Hát az az érte[t]len hat betűs nyavalya,
Megorvoslódott-é ugyan mi baja,
Különben nints Bétsbe a' Bánatnak nyoma,
Ott lévén az Öröm' Fő-paraditsoma.
Még a' pompás Bétsbe tőlted Te kedvedet,
Mi a' Vágnál gyakran sohajtunk Tégedet.
'S Te tán torkig űlvén minden Szépbe 's Jóba?
Megsem emlékezel rólunk, hébe-hóba.
Nem Barátném, hiszszük Jószívűségedet,
Nem úgy kémleltük ki e' Nyáron Lelkedet.
Azért-is Szívedbe ajánlom Szívemet,
Tarts hű Barátodnak örökre engemet!
Majd ha nyugodalom' pontjára érkezek,
Többet, jobbat, szebbet készítnek e' kezek.
Follyanak vídámon Életed' napjai,
Maradok állandó híved Csokonai.

30. Vályi Klára – Csokonainak
[Bécs, 1797. augusztus]

Nagy Lelkű Barátom nem tudom mit szóljak,
Szemlélt virtussaid előttem mert ollyak,
Mellynek bötsös vóltját elnem felejthettem,
Szívem' latján mérvén hóltig emlegettem.
Virtussok' mühelye, Doktor Sándorfi Úr,
A' sok homályból még ma-is hasznot gyúr.
Te általad lettem én ezzel esmerős,
Mondhatom hogy lábom tsak az ólta erős.
Ha nyelvem Angyali szózattal szólna-is,

Lakásom Minerva' Aszszonyal vólna is.
Akkoron-is lennék egy igaz tisztellőd,
Reményed a' legfőbb Grádusra emelőd.
Minthogy kitsiny vagyok emelje-fel az Ég,
Nagy szíved' reményit ne tsalja-meg a' vég.
Mikor nem is vélnéd [eg]led kiderűljön,
Széltől hányótt Hajód örömbe merűljön.
Gyá[s]z köd ne borúljék reménylő napodra,
Szerentse szekeret készítsen számodra.
Hordozza azt maga ama' nagy Hatalom,
A' Jehova légyen Bástjául óltalom,
Hozza-fel dél szinbe hunyott napodnak fényit,
Adják-meg az Egek várt szíved' reményit.
Világon mint szikra hamú alá rejtve
Vagy, de sok virtusod nintsen elfelejtve.
Természetből folyó gyenge kitsiny erem,
Engedd-meg hát bátran hogy kűldeni merem.
A' jó Dió fa-is ha verik úgy terem,
Majd én is téntában pennám' jobban verem.

31. Csokonai – Vályi Klárának
[Komárom, 1797. szeptember első fele]

Jó Barátném Panaszkodol,
Hogy bal sorsod igen nagy,
'S ez[er] bajjal tusakodol,
Nem tsuda Póéta vagy.

Írod gyarló szegénységed,
Melly a' porig nyomván téged,
Meggátolja serénységed,
Nem tsuda Póéta vagy.

Mérget forral életedre,
Sok kaján fő, sok fúrt agy
Irígykedik jó szívedre,
Nem tsuda Póéta vagy.

Sok gyáva nyelv szól, szídalmaz,
Gúnyól, és rád boszszút halmaz,
Szép elmédért úgy jutalmaz,
Nem tsuda Póéta vagy.

A' nagy Világ a' [fő]bbekkel,
Felse vesz és füstbe hagy.
'S néz rád megvető szemekkel,
Nem tsuda Póéta vagy.

[Borit] setétes koszorú,
Szíved mindenkor szomorú,
Életed tsupa háború,
Nem tsuda Póéta vagy.

De győzödjön a' szerentse,
Szégyenüljön pénz és kínts,
Szíved irígy ne ret[t]entse,
Szítokra ne-is tekínts.

Ne má[s]sz porba a' [fő]bbeknél,
Zengj egyebet keserveknél,
Nagyobb vagy TE mind ezeknél,
Azzal hogy Póéta vagy.

32. Vályi Klára – Csokonainak
[Bécs, 1797. szeptember 29. előtt]

Örvendetes hanggal repült hozzám Bétsben Leveled,
Mivel nem érdemlett betsem Párnássusra emeled,
Bár még egyszer kit ohajtok betses képed' láthatnám!
Barátságunk' arany lántzát tsatokkal felválthatnám.
Mit hallok! óh fényes Egek, egy jó Barátom akadt,
Szép levelénn bús szememből öröm víz' árja fakadt,
Nyítva lelte bús szívemet a' mellybe be-is zártam,
Galamb módra repült hozzám a' mikor nem-is vártam
Fontos szavok gyász ködömbe arany oszloppá vála,
Mirrha gyanánt bús szívemre balsam i[l]lattal szála.
Nem lelem fel érdemimet illy megtisztellésednek,

Lészek hóltig imádója betses Úri Nevednek.
Édes kedves jó Barátom, válaszodat elvárom,
Barátságod' ha megvetne, lenne örökös károm.
Azonba aztat hallottam, Mihály' Napja most kerűl,
A' mellyenn én kis Múzsám elhidd, hogy igen örűl.
Már a' Rózsa a' Narcissal virágját elhullatta,
Szép Nevedért Tuba Rózsa ezeket meghallatta,
Mert most nyilik, kedves szaggal illik a' Rozmaringhoz,
Szép Nevedért mindeneknek drága illatokat hoz.
Élj soká kedves Barátom Virtusod' példájára,
Ezt kívánja Barátjának Barátod Vályi Klára.

33. Csokonai – Vajda Juliannának
[Komárom, 1797. október 21. előtt]

[...]mert bár mennyit vesztek is, benned azt mind fel lelem. Nem tetszik az a' föld, ahol szerentsém találkozott? mondd meg mellyik részét kívánod lakni Hazánknak? az Északi Havasoktól a déli homokos mezőkig, a' Dunának napnyúgoti fordúlásától Napkeleti végéig szabd ki a' tartományt, 's ha te ott laksz, Paraditsom lesz az nékem. Ímé ki öntöttem elődbe szívemet, és minden vágyódásomat, még egyszer mondom, hogy szeretlek, 's hidd el hogy szeretlek. Visgáld meg levelemnek minden tzikellyit, sorait, söt betűjit-is fontold, rázd és ítéld meg, közöld velem azt a' végső meghatározásodat, melly után vagy fő boldogságommal megtetézel, vagy holtig tartó magánosságra kárhoztatsz. Én most eltávozok, hogy tágúlást adjak gondolkodásidnak, 's jelen létemmel ne gántsoskodjam egyenes ítéletednek. Tsalni ott sem kívánok, a' hol fő szerentsémet munkálódom. Elmélkedj minden részre, ebben az írásban fel találsz engemet mindenestől, 's ítélj szabadon. Postán várom el válaszodat illyen titulus alatt: az Úrnak Csokonay Vitéz Mihály úrnak stb. Pesten az Institoris Úr' Könyves boltjában. Addig onnan ki nem mozdúlok, míg jó vagy bal sorsom felől tsókra méltó sorotskáid[...]

[...ma]gamba fogom emlegetni szép nevedet, 's tsak titkon fogom mások tudta nélkűl kesergeni hogy te nem az enyím

vagy 's hogy én boldogtalanabb vagyok, mint minden más emberek. Istenhozzád! szeretett Juliska! Istenhozzád!

34. Csokonai – Vajda Juliannának
Bicske, 1797. október 21.

Szép Kegyes! Mihelyt vettem boldogító kezecskédnek sorait, azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte meg tusakodó szívemet, s azonnal kiindúltam Komárom földéből. Megyek és repűlök, kedves angyalom, a Te leveled szárnyakat köt az én óhajtásaimra, s ragadtatva ragadtatom az én szerencsém felé; mert a mi legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam.

Ah kedves lélek! gondolhatod-é melly örömöket szerzett nékem az az imádandó papiros? úgy néztem a tulsó felen irott két sorocskádat, mint az én paradicsomi boldogságom felől való contractust!

Egész utazásomba mindég a kezembe tartottam leveledet, s elérkezvén mostani szállásomra, kebelembe dugtam azt, s annak angyali iróját képzettem magamnak – az éjjel is szívem mellett háltattam – három ezer betü van abba a kevés irásba, én pedig minden betüt ezer csókkal terítettem be – gondolod-e mennyi volt az a csók? pedig még a tisztáját is sorra csókoltam, mert ott is járt az a grátiai kéz, a mellyet én bálványolok!

Igazán írod, vígasztaló őrző angyalom! hogy levelem szivemnek belső rejtekéből származott; mert hogy ne származna a szívemből, a mellybe semmi sincs egyéb írva hanem ez az istenasszonyi név: *Julianna*, s utána ez a hét betü: hogy *szeretet*!

Lehet-é az, hogy egy szelíd lélek ellen kegyetlenek lehessenek a fátumok? és hogy a rettegés és félelem háborgasson egy olly szívet, a melly más szívre is nyúgodalmat áraszthat?

És Te sóhajtasz! En azt tartottam, hogy a sóhajtás nem férhet a mennyeiekhez vagy azokhoz, a kik ollyanok mint a mennyeiek. De áldom azt a sóhajtást, a melly ollyan ölelésre teremtetett kebelből származott fel! Vajha a szelek szárnyain ez a szép sóhajtás hozzám repülhetne, és egygyé forrhatna az én lelkemmel, a melly csupa sóhajtás!!

Már én ezután levelemet csak a mi barátnénkhoz utasítom. Te pedig, ha olly kegyes vagy a millyen szép, ne tagadd meg tőlem az én békeségemet, azaz, írj ezután is, de írj hosszabban, forróbban, és úgy hogy én annak olvasásában elájuljak!

Ma 21-dik napja van octobernek – ma kezdd el, ma; mikor vészed ezen levelemet – tégy félre minden dolgot, felejtkezzél el mindenről, még magadról is; a feljövő nap már a papiros mellett találjon, s mikor lemegy utolsó súgára is, a te csókra méltó betűdre pillantson, s csak akkor vedd észre, hogy a szerelembe elmerültél, mikor az én nevemnek emlegetését a hajnali kakasszó rezzenti félbe! Így készíts nekem november végire egy levelet – köttesd bé Töltesy urammal, s ollyan nagy csomóba küldd el, hogy én azt Hármas Historiának gondoljam! Akkor küldd el delizsáncon Pestre az Institoris úr magyar cabinetjébe – már én akkor eladom a stokfisomat, s annak az árán kiváltom: sőt kész volnék magamat is annak kiváltásáért árendába adni – de már én nem vagyok magamé – magamról rendelést nem tehetek; mert a Te rabod vagyok. Írtam Bicskén, october 21-kén, 1797-ben.

35. Csokonai – Orczy Lászlónak
Komárom, 1797. november 8.

FŐ MÉLTÓSÁGÚ
ORTZI L. BÁRÓ
O R T Z Y L Á S Z L Ó ÚR'
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,
Ő CS. és AP. KIRÁLYI FELSÉGE'
ACT. INT. STATUS' TANÁTSOSÁNAK.
T. N. ABAÚJ VÁRMEGYE FŐ–ISPÁNYÁNAK.
MAGYAR AL–KINTSTARTÓNAK
A' FELS. HELYTARTÓ TANÁTS'
TANÁTSOSÁNAK
's a' t. 's a' t.

HAZÁNK' FŐ ÉS HÍV OSZLOPÁNAK,
A' MÚZSÁK' PÁRTFOGÓJÁNAK,
énnékem is e' két névért

bizodalmom szerént
KEGYELMES PÁTRÓNUSOM'
'S FAUTOROMNAK

Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,

alázatos főhajtással
's kéztsókolással
nyújtott

AJÁNLÓ LEVÉL és ELŐ-BESZÉD.

Komárom. 8 Nov.
1797.

[A szöveg a továbbiakban majdnem teljesen azonos a Koháry Ferenchez ugyanekkor írott levél szövegével.]

36. Csokonai - Koháry Ferencnek
Komárom, 1797. november 8.

NAGY MÉLTÓSÁGÚ
KOHÁRI GRÓF
KOHÁRY FERENTZ ÚR'
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,
Ő CS. és AP. KIRÁLYI FELSÉGE'
'S A' FELS. HELYTARTÓ TANÁTS'
TANÁTSOSÁNAK,
CSÁBRÁG', SZITNYA' és MURÁNY'
ÖRÖKÖS URÁNAK,
T. N. HONT VÁRMEGYE ÖRÖKÖS, és
FŐ-ISPÁNYÁNAK,
's a' t. 's a' t.

HAZÁNK' HIV MÉLTÓSÁGÁNAK,
'S A' MÚZSÁK' BARÁTJÁNAK:
énnékem is e' két névért,
bizodalmom szerént,
KEGYES PÁRTFOGÓ-URAMNAK,

Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,

alázatos főhajtással
's kéztsókolással
nyújtott

AJÁNLÓ-LEVÉL és ELŐ-BESZÉD.
Komárom. 8 Nov.
1797.

NAGY MÉLTÓSÁGÚ GRÓF,
Kegyelmes Uram!

Talám ha az EXCELLENTIÁD' méltó érdemeinek emlegetése helyett, a' Hazának panaszin kezdem alázatos Levelemet, botsánatot fogok nyerni azon halhatatlan Érdemektől, a' mellyek nyílvábban vagynak egész Nemzetünk előtt, mint sem azok ujjal-mutogatást kívánnának, 's nagyobbak is, mint sem az én gyarló tollam eléggé tudná azokat magasztalni. Minden méltóságos virtusoknak bésummálására elég a' Nagyságos KOHÁRY Név: én tehát egész Hazánkkal együtt fejet hajtok annak, – és el hallgatok.

De nem lehet meg nem szólalnom, valahányszor kedves Hazámnak 's hazai Múzsájinknak szomorú sorsát meggondolom: kiáltanom kell mind annyiszor, és kesergenem, mert annak bajai nem olly nyílvánvalók, mint az EXCELLENTIÁD' érdemei, nem is olly buzgó indúlattal imádják az ő Nevét mindenek, mint a' Nagyságos KOHÁRY Nevet.

Volt az a' boldog ideje már a' Magyar Literatúrának, a' melly boldogabb időkre is nyújtott reménységet, 's el is hitettük vala már magunkkal, hogy a' több pallérozott Nemzeteknél múlató Tudományok, valahára bennünket is, Európának ezen Napkeleti részén, felfedeznek. De álom volt minden mi képzelődésünk, 's annál hamarább eltűnt, minél édesebben merültünk abba belé. Vissza buktunk az Éjtszakába!

Amaz ellenkező Fátum, melly a' Caspium' utólsó partjaitól mindég nyomba kísérte Magyar Népünket, még máig sem szűnt meg annak fogyatékja ellen tusakodni. – Minden nemzeti Characterünk, 's mind az, a' mi a' *Magyart* teszi, enyésző

félben vagyon, és maga után húzza hanyatló Nemzetünket. Alig menekedett ki gyámoltalan szegény Nyelvünk a' szomszéd Német Nyelvnek igája alól; azonnal amaz ellenkező Fátum, fel hozta a' Deák nyelvnek Skeletonját Olaszországi sírjának fenekéről, 's kiragadván bennünket édes-anyánknak kebeléből, e' holt idegennek porrá váló lábait kezdte vélünk tsókoltatni. 'S mi mindég olly boldogtalan ízlésűek vagyunk, hogy mindenben, még a' Nyelvben is, jobban kedveljük az itthoninál a' kűlföldieket; holott édes Hazánk minden adományival bővölködik a' Természetnek, 's nyelvünkkel együtt minden jobb terem nálunk, mint akárhol. Tsak a' szorgalom' hijjával vagyunk!

Ímé a' mit el kezdtünk is, azt is félbe hagytuk. Ismét abba a' pontjába tértünk keskeny Kerekünknek, a' mellyben ez előtt tizenöt esztendővel forgottunk. Más nemzetek pedig a' tökélletességnek felső pontja felé azolta is óriási lépésekkel sijetnek, Székulumok maradnak el közöttök és közöttünk, úgyhogy nem soká még tsak nógató kiáltásaik sem juthatnak le hozzánk; 's mi még is rák-lábakon is alig ballagtsálunk? – – Theátrumunk még az ő bőltsőjében eltemettetett, és saját hazájában idegen kezek fogták bé szemeit: – a' Németek pedig nem tsak otthonn tudják hasznát venni ezeknek, hanem még közinkbe is felesen telepítik le, hogy holmi jött-mentnek magyar kenyeret adjunk. – Typographiáink vagy hevernek, vagy holmi trivialis könyvekkel tartják fenn lételeket. – Az olvasás Nemzetünkben újra hűlni kezd; az új könyvek' száma is minden esztendőben kevesebbedik; oda amaz elevenség, a' melly tsak 1790 táján is úgy lelkesített bennünket; el tűnt, el repűlt, 's egész Nemzetünk haldokló Zsibbadásba vesztegel. – – – Isten! ha a' te végezésed szerént minden Magyar-világnak illy múlólag-valónak kell lenni: ne hozd fel azt többé mi reánk, mert tsak lelkeinket keseríted véle!!

KEGYELMES URAM! Én tartok tőle, – ám a' Magyarok' Istene ne hagyja el árva Nemzetünket, 's űltesse a' szelek' hátára rémítő jövendőlésemet, – de én tartok tőle, hogy, ha űgyefogyott Nyelvűnket (melly Ásiából ki bujdosván, Atya, Anya, vér és rokonság nélkűl, és mintegy Melchisédeknek rendi szerént lakik itten Európába) ennyire vesztibe hagyjuk; nem vetek néki száz esztendőt, hogy ennek a' sokféle Nemzetnek Zavarékjában ollyan sorsra fog jutni, mint ez-

előtt nem sokkal a' Kúnoknak ösi Nyelvek; és Gyöngyösi Istvánunkról is úgy fog a' jövő Világ emlékezni, mint mi ma a' győzedelmes Celtáknak Ossiánjáról. – – Az Isten mentsen meg!

Meg is ment, tudom; ha mi magunk felütjük hosszas álmunkból fejeinket, észre vesszük, melly utól vagyunk a' boldog tzéltól, 's utánnok iramodunk a' Nyúgoti Nemzeteknek. Kezünkben van minden jó eszköz, tsak éljünk véle: Nyelvünk nem enged más Nemzetekének, tsak meg ne vessük őtet: hazánkba már nem pusztít semmi ellenség, vége ennek a' régi Kifogásnak. Él még EXCELLENTIÁD; 's van egynéhány még EXCELLENTIÁDON kivűl, a' kit hasonló Magyar szív lelkesít; vagynak tudós Hazafiak közöttünk, kiknek tsak egy *nosza* kell: 's még is kétségbe esnénk? – Igaz, hogy a' Nemreménylés gyakran kipattantja azt a' szikrát, mellytől a' Hérósi lelkek fellobbannak. A' nagylelkű Magyar Nemzet is mindég akkor adott bizonyságot bajnoki Nagyvolta felől, mikor lehetetlenséget kellett tenni lehetővé. Tusakodjunk mi is egy erővel a' ránk tódúlt akadályok ellen; 's nemesebb lesz a' pálmakoszorú, ha fáradságban kerűlt, pompásabban fog az lebegni az izzadó homlokok felett.

Még mostanság, Literatúránknak ezen tsetsemő állapotjában, úgy kell bánni gyengélkedő Nemzetünkkel (értem a' számosabb és egyűgyűebb részét) mint az apró Gyermekekkel. Édes beszéd, ketsegtető nyájasság, danlás, báb, és tzúkoros tsemege légyen mind az, a' mivel őtet az oskolai letzkékhez édesgessük. Nyavalyáját sem tudja még jó formán érezni; tehát a' melly Orvosságot véle bé vétetni akarunk, meg kell annak üvege' szélét mézelnünk, malozsákba kell rejtenünk a' gyógyító pilulákat. Különben félő, hogy tsömör jön rá, 's oda lesz minden jó reménység végképen. – Poézison és szép Tudományokon kell kezdenünk a' munkát, ha valaha örömét akarjuk látni. Egy hadra termett Nemzetnek erkőltseit is addig meg nem szelídíthetjük, míg Gusztusát meg nem kezdjük édesíteni. Úgy bántak azzal minden más Nemzetek, mellyek a' felségesebb Tudományokig felhatottanak.

És ha valamelly érdemet adhat a' Régiség, a' minthogy ád is, és ha szép a' Nemzetség tábláját számos Ösökről, és egész Századokon keresztűl levezetni, a' mit talám senki sem tagad: reménylem, nem fogok tenéked, óh jóltévő Poézis!

semmi bosszút is tenni, ha a' te mennyei eredetedet a' Nemzetek' származása előtt való időkre fel vivén, tégedet az emberiséggel 's a' fiatal világnak első mozdúlásival egy idejűnek állítalak. Mert tsak a' mennyire fel mehet az én gyarló emlékezetem a' régi dolgoknak lajistromába; már a' Veres Tengernek partjain hallom a' te szavadat a' Mózes' szájából, a' melly magasztalja a' halhatatlant. Még azután sokára élt Homérus, a' kit a' te Atyádnak neveznek. Minden Tudományokat, vagy meg előztél, vagy te adtál elsőben is az embereknek tudtára; te emelted fel nagyobb böltsességre a' Nemzetek' elméjét mind e' mái napiglan e' Világon. – Hol volt még akkor Tháles, Plátó vagy Arisztóteles, midőn te Orpheussal a' Köveket énekeltetted, a' halhatatlanokat ditsőíttetted, és a' vad Rátzokat városi társaságra és szelídebb erkőltsökre szoktattad, Strimon' és Hebrus' partjain? A győzödelmes Róma előbb hallgatta a' te szódat az Ennius' rekedező kürtjén, mint a' Cicero' mélly okoskodásit. Előbb esmérte a' tsínos Olaszország a' Petrarcha' Laurájját, mint Galiléi által a' Szaturnus' apró holdjait. Chaulieunak tsak az Unokáji esmérhették Montesquieut: és Chaucer már porrá lett, mikor Newtonnal kevélykedni kezdett a' mélly Anglia. A' darabos Opitz készítette el a' Német Nemzetet arra, hogy egy század után közöttök a' titkos Kant németűl írhasson. – Valóban nálunk is több Magyart szoktatott az olvasásra Gyöngyösinek a' Murányi Vénusa, mint az Apátzai Csere János' minden Encyclopaediája.

Talám ha nemzetünknek a' Tudományokhoz való nagyobb szeretetét megérem, 's ha vélem együtt a' hazai Literatúra is annyira megemberesedik, hogy a' valódibb elmélkedésekhez is szer lehessen: philosophiai, vagy más Tudományból készűlt írásommal is szolgálhatok a' köz haszonra. De most olly fiatal lévén még, mint maga a' magyar ízlés, tsak gyenge Poétai játszásokkal kedveskedém a' Közönségnek. Bátor bizodalommal tészem fel azt is a' Hazafiúság' szent oltárára; mert tudom, hogy jobb valamit, mint semmit sem. Tudom azt, hogy egy kis kertetskéből a' tavasz' elejénn szedett apró Zsenge, szint' olly kedves, a' Halhatatlanok' Templomában, mint a' gazdag majorból ajánlott Hecatombe. Én is tehát illyen megnyugovással adom Nemes Hazámnak az én Poétai Munkámat: és hogy az nagyobb kedvességet nyerjen, homlokára függesztem fel a' haza-szerette O R C Z Y [!] Nevet.

Engedje meg EXCELLENTIÁD nékem, ezt a' nagy Szerentsét, 's méltóztassa Nagyságos Nevével az én Munkámat a' halhatatlanságra elbéllyegezni. – Egyszersmind pedig alázatosan könyörgök EXCELLENTIÁD előtt, méltóztasson, hathatós Pártfogása által lételt adni az én Múzsámnak, hogy az már tovább a' homályba ne űljön: mert minthogy a' Törvény' és Nyelvek' tanúlására nyóltz esztendők alatt majd minden költségemből kifogytam, 's most is pedig az Insurrectio miatt magam pénzén kell hevernem, kéntelen vagyok addig, míg fáradságimnak nyugtató pontjára eljuthatok, a' Kegyelem' ajtaján bézörgetni.

Azt a' Munkát fogom világra botsátani, a' mellyet EXCELLENTIÁD parantsolni méltóztatik, és annyi árkust, a' menynyire kegyelmes Rendelése kötelezni fog. EXCELLENTIÁD hatalmas engemet a' Héliconra 's Nemzetem' Nézőpiatzára kitenni, mert Hazánk' Tsillagi között első Nagysággal ragyog: kegyelmes is ezt megtselekedni, mert a' Múzsák előtt kedves és tisztelt Név a' Nagyságod' Neve. Minden erőmmel annak végbevitelére fogok munkálkodni, hogy EXCELLENTIÁDAT a' megelégedésig tegyem a' felől bizonyossá, hogy a' kit egyszer Kegyelme alá venni méltóztatott, az nem hálátlan, sőt inkább

EXCELLENTIÁDNAK
és a' Magyar Hazának

egyenes szívű kész szolgája
Csokonay Vitéz Mihály.

[Címzés:]

À Son Excellence
Monseigneur le COMTE de KOHÁRY,
Seigneur de Csábrág, Szitnya, Murány,
Conseiller d'Etat, et de Conseil Lieutenente,
etc. etc. etc. avec tout hommage.
à Bude.

37. Csokonai – Vajda Juliannának
Keszthely, 1797. december 24.

Keszthely 24 Dec. 1797.

Új Esztendői Ajándék.

Tölts pohárt Gyermek! nesze tőlts fejér bort,
Mert fejér borral fogom innepelni
Boldog esztendőnk' ide érkezését:
Tölts bele Gyermek!

Most örűljünk már! mivel, ah, az elmúlt
Gyászos esztendő sok ezer magános
És közönséges bajokat hozott rám
'S árva hazámra.

Visszatért immár olajággal a' *Frigy*,
A' kemény hadnak kialudt kanótza,
Múlik a' jajszó, 's örömünket áldott
Béke tetézi.

BÉKE! FRÍGY! Óh két Nevezet! – Mi hányszor
Értetek hányszor 's be heven sohajtánk!
Négy betűi! Négy-négy poharat tsapok fel
Értetek én is!

Éljen a' szent Frígy nyomorúlt Hazánkban,
Fel ne lázzadjon soha Békeségünk,
Hogy sok esztendő' elejére jussunk
Illyen örömmel!

Boldog Ország az, 's az ezüst időnek
Látszik ott némelly maradéka, mellynek
Tiszta tsendesség kebelébe nyugszik,
'S nints hada kinn is!

Boldog Ország az, hol az árva 's özvegy
Nem botsát sírván az egekre átkot,
Szántogat minden, 's kiki szőlejében
Kényjire munkál.

Semmi mesterség nem enyészik ottan,
Gazdag a' kalmár 's az egész közönség,
Ott tanít a' bölts, danol a' poéta,
Él az igazság.

Ah ti felperzselt legelők' parázsa!
Öszvetört várak' faluk' omladéki!
Vérbe tajtékzó patakok! 's dögöktől
Bűzletes ég föld!

Ah ti borzasztó fene látomások! –
Félek illy gyászszínt etsetemre venni...
Átkozott volt az, ki elöbb nevet-hírt
Hadba vadászott!

Durva Hérósok! noha száz babértok
Lenne a' bérem, vagy ez a' világ is:
Még se kívánnék veletek tserélni, –
Míg LILI kedvell.

Tsakhogy e' lankadt Haza béke ségbe
Lakjon, és légyen petsenyém, kenyérkém,
'S jó magyar nektárt igyam arra: – eb lesz
Néktek irígytek.

Tsak közel hozzám ne dörögjön ágyú,
Hogy barátimnak fetsegésit értsem,
Tsak pitziny lantom tzitzorázzon: ádjő
Trombita-dobszó!

Óh ditső két Név: *Szeretet! Barátság!*
Még ditsőbb két név: *IULI* hív barátném!
És te óhajtott *LILI,* életemnek
Édes aránya!

Négy betűből áll neve mindeniknek,
A' kiket szívből szeretek: te Gyermek
Hozz elő négy-négy poharat: ma inni
Kell ezekért is!

Boldog esztendő legyen ez tinéktek,
Érjetek még több 's gyönyörűbb időket;
Véletek légyen nekem is sok illyen
Jánusi víg Nap! – – –

Most szegény háztól, hol az úr magános,
Így telik. Majd tán vidorabb napunk lesz,
Lilla Ifjasszony ha jövő Karátsont
Érheti vélem. – –

E' szívből eredett Újesztendői Ajándék
Záloga szívemnek légyen örökre Juli!
Éljetek, óh szeretett Lelkek! kiket édes örömmel
Gyakrann emlegetek hegyközi lakhelyemen.
Most Levelem tisztel; hanem a' Fársángi napokban,
A' mint már írám, Városotokba megyek.
Mert akkor *Juliána*' Nevét, a' mellyet imádok,
A' maga képében fogja köszöntni VITÉZ.

mk.

1798

38. Csokonai – Sándor Dánielnek
Komárom, 1798. január 19.

Komárom. 19 Jan. 1798.

Kedves Barátom Uram!

Nem régiben érkezvén haza, azonnal sajnos nyavalyába estem, a' mellyből tsak tegnap kezdtem enyhűlni. – A' rövid időhöz képest sem akartam, indúlatomnak valamelly tsekély jeladását elmúlatni, ezen Levelkémben, vagy Levél-úrfiba, a' melly tsak ollyan vett forma. – Barátom Uram! ha van az Úrnak szánkója, tsak szán-útat vegyen hozzá, 's ki megyek egy verdung Fársángotskára a' Csepi *Seminarium-ba*. – – Fel megy é az Úr Pestre *Eskütt Jegyzőnek*? pro ulteriori practizatione in *partibus* si... Foris Interpedaneis? – Morog a' Kotsis: e... ajánlom magamat Pataki szívességébe Barátom Uramnak

jó ba...
Csok...

[Címzés:]
Az Úrnak Sándor Dániel Úrnak barátságosan Csepen.

39. Csokonai – Festetics Györgynek
Komárom, 1798. január 22.

Méltóságos Gróf,
Nagyságos Uram!

A' ki hívatalt kér, arról sokan sokképpen – 's többnyire balúl ítélnek. Ki azt mondja, hogy szemtelen, ki azt, hogy

azért tolja magát elő, mert érdemetlen voltában mások reá nem akadtak volna. Kiről ki hogy ítél, ítéljen: én legalább érzem, hogy nemesebb Rúgó ösztönözi Intézeteimet. Nagyságodnak Nagylelkéhez, 's magam középszerű tehetségemhez való bízakodásom az, a' melly engemet felbátorított arra, hogy Nagyságodnál magamat, érdemlett tisztelettel, 's alázatossággal Professzori hívatalra béajánljam.

Ugyanis régi hosszas gondolkozásaim után kifőzött Feltételem az, hogy jövő tavasszal, kevés örökségemet eladván, olly véggel Helvétziába menjek, hogy ottan a' Mezei Gazdaságnak azt a' részét, a' melly Hazánkban is legtöbb munkával, legtöbb helyen, és legtöbb haszonnal, de még is nem úgy, a' mint lehetne, gyakoroltatik, úgymint a' Pascuatiót, Bucolicát, Schweitzer Teheneknek tartását, szénázást, Sajt' vaj' készítését 's a' t. magoktól az Originalis Gazdáktól megtanúljam. Ha a' hadnak és békeségnek állapotja megengedné, kifutnék kétfelől a' szomszéd Frantzia és Olasz országba is, a' borkészítésnek 's kerti majorságnak nálok való megtekintésére; visszajövőbe a' munkás Német földön tévén keresztül utazásomat.

E' szerént, esztendei útamra, 's az egybegyűjtendő tapasztalásokra mind reákölteném szűk örökségemet: azért is tehát kívántam Méltóságos Uram! előre könyörgeni, hogy, ha ez az én jószágomnak 's magamnak elszánása Nagyságod előtt kedvet talál: méltóztasson engemet valamellyik Oskolájában Professzorságra kegyelmesen felvenni; hogy így mikor pénz nélkűl visszatérek, légyen magamnak és gyámoltalan özvegységre jutott Édes Anyámnak hol találni menedéket a' Nagyságod' szárnyai alatt.

Mivel pedig még annyi érdemem ifjúságom miatt édes Hazámba nintsen, hogy Nagyságod engemet esmérhessen: talám sem kérkedésre, sem szemérmetlenségre nem fog magyarázódni, ha magamat Nagyságod előtt rövideden megesmértetem, 's mintegy magam recommendálom magamat. Mellyhez képest előre is Ciceronak ezen szavait botsátom: *Ni[hi]l mihi arrogo, quamquam nec derogo quidquam.*

Én Nagyságos Uram! Debretzenbe születtem Bihar Vmegyében, Győrből származott Ns. és tanúlt Atyától, de a' kitől megfosztattam még neveletlen koromban, a' miolta a' Testvéremmel együtt az édes Anyám sok viszontagságok között nevelt és taníttatott, a' ki egy a' legjobb édes Anyák közűl.

A' Debretzeni RCollegiumban 8 esztendős Deák voltam, és utoljára a' Poésisnak és Szép Tudományoknak Köz[önséges] Tanítója, mellyhez 11 esztendős koromtól fogva mindég nagy szeretettel viseltettem. Onnan kiöltöztem, 's mentem a' Pataki Collegiumba, és ott a' Jus Patriumot elvégeztem. Azt elvégezvén Pozsonyba mentem, ahol a' Nyelvek, Muzsika és Ország' Gyűlés' kedvéért múlattam. Lejöttem 1796 Komáromba, 's a' Vmegye mellett practizáltam. Most már egyebet Tzélomra nem látnék hátra, hanem hogy Pesten az utolsó lépést tegyem meg a' Törvényekbe: de azoktól én egészen elakarok állani. Részént mivel rakva a' világ Rábulákkal és Rábulistákkal, és így én fontosabb dologban használhatok ügyetlen Nemzetemnek 's árva Hazámnak; részént mivel az én tsendességet szerető Lelkem 's az én nyájas Múzsátskáim irtóznak a' Verbőtzy' Táborának zajgó lármáitól. – – Mathesisi, Philosophiai, Históriai és Literatúrai Tudományokat elvégeztem, Görög, Deák, Német, Olasz és Frantzia Könyvekből fordításaim is vagynak, ha kimegyek, az Ánglust is megtanúlom.

Mind ezek az *Allegatzió* mellett rajtam sűltek volna. Én egyedűl Professzor szándékozok 's óhajtok lenni, és egyedűl a' Nagyságod' birtokában, ha erántam Nagyságod olly kegyes lenni méltóztatik. Egy oly Méltóság alatt, a' kinek nagy Szívét egyedűl a' Haza és Közjó lelkesíti, a' ki minden érdemes hazafit nyájas leereszkedéssel fogadni nem útál, a' ki nem nézi azt, ki mellyik Concilium után vakoskodik, a' ki egynéhány Dominiumban az, a' mi József volt egynéhány Országokban, – egyszóval Nagyságod alatt professzorkodnom nékem, nagyobb boldogság volna, mint másutt a' legfényesebb hívatal. Esedezem is főhajtva Nagyságodnak, méltóztassa ezt az én alázatos kérésemet szokott Nagylelkűséggel elfogadni, és engemet addigis, míg próbajelekkel meg esmérhetne, kegyelmes Dispositiójával megörvendeztetni.

Éljen boldogúl Nagyságod Hazánknak díszére és javára; én változhatatlan tisztelettel maradok

Méltóságos Grófl Nagyságodnak

Komárom. 22 Jan. 1798.

igaz kész szolgája
Csokonay Mihály.
mk.

40. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom, 1798. január 23.

Nagy Méltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram!

Esztendeje elmúlt, hogy az Ország' Gyűlésének vége felé a' Diétai Magyar Múzsának Kiadásában a' reménységemnél kevesebb Praenumeratorok miatt a' Nyomtatónak adós maradván, valamint többnyire minden ügyetlen Literatorok, úgy én is egyedűl Excellentziádnak Nagylelkében 's hazafiúi kegyelmes Szívében találtam fel a' segedelmet. De mire az utolsó Árkus ki-szabadúlt volna a' Sajtó alól, már akkorra Excellentiád haza menvén én minden vígasztalás és Reménység nélkűl maradtam: hanem mégis utoljára az emberséges Nyomtatóval tisztességes Accordra lépvén, bajaimból tűrhetőképen kimenekedtem.

Azolta, a' Nyári Insurrectiónak üres ideje alatt, öszveszedtem Irásaimat, a' mellyek részént eredeti, részént görög, deák, frantzia, német és olasz nyelvből fordított darabok; részént versek és theatralis munkák, részént prósák a' philosophiai 's Aestheticai Tudományokból. Ezeket öszveszedvén itten Komáromba *Nyájas Múzsa* név alatt kiakartam adni.

De azolta szándékomat megváltoztatván, most már a' Pétzeli' halálával félbeszakadt Mindenes Gyűjteményt akarom folytatni. Okaim erre ezek. Mert így a' magam írásaimat, a' mellyek többnyire apró Darabok, szintúgy kiadhatom; azonba a' Tudósoknak közé iktatott Munkáival a' Könyvnek, díszt, kedvességet és tekíntetet adhatok. Jobban is fogják olvasni minden rendű és vallású Hazafiak, ha minden rendű és vallású embereknek neveit találnak benne. Ha valami irígy ellenség piszkálja, többen lesznek a' mentő 's oltalmazó tollak, a' kiknek védelme alatt magam is bátorságba lehetek. *Új Mindenes Gyűjtemény* lesz a' neve, a' melly már országszerte esméretes. 'S a' t.

Méltóságos Uram! Tudom, hogy Excellentiád is minden köz-jótól lelkesíttetettekkel szomorúan tapasztalta Nemzeti Literatúránknak 's azzal együtt a' Magyar Characternek ügyefogyott állapotját, 's megilletődve szemlélte, hogy mi

ennyi fényes Nemzetek' szomszédságában is úgy élünk, mintha most is a' Caspium' partjain sátoroznánk, 's a' világos XVIIId. Századnak végén is ránk nézve ama' boldogtalan Közép Idő látszik folydogálni. Ez előtt egynéhány esztendőkkel kezdettük vala mutogatni, melly hathatós a' Magyar ész, 's mikre nem termett ő a' lovon és kardon kívűl is; a' midőn önnön magának hagyattatva, minden Fejedelmi Pártfogás nélkűl, olly lépéseket kezdett tenni a' nagy Nemzetek' nyomába. De ennek is vége van!

Alig serkentünk fel ama' lomha álomból, mellyben századokig aludtunk, 's ujra szunnyadozunk. Odavan minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt. Ímé alig jön ki esztendőnként egy-két valamit érő Könyv, a' Typographiák megint Imádságos Könyvekre 's Kalendárjomokra szorúltak, Theatrumunk a' maga böltsőjében megholt, az Olvasás a' Közönségbe megtsökkent, legjobb Literátorink vagy meghaltak, vagy szerentsétlenségbe estek, a' többiek elhallgattak, nints a' ki őket serkentgetné. Veszedelmes állapot! Annyi Nemzetek' példájára fel nem buzdúl a' Magyar Nemes Vér? tulajdon kárán meg nem dobban a' hazafiúi érzékeny Szív? saját Nyelvének Európában a' porba tapadtatását hidegen nézi a' kibújdosott Scytha? – A' romlás nyakunkon van, de még öszve nem tiprott: most! most kell iparkodni! Hadd serkenjenek fel a' veszteglő Tudósok, hadd szokjon az olvasáshoz a' Közönség, hadd szelídűljön az Ásiai erkölts, tsínosodjon a' magyar gusztus, jobb híreket hordjanak a' Napkölti Szelek Európának tudósabb részeire az Iszter' partjairól. – Én a' mit lehet részemről véghez vinni el nem múlatom.

De mivelhogy minden Közjóra tzélozó Plánuma a' Magyarnak, vagy a' költség' vagy a' Pártfogók' nem léte miatt, hol az irígység hol más szerentsétlenség miatt, még eddig részént füstbe ment, részént szikrát sem kaphatott: ehez képest, hogy a' számos példákat az enyím is eg[g]yel ne szaporítsa, az Uj M[indene]s Gyűjteménynek homlokára kívántam a' haza-szerette *Szecheny Nevet* függeszteni, és azt telyes megalázodással Excellentziádnak oltalmába ajánlani, főhajtva könyörögvén Excellentziádnak, hogy azt hatalmas Szárnyai alá venni, 's a' világra lejendő kijöhetésre felségélleni méltóztassa. – A' melly Kérelmemnek jó válasszal való meghallgattatása felől, nem hagynak engemet azok a' sok

Nemes Áldozatok kételkedni, a' mellyek az Excellentziád' Méltóságos Nevét a' Haza' és Múzsák' oltárán már elbéllyegezték a' halhatatlanságra.

Éljen boldogúl Excellentziád árva Hazánknak 's ügyetlen Nemzetünknek javára és díszére: én változhatatlan tisztelettel maradok

Kegyelmes Uram!

Excellentziádnak

Komárom. Január. 23d. N.
1798.

igaz kész szolgája
Csokonay Mihály.
mk.

41. Csokonai – Vajda Juliannának
Komárom, 1798. március 12.

Komárom, martius 12. 1798.

Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek: még is Lilim! ah szeretett Lilim! ez a levelem utolsó – hozzád ez életbe. Most zárom be végképen azt az édes barátságot, melyet véled szinte kilencz holnapig kóstoltam, s azt az örömöt melyért irigyeim lehettek az angyalok. Most látod még egyszer, többé nem, annak a hiv kéznek vonásait, mely a tieddel kérkedett, mely a te kezednek birásával kecsegtette magát.

Ah, édes de mulandó remény! mulandóbb a hajnalnál, vagy a hajnali harmat csep[p]nél, melyet az első napsugár száraszt ki a fakadó rózsa bimbónak öléből. Mely bizonytalanok az embernek minden történeti! miként nem tudja a halandó sziv, hogy az ő legkedvesebb öröme lépés a keserüségre! hányszor szerencsétlen a legtisztább szeretet! – Lili többé nem az enyém, Lilinek vége van, vége minden én reménységemnek, az én szivem, az én lelkem, az én életem, ismét a holtig-való magányosságra, az emésztő bura és a titkos nyögésre van kárhoztatva. Én élek s Li[l]la én reám

nézve megholt, – igen is, megholt – örökre megholt ö én reám nézve.

Nem Lilla vagy te többé, oh életemnek angyala! nem az a Lilla a kiben én boldogságomat reménylettem. Mégis még egyszer kedves én előttem ezen a néven szóllitani tégedet. Igy szóllitja régi nevén az ö halva fekvő kedvesét némely szerencsétlen annak koporsoja felett; kiáltja még egyszer, mig a halálos szemfedél el fogná az ö szemei elől azt a kiért élni óhajtott; holott az nem hal[l]ja többé az ö szavát, [nem hallja az ő panaszkodó szavát] az érzékenységtől megfosztatott szép halandó. Ah Lilla! Lilla! felelj még egyet nékem; azután parancsol[d], hogy én is haljak meg: igen – haljak meg, midön már te érted élnem nem lehet. Midön már az én reménységemnek minden alkotmányja végképen leomlott; midön az én napom, épen a hajnal hasa[d]tával örökös fekete éjszakába borult, mely után több virradás nem lehet: midön már nékem egyéb részem nem jutott, hanem hogy elrablott gyönyörüségemnek puszta sir halmán minden vég nélkül keseregjek.

Szives sohajtásim! enyésszetek el örökre, mint a lengö árnyék, a zordon fergeteg elsö elérkeztével. Öröm könyek változzatok keserü könyekké, [olly keserűekké], melyet csak a vigasztalhatatlan bánat préselhet ki szemeimből. Végső búba merült sziv tanuld meg elfelejteni azt a boldogságot melyre ekkorig repesve dobogtál, te pedig áldott Leányka! tartsd meg az én szerencsétlen nevemet magadnál s jusson eszedbe olykor-olykor hogy egy érzékeny fiatal készebb lett volna téged birni hogy sem a világot.

De ne! ne epeszd ily kelletlen emlékezéssel, ne epeszd vidámságra teremtet[t] szivecskédet; felej[t]sd el az én nevemet, felej[t]sd el minden indulatimat, azon boldogságnak kebelében, melybe a men[n]yei kezek integetnek. – Ej[t]s egy pár köny-csöppet ez utolsó levelkémre: ez nékem és az én leghivebb szeretetemnek elég áldozat fog lenni. – – Én pedig megárasztom az én könyeimet had[d] fo[ly]janak ki zápor módra az én indulatim mind a két szememen. Visszatérek ismét abba a komor életbe, a melyböl az én Rozim halála után csak te vehettél ki. – Mert az én szivem ugy van alkotva, hogy az kettöé sohasem lehet, Te birtad azt, és te kivüled senki meg nem nyerhette volna.

Csudálkozom, hogy a tied ugy megváltozott, ugy elpártolhatott attól a kinek már ajánlva látszott. – Bizonyosan valami vétségemnek kellett lenni ellened, a mely erántam tégedet oly idegenné teh[e]tett. Mi lehet az? én még csak gyanitani sem tudom. Sött esküszöm az egekre s mindenre a mi szent, esküszöm saját szivemre s a te angyali orczádra, hogy tu[d]tomra ugyan semmivel sem tettem magamat ily elhagyásodra érdemessé.

De talánn nem is birtam én soha is a te szivedet, talán csak magam álmodoztam magamat oly boldognak hogy te engemet szeretsz; te pedig vagy nem szerettél, vagy nem hitted, hogy én tégedet oly telyes szivből szeresselek: mert különben sohasem tettél volna szerencsétlenné egy leghivebb szeretöt. – Ha pedig te is ugy szerettél engemet mint én tégedet: ugy boldogtalan vagy te is és jövendöben is a te keserüséged duplázni fogja az én magános keserüségemet. Ah, Juliska! ha ez ugy van, szánlak tégedet.

Miért nem adtad ki magadat akkor estve csak egy-két szócskával is? Még az én legszomorubb szavaimat is ezzel fogadtad el: *nem is bánom, nem is tehetek róla* – – – Ebből én mit huzzak ki egyebet a legrettenetesb megvetésnél. Ha ezt nem mondtad volna, vagy irántam való hiv szeretetednek legkissebb jelét adtad volna: eddig ketté volna vágva a csomó, tul volnék kintsem! mindenen. Még most nem lett volna késő, még lehetett volna mindent orvosolni, és Jozsef-napra a grof hintaján láttál volna bé menni udvarotokra. Két hét alatt minden köny hullatásaink öröm-könyekre változtak volna!

De mivel önnön magad mondtál le rolam, engemet vétkesnek soha sem vádolhatsz; engemet a ki erántad még most is oly soha meg nem aluvó indulattal lángolok. – A te sziveden állott kinek add azt által. Senkinek eröltetett végsö erőszakot rajtad tenni nem lehetett volna. Az én fel jövetelem, s a te el tökélet[t] szándékod reá birták volna Kedves szüleidet, hogy annak engedjenek által, a kit te szeretsz, és a ki téged oly igen szeret. Két hét mulva egy városbeli Profeszorné lettél volna, én pedig legboldogabb teremtés te általad.

Én benned soha egyebet nem néztem hanem a mit nézhet egy philosophus, a ki a virtusnak barátja és egy érzékeny poeta a kinek gusztusa nem épen otromba. A mi a te lelkeden kivül van azt én másba is feltalálnám. Egy érdemes hivatalu

s elegendö fizetésü ifju ember mindég biztathatja magát gazdag Menyas[s]zon[n]yal: de az én lelkem sokkal nemesebben gondolkozó, mintsem indulatit pénzér[t] árulja. Én tégedet csupán magadért kedveltelek.

De már ennek mind vége van, s pedig én miattam van-é? kérdezd meg magadat. – Én bánom de mit tehetek róla. – Erövel senki szivével nem bánhatok. Fejet hajtok hát a kénszeritö szükségnek, s mint hogy te nem szeretsz, nem is törekedhetem szép személyed birtokára. – Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezeted viszem el magammal. Üres lesz az én szobám te töled: de szivemben mindenkor jelen leszel. Elmegyek Keszthelyre te pedig Almásra s két egymásért teremtett szív ily messze fog egymástól esni mind örökké.

Légy boldogabb mint én, és töl[t]sd nagyobb megelégedéssel ifjui napjaidat, légy boldogabb mint én, óh édes reményem és a bánat soha ne üljön a te szép orczá[i]dra, melyek engemet állando bánatra kénszerittenek, légy oly boldog hogy én soha eszedbe se jussak, egy szerencsétlennek emlékezete ne zavarja meg a te nyugodalmadat.

Én holnap dél után indulok, el hagyom ezt a Komáromot vég képen, a melytöl te is majd meg fogsz válni; és mi, Kedvesem, nem együtt fogunk menni. – Még holnap reggel el bucsuzom Kedves szülöidtöl, a kiket szives[s]légekért mindenkor tiszteltem, a kiket oh, mely forróan szerettem azért is hogy Lillát neveltek az én számomra. Akkor meglátjuk még [egyszer] egymást ez életbe s ah Lilim! – töb[b]ször sohasem! örökös határ fal lesz felvonva közöttem és közötted, végképen elválunk egymástól, te az örömre, én pedig a holtig tartó szomoruságra. Eddig volt hogy szerettelek, már most csak tisztelnem szabad tégedet. A szeretö név baráttá változott, de oly baráttá a ki csak a Balaton partjairol sohajtozhat te utánnad.

Élj vigan: a legtisztább boldogságnak karjain, egy örömöd csak azért múljon el hogy a másiknak helyet adjon, állandó nyugodalom és békeség [lebegjen] vidám homlokod felet[t], s szeressen oly forrón az ég a mint én mindenkor szerettelek.

Isten hozzád! – Csokollak – még egyszer – a legutolszor csokollak – – Ah elvesztett kedves Lillám

Istenhozzád!

Profeszor *Csokonai*

42. Csokonai – Vajda Juliannának
Mocsa, 1798. március 18.

Mo[t]sa. 18 Martz 1798.

Óhajtott Szép Kintsetském!

Imé midőn te Éretted ki indúlok az én Balatoni útamra, sírni láttatik az Ég, és szomorú felhőknek fátyolával borította el kedveltető homlokát. Ah, Kintsem! ha én ide-jártomban elvesztelek tégedet, így fog sírni az én szemem, illy bús gyászba borúl az én lelkem; komorabb lesz ennél a' mái időnél az én életem, ha az én Kedvemnek tavaszló Napja, a' kívánatos Lilla, azon nem fog ragyogni.

De hát annyi szerelmes esdeklésim, annyi éretted való fáradságim, sőt az én örök hűséget esküdött indulatom, 's a' te kedves ígéreted, – lehetnének é valaha hijába-valókká? Elhagyhatna-é engemet az a' Lilla, a' ki én tőlem szemérem-mel kérdezte, hogy én miért tudom őtet szeretni? az a' Lilla, a' ki azt fogadta nékem, hogy tsak bízzak, ő mind végig – – – – – ? meglehetne é, hogy én elszakadjak tetőled, a' kiért élek, a' kiért fáradok, a' kivel sírni vagy örűlni holtig kívánok? Tsak te lehetsz az az Angyal, ki nékem a' világi életet Paraditsommá teheted: tsak te lehetsz az a' Kegyetlen, a' ki engemet a' bánat és a' keserűség' méllyére visszabuktathatsz. Rajtad áll a' választás. Nekem egyebet választanom soha sem lehet, hanem hogy téged szeresselek. Első megpillantásodra elvesztettem lelkemnek szabadságát: elloptad, elragadtad az én szívemet azonn az egy estvén, a' mellyen először megláttalak.

Igaz, hogy én voltam hibás Kedves Angyalom! hogy ily soká késtem dolgaimmal. De tsak a te szívetskéd légyen erántam állandó: helyre hozom ezt a' hibámat. Én reménylem, hogy mi néhány nap múlva egymásban megörvendeztetünk, és az eddig való aggódásunk fűszerszáma fog lenni jövendő gyönyörűségünknek. A' keserű után édesebb az édes is. Melly örömmel fogjuk elmúlt bajainkat emlegetni egymás' kebelében: melly édesdeden fogunk tsüggeni egymás karjairól, a' melyeket a' balsors elakart vala választani. – –

Épen most érkezik bé az én Követném. – Nints Kotsi! – – Ah mostoha szerentse! meddig késleltetsz, meddig tartóztatsz engemet az én sóhajtott Tárgyamtól? Melly nagy baj ez nékem. – De van Levelem az én Lillámtól, van az én Lillámtól Levelem. – – Áldalak óh jóltévő szerentse! 's kezdem érzeni, hogy te vélem nem ellenségeskedel. Tsókolom ezerszer azokat a' betűtskéket, a' mellyek Kedvesemnek ujjaitól származtak. Meg van legfőbb örömöm: ki érzi azt most, a' mit én? Mellyik halandónak szíve repes úgy, mint az enyém?

Köszönöm, édes Juliánnám! ezt a' vígasztaló Levélkédet, köszönöm szívednek igaz hűségét, – százszor köszönöm. Oh mennyire meg vagyok elégedve, hogy te érzékeny vagy én erántam! Hála' a' kedvező Egeknek! Én sietni fogok az én szerentsémnek egész végre hajtására. És azonn az első Napon, a' mellyen lehet tőlem, azonn az első Napon indúlok fel a' te szép Kebelednek megölelésére. Most se lett volna ennyi baj, ha a' télen jobban siettem volna. A' késedelemtől mindenkor félhetni. A' reménység és kétség között egy órát tölteni is unalmas a' szerető Lelkeknek.

Nékem addig vígan élni nem lehet, ha szinte kivülről mutatom is más előtt, de szívem belőlről tsak az én Juliskámnak szívével vídúlhat meg. – Légy, Kintsetském! mind végig állhatatos, én szavamnak ura lészek. – Köszönt téged ezer tsókkal

a' Te

hív V – – – d.

43. Csokonai – Aranka Györgynek
Nagybajom, 1798. augusztus 4.

Nagy-Bajomból, Somogyból, Aug. 4d. 1798.

Nagy Érdemű Consiliarius Úr,
Tekintetes Uram!

Valahára talán lehet szerencsém az én szerencsémet öszveszedni, s elkezdeni azt a hazafiúi iparkodásomat, a mely

nem magyar szívem, hanem az időknek szomorú környűlállásai miatt csüggedett el. Nálunk nem a hazának fiai változtak el, hanem a haza, vagy talán nem is a haza, hanem egyéb – – – Boldog vagy oh kisded Erdély! bár a csínos Európának legvégsőbb szélein fekszel is, boldog vagy, és te fogod bé a legutolsó Magyarnak szemeit; mikor mi már vagy *Oesterreicherek* vagy *Rusznyákok* lészünk az Árpád és a hét Kapitányok sírja felett!

De nem panaszolkodom. – Biztat engemet a szűk Erdély, míg ha Magyarország Styriává lesz is, biztat engemet ez a kis tartomány, a melynek nemes törekedései a Duna s a Tisza négy tágas circulusait megszégyenítik. Vajha tihozzátok, Bethlen fejedelem tartományának nagy lelkű polgárai! – vajha tihozzátok csak egyszer béútazhatnék: akkor, – oh akkor Volga és Caspium kiköltözött lakosinak, édes elhúnyt őseimnek ereklyéit bámulhatnám máz nélkűl való egyenességtekben!

Énnékem ez a szerencse – egy Bihar vármegyében születettnek – nem adatott. Hányt engemet a szerencse tulajdon hazámban és tulajdon hazámért... és egyedűl a nyugtatott engemet, s a serkengetett eddig, az ébresztett a munkára, hogy, ha nem telt is, akartam, ha máért nem is, legalább a jövendőért. – Ti pedig más hazából való testvér hazánkfiai! ti boldogultok; s legalább minket elkedvetlenedteket vígasztaltok. Néktek örűlni fog a jövő, ama késő, emberi nyom, mi rajtunk pedig szánakozik.

Éljetek szerencsésen a magyar Helvetiának szerencsésebb polgárai; mi csak igyekezni akarnánk, ti néktek pedig munkálkodni is lehet: munkálkodjatok! –

Én magamat és csekély tehetségemet ajánlom
A Tekintetes Consiliarius Úrnak

hív tisztelője
Csokonai Vitéz Mihály m. k.

[Melléklet:]

Kézirásban lévő munkácskáimnak megnevezése

L' Aminta, Favola Pastorale, di Torqu. Tasso. Olaszból.
Il Pastor fido, Tragicommedia Pastorale, di Giambattista Guarini. Olaszból.
Trè Drami del Signor l'Abbe Pietro Metastasio, Poeta Cesareo; Cioè.
La Didone Abbandonata,
L'Acchille in Sciro,
Il Ré Pastore.
XV Cantate di Metastasio. Olaszból.
Idylles par Mr Berquin. Franciából.
Eschenburgs Theorie und Literatur der Schönen Wissenschaften.
Raffs Naturgeschichte für Kinder. Megbővítve.
Die Zauberflőte, von Herrn Schikaneder, mit Musik von H^{n} Mozart.
Das Schnupftuch. Ein Comisch. Heldengedicht, des H^{n}Zachariae.
Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volks-Lieder); melyeket más csínos nemzeteknek példájára, imitt amott, kézirásokból és hallomásból öszveszedvén, az elveszéstől megmenteni kivánt Cs.V.M. – Van már ilyen mindenes nóta mintegy 300. [„már mintegy 450", Aranka György jegyzete]
Cs. V Mihálynak elegyes apró irási, a melyekben muzsikai ódák, dalok, epigrammák, előbeszélések (Erzählungen), levelek s. t. efélék egyvelgest találtatnak, versekben és prósában.
Gondolatok a hazánkbéli szép literaturáról, annak régi és mostani állapotjáról, felhágásának és lebukásának okairól, úgy szintén azon útakról és módokról, a melyek által ezt csínosabb és boldogabb állapotra lehetne vinni, kevés költséggel is, a mostani szomorú időkhez képest. Ennek alkalmatosságával egy Aestheticum Auditoriumnak ábrázatja, a véle való kisded könyvházacskával, előadódik az a zsinor is, a melyet kellene tartani annak a professornak, a ki a magyar poésisra és eloquentiára az ifjakat

oktatná, de már nem classisi hanem académiai módon, szó tétetik a szerencsés előmenetelű ifjaknak közönséges és legserkentőbb megjutalmaztatásokról, ezeknek a régieknél gyakorlott nemei is említtetnek, a lauruskoszorúk, stb.

Épen most vagyon kezem alatt ama szép philosophiai román is: Natur und Liebe, von H^{n} Miltenberg. 2. Bde. 8. Wien.

Pope. The Rape of the Lock

D^{o} Essay of Man.

és még némely darabok vagynak nálam rész szerént elkészítve, rész szerént pedig munka alatt

Ha bővebb időm, s afélébb alkalmatosságom lesz, többről fogom a Tekintetes Urat tudósítani kezdeni.

Kijött munkáim pedig, a mint módom s tehetségem engedte, ezek:

Diétai magyar Múzsa. – Journale-képen járt. Pozsony 8r 1796.

A nemes magyarságnak felülésére. – Az insurrectio alkalmatosságára. Komárom. 8r. 1797.

A haza templomának örömnapja. – Gf. Széchenyi Ferenc somogyi főispán ő Excja installatiójára, s ama Cindery halálára. Pécs. 8r. 1798.

Most egyikből sem udvarolhatok.

1799

44. Csokonai – Sárközy Istvánnak
Csurgó, 1799. június 2.

Tekintetes Úr, FőBíró Uram,
Érdemem felett való Pártfogóm!

A' múlt Május Havának 28^{dik} Napján küldött Levelét a' Tekintetes Úrnak módom volt tisztelettel venni tegnapi napon, úgymint Június' elsőjén, mellyben a' megnyúgováson kívűl, örömre való okokat is kellett olvasnom a' Tekintetes Úrnak minden soraiban, mellyek azon különös Kegyességhez, a' mit legelső Udvarlásomtól fogva tapasztalni szerentsém vólt, a' legszorossabb-paralléle folyának.

Én a' Letzkéket még ma egy hete elkezdettem 's azolta a' tőlem – 's környűlállásoktól – kitelhető móddal szakadatlanúl is vittem, és hogy ezen módom tsökkenni, 's elkezdett munkám inába megszakadni nem fog, ígérem is, igyekezem is. Hogy a' Nicocles exhaeredalt fijában Themistocles – a' hazát 's Tudományokat szolgálni kívánó Themistocles – van bébimbózva, és hogy a' Corinthusi Alcibiades, Athenaeben is tud Alcibiades lenni, azt fogom 's kivánom Csurgón megmutatni. – Tudom, hogy a' jobb bélátásúak, ha több nem, bizonyossan a' Tekintetes Úr, által fogják tekinteni azt a' sok akadályt is, azt a' sok felhőt, mellyen ha a' Nap egész jóltévő fényében nem láttatik is, de tsak Nappalt tsinál, 's legalább nints éjtszaka. Illyen p. o. a' mint a' Tekintetes Úr böltsen tudja, a' Könyveimnek és Irásaimnak Komáromba létele, Bindzeúg nélkül Plenck Úr se kötözheti a' Bétsi Invalidusokat; – a' Gyermekeknek elszélledések, (Rhetor és Syntaxista mindössze 9 van) azoknak felejtések 's elméjiknek gyep-fogta mezeje; és utoljára, hogy többet ne említsek, az, hogy nékem telyes kifeszülésem nem lehet, a' kis idő 's a' Nagy bizonytalanság között. Nagy alkotmányba nem kezdhetek, holott a' Csuktsi Tatár' számára, a' ki minden három napba odább legeltet, még Michel Angelo sem tudna épiteni való Abrisst adni.

De a' mit lehet, addigis tsinálom, legalább negative. A' Keresztyén régulát veszem fel ezen Helyheztetésemben Maximáúl; és a' szerént úgy *dolgozom* – mintha mindég ebbe és itt élnék, 's úgy *könyörgöm* a' Tekintetes Úrnak, úgy élek, mintha minden pertzbe el ki kellene innen költöznöm. Vitae (Csurgoiensis) summa brevis spem nos vetat inchoare longam! – Hanem addigis azon törekedem hogy ahoz szoktassam Nevendékjeimet, mi a' Régi mechanica, mi a' mai gondolkozó 's gondolkoztató Tanítás, mi az Oskolai 's a' boldog elfelejtésnek szentelt Pedántság, mi a' *valóságos Embert* formáló Tudás; mi az *Orbilius*, és mi az emberszerető *Oktató*, a' ki az ő (akár élő, akár holt) Tanítójitól vett Kíntset 's az a' miatt való Adósságot, U'sorájával együtt kívánja a' fiatal emberiségnek lefizetni.

Olly annyira érzékenyít engem ez a' *Cosmopolitai* principiumom – most már practice is – hogy Oráimnak majd fele a' közönséges, majd fele pedig a' magános végrehajtásában telik el ezen *emberi* 's *hazai* köteleztetésemnek; mellynek is eddig való Jutalmát, a' foglalatosságban-lételnek gyönyörűsége bőven kiadta nékem. Igazán, hogy az *Élet* 's a' *Praxis* oktatják azt is, a' ki mint én Nieupoortot: mit – oh szomoru Nevek! – a' verekedő Praeceptor alatt is bot nélkűl körömre tanúlhattam: én azt a' nemét a' létel' édességének Latinus koromba nem érzettem. Mostan tehát az időnek rövidségéhez 's functiómnak határozatlanságához képest, a' mi kitsinyt, jót akarván az enyímeknek fejébe verni; a' legjobb principiumú és rendű Könyvekből kívánok nékiek rövid Systemát 's Oskolai kézi könyvet, a' melly sinórjok légyen nékiek az én bővébb magyarázatomra készíteni. E' végre instálom a' Tekíntetes Urat, méltóztassa hozzám, hahogy fontossabb foglalatosságainak terhére nem lenne, a' *Fabri Professor Geographiáját* Tiszteletes Budai Uramtól elhozatván, megküldeni, az a' Könyv eddig még legjobb a' Mái Geographiára 's benne az új változások is 1796-ig kivagynak téve, az Auctor is most ollyan Német Országban, mint nem régen Büsching vala. – Többet Deákba gyakorlom őket, a' mellybe olly fogyatkozások van, mint a' számvetésbe, 's az *Erköltsökbe*. – Sárközy Antal felől nem vettem a' Ttes. Asszony Anyjától Levelet a' Levelemre. –

Ha szerentsém lesz a' Tekintetes Úrnak személyesen udvarolni, mindenekről bővebben 's elevenebben tészek Rela-

tiót. Addigis pedig kikérvén fundamentomos bizodalommal a' Tekintetes Úrnak bővön esmértt Kegyességét, tisztelem a' Tekintetes Asszonyságot a' Kisasszonykákkal együtt, 's lekötelezve maradok

a' Tekintetes Úrnak

Csurgón. Junius' 2d. N. 1799.

hív tisztelő szolgája
Csokonay V. Mihály
mk.

45. Csokonai – Csépán Istvánnak
[Csurgó, 1799. június vége–július eleje]

Tekintetes Fiscalis Ur,
Nagyérdemű VCurator Uram!

Minthogy már a' Gondviselés és az Urak engemet ebbe a' Statióba rendelni méltóztattak: tudom, ugy kívánják azt tőlem 's általam folytattatni, hogy avagy tsak valami kis díszére légyen az, a' mieink előtt az Oskolának, az Idegenek előtt pedig annak is 's vallásunknak is. Ezt én a' Tekintetes Fiscalis Urnak legelső erántam tett Dispositiójiban is elevenen tapasztaltam. Ehez képest mostanis a' Tekintetes Fiscalis Urhoz folyamodni bátorkodom a' felől, mimódon lehessek én elég tehetős az Exameni Solennitásra egy Ruhát készittetni, mert nintsen magamnál letett kints ama' Napra...

Merjem-é magamat biztatni annyi Jutalommal a' Venerabile Publicumtól, hogy egy ruhányira Contot tehessek, vagy valakitől 30 ft. költsönözhessek!... Merni talán vakmerőség: nem merni bizodalmatlanság.

Méltóztassa' a Tekintetes Fiscalis Ur elejébe terjeszteni a' Tekintetes Fő Biró és Fő Curátor Urnak, az én alázatos tiszteletem mellett: és ha valami szükséges Dispositiót tenni méltóztatnak, méltóztassa a' Tekintetes Fiscalis Ur még a'

héten valami móddal tudtomra adni, hogy az is élessze az én szükséges kedvemet.

Én még most is rosszul vagyok, és a' Szobámba tészem a' Letzkéket másfél hét olta. Talám, talám tsak meggyógyulok Examenre! – Talám!

Alázatos tiszteletem mellett állandóul maradok
a' Tekintetes Fiscalis Urnak

kész köteles szolgája
Csokonay Mihály mk.

[Címzés:]

Perillustri ac Generoso Domino, Domino Stephano Csepán de Györgyfalva, plurium J. J. Dominiorum Fiscali Procuratori, nec non V: Tractus Intrum Simighienrum VCuratori, Domino ac Fautori singulariter colendissimo

Kaposvarini.

46. Sárközy István – Csokonainak
Nagybajom, 1799. július 23.

Nagy Bajom. 23 Julÿ 1799.

Kedves Hazafi Barátom!

Petsét alatt jőtt Paqueteit az URnak küldöm, Szokolaÿ adverzájával eggyűtt. Bárcsak az Ur is küldőtte volna el János Bátyámnál maradott *Canonnyaimat*, benne lévő egy Intzával, *Parapluet*, egy pár *magyar czizmamat*.

Ezzel maradok az URnak

tiszta szivű kész szolg.
Sárkőzy
s. k.

47. Csokonai – Veres Izraelnek
Felsok, [1799. augusztus] 22.

Felsok. d. 22[a] [Aug. 1799.]

Édes Jó Barátom!

Szívességét, melly szerént a' Porköpönyeg eránt szorgoskodni nem sajnállott, telyes indúlattal köszönöm. A' tzifra Láda kúlts pedig megvan: ugyanis a' FőBíró Úrnak visszatért Kotsissától a' Szentai Vendégfogadósnénak is, a' kinél osonnáztunk, hasonló kis futtábavaló Tzédulát írtam, mellyre ő másnap István Király napi Misére béajtatóskodván a' Kultsot is kezemhez küldötte egy Czigányasszony által. Így tehát, mai napon a' Tiszteletes Úr a' Porköpönyegetis békűldvén, semmiben sints veszteségem. – Tisztelem a' Tiszteletes Asszonytis, 's minden jóknak kívánása mellett maradok állandóúl

az Úrnak Barátom Uramnak

tisztaszívű kész sz[olgája]
Csokonay Vitéz M[ihály]

[Címzés:]

Az Úrnak
Veres Izrael Uramnak
barátságosan.

Szobba.

48. Sárközy István – Csokonainak
Kaposvár, 1799. augusztus 23.

Kaposvár 23ª. Aug. 1799

Bizadalmas Drága Jó Uram!
's hazafi Barátom!

A' sok gond és kedvetlen kőrnyűl állásim meg nem engedvén a' vacatiók alatt hogy az Urral okossan csak egy két szót beszélhettem vólna-is azon kivűl a' mit a' Comediaba lévő nótáról mondottam, engedjen az Ur nékem annyi szabadságot hogy minekelőtte a' Fársángot ki nyomtathatná, annak rendjeire helyel kőzzel reflexioimat meg tehessem. Iussomat ehez nem tartom sem azt a neheztelést vagy minek kell mondanom, az Urba fel gerjeszteni nem akarnám mintha én az Ur Verseinek censora lehetnék; hanem deferáljon az Ur Édesen a' Világ Gustusának valamit melybe csak ugyan én is olyan mediocris forma helyet foglalok, hadd legyen az Ur Poëtai Lelke minden esetre ha még azután-is valami Ausstellungokat hallana ez által-is mintegy jobban excusatis, hogy lám hiszen Sárkőzÿ-is látta még sem monta hogy van benne illetlen. Engemet tehát azoknak meg rostálása ezen két oldalról interessal 1° Hogy az Urat 's munkáját mindek elött mentül kedvesebbé tegyem 2do Hogy akkor a' mikor ki nyomtattathatik az én nevem-is valamélyik bakjára fel kutzorodhasson mint Horváth Hunniássára Halászé.

Irassa le tehát az Ur, kérem nékem mentül elebb és küldje bé nékem
Groff Szécsenyi igen jol emlekezik az Urra.
Ezzel maradok igen igen sietve
Az Urnak

tiszta szívű köt[eles] szolg[ája]
Sárközÿ Istvány mk

49. Csokonai - Csépán Istvánnak
[Csurgó, 1799. november vége–december eleje]

Tekintetes Fiscalis Uram!

Minthogy a' téli napok békövetkeztek, instálom alázatossan, hogy míg a' Professor Úr lejönne is, méltóztasson ezen dolgokról rendelést tetetni: úgymint elsőben Szobámnak és Classisomnak való Fárol, annakutánna mind a' kettőnek fűtéséről, és utóljára még az előállott ejtszakákra nézve szükséges Gyertyáról. Ha én Conventióba nem szolgálok, szolgálatommal pedig továbbra is akar élni a' Publicum: legalább a' mindennapi Consumtiómról provideáljon; ne legyek tovább is kéntelen a' gyertyátlan estvéken Nagy Gergelyné Asszonynak 's magamnak terhére lenni, 's a' fütetlen hideg napokon 's éjtszakákon ugyanott és a' farkasordító Classisba sugorogni; vagy pedig ne legyek a' Köz Derogamenre kéntelen magam fát vágni 's elfűjteni. Én ugyan, minthogy Leveleim is haza sürgetnek, a' hívatalt is tsak 8berig a' Professor Úr' lejöttének terminussáig vállaltam etc. tsak holmimért jöttem vissza 8ber végén: de Tanítványim' tekintetére, 's arra nézve, hogy a' Csurgói Gymnasium' ellenségi azt ne mondják, hogy két Ősz közbe 3 Tanítója volt, egyiket kitették, másik megúnta, harmadik ott hagyta, a' negyedik esztendő alatt ért le 's a' t. a' Tanításhoz fogtam, mellyet, ha szükség nints reám, kedvetlenség nélkűl félbehagyok. – Külömben magamat tapasztalt Fávorába ajánlván, változhatatlan tisztelettel maradok

Tekintetes Fiscalis Uram

alázatos szolgája
Csokonay V Mihály. mk.

[Címzés:]

Perillustri ac Generoso Domino, Domino Stephano Csepán de Györgyfalva, plurium Dominiorum Fiscali, VTractus Intrum Simighienrum Gymnasiique Refectorum Csurgoviensis VCuratori, Domino ac Fautori Singulariter colendissimo
Domi Suae.

50. Horváth Ádám – Csokonainak
[Alsok, 1799. december 24.]

Ha szabad vólt válogatni hajdan az Istenekben,
Melyktűl kérj tanátsot 's áldást? bizonyos
[Szenthelyekben;
De a' három lábú asztalt valaki után járni
Nints példa; 's még Sandornak is sok volna azt meg-várni
En sem akartam Apollót haza várni helyembe,
Delfisbe indúltam fejér fátyolos Innepembe:
De itt meg állok, jöjj ide; mind azért hogy Ammonnak
Jussa van erre; mind pedig mivel itt többen vannak.
Hozd-el Delfist a' szomszedba: és itt áldj meg engemet. –
Nézd a' Kalendariumban Kristus előtt Nevemet.

Horváth mp.

Az Alsoki Papné és a' Feleségem szivesen látják az Urat ebédre.

[Címzés:]

À Monsieur
Monsieur de Csokonaÿ Professeur.

à Csurgo.

51. Csokonai – Horváth Ádámnak
[Csurgó, 1799. december 24.]

Hát még Apollonak nevez engem Apollonak fija
Ugy van de tán tsak trópus ez és költő licentia
Mert tsak abba eggyezűnkmeg én és a' Mú'sák Attya
Hogy mind a' kettőnk letzkéit kevés lélek halgatja
Barátom ez a' mi hegyünk tsak annyiba Helikon
Hogy puszta 's botorkázni kel ralyta mint a' másikon
Tsak annyiba nevezhetni ez Ujjvárost Delfisnek

Hogy bódító párája van a' szomszéd Mefitisnek
De a' mellynek erejéből jövendőket tsak a' mond
Ki már pintze krénéből jól ivott, vagy félbolond
Hogy vigyem Delfist hozzátok nagy érdemű Barátom
Holott a' hol téged látlak magát Delfist ott látom
Tsak magamat viszem le hát és arányos Szívemet
'S Uram elnem botsátlak míg megnem áldassz engemet
Jussod van rá és jussa van magának is Ammonnak
Kihez engem Tanitványi kötelességim vonnak
Sött kívánhatják ezt tőlem minda két hitvesetek
Kik erántam a' jó szívet kőltsön vették tőletek
Én ugyan még ma jó reggel tettem volna egy Ávét
De ti sem ajánlottátok, én sem iszom a' kávét
Az a' Kasztál vigabb elmét tsinál a' Poétába
Mellyet hegyünkön rúgotki a' pegáz első lába
Délbe elytsükmeg örömét kedves Neved Napjának
Dél utánra meg tegyűk meg óldalbordád Évának
Ádám! e' szomorú nevett te viggá tetted számba
Vissza hozván az eleset Poésist a' hazán[k]ba
Tevagy első ember köztünk és Ádámja magának
A' kies magyar Hélikon szűk Paraditsomának
Él̈y sokáig élly olly hoszszan a' mig híred fog élni
Jaj de ugy halhat[at]lannak kén az embert ítélni
Bizom hát ezt az egekre ugy is már el terjedett
Érdemeid századokká tsinálták életedet
Ha majd Ilyéssel a' virtus Diadalmi szekerén
Nyargalni fogsz az égfelé a' levegő tengerén
Bizd rá Élezeusodra a' Proféták vidékét
Hagyd itt nála palástodat 's lelked kettős mértékét

52. Csokonai – Kövy Sándornak
[Csurgó, 1800. február 25. körül]

Nagynevezetű Professor Úr, Érdemem felett való Jóakaró Úram! Az Ó Esztendőbe hozzám utasított betses Levelét a' Professor Úrnak vettem azzal az indulattal, a' mellyet érdemlett az abba kitett jó szív és Egyenesség: úgy hogy újra adossá lettem az Úr szívességének, újra bámulója nagy Lelkének. Én tsak ugyan Debretzenbe leszek Husvétkor, és a' magam tsendességébe kérődzöm mind azokon, mellyeket három esztendei Avanturjeimbe magamon 's másokon 's a világon tapasztalni – szerentsém-é? vagy szerentsétlenségem? volt. – A' nagyravágyás nem szaporítja meg az én aggságimat, és a' Házi foglalatosságok között mindenkor érezhetem, hogy szabad vagyok. Pauco[s] novit secura quies, Qui velocis memores [ae]vi Tempora nunquam reditura tenent. – Ezen levelemet megadó Nemes Veres András, hajdani Tanítványomat pedig bátorkodom az Úr Professor Úramnak a' végre béajánlani, hogy ha valamelly jó természetű Úrfi, kivált a' kinek Házi Paedagogusa volna, Inas nélkűl szűkölködne, méltoztassa az Úr Professor Uram melléje rendelni vagy rendeltetni. Esmérem jól az úrnak minden jóra igyekező Ifjak eránt viseltetni szokott nemes hajlandóságát, esmérem ennek a' Legénykének betsületes voltát: 's miért ne bátorkodtam volna ezt a' közbenjárást megprobálni? Többire minden jóknak kívánása, 's változhatatlan tiszteletem mellett maradok Nagyérdemű Professor Uramnak igaz tisztelő szolgája Csokonai V. Mihály. – – –

Perillustri ac Generoso Domino Domino Alexandro Kövy, Iurato C[a]uss[a]rum Fori utriusque per I. Regnum Hungari[a]e Advocato nec non Iuris Patrii in Kollegio Rftorum S.Patakiensi Professori Publ. Ord. Dno., mihi singulariter Colendissimo.

S.Patakini.

53. Csokonai – [?Vályi Nagy Ferencnek]
[Csurgó, 1800. február 25. körül]

Érdemes Professor Ur,
Kedves Hazafi Barátom!

Örülök hogy ez a' jó alkalmatosság adódott mind régi hajlandóságomnak megmutatása mellett az Ur iránt való bizodalmamnak méltó Jelét mutatni, mind pedig egy Ifjatskának szerentséjének előmozditásából származni szokott Nemes Örömöt az Urral költsönözni. Ugyanis

Ez a' Legényke itt Csurgón tanúlván a' szomszédba lakó érdemes Praeorans Úrnak, mint jószívű Báttyának gondviselése alatt, most, hogy tzéljához közelebb essék, az én jóváhagyásom, 's tanátsaim mellett Patakra lement. Az Atytya betsületes, és tehetős Nemes Ember Bars Vármegyébe: maga a Gyerek jó természetü, és az én oktatásom alatt Aratástól fogva már a' Rhetoricat is tanulta, elvégezvén a' Periodusokról, a Levélirásról valo kezdetet, a' Simplex és az Aphtoniana Chriát, és a' Magyar Poesist. – Ha nem az Úrnak keze alá esik, kérem alázatossan méltóztassa a' competens Professor Úrnak ezen én ajánlásom mellett recomendálni: ha pedig az Ur alatt tanulni lesz szerentséje, már úgy nem is fárasztom magam a' sok Aufführunggal, tellyes nyugodalommal örülök úgy még előrelépésének. Hanem – jóllehet hogy ő tőle kitelik a maga kosztján való lakás is: mindazáltal örülnék rajta, ha az Úr Professor Uram valami jótermészetű Urfi mellé, kivált a' kinek Domesticus Praeceptora volna, vagy valami épületes, és előkelő Deák mellé szinlené bé inasnak. Mellyet, hogy méltóztassék megtenni az Ur, bizodalmosan kérem. Többire magamat tapasztalt Nemes indúlatiba, 's költsönös Szívességébe ajánlván, tiszteletel, 's barátsággal maradok állandóul

Az Ur Professor Uramnak

tisztaszívű kész szolgája
Csokonai V. Mihály.

54. Földi János és ismeretlen – Csokonainak
Hajdúhadház, 1800. július 8.

Hadház. 8^{ik} Jul. 1800.

Barátom!

Vettem a' *Pilulas Moschatas Pyramidales,* és valamíg fel nem bontottam a' Skatulát, mindég tévedésben tartott, hogy ki? 's mitsoda orvosságot,? 's mi tévedésből küldött hozzám? az egyenesebb, 's kötelességbeli gondolat igazán *Pilulákról* lévén, mellyet a' czifra Skatula is örökített. A' Körtvélyt minden eddig kóstolt Körtvélyek felett, igen kellemetesnek találtam, mind különös szagára, ízére, mind idején érésére nézve: melly czél előttem a' Gyümőlts fák be szerzésében, kiváltképpen e' két különös: idején, vagy *korán* való, és *késő* gyümöltsök. Már ez a' kedvességet meg nyerte, – és nints egyéb hátra, hanem hogy tavasszal óltó ágakat kapjak belőle, mellyet szorgalmatoson ki is kérek.

A' *Pándi* Medgynek, várom még az igaz Etymonját, mint a' *Gilvánakis*. etc.

A' *Blumauer* Odáját *an der Leibstúhl,* meg olvastam, és némelly mellesleges jegyzéseimet hozzá adva, gyönyörködve küldöm vissza, emlékezvén a' régi Rómaiaknak egymás között való *Elolvasásokra.*

(si placet) *Árnyékszék:*
Kis Szék! mellynek Nevét nem emlegetjük
Ha tudjuk a' *Politziát,*
Vagy mellé mindenkor vígyázva vetjük
A' tisztes *Salva-veniat.*

De a' kit még is meg keres napjába
A' leg szorosb órába is
'S Ajulás nélkűl bűzölget magába
A' leg finnyásabb Dáma is.

A' *két* első Pár Német Vers, magyarúl *négynek* nagy szószaporítás. Kivált a' *Politziát, Salva veniat,* mint idegen tóldalékokat innét mind el obsi-

tolnám. Én probáltam a' Némethez így szorossabban faragni

Kis Szék! mellynek Nevét ki tenni szégyen,
Vagy eggy, vagy más Palást nélkűl;
De mellyet, bár leg finnyásb Dáma légyen,
Minden, palást nélkűl meg űl.
(tsupasz seggel)
1 Arnyékszék, Szükségszék, hátra, Buda, Sárdinia s at.
2. elég van ollyan ember, a' ki nem *minden nap;* de különben is mindjárt következik ez a' szó.

Minden nap a' te Oltárodra tészi
Természet áldozatjait
E' nagy Világnak a' *galántabb részi*
'S Temjénjét fel botsátja *itt.*

galántabb a' mennyibe nints mindenütt *Commod szék;* egyéb aránt más is. *részi*, tűrhetem, de kerűlöm. mert analogia szerént *része.*
itt: oskolai, pedantisch tóldalék. etc.

Olly Bálvány vagy te, mellynek a' Királyok
Gyakor térdet görbítenek
És a' kit ők, tsak áldást nyúlyts reájok
Hajdon farral süveglenek.

Olly hív Barát is vagy, hogy a te *széked*
Előtt *minden nap* meg jelen
A' *nagy szemérmű Abtissa,* 's tenéked
Magát mutatja meztelen.

Ismét illetlen szaporítás *két* pár vers, *négy* pár magyar versben. és kivált akár *Széknek* azt írni: *Széked előtt,* akár Barátnak: *Széked* előtt; erőltetett, 's tévedt gondolat. Nekem így jöve:
Olly *Bálvány vagy te, kit le tolt gatyával*
Királyok is süveglenek.
Olly hiv *Barát,* kit *fel fogott szoknyával (ruhával)*
Apáczák látni merjenek.
NB. Minden nap: hic chorda aberrat eadem!
NB 1. A nagy szemérmű Abtissa????
2. *Gatya, szoknya* itt mind el mehet, mert

mind tsak alsó ruha. és az a' notabl, hogy eggyik le tolja, másik fel fogja. 's a t.

Mint Isteneknek Trónusán a' *Mennyen*
Nagy gőggel űl a' Bőlts te *rád*[*]
Büszkén tekint le, és durrantja fennyen
A' zúgó menydörgést alád.

[*] *Inconvenientia Casuum.* eggyik *quies in loco* másik *motus ad locum.* jobb vólna már itt *rajtad.* ha etc.

Te vagy példája a' Trónusnak sok*ba*;
Mert lám, sok milliók közül
Te *rajtad* is, miként a' Tronusok*ba*
Egyszerre eggynél több nem űl.

ba, *ba. rajtad*; eadem inconvenientia Casuum
Már itt mind lehetne: *ban.*

Te vagy, mellynél több pompa, 's Étikette
Mint a' Trónus körűl vagyon;
(homályos syntaxis)
Mert mellyik Trónus az, mellynek mellette
Udvarlanának olly nagyon?

hát így?
Te vagy, kinél a' Pompa 's Étikette
Mint Trónusnál, jobban pözsög.
Mert mellyik Trónus az, mellynek mellette
A' hízelkedő így nyüzsög?

De abba méltó tégedet betsűlni
Minden székek felett,[*]
Hogy a' Tronusba sokszor terhes űlni;
Te még könnyítessz a' helyett.

[*] Akármi *Gondszékek* felett.
a' hol gondolkoznak, *Praesesek, Bírák, Számadók, Concipisták, Poéták,* 's minden *Tudósok* székei etc.

Ajánlod kebled a' test ösztönétől
Nyomott embernek szívesen,
's Az emberség leg sullyosabb terhétől
Ő tet fel öldod édesen.[*]

* *Fel óldod őtet édesen.* (több Jambus pes lessz és nints az az Olasz vers, a' melly mollisabb vólna!)

Nagy Lélek, kis Lélek, bútsúdat járja,
Ha *Lépszorúlás* bántja őt.
Te általad le higgad *Lelke*[1] sárja,
[2]Melly rá vastag ködburkot szőtt.

A' *fő,* 's *köz* ember, mind bútsúdat járja
Ha *Lépdugúlás* bántja őt.
v: Ha a' *Lépgörts* epeszti etc.
Milzsucht igaz hogy Hypochondria, melly magyarúl *Lép dugúlás, Lépgörts*: de ennek nints a' sok székkel baja, sőt ritkán bántja. Jobban illenék ide a' *Hasmenés*=Diarrhoea, *Vérhas, Dysenteria.*
Ha kínos Vérhas gyötri őt, v. *Ha Hasmenés epeszti őt.*
Ebbe járják igazán a' bútsút! és melly jól esik!!
NB. [1] Leg alább: *Elme* sárja.
[2] Ez ollyan éppen *keménynek*, mint a' meg előző versvég *mollisnak* v. *tenerumnak*. de jó.

Melly sok tsudádat szemléljük napjába!
Te hozzád a' szegény beteg,
Mint a' nyavalygó Moslemin Mekkába,
Tolúl, hogy őtet gyógyítsd meg.*

* *Úgy forr, és úgy keresget meg.*

Egésség széke* vagy te, 's áldozatját
Hijába nem tálalja ki*
A' Patiens, mert régi állapotját
Te tőled érte meg nyeri.

* Itt nints czélozás; de ő az előbbi versben, még nem ment *a' gyógyulásra, melly itt foly; hanem tsak a' folyamodásra.*

* Itt nem haszontalan teszi } az áldozatot
A' Szenvedő; mert ujjúlt állapotját } *ki tálalni?*
Ezer háládassal veszi. } *a' Patiens?*

A' többit én önként nem tsináltam ki, ne hogy majd mind új legyen; hanem értelmem szerént meg világosítom, avagy tsak a' megszámozott helyeket.

Du bist der *Chef* für den auf seinem Stuhle.
So mancher H...* schwitzt.

*1. Nem *Hundsfut*; hanem nekem semmi illendőbbnek nem tetszik, mint *Hertzeg!!!! Herzog* (ha hogy nem *hátully hinteres*)
NB. a' *Schef generálságért* sok Hertzeg izzad. *Coburg, Jork, Reisz*
2 ha valami *Hellus* lehetne: de Hertzegről is igaz ez. vagy *(Heros)*!!!

Drum, dass du mich etc. etc.

Miért fél kedves Nimfája el nyelésétől, én sem tudom

So bring' ich dír, *du Erbfeind aller Dichter* etc.

Miért a' *Szükségszék* a' Poétáknak *örökös ellensége*, azt sem mondhatom meg, hanem hogy felylyebb a' *Sorgestuhlé*ba ők is be jöttek, azt fel jegyzettem. Hogy a Poeták *Hypochondriára* hajlandók, vagy sokan benne is vagynak, az is igaz. Hogy a' Poéták mélly gondolatúk, tépelődő képzésűk, sokszor igen komorok, másszor igen is vígak, eggy szóval, nem tsak érzékenyek, hanem igen ki feszült érzésűk, melly a' *Hypochondriában* mind meg van; az is tagadhatatlan. etc. etc.
talám a' gondolkozás és képzelődés nagy ösztönétől vezéreltetve, néha a' *Szükségszékre* is restelnek menni, és az is terhekre van; hogy addig némelly jó gondolatjaikat el szalasztják?
– – *genus irritabile Vatum. Hor.*

Ha a' többi is ki lessz dolgozva, én igen szeretném meg nézni, és ki kérem. Ez magába is nem utólsó *Lied*, de Blumauer fordításának is jó lessz.

*Vályi** *Klárárol* most van eggy hirdetés a' *Magyar Kurirban*, erről akarék még értekezni, kinek oda fel négy esztendei bujdostodban, Te is hízelkedtél némelly dítsérő versekkel. Irj valamit róla, *quod genus mortalium?* neked jobban kell esmerni. Én tsak annyit tudhatok róla, (ezen most a Kurirban olvas[h]ató tulajdon maga eggyűgyűségének rajzolásán kivűl) hogy ő is *Krankenwarterin* a' haldokló Magyar Poésis

mellett. Nem árt ezt meg olvasnod, sub Nro. *53.* és ítélj!! Tovább is pedig írj mindent, és velem valami tetszik, közölvén, szeresd

Barátodat

Földit. mp.

Más képpen *Vájdki Klára*

Én pedig most egyszer sebejimből meg gyógyúltam, de nem is kívánom ám, hogy az Ötsém Uram többször meg bárdolyon, elő fel serkenéskor!

55. Csokonai – Borbély Gábornénak
Debrecen, 1800. szeptember 18.

Tekintetes Ifjasszony!

A' Szépség' Ereje nem tsak a' Bajnoki Szíven nagy, hanem a' Poétát is tisztelettel ragadja el az Emberiség' betsének éneklésére: sőt a' legböltsebb Szókrates áldozatot tett a' Grátziáknak. Három illyen Grátziákkal van a' mi Alföldünknek is szerentséje ditsekedni: első a' Tekintetes Asszony, azután Darvas Nanette, a' harmadikat szabad legyen ki nem neveznem, hogy így kiki magára érthesse, 's én a' Szépek' neheztelésétől, mellyet kerűlni szent kötelességem, szép módjával mentt lehessek. A' kik a' Grátziáknak áldoztak, rózsát vittek őnékiek: én is rózsa gyanánt udvarlok e' kis Ajándékkal, mellynek színét a' Selyem, illatját a' benne lévő poézis tsinálja. Méltóztassa a' Tekintetes Ifjasszony azzal a' nyájas szívvel elfogadni, melly a' Kellemesség' Istenasszonykáinak belső tulajdona. Alázatos kéztsókolással maradok

a' Tekintetes Asszonynak

Debretzenb. 18ª Sept.
1800.

legkissebb tisztelője
Csokonay Mihály.
mk.

56. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1800. december 19.

MÉLTÓSÁGOS GRÓF,!

Hogyha NAGYSÁGODNAK az a' Nemes Maga-mérséklése, melly szerént inkább tselekedni akar, mint láttatni, szemem előtt nem forogna: engednék Szívem' azon ösztönének, melly a' NAGYSÁGOD' erántam minden érdemem nélkűl mutatott Kegyességének hosszas meghálálására serkenget. Mert mi is lehetett az, a' mi méltóvá tett arra, hogy NAGYSÁGOD én vélem is közölje azt a' nemes leereszkedését, mellyel Hazánknak Derék Fijait szokta jutalmazni? hol vettem volna én azt az érdemet, a' mellyért mind Keszthelyen mind Csurgón olly bő kézzel adakozni méltóztatott? hogyan nyerhetett az én egyűgyű Múzsám annyi Pártfogást NAGYSÁGODTÓL? – Nagyságodtól, a' Kivel az Ángliai Zsenik barátkoznak, 's a' Frantzia Szép-lelkek megtestvéresedtek. – Eleven hálá pesdűlt meg bennem, a' midőn NAGYSÁGODNAK azt a' Kegyes Ajánlását, hogy a' Farsangról írott Heroicocomicumomat kinyomtattatni méltóztatik, hallani szerentsém volt; de midőn ennek belső mivoltát elgondolám, meghúnyászkodtam, és sajnáltam hogy illy tsekély tárgyú 's készűletű munkámnak lehetett éppen szerentséje a' NAGYSÁGOD' Grátziájához.

Illy szándékból fordítottam tehát a' *Virgilius' Georgiconját*, hogy mivel már T[o] Rajnis Jósef Úr a' Bucolicát, T[s] Kováts Jósef Uram az Aeneist lefordították, olvashassa a' Magyar Nép az egész Virgiliust a' maga' nyelvén; mind pedig hogy NAGYSÁGODNAK méltóbb próbámmal udvarolhassak, és ezt a' Georgicon Institutumnak felállításának emlékezetére szentelhessem. Melly igen meg is egyez ez a' Georgicon Könyv a' Georgicon Oskolával, 's mindkettő a' NAGYSÁGOD' Élete' módjával 's Haza-szerte tiszteltt Nevével! – – Ha tehát NAGYSÁGODNAK előbbi Grátziája, mellyet most már a' Virgilius' Szent Neve is forróbbíthat, erántam 's tsekély Múzsám eránt, a' mint telyes hiedelmem vagyon, meg nem fogyatkozott: instálom tartozott tisztelettel NAGYSÁGODAT, méltóztassa ezt a' két Munkátskámat a' közpiatzra kisegélleni; annyival is inkább, hogy most legjobb

időbe történnék, a' midőn egyéb Irásim is, mellyeknek nagyobb részét itthoni magánosságomban Pope, Wieland, Horatius, Anacreon, Kleist, Tasso, Metastasio, Thomson, 's mások' remekjeiből fordítgattam, az Új esztendővel némelly Nagylelkű Pártfogók által kiindúl a' Magyar Világra.

Ugyanis, minekutánna a' Szerentsét, melly vagy kerűlt, vagy üldözött, hijába kergettem volna; haza jöttem, 's ott hagytam Csurgót, hanem, hogy Poplicolaságomnak, mellyről a' Világot még mind hijába próbáltam meggyőzni, legalább ottan jelét hagyjam, még a' fizetésemet sem vettem el, tudván a' Tractusnak tagadhatatlan szegénységét. Ötven Mföldnyi útamnak neki indúltam, nem hozván egyebet Somogyból annál a' megelégedésnél, hogy, ha nem gyarapítottam is, legalább jobban elszélledni nem hagytam azt a' felette szűkséges Oskolát 's a' vélem az előtt való esztendőbe illetlenűl bánt Publicumnak jóval fizettem vissza, ezzel a' magános örömmel indúltam haza, és még – 2 forinttal. Az Ég megörzött, megsegített; még arra is, hogy Baranya és Báts Vmegyéket is kitapasztalhassam: haza jöttem kis Örökségembe, de a' mellyet megtanúltam *Elég*nek tartani. Itt magánosságba eltemetve élek magamnak, hazámnak és az én szokott Studiumimnak, olvasgatván – fordítván – elmélkedvén: az Irígy fel nem talál Ösi Nádfedelem alatt 's a' bigottnak sziszergési Könyvetskéim közé bé nem hallanak. – Érzem, hogy ez másoktól nem esmértt tsendességbe Lelkem is, melly a' Szerentse hányási között törpévé lett, óriásodni kezd; látom, hogy a' Nagy-lelkek ujjal hívnak magok felé, 's integetnek hogy a' Plebecula' zavartt sikoltásival ne gondoljak; már most hiszem, hogy élek: Óh boldog Árnyéka Rousseaunak! fúvallj reám egyet a' Montmorency Kertek' lugossai közzűl, vagy az Ermenonvillei Sírnak hűvös nyárfái mellől, hogy az Igasság, a' Grátziák, 's annak idejébe majd – a' Nem-lételnek első édes Szunnyadásai – mint téged úgy szálljanak meg engemet rideg ákászom' ernyője alatt!...! De hová ragadsz, hová, édes érzése az Életnek!...?

Méltóztassék NAGYSÁGOD megbotsátani, hogy a' Világról felejtkezvén, a' NAGYSÁGOD' Tiszteltt személlyéről itten illy hibáson el találék felejtkezni. Nem – nem e' Világból való NAGYSÁGOD, nem e' puha-lelkű 's alatsony módú emberek közűl. – A' Sz: SOPHIA' Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT; az *Értelem'* Mysteriumiba van

béavatva; 's a' Köz-jó' oltárára halmazza a' tömjéneket, melyeknek füste az égig emelkedik 's az egész Hazát elborítja illatjával; a' Músák, ki lanton, ki trombitán, zengik tiszteleti Adóként a' magok Panegyrisseit; az én Lelkem elragadtatva repűl ki belőlem 's hálá-sohajtásokká válván, e' füstök, e' hangok', ez Érdemek felhőjiben elenyészik és én... mit tudjak tenni?...? elhallgatok.

GRÓFI MÉLTÓSÁGODNAK

Debretzenb. 19. Xbr. 1800.

legkissebb szolgája
Csokonay Vitéz Mihály.
mk.

57. Borbély József – Csokonainak
Tiszaroff, 1800. december 27.

Egész bizodalmú Drága Uram!

A' midőn már nem is véltem, hogy az Úr ezen félre lévő mocsáros vidékekről emlékezzen; akkor vészem az Innepi Deák által hozzám küldött kedves Levelét, a' küldött könyvekkel edjűtt. Valósággal nékünk Falusi Embereknek nagy jó az, ha ezen unalmas téli idökbe, több ártatlan múlattsagaink között, illy hasznossan, gyönyőrködtethetjük magunkat a' könyvek olvasásával; reám nézve pedig, ez a' választás szerencséssebb annyival, mivel a' Poetákat különőssen szeretem. Gvarinit már ugyan láttam, 's nálam is vólt darab ideig; de ő benne sőt minden Poëtákba ujjabb ujjabb gyönyőrűseget lehet találni.

Tassónak Amintassát, el kértem a' proprietariussától, és kivansága szerént az Úrnak itt zárva küldöm. Ne terheltessen az Úr, munkájának végződésével, viszsza küldeni. Nyughatatlanúl várom annak nyelvűnkre való által tételét; reménlem fél esztendő alatt ki jő a' sajtó alól; nem is kétlem, azon tűzzel lesz forditva, melly az Úrnak több munkáit is meg külömbőzteti. Én ugyan, mivel született nyelvemet

különössen szeretem; 's máskép is az olasz nyelvet igen rövid idő alatt, és már olly régen tanúltam, hogy nem vólna csuda, ha többszőri egeszségem változásai, 's vilagi bajaim között el felejtettem vólna is egészen, sokkal örömestebb olvasok mindent magyarúl, mint idegen nyelven.

A' ki egyébaránt szives jó indúlatiba ajanlott vagyok
Az Úrnak

Roff: 27^{dik} X$^{br.}$ 1800.

lekőtelezett szolgája
Borbély Jósef
mk.

Majd el is felejtém, a' Commenthurák eránt való utasítását az Urnak, és a' kűldőtt igen különös verseket meg kőszőnni.

58. Puky István – Csokonainak
[?Tiszaigar, 1800. december vége]

Kedves Barátom!

A Madarasrúl irott Leveledet Matoltsi Chirurgus által vettem – hogy azólta Néked nem irtam, ebben meg akadályoztatott az én mostani lételem környűl allása. Te tudod és emlékezel azon szikrára – melly töled lett szomorú el válásunk alkalmatosságával esett – 's csak azért távoztunk el, hogy Pestrűl lett visszajövetelünkel a' tüz, melly addig nevekedett; de bent tartoztatott. – Nagy erövel rohant ki. – Kevésbe múlt hogy mind kettőnket meg nem emésztett. – És nagy törődessel, és munkával nyerhettük meg szabadulásunkat. – – Már én, lelkem barátom! többe Al-földi lakos nem leszek – Gesztelybe – mert talám elöre meg érzette ezt, az én kivánságom, megyek lakni. – Ki adta ugyan-is édes Nagy Uram Atyám, a' Gesztelyi, Kaki és Sisás Pusztabéli részit, 's a' Berentei Szölleit, a' Gazdálkodás végett. Ezért-is még a' Télen a' köveket meg hordatom, 's a' jővő Esztendöben

éggy-is kis Tusculanumot epittetek, magamnak, és az barátimnak. – Kicsiny lesz ez, a' Világ el fajult gyermeki előtt – kicsiny a' pompának, és a' vesztegetésnek – csak egyedül nékem, és néktek, édes baratim! lessz ez elég tágas. – Mit ér nékem a' leg nagyobb boldogság – Mit ér a' leg tágasabb hely? – a' leg nagyobb gazdagság-is mit használna? – Ha az én Szivem érzeseit ki önteni barátom kebelébe, alig vagyon égy kis szegelet. – Ha a' sóhajto csuklásokat-is bé kell fojtanom, hogy a' más meg tompúlt erzésinek engedelmes légyek. – Ha hazugsaggal, és alacsony lelekkel kell mászkálni az Igaz Léleknek – a' – – – De mit festem én le az én környül állásimat. Tenéked, a' ki tudom, mennyiszer sohajtottál én értem. – Elég az, hogy én már szabad emberré lettem – Sok már ez énnékem, – és bár melly kevés lenne-is az én mostani vagyonom – tudod! magában a' szabadságban melly sok eltetö erö vagyon. – Mig már az házam elkészül hol itt, hol Ongán töltőm az időt. Innen 18 Jan. indulok Ongára és ottan mulatok Februarius végéig, és igy oda Postán per *Tokaj Miskoltz* a' leg bizonyosabban el várom Leveledet. – Ird meg azt-is hogy a' Német, és Deak Classicus Auctorokat hogy szerezhetném meg leg jóbb moddal. Mert Fejes Istvánnál van erre 50 Rhft. fundusom, a' ki meg fogja nékem szerezni, csak a' modját irjam meg. Kinek a' betüivel nyomtattatott Bécsben – hány Darabbúl ál, mind öszve – és mi az Ára éggy éggy kötetnek. – Ez lessz az én Bibliothécam, az én kis szobámban, és azon éggynéhány könyvek a' mellyeket már meg szerzettem. – édes el ragadtatással vezet, és fog oda hivni Titeket Barátim! az én Szivem! ha valamit találtok benne, a' mit látni, és olvasni akartok. éggy csendes szobát – a' gondolkozásra. – 's karjaimon éggy szép videket mutathatok Tinéktek. és igy éggy két baráttságos Orakat adhatok – az én édes barátimnak. – Az emlekezetünkbe néha néha örömmel váltja fel, a' el múlt sok edjűtt, és külön ért, szomorú, 's vig orák emlékezeti égymást, örülni fogunk eggyütt letünknek – 's ollykor lankadtan tekintünk azon semmiségbe a' hová okvetetlen el ragad az idö; – 's az ezzel, el gyengült Természet – – –

Sokszor meg vidámit bennünket az én kedves Feleségem jó szive, 's nyájas vélünk mulatozása – Szivesen köszöntet mostan-is Tegedet, és ohajtva várjuk e nehány hólnapok el

teléset, hogy minél elébb fel szentelhessük Tusculanumunkat a' barátságnak. –

Barátom minthogy többszöri tapasztalásomból tudom micsoda rossz liferantok a' Deákok, azért nem bátorkodtam ezen – külömben emberséges – Innepi Deákunkra bizni az *Abderitákat* és a' *Kosarat*. És mivelho[g]y a' Poëtai kalap szüntelen a' Pegazus körül járt vala, nem találtaték sohol mert Apolló fel ragadta ötet. – – – –

Kando Feri, a' ki most itt van, köszöntet, és meg küldi az István napjára Eleknek irt köszöntöjét. –

Sokáig élj és szeresd barátod

P[uky]t

1801

59. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. január 9.

Bizodalmas, Nagy jó Uram!

Különös az én örömöm, midőn, az Úr ritka, szép Talentuminak édesgető gyümöltsét ismérvén, azoknak a' kellemetessebb Tudományokra lett fordítását az Úrnak barátságos Leveléből tapasztalom. Megszóllamlatta az Úr deák Virgiliust hazai nyelven? és Magyar köntösbe felékesítve a' Magyar Tudományoskodásnak díszesíttésére a' Világgal láttatni akarja? szép ösztön, kies tárgy és gondos fáradság ez valóban – mégis mivel Erdélyben Kováts József az Aeneist már kiadta, Tiszt. Rajnis József pedig a Bucolicát lefordította, reményelhetni, hogy ez a' Georgicát-is kiadgya; és így tartani lehet attól ne, hogy a' külömbféle Kiadásokból valamelly Confusio eredgyen – én úgy gondolnám, jó volna ezen dítséretes Szándékot későbbre hallasztani – Mindazonáltal ha az Úr azt ítéli, hogy az Úr munkája amazokét fellülhalladgya, tessék azt Pestre Pintér Györgÿ Szalkszentmártonyi Fiscálisomhoz leküldeni; én azt, minthogy magam több foglalatosságoktól elfoglaltatom, a' Minerva Költeménnyei megvisgálóinak általadván ki fogom nyomtattatni.

Az Úr nemesi felszánásának, mellytől indíttatván Csurgón a' fizetését ki nem vette, igaz betsüllője lévén, ezen Nagy Szívűségének jutalmául ezennel 25 ftokat küldök az Úrnak; kinekis Barátságába magamat ajánlván minden tisztelettel vagyok

Bizodalmas Nagy jó Uramnak

Keszthelyen 9^{dik} Jan. 1801.

alázatos szolgája
Groff Festetits György
mk.

[Címzés:]

Csokonaÿ Vitéz Mihály Úrnak

60. Puky István – Csokonainak
[Tiszaigar, 1801. január 10.]

Barátom!

A' Bátyám Pap-szász Josef igérte, hogy a' Debretzenybe küldendő alkalmatosságától, az Abderiták, és a' Kosár leg könnyebben kezedhez érkezhetnek. – Az enyimeket csak Ő hozzá küld ki, mert már én az alkalmatosság vissza jövetelekor Ongán lészek. – Oda ohajtva várom a' Miskoltzi Postan Leveledet, 's tudositásodat. A' mint az füredi Innepi Deáktol irott Levelemben kértelek – A' Német Classicus Auctorok felől. – Ezek meg lesznek úgy vélem a' Bibliothécába – onnan meg tudhatod, hány Darabbúl ál? – kinek a' Munkái vagynak benne? – kinek a' betűivel jött ki Bécsben – Mi az Ára? – Azt-is kedvesen venném ha meg irnád – *Az én számomra* – Van é – a' szüretkor nállad vólt Raff Geografiájánál – hasznosabb Geografia? – Ha nincs – ird meg a' Titulussát és Editióját. – Ugy szintén azt-is; ki jött-e' már a' typus alól a' Pr. Budai Úr Historiájának mind a' két Darabja? Mi az Ára? – 's Pr. Sárváry Filosofiája typus alatt van é? – Mert Judeaba szeretném meg szerezni – hogy ollykor néktek – és magamnak, jó napokat csinálhatnék. – Nem engedném – a' fátum minden erölködése ellen-is – azt a' kis okosságot bennem egészlen el aludni, melly el mulhatatlanúl szükséges az életre – hogy ostorúl ne légyen lehelletünk, és letelünk – a' vélünk éggy emberiségnek. – Borzad és Irtodzik lelkem el gondolásával, hogy most – most-is melly számtalanan elnek csak azért – hogy meg mutassák, melly semmi az a' test, mellyben az okosság és gondolkozás leg kissebb szegeletre, a' hól lehessen nem talál. – És csak az Sz. Oliva szava nyugtat valamennyire – Hogy: – az Ecclesiának Szentekre-is vagyon szüksége. – A' feleségem sokszor emleget – szeret – most-is szives köszöntéset nyújtja általam Tenéked – Minden jót – szeress bennünket – El ne felejcsél, és irj

P[uky] mk.

61. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1801. január 13.
(és 1800. december 20.)

Nagy Érdemű Barátom!

Felétek akartam Dersről vissza jönni; de az elmúlt. Vetted é az utamba Madarasról Matoltsi Uram által hozzád írott Levelemet? Mert vártam a' Kosarat, Kalapot 's az Abderitákat. Kérlek küldd bé most őket a' Legatustól, hogy kivált az Utolsót most Vásárkor Szikszóra kiküldhessem.

Mindennémű 's nevezetű Munkájim az Új Esztendővel elkezdenek kijönni: ki nyerne azokból előbb mint Te? Te, az én legállandóbb, legtisztább szívű Barátom. – Csohány itt vala Debretzenbe, 's nem érdemlék tőle egy látog[at]ást, tövébe pedig a' Collegiumnak, hol még a' Clavierozgatásra is reá értt. Talám kitsiny vagyok az ő Nagyobbaktól meublirozott Szívébe! Te kitudhatod tőle. En akárkire sem kívánom magamat tukmálni: noha a' Csohány' szívét jure postliminii visszakívánhatnám.

A' Zrinyit vártam, édes Barátom, 's várom: minden felől sürgetnek, barátim, jóakaróim, 's Pártfogóim: magamra vállaltam Kiadását, ohajtanék megfelelni szavamnak. Az egy *Kazincy* és Pataki Collegium' Bθecájában találtatik tsak: az idevalóba – bár melly számos is a' Magyar Könyvekre nézve! – meg nintsen. – Én állok értte, ha mindjárt 40 forintnál alább ki nem kuporhatni is Sisári Uram Bátyám-tól. –

Mikor haza érkeztem, már akkor elküldötte a' Tekintetes Nagy Asszony Ongáról a' Szőlővesszőket és a' Mondolafákat. Az elsőbbek felette fájinok; az utolsóbbak kár hogy alig haladják meg nagyságokkal a' Te Angyalotskád' tserépbéli Mályváját. De ne nevess ... Te tőled pedig kérnék vagy instálnék – tudod é mit? a' mit az ősszel már említettem, t.i. egynéhány Bertzentzei Szilva- és Ákászfa tsemetét, ha a' föld' fagya engedi, most, ha pedig nem, tehát Vásárkor.

Alázatosan köszöntöm a' Tekintetes Nagy Urat, boldog és idvességes innepléseket, 's az Új Esztendőben pedig új lelki és testi Áldásokat kívánván a' Mennybéli Jó Istentől. – – –

Tsókolom Kezeit az én kedves Ifjasszonkámnak, tégedet pedig, Lelkem-szerette Kedves Barátom Uram (humilimus servus! –) ölellek. Éljetek Kedvesseim! 's tovább is szeressetek!!

Debretzenben 20ª Xbris.
1800.

hív tisztelőtök
Csokonay M.
mk.

Barátom! Midőn már ezt a' Levelet, így a' mint van, elkészítettem, hogy a' Karátsoni Legátus által hozzád kiküldjem, akkor hozta egy Jurista Komjáthyné Asszonyomtól azt a' hírt, hogy már Igaron nem laktok. Hagytam tehát mostani Vásárra. 'S ímé hozza Leveledet a' Füredi Legatus: de máig sem tudom hol vette, minthogy a' Leveledre elfelejtetted feltenni, a' mit legjobban vártam – a' Dátumot. Igy hát bizonytalan létemben legjobbnak tartottam, ha Ongára írok, mert ott előbb utóbb megtalálod írásomat.

Most tsak ezt adom hozzá, hogy mivel az Abderitákat mód nélkűl sürgetik: küldd ki Szikszóra a' Professor Úrnak minél hamarább. A' Kosarat is várnám. Élj Kedvesed' ölében 's a' Boldogság mosolyogjon reátok! Debretzenben 13 Jan. 1801.

62. Csokonai – Nagy Gábornak
Debrecen, 1801. február 28.

Barátom! Mind ez ideig hozzád nem mehettem, mivel a' Rheumatismus ismét elővévén a' szobából sem eresztett ki: holnapra már levagyok kötelezve, Hétfőn meglátogatlak. Clavirra való Instructióm nints; Kótáimból ki elveszett, ki másnál van; majd haza hozatom. – Hanem, Barátom! egy tsomó Ruhát készíttetvén 20 Rf. kellene, küldd el egy Petsétes Levélbe ezen betsűletes Siedertől: mihelyt Asszonyvásárára kimegyek, azonnal visszaadom. Ha egy 25 f. Bankótzédulát zársz petséted alá azt sem bánom, az 5 forintjából majd

egy tsizmát állíttatok. Kérlek Barátom! most ne hagyj el szűkségembe: a' Fráter Ház egy hét alatt alkalmatossá tesz az egész Summának megtérítésére. *Debretzen 28ª Febr. 1801.*

[Címzés:]

Perillustri ac Generoso Domino
Gabrieli Nagy, Fiscali Procuratori, etcet.
Domi Sua.

63. Csokonai – Nagy Gábornak *[Debrecen, 1801. március eleje]* és Görög Demeternek *[Debrecen, 1801. február vége]*

Barátom! Közlöm véled ezen Levelemet pro Crisi amica, 's visszavárom jegyzéseiddel együtt. Olvasd el a' Puky' Levelét is. Még ma Prof. Rozgonyi Úrnak 's a' mi jó Pukynknak írni fogok. – Ha terhedre nem lennék: örömest kiszánkáznám Véled az Ötsémhez Semjénbe hogy onnan a' pénzért T. N. Fráter István Úrhoz Asszonyvásárra általmehetnék.

Adnexuma.

Nagy Érdemű Drága Úr!

Midőn már éppen hozzá kezdek vala szokni magánosságomhoz, a' mellyre magamat a' végre szántam, hogy tsendes olvasásom 's elmélkedésem által emberi Destinatiomhoz jobban közelíthessek, hogy Músáimnak áldott karjai közűl a' Világi Nyughatatlankodás ki ne rántzigáljon, hogy jelesben Arpádról írandó Epopoeiámat annál jobban elkészíthetvén haldokló Nemzetemnek szájába egy végső hattyúi Éneket adhassak a' Duna' és Tisza' nádassai mellett, és hogy egy szóval Hazámnak, vagy legalább a' Maradéknak haszonra való nézés nélkűl szolgálhassak: akkor vala szerentsém édes Hazámnak serkentő szavait a' Béts' tornyai közűl hallani, 's az Úr közönséges érdemeire homályos lakhelyemben szemé-

lyes háládatossággal is érzékenyíttetni. T. T. Pr. Rozgonyi Jósef Úr, kinek a' Hazához való nemes buzgóságával kívánt az Úr is e' részben élni, N. és N. Juris Professor Kövi Úr által requirált engemet ezen folyó Február. Hónapnak 9dik Napján, azután ismét Levél által ugyantsak Febr. 12dikén a' felől; hogy a' Nemzettől örök tiszteletre méltó Néhai Kerekes Úrnak – nyúgodjanak áldott hamvai az idegen földön, 's betses Neve a' jó Magyarok' szívében örökre fel metszve maradjon e' köz-jóra élt Nemes Hazafinak! – hogy őnéki, mondom, az Újságok' készítésében felváltója lennék. Megvallom ugyan, hogy gondolkodva vettem rá magamat, mind azért hogy nem örömest kívántam magamat studiis florentibus édes esméretlen magánosságomból még egyszer a' Világ' lármáji közé kilépnem; mind azért, hogy egy olly munkás, olly sokféle érdemű, olly tudós és közönségesen tisztelt Hazafinak, mint boldogúlt Kerekes Úr volt, méltó követőjének erejim felett való Próbának tartottam: de mégis egy felől, azt tartván szemem előtt, hogy a' hazának negative nem ártani nem elég, hanem kötelességünk ám positíve is díszére lenni, *Patriam prodere nefas* etc. másfelől örömmel 's megelégedéssel bíztatván az Úrnak előttem a' tiszteletig esméretes Hazafiúsága, gondolkodása modja és jószive: elfogadtam az Úrnak 's az Úr által édes Nemzetemnek betses kínálását, 's engedtem néhány érdemes és közlélektől vezérlett Barátim' Nógatásaina[k], annak az Ösztönnek, melly ezt juttatta esze[mbe: *temp]tanda via est, qua me quoque possim etc.* M[éltóztassa] tehát ezt az írásomat az Úr úgy venni, mint [egyátal]jában való lekötelezésemet: én részemről tsak azt az egyet instálnám ki, hogy a' legelső Postán, méltóztatnék az Úr <* a' felől bővebben informálni, hogy 1/ Az a' Társaság,

* [Az áthúzott rész helyett a lap bal felén ez olvasható:] mind kötelességem, mind jövedelmem és Statiómnak egész mivolta felől precise tudosítani,
A' mi a' nyelvekben való előmenetelemet tekinti, küldöm egynéhány Darabjaimat, a' mellyekből 's a' Diétai Musából méltóztasson az Úr ítéletet tenni. A' Statistica, Geographica, Historica etc. Tudományok pedig eddig is fő és legkedvesebb foglalatosságaim voltanak. Characteremet méltóztassék az Úr Rousseaunak a' maga Barátjához Montmorencyből küldött Levelében rövideden megolvasni.

a' melly a' tudosító Levélben említtetik, kikből áll és mi a' Tzélja? 2/ Hogy fizeti Az nékem a' levélbe ki tett summát, ugy é mint salariumot? vagy pedig a' jövedelmen osztozván? 3/ Azon Társaság vélem együtt dolgozik é? vagy az Ujságok' készítése épen az én Departementom lesz? – Ezeket azért óhajtom világosan megérteni, hogy hallottam hírét itten egy Bétsben most felállott Nyelvmivelő Társaságnak, a' mellyhez Márton Jósef Úr is felment volna, de bővebben róla nem útasíttattam. – – Én is a' vélem közlött Conditiókra ezen pontok szerént kívánom az Urat előre tudósítni, hogy tőlem az Úr és a' Nagy érdemű Társaság többet vagy kevesebbet ne várjon vag[y] ne kívánjon, mint a' mennyiben magam vagyok [...] botsátván, hogy ha mi ebben magam dítséretére [tzé]lozni láttatnék, azt ne abból az alatson Characterből méltóztassék az Úr magyarázni, hanem tsak ab[ból] a' pontból, hogy szűkség a' précisusság' kedvéért előre megírnom, mennyiben vannak meg bennem az Úr által kívántatott minéműségek. Tehát 1/ A' Deák Nyelvben lévő Tehetségem, minthogy fő gyönyörűséget a' Római Classicusok' olvasásában találok, felhat szinte a' Literaturáig, hozzájárúlván a' beszédben és levélírásban való Könnyűség. 2/ A' Német Nyelven értem a' Könyveket, sőt ezekből poétai fordításokat is tettem: de beszéllni és levelezni, kivált tudóssal és characterisatus emberrel nem tudok. Úgy de egy esztendeig való Bétsi lakás, talán helyre fogja ütni ezt a' fogyatkozásomat. 3/ A' Frantzia Nyelv' értésében középszerű vagyok: de az ezen a' nyelven való Literaturához legjobban vonszó tüzem sebes előmenetellel mér magamat is biztatni. 4/ Olaszúl igen jól értek. 5/ A' Magyar Nyelvben lévő Tehetségemet Debretzeni születésem és 22 esztendős koromig való felnevelkedésem, 5 esztendeig tartott Utazásim és tapasztalásim az egész Magyar Hazába, (kivévén éppen azon részeit, ahol nem-magyarok laknak) nyomtatott és még kézírásba lévő Munkáim, Literaturai szüntelen való olvasásom, levelezésem és gyakorlásim, meglehetősen emelték. 6/ A' Statistica Historia, Útazások, Politica és Geographia a' Természeti historiával együtt 4 esztendőktől fogva egyedűl való foglalatosságim. 7/ Utóljára a' mi Characteremet illeti, azt az én tsekély de tisztességes Nevelésem, olvasásom' és gondolkodásom' módja, a' *curata supellex*, nem tehették olly Nagyvilágbélivé, olly *éclatanttá*, mint a' millyent talám az ajánlott statio és az Úr,

kívánnának: de tsendesen élni való vágyásom, közönségeslelkűségem, Hazámhoz való tiszteletem és a' Nemzet 's a' szelíd Tudományok eránt való tüzes búzgóságom sokba hasonlóvá tettek ahoz, a' mint Rousseau magát leírja Barátja előtt a' IV Levélbe:> *Une paresseuse aime etc.* Rousseau ugyan a' Nagy Rousseau volt, én pedig egy kis emberke vagyok; de egy hellernyi Circulusnak és egy planétai Orbitának lehet azon egy Centruma, 's mindenik 360 grádusból állhat. Ha tehát ezen tehetségim és ezen fogyatkozásim mellett tetszik az Úrnak maga mellé venni: méltóztassék az első jó móddal egész Statiomnak mivolta felől tudóssá és bizonyossá tenni, hogy én is magamat elkészíthessem, az Úrnak betses levele is nálam, mint az enyím az Úrnál, megbízó Datum gyanánt maradhasson. Addig is magamat barátságos indúlatiba minden esetre ajánlván mar[adok]

64. Csokonai – Festetics Györgynek
[Debrecen, 1801. április 10. körül]

Méltóságos Gróf,
Érdemem felett Kegyes Jolt[évő] Ur[am!]

Talám mikorára ezen Levelemnek szerentséje lészen Nagyságodhoz, akkorára már oda is érkezik a' Recepisse, és így a' Dolognak egész hogyléte tudtára lesz némelly részbe Nagyságodnak: de mégis minden esetre itten deducalni kívánom az egész Történetet, annyival is örömestebb, hogy, ha valami Gyanúja volt Nagyságodnak a' parolatlanság felől erántam, attól a' tehertől is könnyebbedjék Emlékezetem.

Éppen a' halhatatlan Dr. Földinek, kiről, hogy Nemzetéhez való szerelme emésztette meg, méltán és tulajdon értelemben elmondhatni, éppen Dr. Földinek a' temetésén valék, midőn a' Nagyságod' betses Levelét a' Postalegény házamhoz hozta. Kétszer hijába jövén, harmadik ízbe, estvéli 7 órakor, addig erősködött az Anyámon, hogy véle a' Recepissét subscribáltatta, mondván, hogy azt nékik röktön vissza kell küldeni, mert éppen most érkezett egy nagy Levél eránta a' Sümegi Postáról. Én egy Óra múlva haza érkeztem, és a' Levelet felbontám 3, sőt egy Leánnyal együtt 4 Személly

előtt, és a' nevezett Pénzt benne nem találtuk. Azonnal a' Postára mentem; kérdeztem a' pénzt, de felőle semmit sem akartak tudni, mondván hogy a' Postán úgysem szabad pénzt küldeni. Az Expeditor tsak hímelt hámolt és habozott, megvallotta, hogy Januar. olta mindég nála hevert a' Levél, de (a' mint ő szabadkozott) az Utsza nem lévén reá feltéve, házunkra nem talált. Hanem ez igen kopasz mentség: mert azonkivűl hogy én elég esméretes vagyok e' Hazámban és hasonló neven ebbe senki sints több, még az is igen elfogja őtet, hogy én a' Levél hordó Legényre rá bíztam, hogy a' nékem szolló Leveleket Házamhoz lehozza; sőt magam is leírván egy papirosra a' Nevemet, két ízben küldöttem azt el, hogy ollyan nevű embernek nints é a' Postán Levele; és a' mi nagyobb maga a' Postalegény 10 vagy 12 Levelet is hozott Januar. ólta a' kezemhez: hát azt miért nem tudta egy úttal lekűldeni, holott az még Recepisse mellett volt? miért kellett néki a' tudakozást éppen arra az utolsó estvére, a' mellyen a' Sümegi Currenst vette, halasztani? – Egyébaránt is sok a' panasz erre az Expeditorra, már egy ízben kitsinybe meg nem buktatták, az előtte való Expeditor pedig most űl vason az alsó Tömlötzbe a' Levelek feltőréséért, pénzek eltökítéséért 's t. a' f. Nem felel ugyan a' Posta a' pénz mellett, de mikor Recepissét vesz tartozik akkor a' boríték és petsét felöl felelni, és így a' bennevaló mellett is; nem szabad a' Postán pénzt küldeni (így mondja ő), de változhatatlan Törvénynek marad ez mégis, hogy nem szabad lopni. Igy allegálgattunk, Méltóságos Gróf, egymásnak: de nem volt kinek sententiát hozni. Azomba a' mi legtöbb, a' petsét ugyan ép volt, és a' Mélt. Familiának Tzimerét esmérvén, semmi hamissítást nem találtam: de belöl jobban visgálván észre vettem, hogy a' Nagyságod skárlát szín Spanyolviassza köztt, némelly ragasztások barna téglaszín Spanyolvíasszal vannak téve; a' Nagyságodé olly ragadós, hogy magával együtt a' papirost is hozzá ragasztja, ama' másféle Spanyolviasz pedig a' Ragasztékokon olly porhanyó, hogy a' papirosról egészen könynyű moddal levált, mint valami kenyérbél: ezenkivűl a' Levélnek jobb felől való szárnya alatt (ahol a' viasznak öntése legvastagabban esett) gyertyafüst' kormának a' nyomai látsszottak, a' mit hihetőleg az olvasztás-végett a' gyertyavilágnál megmelegített és a' petsét alá iktatott Kés okozott. Eleinte a' Posta még azt mondotta, hogy a' Levélíró

talán tsak tréfálkodik velem, de midőn a' Nagyságod Mélt. Nevét néki a' Levél alatt mutattam volna, nem tudott egyebet mondani, mint hogy talán a' Cancellista, a' kire bízva volt, a' nem tette belé; de annak lehetetlen volta felől is törekedtem őtet capacitálni. E' szerént vége lett minden Dísputatiónknak.

Én részemről mélly tisztelettel vettem Nagyságodnak Kegyes Levelét, hozzám érdemetlenhez, szokott Nagy Lelke szerént mutatott Jó téteményjét pedig a' legforróbb hálódatossággal. Vajha Kitsiny voltom annyira terjeszkedhetne, hogy Nagyságodnak valami legkissebb dologban is Kedvét tehetném: e' volna, a' mit keskenyre szorított orbitámon kivűl munkásságom' tzéljává édes örömest tennék, 's óhajtanék!

A' mi most közelébb a' Georgicámat illeti, lehet, hogy azt T. Rajnis Úr ki fogja adni, de a' mi még ő nála a' lehetősség világába gombolyog, az nálam a' Valóságban kifejtődve van. Az Óvékét meghaladja é az enyím, vagy nem, azt, instálom alázatosan Nagyságodat, szabad légyen feleletlen hagynom. Magamat jobban szeretem, mint a' Munkámat, ha pedig ezt olly Nagylelkekének, a' kik már a' Hazai Szép Literatúrába praescríbáltak, vakmerően elejekbe tenném, akkor ennek felmagasztalása által, magamat az Immodestiának leg rútabb grádusáig lealáznám. Másként is pedig minden Munkának a' betsűlete olly fixa tsillag, melly saját (kissebb vagy nagyobb) fényével világoskodik; az Iró pedig olly holdatska, mellynek a' maga Systémájának Napjától, – nékem p. o. Nagyságodtól – kell venni a' fényt és melegséget; minden Munka felelhet maga mellett, de az Irónak magának dítsérni magát vagy munkáját kiállhatatlan Charlatanéria. Nihil mihi. Az ollyan Fő Literatorok, mint Rajnis Úr, a' kik már Országos Irókká lettek, irjanak az Országnak Georgicát; én a' magamét a' Nagyságod' udvarlására készítettem. De minthogy úgy méltóztatik Nagyságod parantsolni, kiadását most elhalasztom. A' többi fordításokat pedig és eredeti Poémáimat most mind egy sorig kinyomtattatom: hogy Szekrényembe tovább ne hányódjanak 's gondvíselésektől is megszabadúlván, ezzel az egy Ártikulussal is szabadabbá tegyem életemet. Ezt ha végre hajthatom: Músámat is a' Közpiatzról, a' Nép' szeme elől magamhoz bészollítom, és édes esméretlen magánosságomba dolgozom véle halálom'

Napjáig azon az Heroica Epopoeián, mellyet Arpádról, vagyis a' Magyarok Kijöveteléről kívánok a' Maradék' számára Homérus' és Tasso' nyomdokin készíteni. Ez a' *lugubris* Tónusú Debretzen ugyan, a' mint Townson nevezi, nem igen ébreszti ugyan a' Poétai Lelket: de van egy édes benne, a' melly az enyímet még is emeli, az a' mi az én imádott Rousseaum előtt olly betsessé tette a' *Citoyen de Genéve* Titulust. Me Metellus Lare secreto Tutoque tegit etc. Egyedűl annak a' hijjával vagyok még, hogy azoknak a' vagy Nagy vagy Szép Lelkeknek, a' kiket vagy tisztelek vagy szeretek, Nagyságod légyen az én Szívemben Előlűlőjök; mellyet hogy Nemes volta szerént elfogadni méltóztassék, legfőbb Instántziaképpenn terjesztem Nagyságodnak Kegyes Színe elejébe! És ezzel magamat méltó tisztelettel ajánlván, maradok hamvamig,

65. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1801. április–június]

Barátom! Kötelességemnek esmértem, Néked előbb tudtodra adni, hogy a' Vályi Lexiconát el akarom adni; hanem, ha van kedved hozzá, szólj belé a' barátságon fundált Jus praeemtionison. – Közlöm Véled, egy, az estve firkantott Odámat 's ítélj és ítéletedet küldd meg, míg a' Virággal bajmolódnak. – Én Hétfőig nem megyek. Àdieu!

A' Nap' Innepe.

Idvez légy, áldás' forrása,
Világosság' tengere,
Munkás halandók' lámpása,
Életünk' rugó ere!
Te mutatod meg minékünk
Mi fejér mi fekete?
Te általad bús vidékünk
Öröm-kertté tétete.
Halmainkat, vőlgyeinket
Víg szinbe öltözteted,
És sorvadó beteginket

Erőddel élesztgeted.
Sűss Atyáink' Templomába
Süss szent súgáriddal bé,
'S a' setét Telet honnyába
Kergesd tőlünk más felé.
Im az Oltár' Szűzetskéi
Elődbe kiszállanak,
'S jótéted' első Zsengéi
Kaskáikba látszanak.
Fogadd el ez aproságot
Hozzánk-jöttöd' innepén,
Óh te ki fényt 's gazdagságot
Hintesz el Péru' gyepén! –
Az Inkák így éneklének,
Igy a' Nap' Leányai,
Igy a Kuszkó Szenthelyének
Minden Béavattjai;
Midőn hozzájok megtére
A' rokon Nap, 's fényivel
Hazájok' zöld Édenjére
Fényt és termést szóra el. – –
Hát mi hogy' és mit szentellyünk
Néked óh Keszthelyi Nap,
Kitől Éden lesz lakhellyünk,
Kitől népünk fényre kap?
Óh tiszteld minden haboddal,
Balatonnak Thétise!
Mert ki tesz jól tájékoddal?
FESTETITS – vagy senki se.

[Címzés:]

Prokátor Nagy Gábor Úrnak

66. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. április 21.

Bizodalmas Úr,
nékem jó akaró Uram!

Sajnálva értettem az Úrnak azon recepissére, melly Debretzenből Keszthelyre küldetett, felírtt recognitiójából, hogy az Úrhoz Act° 9ª Jan. h. a. 25 ftal megterhelve küldött Levelemet vette ugyan, de az említett 25 ftok nélkül; ezen Levélnek Kézhez való bizonyossabb juttatása miatt, elegendőnek ítéltem, ha azt recepisse mellett küldöm; meg sem gondoltam, hogy, más esetekben általam küldött pénzek kézhez szolgáltatván, valami heányosság, 's kár adhassa magát elő a' pénz küldésben; de mihelyt a' kívantt recepissének visszaküldése hosszabb időre halladott volna, azonnal a' posta hivataloknál currentáltattam a' Levelet, melly currentáló Levél hozzám elis küldetvén abban feljegyeztetik, hogy a' Levél a' Sümegi első Póstáról 10dik a' Budairól pedig 15dik Januariusban elküldetett, a' Debretzeni Posta Mester Úr pedig a' currentálló Levelet a' recepissével együtt vissza küldvén, azt írja fel a' currentálló Levélre, hogy mind ez, mind pedig a' recepisse azért küldetik olly későn meg, mivel az Úrnak írtt Levelem a' Póstán nem kerestetett, 's az Úr neve is ismeretlen vala; már tehát a' pénz hol vetetett ki a' Levélből nem tudhatni; mindazonáltal hogy a' tolvaj ki tudodjon, kérem az Urat, ne terheltessen nékem azon Uraktól, kik a' Levél vételekor az Úrnál jelen voltak, egy bizonyság Levelet venni arról, hogy a' pénz a' Levélben nem találtatott, és azt nékem az előbbi, pénz nélkül vett Levelemnek boríttékjával, és petséttyével együtt megküldeni, én a' dolgot a' Pozsonyi fö Posta Hivatal elejbe, nem a pénznek visszatérittése, hanem a' lopásnak ki tanúlása miatt fogom terjeszteni – Addig is, mivel azon elveszett Somma általam az Úrnak voltt szánva, ugyan annyit küldeni az Úrnak eltökéllettem magamban, de mivel Póstán küldeni, a' mint megtanúltam, bátortalan, kérem az Urat, tessék nékem egy bátorságos módot projectálni; ha pedig az Úrnak úgy tetszene, én Pesten lakozó Pintér György Szalksz-Mártonyi Fiscálisomnak megírnám, hogy a' 25ftot valami jó Debretzeni alkalmatossággal

az Úrnak küldené ell. Ugyan az említett Fiscálisom kezéhez, úgy gondolnám, vásári alkalmatosságok által, elküldhetné az Úr Virgiliusnak az Úr által Magyarra fordított, 's kéz írásban lévő Georgicon-ját, mellyet én kezemhez vévén, megolvasván, és jónak találván ki nyomtattatnék, és az Úrnak fáradságát, 's Barátságát megjutalmaznám. – Ezzel magamat Barátságába ajánlván, minden tisztelettel maradok

Az Úrnak

sig. Keszthely 21ª Apr. 1801.

alázatos szolgája
Groff Festetits György
mk.

[Címzés:]

Sümeghrül
A z Ú r n a k
Nemes és Nemzetes *Csokonai*
Vitéz Mihály Urnak adassék.

Budán által
Debretzenben.

67. Sebő Pál – Csokonainak
Sárospatak, 1801. április 30.

Patak 1801. Die 30ª Aprilis

Nagy-Érdemű Úr!

Minden embernek, a maga fel-tett végére törekedni szükséges. Én ezen végemet akárván elerni, elvégeztem magamba; hogy a Pataki Oskolát elhagyjam és Posonyban mennyek. – Kivántam annakókáért az Úrnak előre jelenteni, hogy ha az exemplárok Pünköstig elérkeznek, (mivel tsak addig lészek itt) magam fogom azokat az Ifjusagnak ki osztani; és az

árrokat az Úrnak egész betsüllettel el küldőm. De ha az exemplárok addig el nem érkeznek: tehát én egy Igen betsülletes Barátomat Czövek Istvánt meg kértem árra hogy helyettem azt mind tselekedné még, fel is válalta, és ha az exemplárok el jönnek Pünkösd után, ennek tessen az Urnak irni, és fogja az Urat tudositani – igen betsülletes Ifjú, Fejestől irtam az Úrnak, a 2. Rforint mellett levelet: de nem tudom miokon nem adta az Úrnak kezebe, a recognitiót elhozta. Még tsak annyi kőlt él: a' többi felől ne terheltessen az Úr a Bibliothecáriusnak, az harmadiknak *Palotzi László*nak irni. Postán el küldöttem még Jósef napja előtt az Praenumeransok neveiket: de nem tudom vetteé az Úr, vagy nem? Mindent úgy végeztem el Czövek Istvánnal; hogy az Úrnak semmibe nem lészen hátra maradása: tsak meltoztasson neki irni. Magam is szeretném, ha tudositana az Úr még Pünkösdig, az exemplarok felől, és a felől: ha hogy az Praenumeránsok neveit vette é az Úr?

Én pedig a midőn minden jókat kivánnék az Urnak, 's magat tapasztaltt szeretetében ajanlanám, maradtam

Az Úrnak

alázatos szolgája
Sebő Pál
msk.

A kis könyvekből a mi penz bé jövénd ennek utánna az *Palotzinál lészen.*

68. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1801. [május] 19.

Debretzenb. [Maii] 19d. 1801.

Kedves Barátom Uram!

Hogy ezen Levelemmel rész szerént kéntelen, rész szerént bátor vagyok az Úrnak alkalmatlankodni, annak oka rám nézve az, hogy Bétsben nints máshoz kihez folyamodnom,

minthogy Dr. Sándorffy Úrnak, a' kihez bizodalmom volna elég és igen sok fontos foglalatossági vagynak; az Urra nézve pedig az, hogy mind hajdani, mind a' múltt Ősszel megujjitott barátságunk az Úrnak hozzám 's dolgaim eránt való nemes hajlandósságáról nem kevéssé teszen bizonyossá. De ha a' magam' személlyes dolga ügyeletlen volna is az Úr előtt, esmérem az Úrnak a' Köz-jó eránt való Részvevősségét 's szolgálatra kész-voltát; még pedig sokkal jobban esmérem, mint sem a' Köz ügyben akar nékem, akar másnak is a' lehetősségig segíteni ne kívánna. Miért tartózkódjam tehát kérni az Urat, hogy Minden Munkájimnak kinyomtattattására egy jó és tsínos Bétsi Könyvnyomtatóval megalkudni méltóztassék? Az egész Gyüjtemény mintegy 40 Árkusra fogna terjedni, mellyben mind Versek, mind kevesebb számú Prosák, mind eredeti mind fordított Darabok lennének, az Exemplárok számát pedig, minthogy Ttes. Frater István Úr nyomtattatja ki, nem kívánom többnek 500-nál. A' magam' Munkáiról tudósítást vagy felvisgálást adni [meg]tiltván a' Nemszemtelenség, tsak a' fordításokat említem meg, a' mellyeknek Szerzői tsupa nevekről is elég esméretesek, elég ajánlottak, mint p. o. La Boucle de Cheveux enlevée, de Pope: Die Grázien, von Wieland: Le Temple de Gnide, de M. de Montesquieu, L'Aminta, Favola Boschereccia di Torq. Tasso: Der Frűhling, von Kleist: Il Pastor Fido, di Giamb. Guarini; 's t. e' f. – A' Kinyomtatáshoz való Alkut, formát és Gusztust egészszen az Úrra bízom, 's egyebet a' vélem való Közlésénél ki nem kérek. Én Juliusnak 2dik és 3dik hetét Patakon fogom az Examen alkalmatosságával tölteni: és addig való Válaszát az Úrnak óhajtva várom, tessék T.T. Philos. Prof. Rozgonyi Úrhoz ugyan tsak Sáros Patakra adressírozni. – Igaz! a' pénz felől majd el is felejtek tudósítást tenni, – – felét a' Nyomtatás Árrának előre, felét pedig az Exemplárok' leszállításával kész lesz azon Uraság letenni. – Már én az Úrnak jelentésére, 's édes Hazám' 's Anyai Nyelvem' díszére és előmenetelére, a' mint tudtam 's a' mit tudtam a' ritkább régi, kevéssé gyakorlott, nyomtatásban esméretlen, tartományos és mesterszavakból 2000 és egynéhányat öszveszedtem, 's mind ez ideig az Úrnak barátságos Rendtételét vártam; és most is kész szívvel kívánom őket az Úrral közleni, mihelyt Levélbe tett bizonyos akaratját megértem; sőt egyébben is, a' mi tsekély elmémtől, gyenge erőmtől, gyarló

tapasztalásomtól 's aprolék olvasásomtól kitelik, örömest kívánok ügyefogyott Nemzetemnek, 's özvegységre jutott Hazámnak, átaljában pedig a' Tudományoknak szolgálni. Mert Nemzetem' javán dolgozni annyira óhajtok, a' mennyire örülök annak, hogy Magyarnak születtem: az értelemnek pedig és az Izlésnek gyarapításán mind örűlök én, mind munkálkodom, én – egy nádas házba szorúlt Cosmopolita.

Édes Barátom! távol vagyok mind a' gazdagodás' Vízkórságától, mind attól hogy fényes Szerentsézést kívánjak játszani a' Világon; és tsak munkátskáimnak ezt az egy Kiadását, (a' melly mind hajdani vitzkándozó Plánumim által szerzett aprólékos adósságimra, mind írásimnak mindennapi elébb tovább való hányáttatásira nézve szűkséges) végbe vihessem, nem fogja többé még tsak Munkámat is látni, ez, az egy részről irígy és szőrszálhasogató 's a' mellett korhel idő-szakasz, más részről a' Helvetius' baglyát realisáló, Obscuránt és űldözni szerető Világ. Ha írok is, a'-minthogy már én a' nélkűl nem tarthatom fenn lételemet, írok a' boldogabb Maradéknak, irok a' XXd. vagy XXId. Századnak, írok annak a' Kornak, a' mellyben a' Magyar vagy igazán Magyar lesz, vagy igazán Semmisem. – – – Teszek úgy, mint Bessenyei György, ama' mind rendre mind érdemre első Magyar Literatorunk, a' kiről a' dolog' esmérőji nem tudják meghatározni, akkor volt é nagyobb mikor Bétsben a' betsületnek 's hazafiúságnak köz piatzán tündökölt, vagy most midőn Bakonyszegen a' mi Horizonunk' elsetétedését úgy nézi, mint a' földünk' golyobissa alá fordúlt, de azért teremteni meg nem szűnő Nap. Ebből a' Resignatiomból, és az erre való tekíntetből, bátorkodom már az Urat arra is megkérni, hogy engemet a' felől tudósítani ne sajnáljon, ha vette é Görög Úr az én még a' télen kűldött Levelemet, és ha válaszolt é arra vagy nem? – Ugyan is, engemet, mind Prof. Rozgonyi Úr, a' kire volt a' dolog Görög Úrtól bízva, mind Prof. Kövy Úr, és mások is, requiráltak abba, hogy Görög Úrhoz ajánljam magamat az Újságok írására. En ezeknek serkengetésére resolváltam is magamat, és irtam eránta Görög Úrnak, a' mellybe az előadott Conditiókra nézve azt feleltem, hogy én a' Deák, Olasz, Frántzia és Német Nyelveket értem, a' Geographia és Historico-politica Tudományok egyedűl való foglalatosságim, Hazámat mind a' Könyvekből mind sőt respective 6 esztendeig való Utazásimból alkalmasint kívántam

megesmérni: tsak azt kérém vala ki Görög Úrtól, hogy mind Kötelességim mind fizetésem felől praecisébb tudósítson, hogy bizonnyal tudjam mitsoda teherre, 's mitsoda commoditásra hagyom magamat megelégedett Sanssoucimból a' Bétsi lármás fényre kiléptetni. De Választ sem Görög Úrtól, sem Czetter Úrtól nem nyerhettem. – Talám az ide való, egyébaránt is rendetlen, postázás az oka. – Kérem az Urat ne sajnálja gyanakodásomat megállítni, 's egyszersmind megírni, mi az a' Bétsi Magyar Institutum, mellynek az Urat is tagjának lenni örvendem, 's mellyről mi isolirozott Dákusok itt még olly keveset tudunk. Én az Úrnak ezt a' literaria tudósítását, másikkal fogom megköszönni, t. i. ezen Munkámmal: „Néh. Dr. Földi Jánosnak [...] Életének és Munkáinak Történetei, Charactere, Lelke és felvil[...], Recensiója, egy Barátja, Társa és Tisztelője által." Megérdemli ez a' Nagy Lélek, kiről tulajdonképen el lehet mondani, hogy Nemzete' Szerelme emésztette meg, megérdemli mondom, hogy minden Hazafi sírja után is tömjénezze!!! – Én pedig az Úrnak barátságát 's erántam való bizodalmát kikérvén, állandóúl maradok az Úrnak

kész köteles szolgája
Csokonay Mihály mk.

69. Csokonai – Nagy Gábornak
Hajdúböszörmény, 1801. június 26.

Barátom! Engemet Puky Úr és Darvasné Asszonyság elragadván elragadtak Pazonyba, és onnan felvisznek Ongára: megengedj, hogy véled nem útazhatok, hanem Patakon öszvehoz a' jó Isten. – Most míg, a' hintók a' Vendégfogadóba étetnek, tiszteletére jöttem Tiszteletes Diószegi Úrnak, 's nála írom ezt a' Levelemet. Ha erre jössz Patakra: járj utánna, hogy ki beszéllte azt a' Bétsi Dátumot, – az én Görög Úrhoz való goromba válaszom felől való Dátumot – 's mondd el, mi volt a' válaszom, sőt akár hozd el in Copia a' melly nálad van. – Ezt a' két keszkenőt küldd le az Édes Anyámnak, és köszöntsd nevemmel.

Tisztelvén a' FőHadnagy Urat egész Kedves Házával együtt, téged pedig minél hamarább ölelni kívánván, vagyok

Böszörményben *Jun. 26d.*
1801.

hű barátod
Csokonay
mk.

[Címzés:]

Perillustri ac Generoso Domino, Domino Gabrieli Nagy, Caussarum Fori utriusque per I. R. Hungariae Advocato, Domino mihi singulariter colendissimo.
Debrecini.

70. Csokonai – Festetics Györgynek
Miskolc, 1801. július 7.
(és Debrecen, 1801. május 16.)

Méltóságos Gróf!

Ki nem tudom mondani, melly igen sajnálom, hogy Válaszadásomnak illy későre kellett haladni, magamnak pedig ez miatt Nagyságodnál notába esnem: de mivelhogy Debretzenbe készített Levelem oktalan főre és hűségtelen Kezekre volt bízva, magam pedig a' tavasz olta előbb a' Diós-Győri, most utóbb pedig a' Miskoltz' szomszédságában fekvő Tapoltzai Hévízben kénteleníttettem hosszas Curat tartani; reménylem hogy Nagyságod előtt botsánatot fogok nyerni, mellyet alázatos főhajtással ki is kérek.

Most pedig megtudván első Levelemnek Debretzenben való heverését: újra készítettem e' jelenvalót, a' mellybe rekesztem Nagyságodnak kegyes parantsolatjára a' kívántt Documentumokat: instálván egyszersmind, hogy a' Debretzeni Postának Maga-mentségére tett Reflexióimat megol-

vasni méltóztassék. Két dologgal kívánja a' Levélnek 3 hónapig való Hevertetését elütni vétni: úgymint, hogy az én Nevem Debretzenben esméretlen volt, és hogy azon Levél a' Postán nem kerestetett. De,

Hogy az én Nevem eléggé esméretes ebben a' Városban, azt talám hosszason vítatni nem is volna szűkséges. Debretzen nékem születte-főldem, itt nevekedtem, az Atyám közönséges betsűletű 's kedvességű ember volt, az Anyám Tanátsbéli ember' Leánya, magam (ha talám nem kérkedni láttatnám) mindenkor esméretes és *inter Aequales* kitetsző voltam; hazai városomon kivűl tsak 5 esztendeig laktam telyes életemben: azolta pedig már esztendeje hogy ismét itthonn lakom ősi kis örökségemben. Hogy' lehetne tehát itt az én Nevem esméretlen? annyival is inkább, hogy az Expeditor, mihelyt, a' Sümegi Currenst vévén, a' legelső embertől kérdezkedett felőlem, azonnal az a' legelsőben megkérdeztetett Ember reám tudta igazítani: a' miből az jön ki hogy, ha előbb is kérdezett volna, akárki meg tudta volna mondani; kivált hogy az egész Városban azon a' Néven én kivűlöttem egy sem találkozik.

A' mi pedig a' Levél kerestetését illeti. – Minthogy én akkor 3 fontos Választ vártam, név szerént ugyan a' Méltóságos Gróf' Levelét nem kerestettem; de kerestettem átalyába a' nékem szolló Leveleket. Elsőben ugyan a' Ref. Collegium' Seniorának az Inassára, a' kinek kötelessége a' Professorok' és Deákok' Leveleit a' Postáról elhozni, reá bíztam. Ezzel meg nem elégedvén a' Nevemet két ízben írtam le egy darab papirosra 's kűldöttem a' Postára, hogy, ha ollyan Nevű embernek szolló Levél van, adják ki, ha nints mostan, mihelytt jön kűldjék le; mindég azt a' választ nyertem: Ma nints, majd jövő Postán etc. Egyébaránt is, nem arra valók é az illyen nagy Postáknál a' *Briefträgerek*, hogy a' szokott Taxáért a' Leveleket kihordják? De Nagyságodnak második Levelét is azért vettem későtskén, hogy (a' mint az Expeditor mondta) nints Cursorjok vagy mijek. Már pedig egy ollyan Városban, ahol 3000 Tanúló seregel öszve az Országnak minden Szegletéről; ahol Districtualis Tábla, Kir. Városbéli Törvényszék, egész Regiment Garnison, Hadi és Provincialis Commissariatus etc. vagyon; ahol a' Kereskedés Bétstől fogva Pesten keresztűl Szebenig, sőt Moldváig és Bukerestig, Késmárktól fogva Péterváradjáig terjed; ahol annyi és any-

nyiféle Correspondentiák *Undulálnak*, 's ahol olly gazdag fizetése van a' Postamesternek: nem a' Köz-jó hátráltatásával esik é meg, egy nyomorúlt *Porteurt* nem tartani?

De, mindenek felett az tészi a' Postának mind a' két rendbéli mentségét semmivé: hogy, azon 3 Hónapok alatt, míg a' Nagyságod' Levele nála hevert, nekem 10–12 Levelem is jött kezemhez, ki a' Senior Inassa, ki a' Postamester Úr' Favágója által. Hanem, minthogy a' Leveleimet megszoktam égetni, nem maradt meg közűlök annál az 5-nél több, a' mellyekre még reserválnom kelletett. Én úgy gondolnám, hogy ezekből is lehet illyen következtetést tsinálni hogy, ha ezek kezemhez jöhettek a' Postáról: egy úttal miért nem a' Recepissés is? sőt mivel az Recepisse mellett volt, miért nem inkább mint ezek? És ezen az okon, reménylem, nem lészek *Nagyságod*nak alkalmatlan, ha Dátumjaikat ide sorba feljegyzem, – 1/ Somogyból (Csurgóról) 5ª Febr. 2/ Miskoltzról, 9ª Febr. 3/ Erdélyből a' Magyar Társaságtól 16ª Febr. 4/ Somogyból 12ª Mart. 5/ Pataki Collegiumból 22ª Mart. Ez a' specificált öt Levél nálam máig is megvan.

Azt írtam ugyan az első Recepissének a' hátára (a' mellyet azért írtam vala úgy tele, hogy a' hamissításnak annyival jobban elejét vegyem) – hogy a' *Petsét ép* volt, a' minthogy nem is volt kivűlről a' Méltóságos Familia' Tzímerének semmi baja, vagy megrontsoltatása: de minekutánna a' Levélnek minden szárnyait a' szemesebb visgálás végett felbontogattam, észre vettem 1/ hogy a' Nagyságod' Spanyolviassza eleven-piros, hajlós, és olly ragadós, hogy a' papirost mindég magához szakasztja; az a' Spanyolviasz pedig, a' melly a' Petsét alatt, és a' Levélnek alsó bal szárnyán ragaszték gyanánt láttatik, setét-verhenyeges, porlós, és olly erőtlen, hogy a' papirostól elválván, azon tsak fakó motskot hágy. Illyen ragadt a' Levélnek arra a' részére is, a' melly éppen a' petsét alá esett: mellyet ez okon kűldök is kivágva. 2/ Észrevettem, hogy a' setétes Ragasztékok alatt olly forma fűstösségek látszanak, a' mellyeket a' felolvasztásra talám gyertyavilágnál arra a' végre felmelegített Kés' vagy más Eszköz' nyomának méltán tarthatni. Oh pedig miként kapott az Expeditor az én Recognitiomnak azon punctumán, a' melly a' petsétnek ép voltárol szollott vala!

Sok Praesumtióra-tartozó Jegyzéseket tehetnék ide, p. o. a' Debretzeni Postázásnak rendetlen voltáról, az Expeditor

és Postamester habozásáról, Confusiójáról, a' Nagyságod' Levélírójának hűségtelenséggel való vádolásáról etc. de tartok, netalám Nagyságodnak a' mint későségemmel úgy most hosszas-voltommal alkalmatlan légyek; hanem tsak azt instálom, hogy egy alázatos Reflexiomat a' Documentumokra nézve méltóztasson Nagyságod megtekinteni. – Éppen szerentsémre nem voltam a' Házamnál, mikor az első Levél kezemhez jött; (mert külömben itthonn magánosan bontván fel, nem volna most mit és kivel bizonyítnom); hanem egy érdemes Házhoz voltam vatsorára hiva, és már a' Leves az asztalon volt, mikor hozzám hozták estveli 8 óra után a' Levelet, mellyet én az egész Tábla előtt bontottam fel; és a' pénzt benne nem találván, magok Ők mondották, hogy tsak röktön menjek a' Postára, talám ott lesz róla rendelés téve, ők reám várakozni fognak. – Ez egy Critica Környűllállás a' *Species Facti*ban.

Már most nem volna egyéb hátra, hanem, hogy *Nagyságod*nak erántam érdemem felett kimutatott Grátziáját méltóképpen megköszönném: de az a' Toll, melly a' Természet' festéseiben nem mindég szerentsétlen, az a' Szív, melly a' mások' érzéseit néha meglehetősen tolmátsolja; a' Nagyságod' ditséretére 's a' maga tulajdon Hálájának kimagyarázására alkalmatlan... Valósággal nékem ez uttal Embarras-ba kellene jönnöm, hogyha nem tudnám, melly eléggé Nagy légyen Nagyságod a' szótalan háládatosságnak érzésére 's elfogadására.

Ez a' hosszas Gyengélkedésem, a' mellyért mostan is itt a' Tapoltzába vagyok, volt oka, hogy mind egyéb Munkáimat mind a' Georgicat Nyomtatás alá nem indíthattam. Ez utolsóbbat, lehet, hogy Tiszt. Rajnis Úr ki fogja adni: de a' mi még Ő nála a' Lehetőség' világában gombolyog, az nálam a' Valóságban kifejtődve van. Az Övét 's az Erdélyit meghaladándja é az enyím vagy nem? azt, instálom alázatosan Nagyságodat, szabad légyen feleletlen hagynom. Magamat jobban szeretem mint a' Munkáimat: ha pedig ezt olly Nagy-lelkének, a' kik már a' Hazai Literaturába *praescribáltak*, vakmerően elejekbe tenném; akkor ennek felmagasztalásával, magamat az Immodestusságnak legrútabb gradusáig lealáznám. – Másként is pedig minden Munkának a' betsülete olly *fixa* tsillag, melly saját (kissebb vagy nagyobb) fényével világoskodik; az Iró pedig olly *holdatska*, mellynek

a' maga Systemájának Napjától (nékem p. o. *Nagyságodtól*) kell nyerni a' fényt és elevenséget: minden Munka felelhet maga mellett; de az Irónak magának dítsérni azt, kiállhatatlan *Charlataneria*. – Nihil mihi arrogo: quamquam nec derogo quidquam! – Az olly Fő Literatorok, mint Rajnis Úr, a' kik már országos Irókká lettek, irjanak az Országnak Georgicát: én a' magamét *Nagyságod*' udvarlására készítettem. És ezzel a' magam Kinyilatkoztatásával ajánlom azt és magamat

Méltóságos Gróf,
Nagyságodnak

Miskoltz. 7ª Jul. 1801.

legkissebb szolgája
Csokonay V. Mihály.
mk.

71. A Magyar Hírmondó írói – Csokonainak
Bécs, 1801. július 9.

Bétsben Jul. 9^{én} 1801.

Különös Érdemü Drága Úr,
Tudós Hazafi!

Rosz neven ne vegye, kérjük, hogy hozzánk utasítani méltóztatott igen betses levelére mind ez ideig nem válaszolhattunk. Igen igen bokrosok a' mi foglalatosságaink, a' mellyekhez járultak azon nehézségek is, a' mellyeket elébb el kelletett hárítani, minekelőtte egy igen Derék Hazafinak készségét el-fogadtuk vólna, ugyan arra a' végre, a' mellyre Kedves Drága Úr is méltóztatott vólt meg-kínálni bennünket a' Maga részéről. A' millyen örömmel 's háládatos szívvel fogadtuk mi akkor Kedves Drága Úrnak barátságos ajánlását, szinte ollyan bizodalommal folyamodunk mostan hazafiui szeretetéhez, a' mi köz hasznu igyekezetünkre nézve a' mellyet, kérjük, ne sajnálja esméretes elmebéli tehetségei-

vel, a' mikor foglalatosságaik engedik, hathatósan előmozdítani. – Hogy köz jóra tzélozó fáradozásainkat lassanként meg-esmerhesse, bátorkodtunk Hirmondónknak ingyen való jártatásával kedveskedni, addig is, míg jobb módunk 's alkalmatosságunk lészen annak meg-mutatására, hogy mindenkor leszünk

Kedves Drága Úrnak

kész háládatos szolgái
a' Magyar Hirmondó Irói mp.

[Címzés:]

T. Csokonyai Úrnak Debreczenben.

Bétsből
Nemes Nemzetes Özvegy Csokonay Mihályné
Aszszonynak
p. Ofen
Debreczenben
Darabos úttszában

72. Csokonai – Nagy Gábornak
Onga, 1801. július 19.

Barátom! – Sokáig tanakodtam magamban, hogy Levelemet néked írjam és ti[t]uláljam é? vagy az Édes Anyámnak: de több okokra nézve jobbnak tanáltam, nevezetesen a' Levélvivőre nézve, ha azt Házunkhoz útasítom. – Kéresd el, vagy ha terhedre nem lenne, menj le hozzánk 's olvasd el; talám fogsz benne ollyat találni, a' mi valamennyire interessál; kivált az Agteleki Barlang és Kazincy. Az elsőre azt kérem, hogy akár magyarúl fordítva, akár az eredeti Frantziába ne sajnáld számunkra kikűldeni Igarra, a' mit róla Townson *írván hagyott*, – az ő és társa' nevét az esztendőszámmal láttam a' Kőbe felmetszetve. A' másodikra azt jegyzem meg, hogy Szabó, Vrchowszky és Aszalay bizonnyal megholtak, és jobbára az Amérikai himlőbe, Versegi pedig

Brűnnben él. – Puky Barátom most éppíttetvén a' Tusculanumot, sok költségbe kevergődött, 's e' miatt Vályimat most nem veheti meg: ha Magad jobb Situatióba vagy, adj érte a' mit akarsz; felsegéllesz nyomtattatásomban melly után most fáradozom. – Istenünk Veled!

Onga. Jul. 19d. Napj.
1801.

Csokonay
mk.

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Gabriel de Nagy
mon ami.
à *Debrecin.*

73. Csokonai – Csokonai Józsefnének
Onga, 1801. július 19.

Onga. 19 Jul. 1801.

Szerentsésen felérkezvén Jul. 1^{ö} Napján Ongára, Puky Barátommal 5-dik. Ragályra mentünk, Ragályi Gedeon Urat a' Gömör Vármegye VNotáriussát, mint régi jó barátunkat meglátogatni, a' ki azt a' szívességet tselekedte vélünk, hogy maga Kotsiján és költségén elvitt Agtelekre, a' híres Baradla nevű barlangnak megvisgálására. – Ez a' Barlang fekszik Agtelek faluhoz egy fertály orányira egy tsupa kőből álló Hegynek öblébe. A' barlang' szája esik egy 27 ½ ölnyi meredek Kősziklának az allyán, melly Kőszikla a' felitől fogva az allyáig úgy áll mint az egyenes kőfal, és magasságát lehet két annyinak gondolni mint a' Veres torony: rémitő dolog tsak felnézni is a' tetejére, mellyen a' látás a' felhőkkel látszik határozódni. Az allyán lévő Lyukba gugyorodva kell

bémenni, és ez az alatsony de széles Torkolat mint egy fél fertály óráig tart, a' mikor az ember a' valóságos Barlangba béjut, mellynek boltozatjához képest a' Nagy Templom magassága és tágassága nem is hasonlítható. A' Kövek úgy tsüngenek alá az ember feje felett, mintha mindjárt nyakába szakadnának, a' hang rémítő módon zeng e' tágas öbölbe. Lőttünk egynéhányat, és a' legszörnyűbb mennydörgés kitsiny volt a' puska ropogásához. Fáklyákkal vezettek két Vezetőink, kik egyedűl az Utazók' béhordozásából élnek; fáklyát 4 öllel vittünk bé, mert ha ebből a' Vándorló kifogyna, soha a' Barlangból, mellynek még végit senki öszve nem járta, ki nem jöhetne. Ága a' Lyuknak sok van, mi délig egyet, délután másikat jártunk bé, a' többire nem értünk. Voltunk mind öszve kilentzen. Elindultunk tehát az első Ágán, és találtunk tsepegő kövekre, 's az azokból épült külömbkülömbféle, oszlopokra, kősziklákra és omladékokra. A' tsepegő kő ebből áll, hogy a' Barlang' boltozatjáról szüntelen tsepeg a' legtisztább leghűvösebb Víz, melly mihelyt akár az emberre, akár mire tseppen, azonnal kővé válik; és így formálódnak lassanként a' legszebb figurák, a' mellyekből a' Képzelődés sok Dolgokat formál magának, p. o. először láttunk egy tzifra Zsidó Oltárt, azután pápista Chorust, mellyre fel is mentünk, Orgonát, Barátot, Királyi Széket, Oszlopos Palotákat 's a' t. mellyeknek szépsége és figurája a' Mesterség remekjeivel truttzol. Találtunk a' barlang' fenekén sok ezer Ember és barom tsontokat, mellyek a' háborús időkbe oda futamodott és rejtezett szerentsétleneknek tsontjai. A' Barlangba, hol tekergősen, hol egyenes hosszú folyással foly el egy 3 öles tiszta folyóvíz, melly ollykor igen megárad, és a' benn lévőket oda szorítja, míg ismét el nem apad: vannak benne a' legegésségesebb és legtisztább forrásotskák, mellyekből magam is kedvemre ittam. Négy vagy öt helyen négykézláb másztunk, néhol mint a' rák hátra felé, néhol pedig épen hason, úgy hogy a' hátunkat korholta a' felettünk függő Kőszikla. Másutt egy kőről más kőre vadketske modon úgráltunk, néhol egy hegyes kövön állván vagy fogódzván úgy tetszett, mintha a' fáklya világánál két felől a' pokol' méllységébe néztünk volna alá; egy tsuszamodás – és ezer darabokra szakadva omoltunk volna le: másutt egymás után mászkáltunk, a' tsepegő kődarabokba vagy társaink kezébe fogózkodván, 's az alól maradtak a' felmászottakra 's azok-

nak fáklyáikra nézvén, irtózással bámultak a' toronnyi kőszikla tetején világoskodó bajtársaikra. Egy embernek, vagy tsak kettőnek, nem javasolnám a' benne járást, kivált a' kibe érzékeny a' szív, és bokroskodó a' képzelődés: de mi többet nevettünk, mint borzadoztunk, Kaukleres positurája pajtásunknak sok tréfára adott okot, a' bajoskodót világítottuk, segítettük, bátorítottuk és tsúfoltuk; melly dolog annyival is furtsábban jött ki, hogy valahányan mind annyiféle Maskaráknak vagy földalatti Manóknak látszottunk rongyos ruháinkban; minthogy az éles kövek közé, a' felyűlről tsepegő víz alá, és a' nyálkás földre nem jó volna haszna vehető ruhát vinni. Én egy zöld vadász hatzukába, fekete kopott nadrágba, melly azon felyűl is nálam kétszerte bővebb volt, mentem a' barlangba, a' többi is hasonló Uniformisba volt: a' melly, kivált a' faron és a' hason való mászás után rendes figurát tsinált a' fáklyánál. A' vezetőnk Pumi kutyája mindég velünk járt. Azon bámultunk legjobban, hogy a' legterhesebb és félelmesebb részeiben a' barlangnak, Dámák' neveit találtunk felvésve a' köveken, a' mint az itt Megfordulttaknak szokása. Puky Úr az én Nevem is feljegyzette a' magáéval együtt, a' többek között arra a' pompás Kősziklára, a' melly, mintha sok ezer brilliántokkal kivolna rakva, a' leggyönyörűbb ragyogvánnyal játszik. Még a' déli Ógyelgésünkben ez esett, hogy egy magas Kősziklára felmászván, Ragályi Zsigmond Úrnak a' kalapját, az egyik Vezetőnk, (kinek az illyes és hasonló dévajkodás szokása az Útazókkal,) a' kőszikláról egy méllységbe leejtette, és maga volt a' ki a' káron legjobban sopánkodott; de már, ugymond, róla nem tehetünk, tsak indúljunk más felé és nézzünk egyebet; tovább félóránál mentünk hol lejtőre, hol hágóra, a' legdarabosabb, legmeredekebb kőszirtokon, midőn egy mélly Lyukba érvén, ahol már közűlünk a' legbátrabbnak és legerőssebbnek patientiája is ki volt fáradva, felmutatja Vezetőnk a' Ragályi Úr kalapját, és akkor nézünk fel, – hát fejünk felett 10, vagy 12 ölnyire függ az a' Kőszikla, a' mellyről a' kalap a' Vezetőnk' kötődéséből ide leesett, – el kellett borzadnunk, látván hol voltunk és most hol vagyunk. – Visszatértünk után a' Patakhoz bujdostunk, a' hol elmaradott fáklyáinkat, ruháinkat 's eleségünket hagytuk; megmostuk a' szép vízbe elsározott 's öszvemetszett kezeinket, 's ki egy kődarabra, ki másikra leülvén, lehegve, beszélgetve előkértük az Inasoktól Ragály-

ról hozott Provisionkat. Gyertyákat ragattunk már itt, a' kő oszlopokra, 's jó Barátink egésségéért az Ármádiákat is magába béfogható majestativus boltozatban dupla lövéseket tétettünk: a' levegő Égnek tiszta tsendes, és kövér volta, fáradozásinkkal együtt, farkasi appetitust tsináltak bennünk: elnyelő szemekkel vártuk ki szomszédunk kezéből a' sült Pujkát, 's a' kulatsok szűk szájjal látszottak kikotyogni Pajtásink' torkába a' frissítést, a' nyugodalmat és örömöt, mellyre mindnyájunknak olly nagy szüksége volt. – Óh Tokaji Asszúszőllő! hogy hoztad-le Te, a' Pluto Fejedelmi Ebédlő szálájába, a' Persephone Ágyasházába, az Örök Éj' nyugvó Kanapéjára azt a' bódítni nem tudó Örömöt, mellyel tsak a' Földfelettiek vidúlhatnak! A' 9-kerengésű Styx, a' Vezető Cháron, a' pislogó fáklyák, az Erebus gyémánt boltjai, a' setétség hideg mennyezeti, a' tsendesség, félelem, borzadás, a' köveken isz[o]nkodó Halál, elfelejtette vélünk, hogy életbe vagyunk; de Te – Te vissza tsorgattad belénk, lapos bikkfádból, az Életnek mind emlékezetét, mind viszonti édes elfelejtését. Itt jut eszembe a' mit Kazincytól hallottam, hogy őnéki nem lehet Tokajit inni a' nélkűl hogy egésséget ne nyerne, vagy legalább ne gondolna. – Mi belénk is új életet öntött az a' 4 esztendős Asszúszőlőbor, mellyet száraz ebédünkre egy bikkfa kulatsból ittunk; múllyanak is az Úri Asztalokra rakott Aranyos talpas Poharatskák, mikor a' Baradlai asszúszőlős fakulats eszembe jut, 's szégyenűljenek meg. Egy pipa dohányt kiszíván útnak készűltünk ismét, és a' Barlang' másik Ágába indúltunk, ahol 3 órányi földön többnyire mindég a' patak partján mentünk, egyenes és tér úton, a' legpompásabb, magassabb és szélesebb boltozat alatt, mellyben a' legderekabb falu is megfért volna mindenestől; néhol félre tsaptunk valami szép kőszikla oldalára, vagy valamelly jeles dolognak megnézésére. Illyen volt a' többek között egy jókora kősziklán egy Oszlop, mellyet ha egy darab kővel ütöttünk, harang módjára kongott. Találtunk ugyan illyen zengő követ sokat; de ez nagy és hangos voltára nézve, a' többeket sokkal felülhaladta. Végre sok mászkálásink után egy szoros Lyukhoz értünk, a' mellyen mint valami kéményen, grádits és fogodzó nélkűl, majd 6 ölnyire kellett lefelé botsátkoznunk; ennél foglyosabb helyünk nem volt. De meg is érdemlette azt a' bajlódást, mert midőn alá ereszkedtünk, a' legszebb apró szobákat találtuk, mintha kővé vált káka kunyhók, oszlo-

pokra rakott halász kalyibák lettek volna, egyik sárga, másik fehér, egyik veres, másik kék kövekből alkotva. Délután 4 óra volt, hogy kifelé való visszaindúlásunkat meghatároztuk, jóllehet még ennek az egy ágnak a' végét se érhettük el. De minő volt réműlésünk, midőn Ragályi Úr' Inassát, ki már jó darabtól fogva az Ittasság miatt társaságunktól elmaradt, vélünk nem láttuk, öröngő lármával és hegy-ekhóztató kurjongatással siettünk déli tanyánk felé: de a' Sijedernek viszszafeleltét nem hallottuk. A' vakhomály, kétségbeesés és halálos éhség' áldozatjának tartottuk már, mikor Vezetőnk az ebédtanyához nem messze, a' nedves földön, a' legmélylyebb álomban mindnyájunk' megvidúlására feltalálta. Nem sokára a' barlang szájához jutottunk 's édes megelégedéssel, kimagyarázhatatlan belső érzések és gondolatok között bukkantunk ki a' zöld gyepre, a' friss szellőre, és az élő teremtéseket vígasztaló Napvilágra. – Ezt a' barlangot béjárta Townson Anglus, kinek róla való Relátióját ohajtanám Nagy Gábor Barátomtól magyarra fordítva megnyerni, és tavaly a' szegény Doctor Földi: mi egyéb élőállatot nem találtunk benne egy a' közepébe ugráló nagy vízi Békánál. Levegő egét jónak érzettem, legalább rossznak és alkalmatlannak nem. Az a' Híre, hogy a' Földes Uraság, vagy ha az nem, tehát annak megeggyezéséből a' Vármegye, az terhes bukáló Lyukait a' hazai és kűlföldi Útazók kedvéért kivágatja, bővítteti és járhatóbbá tészi, mellé Kortsmát és Vendégfogadót építtet. Elég az, hogy a' Vármegye Ingenieurje minden zegét-zugát kiméri, lerajzolja, és kinyomtattatja, úgy pedig hogy a' Kupfersticheken lévő számok a' barlang' részeire is fel lévén majd metszetve, a' könyv után tévedés nélkül öszve járhatni. Ennek a' Barlangnak kitapasztalása egész életembéli experientiáim között a' legszebbik, legkedvesebbik: hozzá járúlván Gömör Vármegyének első látása is, egy rég' ohajtott Barátomhoz való szerentsémmel együtt. Soha egyszer [jobb kedvü compániában nem voltam mint a Ragályi uraknál, hol a természetnek két hasonlíthatatlan productumait találtam, t. i. ollyan tengeri szőllőt, millyet képzelni se tudtam volna, és a mellynek fürtje egy újnyi hosszú, szeme apró mogyorónyi nagyságu, termékenysége hitel felett való volt, a viceispán úr kertjében, és a bártfai savanyú víz, mellynél erősebbet s jobb ízűt egyet sem ittam életemben; legjobban hasonlít a rojcsihoz Styriában.*– Patakon való dolgaimat otthon be-

szélem el, most csak azt említem, hogy prof. Rozgonyi úrhoz semmi levél nem jött, nála voltam ebéden. – Patakról Puky úrral által mentem Regmecre, s ebéden, és szembe voltam – – – kivel? – – – *Kazincy Ferenc* úrral. Ő az előtt két héttel szabadúlt ki több szenvedő társaival Munkácsról. Semmit sem változott; teste, elméje s kedve azon fris, azon ép, mint volt fogsága előtt, – egyedűl azt vettem észre benne, hogy beszédét nem teszi olly folytába; de ezt a töredezését ki csudálhatja hat és fél esztendőt tartott magánossága után? Szívesen látott, és más nap Patakra bejővén (hol elsőben Vay consiliáriusnak, azután más uraknak adott visitát, s az examenbe is a publicum előtt megjelent) két ízben engem is meglátogatott, Regmecen pedig minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antique módra készült 30 fontos urnával, mellyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és a mellyet a museumába való beléptekor az iró asztaláról felvévén azonnal megcsókolt. Elbeszélte rabságába történt dolgait rövidedenn; megsiratta D. Földit; tudta, és magamtól is kérdezte Szilágyi Gáborral esett dolgaimat; tudta a Nagy Gábor, Nagy Sámuel és Teleki urakét, s ezt vetette befejezésül utána: „kár hogy Debrecenben a genieket elnyomni gyönyörködnek" Otthon többet, én pedig eljöttemkor a következendő verset nyomtam neki kezébe:

Hogy Orpheus, kit az halál fiának,
S az őrebtől felfaltnak gondolának,
Barlangjaikba jajgatának
  Hebrus szelíd leányai,
  S a bérci echók hangjai;
Véletlen a kies Haemus hegyére,
  A poklok félelmes torkából,
  Plutónak zordon országából
Mennybéli lantjával kiére:
    Örűltek a folyamatok,
    Örűlt minden part és sziget,
    Örűlt hegy, völgy, mező, liget,
    Örűltek a vad állatok;
Főként Eumolpus a tanítvány

Eumolpus Museus Fija, Orfeus Tanitványa.
Ovid. Metam.

Bús húrjait fel igazítván,
Zengette őtet énekén –
És úgy örűlt: mint néked Én!

Tokajba kerestem Bessenyei [Sándor] kapitány urat, de már ottan nem lakik; sajnáltam hogy illy tisztelt emberrel össze nem jöhettem. Holnap tek. Szatmári Király kapitány úrhoz megyek Hangácsra. 26. julii Igaron leszek, és onnan Borbély urakhoz által rándulok. Erős uraméknak tett igéretemet a szomolnoki rezek felől nem teljesíthettem; mert sem Nagy Gábor úr, sem Puky úr fel nem mehetett a felföldre. Tisztelem hadnagy Fazekas Mihály és Nagy Gábor uramékat, Senior uramat, Székely, és Bajnóci, és Erős, Pap, Petes uramékat. Én vásárig haza nem megyek, hanem Igaron purizálok s nyomtattatok. Ha valami levelem van, a Puky István barátom levelével Kardszagon által el lehet küldeni.]

74. Szabó Mihály – Csokonainak és Csokonai Józsefnének
[?], 1801. augusztus 15.

Kedves Ifju Aszszony!

Nagy örömmel hallottam, hogy még él. nagy örömmel irom ezt az egynehány sort is, mivel az Ifju Aszszony eránt való tiszteletemet foglallya magába, mellyből származik, hogy jobb egésséget kivánok az Ifju Aszszonynak az enyimnél, távoztassa el rolla a' Felső Hatalmasság a' gondokat, taplállya az öröm édességével, és kivánságának tegyen eleget. a' kivánnya ezt, a' kinek szive mindenkor tisztelettel buzgott az Ifju Aszszonyhoz való jó kivánság eránt.

Elébb való a' hordó a' tsapnál. azért is kedves Úr, Csokonai Mihály nékem drága Jó Uram nézzen úgy ez egy nehany gyáva sorokra mint hajdanába nézett volt, rám. Az én szeretetem tsak a' kivánságig terjeszkedhetik, mert a' nagy lábujja megakadt a' rongyos lepedő szélibe. Aldja meg a kedvesség, és hűség az Urnak munkáit, sebessebben, és élesebben repűllyenek azok a' villámnál, és valamint amaz

a' vaknak szemébe is bé vág: ugy ezek is vágjanak bé azokba a' szemekbe is mellyeket a' kaján irígységnek belső hájoga le tapasztott.

Még akarok írni valamit, v. inkább már írom is. Egyszer hajdanába, azt mondotta volt az Ur nékem, hogy ha megkapnám valahol az Amott kerekedék egy fekete felleg – notának több részét közölném vele. ímé tehát akár kell akár nem, én a' mit itt, amott hallottam hozz[á], ide irom.

Amott kerekedék egy fekete felhő
Abba tollaszkodik sárga lábú holló
Várj meg holló várj meg hadd izennyek tőlled
Apámnak Anyámnak, jegybeli mátkámnak
Ha kérdik mi vagyok, mond meg, hogy rab vagyok
A Török udvarba terdig vasban járok:
Meg esmered arrol üveg az ablaka,
bádog az ajtaja, atzél az asztala.
Labom is el unta vas böltsöt ringatni.
Kezem is el unta sír harangot húzni.
Oda le szolgáltam Ketskemét pusztáján
Jó hat ökör mellett. tizenkét ló mellett
Le hajtam fejemet tsipke bokor töre
Kebelembe búva a' nagy Sási kígyó
Vedd ki Édes Apám. bizony nem veszem én
Inkább el leszek én egy szép fiam nélkül,
mint fél kezem nélkül.
Vedd ki Édes Anyam. bizony nem veszem én.
Inkább el leszek én egy szép fiam nélkül,
mint fél kezem nélkül
Vedd ki Édes mátkám. bizony ki veszem én
Inkább el leszek én egy fél kezem nélkül,
mint szép mátkám nélkül.

többet nem tudok. maradok alázatos Szolgájok Szabó Mihály
– 801. 15. Augusti

75. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. augusztus 21.

Bizodalmas, Nagy jó akaró Uram!

Azon elveszett 25. forintok helyébe, mellyeket már az Úrnak szántam vala, más huszonött forintok Szalkszentmártony Fiscálisomnál, Pintér György Úrnál, ki Pesten a' Ketskeméti Útszában lakik, már az Úr számára assignálva lévén, tessék azokat az Úrnak valamelly Debretzenből Pestre útazó jó Baráttya által felvétettetni, nem külömben az Magyar Virgiliust, kinek nékem leendő ajánlását elfogadom, megnevezett Fiscálisomhoz elküldeni méltóztasson. Ezek- 10 után magamat az Úrnak Barátságába ajánlván igaz tisztelettel maradok

Bizodalmas Nagy jó akaró Uramnak

Keszthelyen 21^{dik} Aug.
1801.

15 alázatos szolgája
Groff Festetits György
mk.

[Címzés:]

Csokonyai V. Mihály Úrnak

76. Pintér György – Csokonainak
Pest, 1801. szeptember 2.

Bizodalmas jó akaró Uram!

Méltóságos Gróf Festetits György Ő Nagysága méltóztatott reám bizni, hogy az Urnak azon el veszet 25. frtok. helyett, adandó alkalmatossággal más 25. frtokat Debre- 5 czenbe küldenék, vagy ha az Úr fel találna jönni, kezére

adnék; mely sumának bizonyos el küldésére, leg alkalmatossab módot gondolok lenni, hogy az Úr valamely itt lévő barátyához vagy esmérősséhez küldje quietantiáját oly utasitással hogy engemet a Rácz Utszában az Arany Lakatnál a Kisseb-Seminarium mellet keressen fel 's a pénzt vegye kezére; talán Kis István Compactor is meg tehetné, vagy valamellyik Kalmár. Egyéb aránt az Urnak tudositását el várván Szivességébe ajánlott kész tisztelettel maradok Pesten 2ª Sept. 1801.

Az Urnak

alazatos szolgája
Pintér György mgk.
Fiscalis

[Címzés:]

Pestrűl
Az Urnak
Nemes *Csokonyai Vitéz Mihály* Uramnak
illő tisztelettel adassék
Debreczenbe

77. Kiss Imre – Csokonainak
[Nagyszalonta, 1801. szeptember közepe]

Barátom!

Az Élet-módjához köttetett különös bajok száma nélkűl megakadályoztatják, a' baráttság Érzéseinek Kinyilatkoztatását; a nélkűl hogy magát ezt a Sz. Tüzet a szivből kiólthatnák, a mi rajtunk is megesett, de ugy tartom hogy mind a Kettőnk Hibája nélkűl s hibássabbaknak tarthatjuk ezutánn magunkat, ha a Környűlállások semmi akadályt nem tévén, mi azt gyakorolni elmulatjuk.

Az újj Tudományhoz, és a Munkáid Kiadásához szerentsét kivánok, s ha az elveszett Darabok közzűl van ezekbe ird meg melyek, és velek szolgálhatok. 1/ Konstantzinápoly, 2/ rövid Nap hoszszú Ély, 3/ az Árviz 4/ *az alom, 5/ a morte*

homines semper tantundem, 6/ Musa vetat mori 7/ Magyar hajnal hasad 8/ A Pártütő 9/ Az Embert gyülölő 10/ rut Abrázat szép Ész 11/ *A Gazdag* 12/ a föld Indulas, 13/ a Kevély 14/ A' Tengeri Zivatar 15/ a Szerentse 16/ a Hir, 17/ *a Had*, 18/ a Czigány 19/ *a Dél*, 20/ a Tél, 21/ Libertas optima rerum, 22. –

„Nagy Királyné! Kinunk annál sérelmesebb
Eredete mennél szentebb és nemesebb" etc.

Ezeket Téli Debretzenyi Vásarra az edes Anyadhoz béküldhetem, a vagy tsak azokat a melyek belőllök szüksegesek, ha megérthetem.

Tiszt. Tudos Margitai István és T.T. Szikszai György Urak ugy gondolom hogy mostani vasár Alkalmatosságával le szállingóznak. Ha leszsz szerentséd hozzájok instald meg a nevemmel a leg nagyobb Alássággal, hogy hozzanak nekem

1/ Riegless – Franz Paul – Anleitung zum gesange und dem Klavier etc. 4 ft. 30 Xr.

2/ Meidingers Italiens Grammatik

3/ Molnar Walachische Sprachlehre, Hermanstadt. b. Hochmeister

4/ Die Zauberflöte az operaja, mert a Kotáji már nekem vagynak, de szeretném in Contextu tudni. Ide haza Nagy Köszönettel fognám kifizetni – Ha pedig az erszények anyira megürült hogy ez kettőjöktől se telnék ki: ne salynálják azt a Fáradságot hogy conmittalják a Nevemmel valamelyik Bpolának hogy Debretzenbe valamelyik Deák Könyv Distrahalonak küldje le s annak megfizetem. Már a meg nagyon Derék vólna ha magok vállalnák fel a Portót hogy el viszik ahoz a Diákhoz. De az semmi akárki viszi tsak hogy hamar lenne, és engem rólla tudósittsanak. sőt meg is látogassanak nagy menkő akademos Minával – Ha pedig a két első fakkra jobb Könyveket tudnal, s tudnátok, masokat is ezek hellyett conmittálni telyes szabadságot adok.

Barátom! ezt magad is végbe viheted hogy valamellyik Bpolanak conmittáld hogy küldje le a meghitt Debretzenyi Deákja Kezébe azon Könyveket, a számomra, s ott az etsém kiváltja a mit is igen nagyon kérek s vagyok

holtig Barátod
Kiss Imre mp.

Kiss István Urral Sz. Györgykor beszéllvénn azt mondta hogy van még egy Szalkai Aeneassa, kerje az Ur hogy vására Debretzenbe hozza le a számomra.

78. Sárközy István – Csokonainak
Nagybajom, 1801. szeptember 24.

Nagy-Bajom 24: 7br. 1801.

Kedves Csokonyaim!

Csak hogy él és nékem ir az Ur kőnyebben esik léle[g]eznem. – Mely szomoruan kellett nékem mind némely Praedikatoroktol azt hogy bizonyossan meg halt mind a' Debretzeni Legatusoktól hogy jó darab ideje el-távozott légyen az Ur onnét nem tudatik merre és igy annál hihetőbb légyen halála, hallogatni, képzelheti maga az Ur a' ki bizony ha ollyanabbnak nem esmérhetett is mint szeretett volna, leg alább érzékeny szívemröl esmérhetett.

Éppen Birkáimat nyiretvén, szomoru andalgásba űlék 's el-fogodott szívemet, néhai Nádasdi Ferentz Özvegye Báthori Ersébeth borzaszto kegyetlensegéről 's a' szép nemet fekete homállyal bé boritto vad indulatirol sub authentico Expedialt Inquisitiokat 's Complex Tarsaival valo meg ítéltetesét, kezembe tartván probálgatám vidámabb Tárgyakkal élleszt-getni, mellyre való nézve Albert fiamat, ki most vacatiokra haza jőtt Contempláltam hogy kűszkődik egy birkának meg nyirésén mellyet jutalomul fiastol néki igértem. – Kiről alább többet. – hát imé érkezik az Urnak Pestről de nem tudom ki által kűldőtt őrvendetes, de mely százszor meg ezerszer őrvendetes levele. Mellynek mihelyest subscribtioját láttam azonnal zsebembe dugván Bátori Ersébetet, fel derűltebb homlokkal pislogék a' gyapju kőzt mint az Ur varas bekája a' kocsonyába. – – Midőn pedig Kazintzi Ferentzem nevére jutottam majd talám akaratomon kívűl mozgásba jőttek még hálá Isten külömben is jó Élet ereim 's ülö helyemből talpra állitottak rugo inaim, Ész nélkűl szalattam be Feleségemnek ki engem szeretvén, Barátimat is szivből szereti, hirűl adni hogy él Kazintzi. – Boldog Isten! A' kinek már Brünbe azután

pedig Szegeden vagy hol Magy:országba lett halálát hányszor kőnyveztük!!! Kinek G: Braidané Testvérjétől izentem 's csak annak tulajdonitottam ezen szép szűznek-is véletlen halálát, hogy gyászos hírének hallása vezessen azon szomoru gondolatoknak valoságára hogy nints kitől feleletet várjak, nem él Kazintzi. – Szerentsés meg csalodás. – – – Él hát, még pedig frissen K. F! 's szerelmeinek édességével jobban élhet mint Brünben – – – hallottam. Élljen-is mig csak lehet.

Az Ur pedig légyen már egyszer szerentsés szivemből kivánom. Egésséges bizonyossan lessz mihelyest akarja. Kőszőnőm hozzám vonszo szeretetét az Urnak fogadom hogy valoságos kőltsőnbe esik.

Az élet nemét én nagyon approbállom. – És kivánom hogy az Ur nyomos igyekezettel 's állando fel tétellel munkálodja meg határozott Élete Planumát. – bizonyossan jól fog ki űtni. De az Urnak nem egy hamar való lessz a' fixa conditió – – – hanem idébb odébb tegye magát virtuositassáról esméretessé 's azután ha élek tőbbet

Albert Sÿntaxista, Terrentius Comoediajit jol érti 's forditya Historicus Geographus Nagy. ezen vacatioba introducállom a' Geometriába magam még tavaszig Csurgon marad, azután Poson S:Patak. Casimir sajt féreg pöttöny. Már azólta Bódi is van. kit Titusnak akartam kereszteltetni – de ã ã.

A' Fársángot rővid nap el-küldöm ha le iratom ez ugyan csak meg kerűlt a' haramják maradványiból, melyről ha nem hallott vólna az Ur? ne sajnálljon Budán Sárközj Gabor Ötsémhez el menni, in der alten Grenadir Cassarn neben den Theater Levelembe tőbbet olvashat, – de fájdalom az a' *Kedves Kellemetes Köszöntő* mellyet magunk is már sokat keresgéltűnk oda van. Pedig bizony többre betsűltem sok száz szépnél. Meg is fogom zürzavar Leveleim kőzt keresni, duplán tartanám magamat nyertesnek ha meg találnám –

Mikor lessz az Urnak vacatiója? látogasson meg még egyszer 's nézze meg az én más formába őltőzőtt házamat, s nézze meg az én szobámat mely azon a' helyen emelkedett fel mint Emlekeztetö Oszlop hól leg elősszőr űltűnk midön egymást láttuk a' kertbe. Nézze meg minémű progressust tettem a' Kőnyv Collectióba-is. – – *a' propos* – Csak azt az egy kőnyvét bánom a' Sárközj János Bátyámnak hogy el-vitte az Ur melybe a' nevezetes rosszak kőzt Chartuch is le

rajzolva vólt. – be igen ide való vólna. A' tőbbi már Csurgon van. –

Mikor 's meddig vólt az Ur Regmetzen? Emlékezett é rollam azon jó Barátom? Mikor ment Pestre? Nem monta é K: hogy Pestre mikor jön? Én feleségestől a' mult vásárba soká ott vóltam.

Az én jó Barátim a' tőbbi kőzt ott Kandó Joseff és Sárközj János Magistr. Fiscalis Urak. – Látogassa meg őket az Ur 's csak ezen el-huzott soraimat mutassa fogadom ugy láttyák mint Kedves Embereknek Kedves Emberét.

Szomoru Ujságul írhatom hogy Sárközj Treszka hugom hecticába meg halt. – leg szebb virágába. *Caeter.* Kováts István Successora Márton Gábor sokaknak ellenére 's irigysegek vagy bosszuságokra igen jól tanitt 's szorgalmatos. titulussa második Professor. tanit Sÿntaxist és Grammaticát. Az én fiam mindazaltal Csaszári Ur alatt tanul bővebb Sÿntaxist. NB. Németűl is meg lehetőssen ért és forditt. – Cseppány Fiscalis Ur el-hagyván a' Groffot és Csurgot itt lakik. – Vizi Istv. után jőtt ide valamely Soós Pista nevü Rector, ez is rővid nap Thresi Hugom után megy. – Az Ur pedig éljen sokáig és szeresse S It mk.

79. Csokonai – Nagy Gábornak
Pest, 1801. szeptember 26.

Pest. Sept. 26d. N[apján]
1801.

Barátom! Mind ez ideig nem írtam azért, hogy tsupa szót beszédet küldeni nem akartam. Várakoztam dolgaimnak rendbe szedésekre; Plánumomat elhallgatni barátsági Kötelesség ellen lett volna, kitrombitálni pedig, míg el nem sűlnek, még Barátom előtt is átallottam, hogy vagy Szánakozást, vagy Kinevettetést ne nyerjek tőle. Most hát minden megvan, és elsűlt, és erős lábon áll. Nékem itten egy kis Gyermek' tanításáért íngyen Szobám és Kosztom van, ebéd, bor, vatsora: ez Pesten haladja a' 200 forintot. Munkáim' Nyomtattatását 1^{6} Octoberre elkezdik (mert akkor szabadúl ki a' Censura alól) azokból Kazincy Úr Tanátsa szerént

keveset – 500.t – nyomtattatok, hogy a' sokság miatt Kápsává ne váljék, de azt a' keveset jó árron adom, *der Künstler lässt sich bezahlen*, azt mondta a' híres Chodoviecky, mikor Angelica Kauffmannak egy Festését 6,000 f.ért Copiázta. – Ez ugyan kevély hasonlítás: de Kazincy' Szavai. – Munkáim' jövedelméből a' mellyékes kőltségeket talám pótolgathatom. De – itt egy folytatása a' Plánumnak, mellyet míg Munkába venném, közleni kívánok Barátommal – hogy többetske jövedelmem lenne és talám nevezetessé is tehetném inkább inkább magamat, Újságot akarnék Pestről lejáratni. Lehetősségére ezeket jegyzem meg, hogy ha Deák Újság járhatott, Magyar miért nem járhatna Magyarországról is? ha most is járhat Budáról és Pozsonyból Német, Budáról Rátz, Pestről Görög, miért nem Magyar is? a' ki azokat Censurázhatja, censurázhatja a' Magyart is: Pesten és Budán az Urak, a' privatusok, a' Kávéházak eleget hordatnának; és mivel e' két Városban nem lévén szűkség Postán járatni, oltsóbban kapnák az enyímet mint a' Bétsit, inkább amazt hordatnák és több számmal: a' Királynak 's Postázásnak szaporodna belőle a' jövedelme, és így megengednék, 's a' t. Hol kellene kezdeni a' Kijárását és Felállítását? Mivel kellene az Olvasó Publicumot legjobban interessálni? Hová való Újságokat kellene járatni? 's a' t. Ezek és effélék azok, a' mikről praecisae Tudósításodat várom 's kikérem, míg hozzá fognék a' Dologhoz. A' mi a' Mathesist illeti, abban elég a' Promotio, most is tsak az egy Eszterházy Hertzeg Dombóvári Dominiumába is 4 Reformatus és egy Árianus ment ki az Universitásból, pedig még fel sem esküdtek, praxison sem voltak, ezek köztt van név szerént Andritska, fizetések 300 Rf. gyertya, fa, Kvártély, 45 Xr. Diurnummal és jövendőbéli promotióval. Én pedig a' Hydrotechniát is az Architecturával együtt absolválni akarom. Most mind öszve 9 adott Censurát: illy kevés az ember, pedig Hivatal 30–40 hever a' Professornál: Subjectum nints elegedendő. A' Deputatiók Actáiban az is megvan, hogy minden Földes Úr a' maga jószágát felméresse, ha pedig már felmérette, és Mappája van, azt Authenticáltassa: ezekből készítik el az Ország' Mappáját, és ezen az egy Position fundáltatik sok Politicum, sőt Juridicum is. Kell akkor a' Geometra! Hátha édes Barátom! megérhetnők (a' mit nehéz reményleni) hogy a' Commercialis Deputatio Gondolatai is realizálodnának, hol lenne akkor

külömb foglalatosság, mint a' Hydrotechnia? De így is elég dolgot adtok ti a' ti Perlekedéseitekkel, elég dolgot ád az Újabb lábra állíttatott Oeconomia, az Erdők' regulatioja 's a' t. Egésségem fenntartására pedig jobb hívatalt nem javaslott az idevaló Eskuláp, ú. m. a' mellyben Erdőn mezőn jár, reggel kél, estve fekszik, egész nap mozog, mezei ebédet eszik, télen a' szobába nyugszik az ember. – Tsendes, independens, mérséklett Ürességet is ád ez a' Hívatal, 's ollyan a' mellybe holmi hiblihubli ember nem ütheti belé az Orrát... Élj Barátom, 's viszontagold erántad való érzésimet!

Csokonay.
mk.

Leveledet hozzánk küldd le: kezembe jön.

80. Csokonai – Kőrösi Jánosnak
Pest, 1801. szeptember 26.

Pest. Sept. 26d. [Napján]
1801.

Kedves Úr!

Soká késvén Munkáim a' Kir. Censurán, SzMihály' Vásárára tzélomhoz képest el nem készűlhettek: hanem 1^{ő} Octoberre amonnan kikerűlvén, reménylem, hogy Leopoldi Pesti Vásárkor az első Darabot lekűldhetem. A' Nyomtatás felette drága mindenütt, mert a' papiros árra két annyi, mint volt: ez okon, egy Tómus' árra 40 Xr. lesz. Ebből fogok az Úrnak kűldeni 3 Exemplárt, adja el az Úr az 5 forintba: egy exemplár 3 Tómusba à 40 Xr. = 2 Rf. Két Exemplár 4 Rf. a' harmadiknak az árrából az egyik ft. kipótolja az 5 ftot, a' másik forint légyen az Úr szívességének és az én köszönetemnek Rubricájába. – Én Pesten ingyen Szobába lakom, 's ingyen Koszton élek, és az Universitásba béjárok: a' Nyomtatásra magam inspiciálok Trattnernél, a' kinek szép betűje 's fájin papirossa van. – Leopoldkor többet. Köszöntöm a' kik

hozzám jó indúlattal voltak és vagynak. Tiszta barátsággal vagyok
az Úrnak

alázatos szolgája
Csokonay Mihály.
mk.

[Címzés:]

Humanissimo Domino Joanni Kőrösi,
in I:Collegio Ref. Debrecinensi SS. Theologiae Studioso.
Debrecini

81. Csokonai – Puky Istvánnak
Pest, 1801. szeptember 26.

Pest. Sept. 26. 1801.

Barátom! Dolgaimnak rendbeszedetlen volta miatt mind ekkoráig nem irhattam: most tehát tudósítlak mindenről, valamit csak gondolok, hogy interessál tégedet. A nyomtattatás felette elkésett, mert még október 1-ső napján szabadúl ki a Censura alól: továbbá felette drága, a papirosnak kétszeres ára miatt. Kosztom és szobám ingyen van. Practica Geometriát és Hydraulicát fogok itten tanúlni, mellyben napjába 2 óra van, a Cursus pedig 2 esztendő, promotio elég volna, de subjectumok nincsenek. – Leveledet vettem, ismét datum nélkűl. Institoris úrnál kijegyzettem egy néhány könyvet, küldd fel hozzá a pénzt, és én [a] könyveket tőle kivévén, vagy Miskolcra, vagy Debrecenbe, a honnan a Szikszóra járók[t]ól megkaphatod, leszállítom. Szathmáry barátunktól írtam volna, de elment hírem nélkűl: Prókátor! – Vályi Lexikonjáért adj a mit akarsz, s küldd fel említett barátunktól. Szüreteljetek vígan, s képzeljetek magatok között, pöröljetek helyettem is a Gidával, ha ott lesz: Hattzadrum! Én pedig vasárnap felmegyek [a] Szent Gellért hegyére egy butella jó budait vetvén a kaput-zsebbe; s napkeletre

fordúlván, mint a zsidók, ti felétek, a Szent Gellért hideg tetemeinek csendes nyugvást, boldog feltámadást, tinéktek pedig víg szüretet, barátságos örömérzést kívánok; s minthogy mind ez, a mit Pesten tehetek, egy szüreti salvét iszom értetek: Bankó!!! – Jövő szeptembert Debrecenben, októbert a Judeumba töltöm, ha élsz és élek.

A Hírmondók ismét hívnak; vettem leveleket itt Pesten per Debrecen: azalatt pedig Debrecenben 1-ső Julius olta ingyen járatják újságjokat, és így még Pataki examen előtt elkezdték. Ma irok nekik is. – Ha Pesten való lakásomat könnyíteni kívánod, ezek azok, a mellyek közűl valamellyiket hozzám küldhetsz, dohány, írósvaj, sajt, gyertya, bor. A fának is szűkibe vagyunk: de te messze laksz. – Szűts Lajos bejár gyakran Pestre: már néki-kezd-szépűlni az ifjú. – Csohánynak ezen a terminuson senkihez se jött levele, de mondják, hogy most is Zsigárdon lakik, Kapitány és nagy kedvességű gyerek. Érdemei boldogítsák!!! A Dietát itt mindenek bizonyosnak tartják, hogy jövő tavaszra meglenne. Zichy Staatsminister: Magyar – Zichy: – – Gondold el s bámúlj! – Úrményi galliciai Gubernator 24,000 fizetéssel. Práy tegnap meghalt. A reformatusok templomának a helyét a múlt héten nézték ki a kecskeméti kapunál lévő szénapiacon: nagy lesz, és derekabb mint a lutheránusoké. A Magyar Theatrum mellett felette kezd ismét buzogni Pest vármegye, kivált a subs. V. Ispány Sz. Királyi úr, a németek theátrumát veszik meg, ezek pedig újat akarnak építeni. Derék dolog lenne az! Le[o]poldkor többet. – Tisztelem mind a két tekintetes asszonyékat, kezeiket csókolom, s magamat úri kedvekbe ajánlom. Jó szüretet kívánok! jót! még annál is jobbat!!! Szervusz Barátom! élj vígan: mikor jössz fel Pestre? Hopp! addig is élj vígan!

Csokonay m. k.

82. Mátyási József – Csokonainak
Fót, 1801. november 23.

Kedves Barátom

Generalis Fekete, a' ki nékűnk Apolloban Apánk, az Urat egy nálam találtatott versdarabjáért, 's az én ahoz ragasztott relatiom után, annyira meg kedvellette, hogy mind Munkáit mind kevés idő mulva személlyétis bővebben meg esmerni kivánja. Nekem magamnakis nehéz hogy az Ur Költeményeivel nem birok. Annakokáért ex Commisso kérem az Urat, hogy mind nyomtatott mind nyomtatatlan Darabjait velűnk haladék nélkűl kőzleni ne terheltessen. Betsűletére bizonyossan, de a' mint értettem, hasznára is fog az Urnak válni. A' Vármegye házában lakozo Cancellista Testvéremet eszkőzűl használhatja az Ur ki kűldésekben. A' mellyeket belőlők viszsza kiván, híven kezébe fogjuk szolgáltatni. Eljen egésségben! kívánja
az Urnak

Foth. d. 23 Nov. 1801.

egyűgyű barátja
Mátyási Josef

[Címzés:]

A Monsieúr
Monsieúr Michel Csokonai Poéte tres célébre
à Pesth.

83. Fráter István – Csokonainak *Asszonyvására, 1801. november 24.*

Asszony-Vására 24^{dik} 9$^{br.}$ 1801.

Kedves Csokonaim!

Haza érkezvén Házamhoz a' múlt Aug. vége felé Pestről a' Feleségemet olly sullyos nyavallyába találtam, mellyben 9. hetekig az ágyat nyomván, még most kezd fel lábbadozni. E' rajtam ollyan tereh vólt, melly miá, minden Dólgaim follytatására, még a' Philosophiam segéttségével is alkalmatlan vóltam. Vévén az Úrnak hozzám kűldőtt Levelét October kőzepénn, azon kőtellesegemnek sem tudtam eleget tenni, a' mi előttem máskor minden Dólgaim félre tételével elsö szokott lenni; hogy tudni illik Válaszollyak –. Ennél fogva később válasz adásomat, reménylem az Úr baráttsága nékem vétkűl nem tulajdonittya, mert tudom meg tudja gondolni és fontolni, fellyül le irt fontos okaimat. Vegye jó szivvel tehát az Úr ha mind késön is ezen ide zárt assignatiom mellett való csekélly segedelmemet, és tartson számot tőllem ki telhetökbe tőbbekre is, mellyek által az Úr jó igyekezeteit elö mozditani mindenkor kész lészek maradván

Az Urnak

igaz szivű baráttya
Fráter István
mk.

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Michaële de Csokonaÿ
mon cher Amie
par Debreczen Szólnok à Pesth

1802

84. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom, 1802. január 9.

NAGY-MÉLTÓSÁGÚ
Sárvári Felső-Vídéki GRÓF
SZÉCSÉNYI FERENCZ
ÚRNAK
N. Magyarorsz: Királyi Komornyíkj:
A' Nápolyi Királyi Szent Januárius' Vitézi Rendjének
Nagy: Keresztes Lovagjának,
Ts: K: Valóságos Belső Státus'
Tanátsossának, T. N. Somogy
Vármegye' Fő-Ispányjának,
és a' Fels: Septemvirális
Fő Törvényszék' Tábla-
Bírájának 's a' t.

Hazánk'
és a' Magyar Tudományok'
Pártfogójának,
az Én
POLLIÓMNAK;
Ő
EXCELLENTIÁJÁNAK
tartozott főhajtással
nyújtott
AJÁNLÁS, és ELŐ BESZÉD.

[Az itt következő rész lényegében megegyezik a Koháry Ferenchez írott 1797. november 8-i levél 25–176. soraival.]

Annyival nagyobb pedig ebbéli bizodalmam, hogy Excellentiádnak a' Magyar tudományok eránt való Kegyes Pártfogását közelébbről esmérni szerentsém van: de a' mellyet itt előhírdetnem megtilt az Excellentiád Nemes Szemérme-

tessége, melly tselekedni örömestebb akar, mint láttatni. Szóllyanak én helyettem sok hazabéli Könyvek, mellyek homlokokon az Excellentiád' nagy Nevét viselni szerentsések; feleljenek azok a' Tudósok, kik az Excellentiád' nyájas leereszkedéséből életet és újabb kedvet szívtanak: sőt kiáltsanak magok a' néma rejtekek, tanú nélkűl való Helyek, az Útak, Muzéumok, levél-borítékok; 's az egész Haza hanggá fog válni, egy közönséges Echo fogja a' SZÉTSÉNYI Nevet Pannon' Szent Hegyére felemelni.

Ezek között nem utolsó szerentsém van nékem is háládatosan emlékezni arról, midőn az 1796-diki Diétakor, a' *Magyar Múzsának* kiadásával Hazám' Kikötőhelyében hajótörést szenvedtem, és tsak Excellentiád méltóztatott a' habok közűl való kivergődésemre 16 Aranyat resolválni: de a' melly megbetsűlhetetlen Grátziával, újabb fergeteg' felzúdúltta miatt, mégis tsakugyan nem élhettem. – Ez az, a' mire *a' Haza' Templomának Örömnapján,* az Excellentiádhoz való Énekemben, ezen szókkal tzéloztam volt:

Imé e' *bőlts Grófnak* érdemei nagyok:
Somogynak hálával talpig adós vagyok.
Amaz már régólta pártfogásába vett;
Emez vélem sok jót, sok szívességet tett. etc.

Imé mostan is, 9 esztendőknek elforgásáig tartott reménnyim, bíztatásim, és fáradságim után, valahára végtére is Excellentiád méltóztatik engemet a' Helikonra felvezetni, 's első Zsengéimet nemzetem' nézőpiattzán a' Múzsák' oltárára felhelyheztetni: melly különös grátziáért meg nem szűnöm lenni

EXCELLENTIÁDNAK

RKomárom. 9: Jan.
1802.

holtig lekötelezett híve
Csokonai Vitéz Mihály.
mk.

85. Csokonai – Széchényi Ferencnének
[?Komárom, 1802. január 9. körül]

N. Méltóságú Grófné Kegyelmes Fő-Ispányné Assz[ony!]

Esméretesek Excádnál a' Nemzetek Joltévőji

86. Csokonai – Festetics Györgynek
Komárom, 1802. január 10.

Méltóságos Gróf!

Nagyságodnak kegyes parantsolatjára alázatosan küldöm a' Magyar Georgicont; de nem egészen, hanem tsak az 2dik Könyvet, mivel most már valahára szerezhettem Heyne Editióját, mellynél jobbat sem Virgiliusra, sem más Classicus Auctorra soha senki nem tsinált, és abból mind az egész fordítást jobbítgatom, mind ahol szűkség a' Jegyzéseket kiszedhetem, egy szóval a' Georgicont arra a' lábra állíthatom, a' mellyre T. Kováts Jósef Uram, kivel N:Kőrösön tanátsot tartottam, a' maga Aeneissét; a' minthogy mindenben úgy akarom is intézni a' Nyomtatást, hogy az Ő Aeneisséhez, melly 3 Kötetből áll, az én Georgiconom 4diknek passirozhasson. Illy tzéllal jöttem fel Pestről is ide R:Komáromba, hogy mivel amazt itt nyomtatják, én is a' magamét itt nyomtassam, még pedig saját Inspectióm alatt; meg is alkudtam már Weinmüllernével, és árkusát szép betűkkel 's a' legnagyobb 8° formában 12 f. vállalta fel, lesz pedig a' Munka a' Jegyzésekkel 15 árkus, és így a' költség tészen 180 f. – Méltóságos Gróf! tudom mennyit és melly nemes készséggel áldozik fel Nagyságod minden lépten-nyomon a' nemzet' oltárán, tudom hogy ezt a' Magyar Georgicont is szokott Nagylelkűsége szerént ingyen kinyomtattatni méltóztatnék; de az Ajánlóleveleket pénz-zsarolásra fordítani, 's olly nagy Áldozattételért a' pirúlni tudó Múzsákat könyörögtetni vakmerőségnek tartván, tsak annyit instálok Nagyságodtól, hogy a' Nyomtatás árrát, míg az az Exemplárokból kikerül, valamellyik Dominium által a' Typographusnak letétetni

parantsolni méltóztassék. Én a' Munkát már Debretzeni és Pataki Collegiumainkban publicáltattam, és amabban ugyan 217, emebben pedig 108 Subscribens találkozott, melly Summa 325re menvén, tsalhatatlan reménységet ád a' felől, hogy annyi Exemplár egyszerre elkél, a' mennyiből a' nyomtatásbeli Költség kikerül. A' lejendő Dedicatiót is kívántam Nagyságodnak előre alázatosan bémutatni: rövid az, és a' Nagyságod' nemes szemérmetességéhez van, a' mennyiben a' dolognak természeti úgy-léte engedé, alkalmaztatva. Ez a' 2dik Könyv pedig, minthogy sem nem a' legalábbvaló, sem nem a' legszebbik a' 4 Könyv közzűl, legalkalmatosabbnak ítéltetett tőlem arra, hogy az egész Fordításnak mustrája légyen. – Többire magamat a' Nagyságod' kifogyhatatlan Kegyességébe ajánlván, mélly tisztelettel maradok

Méltóságos GRÓF!

Nagyságodnak

RKomáromban a' Laky Háznál.
Jan. 10d. Napj. 1802.

sokképpen lekötelezett
alázatos kész szolgája
Csokonai Vitéz Mihály.
mk.

[Melléklet:]

Mélt: Tólnai Gróf F E S T E T I T S G Y Ö R G Y'
Ő Nagyságának,
's a' K e s z t h e l y i G E O R G I C O N N A K
adja, ajánlja, áldozza
a' Fordító.

M É L T Ó S Á G O S G R Ó F!

Soha az Elő-jel, az *Omen*, szerentsésebben a' Valóságot egyszer-egyszer el nem találta, mint a' NAGYSÁGOD' Keresztnevében. *GEORGIUS* Földmivelőt, vagy a' földmivelés' kedvellőjét tészi a' Görög szók' ereje szerént: és ki az, a' ki nagyobb buzgósággal, fáradsággal, és költséggel igyekeznék

ennek a', valamint legrégibb, úgy leghasznosabb emberi foglalatosságnak gyarapításán? Legközelébbi, 's legpompásabb bizonysága ennek a' *GEORGICON*; mellynek, a' maga nevében, mind felállása' tzélját; mind Alkotója' nevét viselni, szerentséje vagyon. – Kevélykedve hordozza ez a' Deákból fordított *GEORGICON* is a' maga nevezetét; melly is, mind a' benne lévő matériára, mind Nagyságos Pártfogójára, mind a' Keszthelyi hasonlíthatatlan Fundatióra, a' jó Magyart reá emlékezteti. – Én pedig szerentsésnek vallom magamat, hogy a' *VIRGIL'* remekjét pannoni polgárrá tehettem; hogy NAGYSÁGOD' Grátiájával élhettem; a' *Gazdasági Oskolát* valaha láthattam. A' Hazafiúság, a' Literatúra, a' Földmivelés, adják hozzá ehez a' követhetetlen Poémához azt, a' mit ennek betséből az én érdemetlen voltom lekoptatott; talentomom' tsekélységét pedig pótolja ki az a' Szív, a' mellyel változhatatlanúl maradok

NAGYSÁGODNAK

alázatos szolgája
Cs. V. M. mk.

[mellékelve továbbá a *Georgicon* II. könyvének fordítása]

87. Székely Péter – Csokonainak
Debrecen, 1802. január 18.

Kedves Barátom Uram!

Augustus 3*kánn* irt levelét, 25*kénn* vettem ugyan azonn holnapnak, a mikor t. i. hosszas koborgásom utánn tandem aliquando haza kerültem. Mindjárt jártam én utánna a reám bizott daraboknak, de semmi modonn nyomokba nem akadhattam: Hunyadi ide adta az odákat, azokat le is irattam, de a többi nélkül, magambann elgondolám és mondam ('Solt 39) ezek semmit sem löknek. Ennek a vén bolond Toth Mihálynak a levelet elolvastam, még sem mondta, hogy az ő rapturái között a meg boldogult Rabbinak a köszöntöje is invenitur, reperitur, existit (vid. Porházi) A Komediát megigérte,

de Novembernél elébb haza nem keritette, dictum factum, le irattam, és küldöm. Igaz az, hogy mivel akkor jött a levél a kezemhez mikor már Pesti vásárra elmentek, a mikor el is kellett volna küldenem a historiákat, nem a leg lehetségessebb szorgalmatossággal jártam én a dolog utánn, hogy az igazat megvaljam, mivel azt gondoltam hogy talám már késő is lenne; de tsak ugyan egy átaljába még sem vetettem el szemeim elöl, a honnan mihelyt meg tudtam hogy Öszi Vásárkor nem volt késő elküldeni a köszöntőt, mindjárt utánna vetettem a keleptzémet, a Malheureuxnak. De majd el is felejtem hogy nem apologiát, hanem levelet kell irnom!

A verseket nagyon várjuk, bár tsak hamar ki kerülnének már a sajto alol, szeretnénk ha a Batrachomyomachia, és Malheureux a magok eredeti valoságokba jöhetnének ki, de azt reményleni sem lehet. Szép volna még az elsönek egy appendixét késziteni. t. i. A meg holt egérnek utolso tisztesség tételéből szép Szatíra telne itélletem szerént, a mai szamár öltözeteket szépen lehetne benne gúnyolni; Homérus és Virgilius szerint jatékokat kellene tiszteletére tartatni, melybe nagyon le lehetne piszkolni a mai elpuhultságót; tegyen egy probát édes barátom! ugy osztán ez a két munkátska hatalmassabb recipé fog lenni a melancholia ellenn, mint Tísszot, Haller, 's Boerhávé minden praescriptiói. De édeseket tudok a Batrachomyomachián nevetni! ugyan hol tudott annyi sok vadakat össze szenni *Ihr Herren*! (nb. Sas ezt tartja leg emfaticumabb Németh szónak, ezt is utánna tévénn *ich möchte euch tödten.*) Antal, és Porházi a leg melancholikusabb lakossát is a Trifonius barlangjának meg nevetetné. Ujság az hogy az öreg Domokos Ur a Telemak meg forditásábann remekelni akar, ha ki nem halna belölle Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu? lásd a' feleletet Horatziusnál. Volna még itt elég ujság, de amellyeket tsak akkora hagyok, mikor a szerentse össze vezérel bennünket. Eljen szerentséssenn, és szeresse továbbra is

Debr. d. 18 Jan. 1802

jó barátját
Székely Pétert mk.

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Mikhel de Csokonai
mon tres cher ami.
à *Pest.*

88. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1802. január 29.

Bizodalmas Jó Uram!

Valamint mindenkor a Magyar Litteraturanak szives elöl mozdítoja voltam, ugy most is azon érdemes Hazafiaktul, kik Annya Nyelvünken készült munkájokkal kivánnak az Hazának hasznalni különös Tisztelöje lévén, Fáradozásokat Nagyra betsűlvén, részemröl elö segíttö készségemet meg nem vonyom. – Ugyan azon okra nézvén, esmérvén az Urnak is több rendbéli Jeles Munkáit, uj *Poemajat* hírlelö Levelét örömmel vettem. De hogy az Urnak bennem helyheztetett Bizodalmának voltaképpen meg felelhessek, három pontot kivántam az Urtul ki kérni.

Elöszer. Mind hogy tartanék, hogy, ne talán azon szives Indulatom, mellyel viseltettem a Magyar Litteratura, és az altal Hazám Java eránt, sok Hazafiaktul bal néven magyaráztattnék, azt allítván, ha az Ur Munkáját Nevem alat Ország Gyülésekor nap fényre botsajtya, hogy tsak fitogtattásbul, vagy Ditsöség okáért billegeltettném a Könyveket nevemmel, ezen gyanunak el távaztattása kedvéért tehát, meg botsásson az Ur kérésemnek mellyel arra birni ohajtanám, hogy Munkáját tartando Ország gyülésére ki ne nyomtattná.

Másodszor. Hogy ki adando Munkaját, mellyet, mivel nékem ajanlanni tetzett, és nevem Czimje alat az Országnak bé mutattni kiván, hogy tudhassam mire adom Nevemet, vélem, annak tökélletes meg esmértetése véget, elöre közlenni ne terheltessék; ambár nem kételkedném, hogy az Ur Bölts által látása szerént annak foglalattyában, és minden

Részeiben mindeneket a mostanni Haza környűlállásaihoz képest, vigyázo szemmel alkalmasztatott légyen.

Harmadszor. Hogy az hozzám íntézett Praefatio gyanánt szolgálando Levelet, mellyet az Ur könyve eleiben botsajtanni szándékozik, vagy meg másolna, vagy pedig annak helében, tsak egy rövid Dedicatiot allíttana.

Többnyire pedig, midőn Munkájáert érdemlett Jutalmát, Diaeta utan is, annak bőv kelendösége mellett, várhatná az Ur, mellyet mind a Könyvnek érdeme, mind az Íróna[k es]méretes Neve ajánlanak, reménylvén az első [pon]tra nézve kérésemnek tellyesítését, vagyok Igaz Tisztelettel.

Az Urnak

Pesten 29[a] Januar. 1802

kész köteles szolgája
Grof Széchényÿ Ferentz

Domino Csokonai.

[Címzés:]

Pestino.
Perillustri ac Generoso Domino
Michaeli *Csokonay.*
Komaromii.

89. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom, 1802. február 13.

R.-Komárom, Febr: 13 d. [N.] 1802.

Nagy Méltóságú Gróf
Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak kegyes Levelét 's erántam érdemem felett kimutatott pártfogását 's grátziáját mélly tisztelettel

venni szerentsém volt; melly által magamat, az holtig való háládatosságra 's az Excellentiád' parantsolatinak mindenkor hiven való bétöltésére egészen lekötelezettnek esmérem. Legközelebb tehát ama' 3 punctumokra, mellyekre válaszolnom törvényemmé lett, alázatos Feleletemmel udvarolni bátorkodom. Munkáimnak kiadását Diéta utánra halasztom: mert Excellentiádnak parantsolatja. Használni fog ez a' haladék ő rájok nézve is: mert ezt az időt faragásokra és ékesgetésekre fogom fordítani; és egyébaránt is még egészszen letisztázva nintsenek.

A' mi foglal[a]tjokat illeti. A' *serieuse* gondolatokban elkivántam szorgalmatosan kerülni mind azt, valami a' dolgoknak mostani fekvéséhez képest botránkoztató volna: valamint a nyájasabb tárgyak körül, még a hol a' myrtuskoszorúért láttatom is énekelni, minden obscenitást és pajkosságot; úgy, hogy az én Daljaimban inkább a' Petrárka Lauráját találni fel, mint sem a' Tómisi Számkivetettnek a' Corinnáját. De előre minek szabodom? Excellentiád maga méltóztassék róla ítéletet bölts általlátása szerént hozni: az én tisztem csak az, hogy mindnyáját előre bémutassam, mellyet fogok is egész készséggel és tisztelettel tselekedni; hanem hogy Excellentiádnak is egyszerre sokkal ne alkalmatlankodjam, magam is (mig egy része Excellentiádnál lejénd) a' többivel foglalatoskodhassam, apró Csomónként, mellye[k] 7–8 árkusból fognak állani, vagyis *Heftweis* udvarlok vélek Excellentiádnak, hahogy ezen könyörgésemet applacidálni méltóztatik. A' nagyobbatska Fordításokat, minthogy vélek az Eredeti nyelven Excellentiádnak széles tudománya esméretes, úgy gondolnám, elég lenne tsak megnevezni. Ezek pedig név szerént: 1. Georgicorum Libri IV Ex Virgilii Operibus. Hanem ezt már a' Mélt. Gróf Festetits György Ő Nagysága, erántam viseltető Kegyességéből magáévá tenni méltóztatott, és itten tsak egy alázatos Tudósításképpen bátorkodtam említeni, tudván mennyire interessálja Excellentiádat minden Literaturai igyekezet. 2. L' Aminta, Favola Boschereccia di Torq. Tassó. 3. Cantate di Piet: Metastasio. 4. L' Achille di Sciro; La Didone abbandonata; Il Ré Pastore: Tragedie del Medesimo. 5. Le Temple de [Gn]ide, Poeme de Montesquieu. 6. La Boucle de Cheveux enlevé, Heroï: Comique de Pope. 7. Die Zauberflöte. Opera von Schikaneder. 8. Der Frühling von Kleist. – Ezt az utolsót a' héten sajtó alá

tétettem, reménylvén, hogy ennek a' hasonlíthatatlan Versezetnek belső Érdeme nékem is kegyelmet nyér a' Mélt. Grófné Ő Excellentiája előtt, kinek ezzel névnapi alázatos Ajándékúl kívánok udvarolni, ide zárván mély főhajtással 's kéztsókolással az ajánló kis Versetskét is, a' mellyet a' Horatius' Libri IV. Oda 8-vájának követésére készítettem. Méltóztassék Excellentiád és Ő Excellentiája, ezt a' kitsiny, de a' Kleist' és a' szép Tavasz' nevéért betses Ajándékot kegyes szívvel elfogadni 's az Excellentiátok eránt való örökös tiszteletemmel és háládatosságommal a' magam méltatlan voltomat kipótolni. Ennek a kis Munkának, melly tsak 7 árkusból áll, és belőle 500 Exemplart nyomtattatok, ennek az árra, mondom, fundusképen fog arra szolgálni, hogy annál könnyebben foglalatoskodhassam a' Diéta' elmulásáig ama' Többivel. Ennek a Nyomtattása semmiben sem ellenkezik azon 3 pontokkal; minthogy még a' Diéta előtt jóval kikerűl, a' foglalatja világszerte esméretes, az Ajánló Levél pedig a' Mélt. Grófnéhoz, Ő Excellentiájához vagyon intézve.

Többire, a' Méltóságos Grófné' Ő Excellentiájának több számos és boldog esztendőket, egész Nagyságos Grófi Házával együtt kéztsókolva és tellyes szívből kívánván; magamat pedig az előmbe kegyelmesen szabott parantsolatok körűl foglalatoskodtatván: addig is Musáimat, születendő *Árpád*omat, és önnön magamat az Excellentiád' kegyelmébe alázatos bizodalommal rekesztem és változhatatlan tisztelettel maradok

Kegyelmes Uram
Excellentiádnak

alázatos hív szolgája
Csokonay Mihály.

90. Csokonai – Barkassy Jánosnak
Komárom, 1802. február 15.

Komárom 15. Febr. 1802.

Jóakaró Barátom! Nem lévén elegendő Praenumeránsom, – mert a ki a penzt le nem teszi, az nem numeralt prae, a Typographus pedig a csupa irást nem tartja pénznek – dugába dűlt a Farsangi Poema; hanem a helyett nyomtatják a *Kleist Munkáját* és pesti vásárra le is viszem magammal. – Ha valamely leveleim volnának az urnál, vagy más jó emberemnél név szerint Olvasztó uramnál vagy Götzy uramnál a volt szállásomon, vagy Institoris urnál, ne sajnálja az Úr a Patay úrhoz béadni, de sietve, mert a nála lévő komáromi kereskedő nem soká késik – Retsky Barátomat csókolom, s kérem, hogy ha vásárig leindúl Pestről, tehát arra az esetre a két székemet Götziékhez, a Kún István asztalát a Kecskeméti házhoz leszállítni. – Szathmáry Mihály, Barkasy András, Konti Sámuel és Vitkovits Mihály urakat, szíves barátsággal köszöntöm: és valamelyikőjök által a Gróf Széchenyi Ferencz ő Excellentiájának a secretariussának a nevéről magamat bizonyossá tétetni ohajtanám. – Hosszason nem írhatok: az alkalmatosság siet; és még 5 levelet vagy levelkét kell öszveütnöm. *A Dieu! Csokonai* sk.

Ha valamelyik levelem postán talált jönni Patay Uram letészi érte a Taxát.

[Címzés:]

Az urnak *N. Barkassy János* Úrnak, a Tekintetes Királyi Tabla Esküttjének, baratságosan – *Pesten* Herthut háznál, a T. Horváth Ferencz úr Quártélyán.

91. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Komárom, 1802. február 16.

Méltóságos GRÓFNÉ,
Kegyelmes Asszonyom!

Ő Excellentiájának a' Mélt: Grófnak parantsolatjából egy Új Dedicatiót kellett vala készítenem: de míg az elkészűlne, és a' hozzá tartozó Munka a' Sajtó alá mehetne; bátorkodtam a' Kleist' Tavasszát kiadni, és elejébe ezt az ide zártt Ajánlást függeszteni, még pedig Excellentiádnak Névnapi udvarlására. Mélly főhajtással tehát, és alázatos kéztsókolással könyörgöm Excellentiádnak, méltóztassa ezt a' poétai ajándékot azzal a' Kegyességével elfogadni, a' mellyel az emberek, a' Nemzet, és a' Szép tudományok eránt szokott viseltetni. SZÉCHÉNYI! FESTETITS! Ez a' két Méltóságos Név, Excellentiád eránt tiszteletet öntött belém, és bizodalmat: ezzel az udvarlással pedig tartoztam én Excellentiádnak, a' Méltóságos Grófnak Ő Exc:jának kegyes Pártfogásáért, és a' Mélt: Gróf Festetits Györgi Ő Nagyságának sok rendbéli jótéteményéért. De tartoztam ezzel az Excellentiád' érdemeinek is, mellyek ama' két Tiszteltt Nevet Excellentiádban szerentséssen egyesítették. Tellyes bizodalommal terítem tehát lábaihoz a' *Tavaszt*, és holtig maradok
Excellentiádnak

hív tisztelő szolgája
Csokonai Mihály.
mk.

Méltóságos Sárvári F:Vidéki
GRÓF SZÉCHÉNYI FERENTZNÉ,
született Tólnai
GRÓF FESTETITS JULIÁNA
Asszonyságnak
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK.

Sed non haec mihi vis; nec TIBI talium
Res est, aut animus, divitiarum egens.
Gaudes carminibus: carmina possumus
Donare, et pretium dicere muneris.
HORAT. L. IV. Od. VIII. v. 9. ss.

NAGYSÁGODNAK kárpitokkal,
Keresztekkel, tsillagokkal
Ez Napon udvarlanék;
Udvarlanék kösöntyűkkel,*
És reá smaragd betűkkel
JULIÁNÁT metszenék;

Concertekkel ekhóztatnám,
És ágyúkkal durrogtatnám
A' Dunának partjait;
Pompáznám Örömportákkal,
'S tűndöklő Tűzi-munkákkal
Buda' és Pest' falait;

Sőt még többet is mivelnék. –
De sem tőlem ki nem telnék
Illyen pompa, illyen kints:
Sem NAGYSÁGOD' Grófi telke,
Kintstárja, és Nemes Lelke
Illyeknek hijjával nints.

Én bővölködöm versekben;
NAGYSÁGOD pedig ezekben
Mindég nemes kedvet lél.
Méltán is; mert kit lantjára
Vesz a' Múzsa, Nap' módjára
Fénylik az, 's mindenha él.

A' gyémánt jelek elvesztek,
Léthét úszszák sok keresztek,
Sok oszlop a' porba űl;

Kösöntyű = Monile, Torques. Armband, Halsband. Aranylántz, Karkötő, Nyakbavaló. – Régi Magyar Szó.

Ellobban *Stuver'* remekje,
És *Hayden'* bájos énekje
A' szellőkön elrepül:

De a' Múzsáknak szózatja
A' sírt is megrázkódtatja,
'S életet fúvall belé;
A' Virtus' nevét felfogja,
Örök trombitán harsogja
A' földről az ég felé.

Kit a' hartzok' laurusával,
Kit a' polgári tserfával
Jegyez ki a' Tisztelet,
Hogy az Érdem' Templomában
Tűndököljenek sorjában
Feltördeltt sírjok felett.

Nagyságod' Kegyelmes Férje,
És Méltóságos Testvérje,
Kik Hazánk' Múzsáinak
Oltárokat építtettek,
Polgárivá ekképp lettek
Olympus' tornátzinak. –

Hogy pedig e' ditső tájon
Az Ő H ú g o k is sort álljon
A' *Heroinák* között:
NAGYSÁGOD' tiszteltt Fejére
A' Clio' egyik testvérje
Egész TAVASZT kötözött,

Kinn az ősz a' kikelettel
A' morál a' képzelettel
Atyafias lántzot von;
Mint ágán a' Narantsfának,
És képén a' Grátziának,
Vagy pedig – NAGYSÁGODON.

Írám RKomáromban *Febr: 16d. Napj. 1802.*

92. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1802. február 17.

Tellyes bizodalmú Nagy jó Uram!

Vévén az Úrnak levelét és ahoz rekesztett Virgilius Georgiconnak magyar forditását, igen tsudálkozhatom azon, hogy minekutánna az Úr az előbbeni hozzám küldött Levelébe Virgiliusnak mind a' négy részeit magyarra forditva meg küldeni igérvén, tsak a' második részét küldötte vala meg. – Melyhez képest én az Úrnak, azoknak ki nyomtatására kivánt segedelem eránt magamat meg nem határozhatom, még azon 1^{sŏ} 3^{dik} és 4^{dik} részt is el nem küldi az Ur. Mellyeket én annak utánna, mivel magam nem értek hozzá, más ahoz értő Vers irokkal meg visgáltatván, ha valyon méltó dolog lészen é azoknak ki nyomtatására kőltséget adni vagy nem? az eránt az Urat bővebben tudositani kivánom. A' ki tőkélletes tisztelettel maradok

Tellyes bizodalmú Nagy jó Uramnak

Keszthely die 17^{a} Febr. 1802.

kőteles szolgája
Groff Festetits György
mk.

D. Csokonnai.

[Címzés:]

Sümeghrűl
Nemes, Nemzetes és Vitézlő Csokonyai Vitéz Mihály
Urnak Tudós Hazánk Fiának
Györön által
A' Laky Háznál R. Komáromban

93. Fazekas Mihály – Csokonainak
Debrecen, 1802. február 17.

Ama' nemzetek vérében
Úszkált világ zsivánnya,
Fel pőffedt kevélységében
Nézd el! még azt kivánnya:
Hogy haram'basaságának
Az a' jutalma lenne
Hogy egy Homerus lantyának
Ezüst húrjánn pengene.
De el esnek szándékjoktól,
Ha ily' póltzra kapkodnak
A' vér szopók, mert azoktól
A' muzsák undorodnak.
Tsak az emberi nemzetnek
Felséges barátjai
Lehetnek e' tiszteletnek
Valoságos tárgyai.
Ök tsak azokról zenghetnek
Halhatatlan hangjokkal,
Kik az égre törekednek
Emberi virtussokkal.
A' Földi Geniussának
Van tehát arra jussa,
Hogy lantozzon árnyékának
Egy Hazánk Homerussa.

Debretzenben 17^{dik} Febr.
1802.

igaz tisztelöje
Kendnek.
[...]

P. S. köszöntik kendet, és estimalják kendet, meg a' kend derék Verseit. és a' kend bangó lanyha zefirjeit.

[Címzés:]

Az Úrnak
Csokonay Vitéz Mihály
Úrnak.
R. Komárombann
vagy *akárhol.*

94. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. február 20.

Érdemes Hazafi!

Éppen Ő Excellentiájánál voltam, midőn az Ur levele érkezett Juliána napjára. Kegyessen vették ugyan mind Gróf Setsényi Maga Ő Ex., mind a Grófné: De emennek szemérmetes, és fényleni nem akaró szive mégis arra vette a Grófot, hogy az Ajánlást mellékelné el. Azért Ő Excellentiája általam kívánta az Urnak tudtára adni, hogy mind maga, mind Grófnéja eránt viseltető tiszteletét nagyra betsűlni, és a költségbéli segítséget a *Tavasz* kiadására sem tagadja meg az Urtól; hanem az ajánlást méltóztassék elhagyni. – Én valamint ezen Fő Méltóságoknak Anyai Nyelvünk eránt való nagy Érdemeiket annál inkább betsűlöm, mennél inkább rejteni akarják, úgy az Urnak Hazafiui igyekezeteinek is annál nagyobban örvendek, mennél hathatóssabb Pártfogókra talált illy nagy lelkű Méltóságokban. Mellyre nézve is szíves örvendezéssel az Urnak szándékai végbe vitelére egésséget és szerentsét kivánok.

Ugyan azon levélből értettem, hogy *Virgilius* Georgiconi Könyveit a' mi Grófunknak méltóztatott ajánlani. Minthogy mi az ifjú Gróffal itt az Universitásnál vagyunk, talán későn juthatnánk olvasásához, azért bátorkodom az Urat barátságossan kérni, hogy leg alább kóstolóra egynéhány versekkel ismértessen meg bennünket. Levelét méltóztassék tsak Hölczl Vice Fiscalis Urhoz adni, a Győri dunai révnél a Trímai házban, Ő nekem általküldi. –

Egyszersmind *Árpád* vagy a Magyarok megtelepedése is figyelmetessé tett. Ha heroicumi versekbe méltóztatik fog-

lalni, már előre is halhatatlanságot érdemlett szándéka: végbevitele pedig bizonyossan megnyeri.

Ha *Tavaszsza* elkészűl, én 10 exempl. magam elfogadok, 's árrokat mindgyárt leteszem, amikor ide érkeznek. Weigandot, és Kisst igen ajánlom Árasoknak. Aki külömben szíves barátságába ajánlva vagyok

Az Urnak

Pest 20^{ik} Feb.
1802.

alázatos szolgája
Kultsár István m. p.
az Ifjú Gróf Festetits László
Praefectusa
a Czukor Utszában

95. Márton József és Császár József – Csokonainak
Bécs, 1802. március 2.

Bétsben Márt: 2.-dikán
1802.

Edes jó Barátom! Kedves levelére az Úrnak tsak röviden kénteleníttetem felelni.

Mi már kaptunk Redactort a' M. Hírmondónak, ez *Császár Jósef* Barátom, a' ki alább ír is egy két sort. – Leszsz hát időm, hogy a' Barátom Uram betses Munkáit, úgy, valamint óhajtja, gondviselésem alá vegyem, 's kinyomtattassam. Hogy Splendide akarja; azt nagyon betsűlöm. – A' Nemes gondolkozású Gróf Széchényi kegyessége egészen elfogta szívemet. Oh ritka jó Hazafi! Sokáig élj! – Egy Anekdotát írok Barátom Uramnak, még pedig azért *irom meg*, hogy Császár Jósef Barátom nagyon késztet hogy *írja meg Barátom Uram*; 's ezt már annyiszor mondja hogy meg esett a' szívem, el fáradt szájján. Én a' mi Tipografusunkat arra vettem volt már régen, hogy ő felfogadta azt, hogy a' Barátom Uram Munkáit – mellyről írt vólt ki nyomtatja, 's két száz

exemplár honoráriumot ád Barátom Uramnak. – Ez előtt negyed nappal ezt beszélltem el Császár Barátomnak, 's arról beszélgettünk, hogy mi módon tsalhatnám fel ide Barátom Uramat, hogy azt a' dolgot elvegezhetném véle, 's a' Munka eleibe a' képét ki-mettzethetném; mert már ez régi tzélom volt, 's inkább is jussomat tarthatom ahoz Báró Vay Miklos vagy más Méltóságnál, mert én baráttsági szent indúlatból tselekeszem azt: ők Miből – nem érzem. – ha ők *tsak* a' Barátom Uram személlye eránt való tiszteletből tselekszik, akkor is több jussom van nekem ahoz – tudom én azt. – No de elég erről: Meg leszsz a' mit óhajtottam. Budán van egy rátz fattyú a' rátz városba lakik, ezzel festesse le a' képét Barátom Uram. Tsurÿ Ur ezzel festette le Sinay Urat és Domokos Urat, még pedig úgy hogy szemközbe vagynak egymással etc. 's igen jól találta őket; fest fél souverind'orért. Színekkel kell festetni, 's olly kis formában, a' mint fog mettződni. – Én a' többit Tzetterrel itt elvégzem. – Ha a' nem jól találná egészszen, mással is újra le kell festetni, 's a' kettőből majd dirigáljuk mi azután Czettert. Ha valami leszsz, tökélletes legyen a' mennyiben lehet. –

Pántzél Barátommal kikerestetem, ha meg leszsz, a' tudva lévő Elégiával ékeskedő *Merkúrt* de ő igen gondatlan, abban, hogy maga sem tartotta meg azon Munkáját!

A Tudósítást a' mai Ujságba bétenni tellyes lehetetlen volt. Bé tétetem a' jövőbe 's a' Kurírba is.

Ha mászszor levelet ír Barátom Uram, kívált illy sietős dologban, soha se irja rá a' M. Hírmondót, mert abba tsak az a' haszon hogy ingyen adják ki, de az a' kár, hogy 3. 4. 's öt nap is a' postán hever, mert fel szokták bontogatni, hogy nem praenumeráló levele é? Hanem az adressen a' legyen.

Abzugeben im Burgerspital Hof 7. Stiege Nro. 15. im ersten Stock.

Görög Ur szívesen tiszteli Barátom Uramat, 's arra kéri hogy ha jó kedve leszsz egyszer fordíttsa le ezt az ide zárt igen igen excellens Dallot. Ezt a' Svajtzerek szokták énekelni, azért kezdődik úgy, Falle immer arme etc., mikor szabadság fájának fenyőszálat vágtak ki, 's azután szokták maga a' szabadság fája körűl is enekleni. – Kotzebu igen felséges Munkat írt illy tzim alatt. Das merkwürdigste Jahr meines Lebens. Ezen munkából mi egy extractust készítettünk 's kiadjuk a' M. Hirmondó mellett. Ebben fordúl elő ez a' Dall

is, és nem szeretnénk elhagyni belőlle. Mihelyt leforditja B. Uram küldje fel hozzám.

A Kerekesre irt verseket, ki nem adjuk, foglaljon helyet inkább másutt mint a' Hírmondóba.

Kedves Barátom!

Nem jól mondja a' fordító: mert a' Parascevalis Kontzió igy kezdődik: *ditsőssége Feldmarschal* etc. etc. Ládd Barátom hogy én is meg érkeztem Göttingából: fogadd el ezen soraimat úgy, mint a' mint én venném azt, ha Te nékem tsak egy vagy két sort irnál. Én már Bétsben lakom, még pedig örömemre Márton Jósef Urral. *Hírt* mondok *hírt* vagy leg alább a' mit más mondott redigálom. Ez rám nézve véletlenül esett: de külömben semmi; tudod hogy egész életünk folyása illyen bizonytalan – Sokszor már ki tsinált planumunkat egy óra el rontja; sokszor a' *directoriumunk* észak felé mutat, midőn délnek akartuk venni útunkat – Irjál Barátom mennél hamarébb; hadd láthassalak leg alább Leveledben – Én néked valamit küldök, a' mit meg Göttingából szamodra hoztam, de ugy ha nem felejted

barátodat
Csaszar Jósefet.

Kérdés: Tudnál e még Barátom valami historiát ugy el beszélni, a' mint annak kell esni, nem pedig ugy a mint esett?

96. Szokolay Dániel – Csokonainak
Iharosberény, 1802. március 10.

Berényben Mart. 10dikén
802

Hív Barátom! Valaminő nagyon óhajtottam 's nagy örömmel vettem febr. 23dikán hozzám utasított baráttságos Leveledet; szint' olly nagy szomorúsággal töltött az bé engemet, mivel tsak tegnap adatott kezemhez, még pedig egészlen

által ázva, sőt kivűl sárral olly nagyon bemázolva hogy írásodra mind addig nem esmerhettem míg fel nem nyitottam azt. – Képzelheted é azt a' szomorúságot melly Szívemet szaggatta midőn olvastam Kivánságodnak a' mái napra tett határát? – el hiszem képzelheted mert tapasztalhattad mennyire vonsz érzékeny Szívem hozzád – de itt nem tsak a' Te javad; hanem még a' Közönségé is kérdésben forog; mind a' kettő pedig olly nagy olly hathatós előttem, hogy már most győtrődnöm kell czélodnak és a' Közönség' hasznának hátráltatásán. – Szörnyű szerentsétlenség az, a' melly nyomja a' mi Correspondentiáinkat! Az első Levelem mellyet Lengyel Tótiból irtam 20 fttal együtt el tévedt; a' többiek későn – igen későn mennek és jönnek kezedhez és kezemhez. – – Nyugtass meg kérlek Barátom! gondolj ki más módot a' melly által lehetne segíttenem 's magamat mostani tűnődéseimből ki ragadnom. – – Nállam már van munkáidra valami négy Praenumeratio le téve; többet is vehettem vólna fel; de hol létednek bizonytalansága tartóztatott még eddig mind a' további igyekezettől mind a' fel küldéstől – Most már erre a' vásárra tellyes lehetetlenség azt tennem mivel kezedbe nem mehetne; azért újj módot kell ki gondolnunk. Tégy Terminust mikorra szükséges? és én minden módon azonn leszek hogy felküldjem vagy Sógorom által Neked le fizettessem. – Innen leg jobb alkalmatosság vagyon Fehér vári Vásárkor melly leg közelebb *24^{d} Aprilis* fog tartatni; 's ha előbb nem lehetne is akkor a' fel menő Berényiektől el küldeném a' pénzt 's ha Fehérvárra le mennél akar Komáromból akar Pestről, bizonyossan Kezedhez vehetnéd azt 's az Exemplárokat is el küldhetnéd. – Még közelébb való módot is tudnék, t. i. hogy ebbe a' Hónapba le jőn hozzánk pro 15^{a} Mart. Gyűlésre Gróf Széchényi Exclja 's itten fog mulatni mintegy két vagy három hétig – Ha hát tudnám hogy Pestenn fogsz lenni, vagy hogy a' Gróf oda menne vissza, küldhetnék a' Secretariussától. – Külömben rövid időnn bizonyossabb alkalmatosságról foglak tudósíttani.

A' 20 ftos Levelem eránt az Igali Járásbeli FőSzBiró Urat fogom kérni, mert annak el küldetése úgy esett: hogy LTóti és Szemes között szembe találtuk Csepán Urat Pestre menő útjában – Ő Szemesenn maradt hálásra; mi pedig LTótiba 12 óra után értünk éjtszaka – Én akkor hirtelen írtam neked Csepán Úr felől hogy ő jól gondolkozik felőlled 's Nevemmel

fog neked 20 ftot által adni, mellyeket én hozzá írt Levelembe zártam – Ezen Levelet a' Szárszói Forspontosoktól küldöttem-el, 's még hogy annál jobban siessenek jó borra valót is adtam; de a' mint Csepán Urtól hallottam, ő ezen Levelemet soha sem látta – így tehát mostani Gyűlés alkalmatosságával fogom ki tapogatni az egész dolgot. –

Állapotom 's Versezésem felől rövid időnn fogsz tőllem bővebb tudósittást venni

Gróf Széchenÿnek ámbár – – – de még is örűllők, hogy olly buzgósággal vólt hozzád.

Czinderyné Asszonyság igen is férjhez ment Gróf Erdődy Lajoshoz a' Bán fijához – semmi Hivatalba nintsen ez a' Gróf, és mostan Bétsben mulat, de tavaszra reménlem hogy Attádra viszza fog jönni. – Elég betsűletesnek láttzott előttem 's nyájasnak – Kétszer vólt szerentsém vélle ebédelni – de úgy látczik hogy az elméje a' mi a' Tudományt etc. illeti nem a' leg pallérozottabb.

Császári nyavalyog Tanítványjaival együtt mivel azokat az ő Jenai Tonussára egészlen húzni nem lehet – az oskola most sem nagyobbodik – Kovács István Lábadi Pr[edikator] és helyette Marton Gábor Csurgai Predikator a' Taníttó.

Írd meg a' felzendűlést kérlek környűlállásaival együtt – én ha időt vehetek le írom a' Somogyit 's meg küldöm neked. Élj boldogul és szeress mint Tégedet

SzD

Mimódonn adod ki minden Munkáidat 's mit tsináljak azon praenumeratiókkal mellyek 3 fttal vagynak arra? – kérlek tudosítts –

Levelet ha írsz, tituláld Bétsnek, mert arra felényi idő alatt kezembe jön.

[Címzés:]

Ihr
Ihr Herrn Michaël Vitéz von Csokonay [?]
par Wien
Presbourg
a R:Comorn

abzugeben in der buchdruckerey – Sollte aber Tit. Herr schon fort farn [?] so bitte diesen brief bey Hern Patay am Parade Platz im Bollaischen Hause, dem Ürményschen vis a vis abzugeben in
Pest

97. Éles István – Csokonainak
[?Komárom, 1802. március 10. körül]

Kedves Uram Bátyám.

Jol tudom hogy régen óhajtja K Uram Bátyám a kedvezö választ; de imé óh fájdalom a helyébe megy a nem várt, vagy a kedvetlen válasz. En, míhelyt meg kaptam a' levelet Tóth János Uramtól, abban az órában a ream bizott dologban el jártam; ti a Typografusnéval beszéltem; de az magát, nem hogy a most jövö pesti Vásárra; hanem a Jósef napira sem ajánlotta, mivel ígen sok fuvarra akadtt; az ezzel való beszélgetés tehát az nap meg esett; hanem a Censor ide haza nem lévén az után kellett várakoznom 5 nap és akkor meg jövén mindjárt kezébe szolgáltattam.

Sokszori instálásom után sem nyerhettem meg tőlle, hanem éppen ma egy hatalmas instántiamra kezemhez szólgáltatta egy énnékem küldött betsülletes levéllel eggyütt, a' melyet is ide bé zárva a' manuscriptummal eggyűtt küldők. A Tarisznyát el küldöttem oda a hová kellett, a Könyvet pedig még Pesti Vásárban.

Ujság. 1° Drágaság. 2° Szép menyetske, meg pedig a Szarka Jánosé. Takó Leány Telekiből
Marcz.

i j
E I.

Sietve irtam
NB Igen nagyon tisztelem az Ifiasszonyt

98. Bollyák János – Csokonainak
[Bihar]nagybajom, 1802. március 28.

Ajánlom szives szolgálatomat.

Eszterházÿ Eö Herczegsége Deretskéi Fiscalissa Ttts Kováts Vágási Bothka Menyhárt Ur a fellyebb való Napokban nállam meg fordulván a 19^{dik} Magyar Ujságban olvasta a Tudositást, hogy némely Magyar versek botsáttatnak ki, ugy mint a Kleist Tavaszsza. a 2^{dik} Lilla, vagy az érzékeny Dalok. a 3^{dik} Vitéz Dorottya, vagy is a Dámák Diadalma a Farsangon. Ezen kőnyvekre minthogy maganak nem haza, hanem más felé vólt uttya Praenumeratio végett nállam hagyott egy Rft. ollyan fel tétellel hogy azt a Tudositó Csokonai Vitéz Mihály Urnak Debreczenben a Collegium mellett lévő Házához vinném avagy küldeném bé. Minthogy pedig sok dolgaim miatt magam el nem mehettem az 1 Rftot el küldöttem, kérvén hogy erről igy Quietalni ne terheltessen. Hogy Bajomi Notarius Bollyak Janos Uram Deretskei Fiscalis Ttts Kováts Vágási Bothka Menyhárt Ur reszére Kleist, Lilla Vitéz Dorottya Magyar versekbe foglalt historiak eránt előre le tett egy Rftot recognoscalom. Sig. Debr. die et cetera.

Ha pedig immár vagynak a kezenél ezen munkák kőzzűl, ez alkalmatossággal ki küldeni ne terheltessen. A midőn tisztelném maradok

NBajom 28^{a} Marty 1802.

alázatos szolgája
Bollyák János mp.
Notarius.

[Címzés:]

A Reformatum Collegium mellett Csokonai Vitéz Mihály Ur Házában az ottan lakozonak adassek
Debreczen

99. Szeless József – Csokonainak
Kecskemét, 1802. április 26.

Kedves Barátom Uram!

Minapában hozzám küldött barattságos Levele meg újjitván bennem hajdani barattságunknak emlekezetét; felette le kötelezet egyszersmind arra is, hogy az abban reám bizott dolgokat végre hajtanám; a minthogy az 100 Exe[m]plárokat az ahhoz kaptsolt Levéllel edjütt egy Debreczenbe ment Latinustól; mint az ide zárt bizonyító Levele erösiti el is küldöttem: Kún István Úr kezében szolgáltatott 10 Exemplárokat maga distrahálván; én magam is töle a' rendes áron vettem, a' nélkűl, hogy Barátom Uram szándéka felöl valamit tudtam vólna; melyre nézve neki meg mondottam, hogy az distrahalt Exemplarok árát Barátom Uram kezéhez mostani alkalmatossággal szolgaltassa. Én pedig magamat tóbbeknek is tellyesítésere szivessen ajálván regi baráttságában ajanlott maradok

Baratom Uramnak.

Ketskem. 26[a] Apr. 1802.

Igaz Magyar szivü
Barátja Szeless Jósef mp.

[Címzés:]

az Úrnak
Nemes Csokonaÿ Vitéz Mihály Úrnak
barattságosan ajánlom.
Pestenn.

100. Fráter István – Csokonainak
Asszonyvására, 1802. május 2.

Kedves Csokonaim!

Igen sallynállom hogy Pleÿer meg nem esmert, akkor pedig mikor Erdöt veszen arendába igen nagyon szokott esmérni, de bizonyosan confundalt más Fráterrel – Mindenkor ugyan, de kivált most igen nagy szükségem van mind magamnak mind Feleségemnek az Úr nyájjas társaságára, 's ugyan azért baráttságosan kérem ne Sallynállyon ezen a' Szekéren melly a' gyermekeket be vitte hozzánk jöni pro maÿo leg alább, az alatt bé tellyesittem az Úrnak kívánságát is, melly azért hogy el haladt el nem múlt meg is. El várván tehát vagyok
Az Urnak

Aszszony Vásárán 2ªMaÿ802.

igaz szivű baráttya
Fráter István
mk.

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Michaele de Csokonaÿ mon cher ami
à Debreczin

101. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. május 20.

Édes Barátom!

Hajdani Levél hozonk Szentesi János Debretzenyi emberséges ember éngem itten Jerusalemben fel keresvén, tölle meg ertettem mostani Debretzenben való mulatásod. – Mellyen nem kevéssé csudálkoztam, a' midön Vitéz Csohány

Josef Hadnagy Úr, a' múlt heteken nállám lévén emlitette – véllem *Romanhaft* Komáromban lett öszve jövetelétt. – Én Tenéked irtam Pestre Postán-is, alkalmatosság által-is de semmi válaszod nem vehettem. – Most már irhatnál Debretzenből, és azt-is meddig mulatsz ott, hogy a' hozzád vagy néked küldendö Levelem, és mást bizonyosan veheted-é – Szeretném azt-is tudni ki nyomtattattad é munkaidat, vagy nem? –

Édes Barátom ha most látnád az én Judeumom – ha most erezhetned véllem édjütt, melly boldogság szabadnak, és meg elégedetnek lenni – meg kettöztetnéd jelen léteddel szerencsémet. – Ezen füszerszám több eröt adhat a' kevéshez, mint a' mennyi vagyon a' megszoritott, és rabi bövség, és gazdagság birásában. – Közelget azomba az az Ora-is, mellyben az eletnek-is tzéljára, és a' valóságos kivánságomnak tellyesedését meg érhetem. – Közelget, és csaknem jelen vagyon az az Óra, mellyben éggy Lélek ebred fel, és leszen általam, nékem és mindeneknek. – Ez oszlatja, ez fogja szellyel üzni mind azon akadályokat, és bajokat, mellyek éggymásra rohannak az emberi erö le nyomására. – Ennek éggy tekintete – Ennek hibai és Kellemei édes örömmel ragadnak az el múlt életem örömei, és gyermeki-korom Oraira – és ekkor meg újjúl bennem minden emlékezete a' Szent és égyedül bóldog barattságnak. –

Csohány lessz az Kereszt attya
Ragalyi K. Anya.
Kis Imre a' Pap és Te Kis Komám. –

Most többet nem irhatok mert a' Szolga-biróval a' ki most jött bé bajom van élj sokáig, és szeresd

1802.20.Maÿ.

B: Puky Istvánt mk.

[Címzés:]

Monsieur
Monsieur Michaële de Csokonaÿ
mon ami
à *Debretzin*

102. Csokonai – Pap Szász Józsefnek
Debrecen, 1802. június 15.

Tekintetes Úr!

Minémű Romlásra jutott légyen szegény Városunk, eddig tudom értésére esett a' Tekintetes Úrnak: nem kívánom tehát ezt az Itéletet írni vagy festeni, quaequae ipse miserrima vidi, et quorum *pars magna* fui, mert az a' Hajlékotska is, hová a' világ' lármája előtt vonni szoktam magamat, 's az a' Kertetske is, melly nékem Tusculanum gyanánt szolgált, azon rémítő Csapásnak áldozatjává lett. Üszög és hamu köztt írom ezen soraimat, 's az Ég között melly meg nem szánt, és közöttem kit a' kevéstől is megfosztott, tsak egy vékony deszkázat vagyon, melly az essö ellen sem védelmezhet. Kiégett ablakaimon keresztül szórja most is a' sovány szél magam' és szomszédim' pernyéjét e' szomorú Levelemre, melly hosszabban panaszolni és az által alkalmatlankodni nem akarván, a' Tekintetes Úrnak szíves segedelméért esedezni bátorkodik. A' nádra, létzre, gerendára és deszkára, legnagyobb szükségem volna, hogy míg az essőzések béállanának, egy oltalom-fedelet állíthatnék fejem felibe. A' miből a' Tekintetes Úr, maga megszűkülése nélkül, segíthet; instálom alázatosan méltóztassa azzal segélleni tsekély voltomat. A' vas szűkség Kéntelenít a' kérésre, annyival is erőssebben, hogy tehetősebb Atyámfijai,'s Jóakaróim azon Veszedelembe borúltak. Megújjítván előbbi alázatos Kérésemet,'s annak foganatját tellyes bizodalommal elvárván, magamat a' Tekintetes Úrnak Grátziájába ajánlom, 's egész tisztelettel maradok

Debretzenben Jun. 15d. Napj.
1802.

alázatos szolgája
Csokonai Mihály mk.

[Címzés:]

Tekintetes Nemes Assessor Pap Szász Jósef Úrnak,
egész tisztelettel.
Igaron

Kérettetnek N[em]z[e]t[e]s. Kardszagi Bírák Uraimék,
méltóztassák ezen Leveleket T. Pap Jósef Úrnak, minél
elébb lehet Igarra által küldeni.

103. Habókai Márton – Csokonainak
Kismarja, 1802. június 25.

Prov. Kiss-Marja. d. 25ª Juny 1802.

Drága Kedves Barátom Uram!

Szomorán vettem Azt a' tudósító Levelet, a' mellyből meg kellett tudnom Azt, hogy az a' Kegyetlen Elementum az Úrnak se lett irgalmas. Én szolgálni kívánó igyekezetből itten az egész Várast fel járattam a' Tizedesekkel; de valami itten nád vólt, már az mind Debreczembe van, mert a' Tűz még Debreczent emisztette akkor, a' mikor sok kárt Vallottak ide toppantak 's valamit itten, sőt itten kőrűl találtak, azt mind meg Vették. Ebben a' részben tehát igen sajnálva jelentem, hogy semmiképpen nem szolgálhatok ki egyébaránt állandóul vagyok
Az Urnak

le kötelezett szolg.
Habókai
mp.

[Címzés:]

Az Úrnak
Csokonaj Mihálly Kedves Barátom Uramnak ajánlom.
Debreczemb.

104. Fráter István – Csokonainak
Asszonyvására, 1802. július 4.

Kedves Csokonaim!

Az Úr szomorú Levelét ambár még Juniusnak 16^{dik} napján irodott vala, Csak ez előtt cir. egy héttel vehettem. Igen sallynállom mind azt, hogy elébb nem vettem és Váradi Vásárkor meg nem szerezhettem azon fákat, mind pedig azt hogy innen magamtól éppen nem telik, mert azon okból, hogy a' vágatása, faragása, és a' bértzekröl való ki hordása az én épületre való fámnak sokba kerűl, magam is mindenkor Váradon szoktam szükségemet pótolni, és sokkal jutalmasabbnak tapasztalom, mintha magam vágatnám. Most is 22 garassával vettem magam szükségére párját a' Szarufáknak. En tehát csak azt comendalom, hogy Váradon vegye meg az Úr, és én, hogy ki ne maradjak az ollyan segittségből mellyel köteles vagyok az árát meg fogom fizetni az Úrnak. Ki egyéb eránt magamat tőbbekre is ajánlván vagyok Asszony-Vásárán 4ta Julÿ 1802.

Az Úrnak

igaz baráttya
's szólgája Fráter István
mk.

[Címzés:]

Nemes és Nemzetes Csokonaÿ Vitéz Mihálly Urnak
adassék
Debreczenben.

105. Széky Zsigmond – Csokonainak
Tiszaigar, 1802. július 17.

Bizodalmas Jó Ur!

Hozzám utasitott Levelét vettem becsüllettel, nem kevés meg illetödéssel olvastam azon hallatlan nagj tüz által lett meg károsodását, tudom mellj keserves légjen, négj szer probáltam magam is 3 szor az Istállom, egj szer leg elöször midön erre földre jöttem lakni harmadik esztendöben Gergelj nap táján meg gjújtottak az Istallomat. 21 darab marham éget oda melljek közöt jó féle két paripam oda egtek, egj szer 5. boglja Szénámat kertemben gjujtottak meg, egj szere, mind ezekbül todom nehéz a kárt szenjvedni s keserves, elégé igjekeztem szolgállattjára miképen lehettem volna matérialekkal kivansaga szerint, de most sem szál fát a Tisza hátrul, sem deszkát nem hordonak ugj mint annak elötte sem az fel földi tótok, deszkaim az mi vólt Puky István Unokamnak küldöttem az mi volt, az Nadammal Igari Parochiánkat kerítettem s otholi Hazunkat a szel meg kezdette arra köttettem, itt körülöttunk pedig most penzért sem lehet kapni azért azal nem szolgálhatok; hanem vagj 12 Pgfor. küldök ezen Exp[er]tus emberem által maradok szíves jó akaroja

Bizodalmas Jó Uramnak

Igar Die 17. July 1802

Ns. Széky Sigmond mp.

[Címzés:]

Nemes és Nemzetes Csokonai Mihálj bizodalmas Jó akaró Uramnak adassék becsüllettel.
Debretzen Városab.

106. Vad Tamás – Csokonainak
Hajdúnánás, 1802. július 26.

Bízodalmas Kedves Baratom Uram!

Rég óltától olta válaszoltam volna az Urnak hozzam küldőtt Levelere, de ebbe engemet a sok bajok meg akadajoztattak. En rész szerént az embereimet míngyárt a' Városra el küldöttem rész szerént pedig magam Loháton a' Várost meg jártam de sehol el adó nádat már nem talaltam, mivel azt az Debretzeniek mind fel szedtek – mind az által Hatván uttzai Eskűtt Nagy Mihály Ur számára vasarlott Nádból én Más fél szaz ~ 150 keve nadat júttatok ennek százának az árra hat Vfint és így 150^{nek} 9. Vfrint ha hát ez tettzik kérem az Urat hogy engemet felölle most mingyárt tudosittson, és ha hogy tettzeni fog, érette kűldgyön is ki szekeret míg amazok el nem viszik mert most kapos, akar tettzik akar nem tudosittson. Egyebarant vagyok

Az Urnak

Nánás 26^{ik}Julÿ
1802.

baráttya
V. Tamás mp.

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Michle de Csokonay mon bon ami
à *Debretzen.*

K. b. ötsem! Ezen Levelemet Csokonay Urnak magad vidd el és reá valaszt most ki küld bizonyosan, ha otthon nem volna maga, jarj vegire az Asszonytól hogy kellé a' Levelbe irott dolog, és Kőrnyűlalassosan tudosítts

Sig. Nánás 26^{ik}Julÿ1802.

V T mp.

107. Csokonai – Erdődy Zsigmondnénak
[Debrecen, 1802. július]

Mélt: Grófné

Büszke voltam abba a' szerentsémbe hogy noha mind talentomom mind személyem tsekély volt is, én vettem fel legelsőben a' halhatatlan Czinderynk' Nevét, 's a' Hazának és Nagyságodnak méltó panasszait egyűgyű lantomra. És ámbár ama' fényes Installatiora öszvegyűltt Publicumnak *némelly része* előtt, mind versem mind magam kedvetlenséget nyert miatta: belső érzésem mindazáltal 's abból származott kevély nyúgodalmam, felyűl emeltek engem a' köz lelkek' ítéletén; 's megelégedve bíztattam azzal magamat, hogy a' Czindery barátinak 's egy szeretetre és tiszteletre méltó szép Léleknek – ki az? a' ki igy nem szóllott a' szomorú Özvegyről? – helybehagyását megnyerhettem. Vajha szerentsém lehetett volna Nagyságodnak azt az érdemem felett való és tsupán természeti nemes Szívéből származott Grátziáját személlyesen megköszönném! 's hóltig ditsekedhetnem véle, hogy nékem a' Somogy Angyalának közelebbről udvarolni betsületem volt! De a' vakmerő nyavalyák, a' méltó bánatnak útjain, bérontottak vala Nagyságodhoz, 's Nagyságodat a' temjénező Világtól, engem pedig a' Nagyságod ajtajától elzárának. Nem maradt tehát egyéb sorsom, hanem az a' mélly tísztelet, mellyel Nagyságodnak belső és kűlső érdemeinek adózni 's a' Grátziáknak Socratesként áldozni tartozom, 's az a' holtig való hálá, mellyre Nagyságod az én tsekély személyemet és Muzsámat lekötelezni méltóztatott. Illy indulatból bátorkodom most az én poétai munkáimnak 2d. Csomóját (az első kijött N. Mélt. Gr. Széchényi Ferentzné Ő Excjának Pártfogása alatt) mellynek titulussa: *LILLA, vagy az Érzékeny Dalok*, Nagyságodnak tiszteletére 's főhajtással bényújtani; alázatosan könyörögvén Nagyságodnak, hogy Azt, az én változhatatlan háládatosságomnak, kiváltképpen való tiszteletemnek, 's annak a' határtalan bizodalomnak, mellyet a' Nagyságod Nemes lelkében 's jó szívében helyheztetek, egyűgyű de igaz jeléűl venni méltóztassék. A' Verseknek módja és foglalatja az a' mi a' Himfy Szerelmeinek: de, ha magamat meg nem tsalom, tsendesebb. A' Nagy-

ságodhoz való Dedicatio is, melly az első Odát tészi, készen van, egy darabját mustráúl ide iktatom.

Szép Lélek! gyönyörű Elme!
Gyönyörű test lakossa! etc.

Mélt: Grófné! A' Dedicatiót tűrhetem, ha a' tiszteletet tapasztalom rugójának, mert ki ne kedvelné a' Voltér ajánló leveleit? hanem mikor a' szemtelenségnek Eszközévé tétetik, a' vásári éneklő Koldusokkal egy rubrikába helyheztetem. – Én valamint a' fennt tiszteltt Grófnénak Ő Excjának, úgy Nagyságodnak sem alkalmatlankodnám a' nyomtatásra való Subsidiummal; inkább késleltetném Munkáimnak kiadását mint sem a' szemérmes Músákat megpirító Kérésre vetemedném. De az a' rettenetes tüzi Veszedelem, melly a' múlt Jun. 11d. Napj. Városunkban 2000 házakat egy dél után elégetett, az én kis *Sans-Soucimat* is, hol a' Músák karjai köztt nyugodalmas magánosságba éltem, 's isoláltatva a' Világtól érzésbe 's gondolkodásba lappangottam, üszögé és hamuvá tette: úgyhogy már most nem hogy a' nyomtatásra, de jó ha a' ház' felépítésre elegendő tehetséggel bírhatok. – Nagyságod a' Grátziák' papnéja, mit mondok? maga az egyik Grátzia: én poéta vagyok ki a' Grátziák hant-oltárát virágokkal akarom hinteni. Nagyságodnak szíve az Angyalokéig érzékeny: én szerentsétlenségbe estem. Minek kezdjem hát el a' kőnyörgést? minek halmozzam az indító okokat? Néma hallgatással ajánlom bé Nagyságodnak Múzsámmal együtt magamat, 's kérem, légyen bizonyos érzékeny tiszteletéről egy olly természeti embernek, ki hízelkedni tud is ugyan szeret is, de tsak azoknak kikbe elég érdemet lát – annyit mint Nagyságodban, – a' kinek alázatos kéztsókolással maradok Debretz. etc. leköteleztetett szolg.

108. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. augusztus 4.

Kedves Ur!

Valamint irigylem a Váradi társaságot; úgy szivből sajnálom a Debreczeni szerentsétlenséget. Bártsak ez Árpádunk utját ne késletné! Nem tudom mi fatum üldözi Verskölt̃öin-

ket, hogy éppen akkor érdekli őket jelesebb kár, midőn legbuzgóbban folytathatnák hazafiúságból kezdett munkáikat? Ime az a kellemetes Kesergő Himfy is, nem régiben, midőn Győr Vármegyében múlatna Kedves Párjával, Kámban Vasvármegyében háza elégvén szomorúan zokog. Érzem Uram, 's nagy meg indúlással érzem kedvöknek tsöggedését ezen szerentsétlenség által, annál inkább; mivel tudom, melly nehéz az elveszett Kedvnek ujra lábra kapni. De az erős elme meggyőzi a bal sorsot, 's ha nem vídám, legalább türhető kedvel viseli megmásolhatatlan történeteit.

Azon nem szükség sokat törődni, hogy megesett az Ajánlás bényomtattatása. Ez nem fájlalható sérelem arra nézve, ki megtiszteltetett: az Urra nézve pedig a világ előtt nyereség. Ha mindég így vétünk, botsánandó lészen. Tessék az igazat megirni azoknak, akiket illet. Béköttetéssel nem kell költségeskedni. A történet mostohasága is eleget mentheti az Urat. Hány példát küldjön az Ur, azt jól végezte; mert illik mind a két Fő Méltóságot megbetsűlni.

Én tsak sziverősséget kívánok, hogy a bal eset el ne nyomja az Urat Kinek én mindenkori szíves barátsággal maradok

Pesten 4[a] Aug
1802.

alázatos szolgája
Kultsár István mpa

[Címzés:]

Nemzetes és Vitézlő Tsokonai Vitéz Mihály Urnak
a Muzsák Szerentsés Barátjának.
Debreczenben.

109. Csokonai – Kultsár Istvánnak
[Debrecen, 1802. augusztus második fele]

Nemesszívű Magyartársom! Melly öröm fogta el ködbe borongó lelkemet, mint öleltem betses Emlékezetedet (megengedj hogy hazafiui elragadtatásom a' Quiritek' tonusán beszélltet Véled, közelebbről érzem hozzád magamat ha második személyben szóllíthatlak) midőn Ujságainkban olvastam, hogy Gebhárdnak Magyar Historiáját, ama betses Könyvet! Magyarjainkkal megesmértetni szándékozol; azt én e' Levelemben ki nem nyomhatom: képzelj egy embert, a' ki a' Világi életben való gyönyörűségét abban akarta keresni, hogy ő holtig Árpádon dolgozhasson, 's mindjárt képzeled örömemet, érted Erántad való tisztele[te]met, érzed háládatosságomat. – De egy dolog van Gebhárdiban, a' mi engem úgy is mint Árpád' íróját, úgy is mint Magyart ígen-ígen interesszál, felőle való Tudósításodat 's Értelmedet ha kinyerhetném, köteleznél. Azt mondja t. i. Gebhardi, hogy a' Magyarok tsak azért vették fel Őseiknek a' Hunnusokat, hogy a' magok Nemzetének Történet-Könyveit az Átilla' fényes tetteivel feltsitsézhessék! Én azt tartom, hogy Ns. Nemzetem ditsősségének nevelésére Átilla nem szűkséges: de még is úgy tartom, hogy Schlőtzer után, a' ki (én legalább úgy ítélek) egy a' nemzeti részvétellel legtelyesebb írók közűl, megbántanak bennünket némelly ujjabb 's az ujjításra viszketőbb német írók, a' midőn azt akarják imígy amúgy megvítatni, hogy a' Hunnusok és Magyarok nem egy nemzetből valók voltanak. Magam is ebbe a' vélekedésbe voltam, mikor 1799ben Csurgón a' Mr. Históriából Exament tettem; de azolta való olvasásim 's visgálódásim arra a' részre állítottak, a' mellyen az eddig való Külföldi és Nemzeti Iróink voltanak. A' Németeknek minden erőssége tsak tagadó, állítót bennek egyet se láttam: nékünk pedig minden lerontott okaink mellett is megmarad kettő, t. i. 1/ Hazai régi Historicussaink, kik ha nem régibbek is Béla Király nevetlen IróDeákjánál, de történeteiket a' régi (még a' Tatár pusztítás előtt meglévő) Krónikáinkból szedték; és 2/ Egész Nemzetünknek hagyományja, melly a' legutolsó, legírástudatlanabb Parasztjainknál is megvan, a' mellyet ha históriai 's anthropologiai Crisisre vészünk, talán legcsalhatatlanabb

bizonyság, 's Dátumok' nem létében, én előttem ugyan a' legtiszteletesebb. De hosszan ebbe a' dologba ereszkednem nem lehet; elborít a' Materia bő volta, 's ki fogy magából a' Levél. Szokása szerént tsak enyeleg és vagdalódzik *Schlőtzer*, mikor azt mondja az Északi Históriájában, hogy a' Magyaroknak tsak annyi közök van a' Hunnusokhoz, mint a' Frankoknak a' Zsidókhoz. NB. Az Öreg Úr tsak ollyan embere volt a' Magyaroknak, mint a' Frantziáknak, mellyet megmutatni nem volna nehéz. Az Árpád' Plánumán való gondolkodás, őseink idejebéli Régiségeknek öszvekeresése, az akkori dolgokra való olvasás, megesmértették velem a' Belföldieken kivűl Fischer, Spittler, Büsching 's a' t. találgatásait e' dolog felől. Engel és Katona Urak nékem igen tetszenek, noha olly nagy tudomány mellett mindenik tsinálhatott volna még többet is de tán tzéljok másra siettette őket. A' jó Pálma Úr is a' 3dik Kiadásban már alá feküt a' Német Crisisnek. Kár! – Óhajtanám a' Magyar Historiának attyát, ki nem érti ezen a' Néven az idvezült Prayt? a' legutolsó Munkájában e' felől látni, de még az kezembe nem akadhatott. Illyen bajos ám, Ns. Barátom! tudományos Hydropicában lenni, 's forrástalan megyében nyavalyogni!! Ti Pestiek boldogok vagytok, mert kezetek alatt van a' Nagy K. Bibliotéka, és a' mi egy nationálistának még többet fog használni, a' *Szécséniana*. À propos! mi van már ebből 's ennek felállitásából? Mi ide le azt halljuk, hogy ebbe minden Magyar nyelven irott, és minden a' mi Nemzetünket akármiképp illető Könyvek öszve vagynak gyűjtve, és hogy Pesten a' Köz Haszonvételre rövid időn ki is fog nyíttatni. Mi Dacusok az illyen nagy Szándékokról olly későn hallunk *alig-hával* is valamit, mint az Új Párisi Módikról, vagy még később. – Ha Kiss István Úr nem éppen akkor szolgáltatta volna az Úr Levelét kezemhez, mikor már a' Szekérre űlt: úgy felküldöttem volna a' Grófoknak szolló Leveleimet a' Könyvekkel, de most már várnom kell valami jó Pesti alkalmatosságra; azomba még most sem tudom, hová kelljen a' Grófnéét Ő Exc:ét titulálnom. Tisztelem az Ifjú Grófot Ő Nagyságát, az Úrnak pedig lélek-adó Levelét ohajtva várom; változhatatlanul etc.

110. Weinmüller Klára – Csokonainak
Komárom, 1802. augusztus 12.

Drága Csokonaÿ Úr!

Betses túdósíttó Levelét az Urnak igen szivessen vévén arra – ezeket felelem: Hogy a' Nyomtatvánnya az Úrnak áll 6. egész Árkusbol, Árkussát ki alkudtam az Urral 6 ft és 30. Xrokban, 's igy tehát – az járó Summa éppen 39. Forintokat tészen. – Ezen – 39. Forintokat tessék Spah Gábor Úr Debreczenyi Kalmárnál le tenni. Ki – is – tett alázatos Kérésemre és ezen dologban közben-jött Plenipotentiamra az Urat Azokrol efficaciter egyszeriben fogja quietálni-is, és én nékem az pénzt minden hátra maradás nélkűl föl küldeni; Tovább, a' Nyomtatványokat mind itt, mind a' múlt Medárdusi Vásárkor Pesten nálam keresték, de minthogy félben hagyott Munka, meg vételekkel nem igen sűrgettek; Azomban ha még-is találkoznának Vevők, e' részben-is szivessen szolgállok az Urnak, tsak hogy túdósittó Levele által az Árát határozza-meg az Úr, és az én 39. Forintomat az emlitett Úrnal hová hamarébb le tenni ne terheltessen: maradván

Az Urnak

Komárom 12[a]
Augustÿ 802.

Kész Szolgállója
Weinműller Klára
mk.

A' Szerentsétlen Történeten kiváltképen sajnakodok.

111. Weinmüller Klára és Éles István – Csokonainak
Komárom, 1802. augusztus 25.

Qietantia.

Harmincz Kilencz Reh. ft*krúl* melÿeket Nemes és Nemzetes Csokonyai Mihály Urtul föll vettem Hatt Arkus Nyomtatasátúl alúl irtt Nevem Subscriptiommal erősitem. Komárom die 25ta Augusti Anno 1802.
Idest f. 39. Xr –

Klara Vainmiler Privilegialt
Tipographusne mk.

A Láda kultsát pedig ne keresse Uram Bátyám, mert bele van zárva. E. I.

[Címzés:]

Rév Komáromból
Az Urnak
Az Urnak Vitéz Csokonai Mihály Urnak
egész tisztelettel
p. Occ.
Debretz.

112. Éles István – Csokonainak
[Komárom, 1802. augusztus 25. után]

Kedves Uram Bátyám

Igen nagyon köszönöm, hogy az nálla maradtt Levelemet fel küldőtte Uram Bátyám. A Typografusné Ifju Aszszony pedig a Levelét nem kaphatta s annál fogva nem is olvashatta el, mert már akkor Pestre ment, hanem én gondolván ugy is, hogy mi van benne, bátorkodtam fel szakasztani, és igy

már abból, amit írt Uram Bátyám semmi se leszsz, mivel hogy már le szállítottam Pestre.

A pénzt betsüllettel vette az Ifju Aszszony a mint azt a' többi levelekből ís meg fogja bővebben tudni Uram Bátyám; és a Quietantiát is el küldöttem ugyan Senior Mindszenti Deák Urtól. A többi munkainak a' nyomtatásából az időre, a mikorra kivánta Ur. B. semmi se leszsz, én magam meg visgálván a' munkait, de bizony lehetetlenség, tsak hadjuk továbra.

E mellett arra kérem Uram Bátyámat, hogy énnékem elmulhatatlanul legalább 4 miskóltzi pipa szárat a mostani Sz Mihály napkor erre jövö Deákoktól küldeni ne salynáljon az árát kétszeresen meg küldöm; adjon Isten sok Vinkót M[aradok]
Ur. Batyamnak

i. j.
E. I.
mk.

tsak hirtelen irtam

[Címzés:]

Rév Komáromból
Az Urnak
Az Urnak Vitéz Csokonai Mihály Urnak
egész tisztelettel
p Occ.
Debretz.

113. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. szeptember 5.

Gesztely. 5. Sept. 1802

Kedves Barátom!

Vettem – és a' leg érzékenyebb indúlattal vettem, a' Te szomorú esetedről túdósitó Leveledet. – A' leg érzeketlenebb és hidegebb csak szóbéli baráttsági nevezetnek, tulajdonithatnád, – ha én arra csak most ébrednék fel – egész baráttságomat. – Mindjárt azon vóltam miképpen feleljek meg valóságosan erántad viseltető szeretetbéli indúlatomnak – Hirtelenébe 15 Rfrt zártam a' Néked irott Levelembe; mellyet le küldöttem édes Nagy Uram Atyámhoz, azon rimánkodván, – nékem az épületemtöl semmi materiálém nem maradván – hogy küldjön részedre ha csak égy szekér Nádat-is. – Nem lévén nádja, és akkor néked irt Levelemet félre tévén – mint feledékeny Öreg Úr, csak arra reflectált, hogy a' Levelembe néked küldendö pénzről vólt a' szó – Ö azt gondolta, hogy arra kértem hogy néked pénzt küldjön – a' mint oda le létembe állitotta küldött-is, – de az én Levelemet tudja hogy nálla vólt, de hová tette reá nem emlékezik, és igy örökre, talám oda van. Azólta kerestem alkalmatosságot, de bizonyost – hogy néked – ezt, semmi Leveledet nem vehetvén felölle – tudtodra adjam – de nem találtam. Most Vad Tamás barátom magára válalta, hogy ezen soraim minél elébb, vagy személyesen vagy valaki más által kezedhez szolgáltatja. – Barátom csak azt! azt! tudhatnám hogy Debretzenyi Vásárkor bizonyosan Debretzenbe leszel – és hozzám ki jöhetsz – én Igarra le megyek 20^{a} Sept. ott leszek usq. 4. Oct. oda ki hozattatnálak, és onnan ide fel hoználak; édjütt töltenénk, még tavalyi igereted szerint is – a' Berentei szüretet. – Keress valami alkalmatosságot, a' melly által, usqve 27. vagy 30 Sept. Igarra, vagy ha elébb lehet-is, hogy ott várjon már engemet Leveled – tudosithass. – Én minthogy ollyan, a' millyen hirtelenébe lehet – magam embere vagyok – a' mikor, és a' merre menni akarsz, Lovaimmal parancsolhatsz, és ekkor meg bizonyíthatom mennyire hiv barátod

B P I mk.

[Címzés:]

Monsieur
Monsieur Michaël de Csokonay
Mon ami –
à *Debretzin*

114. Trattner Mátyás – Csokonainak
Pest, 1802. szeptember 8.

Pesten die 8vo Sept.
1802.

Nagy Érdemű drága Úr!

Kezemhez vettem ugyan az Úrnak levelét, mellyből azt értettem, hogy nálam ki akarja az Úr nyomtattatni a' Munkáját, mellyet én szivessen fel-válalom, ha az alkú sok nem tetszeni fog az Úrnak; mert most itt minálunk Pesten nagyon drága a' papiros, és még nem is kaphat az ember, mindazonáltal a' legalsó arrán (az az árkussát 8 forintért) ki nyomtatom; az Exemplárok száma lészen, a' mint az Úr határozta, az az 500, mellyek közzűl 6 Hollandiai, 6 pedig Postapapirosra lészen; ha evvel az alkúval meg elégszik az Úr, tehát betsületemnek tartom ha most és jövendőben is szolgálhatok az Úrnak. Én ugyan előbb válaszat adtam volna az Úrnak, ha a' Vásár benne nem hátráltatott vólna.

Mellyel maradok az Úrnak

kész szolgája
Trattner Mátyás
K. pr. könyvnyomtató.

[Címzés:]

Pestről
Az Úrnak
Csokonay Mihály Úrnak tisztelettel adassék
Debretzen

115. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1802. szeptember 16.

Nagy Méltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram!

Parancsolatjára Exc:ádnak kötelességemnek tartottam Poétai Munkájimat, mellyeknek köz kézre adására Excád olly Nemes Lélekkel víseltetni méltóztatott, a' Helybehagyás eránt Kézírásban felküldeni; és ezt telyesítettem is volna, ha az OrszágGyűlésének, a' melly reménységem ellen illy hosszas időre nyúlt, végét nem akartam volna várni, nem kívánván Excádnak édes Hazánk ügyében való fontossabb fáradozásait olly csekélységekkel megháborítani. De, hogy a' Diéta annyi időre terjedt, annál én rám nézve ki Nemzetemben olly kis pontocska vagyok, még sokkal hátráltatóbb történet adta elő magát czélomnak elérése ellen; a' midőn Jun. 11d. Napján abba a' szomorú veszedelembe, melly Városunknak nagy részét 2–3 óra alatt a' lángok' prédájává tette, az én Házam is e' szörnyű Esetnek áldozatja lett. Úgyvan, Kegyelmes Uram! most az üszög és hamu között fekszik az az egyűgyű, de nékem tág és gazdag Hajlék, a' mellybe kívántam a' Világ' lármája elől, magamat, Nemzetem és Muzsáim szolgálatjára elvonni, pusztává lett az a' kis Ország, mellybe én Király voltam magam előtt, és a' mellyben sokszor édes érzések között gondolttam: Ennyi részem van a' Föld' kerekségén, 's örömmel futottam végig egy percz alatt boldogságomnak szűk de elég körűletét. Éppen a' rózsák nyíltak; mikor kertetskémen, az én kis Sans-soucimon, a' lobogó lángok keresztűl rohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tusculanumom, hol legérzékenyebb gondolatim teremtődtek, a' láng között ropogott; mikor ama rózsa lugas tövig égett, 's az a' fülemüle melly e' kis zöld Szálának, minden éjjel concertet adott, őröngve repült el a' bátorságosabb erdei vídékekre. – De majd elkezdem felejteni, hogy Excád előtt udvarlok, 's régi megelégedésemmel most is tele telvén, színte tiszteletlenségbe találok esni. – Méltóztasson Excád kegyelmesen megbocsátni parolátlanságomnak, és illy szomorú Történetnek tulajdonítni azt leginkább, hogy Poémáimnak felküldésével az egész Nyáron elmúlattam tisztelkedni. Tudom is,

Kegyelmes Uram! 's tellyességgel meg vagyok győzödve a' felől, hogy nem csak ezt a' késedelmemet vétkűl nem fogja nékem tulajdonítni: sőt természeti Nemes lelkét 's emberszerető szívét jobban van esmérni szerentsém, mintsem következendő töredelmes Instántziámnak kegyes válasszal lejendő elfogadásáról, vagy ha az már lehetetlen volna, legalább eltűréséről legkissebbet is kételkedném. Nagy Méltóságú Gróf! Tanúja vagyok még a' hidegebb és indifferentebb Magyaroknak is arról a' meglepettetésekről, a' millyennel az Excád' példátlan Áldozatját, mellyet betses Nemzetének's a' Hazai Erudítiónak bényújtani méltóztatott, a' minapi Újságokból értették. Csak maga, egy Könyvtárnak öszszeszerzése is, hát még azoknak a' közkézen nem forgó Kintseknek koronás fejekhez illő egybegyűjtése, már az egész Nemzetnek tiszteletét, 's minden hazabéli Tudósoknak háládatosságát megérdemlené: mit tudjunk hát szollani akkor, mikor annak még ingyen való elajándékoztatását kell hallanunk? elkell boríttatnunk a' csudálkozástól, tele kell érzéssel telnünk, némán kell bámúlnunk, és tisztelnünk a' szokatlan nagyságot, mint a' természetet, tulajdon Munkáiban, és a' ki legtöbbet fejezhet is ki, ennyit mondhat: SZÉCSÉNYI! Kevés van, Kegyelmes Uram! a' kit Excádnak ez a' jótéteménye nagyobban interesszálna mint engemet: a' honnan, ha többen könyörögnek is Excádnak azon Bθeca mellett való hívatalért, nem sok van, a' ki nálam abban több gyönyörködést találna, a' kinek azt vagy szokott occupatioji, vagy pedig állapotja szűkségesebbé tették volna. Ugyanis, miolta olvasni, gondolkodni, érzeni és érteni kezdek, 's annál fogva a' Tudományok köztt a' fő Studiumokat a' mellyékesektől megkülömböztetni kívántam: négy fontos czélt látván magam előtt úgymint a' Virtust, a' Hazafiságot, az Izlést és az Egésséget, négy Tudománynak a' mívelésére szántam magamat. Elsőben láttam azt, hogy én Ember vagyok, 's emberek köztt lakom ebben a' Planétában, és ennél fogva magamat és őket természeti, erkőltsi, társasági dolgaikban esmérnem illendő, sőt szűkséges; első tanúságnak vettem fel az *Anthropologiat,* és Póppal azt tartottam, hogy az embernek legméltóbb tárgya az EMBER. De látván azt, hogy én többé sem a' Hobbes, sem a' Rousseau, sem a' Montagne emberei közzé élni nem mehetek; hanem egy polgári alkotmányban, még pedig, a' miért az Egeket soha áldani meg nem szűnök,

egy illy Nemes és jó Társaságban – a' Magyarok között – töltöm le Napjaimat: háládatlanságnak tartottam volna Nemzetem sorsa eránt félválrúl viseltetni, és szent törvényemmé tévén Senecának ama' mondását, hogy patriam prodere nefas est, scelus contra, nolle, dum possis, illustrare, minden erőmet és időmet arra fordítottam, hogy valami csak a' *Magyar* nevezetet, ezt a' kevélyítő Nevezetet, illeti, mind azzal megesmérkedni, 's jövendőben velek másokat megesmértetni, igyekezzek. E' végre (mert elhagyom most a' *Poézist*, és a' szép Literaturát, mellyet elmebéli, és a' *Kertészkedést* 's a' Természet' esméretét mellyet testi gyönyörködtetésre tanúltam és gyakorlottam) Hazám történetivel, a' Magyar Literaturával, régi és új könyveinkkel, 's Nemzetemnek mostani Csillagival megesmérkedni legfőbb boldogságomnak tartottam: Hazámnak nagyobb részét, ha Townsoni szemekkel nem is, de hazafiúi szívvel béjártam: Nemzetemnek eredetét 's régiségeit visgálni 's világosítani igyekeztem: egy szóval mindent elkövetni próbáltam, a' mi egy fiatal 's egy illy csekély tehetségű embertől, a' millyen én vagyok, kitelhetett. Ezután is gyarapodó olvasásom 's tapasztalásomhoz képest ezt tartom legédesebb foglalatosságomnak, 's azzal kívánom meghálálni Nemzetemnek azt, hogy az ő tagja lehetek, hogy az édes Magyar Névvel ditsekedhetek. Fogadom is, hogy ha az Isten életemnek kedvez, 's békeségünket megtartja, több és (a' poétai mellett, históriai) fontosabb munkáimmal is törekedem egy illy Ns. Nemzet, egy illy áldott Haza, eránt tiszteletemet 's Munkásságomat kimutatni. Legközelebb pedig, mind azokat a' kézírásokat, 's kivált ezen a' részen heverő Ritkaságokat, a' miket egy vagy más helyen látni szerentsém volt, Excádnak gyűjteményébe minthogy azok többnyire jó Uraimnál 's barátimnál vagynak, bészerzeni, kötelességemnek tartom. Csak az *Árpád*ról és Őselejinknek megtelepedésekről írandó Heroica Epopoeam is négy esztendők elforgása alatt, sok olvasásra és vísgálásra adtak nékem okot; mellyből Nemzetünknek eredete, régi lakó helye, más nemzetekkel való atyafisága, és hajdani szokásai világosabb fényre jönnek. Ezeket öszveszedni, elrendelni, és historico-critica formában kiadni annyival interesszantabb volna, a' mennyivel jobban és többen kezdenek erről a' dologról még a' Külföldiekis gondolkodni, írni 's vetélkedni, és a' mint történni szokott külömbkülömbféle ('s

néha képtelen) Systema-faragásokra vetemedni. Olahus Rudbeckius, Upsaliai Professor, kezdte legelőször a' Magyaroknak a' Lapponokkal való Atyafiságát rebesgetni, mellyről idővel Sajnovits egész Könyvet írt. Őket követték Pray, Schwartner, Schlőtzer, Gatterer, maga Kant és tsak nem az egész Kűlföld. Újabb systemát vettek fel Hell, a' ki a' Kareliaiakkal, Fischer, Büsching a' kik a' Wogulokkal, 's még ujabban Spittler a' ki a' Kalmukokkal tett atyafiasokká bennünket. Ki nem tudja az idvezűlt Praynak, Desericiussal 's az ő halála után Cetto Benedekkel való visszálkodásait Nemzetünk' eredetéről 's régi lakóhelyéről? Pray felette sokat tulajdonított a' Deguignes' Chinai Történeteinek, ugyan annyit, vagy még többet Severini és Szekér Joákim. Legrégibb Historicussaink t. i. a' Béla' Iró Deákja és Túróczi megelégednek azzal hogy bennünket a' Scytháktól (de ezt vagum nomennek mondja Cornides) származtatnak, és régi lakásunkat Dentria, Magaria 's Bascardiába tészik. Ezek után indúl Palma és Katona; és ez az utolsó Úr hatalmasan vítatja a' mi Átíllával és a' Hunnusokkal való vérségünket, mellyet már Schlőtzer és Gebhárdi 's ő utánnok mások nem csak kétségessé hanem nevetségessé is tenni ígyekeztek. Az akkorbéli Krónika-íróknál egy két helyetske fordúl elő tsak úgy szanaszétt a' Magyarokról; mint a' Napkeletiek közzűl Const[antinus] Porphyrog[enitusnál], Leonál, Otto Frisingensisnél, Luitprándusnál, Regínonál 's a' t. a' Napnyugotiak közűl etc. Fordúl elő az ujabb íróknál is, millyenek, Plancarpinus, Rubruquis, Odoricus Raynaldus, Aeneas Sylvius Piccolomini, Schall és mások: kik (legalább ebben a tekintetben) esméretlenek. Legkevésbbé esméretesek pedig nálunk Nesztornak Orosz Kronikája, és Abulgazi Bayadur Khánnak Tatár (vagyis Mongol) Genealógiai Historiája. Ezeknek és több ehez hasonló Iróknak, a' kik t. i. nem egyenesen a' Magyarokról írnak, 's többnyire tsak nagy Collectiókban fordúlnak elő, mint a' Corpus Historiae Byzantinae, a' Muratori Scriptores Rerum Italicarum a' Pistorius Scriptores Rerum Germanicarum az Orosz Krónikák Schlőtzer által, a' Raynald Annales Ecclésiastici, a' Histoire Générale des Voyages, és annál fogva magános embereknek nem megszerezhetők, ezeknek, mondom, a' Magyarokat illető hellyeit igen jó volna egy csomóba szedni, hogy Tudóssaink is jobban esmérhetnék, megszerezhetnék, belőlök dolgozhatnának és

valahára Nemzetünk eredetét, atyafiságát, és régiségeit (mellyeknek bizonytalan volta egy egész Nationak kissebbségére szolgál) kidolgozhatnák. Én már gondolkoztam róla, hogy ha környűlállásim kedveznek, öszveszedem és kiadom illy Név alatt: Thesaurus Antiquitatum Hungaricarum sive Collectio Scriptorum omnis aevi, Lingvae et Nationis, quicunque de origine affinitate, patria, moribus, rebusque gestis Magyarorum ad mortem Ducis Arpadi quidpiam memoriae prodiderunt. Ez énnékem magamnak is felette szűkséges volna, hogy Árpádomat annál hellyesebben elvégezhetném. Mert az akkori történetek, Geographia, Régiségek, Familiáknak, Váraknak és Városoknak eredeti, szokások, erkőltsök, vitézeknek személyes viseltt dolgaik 's a' t. még egybeszedve nintsenek. Míg pedig a' Documentumok mind keze alatt nem találtatnak az embernek szörnyű nehéz az illy homályos állapotokban boldogúlni. Már csak ez az egy Czél is elmúlhatatlanná tészi az Árpád' Irójának egy Bőecánál való lakást. Kegyelmes Uram! Homérust még ma is azért csudálja és betsűli olly igen a' Világ, hogy az akkori helyeket, Vitézeket, Nemzeteket, városokat, fegyvereket, szokásokat, characterekét 's a' t. olly pontról pontra tudja írni és festeni: ha az Ég az én sorsomnak, egésségemnek és Elmémnek úgy talál kedvezni, hogy őtet (nem elérni, mert az kevély feltétel volna) közelebbről követni tudnám ezekben: akkor egy új productumot adnék édes Hazámnak a' kezébe, a' mellyet a' Kűlföldieknek vádja ellen mutathatna. Az Epopoea, az egész Poétai Világban, leghosszabb, legtökélletesebb 's annál fogva legnehezebb dolog. Még egy Nemzet sem látott a' maga kebelében egynél többet. Homérus és Tassó egész életekben dolgozták a' magokét, Virgil 12 esztendeig fáradozott rajta, Milton még megvakúlása után sem szűnt meg dolgozásán, Voltér és Klopstock a' magokét holtig reszelgették. Én is arra szántam tellyes életemet, Nagy Méltóságú Gróf! hogy ezt az Epicum Poémát a' tőlem kitelhető legnagyobb tökélletességre emeljem; még pedig, a' mi a' Görög és Deák Nyelv' halála olta, egy Nemzettől sem telhetett ki az Európai Nyelvek' meggyőzhetetlen fogyatkozása miatt, hatlábú igaz Heroicus versekben a' Virgil mustrája szerént. De valamillyen könnyű kisded Poémákból egy Nagy Könyvet apródonként öszveállítani, színt olly nehéz lévén egy illy nagy alkőtmányt, a' mellynek eleje a' végével,

vége a' közepével és minden része egymással tellyes hármoniába lenni tartozik, végre hajtani; szükséges képpen megkívántatik az Irónak, hogy az életnek gondjaitól, a' hivatalnak terheitől, és a' lelket megzavaró aggodalmaktól üres légyen, munkáján folyvást rajta fekhessen, és magát egészen a' lefestendő Világba általhelyheztethesse. Ahonnan, midőn ama' Nemzete eránt legtöbbet érdemlett Richelieu, a' híres Orleáni Leányról akart volna egy Epopoeát dolgoztatni, Chapelainnek esztendőnk[én]t 10,000 Livra fizetést rendelt, mellyet XXX egész esztendők alatt ki is fizettek néki. Az én kevéssel megelégedő Természetem, illyen tzéllal tett le minden hivatalról, ezen az okon vontam meg itt Debretzenben Atyai kis örökségemben magamat; mellyből most a' véletlen Csapás, vagy együvé vagy másuvá, nem kevés szomorúságomra kizavar; 's akkor talám olly hivatalra kell vetemednem, a' mellyben a' gond és az elélésről való aggódás miatt egy sírba dűl Epopoeám is a' Magyarok' első Vezérével. Itt Debretzenben a' Ref. Collegiumnak és volt Professor Sinai Úrnak a' Bθécájikban alkalmatos Gyűjtemény lett volna a' Magyar Históriákra; valamint a' Szép (kivált a' Görög, Deák és Frantzia) Litteraturára: de e' szerént e' mellől is el kell maradnom, 's talán valamellyik, a' Pastoralis és Lyricus Poétáknak ugyan kedvező, de az Epicusoknak sikeretlen, falu vagy Mezőváros, ahol egy Pfarreri Könyvpoltzon kivűl alig találni egyebet, – talán, mondom, egy illyen czélom ellen való hely fog ezután mutatni nyugvó helyet. Mert azt már lehetetlennek látom, hogy vagy házamat pusztán ne hagyjam, vagy kifeselhetetlen adósságba ne verjem magamat. Mindenik szomorú – igen szomorú dolog, és ollyan a' mi a' csendességet megháborítja, a' szabad elmét nyűgbe hányja, és a' Parnasszusi álmodozásokból fellármázza az embert. Egyedűl tsak Excád adhat tehát nékem és Muzsáimnak új életet, csak Excád tehet engem vissza az én Elementumomba; és ha azt az én csekély talentomim nem érdemlik, nyomjon többet nálok az Excád' Nemes szívében az én szomorú sorsomnak meggondolása, 's a' csupa – Könyörűletesség. De, Kegyelmes Gróf! nem kívánok ollyan indiscretus lenni, hogy vagy panaszolkodásommal alkalmatlankodjam Excádnak, vagy csupa szánakozásból 's valamelly szolgálat-tétel nélkűl esenkedjem egy ollyan Hivatalért, melly az egész Nemzetre czéloz: ha Excád erántam szánakozással viseltetni méltóz-

tatik, áldják meg az Egek érette, 's az én háladatosságom kísérje holtomig Excádat; de ez nem elég, – én a' Nemzetnek egy új szolgálatjára kötöm le azon-felyűl magamat. Látván, hogy az egész Hazában sem a' Királyi Akadémiákban, sem más privata Oskolákban a' Nemzeti Poézist erudite és Aesthetice nem tanítják, hanem a' mit az úgy nevezett Humaniorákban felőle a' még készületlen Gyermekeknek egy két szóval mondanak, az is csak a' versírásnak külső Mechanismusára tartozik, és a' nationalis Poézisnak belső természetét 's annak felséges czélját egy kevésnyire sem érdekli: arra is ráhatároztam magamat, hogy az Academiabéli Ifjúságnak a' nationalis Poézisról ingyen adok mindennapi Letzkéket. Más Nemzeteknél ezt a' világért sem múlatják el, és ez egyik hathatós oka és eszköze az ő Nyelvek bővűlésének, hathatósságának és ékes voltának, 's az ő Aestheticai ízléssel írott annyi szép Könyveiknek. Mert a' Poézist igazság szerént nem tsak azoknak kellene tanúlni, a' kik jövendőben Versírói koszorúra vágyakoznak, vagy quos Melpomene nascentes placido lumine viderit; hanem mind azoknak, valakik a' szép Stylusnak, csínos gondolkodásnak, érzékenyítő előadásnak jövendőben vagy a' könyvírásban vagy az élő beszédben hasznát akarják venni. Tudva való dolog, hogy minden Nemzetek' nyelve és eruditiója a' Poézison kezdődött, azt követte a' Literatura, a' Literaturát a' Historiai 's azzal atyafiságos Esmeretek, 's úgy lépett lassanként, léptsőnként a' solida Tudományokra. Egy félfaragású Nyelvben, törnünk, rontanunk, építnünk, újjítnunk kell: ujjítni csak a' Poéta 's a' Poétai bátorsághoz szoktatott Lélek mér, és csak az illyenek botsátják meg azt legjobban, 's az illyenek tudják azt a' kedveltető szín között eltsúsztatni, és bévétetni. Még a' közönséges dolgok' folytatásában is nagy haszna volna az Aestheticai Magyar Stylusnak, gondolkozásnak és előadásnak: mert a' mi egész Politikai Igazgatásunk, a' Diétától fogva a' Congregatiókig, Parlamentomosan megy; sőt a' közönséges Irásokban is módivá kezd lenni a' Frantziás numerus, és únatni kezdi a' (valósággal Gothicus) Canzley-Stylust. Én ezt a terhet kész szívvel magamra vállalom, 's örvendeni fogok, ha betses Nyelvünknek 's a' hazai Literaturának véle hasznot tsinálhatok. Egyedűl csak egy Nehézséget látok az egész Intézetben, és ez a' – – *Vallás*! De Excádnak, a' ki a' köz jóban, mind a politikai, mind neveze-

tesen a' tudománybéli dolgokra nézve, annyi fáradozást 's annyi áldozatot tett, nem lenne é olly hathatós a' Közbenvetése, hogy ezt a' csekély Külömbséget mások előtt tűrhetővé tehetné? Csekélynek mondám a' Vallásbéli külömbséget: igenis! csekély ez ebben a' tekintetben. Mert a' Poézisi és Literaturai foglalatosság olly indifferens a' Religióra nézve 's olly ártatlan a' maga principiumíban, hogy az senkinek Lelkiesméretiben gántsoskodni nem akar. Szelídek az Aoni Muzsák, 's egyaránt ölelik meg a' Jehova' tísztelőjét Salamonban, a' Zeuszét Homérban vagy Horátziusban; egyforma anyai csókot vetnek a' Catholicus Metastasióra, az Evangelicus Wielandra, az Episcopalis Drydenre, 's a' Puritanus Thomsonra; hasonló szép szemekkel nézik a' Reformatus Hallert, a' Deista Russzót, a' Musulman Hafízt és Abu'lolát. Közelebbről szolván pedig, nem vígasztalás lenne é a' Magyar Reformátusoknak, kik a' Királyi Académiákat jobbágyi hív bízodalommal gyakorolják, 's ezelőtt kevéssel még előmentekért Királyi jutalmat is nyertek, ha látnák, hogy a' Tudománybéli igazgatás is az ő Tanításokhoz valamelly kevés bízodalmat mutatni méltóztatik? nem hallgattatná é el a' Reformatus Statusoknak azt a' titkos panasszokat, hogy az Ország' fundátzióján épűltt Universitásban az ő sorsosaik közűl egy sem nyerhetett Tanítói széket; ha legalább egy Professzor Reformátust láthatnának? Én nem vagyok Politicus: de ezt az ő ellenvetésekre nem alkalmatlan politikai fogásnak gondolnám. Távol légyen pedig még sokkal jobban tőlem, hogy ezeket Excádnak fejtegetném fel illy hosszason, a' ki mind a' Tudományok' betsét és természetét, mind azoknak nálunk való állapotját, mind a' politikai maximákat tökélletesen esméri; én csak saját érzésimet 's gondolatimat kívánom Excáddal közleni: és ennek a' bátorságnak oka az én bizodalmam, bizodalmam' oka pedig az Excád nemes és leereszkedni nem sajnáló természete, mellyel csak a' valóságos Nagyok bírhatnak. Excád megnyerte Ő Felségének a' Hazai Tudományokra nézve a' bizodalmát, a' Literaria igazgató Hatalomnak tíszteletét, 's az egész Nemzet háládatosságát; Excád a' Nemzeti Tanúságoknak leghathatósb gyarapítója, a' szép Literaturának szíves pártfogója; Excád én tőlem is a' Polliói nevezetet kegyelmesen elfogadni méltóztatott: illy sok tekintetekből megszűnök tehát Excádnak hosszas kéréssel alkalmatlankodni, 's egyedűl Atyai és Pat-

rónusi kegyes szívére és szokott bőlts belátására bízom, azokba ajánlom, mind magamat, mind szándékomat. Tudom ugyan, hogy Excádnak Udvara tele vagyon a' legválogatottabb 's egyszersmind már sok érdemeket tett személyekkel, ollyanokkal, a' kikhez képest én egy vagyok a' legtsekélyebb emberek közzűl: ennél fogva távol légyen, hogy ismét abba az indiscretióba essem, hogy magamat más derekabb Subjectumok' elébe toljam, és a' Custosi első rangért zsaroljak; megelégszem én, – nem tsak, hanem boldognak fogom tartani magamat, ha Cancellista fővel szolgálhatok is a' mellett a' ditső Gyűjtemény mellett, a' melly én rám nézve Potosi, Bengala, földi Paraditsom. Talán nem lesz illetlenségére annak a' Hívatalnak, ha egy hajdani Literaturae Professor állítódik belé, a' ki most tsak azért privatizál, hogy liber animus a' mint Seneca mondja, semper vacet, studia recolenti sua. Sem a' Nagyravágyás, sem a' pénz' szerelme nem izgat erre a' hívatalra; egyedűl Hazám' szerelme 's a' tudományokra való vágyakozás könyörögtet engemet: mellyet ha megnyerek, nyúgodtt lélekkel fogom Horátziussal énekelni, hogy ha Uraságom nints is, at fides et ingenii benigna vena est, nihil Deos ultra lacesso, nec potentem patronum largiora flagito; satis beatus unicis Sabinis. Örömmel szentelem fel mind lantomat, mind vitézi trombitámat, Nemzetem után, Excádnak 's az Excád Méltoságos Házának, és tsak azért is jobban igyekszem Horátz vagy Virgil nyomába sietni, hogy az én Pollióm előtt való zengedezésre méltatlan ne légyek. Nekünk szegény Magyaroknak sem Perícles Archonunk, sem Augustus Tsászárunk, sem X: Leo Pápánk, sem XIV Lajos Királyunk vagy Richelieu Cardinalisunk nintsen: Excád egyedűl az a' kiből nálunk ez akármellyik kitelhetik; kitelhetik hogy Excád ebben a' Catholicus Statusban nékem Reformátusnak az légyen, a' mi a' Reformata Angliában volt a' Catholicus Popnak Lord Bolingbrocke. – De szinte Oratiót láttatom az Instántia helyett írni, 's a' Levél helyett Panegyricust: akármi légyen ez, bérekesztem, noha a' tele tölt szívnek nehéz magát fogytig kiürítni; bérekesztem Könyörgésemnek alázatos megujjításával, 's instálom Excádat, méltóztassék Kegyes Resolutiójával megéleszteni: én, ha úgy méltóztatik parantsolni Excád, kötelességemnek tartándom személyes udvarlásomat is megtenni. Addig is mély főhajtásommal nyújtom bé, Kleistnak az általam kijött Fordítását,

mellyet Pestre szállítottam, és az Excád parantsolatjára készített kurtább Ajánló-Levelet: méltóztassa mind a' kettőt úgy venni Excád, mint annak a' mélly tiszteletnek csekély de bizonyos jelét, a' mellyel holtig maradok

Nagy-Méltóságú Gróf!

Excádnak

Debretzenben Szept. 16d.
1802.

legkissebb szolgája
CsVM mk.

116. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1802. szeptember 18.

Méltóságos Grófné,
Kegyelmes Asszonyom!

A' millyen nagy, és érdemem felett való szerentsémnek tartottam, Excádnak erántam mutatott Kegyes Grátziáját: szint' ollyan szomorúan kellett érzenem azokat a' szerentsétlenségeket, a' mellyek miatt mind eddig az én Magyar Kleistomat (mellyet most már Pfect. Kultsár Úrhoz szállítottam) Excádnak lábai elejébe nem terjeszthettem. Mikor a' Nyomtatást elvégezvén, Komárombol Pestre lejöttem; már akkor Excádnak udvarlanom ottan nem lehetett, mind az Excátok eltávozása miatt, mind egyébaránt is önnön elgyengűlésem siettetvén hazafelé való szándékomat. Egésségem ugyan hálá az Istennek a' NagyVáradi Majalis Cura által nagyobb részént megjött; de a' mint Váradról haza érkeztem újabb csapás ért, melly alatt most is nyögök. Ugyanis, Junius 11d. Napján, a' szörnyű tűzi veszedelem Városunknak néki esett, annak nagy részét a' Collegiummal, Nagy Templommal, a' Tornyokkal és más közönséges épűletekkel együtt 2–3 óra alatt üszöggé és hamuvá tette: azok között az én Házam is a' pusztító lángoknak prédájává lett, kertetskémmel 's egyéb mellyékes apró épületeimmel együtt. Azolta annak, annyira

mennyire tőlem telhetik, megujjításában foglalatoskodtam. De megvallom, Kegyelmes Grófné! hogy lassan boldogúlhatok.

Ezen az okon, jóllehet holtig való privatus életre és csendes magánosságra szántam volt Munkáim kedvéért magamat: most már kéntelen vagyok Hívatalba lépni. Hanem, hogy az még is ollyan ne találna lenni, a' mi feltett Plánumomtól elszakasztana, és Nemzetem' hasznára készítendő Irásaimtól az időt elvonná: legjobban óhajtanék a' Grófnak Ő Excájának Pesti Bθecája mellé szolgálatba állani; minthogy ott egyszersmind elegendő ürességem is lenne, a' szükséges könyveket is czéljaimra nézve megtalálhatnám.

Én ugyan mái nap írtam egy alázatos Könyörgő-levelet Ő Excájának: de tudván azt, hogy az Excád' Kegyelmes közbenjárása, minden másokénál hathatósabb lészen; bátorkodom, Kegyelmes Asszonyom! Excádat is kézcsókolással ez eránt meginstálni. Bizonyommal mondom, hogy soha Excátoknak effélével nem kívántam volna alkalmatlankodni, ha a' szomorú szűkség nem kénszerítene. Tellyes megelégedéssel laktam én egyűgyű örökségemben semmi Vágyásom egyéb nem volt, hanem hogy Poétai Munkáimat minél hamarább Világra adhassam, hogy ezt a' gondomat letévén azután nagyobb és fontosabb Irásimon távol a' lármától, távol a' Világtól, szabadon dolgozhassam. Jollehet én a' természetnek fija, barátja 's tisztelője vagyok, jollehet egy fakadó forrást, egy árnyékos fát, egy homályos kertet vagy erdőt most is nem csak a' versemben, hanem a' szívemben is az emberek felett betsűlök: mégis a' falusi vagy mezővárosi életet kerűlnöm kell, szűkségessé tévén a' Nagyvárosi lakást énnékem, a' Bθeca, a' Tudósokkal való társalkodás, és a' Nemzeti Történetek felől magam elébe kiszabott Plánumom. Ha itt Debretzenben volna afféle magánosan dolgozó embernek való Hívatal: még akkor is megtartóztatna említett Kérésemtől az Excátok eránt való mélly tiszteletem és Reverentiám.

De most NagyVárosi Conditiot nem esmérvén alkalmatossabbat: bátorkodom töredelmes Instántziámat Excád előtt megujjítani, 's mélly főhajtással esedezni, méltóztassa ügyemet Ő Exc:ja előtt egy két Kegyes Szavával elősegélleni. Az első vagy is Custósi Hívatalt, távol légyen, hogy kérni bátorkodjam; tudván melly sok alkalmatos, derék, és magokat meritáltt Személlyek vagynak Excátok Udvarában: boldog

és megelégedett lészek én, ha csak a' 2dik azaz a' Cancellistai hívatalt Ő Excájától meg nyerhetem is. Ösztön lesz az nékem mind arra, hogy Nemzetemnek nagyobb buzgósággal szolgáljak, mind különössen arra, hogy Excátoknak Haza-szerte tiszteltt Nagy Neveket én is egyűgyű Muzsámmal temjénezteti holtig meg ne szünjek. Addigis, magamat, Múzsámat, és egész sorsomat Excádnak természeti Kegyességébe fiúi bizodalommal 's tisztelettel ajánlván, alázatos kézcsokolással maradok

N. Méltóságú Grófné!

Excádnak

Debretzenben Szep. 18d. Napj.
1802.

legkissebb hív szolgája
Csokonay Mihály.
mk.

117. Csokonai – ismeretlennek
Debrecen, 1802. szeptember 18.

Bizodalmas Drága Notárius Úr!

Kérem az Urat szívesen, ne terheltessen ezt a' Levélkémet, a' melly igen sürgető dolog felől szóll, minél sietőbben, és ha lehetne, még holnap Délre, Bagamérba Ötsém Uramnak általszállítani. Magamat viszonti szolgálatra ajánlván, minden jóknak szíves kívánása mellett, vagyok

az Ur Notárius Uramnak

Debretzenben Szept. 18d.
1802.

alázatos szolgája
Csokonay Mihály
mk.

118. Márton József – Csokonainak
[Pozsony, 1802. október 19.]

Édes Lelkem Barátom!

Posonban múlatok három hét ólta, czélja itt múlatásomnak az hogy a' Vármegyék Mappáit, mellyek még ki nem jöttek, revideáltassam a' Deputatus Urakkal. Megértvén itt a' szállásomon Krisztel L. A-tól hogy holmi jószága vagyon itt, azonnal meghatároztam hogy azt tovább itt ne hagyjam. Küldöm tehát vagy ezen alkalmatosságtól, melly a' levelet viszi, vagy mástól. p. o. a' Szathmár Némethi Bíró T. Keresztesi Uramtól, a' ki talpig jóság és emberség. Vegye ezt Kedves Barátom, eránta viseltető forró szeretetemnek jeléül, a' ki soha sem is szűnik meg tökélletes szivéből szeretni és tisztelni, megbetsülhetetlen Érdemű Barátját. Oh ha érzené Édes Barátom, mennyire gyönyörködtetnek engem felséges Munkái, mennyi elevenséget adnak azok egész testem minden inaiba, 's ereibe, mennyire buzdítnak, a' munkára, Hazám javára, – hogy valóba büszkélkedem azólta Magyar létembe miólta Barátom ennek nyelvét magát kedveltetőve, kívánatossá édesse tette, meg az idegenek előtt is, finom magyar esze által, ha mondom ezeket érezhetné úgy mint én 's reménylem velem több jó érzésüek is: már akkor elkezdene élni azzal a' boldogsággal, a' mellyre magát érdemessé tette. Sietve írom ezen sorokat: még is elnem felejtem kérni Edes Barátom két dologra.

1. Küldje fel nékem, még egyszer a' Reményhez írt gyöngy énekét. Elvesztettem: – vagy talám ellopták tőlem. Mihelyt Bétsbe megyek (5, 6, nap mulva) azonnal, kiszedetem a' kóta nyomtatóval az első versel eggyütt mert ezt tudom könyvnélkül annyira szerettem hogy egybe megtanultam. A Nótáját mar az előtt is tudtam Koschovitz 12 Magyarjaiból megtanúltam, melly ott éppen utolsó. Ezt hát lekótáztatni nem kell tsak, a' verseit kérem.

2. Kérem a' gyüjtött szókat. A Lexicont másodszor most kiadom. ez 3, vagy négy annyi leszsz, mint az első kiadás. De nem a' nagy leszsz. Praenumeratiora adom pedig, mert 2400 forintért nyomtatják. Tsak hogy ennél többre ne men-

ne. Eljen szerentsésen Edes Lelkem Barátom óhajt[j]a igaz lelkű barátja Márton

[Címzés:]

Nagy Érdemü
Csokonai Vitéz Mihály Urnak
Debreczenben

119. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1802. október 26.

Drága Úr!

Az elmult Debreczeni Vásár Ellüt Tetzett nékem Levelet irni Hogy az Patai Úr Asztalosnal lévű Ladajat és Paketyát magamal le vigyem tudva vagyon, hogy magam nem voltam, más által Lekűldettem volna, de a Levil késsűn írkezett, már akor mind elmentenek, akiknek Útyok volt Debr. Már mostan recomendálom Az Úrnak Tessen fel bísztatni valami Debreczeni embert, aki jővű Pesthi Vására feljön Ugy mind fogarasit, vagy Szábó Andrast akik engemet ésmernek vagy ha mást és, A Mellytúl Levelit veszem annak altal fogom adni Joszágát, Pinzel együtt aki és nalam vagyon a Midőn Drága Asszonyságat Anyad az Úral együtt szévessen Tisztellem s vagyok

Az Urnak

Sietve Pesthen 26^{dik} octe
1802

kísz kőteleségű Szolgája
Mossotzÿ Institoris Gabor mp.

[Címzés:]

Pestről
Az Urnak
Csokonai Mihály Urnak
Híres Magyar Poetának Tisztellettel.
Debreczenben

120. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Sopron, 1802. november 19.

Soprony 19. 9^{bris} 802

Bizodalmas Jo Uram!

Bánom és szégenlem, hogy rész szerént az ország Gyűlése, rész szerént pedig és leginkább beteges voltam miatt Nagy jo Uramnak hozzám botsájtott tőbb-izbéli Leveleire elébb nem felelhettem, fel tévén magamban egy általlában, hogy más kézre (ha tsak lehet) nem szorulok azon igaz szivességemnek ki mutatására, mellyet ezen Rendeim által az Urnak ki nyilatkoztatni szándékozok. – Ez pedig abbul ál, hogy el fogadja barátságossan azon Tsekélységet, mellyet most Pestre menetelemmel Kultsár Urnak kezében azon szomoru kárainak némű némű ki-potolására adni fogok, mellyeknek el szenvedésével az Ur terheltetett – Nem több ugyan ezen adomány száz foréntnál, hanem az ország Musaeumára fordéttando kőltség, és a Catalogusoknak ki nyomtatása tartoztat Nagyobbaknak szolgáltatásátul még egy űdeig, míglen Hazám Musaeumát Rendben szedhetem. – Fogadom, hogy annak szerentsés el-intézése után Nagy Uramnak magam nyujtok szolgálatjára alkalmatosságot, sött ha az említett Hazám Bibliothecája mellett modom lehetett volna az Ur kivánságának bé-tellyesítésére, abban is kézségemet tapasztalta volna, hanem mivel azon Hivatalok tsak addég adatatnak Idegeneknek, míglen Gyermekeimnek Nevelői a Nevelést végzik, meg botsait az Ur, hogy ily rövid üdeig tarto Kézségemnek jelével nem szolgálhattam; – Ne vegye el azomban az Ur hozzám vonszo Bizodalmát,

mert a mind Erdemeit bötsülöm, ugy örömőmnek fogom tartani mindég, ha utobb is meg mutathatom Tiszteletemet és Kézségemet, mellyel vagyok.

Bizodalmas Jo Uramnak!

Szivess 's Igaz Szolgája
G. Széchényÿ Ferentz

P.S. Kőny tárházomnak Catalogussát is Kultsár Ur kezében adtam az Urnak számára.

Csokonai Mihály Urnak Debreczenben

[Címzés:]

Sopronból
Nemzetes, Vitézlő, Tudós
Csokonyai Mihály Urnak
Budáról
Debreczenben

121. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1802. november 26.

Édes Lelém Barátom!

Vettem igen kedves levelét tegnap, és abba zárt gyönyörű Munkáit eljárok a' dologban, 's megirom a' jövő postán mindent. Bizonyosan kezébe fog menni Kedves Barátom az Urnak minden írása, nem vész el belőllök egy levél is. Az Írásokat Tek: Némethi János Úr, Herczeg Eszterházy vólt Fiscalisa (a' Deretskei Dominiumban) viszi de haza ért é még nem tudom, meg kell nézni. – A' Barátom Munkáit olvasgatni nekem élet és gyönyörűség!

Ezért a' fontos Ujsagért akarék ma írni Kedves Görög Barátunkat Ö Felsége a' Korona Örökös Herczeg *Fő Nevelőjévé* meltóztatott nevezni, és már holnap vagy holnap után bé is megy az Udvarhoz. Ez igen igen fontos Ujság. És még

tudom nem tudja senki. Megy a' Postára a' követ. Éljen szerentsésen Édes Lelkem tökélletes szívü barátja
Bétsben Nov. 26 1802.

Márton

122. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1802. november 27.

Ér-Semjén, 27. Novbr. 1802.

Nagy érdemű barátom,

Sajtó alá készítem Daykámnak verseit. Imhol vannak. Tekintse-meg az Úr, és a' hol igazításra valót lát bennek, tégyen próbát rajtok, ha szennyeket lemoshatná e? Egynehány vala olly édes, mintha a' szerelem sugallotta volna. Kár, hogy az a' kis gyűjtemény, melly halála után kezembe jutott, több énekeit nem tartotta fenn. És ezeknek, úgy vélem, kevés javításra van szükségek: de az Abeilard és Heloíz' levelei gondos kezeket kívánnak. Kérem az Urat, ne vonja-meg tőlök barátságos segédét. Háládatosan fogok az Úr felől emlékezni az előbeszédben. –

Az Édes Gergely' Anakreoni verseit azért tészem ide, hogy az Úr higyje-el magát és végye-elő az érdemlett kevélykedést. Idővel mind ezt, mind a' Dayka verseinek ide zárt csomóját vissza várom. – Éltesse az Isten az Urat sok ideig!

alázatos szolgája
Kazinczy Fer[enc]

123. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1802. december 7.

Bétsben Dec 7-diken 1802.

Nem írhatok Édes Lelkem Barátom hoszszasan; de a' legelső üres időmet arra fordítom; hogy ahoz a' Barátomhoz való beszélléssel pihennyem ki magam ezer foglalatosságim között, a' kit lelkemből szeretek, 's a' kit szinte úgy tisztelek mint szeretek. A' kótakat nyomtattatom a' jövő héten. Leküldözzük az Ujsággal hadd vegyék meg hozzá Olvasóink Lillát. de azonkívül Barátom az Úr számára is 500zat nyomtattatok.

Az új betüket varom meg, nem akarom kopottal nyomtatni az Anakreoni dallokat.

Édes lelkem, küldje az Úr a' szókat, ezt a' kintset óhajtva várom. Igaz, ha van közel Floriánja, nézze meg Barátom *hirtelenébe* mert úgy van jól fordítottam é a' Fetskéket, ha időm lett *vólna* ki kellett *vólna* biz azokat tódozni fódozni mert sok helyen a' rövid, sok helyen az igen hoszszú lábai miatt sántikal, bitzeg, de tsak nem maradhattam a' Császárunktól 's hirtelen belé nyoma Ujságába.

Várom a' szókat és Anacreont. – Tökélletes szívü barátja Márton.

Az én kedves Nótam a' Reményhez írt Dall!
Felséges ez Édes Barátom!

Az én Utasító tzímem levelén e' legyen
A Mr. M
Abzugeben in der Leopoldstadt Nro 200.

124. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. december 8.

Érdemes Hazafi!

Midőn a nyáron kérdéseire felelnék, egyszersmind Virgiliussal buzdítám: Tu ne cede malis. – Most annál nagyobb az Örömem, hogy eszköze lehetek a segedelemnek is. Ő Exc. Gróf Szétsényi méltóztatott száz forintoknak általküldését reám bízni. Melly bizodalmat az Ur vigasztalására fordítván sietek általküldeni ezen Assignatiot, melly szerént az Urnak a Debreczeni Apothecarius Ur azon pénzt kifogja fizetni. Tessék néki ezen levelet általadni, és a felvételről quietálni. Még vagyon nálom az Ur számára: *Bibliotheca Hungarica Com. Fr. Szétsenyi,* melly mivel 3 tomusból áll, valamelly más alkalmatosság által fogom elküldeni. Addig is jelentem, hogy azt meg kell köszönni egy egész árkus formájára (folio) készűlt papiroson. Ha tetszik versben, vagy folyó beszédben. Hát a költemények mit tsinálnak? már el múlt a Diaeta. Árpád választatott é már Vezérnek? Én most is tsak arra kérem az Urat, hogy Hexametrumokra vegye Poëmáját, ha halhatatlan akar maradni. A Historiákra, a Kazi Hunniássára egy figyelmetes embert nem szükség emlékeztetni. Minden jókat kíván

Pesten 8^{ik} Decemb. 1802.

Kultsár mk

[Címzés:]

az Urnak
Csokonai Vitéz Mihály Urnak
adassék minden betsülettel.
Debreczenben

125. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1802. december 12.

à Msr de Csokonay.

Regmecz 12. Xbr. 1802.

Nagy érdemű barátom,

Daykámnak versei, 's az Édes Gergely' édessége, eddig kezénél lesznek az Úrnak; 's annyira óhajtom látni, hogy az Úr a' Dayka' Heloízze eránt tett kérésemet teljesítette, hogy a' nagy óhajtás miatt ismét alkalmatlankodom előhozásával. Tégye az Úr azt az áldozatot, mind nékem, mind Daykámnak. Ha én nem is, ő bizonyosan érdemli azt. – Semjénből lett elindúlásom' napján írtam Fráter István barátunknak, hogy az Anyám' házánál eggy Festőt hagyék, a' ki eggy aranyért fest eggy képet, és jól talál; 's arra kértem, hogy általa mind magokat, mind az Urat festesse-le. Némelly ember annyira szégyenli megvallani, hogy hiú, hogy magát nem festeti, ha reá módja van is. 'S eggyszer elkapja a' halál; 's a' megmaradtak kesergik, hogy elveszett barátjoknak ezt az emlékeztető árnyékát nem bírják. Én, mint Franklin, eléggé egyenes vagyok megvallani, hogy hiúság bennem sok van; és hogy értte hálát adok az örök Rendeléseknek, mert az sok szép örömeim' kútfeje.

Ha az Úrnak módja lessz Teleki László nevű Togatus Ifjúval szóllani (ez a' kis Doboziakat neveli) emlékeztesse azon kérésemre, hogy végyen számomra eggy tisztán maradt, az az bé nem firkált elejű Bázeli Homért. – Nagy Gábor Ur megcselekszi hogy kifizeti azt míg magam lemehetek és a' pénzt letehetem. 'S ki tudja, nem adta e Teleki Úr már a' könyvet Spáh Gábor Urnak? Eljen az Ur kedvére, 's engem tartson-meg barátságos indúlatiban.

126. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1802. december 19.

Nagyméltóságu Gróf,
Kegyelmes Uram!

Jobban meg vagyok lepve Excellentiádnak példátlan nagylelküségével, mintsem eláradott indúlatimnak kifejtésére elég és illendő szavakat találhatnék. Egy olly nemes szív, mint az Excellentiádé, érti és érzi a mesterkézetlen szívnek néma ékesenszólását. – – E pausa-jelek tegyék ki tehát magok mind azt, valamit talám más, nálam udvariasabb, de nem érzékenyebb ember, a kifárasztott rhetoricával kivánt volna kierőlködni.

A könyvtárháznak catalogusát még ugyan Kultsár úr le nem küldhette, reménylem vízkereszti debreceni vásárra lejövő pestiek által vehetem: addig is örűlök, hogy e csekély lyrica compositióm által kijelenthetem e rám nézve legnagyobb kincsért viseltető háládatosságomat.

Vajha előbb tehettem volna azt! és bár csak a posta inkább másban hibázott volna! A múlt postanapon t. i. 16. dec. volt szerencsém venni Excellentiádtól az én boldogságom diplomáját: holott a Kultsár úr 8. dec. írott level[e] még az előtt való postanapon t. i. 13. dec. kezemhez jött. Hárítsa el rólam az Excellentiád gyanúját az, hogy ezen az első postanapon mindjárt siettem tenni kötelességemet.

Decembernek 8. napján küldöttem fel az újságba egy ódát, mellyre az Excellentiátok szerencsés jubileuma adott alkalmatosságot, materiát, indulatot: sajnálom, hogy ennyire késtek még vele.

Az isten boldogítsa Excellentiádat nemes feltételeiben és tarsa meg fontos életét! Édes nemzetünknek geniusa pedig koszorúzza meg oltárait az Excellentiád nagy nevének, melly ollyan halhatatlan, mint az az én tiszteletem, a mellyel maradok,

Nméltóságú Gróf!
Excellentiádnak

dec. 19. 1802.

alázatos hív szolgája
Csokonai Vitéz Mihály s. k.

127. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Bagamér, 1802. december 26.

Tekintetes Úr!

Egyedűl az a' Reménység hozott ide Bagamérba az Innepekre, hogy majd a' Tekintetes Úrhoz Semjénbe egy félnapra általalmenvén, szerentsém lesz holmi Literariumokról szólani, 's jelesben *Daykának hagyományi* felől bővebben értekezni. Én itt az únalmas hosszú estvéken egy futó Recensiot tettem minden Munkájin keresztűl, melly *Farrago* mintegy 2 árkusra terjed: óhajtom előbb közleni a' Tekintetes Úrral, míg kezemet a' szent maradványokra tenni merészelném. Különben is lehetetlen a' két Heroidummal boldogúlni a' *Colardeau'* Originálja nélkűl. A' Pope' két kis Levele megvan nálam Frantziául. Méltóztasson a' Tekintetes Úr, Vásárra béjövén két vagy három fertály Órát Czélunk' elegyengetésére üressen tartani: a' mire Nagy Gáborunk' egyik szobáját legalkalmatosabbnak ítélném. Készségem csüggedni nem fog, csak a' jó Múzsák el ne hagyjanak. –

A' mi a' Festőt illeti: a' Tekintetes Úrnak rólam való gondoskodása meghaladja érdememet, akár a' személyest, akár a' közönséget illetőt. Részemről a' hiúságot magam vadászni nem kívánom, de ha hiúságommal a' mások' hiúságának kedveskedhetem, miért volnék makats és durczás? Én ugyan Rousseau' embere vagyok: de *az Öreg Urban* is nem volt é sok efféle, a' mi néki mégis illett, sőt Characterének umbrázatja volt, vagy inkább fényezetje? Már a' Bécsi Magyar Institutum a' múlt Tavasszal, hogy Pesten valék, megkért, hogy adjam által nékik, és ők a' derék Czetterrel ingyen kimettszetik. Ráállottam kívánságokra, gondoltam, hadd bábozzanak vele. Van a' barátságnak, van a' Tudósi characternek, van a' Nemzetiségnek bábja; mi több? a' Vallás holmi báb nélkűl hideg és sikeretlen. – Ők énnékem, mivel, a' mint említém, akkor Pesten napoltam, egy Budai Rátz ifjat jovallottak, a' ki ½ Souveraindorért fest és szerentsésen talál; Csúri barátom, a' ki a' Vátzi Siketnémák' Perceptora, ezzel festettette le azonegy Papirosra *ad vivum* T. Domokos Lajos és T. Sinai Miklós Urakat – szemközbe!! Bétsi Barátim arra kértek, hogy ha több festéssel

mehetnék fel magam, Czetter jobban dolgozhatna a' Rézre. Tavasszal külömben is fel kell mennem. Vásárkor erről is tanátskozhatunk.

Addigis változhatatlanúl maradok
a' Tekintetes Úrnak

Bagamér. 26d. Xbr.
1802.

hív tisztelője
Csokonay.
mk.

[Címzés:]

Tekintetes Kazinczy Ferentz Úrnak,
tellyes tisztelettel.
Semjénben.

[Melléklet:]

Gr. SZÉCHÉNY Excához
midőn a' Nemzeti Könyvházzal megtisztelni
méltóztatott.

Hol jártok, óh Fél-Istenek! óh nemes
Árnyékok itten? Ki 's mi hozott ugyan
E' Hortobágy' pusztáji mellé,
E' Magyar Arcadiába, kérlek?

Ti új világot hoztok az én setét
Honnyomba, 's új fényt. Érezem isteni
Íhlésteket; 's lantot ragadván
Hódolok elleneállhatatlan

Súgáritoknak. – Volt az Arany Világ,
Mellybenn az Égnek Sorsosi a' szelíd
Emberhez is bészálltak; 's így lett
A' *Filemon'* kalyibája Templom. –

Ti halhatatlan Lelkek! az érdemet
Megsokszorozván drága Hazátokon,
Buzgányra termett markotokba
Pindusi tollat egyengetétek;

'S most már az ázur Menny' palotájiban,
A' menköveknek hámorain felyül,
Megistenített ajjakokkal
Vészitek a' diadalmi nektárt:

Mégis magános nyugtai köztt ihol
Egy elfelejtett kis danolót, magyart,
Meglátogattok. Mint köszönjem
Isteni táborotok' malasztját?...

Kúlcsárom! itt vagy?... Tán Te valál dicső
Félisteninknek jó Kalaúzza? Szólj,
Hogy hű barátságod' fogadjam;
'S Isteneinkre töményt bocsássak.

Ne nékem intézd a' köszönést, Magyar!
Ne nékem intézz tárogatót, töményt:
A' *Czenki* oltárokra tartsad
Innepi tárogatód', töményed'.

Tudod hogy ott áll temploma a' szelíd
Múzsáknak; ott van pitvarok a' fejér
Jótételeknek; ott adott helyt
Calliopédnak ama' Nagyember,

Ki Nemzetünknek Lantosit és feles
Írójit a' köz fényre kiálltatá.
Gőzburkok űlték Szent neveknek
Csillagit a' buta Léthe' partján.

SZÉCHÉNŸ' csendes Virtusa bétöré
Az ólom éjnek százszeres ajtajit,
És Nemzetünk' Kertébe rakta
A' siket Élizium' babérit.

Most látogatják régi Tudóssaink,
Vagy elfogadják, hív Unokáikat:
Hozzád is elkísértem őket –
A' kegyes *Életadó'* szavára.

Óh gyáva lantom' húrja, miért rebegsz?
Óh, hogy nem onthatsz olly teli hangokat,
A' millyekenn az égi Sférák
Hármoniáznak az isten-áldó

Mindennek öblén?! – Méoni trombiták,
Lezbószi Lantok dörgik az emberek'
Meggyilkolójit, 's homlokoknak
Vérpiatzára babért kötöznek.

Egy, tartományok' ostora, milliom
Élőket öl meg; 's ímhol az ő neve
Hérós: Ugyan Néked mit adjunk,
Óh TE, ki ennyi Halottat ismét

Életre hoztál? Óh TE, ki annyi sok
Élőknek édes Gyámola, Dísze vagy? –
Nagy Gróf! az Élők, Holttak, eggyütt
Zengedezik kezeid' csudáját.

Ní! a' Jövendők', ní! az Utóvilág'
Képespiattzát látom az Éj alól
Felnyílni, 's a' SZÉCHÉNŸ Névvel
Hallom az Aeonokat susogni.

Gyémánt Kopáttsal*, láť d, ahol a' komoly
Történeteknek termetes Angyalát;
Ím, ím Neved' roppant betűkkel
Vágja be a' *Krapak'* oldalába.

* *Kopátsnak* hívják a' Tiszamenti Magyarok, a' bányász-csákányt, a' fagy- és verem-vágot. Ez a' Szó mind a' természettel, mind a' nyelvvel, vagyis, mind a' kettőnek Tónusával megeggyez. Innen: *Kopátsolni*.

NB. Az említett *Catalogus Bθecae Nationalis* '.t a' Gróf csak ingyen osztatja ki: mostanába küldötte meg nékem Kulcsár Úr által, 100 Rf. Présenttel.

128. Csokonai – Nagy Gábornak
Bagamér, 1802. december 26.

Jó Barátom! Tudakozódj azon Pictor felől, a' kiről T. Kazincy Úr írt vala, 's hozz hírt róla haza jöttöddel. Élj szerentséssen!

Bagamér. 26d. Xbr.
1802.

Csokonay.
mk.

[Címzés:]

Prokátor Nagy Gábor Úrnak, tisztelettel.
Semjénbe

129. Csóka János – Csokonainak
Érsemjén, 1802. december 30.

Kedves Ur!

Az Innepen vett Levelére, Innep után való nap nem válaszolhattam az alkalmatosság nem léte miatt, tegnap pedig itt olly rút idő vólt, hogy a' jó kutyát sem verte vólna ki az ember. Most már örömest felelek. –

Kazinczy Ferentz Ur Regmetzen van; mikor fog Semjénbe jönni bizonytalan; ha késik, több Leveleivel edjütt az Ur Verseit is után küldöm. – A' Pictor még Semjénbe múlat; ha itt dolgát végezi, Mihály falván szándékozik a' Bernáth

Gedeon Ur szobait kifesteni. Már beszéltek edjmással, de alkujok nintsen, ha e meg lessz nem hamar fog innen a' mi tájékunkról el menni. – Többire alazatos tiszteletem mellett, vagyok
Az Urnak

Er-Semjenben d. 30
Decembr. 1802

kész szolgája
Csóka János
mk.

[Címzés:]

Az Urnak
Csokonai V. Mihály Urnak egesz tisztelettel.
Bagamérban

130. Szeless József – Csokonainak
Kecskemét, 1802. december 31.

Kedves Barátom Uram!

Valamint Személyének; úgy esmeretes Munkájainak is mindenkor tísztelője 's betsülöje lévén, mind a' kettö arra már régen le kőtelezett, hogy semmit el ne mulassak, mellyel Barátom Uram eránt szives índúlatomat meg bízonyíthassam. Éppen ezzel a' jó Indúlattal vettem mind a' két betses Levelét Barátom Uramnak; az elsőre még akkor meg is tettem azon Választ Pestre hogy Kún István Úr által praesentalt; de nékem által nem adott 10 Exemplárok egyszerre el kelvén (mellyekbűl Kún István Úr nekem is 40 Xrokért adott) az Árát ugyan Kún István Úr Institoris Urnak a' mint az ide zárt bizonyitó Levele mutatja, által adta légyen: hova tévejedhetett pedig el Levelem azt nem tudhatom, melyben arrúl is emlékezetett tettem, hogy az 100 Exemplarokat Debreczenben el kűldöttem; de a' mellyek reméllem hogy

kézhez is szolgáltattak: – Mostani Levelébűl értém Barátom Uram azon betses Munkáinak világ eleiben való jővését; mellyeknek híre e mi Tájekunkon is a' Sajtót régen meg előzte; minden hizelkedés nélkűl mondhatom ohajtva várják ezen Darabokat is nálunk, és arrúl bízonyossa tehetem Barátom Uramat hogy mindenikbűl 10. 10 Exemplár kőnnyen el fog kelni: ha hogy pedig tőbre leszsz szűkség fogom az eránt is túdósítani Barátom Uramat. Én pedig mindenkor nyereségemnek fogom tartani, ha nem a' 10^{ik} Exemplárért; hanem azon Barattságért valamíben szolgálhatok; mellyel Barátom Uramnak bennem helyheztetett bizodalmát meg nyerhetem; és a' mellyet én nagyra betsűlvén ennekutánna is ki kérek: Fiscalis Szomor Máté Úr, és az én kedves Feleségem szives Köszőntését Barátom Uramnak kedvesen vévén, mind ezek; mind pedig azok, kík előtt Barátom Uram mind személyénél mind munkainál fogva friss emlekezetben vagyon szivessen tisztelik, és én is magamat tapasztalt régi jó szivűségeben ajálván állandóúl maradok. Ketskemet. 31^{a} Xbris 1802.

Az Úrnak Barátom Uramnak.

igaz szivü Barátja
Szeless Jósef

Azonn tiz exemplárnak az árát, a mellyet Csokonai Úr maga által adott Én nékem Pesten; hogy Ketskeméten adjam el, el is adtam, és az árát fel is vittem Pestre az Institoris Kőnyváros kezében: amellyről recepisset adott és akármikor producalhatom, hanem mostan kezem kőzőtt nintsen, mivel a ládám másut vagyon.

Kún Istvan mp.
G[eome]tra.

[Címzés:]

Az Úrnak
Nemes N[em]zetes, és Vitézlő Csokonai Vitéz Mihály Urnak tisztelettel ajánlom
Debreczenbenn

1803

131. Márton József és Császár József – Csokonainak
Bécs, 1803. január 4.

Bétsben Jan 4. dikén 1803.

Lelkem Barátom! Jaj!! be örültem; be örültünk, mikor olvastuk, hogy Sz. György napra láthatjuk itt, 's karunk közzé szoríthatjuk az Urat!! Tsak ez a' tiszta öröm megerdemlené, hogy tekintetbe vévén azt Barátom; annak idejében feljönne. Jöjjön, az Egek áldják meg: Itt nálam szállása mindene leszsz. Tsak jöjjön.

Most ezer a bajunk nem írhatok.

Tegnap vettem a' levelet, 's tüstént megvettem a' magokat, 's által is adtam Nagy Jósef Urnak 200 féle virág maggal ugyan többet küldök, de azt fogadta a' sogor, hogy tsak rám valo nézve küldi, tudja hogy még megköszönik, nem hogy kelletlen lenne. Utasítottam Fazékas Kedves (de még esméretlen) Emberemhez. Keresse kérem ott. Tisztelem szívből ezt a' derék Urat 's tsókolom az Úr eránt viseltető barattságáért.

A' propos.

Tselekdje meg azt Barátom az Úr! hogy Földi Írásai küldödjenek fel most Nagy Jósef Úr által pro Magyar Hírmondó, 's izenje meg az Özvegy, hogy mit kér érte, Görög Barátom megadja, a' ki bár a' Korona Örökös Hg. nevelője is, de Ö Felsége megengedte, hogy a' mi Institutumunk Directora legyen ezután is.

1. Elveszett a' levél, mellybe Gróf Szecseni Hazasságara írt versek vannak!!! Várjuk hát újra.

2. Mettszik a' kótakat, a' 12. Magyart pedig küldöm a' jövő postán, vigyázni kell hát az Ujságra akkor. Vale.

Kedves Csokonaim Édes Andrádom!

Légyen nékünk a' te fogadásod szerént. Jöjj fel Edes Barátom, *hogy a' Kirisztus áldjon meg*, majd meg lásd, hogy

meg nem bánod. Beteges erővel iszom addig is éretted Márton Józsefbarátommal. Ha fel jöszsz szállás és más dolgokkal a' provideál, a' ki téged óhajt látni. Esmérd meg ki irta ezen sorokat? – – –

132. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1803. január 7.

Bétsben 7-dik Jan. 1803.ban

Barátom! Meltsgs. Rhedey Lajos Úr az a' nemes lelkű Hazafi a' ki a' most kiadandó Lexiconra egynehány száz forintot ajánlott. – Kérünk tehát, hogy az ide zárt szép Deák verseket fórdítsd le Magyarra; hogy mi azokat a' deákkal egygyütt kiadhassuk az Ujság mellett. – Már ezt megengedi a' Mgs. Censor Úr, nem úgy mint a' Svajtzeri Szabadság fáról szólló eneket. – (Azza[l] a' fordítással megelégedett Görög Úr, de meg is lehetett.) Azomban tsak ugyan azt mondta, hogy Originálisnak sokkal jobb a' Te eszed Barátom!

A Lexiconra, szeretném ha Debreczenbe sokan fizetnének előre ezen az okon.

I. A' Lexicon többe kerűl annál, mint a' mennyi az ára praenumeratióra, de ezt nem akartuk ki trombitálni. Minden árkus 32 forintba kerűl, pedig leszsz a' két rész mintegy 120 árkus.

2. Nem nyomtattatunk több exemplárt 1000 nél, mert ki győzné pénzel, 's papirost se kaphatnánk.

A' ki tehát praenumerál nyertes leszsz, mert azután 5 forinton se kap exemplárt. Mi azt gondoltuk hogy mintegy 300, 400 praenumeráns leszsz, 's már is több van 500 nál, pedig tsak 6 helyről, még Patakról sem jött. –

Nem jó volna é a' Debr. Colleg. Seniorával ezt a' tudósítást elhordoztatni egy listával házról há[z]ra, hogy praenumeráljon a' kinek tetszik. – Én ezt kedvezésböl tselekszem; 's ha nem tsinálják, az ő károk.

Így akarjuk megtanítni a' Publicumot, hogy mászszor praenumeráljon!!!

133. Csokonai – [?Deáki Istvánnak]
[Debrecen, 1803. január közepe–február közepe]

Márton Jósef Úrnak Magyar és Német Lexiconja, már a' Sajtó alatt vagyon: mikorra kerűl ki, bizonyosan nem tudhatni, de, hogy sokára nem halad, reménylhetni. – A' Debretzeni Ifjúság eránt való különös hajlandóságából jelenti általam, hogy noha a' Praenumeratió' ideje már régen eltőlt, 's az Előre fizetőknek száma is haladván az 1300-at, már praenumeransok nélkűl is végre hajthatna egy olly költséges Munkának Kiadását a' mellynek árkusa 34 Rftért nyomtatódik, sőt a' mi több, a' munkának az árra tsaknem haladja a' praenumerationalis taxát: mégis abban az egynéhány Exemplárban való veszteségét, a' mire a' Debretzeni Tanúló Ifjúság praenumerálni kíván, nem sajnálja ezen Anyaoskoláért, 's a' Német Nyelv tanúlásának itt lejendő könnyebbítéséért feláldozni. A' Munka terjed 57 árkusra, és mintegy három annyi lesz, mint az eddig kézbe forgott oskolai Lexiconja.

A' kiknek tehát a' Munkát megszerezni kedvek vagyon: ne sajnálják a' praenumeralni való Taxát ~ 2 f. 00 Xrt Contrascriba Uramnál Szeredai 4 óráig letenni. Az úgy nevezett *Ladenpreis*, vagyis köz árra a' Lexiconnak, azoknak tudniillik a' kik nem praenumeráltak harmadfél annyi lesz, ~ 5. f. 00 Xr. Ne sajnálják azokkal is, a' kik a' Városon laknak, ezt a' Tudósítást az említett ideig közölni.

A' kik a' nevezett Lexiconnak Plánumát eléggé nem esmérik, olvashatnak felőle a' Márton Úr' Tudósításában, mellyet Bétsben nyomtattatott ki, és Contrascriba Uramtól a' megolvasásra kikérhetni.

Ne sajnálja az Úr ezt a' Publicatiót leíratni, és elhordoztatni; a' pénz nem jut eszembe, pótolja ki az Úr.

Csokonay
mk.

134. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. január 10.

Drága Úr!

Az Prefectus Kultsár Úrtul, nékem kűldet czedulát kezemhez vettem azonal az Számadasomat elkiszitettem vagyon az Úrnak nalam Szép pinze 15. Rft. 40. X. Ha Valameik Pesthi kereskedü Kiss Istvan Úr vagy Kalapos Úr aki Véle jár le teszi Az Úrnak, mihánt Haza jöne én azonnal meg adnám, amell pinz ide haza enyihány az Úrnak Szóló Levilel levan petsitelve, mert meg tsalatkosztam, ugyan az Kultsar Pref. Úr kűldett hozam egy Deakot Nagy János nevezetütt aki és Bitskire volt karatsonra, még alkalmatoságot talált hatszor ís megfordúlt nálam egirvén hogy elviszi, azonban tsak aszt vettem észre hogy itt Hatta. Ugyan Debreczeni Lakossal Eszenyi Mihallal hasonlóképen jártam. ha az Szegethÿ Mihály Úr Tipographus ezen pinzt le tenni én itten Pesthen minyar az Patzko Urnak meg adnam. amidőn Sok jókal Tisztelem s vagyok

Édes Urnak

Pesthen 10^{dik} Jan. 1803.

kűteles Szolgája
Mos. Institoris Gabor mp.

[Címzés:]

Az Urnak
Csokonai Vitész Mihály Urnak Tisztellettel.
Debreczenben

135. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. január 14.]

Barátom! Az Anakreon még se szabadúlt ki a' Censuráról. Minden kézírások felette sokáig hevernek most ott, mert sok rakásra gyűl 's Censor, a' Magyar Nyelvre tsak kettő van. Mihelyt kiszabadúl azonnal nyomtattatom. A' Kóták mettsződnek. – Jön é most *szó* a' Lexiconba való? Mert ezt ugyan óhajtom ám!

Nints a' Kossovits 12 Magyarja sehol is. Tehát azt az egy Exemplárt küldöm le a' mellyről most mettszik a' 12-diket; a' *Földiekkel játszó* etc. Excellens áriat.

Légy jó egésségben

kívánja barátod
Marton Josef

Ez is lefordítani való: Magyarra: de az originált viszsza várom; most nints időm hogy leírassam.

[Címzés:]

Csokonay Vitéz Mihálynak.
Debreczenbe.

136. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1803. január 19.

N. Mélt. Gróf, Kegyelmes Uram! Tellyes tisztelettel 's háládatossággal volt szerentsém tegnapi napon venni Kultsár Úr által Excellentziádnak Nemzeti Könyvházát; mellyben kimutatott kegyes Grátziáját Excádnak, még Xbr. 19d. Postára tett alázatos Levelemben megköszönni el nem múlattam. Említett Levelemről azért szóllok itten is, hogy, mivel azon postán Kultsár Úrhoz küldött Levelem a' mint gyanítom, eltévelyedett, félek, hogy az Excádhoz írott Hálaló Levelem is a' belé zárt Odával, arra a' bosszús sorsra talált jutni.

A' rövid időhöz képest is nagy részét keresztűl néztem a' Catalogusnak, és úgy vettem észre, hogy a' Debretzenben és ezen a' Környéken kijött de már rítkúlt félben lévő Magyar és Magyarországi könyvek közűl, sok nem kerűlhetett a' Dunán túl lévő Környékekre. Példáúl említem Apáczai Csere János[nak] a' XVII Század' közepén Erdélyben kiadott Encyclopaediáját, melly avagy csak azért is emlékezetre méltó, hogy ő minden technicus terminusokat Magyarúl tészen ki a' Tudományokon keresztűl. Különössen a' Debretzeniek által kiadott Görög és Deák Classicus Auctorok' Editiói (nálunk a' Régi Literaturának eleitől fogva nagy lévén a' divatja) jollehet számosak, mégis alig említtettek. Négy nevezetes embereink dolgoztak azoknak Kiadásán Debretzenben. 1/ Maróthi György Professor, a' ki valamint az Astronomiának, Arithmeticának és Musicának, úgy a' Görög és Deák Literaturának is első Statora volt Ref. Collegiumunkban. 2/ Szilágyi Sámuel Prof. Superintendens, ki Henriássáról és II Jósef Cs. barátságáról esméretes. 3/ Sinai Miklós Úr, 4/ Budai Ésaiás mostani Professora a' Közönséges és Nemzeti H[isto]riáknak, 's a' Görög és Deák Literaturának, a' kitől már nálunk édáltatott Cicero de Oratore, Terentius, Julius Caesar, Livius stb. Ezt a' Megjegyzésemet azért mérészlem Excádnak feltenni; hogy, ha egyűgyű, de a' nemzeti Tudományok mellett mindenkor buzgóságos szolgálatommal parantsolni méltóztatik, az ezen a' Környéken találtatható Magyar nyelven, vagy Magyaroktól írattatott könyveket Excád számára öszveszedni szerentsémnek tartándom.

Így a' MUSEUM' számára alázatosan bátorkodom néhai Dr. Földi Jánosnak, a' Természeti H[isto]riára 15 eszt. alatt öszveszedett Gyűjteményeit recommendálni. Az ő tzélját és szándékát bőven méltóztatik esmérni Excád az ő Fűvész Tudományról kiadott Kritika és Rajzolat nevű Proludiumából. Tehát röviden szollván ő azt akarta, hogy a' Természeti H[isto]riának mind a' 3 országát Magyar Nyelven kiadja, még pedig a' Linné Systemája szerént. Ki is jött az Állatoké: de – fájdalom! éppen a' melly holnapba az világot látott, abban költözött el a' Tudós és szorgalmatos Iró. A' Botanicára is, valamint szintén a' Mineralogiára, már öszveszedett ő minden Matériálékat, úgyhogy azok csak a' rendbeszedő és elrakó Kezeket várják. Egy Európai Nemzet sem ditsekedhetik még azzal, hogy ő néki tíszta, világos, okos, és Syste-

matica nomenclatioval bíró Nat[uralis] H[isto]riája volna. Homály, zűrzavar és egész Chaos uralkodik, a' Németbe szintúgy, mint a' Frantziába, vagy akármellyikbe. A' Magyar mutathatott volna ebben a' fontos pontban remeket; ha a' Halál tőlünk nem irígylette volna Földiben ezt a' szerentsénket. Én az említett Tudóssal 6 esztendeig voltam szoross barátságban, esmérem studiumit, esmérem kézírásait. Ha méltóztatik Excád parantsolni: az Özvegytől megalkuszom azokat. – Hasonlóképpen nevezetes Diplomatica (és többnyire originalis) Gyűjteménye vagyon itt Debretzenben Nagy Gábor Barátomnak, melly mintegy XX Tómusra terjed kissebb, nagyobb Foliántban.

De most többeknek előszámlálásával nem kívánom Excádat terhelni: ha effélékről parantsolatot veszek, akkor kötelességemmé válik az, a' mitől most tartok, ne talám alkalmatlanságra légyek.

Addigis van betsűletem Excádnak a' Magyar Kleisttel udvarolni; mellyhez ragasztom egy csekély és futó Munkátskámat, melly csak Completatiora való.

Örökös tiszteletem mellett magamat újra az Excád nagy lelkű Indúlatiba ajánlom és maradok

N. Mélt. Gr. Excádnak lekötelezett alázatos szolgája. Cs. M. mk.

Debretz. 19 Januar. 1803.

137. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1803. január 19.

N. Mélt: Grófné, K[egye]lmes Assz[onyo]m! – Volt örömöm, szerentsém és betsűletem a' N. Mélt. Gróf Ő Excájának erántam érdemem felett kinyilatkoztatott Kegyes Grátziáját minapi Leveléből olvasni, és érezni: melly példátlan Indúlatját egy olly Nemes Nagynak, tudom, hogy az Excád érettem tett Közbenjárása is öregbített: ahonnan a' legfelsőbb Grádusra van emelve Excád eránt való tiszteletem és örökös háládatosságom.

Szomorú napjaimban is az elragadtatásig örvendettem az Excátok boldog Jubiléumának; melly Enthousiasmusom öröm Könnyekbe olvadott fel, 's azon csekély odába; a' mely-

lyet még az ősszel felküldöttem a' kiadás végett a' Mr. Hirmondóba, de a' mint a' múlt héten irták Bétsi Barátim eltévelyedett. Bátorkodom tehát most magának Excelládnak lábainál letenni, azon két Kleissttal, mellyet ide zárok: méltóztassa őket úgy venni Excád mint csekély, de érzékeny és háládatos szívből származott Zálogát annak a' mélly tiszteletnek, mellyel holtig való kötelességem szerént maradok

N: Mélt. Grófné! Excádnak alázatos kész szolg[ája] Cs. M. mk.

Debretz. 19 Jan. 1803.

138. Csokonai - Kultsár Istvánnak
Debrecen, 1803. január 19.

Jóakaró Barátom! Csudálkozó Szégyennel, 's nem kevés sajnálkozással olvastam az Úrnak T. Professor Budai Úrhoz küldött Levelében, hogy az én Válaszom még kezéhez nem adódott. A' dolog így vagyon:

A' Grófnak Ő Excájának még 19 Novbr. datált Levelét, a' Postán, noha mindég itthonn voltam, csak 14 Xbris vettem: válaszoltam rá 16 Xbris 's meg küldöttem egy úttal a' Bθecáért való Hálaódát foliumon írva, mellyet az Urral is itt közleni kívánok.

Az Úrnak 8 Xbr. írott Levelét vettem 11. Xbris, és így elébb mint az Ő Excájáét: arra is válaszoltam 16 Xbris, éppen akkor mikor a' Grófnak. Méltóztassa tehát az Úr a' Postán megnézetni.

Mái napon írtam a' Grófnak is, a' Grófnénak is, Ő Excájoknak 's ímé írok az Úrnak is: de az országos Vásárra véletlenül reám tódúltt és halmazott bajok miatt hosszabban nem írhatok.

A' 100 f. és Quietantzia felől méltóztassék az Úr jövő hétig nyúgottan lenni: most azért nem küldöm fel az utólsót, hogy a' miket Cons. Schraud Úrnak kivánnék a' Quietantzia mellett felkűldeni, még el nem készíthettem. A' Vásár tágúlásával tágulni fognak bajaim is. Akkor mindent végre hajthatok; 's reménylem Küldöttjeimmel is egy kis időmúlatást tsinálhatok az Úrnak.

Változhatatlan tisztelettel maradok
az Úrnak Debretz. 19 Jan. 1803. tisztaszívű k[ész] k[öteles] sz[olgája] Cs. M. mk.

139. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1803. január 30.

Pest 30. Januar. 1803.

Bizodalmas Drága Úr.

Az Úrnak meg-nyugtatására jelentem, hogy a' Magyar Bibliothécám Lajstroma vétele iránt tett feleletét, úgy küldött Munkáit-is az Úrnak nagy köszönettel vettem. Nagy Gábor Prókátor Úrtol a' Diplomatica Collectiója I. Tómussa iránt magától vettem levelet, mellyre már válaszoltam-is; tsak árra kérem az Urat-is, hogy annak képes árát szabja, és a' többi XIX. Tómusoknak Lajstromát-is velem közleni ne sajnállya. Néhai Dr. Földy János Irásai mivoltok és árok iránt bővebb tudósítást várok az Úrtól, egyszersmind árra-is kérvén az Urat, hogy a' Nemzeti Literatúra előmozdítása iránt viseltető buzgósága szerínt ne terheltessék nékem egy tellyes Elenchust küldeni a' Debreczeniek által kiadott, vagy bizonyossan kiadandó minden Görög és Deák Classicus Autorok Editiójiról, hogy ebből meg tudhassam, mi hijjával légyen még a' már Nemzeti Bibliothéca. Addig-is pedig, ha az Úr ugyan tsak a' Nemzeti Bibliothécába tartozó régi Könyvekre akad, mellyek jól vannak conserválva, és Képes áron szerezhetők (a' mit akárki felől-is fel lehet tenni, mivel azáltal a' Haza díszének és Javának áldozik) tsak tessék azok felől engemet előre tudósítani, ne talántán Duplicátumokat vegyek. Ezek mellett igaz tisztelettel vagyok

Az Urnak

Kész, köteles szolgája
G Széchényi Ferentz

feleségem e Napokban Kultsár Ur által meg köszöni az ajándékot.

[Címzés:]

de Pest
Monsieur
Monsieur Michel de *Csokonay.*
à *Debreczin*

140. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 5.

Ttes. Úr! Abból a' reménységből, hogy a' T. Úrhoz Semjénbe szerentsém lehet, 's véle Daykáról és egyébről személyesen szólhatok, kimentem Karátson előtt Bagamérba, és onnan Semjénbe postát, 's az Úrnak ott nem létét meg tudván, Levelet küldöttem. Melly Levelemnek foglalatja szerént bízodalmam volt, hogy a' Tek. Urhoz Debretzenben a' Vásárkor szerentsém lehet; az a' szerentsém sem érvén bétellyesedését, reá mind eddig várakoztam.

Minthogy tehát minden reményem, szerentsém és várakozásom hijjába esett: nem akartam tovább az időt halasztani; és ezen tzélból közlöm Levél által a' Dayka' Maradványit illető gondolatimat, mellyeknek némelly részét, még Karátson tájba hánytam vetettem papirosra, most pedig egy folytában menő Munkátskába illegettem. Méltóztassa őket a' Tek. Úr megolvasni, vélekedését 's további szándékát bővebben tudtomra adni, akár Levél által, akár a' mi jobb volna, Semjényi vagy Debretzeni személyes beszéllgetés közben.

Én, a' mi engem illet mindent megtészek, a' mi tőlem kitelhetik, 's örömömnek tartom ha Dayka Árnyékának 's az ő Nemes tisztelőjének és barátjának valamelly kedves dolgot tsinálhatok. Hogy pedig vagy kevesebbet ne tégyek, mint a' mennyit várnának, 's negligentiával ne vádoltatódjam; vagy többet bátorkodván kelletinél, vakmerőnek és durtzás Aristarchusnak ne mondassam: provinciám' határinak körűlírását, 's magamnak arról előre való gondolatimat közleni

kívántam. Erre a' tzélra mutatnak eme' *Jegyzések és Említések a' Dayka etc.*

[Itt kellett következnie a nevezett tanulmánynak.]

– Ezen Recensiom mellett is megmaradok elébbi ítéletemben hogy Diplomatica hűségből hadd jöjjenek ki az Alexandrinussai Dayka Gábornak. Én mihelyest válaszát vehetem a' Tek. Úrnak, vagy személyes öszvejövetelhez lehet szerentsém: azonnal a' magunk köztt tejendő egyezésnek pontjai szerént mindent elkövetek Dayka' Maradványin, valamit jónak, és rám nézve lehetségesnek találándunk. Addig is eleitől fogva való tökélletes tiszteletem mellett állandóúl maradok a' Tek. Úrnak a[lázatos] k[ész] sz[olgája] Cs. V. M. mk.

Debretzenben 5. Febr. 1803.T. N. Kazincy Ferentz Úrnak, egész tisztelettel Semjénbe.

141. Márton József és Császár József – Csokonainak *Bécs, 1803. február 9.*

Betsben Febr. 9-dikén. 1803.

Édes Barátom. Vettem kedves levelét, a' pénzt is. 5 ft. 28 krajczárban. Szívemből örvendek, hogy Gróf Széchény Ő Excellentiája Hazánk Nagy oszlopa, az Urnak betsét esméri. Adjon Isten több illy pártfogókat!! Nékem is megküldötte Ő Excja a' Catalogust III Darabban, de még nem feleltem! Bizony, nem érek rá!!! Még is minden dolgaimnak eleibe tettem eddig, ha igazat kell már vallani, a' Kedves Barátom dolgait. Mind az Anakreoni Dallokat, mind a' kótákat leírattam kétszer, 's bé adtam a' Censurára. Hogy mind eddig ki nem adták! róla nem tehetek. Egész árkust kellene nekem arról írni, hogy millyen lassan megy itt minden a' mi Censúrára kerűl. – Miólta a' Censurae Officium a' Politzia alá vettetett, nem lehet azólta valamelly Mptumot egyenesen a' Censor kezébe adni, mint azelőtt; akkor esmerősömnek Tek. Engel Urnak adhattam vólna: de most, tsak azt – hogy Lexiconomat ne kelljen kétszer leíratni; és hogy tsomónként vagy is betűnként adhassam bé 's nyerhessem viszsza, há-

rom ízbeli kérésemre nyertem meg, akkor is egy Nagy ember maga közbevetése által. A Kótákat két táblára kimettzettem már készek. Ma vévén a' levelét Kedves Barátom az Urnak, nagyon nehezen esett, hogy még sints semmi! 's pedig már mostani Vásárra várta az Úr! én tehát tüstént kotsira ültem, (mert a' szállásomtól jó 3 fertály orányira lakik a' kóta mettsző) ki mentem ahoz a' pribekhez, hogy nyomtattasson nekem tsak két exemplumot, hogy leküldhessem a' Szerzőnek etc. de a' Pribék azt mondotta, Wir haben den strengsten Befehl, nichts aus der Hand zu geben, wo eine Schrift unter dem [?] ist; bis das Imprimatur nicht erfolgt und uns gezeigt wird! Már tehát mit tehetek rólla ha minden buzgó törekedeseim után se mutathatom jelét, hogy a' mit magamra vállaltam abba eljárok. Ha ki jön a' Censuráról a' Dall két nap kész leszsz. a' masik is tösténT nyomtatódik. –

A Lexiconra, ha vevői lesznek, a' pénzt T. Sárváry Uramhoz kell adni. Oda is írtam eránta. Az A. es B. betű kézírásba 57 árkusra ment de nyomtatásba kilentz, hozza lehet ebből vetni mennyire megy majd!! Subscriptiót el nem vehetek. Mert nekem számolni kell, mind a' pénzről mind a' Praenumeránsok számáról. A' könyvbe senkinek sints haszna, tsak a' Praenumeránsoknak. – Ha Gróf Sz. Ö Exc. A' Bibliothecához hívja meg az Urat, ott társa leszsz Petkovits Úr, a' ki talpig derék ember, 's maga a' jóság, és emberség!!

Tisztelem szívesen Fazekas Urat. a' Diószegi Uramon esett szomoru történet felette erdekli szívemet.

Rj. Ja Ja ich kenne ihn wohl, er ist aber jetzt in Debreczen. Mi a' menkőnek nem irtál nékem édes Csokonaim?

142. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február ?12.]

Lehetetlen irnom, Kedves Édes Barátom! Tegnap előtt kaptuk viszsza gyönyörű Verseit a' Mgs. Censortól, és így telyes lehetetlenség vólt azokat kinyomtattatnunk, a' mit felette fájdalmas szívvel kell jelentenem. A' Kótákat megjobbítattam. Beteg vóltam; nem lehetett ez után is járnom, mert

már eddig kész vólna. A' Mélt Rhedey-Úrét tsak ugyan, nóha tulajdon költségen, kinyomtattatám. Illyen betűkkel leszsz az Anakreon, így az Áriák is. Ez a' Basíliai papiros felséges! Soha ne nyomtattassa, gyönyörü Munkáit Édes Lelkem másutt, itt mind Felségesen kinyomtattatom én, és reménylem oltsóbban mint Kassán a' hol azomban többet nyomtatnak!!! Meg se néztem a' szemrehányást, ha hiba van benne megjobbítom. Adieu Édes Lelkem!!!

143. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február 15.]

Csak ugyan kapék egy kis papirost.
Kérem az Urat, édes Barátom, mennyen el Prof. Sárváry Urhoz, 's tiszteletem mellett mondja ezt:

Vettem a' pénzt mind az Ujságokért, mind a' praenumeransokét. Irnom lehetetlen: felette nagy Confusióba vagyunk.
Mgs. Görög Úrnak kéntelen voltam meg mondani, hogy jött számára kőnyv, hanem kőttetem, ugyan akkor megmondtam azt is, miért hogy kőtetlen jöttek.
Esterházy Pál Ő Hgségének magam által adom ha kész leszsz a' könyvet.
'S Majd akkor bőven írok.

Adieu.

144. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február 18.]

Édes Barátom! Küldöm a kimettzett gyönyörü Áriákat. Utoljára, tsak ugyan abban állapodtunk meg, hogy maradjon el ez: *Vontatva:* és légyen 1. *Lassan 's illetődve.* 2. *Lassan 's folyvást.* Azt gondoltam; hogy azt mettzetem alá, a' mit az eggyik alá írtam, főképpen azoknak serkentésekre, a' kik megsem érzenék, ha olly remek eszű 's munkájú Hazafit

segítenének, mint Barátom az Úr, a' ki magát Hazájának kész feláldozni; de azomban nem érezvén, szükség hogy ösztönözze őket az ember: hanem más részről, meggondolván a' dolgot, jobbnak tartom már most ha el marad; mért még utoljára roszszra magyarázná az irígység. – Minthogy pedig már Mártziusig le nem küldhetem a' két Munkát, nem nyomtattatom ezt ki addig; míg nem veszem Barátom, az Úr feleletét, hogy ne tétessek é változást ezen két mettzett táblán: mert az meg eshetik; ha nehezen is. Két Exemplárt nyomtattatok Anglus v. Velin papirosra, a' többit is ígen szép fejér regálra nyomtattatom mellynek kötését 24 forinton vettem, ez 20 kontz: A Typographus 5 forintért nyomtatja ki 500 exemplárját; de a' táblák nyomtatója minden százért 36 krt vesz egy táblából, és i[gy] 500-ért kétszer, 6 forintot. Mindöszve tehat 36 forintba kerül körülbelől, de a' Maerttal együtt tegyük 40-re. Az a' kérdés már, hogy mennyin adjuk, mért én ugyan az árrát eleibe szeretnem nyomtattatni. p. o. hogy 15. krajtzár, ez igen kevés, és kiki örömest veszi ha többetske leszsz is.

A' mi a' magam dolgát illeti, erről még most nem írhatok: Igaz az, hogy ezen véletlen változás által, mind engem, mind Császár Urat jegre tett a' szerentse: de ez már meg van. A' Lexicon már nyomtattatik, 's tsak hogy ennek kiadását meg nem akadályoztatta a' véletlen történet, ez nekem most minden vígasztalásom.

A' Szókat, mellyek Barátom az Úr gyüjtögetett szív szakadva várom.

A' mult Posta nap, igen szerettem vólna sokat írni; de úgy meg szorúltam, egy Nagy helyen, hogy kéntelen vóltam utoljára plajbaszszal írni, a' melly levelemet reménylem vett Kedves Barátom. – Talám még aról sem írtam, hogy az 5 ft. és egynehány krajtzárt, a' magokért vettem.

Praenumeráns a' Lexiconra már absolute nem kell több, hanem a' kik eddig letették már a' pénzt, jól van, azoknak neveiket küldje fel Édes Barátom az Úr. Több már 1300 nál a' praenumeráns. Ezt még tsak nem is álmodtam volna.

[Címzés:]

de Wien
Nagy Érdemü

Csokonay Vitéz Mihaly Urnak tisztelettel
p. Ofen
Debrezenben

145. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 20.

Tekintetes Úr!

Kevés rubrikából álló boldogságimnak egy édes részét teszi az, hogy a' Tekintetes Úrnak, a' kit a' Világ előtt mint gyengéded és tsekély Ízlésemnek legfőbb Mesterét tisztelni betsűletemnek tartom, szívességét újonnan érezhetem. Ösztön ez énnékem annak megérdemelhetésére; ösztön arra a' kevélységre, mellyel a' kevélyeket fogadni bátorkodom.

Dalyka' Verseit a' Tekintetes Úr velem is közleni méltóztatott: vajha bizodalmának megfelelhetnék! A' mi engemet illet, mindent megtészek, a' mi tőlem kitelhetik, 's örömömnek tartom, ha *Dayka'* Árnyékának 's az ő Nemes Tisztelőjének és barátjának legkissebben is kedves dolgot tsinálhatok. Hogy pedig vagy kevesebbet ne tégyek, mint a' mennyit várnának, 's negligentiával ne vádoltatódjam; vagy többet bátorkodván kelletinél, vakmerőnek és durtzás Aristarchusnak ne mondassam: provinciám határinak környűlírását kikérni, 's magamnak arról való gondolatimat közleni kívántam. Erre a' tzélra szolgálnak az itt következendő

Jegyzések és Említések
a' DAYKA Verseire.

[Itt következik a nevezett tanulmány.]

Ezen *Recensióm* mellett is, megmaradok eléhbi ítéletemben, hogy Diplomatica hűségből hadd jöjjenek ki az Alexandrinussai *Dayka Gábornak.* – Én mihelyest válaszát vehetem a' Tekintetes Úrnak: azonnal a' magunk köztt tejendő egyezésnek pontjai szerént mindent elkövetek *Dayka'* maradványin, valamit jónak, és rám nézve lehetségesnek találándunk.

Addigis, eleitől fogva való tökélletes tiszteletem mellett állandóúl maradok
a' Tekintetes Úrnak

Debretzenben Febr. 20d.
1803.

alázatos kész szolgája
Csokonay Vitéz Mihály
mk.

146. Kazinczy Ferenc és Nagy Gábor – Csokonainak
Érsemjén és Debrecen, 1803. február 21. és 22.

Igen sietve. 21 febr.

A' tegnapi újság hirdeti az Ur Anacreonját. Gratulálok szívesen nevekedő az az újabb dicsőségének. Bár igen csínosan nyomtattatnék: Nincs időm hogy a' Lakos Menyegzői dalát megküldjem mert siet az ember: de meg fogom első postával. –

Kónyinak az Ábelét véghetetlenül óhajtanám megkapni, 's kérem az Urat, hogy ejtse módját hogy vehessem – Dömét már megígérte az Ur is, Nagy Gábor Úr is. Talán megkapom a' Dayka verseire tett jegyzéseket is. – Ajánlom magamat nagy becsü barátságába.

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur de Csokonay

Dömét küldje hozzám; mert viszsza kell küldenem.
Debr. Feb. 22kén 803
NG. mk.

147. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 23.

Debretzen. 23 Febr.
1803.

Tekintetes Úr!

A' tegnapi alkalmatosságot elszalasztottam a' miatt, hogy az *Abel' Halálára* sokáig várakoztam. Reménységem volt, hogy azt is, a' többit is, kiküldhetem T. SzBíró Frater Pál Úr' alkalmatosságán, Kinek Háza a' miénkkel szemköztt vagyon. Ímé azon Uraság is indúl; lovai, mikor ezeket írom, már béfogva állanak: és az *Ábelt* ki nem kaphatom. Ráklábon és teketóriával megy nálunk minden.

Bizonyossá teszem a' Tekintetes Urat, hogy az egész Pakétot jövő Kedden venni fogja tőlem. Jelesben, az Abelt, ha a' Bθécából nem kaphatni, a' Deákságnál, kinél az efféle Könyveket leghamarább találni fel, öszvekerestetem.

Méltó tisztelettel maradok
a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Csokonai M.
mk.

148. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1803. február 25.]

Barátom! Én a' Dömét, azokkal együtt a' miket T. Kazincy Fer[enc] Úrnak megígértem volt, a' múlt Szeredán reggel T. Frater Pál SzBíró Úr által kiküldöttem. Kérem a' Schraudnéra írott munkátskámat küldje haza: mivel már szűkségem volna reá. –

Én két Hét olta csak egyszer valék ki a' Házból; dolgozom mint ama' Publicumért fáradozó Scribler, a' Pesti Vásárra, a' Magyar Ostermessére: de az a' baj hogy

Dat Galenus opes, et Justinianus Honores:
'S Si nihil attuleris: ibis, Homere foras! –

Adieu!

[Címzés:]

T. *Nagy Gábor* Úrnak, egész tisztelettel
a' Posta Háznál.

149. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
[Debrecen, 1803. február 28.–március 1.]

Tekintetes Úr!

A' Lakostól fordított Arabs Poéma fejedelmi. Hafiznak az Életét gyűjtögetem most, ki a' tenerumban legelső Napkeleti Poéta: de nem tudom, hol kaphatnék a' *Revitzky Specimen Poëseos Persicaet?* A' mi Bibliothecánkban nem találtatik. – Nints é a' Tekintetes Úrnak *Gleim*ja, és a' *Degen'* vagy *Schneider* Kiadásából való Anakreonja? Nints é új Editióú *Eschenburg*ja, a' *Beyspielsammlung*jával együtt? Szükségem volna még egy német *Batteux*ra, akár a' Ramler' akár a' Schlegel' fordításából volna, – és egy *Sulzer'* Lexiconjára. Mind ezekből semmit sem találni nálunk. A' mi belőlök a' Tekintetes Úrnak megvagyon, kérem méltóztassa nékem az első lehető moddal megküldeni; hogy az *Anakreon' és Hafiz' Életéről 's az Anakreoni és Persa Poézisről való Értekezés*emet annál tökélletesebbé tehessem. Az Anacreoni Daljaim' elejébe akarom azt tenni, mind azért hogy a' Könyvetske vastagabbodván formásabb legyen, mind azért hogy azon Értekezés által Interesszéje nevekedjen; 's jobban megérdemelje azt, hogy homlokán a' Tekintetes Úr' Nevét is viselje.

Küldöm a' Daykáról való Levelemet, mellyhez ragasztottam két Dalotskát. – Szokott tiszteletemmel maradok
a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Csokonai Mihály
mk.

150. Csokonai – öt könyvnyomtatónak
Debrecen, 1803. március 1.

Nagy Érdemű Úr!

Kérem méltóztasson a' mostani Pesti vásár alkalmatosságával engemet erről punctualiter tudósítani, hogy 7. vagy 8 árkusból álló Verses Munkámat 500 Explárban (a' mellyek közzűl 10 feín Hollandiai, 10 pedig jóféle irópapirosra légyen) in 8vo minori ollyan betűkkel és ollyan papirosra 's ollyan rítkán, mint ahogy a' tőlem fordított Kleiszt vagyon, érkezik é az Úr kinyomtatni? és mennyi idő alatt? és árkusát mennyiért? Mihelytt az Úrnak válaszát venni fogom, azonnal kezéhez küldöm a' Kézírást. Hanem arról is kikérem az Úrnak tudósítását, hogy az Úr mellett lévő Censorhoz mennyire bízhatni? én a' Status' dolgában a' világért sem akarok belé avatkozni, hanem restelleném, ha némelly ártatlan tréfáimért a' Poemáimat megherélné, rángatná és éktelenítené a' Censor Úr. Ha az Exemplárok idővel elkészűlnének: tsak Pesten kellene őket letenni Institoris Úr' Könyves boltjában, jól bépakolván. Válaszát is ott tessék most az Úrnak letenni, onnan kezemhez szolgáltatódik. Tellyes tísztelettel maradok
az Úrnak

Debretzenben 1^a Mart.
1803.

alázatos szolgája
– – mk.

1/ Marmarossi Gottlieb Antal.
2/ Weber Simon Péter.
3/ Trattner Mátyás.
4/ Gottlieb Ferentz.
5/ Weinmüllerné.

151. Sas János – Csokonainak
Hajdúnánás, 1803. március 2.

Nánás 2ª Mart.

Barátom

A' nanási professor köszöni tiszteletes nomen clátióját, és jobb szerette vólna ha jankónak, és barátodnak nevezted vólna, a' nádad bé küldhetetlen, ha tsak többet nem akarsz érte adni mint a' mint vetted, Az Öreg Szentesi eleget járt utánna, de mondhatom hogy 10 forintért se vitetné most bé, kár hogy mindég ollyankor jut eszedbe a' nádad mikor vagy dolog idő vagy rossz út vagyon, én az összel valójába és szivesen igyekeztem bé küldésén, de annyiért a' mennyit mondtál t. i. 5 pénzért párját, meg a' leg jobb uton se fogják soha bé vinni. Isten áldjon meg, látogass meg, szivesen látlak – úgy tartom hogy még jobb vólna Debreczenbe fogadni szekerest. Adieu.

Sas mk

[Címzés:]

V. Csokonay Mihály Ur.
Jó akaró Kedves Barátom Uramnak
Debretzen.

152. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1803. március 2.

Csokonay Vitéz Mihály Úrnak
Kazinczy Ferencz
a' legszívesbb, legháladatosbb barátságot!

Ér-Semlyén 2d. Mart. 1803.

Az Úr levele és levelkéje hosszas választ kíván ugyan: de feleletem rövid lessz, mert indúlok Váradra. Megjelenvén a'

Debreczeni examenen, szóval fogom megvinni a' választ. Addig végye az Úr a' legszívesbb köszönetemet a' Daykám' versei eránt tett kérés' teljesítéséért. Az Aestheticai Jegyzések közzűl egynehánynak hasznát veszem a' könyv' hátúlján az Úrnak *szavaival* és *személyében*: de nékem leginkább a' csorbák' kifenésére vagyon szükségem. Azon igyekezzen az Úr addig, míg látásához szerencsém lessz. Kivált gyönyörű dalaiban ne szenvedjen-meg semmi mocskot, semmi fületbántó rossz hangzást. – Abelárd alig ha *tilalmat* nem kap; és így azon nem aggódom annyira. Noha azt is ráspoly alá kell fogni. – Ki szenvedné-meg p: o: az első lapon ezt:

Hol *mentségét* a' szív etc.
az az *szabad voltát*. – ?

Félek, hogy az Úr a' diftongusok eránt sanyarúan ítél. – Sőt *Aba-újnak* nem mondja azt senki. A' második *a* az *ú* előtt elsuhan; és azt azon vidékeken a' durva paraszt ajak is *Ab'újnak*, és soha nem *Abaújnak*, mondja. – Themistoclesen dolgozván jut eszembe, hogy eggy Olasz megdorgált, hogy a' magyar szólláshoz szokott ajak a' *k*-t igen keményen ejtette. E' nevet nem így kell syllabizálni és kimondani:

The - misz - tok - les ; (Földi éppen *T*em.-nek mondta 's írta volna; mint a' *Ch*áront *K*áron-nak,)
hanem The - mi - szto - cles. Még pedig úgy, hogy a *szto* rövid legyen, nem hosszú. –

Sulzernek Lexiconát ajándékban küldöm az Úrnak. Reá nagy szükségét gyanítom. Kedves könyve volt Verseginek; és méltán. Csak hogy az Aesthezist inkább a' nagy példányokból kell meríteni, mint didacticus kőnyvekből. – Batteux-met Szabó Lászlónak adtam (a' ki Kufsteinban Octob. 10dikén 1795 holt-meg, sub N° 9°). – Az én Dégeni Anacreonomat Földinétől kérje az Ur, Eschenburgom pedig, ha eggy Szirmay Kisasszonynál nincs, Nagy Gábor kedves barátunknál van. – Gleimomat Aszód bírja használatlanúl.

Úgy hiszem, hogy nem lessz kedvetlen az Úr előtt, hogy a' Sulzer' homloklevelére két sort írtam. Az a' könyvnek becsét nevelheti. – A' 3dik tómus végében vasrozsdával írtam ezt

Chodowiecky – 342.

Kufsteinban és egyéb helyein szenvedésünknek nem bírván tintával és tollal. –

Valóban a' Lakos dala igen szép. Annak is kellene a' ráspoly. 'S azt én néki magának is megírtam.

Anacreonnak nem Sandrátból kell ki venni a' képét. Imhol eggy valóban szép fej. Ezt a' könyvet minden láthatja, a' ki kőnyves képpel bánni tud. A' Kufsteini Várban eggy Katona Tiszt belé cseppentette a' levesét. Az illyennek nem kőnyv való a' kezébe, hanem kapa.

Éljen az Ur szerencsésen, és engemet higyjen szívesen tisztelő barátjának

153. Csokonai – Institoris Gábornak
Debrecen, 1803. március 3.

Jóakaró Drága Úr!

Becsűletes Debreczeni Civis Szabó András Uram felvállalta, hogy a' Ládámat és Exemplárjaimat becsűlettel haza hozza. Véle meg nem alkudhattam, minthogy a' terhet nem tudja, mennyi lészen. Méltóztassék az Úr az alkut véle megtenni.

Még a' Munkáim sem a' Bécsi, sem a' Kassai Sajtó alól ki nem kerűltek. Szent György napi Debreczeni Vásárra bizonyosan lejönnek: akkor azokat is az Úrnak tapasztaltt hűségére bízom, ha felvállalni méltóztatik.

Elkőlt é a' *Kleist*? Ha elkőlt: adok még az Úrnak belőlök Debreczeni Vásárkor, ha többet is parancsol.

Ezt a' Levelet méltóztassék az Úr Komáromi Typographusné Weinmüllerné Asszonyom' kezébe adni, 17 Rf. 30 Xrral. Melly végre ímé kűldök 5Rf. a' többit méltóztassék az Úr, az Exemplárok' árrából kifizetni. Ha pedig abból ki nem telne, Sz: Györgyi Vásárkor kifizetem az Úrnak. Csak hogy az említett 17 f. 30 Xt. Quietantia mellett adja az Úr által.

Többire szíves tiszteletem mellett, az Ifjasszont is köszöntvén, állandóúl maradok

az Úrnak

Debretzenben Mart. 3d. Napj.
1803.

kész köteles szolgája
Csokonay V. Mihály
mk.

[Címzés:]

N. N. Mossótzi *Institoris Gábor*
Könyváros Úrnak.
Pesten,
a' Nagy Piatzon, a' Nagy Kávéház' Útszájában, a' Lutheranum Templom mellett, az Ürményi Háznál lévő Könyves boltjában.
5 Rf. Bankóval, és egy Komáromba szolló Levéllel együtt.

154. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. március 15.

Tekintetes Úr!

Sajnálom, hogy nem tudtam előre a' Tekintetes Úrnak Váradra való menetelét. Két Ódámnak bészínelését kértem volna ki a' Tekintetes Úrtól Rhédey Lajos Úr Ő Nagyságához. Az egyik a' Somssich Lázár Úr Deák Ódája, hasonló Alcaicusokban általam fordítva; melly fordítást a' maholnap megszűnendő Hirmondónak az Irói bíztak rám, olly czéllal, hogy mivel Rhédey Úr Ő Nga, Márton Társoknak a' Lexiconára egynéhány száz forintot adott, ezzel az Ódával Ujságleveleik mellett kedveskedjenek. A' Pozsonyban tavaly kijött Óda, reménylem, deák nyelven megfordúlt a' Tekintetes Úr előtt: van az a' 10,000 forintos ajándék felől a' hadi oskola számára. A' másik Ódám Originalis, éppen ezen Tárgyról; de Gróf Festetits Ő Nagyságára. Én a' Grófnak mind a' kettőt megküldöm, mihelyt elébb a' Tekintetes Urral közölhetem. A' Camerarius Urral pedig nem lévén személyes esméretségem, kéntelen vagyok a' Tekintetes Úrnak alkalmatlankodni.

Most ismét egyik csomó Munkámon dolgozgatom. Szombaton, azaz 19d. Mart. megyen egy emberséges Esmerősöm Váczra, 's addig el akarnám a' véle való dolgot végezni, hogy tőle elkűldhessem. – Ezen az okon alázatosan engedelmet kérek, ha *Daykával* a' Tekintetes Úr' béjövetelére kész nem lehetek. A' József' napjával béállandó szelídebb Napok elasticusabb kerti Levegők, a' szoba' tömlötzétől elgyengűltt érző inaimat, a' purizálás által elgyomrozott tüdőmet, 's a' téli lassú betegségtől vénűlni kezdett Testalkotványomat, érzékenyebbé, szabadabban lélegzővé, ifjabbá 's poétaibbá fogják tenni. Akkor három szerentsés napnál nem kell több; 's eleget teszek a' Tekintetes Úr' kívánságának és tulajdon fogadásomnak.

A' *Sulzer* kedvesebb ajándék nálam mindennél, a' mit csak adni szoktak az emberek. Az alatta lévő Datum olly becses monumentummá teszi azt nálam, mint a' millyen a' 6ª Aug. 1792. kűldött *Kleist*.

Egyébről akkor, ha személlyes tiszteletemhez szerencsém lesz, a' mellyel változhatatlanúl mar[adok]

a' Tekintetes Úrnak

Debretzenben 15 Mart. 1803.

kötelesse
Csokonai M. mk.

155. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. április 7.]

A' hozzám küldött gyönyörű dalokat kinyomtattattam, a' kótákat kimetszettem, 's imé Kedves Édes Barátom! küldöm a' három első nyomtatványt. Igyekeztem benne, hogy most mind leszállíthassam M. Országra de alig ha lehet, mert a' Nyomót rá nem vehettem, hogy Innepelőtt kinyomtassa az Exemplárokat. Azt fogadta, hogy hólnap hozzáfog. Reménylem tehát, hogy küldhetek le Pestre Diligencon 200 Exemplárt Kis Istvánhoz minek előtte az Debreczenbe el indúlna. Az én Rechnungom itt következik:

Vettem egy kötés Regál papirost	22 ft.		
Egy negyedrész kötés a' dedicatióra	5	"	30 X.
Basíleai papirosra nyomtattattam			
12 Exempl. ennek a' papirossa 15 árkus	3		7
A' Nyomtatónak fizettem!	9		–

Ez felette sok! de az oka az hogy a' regállal nagyon lassan lehet banni a' présben, 's a' széle behajtogatásával felette sok idő vesztegetődik.

A' Tábla nyomónak is minthogy kéntelen a' táblákat eggyenként nyomtatni, százától 15 garast kintelen vagyok én is fizetni; ez tesz. 1500 száztól	10		15 X.
	49		52 –

Én az Exemplárokat elküldözöm jó helyekre úgy hogy azok igen igen rövid idő alatt elkelnek. A' mi pénz ide hozzám küldődik az arából, jó leszsz az Anakreon kinyomtatásának lefizetésére. Hanem most, most valósággal a' szükség kénszerít meg vallani, hogy a' pénzre szükségem van, a' Lexicon teméntelen pénzbe kerül. A' szókat ohajtva várom! Éllyen szerentsésen Edes Lelkem Barátom Uram

NB. Ezek az Exemplárok a' leg elsök lévén, nem tiszták, de a' többi szebb leszsz.

[Címzés:]

Nagy Érdemű
Csokonay Vitéz Mihály
kedves Barátomnak
Debreczenben

156. Éles István – Csokonainak
[Komárom, 1803. április 8.]

Kedves Uram Bátyám

Vettem hozzám utasitott levelét, és azzal eggyütt azon 17 Rhnes Forintokat 30 Xrokkal eggyütt; a' mellyet tsak meg

valván oly vigyazatlanúl küldött hozzám Uram Bátyám. Azt irta, hogy az inpatienseket elégittsem ki belölle, meg is próbáltam mindnyájokat; hanem mindeniktöl ezt a feleletet kaptam, hogy ha már eddig várakoztam, hogy ne várakoznám Medárdusi Vásárig: E szerént hát az Uram Bátyám pénze kezemnél meg maradtt; hanem minthogy már én Nagy Megyeri mester vagyok nem tudom mi móddal juttassam ismét viszsza a Summát, mely felől is engem tudósitani el ne mulasson Uram Bátyám. A' Levelet pedig tsak Nagy Samuel Uramnak titulálja, ő kigyelme pedig én hozzám ki küldi. E mellett pedig kérem Uram Bátyámat, hogy ha lehet jöjjön fel hozzám Uram Bátyám töltsük vígan a' napjainkat.

Áldást békességet kivánván vagyok
Uram Bátyámnak

igaz jó akarója
Éles Istv.

igen sietve irám minthogy utban vagyok

[Címzés:]

Rév Komáromból
Az Urnak
Az Urnak Vitéz Csokonai Mihály Urnak
egész tisztelettel
p. Budán
Szólnok
Debretzenb.

157. Puky István – Csokonainak
Tiszaigar, 1803. április 11.

Igar. 11. Apr. 803.

Kedves Barátom! Őszve beszéllni kelletett néktek Paxi Kis Josef barátommal – mert égy napon irtatok Levelet – éggy napon vettem – mind a' kettőbe barattságom ellen valo

panaszotok ugyan éggy – hogy két Levelet irt mindenitek – de Papi Hitemre mondom miólta én Leveleitekre válaszoltam, égy sor irásotokat-sem vettem. Sőt másoktúl való tudakozodásaim utan-is, leg kissebbet sem halhattam kivált Te felölled. –

A sok foglalatosság! – Atyává létel!? – Hidegség! – Emberiség! – ezeket allitjátok okoknak! – Van, és lehet még éggy, a' mi a' leg igazabb barátot-is meg akadályoztat – hogy nem őntheti ki szive tiszta indulati érzékenységét, barátja kebelében is – és ezt ki nem találtatok – Van és bár soha ne-is érzettem vólna!!! – De ember az ember!!! – Tudom én azt, hogy Ti, és Te magad sem hiszed azt felőllem, hogy a' fent irt okok bennem Helyt találhatnának. – Esmerhetsz engemet – 's hiszem nints szükségem a' mentő okokra. –

Örülök hogy a' Fatumnak csapásai alol vergődöl – szomorkodom pedigh azon, hogy olly kevesse tehettem baráti Kötelességem. – Szomorkodom és – – – Tudom fekete lessz elötted 1802. esztendő emlékezete – De én az utólsó lehelletemig gyászolom – és inkább haljak meg ma – mint többet ollyat érjek. – A' mennyire meg örvendeztetett kedves kis Josefem élete – sokkal több keserüt mért rám az esztendö vége – Jaj! – de had ne-is emlékezzem azokról. – Elég öröm, hogy még a' kis Fiam él – Fris vidam, és eleven. –

Te Kedves Barátom kereskedö akarsz lenni, a' nem utólso gondolat, csak a' planumát jól ki tsináld. – Szikszóra ha Dohányt akarsz hozatni, ott öszveseggel nehezen ha meg veszik, hanem Vásárkor, a' melly most leg közelébb 2^{dik} Majusban lészen, mása vagy ½ mása – vagy csomo számra distrahalhatod, mivel körülöttűnk kevés, vagy semmise termett. – A' Bór még ottan óltsó, úgy hogy 10–11 – vagy leg felyeb 12 Vfkon a' leg jobbakat meg lehet venni. – Az *Ausbruchnak* az Aráról semmi bizonyost nem irhatok, azt tudom felette drága; mert a' múlt szüreten csak paráson el ment égy hordó Asszú 100. még 120 Rfkon-is. – Én Hólnap indúlok haza felé, Pénteken megyek Szikszóra, és ott minden reám bizott Commissióidat, olly hüséggel el végzem, a' mint csak tőllem ki telhetik – mind a' Dohány, mind a' borok iránt. – Egyébféle naturaléval való Speculatiót, nem láthatom tanátsosnak – Ha a' Marhához tudnál a' még mindeniknél jobb vólna – De e tellyességgel nem mi forma embereknek való. –

Cselekedd meg barátom jöjj bé hozzám, régen készen vár az én Tusculanumom – jöjj el – mert alig férek magamba csak el gondolására-is annak, hogy meg láthatlak – – Oh! akkor sokat, igen sokat, beszélhetnék véled – A' mit le irni nem esik olly jól, mind személyesen ki beszélleni. – A' Feleségem-is a' ki szivesen köszöntet – nyughatatlan irántad – 's azt tartja, senkitől nem esik olly kedvesen el fogadni, mint Te tőlled a' Kleist Tavaszát. – Ha pedigh a' Speculálásról le teszel ird meg, és tudósits minél elébb – Kell benne modot csinálnom, hogy veled lehessek. –

Ólly szomorú hirt beszélt felölled a' Füredi Innepi Deák, hogy nagyon el betegesedtél – a' melly nem kevesse nyughatatlanná tett irántad – és állapotod felöl. – Felette sajnállanám ha a' Fatum olly ellenségedde lett vólna, Néked és nékem. Mert az egésséges Test csak könnyebben el szenvedi a' csapást, és eseteket – de a' betegség – csak úgy türhető – ha a' semmivé létel nyomba követi. –

Látod a' nyughatatlanság, és öröm, miként váltják fel magokat bennem, az irántad való érzésben – Láttasd meg magadat nállam, hadd adjam által személyesen azon baráttságos csokokat – mellyeket mostan éggyet sohajtván, itten küldök –

P. I. mgk.

158. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1803. április 16.

Érdemes Hazafi!

Reménylem, hogy az Ur a méltóságos Széchényi háztól vett levélből tudja, hogy azon ötven forintok, mellyeket Beleznai Lajos Ur által adott, a Mélt. Grófnétól voltak az Urnak küldve a Dedicalt könyvért és exemplárért. Ő Excellentiája különös kegyességgel fogadta, és engemet meg kért hogy köszönete mellett ezen ajándékot által küldeném. A másodikat megtettem az említett alkalmatosság által, az elsőt, ha

előbb nem, most jelentem, azt kívánván, hogyílly nyomos köszöneteket gyakrabban küldhessek.

Valamint nagy örömmel olvastam Amarillist, úgy igen sajnálom, hogy a *lacunákot* nem tetszett mind eddig kipótolni. Én közlöttem az Aesculáp fiával, ki nagy megilletődéssel köszönte a Lantosnak fáradtságát, nem is kételkedem, hogy már kinyomtattatására régen kész lett volna, ha én az Ur pótolásit várván nem szűntem volna meg erre ébreszteni. Vallyon nem akadott é az Ur némelly *Germanismus*okra, midőn később nyugodtabb elmével olvasná. Ha néhol ez eránt tenne az Ur változást, helyesnek ítélném: többnyire a munka különös szépségekkel bővelkedik. Helybenhagyta Virág és Schedius. Tehát a nyomtatásra engedelmet várok.

Egy barátságos kérésem az, hogy ismértetne meg az Ur azon szép özvegynek nevével, 's állapotjával, a melly a nyáron a váradi fördést olly kellemetessé tette. Talán Széphalmi Vinczénk őlébe készűl az a szép Kegy? vagy talán más istenaszszonya van már, akinek áldozik? Kívánnám, hogy szerentsés lenne választása ennek az Apolló fiának.

Ne terheltessék az Ur Budai Esaiás Urat tisztelni nevemmel, kinek a Tudós Világát örömmel olvastam, és köszönöm, hogy ílly munkával megajándékozta Hazánkat. – Sárvári Ur talán még nem felelt Gróf Szétsényinek?

Mikor nyerhetem meg az Énekeket, mellyeket a Kótákra lehessen dalolni? Mindegyre kérdezem a Könyvárosokat, hogy meg vehessem. Talán már Árpád vagy Zrinyi izzad a Debreczeni satú alatt?

Engedelmet kérek, hogy ezen viszsza térő Dorottyát elolvasni merészeltem. Azt vélem, hogy mestersége, és szépségei megmaradhatnának azoknak eltörlésével, mellyek a Censurán fennakasztották. Minden jókat kívánván vagyok igaz tisztelettel

Pest 16. Apr 1803

Az Urnak alázatos szolgája
Kultsár mp.

[Melléklet:]
[A *Dorottya* kéziratos cenzúrai példánya.]

[Címzés:]

Az Ur
Csokonai Vitéz Mihály Urnak
Debreczenben

159. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1803. április 27.

Méltóságos Gróf!

A' közelebbi Hónapokban tartott betegeskedésem, vagy is inkább a' meggyógyuláshoz való mindennapi reménységem tartóztatott ekkoráig, hogy az ide zártt *Ódával* és a' *Magyar Kleist*ommal nem udvarolhattam Nagyságodnak. Most sints ugyan kedvezőbb egésségem: de már kötelességemet tovább halasztani véteknek tartottam. E' két utólsót méltóztassa Nagyságod úgy is venni, mint mentő okot arra, hogy Nagyságodnak más kezével íratni merészlettem; a' melly batorsagomnak még az a' harmadik fundamentoma is van, hogy a' Nagyságod' nemes érzésihez az én bizodalmam határt nem esmér.

Tudom el nem kerűlhette a' Nagyságod' széles esmeretségét ama deák Óda, mellyet *Camerarius Rédey Lajos* Ő Nagyságára *Somsich Lázár* Úr, Hazánknak ama' szerentsés Deák Poétája, szerzett, és Pozsonyban a' Diéta' alkalmatosságával ki is adott. A' titulált Camerarius Úr, ama' sajnállásunkra érdemes Hírmondónak edgyik tagját, Márton Jósef Urat a' tőle készített Lexicon' kiadására egynéhány száz forinttal megajándékozván, Hírmondó mellett lévő Barátim a' nevezett ódából egy exemplárt hozzám leküldöttek, mellé tévén azt a' kéréseket, hogy azt magyarra forditsam le, mert nékik szándékjok mind deákúl, mind magyarúl az Újsaglevelekben kiadni. Én azt a' fáradságot szerentsémnek tartottam; hanem ugyan akkor meghatároztam magamat, hogy a' Rédey Úr' hazafiúságának Origináljáról Anyai nyelvünkön egy originalis Ódát készítek. És ímé ez az a' versezet, mellyel Nagyságodnak van szerentsém tisztelkedni.

Én ugyan, ezt is régen felküldöttem a' Hírmondóba; de ott' ki nem jöhetett a' Censurán való kesedelmezés miatt. Minthogy tehát publicitásra nem kerűlhetett: megelégedettnek tartom magamat, ha Nagyságod szokott kegyességével méltóztatik fogadni; melly szerentsémért alázatos Főhajtással esedezvén, Magamat a' Nagyságod' tapasztaltt grátziájába ajánlom, 's a' legméllyebb tisztelettel maradok

Nagyságodnak

Debretzen. Aprilis' 27d.
1803.

lekötelezett híve
's alázatos szólgája
Csokonai Mihály.

160. Csokonai – Johann Christian Engelnek
Debrecen, 1803. április 27.

Tekíntetes Úr!

Azok az érdemek, mellyeket a' Tekíntetes Úr, Magyar' Nemzetünk' históriája mellett, ekkoráig tenni méltóztatott, Hazánkban, és az Idegeneknél, tsudálkozást, tiszteletet, háládatosságot gerjesztettek. Az Isten tartsa meg Nemzetem' ditsőségére a' Tekíntetes Úr' életét!

Engem ugyan több tekintetben is interesszál a' Tekíntetes Úrnak Nemzetünk' eredetéről való buzgó munkássága: mert nem tsak úgy segít az engemet, mint Litterátort, vagy pedig mint Magyart, hanem úgy is mint Poétát. – Ugyan is, már három vagy négy esztendeje, miólta a' históriai, geographiai, és antiquarium Documentumokat gyűjtögetem, a' Magyarok' régi hazájáról, 's más Nemzetekkel való Atyafiságáról, szokásaikról, és e' mostani Magyarországba lett megtelepedésekről; a' végre hogy Nemzetemet jövendőben egy Epopoeiával ajándékozhassam meg, mellynek titulussa: *ÁRPÁD, vagy a' Magyarok' kijövetele*. Ezen tzélomra kézi könyvemmé tettem a' Tekíntetes Úrnak azon kisded, de a' dologra nézve

legnagyobb épületű *Disquisitióját*, mellyet a' b. e. *Cornides* Úr' *Tentamen*jével *de religione veterum Hungarorum*, kiadni méltóztatott. A' mi a' Kijövetelnek és Országfoglalásnak Históriáját illeti, abban egészen az *Anonymus Belae Regis Notariust* nyomozom.

Most már képzelheti a' Tekíntetes Úr, melly nagy lehetett az én örömöm, és vágyakozásom, mikor a' Tekíntetes Úrnak a' *Cornidesiána Anonymi Defensió*ról való tudósítását ólvasni szerentsém vólt! Nevekedett bennem a' megelégedés, mikor azon Tudósításból azt is megértettem, hogy a' Tekíntetes Úrnak Originalis értekezései is benne lésznek. Merem állítani, hogy ezzel a' könyvel, mellétévén még egy Homérust és egy Aeneist, eggy puszta *Eremitageban* is tzélomat minden nagyobb Bibliotheca nélkűl végre hajthatom. Eltart az engemet egy Epopoeára való materiálékkal; a' Homerus Genieje pedig és a' Virgilius követhetetlen hármóniája segítni fognak talentomom' gyengeségén. – Én egész életemet ennek az egy Poémának kidolgozására és a' lehető tökélletességig való vitelére kívánom fordítani.

De, Tekíntetes Úr! ehez a' hosszú Plánumomhoz hozzá nem kezdhetek: míg fiatal esztendeimben írott Poémáimat Világra nem botsáthatom. Még sok bajom van, gyenge egéssegem mellett, azoknak typus alá való elkészítésével, sok a' kinyomtatásával, elég a' széllyelküldözésével: de még is leg több a' megcensúráztatásával. Mert (kettönk között maradjon) a' Magyar Országi Censúrák késedelmesek is, másképpen sem lehet vélek megelégednem. Az én Verseim sem a' Constitutiót, sem a' Vallás dolgait sehól sem háborgatják, vagy sértegetik: mindenütt tisztelettel jön elő mindenik, sőt, a' mint felküldendő Munkámból a' Tekíntetes Úr meg fogja látni, mellettek még néha nagyon is buzgólkodom. Hogy Lyricumjaimban néha egy kitsinyt melegek az expressiók, vagy Satyricumjaimban a' privatus abususok (mert a' publicum' dolgairól soha sem kívánok beszéllni) Horátziusi sóval vagynak megszítatva, azt, reménylem, a' Felséges Királyi Censurának az utolsó czélja és vége nem kárhoztatja.

Ehez képest, arra instálom a' Tekíntetes Urat, méltóztassa a' Censurát valahogy úgy intézni, hogy minél hamarább eshetne meg; és a' mi sem a' Trónusoknak, sem az Óltároknak ellene nintsen, nézettetnék a' maga Poétai Nemében, 's nem úgy mint valamely predikátzió. Ne tépnék el a' Lyrica

rózsákat, 's ráznák le a' Satyrák' savát! – Mihelyt a' Tekintetes Úrnak óhajtott válasszát vennem szerentsém lessz, azonnal fel fogom a' Kézírást küldeni; 's *Arpádomnak* a' legnagyobb gántsa hárítódik el.

Ha pedig a' Tekintetes Úr az Arpád és akkori dolgok históriáiban engemet bőlts tanátsával, messzeterjedtt esméretivel, 's talám idetartozó datumokkal is elősegélleni méltóztatna: akkor nem tsak engemet, hanem az egész Magyarságot örök hálára kötelezné. Nints ez senkinek olly nagyon a' hatalmában, mint a' Tekíntetes Úrnak! A' legméltóbb tisztelettel vagyok

A' Tekintetes Úrnak

Debretzen. Apr. 27d. 1803

alázatos szolgája
Csokonai Mihály.

161. Csokonai – [?a kollégium tanáraihoz]
[Debrecen, 1803. ?április]

Celeberrimi Domini P[...]
Patres optimorum!

Veniam vestram, quá mihi, ta[...]
Collegio ad Parentum aedes [...]
millime peto: qui sum
Celeberrimorum Vestrum Nominis

162. Csokonai – Széchényi Ferencnek
[Debrecen, 1803. ?május]

A' Szécsényi és Festetits Név, Istenem, és Királyom után, legtiszteltebb én előttem. Tartozom ezzel, sokképpen tartozom: mint Magyar (hálá Szüléimnek,) mint Ember (hálá az Égnek) mint Én önnön magam (hálá Nagyságtoknak). –

Közlött Jótéteményi Excellentziátoknak engemet, a' Nemzetet, az Emberiséget, Excellentiátok eránt lekötelezték; és én örvendek annak az érzésemnek, hogy mind a' háromból interesszálódhatom. Szégyenleném is elfogadni azt a' Grátziát, mellynek nemesebb és közönségesebb részvétellel való öszveköttetését nem találnám. A' Hazának, a' Nemzetnek és minden emberséges embernek szava ez, Kegyelmes Uram! a' mellyet most magamévá tenni merészlek. Engedjen meg Excellentiád, hogy fenntebb beszéddel kell élnem, mint a' millyent a' Levélírás' törvényjei diktálnának: szívem elémnek parantsol, és érzésim magosabbak a' Rhétorica' mesterséginél. Valamint hízelkedni az érdemetleneknek, irtódzom; úgy, bátor szeretek lenni a' kedves Igazságoknak kimondására. Ditsősségemet is találom abban, hogy a' legtiszteltebb Szécsényi és Festetits Familiában lévőket, a' kiket még tisztelnem szerentsés valék, mind pirulás nélkűl zenghetem által barátimnak 's a' Következőknek.

Azok között Excellentziád, és a' Mélt. Grófné Ő Excellentziája, valának legelsők, kik kegyes tekintetekkel nékem erőt adni, 's nagyobb igyekezetekre felbátorítani méltóztattak. Az én Lantom és jövendőbéli Epicus trombitám, légyenek még előre az Excellentziátok' Pártfogásának felszentelteteve; mind ez az, a' mivel én bírok, 's a' mivel Excellentziátok eránt való hálámat és tiszteletemet örökösíthetem. – Egy, a' ki a' világi rangoktól és jövedelmektől, mellyeket egyébaránt tisztel és betsül, úgy elfogta magát mint én, nem lát ékesebbet mint a' jámbor és pallérozott elme, nem talál nagyobb kintset tulajdon Szívénél: ez az, a' mit én Excellentziádnak szentelek, és felőle tsak ennyit kérek, hogy szabad légyen azt a' Mélt. Festetits névvel, egyedűl magával, megközösíteni.

Én még annyira nem mentem, mint a' Genevai Jean Jacques, hogy a' Plebeculát útáljam, a' Nagyokra bosszankodjam; ezeket, vagy is ezeknek Válogatottjait tisztelem, amazt szeretem: de a' tsendes Magánosságnak és az ártatlan homálynak barátja vagyok; és a' fénylő érdemet magasztalni, a' lappangó Virtust felkeresni emberi és polgári kötelességemnek tartom. – Vajha ez a' Levelem, melly boldogabb Századunknak kezébe kerűlhet, elég bizonysága lehetne az én Excellád érdemei eránt való mázatlan tiszteletemnek, 's annak maradandó jelűl szolgálhatna!

Már hozzá fogtam az *Árpád* megtelepedése felől való Heroicum Poémámhoz, mellyen holtig dolgozok. Tartoztam ezzel egy Nagy és fő kötelességemnek. Különben volna é jussom a' Magyar névvel büszkélkedni? – Tsak az gátol és zavar, hogy még apróbb Munkáim nintsenek kinyomtatva, mellynek oka a' Censúráknak és Typographiáknak késedelmességek; és az, hogy egy Tiburban vagy Tusculánumban meg nem vonhatom, vagyis, ki nem deríthetem magamat. Hoc erat in votis; modus agri non ita magnus, Hortus ubi et tecto vicinus jugis aquae fons, Et paulum silvae super his foret. A' gazdagságot soha sem kívántam, nem is kívánom; de a' tsendes földi életre, úgy látszik, érezhetem jussomat.

Hogy nagyobb és nemesebb tzélomhoz közelebb eshessem, és apróbb Irásimat előre kibotsátván, a' gondoktól tágúljak: bátorkodom Excelládnál alázatosan esedezni, hogy egy Munkámnak, melly Bétsben régolta a' prés alatt hever etc. –

163. Csokonai – [?Berzeviczy] Pálnak
[Debrecen, 1803. ?május]

[Az *Árpádiásznak Schematismusa s formája* című tervezet másolata]

el-hidd Pali, ez a' plánum annyira tettzik, hogy ki nem mondhatom, és nagy kedvem van hozzá – én arra kérlek, hogy ha valamit tudsz a' Magyarok ditsőségére, vagy gondolsz, azt add tudtomra – Ezzel sietni kellene, hogy belé ne halnék, mert más nem continuálhatná az én plánumomat, ha tsak újra nem kezdené – Ennyi van készen még belőle:

[Az *Árpád* elkészült 51 hexameterének másolata]

164. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. május 9.

Pesthen 9dik Maji 1803.

Betsűletre Meltó Úr!

Mind edíg nem küldhettem Pesthen lévü alló Jószágát, de már mostan hála Istenek, Vigbe víhetem és által kűldem, de azomban az számos bizonyságott tessen meg irteni, hogy abban leg kissebb fogyatkozás nintsen, úgy adomellü, Amidőn ki fizettem, 17. Rft. 30 X. az Waeinmulerni Asszonyak, de mind hogy Levil nem volt melette nem tudtam miűrt, Mostan tehát kész pinzben 3. Rft. 10 X. kűldem. Tessen ezen faradasomatt úgy fel venni, hogy én és az Úr Szevesígihez folamodhassam, Amidőn nem tőbbi hanem tsak 15dik Augustusi Vásárt akarom meg latogatni. Azon fiamal aki és Lipsziában mostan maga költsigin nem tsak Könyv ároságat hanem egyebeket ís practicál.

Az Számadás szerint meg van kűldve 3. Rft. és 10 X. töbett nem és írhatok mert folyó ídűre Szüksígem vagyon, de azomban Szévessen Tísztellem és köszöntem

Az Urnak

Jót Kéváno Szolgája
Mossotzÿ Institoris Gabor mp.

165. Csokonai – Erdődy Zsigmondnénak
Debrecen, 1803. május 19.

Méltóságos Grófné!

Örűl a' férjfi Nem, midőn a' Szépnemnek virtusait, magától a' Szépnemtől is észrevetetni, 's megkoronáztatni látja. Illyen méltó örömöt érzettünk mi is, valakiknek Nagyságodat esmérni szerentsénk volt, midőn a' 3dik Majusban történt Innepnek alkalmatosságával, Nagyságodban a' kűlső és belső Grátziákat Császári Kegyelemmel is kijeleltetni olvas-

tuk. Nagyságodnak Nemes és jó szíve *Kereszt* nélkűl is, fényes Karaktere *tsillag* nélkűl is, kitetsző volt az emberek előtt: de, a' kik jól éreznek, nem ollyan Stoikusok, hogy a' betses minéműségeket kűlső béllyeggel is megtisztelni, feleslegvaló híuságnak tartanák. Én ugyan a' Nagy Amérikai Bőltsel Franklinnal tartok, a' ki maga megvallja, hogy *ő* hiuság nélkűl nintsen, és hogy ahoz is vagyon érzése, örűl önnön magának. A' születési Rangnak jelei, a' nemesség, a' tzímerek, a' titulusok, tsak azoktól oltsároltatnak, a' kik azokkal nem bírnak, a' kik vagy Kajánok, vagy Cynicusok: ugyan hát a' Személlybéli Rangnak, az Ordóknak, a' hívataloknak, mellyeket nem őseinknek, hanem saját érdemünknek köszönhetünk, hogy ne volna becse minden jól gondolkodó Lélek előtt? Szabad légyen tehát nékem is, a' Nagy Lelkek' seregében elegyednem, és tsekély létemre is azon való örvendezésemet kinyilatkoztatnom, hogy Kegyelmes Királyné Asszonyunk a' Nagyságod nemes tulajdonságait a' legfényesebb Czímerrel országszerte megtisztelni méltóztatott. Légyen szabad nékem, az én *LILLA* nevű Poétai Munkámat, a' Nagyságod' tiszteltt Nevével, *a' Május 3dik Napjának emlékezetére,* Nemzetem előtt betsesebbé tsinálni.

LILLA, vagy az Érzékeny Dalok III Könyvben. – E' tzím alatt kerűl ki 3–4 hét alatt egy verses Gyűjteményem, melly a' *Himfy Szerelmeihez* hasonlít. Érzékeny, szemérmes, és inkább szomorú, mint katzéros. Ezt én még tavaly Nagyságodnak bátorkodtam ajánlani. Irtam is felőle Nagyságodhoz; de mivel Alázatos Levelemet a' Postán Somogyba útasitottam, azt hiszem, hogy eltévelyedett. Most tehát, minekutánna ama nagy tűzben, melly *14 Junii 1802* Városunknak nagyobb részét a' fővebb épűletekkel megemésztette; 's az én tsekély *Sans-souci*mat is porrá tette, a' Lilla' nyomtattatását ekkoráig késleltette volna: bátorkodom azt újonnan a' Nagyságod' fényes pártfogásába mélly főhajtással ajánlani. Addigis míg szerentsém lenne Nagyságodnak magával a' Könyvvel udvarolni: Ajánló-Levelemnek egy részét ide iktatni bátorkodom. *Te pedig gyönyörű Elme* etc. Méltóztassa Nagyságod ezt az én bátorságomat, a' Nagyságod' Nemes Lelkéhez való határtalan bizodalmamnak tulajdonítani, Lillámat pedig úgy fogadni, mint egy bokor rózsát a' Helikonról, mellyel a' Nagyságod' Tsillagkeresztjét a' Grátziák' oltára

előtt felszentelni óhajtozom. A' polgári érdem nem veszt a' Múzsák' megtisztelésében. Alázatos kéztsókolással vagyok Nagyságodnak Debretz. 19 Maii. 1803. lekötelezett szolgája Cs. M. mk.

166. Csokonai – Vay Miklósnak
Debrecen, 1803. május 28.

Méltóságos Báró és Camerarius Úr!

Mihelyt Cons: Somssich Lázár Úrnak, Hazánknak ama' jeles Deák Poetájának, Mélt. Kir. Kamarás Úr Rhédey Lajos Ő Nagyságára, a' Nemzeti Hadi-Oskoláról írott ódája, a Pozsonyi Országgyűléskor kijött, mindjárt leküldötték hozzám egy Exemplárját Bétsi Barátim Görög és Márton Urak, kérvén, hogy azt magyarra fordítanám le. Az volt benne egyik céljok, hogy mivel a' Mélt. Kamarás Úr a' tőlök kiadandó Magyar és Német Lexiconra egynéhány száz forintot adni méltóztatott, ez eránt való háládatosságból a' Somssich Ur' Ódáját és az én fordításomat, Ujságleveleikben a' Nemzettel közöljék. Én, mind a' Camerarius Úr eránt viseltető tiszteletemből, mind édes Hazám s nemes Nemzetem, mind említett Barátim eránt való kötelességemből a' munkát lefordítot[t]am; ők pedig, azt a' Deákkal együtt kiadták Hírmondójoknak utolsó árkusa mellett.

Hanem, hogy erről a' jeles Dologról Eredeti Magyar Poémánk is legyen; és egyébaránt is kötelezve lévén a' Mélt. Gróf Festetits György Ő Nagyságának erántam személyesen mutatott sokrendbeli Jótéteményihez: ezt az Ódát szerzettem, a melyet most ide alázatosan rekesztvén, mint Ujságot, s Innepi Ajándékot bátorkodok Nagyságodnak tisztelettel bemutatni. Fel volt ez az Ujságba küldve az előbbivel együtt; de bizonyos okok miatt a' Censuráról ki nem kerűlhetett, melyet felette sajnálok.

Reménylem, ezen Ódámnak megadásakor, ki fog engemet Ferge Uram menteni abból, hogy a' Méltóságos Báró Ő Nagyságának személyes udvarlásomat eddig nem tehettem. Azok az okok hathatósok fognak a' Mélt. Báróné Ő Nagysága előtt is lenni; főként a' Nagyságod' kegyes közbejárására.

Csókolom kezeit, alázatos főhajtással, a' Mélt. Báróné Ő Nagyságának: Nagyságodnak pedig hathatós fávoriba ajánlván magamat, mély tisztelettel maradok Méltóságos Báró és Kamarás Úr!

Nagyságodnak

Debreczenben, 28. Maii
1803.

alázatos szolgája,
Csokonai V. Mihály m. k.

167. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. május 29.

Jó akaro kedves Úr!

Betses Levelit aki és 21^{dik} Maji irva volt 24^{kin} kezemhez vettem, igen jo Szével fel vettem hogy jó Úr engemet 2 Rft. 8 xba restanysnak tartyon, észre veszem ez által hogy jó Úr az maga dolgaiban egy betsületes Ember, ami illetti engemet nem hogy hibasztam volna Számadásban, hanem hogy 10. procentoval meg nem álhattam. Sok volna az íras, amidün Debreczenben fiamal együtt le menygyek akkor jó Úrnak mindenekrűl elegendűt teszek tsak tessen azon irasokat öszvessen meg tartani. Az Erdemes Levele Jó Urnak még ára és kűtelez Hogy ha fog tetzese Szerint leni, elűszer meg kévántato Depositoriumot különes könyvekbűl álót az Jó Úrnak keze alá biznam, úgy hogy Betses faradozásáirt elegendü fizetű kévánok leni leszek ís.

Ippen tegnap vettem fiamnak Levelit amelyben tudosit, hogy Szamos jó kőnyveket ki Valogatott amelyeknek árok teszen tőbb mind 4000 ezer Tallirt. amelyek már utban vanak, ezekbűl tehát jövü Debreczeni Vására lefogunk vini amelyeket fogjuk gondolni hogy ottan Szuksigessek. Másodszor jó Urat ésmerném hogy Az Debreczeni Tájikon felsűb és alsóbb Renden Lévűk Betses Hazafiaknak az könyvek ki szolgáltatásában – igen hasznos Ember lehetne! Harmad-

szor Maga Hasznara és volna, Söt nékem és Használhatna. Negyedszer ami leg tőbb, kűlőnes tapasztalásom hogy jó Urnak kezdet ki adott munkájit a Nemes Magyar Publicum Kedvelji és Ditsiri, tehát bizonyos lene az hogy jövü ki adott Munkájít sokal kőnyebb képpen arultatnák, és én ís azon volnik hogy az egész Magyar és Erdily Országogban elterjednenek, Ami illetti az Debreczenyi Vásárt tsak ezt az egyett Augustusban Lévűt kévánom meg tartani, azután nem úgy szolván soha és, mert riszemrűl számos dolgaim vanak ami Magyar Országban Szűkséges; az fiam pedig az Számos Német Országi kőnyvekel fog ide haza Pesthen Veszüdni, azirt minden feli Kévánom Betsűletes Emberekre dolgaimat bizni hogy annal inkább hiv Szolgálatomatt telyesithessem.

A mi illetti Satornak valo Helyit Német Utzaji kapun belül leg inkáb szeretném, ha ottan nem lehetne, kapu ellűtt kőzel, ha lehetne, ez eránt Drága Urat kérem nevemel az Nemes Tanatsot allazatossan meg kirni, feltevin azt hogy tsak ezen egy Vására a Mell N. B. Asszony napján essik. Az Deszka Sátort ollyan kereskedű Urakkal kévántatik Providealni, arendában, Azon egy Vására akik kő Boltokat Ípitettek a mell dolgaimat Jó Úra egisz bizodalomal bizom. A' Midőn Draga Asszony Anyavál eggyűtt állandoúl Tisztellem s vagyok

Az Urnak

Pesthen 29^{dik} Maji 1803.

kísz küteles Szolgája
Mossotzÿ Institoris Gabor mp.

P.S. Ebben és allázatossan kérem Méltosztatnik az Debreczeni kőnyvkőtű Uraknak Tudtokra adni, Hogy ipárkodasom által az Budai Könyv Nyomtato Landerer Műhelyben egy Magyar kalendariom ki fog jőni, in 8vo Valamint az ellütt Patzko Úri volt, Szép rendes dolgok lesznek bene, jol tudom kelendű leszen, tehat a menyíre Szűksígek volna ellűre Tudositsanak, azon Vására le vinim Ő kegyelmeknek, sőt más hova való könyv kőtüknek ezen hasznos dolgot Tudositánák.

168. Mátyási József – Csokonainak
Fót, 1803. május 30.

Kedves Barátom!

Levelezésünk ritkán tőrténésének oka bennemis az, a' mi az Urban: de bennem még azon kivűl kettő; egyik az, hogy én természettel kevés beszédű lévén, a' levél irásban is annak és rővidnek kelletik lennem, minthogy az az egymástol távol lévőknek a' nyelvek; másik az, hogy engemet, a' ki tsaknem a' 25 betűk esmérete meg bánásáig meg tsőmőrlőttem a' temérdek firkálástol, tsupán a' dolog szűksége, vagy a' betsűlet szeretete (mert Levélre nem válaszolni annyi, mint kőszőntőnek viszsza nem kőszőnni) birhat ezen robotra.

Szivessen sajnálom az Urnak erőtlenkedését: de elméje rugoinak pattogo elevensége 's egésségével olly szivre vett gondolása, jo reménységet nyujtanak javulásárol, mellyet én tsak ohajtásommal segithetek.

Doctor Szentgyőrgyi Josef Urat nem tsak esmerem, sőt Anyáink Testvérek lévén, nékem kőzelről való 's igen kedvelt és tisztelt Bátyám, kit is azért Kedveseivel együtt tsokolok.

A' mi az Urnak a' Generalis Ur iránt valo gondolatját illeti: annak, (fájdalommal kell írnom) semmi modját nem látom; mert maga Foti Residentiáján kivűl, minden Főldes Uri Jussok egy talpalatnyiig, a' Helységek által arendáltatnak és biratnak, 1° Januariustol kezdvén 32 esztendőkig – De generaliter is az Ur fel tételéről az a' vélekedésem, hogy egy Sans-soucit, vagy nem Nagy Urnál Hazánkban, vagy ha annál, tsak Erdéllyben lehet reményleni. A' tapasztalás bőven meg esmertetett engemet a' Mi Nagygyaink szalma tűzével, mig tsak ditsérni vagy ingerleni kell, magno promissores hiatu; mikor tselekedetre kél a' dolog, nem akarásnak nyőgés a' vége. A még továbbá, kevés volna, ha tsak a' Tulajdon természetéből folyolag kellene, de a' mi keservessebb iga, erkőltsikeppen is Taksássokká kéntenittetik azoknak lenni a' szegény legény

Usibus edocto si quidquam credis amico,
Vive tibi, et longe nomina magna fuge.

Egyet tudtam eddig a' kőz Nemességből, a' ki az én kőzben vetésemre, minden bizonnyal képzelt boldogságába helyheztette volna az Urat: de a' mult Honapban meg holt, 's vele együtt az én tudományom is el enyészett, míg más valakiben ujjra fel nem tetszík; melly ha történne, kőzleni el nem multanám.

Az Exemplárokat mind ketten kőszőnjük. A' Grof előtt már régen jo neve vagyon az Urnak. Azon ajánlás kőzlésében nagy barátságát fogja az Ur hozzámmutatni, 's a' talám valami jot eszkőzőlhet mégis; Egri Josef Ur által a' Pesti Vásárra fel kűldheti. Mellyel állando barátságába ajánlott, tisztelő szívességgel maradtam

Az Urnak

Foth. d. 30ª Maii
1803.

hiv barátja, szolgája,
Mátyási Josef

[Címzés:]

A Monsieur
Monsieur Michel Csokonai
mon tres cher ami
à Debrecin.

169. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1803. június 9.

Érdemes Hazafi!

A Tavaszt beköttettem, az Ódát megmutattam azon Bíráknak, kiket az Ur választott. Helyben hagyták, én pedig elküldöttem annak, akinek volt szánva. Jó szivvel fogadta, és az Urnak ezen 100 forintokat rendelte. – Egyszersmind meghagyta, hogy az Ur dítsőségére bényomtattatnám. Ezt

előbb még sem akartam tselekedni, mint sem az Ur ujjan megvisgálván, 's leirván Ódáját nékem megküldené. Erre tehát most az Urat megkérem, hogy, midőn Gróf Festetits érdemeit énekeli, magának is szinte olly érdemeket szerezzen a Nemzeti Poezisnak fölemelésével. Amaryllis a jövő héten szép írópapirosra ki lészen nyomtatva. Eddig a vásár gátolta. Sok jót kíván

Pesten 9. Juni 1803.

Kultsár mpa

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Csokonai Vitéz
à Debreczin
avec 100 frl.

170. Rhédey Lajos – Csokonainak
Nagyvárad, 1803. június 9.

Teljes bizodalmú Drága Nagy Jó Uram!

Az Urnak hozzám botsátott betses levelét igen kedvesen vettem, és mind a' Consíliarius Somsits Ur Magyar formába öltöztetett, mind a' Gróf Festetits meg tiszteltetésére eredeti nyelvűnkőn szerzett, 's velem kőzlőtt két rendbeli ódákért tészem háládatos kőszőnetemet; meljeknek olvasása nagy győnyőrűségére szólgál minden jó izlésű Hazafinak, 's halhatatlan betsűlletet szerzett azoknak érdemes szerzőinek. –

Hogy a' Köz-Jónak elő mozditására, és Hazánk diszének nevelésére ajánlást tehettem, édes meg elégedéssel tőlti el érzékeny szívemet; de hogy ezenn Hazafijúi kőtelességem teljesítésénél fogva, a' Parnassus Hegye Lakossinak barátytya sőt pajtássa őnnőn figyelmetességére méltónak ítélt, el nem titkolhatom az abból reám háromlott méltó őrőmőt.

Egyéb eránt óhajtanám hogy az Urnak személjes esmerettségébe jutni szerentsém lehessen; a' ki szíves indulatiban ajánlott állandóúl vagyok

Az Urnak

el kötelezett kész szólgája
Rhédei Lajos mp.

NVárad 9^{dik} Juny 1803.

171. Kováts Sámuel – Csokonainak
[Csákvár, 1803. május–június eleje]

Miska! miért hallgatsz? mértékre nem írni de nagy kár
Ön' magad is káros tételed észre vehét'd.
A' Kádentzia már kedvet soha sem lel előttünk;
A' *rotyogott potyogott* veszteni kezdi betsét.
Kezd el az al-földönn! meg lásd nyargalva követnek;
Ott a' jobb Ízlés' mestere tsak te lehetsz.
A' *Ritmust* hagyd el! tégy jobb példákat elődbe,
Hogy már ember-kort Nemzetedére jelentsd!
A' Múzsák' Attyok téged fő versre teremtett,
Töltsd bé hát tzélyát, 's szó fogadó Fia légy!
Mennyi tehetséget szemlélhet benned akárki,
Ennyi tehetséged' bé gyepesedni ne hagyd!
Két esztendeje hogy kezdtem levelezni *Virággal,*
'S hogy kezdett azután nékem is írni *Szabó*:
Én ezeket követem főképpen. Bár tsak utánnok
Indúlnál! indúlly! többes időre ne várj!
A' több Múzsák is serkennyenek általad ottan,
Kik Biharonn szana szétt verseket énekelik.
Ízre tanítsd! 's mondmeg; hogy az újabb század azonn [vann;
Hogy minden Strófát Léthe vizébe merít.
Tégy így! 's *Virgil' Ovid' Flakkus'* 's több Római Költők'
Számok imígyen fog megnevekedni, *Vitéz!*
Így lészesz boldog, neved annyira terjed ez által;
Hogy hol járt *Kotzebű* zengeni fogja *Tobolszk.*

172. Kováts Sámuel – Csokonainak
Csákvár, 1803. június 17.

Csákvárról Június' 17dikén 1803ban

Miskának, Samu
örömmel

Még alig ment el Levelem kezemből
Mellyet írtam volt Misukám Te hozzád
Rhédeit mindjárt emeléd az Égre
Alcaicussal.

Festetits Grófot vele énekelted
A Ki sok jót tesz HAZA! Híveiddel
Nem hiszem hogy bé lakatoltt szemekkel
Nézne Te rád is.

Így ni! így kell lát'd vetekedni vélek
A' Kik a' régibb Nagyokat nem hagyták
Dűlni borzasztó 's örökös homályba
Igy helyes írni –

Festetits Gróf már soha meg nem halhat
Véle eggyütt ím' arany Hintajába
A' Ditsősségnek be tevéd Lajost is
s Élnek örökké

Oh Hazám' böltsebb 's tehetősbb Tselédi
Kik ma bé vésik maradós Kövekbe
Híretek' – Lelket nosza adjatok TÍ
Kérlek azokba!

Ím' az új Század mutat új Horátzot
A' Magyarságnak – Kinek is Tiburját
Vajh' fel építné – de Remény ha nints is
Írj Te Barátom

Bízzad a késő Maradékra dolgod'
Melly az Érdemnek hitelesbb Barátja

Tetteid' majd az nemesítni fogja
's Nyelve alatt lészsz.

Látd Ovíd mint járt, pedig Énekjének
Kellemét minden ma is emlegetni
Gyors – de Éltében ki szaladni kelle
Róma! belőled.

Onnan is jöttek gyönyörű Darabji
Mellyek a' verset szeretők előtt még
Kedvesek most is 's betsek' el se vesztik
Míg tsak idő leszsz.

Így ha élned kell sanyarún Hazádban
Őt' azért még is tsak ugyan szeressed
Hát ha Mécénás (meg esik) közöttök
Válni talál még

E' Tanátsommal nesze! élj ha tetszik
Meg ne boszszankodj nagyon a Magyarra
s Meg se büntessed fel akasztva Lantod'
Fűzfa szegedre. – – –

Én is óhajtnék: de kevés tüzem van
Kedves Ódákat Magyarinknak írni
Néktek engedvén egyedűl – el állok
Félre előlök

TÍ Kiket fel kent maga Szent Apolló
Semmi fáradság vagy egyéb sem ártván
Végig a' szentebb akarattal meg ne
Szűnjetek írni!

Hidjetek nékem! Koszorúkat adnak
Pimpla' Halmának fejetekre Lyányi
s Majd Koporsótok' valamint Klopstoknak
Meg violázzák

a' 36. garasos új Penicilusommal restelvén író Tollamat meg igazítani – el gondolhatod: millyen nagy boszszonkodás-

sal irhattam ezen sorokat – Juthat eszedbe, Deák korunkban Komáromi Pál' betűi voltak illyenek – Neki mindég illyen roszsz pennája lehetett – Tsókold meg helyettem őtet és Nagy Istvánt Böszörményben – Nézd a most meg köszörűltt ollóval se nyírtem körül papirossamat – Neked is elég volna ennyi restség! Élj 's ölelj engem' –

173. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. június 17. után]

Valahára tsak ugyan kiszabadúltt az Anakreon a' Censurárol: ezért eleget tusakodtam E – Urral. De lehetetlen vólt masképpen. Junius 17-dikén irta alá ezt: Elhagyván azokat mellyek a' Fels. M. Cancellária *nyilvánságos* parantsolatjából kitöröltettek nyomtattassék ki. Ezt az originálisról majd leírom, a' mint van; de a' melly most a' Typogr. leven, hozzá nem férhetek. A' nyomtatásról

1. A' Munkát sok okokra nézve mind író papirosra nyomtattattam, mint az itt lévő Exemplár Nro. I. Ez a' papiros 500 Exempláron 25 ft. de egynehány kontz még meg maradt; mennyi, nem tudom még most.
2. Basiliai papirosra nyomtattattam 12 exemplárt. eggyet Tiszt. Nagy Gábor Úr el vett.
3. Az elejére magam fejétől ezt a' kis fatyút mettszettem, jó leszsz e? Annyiban talán jó leszsz hogy a' metszése ajándék. Ez is jó, de ha más kell mást metszetnék, mit? elvárom, mert ezt tsak ezen 2 Ex. nyomattam.
4. Ennek boríték kellene már, de:

a. Az Anakreon képét két metszőnek is megmutattam, 's mind a' kettő igen igen ótsarolja, a' könyv eleibe: egyéb eránt a' munkát, mint Dilletantokét igen tsudálják. – A Csisiot hoszszas volna leirni. Az a' menkü fejér szakáll eltsufítja. Ezt meglehet jobbíttatni, kevésbe kerűl, de még szebb volna újra mettszetni.

b. E' leszsz hát a' boríték homlokán, t. i. Anakreon: 's alatta a' versek az mint tudva van.

c. De hát a' boríték agyán mi legyen?

Vagy

Tsak tzifraságot mettszessünk borítéknak 's a' közepébe annak az első oldalra valamit kell gondolni, 's utól pedig mettszessük ezeket az én egynehány verseimet ha megérdemlik, mert ebben annál az egy vágásnál egyéb semmi sints, a' mi poétától származhatnék, hanem van még benne valami, de azt tsak én érzem, 's érzettem mikor irtam.

Ha pedig az első oldalon Anakreon leszsz, hátúl pedig más, úgy is ki lehet talán ezeket az Induló Anakreonhoz irt sorokat belöl a' hátulsó levélre nyomtattatni.

Mind ezekre valaszszát várom Édes Kedves Barátom Az Urnak.

Én Kis Istvánnál tétettem rendelést a' Pillangok eránt, akor magam igen igen roszszúl vóltam, 's le mentem Magyar Országra a' hol két hetig mulattam.

Itt eladtam vólt mar 40 Pill. de kiknek, azt tudom, és így ha még praefatio etc. jön, azt is kézhez adhatom. Mi legyen ára az Anakreonak; 24 X.?

Ezeket sietve írám, igen sietve mert ez az igen jó Úr kitől nem örömest válok meg, már megy.

174. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1803. július 17.

Debreczenb. Júl. 17d. 1803.

Méltóságos Grófné,
Kegyelmes Asszonyom!

Későre tudtam meg egy jó Barátomtól, hogy azon 50 frt., mellyet számomra Pestről Beleznay úr hozott és felőle azt állította, hogy annak Nemes Ajándékozóját sem maga nem tudja, sem azt felőle nem hiszi, hogy én valaha megtudhatnám, – Excellentziádnak erántam, érdemetlen eránt mutatott kegyes Jótéteménye légyen, és hogy – az én még akkori gyanúm s vélekedésem tsakugyan igazságos volt.

A' mit azért szint' ekkoráig kötelességemből külsőképpen elmúlattam, azt most ezen Hála-levelem által bétölteni szerentsés vagyok. Mert belső háladatosságom ugyan és az a' mélly tiszteletem, mellyre az Excellentziád Nemes Szive,

Lelke és talentomjai köteleznek, sem a' Levelek, sem az Idők' határi közzé nem szoríttathatik.

Ha a' síron túl részt vesznek még a' halandók' Árnyéki azokban, a' miket e' földi vándorságoknak idején tettek, vagy kedveltek; ha abba a' nagy Tartományba, mellyet Tőlünk tengerjei zárnak el a' homálynak, valamely Hír lebeghet erről a' lármás planetáról, mellyben a' Napnak világánál zsibongunk, és ha ott az Egyenlőség lugassai között a' Nemzetek egymást előtalálják, megértik, szeretik; úgy, tudom, ama természetes Festőnek, ama Prussus Majornak Nemes Árnyéka, olvadozva emlékezik a' mi Honnyunkbeli Grófnéról 's az ő fellelkesedése méltóbb tömjén lesz az Excellentziád' Nagy Érdemeinek, Kleist eránt, mint minden én gyarló Ékesenszóllásom, melly tsak erőlködő selypesség és rebegés.

Kegyelmes Asszonyom! Jussom van mind magam mind édes Hazámra nézve, a' Grófot Ő Excellentziáját minden soromban a' NAP-hoz hasonlítani, melly ragyog és éltet: nints-e jussom akkor Excellentziádat az *Aether*hez hasonlítani, mely noha nem kívánja magát mutatni, mégis terjesztője a' fénynek és melegségnek? – Excellentziád is tsak jóltévő 's élesztő Munkáiban érezteti vélünk nemes voltát. Kötelez e' bennünket Irókat arra, hogy a' köznépet is, melly rövidebb látású, figyelmessé tegyük az – *Aether*re!

Méltóztassa tehát megengedni Excellentziád, hogy nagyságos Érdemeiről az én tsekély Músám ezután énekelhessen 's az által néminémű próbájit adja annak az érzékeny tiszteletnek, mellyel marad

Excellentziádnak

holtig igaz híve
Csokonay Mihály m.k.

175. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1803. július 17.

Debretzenben Jul. 17d 1803.

Méltóságos Gróf,
Kegyes Pártfogó Uram!

A' tavalyi tűztől, de kivált a' télközéptől fogva szűntelen gyengébbülő Egésségem, valamint annak a' tsekély Ódának béajánlásától, úgy most a' Nagyságod' erántam, érdemetlen eránt, mutatott Jótéteményének előbbi meghálálásától, szomorúan megtartóztatott. Méltóztasson Nagyságod megbotsátani, hogy Szívem kész és erőss dobogásinak gyenge tollam és ujjaim most is egészen meg nem felelhetnek. Nemesszívű Orvosomtól függ rám nézve az űlésnek, írásnak, és beszédnek mennyisége, és ideje.

Munkáimat, mellyek most három felé is gyakorolják a' Sajtót, másnak diktálom, 's mások által tisztáztatom. Kímélnem kell magamat, hogy egy nagy Poémámnak elvégezésére kisajtóltt ereimet még egyszer öszveszedhessem. *ÁRPÁD* ez, vagy *a' Magyarok' kijövetele*, mellyet Homér és Virgil mustrájok szerént kidolgozni szándékozom, 's ha Isten életemet megtartja, és egésségemet helyre állítja, rajta Virgilként holtom' napjáig munkálkodom. Azért sietnék örömest Lyricumjaimnak 's egyéb apró Munkáimnak, 's azután Fordításaimnak is, Kiadásával. – Ezen Hetekben közre botsátom Árpádról való Heroicumomnak Skizzét és Kritikáját.

Mikor Poétai *Launém* nintsen, akkor a' *Linné*' Systema Vegetabiliumjának megmagyarosításán dolgozgatom. – És ha e' két Munkámat Nemes Nemzetem' javára és díszére kidolgozhatom: megelégedéssel nézem, ha Geniusom még fiatal korában főld felé fordítja életemnek fűstöt vetett szövetnekét.

Most pedig Nagyságodnak kegyes Rendelése szerént a' Hadi Oskoláról való *Ódámat*, tsökkentt erőmhöz képest újabban megvisgálván, Prefektus *Kúltsár Úr*nak felkűldöttem. – Az én Múzsám, melly a' most Pesten Sajtó alatt lévő *Amaryllisomban* azzal kevélykedik maga előtt hogy *Lantja soha sem zendűlt meg érdemetlenre*, tisztelettel 's hálával

emlékezik Nagyságodnak azon lebotsátkozásáról, hogy egyűgyű Énekét, maga Nagyságod méltóztatik a' szegény de felséges Hazának közpiatzára kitenni. Tudja ő azt, hogy illy tiszteltt Pártfogás által, nyerni fog az ő hijjánossága! – Ez okon Magát, Lantját, Trombitáját és pásztori Sípját a' Nagyságod' örök Nevének zengésére ajánlja fel a' Keszthelyi erdők' árnyékiban.

Ő ugyan könnyen fizet – mint minden Músák. De én – én mivel tudjam tsak azt is meghálálni, a' mivel most legközelébb Nagyságod adóssá tenni méltóztatott? Hát még azt, a' mi egy ollyan természet fiánál, a' ki magával lakni megtanúlt, minden pénznél és bankónál betsesebb – azt a' Nagyságod' nemes leereszkedését mivel lehetne valaha meghálálnom?!

Az Ermenonvillei Jegenyék és Nyárfák lennének unokáink előtt egy Nagy Magyar Méltóságról, 's az alája temettetett Természet' fiának hálája felől tanúk, – ha valaha Ermenonvillem lenne, – azoknak levelei susognák ki az érzékeny Ott-múlató Magyarnak Képzelődésibe, hogy, a' ki ott fekszik, még akkor is

Nagyságodnak

hív tisztelője
Csokonay Mihály.
mk.

176. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1803. augusztus 17.

Debrecen, 17-dik aug. 1803.

Theátrumba valék tegnap, mikor a Judéumbeli polgár házunkhoz hozta leveledet. – Az éjjel a bálba valék; és a midőn hajnali álmomba alig kezdék belé, akkor vernek fel, hogy válaszoljak leveledre. Ha látnád millyen minát csinálok! Saure-Saure Mienen!! – Keresd ki csak Orpheusból a Kazincy Tihanját, és Toalét-kisasszonyát... Innen van, hogy hosszasan nem írhatok; hogy levelem kákombák, és hogy

betűim reszketősek. – Hát ti már örökre ide hagytátok a debreceni szép vásárt, bált és theátrumot?

Paksi úrral beszéltem a bálba: mondta hogy felmegy hozzád a szüretre. Ott volt Bónis Feri is, a te Pataki Habrillótársad. Nagyidai is ott volt; reflectálod? Vintze Palkó sovány, erőtelen és kedvetlen ember.

Én Dobig mindenkor elmehetek Sas által, a ki éppen ezelőtt egy fertálylyal jöve hozzám, és nagyon tisztel. – Á propos! Az a jó ember megúnván az ide való superintendentiabéli embereknek a vexáit, örömest szabadúlna tőlök, és általmenne más superintendentiába. Én azt hallom, hogy Szikszóról változni fog T. Porkoláb urat: ha úgy van, légy segítségül abba, hogy őtet oda bécsinálhassuk. Egy okos és mulattató pajtás esne közel hozzád. Tudósíts felőle: azután Coram plura.

Él-é a kis fijad, barátom? nem is emlékeztél róla zsidó-hozta leveledbe: – Angyalodnak küldöm a számára nyomtattatott zöld *Tavaszt*. Most 5 munkám nyomódik egyszerre a pesti, bécsi és kassai sajtóban: szüretre mind készen lesznek; viszek vagy küldök akkor hozzátok. Addig is tek. asszonyéknak kezeit csókolván, tégedet forrón ölelvén maradok örökre hív barátod

Csokonay mk.

177. Éles István – Csokonainak
Nagymegyer, 1803. augusztus 25.

Kedves Uram Bátyám

Jól tudom, hogy egy néhány tzifra teremtettét küldött Uram Bátyám hozzám, de semmi. Én igaz lelkemre meg vallom, hogy oly szivesen igyekeztem azon, a mire hozzám küldött levelében kért Uram Bátyám, hogy még, de az átkozott árvíz miatt éppen tsak egy lépést sem tehettem Komárom felé egész 5 Hetekig; már most valamennyire meg szűnvén, éppen a Tegnapi napon mentem fogadott alkalmatossagon Kotsís Ferkóhoz, kivel is ugyan tsak meg hartzoltam

Uram Bátyám mellett, észre vévén benne az eránta való hűségtelen[séget] s Szeretetlenséget; Annyira meg bolondúlt a Ferkó, hogy tsak ezt a kis Czedulatskát is alig tudtam vélle iratni képtelen természet van benne, holott pedig most legközelebb is tsak kevésbé maradtt meg az ágon, hogy alatta le nem törték. A mi a Könyveit illeti Uram Bátyámnak, azzal hogy mit tselekedjem nem tudom, ha tsak az ezt követő Pesti Vásárkor; azzal akeves Summával edjütt le nem küldöm, e kívül már mostanában más módot nem is látok; mivel Ferkó meg esküdtt, hogy ő többet utánna nem jár, hanem énnékem által adja, de tsak akkor a' mikor én őtet ki elégítem. Irja meg hát énnékem K Uram Bátyám mennél hamarébb, hogy mit fizessek néki, és ha a jövő Pesti Vásárig nem várakozhatik UrB azt az elmaradott kevés Summát a Könyvekkel eggyütt, hogy mi moddal küldjem le. A Sz[ent] I[ste]n vegye körül minden jó áldomásaival K Ur: B

d. 25[a] *August.*
1803

E.I.

Sietve irám
NB Ha még életben van az édes annya igen igen nagyon tisztelem

[Címzés:]

N. Megyerről
Az Urnak
Az Urnak V. Csokonai Mihály Uramnak egész tisztelettel
p. Occ.
Darabos Uttzán
Debretzenben

178. Aranka György – Csokonainak
Marosvásárhely, 1803. október 27.

MVásárhely 27 Oct 1803

Kedves Barátom Uram!

A' Nyáronn mind keringék, csak futva fordultam meg itt vagy kétszer, és semmi dolgomat nemigazithattam. 15dik Augustusi Levelét az Urnak, mint hozzám valo Baráttságának Zálogját tisztelettel és köszönettel vettem a' Kleist Tavaszszának 40. Exemplárjaival. Parancsolattya szerént az Urnak mind itt, mind más Városokonn, egynéhány példákat elkűldvén belőlek megesmértettem. Egynéhányot Exemplárba a' Könyvkötőknek öt öt garason eladtam, azért hogy azzal más egynéhányot bé köttettem, és az Uraságoknak ugyattam kötve. Igen tetszik a' munka, és a' Könyvkötő azutánnis keresett. Tartottam magamnakis belőle az Ur Baráttságából. Az Ur' neve köztünk de meliori igen esméretes; szeretik munkájit. De aztaz egynéhány szotbenne nem érti senki, aziránt panaszolnakis, haragusznakis, de csak azokra a' hitván szokra; az Uratszeretik. Várom a' Lillátis látni. Ajánlom magamat drága Baráttságába és igen nagy szivességgel vagyok
az Urnak

alázatos Szolgája
Aranka György
mk.

179. Csokonai – Rhédey [?Ferencnek]
[Debrecen, 1803. október–november]

Tek. Úr! Már ekkoráig is olly sok nemes tetteit volt szerentsém a' Tek. Úrnak egy 's más hellyeken hallanom, hogy számos okaim vagynak a' Tekintetes Úr eránt való azon bízodalmomra, melly szerént a' Tudományos Világ eránt is nagy lelkét megmutatni gyönyörűségnek tartándja. Ebbéli

bízodalmomból bátorkodom egy kisded Poétai Munkámat a' Tek. Úrnak hathatós Pártfogásába ajánlani, mellynek nyomtatásához éppen most akarok fogatni hogy Vízkereszti Vásárra kijöhessen és a' Magyar Uraságoknak egy kis Fársángi mulattatásokra szolgálhasson. Ez egy tréfás és nyájas történet, mellyet még 1798 Eszt. kőltöttem és tehetségem szerént vídám versezetbe felőltöztettem; a' neve *Dorottya etc.* Ezzel annyival is inkább bátorkodom a' Tekint. Úrnak udvarolni, hogy már számos Úri Házaknál, sőt Mágnási Személyek előtt is esméretes, és még Kézírásban is sokaknak egy két unalmas órájokat kiderítette. Az én Munkáim, mellyek eddig Világra botsáttattak, csekélyek ugyan, mint szintén magam is: de mégis érdemetlen voltokra nézve is megnyerhették, hogy Hazánk' Nagyjai a' magok Nevét azoknak homlokára tétetni 's eltűrni méltoztassanak. A' Haza' Templomának Öröm Napja ne[vezetű Mun]kám Nagy Mélt. Gr. Sz. Fer. Ő Excájának, a' Tavaszról készült Köny[vem] N. M. Gr. Sz. Fer.né Ő Ex:ának, a' Lilla nevezetű Daljaim Mélt. Gr. [Erdődyné] Ő Ngának pártfogások alatt jött ki, 's mind a' 3 kevélykedik illy Fő személlyek[nek ele]jekbe függesztett neveikkel. Most már a' Magyarra fordított és nem s[okára] kijövendő *Virgilii Georgiconomat* Mélt. Gr. Festetits György Ő Nga méltóztatott elfogadni: 's reménylem illy Nagy Nevek után a' Tekintetes Úr sem fogja átallani bár melly csekély Munkátskámnak is homlokára tétetni Úri nevét. De a' dolgot megfordítva – ama' Nagy Grófok és Grófnék sem átalhatják, ha az ő Neveket a' Tekintetes Úré azonnal nyomba követi is: mert a' ki a' Magyar Történetekben, Genealogiai és Díplomaticai esméretekben kevéssé jártas is, jól tudhatja hogy a' Tek. Úrnak fényes Familiája minden tekintetben a' legelsőkkel vetélkedhetik mind a' két Magyar Hazában. Mert ha elhallgatom is a' Vallás, az Oskolák, a' Tudományok eránt tett bokros érdemeit a' Tek. Úr ditsőült Eleinek: mit nem tettek azok akár a' békességes hosszú köntösben akár a' tábori kalpag izzasztó pompája alatt? A' Tekintetes Úr is szintúgy Főispányi törzsökből származott, sőt, ha ama' bölts és jó lelkű Rhédei Ferentzig kiről a' derék Betlen olly nagy ditséretet tészen, felgondolkozunk, Fejedelmiből; mit mondok? Királyi Vérségből, az Aba Királyéból, a' kit Béla Királynak Nevezetlen IróDeákja Kegyes jámbor embernek említ a' maga Könyvében. De – hogy a' legrégibb időt, melly nemes

országunk eredetével egy korátsú, a' legújabb idővel, a' melly előttünk lebeg, egyszerre öszve kössem: nem a' Tekintetes Úrnak Örök érdemű Hazafi Testvérje é az, a' ki a' Magyar Vitézeknek formálására olly nagy áldozatot teve? Voltér azzal ditsekszik a' maga Frantziáiról, hogy azok a' nagy hadi dolgokat meg is tudják tselekedni 's meg is énekelni: az elsőre tzéloz az említett 10,000 forintos adomány; az utolsóra fog pedig tzélozni, ha most már meg a' Tekintetes Úr a' Poézis eránt fogja a' Rhédeiek természeti nagylelkűségét megmutatni. Mellyről a' leg tökélletesebb bizodalmom vagyon, és hogy abban nékem is egy kevés – csak igen kevés – részem lehessen; alázatossan kikérem, a' ki egész tisztelettel ajánlván magamat és Munkátskámat, hasonló tisztelettel maradok is a' Tek. Úrnak aláz[atos] szolg[ája] Cs. V. M. mk.

180. Csokonai – Szentgyörgyi Józsefnek
Debrecen, 1803. november 30.

Sietve.

Debrecen, 30. nov. 1803.

Nagy érdemű Doctor Úr! Ezen fertályban méltóztaték Sárosiné Asszonyság Ő Nagysága egy szomorú, igen szomorú hírt vélem közleni, hogy t. i. a mi sok tekintetben örök tiszteletre méltó barátunk Semjénben a halál révén van. Én, a mint e szóra megdobbantam, úgy azonnal futottam volna Ő Nagyságához: de a vasárnap éjjel tett hosszas és strapáciás útazásom miatt olly erős rheumatismust kaptam, hogy a nátha miatt minden érzésim megtompúltak, és majd 24 óráig tartott szünet nélkűl való hideglelésemben többet voltam csábulásba és fantazírozásba, mint nyugodt állapottal. Azolta fekszem, és csak ma 3 óra tájban ettem egy kevés húslevest és főtt aszalványokat. A lábvizek, a lelki testi nyúgodalom és a székfüves italok, úgy látszik, segítni kezdenek rajtam, s már az ajakaimon is 3–4 óra olta elkezdődtek a hideglelős kipattogzások. Így tehát érzek, vagy is várok még bennem annyi erőt, hogy jó emberemnek utolsó, életbeli meglátására kimehetek, s azt az egy boldogságot megérhetem, hogy tőle szóval búcsút végyek, s erántam mentoratlan

nevendékkoromban tett jótéteményit megköszönhessem. De nem dugúltak-é be azok a fülek, nem borúltak-é vég homályba azok a szemek, van-é még csak egy kötetlen ina is annak a nyelvnek, nem szűnt-é meg nemes dobbanásitól az a mennyei szív, találok-é még abból a Kazincyból egy kis maradványt, a ki a harmoniának, a szépségnek, az ékesenszólásnak, a barátságnak és minden jeles érzésnek olly kedvellője, olly mustrája, olly barátja és mestere volt? Az Úr, hallom, most érkezik tőle: nyújtson, ha lehet, vágyásomra legkisebb reménységet. Megyek, rohanok, hogy még egyszer ővéle egy szót, vagy kettőt, vagy a mennyit a halál jégtörvénye engedhet, ez életben ejthessek. És ha megrokkant egészségem ez utolsó erőltetés alatt öszvedűl is, örömmel által engedem kevés napjaimat e legkedvesebb szerencsémért. Szegény Széphalmy, jobb sorsot érdemlett nemes ember! Te csak a maradék sirásira tarthatol számot. – Uram, megbocsáss, midőn véled egy indúlattól olvadozok. Quis desiderio sit *pudor* aut *modus* tam clari Capitis. Csokonay m. k.

181. Szentgyörgyi József – Csokonainak
Debrecen, 1803. november 30.

Lelkem Kedves Barátom!

A' Te bánatod valóba méltó; és ez a' sympáthia az én sérelmes szívemnek vígasztalás és könnyebbűlés: de mérsékeld magadat, és azon légy, hogy a' leg tisztább indúlat is esmerje meg a' fő kórmányos eránt, az értelem eránt való subordinátiót.

A' Méltóságos Aszszony előtt, egy harmadik, nem közinkbe tartozó embernek jelenléte miatt, nem beszéllhettem olly nyílt szívvel, mint hólnap előtted mindent el mondok; tartván azon gyanútól, hogy magamat a' más taposása által kívánom emelni: de mondhatom jó lélekkel, és az egész nyughatatlanságbann lévő Úri ház bizonysága, hogy áldott következései lettek ki menetelemnek; és kinn létem alatt javúlt egéssége annyit, a' mennyit olly kevés órák alatt tsak javúlhatott.

Ne siess Barátom, a' ki menetellel! Várjad egy kis korig magadnak és a' nagy betegnek erősödésit; most ő neki is, magadnak is terhire lennél; kevés napok múlva élesztő balzsam leszen szívének a' veled való társalkodás. Meg él, én azt hiszem; hólnap előbe számlálom az okait is. Tisztelem tiszteletre méltó Édes Anyád Aszszonyt, ölellek hív szívvel, és vagyok

Debretzenben, Nov. 30^{án},
1803.

tisztelő hív barátod
Szent-Györgyi József.
mk.

182. Illei Takács Károly és Tichy János – Csokonainak
Nagyvárad, 1803. december 16.

NVárad 16^{a} Dec. 1803.

Kedves Barátom Uram!

11^{a} currentis írtt levelét tegnap dél utánn vettem. Az elmúlt hónapnak 4^{dikén}, írtunk az Úrnak, és ha akkor mindgyárt felelt volna reá, már azólta kevés nyomtatni-való volna hátra a Munkából; de se el nem jött személyesen az Úr, sem levelet nem írt hozzánk, és így már azt gondoltuk hogy a' Munkának kiadattatását későbbre halasztja. A' Censor Úr azt veti, hogy kétszer nem tartozik a' Munkát revideálni; minthogy a 3^{dik} és 4^{dik} Könyvben kitörűlni, vagy jobbítani valók is vannak. De még is most hétfőn reggel bizonyosan hozzá fognak a' nyomtatáshoz. Vásárnap estvélig készen lesz Censor Úr a 2^{d} és 3^{dik} könyvvel, de az utánna-valókat revideálni nem akarja, mindaddig, míg meg nem corrigáltatik. Mégis arra vettem őtet, hogy tsakugyan revideálja, és léniát húz a' kitörűlni-valók alá, 's azután mingyárt magamhoz veszem még a jövő hét' elején, és elvárom az Urat mintegy

tsötörtökig. Mert, ha addig el nem jön az Úr, úgy a' Munkának nyomtatása félben marad. De ha eljön a' jövő héten, bizonyosan készen lesz vízkereszti vásárig, éjjel nappal dolgozván a nyomtatók, 's magokat megerőltetvén. Tehát magának tulajdoníttsa az Úr az eddig-való fogyatkozást; mert sem a' Factor Úron, sem rajtam, sem a' Censor Úron nem múlt a' dolog. Hogy pedig a' korrigálni valókat által küdjem az Úrnak, azt magam akarnám, de úgy mikor jönne vissza a' Correctió? és mikor nyomtathatnák-ki, hogy Vízkeresztig készen lehetne? Es így tsak ugyan vagy tör[i]k vagy szakad a' kerék' agya, Barátom Uram itt legyen a jövő héten, – egy nap alatt szépen megcorrigálnók a Munkát. Hogy hideglelős, azt nagyon sajnálom, de mégis takaródzon bé valamelly – Hortobágyi Pásztortúl kértt – jó meleg subába, és ne halaszsza, a' maga' kárára, a' reánk következendő héten-való itt lételét. Vagy, ha akarja, írja-meg nékem nagyon sietve, hogy megcorrigálhatom e a' Munkát? De ezt nem igen szívessen válalnám-fel; mert ha gusztusa szerínt nem találna lenni, mi lenne belőlünk? En ugyan úgy kicorrigálnám a' benne lévő némelly tisztátalanságoktúl, hogy még tsak egy sor sem maradna-ki. De, kérdés, tetzene e az Úrnak? Tehát tsak ugyan itt legyen az Úr a' jövő héten, ha azt akarja, hogy kénnye szerínt jőjjön világ eleibe a' Munka, és hogy Vízkeresztig készen lehessen; mivel az idő már igen rövid. – Most hétfőn tehát a' Praefátiónak nyomtatásához fognak, mellyben kitörűlni-való nintsen, – és az 1° Könyvhöz. A' M. Litteratúrára, és barátságunkra kérem, itt legyen a' jövő héten. – A' Mettző Urakat nagyon tisztelem, és ajánlom magamat további-való barátságokba. Az Új Átlásokra egy úri ember p.numerált. De sokan nem akarnak p.numerálni addig, míg nem latandják a' Munkát. Tehát, hogy az Ifjúság is meglát-hassa, jobb volna, ha vagy 24 exemplárokat küldenének hozzám. A' tavalyi Mappákért még vagy 3ft bé nem vettem, de mennél előbb megkapván, kézhez adom mindenestől, a többivel együtt. Belényesből semmit se vettem kezemhez. A' régi Litteratúrára, és a' Görög Classicusoknak értésére egy igen ritka, és különös Mappával szolgálhatnék. Egy egész árkusból áll, és nem lehet már a' jelesebb Bibliothécáinkban is feltalálni. Igen jó volna reimprimálni. – Nagyon sietve írok! – Elvárom, – és jó indúlatiba ajánlván magamat, örökös tiszteletel maradok –

Barátom Uramnak

igaz barátja
Illei T. Károly
mk.

Mivel a' Hollendiai Papirosnak az ára szörnyű drága itten, és Debreczenbe óltsóban lehet kap[ni,] tehát kérem, ne sajnálna T: Úr vagy Hollendiai Papirost hozzá-valót Debrecenből el-küldeni, vagy pedig azt a' 7. R: ft: érte meg-adni.

Ezzel maradok
tisztelő szolgája.

Tichy János
N: Váradi Typographia
Factor:
mp:

[Címzés:]

Gr. Wardein.
à Monsieur
Monsieur Michel de Csokonai, avec respect –
à *Debrecin.*
Non gravet D. Expeditor quo citius admanuari curare.

1804

183. Kultsár István – Csokonainak
Pest, [1804.] január 6.

Pest. 6^{ik} Jan.

Kedves Ur!

Régen tudósitottam volna az Urat, ha levelét December előtt vettem volna. Ekkor is magam hoztam el Institoristól. G. Erdődinenek levelét 1. exemplár Tavaszszal elküldöttem. Gróf Szécsényinének küldött dolgokról semmit sem tudok. Anakreoni Dallait láttam már Bétsben készen, 's egy exemplárt mutatoképp el is hoztam Márton Urtól. Lillát igért az Ur Juliusra, ezt nem láthattam mái napiglan. Budán Versegi kész már Aglájával, melly szerelmes enyelgéseket kotákkal foglal magában. Rajnis a Georgiconait Virgilnek már fordította. Magyar Parnaszszusa is kész. Gebhardim 4ik részét most nyomtatják. Sok jót kíván

Kultsár mp.

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Csokonai Vitéz –
à *Debrecin*

184. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. január 22.]

Barátom! Az estve jött hírtelen egy levelem Váradról, hogy azon Munkám, mellynek titulussa: Dorottya, vagy a' Dámák' Diadalma a' Farsangon, Furtsa Vitézi Versezet IV Könyvben

már a sajtó alól kiszabadúlt. Holnap reggel röktön megyek értte, hogy a' kurta farsangból ki [ne] maradjon. Ne vedd rossz neven, ha kéntelen lévén kevésből álló pénzetskémet öszvetsinálni, emlékeztetlek azon 3 Rfra, a' mellyet kártyázás' kedvéért tőlem kértél vala. – Küldöm a' Conservateurt, az Eschenburgot, a' Kótát, a' páltzát. – Tselekedd velem a' szívességet, és add ide útamra a' Szekfű szín prémes süvegedet, azt a' 4-szegletűt, mellyet úgy sem szoktál magad hordozni. Ha haza jövök: első leszel, a' kinek Exempláromból kedveskedem. A' munka felette tréfás, és lármát fog tsinálni: az árra 1 Rf. Ha feljössz Váradra, megtalálsz az Akademia mellett Német Utsza' szegeletén a' Sándor házban, Exhortator Takáts Károly Úrnál, vagy pedig a' Typo[gr]aphiában. Magam sietvén és sokfelé kapkodván, meg nem látogathatlak.

185. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. február 14.

Tekintetes Úr!

Hogy veszedelmes nyavalyájából, hív barátjának keze után, tökélletesen helyre állott, azon tiszta szívemből örvendezek; hanem, hogy azolta személyes tiszteletemhez szerentsém nem adódhatott, igen nagyon sajnálom. Tartsák meg az Egek a' Tekintetes Urat, Kedveseinek, Hazájának és a' szép Mesterségeknek díszére!

Ma egy hete írott Levelem, hogy olly hánytt vetett volt, arról botsánatot kérek. A' Könyv' dolga sürgetődött, az alkalmatosság véletlen vala, 's éppen azon órában volt nálam két Barátom, (egy Pap, és a' Salétrombeli Inspektor Kiss Imre Úr) a' kíktől úgy kellett azt az egy-két pertzet a' Levélírásra szemek láttára ellopnom. – A' Könyvet Doctor Úr által tegnap előtt vettem. Mihelytt a' Könyvtárnak rendbevétele, és a' Számadás véghez megy, azonnal elkérem az új Gondviselőtől, ha a' Tekintetes Ur parantsolni méltóztatik. A' pedig Mártzius' elején történik, a' midőn magamis, téli hosszas bennűlésem után a' hegyek közzé egy kis fordúlást teszek, és útamat Semjén felé fogom ejteni, hogy a' Tekintetes Urat,

ki halottaiból másodszor is feltámadott, megtisztelhessem, és egy úttal a' Dayka' Verseit, 's az azokra tejendő Egyengetésimet általadhassam.

Addigis óhajtanám, ha a' Tekintetes Úr' tanátsát 's hathatós Közbenjárását a' következendő dologban minél előbb kinyerhetném. – Én a' *Lilla* név alatt egybeszedett Lyricumjaimat a' nyomtatás végett még *1802. 15 Aug.* felküldöttem Kassára Landererhez, ki levelében azt fogadta, hogy azon esztendőbe Octoberi Debretzeni Vásárra kinyomtatja. Erről a' Novemberi Pestire, innen az 1803. Debretzeni Vízkeresztire, 's így tovább tovább hazudozott, és még a' mostani 1804. eszt. is semmi sints a' dolgából, a' mi nékem káromra is kissebbségemre is szolgál. Leveleimre soha sem válaszol; Követjeim elől (minden két hétben rá bízom a' Salétrom-tisztekre, kik Kassára járnak) elbúvik. – Kassán nem lévén semmi esmérősöm, a' ki által ezt a' dolgot sürgethessem; instálom a' Tekintetes Urat, méltóztasson valami jó tanátsot adni, hogy Kézírásomat, mellyből még tsak egy árkus jött ki, kezemhez vehessem, és *Budán* minél elébb kiadhassam, minthogy tsak ugyan ott ment által a' Fels. Consiliumnál lévő Censurán. – Inkább megfizetem annak a' hitvány embernek azért az egy árkusért esendő taxát.

Bőlts és szíves válaszát és tanátsát a' Tekintetes Úrnak minél elébb kiinstálván, sokszeres tiszteletem mellett maradok

a' Tekintetes Úrnak

Debretzenben Febr. 14 Napj.
1804.

alázatos szolgája
Csokonai Mihály.
mk.

*Seyfried*nak a' Virág' Csehihez való Ódájára szerzett muzsikáját, az Eredetiben, méltóztassa a' Tekintetes Úr nékem megküldeni; és ha még más *muzsikális Darabok* is volnának a' Tekintetes Úr' kezénél, a' mellyeket vagy Magyar componált volna, vagy hozzájok Magyar Vers volna készítve. Muzsikális Gyűjteményembe, mellynek 1 Heftje már Bétsben pompáson jött ki, 's most Józsefnapi Pesti Vásárra jönnek

hozzám a' nyomtatványi, bé kívánnám tenni. Az Eredetieket, mihelyest magam' számára lekótázom, azonnal visszaküldöm a' Tekintetes Úrnak, köszönettel. – *Kossovitsnak* állapotjáról és lakóhelyéről nem tehetne a' Tekintetes Úr énnékem egy kevés Tudósítást?

186. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. február 17.]

Édes Barátom! – Én, míg tavaszra kelve a' Muzsikus Deákok Rectoriára kiszéllednének, akarnám tőlök a' Lavota' és mások' musicalis Compositióikat, a' nálok – és egyedűl tsak nálok található Originálokból lekótázni, Clavirhoz alkalmaztatni a' hegedűről[1] és a' hozzájok 's reájok tsinált Verseimmel a' Bétsben elkezdett Muzsikai Gyűjteményimnek több Heftjeiben kiadni. – E' tzélból kérlek, engedd haszonvételemre a' Clavirodat József napig, mellynek nem tsak hogy semmi baja nem lesz, hanem mostani aprólék hibáiból is helyre hozom 's hozatom. Máshoz ebben nem folyamodhatom kivűled, 's tudom hogy addig magadnak is a' hívatalbeli Occupatióid sűrűbbek és szorgosabbak lesznek, mint sem a' Clavirral való pepetseléshez, vagy másoknak azon való hallgatásához időd vagy kedved jöhetne. – Ha ezt az egy Legényt elégtelennek tartod az elhozására, másikat is küldök. – Adieu!

Cs. mk.

187. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1804. február 24.

Semjénben 24. Febr. 1804.

Igen nagy becsű kedves Barátom,

Tíz napi kalandozása után ebben a' szempillantásban veszem az Úr' levelét, midőn Kocsisom indúl Debreczenben. – A' Lil[l]a' állapotját nagyon sajnálom. Első alkalmatossággal írok az Úrnak, hogy ki által kellene elindítani a' dolgot. Kassán eggy

F ü l ö p J á n o s

nevezetű Senátor vagyon, a' ki Consil. Darvas és Gróf Ráday körül töltötte az apprentissage esztendeit; eggy tökélletesen derék ember, sőt ha az az Unformja nem volna, hogy csak czifraságnak okáért felette vastagon nem káromkodna, azt mondanám, hogy eggy derék sőt tökélletes ember. Ha az Ur az első postával néki eggy Isteni ihletésű levelet ír, 's reá bízza, hogy ő a' Mstot vegye által, vagy kötelezze a' német–magyar embert fogadásának teljesítésére, meg lesz a' mit az Úr óhajt.

Kossovich Kassán lakik Gróf Andrásyné, született Batthány Kis asszony szolgálatjában. Eggy kis púpos hátú emberke. Charactere igen nemes. A' Virág: *Tőlem, barátom, messze vagy*ja in Orig. van meg nálam. Ha az Ist[en] elhozza az Urat, és bajom nem lesz, – (mellytől most nagyon félek, de nem egésségbeli) – sok holmit fogok mutathatni.

Tisztelje az Úr a' mi kedves és tiszteletre méltó barátnénkat nevemben, 's ajánljon kedvező emlékezetébe. Én vagyok változhatatlanúl

[Címzés:]

à Monsieur de Csokonay
à Debrezin.

188. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1804. március 4.

Bétsben Mártz 4dikén 1804.
Csokonay Vitéz Mihály Urnak

Kedves Édes Barátom!

Tsak ötöd napja hogy a' házból kimehetek: a' betegség nagyon meg szűrt. Azután hogy az én Kedves Feleségem az Úrnak irt, ismét roszszabbúl lettem. Most már pedig a' dolgom felette sok. A' Lexicon 2dik Részének 2dik Darabja a' héten elkészül; bártsak leküldhetnem Jósef napra. Küldök itt egy Tsomóban Nemes Institoris Gábor Úr által.

1. 100 darab Kótákat, és még 9 Ex. Velin papiroson.
2. Odes d'Anacréon. de 31 ft. 's egynehány kr. a' mint bele van irva. Degentől. Sem az Anthologia Persicát sem a Specimen Poëseos Persicae nem kaphatom sohol Bétsben!!! Revitzky itt nyomtattatott, de elfogyott már.
3. Kosovich XII Magyarját.
4. Anakreon rezének, mellyet Czetter Úr megjobbított 2 nyomott Exemplumát, bártsak erről többet írhatnék; de a' kezem erőtlen és a' szemem!!
5. Küldöm a' hibázott A B C D X Hh. árkusokat is.

Lerajzoltattam én itt Anakreont a' Császári Bibli[o]thekában 's szóllottam is Czetterrel eránta 18 ft kíván úgy lejendő igen szép kimetszéséért. Be sajnálom, hogy haza nem küldötte most leküldém vala!! de ő hozzám jó egy óranyira lakik!

Az Értekezések már Engel Úr kezében vagynak: duplumba küldje Lelkem Barátom az Úr a' többit is nehéz itt íratni.

Tsak dolgaim szűnjenek és erősödjem; tüsténT, felelek pontról pontra.

Csókolom Kedves Barátomat Császár Jósefet, ne vegye hidegség jelének hogy nem írtam: írok ezután, ha az akadályok elhárulnak, – hiszen fő gyönyörűségem ez nekem, ha jó Barátimmal legalább így beszélgethetek. Tsokolja Kedves Feleségem mind kettőjöket Lelkeim! Éljen szerentsésen, boldogíttsa Nemes tzeljaiban Hazánk jó Istene, ezt ohajtja hóltig híve

Márton

Nagy Érdemű
Nemes Csokonay Vitéz Mihály Úrnak
Debreczenben.

[Címzés:]

Wien.
Nagy Érdemű
Nemes és Vitézlő *Csokonay Vitéz Mihály* Úrnak
tisztelettel
p. Ofen.
Debreczenben

189. Vályi Nagy Ferenc – Csokonainak
Sárospatak, 1804. március 24.

Nemzetes Úr!
Bizodalmas Barátom Uram!

Hozzám küldött betses Levelét vettem; mellyet még a' téli Vasárkor kellett vólna meg-előznöm; meg-is írtam, de itt maradt a' Levél annak gondatlansága miatt a' kire elkűldését bíztam. A' Mettző-Társasághoz írtt Levelemet pedig, mikor már amazt másnak által adtam, tsak valamelly erre menő emberre lehetett bíznom – A' Kleist el-adásábann minden módokat el-követtem, de igen kevés kőlt-el; hanem most már, az Ur által javasoltt mód szerént, mind ki osztogattam Husvét utannig, és a' szerént okvetetlen el-fogom kűldeni az egéssz Summát a' jövő Sz. György napi Vasárra. Azon Pénzt pedig, a' mit bé-vettem az el-adattatott exemplarokból, semmi jó moddal most az Ujhelyi Vásárkor el nem küldhettem; mivel némelly Pipát Árúló Asszonyokonn kívűl, semmi Debretzeni alkalmatosságra nem találtam: ismeretlen Asszonyokra pedig, valamint Postára-is bízni nem bátorságos vólt – Ugyan ezen vásár alkalmatosságával vártam az Urnak mind Követjét, mind újj Múnkájának Exemplárjait; de hozzám nem érkeztek. El-adásokat szívesen fel-válalom; tsak hogy Pünköstig érkezzenek; mert azon túl késő lészen; mivel a' Deáknak azon túl szinte Karátsonyig kevés pénze

vagyon: Aratás utánra pedig ki-osztogatni nem bátorságos; mivel akkorra némellyek közzűlök oda-is maradnak – A' Kleiszt Tavasszából 50 ~ ötven exemplár jött kezemhez; mellyből eggyet, a' mint baráttságosan ígérni méltóztatott, magamnak meg-tartani bátorkodtam: a' 49^{ért} fogok azért fizetni–Pukÿ István Urél, és egészséges: hanem az Öreg Székÿ Sigmond Úr a' múltt ősszel meg-hólt – Magamat ismértt szíves indúlataiba ajánlván állandó tisztelettel maradtam S.Patak 24^{dik} Martii 1804

Az Úr Nemzetes Úrnak

Alázatos kész szolgája
Nagy Ferentz
SPataki Professor
mgk.

[Címzés:]

Perillustri ac Generoso Domino *Michaëli Vitéz* de *Csokona* Regiae Civitatis Debrecinensis Civi, et Poëtae nobilissimo, Domino mihi singulariter colendissimo
Debrecini

190. Sándorffi József – Csokonainak
Nagyvárad, 1804. május 20.

Nagy érdemű Drága Ur!

Hozzám kűldött betses Levelét vettem tisztelettel, 's örömmel olvastam azokból a gyönyörű versekből is az Urnak mind méjjen járó gondolatját, mind róllam érdemem felett való képzeléseit. Vajha a meg gyengűlt; sőt szinte szűletésétől fogva gyenge Machinájának is oly nagy vólna ereje, mint a milyen nagy erőt mutatnak ezek a szent, és magossan repdeső gondolatok az Ur Lelkébenn

Tulajdon maga az Egességnek Istene Hygiéa léptesse fellyebb az Urat, az egesség, és betegeskedés közt lévő közép fogról mellyenn mint írja most áll, a leg felsőbb poláris

elevátzióra, tsak hogy midőn feje tetejével veréndi is a tsillagzatokat Horátius mellett, ne felejtkezzen el akkor is
Az Urat

igazánn szeretŏ hív
Eskulapjáról és Barátjáról
Sándorffiról.

N.Váradonn
Majus 20-dikán
1804.benn.

191. Csokonai – Sándorffi Józsefnek
Debrecen, 1804. [június] 3.

Tisztelt Barátom!

Én most sem mehetek Váradra, de talán nem is megyek soha; – nem annyira azért, hogy *nemo libenter recolit qui laesit locum,* hanem csak hogy életemben sehol sem találtam kevesebb gyönyörüséget mint ott. Esmeri az ur Rousseaut: itéljen utána engemet. Ott a szivnek nincs rubricája, a bakatelláknak pedig ezer van. Mihelyt az Isten az én születésemet a maga jótetszésével valóságossá tette: mindjárt szivemre nyomta azt a stempelt, melyhez csak seculumonként szokott nyulni, s ezt a karakterizáló mondást ejtette rá: *Te szabad légy!* Nem kell nekem a politicai szabadság, nincs is szükségem reá; egy persiai Sophi, egy indostani Nabob, egy europai respublica vagy akarmi ország és fejedelem igazgatása alatt is tudnék szabad lenni. Nem kivánok egyebet, hanem hogy testemet ne bántsák, ne akadályoztassanak annak szükségeinek megelégitésében. Lelkem felül és kivül van sphaerájokon, az egyedül az enyim. Szükségem annyi van a mennyit betölthetek; ha telik szaporitom, ha nincs módom benne, kevesitem – s eh bien! Ha szeretnek, ha betsülnek, ha tisztelnek, meg nem vetem s cynicusként nem vagyok rá ügyetlen: ha másképen csinálnak velem, kivált a plebecula (már az akar aranyos, akar szűrös) akkor Hora-

tiussal *mea virtute me involvo et beatam pauperiem sine dote quaero.*

Ilyen érzésekkel tudok én barátom! a kietlen Debreczenben isolálva élni s a ti gőgös Váradotokra nem vágyakozni. A franczia tűz az anglus hideg vérrel bennem össze elegyedett. Az ur doctor és physicus: mondja meg, tehetek-e róla? Most egyebeket nem irhattam az urnak; közelről kapám ezeket az én érzésimet s nagy szerencsémnek tartom, hogy Váradon is van egy oly nemes barátom, a kinek kebelébe az efféléket kiönthetem. Éljen az ur boldogúl s ne utálja meg készakarva szegény, de magának gazdag barátját

Csokonait. m. k.

Jövő héten négy rendbeli munkámmal lesz módom és szerencsém az urnak kedveskedni. Debreczen. 3. j[u]n. 1804.

[Címzés:]

Az Urnak Dr. Sándorffy József urnak, Ns. Bihar Vármegye Ord. Physicusának egész tisztelettel.
Váradon.

192. Obernyik József – Csokonainak
Derecske, 1804. június 11.

Isten áldja meg az Uratis!!!

Lelkem! száz nota exclamationis is kevés a' compellatio utánn. Mikor éppen levelkéjét vettem, akor olvasám nyomtatásban, *Halotti versek etc. etc. Csokonai. Nagy Varadon.* – Had mondjam ki most, a' mit ki nem mernék szemébe mondani, eppen akor mondám ezt *Édes Csokonaim.* és ollyan gyenge voltam (de senki sem vólt más), hogy ezen helynél: *Reményem béborúl és derűl kéttségem* elfelejtettem magamat, és a' papirost megtsókoltam, 's merem mondani, hogy a' levelhez nem nyúltam volna, ha az irást kívűlről meg nem esmértem volna. Fel szakasztom – olvasom: Isten aldja meg

az Urat – Soha ohajtóbb lélekkel nem mondtam mint akor, a' mostani compellatiot. „Isten aldj-on meg, édes emberem; – és midőn a' Levél veginn ezt látom „adjon I[ste]n. sok búzát etc. Minden szó, o! be nyomosnak látszot minden szó, – igazán mondom mindjárt egy nem vártt, de régenn kívántt nagy eső jött, – és ismét az olta hallom hogy, a' Tengeri földek között, az enyimet és a' körülötte levőket legjobban meg öntözte. A' levél olvasása közt vólt gondolatimnak az illyen kimenetelekkel való egybe vetése, majd fanaticussá tettek, úgy hogy én hiszem hogy az Úr áldása vagyon én rajtam, a' kinek én viszont azt kívánom, hogy az Isten áldja meg az Uratis. – Most érzem azt hogy hogy a' mi nyelvünkben millyen rosszul esik nekem ez hogy, *Úr* én magamba soha sem így beszéllek azokkal a' kiket én szeretek – és mikor írok azoknak, külömbenn sem tudom mind azt írni a' mit magamba velek beszéllek, azomba az az *Úr* szó sokat le ront az én érzésem kifejezeséből. Én magamba így mondom, Isten áldjon édes jó emberem, Kedves barátom, edes jó barátom, 's megént el mondom hogy isten áldjon meg, 's osztán nem merem úgy írni. – De felelnem kellene már. En a' párnát nem tudtam, hogy hol vettem. Mikor mennek Debreczembe kérdezve sem tudom meg. A hálóba pedig nem akor akad, mikor valaki Debreczembe megy – E' tsak vallás tétel. Hanem bizonyosan gondosabb lehetek én. – Isten áldja meg az Urat, kívánja

Deretskénn
11[a] Jun. 1804

igaz barátja
Obernyik mk.

NB. T. Kazinczi Ferentz Úr itt van, mint Conscriptor. meg a' hétenn itt lesz.

[Címzés:]

Az Úrnak
Csokonai Mihály Uramnak.
Debreczenbenn

193. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. június 12.

Debretzen. Jun. 12d. 1804.

Tekintetes Úr!

Sajnálom hogy nem tudtam a' Tekintetes Uraknak Deretskei múlatásokat, igen örvendettem volna, ha ott a' Tekintetes Urakkal öszvejöhettem volna, kivált hogy a' Tek. Úrral holmiről végeznem és szóllanom kell vala. Rector Uram, a' ki szívem szerént való barátom, híva most ki magához, argumentumúl felhozván a' Tek. Úrnak is ottan létét: de purizáltatok, és azon dolgomat hírtelen nem szedhettem úgy rendbe, hogy kimehetnék; hanem a' héten akármellyik napon ki érkezném menni, ha tudnám, hogy még addig múlatnak ott a' Tek. Urak.

Addigis küldöm illy nagy hévségben az én öreg Dorottyámat, ha impertinenskedik a' Tek. Úrnál, méltóztassa Comicus szemmel nézni. Legalább nevessenek rajta az Urak egyet kettőt, tsak nem lesz [...] ollyan únalmas, mint a' Conscriptio. – Egyébaránt is ez a' Munkám tsak a' maga nemében való próba, és tsak azért adtam ki még most, hogy egynéhány Exemplárjai (mert nagyon keveset nyomtattattam belőle, és már magamnál tsak 11 van) elterjedvén, előre a' Világnak néhány ítélettételét megkaphassam, 's a' Munkát a' szerént jobbítgathassam, hogy belőle tökélletes Comica Epopoeia válhassék jövendőben.

Tisztelem T. Baranyi Jósef Urat. Méltóztassák az Urak tudtomra adni, mikor jutnak Sárándra, ott is van egy hajdani Tanúlótársamból maradt Barátom, 's örömmel kimegyek látogatni. Addigis szokott tiszteletemmel maradok

a' Tekintetes Úrnak

[alázatos szolgája
Csokonai.]

[Címzés:]

Tekintetes *Kazincy Ferentz* Úrnak, ez időben a' Vármegye' egyik Conscriptorának, minden tisztelettel.
Deretskén.

194. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. június 14.

Debretzen. Jun. 14d. 1804.

Tekintetes Úr!

A' Dorottyáról tett ítéletre akárki is rá esmér, hogy annak fő okát, nem én bennem, hanem a' Tekintetes Úrban kell feltalálni. Mégis köszönöm; mert, ha én azt egész mivoltában nem hihetem is, bátorságot ád nékem, 's talán ezen a' hárántéki úton hasznomra válik. – Azt az egyet említem Dorottya felől tsak, hogy az a' Censura miatt, vagyis inkább a' Correctura által, nagyon megrontsoltatott, 's még sokkal jobban *disjecti membra poëtae,* mint a' Rhédeyném...

Küldök belőle ezen ember által 20 Explárt; mellynek 10-ét az Erdély' számára bépakoltt 100 Explárból vevém ki. Ha sok lesz: a' Váradi Uraságok között eloszlik; ha pedig onnan is kimarad, Tiszt. Takáts Károly Uram kezéhez veszi. – Van benne egy Exemplum Hollandiai papiroson.

Dr. Földynek minden Munkáját még tavaly tavasszal megkértem az Özvegyétől Gróf Szécsényi Ő Excja számára pénzen; de azt a' trepida Zelotypiát, a' mellyet a' Vén Annya, férjének Dr. Veszpréminek írási 's könyvei eránt praktizál, ő is bészíván, tőle által nem vehettem. Hogy azután az Egek, vagyis Önnön magam, igazítani kezdettem a' Financiámon, legalább a' literarián, kértem a' magam számára, olly tzéllal, hogy azokat az Irónak Életével és Karakterével kiadom: de az is mind az asszony gyengesége miatt, mind azért, hogy én az Ollyakkal bánni nem tudok, vagyis tudni nem szeretek, füstbe ment. A' Tek. Úr' intése ismét felébresztette bennem a' kívánságot, és kész leszek minden lenni az Özvegy körül – még Stutzer is! Gott bewahr! – tsak az Irásokat, mellyek jó renddel vagynak leírva, és közöttök találtatik Földinek, a' maga halálos ágyába saját kezével írott kis Biographiája is, kezemhez kerithessem.

*Zrinyi*nek nyomtatott Ex[em]plumát még eddig nem keríthettem, és tsak egy hűséges Apographummal élek. Régi tzélom már nékem Ennek kiadása, egyidős az Árpád felől való gondolatommal. Mikor Csurgóról haza útaztam örökös

privatusság' votuma alatt, Szigetvár felé kerültem, és a' Nemes lelkű Festetits Lajosnál 2 napot tőltöttem, hogy tzélomhoz képest ennek a' ditsőséges Magyar Epopoeiának Scenáját öszvejárhassam. El is mentem a' Várhoz, a' tábor' helyéhez, a' Szulimán tábori Rezidentziájához az Uraság' kotsiján, a' ki azt is megígérte, hogy a' Szigeti Parochiale Templomnak (Török Moschée volt) hemisphaerica Cuppoláján lévő pompás festést, melly a' Zriniás foglalatját adja elő, a' könyv elibe lerajzoltatja. Ennél még többet ajánlott Gróf Festetits György Ő Nga, a' ki a' Hérós Zrininek, 's a' Poéta Zrininek valóságos képeket, mellyek a' Csáktornyai Várban in Originali megvannak, számomra megígérte. E' szerént, ha az én szándékom szerént az említett Epopoeia, egy Critica Dissertatióval, az Epopoeiának fundamentomával és Précis-évél, az Iró életével (kivált Sacy szerént); az Originalis verses Textussal és a' mellé tejendő Prosás Metaphrasissal, historico-aestheticus Commentariussal, és Személlyeket 's dolgokat béfoglaló kettős Indexel nyomtatódik ki; 's annál fogva két jó Kötetre terjed: igen szép lesz az 1° Kötet elött a' hérós Zrínyi Képe, a' Szigetvári Templombéli Historiás képpel, a' 2^{k} Kötet előtt pedig a' poéta-hérós Zrinyié, a' Sz: Ilonai erdőben lévő és még ma is épen álló keserves monumentummal, 's a' t. – De ez az én Nagy Ideám, tsak akkor indúlhat meg, – 5 esztendőtől-fogva tartó plánumom után, – mikor Árpádhoz kezdhetek, azaz, mikor kiadván egymás után apród Darabjaimat, Epicus Circulusomba belé lépek. A' Censurák' és Typographiák' lassúsága esztendőket lopa el tőlem közelebb is.

Most Szombatra várom a' Salétrom Tisztet, Kassai Szenátor Fülöp Úrtól, a' *Lillám* felől való válasszal. Nem tudom, mi jön.

A' Lillán kivűl lévő *Ódáim 2 könyvben* mellyek egyvelgesek, most érkeztek le a' Censuráról, 's azokra írok egy Dedicatiót B. Ortzi László Ő Excjához (mit ítél az Úr?) egy Praefatiót a' Volksliedekről 's azoknak külömböző Natióknál való Karakteréről 's Mustráiról, és szűkséges Jegyzéseket.

Az *Anákreoni Ódáimra* legbővebb Commentariust írtam, hogy Massájok legyen: de Hafiz és a' Persiai dolgok miatt ezt mind ez ideig el nem végezhettem, mert tökélletes a' Revitzki Specimen Poëseos Persicae-ja miatt nem lehet, ezt pedig sem költsön nem kaphattam, sem pénzemért, noha mind a' Pesti

mind a' Bétsi könyves és Antiquarius boltokat öszvekerestettem. Mái napon írtam éppen Gróf Szécsényi Ő Excjának, instálván, hogy penes Reversales egy holnapra adassa ki a' Na[ti]onalis B[iblio]thékajából.

Most extrahálom közelébb ezt a' kis Dissertatiómat, mellynek tzímje: *Rövid Kritikai Rajzolatja egy nagy Magyar Epopoeiának, mellynek neve, Árpád, vagy a' Magyarok' megtelepedése.* Ezt még a' jövő Hónapban in Extractu 2 árkusban ki szeretném adni, hogy addigis míg egész erővel belé foghatok, a' hazabéli Tudósok' javának ingyen megküldözhetném, 's felőle való Opiniójokat, Tanátsadásokat, tudósításokat és segedelmeket megnyerhetném. Ezenn én holtig akarok dolgozni, és e' tzélra kuporgatni egy kis pénzt, hogy magamnak egy kis kertet, másfél szobát, és 10–12 historiai könyvet szerezhessek. Mert harmadévi Desolationk miatt, egyik sem lévén; írásaim szerte széllyel vagynak, leveleim, rendeletlenűl, válaszolatlanúl, gondolatim, planumim, elszilálva.

Ez okon késtem eddigis *Daykával*, mert egy darab írásimat 8–9 Zugolyból öszve keresni, 3-napi munkámba 's 1-napi ebattázásba kerűl.

Mégis véghez viszek mindent ebbe a' Hónapba; mert a' béres Lakónkat elbotsátottam, 's annak szobájába kőltözök, míg módom lesz a' kis Kertre magamnak egy Rezidentziát (1 ½ szobát) gabalyíttatni. De ha minden 100 Rftra, a' mi a' jóltévő Szécsényi és Festetits familiától számomra jön, egy egy Kalvinista Butsúztató akad, mint a' Czinderyné 100 ftjára, úgy sem pénzem sem kedvem nem lesz. – Külömben, bízni kell: nem méltó a' felemelődésre, a' ki tsüggedez!

Óhajtom, minél előbb a' Sárándi vagy Pértsi Conscriptiót, (egyébütt Condescensióra barátim nintsenek) hogy szembe tisztelhessem a' Tekintetes Urat. Ha az a' tőlem legközelébb kiadandó MS^{lum}, mellynek titulussa: *Debretzen Kronikája, és Debretzeni Miscellák*, a' Purizáló által a' héten elkészűltek vólna, magam is annak kedvéért Váradra fel menék vala. De már az halad 1 ½ hétig.

195. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1804. június 15.

Nagyméltóságu GRÓF,
Kegyelmes Uram!

Excellentziádnak erántam bőven kimutatott kegyessége, egyszersmind a' Magyar Literaturának gyarapodása eránt viseltető buzgósága, felbátorítanak engemet, hogy egy alázatos kérésemet Excellentziádnak Kegyes Színe elibe terjeszteni ne tartózkodjam. Ugyanis

Majd fél esztendeje már, miolta *Anákreoni Ódáim* a' Bétsi Nyomtató-műhelyben félbe darabba hever, tsak e' miatt, hogy néhai Gróf *Reviczky* Károly *Specimen Poëseos Persicae* nevű könyvét, mellynek az Ódákra tett Commentariusomban elmúlhatatlanúl hasznát kell vennem, sehol nem találhatom; jóllehet mind ez itten körűl lévő magános és közönséges Könyvtárakat felkerestettem; mind a Pesti és Bétsi könyváros és Antiquarius boltokban pénzemért tudakoztattam.

Instálom tehát alázatosan Excellentziádat, méltóztassa a nevezett könyvet a' Nationalis Bθtecából Reversalis mellett számomra kiadatni, s leküldését Kultsár Urnak meghagyni. Én Lőrintznapi Debretzeni Vásárkor Kiss István Könyváros Uramtól Kultsár Ur kezébe méltó köszönettel visszaküldöm.

A' legforróbb háladatossággal, 's a legmélyebb tisztelettel ajánlom ezutánra is magamat Excellentziádnak tapasztalt Kegyelmébe, a' ki állandóul maradok

Kegyelmes Uram,
Excellentziádnak

Debretzenben Jun. 15d.
1804.

alázatos szolgája
Csokonai Mihály.

196. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. június 16.]

Barátom! A' Vámostól hozzád kerűltt Debretzen' Krónikájának MS^{tumát} add által két napra, míg a' magam igen jó Originalis Kézírásomat véle egybe vethetem. Kerestelek tegnap 3szor, ma 2szer. – Istenveled.

Csokonay.
mk.

197. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804.].

Barátom! Küldöm a' 2 Anacharsist köszönettel. Légy olyan jó, hogy egy Szabó László Verseit küldj ettől a' kis Leánytól. Estve felé menjünk ki Kis Imréhez. Adieu!

CsMmk.

198. Vályi Nagy Ferenc – Csokonainak
Sárospatak, 1804. június 21.

Nemzetes Úr!
Tellyes bizodalmú Barátom Uram!

Sem a' Virág-napi Ujjhelyi Vásárkor; sem Sz. György Napjára, az alkalmatosság' nem létte miatt, a' penzt el-nem küldhettem. Most azért küldöm *György Józsefu*ram által 19. Rf. és 36 xt; az 50 exemplárért per 24 xr esett vólna 20 Rf; de eggy exemplárt, a' mint barátságosan meg-igérni méltóztatott, magamnak meg-tartottam – Valami kis *Recepissét* a' kezében az emlitett Ifjú betsülletes embernek adni méltóztassa – Felette meg-sokasodván bajaim, most hosszabban nem írhatok; mellyről alázatosan engedelmet kérek – Ki-is

magamat ismért betses indúlatiba ajánlván, meg-kü[lön]-böztetett jó indúlattal maradtam S. Patakon 21dik Jun. 1804.

Az Urnak,
mint bizodalmas Barátom Uramnak

alázatos kész szolgája
Nagy Ferentz
S.Pataki Professor
mgk.

[Címzés:]

Az Úrnak
Nemes és Nemzetes *Csokonai-Vitéz Mihály Úr*nak,
Hazánk Poëtájának,
tellyes bizodalommal ajánlom.
Debretzenbenn.

199. Halka István – Csokonainak
Kántorjánosi, 1804. július 4.

Kedves Úr!

Jol juthat eszibe, hogy abban az idöbe, melyben ezen három darabbol állt munkája: tudni-illik Kleist, vagy a' tavasz, Lilla, és Dorottya sajto alá kezdettek menni a' Ns. Collegiumba egy Lístát inditatott el Györi Josef Uram altal hogy a' kiknek tettszik előre fizessenek, vagy Praenumeráljanak; én is egy voltam az elöre Fizetök közzül, még ís én többet az egy Dorottyánál kezemhez nem vettem mind ez ideig, holott pedig Kleist már ez előtt esztendővel világ előtt volt, ennek az okát még ez ideig nem tudom: Azomban ez a' praenumeratio még meg is erösitetett Deáki István Uram Contrascriba korába azzal (ez altal hogy találkoztak sokan a' kik zugtak azert, hogy soka kerül kezekhez) hogy Anakreont, és a' kotákat hozzá adja az Ur azoknak a' kik várakozni nem sajnállanak, én ugyan már a' kotakat is kezemhez vettem, de Anakreonnak hirét se hallottam; kérem szeretet-

tel ha nem alkalmatlankodnam ezekröl ezen betsűletes Ifju Kemény Mihály közben járása által tudosítani ne terheltessen. Minden jokat kívánván vagyok
Az Urnak

Kántor Janosiba die 4ta July
1804.

alázatos szolgája
Rector Halka István
mk.

[Címzés:]

Az Urnak
Csokonaÿ Vitéz Mihály Urnak illendő tisztelettel.
a Darabos Uttsában

200. Kotsi Sebestyén István – Csokonainak
Hajdúböszörmény, 1804. augusztus 6.

Édes Ur, Drága Jó Uram.

A' verseket, mellyeket most köszönettel haza küldök, ólvastam, még pedig, nagy gyönyörűséggel. Sajnálom részemről, hogy ezek, nem tsak megheréltettek mint hallom; hanem a' két első actióval edgyüvé nem is nyomtatódtak ki, hanem külön, és más formában. Én tellyességekben való kinyomtattatásokat ezen verseknek javallanám az Úrnak; még pedig, némelly világositó Jegyzésekkel, mint Gyöngyösi s más Poéták is adták ki így Carmenjeiket. P. O. Mikor az Ermenonvill szigetében, a' hárs fák híves arnyékában Nyúgovót szóllitja meg a' Poéta: hanyadik az, még az olvasottak közzűl is, ki mindjárt megértse, hogy az Rousseau legyen? Most ezek a' versek, kivált a' Culinarékhoz szokott embereknek, és kik előtt kapósok a' Cherilusok, vagy hogy Hazánkból ki ne menjek, a' Farkasok, Horizonjok felett vagynak: de akkor meg értvén jobban, hozzájok jobban ízelednének. A' balúl

ítélő Tudákosok is, elszégyenlenék magokat. Lehetne ítéletem szerént, az Itineratorokat is megjegyezni, és válogatott Literaria Jegyzéseket tenni.

Bölts Lelkeket illető Megelégedést kívánván, Vagyok
Az Úrnak

H-Böszörményben d. 6ta
Aug. 1804.

kész szolgája, 's barátja
Kotsi Sebestyén István mk.
Predikator.

[Címzés:]

Az Úrnak
Nemes *Csokonai Mihály* Úrnak tisztelettel ajánltatik
Debreczenb.
Darabos úttzáb. nem messze a' Collégiumhoz
Ezzel jár, edgy Verses Diarium.

201. Perecsényi Nagy László – Csokonainak
Almás, 1804. augusztus 15.

Peretsényi Nagy László T. N. Arad Vármegye Eskűttye, és a' Jenai mind a' Két Tudós Tarsaságnak Tagja – Nagy érdemű Csokonai Vitéz Mihály Urnak Tiszteletet 's Egességet izen!

Hires nevénél hiresebb múnkái előttem isméretesek lévén, nagy betsületemnek tartom olly férfitól Levelet nyerni, a' ki minden tudós Hazafinak tiszteletére méltó, és különös kivánással, valami tsinos Eszétől származik, annak Meglátása ohajtó – epekedem e' végből azon, hogy a' Leveledre Baratom! mind kivűl, mind belől a' 12 könyvpéldánnyának elkűldése, vagy is a' hozzám érkezendő Nyaláb felvólt jegyezve – mindazon által tsupán tsak a' puszta Levél kűldetett hozzám Tiszt: Takáts Károly Urtól – esenkedem azért, 's

nyughatatlankodom mind addig, még azon könyvekben Szemem nem fog gyönyörködni – mellyeket Váradi Dió-verő Vásárkor Peretsenyi Nagy István a' Váradi Káptalan Actuariussához és Fori-Inspectorához, Ötsemhez méltoztatnál küldeni – a' ki nékem Leveled után jó moddal, mint más egyebet, kezemhez szólgáltattandgya – Igaz ugyan, hogy itt is ingyen szeretnek ólvasni – és magam is Szemérmes vagyok illyetén árúlásban, mivel a' Várostól – Aradtól is félrébb, távulyabb *Almáson* lakom a' Ns. Megye Quártely házában – és nékem is vóltak eladó munkáim, de mind *ingyen*! ragadva elkeltek – –

Mindazonáltal talán az idegen Portékának – külföldi Művnek jobb ára – 's kelete lészen – én fogok igyekezni benne, tsak küld-ell – továbbá Levelezésedbe, és hazafi szivedbe ajánlom minden Lépésemet 's munkamat, magamat – Élj – szerentsessen –

Költt Almason 15^{dik}
Augusti 1804.

Tisztelem Buda Esaias – és a' Mettző Tarsaságot ha ugyan, róllam valamit tudnak –

a' Levél a' múlt Hóldnapban iratatott, és én ma vettem – késő posta!!

[Címzés:]

Aradról
Nemzetes Nagyérdemű
Csokonai Vitéz Mihály Urnak
minden Tisztelettel küldetik
Per Várad
Debretzembe

202. Bod János – Csokonainak
Báránd, 1804. augusztus 19.

Kedves Barátom Uram.

E' fojó Hónapnak 16dikánn Mélt. Rhédei Lajos Ur, itt Bárándonn keresztűl menvénn, hozzám be jőtt, és kevés Beszélgetésünk után mindjárt Barátom Uramat hozta elő, még pedig le irhatatlan jó indulat lévén benne Barátom Uram eránt, nem adhatom Barátom Uramnak mostani levelembe azt mind tudtára amiket beszélt, és mitsoda ajánlásokat, áldozatokat emlegetett meljeket tejéndő lesz Barátom Urammal – Ha élek jövő héten be megyek és mindenekről tulajdon magam fogom tudósitani Barátom Uramat. Az én kezembe adott ez a' Jó Ur 100 Rhforintos bankót, hogy magam adjam kezibe Barátom Uramnak azzal a jelentéssel, hogy e' még tsak kezdete az Ő Jószivűségének, meljel mig él tetézni fogja Barátom Uramonn szakadatlanul amaga szivességét. Én azért ezen Jó Uramnak méltatlan ugyan, de kedves szolgája lévén, jövő héten beviszem a száz Rhénest, és kezibe adom Barátom Uramnak amondándókkal. Ugyis gondolkodtam ugyan hogy talám már kiis érkezne jőni Barátom Uram, és majd itt adom kezibe, de nem tudván előre azidőt ameljbe hozzánk ki jő, tsak be viszem, hiszen azutánis megtartya tudom Barátom Uram az igéretet, és meglátogat. Most hát nem lévén betsűlletes ember akitől be küldjem, várjon Barátom Uram oljan jószivel, amiljennel én, jövő héten be nyargalok. Addigis előre jelentem, hogy Rhédei Urnak, aki 3 hét mulva itt lesz ismét, minden munkáiból egyet keszittsen Barátom Uram, mert amint mondja mégpedig sajnálva eggyetse látott még – Kleiszt, Dorottya, Amaríllis – ezekenkivűlis amik kezinél vagynak vagy lehetnek Barátom Uramnak keszittessen számára – én oda adtam Akis Amaríllíst az utra; és örűlt hogy éppen oljan alkalmatosságra való munka, amiljen állapotról most igen szeret fantazirozni – Tisztelem a' Nagy Asszonyt: Barátom Uramat pedig csókolom 's maradok

Kedves Barátom Uramnak

Bárándonn 1804. 19 Aug.

igazszivű baráttya
BJmk.

A' száz Rhénesnek oljan nagy historiája lesz, hogy megtart egy nap beszéllni –

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur Michel de Csokonai,
noble Hongrois, avec profond resp.
à Debretzen

203. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1804. szeptember 5.

Kedves Ur!

Nagyon sajnálom, hogy az Urnak kivánságát bé nem tellyesithetem: mert a' magyar Könyv-Gyűjteményemet az Országnak ajándékúl adván, a' Felsöségnek rendelni teczett, hogy semmi némü Könyv a' Bibliothekából ki ne adódjék. – A' mi tehát itt helyben nem szabad, kőnnyen által láthatja az Ur, hogy annál inkább távol-valókra nézve lehetetlen megengedni. – Ezen Törvény valamint a' jó Rendtartáshoz sokféle okokból szűkséges volt, úgy attúl senkinek Kedvére el nem lehet állani. – Ellenben, ha itten teczik a' Munkáját ki-dolgozni, bizonyossá tehetem az Urat, hogy a' Kőnyház mellett lévö Személyek mindenkor, és mindenben igen kedvessen fognak szolgálni. – Mellyel állandóul maradok

Az Urnak

Igaz 's Szivess Szolgája
Grof Széchényÿ Ferentz

Pesthen Septembernek 5^{dikén}
1804.

A Mons. Michel de Csokonai à Debreczin.

[Címzés:]

Pest
a Monsieur
Monsieur Michael de *Csokonai*
a *Debrezin*

204. Csokonai – Rhédey Lajosnak
[Debrecen, 1804. szeptember 8.]

Méltóságos Cs. K. Camerarius Úr!

Sajnálva kelletett ekkoráig észre vennem, hogy Nagyságod előtt kevésebbé esmértethettem meg Természetemnek azt az egyik oldalát, a' mellyből kifejthette 's el hihette volna Nagyságod, a' mit most mint Nemes érzésű valóságos Nagyember előtt, én rejtek magánosságomban magamnak és a' Tudományoknak élő kitsíny de szabad emberke, megmondani bátorkodom. Tudnillik hogy

„Nagyságodnak egy személyes vagy tisztje által írásban vagy élő szóval erántam kijelentett kegyes Reflexioját 100 Rftnál többre betsültem volna!"

Ezt a' *Kevélyek* kitsúfolják, a' *Chremesek* Oktalanságnak, az *Irígyek* Képmutatásnak kiabálják: de ítéljen kiki a' maga kényje szerént: én ugyan a' magamé mellett maradok. Vatis avarus Haud facile est animus, ugy mond Horatius. Ezt az ő Maximáját szint olly szentűl tartom én, mint a' másikat Principibus placuisse viris haud ultima virtus!

Ez utólsóbbik maxíma miatt el kelle tehát (szándékom és akaratom ellenére) utóljára fogadni azon 100 Rft. és tsak úgy mint 100 forintot, mellynek pénzbeli folyamatján kivűl semmi egyéb betse nintsen. Adójának sem szavai sem kézvonásai nem adták meg annak azt a' Válort, a' melly olly nagyon külömbözik egy Uzsorás és egy Poéta előtt, a' *Börszén* vagy a' Parnasszuson!

Alázatosan köszönöm mégis Nagyságodnak mint *Versifikator* és mint a' halotti pompára dolgozott egyéb Kézmivesek: de köszönetem mellett, mint *Poéta*, bátorkodom telyes tisztelettel instálni Nagyságodat, méltóztasson nékem a'

Megbold. Mlgos. Asszonynak kedves jószágai közzűl egyet, de a' mellynek mindenét inkább nézvén, mint gazdag és drága voltát, emlékezetűl megküldeni. Hadd álljon az az én kis Museumomban a' mellyet a' nyáron rakattam, hadd álljon ama' Nemes Elhúnytnak emlékezetére, Nagyságodnak erántam kimutatott kegyes Hajlandóságának zálogáúl, nékem újabb újabb háládatosságnak ösztönéűl, az én alatsony Irigyeimre nézve pedig Perseusnak paizsáúl!

Azon szobátskámban gyűjtögetem én Pártfogóimnak, Joltévőimnek, Barátimnak, Poëta társaimnak Képeiket vagy Emlékeztető Valamieket. Illyen apróságért még könyörögni sem sajnálok én, Ms. Uram – én, a' ki kevéssel szűkölködvén, kevéssel gondolván, kevés után áhítozván 100 Rftra magamban nem sok Impressiót érzek. A' Versírást sem *Métier* vagy Handwerk gyanánt űzöm én; hízelkedni pedig, vagy kedveskedni véle tsak ott akarok, ahol tárgyamra egyedűl magam előtt se pirúljak meg.

Ebből a' nyilatkozásomból (a' mellyet tsupán egy olly nemes gondolkodású Méltósággal, mint a' millyennek Nagyságodat esmérjük, lehet és illik közlenem) méltóztassa Nagyságod közelebbről esmerni azt a' *Debretzeni embert*, a' kit önnön Polgártársai nem esmérnek; a' ki sok dolgot nem a' fő és al Pőbel szemeivel néz; a' kinek fő kívánsága tsak az, hogy csendességét meg ne háborítsák; a' ki Sanssouci lakást képzel a' Nádlepte fedél alatt; és a' ki mégis nem olly Cynicus, hogy a' Nagy Urakat, ha a' Tudományoknak, a' Hazának és a' jó ízlésnek Ns. Baráti, ollyan megkülömböztetett tiszteletttel ne tömjénezné, mint a' millyennel én változhatatlanúl maradok Mélt. Kamarás Úr! Nagyságodnak alázatos szolg. Cs. M. mk.

205. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. szeptember 10.

Debretzenben Szept. 10d. 1804.

Tekintetes Úr!

Megszomorodtann és szinte tsüggedezve, bizonytalankodtam mind ez ideig, vagy a' Tekintetes Úrnak erántam megváltozott kegyes Reflexiója felől, vagy azon Levelemről; mellyet még *25 Májusb.* a' Tekintetes Úrnak igen betses Ajánlására 's parantsolatjára írni bátorkodtam, és a' mellyet Cselédem, a' mint mondja, magának a' Téglási Bírónak adott által; de reá sem szóval sem írással eddig semmi választ ki nem nyerhettem. Abban a' Levelemben tsak az az alázatos Jelentésem volt a' Tekintetes Úr' parantsolatja szerént, hogy, ha a' Tekintetes Úrnak vagy útja, vagy szorgos foglalatossági meg nem tiltják, most én is magamat olly szabadnak és kívánósnak érzem, hogy 2–3 napra a' Tekintetes Úrnak mind udvarlására lehetek, mind magamat ott a' Természetnek anyai ölébe megujjíthatom. Májusból még néhány nap volt hátra; és én a' Váradon kapott Tüdőgyúladásból akkor kezdvén felerőssödni, szűkölködtem a' Tekintetes Úrnak, és a' Tekintetes Úr körűl mosolygó Természetnek és szabad Életnek Újjá-teremtő erejére.

Én, a' ki szűkölködni inkább, mint kérni, szeretek; én, a' ki az embereket közönségesen, kerűlni, a' Nemes lelkűeket külön-külön, temjénezni, kívánom is szoktam is: repesve nyúltam tollamhoz, mihelyt elgyengűltt inaim engedték, és az édes reménység bennem még előre örömmé változott! A' Tekintetes Úrnak személyesen erántam kitett nemes Nyilatkoztatása, a' Téglási egyűgyű áer, a' boldog erdő, az ujjító víz, a' kert melly a' Halandók' Paraditsoma, a' ritka Plánták, a' Természet' érzékeny Fiainak Kintse és Pompája, a' szabad és mesterkézetlen falusi Gyönyörködés, a' Nyúgodalom, a' Tsendesség, a' ... de minek többet? maga legfőképpen ezeknek a' Birtokossa – már előre végig öntötték érzéseim' rontsoltt alkotmányát az éledezésnek meg nem vehető balzsamával. – –

Méltóztasson megengedni a' Tekintetes Úr, hogy a' Levélírás' Stylusának hideg törvényeiről elfelejtkezvén, érzeményimmel kitsapongani merészlettem: ez a' hangja van a' Természet mindenható szavának; így ír egy ember, a' kinek Bibliája *Linné*, így ír egy természet' tisztelőjéhez; így szóll és így beszéll a' Horátzius' és Pope' lelkéből, egy Ánglus egy Római, a' maga Agrippájához a' maga Bolingbrockéjához magánosan, a' ki külömben a' Nagyvilágnak üres lármái között szegeletet keres, és megszóllíttatván is pirúlva selypeskedik monosyllabus feleletjeivel.

A' Magyar nem tolja magát, nem is színeskedik, korts az, a' ki ezt tsinálja; de ha a' *Candornak* és Egyenesszívűségnek szennyetlen vagy mázatlan ujjai intenek felé, kész azt elfogadni; elfogadása után pedig hűsége tiszta, állandó, és fejér; mint maga a' Nap. Az enyím, ha nem ajánló is, ha nem kiragyogó is; azt a' ködök tselekszik, mellyek szintúgy karakterére tartoznak, mint a' Britannia' Climájának. – Ne vesse meg azt mégis a' Tekintetes Úrnak szintúgy a' fontoshoz mint a' Széphez szokott Lelke: a' Ködök szint olly szűlők és termékenyek, mint a' fény és Világosság. –

Így érzek én, Tekintetes Úr, az én elszántt Magánosságomban: és boldog vagyok mellette, mint minden, a' ki önnön kénnyét követi; sokkal boldogabb pedig, ha ezen egyűgyű és igazságos Érzésemnek a' Tekintetes Úrban is egy nemes Pártfogóját találni szerentsésedem. *Kevesek azok a' Pártfogók:* de Nemesek, de Nagyok, de ollyak a' kiknek Nevére sem Irígyeim előtt Ortzáim, sem a' Színmutatás nélkűl való Maradék előtt versezetim avagy hamvaim el nem pirúlhatnak.

Verseimet Leveleim, Leveleimet Érzeményim szokták megelőzni: két lépést már megtettem, és a' harmadik sem fog abban a' mélly tiszteletben tsökkenni, a' mellyel vagyok a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Csokonai Vitéz Mihály
mk.

206. Bek Pál – Csokonainak
Téglás, 1804. szeptember 13.

Téglás 13. Sept. 1804.

Kedves Drága Úr!

Ezen hónap 10[ken] hozám utasitott betses Levelit vettem. – Szives ajánlásomal az Urat megelőzvén, gondolhattya, hogy nem tsak szivesen de óhaitva várom. Gyönyörködni fogok raita, ha egy oly betses hazámfia, kinek jeles elmejet örvendve tsudálom, házamat menedik helynek fogja választani, ezen rövid és fergeteges életben. Addig is szives tisztelettel vagyok

Az Urnak

igaz szives szolg[ája]
Bek Pál

A Majusi Levelet nem vettem, maskint el nem múlattam volna felelni, azt a mit, most.

NB. Ha ezen alkalmatossággal ki nem lehetne jönni, adja tuttomra az Úr, mikor küldjek kotsit?

[Címzés:]

à Monsieur
Monsieur de Csokonay
à Debretzin

207. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. szeptember 14.

Debretzen. Szept. 14d. 1804.

Tekintetes Úr!

A' millyen örömérzéssel vala szerentsém venni a' Tekintetes Úrnak erántam mutatott Kegyességét, szint' ollyan szomorú sajnálkozással kell kijelentenem, hogy ma és holnap a' Tekintetes Úr' parantsolatját nem telyesíthetem. A' melly kis Museumot a' nyáron magamnak apródonként rakattam, holnap kezdik vakolni, ablakait 's ajtait béhelyheztetni, melly az én jelenlétem nélkűl rosszúl menne véghez. Másoktól hosszas Apologiával kérném az engedelmet: a' Tekintetes Úrra nézve elégnek tartom az okot egyűgyűen megmondani; és bizonnyal tudom, hogy a' Megengedésről telyes bizodalommal reménylhetek, mellyet alázatosan ki is instálok.

Csókolom az Asszonyságnak Ő Nagyságának kezeit, és míg a' jövő Hét' elején udvarolhatnék is, tökélletes tiszteléttel maradok

a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Csokonay Mihály.
mk.

208. Csokonai – Szeless Józsefnek
Debrecen, 1804. szeptember 14.

Debreczenbe Sept. 14-én 1804.

Jó akaró Kedves Barátom Uram!

A mely pakétot vásárkor említettem az Úrnak, Pesten rekedt vala meg, Könyváros Institoris urnál, a ki ha még eddig az Úrhoz le nem küldötte, ne sajnálja az Úr a boltjából, mely az Ürményi ház alatt vagyon, elhozatni. A mik belőle

még az őszön elkelnek azoknak az árát ezen becsületes Deák kezemhez szolgáltatja.

Az említett pakétba vagyon 15 exemplár eladni való 16-ik exemplár Fáin iró papirosra van nyomtatva, és ezt vegye Kedvesen tőlem szíves fáradozásáért való köszönetemnek zálogául. – Az ur pakétjába van a Halasi pakét is, melybe 10 eladó exemplár van, a 11-dik pedig ajándékba ment volna Tsere uramnak; de mivel ő Kigyelme már elment Halasról adja által Barátom uram mind a 11 exemplárt pakétostúl akár az új Professor Urnak, akár más érdemes embernek, a ki felvállalja. – Mind ezekről becses válaszát és barátságos levelét ezen érdemes Deák Ifjú által elvárván magamat továbbá is baráti jó indulatiba ajánlom s maradok az Úrnak egyenes szivű barátja Csokonay Mihály s.k.

Dorottja 1 Rft

209. György József – Csokonainak
Sárospatak, 1804. október 8.

SPatak
Október 8dikán
1804dik Esztdben.

Kedves Úr!

Csak a' merő véltt valami is az Úr Hiszem-je után, mélyebb Benyomásokat hágy maga után az Úr eránt mindenkor érzékeny Szivemben, mint másnak akarkinek akármíkorí – 's akármíllyeni Reál-ja. Bátorkodom annakokáért Sinceritássát alázatossann megkérni az Úrnak méltóztasson minden gondolom resttség annyíval inkább más még valamibb Ideáját levetkezni, akkor, a' míkor az Úr Becses Személlye eránt felóldozhatatlanúl lett magam lekötelezésének hogyan lett megfelelésére akar Conseqventáriuskodni, – abból – hogy mind ez ideig – Level vagy Izenet által nem tudósítám az Exemplumok manipulatioja felől – annyíval ínkább mível ha az utólsóval is megérte vólna az Úr, azt megcselekedttem. – Én ugyan menthetetlennek tartom magamat, mivel az Úr

becses velem közlött fávorinak érdemlett érzése permillia fortia dolgozhatott vólna, hogy rá bírjon a' különös és Immediatus Tudósításra. t. i. a' Caniculába mellyet én egészlen Patakon tőltőttem a' Collegiumunk Szekere az akkori Szabadságra be mentt Debrecenbe – de olly hírtelen esett indulása, hogy még eggy Órával Indúltta előtt kéttséges vóltt – ekkor én futtába, vóltt Senior Tiszt. Magyar Úrnak eggy közönséges Tudósító Levelet irtam mellybe az Urat is mindenről exacte tudosítottam – Ötet választottam generál Tárgynak mível a' propóbb ítéltem Személlyéhez az Úrnak való Híradást – mint více versa – E' tehát sehogy se procedáltt – most annakokáért eggy pontos Tudósítást adok mindenekre – Speciato a' kifejezett pontokra.

1./ A' Ragállyra és Gesztellybe szolló Pakétokat stante pede tralocáltam – örömmel hallom immár hogy az Ára is leértt már Debrecenbe – ad faciem loci.

2./ Nálam – vagy ínkább nálunk hánny Exemplum költt már el? Érre mostanság indecise esik a' feleletem – mível a' Barátom Szüts az Oskolának úgy mínt Secularis – vélem, leendő Prokátor, véget vetvén mindjárt haza szállalkozásunkor, – néki több ideje lévén inter tot turbida mint nékem a' manipulatiora – Öneki committáltam az eládást Exámenig, akkor pedig Ő hírtelen megbetegedvén, a' nélkűl hogy ezen Dolog felől tőkélletes Értekezést tehettünk vólna haza szállalkozott – Minden Könyvei pedig – Thékája 's egyébe az én Gondviselésem alá maradttak – a' Thékájába találtam épen 18 ~ tizennyóltz Exemplumokat, a' többek felől pedig illyen resolutomot kaptam tölle azólta, hogy – resz szeréntt eladtta azokat is, rész szerént pedig el vitt belölle arra a' földre is (in Gömör) 's ott is költek már el belölle – de bizonyos Calculusát mind eddig az Eladattaknak nem tudom – fogom pedig tudni bizonyosan ad 1^{am} Novembris a' mikor Ö ide Deregnyöbe fog most született Vitze Ispánunk Ord. Lonyai Gábor Urhoz Patváriára felszállalkozni. – Ez a' Centós tudósítás tudom nem jól hangzik az Úr fülébe de már megengedjen felölle a' Történet mostoha Keze remekeltt ebbe – 's azonba ez az Urat éppen ne érdekellye mert én a' Magam Személlyébe állok az Úrnak az commodáltt 40 ~ negyven Exemplarokig az Evictióig in solidum – Ki most mindjárt bízván tökélletesen Barátom hüségében ex asse Contentalnám az Urat – hanemha az Anyam éppen most nem régibe történtt Halála (mível

csak magam vóltam már vele) minden Érzekemből tőkéletesen ki nem vetkeztetett volna.

3ta Lehet é remenység a' fenn maradttak distráhálásahoz? – Bizony foglos erre a' felelet – abból az itt maradtt 18 Exemplumokból még eggyet se tudtam el nyomni rettenetes külső pondora szabják ezek az Arát a' Könyvnek – úgyde megprobállyuk – Audaces fortuna iuvat.

4./ Nem lész é terhemre a' Distractio? – Felséges ISTEN! Látom ugyan hogy itt van a' Levelbe – de talám tsak a' Keze ez Ésaunak a' Hang a' másé – a' Politiájé – Lássa az Úr millyen jó vagyok – könnyenn megengedek ebbe is – az Úrtól tanultam: „Semmi: ez mindennapi dolog: az illyen a' Boldog Culturához tartozik; és a' Világ magától megy." – Keméllyen míndazáltal az Úr az illyen modi lagértól – nékem mindenem ollyan „mint a' magának hagyott Természet" – régen vóltt már mikor az Úr illyen vallást tett magáról in Hymenaeis Zsanét – azért hát csak ujjólag letérdeplek oltára előtt 's kérem alázatossan méltoztasson a' Fátum Komorságának megengedni azt hogy most én az Úrnak valamint evidens Jelentést nem adhatok – úgy pénzel nem szolgálhatok – mindenütt az a' ménkö Adjutánsom a' Szegénység jádza a' Gavalléríát: – én procerto adsecurálom benne az Urat hogy ad prímam dandam occasionem mindenestül készen leszek hogy tehessem az Úr akarattyát e' pedig lészen alkalmasint maga Szüts István által a' ki Vitze Ispán Lonyaival bízonyosan megfogja azt a' földet visitálni még a' jövő Holnapba, vagy addig is valamelly arrunnan nékünk Életet berándító Szekerektől. – Addig is pedig ujjolag alazatosan ajánlott becses Grátziáiba – igyekezvén magam lekötelesítvén maradttam Az Úrnak

– kőteles szolgája
György Jóseff msk.

[Címzés:]

S Patakról.
Hazánk Poétájának
Nemes és Vítézlő Csokonaj V. Mihály
Úrnak alázatos tísztelettel
Debrecenbe

210. Rhédey Lajos – Csokonainak
Nagyvárad, 1804. október 27.

NVarad 27ª Oct. 1804.

Teljes bízodalmú Drága Nagy Jó Uram.

Hogy az Urnak Sept. 8^{dikán} hozzám utasitott levelére íly későn válaszolok, rész szerént ide 's tova való járkálásom, rész szerént Aug. 19^{dik} napjától fogva tartó egésségtelenkedésem okozta; és így ezenn tartozásom teljesitésének mostanig lett haladását reménylem nem fogja az Ur rosz neven venni.

Múlt Aprilis 14^{dik} napján éppen a' leg szomorúbb környülállások között lévén, leg elsőben szerentsém az Urral meg esmerkedni, mint oly Férfit, a' kit a' Jól-tévő Természet külőnös elmebéli tehettséggel ruházott fel, egész betsűllettel fogadni igyekeztem; azonn szép Versekért, sőt tudós Munkáért pedig, meljel Néhai Kedves Feleségem hamvait meg tisztelni tetszett, tartozó háládatosságomnak némi némű jelét adni el nem mulasztottam vólna (valamint ezt mind azok eránt, a' kik ezenn alkalmatossággal tsak leg kissebb fáradtságot tettek, Nemesi gondolkodásom módgyához képpest meg is bízonyitottam) de minekutánna az Urnak innen lett el menetele előtt, – ámbár mind magam kértem, mind mások által kérettem, – magát hozzám meg alázni nem tetszett; kedvetlen környűlállásom 's egyéb foglalatosságimnál fogva pedig szűntelen való utazásokkal tőltvén el az időt, ezenn a' Vidékenn igen keveset vóltam, sőt meg vallom egyűgyűségemet, az Ur hol létét egy átaljába nem is tudtam, – személjes fel keresése egyedül ezenn okból maradt el; mert ámbár az Ur hamarább találhatta vólna módgyát a' velem való lételnek, betsűlletemre mondom hogy ha tudtam vólna az Urnak Debretzenbe való lakását, el mentem vólna látogatására, 's magam adtam vólna által azonn tsekély Summát, meljet hir nélkül történt el távozása míatt itt kezéhez nem szólgáltathattam, *és a' melynek az Ur előtt semmi betse nem lévén, tsak úgy fogadott el mint versifikator és mint a' halotti pompára dólgozott kézműves.* – Tanúbizonyságúl hívom a' többek közt Tettes. Bek Pál, Fráter István, és Sán-

dorffi Urakat, a' kik előtt sok ízben mondottam, hogy az Urat látni kívánnám, sőt kértem hogy nevemmel kérjék a' hozzám való jövetelre; de mivel ez meg nem történt, hogy ne láttassam mint egy szánt szándékkal halasztani tartozásom teljesítését, múlt Augustusba Bárándon Tíszt. Bod Uramnál beszéd közt elő hozódván hogy rövid nap Debretzenbe fog menni, és az Urral mint jó esmerőssével tanálkozik, kértem a' 100 ftnak által adására ezenn ízenetet tévén hozzá.

„Hogy addig is míg személjesen tanálkozhatom az Urral tessék azt a' tsekélységet el fogadni:

Hogy az Urnak töllem való maga el rejtését sajnállom, és szeretném az okát tudni miért nem tetszik felém is jöni

Hogy akarmíkor hozzám jöni 's nállam mulatni tetszik kedvesen fogom venni, és ha valamíbe szólgálattyára lehetek nyereségemnek tartom"

> Mert mással jól tenni oly leg föbb drága Kints
> Melynél interesre adott Kints hasznosbb nints.

Tudom annyival haszontalanabbúl beszéllek mivel az Ur hozzám írt levelébe ki tette hogy a' maga vélekedése mellett marad, 's egyéb eránt is az erköltsi tanításoknak kevés sikere szokott lenni a' meg rögzött szokás ki írtására: de az Ur eránt való szives vonszásom, szép Talentumainak betsűllése, és azoknak a' Köz haszonra 's Hazánk díszére nagyobb mértékbe lehetö fordithatásán való hazafijúi törekedésem ösztönöz, hogy az Ur elött ellenkező gondolkodásom módgyát fel fedezzem, mely egész életemnek sinor mértéke, és a' melynek édes gyümőltsét naponként tapasztalom. – Tudniillik. – Vakmerőségnek tartván azt kívánni hogy mások magokat egy személyhez alkalmaztassák, ígyekezem magamat annak a' Társaságnak, vagy Kőrnyéknek okosabb részéhez alkalmaztatni, és azonn környűl-állásokhoz szábni a' hova és a' meljek kőzzé a' sors helyheztet: és a' régi történetek, valamint a' mindennapi tapasztalás is bizonyíttyák hogy a' Dárius Kíntsével biró dús gazdag is,

> (noha hasznos a' pénz 's leg igazabb szólga,
> 's a' kinek pénze van jó folj annak dólga)

ha Diógenes példáját követvén a' hordóba való kutzorgás által akarja mások figyelmetességét magára vonni ki nevetés, sőt meg vetés tárgyává teszi magát; ellenben a' tísztes-

séges maga alkalmaztatás, és szelid erkölts által sok szegény legény betsülletre kapott és fényes szerentsét tett.

Ezt tehát a' mint mondám az Ur ritka tulajdonságainak nagyra való betsűllése és hazánk díszére való fordíthatásának ohajtása jegyeztette ide fel velem, és minthogy ez a' közmondás az Ur előtt tudva vagyon

> Mást mint magát jobban fest le a' Kép-iró
> Igy más róllam, mint én jobb ítéllő Biró;

reménylem mint szíves jó akarójától jó névenn fogja venni gondolatim elö adását: De mondhatom az egész okos Közönség sajnálja hogy az Ur magát a' Társaságos élet fenn tartására szükséges és szokásba lévő rendhez szabni nem kivánnya; és egy oly érzékeny szívű, éles elméjű, 's kűlönös tulajdonságú ember által látása bizonyosan meszszebb hat mint sem azt jóvá hagyhatná, a' minek helytelen vóltát a' következések mutattyák; Gyakran meg tsaljuk magunkat azzal hogy természeti tulajdonságnak tartyuk azt, a' mi tsak szokásból ragadt reánk: de ha józan élménket használni kivánnyuk, és a' dólgokat úgy vesszük a' mint vannak nem pedig a' mint a' mi hibás képzelödésünk szerént lenni kellene, szinte meg szégyenülve rázzuk le hibás szokásainkat nyakunkról, a' meljek úgy is inkább magunknak mint másoknak vóltak terhére.

Az Urnak azonn kívánságát hogy a' Feleségem kedves jószágai közzűl emlékezetűl egyet küldgyek nagy örömmel teljesítem; és imé egy oljan portékáját a' mit maga varrott ki, kűldöm: rövid nap ha tudnám hogy kedvet nyerek vele a' magam tulajdon mettszett képével is szólgálhatnék. Egyeb eránt erántam való szívességét ki kérem, 's örülnék rajta ha meg látogatni tetszene: A' ki szíves indúlatiban ajánlott állandóul vagyok

Az Urnak

alázatos szólgája
Rhedei Lajos

211. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
[Debrecen, 1804. november 1–2.]

Édes barátom!

Én mégyek, 's az Ur dolgát elvégzem a' hogy lehet, 's Kassáról meg írom, mit végzettem. – Az Urat pedig újra kérem a' vers eránt, melly olly forma lehetne, mint a' Dayka propempticonja.

Indulsz Tokajnak Édenébe,
A' grácziák lakó helyébe,
Lelkemnek jobb fele!

Hol űzi a' vétek homályát
'S letépi a bűn álorczáját
Lantod bölcs zengzete.

Én elmerülve bánatomban
Ülök nem érdemlett honnomban
'S utánnad esdeklem.

'S lépésid könyben ázott szemmel
Eltölve néma gyötrelemmel
Távolról követem

Te a' mord tél bús fuvalagja
A' merre – –
– – utját veszi,

Térj Aeolus vak tömlöczébe
Hadd súgja lágy Zefir fülébe
Hogy Dajka szereti.

Az illy Gelegenheitsgedicht minden olvasót interesszál; a' Wüntschowálás, Magasztalás pedig úntató. Kapjon tüzet az Ur, és írjon majd valami kis nem tudom mit, mellyre mindig azt mondhassa: Ejnye, be rendes ez! 's eggyet nevessen neki. Adieu. Luther Marton apánknak neve napján reggeli 11 órakor emlékezzék meg az Ur rolam adieu.

[Címzés:]

à Monsieur
de Csokonay.
à Debrezin.

212. Új Péter – Csokonainak
Karcag, 1804. november 2.

Drága Úr!

A' mit fogadtam vólt, azt tellyesitettem is mindjárt akkor, hanem ebbe el hibáztam vólt a' dolgot, hogy ez nem jutva eszembe, hogy az Úrnak az akaratja az, hogy ha mind el nem kőltek az exemplárok, tehát azok a' mellyek el nem költek személy szerént Compareáljanak Debreczenbe. Most tehát az Úrnak egész Levelét közölvén Varró Úrral, azt feleli hogy az exemplárokból négy el költ, a' tőbbeket, ha tsak a' meg essőzött idő miatt, alkalmatosság lesz be fogja kűldeni a' jövő héten vagy ha akkor nem, mihelyt tsak lehet.

Egyebaránt szerentsémnek tartom hogy ezen dologba, bár nem éppen szerentsés szolgálatjára lehettem az Úrnak, a' ki tapasztalt szeretetébe magamat továbbra is ajjanlván maradok

Kardszag 2ª 9br. 1804.

kkszolgája 's barátja
Úÿ
mp.

[Címzés:]

Kardszag.
a Monsieur
Monsieur Michel de Csokonai
tres celebre Poët, et mon cher ami
a Debrecin

213. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. november 10.

Debretzenben 10d. Novbr. 1804.

Tekintetes Úr!

A' Koporsó' széléről, mellyből tudós és hív Orvosom szabadíta ki, és hogy belé vissza ne essem, most is jobb kezén tartogat, – onnan írom ezt a' Levelemet. Ez az oka hogy személyes Udvarlásomat is a' Tekintetes Úrnál nem tehettem, 's a' jó Isten tudja tsak, mikor tehetem? Mert az orvoslás' módja lassú is, hosszas is; fő régulája pedig az, hogy a' kűlső Áërre a' szobából ki ne menjek.

Illy szomorú állapotom miatt Váradra sem mehettem, ahol pedig az *Ódáimat* kinyomtattatni, és a' Kályha-Kandallót megválasztani, két múlhatatlan dolgom lett volna. Hogy mégis az Orvoslás alatt való idő tőlem hijába ne múljon: minden rendbéli Munkáimat Typographia alá tisztáztatom. De már ebből is kivert a' kemény idő! A' kis Museum hangos, és benne a' Purizálónak ujjai meggémberednek. – De sokkal inkább hangos és alkalmatlan egy ollyan Curának folytatására, melly gyakori fomentumokkal, főzésekkel és fördésekkel van egybeköttetve, és a' melly miatt 16dik Octobertől fogva még mindég más' házánál kénteleníttettem patzienskedni.

Instálom tehát a' Tekintetes Urat telyes bizodalommal, méltóztasson nékem illy ügyetlen szorúltságomban, azon öntött Kályhák közűl, a' mellyeket olly igen javallani méltóztatott, egyet a' maga' árrán, vagy, ha az a' jövendőben tejendő épűletek miá nem eshetne, tsak haszonvételre Kikeletig, általengedni, és engemet az utánna való járás' terheitől 's veszedelmeitől kegyelmesen megmenteni; annyival is inkább; hogy az utánna való járásra már sem időm, sem erőm, sem módom, sem bízott emberem, sem lovam és szekerem nintsen. Most is ezt az Ifjút alig nyerhettem meg a' Professiók alól, ki is a' Gróf Festetits Gymnasiumában tanítványom lévén, abbéli hűségéből vállalta fel, hogy a' Tekintetes Úr előtt e' dologban személyemet viselje. Méltóztassa a'

Tekintetes Úr olly megelégedéssel küldeni haza őtet, mint a' millyennel, reménylem, magamat botsátott volna.

Én hiszem az Egeket, hogy nem sokára olly állapotba helyheztetnek, a' mellyben tiszteletemnek és háládatosságomnak ollyan emlékeztető jelét állíthatok, a' mellyről kevélység nélkűl elmondhatom, hogy a' késő Maradékra általmégyen. Addigis szerentsémnek 's betsűletemnek tartom hogy lehetek

a' Tekintetes Úrnak

alázatos tisztelő szolgája
Csokonai V. Mihály.
mk.

214. Éles István – Csokonainak
Nagymegyer, 1804. november 11.

Kedves Uram Batyam

A mint levelében irta K Ur B., hogy talám mindég aluszom miolta Megyerre jöttem, az igaz, az mindég bajom vólt, és meg most is tsak alig szóllok meg, mivel most is képtelen nagy bajom van a Papommal, melynek még most sem lévén vége, ezuttal is rövideden azt irom Kotsis Uramat én mind egy fillerig betsűllettel ki fizettem a szerént a' mint irta Uram Batyám, ti. hogy előszször mind a *Quietantiát*, mind a Contractust a Könyvekkel eggyütt a magok talán epségekben által adtam, a két elsőt küldöm is ezen betsülletes Deák Ifjutól; de az Könyveket, maganak is sok levén az egyet masra fel nem vállalhatta, Komáromba pedig, minthogy a Visitatorok még nállunk nem vóltak éppen nem mehetek, és igy a Könyvek le küldése a többekkel eggyütt a Tél végére halad. A mi pedig a Dorottyának a Praenumeransok között való elosztását illeti, én azt a magaméi közt véghez viszem, de a többeknek a neveit nem tudom. a Lillaét is ha ugyan, a mint irta Uram Batyam az egy Forintot le teszik. mindazonaltal majd meg hallom hogy mit szóllanak, és azonnal fogom mindenekről tudósítani Uram Bátyámat. – Igaz; én Kotsis Uramnak, a mint az ide bé zárt Quietántiája mutatja 16 For.

fizettem le és igy még tartoznám 1 f. és 30 Xr[a] ugy de Kotsis viszsza hozott hozzam 9 exemplárokat, melyért is eleget tzivodtam vélle, de meg unván a vélle való hásártoskodast tsak ki kellett fizetni és ezek is mind ez ideig a magok nem épségekben nállam vagynak, mind az altal affelől bizonyossa teszem Uram Bátyámat, hogy ha minden szorgalmatoskodásom mellett is a *Kleistokat* el nem dividalhatnam is, azért az Uram Bátyám pénzét duplán meg fizetem; sőt nem tsak; hanem ha el adhatom a' Kleistokat ezeknek az arokat is betsűllettel kezéhez szólgáltatom, ezt hozva magával az Uram Bátyám eránt való igaz szeretetem. Amíg pedig ezen igereteimet tellyesíteném addig magamat igaz szeretetébe s baráttságába ajánlván Vagyok

K. Uram Bátyámnak

N Megyert d. 11[a] Novemb.
1804.

igaz tisztelője
E. I.
mk.

PS. Felette igen nagyon tisztelem az édes annyát, kívánok állandó egésséget hoszszu életet, hogy még egyszer el készithessem Pest felé

Ezen levelemet pedig alázatosan kérem ne sajnálja a Legátustól a házamba el küldeni

[Címzés:]

N. Megyerről
Az Urnak
Az Urnak V. Csokonai Mihaly Urnak
egész tisztelettel
Debretzenb.

215. Csokonai – Rhédey Lajosnak
[Debrecen, 1804. november]

Méltóságos Cs: K: Kamarás Úr!

Soha egy egy alkalmatosságot, melly valamelly derék Urasággal lejendő esmeretségre nyitott útat, nagyobb örömmel és készséggel nem fogadtam, mint azt, a' melly a' Méltóságos Úrra nézve a' múlt kikeletkor hasonló reménnyel bíztatott. Megvallom ugyan, hogy azon Uraságok eránt, kik vagy Hitem sorsosi, vagy e' nagy lapályos tartományban velem együtt Dákus emberséges emberek, nem tsak kevés vonattatással vagyok, hanem tőlök egynéhány szomorú próbám után tartok, félek, futok: mindazonáltal személyes szerentsém előtt is tudván már, és meg lévén a' felől győzödve, hogy Nagyságod a' Virtus és a' Tudományok Templomának gyakorlója, a' jobb ízlés és erkőlts nevendékje, a' Nagyobb Világ polgárja, szerentsémet egy illyen Méltósághoz a' legnagyobb kiterjedésben érzettem.

De képzelheti magának a' Méltóságos Úr, melly szomorú és megzavaró Következésnek kellett rám nézve lenni annak, midőn talám hűségtelen Követek, vagy bal tzélozású Susurrok miatt, minden ártatlanságom sőt a' dologban semmit nem tudásom mellett is, Nagyságodnak erántam való Kedvetlenségét, 's Irígyeimnek azon való Örömtapsát kellett tapasztalnom. Én sohajtottam, én hallgattam, és most is hallgatnék ha Tek. Bek Pál Úrnak szóval, Nagyságodnak pedig Levéllel későre tett nyilatkoztatásiból nem érteném, hogy azon Kedvetlenségnek okát egyenesen magamba kelljen, és pedig egy elégtelen Etiquettenek elmúlasztása miatt, keresnem és feltalálnom. Ha elébb eshetett volna értésemre elkövetett gorombaságom, mellyről én nem tehettem; előbb igyekeztem volna magamat belőle kitisztítani: noha az Etiquetteben való hibítást más Úri Udvarnál azzal expiáltam volna, hogy azon Czeremóniás Küszöböket szentségtelen lábaimmal soha többé nem érdekeltem volna. Most pedig, tsakhogy egy nem-közlelkek közzűl való Uraságnak vélekedését magam eránt helyre hozhassam, kész vagyok ímé szokásom ellen Apologista lenni. Menteni fogom magamat; de úgy, hogy minden pragmáticum nélkűl tsak egy Krónikai

száraz előadással hordom fel a' 11 Aprilistől fogva történt dolgokat, a' mint körűltem 's tudtomra estek.

Aprilis 8 Napj. estve hozzám küldi General Frimont Úr a' T. Lónyai Menyhárt Úr házi Praeceptorát, hogy, ha másnap reggelre készen lehetek, felvisz Váradra a' Méltóságos Úrhoz. Az izenet röktön esett: én készűletlen voltam: azt kellett felelnem, hogy 10dik. magam ott leszek.

Aprilis 9 Napj. elkészűltem, és *10dik.* forsponton megindúltam, 's éjjel nappal sebessen folytatván útamat más nap reggel, azaz

Apr. 11 Napj. Váradra béértem. Az éjjel útazás, álmatlanság, rend nélkűl való Koszt, hideg nedves levegő elgyengítvén, várnom kellett míg a' rendes ebéd és egy kis rövid álom által reficiálódjam. Úgy is lett: de addig is a' mellettem lévő Deák által Levelemmel Nagyságodat elérkezésem felől alázatosan tudósítottam. Másnap ~

Apr. 12 Napj. Nagyságodnak személyes udvarlására mentem Dr. Sándorfi Úrral, dél előtt 10 óra tájban.

Apr. 13 Napj. Magánosan dolgozgattam, az atyafiaktól való butsúztatást, és magamat nem mutattam.

Apr. 14d. Napj. A' koporsóba tételen jelen voltam, estve az Udvarba mentem: ott vatsoráltam: vatsora után Nagyságod és T. Bek Pál Úr előtt a' verseknek nagyobb részét felolvastam: haza mentem.

Apr. 15 Napj. Dél előtt az Udvarba megjelentem; de a' fekete ruhának alkalmatlan volta miatt T. Domokos Lőrintz Úr' ebédjére együtt el nem mehettem. Estve a' temetés végivel az Udvarba ismét megjelentem: Nagyságoddal személyesen beszélltem: történhetett híbáimról magánosan a' Szálába botsánatot kértem: most ismét az Udvarnál vatsorára fenn maradtam.

Ezekből a' jelenéseimből kihozhatja a' Méltóságos Úr, hogy én Úri Háztól, 's Úri emberektől irtódzó 's elbúni szerető Diogenes, Sonderling, és Lucifuga nem vagyok: mert azok az érdemes Emberek, a' kiknek a' temetés után való nap tett udvarlásokkal az én burnyasz absentatiom egybehasonlíttatik, soha addig felé se mentek a' Nagyságod Udvarának. Nagyobb jusson hát ők Lucifugák mint sem én volnék, ha szinte másnap, azaz hétfőn reggel, önként múlattam volna is el, hogy Nagyságod udvarában a' bútsú complimenten vélek együtt defilirozzak. De a' temetés után való nap, u: m:

Apr. 16d. Napj. reggel a' legkeményebb nervea hidegrázás félbe szakasztja álmomat: testem nehéz és erőtlen: elmém zavartt: minden érzésem tompa: hol lefekszem, hol felkelek. Egy igen kedves Asszonyom felől jön a' követ, hogy meghala: menjek a' szomorú házhoz: elhalasztom ozsonnára. Délbe enném, nem kell: alhatnám, nem nyughatok: lelkemet testemet leveretve érzem. Ebéd után, Dr. Sándorfi Urat, mint volt Barátomat, meghívatom. Minden Symptomákat veszedelmeseknek mond, de a' nyavalya' nevét eltitkolja. Kűlső, belső eszközökkel a' gonoszt egyszerre megtámadja; olvasástól, beszédtől, szobából való kimenéstől keményen megtílt: a' kűlső és belső nyugodalmamat a' quártélyomon lévőknek is szívére köti. Én fekve maradok, magamról félig eszmélve.

Apr. 17d. Napj. így nyavajgok minden étel és ital nélkűl, alvás helyett többnyire tsábúlva. Az említett Doctor Úr nálam lévén, beszélli, hogy Nagyságod Asztalánál szomorodva emlegették veszedelmes nyavalyámat; hogy Nagyságod különösen illyen formát is ejtett Gyógyítsa meg Dr. Uram a' Poétánkat, mert ha meghal, nekünk lesz majd tisztünk elbútsúztatni; hogy Kánonok Gróf Haller Ő Nga különösen sajnálkozott sorsomon, 's a' t. Ezekből nem azt hozhattam én ki, kivált egy Orvos szava után, hogy Nagyságtoknál az én egész nyavalyám tudva van? Nekem a' Doctor soha sem mondta egy szóval is, hogy Nagyságodtól parantsolatja vagyon néki, engemet a' személyes udvarlásra emlékeztetni: más pedig annyival inkább elő sem hozta a' Nagyságod ebbéli kívánságát, mivel én egy szegény papista Papnál ollyan tökélletes esméretlenségbe feküdtem a' halálos ágyat Nagy-Váradon, mint akármelly szegény idegen valamellyik szánakozó Missionariusnál a' Dalaj Láma Városába. Igen szomorúan esik tehát, illyen környűlállások mellett, hogy olly nagy gorombaság' béllyegét kell ártatlanúl viselnem, mintha én Nagyságodnak sok izenetjeire 's követjeinek intésére, semmit sem ügyelvén bukkó módjára a' Hágón által loptam volna magamat. Kik voltak azok a' Követek? én nem tudom; de akárkik voltak, vagy Nagyságod eránt hűségtelenek, vagy én ellenem gonosz szándékkal viseltetők voltak. Az egy Sándorfi Úrnál egész betegségembe egyéb velem nem beszélt: ő pedig soha sem hozta elő, 's ha elő hozta volna is, mit ért volna, mikor maga tiltott meg, hogy a' szobának 4 falain

kivűl se merjek lépni? De folytatom már a' Váradi lételem' napi lajistromát.

Apr. 18 Napj. A' Doctor látván hogy a' Symptomák a' jóra kezdenek térűlni: megvallja iszonyú borzadásomra, hogy a' melly nyavalyába estem, és benne ekkoráig dubia crisissel voltam, – Tüdőgyúlladás. De már a' haláltól többé ne tartsak. Ez a' Nap vala az az alávaló nyomorék Nap, a' mellyen Poémámnak impurumát kezem közűl szép színnel kitsalni, Orvos karakterrel az életre tsak most neki biztatott Pátienst, baráti szín alatt a' még tanáttsal érdekelni való barátot reá szedni, egy ember ellen, a' kit maga mindentől elzárt, plágiumot, a' legképzelhetetlenebb rútságú Plágiumot elkövetni... Doctor Sándorfi Úr nem átallotta. Az Impurumot, ahol olvasni nem tudta, vagy idétlen conjecturákkal suppleálta, vagy totaliter elhagyta, és mégis az e' szerént ejtett hiatus miatt rosszúl cohaereáló Particulákat meg nem igazgatta: Az *'S* conjunctiókat tsak Czigány boglároknak tartván, többnyire elhagyta, vagy hagyatta, melly miatt falat rakott málter nélkűl: az okoskodások lántz-szeméből vagy ő vagy a' purizálója most egy majd húsz verset, a' mint káprázatja tartotta, kihagyott, és azért mégis a' régi modos connexionis meghagyta, a' minél nevetségesebb nem is lehet: a' példákkal hasonlóképpen tett, p. o. a' Lapponok personalis transmigratióját is a' mi az egész Északon közönséges vélekedés, az Indusok spiritualis transmigratióját is a' mit az egész Déli Világ hiszen, egy átaljába elhagyja; még is a' Négerek' vélekedését (diribbe darabba) leírván, azt mondja,

> Ez, a' mit így hiszen a' Feketék' neme,
> Az *Északi* 's *Déli* hitnek egy lántzszeme.

Hát, a' midőn ezt a' *verstümmelt* poémát egyenes úton járó elmék olvassák: nem azt mondhatják é felőlem, hogy két particulát nem vagyok in statu egybe kötni, hogy a' midőn említetlen dologra tzélozni merek, említettet magam hátba ütök, gyarlóbb elmével bírok mintsem két gondolatot természeti józan ésszel egybevethetnék? Én ugyan nem hiszem, hogy ebbe az 50 esztendőbe gyarlóbb munka kerűlt volna annál az enyimnél a' köz világra. Nem keserves, sőt sértő dologis lehet é ez nékem, hogy másnak alattomos, gondolatlan és törvénytelen Plánuma miatt az én Irói betsűletemnek kell szenvedni? Nem voltam én már akkor ollyan Lázár, hogy

nyomorúlt purizálóját, ha szobámba küldötte volna, el ne tudtam volna saját kezem' írása után igazítani: sem ollyan tsábúlt beteg nem voltam, hogy, ha valahol Nagyságodnak (de más ember kövesse meg magát) parantsolatjára egy sort, egy verset, egy egész Paragrafust ki kellett volna hagyni, annak particuláit a' józan ész lánt[z]szemei szerént egybe ne tudtam volna kaptsolni. Ha már a' munkámnak szűkség volt lopásra jutni: miért kellett azzal az én Hírem megölésének is egybeköttetni? Az illyen literaria Grassatiok boldogok a' mai literaria lethargianak védelmező kárpitjai alatt; mert – bosszúlatlan maradhatnak!

Apr. 19 és 20 Napj. A' reconvalescentia állapotjában voltam: még mind feküdtem: a' házból ki nem mentem.

Apr. 21d. Napj. ~ Debretzeni Vásár előtt való szombaton, mondom Dr. Sándorfi Úrnak, hogy én Debretzenbe haza akarok menni. Mondja, a' világért se merjem megprobálni, a' tavaszi szél irritálni, a' kotsi rázás szaggatni fogja a' még gyenge tüdőt. Mondom ő K[egye]lmének: én azt tudom, de a' mi a' tavaszi időt illeti, nekem fontos Correspondentziáim miatt a' Debretzeni Vásárra ha tsak egy napra is otthon kell lennem; a' mi az út rázását nézi, arról már én tettem volna, mert egy Debretzenbe menő ifjat megfogadtam, hogy Kovátsiba menjen bé levelemmel, mellybe környűllállásimat szomorúan leírván, jó Uraimtól egy pár lovat és hintót kértem; de a' követem aligha bé ment és meg nem tsalt: (úgy is volt tsak ugyan) hanem, mit szól hozzá Doctor Úr? az Úr jobban tudja az Udvarnál lévő dolgokat: én magát Ő Nagyságát, vagy Levelem által vagy személyesen akarom meginstálni, hogy Kovátsiig, vagy legalább tsak H: K: Pályiig ebből az Oláh Városból maga lován és hintóján kivitetni méltóztasson; azután jó Uraim szívességéből hazáig ollyan commoditással útazhatok, a' millyet nem szokásom, hanem mostani nyavalyám miatt való különös situatióm erővel megkíván: mit javall a' Doctor Úr ezen szándékom eránt, mellyre magamat is az orvosolhatatlan szorúltság kénszerít? Azt feleli a' Doctor: Van ugyan Ő Nagyságának 3 rendbeli Zugja, de tsak arra a' lépésre ne vetemedjem, inkább ő, (mert látta hogy az útról hijába vér le) Vasárnap indúlván, maga bé hoz Debretzenbe. (Még sem említette ekkor is, hogy Nagyságodhoz elébb udvarlani elmenjek, ha hintót nem kérek is!) Én minderre rá állottam, hitelt adtam barátomnak, Orvosom-

nak, és mint ollyannak a' ki a' dolgokat nálamnál jobban érti: és én vagyok é Cynicus, én vagyok é Sonderling, hogy megtsalatkoztam? –

Apr. 22d. Napj. Reggel 8 órakor megáll Szállásom előtt Dr. Sándorfi Úr a' hintóval: felűlök: megyünk. A' Hágón általmenvén, beszélli, hogy Nagyságod már ma 2–3 óra tájban Debretzenbe elindúlt. – Miért? – Mert ebédre Gen. Frimont Úrnál akar lenni. – Az szép útazás. – À propos, kérdi a' Doctor Úr, hány Arany a' Zsebbe? – „Arany?" – Igen, a' mit a' Mélt. Úr adott, mert a' többi Actort formalis Aranyokkal ajándékozta meg. – „Nem tudok az Aranyok felől semmit is: a' bankók felől pedig annyit tudok, hogy eddig tett költségem és betegségem miatt tsak ezzel a' 2 forintossal útazok haza felé." – Az Úr tsak titkolódik: a' lehetetlen, hogy ő Nagysága a' többit arannyal fizetvén ki, az Urat is valami Discretióval ne érdeklette volna. – Holnap után, azaz 24 Apr. lesz 5 esztendeje, miolta 1798 Keszthelyen Gróf Festetits György Ő Nagyságától a' legutolsó Arany Ajándékot, u: m. 3 egész formalis Souverain d'Ort, nyertem: a' többiek mit kaptak Váradon, mit nem, miattam örökre titokba maradhat; én senki dolgát nem visgálom, én megtettem, a' mi tölem telhetett, és tsupa betsületért: a' kiknek az Órálás Métier gyanánt van, váltsanak Contot: azt maga tudja a' Doctor Úr, hogy engem a' házból való kimeneteltől is megtiltott, miért kérdi hát, hogy mit nyertem Discretióba? Valaki hozta el hozzám? Ki hozta volna, mikor ez alatt az egész méllységes hét alatt egy szegény Pápista Deákon kivűl, ki a' tsupa versificatio eránt való buzgoságból jött bé beteg ágyamhoz látogatni, senki felém sem volt, felém sem küldött? Barátom! (mert már az impertinens kérdés tűzbe hozott) ha hozzátok való indúlásom előtt való napon nem vettem volna Varasdról Gróf Erdődy Zsigmondné 100 Rf. ajándékát, és azt az idő rövid volta miatt mind a' zsebembe nem találtam volna vetni: talán Váradotokkal nyomorúltúl és tsúfosan is jöttem volna ki, minthogy a' pápista pap gazdám sem bírt a' Crémesek' erszénnyével, más sem lett volna a' kihez vagy az esméretlenség vagy a' bien séance miatt folyamodni egy olly virágzó Publicumban lehetett volna.

Apr. 23d. Napján, hozzám jön Dr. Sándorfi Úr, és meghagyja, hogy a' rendeltt orvosságot még egyszer meghozatván, véle tsak éljek, a' házból míg a' Májusi jó Napok el nem

jőnek, ki ne menjek, annyival inkább ne útazzak. Én mind megfogadtam. –

Itten már, Méltóságos Úr, elhagyom a' napi számolást, és tsak hónaponként rakom fel, mik estek, a' miket én is tudok, és a' miket bizonnyal tudok.

Aprilis Hava' fogyta. Én a' szobába kíméllem és pihentetem magamat. Addig ellenségim, irígyeim, Kissebbítőim híreket kőltenek, anekdotákat hintegetnek. Így foly

Május hava is. És már Professor is részt vesz a' pletykába; és egy előkelő Háznál a' torba felgyűlt érdemes publikumot az én nevemmel 's a' maga monastica anekdotáival distrahálja. Így terjed ez a' tónus, több érdemes Előkelő értelmes okos emberek által több fontos és fontatlan gyűlésekbe. – Én magamat nem menthettem, és az ügyet az Abderiták eldűjtötték.

Junius hava. Ebben is, valamint a' másik hónapban, az Anekdoták és az Einfallok szaporodnak, a' régiek jobban kipalléroztatnak. Hallik a' híre is, hogy a' Pap és Professor Actioinak Purumát a' Mélt. Uraság Typographia alá kikérette, Dr. Sándorfi Úr vitte fel Váradra, még Sz: György napi Vásárkor vitte fel, sőt meg is igazgatták az Irók 's a' t. „Édes Istenem! Dr. Sándorfi Úr vitte fel, és Vásárkor! a' ki engem akkor hozott bé, és egyszer házamnál is volt! – Az Uraság maga vitette fel, és typus alá! – Ha az Uraság magamat is, munkámat is méllyen meg nem gyűlölt volna: talán az a' Doktor ugyan akkor felkérte volna tőlem is az én tsekély Poémámat, mellyről tsak ugyan meggyőződve érzem, hogy van az ollyan annak a' mi ő, mint a' más két actio annak a' mik ők. Titkos Irígyimnek 's a' Susurroknak tulajdonítsam é ezt a' következést, vagy minek? Mit feleljek most annak a' tsínos Kissebbítőnek, ki a' Tanáts háznál publice így szólott; Lám, u: m: a' híres versek még tsak jó szót sem érdemlettek!" – Igy töprenkedtem magamba, örökös votumot fogadván minden Solennitás ellen, 's vártam mégis mind tsak az időtől. De az alatt a' kűlföldi és idevaló, jó és rossz akaró, idegen és esmerős, a' ki tsak belém bökkenhetett, mind azt tudakozta, hát mit adott Rhédey Úr? Én természeti egyenességemből eggyűgyűen feleltem Semmit se. Ezt senki se hitte; és azt gondolta sokszor a' legjobb emberem is, hogy valami politikám van, a' miből tagadom. Nem is tsuda: mert még haza sem jöttem, mikor már néhol 200 ftot, néhol 100 Ara-

nyat, sőt pensiot etc. hirhesztettek el. Sőt most 3–4dik postával vevém egy túl a' Dunai Uraságnak a' Levelét, mellyben aggratulál, hogy nagy kedvet nyertem Verseimmel Váradon, 's hogy a' miatt a' Bihar Vmegyei Nemesség concurrálván 10.000 való Capitalíst hányt öszve persionalis fundusúl 's a' t. Az illyen hírek ugyan az én tettetés nélkűl való feleleteim által, és a' Kajánoknak Anekdotái miá körűlöttünk tsak hamar megszűntek: de a' *hát mit adtak* felől kérdező Szúnyogoknak aprólékos rajjai nem szűntek meg alkalmatlan dongásokkal és néha még tsípésekkel is háborgatni.

Julius hava. Így tőlt el az idő: így szenvedett az én betsűletem, így az én nyúgodalmom: míg más oldalról mellyemnek a' Váradi gyúlladás által megromlott belseje mind jobban jobban fogyatkozni, elmém és kedvem tompúlni, szomorodni, komorodni, 's egész egésségem a' maga fő principiumiban bontakozni kezdett. Ehez az öszverontsoltt Systemához nem kellett már egyetlen egy ütésnél több: és az is betsűlettel elérkezett. Látám a' tőlem ellopatott, értetlenűl lehányt vetett, Absyrtus módjára Medéai kezekkel tagokra darabolt széllyelszilált Poémámat – nevem alatt – hírem nélkűl – Világ elébe botsátva! Ezt az érzést az embereknek 15/30 nem értené; 10/30 kinevetné; a' hátra lévő 5/30 közűl is kevés volna a' ki magát illyen esetben a' valóságos Künstleri karakterbe tudná tenni. Méltóságos Úr! egy Uralkodó akármelly Künstlernek Munkája eránt magának többet a' *Veto* jussánál nem kívánt megtartani: ha valamit benne nem szeret, kitörölteti, sőt olly igazságos hogy meg engedi magával jobbíttatni: Nem véteti el még a' pensionatus Kapellmesterétől is az Operát, hogy magának vagy Hőflingjének Capriciája szerént hányatván el a' scénákat, más formába tégye közönségessé: nem töreti le az Izis álló képéről a' sok emlőt, mert sok az egy asszonynak, sem a' Jánus egyik ábrázatját idegen Pictorral bé nem mázoltatja: a' kéz írásokat az Iróktól nem gyűjteti öszve hogy Cancelláriáján elforgattatván ki-adassa: sőt ha a' Censura nagy részét most kihúzza is a' Kézírásnak, az Iró szabad akaratján áll, hogy mívét vagy egész új formára vegye, vagy azokkal a' Censura miatt esett tsorbításokkal a' köz fényre ki ne állítsa. És én rajtam 's munkámon többnek elkövetésére formáltak just. Méltóságos Úr! már abból, hogy az én munkámat a' Papokéval Sándorfi Úr el nem vitte, magamat megútáltnak ítéltem: de az haggyán, – azt a' többi

után írtam volna – ; de mikor az első nyomtatott exemplárt megláttam, már akkor, méllyen és a' legbelsejéig érzettem a' méltatlanságot, a' megsértetést, és azt a' kitörűlhetetlen nemes bosszúságot, mellyet a' Teremtő önnön magunk féltésére mellyünk körűl mozgásba hozott.

216. Csokonai – Obernyik Józsefnek
Debrecen, 1804. december 4.

[Debreczen, dec. 4ik 1804.

Köszönöm, Édes Barátom, hogy rólam ollyan részvétellel emlékezik. – Igen is én még most is beteg vagyok, és annyi 's olly sok rendbéli orvosságokhoz képest szólván, talán úgy mondhatom, hogy éppen semmit sem javultam. Két hónapja már, miólta mind az orvosságokba, mind az élésmódjába a' legszorosabb rendet tartom és követem. – Nincs mi látatja! Igaz, hogy itt a Metszők Quártélyán sokat a mit kellene, nem tselekedhetni, alkalmatlanság is van ollyan, a' mi efféle nyavalyában bajt és hátramaradást okoz. Legfőbb és minden kűlső belső szereknél használatosabb volna a hátgeréncznek végig való dőrgölése: de azt magamnak lehetetlen megtsinálni, mással pedig nints kível tétetni. Ez után való dieteticum a' Nyugodalom] volna vagyis a' Tsendesség: már itt ebben sints módom; otthonn pedig még úgy sem.

Ezokáért bátorkodom megkérni az Urat, ne sajnáljon egy vagy két hétre nékem quartélyt adni magánál: még addig megpróbálom az Orvosi tudomány' erejét, mindent a' mit előmbe ír pontig végbe viszek, és ha akkor sem érzem osztán semmi foganatját, életem' nyakába vetem a' gyeplőt, 's elkészűlve ütközöm belé akármibe, míg belőlem a' kevés élet erő ki nem fogyatkozik.

Mivel pedig a' téli hidegbe való útazás éppen declaratus ellensége az én nyavalyámnak: kétképpen kívánnám annak mérgétől magamat védelmezni. 1, Egy fedeles tsézát, vagy ha az nem volna, egy jó ernyős szekeret, óhajtanám, ha az Úr értem békűldene. Tsak ennyit kérek, és az Úr többet ne tsináljon – szokása szerént! Én a' Deretskei Kotsisnak örömest megfizetek. Az űlésnek jónak kellene lenni, sőt beteg-

nek valónak. 2, Úgy tsináltam ki a' Mars útat, hogy mivel a' reggeli idő nagyon hideg és ködös, innen 10 órakor indúlnánk ki, és 12re Pértsre érnék, ahová már egy kis betegnek való Leves eránt Nótárius Uramékhoz ma előre írtam is. Ott 1–2 óráig nyúgodván, még Nap fenn létével Deretskére béjuthatnék.

Ez az én kéntelen kelletlen Plánumom, Édes Barátom, mellynek végre hajtását tsak az Úr által és az Úrnál reménylhetvén, botsásson meg, ha szer felett való bizodalmam alkalmatlankodássá válik.

Csokonay Mihály.
mk.

NB. Elfelejtém, hogy Tsötörtökön ~ 6^{a} Xbr. volna szándékom kiindúlni.

[Címzés:]
Rector Obernyik Jósef Úrnak tisztelettel.
Deretskén.

217. Csokonai – Nagy Gábornak
Debrecen, 1804. december 6.

d. 6 Xbr. 804.

Barátom! Én a' Metszőknek 30 Rftig levék adóssává: nékem ma indúlnom kellett, magad itthonn nem voltál, a' Senior hírtelen úgy tevé le érttem a' Közöns. Cassából, hogy jövő Keddre néki viszszatérítem. Kérlek, Édes Barátom, tedd le tehát helyettem a' Seniornak; jön nekem Vásárig, vagy Vásárra annyi pénzem az Exemplárjaim' árrából, hogy téged kielégíthetlek. Most is a' miket a' Supplicánsok béhoztak, a' patika nyelte el. Már az orvoslásom 50 f. felé jár. Most is azért megyek Deretskére, hogy mivel sem otthonn a' magunk' házánál, sem másutt a' Városban, Curámhoz szükséges Commoditással nem lehetek: ott egy szobát, és szolgálatomra egy fiút és öregasszonyt fogadván, a' Doctor intézése

szerént, fogyatkozás nélkűl vitethessem az orvoslás' rendét. A' Metszők' szívessége eránt pedig háládatlan lettem volna, ha illy szorgos útjokra, illy kevés pénzek mellett én is hátramaradást szerzettem volna nékiek. Készebb lettem volna a' Chremeseket Nagy interessel megkínálni, mint ezt tselekedni. Te is, Barátom, könnyíts azon kevés summával sorsomon, 's betsűletemen. Ha szűkséged lenne Vásárig is a' pénzre, kész lennék nékedis mástól kérve megadní.

[Címzés:]

A Msieur
Mons. Gabriele de Nagy,
mon ami bien éstimé

218. Csokonai – Erőss Gábornak, Papp Józsefnek és Pethes Dávidnak
Derecske, 1804. december 10.

Deretske. 10 Xbr. 1804.

Magatok is tudjátok, Édes jó Barátim, hogy én a' hálálkodás felől igen tsekély ítélettel vagyok. Tudom én a' hálálkodást' esméretes szavait, régen feszes formába öntött szententziáit, gyakorlom is; de tsak ott, ahonnan való megválásom nagyon historice esik. Én, ha számkivetésbe kűldődném: talám az Anyámtól bútsúznám legkevesebb szókkal, sőt éppen némán.

Ez a' – nem annyira principiumom, mint érzésem' módja okozta, hogy Tőletek olly stoice láttattam megválni. De a' mire tsakugyan azért is kellett még erőlködnöm, hogy egyébaránt is nagyon elgyengűltt természetemnek legkissebb rést is ne nyissak, nehogy kirohanjon, és kevés erejét is hasztalanúl elvesztegesse.

Most már, reggeli hét órakor űlvén íróasztalomhoz, talám higgadtt magánosságomban efféléktől nem tarthatok. De még így is tsak kímélem az erős kifejezésektől és hosszas előadástól magamat. Mert én egyedűl is rá tudok a' búsúlás-

ra fanyalodni, kivált most, és a' szomorú képektől nagyon nehezen válok meg.

Köszönöm tehát erántam mindnyájatoktól – sőt mintegy versent – mutatott barátságtokat, melly noha mindenkor édes vala is nekem, de édesebbnek soha sem érzettem, mint most, a' midőn keresztül futván elmémmel az elmúltakat, előttem állanak ama' sok boldog és kedves Órák és Napok, mellyek többé nem fogják tűrhetőbbé tenni komor Hazámban való remete-lakásomat.

Botsássatok meg, ha erőtlenségem miatt mostanába vagy régebben ollyat szólhattam vagy tselekedhettem, a' mi a' Barátságnak valamellyik tiszteltt törvényje ellen lehetett. Szívem mentse ki azt előttetek, a' mellynek hasonló szándéka soha sem volt. A' hibát ne tegyétek egy helybe a' gazsággal!

Minthogy pedig nékem az én Világban lévő Fekvésem, semmibe, a' mivel boldogságtokat segéllhetném, módot nem adott: az egy kívánságommal óhajtalak benneteket boldogságtok tzélja felé mozdítani, 's minden szerentsés lépésteket a' magaménak vélvén, részt veszek az azon való Örömben. És ezt az én szíves érzésemet tartsátok néminémű világi vagyontoknak!

Héj, Barátim! melly nehezen esett az nékem, mikor már nem volt pénzetek összeszerzéséhez reménységem; 's melly igen örűltem, hogy a' naggyát, ha-mind keservesen is, egybetsinálhattam! Ti nem azt érdemlitek én tőlem, hogy a' világra való kiindúlástokban hátramaradást tsináljak, vagy hogy megtsaljalak: de magatok tudjátok, hogy engem is a pénz' béjövetele eránt mindenünnen megtsalt a reménység és várakozás; azomba azt is tudjátok melly szomorú környűllállások között vagyok hosszas nyavalyám miatt. Megengedtek tehát, úgy reménylem, hogy aprólékos adósságimmal még későbbre maradok. Én azt magam sem tudom mennyi, és ez okon kérlek, küldjétek ki most a' summáját, hozzá tévén a' 4 gyékény széknek az árrát is. Reménylem, tsak adódik nékem is majd módom, és azt lefizethetem oda, ahová írástokban kívánjátok.

Mit írjak még? Írhatnám hogy sokkal rosszabbúl vagyok mint voltam, a' lábom nem bír, nem eszem, a' mit eszem is kihányom, hogy a köhögés szakadatlan rajtam, és 10 grádussal erőszakosabb 's a' t. de az effélékkel minek terheljelek?

ha meggyógyúlok megírom, ha meghalok, lesz tán a' ki
60 megírja: Istenhozzátok! ne szűnjetek meg szeretni, a' ki
titeket haláláig fog szeretni.

Csokonai Mih[ály]

[Címzés:]

A' három Metsző Atyafiaknak, ha még megvolnának.

1805

219. György József – Csokonainak
Badalo, 1805. január 2.

Badalo 1805 Januárius 2dikán.

Kedves Úr!

Ide a' Mesopotámiai részekre épen csak azért tőrekedtem, hogy alkalmatosságom lehessen az Úrnak pénzt subministrálni. Ollyan szándékkal valék hogy böv aratásom lévén a' telen, még a' Jó reménység fokába letett több Exemplumok ára előrei lefízetésével szolgálhassak. De a' szerencsétlen itteni Környűlmények ezen Szent Celomban hathatós akadékaim valának. Beregszászba ugyan is a' hol erat mea Messis ín herba olly dögleletes torok dagadasi (a' melly minekutánna az egész fejeket elhatotta a' nyomorúlt pátienst kióltotta) nyavalya uralkodott – 's -dik, a' melly annyira megíjesztette a' számos halottaktól rémlett várost, hogy mind az adakozásba reszesűltt Jól Tévőket kaptam, mind a' Kéregető bátorságát elvesztette. Ezen Nyavalya már Consílíum Medícumot is gyűjtött, de a' Szegény Aesculápiusok semmibe sem fíniáltak. – Az ezt kővetett Cassám Úresége mindenható sphaerájaba az Urat is befoglallya, mivel célom szerént, rettenetesen Szégyenelvén azt, hogy mind ez ídeig tovább nem terjedhetett 10 Exemplumoknál az Origínális Manipulatiom (mert a' fide jussio mellett derivata valami nyóltzra még kiterjed) az Urat a' príori az Exemplumok félsummájából 20bol kielégiteni kivántam, holott a' legitimé elárúltakra t. i. a' tízre terjeszkedhetem ki egyedül. –

Tíz Exemplumoknak az Árat annakokáért ~ 10 Rftokat egész szeméremmel küldök – ollyan Instántiát ragasztván Manipulátiomhoz, hogy látván nehéz vagy talám sohasem lehető procedúráját a' Dorottyaknak per 1 Rfk. méltoztatna talam alább szálítani. – Ezen Jelentésemnek nem az mindazáltal a' céllya mintha az én tartozott szolgálatom heve becses Személlye eránt az Úrnak hidegűlt volna meg, mert

én Szolgálatomat Személlyemmel egygyütt feláldozni örökösen kész vagyok az Úr Érdemes Emlékezettyének – A' mellynek szíves megvallása – 's csekély Személlyem újjolagi lekötelezése mellett állandóan maradtam

Az Urnak

kész köteles Szólgája
György Jozseff
msk.

sietve és rettenetes viszontagságokközt

[Címzés:]

Badalóból
Hazánk Nagy Poetajának
Nemzetes és Vitézlő Csokonaj Vitéz Mihály Úrnak
szokott tísztelettel
Debrecenbe
10 Rftokkal egygyütt.

220. Szeles Sándor – Csokonainak
Kecskemét, 1805. január 2.

Elöttem csak Munkairol esmeretes Ur.
nekem Kedves Jo akaró Uram!

Azon Tiz Exemplárok közzül, amellyeket Szeles Jósef Öcsém Uramnak, erga distractionem, Kezéhez küldött, most hevenyibe Hetet el adtunk, Mellyeknek árát itt occludálva 7 ftokba, Szappanos László Uramtol az Urnak által küldünk. A' meg maradtakat is hogy minel hamarabb distrahálhassuk, azon leszünk, 's el kelvén azonoknak Arrokat is adandó jo alkalmatossággal kezehez fogjuk az Urnak szolgaltatni. Fijamnak Leveléböl ertettem hogy az Urnak változó egéssége van; azt salynálom, 's kivánom hogy az Ur I[ste]n ezen Uj Esztendőbe, regi friss-Egességit az Urnak ujra adja meg, 's azt allandóan tartsa fenn, szivessen kivánom. Sajnálom

hogy Debreczenbe Létemkor az Urhoz Szerencsém nem lehetett, leg alább Fijamnak alázatos recomendatioját személyessen tehettem vólna az Urnál, mellyet most csak ezen sietve irt Levelembe tehetek. Mihez képpest alazatossan installom az Urat ne salynálja ötet szemmel tartani, és a' mennyire lehet minden jókba, vagy jókra Kormanyozni. En is minden Jokba lehető, 's tölem ki telhetö Szolgalatjára az Urnak magamat le kötelezvén, további esmerőssebb Barácságába ajanlott maradok

Az Urnak

Kkeméten 2ª Januar.
1805.

mindenkori kész szolg.
Szeles Sándor.

P.S. Feleségem az Aszszony Csokonaine Aszszonnak számára, a' mit lehetett a' kivánt Asszú szilvaból kivánt küldeni. Melly ugyan csak effective el is küldödött Kimiti Ur által jol lehet Fijamnak masodszor irt Levelembe annak el vitele eránt contrariumot irtam, de csak ugyan el küldödött.

[Címzés:]

Az Urnak
Csokonai Vitez Mihály Urnak
Nékem különös Jo Akaró Nagy Uramnak
tisztelettel ajánlom
Debreczenbe.

221. Kováts László – Csokonainak
[Marosvásárhely környéke], 1805. január 3.

Edes Ur!

A' pakét Dorotyával szerentséssenn be érkezvén Mtgos. Aranka György Urnak, az Ur levelével együtt a' presentbe küldött Dorotyát által adtam. Ez az Urnak Jó szivű Jó barátja a' levélben irt kérés szerént eladásokban igy utasitott; hogy azokat vélem a' Grofok házaihoz hordoztatta, 's e' szerént 11 el is kőlt, mellyeknek az árrát küldőm is. a' többek distrahálásába is gondos leszek. A' Farsangon minthogy ez a' foglalatja tőbb el fog kelni. – A' vevésre szűkséges ész és pénz ritkánál van egygyűtt. – barátságában ajánlván magamat vagyok
az Urnak

d 3 Januar. 1805

alázatos szolgája
Kováts Lászlo mk.

P.S. Mtgos Aranka Ur ezt az alkalmatosságot nem tudhatta, mert Vásárhelyen kivűl irván ezen sorokat, tudtára nem adhattam, a' mire még a' levelnek által adasakor kért.

[Címzés:]

az Urnak
Csokonai Mihály, Urnak szeretettel –
Debretzenbe

222. Erőss János – Csokonainak
Báránd, 1805. január 20.

Edes Lelkem!

Sir bennem a Lélek nyomorult sorsán. Leg nagyobb őrőm[öm] a vólna ha jobb egességét hallanám. Igértem vólt hogy tojast küldök, de Bárándra jövén már azt nem tellyesithetem. Itt jutott tsak eszembe: s emlitvén a dolgot T. Collega és Barátom Uram még is a' maga részéről küld tizet Notarius Dobrai Ur is tizet adott: ez addig elég lesz mig küldhetek. Az Isten minél hamarébb gyogyittsa meg. – Jelenteni akarom ezt is, hogy Marton Ur Lexiconjának első darabja nallam van Gabor őtsem hagyta nallam: még a masodik Tiomussa hátra van. Ki ne maradjak belőlle édes Lelkem, mert már az is az enyim lesz.

Vagyok

Bárándon d. 20 Jan. 1805

igaz baráttya
Erőss János
mk.

P.S. T. Tunyogi Uram nallám van. Igen nagyon kőszönti. Mihelyt Debreczenbe megy mindjárt meg fogja látogatni

[Címzés:]

Csokonai Mihály Kedves Barátomnak
Debreczenbenn

Pontosan nem keltezhető levelek

223. Csokonai – ismeretlennek
[?]

[...]vem, de ebbe sem vesztettem el vidámságomat, mert az ártatlan lélek ott is rá talál arra a' nyúgodalomra, melly tsupán tsak a' virtusból származik. Az emberi szeretet mindenkor meg vígasztalja a' szívet, 's annak jutalma még akkor is meg marad, mikor az ember maga is elhagyatottnak gondolja önnön magát. Tsakugyan meg únja egyszer magát a' szerentse is, 's reá mosolyodik arra, a' kit eddig bosszantani nem irtózott. Madám! én ennek tsalhatatlan jelét találom abba, hogy a' Leányasszonyt vélem meg esmértette. Úgy veszem ezt a' történetet, mint ollyan ajándékát[...]

224. Győri József – Csokonainak
[Debrecen, ?1800–1803.]

1. Visa est Sacrata veneranda scientia rerum Proferre Aethereum Theologiae caput. Vaj mir ! ! !
2. Örvendjél Phoebusoknak szentelt tábor etc.
3. Élj vígan érdemeddel a' boldogság karjain etc.
4. Szomorú Ihatok Tütüs Keresztyének Meg borosodott Atyánkfiai Bachusban!
5. Heliconi ligetei a' Muzsáknak etc.
6. Jerke Ferke éltessen a' Freyer etc.
7. Kis Ferentz Nagy Ferentz Kík Ferentz etc.
8. Falataimat elegyes borhajtással etc.
9. Virgilius 1° Eclogájának Deák trávestálása etc.
10. Constántzinapoly le írása
11. A' Tzigány
12. Magyar Gavallér
13. A' Bekesség
14. Vérengező Jámbussaid Daloljanak etc.
15. Ti Páphusonn nyitott katzér etc.

16. A vidám természetű poëta;
17. A morte homines semper tantundem absumus
18. Az árvízről
19. Vélnéd hogy a' nyalkánn pirosló etc.
20. Libertas optima rerum
21. Eljöttetek hát oh Haza Naggyai.
22. A' Rövid nap 's hosszú éjj.
23. Chloë Dafnishoz
24. Szerelmes fogadás
25. Egy kesergő Magyar
26. A' Tavaszhoz
27. Amyntás és Laura a' fák között
28. A' Vers Szépítő
29. Miért ne innánk
30. Édes Rabság
31. A' Szerelmes Szemek
32. A patyolat
33. A' Poëtákba lakó Istenség
34. Szerelmes panaszok
35. A' Távolról kínzó
36. Az Ég 's a' Csillagok.
37. Esdeklő Bíztatás
38. Az emésztő Tűz
39. A' meg ivott Ámor
40. Az el menetel
41. A' Fársáng bútsúzó szavai
42. Quem Dii oderunt praeceptorem etc.
43. A' Vén asszony

Ennél több nintsen, tudom ugyan hogy ezekből is van egynehány a' D. Muzsába, de tsak ki akartam mind szedni a' rips rapsból a' mennyi találtathatik. Fazekasnak mondottam hogy küldje le az Almanakot, ígérte hogy most le küldi.

JGy. mk.

225. Csokonai – ismeretlennek
[Debrecen, ?1800–1803.]

Kérem ne sajnálja a' Kótáimat, és ezen versekből a' következendő N^ro^kat lekűldeni még ma, t. i. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 23, 24, 34, 40, 41, 43.

226. Ismeretlen – Csokonainak
[Debrecen, ?1800–1803.]

A' kóták felől semmi eszembe nem jut hogy azok mellyek légyenek. – A' *Békességről* – nintsen ott egészenn – nem tudom hova írtam a' többit, nem találom. – A' Virgilius etc. travestálásának is eleje nints meg. –

227. Csokonai József – Csokonainak
[Bagamér, ?1801–1803.]

Édes Uram Bátyám!

Ezen alkalmatossággal most jöjjön ki.

[Címzés:]

Csokonaÿ Josefné Édes
Anyám Asszony

Himlő van e?

228. Csokonai – Csokonai Józsefnének
[?Debrecen környéke, 1802. augusztus körül]

Édes Anyám Asszony!

Ezt a' Herbathének valo Speciest meg kell készittetni de a port, nem – Az Árába küldök 45 xt, az hijját, t. i. 15 xt, potollya ki Gyarmati István Uram. Küldök ugorkát. – Mikor lesz a' Vásár? – A' por[á]t ki várom.

229. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, ?1803 eleje]

Barátom! Már talán a' Posta-óra is elmúlt; pénzem sints: kérlek, mind a' kettőre nézve segítsd előbb ezt a' három interesszánt Levelet. – Sok bajaimnak ma estve már végére jutván, könnyebbedni kívánok, 's ez okon holnap meglátogatlak. Addigis Istenveled!

Cs. mk.

[Címzés:]

Az Úrnak
N. Nagy Gábor Hites Prokátor Úrnak, tisztelettel.

230. Konti Sámuel – Csokonainak
[Debrecen, ?1803–1804.]

Kedves Barátom Úram!

Mai napra igen Szivesen látom ebédre.

Konti Samuel mk.

Kétes hitelű levelek

231. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796.]

Csak ugyan hát az a' szikra, melly még jókor meg gyúladt, ki lobbant, és annál sebessebben ég, mennél nagyobb erőt gyüjtött magának, a' már jó ideig való benn tartatás által. – Ki lobbant – Oh! bóldog Óra, mellyben a' lett, és hevét eggy néhány sorok által reám csapván az enyim-is rólla el-gyúlt, és ezen sorokat a' tiszta indúlatoknak leg sebessebb szárnyain repiti, az én kedves barátomnak ölében. Óh! ha kivánságimmal édjütt mehetnék, 's okát baráti szeretetemnek szemeimmel nézhetném!!! – –

Baráti szivedre bízom azon indulatoknak meg itélését, mellyeknek ezen csekély sorok csak nem idétlen szülemények; ideálisok azok én bennem, mellyeket ezen szavak, mint tökélletlen jegyek, le nem irhatnak. Bár csak a' fatum engedne időt az én kedves barátimnak mindég ohajtott szemléléssekre! hogy hadd mondhatnám el: *Itt vagynak azok, a' kik életemnek legnagyobb részét bóldogabbá tészik!!!* – keritek időt a' fatumtól, és nem sokára reménylem, hogy bizom eggy jó barátomra, azon baráti kötelességeknek szemtől szembe való meg tevését, mellyeket most Levelem akar jelenteni de nem tud. – Erőt és életet. – M.

232. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak], 1796. június 20.

796. Junius 20.-án.

Te irtál nékem? – sőt ajánlottad barátságodat. – Áldott sorok! – áldott ajanlás! – áldott barátság – mintegy világot és reménységet mutattok a' következendő időre, 's nem szenveditek, hogy elcsüggedjék 's kétségben essék szivem. – Tik vagytok azok a' tűkörök, mellyek jövendő bóldogságomat

még előre meg láttatjátok. – Vajha tsalhatatlanok vólnátok. – Akkor érném el azt a' véget, mellyre sokan törekednek, de kevesen érik el. – Hát még kételkedem csalhatatlanságok felől? meg engedj, szeretetből származik ez – szeretetből: – szeret ugyan-is tégedet az én szivem, 's ezt kivánja ezen csekélységgel most-is meg mutatni. – Szeress tehát éngem, már többé nem-is kételkedem – ez a' boldógság! – Élj vigan és szeress. –

233. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796.]

1796.

Szerencsés, valójában szerencsés szempillantás! melly boldogságomat meg tetézted eggy-néhány barátimmal: te néked köszönöm, hogy szeretetből származott köszöntésemet olly szivre hintettem, melly ha szintén többet nem-is, mint a' mennyi el vettetett, leg alább annyit bóldogságom feltartására meg hozott. – Mit is lehet felünknek inkább köszönni annál, mint ha magához hasonlókkal meg esmértet; kik szerentsés dolgunkat szivből származott örömek által édesebbekké, a' szerencsétleneket pedig meg osztván eggymással, könnyebbekké tészik, kikkel mindenekről úgy szólhatunk, mint tulajdon magunkal. – Mi édesebb 's micsoda ennél nagyobb bóldogság? vélünk mulat ez mindenkoron, soha sem alkalmatlan, soha sem terhes – eggy szóval felül múl ez minden egyébb emberi bóldogságot, mellyet tudni illik vagy a' vásott gonoszság, vagy a' zavart képzelet talált fel a' halandók világábann. Barátim segedelme 's az egymáshoz vonszó titkos indulat meg adták tehát, hogy ismét emberre akadjak, kiben mind ezeknek fel találását tapasztaljam. Nem-is kivánok egyebet ennél, hogy maradjanak mindenkoron azok, a' mik most, emberek, a' kiknek szűz gondolkozások van; és barátok, kik sziveket még el nem tévesztették 's igazán éreznek.

Te-is fogadd el az újj barátnak kezit olly tellyes indulattal, a' millyennel azt te néked ajánlja 's kötelezd te viszontag való barátságoddal ujjabb indulatokra. – Élj szerencsésen. – – –

234. Puky István – [?Csokonainak]
[?], 1796. május

796 Májusban

Az az öröm, mellyet bennem okozott Sz – barátodhoz 's barátomhoz intézett leveledben róllam való meg emlékezésed iratja vélem ezen Levelet néked, kitől tellyes örömét szivem még előre várja, 's származását továbbat-is reményli. – Ha szinte az környűllállások tavaji edjütt lételűnkor meg tagadták-is tőlem esmeretségedet, még-is barátim jóságok meg esmertettek, nevelni kívánván bóldogságomat.

A' Szerencse meg vetvén tehát fundamentumát világi bóldogságunknak, melly egymás szeretetében áll, meg avulni ne engedjük. – M – kinek jósága tiszteletére s szeretetére vonsz – köszöntöm – Tégedet pedig a' barátság Istene gondviselésére bízván, vagyok mindenkori szerető barátod –

P I mpr.

235. Kiss Imre – [?Csokonainak]
[?], 1796. június 10.

796. Junius 10-én

Miért nincs annyi az én szívem, hogy elég lenne azok meg jutalmaztatására, a' kik rollam jól gondolkoznak? – Miért fogy el előllem a' szó elébb, mint sem azok eránt való szeretetemet vélek ki mutathatnám!... Vagy talám észbe sem vészem, hogy midőn a' magam indulatjából nézem a' másokét, hasonlóknak vélvén hozzájok ezeket, szegény! meg tsalom magamat. – 'S talám tsak azért mutatnak az Egek illy nagy számú hasznos barátokat, hogy annál keservesebben szemléljem azoknak tőllem eggyenként hideg el-állásokat. – Az akkori állapotoknak osztán a' mostanival való egybe vetését, gyenge szívem, valjon hogy álhatod ki! –

Vajha! ezen lejendő kegyetleneknek szívekre tudnám valójában adni akkori szerencsétlenségem, hadd látnák meg

igazán, melly bódogtalanná tettek eggy embert! a' ki az ő életének mért Circulust egyűgyű esmeretlenségben ki futotta volna, 's azt az esetet nem érezné, hanemha mások Jóságokat, tsak szívvel mutatták vólna Ő néki. Ha ezt jól meg gondolják, tsak ez-is el iszonyíthatja őket. –

A' millyen szívre-ható pedig az illyen andalodás, hasonló a' másik részről az a' fantásia, a' melly barátimat hóltig mellettem állóknak fejtegeti...

Oh! adják a' jól-tevő végzések, hogy ezek számosok közzül légy –, ha igy lész, eggy nagy Jóval áldanak meg most ismét az Egek. – A' mi engemet illet, tellyes erővel fogok igyekezni azon, hogy a' millyen barátokat kívánok magamnak, én magam ollyan légyek. – Noha jól érzem azt, melly sok áll nékem ellent, hogy azt a kötelességet, mellyet barátimnak végben vinni akarnék, végre ne hajthassam. – De hiszem, hogy mind azokat a' melly csorbák, azon csekélységekben-is, mellyek tőllem származnak, meg essenek, az én barátaím indulataim meg gondolásával ki pótolhatják.

Utóljára csak olyan indúlatot óhajtok erántam szívedbe, mint a millyet erántad érzek. És hidd el, hogy a' leg kissebb alkalmatosságot-is hevesen ragadom meg, ha elégséges az erántad való szeretetem ki nyilatkoztatására, és el sem bocsátom mind addig, míg indulatimról bizonyossá nem tészlek. – De azt mindég meg gondold, hogy sokkal jobb barátod néked mint sem mutatja –

Kis Imre.

236. [?Csokonai] – ismeretlennek
[?]

Ámbár mindenkor érdemetlennek esmértem magamat barátságodra: hizelkedem mind azáltal magamnak annak meg gondolásával, hogy leg alább vólna bennem ollyan, melly szeretetedet, indulataidat hozná maga után. – Ah! titeket hívlak elő bóldog, de már csak sebemet újjító baráttságunknak elsőbb napjai! A' mellyeket noha gyakorta a' kevély embertelenség, 's a' más romlásábul örömet kölcsönö-

zö sárga irigység szomorú fellegekkel vontak bé: még-is titeket ah! boldogoknak nevezvén, ezen leg ritkább névre tészlek érdemessé. –

Ah! titeket leg szentebb óráim! mellyek leg szerencsésebb 's leg szerencsétlenebb barátságunknak vóltatok eszközei – 'S Tégedet-is talám a' mi első látásunk végett a' halavány hóldtúl meg világosíttatott éjszaka! Te készítetted el nékem azt a' szerencsét, mellyet reménylenem sem lehetett – ti rajtatok építettem hamar el mulandó boldogságomat. – Ah! be csendes meg elégedéssel, 's a' tiszta baráttságnak édességei által meg frissülve tértem vissza komor hajlékomba; mellyet az előtt kevéssel szomorú melancholia közt hagytam el.

– A barátságnak ezen leg szentebb kötelei fel óldoztak szomorúságomnak kedvetlen bilincseiből, és ezen leg tisztább tűz el óltotta méltatlan bosszúságok által fel hevült indulatimnak tüzét: – úgy tetszett, hogy panaszaimnak barátom szívébe való ki öntésével kissebbűltek fájdalmaim leg alább a' bajokat két eggyé lett szív könnyebben hordozta. –

Ah! de hová visztek andalgó képzelődések! ti azokat-is a' mellyek el múlnak úgy adjátok elő, mint jelen valókat. – Bomladoz ez a' leg erősebb kötél – Szunnyadoz ez a' leg hatalmasabb tűz – hidegszik ez ígért és meg petsételt szeretet – és az a' hatalmas erő, melly az előtt szomorúságaim felhőit oszlatta, leg gyászosabb színnel vónja-bé ki derűlni akaró egemet. – –

Imé barátom, igy búslakodik eggy, a' maga leg kedvesebbétől magát el hagyattatni szemlélő szív 's bátorkodik a barátság leg szentebb óltárára ezen maga panaszait fel tenni, ha azt a' szeretetet meg nyerhetné még egyszer, mellyet talám reményleni sem merészel immár. – Ha ezen panasza méltó, úgy igasága van, ezen jussát rajtad követni; – ha nincs, nem esik meg engedésed felől kéttségbe, a' ki tudod, hogy ezen maga ki fejezésével is tiszta barátságát bizonyítja. – Érzi ez ki aludni lassan-lassan szivedből a' barátságnak azon tüzét, mellyet ez előtt iránta mutattál. – – Ha magad-is észre vetted már azt, a' mit én mindenkor tudtam, hogy t. i. barátságodat érdemetlennek ajánlottad, ezzel ha meg zabolázod-is vigyázatlan indúlatidat és el tökélled-is barátságodból való ki vettetésemet: azt mindazon-

által meg nem tilthatod, hogy akaratod ellen-is ne szeresselek.

– – – Ha régi napjaimat vissza adni kívánod: engem ugyan a' ki ezeket írom, nem tudsz ki vagyok? – mindazonáltal méltatlanabb barátid között meg találsz – mutasd tehát hajlandóságodat ezek-hez is, talám azoknak száma közül én sem maradok ki...

Élj szerencsésen kedves barátom másokért, 's én értem-is, és szeresd a' ki téged szeret... Így sír eggy leg tisztább barátságos Lélek, az ő leg kedvesebb barátjának!...

237. Nagy Sámuel – [?Csokonainak]

[?]

A' szentebb érzések Geniussától lelkesíttetett író tollad barátságos vonásinak olvasása melly édes érzésekkel dagasztotta mejjemet, érezni nem lehet, – nem pedig le irni – Az a' tűz melly a' barátság óltáránál eggybe olvasztotta szívünket, 's kettőből eggyet formált, most-is éleszti szívemet, meg sem fog benne aludni, míg csak az, a' mi bennem gondolkodik, a' semmiség világába el nem enyészik. – –

Mibe-is találhatnánk – elevenebb gyönyörűséget e' világ szélvészi közt, mintha találunk eggy ollyan ki vált Lelket, melly valamint örömínket, úgy bajainkat-is vélünk fel osztja; a' mely ha nyőgnének-is az Elementumok, még-is kész vólna bennünket, azoknak fenyegetődzései közt-is kísérni! – Az igaz barátság egyedűl a' virtuosus lelkek tulajdona; egyedűl azok érezhetik igazán annak valóságos betsét: az alatsony lelkek nem érzik azt; mert meg tanúlták a' nagy világból azt, hogy mihelyt ellenkező szelek fúnak, mihelyt komor zivatarok váltják fel a' vídám nap-fényt, ők-is azonnal a' háládatlan árnyékkal édjütt el tűnjenek...

A' fanatizmus, ez a' mételye az emberiségnek a valoság helyett mindég tündér képet mutatván az Emberi nemnek, meg tanította már őket arra, hogy égyedűl az árnyék után kapdosson 's egész életébe Júnó helyett felleget ölelgessen – Hozzá járulván a' nagy világ Isten-asszonya a' módi, olly leczkékre tanította az őtet majmoló fiait, hogy minden lépéseket szépeknek és kellemeteseknek mutassák, 's a' virtus

szencséges palástjába öltőzzenek, ha szinté szívekben Kromvelt és Richelieut jádzanak-is; mindennap kéttzer tapodják lábokkal az Istenség tiszta Templomainak küszöbjét; mikor a' köz-nép fel szívvel békességet kér az Egektől, akkor is az Egeket önnön gonoszságaik eszközeivé akarják tenni szencséghtörő kéréseikkel; a' virtus, emberi szeretet, Jó tétel, baráttság meg-fertézhetetlen neveit forgatják szájokban, még is nyög az emberiség kezek közt, a' föld alattok, és bosszú állást kér a' meg bosszantott Istenségtől. –

De minthogy tégedet meg tanított a' Józanabb gondolkodás 's a' nem haszontalan szókban, hanem cselekedetekben álló filosofia a' nemesebb érséseknek nem csak esméretire, hanem cselekvésére-is: fogjunk kezet eggymással és esküdjünk meg a világosság Istene előtt, hogy életünket az utolsó csepp vérig áldozzuk a' köz-jónak, az emberiség hasznára. Élj Cs – nyal edjütt szerencsésen!

N. S.

238. [?Zámbori Ferenc (?Csokonai)] – Karika Pálnak
Debrecen, 1802. július 15.

Kedves Sénior Uram! Tsak visszahozom ezt a' Könyvet. Körűl néztem, de nem tudok rajta mit szeretni, mind azért mert mindég olly hiszembe voltam hogy a' ki az illyen tsekélységekben (l:kivált szerelmes Versekben) gyönyörködik, beteges elméjű ember az; mind azért, mert nagyobb dolgokhoz szoktattam magamat eleitől fogva, mivel tsak a' Bibliát is 6-szor olvastam által, az Osterwáld Biblia Tárházával együtt, mind pedig azért hogy már öreg vagyok.

Elveszett, illetve lappangó levelek

1. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1792. június–július
Erre válaszol Kazinczy 1792. augusztus 6. előtti, töredékes levelében (ld. 1. sz.).

2. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1793. április előtt
Erre válaszol Kazinczy 1793. áprilisi levelében (ld. 4. sz.).

3–7. Csokonai – a pesti magyar színtársulatnak
Debrecen, 1793. május 10. előtt
Csokonai 1793. május 10-i, ugyancsak a színjátszókhoz szóló levelében említi, hogy már négy korábbi levelére nem kapott választ (ld. 4. sz.).

8. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1793. július 29. előtt
Erre válaszol Kazinczy 1793. július 29-i levelében (ld. 7. sz.).

9. Csokonai – Horváth Ádámnak
Debrecen, 1793. szeptember
Erre válaszol Horváth Ádám 1793. október 8-i levelében (ld. 9. sz.). Szilágyi Ferenc *Az én Életem* című episztolával azonosítja (Cs/ÖM. II. 689–690. l.).

10–12. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Szikszó, 1793 ősze
Csokonai 1793. őszi verses levelében említi, hogy három levelet is küldött Kazinczynak Szikszóról Miskolcra (ld. 8. sz.).

13. Csokonai – Szilágyi Gábornak
Debrecen, ?1793–1794.
Domby említi (17. l.), hogy Csokonai „egy hosszú instanciában azt kérte teológus professzorától, engedné el

néki ezen teológiai leckék járását." Azt írja továbbá, hogy „ezen szép s megvilágosodott lelket mutató instanciája által észrevétetni, s figyelembe jönni kezdett. Tiszteletes tudós Kocsi Sebestyén István akkori egyik professzor úr azt állítja, hogy »az abba lévő igaz klaszszikus deákság és remek tiszta filozófusi érett gondolatok« őtet bámulásba hozták" (Domby 18. l.).

14. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1794. február 15. előtt
Nagy Sámuel említi Kazinczy Ferenchez szóló, 1794. február 15-i levelében (KazLev. II. 331. l.).

15. Nagy Gábor – Csokonainak
Debrecen, 1794.
Erre válaszol Csokonai 1794-ben írott levelében (ld. 11. sz.).

16. Nagy Gábor – Csokonainak
Debrecen, 1794.
Erre válaszol Csokonai 1794-ben írott levelében (ld. 12. sz.).

17. Csokonai – Horváth Ádámnak
Debrecen, 1794. június 10.
Erre válaszol Horváth Ádám 1794. augusztus 14-i levelében (ld. 13. sz.)

18. Csokonai – Lengyel Józsefnek
Debrecen, 1794. december 7.
Csokonai említi ezt az akkori contrascribához írott kérelmét az egyháztanácsi küldöttséghez szóló kérvényében, 1794. december 17–18. (ld. 15. sz.).

19. Csokonai – Kotsi Sebestyén Istvánnak
Debrecen, 1794. december 13.
Csokonai említi ezt a kérelmét az egyháztanácsi küldöttséghez írott kérvényében, 1794. december 17–18. (ld. 15. sz.).

20. Csokonai – Hunyadi Ferencnek
Debrecen, 1794. december 15.
Csokonai említi ezt az akkori superintendensnek, pártfogójának írott kérelmét az egyháztanácsi küldöttséghez írott kérvényében, 1794. december 17–18. (ld. 15. sz.).

21. Csokonai – Kotsi Sebestyén Istvánnak
Debrecen, ?1795 tavasza
Domby említi (65. l.), hogy az első pör utáni időszakban sokféle (anekdotának is beillő) pajkosságban vett részt Csokonai. Egy ilyen alkalommal állítólag bort kellett szereznie, s „a zsidó nyelvet tanító professzortól is – zsidóul írt kérése által –" sikerült bort nyernie. Szilágyi Ferenc Ormos Andrással azonosítja e professzort (Cs/ÖM. I. 290. l.), a korabeli iratok szerint azonban ő csak 1792-ig töltötte be ezt a hivatalt, őt Kotsi Sebestyén István váltotta fel (vö. CsEml. 222., illetve 33–35., 66. l.).

22. Csokonai – Aranka Györgynek
Komárom, 1797. április 8.
Perényi József (*Aranka György magyar nyelvművelő társasága*, ItK 1918., 48. l.) Aranka egy kéziratos levéllajstroma alapján említi Csokonai e levelét (ld. 47. sz.).

23. Vajda Julianna – Csokonainak
Komárom, 1797. október 21. előtt
Erre válasz Csokonai 1797. október 21-i levele (ld. 34. sz.).

24. Csokonai – Vajda Juliannának
1797–1798.
Szilágyi Ferenc egy Vajda Juliannához szóló verses levél maradványát véli felfedezni azon a kéziraton (MTAK. K 669. 127ab.), „amely különösképpen a költő földrajzi jegyzetei között maradt fenn egy nagyobb méretű levél letépett bal felének csonkján. A sorpárok számozva voltak, s a töredékből úgy tetszik, hogy az egész vers mintegy 44 sorból állt, tehát nem tartozott a rövidebbek közé. Mégpedig időmértékes ritmusú verses levél lehetett. A ránk maradt kezdő és végsorok

balladai módon tudósítanak a kibontakozó – vagy talán már bekövetkezett? – szerelmi drámáról:

9
10
11 E
S
12 Láss
Én is
13 Addig
Szívemet
14 Most röv[id]
Másszor
15 Légy te <egy> igaz
'S Boldog er[?] [ember]
...öl
[rem]énység
d.
mig őtet,
lehell
állnék.
sán?
[ör]ökre,
[eng]emet.
[gyen]ge dalára?
[L]ilit
[é]lni fog eggyütt
Juli <...> tiszta barát."

(Szilágyi: CsMűv. 336–337. l., vö. Vargha Balázs némileg más olvasatában: MM^2. I. 689. l.)

25. Vajda Julianna – Csokonainak
Komárom, 1798. január vagy március

„Kedves Drága Lélek! Én élek és vigan, – azt hallom az ur is vigan mulat Keszthelyen. Én az urat óhajtom, várom is, mindazáltal mikor leg jobbnak véli és itéli az Ur akkor jöjjön. ha soká késik, addig a Lidi is férjhez megy. Ezzel maradok az Urnak hüséges Juliánnája." Gál László emlékezésében (CsEml. 421. l.) így eleveníti fel Vajda Julianna egy 1798-as levelének tartalmát, amit a márciusi napokhoz köt; e sorok azonban olvashatók Csokonai 1797. december 24-i verses levelének válaszaként is (ld. 37. sz.).

26. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1798. február 9.

Válasz Csokonai 1798. január 22-i levelére (ld. 39. sz.), tartalma Festetics iktatókönyvében olvasható: „Különös meg-elégedéssel, 's köszönettel értette Eő Nagysága Csokonay Urnak eránta bizonyitott bizodalmát, tsak azt sajnállya, hogy ditséretes Igyekezeteit kivánsága szerint a' maga részérül elő nem mozdithatja. Mert a' fel-állitott Georgiconban meg-kivántató Gazdaságbeli tanitó, már Esztendeje hogy helyben vagyon, a' kit-is mind szép tapasztalataira, mind szorgalmatosságára nézve esmérvén mostani hivatallyábul el-nem botsáthat Eő Nagysága, többre pedig ezen tárgyban a' ki-dolgozott Planum szerint szűkség nintsen. Hogy tehát azon reménység fejében, hogy majd a' Magyar Georgiconban Professzor lehet, Törvényes tapasztalásainak folytatását abba-hagyván, mostani Vagyonját 's Értékét el-vesztegesse, 's a' Gazdaságbeli Tudományok meg-tanulására, mely kivált ha a' Külső Országi tapasztalásokon is által akarunk esni, igen kőltséges, reá szánnya Csokonay Ur, éppen nem javasolhatja Eö Nagysága, mert ezen kűlőnben-is tsak kezdetben lévő tárgynak ugy-is még mind ez ideig igen kevés pártfogói vannak; – Felette sajnálná pedig Eő Nagysága, ha a' gazdaságbeli professzorsagra, melly ugy-is több Esztendőket kiván, el készűlvén Csokonay Ur, helye nem lenne s Mecaenas nélkűl maradna." (OL. P 279. Directoratus Protocollum. 1798. No. 148. 122–124. l.)

27. Vajda Julianna – Csokonainak
Komárom, 1798. március 17–18.

Csokonai 1798. március 18-i levelében utal rá: *„Épen most érkezik bé az én követném..."* (ld. 42. sz.)

28. Sárközy István – Csokonainak
1799. május 28.

Erre válaszol Csokonai 1799. június 2-i levelében (ld. 44. sz.).

29. Csokonai – Sárközy Lászlónénak
Csurgó, 1799. június 2. előtt
Csokonai Sárközy Istvánhoz szóló, 1799. június 2-i levelében említi e levelét, mint amire még nem kapott választ (ld. 44. sz.).

30. Ismeretlen – Csokonainak
1799 körül
Csak egy zöld viaszpecsétes boríték maradt fenn belőle, erre van írva a *Paraszt Dal* autográf tisztázata (MTAK. K 672/III. 94ab.; vö. Cs/ÖM. I. 125. l.).

31. Kövy Sándor – Csokonainak
Sárospatak, 1799. december
Erre válaszol Csokonai 1800. február 25. körül írott levelében (ld. 52. sz.).

32. Csokonai – Földi Jánosnak
Debrecen, 1800. július 8. előtt
Erre válaszol Földi 1800. július 8-i levelében (ld. 54. sz.).

33. Csokonai – Puky Istvánnak
Kunmadaras, 1800. december közepe
Erre válaszol Puky 1800. december végén írott levelében (ld. 58. sz.).

34. Csokonai – Borbély Józsefnek
Debrecen, 1800. december 20. körül
Erre válaszol Borbély József 1800. december 27-i levelében (ld. 57. sz.).

35. Ismeretlen – Csokonainak
Somogy megye, 1801. február 5.
Csokonai említi Festetics Györgyhöz szóló, 1801. május 16-án írott és július 7-én újrafogalmazott levelében (ld. 70. sz.).

36. Kövy Sándor – Csokonainak
Sárospatak, 1801. február 9.
Csokonai említi Görög Demeter számára készült (és Nagy Gáborral átnézetett), 1801. február végi levelében (ld. 63. sz.).

37. Ismeretlen – Csokonainak
Miskolc, 1801. február 9.
Csokonai említi Festetics Györgyhöz szóló, 1801. május 16-én írott és július 7-én újrafogalmazott levelében (ld. 70. sz.).

38. Rozgonyi József – Csokonainak
Sárospatak, 1801. február 12.
Csokonai említi Görög Demeter számára készült (és Nagy Gáborral átnézetett), 1801. február végi levelében (ld. 63. sz.).

39. Aranka György – Csokonainak
Marosvásárhely, 1801. február 16.
Csokonai említi Festetics Györgyhöz szóló, 1801. május 16-én írott és július 7-én újrafogalmazott levelében (ld. 70. sz.).

40. Puky István – Csokonainak
Tiszaigar, 1801. február
Csokonai említi a Görög Demeternek szánt levélfogalmazványhoz Nagy Gábor számára írott 1801. március eleji kísérősoraiban (ld. 63. sz.).

41. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1801. március eleje
Válasz Puky ugyancsak elveszett levelére (ld. az előzőt), Csokonai említi a Görög Demeternek szánt levélfogalmazványhoz Nagy Gábor számára írott 1801. március eleji kísérősoraiban (ld. 63. sz.).

42. Csokonai – Rozgonyi Józsefnek
Debrecen, 1801. március eleje
Csokonai említi a Görög Demeternek szánt levélfogalmazványhoz Nagy Gábor számára írott 1801. március eleji kísérősoraiban (ld. 63. sz.).

43. Ismeretlen – Csokonainak
Somogy megye, 1801. március 12.
Csokonai említi Festetics Györgyhöz szóló, 1801. május 16-én írott és július 7-én újrafogalmazott levelében (ld. 70. sz.).

44. Ismeretlen – Csokonainak
Sárospatak, 1801. március 22.
Csokonai említi Festetics Györgyhöz szóló, 1801. május 16-én írott és július 7-én újrafogalmazott levelében (ld. 70. sz.).

45. Ismeretlen – Csokonainak
1801 áprilisa körül
Csak a boríték és a címzés („Az Úrnak Az Úrnak, Csokonaÿ Mihály Kedves Barátom Uramnak *Debretzenben.*") maradt fenn, rajta *A' Nap' Innepe* című vers autográf fogalmazványa (DebrK. R 788. 12. 1ab.; vö. Cs/ÖM. I. 173. l.; ld. még a 65. sz. levelet).

46. Csokonai – Székely Péternek
Pest, 1801. augusztus 3.
Erre válaszol Székely 1802. január 18-i levelében (ld. 87. sz.).

47. A Magyar Hírmondó írói – Csokonainak
Bécs, 1801. augusztus–szeptember
Csokonai említi Puky Istvánhoz szóló, 1801. szeptember 26-i levelében (ld. 81. sz.).

48. Csokonai – Sárközy Istvánnak
Pest, 1801. szeptember 24. előtt
Erre válaszol Sárközy 1801. szeptember 24-i levelében (ld. 78. sz.).

49. Puky István – Csokonainak
Geszely, 1801. szeptember 26. előtt
Erre válaszol Csokonai 1801. szeptember 26-i levelében (ld. 81. sz.).

50. Csokonai – a Magyar Hírmondó íróinak
Pest, 1801. szeptember 26.
Válasz a Magyar Hírmondó íróinak ugyancsak elveszett levelére (ld. fentebb), Csokonai említi Puky Istvánhoz szóló, 1801. szeptember 26-i levelében (ld. 81. sz.).

51. Csokonai – Fráter Istvánnak
Pest, 1801. október közepe
Erre válaszol Fráter István 1801. november 24-i levelében (ld. 83. sz.).

52. Nagy Gábor – Csokonainak
Debrecen, 1801. november 29.
Nagy Gábor feljegyzése Csokonai hozzá szóló, 1801. szeptember 26-i levelén (ld. 79. sz.).

53. Szokolay Dániel – Csokonainak
Lengyeltóti, 1801. december–1802. január
Szokolay említi 1802. március 10-i levelében (ld. 96. sz.); e levélen kívül még több levélváltásukról is megemlékezik, de ezekről semmi közelebbit nem mond, így ezeket tételesen nem tudjuk regisztrálni.

54. Csokonai – Szokolay Dánielnek
Komárom, 1802. február 23.
Erre válaszol Szokolay 1802. március 10-i levelében (ld. 96. sz.).

55. Csokonai – Márton Józsefnek
Komárom, 1802. február 20. után
Csokonai 1802. február 20-án, Komáromban írott tudósítását küldte a Magyar Hírmondó számára, erre a levélre válaszol Márton József 1802. március 2-i levelében (ld. 95. sz.).

56. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. február–március
Puky említi Csokonaihoz szóló 1802. május 20-i levelében (ld. 101. sz.). Lehet, hogy nem is egy levélről van szó, mert mint írja, postán és alkalmatossággal is írt Pestre; minthogy azonban közelebbit nem tudunk, csak egy levelet regisztrálunk.

57. Csokonai – Szeless Józsefnek
Pest, 1802. március 23.
Erre válaszol Szeless József 1802. április 26-i levelében (ld. 99. sz.).

58. Csokonai – Habókai Mártonnak
Debrecen, 1802. június 11–25.
Erre válaszol Habókai Márton 1802. június 25-i levelében (ld. 103. sz.).

59. Csokonai – Fráter Istvánhoz
Debrecen, 1802. június 16.
Erre válaszol Fráter István 1802. július 4-i evelében (ld. 104. sz.).

60. Csokonai – Vad Tamásnak
Debrecen, 1802. június 11.–július 26.
Erre válaszol Vad Tamás 1802. július 26-i levelében (ld. 106. sz.).

61. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1802. június 11. után
Erre válaszol Puky kétszer is, első levele azonban elveszett (ld. alább), csak az 1802. szeptember 5-én írott jutott el a címzetthez (ld. 113. sz.).

62. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. június vége
Válasz Csokonai 1802. június 11. után írott, ugyancsak elveszett levelére. Mint Puky írja 1802. szeptember 5-én, levele nagyapjánál, Széky Zsigmondnál feküdhetett el (ld. 113. sz.).

63. Csokonai – Széky Zsigmondnak
Debrecen, 1802. június 11.–július 17.
Erre válaszol Széky Zsigmond 1802. július 17-i levelében (ld. 105. sz.).

64. Csokonai – Kultsár Istvánnak
Debrecen, 1802. június 11. után
Erre válaszol Kultsár 1802. augusztus 4-i levelében (ld. 108. sz.).

65. Csokonai – Trattner Mátyásnak
Debrecen, 1802. augusztus eleje
Erre válaszol Trattner 1802. szeptember 8-i levelében (ld. 114. sz.)

66. Csokonai – Weinmüller Klárának
Debrecen, 1802. augusztus 12. előtt
Erre válaszol Weinmüller Klára 1802. augusztus 12-i levelében (ld. 110. sz.).

67. Csokonai – Weinmüller Klárának és Éles Istvánnak
Debrecen, 1802. augusztus 25. előtt
Éles István említi 1802. augusztus 25. után írott levelében (ld. 112. sz.). Csokonai e levele időben keresztezte a Weinmüller Klára és Éles István által küldött, 1802. augusztus 25-i levelet (ld. 111. sz.).

68. Csokonai – Institoris Gábornak
Debrecen, 1802. szeptember–október
Erre válaszol Institoris Gábor 1802. október 26-i levelében (ld. 119. sz.).

69. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1802. november 26. előtt
Erre válaszol Márton 1802. november 26-i levelében (ld. 121. sz.).

70. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1802. december 8.
Említi Csokonai a Széchényi Ferenchez szóló, 1802. december 19-i levelében (ld. 126. sz., valamint 138. sz.), valamint Márton József a Csokonaihoz szóló, 1803. január 4-i levelében (ld. 131. sz.).

71. Csokonai – Kultsár Istvánnak
Debrecen, 1802. december 19.
Válasz Kultsár István 1802. december 8-i levelére (ld. 124. sz., valamint 138. sz.).

72. Csokonai – Institoris Gábornak
Debrecen, 1802. december 19. körül
Institoris Gábor említi 1803. január 10-i levelében (ld. 134. sz., valamint 138. sz.).

73. Csokonai – Csóka Jánosnak
Bagamér, 1802. december 26. körül
Erre válaszol Csóka János 1802. december 30-i levelében (ld. 129. sz.).

74. Csokonai – Szeless Józsefnek
Debrecen, 1802. december
Erre válaszol Szeless József 1802. december 31-i levelében (ld. 130. sz.).

75. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1802. december vége
Erre válaszol Márton József 1803. január 4-i levelében (ld. 131. sz.).

76. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1803. február 9. előtt
Erre válaszol Márton József 1803. február 9-i levelében (ld. 141. sz.).

77. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 23–26.
Kazinczy Ferenc írja Nagy Gábornak 1803. február 27.: „Csokonai Urnak köszönje meg az Ur a' Kónyit és Dömét." (KazLev. III. 27.) Azt azonban nem tudjuk, volt-e levél is, vagy csak a kért könyveket küldte el a költő (ld. még a 149. sz.).

78. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1803. február 27.
Kazinczy Ferenc írja Nagy Gábornak 1803. február 27.: „Közlöm ezen *Menyegzői dalt* az Urral és Csokonaival." (KazLev. III. 27. l.) Az nem bizonyos, hogy levél is volt-e a vers mellett (ld. még a 149. sz.).

79. Csokonai – Sas Jánosnak
Debrecen, 1803. február vége
Erre válaszol Sas János 1803. március 2-i levelében (ld. 151. sz.).

80. Csokonai – Éles Istvánnak
Debrecen, 1803. március 3.
A levél Institoris Gábor közvetítésével jutott el a címzetthez (ld. 153. sz.), Éles István 1803. április 8-i levelében válaszolt rá (ld. 156. sz.).

81. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1803. március közepe
Csokonai a Festetics Györgynek írott, 1803. április 27-i levelében említi, hogy két ódáját is felküldte a Magyar Hírmondóhoz (ld. 159. sz.). Elkészültüket Kazinczynak 1803. március 15-én jelzi (ld. 154. sz.), a Rhédey-óda március 29-én meg is jelent, tehát a Bécsbe való elküldés a hónap közepe tájékán történhetett (ld. még a 169. sz.).

82–84. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1803. április 11. előtt
Puky említi Csokonaihoz írott, 1803. április 11-i válaszlevelében, hogy Csokonai előző két levelét nem kapta meg (ld. 157. sz.).

85. Csokonai – Institoris Gábornak
Debrecen, 1803. május 21.
Erre válaszol Institoris Gábor 1803. május 29-i levelében (ld. 167. sz.).

86. Csokonai – Mátyási Józsefnek
Debrecen, 1803. május 30. előtt
Erre válaszol Mátyási 1803. május 30-i levelében (ld. 168. sz.).

87. Csokonai – Kultsár Istvánnak
Debrecen, 1803. május
Erre válaszol Kultsár 1803. június 9-i levelében (ld. 169. sz.).

88. Csokonai – Rhédey Lajosnak
Debrecen, 1803. június 9. előtt
Erre válaszol Rhédey 1803. június 9-i levelében (ld. 170. sz.).

89. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. június
Kazinczy említi anyjához írott 1803. augusztus 27-i levelében: „Nékem nagyon fájt, édes Asszonyám, mihelyt Bécsből jövén, a' szekérről leszállék, mindjárt azzal a' szóval ád kezembe eggy levelet, hogy az valami *haszontalan ember* levele." (KazLev. III. 87. l.) Ez a „haszontalan ember", mint a továbbiakból kiderül, Csokonai volt. Kazinczy június 15-én jött el Bécsből és június 29-én ért Semjénbe („15-dikben virradtakor [...] otthagyám Bécset"; „29. Semlyénbe. –" KazÉlet. 300., 304. l.), Csokonai levele ezt megelőzően kellett keletkezzék, valószínűen júniusban.

90. Csokonai – Aranka Györgynek
Debrecen, 1803. augusztus 15.
Erre válaszol Aranka 1803. október 27-i levelében (ld. 178. sz.).

91. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1803. augusztus 16–17.
Erre válaszol Csokonai 1803. augusztus 17-i levelében (ld. 176. sz.).

92. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1803 ősze
Kultsár István említi Csokonaihoz szóló, 1804. január 6-i levelében (ld. 183. sz.).

93. Csokonai – Erdődy Zsigmondnénak
Debrecen, 1803 ősze
Kultsár István említi Csokonaihoz szóló, 1804. január 6-i levelében (ld. 183. sz.).

94. Illei Takács Károly és Tichy János – Csokonainak
Nagyvárad, 1803. november 4.
Illei Takács Károly említi 1803. december 16-i levelében (ld. 182. sz.).

95. Csokonai – Kultsár Istvánnak
Debrecen, 1803. november–december
Erre válaszol Kultsár István 1804. január 6-i levelében (ld. 183. sz.).

96. Csokonai – Illei Takács Károlynak
Debrecen, 1803. december 11.
Illei Takács Károly említi 1803. december 16-i levelében (ld. 182. sz.).

97–125. (29 levél, 1803 tavasza)
Csokonai – Gr. Szécsényihez [Széchényi Ferenc]
Gr. Szécsényinéhez [Széchényi Ferencné]
Gr. Feketéhez [Fekete János]
Gr. Festeticshez [Festetics György]
Gr. Festetics Lhoz [Festetics Lajos]
B. Podmanitzkinéhez
[Podmanitzky Jánosné]
B. Meszlénhez [Meszlényi Pál]
Pukyhoz [Puky István]

Mátyásihoz [Mátyási József]
Lakyhoz [Laky Bálint]
Éleshez [Éles István]
Trattnerhez [Trattner Mátyás]
Landererhez [Landerer Ferenc]
Kazinczyhoz [Kazinczy Ferenc]
Fráterhoz [Fráter István]
Csomához [?]
Mártonhoz [Márton József]
Patakra
Szeleshez [Szeless József]
Schraudhoz [Schraud Ferenc]
Schediushoz [Schedius Lajos]
Kis D hoz [?]
Kiliánhoz [Kilián Ádám vagy György]
Barkasihoz [Barkassy János]
Leyerhez [?]
Institorishoz [Institoris Gáborhoz]
Wéberhez [Wéber Simon Péter]
Keresztesi [?Keresztesi József]
Aranka [Aranka György]

Csokonai autográf feljegyzése műveiről (Kéziratjegyzék-töredék, Kjt.; vö. Cs/ÖM. I. 103. l.), amely a többi felsorolt mű alapján 1803 első feléből keltezhető. A nevek egy része ismert (az is feltehető, hogy ismert levelekre vonatkozik a bejegyzés), többségük azonban részben vagy egészében ismeretlen levelezési kapcsolatokra utal (pl. Festetics Lajos, Podmaniczkyné, Meszlényi, Schraud, Schedius, Wéber Simon Péter, Fekete János, Laky Bálint), olyannyira, hogy néhányat még azonosítani sem tudunk (pl. Csoma, Leyer). Az persze egyáltalán nem biztos, hogy minden itt felsorolt levélterv meg is valósult, az viszont valószínűnek látszik, hogy egyes tételek ismert levelekre vonatkoznak. Mégis, forrásértéke miatt célszerűnek látszik e listát változtatás nélkül ideiktatni.

126. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
1804. február 7.

Csokonai említi Kazinczy Ferenchez szóló 1804. február 14-i levelében (ld. 187. sz.).

127. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1804. február 12.
Csokonai említi Kazinczy Ferenchez szóló, 1804. február 14-i levelében (ld. 187. sz.).

128. Márton Józsefné – Csokonainak
Bécs, 1804. február körül
Márton József említi Csokonaihoz szóló, 1804. március 4-i levelében (188. sz.).

129. Csokonai – Vályi Nagy Ferencnek
Debrecen, 1804. február körül
Erre válaszol Vályi Nagy 1804. március 24-i levelében (ld. 189. sz.).

130. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1804. április 4.
Kazinczy Ferenc írja Nagy Gábornak 1804. április 4-én: „Csokonay Úrnak pedig ezt a' czedulát adassa által." (KazLev. III. 191. l.)

131. Csokonai – Sándorffi Józsefnek
Debrecen, 1804. május 20. előtt
Erre válaszol Sándorffi 1804. május 20-i levelében (ld. 190. sz.).

132. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. május 25.
Csokonai említi Bek Pálhoz szóló, 1804. szeptember 10-i levelében (ld. 205. sz.).

133. Csokonai – Obernyik Józsefnek
Debrecen, 1804. június 11. előtt
Erre válaszol Obernyik 1804. június 11-i levelében (ld. 192. sz.).

134. Nagy Gábor – Csokonainak
Debrecen, 1804. június 16.
Nagy Gábor feljegyzése Csokonai hozzá szóló, 1804. június 16-i levelén (ld. 196. sz.).

135. Csokonai – Perecsényi Nagy Lászlónak
Debrecen, 1804. július
Erre válaszol Perecsényi Nagy László 1804. augusztus 15-i levelében (ld. 201. sz.).

136. Csokonai – Kotsi Sebestyén Istvánnak
Debrecen, 1804. augusztus 6. előtt
Erre válaszol Kotsi Sebestyén 1804. augusztus 6-i levelében (ld. 200. sz.).

137. Ismeretlen – Csokonainak
Dunántúl, 1804 nyara
Csokonai említi Rhédey Lajoshoz szóló, 1804. novemberi levelében (ld. 215. sz., 283–284. sorok).

138. Csokonai – a kiskunhalasi professzornak
Debrecen, 1804. szeptember 14.
Szeless József említi Csokonai Józsefnéhoz szóló, 1805. április 16-i levelében (ld. CsEml. 212. l.).

139. Csokonai – György Józsefnek
Debrecen, 1804. október 8. előtt
Erre válaszol György József 1804. október 8-i levelében (ld. 209. sz.).

140. Csokonai – Landerer Ferencnek
Debrecen, 1804. november 1. körül
Kazinczy Ferenc említi a rézmetsző diákokhoz (október 31.) és Nagy Gáborhoz (november 6.) írott leveleiben (KazLev. XXII. 82. és III. 222. l.; ld. 222. sz.).

141. Csokonai – Új Péternek
Debrecen, 1804. november 2. előtt
Erre válaszol Új Péter 1804. november 2-i levelében (ld. 212. sz.).

142. Csokonai – Éles Istvánnak
Debrecen, 1804. november 11. előtt
Erre válaszol Éles István 1804. november 11-i levelében (ld. 214. sz.).

143. Csokonai – a mikepércsi nótáriusnak
Debrecen, 1804. december 4.
Csokonai említi Obernyik Józsefhez szóló 1804. december 4-i levelében (ld. 216. sz.).

144. Csokonai – Aranka Györgynek
Debrecen, 1804. december vége
Kováts László említi Csokonaihoz szóló, 1805. január 3-i levelében (ld. 221. sz.).

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AD.	=	Csokonai Vitéz Mihály: *Anakreoni Dalok*. Bécs 1803. (Megjelent: 1806.)
AD/j.	=	Az *Anakreoni Dalok* 1803. évi bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei
áth.	=	áthúzva
AV.	=	Csokonai Vitéz Mihály: *Alkalmatosságra írt versek*. Nagy-Várad 1806.
Barcsa	=	Barcsa János: A Csokonaira vonatkozó irodalom és a kéziratok. ItK 1908. 95–111. l.
Barkóczi	=	Barkóczi János kéziratos jegyzékei a debreceni Református Kollégium növendékeiről (időrendben és névsorban), valamint a sényiorokról. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Debrecen (II. 28. a. 4.; II. 28. b. 1.; II. 28. e. 1.)
BDÖM.	=	Berzsenyi Dániel összes művei. Költői művei. Sajtó alá rendezte: Merényi Oszkár. Bp. 1979.
Benda	=	Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I–III. Bp. 1952. (II., III.) 1957. (I.)
BJÖM.	=	Batsányi János összes művei. I. Versek. Bp. 1953. II., III. Prózai művek. Bp. 1960., 1961. Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és Tarnai Andor. IV. Der Kampf. Bp. 1967. Sajtó alá rendezte: Zsindely Endre.
CsEml.	=	Csokonai emlékek. Összeállította 1és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Bp. 1960. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1.)
Cs/ÖM. I.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. I. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1975.
Cs/ÖM. II.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. II. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1988.
Cs/ÖM. III.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. III. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1992.
Cs/ÖM. IV.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. IV. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1994.

Cs/Színm.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. 1–2. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszkyné Kádár Jolán. Bp. 1978.
Cs/Széppr.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Szépprózai művek. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Bp. 1990.
Debreczeni	=	Debreczeni Attila: Csokonai, az újrakezdések költője. Debrecen 1993., 1997.[2], 1998.[3]
DebrK.	=	a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen
DEK.	=	Debreceni Egyetemi Könyvtár
DIM.	=	Debreceni Irodalmi Múzeum
DMÉ.	=	a debreceni Déri Múzeum Évkönyve
DMM.	=	Csokonai Mihály: *Diétai Magyar Múzsa.* I.–XI. Pozsony 1796. nov. 1.–dec.15.
Domby	=	Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817. (Újra kiadta: Vargha Balázs. Bp. 1955.)
Dorottya/j.	=	Cs. Vitéz Mihály: *Dorottya.* Nagy-Váradon, és Vátzon 1804. Jegyzések a' Dorottyára. 103–126.
DT.	=	Debrecen története 2. (1693–1849). Szerkesztette: Rácz István. Debrecen 1981.
Écsy:Holmi.	=	Écsy Ödön István: Pálóczi Horváth Ádám Holmijának negyedik darabja. Csurgó 1942.
EK.	=	Első katalógus – Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795 elején összeállított autográf címjegyzéke. (MTAK. K 679/II. 27a–30b.; ld. Cs/ÖM. I. 208–214.)
em.	=	emendálva, emendáltuk
EPhK.	=	Egyetemes Philológiai Közlöny. Folyóirat. Bp. 1877–1948.
EPM.	=	Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen 1955.
Esch.	=	Johann Joachim Eschenburg: Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. 1–8. Berlin und Stettin 1788–1795.
Ferenczi	=	Ferenczi Zoltán: Csokonai. Bp. 1907.
FK.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Bp. é. n. [1942.].
FM/ÖM.	=	Fazekas Mihály összes művei. I–II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László. Bp. 1955.
fr.	=	francia
gör.	=	görög
h.	=	hasáb
Haraszti	=	Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1880.

HG.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I–III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Bp. é. n. [1922.]
Horváth	=	Horváth János: Csokonai. Bp. 1936.
IrFelv.	=	Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerkesztette: Szauder József és Tarnai Andor. Bp. 1974.
It	=	Irodalomtörténet
ItK	=	Irodalomtörténeti Közlemények
Jakab	=	Jakab László: Csokonai-szókincstár I., Debrecen, 1993.
jav.	=	javítva
Juhász	=	Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Bp. 1977.
Julow:Csok.	=	Julow Vitor: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1975.
Julow:Faz.	=	Julow Viktor: Fazekas Mihály. Bp. 1982.
K	=	kézirat
k.	=	kötet vagy könyv, illetőleg: körül
KazÉlet.	=	Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1987.
KazLev.	=	Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI. Közzéteszi Váczy János. Bp. 1890–1911. – XXII. (I. pótkötet) Bp. 1927. – XXIII. (II. pótkötet) Bp. 1960.
KazMűv.	=	Kazinczy Ferenc művei. I–II. Sajtó alá rendezte: Szauder Mária. Bp. 1979.
Kcsj.	=	Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak autográf jegyzékei. (MTAK. K 679/II. 31a–33b.; ld. Cs/ÖM. I. 96–102.)
Kcsl.	=	Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratcsomóinak idegen kezektől származó leltárai. (MTAK. K 679/II. 17a., 26a., 39a., 40ab.; ld. Cs/ÖM. I. 108–113.)
Kempelen	=	Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp. 1911–1932..
KFEM.	=	Kazinczy Ferenc eredeti munkái. Összeszedte Bajza József és Schedel Ferenc. Második osztály. Levelek. Harmadik kötet. Pest 1845.
Kföldy.	=	Csokonai Vitéz Mihály munkái. I–III. Közli Kelemföldy. Lipcse 1843–1845.
KiM.	=	Csokonai *Kézírásban levő Munkátskáimnak megnevezése* című autográf címjegyzéke. (MTAK. K 679/II. 15–16.; ld. Cs/ÖM. I. 221–222.)
Kjt.	=	Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kéziratos munkáiról. (MTAK. K 679/II. 18a–19a.; ld. Cs/ÖM. I. 103–105.)
KollT.	=	A Debreceni Református Kollégium története. Szerkesztette: Barcza József. Debrecen 1988.

Kosáry	=	Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980.
Ktl.	=	Kötegmaradványok leltára. Nem autográf jegyzék Csokonai kéziratkötegeiről. (MTAK. K 679/II. 46b–47b.; ld. Cs/ÖM. I. 105–107.)
Márton	=	Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái. Kiadta Márton Jó'sef. Bétsben 1813.
Mf.	=	Mikrofilmtár
Mfj.	=	Műfajjegyzék. Csokonai autográf műjegyzéke 1802-ből. (MTAK. K 672/II. 17a.; ld. Cs/ÖM. I. 232–236.)
MIrT.	=	A magyar irodalom története. I–VI. Bp. 1964–1966.
MKSz.	=	Magyar Könyvszemle
MKur.	=	Magyar Kurir. Hírlap. Pozsony 1786. Bécs 1786–1834.
MM.	=	Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1973.
MM^2	=	Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–III. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1981. Versek [I.], Prózai művek [II.], Műfordítások [III.].
MMerk.	=	Magyar Merkurius. Hírlap. Pest 1788–1790. Bétsi Magyar Merkurius. Hírlap. Bécs 1793–1798.
MMerk/j.	=	Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzéke a Bétsi Magyar Merkurius című hírlap 1794. évi LXXXIV. számában (1293–1294.)
MMus.	=	Magyar Museum. Folyóirat. Kassa 1788–1792.
MMusa.	=	Magyar Musa. A Magyar Kurir melléklapja. Pozsony 1786. Bécs 1786–1789.
MNy.	=	Magyar Nyelv
MSajtó.	=	A magyar sajtó története I. (1705–1848). Szerkesztette: Kókay György. Bp. 1979.
MSzT.	=	Magyar színháztörténet 1790–1873. Szerkesztette: Kerényi Ferenc. Bp. 1990.
MT.	=	Vályi Klára: Magyar Tempe. Vác 1807.
MTAK.	=	a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára
Nagy I.	=	Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedéki táblákkal. I–XIII. Pest 1857–1865. Bp. 1987. (hasonmás)
Nagy S.	=	Nagy Sándor: A debreceni református kollégium. Hajdúhadház 1933.
nép.	=	népnyelvi
olvhtl.	=	olvashatatlan
Orph.	=	Orpheus. Folyóirat. Kassa 1790–1792.
OSzK.	=	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
ÖV.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1956.

ÖV^2.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1967.
Petrik	=	Petrik Géza: Magyarország bibliográphiája. 1–4. Bp. 1888–1892. 5–6., 7–8. Bp. 1971–1972., 1989–91. (pótkötetek)
Puky/j.	=	Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről. (MTAK. K 4/34.; ld. Cs/ÖM. I. 113–114.)
rég.	=	régi(es)
RMKT.	=	Régi Magyar Költők Tára
röv.	=	rövidítése, rövidítve
Sinkó	=	Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad 1965.
SpK.	=	a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Sárospatak
Stoll	=	A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Összeállította: Stoll Béla. Bp. 1963.
StudLit.	=	Studia Litteraria. Folyóirat. Debrecen 1963–
Szauder:	=	Szauder József: Az éj és a csillagok. Bp. 1980.
Szilágyi:CsMűv.	=	Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Bp. 1981.
Szinnyei	=	Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1–14. Bp. 1891–1914.
Szv_1, Szv_2	=	Csokonai számvetései műveiről, 1795–1796 (MTAK. K. 672/IV. 77ab., 147a.; ld. Cs/ÖM. I. 216–219.)
táj.	=	tájnyelvi
Tav.	=	*A' Tavasz*. Írta Kleiszt. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Komárom 1802.
Tav/j.	=	*A' Tavasz*. Írta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Második kiadás. Nagyvárad 1806. Szükséges Jegyzések. 81–86.
Thury	=	Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I–II. Pápa 1908.
Toldy	=	Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest 1844.
ÚK.	=	Új katalógus. – Csokonai műveinek részben autográf kéziratos katalógusa 1802 tájáról. (MTAK. K 679/II. 41a–44a.; ld. Cs/ÖM. I. 225–230.)
Vargha:ArcV.	=	Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. (Arcok és vallomások).
Vkt.	=	Vázlatos kiadási terv. Csokonai autográf címjegyzéke 1801 utánról. (MTAK. K 679/II. 45b.; ld. Cs/ÖM. I. 223–225.)
VT.	=	Verstisztázat 1793-ból. Autográf. (MTAK. K 677. 52a–80a.; ld. Cs/ÖM. I. 139–140.)
Zsoldos	=	Zsoldos Jenő: Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. évfolyamából.

EGYÉB JELÖLÉSEK

Csúcsos zárójel jelöli a kéziratban áthúzott részeket.
Szögletes zárójel jelöli a főszövegben az emendációt, mindenféle idézetben a sajtó alá rendezőtől való megjegyzéseket, kiegészítéseket.
Fél idézőjelben közöljük a sajátos jelentéstani adatokat a jegyzetekben.
Pontok jelzik az olvashatatlan részeket a kéziratban.

BEVEZETÉS

A Csokonai-levelezés és kora

„A XVIII. századi magyar levélműfajnak és levélíró művészetnek évszázados előzményei vannak. Mind az irodalmi (fiktív) levélforma alkalmazása, mind a misszilis levelezésből kinőtt irodalmi érdekű levélirodalom régi hagyományokban gyökerezik. A levél mint irodalmi műforma és irodalmi kifejezési lehetőségeket is magában rejtő gyakorlati írásos közlőforma, ez a miniatűr prózai műfaj, szinte megszakítatlan folytonossággal ível át az ókortól a középkoron keresztül a nemzeti irodalmak kialakulásáig. De a levélműfaj, az irodalmi levélforma retorikai ismérvei koronként változtak, akárcsak a mindenkori levélíró hagyományba ágyazott misszilis levélirodalom jellege, a levélírás társadalmi funkciója." (Hopp Lajos: *A magyar levélműfaj történetéből*, IrFelv. 501. l.) A XVIII–XIX. század fordulójának kiterjedt magyar levélirodalma, benne a Csokonai-levelezés, eme irodalmi érdekű művelődéstörténeti hagyomány fontos, önálló arculattal rendelkező szakaszát képviseli. Önálló arculata leginkább sajátos átmenetiségével hozható kapcsolatba.

A levélírók iskolázottságából következően még erősen élt az a retorikai szemlélet, amely a levelet meghatározott irodalmi műfajként fogta fel, ugyanakkor jól megfigyelhető az iskolás klasszicizmusra jellemző retorizáltság háttérbe szorulása is a korban. E szemlélet szerint a levél jellegzetességeit, struktúráját bizonyos szabályok alakítják, s e szabályok taníthatóak. E célt szolgálták a példatárként funkcionáló ún. leveleskönyvek is. A poétikai-retorikai nézetek általában a szónoklathoz sorolták a levélműfajt, de a közelebbi meghatározásban már meglehetősen különböztek egymástól, s csak ritkán emelkedtek igazán fogalmi szintre a köznapi evidenciák leírásán túl. A kor iskolázott levélírói e „vegyes szintű tanításokban főként retorikai előírásokat ismertek meg; ezeket követték, és ugyanakkor keresték és megvalósították a levél konkrét, kor szerinti, alkalom szerinti, személyi feltételekhez kötött változatait; adottnak vették e nagyon is összetett közlésforma mibenlétét – miközben csak elmosódottan ismerték alapvető sajátságait." (Mezei Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp. 1994., 18. l. A kor levélműfajának általános jellemzésében itt és a továbbiakban nagymértékben támaszkodtam Mezei Márta monográfiájára, köszönöm, hogy ezt már kéziratban használhattam.) Az erős retorikai szemlélet és ennek fellazulása, háttérbe szorulása egyszerre jellemzi tehát a kor levélirodalmát. Csokonai esetében inkább ez utóbbi mozzanat látszik az erősebbnek. Ismeretes a költő alapos és meghatározó retorikai-poétikai is-

kolázottsága, amelyet a debreceni kollégiumban szerzett, s általában jól elkülöníthetőek leveleiben a műfaj legfőbb ismérvei. Maga is utal ezek evidencia voltára: *„Engedjen meg Excellentiád, hogy fenntebb beszéddel kell élnem, mint a' millyent a' Levélírás' törvényjei diktálnának: szívem elmémnek parantsol, és érzésim magosabbak a' Rhétorica' mesterséginél"* – írja Széchényi Ferenchez szóló fogalmazványában (162. sz., 12–16. sorok; vö. még 115. sz., 357–358. sorok). Mindazonáltal olyan szabadsággal kezeli a szabályokat, és sokszor olyan költői invencióval kelti életre, tölti meg a készen kapott formai kereteket, hogy ezek valójában már alig érzékelhetőek.

A XVIII. századi levelezések funkciójukat tekintve a formálódó polgári nyilvánosság-formák egyikét képviselik. Minthogy a magyar századvégen e formák még nem épültek ki oly mértékben és módokon, mint egyes fejlettebb társadalmakban, így nálunk a levelezésekre több hárult a nyilvánosság kiformálódásának folyamatában (Mezei Márta nyilvánosságteremtő, -helyettesítő és -pótló funkcióját különíti el a levelezésnek, i. m. 7. l.). Legjellegzetesebb és mennyisége, jelentősége folytán egyben legjelentősebb példája ennek a magyar irodalomban Kazinczy levelezése, de a kor irodalmi életéből számos más, fontos írói levelezést is ismerünk. Ilyen pl. Aranka Györgynek az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasággal kapcsolatos levelezése az 1790-es években, s valami hasonlóra figyelhetünk fel Bessenyei Györgynek és körének verses levelezésében. A magyar felvilágosodás első évtizedének kiterjedt episztolairodalmában vers és próza, magánközlemény és felvilágosult „discours" elválaszthatatlanul egybefonódik, az „episztolázás" szinte az irodalom létmódjává válik. „A korábbi elszigeteltség megszűnik, a most fellépő író kilép a szűkebb társadalmi vagy intézményi közegből és egy másikba lép át: kapcsolatba lép a többi íróval, ők lesznek az olvasói és ő is olvasója lesz nekik. Ezt a változást mindenekelőtt az mutatja, hogy az 1770-es évekkel a költői episztolák száma nem csupán ugrásszerűen megnövekszik, hanem az életművek túlnyomórészt verses levelekből is állnak." (Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp. 1994., 67. l.) Csokonai eszmélkedése a kiépülő nyilvánosság, a megszerveződni kezdő irodalmi élet első látványos eredményeinek (a lazuló cenzúra, a sorban induló hírlapok és folyóiratok, a magyar színház létrejötte, a kibontakozó könyvkiadás) időszakára, az 1780-as, 1790-es évek fordulójára esik. Számára a levél már inkább magánlevelet jelent, nyilvánossággal kapcsolatos funkciói kisebb mértékben jellemzőek, mint Bessenyeiék vagy Kazinczy esetében. Átmeneti helyzetére jellemző azonban, hogy az ő jó néhány levele is a szigorúan magántermészetű misszilis és az irodalmi-közérdekű levél határterületén helyezkedik el (ld. minderről részletesen később).

A századvégen az irodalmi (fiktív) levél és a misszilis bizonyos körülmények között egybemosódik. A magyar irodalomban is jelentkező napló- és levélregény, noha fikcionális prózát képvisel, valóságosnak álcázza magát, megteremtve ezzel is az átjárást az irodalmias, érzékeny pró-

zanyelvtől a misszilisek felé. E levélregények mintegy a leveleskönyvek módjára válhatnak (s válnak is az arra fogékony író-olvasók esetében) mintává a köznapi levelezésekben, miközben természetesen maguk is sokat felszívnak a korabeli levél jellemzőiből. Csokonai esetében különösen jól megfigyelhető ez a sajátosság. Vajda Juliannához írott levelei minden további nélkül olvashatóak egy fiktív levélregény részleteiként (s hogy így is olvasták ezeket, bizonyítják a fennmaradt másolatokból levonható tanulságok). Mindazonáltal Csokonai levelezése a maga egészében a misszilis körébe utalható, legfeljebb egy-két esetben merülhet fel a gyanú, hogy fiktív levelekkel van dolgunk (ld. a kétes hitelűek közé sorolt irodalmias jellegű levélsorozatot, 231–237. sz.). Két Csokonai-levélről azonban a címjegyzékek alapján is kimutatható, hogy fiktív levelek (*Melitesz Rozáliához [I.], [II.]*), ezeket kiadásunkban a szépprózai művek sorában közöltük (ld. Cs/Széppr. 69–71., 195., 359–363. l.).

A kötet anyaga

E kérdések azonban már átvezetnek a levelezés körének elhatárolásához. A fiktív levelektől való megkülönböztetés tehát egyértelműen misszilisként határozza meg a jelen kötet anyagát. A misszilisen belül pedig magánlevelekről van szó, a hivatalos levélformával (minderről ld. Hopp Lajos: i. m. 502. l.) csak egy érintkezési pont található: a kérvények. Már eleve az is kérdéses, hogy a kérvények besorolhatóak-e a levelek közé. Mi úgy döntöttünk, hogy igen, mert ezek szinte teljes mértékben a levelek formai jegyeit viselik magukon, és a levelek létezési módja (elküldés, a címzett reakciója stb.) jellemző rájuk, továbbá tárgyuk alapvetően személyes érdekű. Néhány darabról van mindössze szó, kettő ezek közül a kollégiumi pörökhöz kötődik és latin nyelvű (15., 18. sz.). Ugyancsak latin nyelvű a Ferenc császárhoz írott 1796-os kérvény (28. sz.), valamint az 1803-ra tehető kérvénytöredék (161. sz.). A szintén határesetnek tekinthető előfizetési felhívások esetében azonban inkább az az álláspont látszik indokoltnak, hogy kiadásunk zárókötetének vegyes anyagába kerüljenek. Igaz ugyan, hogy esetleg tekinthetők „kollektív levél"-nek is, de formájuk, létmódjuk erősen különbözik a levelekétől: nincs meghatározott címzett, mert a publikumhoz szólnak, nem tartalmazzák a megszólítás, befejezés, címzés formai jellemzőit, hírlapokban jelentek meg.

Az episztolák esete külön mérlegelést kíván, noha evidenciának tűnik, hogy beletartoznak a levelezés körébe, s így e kötet anyagába (ld. erre nézve a kritikai kiadások szabályzatát). Viszonylag nagy számban írtak Csokonainak üdvözlőverseket (sokszor igen terjengősen és rendkívül alacsony színvonalon), ezeket Vargha Balázs közölte a CsEml.-ben. A levelezés keretében való kiadás mérlegelésekor számot kell vetnünk azzal, hogy nem minden üdvözlő, köszöntő költemény tekinthető episztolának, vagyis leginkább azt tekinthetjük döntő szempontnak, hogy az

adott vers levélben való elküldésre készült-e, elküldték-e a költőnek. Ha misszilis jellege bizonyítható, úgy mindenképpen helye van e kötetben, amennyiben nem, úgy kimarad, s csak az alábbi listán regisztráljuk létezését és megjelenési helyét. (Ugyancsak kimaradnak a Vargha Balázs általak közöltek közül a költő halálára írott gyászversek, valamint Kovács József két költeménye, amelyeket Csokonai, halála miatt, már bizonyosan nem vehetett kézhez, még ha Kovács el is küldte azokat.)

Szabó Mihály: *[Búcsúzó vers]* (CsEml. 79–80. l.)
Fazekas Mihály: *Köszöntő versek* (CsEml. 120–121. l.)
Fazekas Mihály: *Csokonai Vitéz Mihállyhoz* (CsEml. 121–122. l.)
Kovács József: *Csokonai úrhoz* (CsEml. 160–162. l.)
Vályi Nagy Ferenc: *Csokonai Vitéz Mihályhoz* (CsEml. 168–169. l.)
Szemere Pál: *A Grácziák éneke* (CsEml. 169–171. l.)
Névtelen: *Cs. Vitéz Mihályhoz* (CsEml. 171–172. l.)
Kovács József: *El [!] a' keszthelyi gróf...* (CsEml. 175–178. l.)
Kovács József: *Non solet ingenis...* (CsEml. 178–179. l.)
(Emlék- és gyászversek: CsEml. 241–278., 304–315. l.)

Ha a Csokonaihoz szóló episztolákat közöljük, a Csokonai által írottak kiadása még inkább indokoltnak látszik. Ez esetben az a praktikus mérlegelési szempont merül fel, hogy a kiadásunk más (vers)kötetében már közölt vagy közlendő Csokonai-episztolákat célszerű-e ismételten megjelentetni. Az ismétlések, átfedések elkerülése kihagyásuk mellett szól, a levelezés teljességének az igénye, a levélszövegek összefüggéseinek kezelhetőbb bemutatása pedig inkább közlésük mellett. Nagyon furcsa lenne pl. a Horváth Ádámmal vagy a Vályi Klárával történt verses levélváltások egyik felének elhagyása. Minthogy egyébként is csak néhány, s viszonylag kis terjedelmű darabról van szó (2., 10., 16., 29., 31., 37., 51. sz.), inkább az utóbbi mellett döntöttünk, hangsúlyozva, hogy a jegyzetekben nem törekszünk a más kötetekben már leírtak megismétlésére. Csak a legfontosabb információkat adjuk meg újra, és kiegészítéseket teszünk a levelezés sajátos szempontjai szerint.

További problémát jelentenek a versek és egyéb levélbetétek esetei. Gyakran előfordul, hogy vers, előfizetési felhívás, nyugta stb. szerepel a levél szövegébe ágyazottan. Ilyen esetekben, összhangban a kritikai kiadások szabályzatával, a levél teljes szövegét adjuk ki, a betéttel együtt. Versek esetében ez annál is inkább indokolt, mivel e szövegek sokszor jelentősen eltérnek a végső kidolgozás szövegétől. A levélbetétek közlésétől mindössze három (valójában két) esetben tekintettünk el, elsősorban műfaji és terjedelmi okokból: a Kazinczyhoz írott 1803. február 5-i és 20-i leveleknél (140., 145. sz.), amelyek a Dayka-recenzió fogalmazványát, illetve tisztázatát tartalmazták, valamint a [?Berzeviczy] Pálnak írott 1803. májusa körüli néhány soros üzenetnél (163. sz.), amelyet a költő az *Árpádiász* tervezetének és 51 soros töredékének a kéziratára jegyzett, kísérőlevélként. A Dayka-recenziónak a költő tanulmányai, az

*Árpádiász*nak pedig költői versei között van leginkább a helye, nagy terjedelmük így némileg feleslegesen terhelné a jelen kötet anyagát (hiszen magyarázatukra itt amúgy sem kerülhetne sor). Megemlítendő továbbá, hogy a több változatban, kis eltéréssel kidolgozott levelek esetében (pl. az Orczy–Koháry–Széchényi-levél, 35., 36., 84. sz., valamint a Festetics Györgynek szóló 1801-es két levél, ld. 70. sz.) az ismétlések elkerülése és így a terjedelem kímélése érdekében ugyancsak a kihagyások mellett döntöttünk: az ismétlődő részeket az első esetben adjuk közre, ill. jegyzetben regisztráljuk az eltéréseket. Ugyancsak az elhagyás mellett döntöttünk a Fazekas Mihály által álneveken (Fésüs Ilona, Jámbor Mária) írott két levél esetében: a *Dorottya* bírálatát tartalmazó írások minden játékosságuk és közvetlenségük ellenére is inkább irodalmi műveknek tekinthetőek, semmint valódi leveleknek, misszilis voltukról nincsen információnk, továbbá létezik kritikai kiadásuk is (FM/ÖM. II. 14–24. l.).

Viszonylag nem túl nehéz a levelezés körét a hitelesség szempontjából kijelölni, már csak az anyag jellegéből adódóan is. A levelek többségén szereplő aláírás, dátum, címzés általában kétséget kizáróan eldönti a hitelesség kérdését. Egy-két esetben azonban, különösen töredékesen fennmaradt leveleknél vagy olyanoknál, amelyeknek egyáltalán nem ismerjük kéziratát, mégis felvetődik a hitelesség kérdése, vagyis hogy (levélíróként vagy címzettként) kapcsolatba hozható-e Csokonaival. E leveleket a kétes hitelűek közé soroltuk be. Ide soroltunk továbbá még egyet, amely pedig a költő autográf kéziratában maradt fenn (238. sz.), de aláírásként egy bizonyos Zámbori neve szerepel: ez esetben az nem dönthető el kétséget kizáróan, hogy a költő csak lemásolta ezt a levelet, vagy pedig egyik sajátos szerepjátékát kell látnunk e kis írásban. Egy korábban a költőnek tulajdonított levelet bizonyosan kizárhatunk a levelezés köréből (Puky Istvánhoz, Debrecen, 1799. március 16., ld. HG. II. 656–658. l.): tárgyi mozzanatok alapján bizonyítható, hogy Csokonai ezt nem írhatta (1799-ben nem volt Debrecenben, nem hivatkozhatott szüleire többes számban stb.). Az azonban valószínűnek látszik, hogy a költő és Puky István baráti köréhez tartozott a levél írója (ld. erről a 77. sz. levél jegyzeteit). A keltezetlen levelek egy részének esetében nagy bizonyossággal meghatározható volt a megírás időpontja; amely leveleknél ez nem sikerült legalább az év behatárolásának szintjéig, ott a pontosan nem keltezhető levelek csoportjába való sorolás mellett döntöttünk.

Van még egy különös határesete a Csokonai-levelezésnek: az elveszett, ill. lappangó levelek csoportja. Ezek léteznek is, meg nem is. Léteznek, mert tudunk róluk, sokszor tartalmukat is ismerjük a válaszlevelek összefüggéseiből, ugyanakkor szövegük nem áll rendelkezésünkre. *„Hanem, minthogy a' Leveleimet megszoktam égetni, nem maradt meg közűlök annál az 5-nél több, a' mellyekre még reserválnom kelletett"* – írta Csokonai Festetics Györgynek 1801-ben, mikor egy neki szánt küldemény postán történt elveszésének körülményeit taglalta (70. sz., 65–66. sorok). Leveleit tehát megválaszolásuk után gyakran elégette, a fenn-

maradt és saját kezű jegyzésével ellátott levelek így minden bizonnyal csak egy nem túl nagy részét képviselik a kapott leveleknek.

E részlet ugyanakkor a levelezés korabeli viszonyainak a bizonytalanságaira is utal, a küldemények sokszor el sem jutottak a címzetthez. Két fő módja volt a levélküldésnek abban az időben: a posta és az alkalmatosság. A meghatározott útvonalakon közlekedő postajáratok, a helyi postamesterek és kézbesítők által működtetett posta nem volt olcsó mulatság (pl. a címzettnek is fizetnie kellett a küldeményért), ugyanakkor lassú és bizonytalan volt (vö. Hennyey Vilmos: *A magyar királyi posta története*, Bp. 1930., 138–152. l.). Ezért nagyon gyakran alkalmatosságot vettek igénybe, vagyis egy éppen a célállomás irányába induló szekeret, kocsit, amelynek a tulajdonosa aztán vagy közvetlenül, vagy egy további közvetítő személy által juttatta a címzetthez a küldeményt. Az alkalmatosságok leginkább a mintegy két hétig tartó országos vásárokhoz kötődtek, amelyek nemcsak a korabeli kereskedelem, de az információcsere és a szórakozás fontos színterei is voltak. A Csokonai-levelezés szempontjából a debreceni és a pesti országos vásárok a legjelentősebbek, mindkettőből négyet rendeztek abban az időben (Debrecen: vízkereszti, január 6.; Szent György-napi, április 24.; Nagyboldogasszony-napi, augusztus 15.; Szent Mihály-napi, szeptember 29.; Pest: József-napi, március 19.; Medárd-napi, június 8.; Szent János-napi, augusztus 29.; Lipót-napi, november 15.). Az alkalmatosság persze sokszor ugyanolyan megbízhatatlannak bizonyult, mint a posta. A korabeli levelek tele vannak a postára, az alkalmatosságokra vonatkozó utalásokkal és (sokszor) panaszokkal, a levelezés így elkallódott része számában meg sem becsülhető.

A Csokonai által írott levelek valószínűleg még hiányosabban maradtak fenn, mint a hozzá írottak. Ennek természetszerűleg főleg azon része van birtokunkban, amely az utókor által ismert emberekhez szólt, s ezek hagyatékaiban maradt fenn. Egyébként jobbára a Csokonai-hagyaték gyér számú levélfogalmazványaira, ill. a szerencsés véletlenre vagyunk utalva. S ha mindehhez hozzávesszük a költő közismert vallomását saját iratainak helyzetéről (*„egy darab írásimat 8–9 Zugolyból öszve keresni, 3-napi munkámba 's 1-napi ebattázásba kerül"*, 194. sz., 94–96. sorok), igazán nem lehetnek illúzióink a Csokonai-levelezés általunk ismert anyagának teljességét illetően. A kötet 238 tételéhez az elveszett, ill. lappangó levelek 144 darabot számláló listája járul, s bizonyosak lehetünk benne, hogy ennél jóval több volt, csak nem tudjuk meglétüket adatolni. A 238 levélből 8 kétes hitelű, a maradéknak mintegy a fele, 124 származik a költőtől. A Csokonai-levelezés vizsgálatakor mindössze ezzel az anyaggal számolhatunk.

A Csokonai-levelek csoportjai

A kötet anyaga, mint említettük, magántermészetű misszíliseket tartalmaz, pusztán nem jellemző határesetek vannak a fiktív, valamint a

hivatalos levéllel, ily módon e levelezés vizsgálatához is nagyon hasznosnak tűnik az a meghatározás, amelyet Mezei Márta ad a levélről: „A levél az alkalmi közlés műfaja, amelyet alapvetően meghatároz a levélhelyzet, továbbá a levél funkciója, tárgya, a levélíró és a címzett." (Mezei M.: i. m. 18. l.) E meghatározás két fő szempontrendszert vet fel a levelek vizsgálatához: egyrészt a levélhelyzet, funkció és tárgy összetartozó hármasságát, valamint a levélíró és címzett viszonya jelentette meghatározottságot. „A levélhelyzet kategóriájában vizsgálhatók a levélírást formáló konvenciók jellemző vonásai: az oldottság és formáltság együttese, a legfontosabb levélírói ideálok, a retorikai jelleg, majd az irodalmi szándékok." (Uo.) A funkció, ezzel összhangban, az irányultságra vonatkozva, a bemutatás, tanácskozás, ítélkezés retorikai kategóriáival hozható összefüggésbe, a tárgy pedig rendkívüli sokféleséget rejt magában.

E szemponthármasságot, illetve ezen belül elsősorban a levélhelyzet szempontját Csokonai leveleire alkalmazva az tűnik legelőször elő, hogy e levelek, „mint az alkalmi közlés műfaj"-ába tartozó írások, karakterükben meglehetősen hasonlóak egymáshoz. Rendszerint megtalálhatóak bennük a levél hagyományos jellemzői, retorikailag megformáltak, döntően a magántermészetű közlések világában maradnak, még a privatumon túlmutató tartalmaik is személyes összefüggésben állnak. Természetesen ezen az alapvető egyöntetűségen belül vannak azért eltérések, néha nem is csekélyek. Ezek elsőrendűen a formáltságból fakadnak, s mintegy fokozati különbségként értelmezhetőek. A levelek egy csoportját, amelyet *írásos üzenet*nek nevezhetnénk, viszonylag csekély formáltság jellemzi. Csokonai Nagy Gáborhoz írott leveleinek nagy része ilyen. Sokszor a levél elemi ismérveivel sem rendelkeznek, pl. nincs bennük megszólítás, keltezés, aláírás stb. Tartalmuk sajátosan egyirányultságú: általában mindössze egy dologra vonatkoznak, s ez erősen kötődik ahhoz a helyzethez, amely létrehívta a szöveget, s amely ma már megközelítően sem igen rekonstruálható. Mindazonáltal nehéz lenne e szövegeket nem levélnek tekinteni, hiszen semmi másra nem hasonlítanak jobban.

A formáltság tekintetében az átlag misszilis fölött több levéltípus is áll. A XVIII. században sajátos műfaji változatot képviselt az ún. *ajánló levél*, amely általában főrangú támogatóhoz íródott, aki anyagilag elősegítette a kiadni szándékozott könyv megjelenését. A hálát és laudációt tartalmazó levelet rendszerint a mű elé illesztve ki is nyomtatták. Az ajánló levél aztán egyre inkább a tanulmányszerű előszó, az értekezés műfaja irányába fejlődött, s arányaiban háttérbe szorult benne az ünneplő magasztalás (vö. minderről Szajbély Mihály: *Előszó és Ajánlás, Regény és közönsége a 18. század második felében*, It 1985., 550–551. l.). Csokonainak az Orczy–Koháry–Széchényi-levélsorozata tartozik ebbe a műfaji változatba, az ezekben kifejtett gondolatmenet a költő irodalmi programjának egyik első megfogalmazása. A levelekben más ajánlást, ajánlóverset is küldött főrangú támogatóinak, Festetics Györgynek és a Széchényi házaspárnak, ezek azonban részben tartalmilag kevésbé

összeforrottak azzal a levéllel, amelyben elküldte őket, részben jelentőségük sem mérhető az említett levélhármaséhoz. Az *episztolák*ról és az *érzékeny levelek*ről más vonatkozásban már volt szó. Ezek formáltsága természetszerűleg szintén eleve meghaladja a misszilisek átlagos szintjét. Az irodalmi igényű közlés szándéka az episztola esetében nyilvánvaló, s minden esetben jelen van. Az érzékeny levélnél pedig talán nem is szándékról beszélhetünk, mint inkább az adott tárgy (a Vajda Juliannához írott szerelmes levelekről van szó) által előhívott irodalmi minták öntudatlan működéséről.

Az átlagos formáltságúnak tekinthető misszilisek, melyek szándékuk szerint sem lépnek ki az alkalmi közlés, a privatum szférájából, ugyancsak több, jól elkülönülő csoportot képeznek, s nem kevés fontos és jelentős szöveg található közöttük. Az egyik ilyen típus az *irodalmi tárgyú levél*, amelyben a költő az irodalom problémáiról értekezik, s amelyet sokszor csak a levélforma különböztet meg a tanulmány műfajától. Az Orczy–Koháry–Széchényi-levélsorozat jelentőségéhez mérhető a Széchényi Ferencnek 1802. szeptember 16-án írott levél (115. sz.), amelyben új irodalmi programját és filozofikus tájékozódásának irányváltását fogalmazza meg, miközben állásért folyamodik, s a magyarság őstörténetével kapcsolatban bámulatos tájékozottságról tesz tanúbizonyságot. Az *Árpádiász* tervével összefüggő őstörténeti problematika több más levélben is fontos helyet foglal el (pl. Kultsár Istvánhoz és Johann Christian Engelhez szóló leveleiben, 109. és 160. sz.), az irodalom kérdései pedig a Horváth Ádámmal, Kazinczyval és Aranka Györggyel folytatott levelezésében kapnak még nagy hangsúlyt.

A levelezés jellegéből fakadóan kitüntetett szerep jut a *vallomásos levelek*nek, melyeket az életmű és a költői személyiség értelmezésében a szakirodalom már régóta kiemelten kezel. Jelentőségüket növeli, hogy a pálya bizonyos szakaszaiból ezeken kívül más számottevő írás nem is maradt ránk a költőtől. Ilyen pl. a kollégiumból való kicsapatása utáni levélsorozat 1795-ből és 1796-ból. Ezek közül is kiemelkednek a Bessenyei Sándornak, a Berzeviczy [?Pálnak] és a Nagy Gábornak írott levelek (23., 24., 26. sz.), amelyek Csokonai korabeli természetelvű világfelfogásának legbővebb kifejtését tartalmazzák. Később rezignált életbölcsességét több személyes hangvételű levelében is megfogalmazta (Görög Demeterhez, Márton Józsefhez, Sándorffi Józsefhez, Rhédey Lajoshoz, ld. 63., 68., 191., 215. sz.). Kiemelkedik levelei sorából még az aggteleki *Baradla-barlang leírását* tartalmazó levele, amely irodalmi értékű útirajznak tekinthető (73. sz.). Levelei között témájuk alapján jól elkülönülő csoportot alkotnak *a pártfogásért, művei kiadásának támogatásáért folyamodó* levelek. Ezeket főrangú urakhoz, hölgyekhez írta, s igen jellegzetes a stílusuk, ennek megfelelően. E csoport azonban már átvezet az áttekintés másik fő szempontjához, a levélnek a levélíró és címzett viszonya általi meghatározottságához.

Könnyen belátható, milyen nagymértékben függ a levél egésze attól, hogy kinek szól. A stílusra, a hangvételre, a felépítésre egyaránt jelentős hatást gyakorol a címzett személye (vö. Mezei Márta: i. m. 19–20. l.). Ugyanakkor az sem elhanyagolható szempont, hogy ez az alakító tényező a stílus, a felépítés, a hangvétel stb. formálásával magát a levélíró alanyt is formálttá teszi (uo.). Nem feltétlenül és mindig a privát szubjektum nyilvánul meg a levelekben, hanem nagyon sokszor az az alany, akinek ez a szubjektum (a költő maga) látszani *akar*. A levélírói *én*nek ez a formáltsága természetesen szoros kapcsolatban van magának a levélnek a formáltsági szintjével is, azzal, hogy mennyire rendelődik alá a privát levél irodalmi vagy irodalmias szándékoknak, hatásoknak. Csokonai levelezőtársai e szempontnak megfelelően több csoportba sorolhatók: 1. *főúri támogatók és mecénások*, 2. *írótársak és barátok*, 3. *iskolatársak, ismerősök*; 4. *családtagok*. Az egyes csoportok jól elkülönülő levél-alanyt feltételeznek, a személyesség különböző fokozatait és így a hangvétel eltérő bizalmasságát jelölve ki ezáltal.

Csokonai főúri levelező-„társai" közül a levélváltások gyakoriságát, a kapcsolat intenzitását, a költő életében betöltött szerepét tekintve egyaránt két grófi mecénás válik ki: Festetics György és Széchényi Ferenc. A költőnek *Festetics Györggyel* való kapcsolata meglehetősen felemásan alakult, a gróf kezdettől fogva bizonyos gyanakvással szemlélte Csokonait, de támogatását nem tagadta meg tőle. Ugyanakkor Csokonai vele szemben némileg „túltaktikázta" magát a *Georgicon* kiadatásáért folytatott küzdelemben: csúsztatásai nyilvánvalóvá váltak Festetics előtt is, s ettől kezdve kapcsolatuk lényegében megszakadt. Az alábbiakban közöljük levélváltásaik időrendjét (csakúgy mint majd a többi fontosabb levelezőtárs esetében, hiszen ez így a mutatókból nem derül ki, az egész levelezésre nézve pedig nem szükséges egy ilyen mutató), beillesztjük az elveszett levelek adatait (a szám előtti E betűvel), s egyben *-gal jelöljük, mely levelek jegyzetében olvasható kapcsolattörténeti összefoglaló:

Csokonai	Festetics György
39.* Komárom, 1798. jan. 22.	
	E26. Keszthely, 1798. febr. 9.
56.* Debrecen, 1800. dec. 19.	
	59. Keszthely, 1801. jan. 9.
64.* [Debrecen, 1801. ápr. 10. körül]	
	66. Keszthely, 1801. ápr. 21.
70.* Miskolc, 1801. júl. 7., (és Debrecen, 1801. máj. 16.)	
	75. Keszthely, 1801. aug. 21.
86.* Komárom, 1802. jan. 10.	
	92. Keszthely, 1802. febr. 17.

159. Debrecen, 1803. ápr. 27.
175. Debrecen, 1803. júl. 17.

Széchényi Ferenc és felesége, *Festetics Julianna* megértőbbnek bizonyult Csokonai időnként „cseles" fogásaival szemben, melyekkel műveihez a támogatást megszerezni próbálta. Ez leginkább *A' Tavasz* ajánlása körüli huzavona kapcsán figyelhető meg, amely után Csokonai nem is mert egy darabig a Széchényi házaspárnál jelentkezni. Majd miután nem tapasztalt neheztelést, rögtön az akkor alapított Széchényi Könyvtár egyik állásáért folyamodott, igaz, sikertelenül. Az 1796-os pozsonyi országgyűlés idejéből származó ismeretség a költőt élete végéig jótékonyan elkísérte. (Az időrendi áttekintésben összesítjük a Csokonai által Széchényiéknek írott leveleket, s * jellel utalunk arra, hogy mely levél szólt a grófnéhoz.)

Csokonai	Széchényi Ferenc
40.* Komárom, 1798. jan. 23.	
84. Komárom, 1802. jan. 9.	
85.+ [?Komárom, 1802. jan. 9. körül]	
	88. Pest, 1802. jan. 29.
89.* Komárom. 1802. febr. 13.	
91.+ Komárom, 1802. febr. 16.	
115.* Debrecen, 1802. szept. 16.	
116.+ Debrecen, 1802. szept. 18.	
	120. Sopron, 1802. nov. 19.
126. Debrecen, 1802. dec. 19.	
136.* Debrecen, 1803. jan. 19. (ld. a 138. sz. levelet is)	
137.+ Debrecen, 1803. jan. 19.	
	139. Pest, 1803. jan. 30.
162.* [Debrecen, 1803. ?máj.]	
174.+ Debrecen, 1803. júl. 17.	
E92.+ Debrecen, 1803 ősze	
195. Debrecen, 1804. jún. 15.	
	203. Pest, 1804. szept. 5.

Sajátos átmenetet képvisel a támogató és az írótárs között (a nem főrangú) *Kultsár István*, már csak azért is, mert helyzete folytán közvetítő lehetett a költő és Széchényi, valamint Festetics között. Noha váltottak levelet irodalmi kérdésekről is, pl. a mindkettőjüket foglalkoztató őstörténeti problémákról, levélváltásaikban Kultsár elsősorban mégis Csokonai támogatójaként tűnik fel, hiszen ő maga is segít a költőnek pesti nyomtatási ügyeiben (ld. pl. az *Amaryllis*, a Rhédey- és a Festeticsóda esetét), nemcsak a grófi intenciókat hajtja végre.

Csokonai	Kultsár István
	94.* Pest, 1802. febr. 20.
E64. Debrecen, 1802. jún. 11. után	
	108. Pest, 1802. aug. 4.
109.* [Debrecen, 1802. aug. második fele]	
	124. Pest, 1802. dec. 8.
E71. Debrecen, 1802. dec. 19.	
138.* Debrecen, 1803. jan. 19.	
	158. Pest, 1803. ápr. 16.
E87. Debrecen, 1803. máj.	
	169.* Pest, 1803. jún. 9.
E95. Debrecen, 1803. nov.–dec.	
	183. Pest, [1804.] jan. 6.

A főúri levelező partnerek között találjuk még Rhédey Lajost, Erdődy Zsigmondnét, Vay Miklóst, Károlyi Józsefet, Orczy Lászlót, Koháry Ferencet és egy kérvény erejéig I. Ferenc császárt is. Ezek közül igazából csak a *Rhédey Lajos*sal folytatott levelezés számottevő, az utóbbi három el sem jutott a címzetthez (a császárnak írott kérvényét a hivatal ad acta tette, Orczynak és Kohárynak pedig nem küldte el levelét).

Csokonai	Rhédey Lajos
E88. Debrecen, 1803. jún. 9. előtt	
	170. Nagyvárad, 1803. jún. 9.
204.* [Debrecen, 1804. szept. 8.]	
	210. Nagyvárad, 1804. okt. 27.
215.* [Debrecen, 1804. nov.]	

Az írótársak csoportjából mindenekelőtt Kazinczy Ferenc, továbbá Horváth Ádám és Márton József, a barátok közül pedig Nagy Gábor és Puky István kívánkozik kiemelésre. *Kazinczy Ferenc*cel való kapcsolata végigkísérte pályáját, kezdeti lépéseitől haláláig. Mesterének vallotta akkor is, mikor már egyre nyilvánvalóbb volt mindkettőjük számára irodalomról vallott nézeteik különbözősége. Sőt, emberileg mintha éppen ebben az időszakban kerültek volna közelebb egymáshoz, noha igazi barátság soha nem alakult ki közöttük. A Csokonai halála után egyre keményebbé váló bírálatok Kazinczy részéről sokkal inkább annak az időszaknak az irodalmi harcaira jellemzőek már, mintsem kettejük kapcsolatára a költő életében (ld. erről Könyv és Könyvtár 1997., 67–96. l.).

Csokonai	Kazinczy Ferenc
E1. Debrecen, 1792. jún.–júl.	
	1.* Regmec, 1792. [aug. 6. előtt]

E2. Debrecen, 1793. ápr. előtt

4. [?Regmec, 1793. ápr.]

E8. Debrecen, 1793. júl. 29. előtt

7. Regmec, 1793. júl. 29.

E10–12. Szikszó, 1793 ősze
8. [Szikszó, 1793 ősze]

E14. Regmec, 1794. febr. 15 előtt
122.* Érsemjén, 1802. nov. 27.
125. Regmec, 1802. dec. 12.

137. Bagamér, 1802. dec. 26.
140. Debrecen, 1803. febr. 5.
145. Debrecen, 1803. febr. 20.

146. Érsemjén, 1803. febr. 21.
(Nagy Gábor soraival)

147. Debrecen, 1803. febr. 23.
E77. Debrecen, 1803. febr. 23–26.

E78. Érsemjén, 1803. febr. 27.

149.* [Debrecen, 1803. febr. 28.–márc. 1.]

152. Érsemjén, 1803. márc. 2.

154. Debrecen, 1803. márc. 15.
E89. Debrecen, 1803. jún.
E126. Debrecen, 1804. febr. 7.

E127. Érsemjén, 1804. febr. 12.

185.* Debrecen, 1804. febr. 14.

187. Érsemjén, 1804. febr. 24.
E130. Érsemjén, 1804. ápr. 4.

193. Debrecen, 1804. jún. 12.
194. Debrecen, 1804. jún. 14.

211.* [Debrecen, 1804. nov. 1–2.]

A fent megjelölt helyeken túl további áttekintések találhatók kapcsolatuk egy-egy időszakáról a *73., 100. és a 215. sz. levelek* jegyzeteiben.

*Horváth Ádám*mal ugyancsak a költői pályára készülő Csokonai kereste a kapcsolatot, személyesen azonban majd csak a költő dunántúli időszakában találkoztak. Ekkor egy rövid ideig egymás közelségében éltek, hogy aztán ismét elszakadjanak. Kapcsolatukat verses levélváltások őrizték meg, valamint Horváthnak egy eddig kiadatlan verstani tanulmánya, amelyet Csokonai tanácsokat kérő soraira írt válaszképpen, 1794-ben.

Csokonai

Horváth Ádám

2.* Debrecen, 1792. szept. 14.

3. Balatonfüred, 1792. okt. 30.

E9. Debrecen, 1793. szept.

9. Balatonfüred, 1793. okt. 28.

E17. Debrecen, 1794. jún. 10.

13.* [Balatonfüred], 1794. aug. 13.
50. [Alsok, 1799. dec. 24.]

51. [Csurgó, 1799. dec. 24.]

Csokonai *Márton Józseffel* folytatott levelezése nagyon egyoldalúan alakult, a költő 1801-es levelén kívül több nem maradt fenn, miközben Mártontól több mint tízet ismerünk (ebben az esetben nincs is értelme ezek itteni felsorolásának, a levélírók szerinti mutató egyértelmű eligazítást nyújt; kapcsolatukról ld. *a 68., 142., 188. sz. levelek* jegyzeteit). Az egykori diáktárs, Márton levelei Csokonai két művének, a *Muzsikális Gyűjtemény*nek és az *Anakreoni Dalok*nak a bécsi kiadatása, valamint Márton német–magyar lexikona ügyében íródtak, és az általa szerkesztett Magyar Hírmondó ügyeivel kapcsolatosak. Megemlítendő még Csokonai és *Vályi Klára* két levélváltása (29–32. sz.): ezek a korban divatos „episztolázás" körébe tartoznak. Az ilyen verses levelezések azzal a céllal születtek, hogy utóbb ezekből könyv legyen. Mint az alkalmi költészet sajátos változatai, e költemények is elsőrendűen művelődéstörténeti érdekűek, feltűnésük az irodalomban egy különös történelmi pillanatnak köszönhető.

Csokonai barátai közül a *Nagy Gábor*ral folytatott levelezésről csak meglehetősen egyoldalú képünk van. Az ügyvédként hivatali ügyiratkezeléshez szokott Nagy Gábor általában precízen feljegyezte a Csokonaitól kapott cédulák kézhez vételének, valamint a válaszadásnak az időpontját, a nem éppen rendszerességéről ismert Csokonai ezt nemcsak nem tette meg, de meg sem őrizte a levélkéket, amelyeket pedig bizonyosan kapott Nagy Gábortól, aki élete végéig hűséges, segítő barátja maradt (ld. a levélírók szerinti mutatót, valamint a 11. sz. levél jegyzetét). A *Puky István*nal váltott levelek ugyancsak arról tanúskodnak, hogy életre szóló bizalmas kapcsolat fűzte őket egybe, mégha hosszú hallgatások szakították is meg ennek folytonosságát. A *Fazekas Mihály*hoz és *Földi János*hoz fűződő szoros barátságnak mindösze egy-egy levélbeli emléke maradt fenn, valamint néhány köszöntővers, amelyek azonban nem férték e kötet kereteibe.

Csokonai	Puky István
E33. Kunmadaras, 1800. dec. közepe	
	58.* [?Tiszaigar, 1800. dec. vége]
	60. Tiszaigar, 1801. jan. 10.
61. Debrecen, 1801. jan. 13., (és 1800. dec. 20.)	
	E40. Tiszaigar, 1801. febr.
E41. Debrecen, 1801. márc. eleje	
	E49. Gesztely, 1801. szept. 26. előtt
81. Pest, 1801. szept. 26.	

E56. Gesztely, 1802. febr.–márc.
101. Gesztely, 1802. máj. 20.
E61. Debrecen, 1802. jún. 11. után
E62. Gesztely, 1802. jún. vége
113. Gesztely, 1802. szept. 5.
E82–84. Debrecen, 1803. ápr. 11. előtt
157. Igar, 1803. ápr. 11.
E91. Gesztely, 1803. aug. 16–17.
176.* Debrecen, 1803. aug. 17.

A volt *iskolatársak* és *ismerősök* viszonylag nagyszámú csoportjában csak elvétve találunk több levélből álló sorozatot (mint amilyen pl. Éles Istváné), levélváltásokat pedig még kevésbé (talán csak a nyomdász Institoris Gáborral váltott levelek sorolhatóak ide). Általában egy-egy levél, esetleg egy-egy levélváltás maradt ránk, tanúskodva egy-egy számunkra lényegében homályba veszett kapcsolat létéről. A családi kapcsolatoknak levélbeli emlékei jószerivel nem maradtak, mindössze pár soros üzenetből van birtokunkban néhány. Nem igazán sorolható e csoportba, de mégis ehhez áll a legközelebb a Vajda Juliannához írott levelek csoportja, amely az egész levelezésen belül sajátos hangot képvisel, s amely ennek az egyik legszebb része.

Kiadásunkról

A levelek kéziratai és kiadásai. A Csokonai-levelezés kéziratanyaga legnagyobbrészt a MTAK.-ban található, erről nyomtatott katalógus is rendelkezésünkre áll (F. Csanak Dóra: *Vörösmarty Mihály-levelezés – Csokonai Vitéz Mihály-levelezés – Ady Endre-gyűjtemény*, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 3., Bp. 1967.). Ez az anyag ide a Gál László-hagyatékkal került, s ma is külön kezelik. A másik nagy kézirattári forrás az OSzK., ahol főleg a Nagy Gáborhoz írott levelek, valamint néhány Széchényi Ferenchez szóló levél található. Az Országos Levéltár a költőnek gróf Festetics Györgyhöz írott leveleit őrzi. Ez utóbbi esetekben a címzettek hagyatékából kerültek közgyűjteményekbe a kéziratok. Nagyobb számú kézirat található még Debrecenben, részben a Református Kollégium Nagykönyvtárában, részben a Debreceni Irodalmi Múzeumban. E forrásokon kívül fellelhető még néhány kézirat Csurgón, valamint volt egy Székesfehérvárott, az István Király Múzeumban (jelenleg lappang), és Londonba is került egy, amit a British Museumban őriznek. A kéziratok történetét – az itt már összefoglalólag említettek kivételével (s ahol tudjuk) – az egyes levelek jegyzeteinek *Kézirata* fejezetében írjuk le.

Csokonai leveleit nagyobb számban először Toldy Ferenc adta ki, ezt követően gyűjteményes kötetben a HG. Újabban a MM. és a MM^2. közölte a költő leveleit, a teljesség igényével (a személyes írásokkal együtt).

A levelek jegyzeteinek *Megjelenése* fejezetében mindig megadjuk e kiadások adatait, s törekszünk arra, hogy a szétszórt megjelenési helyeket is a teljességre törekedve összegyűjtsük. A Csokonaihoz írott leveleket Vargha Balázs adta ki a CsEml.-ben. Sikerült találnunk néhány eddig még kiadatlan levelet is (13., 209., 219. sz.), és nem kevés esetben pontosítani tudtuk a címzett vagy a levélíró személyét, illetve a keletkezés időpontját. A Csokonai által és a hozzá írott levelek együtt itt jelennek meg először, kiegészítve az elveszett, ill. lappangó levelek ugyancsak tekintélyes listájával.

A szövegközlés és szövegkritika. Kiadásunkban a betűhív közlés elvét követjük a lehető legteljesebb mértékben, s ezen még a Csokonaihoz szóló levelek esetében sem változtattunk. Mindössze néhány ma már nem használatos jelet írtunk át (ſ = s, ő = ő, ű = ű, & = etc.), ezeket az eseteket a továbbiakban nem tüntetjük fel minden alkalommal. Úgy véljük, a sokszor rendkívül gyarló írás- és nyelvállapotot mutató levelek – minden olvasási nehézség ellenére is – fontos művelődéstörténeti, nyelvészeti információkat hordozhatnak és hordoznak a kutatók és az érdeklődő közönség számára. Különbséget mindössze a szövegkritikai leírásban tettünk a Csokonai- és nem-Csokonai-szövegek között. A költőtől származó autográf kéziratokat teljes szövegkritikai apparátussal látjuk el: leírjuk a kéziratot általában, valamint a rajta található összes javítást, jelöljük az emendációkat és a ligatúrák feloldásait, feltüntetjük a variánsokat, amennyiben vannak. A nem Csokonaitól származó levelek esetében nem látjuk értelmét az ilyen részletes leírásnak: kevés haszon remélhető a javítások ugyanilyen részletességű feltüntetésétől, viszont ez igen nagymértékben növelné a terjedelmet. Ezen leveleknél így csak a kézirat általános leírása szerepel, valamint az esetleges emendációk jelölése (javítást csak akkor tüntetünk fel kivételesen, ha valamely fontosnak ítélt információt hordoz).

Külön problémát jelent a ligatúrák és rövidítések ügye. Eljárásunkat ezeket illetően két alapelv alakította: egyrészt a korabeli írásállapot, a kézirat jellegzetességeinek minél hívebb tükröztetése, másrészt egy olvasható szöveg létrehozásának az igénye. Ennek megfelelően megőriztük a gyakori és jellemző rövidítéseket, de lehetőleg csak ezeket őriztük meg feloldatlanul, valamint kerültük a főszövegben a szögletes zárójel használatát. Követett gyakorlatunk négy pontban foglalható össze:

1. *Általánosan használatos és kettőnél többször előforduló rövidítések*, amelyek tisztázatokban is fellelhetőek (pl. mk., P. S., a hónapok nevei, megszólítások). – A rövidítések változatlanul maradnak a főszövegben, feloldásukat az összesített rövidítésjegyzékben adjuk meg.

2. *Általánosan használatos, de ritkán (1–2 alkalommal) előforduló rövidítések* (pl. Evang. M. Ország). – A főszövegben feloldatlanul maradnak, a tárgyi jegyzetek között magyarázzuk.

3. *Egyedileg használt (sokszor ligatúrás), ritkán előforduló rövidítések*, általában fogalmazványokra jellemzőek (Klmes, Nat. Hria). – Szög-

letes zárójelben a főszövegben is feloldjuk, a szövegkritikai jegyzetben magyarázzuk.

4. *Következetesen alkalmazott írástechnikai rövidítések* (néhány rag, egy-két módosítószó és kötőszó ligatúrás rövidítése). – A rövidítéseket a főszövegben jelölés nélkül feloldjuk. A Csokonai-szövegek esetében a jegyzetek *Szövegkritika* fejezetében minden ligatúra feloldását jelöljük, a nem Csokonai-szövegek esetében összefoglalóan jelezzük ezt itt:

k̄ = -nak, -nek; b̄ = ba, be, ban, ben; h̄ = hogy; mt = mint; átl̄ = által; tś = tsak; n̄ = nem; ḡ = meg; pḡ = pedig; m̄d = mind; vō = való; mn̄ = minden; v̄n̄ = volna; l. = leg; f. = fel).

Már e pontokban is többször előfordult a tisztázat és a fogalmazvány fogalma. Ezek a levél készültségi fokával vannak kapcsolatban, és fontos információkat hordoznak a költő levélírásának módszerére nézve. Hajlamosak vagyunk az adott levél szövegét „A" levélként olvasni, holott csak annak egy adott szövegállapotával találkozunk. Egyáltalán nem mindegy, hogy „A" levél elküldött tisztázata, esetleg az erről készül másolat, netán nyomtatott kiadás vagy a fogalmazvány áll a rendelkezésünkre. Mindenképpen fontosnak érezzük, hogy már a *főszöveg eligazítást adjon* erre nézve. Ezt pedig a kézirat bizonyos jellegzetességeinek a megőrzésével érhetjük el. Csokonai a főúri pártfogókhoz szóló leveleit előbb mindig fogalmazványban készítette el; azokban az esetekben, melyekben a tisztázat és a fogalmazvány egyaránt fennmaradt, jól látható, hogy pl. az olyan megszólításokat, mint az *Excellentiája* a tisztázatban soha sem rövidíti, ahogy pedig a fogalmazványban rendszerint előfordul (*Exc.*), vagy pl. a fogalmazványban rendszeresen elmarad a bekezdésekre való tagolás, az udvariassági formulák rövidítve szerepelnek, esetleg ugyancsak el is maradnak. Az ilyen és ehhez hasonló kézirat-jellegzetességeket őriztük meg a főszövegben, még akkor is, ha így pl. nem nyílik lehetőség az *Excellentiája* rövidített (*Exc.*) és ligatúrás (*Exc̄*) változatának a főszövegbeli éles elkülönítésére (főszövegben ugyanis nem közlünk ligatúrát, egységesen pontot teszünk).

A levelek meghatározásának ismétlődő kategóriái. A levél készültségi fokának eme jellegzetességeit természetesen a jegyzetekben is feltüntetjük. A *Kézirata* fejezetben Csokonai-levelek esetében az „autográf tisztázat" és az „autográf fogalmazvány" meghatározásokkal élünk, egyes írásos üzenetek esetében azonban, mint amilyen pl. a Nagy Gáborhoz írott levelek nagyobb része, csak az „autográf" minősítést használjuk. A *Keletkezése* fejezetnél nem jelöljük külön, ha misszilisről van szó, hiszen a levelek döntő többsége ilyen. Amennyiben megállapítható, hogy a levelet a levélíró (általában Csokonai) nem küldte el, akkor ezt a fejezet élén feltüntetjük. Ugyancsak itt jelöljük, ha töredékről, vagy töredékesen fennmaradt írásról van szó. A levél keletkezésével kapcsolatban kiemelve rögzítjük a keltezetlenség tényét.

Fontos megemlíteni, hogy a címek írásában használt jelzések milyen rendet követnek. Minthogy ezúttal minden cím természetszerűleg a sajtó alá rendezőtől származik, felesleges lett volna ennek jelzésére szögle-

tes zárójelet használni. Ezt így fenntarthattuk azon esetekre, amikor valamely információ (a levélíró vagy a címzett személye, a keletkezés helye és/vagy ideje) nem derül ki explicite a levélből, azt más körülmények alapján lehet csak megállapítani (pl. Csokonainak vagy Nagy Gábornak a levélre tett autográf feljegyzéseiből). Ha a hiányzó információ ezen külső körülményekből sem volt egyértelműen megállapítható, akkor a bizonytalanságot kérdőjel alkalmazásával jeleztük. Nagyobb fokú bizonytalanság esetén a levelet a Pontosan nem keltezhető, ill. a Kétes hitelű levelek csoportjába osztottuk be (ld. ezek eseteiről korábban).

A magyarázó jegyzetek felépítése. A magyarázó jegyzetek esetében azt az alapelvet valljuk, hogy minden levél külön egység, a magyarázatoknak elsőrendűen ezen egységek önálló értelmezhetőségét kell elősegíteniük. Ebből az következik, hogy lehetőleg mindent az adott helyen kell jegyzetelni, vagyis az egyes levélnél. Ezt az alapelvet azonban nem lehet kizárólagosan és maradéktalanul érvényesíteni, két további alszempont módosító hatásával kell számolnunk. Először is azzal, hogy ne legyen sok ismétlés a kötet anyagában: ez nem pusztán a terjedelmi takarékosság szempontja (noha ekkora terjedelem esetén ez sem utolsó), hanem az anyag lényegéből következő követelmény is, hiszen a levelek közötti erős összefüggésrendszer a teljesen széttagolt magyarázatokat nemcsak értelmetlenné, de jobbára lehetetlenné is teszi. Másodszor azzal a szemponttal szintén számot kell vetni, hogy a kötet másféle használhatóságnak is meg kell feleljen, nemcsak az egyes levelek felőli olvasatnak. Az itt feltáruló anyag olyan gazdag, hogy számtalan egyéb kutatási lehetőség kínálkozik a levélegységből való kiindulás mellett. Ezen alapelvek érvényesítése határozta meg a jegyzetek felépítését.

A levelek közötti kapcsolatok bemutatását (és a gazdaságosabb jegyzetelést) az alábbi módokon igyekszünk elérni. A *Keletkezése* fejezetben mindig jelöljük az adott levél összefüggését más levelekkel, legyenek azok akár elveszettek. Vannak azonban tematikailag összefüggő levélsorozatok, amelyek egy-két tárgy körül mozognak és időben behatárolhatóak. Ilyen pl. a Festetics Györggyel és Pintér Györggyel folytatott levelezés 1801-ben a gróf által küldött 25 Ft. postán történt elveszése és a *Georgicon*-fordítás ügyében; a Széchényi házaspárral és Kultsár Istvánnal *A' Tavasz* dedikációja körüli levélváltások 1802. január–február és augusztus–szeptember körül; az 1802-es nyári tűzvésszel összefüggő levelek; a Széchényi Ferenc által küldött katalógussal kapcsolatos bonyodalmak 1802–1803 fordulóján; ugyanekkor a Kazinczyval és Nagy Gáborral váltott sok levél, irodalmi ügyekben elsősorban a Dayka-recenzió kapcsán; szintén ugyanekkor a Márton Józseffel a lexikonról és a bécsi nyomtatásról folytatott levelezés; s végül ennek 1803 késő tavaszáig tartó folytatása a Rhédey- és Festetics-ódák sorsát illetően, amelybe többen is bekapcsolódnak. Ezekben az esetekben az események folyamatát és hátterét, a levelek összefüggéseit általában egy levél jegyzetében összefoglalóan fejtjük ki, a többi helyen csak utalunk erre. Ez a levél pedig vagy a sorozat első, vagy valamely keletkezéstörténetileg prob-

lematikus darabja, ahol a datáláshoz amúgy is szükséges áttekinteni a történéseket. Egyes esetekben, ahol ez lehetséges volt, a jegyzeteket is „folytatásosan" oldottuk meg.

Hasonló elvet követtünk Csokonai és főbb levelezőpartnerei kapcsolatának bemutatásában: lehetőleg összefoglalóan, de nagyobb levélcsoportokhoz kötődve tekintettük át ezek történetét. Az volt a törekvésünk, hogy megvilágítsuk e kapcsolatoknak a levelekből ki nem elemezhető részleteit is a rendelkezésre álló egyéb adatok segítségével. Nem a levelezőpartnerek portréját kívántuk tehát minél teljesebben megrajzolni, részletesebb kifejtésre is inkább csak a jószerivel ismeretlen személyek esetében vállalkoztunk (ha tudtunk). Célunk a Csokonaihoz fűződő viszony történetének a kibontása volt, annak szellemében, amit Martinkó András egy eszményi levelezés-kiadás elé állított követelményként: „Az eszményi levelezés-kiadás – ezzel [ti. az életrajzi helyzet] meg az egyes levelek közötti hézagok vázlatos áthidalásával – szinte-szinte életrajzot is ad." (Martinkó András bírálata a *Vörösmarty Mihály levelezése* című kiadásról, ItK 1966., 485. l.) (A kapcsolattörténeti összefoglalásokra nézve ld. *A levelezőtársak* című részt fentebb.)

A soronkénti jegyzetek zömét alkotó név- és szómagyarázatok ismétléseinek, átfedéseinek elkerülése végett a kötet végén egyesített jegyzékek találhatók. A rövidítésekről fentebb már volt szó, ehhez hasonlóan a gyakran (kettőnél többször) előforduló szavakat is betűrendes lista keretében, összefoglalóan magyarázzuk meg. A nevek esetében a névmutató tehermentesíti a soronkénti jegyzeteket. A névmutató a kötetben szereplő nevek minden előfordulását regisztrálja: kurzív szedéssel a főszövegbelit, normállal a jegyzetekbelit és félkövérrel a jegyzeteken belül azt a helyet, ahol az illetőre vagy az illetőnek Csokonaival való kapcsolatára nézve összefoglaló információk vannak. A soronkénti jegyzetekben így nem szükséges a nagyon gyakran előforduló neveket mindig újra meghatározni, elég az első előfordulásnál, minden további esetben csak akkor kell jegyzetelni, ha új, az adott levélre vonatkozó információ is felmerül. A soronkénti jegyzetek egyéb átfedéseinek elkerülésére az egyedi utalások szolgálnak, általában itt is az első előfordulásnál található magyarázathoz utaljuk az olvasót.

A jelen kötet használata tehát két szinten, két fázisban képzelhető el azok számára, akik az egyes levéltől indulnak el. A magyarázatot először általában az adott levél jegyzeteiben célszerű keresni, majd ha az ott nem található, akkor a jegyzetben található utalás vagy az adott mutatók egyike igazít útba. Aki nem a levelek felől kezdi használni a kötetet, az kiindulhat a Csokonai-művek címjegyzéke, a névmutató, a levélírók szerinti mutató, valamint az itt a bevezetésben korábban feltárt összefüggések felől. Jegyzeteinkben az arányos teljességre törekedtünk, tudván azonban, hogy ennek gyakorlati megvalósítása valójában lehetetlen.

A sajtó alá rendezőnek szomorú kötelessége, hogy megemlékezzen a jeles Csokonai-kutatóról, Vargha Balázsról, aki e kötet munkálatait elindította, de elkészültét, megjelenését már nem érhette meg. Vargha Balázs a Csokonai-levelezés kiadását a *Csokonai emlékek* című forráskiadvánnyal és a költő műveinek leveleket is tartalmazó gyűjteményes kiadásaival alapozta meg. Hozzákezdett a kritikai kiadás létrehozásához is, ezt azonban betegsége miatt nem fejezhette be. A kötet sajtó alá rendezésének hivatalos átvétele után rendelkezésemre bocsátotta addigi munkájának eredményeit: e nagyvonalú, a kötet ügyét előtérbe helyező gesztusért járó köszönetemet jó emlékezete megőrzésének szentelem tisztelettel. (A kéziratos anyag a KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének könyvtárában található meg.)

Vargha Balázs gondozásában elkészült a főszövegek egy olvasata, aminek létrehozásához Szuromi Lajos túl aligha becsülhető jelentőségű segítséget nyújtott – a rám is átszármazott segítséget ezúton is szeretném megköszönni Szuromi Lajosnak, aki sorozatszerkesztőként is elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a jelen kötet végre elkészülhetett. A főszövegek átvett olvasata természetesen nem mentesített engem a többszöri kéziratösszevetéstől, viszont erős kontrollt jelentett (a „több szem" eleve nagyobb biztonságot, hitelt adhat a főszövegnek). A kötet jegyzeteiből Vargha Balázs már csak különböző készültségű, kéziratos műhelyjegyzeteket tudott megírni, ezeket a jegyzetek teljes anyagának elkészítése után áttekintettem, s belőlük minden beépíthető adatot felhasználtam, jelezve annak forrását.

Egy levelezéskötet halmozottan veti fel mindazokat a problémákat, melyekkel egy kritikai kiadás készítőjének a magyarázatok terén szembe kell néznie. Nélkülözhetetlen volt Tegyey Imre munkája, amelyet a latin, illetve a latin vonatkozású szövegek ellenőrzésében, fordításában, valamint a különböző idézetek forrásainak azonosításában végzett, hálásan köszönöm neki ezt. Sok kollégámhoz, Borbély Szilárdhoz, Fekete Csabához, Imre Mihályhoz, Jakab Lászlóhoz, Kun Andráshoz, Orosz Beátához, Szép Beátához fordultam továbbá különböző típusú kérdésekben segítségért, hadd fejezzem ki itt is köszönetemet értékes közreműködésükért. Külön meg kell emlékezzem Bitskey István támogatásáról, aki a baráti–szakmai segítség mellett kutatóhelyi vezetőként is mindvégig mellettem állt, biztosítva a lehető legoptimálisabb feltételeket a kötet elkészítéséhez. Végül (de egyáltalán nem utolsósorban) nagyon köszönöm Mezei Mártának a lektorálás rendkívüli alaposságát, azt, hogy szisztematikusan ellenőrizte a főszövegeket, hogy számtalan javítási javaslatot tett, helyenként önálló kutatásokat folytatva egyes magyarázatok felleléséért, s hogy véleményével megerősítést adott a kötet felépítésében követett alapvető elvekhez, eljárásokhoz, mindahhoz, ami a hosszú és szövevényes munka eredményeképpen e kötetben foglaltatik.

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

1. Kazinczy Ferenc – Csokonainak *Regmec, 1792. [augusztus 6. előtt]*

Kézirata

MTAK. K 3/62. (K). Töredék.

Megjelenése

KFEM. 375–378. l.; KazLev. II. 283–285. l.

Keletkezése

Csokonai feljegyzése szerint (ld. alább) a levél 1792-ben íródott. Ferenczi Zoltán egész pontosan augusztus 26-ra keltezi (26. l.), aminek a forrása az lehet, hogy kapcsolatot teremtett e levél és a Kazinczy által Csokonainak küldött Kleist-kötet között. (E keltezést átvette Szauder József is, ld. Szauder 275., valamint KazMűv. II. 58. és 764. l.) Kazinczy 1793. július 27-én többek között ezt írta Kis Jánosnak Csokonairól: „Ennek minden munkáimon kivűl egy Kleistot 's Bürgert küldöttem"; Csokonai pedig 1803-ban, mikor kézhez veszi a Kazinczy által neki ajándékozott Sulzer-könyvet, így köszöni meg: „*A' Sulzer kedvesebb ajándék nálam mindennél, a' mit csak adni szoktak az emberek. Az alatta lévő Datum olly becses monumentummá teszi azt nálam, mint a' millyen a' 6ª Aug. 1792. küldött Kleist.*" (ld. 154. sz. levelünket) A Kleist-kötetet tehát augusztus 6-án (és nem 26-án) ajándékozta Kazinczy Csokonainak, kérdés azonban, hogy ez a levéltöredék is akkori-e. Annyi a fennmaradt részlet tartalma alapján is bizonyosnak látszik, hogy Kazinczy és Csokonai első levélváltásának emlékéről van szó, különösen az utolsó bekezdés utal erre nyilvánvalóan. Ebben az esetben viszont nem keletkezhetett később augusztus 6-nál, vagyis a Kleist-kötet elküldésének időpontjánál, csak előtte vagy legfeljebb azzal egy időben. Hogy eme két lehetőség közül valójában melyik is történt meg, nem tudjuk.

Szilágyi Ferenc Csokonai egy nyolcsoros kis versét, a *[Nézd el...]* című tartalma alapján Kazinczyhoz szóló köszöntésként értelmezi. Az első versszak „*kedves fiait segíti / Majd ki repíti*" sorait mintegy válasznak

tekinti Kazinczy e levélben tett ajánlatára („engedje-meg hogy a' Világ elébe én vezessem az Urat"), és – különböző verstani érvek mellett – ez alapján keltezi a verset. Annyi mindenesetre biztosan megállapítható, hogy Csokonai számára a Kazinczyval kialakítandó kapcsolat volt a legfontosabb, nemcsak a kezdő költőnek nélkülözhetetlen gyakorlati támogatás miatt, de – s legalább ilyen mértékben – a Kazinczy által fémjelzett ízlésirány élesztő-termékenyítő hatása által is.

Szövegkritika

A levél hátlapján, fejjel lefelé, Csokonai autográf megjegyzése olvasható: *Kazincy Fer. Úr. Regmetz. 1792.* Ugyanitt található két autográf verstöredék, a *Tunc etiam moreris?* és az *In Com[item] Pálffy* is (vö. Cs/ÖM. II. 470., 472. l.). A cím után választóvonal található.

3. K: *ésett* em.
15. K: *Bekeség* em.
19. K: *Mihálly male; bene Mihály.* Utólag betoldva a sorba, előtte: *<NB.>*.
20. K: *īmortalis [= immortalis]*
25. K: *okat* em.
48. K: *obsolēm [= obsoletum]*
49. K: *Idiotar̄ [= Idiotarum]*
53. K: *ejtszakák [= ejtszakának]*
62. K: *primum̄ [= primorum]*
64. K: *mért* em.
70. K: *éltéḳ* em.
71. K: *Lend [= Lenárd]*
77. K: A bekezdés előtt vízszintes választóvonal van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai 1792 nyarán küldte el bemutatkozó levelét Kazinczynak, mellékelve néhány költeményét (vö. erről Vargha:ArcV. 81. l., Szilágyi: CsMűv. 488–489. l.). Hogy melyek voltak ezek, arra nézve több meghatározási kísérlet is történt. Vargha Balázs az említett szavak alapján a következőket állapítja meg: „a *széjjel* és az *újj A Rózsa* című versben szerepel (ÖV. I. 34.), az előbbi *Az Ősz*-ben is (ÖV. I. 68.), a *tőlle A szerencse változó* című versben (ÖV. I. 13.), a *csendessen A békesség*-ben (ÖV. I. 66.), az *attya* a *Horváth Ádámhoz* címűben (ÖV. I. 131.). A többi szó nem fordul elő az ismert korai versekben, így föl kell tennünk, hogy elveszett versben vagy meglevő versek nem ismert változatában szerepeltek." Szauder József (275. l.) a *szóllani* és az *új* szavakat a *Hymnus* című Sander-fordításban egymás után következve találja meg, s erre hivatkozva

véli, hogy ez is a Kazinczyhoz küldött darabok között volt. Szilágyi Ferenc viszont nem tartja Csokonai műveinek a Sander-fordításokat (Szilágyi:CsMűv. 132–154. l.).

Az 1792 augusztusa előtti költemények vizsgálata alapján azonban nem látszik kikövetkeztethetőnek hozzávetőlegesen sem, hogy mely versekkel mutatkozott be Csokonai Kazinczynál. Egyrészt már az bizonytalanságot okoz, hogy igen kevés az autográf kézirat, aminek hiányában éppen a helyesírási sajátságok megítélése ütközik komoly nehézségekbe. Másrészt a versek az említett szavakat igen nagy számban, tehát az imént idézetteknél jóval többször tartalmazzák, de olyan rend nem figyelhető meg, mint amit Szauder József is próbált keresni, vagyis hogy Kazinczy lejegyzésének sorrendje megfelelne a szavak valamely versbéli előfordulási sorrendjének. (Persze lehet, hogy nem is volt ilyen rend.) Amit bizonyosan állíthatunk, az az, hogy a *Felvidúlást* és az *Egy kesergő magyart* ismerte Kazinczy, mert 1793. áprilisi levéltöredékében (ld. a 9. sz. levelet) le is másolta ezeket; az is biztos azonban, s éppen a bírált szavak alapján, hogy több vers volt a bemutatkozó levélhez mellékelve.

Kazinczy levele szemléletes bizonyítéka a küzdelemnek, amelyet az egységes helyesírási norma kialakításáért folytatott (a helyesírási jegyzetek leíró ismertetését ld. Pásztor Emil: *Kazinczy Ferenc és a magyar helyesírás* című tanulmányában, in *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, szerk. Kiss Jenő és Szűts László, Bp. 1991., 522–523., a cikk egésze: 520–524. l.). Hatása jelentős volt, ez Csokonai példáján is lemérhető, mint azt a költő helyesírásának fejlődését vizsgáló Juhász Géza és Szilágyi Ferenc kimutatta, éppen e levél tanulságainak a figyelembevételével (ld. Juhász 302–321. l., Cs/ÖM. I. 190–194. l.).

3. *pro* (lat.): helyett.
4. *vel* (lat.): vagy.
5. *suffixum, quod possessionem denotat* (lat.): toldalék, ami a birtokot jelöli.
6. *Euphonia* (lat.): jóhangzás.
8. *substantívum* (lat.): főnév.
8–9. *adjectivum* (lat.): melléknév.
16. *malè* (lat.): rosszul.
17. *ac si foret* (lat.): mintha lenne.
18. *Error calami* (lat.): tollhiba.
ergo (lat.): tehát.
non (lat.): nem.
19. *bene* (lat.): jól.
25. *non vero* (lat.): nem pedig.
27. *terminatio ja est mint* (lat.): *ja* végződés, úgy mint.
28. *hinc* (lat.): ezért.
28–29. *A' Museum Kiadói Rajnis ellen való bosszúságból*: arról a helyesírási vitáról van szó, amely az etimologizáló és a kiejtés

szerinti írásmód képviselői között bontakozott ki, s majd a következő század első éveiben a *jottista–ypszilonista* tollharcban tetőzött. A kiejtés szerinti (ypszilonista) írásmódot a kassai Magyar Museumot szerkesztő Baróti Szabó Dávid (1739–1819) és Batsányi János, majd később Verseghy Ferenc képviselte, míg a Barótival és az őt támogató Batsányival régóta vitázó (ld. prozódiai harc) Rájnis József (1741–1812), majd a Verseghyvel szembeszálló Révai Miklós (1750–1807) az etimologizáló (jottista) nézetet vallotta.

32. *arundo ejus* (lat.): nádja.
dat hoc (lat.): adja.
sinit (lat.): hagyja.

36. *derivatio* (lat.): származtatás

41. *dicitur quidem in Transylvania* (lat.): így mondják Erdélyben.

43. *pater ejus* (lat.): atyja.
Syncope (lat.): a hangsúlytalan magánhangzó kiesése szó belsejében.

45–46. *sed non fatyja, quia radix est fattyú non fatyú* (lat.): de nem fatyja, amelynek a gyökérszava fattyú nem fatyú.

48. *obsoletum* (lat.): elavult.

48–49. *ostendit etiam irrationabilem Idiotarum scribendi modum* (lat.): feltárja a tudatlanok írásának ésszerűtlen módját is.

52. *Ortographus* (lat.): helyesíró.

54–55. *Sed irrationabilis scribendi modus annos praescriptionis allegare non potest; usum nunquam gignit* (lat.): De az írás ésszerűtlen módja nem idézheti elő a kikötés (rendelkezés) éveit; gyakorlatot nem szül.

56. *debet esse* (lat.): kell lennie.

58. *intolerabile* (lat.): tűrhetetlen.

60. *in adverbiis* (lat.): határozószóban.
in adjectivis (lat.): melléknévben.

61–62. *Mihi, et quidem mihi tantum, vagy legalább mihi primorum* (lat.): Nekem és éppen nekem annyi, vagy legalább először nekem.

64. *propter Euphoniam* (lat.): a jóhangzás miatt.

65. *cum accentu supra* u *et simplici* j. (lat.): az *u* fölötti ékezettel és egy *j*-vel.
novus (lat.): új.

66. *sine accentu supra* u, *et duppl.* jj. (lat.): az *u* fölötti ékezet nélkül és két *j*-vel.

66–67. ujjom *digitus meus* (lat.): a én *ujjam* (kezemé)

67. *a' novus meus:* újom (lat.): valamely *új* dolgom.

70. *Cecei Lénárd* (1500 k.–1551 vége), 1534-től kassai várkapitány.

76. *Orpheus*: Kazinczy folyóirata (1790–1792).

80. *cadentiás prósa* (lat.): rímes próza.

81. *sermo merus* (lat.): merő beszéd.

83. *Helikoni Virágok*: *Heliconi Virágok. 1791 esztendőre szedte Kazinczy Ferentz Pozsonyban és Komáromban.* Versgyűjtemény volt, mely a folyóiratokban megjelent költeményekből válogatott. Csak egy kötete jelent meg, az itt említett második terv maradt.

2. Csokonai – Horváth Ádámnak *Debrecen, 1792. szeptember 14.*

Kézirata

MTAK. K 672/II. 36a–37b, autográf tisztázat, K 675 92b, autográf fogalmazvány.

Megjelenése

A költő mindvégig számon tartotta kiadandó versei között (ld. lajstromait az EK.-tól a Mfj.-ig), életében azonban nem jelent meg. A két részt külön közölte Toldy (721–723. és XIX. h.), a HG. (II. 17–20. és 324–325. l.), a FK. (485–487. és 430.). Az EPM.-ban csak az első rész jelent meg. Az ÖV., az ÖV^2., a MM. és a MM^2. egy műként adta közre (I. 57–60., ill. I. 51–54. l.), s így jelent meg a kritikai kiadás második verskötetében is (Cs/ÖM. II. 27–30. l.)

Keletkezése

A levélen olvasható dátumozással összhangban van a vers utolsó két sorának kronosztichonja, ha figyelembe vesszük az ott végrehajtott javítást (ld. a 120. sor jegyzetét), s majdnem megegyezik a közvetlenül ez előtt, a 118–119. sorban olvasható utalásból következő pontos időponttal: az őszi napéjegyenlőséget két héttel megelőzően, vagyis szeptember 9. körül írta a verset. Az eltérés nem számottevő, lehetséges, hogy a fogalmazás és a letisztázás idejére vall. (A pontosan meghatározható keletkezési időpont ellenére sokáig tévesen datálták a verses levelet, ami összefügghet a két rész külön műként való kezelésével, és a kronosztichon téves olvasatával is, de egészében mégis nehezen magyarázható a kézirat egyértelmű dátumának ismeretében. Minderről részletesen ld. Cs/ÖM. II. 311–316. l.)

További kérdéseket vet fel a 105. sor (*A' Kazintzy fávorával mennyél Horváth elébe*): vajon látta-e ezt a verset előzetesen Kazinczy, vagy csak

biztatta Csokonait; kapcsolatba hozható-e esetleg Kazinczy 1793. július 29-i levelének utóiratával: „Míg a' versek kinyomtatódnak, nem írna é az Ur valamit versben Horváth Ádám Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a' Gyűjteménybe?" (7. sz. levél, 27–29. sorok) A dátumok azonban kizárják ezt a közvetlen kapcsolatot, az azonban nem elképzelhetetlen, hogy Kazinczy előzetes véleményét kikérve fordult Horváth Ádámhoz Csokonai (vö. Cs/ÖM. II. 315. l.), s nem egyedül, hanem Nagy Sámuellel közösen: Horváth válaszversét egy Nagy Sámuelhez írott latin levélhez csatoltan küldte Debrecenbe, s ebben írja, hogy együtt vette a verset és Nagy Sámuel ugyancsak latin nyelvű levelét (ld. a következő levél jegyzeteiben). Ez is, mint a Kazinczyval való kapcsolatkeresés, az irodalmi életbe való bekapcsolódás határozott törekvésének a megnyilvánulása.

Szövegkritika

A kézirat két része, az 1–96. és a 97–120. sorok számos eltérést mutatnak. A nagyobb első rész tisztázat, míg a befejezés fogalmazvány. A tisztázatból szinte teljesen hiányoznak az írásjelek, alig található benne aposztrof az *a* névelő és az *s* kötőszó mellett, viszont meglehetős következetesen jelöli a magánhangzók hosszúságát. A fogalmazványt mindennek az ellenkezője jellemzi, s az íráskép egésze is különbözőséget sugall. Mindezek alapján a tisztázatot inkább másolatnak, a fogalmazványt ellenben bizonyosan autográfnak tekinthetjük (vö. Cs/ÖM. II. 311. l.).

48. K: *nè* Az ékezet tollhiba, em.
intsen Az utolsó betű *d*-ből jav.
62. K: *tanítjá* Az ékezet tollhiba, em.
73. K: *szájáb [= szájában]*
74. K: *éjtszakájáb [= éjtszakájába]*
77. K: *abrotsait* Az *n* hiányzik, em.
79. K: *<himzett> hinti a himzett*
88. K: *vigan* Olvhtl. szóból jav.
98. K: *gȳ [= nagy]*
99. K: *Uránia* Az *a* fölött áth. ékezet.
100. K: Fölötte áth. sor: *<Te is Muzsám szemed elött tartsd kinél vagy>*. Az áth. sor vége fölé betoldva: *a te*.
102. K: *<úgy> eggyé úgy* Az áth. szó fölé írva.
104. K: *Adam* em.
105. K: *mennyél<...>*
106. K: *Igy lessz <osztán> hogy a' kit <amannak> barátságāb [= barátságában]* em. A *barátja* az *<amannak>* fölé írva, a *b* olvhtl. betűből jav.
107. K: *tartja* A *ja ott*-ból jav.
110. K: *akármi <tsak> köszönetit*

111. K: *<ez bár vakmerőség> az egyenes szivü* Az áth. szavak fölé írva, előtte a *mondjad* második szótagja utólag betoldva.
114. K: *hol <a'> Tudományok*
116. K: *<tsak dobognak> lehellnek tüdöje* Az áth. szavak fölött betoldva, a *tüdöje tüdömnek*-ből jav.
117. K: *tiszteletöje* em.
's hive A *h* olvhtl. betűből jav., az *'s* utólag betoldva a szó elé.
118. K: *<Mikor> Két* Az első *a'* olvhtl. betűből jav.
119. K: *<setét> rövid* Az áth. szó fölé írva. Az *és é*-je utólagos betoldás.
120. K: ***a'** szöLLöInek* Az *I k*-ból jav., az ***a'*** a szótagszám miatt feleslegessé vált, de javítatlan maradt, em.
<szép> frIss Az áth. szó fölé írva. A sor első és utolsó betűje a lap sérülése miatt hiányzik, em.
121. K: *<sok> VIg* Az áth. szó fölé írva. A hiányzó sorvéget értelemszerűen pótoltuk. (Az utolsó két sor javításaira nézve vö. Cs/ÖM. II. 317. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai Horváth Ádámmal való kapcsolatának e levél a nyitánya. A még ismeretlen debreceni diák jelentkezik a már elismert tudós literátornál, karöltve barátjával, Nagy Sámuellel, ahogy azt kikövetkeztethetően Kazinczynál is tették. A válasz nem is várat sokáig magára, Horváth lelkes, rá jellemzően bőbeszédű episztolában fogadja el a felajánlott tiszteletteljes barátságot (ld. következő levelünket). Éppen egy évvel későbbről való kapcsolatuk következő fennmaradt dokumentuma, ugyancsak egy levélváltás. Pontosabban: Horváth Ádám válaszlevelét ismerjük 1793 őszéről (ld. 9. levelünket), Csokonai levele nem maradt fenn, csak Horváth válaszából gyanítható, hogy esetleg valamiféle kapcsolatban lehetett ez *Az én Életem* címen ismert elégiával. Harmadik levélváltásuk 1794 nyarán történt. A praeceptori munkájához (elveszett levelében) segítséget kérő Csokonai terjedelmes verstani tanulmányt kap válaszként Horváth Ádámtól. Ezt követően majd csak Csokonai dunántúli vándorlásainak idejéből tudunk kapcsolatukról, s ekkor már személyesen is találkoznak. Egyes vélemények (Vargha:ArcV. 139–143. l.; Laczkó András: *Pálóczi Horváth Ádám és Csokonai barátsága*, Somogy 1978., 3. sz., 92–93. l.) szerint már 1796 körül találkoztak, amikor Horváth még mindig Balatonfüreden élt, s ott, valamint szántódi birtokain gazdálkodott. Erre nézve azonban semmilyen adat nem maradt fenn, a feltevés alapjául szolgáló vers, *A füredi parton* sem ekkor, hanem 1798-ban keletkezett (Szilágyi:CsMűv. 319–324. l.). Az év végi pozsonyi országgyűlésen mindketten jelen voltak, de találkozásukról nem tudunk, bár e lehetőséget nem lehet kizárni. 1798-tól, Csokonai somogyi tartózkodásának idejétől kezdve azonban rendszeresen találkoztak. Kapcsolatuk utolsó fennmaradt dokumentuma 1799 karácsonyán történt levélváltá-

suk (ld. 50. és 51. levelünket, valamint a jegyzetbeli összefoglalást, Csokonai és Horváth Ádám kapcsolatának szakirodalmára nézve is).
(Magyarázatainkban támaszkodtunk a Cs/ÖM. II. jegyzeteire.)

6. *Érato*: a szerelmi költészet múzsája.
8. *Bernoulli*, Johann (1744–1807), svájci csillagász.
9. *Newton*, Sir Isaac (1634–1727), 1668-ban ő készítette az első tükrös távcsövet.
8–17. E sorok jellegzetesen a fiziko-teológia gondolatait és fogalmait használják, akárcsak *Az én Életem* (Cs/ÖM. II. 110–113. l.) című vers hasonló része, mely azonban már az e világképtől való távolodás jegyében született (vö. Debreczeni 162– 163. l.).
19. *Jaquet*: „valószínűleg Jacquet-Droz (Pierre) (1721–1790), svájci fizikus és mechanikus vagy pedig annak fia, Henri Louis (1752–1791), különféle önműködő szerkezetek készítője." (Cs/ÖM. II. 319. l.)
21. *ἕυρεκα* (gör.): 'Megvan!' – Arkhimédész (i. e. 287–212.) állítólag így kiáltott fel, mikor felfedezte a hidrosztatika alaptörvényét.
23. *Viéta*: François Viète (1540–1603), francia matematikus.
25. *A' Léleknek természetét magyarázgatja*: utalás Horváth Ádám *Psychologia* című művére (Pest, 1789), amelyről a válaszepisztolával együtt küldött, latin nyelvű, Nagy Sámuelhez szóló levélben is szó van (ld. következő levelünket).
Lock: John Locke (1632–1704), angol filozófus. A hivatkozás hátteréről ld. Cs/ÖM. II. 319. l.).
27. *Leibnitz*: Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), német filozófus, Horváth maga is említi *Psychologiá*jában.
Plátó: Platón (i. e. 427–347), Horváth Ádám több művében is hivatkozik rá (vö. Cs/ÖM. II. 319. l.).
30. *Eyler*: Leonhard Euler (1707–1783), svájci matematikus.
Kant, Immanuel (1724–1804), német filozófus.
34. *Homerusból*: utalás az *Iliász*ra.
35. *Akhillesnek a Fiáért Priamus hogy könyörög*: ld. *Iliász* XXIV. 486–506.
36. *Márónál*: Vergilius *Aeneis*ére történik utalás ebben a két sorban.
Dídó: Karthágó királynője, szerelmes lesz az udvarába vetődő Aeneasba, de az nem marad vele, így Dido öngyilkos lesz.
37. *Turnus*: a rutulusok királya, Aeneas ellenfele.
40. *Thaliának kebelében űlvén*: utalás Horváth drámairói tevékenységére (Thalia a vígjátékírás múzsája volt).
46. *Sofokles*: Szophoklész (i. e. 496–406).
47. *Lucretzius*: Lucretius Carus, Titus (i. e. 97k.–55), római filozófus, költő.

52. *Sexta domb*: a mai Poroszlai út környéki halom, utóbb, 1811-ben erről kapta nevét a Sesta-kert (vö. Zoltai lajos: *Debreceni Halmok, hegyek*, Debrecen 1938., 50. l.).

54. *Totzó*: Debrecen melletti patak, ma egy városrész névadója.

59. *Mikola*: Szilágyi Ferenc Mikola István rév-komáromi iskola-rektorral azonosítja, akinek 1792-ben, Komáromban jelent meg *Fordúló Föld vagy ollyan egynehány versek, mellyekben T. T. N. N. Pétzeli Jó'sef úrnak... Földből lett földnek, a földbe való vissza fordúlása rövideden elő-adódik* című könyve.
Codrus: Kiadásunk verseskötetében 'rossz költő, Vergilius irígye' meghatározás olvasható (vö. Cs/ÖM. II. 320. l.). Valószínűbb azonban, hogy itt is egy műre történik utalás, amit minden bizonnyal Johann Friedrich Cronegk (1731–1758) *Kodrus* című szomorújátékának egyik hasonló című korabeli fordításával azonosíthatunk. Bálintitt János (megh. 1784) fordítása 1784-ben Bécsben, Szrogh Sámuelé (1753–1829) 1792-ben Pesten jelent meg; inkább ez utóbbiról lehet szó, hiszen a jelen levél és Mikola említett fordítása is 1792-es.

63. *Scytha nyelven*: a szkíták iráni nyelvű ázsiai nomád népek voltak, a korban a magyarság ősei közé sorolták őket.

67. *Honor* (lat.): tisztelet.

68. *Hunyadi*: Horváth Ádám *Hunniás* című eposzára utal (Győr, 1787.).

74. *rövid Nyári éjtszaka*: utalás Horváth Ádám *Leg-rövidebb nyári éjtszaka* című tankölteményére (Pozsony 1791).

75. *Uránia*: a tudomány, főleg a csillagászat múzsája, Horváth fent említett munkája csillagászati témájú.

98. *Calliope*: az eposzköltés múzsája, utalás a *Hunniás*ra.
Thalia: a vígjáték, a színház múzsája, Horváth drámaírói próbálkozásaira utal (ld. az 5. és a 13. sz. levelek jegyzeteit).

114–115. A kollégiumban a tanítás nyelve az alapfokú képzésben 1797-ig, közép és felső fokon 1833-ig hivatalosan a latin volt, de a magyar nyelvűség fokozatosan így is terjedőben volt (vö. KollT. 165. l.).

3. Horváth Ádám – Csokonainak
Balatonfüred, 1792. október 30.

Kézirata

1. MTAK. K 3/55 (K_1).
2. Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtára. Holmi IV. 40–42. l. (K_2).

Megjelenése

Écsy Ö. István említi (Écsy:Holmi 52–53. l.), hogy elküldte a K_2 szövegét a Debreceni Képes Kalendáriumnak, de a lapban nem találtuk. Később a CsEml. (75–77. l.) és a Cs/ÖM. II. (321–323. l., a jegyzetek között) közölte, mindkettő a K_1 alapján.

Keletkezése

Válasz Csokonai 1792. szeptember 14-i keltezésű, ugyancsak verses levelére. Horváth ezt nem önállóan, hanem a feltehetőleg Nagy Sámuelhez írott latin nyelvű levélhez csatoltan küldte el (ld. alább). A keltezés a levél kéziratain egybehangzóan 1792. október 30., a vers maga tulajdonképpen arról szól, hogy miért csak ilyen késői a válasza, mi minden hátráltatta az eltelt időszakban. E jellegzetesen bőbeszédű alkalmi költemény végül a magyar nyelvűség eszméje jegyében fogadja barátjává az újonnan jelentkező költőtársat, ami Csokonai számára akkoriban, az irodalmi életbe való belépés küszöbén igen fontos volt.

Szövegkritika

A szövegváltozatok közül a K_2 tűnik az elsőnek. Horváth Ádám ezt ama kéziratos köteteinek egyikébe fogalmazta bele, amelyet elegyes írásainak összegyűjtésére is használt (ezek anyagából állította össze *Holmi* című köteteinek anyagát). A másik változattal összevetve ennek a javításait, látható, hogy a K_1-ben már eleve a K_2 javított alakja szerepel (pl. K_2 32. sor: *Hogy el vétve <hangoztassa> kettőztesse lantjával énekeit*; K_1: *Hogy el-véttve kettőztesse lantjával énekeit*). A K_1-ben csak másolási hibák javításait találjuk, elvétve. Ez lehet tehát a letisztázott és elküldött változat, így ezt választottuk alapszövegül. Az ékezethiányokat, amelyek az *A, á* és az *É, é* betűk esetében igen gyakoriak, csak rímhelyzetben pótoltuk.

1. K_2: ***Füred. 30^{a} 8br., ad honor[em] D. Csokonai Studiosi Debreczinensis***
11. K_2: ***S utat készíte***
15. K_2: ***S sűrű***
22. K_2: ***édes szőlő fürtjeit***
24. K_1: ***Egnek*** em.
34. K_2: *már* ***tsak nem*** *ki vetkezett*
40. K_2: *mivel* ***nekünk szegezte***
    K_1: *tsatornáját* em.
45. K_1: ***ezust*** em. A K_2-ben a *Febe* e szó előtt áll.
60. K_2: *'S* ***mikor éppen*** *Czinthus'*

65. K_1: ***Enek*** em.
66. K_2: *Úgy* ***tettzik***
93. K_2: ***addig némulva ülék***
K_1: ***alomba'*** em.
99. K_2: ***S már***
104. K_2: ***én pedig*** *meg-szóllalok*
107. K_2: *beszélhessek*
114. K_2: ***s*** *mond meg*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Horváth Ádám e Csokonaihoz szóló episztolát – mint említettük – egy másik, latin nyelvű levélhez csatoltan küldte el. Maga a levél azonban nem hozzá, hanem egy barátjához szólt, akit a legvalószínűbben Nagy Sámuellel azonosíthatunk. Kazinczy is együtt emlegette őket, ahányszor csak a debreceni kollégiumban tanuló ifjú híveiről esett szó (vö. KazLev. II. 297–298. l.), s ismeretes Nagy Sámuel lélektani érdeklődése is, ekkori fordításai, levélváltása Kazinczyval világosan vallanak erről (vö. KazLev. II. 331–338. l.; Szauder 274–279. l.). Nagyon valószínűnek látszik tehát az a feltételezés, hogy e kapcsolatfelvételt nyugtázó levél, melyben a legfőbb tárgy Horváth Ádám *Psychológiá*ja, Nagy Sámuelhez szólt. Az alábbiakban közöljük a levél eredeti szövegét és annak magyar fordítását, az olvashatatlan részek helyét kipontoztuk. Az olvasatot és a fordítást – Vargha Balázs előmunkálatainak felhasználásával – Tegyey Imre készítette.

Amice! Litteras Tuas 28vo 7br. anni habentis ad me datas, sed quum ego publicis aeque ac privatis [...] occupatus diu domo abesse debui non prius, quam hodie cum reditu perceptas, non mediocri cum gaudio legi; et invenio in illis laudes meas, huius studio trahimur omnes, invenio antiquos priscae latinitatis lepores, qui me, Hungaricae alias eloquentiae quamcumque deditum, nimirum quantum delectant, [... ...] erga homines litteratos [...], qui non solam spem nobis, viam non satis tritam hoc sit meritum in nostra Patria ingredientibus firmant, sed et dulce [... ...] solatium: Te olim et Tui similes ad maiorem Naturae eruditionis Culturam animosos Patriae iuventutis [... ...].

Psychologia mea, qua Debrecini vix in binis extat exemplaris nec apud nos in sufficienti repetitur copia: idem ego qui libelli, serti etiam huius Author fui. [... ... ...] et ergo, meum, nec cum sufficientibus Subsidiis, nec cum competenti, [... ... ...] et methodus scribendi desiderabat temporis mora [... ... ...] accepi sub manu responsum: ut aliquot pagellas mutem: hoc quidem ego non feci quum non esse censerem recti characteris, aliud sentire, aliud scribere: sed neque fui demum satis audax plura quam quineouenta imprimi facere exempla: falso haeriolatur tenue meum opus, nec publico plus, quam censoribus placiturum. – Erit fors aliquis, si opus profiturum esse puta-

bitur, qui cum majori copia denuo inprimi faciet: Ego interim hoc momento serviam Pestinum dispositiones, ut 50 exempla si qua adhoc extant Debrecinum transponantur.

In reliquo gratulor mihi, quod inter Vos, plures qui me libenter legunt et amant amicos invenerim pergite quaeso amare, – mutuum est quod datis, quum me diligitis. Amico Tuo Csokonai (amicus enim Tibi esse debet quum me ambo amatis) redde his, quos accludo versiculos. Eodem momento percepi versus Istius, quo Tuas literas, et en – instantaneo respondeo et persevero Tui,

amantissimus

Magyarul:

Barátom! Mivel [...] hivatalos és személyes elfoglaltságaim miatt kénytelen voltam távol lenni otthonomtól, nem előbb, csak visszatérésemkor, azaz ma kaptam meg folyó év szeptember 28-án hozzám küldött leveledet, s nem csekély örömmel olvastam benne dicsőítésemet; azért tölt el az öröm, mert leveledben megtalálom a régi latinság valamennyi elragadó értékét, melyek engem, akinek egyébként szívügyem a magyar ékesen szólás ápolása, módfelett gyönyörködtetnek, [... ... ...] az irodalommal foglalkozó emberek iránt [...], akik nemcsak reményünket erősítik meg, akik egy nem eléggé járt úton haladunk (ez érdem legyen hazánkban!), hanem édes vigasztalást is [... ...]: Ők voltak, akik szívvel-lélekkel iparkodtak, hogy téged, a hozzád hasonlókat és a haza egész ifjúságát a természettudományok elmélyültebb [... ...].

Pszichológia-könyvem, amelyből Debrecenben csak kettő található, nálam sincs meg nélkülözhető példányban. Nekem, aki a könyvnek és ennek az összeállításnak is szerzője voltam [... ... ...]. De mivel nem kaptam meg a várt támogatást, ami engem és művemet megilletett volna, [... ... ...] és a megírás módja haladékot kívánt, [... ... ...] azt a választ kaptam kézhez, hogy írjak át néhány oldalt. Erre azonban nem voltam hajlandó, mert úgy véltem: nem méltó egy erős jellemhez, hogy mást írjon, mint amit gondolt. Végül is nem volt elég bátorságom ahhoz, hogy többet nyomassak ötszáz példánynál. Egyesek tévesen jósolták szerény munkámról, hogy a közönségnek sem fog jobban tetszeni, mint a cenzoroknak. Ha a könyv újabb kiadása hasznosnak ígérkezik, akad talán valaki, aki mindjárt nagyobb példányszámban nyomatja ki. Közben én utasítást küldtem Pestre, hogy juttassanak el hozzád ötven példányt, mert nincs neked belőle.

Végezetül: szerencsésnek tartom magam, hogy olyan barátokra leltem bennetek, akik engem szívesen olvasnak, szeretnek: kérlek, továbbra is szeressetek. Én is szívből viszonzom baráti ragaszkodásotokat. Barátodnak, Csokonainak (mert hiszen nyilvánvaló, hogy te és ő barátok vagytok, hiszen mindketten szerettek engem) add át a mellékelt versecskét. Ugyanakkor kaptam meg az ő versét, amikor a te leveledet, amelyre íme, azonnal válaszolok is.

Maradok leghívebb barátod

7. *Skorpio*: csillagjegy (október 22.–november 21.).
11. *Boreas*: az északi szél.
12. *Bak*: csillagjegy (december 21.–január 20.).
13. *tsoprosan* (táj.): csoportosan, itt az erős havazásra utal.
18. *Hora*: „A' Hórák, vagy Orák a' Napnak (időnek) Nymphái." (Csokonai jegyzete az *Amaryllis*hez).
19. *Delusban a' Czintus' hegy*: Apollón isten Délosz szigetén, a Künthosz-hegy oldalában született.
21. *Apollót Szűzeivel*: a múzsákkal.
22. *Bachus*: Bakkhosz, Dionüszosz, a bor, a mámor istene.
28. *Junó Leányja*: Ekhó, akit – a mitológiai történet legelterjedtebb variánsa szerint – Júnó (Héra) büntetésből arra kárhoztatott, hogy mindig csak mások szavait ismételhesse; így lett a visszhang nimfája.
31. *Arion*: híres korinthoszi énekes, dalával elbűvölte az állatokat is. A mitológiai történet szerint kalózok tengerbe vetették, de a dalára odasereglő delfinek sértetlenül partra vitték. Arion volt Horváth Ádám szabadkőműves neve.
33. *Erató*: a szerelmi versköltés múzsája.
38. *Ammon*: az egyiptomi főisten, a görögök is tisztelték a Zeusszal azonosított, kosszarvúnak ábrázolt istent.
39. *Themis*: a törvényes világrend istennője.
41. *Triton*: félig ember, félig hal alakú tengeri isten, háromágú szigonnyal ábrázolták
42. *Czéres*: Démétér, a kenyér, a bő termés istennője.
Pomona: a gyümölcsfák istennője.
45. *Febe*: Phoibé ('hold'), titanisz, Apollón nagyanyja, Atlasszal a Hold uralkodója.
49. *Morfeus*: Morpheosz, az álom istene.
50. *Pegazus' vize*: Pegaszosz, a múzsák szárnyas lovának patkója nyomán források (Aganippé, Hippokréné) fakadtak a Helikon szent hegyén, ezekben fürdenek a múzsák.
59. *Fosforus*: „görögül Phos[p]horus, deákul Lucifer, magyarúl Hajnaltsillag." (Dorottya/j.)
64. *Hesperusok*: nimfák, Heszperosz leányai.
70. *Uranie*: a tudományok, főleg a csillagászat istennője.
75. *Calliope*: az eposzköltés múzsája.
76. *Athenéből*: utalás Debrecenre, a Kollégiumra.
77. *Fébus*: Phoibosz, Apollón másik neve (mint napisten).
79. *Thalia*: a vígjátékírás múzsája.
103. *ambrosia*: az istenek eledele.
118–121. Magyarul: „Az úrnak, Csokonai úrnak, teljes tisztelettel, Debrecenbe."

4. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
[?Regmec, 1793. április]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

KFEM. 379–381. l.; KazLev. II. 326–328. l.

Keletkezése

A levéltöredéket első kiadói kézirat alapján közölték és sorolták be a Csokonaihoz szóló levelek közé. A későbbi kiadások – az időközben elveszett kézirat hiányában – ezt követték. Újabban azonban Vargha Balázs megkérdőjelezte, hogy valóban Csokonaihoz szól-e a levél. Ezt ő is lehetségesnek tartja, „bár nem tudjuk elég erős okát adni, hogy mért írja le Kazinczy Csokonai számára az ő versét. Esetleg azt tehetjük fel, hogy Csokonainak az volt az egyetlen példánya, amit Kazinczynak küldött, ezért visszakérte, Kazinczy viszont eltette gyűjteményébe a kéziratot, s másolatban küldte vissza. A levél többi fennmaradt részében semmi sem mutat arra, hogy Csokonai a címzett, csupa semleges irodalmi újdonságról számol be Kazinczy. Azt viszont megint bajos lenne feltenni, hogy Csokonai verseit másvalakinek küldi el, anélkül, hogy szerzőjükről bármit is írna. A két verset nem címével, hanem a Csokonai-adta nótajelzéssel jelöli meg – ezt sem írná így, ha a levél idegennek szólna." (CsEml. 468. l.) Jóllehet valóban nem tudjuk, miért is küldte a levélben Kazinczy a Csokonai-verseket (a *Felvidúlás*t és az *Egy kesergő magyar*t) Csokonainak, ezt mégsem látjuk elégséges indoknak arra nézve, hogy kétségbe vonjuk Bajza és Toldy kiadásának hitelét. A levélben közölt irodalmi információk is leginkább egy frissen tájékozódni kezdő ember kérdéseire adott válaszoknak tűnnek, s hasonlítanak az 1793. július 29-i levél (7. sz.) híreire. A kassai Magyar Museum ügyében pedig még valamiféle folytonosságot is felfedezhetünk a levelek között: 1792-es levéltöredékében (1. sz.) maga Kazinczy említi, majd itt közli, hogy mennyi jelent meg belőle, júliusban pedig már a példányokat kérő Csokonainak válaszolja, hogy a betiltás miatt nem lehet hozzájutni egyhez sem. Csokonai kérdései egyébként az Orpheus I. kötetében, az 1. és 4. számban (80–89., 441–442. l.) közölt Literátori Tudósításokra vonatkozhattak, az ott említett szerzők és művek sorrendje is megyegyezik Kazinczy válaszainak sorrendjével (ld. mindezt részletesen Tárgyi és nyelvi magyarázatainkban).

További probléma a keletkezés pontos idejének meghatározása. Bajza és Toldy megállapítja: „A' levél azon helye, melly Horváth Ádám Holmiáról és Aszalay' Lessingjéről szól, azt 1793. költnek bizonyítja." Ezzel egyetértve további pontosításra is vállalkozhatunk. A Magyar Museum 8., utolsó száma 1793 januárjában jelent meg (MSajtó. 216–217. l.), következő levelében (1793. július 29., 7. sz.) Kazinczy már a betiltásról, zárlat alá vételről számol be, tehát e töredék mindenképpen a júliusi levél előtt keletkezett. Ezt erősíti meg a Verseghyre történő utalás is, aki – mint a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1792. december 7-én jelentette (ld. Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*, Bp. 1970., 370. l.) – „bizonyos okokra nézve" abbahagyta Millot-fordítását; nem szól a levél azonban a mintegy félévvel későbbi elítéltetéséről (vö. Császár Elemér: *Verseghy Ferenc élete és művei*, Bp. 1903. 85–110., különösen: 96–101. l.). A levél tehát 1793 első felében keletkezett, méghozzá legvalószínűbben áprilisban, amint az egy másik utalásból kikövetkeztethető. Kazinczy ekkoriban adta ki Bécsben Herder Paramythionjainak fordítását, egy kötetbe kötve Aszalay (Szabó) János (megh. 1796) Lessing-fordításával (vö. Cs/Széppr. 196–197. l.). Mint levelezéséből kiderül, január elején még a korrektúrával van elfoglalva (1793. január 5., KazLev. II. 286. l.), július 29-i levelében pedig már azt írja Csokonainak, hogy Nagy Gáborral küldött egy példányt belőle (7. sz., 24. sor). Közben azonban, Aranka Györgynek írott, április 4-i keltezésű levelében arról számol be, hogy „Hummel is leküldi Herdert. Ma újra írok neki, hogy igyekezzen a' Debr. Vásárra (ápr. 24-dikére) leküldeni." (KazLev. II. 290. l.) Ezzel teljesen egybevág az az állapot, amelyet e levél megfelelő részéből kivehetünk: „Az Aszalay Lesszing Meséit Bécsi nyomtatóm elkészítette, de még le nem jött a' munka." (68–69. sorok) A töredékben fennmaradt levél keltét ezek alapján nagy biztonsággal 1793 áprilisára tehetjük, annak is inkább az első felére.

Szövegkritika

A levél töredékesen maradt ránk. Az első kiadók, Bajza József és Toldy Ferenc a következő jegyzetet fűzték a levélhez: „Töredék, mellynek első 's végső levelei hiányzanak." Szövegközlésünk e kiadást követi.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *sermo pedester* (lat.): egyszerű, köznapi beszéd, ahogy Kazinczy mondja: „*piperétlen*"
4–5. *illiteratum plausum* (lat.): a műveletlenek elismerését.
5. *neque te ut miretur* (lat.): nem azért, hogy csodáljon téged. Az utalásokat nem sikerült azonosítani.

6–7. *Bartzafalvi Szabó Dávid ne legyen belőlem*: Barczafalvi Szabó Dávid (1752–1828) író, aki merész, gyakran erősen túlzó nyelvújító tevékenységéről vált hírhedtté. *Szigvart, klastromi történet* című 1787-es fordításáról Kazinczy lesújtó bírálatot tett közzé.

7. *A' Tudományok magyarúl* Barczafalvi Szabó Dávid 1792-ben, Pozsonyban kiadott munkája, amely a tudományos nyelv megújítására törekedett.

8–9. *Inaugurális oratió* (lat.): Beiktatási beszéd. Barczafalvi 1792. május 1-én foglalta el Sárospatakon a fizikai és matematikai tanszéket, ennek alkalmával hangzott el ez a beszéd, amelyet Kazinczy is hallhatott, s amely meg is jelent (*Dissertatio inauguralis multiplicibus scientiarum naturalium in omni vita utilitatibus*, Pozsony 1792.).

9. *meteoron*: égi tünemény, itt átvitt értelemben szerepel.

57. *B. Orczy Lőr.*: „Júliusnak 28-dikán meg-hala *B. Orczy Lőrintz* Úr, Generalis Fő-Strázsa Mester és a' Szent István Keresztes Rendjének Commendatora, 's 1785dig Abaúj-vármegyének Fő-Ispányja. Nem tagadta-meg ettől a' Szerencse semmi adományját. Születés; dúzs-gazdagság; a' Fejedelem és a Haza előtt való kedveltetés és forró szeretet; külső méltóságok, még pedig nem a' meg-aggott korban; a' leg-józanabb gondolkozás; a' Poézis; a' leg-érdemesebb emberek baráttsága, – tisztelete; 's nagyra jutott, nagyra nevekedő fiak' és Unokák' szemlélése – ki kíván ennyit? ezek vóltak azok, a' mik ennek a' Magyar Cincinnatusnak életét irígységre méltónak tették. – Verseiben Philosophiai nyúgodalom, buzgó Hazafiúság és nyájas szelídség lebeg. Ohajthatni hogy valaki Barátjai 's Teremtései közzűl keljen-fel, 's sírhalmára ditső sarampót emeljen." (Orpheus I. 81–82. l.) Báró Orczy Lőrinc (1718–1789) verseit valóban Révai Miklós adta ki, 1787-ben, Pozsonyban, *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől* címmel. Két évvel később ugyanott megjelentette Barcsay Ábrahámmal folytatott verses levelezését is, *Két nagyságos elménck költeményes szüleményei* címmel.

58. *Amalthaea*: „*Prof. Révai Miklós* Úr *Amalthea* nevezet alatt készít eggy Periodicus írást." (Orpheus I. 84. l.) Révai ilyen címen 1785-től tervezett folyóiratot, s még sokáig emlegette, de végül nem valósult meg (vö. Bánóczi József: *Révai Miklós élete és munkái*, Bp. 1879., 133–134. l.).

59. *Horváth Ádám Holmije*: „*Horváth Adám* Úr *Nyári éjtszakáit*, az az Versekbe foglaltt Magyar Astronomiát, *'s aprólékos Verseinek második darabját* készíti nyomtatás alá." (Orpheus I. 84. l.) Horváth Ádám vegyes tartalmú munkáit adta ki *Holmi* címen, több kötetben. Az első 1787-ben jelent meg Pesten, a második 1793-ban, Győrött, a harmadik 1792-ben,

ugyancsak Pesten. Itt a második kötetről van szó, ami azonban időben a harmadik után jelent meg.

59–62. „Kassai Nationalis Oskolabeli Királyi Inspector *Kazinczy Ferentz* Úr *Geszner Salamon írásainak fordítását* és *a' Klopstock Messziássának tíz első énekeit, Hamletet, Wielandnak Diógeneset* és a' Rousseau *Contrat Sociálját* készíti. A' Messzias elibe Berlíni Rézre-metsző Chodowiecki Dániel eggy Vignétet metsz, mellynek árra 14. arany." (Orpheus I. 85. l.)

Geszner Idylliumi: Salomon Gessner (1730–1788) svájci német író híres prózaidill-gyűjteményét Kazinczy fordította magyarra, s adta ki Kassán, de nem 1787-ben, hanem 1788-ban. A későbbiekben nem kevesebbszer mint tizenötször átdolgozta fordítását, majd valóban ismét közreadta.

61. *Klopstock Messiása*: Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803), német költő. *Messiás* című 20 énekes eposza a kor egyik jelentős hatású műve volt, Kazinczy maga is hozzálátott fordításához. Kis Jánoshoz szóló, 1793. július 27-i levelében arról számol be, hogy tíz énekkel prózai változatban elkészült, az elsőt pedig már jambusban is kidolgozta (KazLev. II. 298. l.). Részletei megjelentek a Magyar Museumban (I. kötet, 148–158., 255–265. l.), de végül nem készült el teljesen, s nem jelent meg (vö. Váczy János: *Kazinczy Ferencz fordításai*, Akadémiai értesítő 1914., 10. l.).

Rousseau Contr. sociálja: Kazinczy lefordította Rousseau *Társadalmi szerződését* (*Contrat social*), de nem adhatta ki. Kiadott viszont egy másik Rousseau-fordítást, *A' Törvényszabásról* címmel (Orpheus I. 90–99. l.), amire utóbb is büszkén hivatkozott (vö. KazLev. II. 52. l.).

62. *Darvas Tolvajai*: „*Darvas János* Úr Alpáron Abaúj Vármegyében, (Helytartói Consil. Darvas Ferentz Úrnak fia) *Schillernek Tolvajit* fordítja." (Orpheus I. 85. l.) Darvas János (megh. 1805.), Abaúj vármegyei főszolgabíró, lefordította Schiller *Haramiák* című drámáját (*A hegyi tolvajok*, Pest 1793). Az Orpheus már korábban közölt belőle részletet (II. 70–73. l.).

62–63. *Vályi*: „Miskóltzi Megyebeli Nationalis Oskolai Királyi Visitator *Wályi András* Úr *Korabinszkinak* Magyar Országot, Erdélyt és Croatiát illető *Geographiai Lexiconját* készíti." (Orpheus I. 85. l.) Vályi András (1764–1801) nyelvtanár, író. 1791-ben katolizált, így lehetett a pesti egyetem tanára (vö. bővebben Kazinczy Ferenc: *Magyar Pantheon*, kiad. Abafi Lajos, Bp. é. n. 304. l.).

Korabinszki: Korabinszky József Mátyás (1740–1811) nevezetes államismereti lexikonáról van szó (*Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*), amely 1786-ban jelent meg, Széchényi Ferenc segítségével. Csokonai maga is hivatkozik rá a *Dorottyá*hoz írott jegyzeteiben. Vályi András

később mégis hozzálátott a mű magyar nyelvre való átdolgozásához (*Magyar Országnak leírása*, 1796–1799), a könyv megvolt Csokonainak is (ld. 72. sz. levelünket).

64. *Gellei Úr*: „Jászberényi Prof. *Gellei Jósef* Úr Mendelssohn Mósesnek *Phaedonját* fordítja." (Orpheus I. 85. l.) Gelei József (1754–1838) jászberényi tanár, Campe *Az ifjabbik Robinson* című pedagógiai regényének fordítója (Pozsony, 1787). Kazinczy Moses Mendelssohn (1729–1786) *Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele...* című munkájára utal. Gelei lefordította a művet, de ez kéziratban maradt. 1793-ban viszont megjelent egy fordítása a *Phädon*nak, Pajor Gáspártól (*Fédon vagy A' lélek halhatatlanságáról*. Három beszélgetésekbe írta német nyelven Mendelsohn Moses. Magyarra fordíttatott eggy hazafi által. Pesten. 1793. 194.; Pajorra nézve ld. Szilágyi Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen 1998., 326–360. l.). Kazinczynak Mendelssohn művéhez való viszonyát Mezei Márta elemezte (*Kazinczy világnézeti problémái*, ItK 1987–88., 237– 270. l.).

64. *Vanier*: „Kassai Prof. *Szabó Dávid Úr* Vaniernek Paraszti Majorságát adja újjobban sajtó alá." (Orpheus I. 85. l.) Jacques Vanière (1664–1739) francia jezsuita latin nyelvű mezőgazdasági tankölteményének (*Praedium rusticum*) két fordítása is született: az első az erdélyi jezsuitától, Miháltz Istvántól (1779), a második Baróti Szabó Dávidtól, 1780-ban, hexameterben (*Paraszti majorság*). E munka újabb kiadásáról van itt szó; ez valóban ki is jött 1794-ben.

65. *Osszián*: „Kassai Cameralis Cancellista *Batsányi János* Úr *Osziánt* fordítja, 's hihető hogy nem sokára ki-bocsátja." (Orpheus I. 86. l.) Az ossziáni költemények fordítását Batsányi tervezte és kezdte el, e tervét – minden személyes viszályuk ellenére – Kazinczy is nagyra tartotta. A teljes fordítás egyébként soha nem készült el, noha egész életében dolgozott rajta, Kazinczy ellenben elvégezte a fordítást fogsága után.

66. *SzentJóbi Szabó László*: „Prof. *Szabó László Úr* Nagy Bányán, versekben fordította *Gellertnek Pantlikáját*. Talám belé fog mehetni eggyik darabjába Orpheusomnak. Horváth Ádám Úr megtóldotta azt eggy Dallal, a' régiek' Chórus formájára." (Orpheus I. 86–87. l.) Szentjóbi Szabó László (1767–1795) *Költeményes munkái*nak kötete valóban 1791 nyarán jelent meg, Pesten, benne *A' Pántlika* is. Horváth Ádám az említett toldást (a mű részletes bírálata kíséretében, többszöri megelőző levélváltás után) 1789. november 6-án levélben küldte el Kazinczyhoz (KazLev. I. 495–497. l.). Csokonai nagyra tartotta Szentjóbi énekeit, dicsérőleg szól róla a *Tempefői*ben.

67. „A' *Museumnak* már három darabja jött-ki 1788dikra. Kár, hogy olly késedelmesen követi eggyik darabja a' másikát,

mert az igen sok jó darabokat foglal magában, 's kivált Erdélyben nagy kedvességgel olvastatik." (Orpheus I. 89. l.) Végül egyik folyóiratból sem jelent meg több nyolc számnál.

68. *Aszalay Lesszing Meséi*: „*Aszalay János* Úr, a' Kassai Királyi Normalis Oskoláknak eggyik Tanítója, fordítja *Lessingnek Meséit*, és *Villaume* Úrnak *Logicáját*. A' Lessing Meséi a' magok' nemekben és azok előtt, a' kik a' simplex nagyot, (melly a' régi Görögök munkáit az újjabbakétól olly igen külömbözteti) a' haszontalan 's gyermeki tzifraságnál fellyebb betsűlni tudják, valóságos remekek; Villaume pedig eggy a' leg-hasznosabb munkák közzűl az elménck az igaz gondolkozáshoz szoktatásában." (Orpheus I. 441. l.) A szóban forgó könyv: *Lessingnek meséi három könyvben*. Aszalay János által. Bécsbenn Hummel Dávidnál. 1793. (ld. még a keletkezésről írottakat).

69. *Villaume*: Peter Villaume több kiadást megért munkájáról van szó: *Praktische Logik für junge Leute die nicht studiesen wollen*, Berlin-Libau 1787., majd Wien 1789., Libau 1794.).

69–70. „Eggy azon tiszteltt Hazafiak közzűl, a' kik a' leg-jobb darabokat nyújtották a' Magyar Museumba, *Millotnak közönséges Történeteit* fordítja Magyarra. Bár tsak végre valaki *Pálmának* Magyar Országi Históriáját adná-ki! Meg botsáthatatlan vétek hogy a' Heltai Gáspár Chroniconján kívűl más Magyarúl írtt Magyar Historiát nem mutathatunk még ekkoráig is." (Orpheus I. 441–442. l.) Verseghy Ferenc (1757–1822) hozzáfogott Millot világtörténetének lefordításához, az első két kötet meg is jelent 1790–91-ben (*A világnak közönséges történeti*, I–II.; vö. Penke Olga: *Millot abbé munkássága és világtörténetének magyarországi hatása*, ItK 1984., 90–108. l.). Ehhez azonban toldalékként tíz szabadszellemű értekezését csatolta (*A magyar fordítónak értekezései a legrégibb nemzetekről*), amelyek miatt konzervatív egyházi körök támadásokat intéztek ellene. Perbe is fogták: a könyvet a cenzúra betiltotta (a cenzori véleményt ld. *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból 1780–1867*, kiad. Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985., 97–103. l.), őt pedig papi áristomra ítélték, amelyet 1793 nyarán töltött le Nagyszombatban. Ezért állt el a mű további fordításától, amint azt a Hadi és Más Nevezetes Történetek – homályos megfogalmazásban – már 1792 decemberében jelentette.

5. Csokonai – a pesti magyar színtársulatnak *Debrecen, 1793. május 10.*

Kézirata

DIM. K. X. 75. 79. 1. Autográf tisztázat (K). (Korábban Bayer József tulajdona volt.)

Megjelenése

HG. II. 620. l.; MM. II. 777. l.; MM^2. II. 355. l.

Keletkezése

A levél címzettje név szerint nem azonosítható, lehet, hogy maga Csokonai sem személy szerint valakihez küldte, hanem csak a színtársulat vezetőihez. Annyi ugyanis a levél tartalmából bizonyos, hogy az 1792 májusától feloszlásáig, 1796 tavaszáig Pest-Budán működő első magyar színtársulat a címzett (a MSzT. fogalomhasználatát követjük). Valójában egy érdeklődő levélről van szó, amely a válasz nélkül maradt előző négy levélre sürgeti a feleletet. Hogy ne lássuk komolytalannak (vö. Sinkó 67–68. l.) Csokonai ajánlatát, amely 16 színdarab fordítását ígéri, tudnunk kell, hogy éppen abban az egy-két évben a magyar színház sorsa közüggyé vált. Felhívások jelentek meg, felszólítva a közönséget a társulat támogatására, anyagi segítséget éppúgy vártak, mint a színház játszható darabokkal való ellátásában való közreműködést (vö. minderről MSzT. 61–83. l.). Az egyik legnagyobb hatású röpirat 1792 novemberéből való, s feltehetően Kármán Józseftől származott (vö. Solt Andor: *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei*, Bp. 1970., 72–76. l.). Az írók körében nagy lett a felbuzdulás, köztudomású, hogy Kazinczy ekkoriban milyen sokat fordított, Péczeli József Racine-t és Shakespeare-t ígért, Horváth Ádám pedig heti egy darabot (vö. Kazinczy levele Szentmiklóssy Alajosnak, 1820. június 20., KazLev. XXIII. 279. l., és Tudományos Gyűjtemény 1822. II. kötet, 72– 73. l.), hogy csak azokat említsük, akikkel Csokonai kapcsolatban volt, illetve példájukkal hatottak rá. Nagyon valószínű tehát, hogy e levélbeli ismételt ajánlata, valamint ekkoriban nekilendülő fordítói tevékenysége összefüggésben állt a magyar játékszíni mozgalom nagy fellendülésével, a Kelemen László-féle első állandó pesti társulat működésével és a hozzá kötődő közéleti-irodalmi pezsgéssel (Cs/Színm. 1. 260–261. l.).

Kérdés persze, hogy volt-e foganatja leveleinek? E levélből ítélve nem sok, de más forrás alapján annyi azért bizonyítható, hogy levele(i) eljutott(ak) a színtársulathoz: Mérey Sándor (1779–1848) joghallgató, aki

maga is darabokat fordít, később (1811–1813) a pesti társulat vezetője (MSzT. 70., 130. l.), 1796-ban összeírta a társulat rendelkezésére álló darabokat (*Magyar Játékszini darabok lajstroma. A Magyar Forditók és Szerzők Neveik Rendgyében Három Szakaszokba osztva. Mérey által Pesten 1796.*; közli Bayer József: *A magyar drámairodalom története*, Bp. 1897. II. 409–426. l.), s e listán szerepel Csokonai neve is, a következő megjegyzéssel „A Játék magyar Czimje" rovatban: „valami 15 darabot fordított". Bayer a levél kapcsán felveti: „Mit értsünk a felküldött 16 Comoedia alatt, olyan műveket-e, melyeket ő maga ajánl lefordításra, vagy a melyeket maga már lefordított s most használatukra bocsátja? Nehéz eldönteni." Majd ezután a MMerk./j. alapján megállapítja, „ha 1794-ben csupán 10 játékot akar kiadni, egy évvel előbb nem lehet 16 készen." Ezt viszont Méreyre is hivatkozva kérdőjelezi meg: „Tehát mégis elküldhette azokat [t. a 16 fordítást], bár nyoma sincs, hogy bármelyiket is előadták volna." (Bayer i. m. I. 126. l.) Mérey Sándor listája véleményünk szerint éppen a MMerk./j.-ből levonható következtetést erősíti meg: az egyébként igen pontos lajstrom, amely a szerző és cím mellett legtöbbször az eredeti címet és szerzőt, valamint a darab „Milyenségé"-t (víg- vagy szomorújáték, a felvonások száma, nyomtatásban vagy kéziratban) is megnevezi, Csokonai nevénél mindössze a már idézett utalást tartalmazza – nemigen lehetett itt szó elküldött darabokról, legfeljebb egy felajánlásról. (Hasonló következtetésre jutott Kerényi Ferenc is, miután újabban előkerült műlajstromokon sem talált Csokonaira vonatkozó utalást; vö. *Az első magyar színtársulat könyvtárának története*, MKSz. 1974. 335. l.). A színtársulatnál így is nyilvántartották a költő ajánlkozását, még ha válaszukról nem is tudunk. (További kérdés még, hogy vajon valóban az általunk ismert eme egyetlen levél jutott-e el a címzettekhez; hiszen e kapcsolat minden egyéb nyoma elveszett, ez az egy dokumentum pedig éppen Debrecenben maradt fenn.)

Szövegkritika

A levél egy lap két oldalára van írva, az utóirat a hátoldalon, a levél befejezése mellett helyezkedik el. A levél a gyors megírás ellenére is lényegében javítás nélküli.

7. K: *Compáctor* Az *or* olvhtl. betűkből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Weingand Úr*: Johann Michael Weingand (1744–1802), pesti könyvárus (vö. Gazda István, *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Bp. 1988., 19–26. l.). Csokonaival való esetleges kapcsolatához vö. Cs/Színm. 1. 309. l.; ld. még a 94. levélben.

6. *Szőnyi Evang. Rector*: A Komárom melletti Szőny iskolája a debreceni kollégium partikulája volt (KollT. 806. l.), így kerülhetett a levél az ottani rektorhoz ('tanító'), aki ebben az időben az a Szokolai Benjámin volt, aki a Kollégium növendékeinek névsorában közvetlenül Csokonai előtt áll (Barkóczi II. 28. c. 1., 204. l.).
Evang.: evangélikus.

7. *Kiss István*: óbudai, majd pesti könyvkötő, aki könyvet is árult, sőt, néhányat ki is adott (vö. Gazda I., i. m. 32–33. l.).
Compáctor (lat., rég.): könyvkötő.

18–20. „A gyakorlatlanság miatt és a nagyszámú bemutató megtanulandó szövegmennyisége okán egyaránt ódzkodtak a verses darabok játszásától; Csokonai értesülése [...] helytálló volt." (MSzT. 73. l.)

6. Csokonai – Szilágyi Mihálynak
Debrecen, 1793. május 15.

Kézirata

DebrK. R 556. 4. 1a—2a. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először a HG. közölte (II. 620—622. l.), Szilágyi *Gáborhoz* szóló levélként; a MM. (II. 777–779. l.) és a MM^2. (II. 355–356. l.) már helyesen adta közre.

Keletkezése

A címzett személye magából a levélből nem derül ki, csak a hátlapon olvasható magyarázó jegyzésből (ld. alább). E szerint a címzett Szilágyi Mihály, s a feljegyzést unokaöccse készítette. A Voltaire-fordító Szilágyi Sámuelnek (1719–1785) négy fia volt, mint Kazinczynak a *Debreczeni Superintendens Piskárosi Szilágyi Sámuel' Élete* című cikkéből kiderül: „1. Sámuel, Lajosnak atyja, Bihar Várm. Táblabíró, Hegy-Köz-Pályiban, Bihar mellett; 2. Márton, Patakon Phys. és Math. tanító Prof. 3. Mihály, Mathematicus; 4. Gábor, Theol. Prof. Debreczenben". (Tudományos Gyűjtemény, 1820. VIII. 95. l.) A Hegyközpályiban elő Sámuel szintén literátus ember volt (vö. Cs/ÖM. II. 489–491. l.), Csokonai említi e levelében is; Gábor (megh. 1807.), a debreceni professzor, a költő kicsapatá-

sában játszott szerepéről ismeretes leginkább; Mihályról pedig azt tudjuk még, hogy Hegyközkovácsiban lakott és táblabíró volt (vö. KazLev. II. 479. l.). A feljegyzést Sámuel fia, Lajos készítette, az ő gyűjteményében maradt fenn a levél, sok egyéb írás mellett; e gyűjteményt Kazinczy is használhatta („Unokája, Bihar Várm Szolgabíró Tek. Szilágyi Lajos Úr, barátságosan közlé velem mind azon papirosokat, mellyek nagyatyjáról a' Superintendensről rá-maradtak").

Csokonainak Szilágyi Mihályhoz fűződő kapcsolatáról más biztos ismeretünk nincs (vö. még a 215. sz. levél 179–181. sorainak jegyzetét). Annyi azonban bizonyos, kiderül a levélből (ld. 6–9. sorok), hogy korábbról ismerték egymást, és viszonyuk jó volt. A találkozásra mindenképpen alkalmat jelenthetett a költő 1792-es karácsonyi legációja, mikor Hegyközkovácsiban járt (CsEml. 31. l.); talán esetleg éppen Szilágyi Mihálynál szállt meg. E legációnak verses nyoma is van, egy öt darabból álló rögtönzéssorozat, amelynek egyik darabja éppen a *Szilágyi* névre íródott (*Seu: Laurus ági*) – csak az nem dönthető el, hogy Mihályt vagy a közelben lakó Sámuelt értsük e néven (vö. Cs/ÖM. II. 490–491. l.). (A helyszín és az e levélből is érezhető barátságos kapcsolat, illetve már magának a kapcsolatnak a ténye, inkább Mihályt sejteti.)

Szövegkritika

Autográf tisztázat, kevés javítással, hátlapján (2b), idegen kéz írásával a következők olvashatók: „Csokonai Vitéz Mihálynak, Néhai Bátyám Szilágy Mihálynak irt levele Eredetibe / A' Nagy Atyám Id Szilágy Sámuel által frantziából fordított Voltér Henriássa eránt."; megint más kézzel: „Ttes Idősb Szilágyi Lajos úr által adott kézirat-gyűjteményből."

14. K: *eiusdemq. [= eiusdemque]*
22. K: *szivű <embernek> Censornak*
23. K: *Azt ki*-ből jav.
26. K: *Peleskei* A *l s-ből jav.*
29. K: *régi* Sor fölötti betoldás.
30. K: *azt* Az *az* olvhtl. betűkből jav.
33. K: *Superintendens* Az *up* olvhtl. betűkből jav.
40. K: *Henrikjék [= Henrikjének]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levél egy könyvre hívja fel a címzett figyelmét, méghozzá a személyes érintettség okán is: a nevezett könyv (ld. az 5. sort és jegyzetét) Szilágyi Mihály apjának legnevezetesebb munkáját támadja. Voltaire *Henriade* című eposzát ketten is lefordították az 1780-as évek végén, id. Péczeli József (1750–1792), a komáromi Mindenes Gyűjtemény (1789–

1792) szerkesztője (*Henriás*, Győr, 1786, 1790.) és id. Szilágyi Sámuel, a püspök (*Henriás*, Pozsony, 1789). A fordításoknak (és a nyomukban – elsősorban a Péczeli-féle változat nyomán – kibontakozó vitáknak) igen nagy hatásuk volt mind eszmeileg, a tolerancia-gondolat terjesztésében, mind stílustörténetileg, leginkább az ízléselvek konfrontálásában (vö. Némedi Lajos, *Adalék a XVIII. század magyar stílustörténetéhez*, Debrecen 1936. és Bíró Ferenc, *Pétzeli József*, ItK 1965., 405–432., 557–584. l. A Péczeli-féle fordításnak megszületett modern kritikai kiadása is: Pétzeli József: *Henriás*, kiad. Vörös Imre, Bp. 1996.). Csokonai igen nagyra tartotta Szilágyi Sámuel Voltaire-fordítását, a *Tempefői*ben Rozália ebből olvas fel Sertepertinek (Cs/Színm. 1. 15–16. l.).

2. *arra a' környékre*: Hegyközpályiba.
5. *pazérol* (táj.): pazarol.
14–16. A könyv (*Observationes criticae super Henriade Volteri.*, Pest 1793.) Pauler Tivadar vélekedése szerint a jezsuita Vajkovics Imre (1715–1798) műve (ld. *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*, Bp. 1878., 87. l., vö. Kosáry 402. l.).
19–20.. *Vagatur extra oleas* (lat.): az olajfa ligeten kívül csatangol, jelentése 'túlmegy a jóízlésen' lehet (Mezei Márta adata).
22. *praeiudicium* (lat.): előítélet.
24. *Nagy Fridrik*: II. Frigyes (1712–1786), felvilágosult uralkodó, itt Voltaire-rel való kapcsolatára (három évig élt udvarában) történik utalás.
25. *Benitzki Rythmusai*: Beniczky Péter (1603–1664), a magyar barokk irodalom XVIII. századig népszerű költője, itt a nem sokkal halála után megjelentett *Magyar Rhytmusok* (Nagyszombat 1664) című munkájára történik utalás.
26. *a' Peleskei Notárius versei*: Gvadányi József *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790) című nagy sikerű elbeszélő költeménye.
27. *Abstine sus, non tibi spiro!* (lat.): Maradj távol, disznó, nem neked élek.
28. *Apodosis* (gör.): magyarázat.
32. *Protestanticus Praedicans* (lat.): protestáns prédikátor.
33. *Superintendens* (lat., rég.): püspök.
34–35. *H. K. Pályi*: Hegyközpályi.
40–41. *sola salvifica* (lat.): egyedül üdvözítő (utalás IV. Henrik 1593-as katolizálására).
43. *Urnapi Váradi Vásárkor*: úrnapja a pünkösd utáni első vasárnapot (Szentháromság napját) követő csütörtök, 1793-ban május 30-ra esett.

7. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1793. július 29.

Kézirata

MTAK. K 3/63. (K)

Megjelenése

KFEM. 382–383. l.; KazLev. II. 303–304. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai elveszett levelére, amelyet Nagy Gábor vitt Kazinczyhoz. E látogatás, illetve az esetleg szóban elmondottak is motiválhatták Kazinczy válaszát. Annyi bizonyos, hogy más alkalommal is együtt emlékezett meg Csokonairól és Nagy Sámuelről (vö. Kis Jánosnak írott levelét, 1793. július 27., KazLev. II. 297.), s együtt szerepeltek a Magyar Hírmondó 1794. március 8-i tudósításában is, amelyről Szauder József épp az említett levéllel való hasonlósága miatt feltételezte, hogy Kazinczy műve; utóbb ezt Vargha Balázs és Szilágyi Ferenc cáfolták, de megengedve, hogy a szerző kapcsolatban lehetett Kazinczyval (Szauder József: *Csokonai, Kazinczy és a Magyar Hírmondó 1794. III. 8-i levele*, It 1959., 469–472.; vö. CsEml. 583–584. l. és Szilágyi:CsMűv. 133–134. l.).

Szövegkritika

A szövegben nem találunk javításokat, az utóirat a levél behajtott szélén, a címzés mellett, arra merőlegesen helyezkedik el. A címzés feletti részen fekete pecsét van, a lap beszakadt.

18. K: *epítés* em.
34. K: *Evangelicor. [= Evangelicorum]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levéllel leginkább a már fentebb említett párhuzamok okán foglalkozott a szakirodalom, valamint a levél végén olvasható ígéretet emelték ki Csokonai verseinek kinyomtatásáról (vö. Ferenczi 27–28. l., Szilágyi:CsMűv. 496. l.).

10–11. A kassai Magyar Museum elleni eljárást a II. kötet első számában közölt Batsányi-vers, *A franciaországi változásokra* váltotta ki 1792-ben, majd további kifogásolnivalókat is találtak a folyóirat publikációiban. A lap utolsó (8.) száma 1793 januárjában jelent meg (MSajtó. 216–217. l.), az ebből, valamint a korábbi számokból még fellelhető példányokat foglalták le a Helytartótanács utasítása értelmében a vármegyei hatóságok. Az eljárást augusztusban megszüntették, de Batsányi nem tudta folytatni a Magyar Museumot.

11. *seqvestrum* (lat.): letét.

14. Földi János 1788. november 12-én fejezte be orvosi tanulmányait Pesten, ezután Szatmárra, majd 1791 decemberében Hajdúhadházra került.

17–20. Révai Miklós (1750–1807), a klasszikus triász tagja, 1785-től 1794-ig elemi iskolai rajztanár volt Győrött.

19–20. A megelőző magyar szöveg latin fordításban.

21. *Szent Péter éneke*: ilyen című művet nem ismerünk. *Lőrinckor*: utalás az augusztus 10-i, Lőrinc-napi vásárra.

22. *nyomtatandó versek gyűjteménye*: Kazinczy 1792-es levelében (1. sz.) megígérte Csokonainak, hogy a *Helikoni virágok*ban kiadja a verseit. A költő össze is állított egy kötettervet, amely a VT.-vel lehet azonos (ld. Szilágyi:CsMűv. 476–499. l.).

24. *Herder*: *Herdernek Paramythionjai*. Általtette Kazinczy Ferenc. Széphalom. Széphalmy Vincénél. 1793. (Egybekötve Aszalay János Lessing-fordításával.)

25. *R.*: Regmec.

27–29. A Horváth Ádámnak írandó vers ügyéről ld. 2. és 9. sz. leveleink jegyzeteit.

30–34. Magyarul: „Újhelyről. Az úrnak, Csokonai Mihály úrnak, Debrecenbe, a Református Kollégiumban."

8. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
[Szikszó, 1793 ősze]

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 27/c. Autográf fogalmazvány, esetleg tisztázat (K). (Másolata ugyanitt, 37/2 jelzet alatt található.)

Megjelenése

Első közlése Jakab Elek nevéhez fűződik (Figyelő XVI. 1884., 6–8. l.). A KazLev. (II. 541–543. l.) 1802-ből, a HG. (II. 694–697. l.) 1801-ből keltezve adta ki. A MM. (II. 779–781. l.) és a MM^2. (II. 356-358. l.) már 1793-as dátummal közölte. A levél verses része megjelent a FK.-ban, az ÖV.-ben és az ÖV^2-ben, valamint a kritikai kiadásban, a versek között, *Trocheus lábakon* címmel (Cs/ÖM. II. 109–110. l.).

Keletkezése

Jakab Elek, Váczy János és a HG. szerkesztői – különösebb indoklás nélkül, de nyilván Csokonai ismert utazásaira gondolva – 1801–1803 körülre teszik e verses levél keletkezését, noha már Haraszti (33. l.) az 1793-as év eseményeinél tárgyalta. Kardos Albert, immár pontos filológiai vizsgálattal ez utóbbi keltezését erősítette meg (*Csokonai és Kazinczy*, Debreceni Képes Kalendárium 1925., 35–36. l. és főleg: *Mikor járt Csokonai „trocheus lábakon"?* Debreceni Szemle 1940., 198–200. l.). A bizonyítás lényege az volt, hogy a levélben felsorolt személyekről (Nagy Gábor, Nagy Sámuel, Teleky Sámuel, Szikszay József, ez utóbbira nézve ld. a 74. sor jegyzetében mondottakat) kimutatta, hogy csak 1793-ban viseltek olyan tisztségeket, amiket Csokonai is említ a levélben. Szilágyi Ferenc mindehhez hozzátette, hogy Martinovics Ignác álnéven írott röpirata, a Goráni-levél is 1793-ban keletkezett, s éppen ez év nyarán terjedt el az országban, Debrecenben különösen sok volt belőle (Cs/ÖM. II. 683. l.). Az az idő, amikor Kazinczy még nem ismerte, valószínűleg a röpirat terjedésének a kezdeti szakaszában lehetett. Továbbá megemlíti Szilágyi Ferenc azt is, hogy az olasz tanulására vonatkozó kitétel is az 1793-as évre utal. Ehhez hozzátehetjük még, hogy a levél szerint az akkoriban írott *Tempefői* és *Békaegérhartz* mellett latin fordításait szánta Kazinczy kezébe, márpedig 1793-tól előbb nagy számban olasz, majd francia és német fordításokat készített – ha későbbi a levél, nyilván már ezeket említette volna (Cs/Széppr. 234. l.).

A pontosabb keletkezési idő meghatározásához a támpontot Kazinczy 1793. július 29-i levele (7. sz.) jelenti: ekkor még nem ismerte Csokonait, viszont a jelen levél 74–75. sora már egy közös ebédről tesz említést. Szilágyi Ferenc – követve Kardos Albert vélekedését – augusztusra teszi e debreceni megismerkedést, majd nem sokkal ezutánra a levélben leírt Miskolc–Onga–Szikszó-utat, mivel a 32. sorban *„le tördeltt tengerik"*-et emleget a költő. Az egy hónapos szikszói várakozást is beleszámítva így szeptember végére teszi a vers keletkezését (Cs/ÖM. II. 685. l.). Hogy Csokonai miért várakozott tétlenül egy hónapig Szikszón, nem egészen világos (a levél alapján sem), de maga a tény kétségtelenné teszi, még ha útra kelésének idejét csak igen hozzávetőlegesen tudjuk is meghatározni, hogy a vers megírásakor már eléggé benne járhattak az őszben.

A vers terjedelme és kidolgozottsága alapján nem hisszük, hogy rögtönzésként született: az utóirat mentegetőzése (*Olly sietve...*) legfeljebb a vershez hozzáírt levélre vonatkozhat, vagy még inkább az egésznek a sietős letisztázására.

Szövegkritika

Bár Csokonai az utóiratban mentegetőzik a sietség okozta külalakbeli hiányosságokért, a levél egésze, de legalábbis a vers rendezett írásképet mutat, kevés javítással, ligaturás rövidítéssel.

12. K: *óh <Egek,> minő <nagy> keserve*
24. K: *Hegyek<et>*
27. K: *Banyák [= Banyának]*
30. K: *homályk [= homálynak]*
31. K: *az* A *z* aposztrofból jav.
f. [= fel]
33. K: *látni* A sor fölött betoldva.
Sz. [= Szent]
34. K: *juték* A *j f*-ből jav.
55. K: *Libror. [= Librorum]*
60. K: *Poétáva* em.
66. K: *a' Deákhoz* A sor fölött betoldva.
69–70. K: *és eggynéhány magam tsinálta nótákkal* Sor fölötti betoldás.
71. K: *md [= mind]*
74. K: *a' kik [= a' kinek]*
75. K: *Szikszón <.>*
78. K: *Úrk [= Úrnak]*
79. K: *n̄ [= nem]*
hn̄ [= hanem]
80. K: *Egekk [= Egeknek]*
81. K: A sajátkezű aláírás fölé idegen kéz bejegyezte: Csokonay.
83. K: *h [= hogy]*
84. K: *vō [= való]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Magyarázatainkban felhasználtuk Szilágyi Ferenc jegyzeteit a kritikai kiadás megfelelő kötetéből (Cs/ÖM. II. 686–688. l.).

15. *Nagy Sámuel*: Csokonai barátja, Kazinczy ekkoriban együtt emlegette őket, mint kollégiumi híveit.
27. *kotzik* (táj.): kuckó, zug.

33. *Kármel*: hegy Palesztinában, Illés próféta istenítéletének színhelye (Kir. 18. 21–40.)

35. *Klastrom* (rég.): kolostor, Csokonai a debreceni kollégiumot értette rajta.
Gvárdián (lat.): rendfőnök, a költő a kollégium szikszói házának gondnokára utal.

38. *szován* (táj.): szaván.

48. *Goráni*: Guiseppe Gorani (1744–1819) a francia Moniteur című hírlap forradalmi cikkírója volt. E néven írta Martinovics Ignác 1792-ben I. Ferenchez szóló röpiratát, amelyről itt szó van (a röpiratot közli Benda I. 814–834. l.; ld. még Szilágyi Ferenc tanulmányát, It 1973., 833–847. l.).
É-s vers: Varjas János (1721–1786) debreceni professzor csupa *e* hangból álló verséről van szó (*Megtért embernek énekje*), melyet Kazinczy 1808-ban ki is adott a *Magyar Régiségek és Ritkaságok*ban.

51. *Tractamentetske*: ez az írás ('kis értekezés') nem maradt fenn, annyit tudunk róla, amennyit Csokonai itt leír.

53. *Minós*: Minósz Zeusz és Európé fia, Kréta királya. Bölcsessége és igazságossága miatt halála után az alvilág három bírájának egyike lett.
Menippus: Menipposz (i. e. III. k.) görög filozófus, a cinikus iskola egyik első képviselője.
Mátyás Király (1443–1490).
Erasmus, Desiderius (1466–1536), németalföldi humanista író, tudós.
Voltaire, François-Marie Arouet (1694–1778).

54. *Domine Spectabilis* ('Tiszteletreméltó Uram'), korabeli megszólítást használ névként, egy alacsony, latinos jellegű nemesi műveltség jellemzéseként.
Pater (lat.): atya; szintén beszélő név.
Csajkos: csámpás (debreceni tájszó). A bolond szinonimájaként használta a költő a *D[ebreceni] Magyar Psyche* színműparódiájában (*A szeretet győzedelme a tanúltakon*) is.

55. *Librorum Revisor*: könyvvizsgáló, cenzor.

57. *Prókátor*: ügyvéd.
Blumauer, Aloys (1755–1798), osztrák költő, travesztált eposzai mintául szolgáltak Csokonai első próbálkozásaihoz a komikus eposz terén.

65. *Catullus*, Gaius Valerius (i. e. 87?—54?), római költő. Csokonai korai latin-fordításai közül (melyeket itt is emleget) mindössze egyetlen maradt fenn, Catullusból (*A' Vatsora. Fabullhoz*).
Tibullus, Albius (i. e. 55?–19?), római költő. Hogy Csokonai mit fordított tőle (s Propertiustól), nem tudjuk.

65–66. *Propertius*, Sextus Aurelius (i. e. 49?–15?), római elégiaköltő.

71. *Pervigilium Veneris*: II. sz. után keletkezett költemény, a szerelemről és a tavaszról szól (*Vénusz-virrasztás*).

73. Olasz nyelvtudására nézve ld. Cs/Széppr. 233–235. l.

74. *Szikszay Uram*: Kardos Albert Szikszai Józseffel azonosítja, aki – mint mondja – 1785–1795 között a kollégium diákja, ebben az időben „gazdája", vagyis oeconomusa, ami magas diáktisztség volt (vö. Kardos Albert: *Mikor járt Csokonai „trocheus lábakon"?* Debreceni Szemle 1940., 199–200. l.). Ebben az időben valóban tanult egy Szikszai József a kollégiumban, a későbbi szénior, aki azonban nem azonos Szikszai György debreceni lelkész József nevű fiával, mert az már 1789-ben elhagyta a kollégiumot (ld. erről részletesen a 25. sz. levél jegyzeteiben). Nem bizonyos azonban, hogy ezt a Szikszai Józsefet kell itt értenünk, ugyanis Szikszai György kisebb fia, Benjámin (1772–1828) ebben az időben volt a kollégium diákja, magas diáktisztségeket viselt, s adatunk van arra, hogy neki bizonyosan volt „kunyhó"-ja. A kollégium északi részén több kunyhó (tuguriola) állott, amely a tehetősebb tógátusoknak bizosított napközben nyugodtabb tanulási lehetőséget (vö. KollT. 368. l.). Egy 1798-as tűzkár-jegyzőkönyv alapján bizonyítható, hogy Szikszai Benjámin bérelt egy kunyhót (ld. Múzeumi Kurir 18. sz., Debrecen 1975., 24–27. l.). Szikszai 1788-ban subscribált, 1794-ben és 1796-ban praeceptor, 1798-ban a köztanítók praesese, közben volt könyvtáros is, 1799-ben hagyta el a kollégiumot, kabai lelkész lett (vö. ifj. Dr. Szabó Aladár: *Szikszai György élete és munkássága*, Theológiai Szemle 1927., 278–280. l.). Elképzelhető tehát, hogy Csokonai majdani préceptortársa a kérdéses időben (1793-ban) is rendelkezett kunyhóval, s hogy ekkoriban is viselt diáktisztséget (oeconomus), noha Nagy Sándor azt írja (Nagy S. 31–32. l.), hogy az oeconomus 1792-től kezdve nem a diákok közül került ki (a levél szövege azonban egyértelműen egy kunyhóval bíró, tehát diák „gazdára" utal).

76. *Teleky Sámuel*: 1786-ban subscribált a debreceni kollégiumban, Csokonai baráti körének tagja, később Hajdúszoboszlón rektor, majd Apotkán lelkész, 1835-ben halt meg (Barkóczi II. 28. c. 1., 200. l.).

80. *bodor* (táj.): viruló.

9. Horváth Ádám – Csokonainak
Balatonfüred, 1793. október 28.

Kézirata

Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium könyvtára. Holmi IV. 43–45. l. (K)

Megjelenése

Écsy Ö. István közölte forráskiadványában (Écsy:Holmi. 87–89. l).

Keletkezése

Válasz Csokonai verses levelére, amelyet Szilágyi Ferenc *Az én Életem* című verssel azonosít, pontosabban: a vers hitelességét, vagyis hogy Csokonai a szerzője, részben a Horváth Ádám e levelével meglévő összefüggések alapján bizonyítja (Cs/ÖM. II. 689–690. l.). Lehetségesnek tartja továbbá, hogy éppen e vers az, amely Kazinczy 1793. július 29-i levelének biztatására íródott (695. l.). Valóban feltűnő a kapcsolat Horváth Ádám versének kezdete („Te azon panaszolkodol elmés vers-soraidban, / Hogy korán hervad életed' virágja bánatidban") és *Az én Életem* egészének hangulata, de különösen e sorai között:

Ti tizen kilentz esztendők, életem esztendei!
Egy mást váltó siralmimnak ti hosszabb mértékei!
[...]
Míg tartott gyermekségemnek tizen két esztendeje,
Fonnyadt bimbót mutogatott tövisse közt vesszeje;
Már hét esztendőktől fogva virágzik ifjúságom,
De le-szakasztá a' bal sors nyílni kezdő virágom,
's Tette egy könny-hullatással tőltt pohárba; mellyben bár
Virágzik is: de lassanként fonnyad, és hervadoz már.

E vers azonban nem maradt fenn kéziratban, csak a Magyar Múzsából ismerjük, amelynek 1793. évi IV. füzetében jelent meg névtelenül, *Egy szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* címmel. E tény, valamint az, hogy a szöveg egyáltalán nem mutat episztolára valló sajátságokat, semmilyen megszólítás, Horváthra vonatkozó utalás nem fedezhető fel benne, mégis óvatosságra kell késztessen e költemény és a Horváth Ádám válaszát létrehívó verses levél azonosítása tekintetében. Azonosságukat feltételezve mindenesetre fel kell tételezzük azt is, hogy a vers nem önmaga alkotta a levelet, mint ahogy az egy évvel korábbi

episztola, hanem egy – feltehetően – prózai levél része, esetleg melléklete lehetett. Erre utalhat egyébként Horváth válaszának bevezető része: „inter reliqua prosa oratione scripta," amelyhez kapcsolódva, mintegy folytatólagosan kezdi a maga verses levelét („Te azon panaszolkodol"). Csokonai egyébként máskor is járt el úgy, hogy prózai levélben versre váltott, majd a verset utóbb kiemelve a levélből önálló műként lajstromozta, illetve ki is adta (ld. *Az Otahajta* című verset a Gáspár Pálhoz szóló 1795-ös levélben (21. sz.), hasonló a helyzet a Mátyási Józsefhez szóló verses levél (16. sz.) második részével, amelyet *A' semminél több valami* címen adott ki az AV.-ben, s talán a *Marosvásárhelyi gondolatok* is e sorba tartozik, csakúgy, mint az ismeretlenhez, feltehetően Schedius Lajoshoz szóló latin episztola, mely az *Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke* címet viseli, ld. 10. sz. levelünket). Lehetséges tehát, (de csak valószínűsíthető, nem bizonyítható), hogy a ma *Az én Életem* címen emlegetett költemény szövege a Horváth Ádámhoz 1793 szeptembere körül íródott levél része, vagy melléklete volt, s erre válaszul született Horváth jelen episztolája. Horváth egyébként Csokonai panaszaira reflektálva saját bajait írja meg: épp akkoriban jutott túl élete nehéz szakaszán, elvált feleségétől, majd új házasságot kötött.

Szövegkritika

Annak ellenére, hogy fogalmazvány, igen kevés a javítás. Az ékezetek, különösen az *é*, *É* betűk esetében gyakran hiányoznak, ezeket csak rímhelyzetben pótoltuk.

1. K: *Dn̄m. [= Dominem]*
6. K: A kérdőjel előtt vessző áll, elhagytuk.
16. K: *tudna* em.
30. K: *Euridicz**e**je* em.
40. K: A kérdőjel előtt vessző áll, elhagytuk.
89. K: *tsatolta* Mellette zárójelben: *kaptsolta*.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1–2. Magyarul: „Csokonai Mihály Úrnak, debreceni tanulónak, 1793. október 28."

3. Magyarul: „egyéb prózában írt szövegek között,"

16. *Egy-két Kazinczÿ alig van a' ki tudná kinomat*: Hogy Kazinczy tényleg tudott Horváth Ádám családi dolgairól, (s ezeket esetenként tovább is adta), bizonyítja Földi János Kazinczynak írott 1793. augusztus 12-i válasza: „Horváth Ádámról eggy Ujságot jelentettél a' minap, t. i. el-válása 's más házassága eránt; de a' melly legkevesebbé sem interesszál. Jelentsd

meg inkább azt, ha tudod, miért hogy most ő néki semmi híre nints? miért hallgattanak el munkái? vagy mit dolgozik?"

26–28. *Orfeus* és *Arion*: Kazinczy és Horváth szabadkőműves nevei.

30. *Orfeus* és *Euridice*: A mitológiai történetben Orfeusz, a legendás költő meghalt felesége, Eurüdiké után megy az alvilágba, hogy felhozza onnan, de – megszegve ígéretét – visszatekint az őt felfelé jövet követő Eurüdikére, s így végleg elveszti. Horváth Ádám saját magára és első feleségére, Oroszi Juliannára alkalmazza e történetet.

67. *Delfin*: a monda szerint Arión egy delfin mentette meg, mikor a tengerbe vettették.

68–85. „születtem 1760. Május 11-ikén Kömlődön, Komárom Várm. [...] 1782. El vettem Oroszi Juliánát, 's tőle 1793. épen születésem' napján, a' Szala Várm. Törvényszék előtt el váltam. (karon fogva vezette a' Sententia' hallására hitvesét, annak felolvastatása után ismét megkínálta jobbjával, 's csókkal vált-el tőle a' Bírák előtt). – Ugyanazon eszt. Septemb. 17-ikén el vettem Nádasdi Sárközy Justínát, 's 1808 Június 16-d. magános eggyezés mellett ettől is el különöztem." (*Horváth Ádám' Élete. tulajdon szavaival, Petri-Keresztúrban, Szala Vármegyében, 1818. Novemb. 5-dikén; de Jegyzésekkel és kibővítve*, Tudományos Gyűjtemény, 1822. II. kötet, 69. l.; vö. Kazinczy Ferenc: *Magyar Pantheon*, kiad. Abafi Lajos, Bp. é. n. 238. l.). Az új feleség Sárközy István somogy megyei alispán, Csokonai későbbi pártfogójának az unokahúga.

82. *Himen*: a házasság istene.

86. *Bika*: csillagkép (április 21.–május 20.); a *huszadik fogán forgott* megjelölés is május 11-re vonatkozik.

90. *Nősző* (rég.): egyik jelentésében 'házasuló'.

10. Csokonai – ismeretlennek
[Debrecen, 1793.]

Kézirata

MTAK. K 677. 73a–74a. Autográf fogalmazvány, esetleg tisztázat (K).

Megjelenése

HG. II. 383–384. l.; ÖV. II. 302–305. l., ÖV^2. 242–245. l.; MM. I. 840–843. l.; MM^2. I. 760–762. l.; Cs/ÖM. II. 67. l.

Keletkezése

Szilágyi Ferenc a szöveg kéziratbeli helyét figyelembe véve (az 1793-as kötetterv anyagában található) 1793-ból keltezi; címzettjéül pedig – „a vers latin nyelve alapján" – feltételesen Schedius Lajost nevezi meg, akihez 1795-ben levélben fordult Csokonai (Cs/ÖM. II. 502. l.). A vers, mint magyar címe is mutatja (*Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke*), levélrészlet volt, akárcsak *Az Otahajta* című vers a Gáspár Pálhoz írott, 1795. augusztus 18-i levélben (21. sz.).

Szövegkritika

A szöveg alig tartalmaz javítást, viszont az utolsó lapját később különböző feljegyzésekre használta Csokonai, így semmiképpen nem ez lehetett az elküldött kézirat. A magyar címet elhagytuk, mivel az nem lehetett az elküldött levél része.

13. K: *me <ego>* Az áth. szó fölé írva.
19. K: *ductibus <ex artibus>* Az áth. szavak fölé írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A disztichonos vers Tóth Béla prózafordításában, Borzsák István (ld. Cs/ÖM. II. 505. l.) és Tegyey Imre javításaival:

Már gyermekkoromban nyugalmukba vontak a Múzsák, s ez a foglalkozás máig vonz engem. S mihelyt Phoebus megöntözte arcomat a hippokrénéi forrásból bellerophoni nedvekkel, csak a Pindus csúcsai tetszettek nekem, csak a castaliai módra zengő sziklák. S bár a költészetben nem kaptam könnyű Múzsákat, sem a fegyveres Pallashoz méltó tetteket nem tudnám megénekelni, ragad mégis a szent völgyekbe és viruló ligetekbe Parnassus gerincén át egy lebírhatatlan vágy. A forrás itt mossa el sápasztó gondjaimat áttetsző vizével, s harsogó örömet zeng hangjával. Engem nem emelt a kegyes vének közé szalagdíszes fövegével a szent szószék, sem a jogtudósok fejedelmi tisztét nem irigylem, s nem törekszem nagy vagyonra. S nem töröm magam a paeoni tudományok után, hogy a heves láz töltse meg pénzeszacskómat. Sem eratosthenesi vonalakkal szerzett aranyra nem vágyom (még ha Phoebus kedvezne is). De még a mi korunkban is hangzik annak dicsérete, akinek szájából apollói dal szól, s közben – fázik. Nem ül könnyek és sóhajok között Caesar: rajta, ne gyámolítsd a szent férfikat, udvar! Hogyha Ennius a végzet folytán visszatérne korunkba, és látná, hogy a költőknek nincs semmi becsületük, inkább újból pithagorási páva akarna lenni, mint az, aki volt, a maeoniai öreg. A verseket úton-útfélen dicsérik, s aki verseket ír, az összekoldult javakon tengődik. Minthogy tehát nekem semmi

olyasmi nem tetszik, amit bőkezű elismeréssel méltányolnának és ami gazdagságot hozna számomra, csupán a Tempe aeoniai patakkal csörgedező völgyei gyönyörködtetnek, melyek azonban kincseket nem gyarapítanak számomra: látom, csak szegénységet szerzek magamnak kedves Múzsáimmal, számkivetett hajótöröttként Permessus vizében.

A soronkénti magyarázatok a Cs/ÖM. megfelelő helyén találhatók (II. 504–505. l.), itt nem ismételjük meg őket.

11. Csokonai – Nagy Gábornak *[Debrecen, 1794.]*

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 622. l.; MM. II. 782. l.; MM^2. II. 359. l.

Keletkezése

Nagy Gábor feljegyzése szerint (ld. alább) 1794-ben keletkezett, csakúgy mint párdarabja (ld. következő levelünket); nincs okunk ezt megkérdőjelezni, a levelek tárgyi vonatkozásaival ez összhangban áll. Domby Márton is megemlékezik a Csokonai körül kialakult önképzőkörszerű csoportról: „öszveállott eggynéhány talentomos barátjával, hogy eggymást köszörüljék, tökéletesítsék. [...] Megtanulván mindenik a reá kimért nyelvet, tudós újságot (*Litteratur Zeitung*) járattak. ebben látván az új könyveket rostálgattatni, s azoknak foglalatját előadatni: a jobbakat közönségesbe meghozatták, s az olvasásra annak adták ki magok közül, ki annak nyelvét értette. Így szabták ki mindenre az olvasnivalót. Amikor osztán valamelyik a maga könyvét elolvasta, s kisummázta; összegyűltek, s ezt a rövid summát egymás előtt elolvasták." (10. l.; vö. Haraszti 19. l.) A tárgyalt levélkék ennél lazább kötődésre, nagyobb önállóságra vallanak, de az kétségtelennek látszik, hogy valamiféle kapocs (korábban talán a Domby által leírt szorosabb formában) összefűzte Csokonait, Nagy Gábort és még néhány társukat, például a következő levél végén említett Nagy Sámuelt – erre utalhat ugyanott a *studium communio* kifejezés is.

Szövegkritika

Kisebb méretű cédulán található, melyre eredetileg egy könyv címe volt feljegyezve, a költő írásával: δ. *Christianae Sig. Iac. Baumgarten primae lineae breviarii Antiquitatum Christianarum*, Hal: 174?. 8. A címleírás fölött jobbra, lapszámként, ugyancsak Csokonai írásával: *37.* Hátoldalán, amely a 38. lapszámot viseli, másik feljegyzés: *4. Genealogia. Iac. Wilh. Imhossii notitia sacri Romani Germanici imperii Procerum. Tubingae. 1732. 1734. Partes II. Fol. Quam editionem procuravit Koelerus, qui etiam plerorumque Europae regnorum genealogiam contexuit. Antea ed. ibid. 1699. F.* A lap tetején, Nagy Gábor feljegyzése: „1794."

8. K: *Dr̄nak [= Doktornak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Nagy Gábor (1770–1861) ügyvéd, élete nagyobb részét Debrecenben töltötte, táblabíró lett, majd 1829-ben felköltözött Pestre. Kazinczy jogi ügyeit is ő intézte, a bizalmasa volt (ld. részletesen Kardos Albert: *Csokonai barátja, Nagy Gábor*, Debreceni Képes Kalendárium 1940., 55–60. l.). Csokonai legbensőbb barátainak egyike. Együtt tanultak a Kollégiumban, Nagy Gábor tagja volt a Csokonai pöreiben ítélkező sedesnek. Még a dunántúli vándorlások idejéről is maradt fenn adatunk találkozásukról, maga Nagy Gábor írja, hogy ő vitte kocsin Csokonait 1797 októberében Csákvárról Bicskére (ld. CsEml. 387. l.). Az utolsó években, mikor a költő is többnyire Debrecenben tartózkodott, ismét élénkebb volt a kapcsolatuk. Fennmaradt levelezésük, mely Csokonai 16, Nagy Gáborhoz szóló leveléből áll, nagyobb részben ebből az időből való (ismerteti őket Kardos A., i. m. 60–63. l.). Ezek a levelek többnyire írásos üzenetek holmi apró tárgyakban, amelyek miatt nem akarta személyesen felkeresni barátját, aki a Posta-ház udvarának végében lakott (a mai Piac, Szent Anna és Batthány utcák által határolt területen). Nagy Gábor egyetlen fennmaradt írásos üzenete Kazinczy egy levelén található (ld. 146. sz.), egyébként pedig Kazinczy is gyakran üzent Csokonainak Nagy Gábor útján. A költő nem őrizte meg a kapott levélkéket, nem úgy, mint barátja, aki gondosan feljegyezte rájuk még a kézhezvétel és a válasz időpontját is. Tényleg nem volt szükségük komolyabb írásos érintkezésre, hiszen személyesen mindent megbeszélhettek, így kapcsolatuk részleteiről ezekből nem sokat tudunk meg. Barátságuk mélységére vallanak azonban azok a levelek (22., 26., 72–73., 79. sz.), melyeket távollétében írt a költő: ezek legszemélyesebb vallomásai közé tartoznak.

1. *Eschenburg*: Csokonai egyik alapvető kézikönyve volt e költészettani példatár (Esch.), fordításai egy részének ebben

található meg a forrása, nagy mennyiségű kivonatot készített belőle (ld. MTAK. K 677., vö. Cs/ÖM. I. 138–142. l.). A szöveggyüjteményhez tartozott egy elméleti tanulmány is (*Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften*, Berlin 1783.), a szövegből nem dönthető el, melyikre utal a költő.

2. *Voltér 12, és 39d. Tónusát*: Szauder József (288–289. l.) – a Nagy Gáborhoz szóló másik levélben közölt lapszámok alapján (ld. következő levelünket) – azonosította a Csokonai által használt kiadást: *Oeuvres complètes de Voltaire*, À Basle, De l'Imprimerie de Jean-Jacques Tourneisen, 1784–1791, 71 kötet. (E kiadás ma is megtalálható a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában, jelzete: T 123.) A 12. kötet tartalma: *Discours en vers sur l'homme* (3–62. l.), *Le pour et le contre* (63–71. l.), *Poème sur la loi naturelle* (73–106. l.), *Poème sur le désastre de Lisbonne en 1755* (107–130. l.), *Le Temple du Gout* (131–198. l.), *Le Temple de l'Amitié* (199–206. l.), *Sur les événemens* [!] *de l'année 1744.* (207–212. l.), *Poème de Fontenoi* (213–240. l.), *Voyage à Berlin* (241–250. l.), *Précis de l'Ecclésiaste et du Cantique des cantiques* (251–282. l.; mint a következő, 12. sz. levélben írja a költő, ezt szóról szóra leírta, a lapalji textussal és jegyzetekkel együtt, az előbeszédek és ajánlások kivételével, amelyeknek lefordítására Nagy Gábort kérte meg), *La guerre civile de Genève* (283–345. l.), *La fête de bellebat* (347–391. l.), *L'hôte et l'hôtesse* (393–407. l.). A 39. kötet a *Dictionnaire philosophique* III. kötetét tartalmazza, a Ciel materiel címszótól az Enchantement címszóig (1–568. l.).

4. *Frantz Guarini*: Nem tudjuk pontosan, mely kiadásra vonatkozhat ez az utalás, valamint hogy miért olvasta volna Csokonai Guarinit franciául, mikor olaszul jobban tudott, s máskor mindig olasz nyelvű kiadásra utalt Guariniről szólván (ld. erről részletesen Cs/Széppr. 355–356. l.)

7. *Jones*: *Poeseos Asiaticae Commentariorum Libri Sex* cum appendice auctore Guilielmi Jones, Lipsia 1777. Jones nevezetes könyvének tulajdonképpen kivonata, illetve helyenként fordítása *Az ázsiai poézisről* címen ismert Csokonai-írás (vö. Képes Géza: *Háfiz és Csokonai*, Filológiai Közlöny 1964., 397–405. l., Szauder 354–367. l.); a kézirat egy jelentős része még ma is kiadatlan, kiadásunk zárókötetében kap majd helyet (vö. Fekete Csaba: *Csokonai tanulmányai*, StudLit. 1986., 79–88.). Jonest említi a költő *A' Tsókok*hoz készült vázlatfüzetében is (vö. Cs/Széppr. 354. l.).

8. *Museum*: a kassai Magyar Museumról van szó, kérte már Kazinczytól is, eredménytelenül (ld. a 7. sz. levelet).
Doktor: Földi János.

12. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1794.]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 622–623. l.; MM. II. 782. l.; MM^2. II. 359. l.

Keletkezése

Nem sokkal az előző, hasonló tárgyú cédula (11. sz.) után keletkezhetett. Nagy Gábor erre is feljegyezte az 1794-es dátumot.

Szövegkritika

A levél fölött Nagy Gábor más színű tintával írott jegyzése olvasható: „794"

5. K: *barátsagunk* em.
8. K: *Lettredu* A két szót különválasztottuk.
11. K: *van <?Poéta> Hafeznek*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1–2. *Cantique de Cantiques*: 'Énekek éneke', a költő által használt Voltaire-kiadásban (ld. az előző levelet) a 275–282. lapokon.

2. *Ecclesiaste*: 'Prédikátor könyve', a nevezett Voltaire-kiadásban a 257–267. lapokon.

3. *Textus*: beszéd, fejtegetés alapjául szolgáló (általában bibliai) szövegrész. Voltaire a versek alatt közölte a vonatkozó bibliai részt is.

6. *studium communénk*: ld. az előző levél jegyzetét.

8. *Epitre Dedicatoire p. 253.*: 'ajánlólevél' (a Nagy Frigyeshez szóló ajánlás a 253–254. lapokon található).
Avertissement p. 255. és 268.: 'előszó'. Az *Ecclesiaste* előszava a 255–256., a *Cantique de Cantiques* előszava a 268–269. lapokon található.

9. *Lettre du Traducteur du Cantique p. 270.*: 'a fordító levele' (a 270–274. lapokon).

12. *Jónesből két verse van Hafeznek*: az előző levélben is említett Jones-könyvben Háfiznak több verse megtalálható, Csokonai lejegyzése azonban – jóllehet Háfiz neve, utalással, oldalszámmal többször is szerepel a kéziratban (ld. pl. MTAK. K 677. 39a–40a, 48ab., ld. még MM^2. III. 510. l.) – nem maradt fenn, talán a kivonat kéziratkötegéből ma már hiányzó lapokon volt (vö. Fekete Csaba: *Csokonai tanulmányai*, StudLit. 1986., 82. l.).

13. *Daniel*: nem tudjuk, ki volt ő, talán egy szolgadiák.

15. *N. S.*: Nagy Sámuel.

13. Horváth Ádám – Csokonainak
[Balatonfüred], 1794. augusztus 13.

Kézirata

Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium. Holmi 50–57. l. (K).

Megjelenése

Kiadatlan. Écsy Ö. István nem közölte, minthogy „ennek teljes szövege megjelenik másutt" (Écsy:Holmi. 58. l.) Hogy hol, nem tudjuk, miként azt sem, hogy e megjegyzés mögött a kiadás szándékánál volt-e egyáltalán több. Utalt e levélre Laczkó András is (Laczkó András: *Pálóczi Horváth Ádám és Csokonai barátsága*, Somogy 1978., 3. sz., 92. l.). Jelenleg, közlésünkben, sajtó alatt van az ItK 1997. évfolyamában.

Keletkezése

Válasz Csokonai elveszett levelére, mely – mint itt a 2. sorban olvashatjuk – június 10-én kelt. Csokonai 1794. elején (vö. CsEml. 36–37. l. és Ferenczi 42. l.) lett a poétai osztály préceptora. Ezt követően fordult Horváth Ádámhoz, hogy – mint a válaszból kivehető – legyen segítségére a „költészettan" elvi kérdéseinek tanítási célú rendszerezésében. Erre a kérésre küldi Horváth e terjedelmes áttekintést, amely a kor legtöbb aktuális verstani kérdésében állást foglal.

Szövegkritika

A kézirat helyesírása, különösen a levél vége felé, erősen ingadozó, sok az ékezethiba; ezeket csak értelemzavaró esetben javítottuk.

18. K: *hozz**a*** em.
22. K: *mint* helyett ***mit*** szerepel, em.
32. K: *m**e**g* em.
51. K: ***az** belső* A *belsö* javítás eredménye (valószínűleg *erő*-ből), előtte a névelő (*az*) javítatlan maradt, em.
55. K: ***Hi*** Az eredeti szerint em.
63. K: *Eur**o**pa* Az időmérték szerint em.
72. K: *Pentameter* A hiányzó tárgyragot em.
102. K: *m**e**lly* em.
110. K: *még* A sor fölött van betoldva, a tinta elfolyt, így olvasata bizonytalan.
132. K: *m**a**r* em.
144. K: *de* Előtte zárójel kezdődik, amely azonban nem zárul be, elhagytuk.
146. K: *Positio* Bizonytalan olvasatú szó.
165. K: *m**a**r* em.
235. K: Az *i* pont mellett a lap szélen két szó áll: *tizet huszat*, ezeket nem tudjuk értelmesen a szövegbe illeszteni.
260. K: *ellenben,* ***d.*** A bekezdések sorrendjének megváltoztatását jelölő utólagos betoldás. A K-ban főszövegünk *d* és *e* jelű bekezdései fordított sorrendben következnek, e betoldás mellett jelöli ezt a *d e*-ből, az *e d*-ből való átjavítása is. A lap szélén e bekezdések mellett függőlegesen a következő – a szövegbe beilleszthetetlen – szavak olvashatók: *NB. mascula et feminae cadentia*, alatta:*2ª új modi cadentiák.*
267. K: *értettem* Az itt következő példák utólag betoldva a bekezdés végén, # jellel jelölve a helyes sorrendet.
269. K: ***E**nek* em.
275. K: szenve***d**tem* A mondat értelme, s az áth. előző változat (*tselekedtem – tselekettem*) szerint em.
279. K: *mell**ellé*** em.
281. K: *szyl**ába**val* A szó javításakor az ékezetek a helyükön maradtak, em.
288. K: ***Mag**yás* Nyilvánvaló elírás (a sor eleji *magyar* analógiájára), em.
345–346. K: *kevésbe* em.
373. K: *m**a**r* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Horváth Ádám itteni verstani összefoglalása lényegét tekintve megegyezik korábban, Péczeli Józseffel és Földi Jánossal folytatott hírlapi vitáiban kifejtett véleményével (vö. Magyar Hírmondó 1786. január 11. és február 1., ill. Magyar Músa 1787. április 11–18. és június 13–30.; vö. Péterffy Ida: *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás" előtt*, Bp. 1985., 177–182. és 187–190. l., valamint Kecskés András: *A magyar verselméleti gondolkodás története*, Bp. 1991., 150–158. és 162–168. l.). Horváth Ádám egyébként előszeretettel tért ki verstani kérdésekre más jellegű írásaiban is, pl. műveihez írott előszavaiban (*A leg-rövidebb nyári éjtszaka*, Pozsony 1791.; *Hol-mi II.*, Győr 1793.), levélváltásaiban pl. Kovács Ferenccel és Kazinczy Ferenccel, 1788-ban, ill. 1814-ben (Figyelő IV., 1878., 64–74., 138–150., 235–239. l.; KazLev. XI. 422., 449. l.), továbbá a *Magyar Arión* című, kéziratban maradt énekgyűjteményéhez írott előszavában és jegyzeteiben (MTAK. M. Ir. RUI 8-r 48. és OSzK. Oct. Hung. 587.; vö. Kecskés A., i. m. 416. l.).

Horváth e levelének igazi érdekessége az, hogy fény derít Csokonai poétikai-verstani tájékozódásának egy új forrására is. Már Orosz László megállapította: „Költészetében [t.i. a Csokonaiéban] viszonylag egyenletes a megoszlás a három verselési rendszer között. Eredményei Földivel is, Pálóczi Horváthtal is rokonítják. Verstani tanulmányának a Földiétől való függését Beke Albert tisztázta." (*A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*, Bp. 1980., 63. l.; vö. Beke Albert: *Földi és Csokonai verselmélete*, ItK 1955., 62–75. l.) Ehhez most hozzátehetjük, hogy Csokonai verstani gondolkodása nemcsak rokon a Horváth Ádáméval, de részben abból is táplálkozik.

5–6. *Poëseos Praeceptor*: a poétai osztály (diák)tanítója. A Kollégiumban a négy professzor mellett felsőbb éves diákok mint köztanítók (publicus praeceptor) tanították az alsóbb osztályokat, Csokonai 1794 elején lett praeceptor.

8. *Apolló*: a költészet istene.

8–9. *Nálatok talán most is a' Deák Poësis uralkodik*: utalás az oktatási rendre, amelynek értelmében a latin auktorok ismeretében, latin nyelven tanultak verselni a kisdiákok (1770-től azonban már magyar nyelvű versgyakorlatok is készültek a latin nyelvűek mellett). Kölcsey Ferenc így ír erről híres Csokonai-bírálatában: „Azon mód, mellyel iskoláinkban a poésist tanítják, nem az aesthetikusoknak módja, hanem kulcs a deák literatúrára, s főképpen a metrikának ismeretére; azonban mégis elégséges, hogy a netalán még szunnyadozó poétai geniust felébressze, s római példák szerint vezesse." (*Kölcsey Ferencz minden munkái*, kiad. Toldy Ferenc, Pesten 1860., IV. 8. l.)

17. *Poëtica Classis*: poétai osztály.

25. *Versegit nevethetem*: Verseghy Ferenc az 1790-es évek elejére az időmértékes verselés egyedül üdvözítő voltának lelkes propagátora lett tanulmányaiban (*A musikáról*, Magyar Museum II. 202–216., 321–326.; *Mi a poézis? és ki az igaz poéta?*, Buda 1793.).

26. *cadentia* (lat.): rím.

29–30. *hang mértékes vers*: időmértékes vers.

33–34. *a' Poësist valósággal az éneklés szülte*: a kor – német poétikai-esztétikai munkák (elsősorban Sulzer) nyomán is – általánosan elfogadott tétele, megtalálható pl. Révai Miklósnál, Földi Jánosnál, Verseghy Ferencnél és Csokonainál is.

35. *tactus* (lat.): ütem.
hangzat: hangzás.

38. *Syllaba* (lat.): szótag.

39. *quantitas* (lat.): a szótag hosszúsága (ill. rövidsége).

46. *cezura, caesura* (lat.): metszet.

50. *numerus* (lat.): hangmérték.

53. A Vergilius-idézet helye: *Aeneis* II. 54. *„És ha helyén az eszünk, ha az ég végzése nem ámít,* / argosi búvóhelyre vasunk lecsap és, lehet, akkor / Trója, te most állnál, Priamus magas orma virulnál!" (II. 54–57.)

54. *pes* (lat.): versláb.

55. A Vergilius-idézet helye: *Aeneis* I. 17. „Ezt Júnó, mondják, a világ valamennyi helyénél: / többre becsülte Samosnál is; szekerét, hadi vértjét / *itt tartotta s igen vágyott már akkor az úrnő* – / végzete tűrje csak – ezt tenné meg a népek urává." (I. 15–18.)

62–63. *Nemzetek' Annyának / Kit egész Európa tsudának*: az idézet forrását nem sikerült azonosítanunk.

65–66. *Virg. Eneissének elejen mindjárt, Arma virumque cano*: az *Aeneis* kezdőszavai („Fegyvert s vitézt énekelek...").

68. *Oratio* (lat.): beszéd, vagyis nem énekelt költemény, szövegvers.

71–72. *Heu mihi quod Domino / non licet ire Tuo* (lat.): „Jajj, hogy nekem, a te uradnak, nem szabad mennem".

72. *Scandál*: ütemez (időmértékes verset).

77. *longa* (lat.): hosszú.
nisi per abusum vel licentiam abbrevietur (lat.): kivéve, ha hibás használat vagy szabadosság révén megrövidül.

78. *Ovid.*: Ovidius (i. e. 43.–17.).

79. *trisilabum* (lat.): három szótagos.

87. *Asclep. Alcaic.*: asclepiadeum, alcaicum ('aszklepiadészi, alkájoszi strófa').

92. *periodice* (lat.): ismétlődően.

93. *sententia* (lat.): mondat.

94. *elocutio* (lat.): kifejezés.

96–97. *Heroicum Carmen* (lat.): hősi ének.
97. *applical* (lat.): alkalmaz.
99. *Aria*: dallam.
101–102. *illud Faludianum* (lat.): az a Faluditól származó (verssor). Faludi Ferenc *Phyllis* című versének kezdő sorát idézi Horváth (az első szakasz a következőképpen hangzik: „Phyllis nyugszik, mély álomban / A szép Phyllis elmerült. / Íme Ámor jött azomban; / Loppal óldalához ült." A Faludi-verset Horváth beillesztette az *Ötödfélszáz énekek*be (kiad. Bartha Dénes és Kiss József, Bp. 1953., 248. l.), ahol egyébként megtalálható az ugyanerre a dallamra írott *Tihan siratja az apáturát* című vers is (uo. 308–309. l.), amely először a Magyar Múzsában (1787., 416–417. l.), majd a Holmi II. kötetében (Győr 1792., 269–271. l.) jelent meg „Nota: Fillisz nyúgszik mélly álomban" nótajelzéssel (vö. Péterffy Ida: *Levelek Szántódról*, Szántódpuszta 1984., 14–18., 22. l.).
103. *Historica Narratio* (lat.): történeti elbeszélés.
104–105. *usúrpal* (lat., rég.): szokásba vesz, alkalmaz.
110. *seculum* (lat.): század.
111. *aurea aetas* (lat.): aranykor.
115. *Carmen* (lat.): énekelt vers.
116. *Ligata Oratio* (lat.): kötött, verses beszéd, szövegvers.
124. *proprium* (lat.): sajátosság, jellemző.
126. *admittál* (lat.): megenged.
127. *Oratiót redoleál* (lat.): szónoki beszéd íze van.
133–134. „A magyar 12 szótagos sornak az aszklepiádészivel való rokonságát Gyöngyössi János is megpendítette." (Orosz L., i. m. 60. l.)
135–136. Horváth saját 15 szótagos sorainak trochaikus megmértékelését talán Földi korábbi bírálata nyomán vetette fel (vö. Orosz L., i. m. 60. l.).
137. *ambagini narrationibus* (lat.): talán annyit tesz: 'valamely rejtélyes oknál fogva' (az *ambagini* az *ambago* szó dativusa: 'rejtélyességnek').
146. *Positio* (lat.): hangtorlat, a szótag magánhangzóját követő mássalhangzók száma.
szájtáttás vagy *szó nyújtás* (212. sor): a magánhangzó hosszúsága.
171. *pronuntiál* (lat.): kiejt.
172. *vocalis* (lat.): magánhangzó.
consonans (lat.): mássalhangzó.
173. *accentus* (lat.): a magánhangzó hosszúságát jelölő ékezet.
175. *brevis* (lat.): rövid.
178. *muta*: zárhang.
liquida: folyékony hang (l, r).

185–186. *artificialis positio*: a szó végi és a következő szó eleji mássalhangzó hangtorlódása.
190. *communis* (lat.): közös.
192. *Adonicus*: adoniszi sor (egy daktilus és egy spondeus), amely egyben a hexameter vége is.
200. *prima* (lat.): elöl.
203. *rantas*: aposztróf.
210. *anceps* (lat.): kettős, ingadozó.
211. *idem de* (lat.): ugyanúgy.
224. *elisio* (lat.): hangkivetés.
229. *elidal* (lat.): kivet.
235. *Dialectus* (lat.): nyelvjárás.
240. *posterior* (lat.): hátul.
252. *excipe monosyllaba* (lat.): kivéve az egyszótagú (rímet).
265. *eadem parte orationis* (lat.): a beszéd ugyanazon részeiből.
266–267. *verbum, nomen, adverbium, pronomen* (lat.): ige, névszó, határozószó, névmás.
269. *Casus, Numerus, Tempus* (lat.): (nyelvtani) eset, szám, idő.
282–283. *Ditső tetteiért Mars maga vinné be...*: az idézet forrását nem sikerült azonosítani.
287. *Hunnias*: Horváth Ádám Hunyadi Jánosról írott eposza (Győr 1787.).
288–289. Az idézett két sor a 193. lapon található (a *meg* helyett itt *szép* áll). Ez, valamint a 291–292. és a 321–322. sorokban található idézetek hasonló fejtegetés példájaként (csak fordított sorrendben) szerepelnek a *Leg-rövidebb nyári éjtszaka* című tanköltemény bevezetőjében is (*Némelly előre szükséges Jegyzések*, IX. l.). Az előbbi valószínűleg nem a *Hunniás*ból, az utóbbi pedig feltehetően nem is Horváthtól való.
304–305. *El-temetém...*: az idézet forrását nem sikerült azonosítani.
316. *Nyari ejtszakám: Leg-rövidebb nyári éjtszaka* (Pozsony 1791.) című tankölteményére céloz. Az utolsó lapokon (89–92.) valóban gyakran vannak rímek a sorokon belül is.
323. *narratíva Poësi*: elbeszélő költészet.
330–331. *tüz nélkül még a' szép eszü Poëta sem ér semmit is*: a kor esztétikai irodalmának közhelye a poézis és a verscsinálás megkülönböztetése.
332. *odiosa materia* (lat.): kellemetlen, alkalmatlan tárgy, anyag.
344. *Scientificum* (lat.): tankölteményt ért rajta.
348–349. *én egy Tragoediat irtam*: a *Fogoly Hunyady*ra utal, amely a Holmi III. kötetében jelent meg (Pest 1792., Folytatás 20–87. l.; vö. Bayer József: *A magyar drámairodalom története*, Bp. 1899., I. 284. l.).
358. *ex arte* (lat.): művészetből.
358–359. *Oralis musika*: ének.
359. *Clavicordium* (lat.): hangszer, a zongora őse.

362–363. A református kollégiumi énekkultúrában a diákok viszonylagos zenei képzetlensége miatt leegyszerűsített, a kórusénekelés céljaira alakított kottázási gyakorlat létezett: „A melodiáriumok sajátossága az úgynevezett kóruspartitúra rendszerű feljegyzés: a szólamok egy vonalrendszerben, egymás alatt állnak, kezdetleges partitúra formájában. A közös vonalrendszer a debreceni forrásokban kilenc vonalból áll, míg a pataki források 7–8, sőt 10–11 soros vonalrendszert is alkalmaznak. Az egyes szólamokat különböző formájú jelekkel jegyzik; a vezető cantus firmus dallamot hordozó tenor jele mindenütt üres (kitöltetlen) rombus. Ritmust a kóruspartitúrák egyáltalán nem jeleznek" (Bartha Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai*, Bp. 1935., 16. l., a melodiáriumok hangjegyírásáról részletesen ld. 25–29. l.).

367–368. *Születtem hétszáz hatvanban*: Horváth verses önéletrajza (ld. *Ötödfélszáz énekek*, i. m. 310–312. l.). Először a Holmi I. kötetében jelent meg *Ének egy Ifjúnak szerentsétlen életéről* címmel (Pest 1788., 191–195. l.).

371. *Pápista*: katolikus. Az említett vers: *A franc király requiemje* (ld. *Ötödfélszáz énekek*, i. m. 143–144. l., kottával).

14. Csokonai – Szilágyi Gábornak *[Debrecen, 1794. december 7.]*

Kézirata

A Debreceni Református Kollégium Levéltára, II. 10. a. (Acta sedis scholasticae iudicaria), 9. kötet (1793–1794), 148–149. l. Másolat (K).

Megjelenése

Először Sárváry Pál (Kisfaludy Társaság Évlapjai, VI. kötet, 1846., 400–401. l.), majd Csűrös Ferenc (ItK 1905., 456–457. l.) és Vargha Balázs (CsEml. 55–57. l.) adta ki Csokonai első kollégiumi pörének anyaga között. A levelet magában közölte a HG. (II. 583–584. l.), a MM. (II. 788–789. l.) és a MM^2. (II. 363–364. l.).

Keletkezése

A gúnyos hangú levél keletkezésének körülményeit, további sorsát az iskolai sedes jegyzőkönyvéből meglehetős pontossággal ismerjük. Cso-

konait első kollégiumi pörében december hatodikán elmarasztalták, és büntetésül a rangsorban négy tanulóval hátrább tették, mert mint préceptor elmulasztotta a nyilvános istentiszteleteket, kilenc óra után is az osztályban maradt, tanítványaival időnként ott éjszakázva, ittak, dohányoztak, mulatoztak (ld. CsEml. 39. l.). Kilátásba helyezte a határozat azt is, hogy ha e vétkek megismétlődnek, préceptori hivatalából el fogják mozdítani. Csokonait megviselte az ítélet, s azt Szilágyi Gábor ellene táplált ellenszenvének tudta be. Ebből az indulatból született e gúnyolódó „bocsánatkérés" másnap, december 7-én, vasárnap délután, saját házukban, amint az kiderül abból a jegyzőkönyvből, amely a részben a további események, részben éppen a gúnyirat miatt újra összehívott sedes december 18-i második, délutáni üléséről készült. (A jegyzőkönyvet a CsEml. magyar fordítása alapján idézzük, ugyanott megtalálható az eredeti latin szöveg.)

„13-szor Vádul hozták föl: Tiszteletes Szilágyi Gábort egy bizonyos gúnyos írással megsértette. *Az irat a következő:* [itt következik a másolat, amely kiadásunknak is alapja]

Csokonai Mihály erre ezt felelte: Elismerem, hogy ez az írás az enyém, s lelkem legnagyobb háborgásai közt készült. Elismerem, hogy Tiszteletes Professzor Úrnak először valóban el akartam küldeni, de később erről a szándékomról tökéletesen lemondtam, az iratot ágyamba rejtettem, s attól az időtől fogva egyáltalán nem gondoltam rá.

Kérdés: Tóth Ferenc szobatársa nem figyelmeztette, hogy ne küldje el ezt az írást a tiszteletes professzor úrnak?

Felelet: Nem emlékszem, legfeljebb arra, hogy azt mondta: mit csinálsz, te bolond, jól gondold meg, mit teszel? és mikor bele akart nézni az írásba, kikaptam a kezéből.

Kihallgatott szobatársai arra a kérdésre, hogy hol és mikor szerkesztette Csokonai ezt az írást, ezt felelték.

1-ször. *Kontraskriba*: Hogy hol és mikor írta, nem tudom, csak a következményeket ismerem. Csokonai az írást már készen hozta az első szobába, ott szó nélkül elolvasta és letette az asztalra. Akkor bejött Szikszai József esküdt, elolvasta az írást, elolvasva ott hagyta az asztalon, azután én is elolvastam. Végre dec. 13-án este 6 óra tájban, mikor Tiszteletes Szilágyi Gábor nekem és a szénionak elmesélte, hogy a Nagyerdőn milyen bosszúság érte Csokonai részéről, átadtam a tiszteletes professzornak.

2-szor. *Szikszai József esküdt.* Az írás fogalmazásának helyét és idejét nem tudom, a következőket tudom bizonyossággal vallani: december 7-én, miután előző nap Csokonait a rangsorban lefokozták, láttam, hogy az első szobában jár és szenvedélyesen meséli a kontraskriba úrnak, hogy ő, mint kijelölt poétai osztálybeli praeceptor, milyen nagyszerű kínálkozó alkalmat szalasztott el. Közben észrevettem, hogy az a bizonyos cédula összehajtva az asztalon van. Elfordítva arcomat Csokonaitól, hogy ne vegye észre, mit csinálok, átolvastam. Egy másik cédula is volt mel-

lette, amelyben azt kéri tiszteletes Kotsi István igazgatótól, hogy a Kollégiumból távozhassék.

3-szor. *Lukács József esküdt.* A Csokonai úr lefokozását követő napon este 7-kor az egyes szobában tartózkodva láttam a szóbanforgó írást a közös asztalon, s el is olvastam. Éppen az nap figyeltem meg a Hold és a Mars összefüggését.

4-szer. *Zilahi János, a szolgadiákok felügyelője.* Ugyanezt vallotta.

5-ször. *Tóth Ferenc, Csokonai Mihály szobatársa.* December 7-én láttam – mondta –, hogy Szokolai József szolgadiák odaáll Csokonai elé, aki valami írást akart vele tiszteletes Szilágyi Gábornak küldeni. Figyelmeztettem, hogy ne bolondozzék, gyanítottam ugyanis – jól ismerve Csokonai természetét –, hogy ebben az írásban nincs semmi jó. A következő napon pedig, mielőtt Csokonai felkelt, elolvastam a levelet, de ő nem vette észre.

Kihallgatták *Szokolai József poétai osztálybeli szolgadiákot*: Láttad é Vasárnap, mikor Csokonai Mihály Ur egy levelet írt, mit írt, és vóltak é ott több Deákok?

Felelet: Láttam a 19ik Házban irt Templom alatt dél után, otthon vólt az Öttse, és Bakos Uram.

Kérdés: Mutatta é másnak az Irást?

Felelet: Nem láttam, hogy mutatta vólna." (CsEml. 55–59. l.)

Az első kollégiumi pör első ítéletének (december 6.) hatására Csokonai a préceptorságról való lemondását és a kollégiumból való távozás lehetőségét fontolgatta (ld. erre nézve az egyháztanácsi küldöttséghez írott kérvényének 4–7. sorait és ezek jegyzetét). Ebben a helyzetben keletkezett ez a gúnyolódó levele Szilágyi Gáborhoz, amelyet előbb el akart juttatni a címzetthez, majd társai tanácsára letett erről. A Szilágyi Gáborral történt ismételt összetűzés (december 13-án, a Nagyerdőn) után azonban a kontraskriba, Lengyel József átadta azt a professzornak (Gál László Tóth Ferencnek tulajdonítja ezt, de az ő értesülései másodkézből valók; ld. CsEml. 411–413.). A nagyerdei összetűzés (ld. erről részletesen a jegyzőkönyvet, CsEml. 59–63. l.) és e levél együttesen késztette Szilágyi Gábort arra, hogy folytatva az ügyet, kemény büntetést remélve, bepanaszolja Csokonait az egyháztanácsnál. Ott azonban Csokonainak befolyásos támogatói voltak, Domokos Lajos főgondnok és Hunyadi Ferenc püspök személyében, így az egyháztanács december 16-i ülésén küldöttséget menesztett a sedeshez az ügy kivizsgálásra (ld. ennek jegyzőkönyvét: CsEml. 40. l.). Az egyházkerületi küldöttség és a sedes együttes üléseinek (december 17–19.) egyikén készült a fent idézett jegyzőkönyv is, továbbá e „deputatio"-hoz címezte Csokonai két ülés között, december 17–18-án írott kérvényét is (ld. következő levelünket; az ügy lezárásáról pedig ennek jegyzetét).

Szövegkritika

A levél eredetije nem maradt fenn, csak a jegyzőkönyvi másolat, ami természetszerűen hitelesnek fogadható el.

37. K: *solvissem, Sed* A vesszőt pontra javítottuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levél magyarul, Tegyey Imre fordításában így hangzik:
39. zsoltár, 1., 2., 3., 4., 8., 9., 10., 11–14. versek
Tekintetes Professzor Uram!

Fájt néked, mint magad is megvallod, hogy megtetted, amire előre készültél; bizony nekem is fáj, fájt és örökké fájni fog: többet mondok, ebbe a fájdalomba egészen belebetegedtem; nagyon rossz állapotban vagyok; tudják ezt, akikkel azóta beszélnem adatott. Én akkor is ügyetlen vagyok, ha másokkal beszélek, még kevésbé tudok erőmhöz mérten tanítani, erre a tevékenységre a magad véleménye szerint is alkalmatlannak mutatkozom, annál is inkább, minthogy már mást is méltóztattál megszidni, amiért a praeceptorságot nem vállalta el. Így történt, hogy én, az ostoba, az egykori tuskó, füge és mihaszna farönk, kényszerből istenné lettem, minthogy más bölcsek a kollégiumban nem akadtak. Én, aki mindig törvényei ellenére cselekszem, az iskolai méltóságokat nem becsülöm, azon fáradozom, hogy szokásaikat hitvány alattvaló létemre gigászi merészséggel felforgassam, akit a pályáról, melyen saját hajlamomat követtem, kivonszoltak, pellengérre állítottak és odadobtak a nyilvános megaláztatásnak, a megszállott dühnek; én az érdemtelen, a rabló, kit még a rablók sem tűrnének meg maguk között, a minden jótéteményre méltatlan üresfejű álfilozófus, ritka kivétel gyanánt a poétai osztály praeceptora s egyszersmind nyilvános gúny tárgya leszek. A jogos, mély és nagy fájdalom visszatartja a könnyeket és nem engedi meg a sírást. Milyen is az isteni és az emberi hűség! Balsorsom végül odajuttat, hogy itt egy éven át jövedelem nélkül, ingyenesen szolgáljak a köznek, sokaknak játék és gúny tárgya vagyok, kedvem ellenére, igen beteg testtel azért kényszerülök tűrni az osztály szamárságait, hogy az év végén se dicséret, se haszon, de annál több fájdalom, méltatlanság és fáradság legyen részem. Ó a végzetes nap, melyen megvetett, kiközösített, gyűlölt és ellenszenves fejemet egy reggeliért eladásra kínáltam! Most legyőzve, szomorúan – mert a Szerencse forgandó – hordjuk ezt a szomorú bélyeget. Így bánnak azokkal, akiknek nem tetszik, amit Somogyiné keze föltálal, míg mások, még a méltatlanok is, minden jótéteményre számíthatnak, akik nem átallanak ilyen gyalázatos tett által az isteni megtorlást kihívni. Az én peremet hatvan forintra becsülik, polgári fórumon se fizettem volna ilyen nevetséges hagymaváltságot egy nőszemélynek a megsértéséért, bár ő a pénze miatt hasznára van ennek az

Athenaeumnak. De ez az ügy visszataszító, s az is, amit Bacchus temetése előtt merészeltem elkövetni, miután én a tanítványaimat, az Esküdt pedig a városi vendégeit elküldtük – persze késő éjszaka. Én mindezért azonban bocsánatot kérek, nem gúnyból – nem is valami könyvből kitépett cédulán – s egyszersmind hálát adok atyai szeretetedért, amelynél mi sem lehet nagyobb, s bőkezűen és méltatlanul rám pazarolt jótéteményeidért, jóindulatodért, melynek minden boldogságomat köszönhetem: méltó hálámat fejezem ki, mint a többi praeceptorok is tették. Most búcsúzom, próbálj szeretni engem a jövőben is. Vagyok

tiszteletes professzor úrnak
legalázatosabb híve
Csokonai Mihály

Most száműzöttként nem akartam hetyke és könnyelmű lelkemet feltárni, nehogy erre tanítványaimat is ráneveljem, mint ittasan tettem.

1. *Psal. 39. v. 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11–14.*: 39. zsoltár, 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11–14. versek:
„1. Dávid' Sóltára, az Eneklő-mesternek *tudni-illik* Jedutumnak *adatott*:
2. El-végezém magamban, hogy meg-örizzem az én útaimat, hogy ne vétkezzem az én nyelvemmel; meg-zabolázom az én számat, míg a' hitetlen én elöttem vagyon.
3. Meg-némúlék veszteglléssel, és a' jót-is el-hallgatom vala; mikor az én navalyám nevekednék.
4. Meg-hevüle az én szívem én bennem, és az én gondolatomban fel-gerjede a' tüz; és *végre* így szóllék az én nyelvemmel:
8. Azért én most mit várok, Uram? *minden* bizodalmam te benned vagyon!
9. Minden én vétkeimböl szabadíts-meg engemet, és a' bolondnak szidalmazására ne vess engemet.
10. Meg-némúlék és meg nem nyitám számat; mert te tselekedted *azt*.
11. Vedd-el én rólam a' te ostorodat; mert a' te kezednek fenyítéke miatt én el-fogytam.
12. Midön meg-fedded az embert a' hamisság-ért: meg-emészted az ő szépségét, mint a' molyt: Bizonyára hijába-valóság minden ember!
13. Hallgasd-meg, Uram, az én könyörgésemet, és vedd füleidbe az én kiáltásomat: az én köny-húllatásimra ne vesztegelj; mert én te elötted jövevény vagyok és 'sellér, miképpen minden én atyáim *vóltanak*.
14. Szünjél-meg én tölem, hogy vehessek erőt, minek-elötte el-mennék, hogy azután ne légyek." (Károlyi Gáspár fordítása a debreceni református kollégiumban Csokonai idejében általánosan használt 1751-es bázeli kiadás alapján, ez utóbbi

vonatkozásra Fekete Csaba hívta fel figyelmemet.) Erre nézve ld. még Gál László emlékezését (CsEml. 411. l.).

31–37. Utalás arra a vádra, miszerint Csokonai azt üzente volna egy bizonyos Somogyiné asszonyságnak, a szakácsnőnek: „Kurvannya kofájának mond meg, tsinálya jobban a Vetretzét, ne tegyen belé annyi hagymát." A költő eképp mentette magát: „Itt is befejezett ügyről van szó. Ezt én nem izentem, mindazáltal lehetséges, hogy a reggelinél vagy ebédnél méltatlankodás közben ilyesmi kicsúszott a számon. Betegeskedtem, s az orvos által előírt orvossággal éltem, s sült húson kívül egész nap nem tudtam mást enni. Ez az oka annak, amiért Somogyiné asszonyomnak üzentem, hogy végre gondosabban készítse el azt az ételt." (CsEml. 44. l.)

37–40. Csokonainak felrótták, hogy gyakran maradt tanítványaival éjszakára is a tanteremben, s hogy ott mulatoztak. Itt egy ilyen esetre történik utalás, amint az a jegyzőkönyvi vallomásokból kiderül: „Laki Sándor esküdt úr elmondotta, hogy éjjel 12 órakor a poétai osztályba belépve, ott találta az osztály egyik tagját, aki ezt mondta *Odább B – a' lelkét*; ez, ha nem téved, akkor történt, mikor Csokonai tanítványaival Bachus temetését tartotta. (Ez azt jelenti, hogy maga is iszogatva és tanítványainak és diáktársainak is bő alkalmat nyújtva az ivásra, s énekléssel is tetézve a dolgot, erre az alkalomra készült versek szavalása közben búcsút akart mondani az italozásnak.)" (CsEml. 54–55. l.; az egész ügyre vonatkozólag ld. uo. 50–55., valamint a Kotsi Sebestyén Istvánra is hivatkozó Dombyt, 46–47. l.).

15. Csokonai – az egyháztanácsi küldöttségnek *[Debrecen, 1794. december 17–18.]*

Kézirata

1. DIM. K. X. 75. 75. 1. Autográf tisztázat (K).

2. A Debreceni Református Kollégium Levéltára, II. 10. a. (Acta sedis scholasticae iudicaria), 9. kötet (1793–1794), 141–142. l. Másolat.

Megjelenése

Először Csűrös Ferenc (ItK 1905., 451–452. l.), majd Vargha Balázs (CsEml. 47–48. l.) adta ki Csokonai első kollégiumi pörének anyaga kö-

zött. A kérvényt magában közölte a HG. (II. 586–588. l.), a MM. (II. 789–791. l.) és a MM^2. (II. 365. l.).

Keletkezése

December 17-én folytatódott az egyszer már ítélettel lezárulni látszott pör Csokonai ellen: Szilágyi Gábor panaszára, a Csokonait pártoló egyháztanácsi küldöttség részvételével ekkor ült össze ismét a sedes. Az első napon a már egyszer megtárgyalt vétségeket vették újra elő, kiegészítve néhány újabbal (engedély nélkül hagyta el időnként a kollégium épületét, megsértett egy bizonyos Király András urat és egy Somogyiné nevezetű özvegyet; ez utóbbi vádpontokban egyébként végül ártatlannak találták). Csokonai viselkedése, feltehetően a támogatóit képviselő küldöttség jelenléte miatt, kihívó lehetett (ld. a jegyzőkönyvet: CsEml. 41–46. l.), a kihallgatás vége felé olyan megjegyzéseket engedett meg magának, hogy: „ugyanezt fogom csinálni, *mert különben* itt kell hagynom a Kollégiumot. [...] Ha nem leszek diák, a körülményekhez képest másképpen gondoskodom magamról." (CsEml. 46. l.; saját kiemelésünk) Ezek után, s e megjegyzések szellemében írta meg kérvényét az egyháztanácsi küldöttséghez (s nem a sedeshez!). A körülményekről a következőket tudjuk meg a másnapi, 18-i ülés jegyzőkönyvéből:

„Szilágyi Gábor tiszteletes úr beszámolt arról, amit tegnap hallott, hogy Csokonai Mihály a diákok számára tiltott rövid ruhában sétálgatott a Kollégiumban és a Kollégiumon kívül, s néhány tanulótársának azt beszélte, hogy nem akar tovább sem diák, sem praeceptor lenni. Ő este 6 óra körül nevezett Csokonai Mihályt a coetusba hívatta és megkérdezte, hogy holnap bemegy-e az osztályába? Az azt felelte, hogy holnap 8 órára nem jelenik meg az osztályban, annál is inkább, mert egy bizonyos írást akar készíteni a nagytiszteletű küldöttséghez." (CsEml. 47. l.) Ezek után a helyettesítéséről való gondoskodás részleteinek elbeszélését tartalmazza, majd a kérvény másolatát, megjegyezve, hogy azt az ülésen felolvasták. A folytatás így hangzik:

„Csokonai Mihályt, e kérvény felolvasása után, a Sedes elé hívták, s kikérdezték mindarról, amit kérvényében elmondott.

Megkérdezték 1-ször: Miután a tógát levetette, diáknak tartja-e magát, vagy szeretné-e, ha annak tartanák?

Felelet: Én ennek a dolognak az eldöntését a nagytiszteletű küldöttségtől várom, s egyszersmind könyörgök, függesszenek fel a praeceptori állásból, s ezzel nem ellentétben legalázatosabban kérem, hogy ügyem kivizsgálását folytassák.

2-szor megkérdezték: Miért öltött fel, letéve a tógát, olyan rövid ruhát, ami még a rövid ruhás tanulóknak sincs megengedve?

Felelet: Tegnap, mihelyt az iskolai sedes elől elbocsátottak, lehető leghamarabb elkészítettem a nagytiszteletű küldöttségnek benyújtandó kérvényemet, s minthogy abban kinyilvánítottam szándékomat, hogy a

praeceptorságnak és az iskolai életnek egyelőre búcsút mondok, azzal az elhatározással, hogy az osztályok tiszteletes felvigyázója [t. i. Szilágyi Gábor] ellen ne mint diák vagy mint praeceptor adjam elő panaszomat, úgy véltem, levethetem a tógát, amit, ha a vizsgálat eredménye nekem kedvez, újra felölthetek, ha kevésbé kedvez, úgyis levétetnek velem" (CsEml. 49. l.).

A kérvényt tehát már 17-én elkészítette a költő, szemben azzal, amit Szilágyi Gábornak mondott, vagyis hogy 18-án reggel „egy bizonyos írást akar készíteni a nagytiszteletű küldöttséghez" (CsEml. 47. l.). Persze az is lehetséges, hogy valóban ekkor javította át, s tisztázta le előző nap megírt kérvényét, erre látszik utalni a címzésen szereplő 18-i dátum is. Bizonyos tehát, hogy a sedes két ülése között, 17-én este és 18-án reggel készült el vele. A „nagytiszteletű küldöttség" felhívta a figyelmét arra, hogy „ha diák akar maradni, tartsa kötelességének a Kollégium mindennemű törvényéhez való alkalmazkodást, amíg csak tart ez a vizsgálat" (CsEml. 50. l.). Az egész napos vizsgálat, kihallgatások lefolytatása után másnap, december 19-én született meg az elmarasztaló ítélet, amely elmozdítja Csokonait praeceptori hivatalából, még tíz tanulóval lentebb helyezi a rangsorban, s Szilágyi Gáborral szemben írásos bocsánatkérésre kötelezi. „Csokonai Mihály ezért az ítéletért, amelyről kihirdetése után elismerte, hogy enyhe és nem részrehajlás nélkül való, nyilvános köszönetet mondott." (CsEml. 63–65. l.) Az elmarasztalás, amit az ítélet tartalmaz, nyilván kompromisszum eredménye volt; ezt látva Csokonai sem látta értelmét tovább feszíteni a húrt. (Bár januárban még Domokos Lajos segítségét kérte, hogy praeceptori megbizatásába visszakerülhessen, de próbálkozásához nem sikerült Domokos támogatását megnyernie. Sőt, némi szóbeli feddést is kaphatott, aminek eredményeképpen végül aztán, február elején elkészült a bocsánatkérő írás, amit a sedes előtt fel is olvastak; ld. CsEml. 66. l.).

Szövegkritika

A kérvény, szemben a Szilágyi Gáborhoz szóló levéllel, eredetiben is fennmaradt. A két változat között lényegi eltérés nincs, az autográf példányban azonban megtalálható a címzés is, a jegyzőkönyvben nem.

4. K: *die 17ª Xbris* A dátumban az *1*-es szám elírás, ez egyértelmű már a szövegösszefüggésből, nem is beszélve a jegyzőkönyv tanúságáról (ld. CsEml. 57–58. l.); értelemszerűen em.
25. K: *etiam <am>* Az áth. betűk az új sor elején állnak: a költő utóbb mégis odatoldotta ezeket a sor végén álló szóhoz, így feleslegessé váltak.
28. K: *manuum* Az *um* olvhtl. betűkből jav.
30. K: *e jactura* A szóval egybeírott *e* áth., majd a sor fölé betoldva.
37. K: *Ipse* Az *e* olvhtl. betűből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kérvény magyarul, Tegyey Imre fordításában így hangzik:

Főtiszteletű Egyháztanácsi Küldöttség!

Hogy kérni fogom a főtiszteletű egyháztanácsot, méltóztassék engem hivatalomból felmenteni, három nyilatkozatomban, melyet a főtiszteletű egyháztanácshoz való bemutatásra és eljuttatásra mellékeltem, ígértem és megfogadtam, nevezetesen először december 7-én humanissime contrascriba úrnak, másodszor december 13-án tiszteletes Kotsi István professzor úrnak, harmadszor ugyane hó 15-én a főtiszteletű superintendens úrnak. Az indító, sürgető és hajszoló okokat röviden a mellékelt kérvényemben sorolom fel. Most azonban legalázatosabban, illő tisztelettel, siralmas esdekléssel könyörgök a főtiszteletű küldöttség előtt, ha a fent említett lemondás nem jelent akadályt, ügyemet szabad legyen folytatnom biztonságban atyai felügyeletetek és bölcs irányításotok mellett. Hogy a pör bölcs és jóindulatú vizsgálatotok alapján teljes nyilvánosság előtt tárgyaltassék, nem a saját haszon, nyereség vagy szerencse vágya kívánja, sem más meggyalázásának, elítéltetésének, tekintélye megrontásának szándéka, hanem az igazság szelleme, amely vagy értem, vagy ellenem küzd majd. Minthogy pedig sem lelkemnek magában is alig elviselhető roppant zaklatottsága, sem a körülményeim, amelyekkel számot vetettem, nem engedik, hogy osztályommal foglalkozzam, azért, főtiszteletű küldöttség, legalázatosabban kérem, méltóztassék erre az időre helyemre egy alkalmas embert kinevezni. Egyébként a tógát már levetettem, s holnap csupán nagytiszteletűségetek iránt köteles tiszteletből szándékozom felölteni, mert azt akarom, hogy az iskola életétől és dolgaitól mindaddig eltiltsanak, amíg vagy megadatik, hogy kezetek segítségével biztos öbölbe hajózzam, vagy kénytelen leszek tört hajómon más partokra vinni néhány táblámat, amely Aeolus felfuvalkodott haragja közepette megmaradt szerencsém hajótöréséből. Különben is: Isten hatalmas, Isten bölcs, Isten mérhetetlenül jóságos: majd gondot visel rám. A haza a legjobb anya: felkarolja fiát. A földön mindenütt akadnak jó emberek: segítségemre lesznek. Tudományom, melyet zsenge koromtól mai napig 21 éven át ápoltam és gyakoroltam, mint eddig is, ezentúl még inkább sokaknál megbecsülést szerez számomra. Én magam, csak erőm legyen hozzá, azon igyekezem, hogy az eleven világosság csöppnyi szikráját, amely lelkemet hevíti, édes Hazámnak, polgártársaimnak hasznára és dicsőségére – ha engedik az istenek – égessem hamuvá. Hamuvá, melyet a kegyes utókor majd könnyeivel öntöz. – Maradok ezentúl is, aki voltam,

Néktek,

legjobb indulatú és tiszteletre méltó atyák

odaadó hívetek

Csokonai Mihály

a poétai osztály praeceptora

Csokonai Mihálynak
a poétai osztály praeceptorának
kérvénye
A Nagytiszteletű Egyháztanácsi Küldöttséghez

4–7. E három nyilatkozat közül kettőről Csokonai említést tesz kihallgatása alkalmával is (december 18-án, délelőtt), utalva a december 6-i első elmarasztalására: „Már attól az időtől kezdve szándékomban volt, hogy búcsút mondok a Kollégiumnak, s ezt a kontraskribához [Lengyel Józsefhez] és főtiszteletű superintendens úrhoz [Hunyadi Ferenchez] benyújtott kérvényemben is kértem, és ez időtől várom a nagytiszteletű egyháztanács válaszát." (CsEml. 53. l.) A Csokonait pártoló (ld. Domby 14., 46. l., valamint CsEml. 225–226. l.) Kotsi Sebestyén Istvánhoz írott kérvénynek minden bizonnyal az a cédula lehetett a fogalmazványa, amelyet Szikszai József (megh. 1827) esküdt december 7-én, a Szilágyi Gábornak szóló gúnyirat mellett látott az asztalon: „Egy másik cédula is volt mellette, amelyben azt kéri tiszteletes Kotsi István igazgatótól, hogy a Kollégiumból távozhassék." (CsEml. 58. l.) Ezt azonban csak – mint itt írja – 13-án adta át, talán éppen az aznapi nagyerdei események hatására. Mint ahogy az sem lehet véletlen, hogy az őt pártoló püspöknek, Hunyadi Ferencnek (1743–1795) e szombati eseményeket követő hétfőn írt, párhuzamosan azzal, hogy Szilágyi Gábor az egyháztanácsnál tett panaszt ellene.

30. *Aeolus*: a szelek királya a görög–római mitológiában. A hajótörés képe antik toposz, Csokonai ekkoriban különösen gyakran élt vele (ld. kollégiumi búcsúbeszédét és beszédtöredékét, Cs/Széppr. 145., 151. l.; vö. Szauder 313–314. l.).

16. Csokonai – Mátyási Józsefnek
Pest, 1795. május 10.

Kézirata

OSzK. Fol. Hung. 1132. 9ab. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Csokonai csak a *Tréfás Magyar Dal* című verset vette fel *Semminél több valami* címmel az AV. kötetébe (223–225. l.). A levél teljes szövege

(a két vers) csak a HG.-ben jelent meg együtt, az eredeti címekkel, de az AV. anyaga között (I. 315–318. l.). A két vers kiadásainak sorsára nézve ld. Cs/ÖM. III. 680. és 682–683. l.

Keletkezése

Mátyási József is megemlékezik e levélről késői jegyzetében: „Csokonai Vitéz Mihálynak, személyes megesmerkedésünk után, hozzám Pestre versekben küldött barátságos *Levele, s benne felőlem írt ódája*" (CsEml. 389. l.). A személyes megismerkedés, mint a levélből is kitűnik, Kecskeméten történt, 1794 áprilisában, Csokonai legációs kiküldetésének idején (vö. Cs/Széppr. 418–419. l.). Innen együtt utaztak Pestre, valamikor április végén, legfeljebb május első napjaiban, mert 3-án már bizonyosan ott volt Csokonai (vö. névbejegyzését az Egyetemi Könyvtár vendégkönyvében és egy latin nyelvű feljegyzését; ld. Cs/ÖM. I. 188. l. és MM[2]. I. 774–775. l.). A levélbe foglalt köszöntő vers Mátyási 1794-ben megjelent kötetének címét kapta utóbb, e kötetet Csokonai már korábban ismerte, *A' Tsókok*hoz készült vázlatfüzetben éppen azt a verset (*Felelet egy bizonyos személynek azon kérdésére, hogy: Mi a' Tsók?*) említi belőle, amelyre itt is utal (vö. Cs/Széppr. 342., 350. l.).

Szövegkritika

A *Tréfás Magyar Dal* hasábosan van írva.

1. K: A lap hátlapján, a jobb felső sarokban is található datálás, kissé más formában, más tintával; minden bizonnyal Mátyási feljegyzésében: *1795. 10[a]. Maii.*, ezt elhagytuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mátyási József (1768–1849) ügyvéd, műkedvelő költő. Előbb Teleki József gróf, majd 1796-tól Fekete János gróf magántitkára (vö. Cs/ÖM. II. 681–682. l., valamint Morvay Győző: *Galánthai Gróf Fekete János*, Bp. 1903., főleg: 184–186. l.), később Pesten, majd Kecskeméten folytat ügyvédi parxist. A debreceni kollégiumban tanult, költői ízlése a korabeli alkalmi költészet jegyeit mutatja, annak színvonalasabb rétegébe tartozik (vö. Mezei Márta: *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp. 1974., 126–155., főleg: 129–133. l.). Csokonai megismerkedésük előtt és után is emlegeti (ld. a szintén 1795-ös *Lantomtól bútsúvétel* című verset), s baráti viszonyulásán Kazinczy Mátyásit elítélő véleménye (vö. pl. KazLev. II. 500. l.) ellenére sem változtat (vö. 168. sz levelünket). Alább felhasználtuk a Cs/ÖM. III. jegyzeteit is (681–682., 686. l.).

7. *Apolló*: a költészet istene.
12. *Correspondentia* (lat., rég.): levelezés.
15. *Bőlts GRÓFod*: Teleki József (1738–1796).
18. *Capriol* (ol.): meghajlás, bók.
36. *Lár*: lar familiaris ('házi szellem'). A római mitológiában a *larok* az elhunyt ősök lelkei, a családi tűzhely védelmezői voltak.
42. *Trattner* Mátyás (1745–1828), pesti nyomdász.
Patzkó Ferenc Ágoston (1730k.–1792 után) pesti nyomdász 1730 körül született, és 1792-ből még van róla adatunk (ld. *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból 1780–1867*, kiad. Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985., 463. l.), noha halálát a lexikonok 1790 körülre teszik. Halála után fia, Patzkó Ferenc József (1755k.–1806) vette át a nyomda vezetését, itt (és a további levelekben, ld. 134., 167. sz.) róla lehet szó.
43. *História*: népszerű ponyvakiadvány.
44. *Latzkó*: feltehetően nem személyre vonatkozik, általános személymegjelölés gyakori névvel.
47. *Probatio Calami* (lat.): tollpróba.
53. *vágott nyelvű Mátyás*: mátyásmadár, szajkó. Szilágyi Ferenc Trattner Mátyásra is vonatkoztatja ezt az utalást.
63. *Zoil*: Zóilosz (i. e. IV. sz.), görög szofista, a rosszakaratú bíráló példájaként említődik.

17. Mező István – Csokonainak
[?, 1795 első fele]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

A vers Hajdú Lajos, Mező István veje közlésében jelent meg először (Hazánk s a Külföld, 1869., 43. sz., okt. 28., 683–684. l., a továbbiakban: HK.), majd Vargha Balázs adta ki (CsEml. 78–79. l.).

Keletkezése

Mező István, simai (1770–1834) a debreceni kollégium diákja, majd falusi rektor, segédlelkész, lelkész. Műkedvelő költő, alkalmi költemé-

nyeken, fordításokon kívül nagyobb vallási, történeti munkák szerzője; művei azonban nyomtatásban nem jelentek meg (Mezőről bővebben ld. Hajdú Lajos ismertetését: *Simai Mező István*, Figyelő I., 1876., 213–222. l.). Ismeretsége Csokonaival diákéveikből eredeztethető. E verses üdvözlet megírásának évében, melyet maga határoz meg 1795-ben, válik meg büdszentmihályi (Szabolcs megye) tanítói állásától, s megy egy évre Pozsonyba és Bécsbe tanulni. Vargha Balázs úgy vélekedik, hogy a „vers írásakor Pozsonyban vagy Bécsben tanult" (CsEml. 557. l.), Szilágyi Ferenc viszont felveti: „Elképzelhető azonban, hogy a vers megírásakor még a szabolcsi Büdszentmihályon szolgált, mivel pontosan 1796. ápr. 20-án foglalta el a feketegyarmati lelkészi állást, s ha szó szerint vesszük azt, amit veje írt, hogy »egy évig« időzött Pozsonyban és Bécsben, akkor 1795 áprilisáig még Szabolcsban lehetett. (Nem valószínű, hogy szülőföldjétől, Debrecentől, távol szakadva jutott volna kezébe a *Békaegérharc*.)" (Szilágyi:CsMűv. 91. l.) Minthogy a verset a *Békaegérharc* olvasása után, mint írja, annak „emlékezetére" írta, jogos lehet a feltételezés, hogy ez még utazása előtt történhetett; jóllehet az ellenkezőjét sem lehet kizárni, s az is feltűnhet, hogy az 1792-ben keletkezett komikus eposz csak ilyen sokára jutott el hozzá. Vejének emlékezését azonban, mely szerint egy évig tartott utazása, nemigen vehetjük szó szerint, ő csak hozzávetőleges dátumokat ad meg cikkében. Ez alapján legfeljebb azt valószínűsíthetjük, hogy 1795 második felében már igencsak elhagyta addigi tanítói állását. A fentieket figyelembe véve annyit állíthatunk bizonyosan, hogy e verses levél 1795-ben keletkezett, s szerzője el is küldte azt a címzett Csokonaihoz. Hogy ennek ideje a kérdéses év első fele volt, csak valószínűsíthetjük.

Szövegkritika

Hajdú Lajos a következő megjegyzést fűzte közléséhez: „Néhai Mező István, református lelkész hátrahagyott dolgozataiból." A kiadott szövegben a vers élén cím áll: „Poétai játék," alatta új sorban: „melyet Csokonai Mihály kedves barátom játékos béka-egér-harcának emlékezetére magához megküldöttem", a vers végén pedig: „Composui (azaz: szerzettem) 1795. Mező István." E szövegrészek nem lehettek a Csokonaihoz küldött levél részei, csak a hagyatékban fennmaradt kéziratos változaton szerepelhettek, ezért elhagytuk őket. Az sem bizonyos persze, hogy a vers fennmaradt kézirata teljesen megegyezik az elküldött szöveggel, de egyéb forrásunk nem lévén, ezt, pontosabban ennek kiadott változatát kell főszövegnek tekintenünk. A kézirat és a nyomtatott szöveg közötti különbségtételt az a tény is indokolja, hogy Hajdú Lajos Mező Istvánról szóló későbbi dolgozatában (Figyelő i. h.) ismét közreadta e vers első és utolsó szakaszát, s ebben eltérések mutatkoznak a korábbi teljes kiadáshoz képest. Az eltérések jobbára a központozás teljes hiányában fedezhetőek fel, mindössze két fontosabb változatot találtunk; mindezek

együttesen Hajdú Lajos későbbi, részleges közlését mutatják szöveghűbbnek, ezt a variánst azonban töredékessége miatt nem választhattuk alapszövegnek, csak eltéréseit regisztráljuk (a központozás hiányát itt, általában, az egyéb változatokat alább).

3. Figy.: A *szembe szállott* egybe van írva.
6. Figy.: *cseng-bong* helyett ***csengbeng*** Szilágyi Ferenc – a TESz.-re hivatkozva – utal rá, hogy a ***csengbeng*** változat az eredetibb alakja e szónak (Szilágyi:CsMűv. 109. l.),
41. HK.: *Homer* A rímhelyzet követelménye szerint em.
43. Figy.: Az *s* kötőszó hiányzik, a *házsártos* itt tehát nem az *eszek*, hanem az *irigy* jelzője.
47. Figy.: *koszorús*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Vargha Balázs (CsEml. 557. l.) és őt idézve Szilágyi Ferenc (Cs/ÖM. II. 442. l.) megállapítja: „Mező István verséből arra következtethetünk, hogy Csokonait a Békaegérharcra célozva kezdték »magyar Homéros«-nak nevezni." Mező István költeményei egyébként erős Csokonai-hatást mutatnak, egy korábban Csokonainak tulajdonított versnek is feltehetően ő a szerzője (vö. Szilágyi:CsMűv. 90–94. l.).

1. *Négy pipa dohány*: a *Békaegérharc* énekeinek elnevezése.
4. *trupp* (rég.): csapat.
16. *Fisignát*: a *Békaegérharc* egyik „alakja"
20. *Enthüziasmus*: enthuziazmus, elragadtatottság.
21. *oraculum*: csalhatatlan tekintély, bölcs.
39. *Apelles:* Apellesz (i. e. IV. sz.), legendás hírű ókori festő Nagy Sándor udvarában, művei nem maradtak fenn.
42. *fénix*: utalás a poraiból mindig feltámadó főnixmadárra.

18. Csokonai – kollégiumi professzoroknak és a sedesnek
[Debrecen, ?1795. június első fele]

Kézirata

DebrK. R 1018. Autográf fogalmazvány, esetleg tisztázat (K).

Megjelenése

Először Oláh Gábor közölte (ItK 1908., 235. l.), majd a HG. (II. 585. l.), a MM. (II. 787–788. l.) és a MM^2. (II. 363. l.). Magyar fordítását teljes terjedelmében idézi a CsEml. (555. l.).

Keletkezése

A keltezés nélküli kérvény keletkezési idejének meghatározásában a tartalmi mozzanatokból levonható következtetések bizonytalanságára vagyunk utalva. Az alapvető kérdés, hogy az első vagy a második kollégiumi pörhöz kapcsoljuk ezt az iratot. Az 1794. decemberi első pör anyagában van egy mozzanat (másikat nem is igen találtunk), amely felkeltheti érdeklődésünket. Szikszai József esküdt a Szilágyi Gáborhoz szóló gúnyos levél mellett látott az asztalon egy másik cédulát is, amelyben Csokonai „azt kéri tiszteletes Kotsi István igazgatótól, hogy a Kollégiumból távozhassék" (CsEml. 58. l.). Tartalmát és formáját tekintve e cédula kérdéses kérvényünk is lehetne, amelyre aztán az egyháztanácsi küldöttségnek írott kérvényben is hivatkozik (ld. 15. sz., 5–6. sorok és jegyzetük). 1794. decemberi dátummal közli Vargha Balázs is újabb kiadásaiban (ld. MM. és MM^2.). Korábban azonban, a CsEml.-ben még a második kollégiumi pör anyagához sorolta, mert a költőnek a sedes ülésétől való távolmaradásával hozta kapcsolatba e kérvényt, idézve is azt.

Több tartalmi mozzanat alapján mi is úgy gondoljuk, a kérvény nemigen keletkezhetett az első kollégiumi pör idején, 1794 decemberében, sokkal inkább 1795 júniusának első felében, azután, hogy hazaérkezett útjáról, s mielőtt elmondta búcsúbeszédét. Először: 1794 decemberében pontosan tudta, mivel vádolják, nemigen írhatta tehát: „Minthogy azokról a cselekedetekről, amelyekről számot kellene adnom, semmit nem tudok". Másodszor: azt sem írhatta az első pör idején joggal, hogy „annyi büntetés után újabb csapást sem vagyok képes elviselni". 1795 júniusában azonban annál inkább érvényesnek tűnik mindkét kijelentés: egyrészt több meghurcoltatás után van már, másrészt éppenhogy hazaérkezett, s máris a sedes elé idézik, méghozzá pontosan meg nem nevezett vádak alapján, ahogy annak kicsapatást indokló határozatában is olvashatjuk: „Végül hosszas huzavona után hazatérve, szokatlan, a diákoknak tilos ruhában megjelent a Kollégiumban. Ezután beidézve az iskolai sedes elé, *hogy adjon számot arról, amit az utóbbi időben elkövetett, vagy elmulasztott*, minthogy nem bízott ügyéhez, fentebb ismertetett botrányos beszéde után eltűnt, anélkül, hogy egyetlen feljebbvalója is tudta, akarta, vagy beleegyezett volna." (CsEml. 70. l.; saját kiemelés)

A fentiek alapján arra a megállapításra hajlunk inkább, hogy e kérvényt – feltételesen – 1795 júniusa első két hetének történéseihez soroljuk. Ahhoz az igen kevéssé ismert eseménysorhoz, amely Csokonainak Debrecenbe való hazaérkeztétől a búcsúbeszéd elmondásával előállott

új helyzetig számítható, s amelynek véleményünk szerint az a „színfalak mögötti" egyezkedés volt a legfőbb sajátossága, ami Csokonai ellenfelei és támogatói között zajlott a tekintetben, hogy vétségeiért miként bűnhődjön. Ennek az egyezkedésnek az eredménye feltevésünk szerint az „önkéntes távozás" formulája lett volna (vö. minderről részletesen Cs/Széppr. 418–420. l.) – ezzel összhangban látszik lenni mindaz, ami a jelen kérvény tartalmából kiolvasható („a kibogozhatatlan csomót karddal vágjam ketté").

Szövegkritika

Papírszeletre írott fogalmazvány, ha a kevés javítást vesszük figyelembe, tisztázat is lehet.

4. K: *nec <nec>*
7. K: *vel* Olvhtl. szóból jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levél magyarul, Tegyey Imre fordításában így hangzik:

Tekintetes Tanár Urak!

Tisztelt Iskolaszék!

Minthogy azokról a cselekedetekről, amelyekről számot kellene adnom, semmit nem tudok, s annyi büntetés után újabb csapást sem vagyok képes elviselni, adjatok nekem alkalmat, hogy veletek, Tekintetes Tanár Urak, előbb magánemberként beszélhessek, vagy ha erre nincs lehetőség, engedjétek meg, hogy vagy végképp megsemmisüljek, vagy a kibogozhatatlan csomót karddal vágjam ketté.

Tekintetes és igen tisztelt neveteknek mindennek ellenére még most is őszinte tisztelője

Csokonai Mihály

19. Csokonai – Schedius Lajosnak
Debrecen, 1795. július 9.

Kézirata

1. MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 154. Autográf tisztázat (K).
2. MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 138/I. 1. Másolat.

Megjelenése

HG. II. 627–629. l.; MM. II. 801–803.; MM^2. II. 373–374. l.

Keletkezése

E levél az első azon (ismert) levelek sorában, amelyeket kicsapatása után írt, s amelyekben élete és pályája további lehetőségeit keresi s próbálja egyengetni. Az bizonyosnak látszik, hogy nem ebben a levélben veszi fel először a kapcsolatot Schedius Lajossal: nem mutatkozik be, mintegy ismerősként szól, hiszen Schedius iránta már kimutatott jóakaratát említi, közös barátjukra, Nagy Sámuelre hivatkozik. Ez a kapcsolatfelvétel kötődhetett ahhoz a latin verses levélhez, illetve levéltöredékhez, amely *Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke* címmel maradt fenn, s amelyet Szilágyi Ferenc (Cs/ÖM. II. 502–503. l.) az 1793-as év terméséhez s – feltételesen – Schedius személyéhez köt (ld. 10. sz. levelünk). Természetesen azonban más, általunk nem ismert módon is történhetett a kapcsolatteremtés, például az Uránia körén keresztül, amellyel mind Schedius, mind Csokonai kapcsolatban volt, s elvileg találkozhattak is a költő májusi pesti tartózkodása idején, ahogy az Dugonics esetében megtörtént.

A levél kicsit körmönfontan fogalmazva, de elsősorban tanulmányainak a pesti egyetemen való folytatásához kér segítséget, másodsorban munkái kiadásának támogatását reméli. Az egyetemen nemcsak esztétikát óhajt tanulni, hanem a polgári megélhetéshez több alapot nyújtó „mathesis"-t is; ez egyébként állandóan visszatérő terve volt élete során (ld. kollégiumi beszédtöredékét, Cs/Széppr. 151. l.; valamint 26., 39., 79. és 81. sz. leveleinket). Továbbá a tanulmányok alatti létfenntartáshoz szükséges munka, legkézenfekvőbben nevelősködés szerzéséhez is segítségét kéri. Arra nézve, hogy választ, még inkább, hogy támogatást kapott volna Schediustól, nincsen adatunk, nem tartja ezt valószínűnek Juhász Géza (271–272. l.) és Vargha Balázs (Vargha:ArcV. 127–128. l.) sem. Persze azt sem tudjuk, tényleg eljutott-e Schediushoz e levél.

Szövegkritika

Az autográf kézirat szinte javítás nélküli, a Toldy-féle kiadáshoz készült másolat rendkívül pontos.

9. K: *Tuum* A második *u a*-ból jav.
18. K: *primo* A *pri* olvhtl. betűkből jav.
34. K: *tres* Sor fölötti betoldás.
49. K: *c. [= cum]*
61. K: *ex Illius* Az első és az utolsó betűk olvhtl. betűkből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Schedius Lajos (1768–1847) 1792-től az esztétika tanára a pesti egyetemen, közreműködik az első pesti magyar színtársulat szervezésében és az Uránia körénél is feltűnik, szerepe itt a szerkesztésben nem túl jelentős, annál fontosabb viszont a szellemi orientáció kialakításában (ld. minderről Szilágyi Márton: *Schedius Lajos szerepe az Uránia körül*, ItK 1996., 127–144. l.). Nézeteiben a göttingai szellemiség terjesztője. Csokonaival való kapcsolatáról e levélen kívül más bizonyosat nem tudunk. A költő 1793-as episztolájának címzettjét Szilágyi Ferenc – mint fentebb említettük – Schediusban véli felfedezni, meggyőző érveléssel, de csak a valószínűsítés határáig. Egy másik, 1804. szeptember 14-i levél címzettjét korábban ugyancsak Schedius Lajossal azonosították, ez azonban tévedés, az a levél Szeless Józsefhez szól (ld. 208. sz. levelünk jegyzeteit). Csokonainak voltak ismeretei Schedius Lajos munkásságáról, olvasta és felhasználta (a *Lilla*-kötet előbeszédében) Schedius Himfy-bírálatát, amelyet Zeitschrift von und für Ungern című lapjában adott közre 1802-ben. Tudjuk továbbá azt is, hogy Schedius volt az egyik bírálója az *Amaryllis* című idillnek, mielőtt kinyomtatták volna (ld. 158. számú levelünket). Szilágyi Márton arra is felhívta figyelmemet (amit ezúton is köszönök neki), hogy Csokonai neve háromszor szerepel (a Diétai Magyar Múzsa pedig cím szerint említve van) abban a latin nyelvű jegyzetben, amely Schedius egyetemi előadásáról készült 1801-ben (OSzK. Quart. Lat. 1477., 35. l.; vö. e jegyzetről részletesen Szilágyi M., i. m. 139. l.).

A levél szövege magyarul, Tegyey Imre fordításában:

Az igen nevezetes és művelt férfinak, Schedius Lajos professzornak Csokonai Vitéz Mihály üdvözletét [küldi]!

Ahhoz, hogy az emberi művelődésnek igyekezzünk hasznára lenni, az a tény egymagában is elegendő, hogy embernek születtünk. Semmi sem fontosabb a haza és a polgárok javánál és üdvénél: ebben a szent vallás ihlete vezet bennünket. – Vajon az irántad érzett tiszteletemet vagy az irántam mutatott jóakaratodat serkentette-e fel annyira, hogy nem egyenlő lépésekkel nyomodba szegődjem, és Te készséggel mutasd meg a hitvány tömegen és a népség zűrzavaros nyüzsgésén át a finom lelkek szentélyébe vezető utat?

Ez a remény és bizalom bírt rá, hogy néhány olyan dolgot kérjek Tőled, aminek értéke nem engedi meg, hogy érettük méltó hálával adózzam, s mégis a Te emberséged és az én iparkodásom bőven pótolja azt, amire erőmből – úgy tűnik – nem futja. Első helyen említem azt a jogos előérzetemet, hogy esztétikai előadásokat sohasem fogok hallgatni, méltóztass nekem tehát annak a könyvnek a címét megadni, amelyből ennek elemeit megismerhetem. Legyen az latinul vagy görögül vagy akár németül (bár ennek a nyelvnek a szakkifejezéseit nem értem eléggé). Kiváltképp a költészettel kapcsolatban szeretném, ha megtalálható lenne benne általánosan és szemléletesen ennek a művészetnek egész filo-

zófiája, egyes területeinek részletes elmélete, műfajok szerint és a különböző nemzetségű kiváló költők jegyzékével együtt, mint pl. Eschenburg tanulmányában olvasható. Hogyan juthatnék hozzá esztétikai előadásaidhoz? Légy szíves, közöld! Egyébként az sem látszik talán lehetetlennek, hogy esztétikai felolvasásaidon ott legyek, ha valami módját ejthetném, hogy a harmadéves filozófusok közé soroljanak, s mégis megszerezhessem a legmagasabb filozófiai fokozatot, annak rendje-módja szerint levizsgázva, és így gyakorlati matézis leckéket vállalhassak. De valóban vállalnám a három filozófiai esztendő elvégzését is, hiszen szerfelett kedvemre való lenne, hogy újra foglalkozzam ezzel a legkellemesebb és leghumánusabb tudománnyal, de megakadályoz ebben – otthoni szegénységem, kicsi jószágom! Azért, Igen Tisztelt Férfiú! akár nebulók tanítására, akár urak korrepetálására vagy más efféle munkára alkalom adódik, emberségedre kérlek és esdeklek, méltóztass azt nekem juttatni. Közben szabad időmet teljesen meghitt tanulmányaimnak szentelem, nevezetesen kinyomtatásra leírom és összegyűjtöm azon munkácskáimat, amelyeket a hazai újságokban a következő évre bejelentettem, közülük az első kötet, a költemények már teljesen, a második, a színdaraboké majdnem teljesen elkészült. A harmadik, mely Alessandro Tassoni La Secchia Rapita című vígeposzát, s a negyedik, amely költői értekezéseket tartalmaz, még most íródik. Az ötödik, a Blumauer módjára átköltött Békaegérharccal még rejtőzködik és rejtőzni is fog, amíg – – De itt van a másik nehézség! A már említett ok gátolja, hogy minél előbb sajtó alá kerüljenek.

Ezenkívül sem a nyomdászoknak nincs ínyükre, hogy erszényüket a nemzet érdekében kockáztassák – sem polgárainknak nem tetszik az előfizetés, s az urak közt sincs egy Pollio! – De ez a poéták sorsa, hogy az ínséggel viaskodjanak; s a nehézségekkel bátran szembeszálljanak. „Tűrd csak a bajt, sőt még bátrabban szállj vele szembe, mint ahogy sorsod hagyná!" Megakadályozzák, hogy hazánknak és az irodalomnak használni akarjunk, s megengedik, hogy használhassunk. Nehogy a mulasztás bűne rám hulljon vissza, megyek, amerre hivatásom értelme parancsolja, s a többi legyen a sors akarata szerint. Te mindazzal, amit tőle kiérdemeltél, élj jól, s tégy engem is szereteteddel vidámmá és boldoggá. Élj boldogan. Debrecen, 1795. július 9-én.

Nagy Sámuel barátom a saját nevében is üdvözletét küldi.

27–28. Utalás Johann Joachim Eschenburg következő művére: *Entwurf einer Theorie und Litteratur der Schönen Wissenschaften* (Berlin 1783.). (Ezzel nem azonos nyolc kötetben megjelent szöveggyűjteménye, a *Beispiel-Sammlung*.)

31–33. Utalás arra, hogy a debreceni kollégiumból tanulmányai befejezése nélkül, bizonyítványt sem kapva bocsátották el.

45. Utalás a Bétsi Magyar Merkuriusban és a Magyar Hírmondóban 1794 őszén megjelent tudósításaira (szövegüket ld. Cs/ÖM. I. 207–208. l.).

48. *La Secchia Rapita Poema Eroicomico di Ales. Tassoni*: „*Az el-ragadtatott Veder*. Comica Epopoeia, *Tassoni*' – Olasz Poetából." (MMerk./j. Cs/ÖM. I. 207. l.)

55. *Pollio*, Asinius (i. e. 76–5.), római államférfi, a tudományok és művészetek pártfogója; így nevezi Széchényi Ferencet is 1802. január 9-i és szeptember 26-i leveleiben (90. és 115. sz.).

56–57. *Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, quam tua te Fortuna sinet!*: „Ám te ne fuss meg a bajtól, sőt szállj szembe merészen, inkább mint engedi sorsod" (Vergilius: *Aeneis* VI. 95–96., Kartal Zsuzsa fordítása; ld. még a 108. és 124. sz. levelekben is).

20. Csokonai – Károlyi Józsefnek *Debrecen, 1795. július 26.*

Kézirata

A londoni British Museum Könyvtárának Kézirattára. *CuP.* 1248. *d*1. Autográf tisztázat (K). Mint a levél felfedezője, Czigány Lóránt írja, a kézirat egy több ezer darabos gyűjteményben lappangott, melyet a British Museum 1873-ban vásárolt aukción. „A levél 1865-ig Waltherr László (1788–1865) tulajdonában lehetett, s az ő hagyatékából került külföldre, ugyanúgy mint a gyűjtemény nagyrésze. Waltherr László a Károlyi család tudós levéltárosa volt, s hosszú pályafutása alatt tekintélyes mennyiségű anyagot gyűjtött össze olyan kisnyomtatványokból, melyekkel ma már csak egy-két nagy könyvtár dicsekedhet. Elképzelhető, hogy a gyűjteményben néhány unikum is rejtőzik." (Magyar Műhely 1962., 3. sz., 50. l.)

Megjelenése

Először Czigány Lóránt közölte (*Egy kiadatlan Csokonai levél*, Magyar Műhely 1962., 3. sz., 50–51. l.), majd ennek nyomán Juhász Géza (Alföld, 1963., 7. sz., 78–82. l., és újra: Juhász 274. l.). Kötetben a MM^2.-ben jelent meg (II. 374–375. l.). Az első verskötet jegyzetei között kiadta Szilágyi Ferenc is (Cs/ÖM. I. 257–258. l.).

Keletkezése

Ez az első (fennmaradt) darab Csokonai azon leveleinek hosszú sorában, melyek főrangú úrhoz pártfogásért, művei világra segítéséért folya-

modnak. Csokonait alig több mint egy hónapja csapták ki a kollégiumból, az országot megülő gyanakvás és félelem légkörében saját szépen alakuló egzisztenciális és írói reményei is összeomlottak. E helyzetben fordul a mecénáskeresés hagyományos formájához: művét a kiadási költségek fejében a pártfogó főúrnak, a jelen esetben Károlyi grófnak ajánlja. A választása azért eshetett Károlyi Józsefre, mert már valamiféle ismertségre, poétai hírre hivatkozhatott: egy éve éppen a gróf tiszteletére írt magyar és latin üdvözlő verseket, melyeket énekelve elő is adtak a kollégiumban, mikor az főispáni beiktatására utazván ott július 5-én megállt; a latin vers meg is jelent (vö. Cs/ÖM. III. 29–40. l.). A főispáni beiktatás (Nagykároly, 1794. július 7.) egyébként az ellenzéki nemességnek és a jakobinus szervezkedés résztvevőinek is kiváló alkalmat szolgáltatott a feltűnés nélküli találkozásra (vö. Benda I. 1057. l.) – Károlyi József (1768–1803) neve leginkább ezzel az eseménnyel forott össze.

E pártolást kérő levél nem érte el célját, választ sem igen kapott rá (vö. Juhász 272. l., Vargha Balázs: *„Izolírozva" Csokonai kapcsolatokat keres*, Új Írás 1991., 5. sz., 70. l.). Juhász Géza azonban felvetette, hogy „talán mégsem volt ez a kísérlet hiábavaló" (272. l.), mert esetleg összefüggés lehet a Gáspár Pál szatmár megyei főjegyzővel való, alig két héttel későbbi találkozás és e levélbeli pártfogáskérés között. E feltevést se megcáfolni, sem bizonyítani vagy valószínűsíteni nem lehet.

Szövegkritika

9. K: *kiknek* Az első *k* olvhtl. betűből jav.
17. K: *Nezőszínjére* em.
20. K: *es* em.
Múzsákhoz A *hoz nál*-ból jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

9–10. Csokonai a Károlyi tiszteletére írott latin nyelvű *Carmen inaugurale* című versében Károlyi Antalról (1751–1791) tesz említést (Cs/ÖM. III. 344. l.).

22–23. Itt kiadásra szánt műveinek a Bétsi Magyar Merkuriusban 1794. október 21-én és a Magyar Hírmondóban november 7-én közölt meghirdetésére utal (ld.Cs/ÖM. I. 207., 256. l.).

27. *Helikon*: a múzsák szent hegye. E rész a *Gróf Károly Jó'sef Úrnak* című vers 89–96. sorainak parafrázisa prózában (ld. Cs/ÖM. III. 36. l.).

29–31. „[...ez a hanga csalit s az egész vadon akkor
téged idéz, Várus]; Phoebus pedig úgy sosem örvend,
mintha a vers e nevet: »Várus« választja viselni"

(Vergilius: *VI. Ecloga*, 10–12. sor, Csokonai az eredetiben álló *Várus* nevet felcserélte a *Károlyi* névvel (ld. Juhász 274. l.).

35–37. Ezt a fordulatot felhasználja Gáspár Pálnak írott levelében is (21. sz., 73–75. sorok).

21. Csokonai – Gáspár Pálnak *Debrecen, 1795. augusztus 18.*

Kézirata

DIM. K. X. 75. 74. 1. Autográf fogalmazvány (K). Utóbb Csokonai letisztázta a levélben található verset *Az Otahajta, vagyis Némelly Oskoláink Hazánkbann a' Nagyvilágtól bészigetelve, (isolírozva;) (Töredék eggy Levélből.)* címmel (MTAK. K 672/IV. 147b–1149a), s felvette kiadandó műveinek lajstromaira (vö. Cs/ÖM. III. 755. l.). A levélnek három másolatáról tudunk. Az egyik az OSzK.-ban található (Irod. Adattár. 367/1–3.; régi jelzete: Quart. Hung. 661.), a másik az eperjesi kollégium levéltárában volt (vö. A Hon 1871. 269. sz., nov. 22.), a harmadik magántulajdonban van (vö. Cs/ÖM. III. 755. l.).

Megjelenése

Először a Szépliteraturai Ajándékban jelent meg, az OSzK.-beli másolatból (1824., 70–73. l.), amely egyébként elég híven követi az eredetit, majd A Hon közölte, az eperjesi másolatból (1871., 269. sz., nov. 22.). Toldy (841–843. h.), a HG. (II. 623–625. l.), a MM. (II. 804–807. l.) és a MM^2. (II. 375–377. l.) a Szépliteraturai Ajándék, illetve az OSzK.-beli másolat alapján adta ki. A vers önállóan jelent meg a FK.-ban, az EPM.-ben, az ÖV.-ben, az $ÖV^2$-ben, a MM^2.-ben, valamint a kritikai kiadásban, a tisztázatból (Cs/ÖM. III. 157–158. l.). A levél eredeti fogalmazványa itt jelenik meg először.

Keletkezése

A levél és a bele foglalt vers előzményeire maga Csokonai utal a levél második részében: *„Az én itt eddig tőlt Életem, és a' Tekintetes Uraknak a' közelebbi Vásárkor lett ide érkezések, Tanátsok, és az én Öröm-tiszteletlett elfogadásom vagynak ittenn előadva."* A személyes találkozás a Lőrinc napi debreceni vásár alkalmával történt, augusztus 10-én vagy az azt követő napok egyikén (vö. Cs/ÖM. III. 756–757. l. és Ferenczi 63. l.), a tanács pedig arra vonatkozhatott, hogy menjen el Debrecenből, s

folytassa tanulmányait Sárospatakon. Vargha Balázs másként értelmezi a levelet: az idézett mondat folytatására („*Elfogadom tehát azt a' Tanátsot, mellyre a' Bőltsesség kötelez, a' jó Szív édesget: de – a' mellytől a' Szűkség' parantsoló Szava elkiált, és eliszonyít.*") hivatkozva úgy látja, hogy azt a bizonyos tanácsot elutasítja, s helyette kéri Sárospatakra való beajánlását: „Hasonló szerkezetű – lelkes, de visszalépő – mondattal már a Schediusnak írt levélben is találkoztunk: »...vállalnám a három filozófiai esztendő elvégzését is, hiszen szerfelett kedvemre való lenne, hogy újra foglalkozzam ezzel a legkellemesebb és leghumánusabb tudománnyal, de megakadályoz ebben – otthoni szegénységem, kicsi jószágom!« [ld. 19. sz., 34–38. sorok] És milyen intenzív szavakkal fedezi a visszavonulást: *elkiált, eliszonyít*! A szükséget, a szegénység parancsolta kényszert más összefüggésben szokták emlegetni. A szükség rávitte, hogy... De mitől iszonyíthatja el a szükség? Akárhogy nézzük, a levélnek ez a mondata saját magát rontja el: elfogadom a tanácsot, vagyis hogy eliszonyodom tőle. Csokonainak is nehezen eshetett lemondásának megfogalmazása. [...] A következő sorokból kiderül, hogy a visszautasított ajánlat helyett mást (valószínűleg kisebbet) kér: kommendálja be őt Gáspár a sárospataki főiskola főkurátorához, Patai Józsefhez és professzorához, Kövi Sándorhoz." (Varga Balázs: *„Izolírozva" Csokonai kapcsolatokat keres*, Új Írás, 1991., 5. sz., 73. l.) A szükség (vagyis helyesebben: a szegénység) emlegetése azonban nem a visszautasított tanács indoka, hanem a tanács elfogadásából következő kérés megokolása: ha azt tanácsolják, menjen Sárospatakra, mert segítenek elintézni felvételét, ő elfogadja e tanácsot, de egyúttal kéri, hogy segítsenek megélhetése biztosításában is, mert különben megígért segítségükkel (a Sárospatakra való beajánlással) sem tud élni. Így a „szöveg bujkáló ellentmondásai" (Vargha Balázs i. m. 72. l.) megszűnnek ellentmondásnak lenni.

Kérdés lehet továbbá az is, hogy van-e összefüggés Gáspár Pál ajánlata és Csokonainak nem sokkal korábban Károlyi József grófhoz intézett levele között. A kapcsolatra Juhász Géza elsősorban azért gyanakszik, mert a Szatmár megyei főispán Károlyi és főjegyző Gáspár nyilván szoros kapcsolatban voltak, s mindkettőjük neve felmerült a Martinovics-szervezkedés gyanúsítottjainak névsorában (Gáspár politikai szerepére nézve ld. Cs/ÖM. III. 758–760. l.). Szilágyi Ferenc hozzáteszi, hogy a levél *„Kegyes Pártfogóm"* kitétele esetleg magára Károlyira vonatkozhat, ami összefüggésbe hozható a korábban neki írott levéllel: mintegy az arra tett, Gáspár által szóban átadott ígéretet nyugtázná ezzel a költő (vö. Cs/ÖM. I. 258. l.). A szövegösszefüggés azonban nemigen teszi lehetővé ezt az értelmezést, mint már arra Vargha Balázs is rámutatott (i. m. 73. l.), s maga Szilágyi Ferenc sem említi újra e felvetést később, *Az Otahajta* című vers jegyzeteiben (vö. Cs/ÖM. III. 755–761. l.). Az összefüggés a Károlyihoz való fordulás és Gáspár segítsége között sem bizonyítható, de teljességgel nem is zárható ki. Márcsak azért sem, mert e levélben – az esztendeig való tanulás lehetővé tétele mellett – szintén szó esik mecénási pártfogásról is: mintha ígéretet ka-

pott volna első kötetének a megjelentetésére. (Vagy csak megint túllelkesült?)

Szövegkritika

A kézirat sok javítást tartalmaz, nincs rajta aláírás, sem címzés, nyilvánvalóan ez volt a fogalmazvány. A vers letisztázott kézirata az itt olvasható szöveghez képest csak apróbb eltéréseket tartalmaz, ezek számbavétele megtalálható kiadásunk harmadik verskötetének jegyzetei között (Cs/ÖM. III. 757–758. l.), így ezt itt nem ismételjük meg.

6. K: *én* Az *é* olvhtl. betűből jav.
13. K: *Fényjébe* A *be vel*-ből jav.
15. K: *enyészik* A *n s*-ből jav.
16. K: *kék* Olvhtl. szóból jav.
21. K: *'S hogy annak* A *'S És*-ből, az *annak* olvhtl. betűkből jav.
24. K: *Habzása* A *H h*-ból jav.
26. K: *Valami* A *V v*-ből jav.
29. K: *megúnván <hasztalan>* Az áth. szó fölé írva. A sor fölött áth. sor: *<Mig rá únván mind ezekre>*.
30. K: *Tévelygő* A *T* olvhtl. betűből jav.
43. K: *Szemmel* A *S s*-ből jav.
47. K: *Ról<l>ok* Az ékezet utólag, a kettőzés megszüntetésekor került az *o* fölé.
50. K: A *Valójába* másik szóból (*Európába*) jav.
53. K: *Könyv* A *K k*-ból jav.
54. K: *Mihelyt* Olvhtl. szóból (talán: *Amint*) jav.
60. K: *mellyre* Az *r b*-ből jav.
62. K: A *mivel ha*-ból jav.
65. K: *mellybenn* Az eredeti *ből* rag *benn*-re jav.
67. K: A *szerezni keríteni*-ből jav.
70. K: *Erdem'* Az *E* olvhtl. betűkből jav., az ékezet elmaradt, em.
78. K: *18dikánn* A *8 7*-ből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levéllel és a beleszőtt verssel részletesen foglalkozik a szakirodalom: Haraszti 66–67. l.; Ferenczi 63. l.; Sinkó 106–110. l.; Vargha:ArcV. 128–130. l.; Vargha B. i. m. 70–73. l.; Cs/ÖM. III. 755–761. l. Gáspár Pálról ld. Benda II. 349–350., 668. l. és Cs/ÖM. III. 758–760. l..

1. *Fő Notárius*: főjegyző.
10. *Otahajta*: Tahiti szigetén élő vadember. Dayka Gábor műveiről írott bírálatában ilyen megjegyzést tesz annak egy verse

kapcsán: „A' jámbor *Otahitát* nem örömest hallom az Európai bigottság- és gonoszságra felhozva: a' Húronnal nem jöhet öszve egy aurea aetasban élő nép, mellyet Europa úgy akar boldogítani, mint a' mesterségszerető Jupiter a' Szaturnus-kora-belieket. – Inkább tett volna az Író Newseeländert, vagy Iroquoist etc. A' physica Festéssel is, melly a' moralist, vagy politikait színezi, nem jól jön öszve Otaheite' szigetének boldog Climája; melly, jóllehet a' Torrida Zona alatt esik, mégis sem Lakosait meg nem feketíti és apathizálja, sem a' rekkenő hévségeket nem érezi. Örökös tavasz van annak Cocusos erdejiben – amoenae quos et aquae subeunt et aurae [mellyet kellemes patakok és szellők üdítenek]". Ez tehát az *aurea aetas*, az aranykor világa saját korában. E versben azonban inkább az *otahajta* elszigeteltsége kerül előtérbe (vö. Debreczeni Attila: *A „természeti ember" fogalma Csokonai világképében*, in: *Régi és új peregrináció*, szerk. Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit, Budapest–Szeged, 1993, 1106–1110. l).

53. *Indus*: a távol-keletire utal, nem indiaira.

57. Nem tudjuk, ki volt Gáspár Pállal. Vargha Balázs korábban úgy vélekedett, hogy „Kengyel Lajos jegyző lehetett" (Vargha:ArcV. 128. l.), újabb cikkében viszont azt írja: „Találgatni nem érdemes. Ha valahogyan kiderülne, hogy ezek a névtelen kísérők egytől-egyig gyanúsítottjai voltak a Martinovics-pörnek, ezzel az értesüléssel sem jutnánk messzire, hiszen Csokonainak ez a kapcsolata régóta ismeretes." (I. m. 72.)

66. *Patai Úr*: Patai József (megh. 1797.), a sárospataki református kollégium főgondnoka 1784 és 1796 között (vö. KazLev. III. 530. l.; Cs/ÖM. III. 783. l.).

66. *Kövi Úr*: Kövy Sándor.

69–70. *Kegyes Pártfogóm*: ld. a keletkezésről mondottakat.

73–75. Ezt a fordulatot használta Károlyi Józsefnek írott levele végén is, a rousseau-i forrást nem sikerült azonosítanunk.

22. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1795. július–december]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 626–627. l.; MM. II. 807–808. l.; MM^2. II. 378. l.

Keletkezése

Nagy Gábor a következőket jegyezte a levél második lapjának hátoldalára: „Csokonaÿ. Ezen Levelét írta hozzám 1795^{be} mikor a' Deákságból elbúcsúzván, a' Debreczeni Professorok által kegyetlenül üldöztetett, és vele minden társalkodás meg vólt tiltva a' Deákoknak." A levél keletkezéséről mindössze ennyi információ áll rendelkezésünkre, ez azonban bizonyosnak látszik, s összhangban van a szövegbeli képes beszéd vélhető értelmével is: „a szent mennykő a professzorok dühe, a tenger cseppjei a jó barátok, akiket tartósan nem választhat el a sustorékoló istennyila" (Vargha:ArcV. 125. l.). E levél arra is utal, hogy a második kollégiumi pörben bírái közt lévő barátait nemigen tette felelőssé az ítéletért, nem neheztelt rájuk annak megszavazásáért (vö. Cs/Széppr. 429–430. l.). Nagy Gábor jegyzete és a tartalmi vonatkozások alapján a levél keletkezését a kollégiumból történt kicsapása és Debrecenből való eltávozása, tehát 1795. június 20. és december 21. (vö. CsEml. 67–70., 185–186. l.) közé tehetjük, (az élmény erősségét tekintve talán inkább a nyári vagy a kora őszi időszakra).

Szövegkritika

A költő e levelét két jegyzetlapra fogalmazta. A lapokon könyvészeti feljegyzések olvashatók s eredeti lapszámozás. A levél a 45. és 36. számot viselő oldalakra íródott, Nagy Gábor megjegyzése a címzés mellé kereszt irányba, a 35. számot viselő oldalra. A könyvészeti adatok az álló lapok tetején helyezkednek el, a levél szövege negyed fordulattal elforgatva, a lap maradék szélességében. A feljegyzések a következők: 35.: β. *Graecae. Lamb. Bos Antiquitatum Graecarum, praecipue Atticarum descriptio. Francq. 1714. 12. et. Lips. 1749. 8.*; 36.: γ. *Hebraicae. Conr. [?]kenii Antiquitates Hebraicae. ed. III. Brem. 1741. 8.*; 45.: **Ad philosophiae praemitt. MATHESIS.*; 46.: *Andr. Segneri cursus Mathematicus. Tomi I–IV. Halae Magd. 1756–1763. 8.* – *Aut* –, a lap közepén: *Huc pertinent etiam – Tabl. Sinuum et Tangentium, quae quidem saepius, sed maxima cura et solito longe auctiores a Sherwin et Gardiner, Lond. 1742. editae sunt.*

17. K: *ropogással* A *pog* olvhtl. betűkből jav.
18. K: *barátságos <Vi> Tseppek*
25. K: *Napnak* A *N ti*-ből jav.
ḡlátszik [= meglátszik]

26. K: *Mindenható* Az *M* olvhtl. betűből jav.
32. K: A címzés a második lap hátoldalán található, középen, a hajtás mentén haránt irányban.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Eurus*: Eurosz, a keleti szél.
7. *idétlen* (nép., rég.): koraszülött. Szabad átvétel Szenczi Molnár Alberttől: „ Az Ur szava ugy megzendül, / Hogy az szarvas idétlent szül, / Nagy harsagásától annac / Az erdöc fölszakadoznac." (XXIX. zsoltár, 4. versszak, RMKT. XVII. sz., VI. kötet, *Szenci Molnár Albert költői művei*, kiad. Stoll Béla, Bp. 1971., 76. l.; Vargha Balázs adata)
8. *Jehova*: Jahve, az Úr neve az Ótestamentumban.
17. *affectált* (lat.): itt 'erőteljes, felfokozott' jelentésben.
26. *Malacia*: nyugalom, csendesség.
27. *eggyűgyű Concha*: egyszerű kagyló (vö. AD/j.).

23. Csokonai – Bessenyei [Sándornak]
[Debrecen, 1795. július–december]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József adta ki Puky István gesztelyi másolatgyűjteményéből (ItK 1936., 468–469. l.), kötetben a MM. (II. 809–811. l.) és a MM^2. (II. 379–380. l.) közölte.

Keletkezése

A címzés és keltezés nélkül, másolatban fennmaradt levél hitelességéhez nem fér kétség, a tartalom egyértelműen Csokonai szerzőségét bizonyítja. Keletkezési idejének általában 1795-öt tekintik, csak Szilágyi Ferenc tanulmányában említtetik egy helyen 1796-i dátum, igaz, korábban ott is 1795 szerepelt, így lehet, hogy csak elírásról van szó (*Barátok Jean Jacques-ban s Apollóban. Az ismeretlen Bessenyei Sándor*, It 1991., 331. és 354. l.). 1796-ban azonban nem keletkezhetett e levél, hi-

szen a 17. sorában olvasható részlet („*Én pedig számkivettetve az én hazámban*") egyértelműen Debrecenre utal, hasonlóan az *[Emlékezetnek okáért]* című 1795. június 18-i „maga mentsége" 35–38. soraihoz („*az a' Haza, mellyet Dajkámnak hívtam, tőlem írtózik; az a' Colleg. mellyet Alma Maternek tartottam kebeléből számkivetett*"). S mivel 1795. december 21-én Csokonai Sárospatakra távozott (vö. CsEml. 185–186. l.), csak az e dátum előtti, s kicsapatása utáni (június 20.) időszak jöhet számításba.

A címzett is meglehetős biztonsággal azonosítható. A levél előtt Gulyás József első kiadásában ez olvasható: „Csokonai Bessenyei kapitánynak". Ez feltehetően a másolatban is ott volt, mert a levél utáni magyarázó soraiban Gulyás József – részben – ez alapján azonosítja a címzettet: „A »sziget« említése valószínűvé teszi, hogy a címzett, Bessenyei Sándor kapitány, a Milton fordítója, a volt testőr, aki a török háborúban is részt vett." (ItK, i. h.) A másik mozzanat a levélbeli „sziget". Bessenyei Sándor ugyanis maga mondja Milton-fordítása előbeszédében, hogy „Kilintz nevű Szigetetskénn, idősb Testvér Bátyám Bessenyei 'Sigmond nyári Házatskájábann, Szabólts Vármegyébenn a' *Paszali* kies vídékenn készűlt Milton" (*Elveszett paraditsom Milton által.* Fordította Frantziából Bessenyei Sándor Cs. és Kir. Lovas Kapitány. Első Darab. I.–VIII. Kőnyv. Kassánn Ellinger János Cs. és Királyi privil. Kőnyv-nyomtatónál. 1796. *Az olvasóhoz* című számozatlan előbeszéd 12. oldalán; vö. erről részletesen Széll Farkas: *A nagybesenyői Bessenyei-család története*, Bp. 1890., 82. l.). Erre utalhat itt Csokonai, amit maga nyilván nem az 1796-ban megjelent kötetből tudott, hiszen Bessenyei kapitány leszerelése után (1794 első fele) néhány évig Debrecenben lakott, csak 1797-ben költözött el (vö. minderre nézve a Szilágyi Ferenc által közölt dokumentumokat: It 1991., 339., 348., 353. és 355. l.), így a nevezett szigetre való visszavonulása a debreceni baráti körben nyilván ismert volt. Annál is inkább feltehető ez, mert a levél hangvétele közelebbi ismeretségre vall (kapcsolatukról részletesen ld. Tárgyi és nyelvi magyarázatainkat). Az viszont nem állapítható meg bizonyosan, hogy a levél a Debrecenben tartózkodó vagy az éppen távol lévő Bessenyeit kereste fel.

Szövegkritika

7. ItK: *örök* Sajtóhiba, em.
10. ItK: A mondat végéről hiányzik a pont, em.
37. ItK: *tökéllesíthetem* A hiányzó szótagot em.
52. ItK: *'én* Az aposztrófot elhagytuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bessenyei Sándor (1743–1809), Bessenyei György bátyja, előbb a királyi testőrség tagja, majd 1773-tól a hadsereg kapitánya. Harminc évi

szolgálat után, 1794 táján vonul vissza. 1790-ben kapcsolatot teremt az irodalmi élet egyik központját jelentő kassai Magyar Museummal, írása meg is jelenik. Legfőbb műve Milton eposzainak fordítása (prózában), mely 1796-ban látott napvilágot két kötetben, s amely 1911-ig további öt kiadást ért meg (vö. Szigeti Jenő: *Milton Elveszett paradicsoma Magyarországon*, ItK 1970., 208. l.) Bessenyei Sándor életéről és munkásságáról újabban, eladdig kiadatlan dokumantumok felhasználásával Szilágyi Ferenc publikált tanulmányt (ld. It 1991., 331–361. l.).

Csokonai és Bessenyei Sándor levelezésének tárgyalt levelünkön kívül más nyoma nem maradt fenn, de kapcsolatuknak igen, még ha e nyomok nem is mindig egyértelműek. Szilágyi Ferenc a kritikai kiadás III. verskötetébe felvette *A' Milton Elvesztett Paraditsomáról* című költeményt, amely Bessenyei Sándor második kötetének ajánlóverseként jelent meg, N. S. névbetűkkel, „Debretzenbenn Augustus 24-kénn 1796-bann" keltezéssel. Csokonai szerzőségét konkordanciákkal, stilisztikai érvekkel támasztja alá, valamint az EK. tanúságával, amelyen szerepel ez a tétel: „Milton elejébe. *Kitsinálni.*" (Cs/ÖM. III. 557–566. l.; vö. még Szilágyi:CsMűv. 245–258. l.) Vargha Balázs kétségeinek ad hangot Csokonai szerzőségét illetően: „Szilágyi Ferenc erős belső és külső érvet hoz fel véleménye megtámogatására: párhuzamos helyeket mutat föl, s egy sokat mondó címet Csokonai saját kezű verslajstromaiban: »Milton elejébe.« Ami meggondolkoztat: a Milton-vers N. S. betűjellel és Debrecen, 1796. augusztus 24-i keltezéssel. N. S. világosan Nagy Sámuel, a költő kollégiumi társa és barátja. Csokonai nem írhatott le verset akkor Debrecenben, mert már egy jó hónapja, hogy Sárospatakot is otthagyta, s valószínűleg Bicskén időzött Kovács Sámuelnél. A kronológiai és topográfiai ellentmondást Szilágyi Ferenc megpróbálja feloldani egy teljesen fiktív történettel [...] Csokonai szerzőségét nem látom ezzel bizonyítottnak." (*Csokonai Vitéz Mihály munkái*, Bp. 1987., 2. kötet, 572–573. l.) A kérdés további vizsgálata indokolt, s ehhez fontos dokumentumokat tárt fel utóbb Szilágyi Ferenc is már többször idézett tanulmányában. Annyi bizonyosnak látszik (akár e versre vonatkozik az EK. bejegyzése, akár nem), hogy a huzamosan Debrecenben élő Bessenyei Sándornak baráti kapcsolatai voltak elsősorban Nagy Sámuellel és Nagy Gáborral (vö. Szilágyi F., It 1991., 339., 356–358. l.); s minthogy ismerjük ezek szoros kötelékeit Csokonaihoz, valamint a költő levelének hangnemét, feltehetjük, hogy Csokonai sem lehetett idegen e társaságban.

Bessenyei Debrecenből való távozta után sem szakadhatott meg teljesen a kapcsolat, erre két adat is utal. Az első (a némileg bizonytalanabb) a Baradla-barlang leírását tartalmazó 1801. július 19-i levél végén található: *„Tokajba kerestem Bessenyei [Sándor] kapitány urat, de már ottan nem lakik; sajnáltam hogy illy tisztelt emberrel össze nem jöhettem."* Ha következtetéseink helytállóak (ld. a 73. levél 221. sorának jegyzetét), akkor Bessenyei Sándort kívánta meglátogatni Csokonai, sikertelenül. Van azonban egy közvetlenebb nyoma is kapcsolatuknak: Csokonai Kleist-fordításai közül *A' tsendes élet*nek az eredeti címe *Óda*

Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz volt, s később elhagyott első három sora így hangzott: *„Hagyd el Sándor, a hartzokat / A' fegyverropogást kerűld; / Most állt bé az öröm kora!"* (MTAK. K 672/III. 22b–24b; vö. Cs/ÖM. III. 564–565. l.). Keveset ismerünk tehát e kapcsolat történetéből, annyi azonban így is valószínűsíthető, hogy Csokonait szorosabb baráti és eszmei kötelékek fűzhették Bessenyei Sándorhoz.

Az 1795-ös levélről, annak politikai és filozófikus vonatkozásairól ld. Vargha:ArcV. 131–132. l., Szilágyi:CsMűv. 249–250. l., Debreczeni 179., 183–184. l.

3–4. *B... és N... S...*: Bessenyei Sándor és Nagy Sámuel.

4. *Gessner első hajósának csodája*: utalás az *Első hajós* című Gessner-idillre. Melída anyjával él egy szigeten, melyet sok évvel korábban szakasztott el a tenger a szárazföldtől. Ámor egy ifjúban – álmot bocsátva rá – szerelmet ébreszt a még sohasem látott leány iránt. Az ifjú, minthogy akkor még nem volt ismeretes a hajózás, maga kezd ladikot fabrikálni, s azzal akar útra kelni. Ámor elcsendesíti és szolgálatába állítja a szeleket, árbocot növeszt ki a sajkából, s maga repül a csónak előtt, biztonságban elvezetve az ifjút, az első hajóst, szerelméhez. Nagy Sámuel fordítása (*Daphnis. – Az első hajós*, Pozsony 1797) ugyan csak később jelent meg, mint e levél íródott, de nyilván már korábban dolgozott rajta, azonkívül Gessner eredeti műve is ismert volt Csokonai előtt. E művet egyébként Berzeviczy Pálné Abaffy Annának ajánlotta Nagy Sámuel (ld. Szilágyi:CsMűv. 279. l.), ami ugyancsak Csokonai debreceni szellemi-baráti körének kapcsolataihoz jelent adalékot. Kazinczy is lefordította Gessner idilljét még 1789-ben, de ez csak 1815-ben jelent meg (vö. KazLev. I. 490–503., 592–593. l.).

9. *Cartusság*: Cartouche, Louis Dominique (1693–1721), híres francia haramiavezér. A névből képzett szó jelentése: 'gyilkolás', arra utal, hogy Bessenyei a katonáskodással teremtette meg a maga számára a filozófusi elvonultsághoz szükséges anyagi hátteret.

15. *Metzenas már Ő*: Bessenyei Sándor mecénási tevékenységéről nincsenek pontos ismereteink, így nem tudjuk, kinek a támogatására utal itt konkrétan Csokonai (elsősorban talán Nagy Sámuelre gondolhatunk).

19. *Filadelfia*: Philadelphia, város az Egyesült Államokban, itt élt Franklin.

20. *Franklin*, Benjamin (1706–1790) amerikai fizikus, államférfi.

20–21. *eripio fulmen coelo sceptrumque tyrannis*: „elragadom az égtől a villámot és a zsarnoktól a királyi pálcát". Ezt a mondást Anne-Robert-Jacques Turgot (1727–1781) alkalmazta Benjamin Franklinra, a villámhárító feltalálójára. Az idézetet egy

kéziratos kötetben Lucanusnak tulajdonítják (OSzK., Quart. Hung. 4351/I., 332. l.); a helyet nem sikerült azonosítani (már amennyiben tényleg Lucanus-idézetről van szó).

21. *à la Robinzon* (fr.): Robinzon módjára.

36–37. *könyvház* (rég.): házi könyvtár.

38. *Minerva*: Pallasz Athéné, a tudományok istennője, aki a mitológia szerint Zeusz fejéből kipattanva született meg.

41. *Helvetius*: a költő e nevet említve sohasem Claude-Adrien Helvétius (1715–1771) francia filozófusra, a szenzualista materializmus jeles képviselőjére gondol, hanem Paul Henri Dietrich Holbach (1723–1789) ugyancsak francia filozófusra, a természetelvű, determinista materializmus jelentős alakjára. A névcserét az okozta, hogy a holbachi főmű, a *Système de la Nature* (*A természet rendszere*) 1777-ben Londonban nemcsak Mirabaud álnéven jelent meg, hanem változatlan formában Helvétius négykötetes gyűjteményes munkái részeként is, eredeti Helvétius-művek sorában, a negyedik kötetben. Ennek következtében Magyarországon *A természet rendszerét* Helvétius nevéhez kötötték (vö. *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai*, kiadta Szauder József, Bp. 1968., 332–333. l.; Debreczeni 179. l.). Holbach filozófiája az egyik legjelentősebb inspirálója volt Csokonai gondolkodásának a kollégiumi években, le is fordította *A természet rendszere* utolsó fejezetének nagy részét *A természeti morál* címmel (vö. erről Debreczeni 177–184. l.).

Pope, Alexander (1688–1744), angol költő, *Essay on man* című tankölteménye különösen nagy hatással volt mind az európai, mind a magyar irodalomra. Csokonai ekkoriban még inkább költőként tiszteli (ld. pl. *A' Tél* című verset is), s csak a későbbiekben kerül előtérbe a pope-i filozófia, bölcsesség (ld. pl. *Juliánna napra köszöntő [Komárom, február 16. 1798.]*, *Az ember, a poézis első tárgya*, *Halotti versek;* Csokonaira gyakorolt hatásáról ld. It 1990., 279–303. l.).

43. *lármás bálok*: *„Balgatag nagy világ! ez é a múlatság, / A' mellyet únalom követ és fáradság?* [...] *Lármás vígasságok, eltikkasztó bálok, / Bennetek melly kevés örömöt találok!"* (*A' Tél*, 1794.)

45–50. Vö. *Természet! emeld fel örök Törvényedet*
'S mindenek hallgatni fogják beszédedet.
A' kézzel fogható Setétség eltűnik.
Az Éjnek Madara húholni megszűnik.
Eggy jóltévő Világ a' Mennyből kiderül,
'S a' sok ki gondolt Menny mind homályba merül.
Ah, ti máris abból fakadtt Indúlatok
Nyelvemre harsogóbb hangokat ontsatok.
Emelkedj fel Lelkem! – előre képzelem

Mint kiált felszóval eggyet az értelem
'S Azonnal a' setét kérpitok ropognak,
A' szívről az avúlt Kérgek lepattognak.
Tárházát az Áldott emberiség nyitja,
Édes fiainak sebeit gyógyítja.
A' Szeretet lelke a' Földet bé teli
'S Az Ember az embert ismét megöleli.

(*Konstántzinápoly*, 1794)

Vö. még a 68. sz. levél 60–67. sorait és jegyzetüket.

51–57. Az itt kifejtett gondolatok több más korabeli művel is nagy hasonlóságot mutatnak. A lélek halhatatlanságának kérdésében a vagylagosság az emberi értelem korlátozottságának beismerése, s a metafizikus kérdésfeltevés elutasításának első lépcsőfoka (vö. Debreczeni 165–167. l.): „*ártatlan Lelkem, akár az Égből származtál alá az én testembe, 's az Ethernek valami részetskéje, vagy valamellyik Csillagnak tiszta sugára lévén, nemesebbé tettél egy tsomó sárt a' több testvér göröngyöknél; akár az én érzéseimnek, és Fantaziámnak tűköre vagy; kelj fel könnyű szárnyaidra...*" (*A' Szeretet*, 1794). A természetbe visszabomló test képzetének másik jelentős megfogalmazását pedig *Az Álom* című versben (1794) olvashatjuk (de előfordul ez több más helyen is, így pl. *A' Tsókok*ban és *A' Szeretet*ben):

Óh halál! a' szelíd álomnak Testvére,
Mikor vettz örök zárt szemem fedelére?
Hogy a' semmiségbe testem vissza szállyon,
'S belőllem tsak eggy por, és tsak eggy név vállyon?

Az elbomló test részecskéit pedig

...fel szívják a' fűnek gyökeri,
Mellyből az a' kövér nedvességet nyeri.
Mert lám a' Papnakis kövér a tinója,
Ha temető kertben van a' kaszállója.

54. *vádol* (táj.): vállal. (Ezért pontatlan a MM^2. emendálása e helyen: „el *nem* vádolándja"; II. 380. l.)

24. Csokonai – Berzeviczy [Pálnak]
[Debrecen, 1795. július–december]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József közölte Puky István gesztelyi másolatgyűjteményéből (ItK 1936., 470. l.), majd ennek nyomán a MM. (II. 811–812. l.) és a MM^2. (II. 381. l.), minden esetben Berzeviczy Gergelyhez szóló levélként.

Keletkezése

A címzés és keltezés nélkül, másolatban fennmaradt levél hitelességét a Puky-gyűjtemény ismeretes megbízhatósága mellett a nagyszámú konkordancia is megalapozza. Már Gulyás József is utalt *A' Magánosséghoz* című versre, valamint a Festetics Györgyhöz és a Márton Józsefhez szóló 1800. december 19-i, illetve 1801. május 19-i levelek (56., 68. sz.) párhuzamos helyeire, igaz, hivatkozásába (sajtó)hiba csúszott a HG. kötetszámának megadásakor (ItK 1936., 470. l.). A példákat tovább szaporítva utalhatunk még a *Magyar! Hajnal hasad! [II.]* zárósoraira, a Széchényi Ferencnek és a Sándorffi Józsefnek 1803-ban, illetve 1804. június 3-én írott levelekre (162., 191. sz.), valamint a kollégiumi búcsúbeszéd egy-két részletére (ld. 40–65. és 155–170. sorok körül; Cs/Széppr. 143., 146. l.), hogy többet ne említsünk. A keletkezési idő azonban nem határozható meg egész pontosan. A tartalomból annyi bizonyosnak tűnik, hogy a kollégiumból való kicsapatása után íródhatott, azt azonban támpontok hiányában nem lehet bizonyosan eldönteni, hogy még Debrecenben, vagy már Sárospatakra való távozta után, vagyis hogy 1795 második felében, vagy 1796 elején.

Gulyás József közlésében a levél előtt a „Csokonai Berzeviczi consiliarius úrnak" megnevezés áll, nyilván a másolat alapján. Ez nem lehetett az eredeti levél része, a másoló Puky István információjának kell tekintenünk. Gulyás József erre alapozva nevezi meg címzettként Berzeviczy Gergelyt (i. h.), amit azóta minden kiadás átvett. Szilágyi Ferenc e levél egy helyére (ld. 30. sor) hivatkozva a kapcsolódási pontot a színjátszás ügyében véli felfedezni kettőjük között (Szilágyi:CsMűv. 241–242. l.). Először Vargha Balázs figyelt fel arra (az e kiadás előmunkálatait tartalmazó kéziratában), hogy Berzeviczy Gergely nem volt consiliarius, viszont a család másik tagja, Berzeviczy Pál igen, aki ráadásul a kérdéses

időszakban Debrecenben élt, s irodalmi munkásságot is folytatott, egy Metastasio-fordítása jelent meg 1793-ban. Mindezek alapján Vargha Balázs Berzeviczy Pálban jelöli meg e levél címzettjét.

Ezt az álláspontot a magunk részéről meggyőzőnek tartjuk. Berzeviczy Gergely nemcsak hogy consiliarius nem volt, de a kapcsolódási pontok sem látszanak (ami persze még nem feltétlenül jelenti azok hiányát), amelyeken keresztül Csokonai kapcsolatba kerülhetett volna vele (vö. H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*, Bp. 1967), mégpedig közelebbi kapcsolatba, a levél hangjának tanúsága szerint. Igaz, 1795 körül Berzeviczy Pál (1758–1828) sem volt consiliarius, csak a Debreceni Districtualis Törvényszék táblabírája (vö. Decsy Sámuel: Magyar Almanak MDCCXCV-dik Esztendőre, Bétsben [é. n.]; Vargha Balázs az 1794. évi „almanak"-ra utal), de a későbbiekben, elkerülvén Debrecenből, tanácsossá lépett elő, amint az nekrológjából is kiderül: „Martius 18-d. Budán, meghalt Berzeviczei Berzeviczy Pál, a' N. M. Királyi Helytartó Tanácsnál Tanácsos 's Al-Tárnokmester; 70-d. évében. Tőle birjuk Metastasio' ismeretes költeményének: »Alcide al bivio«. (Alcides a' választúton. Pest, 1793. 8-d. r. 45 l.)" (Tudományos Gyűjtemény, 1828., III. kötet, 127. l.) A levélmásolat készítésének idején, amit azonban pontosan nem ismerünk, így már megnevezhette őt a másoló Puky István consiliariusként.

Berzeviczy Pál esetében a találkozási pontok is jobban kirajzolódnak, mint Berzeviczy Gergelynél. A korabeli debreceni lakhely, valamint az irodalmi ambíciók valamely jelenléte, méghozzá Csokonai tájékozódási irányával megegyezően – együttesen mind a kapcsolatteremtés lehetőségét valószínűsítik. Éppen e kapcsolódási pontra (a színház és Metastasio) látszik utalni egyébként a levél is, mikor Csokonai „Thalia édesgető kebelét" említi (ld. a 30. sort). Nem sokkal lentebb, a levél végén szíves tiszteletét jelenti „az Urnak és Asszonynak", amiből nyilvánvaló, hogy a címzett Berzeviczy házasember: ez csak Pálra vonatkozhat, mert ő valóban házas volt ekkoriban, míg Gergely csak Budáról való hazatérte után nősült meg (vö. KazÉlet. 242–245. l.). Az is érdekes, hogy Berzeviczy Pál felesége az az Abaffy Anna volt, akinek Csokonai közeli barátja, Nagy Sámuel 1797-ben megjelent Gessner-fordítását ajánlotta, s aki annak a jakobinus kapcsolatokkal rendelkező Abaffy Ferencnek a lánya, akit Csokonai éppen ekkori levelében tisztelettel köszönt (Nagy Gáborhoz, Sárospatak, 1796., ld. következő levelünket); igaz, a másolat csak *A – fi Ur* formában őrizte meg a nevet, de aligha kétséges, hogy kit is kell értenünk ez alatt. A határozott és a bizonytalan körvonalú nyomok egyaránt azt erősítik, hogy ha Csokonai egy Berzeviczyvel kapcsolatba került, az nagy valószínűséggel Pál táblabíró lehetett, aki irodalmárkodó ember volt, s valamennyire bizonyosan beletartozott abba a művelt debreceni társaságba, amelynek tagjaihoz Csokonait is erős szálak fűzték.

Homályosan ismert, de intenzívnek sejthető kapcsolatuk jellegzetes fejezetét képviseli a következő nyolcsoros versnek az esete és utóélete, amely Csokonai iratai között maradt fenn:

Életed egy forma az égő gyertyával
Melly magát emésztve szolgál világával.
Eszed' tüze nékünk ád gyönyörűséget
Az hazánk' nyelvének szerez ékességet.
De szegény Hazában méltó jutalmadat
Minthogy nem veheted: kimélld meg magadat.
B P. mpr.
(MTAK. K 677. 80a.)

Az idegen kézírású versszöveg fölött Csokonai autográf verscíme: *Az én Életem*, másutt pedig megtalálható a vers autográf lejegyzésben is (MTAK. K 755. 44b.). Két probléma is felvetődött a kéziratok kapcsán: kit takar a B. P. monogram, illetve hogy nem B. G.-nek kell-e ezt olvasni, továbbá hogy e monogram tulajdonosa nem csak másolta-e a verset, ami így eredeti Csokonai-mű is lehetne, tekintettel az autográf lejegyzésre. Ez utóbbi véleményt azonban csak Juhász Géza képviselte (194–195. l.), mások – úgy véljük, teljes joggal – nem tekintik Csokonai alkotásának. A monogramot Toldy Ferenc (LI. h.), Juhász Géza (194. l.) és (kéziratában) Vargha Balázs is B. P.-nek olvassa, csak Juhász Géza vetette fel tanulmánya első közlésében (Alföld 1967. 2. sz. 70. l.), hogy esetleg B. G. olvasat sem elképzelhetetlen; ő Bessenyei Györgyöt képzelte a betűk mögé, de végül elvetette e változatot, olyannyira, hogy a második közlésből már ki is maradt ez. A B. P. jelölte személyt Juhász Géza nem azonosította, Toldy is vagylagosan, kérdőjelesen említi Berzeviczy Pál és Bek Pál nevét, 1802 eseményeihez kötve a verset, Vargha Balázs viszont egyértelműen Berzeviczy Pált nevezi meg. Szilágyi Ferenc arra az eredményre jutott, hogy a monogram B. G. olvasata a helyes, s hogy emögött Berzeviczy Gergely rejtőzik (Szilágyi:CsMűv. 241–242. l. és Cs/ÖM. II. 691–692. l.). Ebbéli véleményét Juhász Géza Bessenyei Györgyről szóló ötlete ellenében fejtette ki, s álláspontját nyilván az is befolyásolta, hogy szóban forgó levelünket az addigi kiadások nyomán Berzeviczy Gergelyhez szólónak tartotta. Így aztán perdöntő érvnek tekintette „a különben költőként ismeretlen Berzeviczy Gergely" (Szilágyi:CsMűv. 242. l.) szerzősége mellett a fennmaradt további két másolat nem teljesen egyértelmű útmutatását: a Jókay József-gyűjteményben a vers fölött ez olvasható: „Berzevitzÿ Csokonay Vitézhez" (OSzK. Oct. Hung. 695. 37b.), az eperjesi Berzeviczy-hagyatékban található másolaton pedig „szerzőként Berzeviczy Gergely neve olvasható" (Cs/ÖM. II. 692. l.).

Az akadémiai kézirat monogramja véleményünk szerint egyértelműen csak a B. P. olvasatot engedi meg, zavart esetleg csak az utána álló „mpr." rövidítés okozhat. Találtunk továbbá egy újabb másolatot is, pontosabban ennek közlését, amelyben a megnevezés „Berzeviczy táblás

ur", ami egyértelműen a táblabíró Berzeviczy Pálra utal (ld. Kardos Albert: *Csokonai-kultusz régi versgyűjteményekben*, Régi Okiratok és Levelek Tára, 1906., 2. füzet, február 15., 41. l.; a verset Horváth Lajos kéziratos gyűjteményéből idézi, amely azonban időközben elveszett, vö. Stoll 343. l.). Mindezek okán a verset nagy valószínűséggel Berzeviczy Pál művének tekinthetjük, megírásának idejét pedig személyes kapcsolatuk intenzívebb időszakára (elsősorban 1793–95 vagy esetleg 1801–1805) tehetjük.

Szövegkritika

12. ItK: *koránnál* Sajtóhiba, javítottuk.
19. ItK: *képzeltvilágába* Különválasztottuk.
20. ItK: *nyugadalom* em.
40. ItK: *Cs – – –* Gulyás József lapalji jegyzetben feloldotta a nyilvánvaló rövidítést: *Csokonait*.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5–10. E sorokat vö. a *Magyar! Hajnal Hasad!* 1794-es toldalékának híres két sorával (*„Ezt minap eggy jámbor Magyar énekelte; / S benne a' huszadik századot képzelte"*) és a Márton Józsefhez szóló, 1801. május 19-i levél 63–67. soraival (ld. 68. sz).
15. *Plebecula* (lat.): köznép, tömeg. (A kifejezés párhuzamaira nézve ld. Cs/Széppr. 425. l.).
15–23. E rész párhuzamaira nézve ld. az előző, Bessenyei Sándorhoz szóló levél 17–26. sorait, továbbá *A' Magánossághoz* című 1798-as verset, főleg annak 7. szakaszát.
21. *Plátoként*: Platón (i. e. 427–347), utalás a platóni ideatanra.
22–23. *sibi consul et senatus* (lat.): önmagának konzula és szenátusa.
24–25. *sordet gustus et ratio vapulat* (lat.): a jóízlés bemocskolódik, és az ésszerűség alulmarad.
30. *szállék le én-is Thaliam édesgető kebeléből*: ld. erről fentebb.
38. *praejudicium* (lat.): előítélet.

25. Csokonai – [Szikszai Józsefnek]
[Debrecen, 1795. november–december első fele]

Kézirata

DebrK. R 1022. Autográf (K).

Megjelenése

Először Oláh Gábor adta ki (ItK 1908., 235–236. l.), majd kötetben a HG. (II. 585–586. l.) a kollégium széniorához címzett levélként. A MM. (II. 803–804.) és a MM^2. (II. 377–378. l.) Lengyel Józsefhez szóló levélként közölte.

Keletkezése

Lehet, hogy ez az írásos üzenet töredék, mert megszólítás és bevezetés nélküli. Viszont mint egyszerű üzenet, amely meglehetősen zaklatott állapotban készült, nem is feltétlenül kellett tartalmazza egy levél szokásos formuláit – a töredékesség tehát felvethető, de megnyugtatóan el nem dönthető probléma.

Keletkezési ideje a kollégiumból való kicsapatása és a Debrecenből való távozása közötti időre, 1795 második felére esik. Ennél pontosabban is datálhatjuk azonban, ha figyelembe vesszük a levél egy mondatát: *„Első Novemberig tsak meglehetett vólna azt a' tizeneggy forintot rajtam venni"* (15–16. sorok). Ennek értelmében a levél csak november elseje után íródhatott, inkább talán decemberben (pontosabban: december 21-ig, mert akkor ment el Sárospatakra, ld. CsEml. 185–186. l.). A levélben olvasható tartozásról ezen kívül más információnk nincsen.

A levél címzettje, mint a 21. sorban olvasható megszólításból (*„Kedves Sénior Uramék"*) kiderül, a kollégium szeniora volt. Minthogy a levél november elseje után íródott, a címzett nem lehet Lengyel József, mint az a MM^2.-ben is olvasható, mert ő 1795. március 15-től szeptember 19-ig viselte a széniori tisztséget. A következő félévben (1795. szeptember 20-tól 1796. március 12-ig, ld. Barkóczi II. 28. b. 1., 352. l.) a szénior Szikszai József volt, akit kézenfekvő azonosítanunk (vö. CsEml. 644. l.) a debreceni lelkész, Szikszai György fiával (1766–1827). Csakhogy Szikszai György József fia, aki 1783-tól tógátus a kollégiumban, 1788-ban Bécsben tanult, 1789-ben a dunántúli Mohán, 1792-ben Rátóton (Gyulafirátóton) lett lelkész (majd 1802-ben Felsőőrs, ezt követően Tihany és Hajmáskér következett), ő tehát nem lehetett szenior 1795-ben (vö. ifj. Dr. Szabó Aladár: *Szikszai György élete és munkássága*, Theológiai Szemle 1927., 290. l.). Két másik Szikszai azonban tanult a kollégiumban Csokonai diáktársaként, Benjámin, Szikszai György kisebb fia, akinél valószínűleg Csokonai és Kazinczy először találkozott (ld. a 8. sz. levelet), valamint egy másik Szikszai József, aki Debrecenben született, először 1785-ben, majd Iglóról visszatérve 1787-ben másodszor subscribált, esküdt diák, aztán contrascriba, majd senior lett. 1798-tól 1827-ben bekövetkezett haláláig lelkészként működött Asszonyvásárán (ld. Barkóczi, i. h.), ahová Fráter István személyén keresztül Csokonait is szoros szálak fűzték. Ő vett részt a sedes munkájában is mindkét perben (ld. 14. és 15. sz.; CsEml. 37–41., 57–67. l.), s így ő e levél címzettje.

Szövegkritika

Egy papírszelet két oldalára van írva, a lap középen össze volt hajtva.

2. K: *vagy Frantziával* A sor fölött betoldva.
3. K: *mint* Sor fölötti betoldás.
8. K: *h [= hogy]*
Akademiákba Az *á* olvhtl. betűből jav.
9. K: *fedeléért* A második *é* olvhtl. betűből jav.
12. K: *Collegiumb [= Collegiumba]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *olasz Dictionarium*: Domby az e levélben olvashatókhoz hasonlóan emlékezik meg arról, hogy Csokonai a megfelelő olasz szótár hiányáról panaszkodott („gyakran nagy részvéttel beszélte, melly nehezen tudott boldogulni, nem kapván ollyan Olasz Szó könyvet, melly az ő előtte egyedűl esmeretes Deák nyelvenn magyarázná az olasz szókat, míg végre az ő kérésére a' Venétziai Könyvnyomtató nem küldött" (Domby 10. l.). Domby azonban arról is beszél, hogy végül mégis szerzett egy megfelelőt, s ha részben eltérően is, de a lényeget tekintve ezzel megegyezően nyilatkozik Gál László is: szerinte Csokonai 1795 májusában, Pesten megvette *„Annibale Antonini* olasz deák, frantzia, és frantzia, deák, olasz nagyszerű Dictionariumát, mely Venetiában jött ki in 4° 1793[ban]" (CsEml. 414. l.; vö. még a 417. l. is). Ha tehát 1795 első felében hozzájutott egy megfelelő szótárhoz, akkor csak az tehető fel, hogy egy korábban kikölcsönzött (de szerinte már visszavitt) „dictionarium"-ot követeltek tőle; hogy ez pontosan milyen kiadású lehetett, biztosabb támpontok hiányában nem tudjuk hitelt érdemlően meghatározni.
Bethleni Uram: Bethleni Dániel (1765/66–1834) volt ebben az időben a könyvtáros a kollégiumban (ld. Thury II. 376. l.). Bethleni 1783-ban subscribált, majd különböző diáktisztségeket töltött be (1794 márciusától szenior volt), 1797-től püspökladányi lelkész, 1821-ben esperes lett (Barkóczi II. 28. b. 1., 349. l.).
hamar (rég.): rövid idő múltán.

3–4. *Vocabularium Malabarico – Sinicum. Obscura per obscura!* (lat): „Maláji–kínai szótár. Érthetetlent érthetetlennel!"

9. *Heraldicum gazophylacium* (lat.): címertár.

18. *Huntzfut* (nép., rég.): csirkefogó. Az *[Emlékezetnek okáért]* című nyári mentőírásában is *„Országos infamis Huntzfuttá tétetés"*-éről panaszkodik (71–72. sor, Cs/Széppr. 150. l.).

26. Csokonai – Nagy Gábornak
[Sárospatak, 1796 első fele]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József adta ki Puky István gesztelyi másolatgyűjteményéből (ItK 1936., 470–471. l.), kötetben a MM. (II. 812–814. l.) és a MM^2. (II. 382–383. l.) közölte.

Keletkezése

Gulyás József a következő jegyzetet fűzte a levélhez: „E pataki évéből (1795/6) való, rousseaui gondolatokat tartalmazó levél több részlete más levelében is előfordul. (Hars. Gulyás: II. 750. 623. l.)" A megjelölt két helyen az *„otohajti mezitelen"* kitétel párhuzamai találhatók, de valóban több más konkordancia is feltárható, pl. az utolsó bekezdés gondolata, valamint korábban a természet fogalmának a kitüntetett szerepe korabeli leveleiben (Bessenyei Sándorhoz, Berzeviczy Pálhoz) szintén feltűnik, a *„Mathesis"* tanulásának szándéka pedig a Schedius Lajoshoz még ez év nyarán írott levelében (23., 24. és 19. sz.). A levél keletkezése sárospataki időszakára, 1796 első felére tehető: csak 1795. december 21-én indult útnak Debrecenből, a tartalom viszont már huzamosabb ott-tartózkodásra enged következtetni. A levél előtt a másolótól vagy a kiadótól származó információ áll címként: „Csokonai Nagy Gábornak." Semmi okunk nincs ennek hitelességében kételkedni.

Szövegkritika

7. ItK: *Purgatoriuma.* A mondat folytatódik, a pont felesleges, elhagytuk.
26. ItK: *fisika* Utána a kiadó megjegyzése: (így!).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *P* –: Pataki.
4. *D* –: Debrecen.

6. *ittze* (rég.): icce, kb. nyolc dl űrmértékű edény, az ivásra korlátozódó életélvezetre utal.

8. *M – I –*: Magyar Ius (Jog).
Exorcizál (lat.): ördögöt, démont kiűz.

11. *Ovidius*, Naso Publius (i. e. 43.–17.), akit Augustus császár i. sz. 8-ban a Fekete-tenger partján fekvő Tomiba száműzött.
Marini: Giambattista Marino (1569–1625), olasz költő, kétszer is börtönbe került.

12. *Scilla*: Szkülla eredetileg nimfa volt, akit Kirké hatfejű kutyává változtatott, s ezután a Messinai-szorosban található szikláról vadászott az arra hajózó tengerészekre. Szemben vele Kharübdisz, az örvény tengeri szörnye fenyegette az utazókat, akik így a sziklán való hajótörés és az örvénybe veszés között „választhattak"

18–26. E részben Csokonai – kivételesnek mondható módon – közvetlenül vall filozófiai nézetei alapjairól, itt mondja ki egyértelműen azt a versei hátterében meghúzódó gondolatot, hogy a *„Természet az Isten"* (ld. minderről Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp. 1994., 406–407. l.; Debreczeni 161–187. l., főleg 161–164. és 183–184. l.).

23. *Valóság* (rég.): igazság (Mezei Márta adata).

26. *curiosa fisika*: Vargha Balázs (kéziratos jegyzetében) Hatvani István természettudományos kísérleteire utalva 'különcködő fizika' meghatározást ad e furcsa terminusra nézve. Mezei Márta a szövegbe inkább illő 'kísérleti fizika' értelmet tulajdonítja e kifejezésnek (curiosus: kíváncsi, vizsgálódó).

28. *N –*: ekkor 23. esztendejében volt.

31. *perduellis* (lat.): közellenség, hazaáruló.

34. *otohajti*: tahiti vadember (ld. 21. sz. levelünket és jegyzeteit).

39–40. *németül meg tanulhassak*: német nyelvből már 1793-ban készített fordításokat, de Kövy Sándor bizonyítványában, amelyet a költő Sárospatakról való eltávoztakor adott ki, ugyancsak ez áll: „eltávozott innét, hogy a német nyelvben gyakorolja magát, és – ha alkalma nyílik – Lőcsén joggyakorlatot folytasson" (CsEml. 71. l.). A költő német nyelvtudásáról összefoglalóan ld. Cs/Széppr. 310–311. l.

44. *optativus* (lat.): óhajtó mód.

46. *P – I –*: Nem dönthető el pontosan, kit takar a monogram. Kézenfekvő lenne Puky Istvánt érteni rajta (ld. MM^2. II. 383. l.), de ő éppen Csokonai diáktársa volt akkor Sárospatakon, s nem is illik rá, már koránál fogva sem, a *„jó szívű Tudós Hazafi"* jellemzés. Talán inkább Péchy Imrére, a bihari alispánra kell gondolnunk, ahogy azt Szilágyi Ferenc felvetette (Szilágyi:CsMűv. 280. l.), lévén ő is tagja annak a csoportnak, amelyhez Csokonait szoros szálak fűzték (ld. minderről részletesen az 58. sz. levél jegyzeteiben).

50. *A – fi Ur*: Abaffy Ferenc (1734–1817) Árva megyei alispán, lánya Berzeviczy Pál felesége volt (ld. 24. sz. levelünket; vö. Szilágyi:CsMűv. 279–280. l. és Benda I. 204. l.). Vargha Balázs kéziratos jegyzeteiben felveti annak lehetőségét, hogy itt nem az idős Abaffy Ferencről van szó, hanem valamelyik gyermekéről, négy nevet (Antal, Vendel, József, János) fel is sorol Decsy Sámuel 1794-es almanachja alapján (Bécs 1794, 235–236. l., vö. Benda III. 122. l.).

57. *mennyei Jerusálem*: ld. a Jelenések Könyvében (Vargha Balázs adata).

27. Csokonai – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796 első fele]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József adta ki Puky István gesztelyi másolatgyűjteményéből (ItK 1936., 472. l.), kötetben a MM. (II. 814–815. l.) és a MM^2. (II. 383–384. l.) közölte.

Keletkezése

Gulyás József a következő jegyzetet fűzte a levélhez: „E levél címzettje ismeretlen. Iratásának ideje 1795/6 körül lehet, mikor Patakon jogra készült. Gondolatai máshol is előfordulnak. (Harsányi–Gulyás: IV. 638–9. 645–6. l.)" A megjelölt helyek (a IV. kötetre utalás egyébként sajtóhiba, helyesen: II.) az Orczy–Koháry levélre (1797. november 8.) és a Széchényi Ferenchez szóló 1798. január 23-i levélre (36., 40. sz.) utalnak, a hasonlóságok valóban szembeötlőek (ld. soronkénti jegyzeteinket); ezt kiegészíthetjük azzal, hogy a bevezető sorok a Nagy Gáborhoz ugyanezen tájban írott levél kezdetével rokonok (ld. előző levelünket). Sárospataki tartózkodásának megfelelően e levél keletkezését is 1796 első felére tehetjük. A címzett azonosításához semmiféle megbízható támponttal nem rendelkezünk, az első néhány sor olyan érzetet kelt, mintha sorsának fordulatával tisztában lévő közelebbi barátjához szólna itt Csokonai.

Szövegkritika

Gulyás József közlésében a levél előtt egy „4." sorszám áll, ami a kiadott levelek között elfoglalt helyére utal; címet, megnevezést nem találunk itt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Iurista* (lat.): jogász.
7–12. E részhez vö. a 36. sz. levél 42–49. és a 40. sz. levél 40–45. sorait, valamint jegyzetüket.
7–8. *II. Jósef uralkodásának vége felé*: József 1780-tól 1790-ig uralkodott.
11. *II. Leopold rövid országlása alatt*: II. Lipót 1790-től 1792-ig uralkodott.
12–31. E részhez vö. a 36. sz. levél 66–102. és a 40. sz. levél 46–65. sorait, valamint jegyzetüket.
25. *Ossián*: kelta bárd (ld. 36. sz. levelünk 97. sorának jegyzetét).
27. *Rolle* (ném.): szerep.

28. Csokonai – I. Ferenc császárnak
[Pozsony, 1796. december vége]

Kézirata

Országos Levéltár. A 39., Acta generalia, 13.738/796 canc. A kérvény jelenleg nem található, lappang, csak az üres irattartó van a helyén. A vele kapcsolatos hivatalos iratok (átirat, végzés) azonban megvannak, a 601/797 canc. jelzet alatt.

Megjelenése

Először Illésházy János adta ki az akkor még helyén volt eredeti kéziratból (ItK 1901., 445. l.), majd e közlés nyomán a HG. (II. 581–582. l.), a MM. (II. 818–819. l.) és a MM^2. (II. 386–387. l.).

Keletkezése

Keltezetlen kérvény. Csokonai a Diétai Magyar Múzsa abbamaradása után, a kiadás okozta pénzügyi gondokkal küzdve (ld. a 40. sz. levél

jegyzeteit), megpróbálkozott a császártól támogatást szerezni. A kérvény irattartóján szereplő iktatószám egyértelműen utal az 1796-os évre, a másik oldalon szereplő dátum: „29. Xbr." pedig arra, hogy december utolsó napjaiban már feldolgozta a hivatal. Mindezek alapján a kérvény megírásának idejét december második felére, ezen belül is leginkább az utolsó, karácsony utáni néhány napra tehetjük.

A kérvény további sorsára nézve egy másik irattartó anyaga igazít el. 1797. január 5-én átküldték a magyar udvari kancelláriához, véleményezésre. Január 21-én a következő felterjesztés érkezett vissza az előadó, Lányi József fogalmazásában:

„Euer Majestät!

Michael Csokonay hat vermittelst beiliegender Allerhöchsten Orts eingereichter Schrift, so viel es aus dem Inhalte derselben zu entnehmen ist, ein Werkchen überreicht, dessen Titel man jedoch hierorts eben so wenig als den Gegenstand selbst (da die Bittschrift ohne Beilage herabgelanget ist) kennet. Wie er sich darüber ausdrückt, soll es ein Beweis seyn sowohl seines auskeimenden Talents als auch seiner Treue und seines Eifers für Euer Majestät. Er führt ferner in gleicher Absicht an, daß er bei Gelegenheit des vorgangenen Landtags zu Preßburg ein in die Hungaris[c]he Sprache übersetztes S[c]hauspiel von Metastasio, welches den gegenwärtigen Zeitumständen und dem Geiste der Hungarischen Nation angemessen war, auszuführen unternom[m]en habe, welches, wenn nicht die Weigerung der Theatral–Direktion daselbst es vereitelt hättn, zur Aneiferung und Verbreitung des Patriotismus nicht wenig beigetragen haben würde. Zuletzt, nachdem er seine Fähigkeiten zum Ruhm Euer Majestät und zum besten des Staats anzuwenden anbiethat, äußert er den Wunsch, zum Besitz irgend eines wenn noch so geringen Stückchen Feldes zu gelangen, welches er mit eigenen Händen bebauen und wovon er das Leben seiner dürftigen Mutter fristen könnte.

Gutachten

Das in der Bittschrift angeführte Werkchen ist an diese treugehorsamste Hofkanzley bisher nicht gelanget, und daher kann dieselbe darüber kein Gutachten abstatten. Indessen gehöret auch sonst das Gesuch des Bittstellers, daß ihm irgend ein Gütchen verliehen werden möchte[,] nicht zur Wirksamkeit dieser Hofstelle, und demnach muß man diese Bittschrift lediglich Euer Majestät Allerhöchster Ents[c]hliessung ehrfurchtsvoll unterlegen.

Markgraf Palffy

Joseph v. Lányi"

[„Őfelsége!

Csokonay Mihály a mellékelt, a Legfelsőbb Helyekhez beadott írás által, amennyire ez annak tartalmából kivehető, egy munkácskát nyújtott be, melynek címe azonban ehelyütt éppoly ismeretlen, mint tárgya (mivel a kérelem a csatolt írás nélkül lett leadva). Mint ahogy ő erről nyilatkozik, ez éppúgy csírázó tehetségének, mint Őfelsége iránti hűsé-

gének és buzgóságának bizonyítéka kíván lenni. Hasonló szándékkal említi továbbá, hogy az elmúlt pozsonyi országgyűlés alkalmával Metastasio egy magyar nyelvre fordított színjátékának, amely a jelenlegi időviszonyokhoz és a magyar nemzet szelleméhez illő, bemutatására vállalkozott, ami, ha a színházi igazgatóság ellenállása azt helyben nem hiúsította volna meg, a hazafiasság felélesztéséhez és elterjesztéséhez nem csekély mértékben járult volna hozzá. Végül, miután képességeit Őfelsége dicsőségére és az állam legjavára fordítani ajánlkozott, kinyilvánítja ama kívánságát, hogy valamely, ha mégoly csekély darabka földhöz jusson, amelyet saját kezével megművelhetne, s amelyből nyomorúságosan élő édesanyját eltarthatná.

Vélemény

A kérelemben említett munkácska eme leghűségesebb és legalázatosabb Udvari Kancelláriához ezidáig nem érkezett meg, és ezért arról nem is készülhet vélemény. Azonban a kérvényező ama külön folyamodványa, miszerint részére valamilyen birtokocska adományozódna, nem tartozik ezen udvari hivatal hatáskörébe, és ennélfogva e kérvényt csakis Őfelsége legfelsőbb döntése számára kell hódolatteljesen megfogalmazni.

Pálffy Őrgróf

Lányi József"]

(Az iratok olvasatát és fordítását Szép Beáta készítette.)

Január 27-én megszületett a határozat: „Bei so beschaffenen Umständen ist diese Bittschrift bis zur nähere Aufklärung ad acta zu hinterlegen. [A fennálló körülmények szerint ezt a kérvényt közelebbi felvilágosításig ad acta kell helyezni.]" (Borbély Szilárd fordítása) Január 30-án válasz nélkül ad acta tették a kérvényt és az iratokat.

Szövegkritika

A kézirat hiányában mindössze néhány nyilvánvaló sajtóhiba javítása lehetséges (a szöveget Tegyey Imre ellenőrizte).

10. ItK: ***ga**tia*
20. ItK: *jù**v**enes*
21. ItK: *argerent*
35. ItK: *si**b***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kérvény szövege magyarul, Muraközy Gyula fordításában (MM^2. II. 543–544. l.), Tegyey Imre javításaival:

„Legszentebb Császári-királyi Apostoli Felség,
Legkegyelmesebb Fejedelmem és Uram!

Alattvalói alázattal szent lábad elé borulva leteszem – trónod zsámolya elé, amelytől annyi nemzet boldogsága függ, e csekély munkácskát, ifjúi tehetségem első zsengéjét, a legjobb és legnagyobb uralkodó iránti tiszta hűségem és alázatom tanújelét.

S hogy mindkettőnek még tetemesebb bizonyságát nyújtsam, már az országgyűlés alkalmából ki akartam adni Metastasio »Achilles« című színjátékát, a magyar kifejezésmódhoz, a nemzeti Geniushoz, s az újkori hadviselés viszonyaihoz alkalmazva; s szándékom volt, hogy verseiben és jegyzeteiben legszentebb neved iránti alázatomat a Magyar Múzsák nevében megörökítsem, – s a Haza nemes fiait legszentebb Felséged boldogító fővezérsége alatt a háború vállalására buzdítsam – s valamelyes, a jól harcolók jutalmazására fordítandó pénzt gyűjtsek össze két színházi előadás jövedelméből. S már néhány nemes ifjat is megnyertem erre a célra magamnak, akik a darabot szívesen eljátszották volna, s mily nagy lett volna valóban minden rendből való nézők sokasága, de erről a szándékomról szomorú szívvel mégis le kellett mondanom, minthogy a városi színház bérlője és igazgatója még a saját tetszése szerint megszabandó díjért sem volt hajlandó két estére átengedni.

De talán egyszer más alkalommal megmutathatom, hogy nem riadok vissza semmi olyan szolgálattól, amelynek révén magamat és a Magyar Múzsákat hűségem még nagyobb bizonyságával ajánlhatom, s nem leszek rest két kézzel kapni ilyen alkalom után.

Most – Legfelségesebb Fővezér és Legkegyelmesebb Király! – méltóztass ezt a csekély s így Méltóságodhoz legkevésbé méltó adományt veled született kegyességeddel elfogadni. Te Császár vagy, nagy Császár, s a császárok nevét jól ismerik azok, akik azt vélik, hogy oltalmuk alatt értek vissza az aranykorba. Költőknek még sohasem jutott boldogítóbb feladat, mint hogy a Hősök védőszárnya alatt azok dícséretét énekelték meg, akik, miután a nemzetek életéért éltek, a halhatatlanságnak haltak meg. Én nem egyébért hajtok térdet legszentebb Felséged előtt, mint hogy legnyájasabb jóindulatodhoz folyamodjam, s nem kérek mást, csak az oly nagy birodalomból egy kis földecskét, melyet saját kezemmel művelhetek; győzhetetelen sasotok legkisebb tollacskáját, amely engem a sorstól és az emberektől megvéd. Így elidőzhetnék az ártatlan Múzsákkal, így halhatatlan magasztalásodat zenghetném, s így nyugodt körülmények között gondoskodhatnék szegény anyámról, aki nékem egykor az életet adta, mely most Felségedé.

Legszentebb Felségednek királyi parancsra élni és meghalni kész sírig hű híve és alattvalója

Csokonai Mihály"

3–8. A benyújtott mű lehetett a Diétai Magyar Múzsa elkészült tizenegy füzete is, de még inkább a *Serkentés a' Nemes Magyarokhoz* című kantátafordítása, amely a német eredetivel együtt jelent meg, s amelyet be is mutattak Pozsonyban (vö. Cs/ÖM. III. 815–816. l.).

11. Csokonai Metastasiónak a kérvényben emlegetett művét már korábban lefordította *Ákhilles Stzirusbann* címmel (ld. ezt Cs/Színm. 1. 187–194., 360–366. l.), s utóbb tervezte kiadását is, ahogy azt a KiM. bizonyítja (Cs/ÖM. I. 222. l.). Az előadás tervéről és körülményeiről nem tudunk többet, mint amit itt maga Csokonai mond.

46. A szükséget szenvedő anyjára való utalás némiképp túlzás.

29. Csokonai – Vályi Klárának *[Komárom, 1797. augusztus]*

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először a MT.-ben jelent meg (109. l.), innen adta ki újra Beöthy Zsolt (Fővárosi Lapok, 1876., 1395. l.), majd Beöthy nyomán a HG. (II. 140. l.) és a FK. (464. l.). Az ÖV. (473–474. l.), az ÖV^2. (391. l.), a MM. (372–373. l.) és a MM^2. (338–339. l.) közvetlenül visszanyúlt az első közléshez.

Keletkezése

A Vályi Klárával folytatott levelezés keletkezési idejének meghatározásakor először is a levelek sorrendjét szükséges tisztázni. A MT.-ben a négy levelet a következő összefoglaló cím vezeti be: „Más Levelezés N. Csokonay Mihály kedves Barátommal." Az egyes darabok előtt a fentihez hasonló címszerű megjegyzés áll, a következő sorrendben (elöl a mi sorszámunkat adjuk meg):

30. levél (*Nagy Lelkű Barátom...*): „Első Levél N. V. K."

31. levél (*Jó Barátném Panaszkodol...*): „N. Csokonay Mihály Barátom' válaszsza."

32. levél (*Örvendetes hanggal...*): „Második Levele N. V. K."

29. levél (*Barátném bánt-é még...*): „N Csokonay Mihály Barátom' Levele."

A levelek tartalmi összefüggéseinek a vizsgálata azonban nem teljesen látszik igazolni a MT.-beli sorrendet. A 31. levél egyetlen vonatkozásban sem válaszol a 30. levélre, sőt, még a másik Vályi-levélre sem, s egyáltalán, úgy tetszik, hogy nem Csokonai levelei felelnek a Vályi Klára által írottakra, hanem fordítva; ezt már Vargha Balázs is megállapí-

totta szövegkiadása jegyzeteiben (CsEml. 557. l.). Először is tehát a két levélváltás különítendő el: az egyik a 29. és 30., a másik a 31. és 32. Az egyik levélváltásban Vályi Klára Csokonai érdeklődésére megírja, hogy nem felejtette el a kedves komáromi társaságot, hogy a betegsége (valamiféle lábfájás) már múlóban van, hála Sándorffi doktornak, s hogy ő is reméli és kívánja Csokonai reményeinek beteljesülését (nyilvánvalóan a Lillával való kapcsolatra utalva ezzel). A másodikként említett levélváltásban Csokonai hízelgő sorait (*Nem tsuda Póéta vagy*) örvendő (ál)szerénységgel nyugtázza a dilettáns költőnő.

A levelek összetartozása és egymásra következése tehát eléggé egyértelműnek látszik. Kevésbé az viszont a két levélváltás sorrendje, valamint, hogy van-e közöttük folytonosság, kapcsolódnak-e ezek is egymáshoz. E kérdések eldöntéséhez a levélváltásokon belül elsőként keletkezett Csokonai-leveleket kell megvizsgálnunk. A 31. levél többször utal Vályi Klára bécsi életének viszontagságaira („*Jó Barátném Panaszkodol, / Hogy bal sorsod igen nagy* [...] *Irod gyarló szegénységed*" stb.). Vályi Klára e panaszait, amelyekre Csokonai hivatkozik, nem találjuk meg egyik levélben sem, de nyilvánvaló, hogy volt ilyen tartalmú levél, vagy a közölt leveleknek volt ilyen része. A másik Csokonai-levél első négy sora kapcsán pedig éppenséggel az a kérdés vetődik fel, hogy ezekre a bajokra utal-e vissza, vagy pusztán általános jellegű érdeklődést tartalmaz, s így a korábbi személyes együttlétet emlegeti fel.

Barátném bánt-é még a' mi eddig bánta?
Vagy úgy lett a' dolog mint szíved' kívánta?
Hát az az érte[t]len hat betűs nyavalya,
Megorvoslódott-é ugyan mi baja

Véleményünk szerint ez a korábbi személyes együttlétre utal vissza, csakúgy mint a 12. sor is. Ha a levélből megtudott bajokra reflektálna, illogikus és tapintatlan lenne a vers további részének fordulata, mely felveti, hogy „*az Öröm' Fő-paraditsomá*"-ban lubickoló barátné talán el is feledkezett nyári társaságáról. A távol kerültről azóta mit sem tudó azonban érdeklődhet így – ezt a levélírói helyzetet látszik hitelesíteni a vers egészének a hangulata. Egyetértünk hát Vargha Balázzsal, aki a költő két verses levele közül ezt tekintette az elsőként írottnak (CsEml. 557. l.). A két levélváltás egymásutánja így valószínűsíthető, kapcsolatuk azonban bizonytalan, mert – mint említettük – az a levél vagy levélrészlet, amelyre Csokonai második levelében válaszol, nem ismeretes. Ha ez egy önálló levél volt, akkor az ismert levélváltások között nincs összefüggés, ha azonban Vályi Klára első válaszának (30. sz. levelünk) volt a része, akkor a négy levél válasz–viszontválasz rendben egymást követi. S hogy a MT.-ben miért nem ebben a kikövetkeztetett sorrendben olvashatjuk ezeket? Részben magyarázhatja ezt a levélváltás és a kiadás között eltelt tíz esztendő sok mindent elhomályosító távlata, vagy akár az a világosan érzékelhető hevenyészettség, amely az egész

kötetet jellemzi; de a hiányzó levél(részlet) elmaradásának az oka lehet annak (Csokonai válaszából nyilvánvaló) személyessége is, a sorrend átalakítása pedig fakadhat éppen a hiátus eltüntetésének szándékából.

A levelek sorrendjének valószínűsítése után a keletkezési időt kell a lehetőségek szerint meghatározni. Ehhez egy biztos támponttal rendelkezünk: a sorrendben negyedik (kötetünkben 32.) levélben Vályi Klára utal Csokonai közelgő névnapjára (15. sor). Ebből következően ezt a verses levelet a szeptember 29-ét nem sokkal megelőző időszakra datálhatjuk (vö. CsEml. 557. l.). Ha pedig helyesen következtettük ki a levelek sorrendjét, akkor ebből visszaszámlálhatjuk a többinek is a hozzávetőleges keletkezési idejét: a harmadik szeptember első felére, míg az első kettő ennél korábbra, augusztusra tehető. Augusztus előtti dátum nem valószínű, az első levél 12. sora (*Nem úgy kémleltük ki e' Nyáron Lelkedet*) inkább a nyár végére utal, s a Lillával való kapcsolat kialakulása is, mint maga Csokonai említi (vö. 1798. március 12-i levelét, 41. sz.), csak júliusban történt. Összhangban áll e következtetéssel az az adat, mely szerint Vályi Klára az augusztust már Bécsben töltötte: a „költőnő" ugyanis a Komáromba csak az ő eltávozta után érkező Édes Gergellyel is váltott verses leveleket (mint a szövegekből kiderül: Fábián Julianna közvetítésével), melyeknek augusztus 4. és 12. a dátumuk (ld. Abafi Lajos: *Édes Gergely és Vályi Klára költői levelezéséből*, Figyelő 1876., I., 110–112. l.). E levélváltás s annak körülményei némileg megvilágítják Csokonai episztolázásának a hátterét is: egy műkedvelő baráti társaság szokásainak, ízlésének közegében kell azt szemlélni, mint a költőre oly igen jellemző, jobbára önkéntelen igazodás-alkalmazkodás jellegzetes példáját.

Szövegkritika

3. MT: *értellen* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kovács Gáborné Vályi Klára életéről nem sokat tudunk. Hont vármegye bábaasszonya volt, műkedvelő versszerző. Munkássága alkalmi jellegű, jeles személyekhez, kiemelkedő alkalmakra írt üdvözlő költeményeket, verses leveleket váltott más költőkkel, majd ezeket egybegyűjtve kiadta (MT.). Csokonaival való kapcsolata is kimerült a komáromi rövid társasági ismeretségben, valamint e levélváltásban (vö. Batári Gyula: *Vályi Klára, Csokonai Vitéz Mihály poéta barátnője*, in: Kláris 1993., 4. sz., 18. l.). Később még egyszer előfordul a neve, egy nevezetes levél margóján (ld. 54. sz. levelünket és jegyzeteit).

8. *Vágnál*: Komáromban.

30. Vályi Klára – Csokonainak
[Bécs, 1797. augusztus]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először a MT.-ben jelent meg (106–107. l.), majd ez alapján a CsEml. adta ki újra (81. l.).

Keletkezése

Lásd a 29. sz. levél jegyzeteiben írottakat.

Szövegkritika

15. MT: *enged* Értelemszerűen jav.
17. MT: *Gyáz* em.
26. MT: *bátrán* Az ékezet felesleges, elhagytuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Doktor Sándorfi Úr*: Sándorffi József.
10. *Minerva' Aszszony*: Pallasz Athéné, a tudományok istennője.

31. Csokonai – Vályi Klárának
[Komárom, 1797. szeptember első fele]

Kézirata

Másolat Aranka György Fekete Jánosnak írott levelében (Marosvásárhely, 1799. július 6.). OSzK Levelestár (K).

Aranka a következő megjegyzés kíséretében küldi a verset: „De ha N[agy]sád egy szép és Elmés Éneket látni akar, nézze meg Csokonait. A' Lantra ollyan Vers Szerzőt nemigen tartok. Nem tudom meg vagyoné N[agy]sádnál a' mire czélozok. Ide teszem:" (a levelet, a Csokonai-vers

kivételével, kiadta Enyedi Sándor, It 1990., 454–457. l.; korábban e részt Rohonyi Zoltán idézte, 1798-as dátummal, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1967., 301. l.).

Megjelenése

Először a MT.-ben jelent meg (107–108. l.), innen adta ki újra Beöthy Zsolt (Fővárosi Lapok, 1876., 1395. l.), majd Beöthy nyomán a HG. (II. 139–140. l.). Beöthy közléséből hiányzott a vers 3. versszaka, a HG.-ban már a 4. is. E hiányokat pótolta Jancsó Elemér az Aranka-levél alapján (*Egy Csokonai-vers ismeretlen változata*, ItK 1937., 80–81. l.), s minthogy nem ellenőrizte a MT.-beli szöveget, új variánst vélt felfedezni. Közlése egyébként is hiányos és pontatlan (ld. Szövegkritika). A FK. Jancsóra hivatkozva adta ki a teljes szöveget (462–463. l.). Az ÖV. (474–475. l.), az ÖV^2. (391–392. l.), a MM. (373–374. l.) és a MM^2. (339–340. l.) közvetlenül visszanyúlt az első közléshez.

Keletkezése

Lásd a 29. sz. levél jegyzeteiben mondottakat.

Szövegkritika

A két szövegvariáns közül a K a korábbi, viszont forrása ismeretlen, a MT. mintegy tíz évvel későbbi, de valószínűleg az eredetire vezethető vissza. A helyesírási és írástechnikai eltéréseken kívül több szónagyságú eltérés is van közöttük, melyek jórészt a MT. sajtóhibáiból erednek. Alapszövegnek a levélváltás másik három darabjánál alapszövegként használt, a feltehetően az eredeti kézirathoz kötődő nyomtatott kiadást választottuk, javítva annak sajtóhibáit a K szövege szerint.

1. K: *Barátom*
2. Jancsó: ***bár** sorsod*
3. MT.: ***ez** bajjal* A K szerint em. (Jancsó Elemér nem említi.)
14. MT.: ***hálmaz*** Az ékezetet elhagytuk. (Jancsó Elemér az egyébként jól olvasható *boszszút* szóhoz variánsokat ad meg: „borsot", „rosszat".)
17. MT.: ***többekkel*** A K (és Jancsó Elemér) szerint em.
18. MT.: ***vész** és **hágy*** A rímelés szerint jav.
21. MT.: ***Barát*** A K szerint em.
27. MT.: ***retentse*** A hiányzó *t* betűt (a K szerint is) em.
29. MT.: ***mász** és **többeknél*** A K szerint em.
31. MT.: *vagy TE* helyett ***vagyok*** A K szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

17. *[fő]bbek*: a főrangúakat érti (miként a 29. sorban is).

32. Vályi Klára – Csokonainak
[Bécs, 1797. szeptember 29. előtt]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először a MT.-ben jelent meg (108–109. l.), majd ez alapján Vargha Balázs adta ki újra (CsEml. 81–82. l.).

Keletkezése

Lásd a 29. sz. levél jegyzeteiben mondottakat.

Szövegkritika

10. MT.: *ilattal* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. Vargha Balázs megjegyzi: „ez a sor barátságnál többet sejtet" (CsEml. 557. l.), s utal Juhász Géza vélekedésére, mely szerint Földiné féltékeny lehetett Vályi Klárára. Véleményünk szerint e sornak önmagában nincs semmi ilyen jelentése, pusztán a Rozália-koncepció vetítette belé a fentieket.
10. *Mirrha*: bizonyos fafajták kérgének illatos gyantája, füstölőkbe használták.

33. Csokonai – Vajda Juliannának
[Komárom, 1797. október 21. előtt]

Kézirata

MTAK. K 672/I. 19ab. Autográf fogalmazvány töredéke (K).

Megjelenése

Toldy 843–844. h.; HG. II. 633–634. l.; MM. II. 819–820. l.; MM^2. II. 388. l.

Keletkezése

E levél (valamint a következő) a Lilla-szerelem első fejezetének a lezárását jelenti: a megismerkedés, a szerelem ébredése után a vallomás és – valójában – házassági ajánlat. A történet 1797 júliusában kezdődik (Csokonai és Vajda Julianna is egybehangzóan szerelmük kilenc hónapjáról beszél, ld. Csokonai 1798. március 12-i levelének 5. sorát, valamint Vajda Julianna egy bizonyos 1807-es levelének Gál László általi felidézését, CsEml. 421. l.). Komáromban, a verselgető Bédi Jánosné Fábián Julianna (1765–1810) házában vidám társaság találkozgatott, mint azt a kortársak egybehangzó emlékezéseiből tudjuk (ld. Édes Gergely, CsEml. 231., 275–276. l.; Stettner György, Toldy XXXV. h.; Vályi Klára és Csokonai verses levélváltása, a 29. levél 7–12. sorai, a 30. levél 13–22. sorai). A pozsonyi diéta után székhelyét Komáromba áttevő Csokonai, aki leginkább Laky Bálint fiskális házánál lakott (Gál László emlékezése, CsEml. 422. l.), részesévé vált e társaság időtöltéseinek: „Itt tehát vele [ti. Csokonaival] a N[eme]s Fábián Julis' barátságábann, ki ekkor szinte vers-írásbann foglalatoskodott, szinte egy Hóldnapot töltöttem, annak a Leányasszonykának szomszédságában, Kit Ő Lilla név alatt énekére méltóztatott" (Édes Gergely emlékezése, CsEml. 321. l.). Hogy Vajda Juliannát meglátni és megszeretni mennyire volt egy pillanat műve (ld. *A' fogadástétel* című versét és Lillához szóló 1798. március 18-i levelének 22–25. sorait), nem tudjuk, mint ahogy bontakozó kapcsolatuk egyéb vonatkozásairól sem maradtak fenn további adatok. Az első sokat mondó forrás éppen e levél, amelyben Csokonai vallomást tesz és *„Lilla szívét kéri"*

A levél tartalmából kiderül, hogy Komáromban íródott, s hogy Csokonai éppen indulóban volt: *„Én most eltávozok, hogy tágúlást adjak gondolkodásidnak, 's jelen létemmel ne gántsoskodjam egyenes ítéletednek."* (12–14. sorok). A válaszra azonban nem kellett olyan sokáig várnia, mint azt hitte, még ott, Komáromban kézhez vehette – ezt az október

21-én, Bicskén írott levélből tudjuk (ld. következő levelünket). A két levél tartalmi összefüggéséből egyúttal az is következik, hogy most tárgyalt levelünk csak nem sokkal keletkezhetett hamarabb, mint a következő, vagyis közvetlenül 1797. október 21. előttre kell tennünk megírásának időpontját. (A továbbiakra nézve ld. e másik levél jegyzeteit.)

Szövegkritika

A lap felső része hiányzik, így a levél eleje és közepe nem maradt ránk. A szöveg alatt a *[Lillához távolétemben]* című vers első öt versszakának autográf tisztázata található. Felvetődhet a gyanú, hogy e vers is a levél része volt (vö. Cs/ÖM. I. 117. l.), de a tartalmi mozzanatok ennek egyértelműen ellene szólnak (ld. pl. a verskezdet: *„Lilim! tsoport öröm között / Töltöm most éltemet"*). Inkább arról lehet szó, mint máskor is oly gyakran, hogy egy korábbi fogalmazványlap üresen maradt részét használta fel utóbb a költő.

2. K: *az a' <tart> föld*
3. K: *lakni* Sor fölötti betoldás.
3–4. K: *Hazánknak? <ott laktod Paraditsommá t... lesz lak > az Északi*
4–5. K: *a' Dunának <napkeleti> napnyúgoti* A *fordúlásától* áth. szavak (*végéig fakadásától*) alá írva.
7. K: *minden <sze> vágyódásomat*
11. K: A *boldogságommal boldogságom**at***-ból jav.
16. K: *részre, <'s íté> ebben*
fel <lelsz> találsz
17–18. K: *válaszodat <az Institoris Úr bólt> illyen*
21. K: *sorotskáid* A levél további részéből csak az az utolsó pár sor maradt fenn, ami a verzón a szakítástól lentebb állt.
22. K: *gamba* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

19. *az Institoris Úr' Könyves boltjában*: Institoris Gábor (megh. 1808) volt a tulajdonosa az első pesti magyar olvasókabinétnak (könykereskedés és kölcsönkönyvtár), amely 1792-től a Kecskeméti utcában működött, s a pesti értelmiség találkozóhelye is volt egyben (vö. Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Bp. 1978., 41–47. l.). Csokonai a későbbiekben is szoros kapcsolatban volt Institorissal.

34. Csokonai – Vajda Juliannának
Bicske, 1797. október 21.

Kézirata

1. Másolat, Mészöly András tulajdonából, jelenleg lappang. A kézirat kalandos úton került első kiadója, Toldy Ferenc kezébe. Stettner György a következőket írja Toldynak Pápáról, 1843. november 6-i levelében: „Igéretem szerint küldöm a Csokonait érdeklő Correspondentiát is eredetében, úgymint
1. Rozgonyi' levelét hozzám 27. Decz. 1834.
2. Mészöly' levelét Rozgonyihoz 21. Decz. 1834.
3. Mészöly' másolatát Csokonai' levelének Lillához Bicske, 21d. Oct. 1797.
mind ezeket a' magok valóságában vissza várván." (MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 112. 228.; ismerteti Taxner-Tóth Ernő: *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*, Bp. 1987., 129–130. l.) E „Correspondentia" nem ismeretes (nyilván visszaküldetett Stettnernek, s elveszett vagy lappang), így a Csokonai leveléről készült másolatot is csak Toldy kiadásából ismerjük. A fentiekből azonban az kiderül, hogy Toldy Stettnertől, Stettner egy bizonyos Rozgonyitól, Rozgonyi Mészöly András tabajdi református lelkésztől kapta a kiadás alapjául szolgáló másolatot. Toldy idézi (kétszer is: 958. és XXIX. h.) Mészöly elveszett levelének a kézirat eredetére vonatkozó részét („Én ezen levelet még ifjabb esztendeimbe solti oskolarector koromba kaptam meg valakitől, de már annak húsz esztendeje lévén, elfelejtettem kitől, gondolnám hogy valamellyik legátus deákomtól"), de ebből sem dönthető el egyértelműen, hogy a másolat Mészöly munkája, és az eredetiről készült, vagy ő is csak hozzájutott e másolathoz; inkább ez utóbbi tűnik valószínűnek.

2. Másolat, a Toldy-féle kiadáshoz készült másolatok között. MTAK. RUI 4-r. 30/I. 324–327. l. (K_1) A HG. erre a kéziratra utal (HG. II. 635. l.).

3. Pápai Tóth Zsigmond másolata, Sárospatak, 1812. OSzK. Quart. Hung. 4351/1. 171–173. (K_2)

4. Tömöri Mihály másolata, 1830. Debreceni Egyetemi Könyvtár. Ms. 109/1. 103–105. (K_3)

5. Másolat, Kováts Sámuel évkönyv. Miskolc, Lévay József könyvtár. 9139. 141–143. (K_4) (Ez utóbbi három másolatra Szilágyi Ferenc hívta fel figyelmemet.)

6. Fränkel Bertalan másolata a székesfehérvári püspöki könyvtár másolatáról, 1902. MTAK. Ms 4431/209–211. (K_5)

Megjelenése

Először Toldy adta ki (844–845. h.), a többi közlés ezen alapul: HG. II. 634–636. l., MM. II. 820–822. l., MM^2. II. 388–389. l.

Keletkezése

Csokonai előző, Komáromban írott, töredékesen fennmaradt levelében mindent eldöntő választ kért Vajda Juliannától, aki azt, mint jelen levelünkből kiderül, ott és azonnal meg is adta. A sorsdöntő válasz kézhezvételének pillanatát örökíti meg *A fekete Pecsét* című vers:

Gyász pecsétje kedvesemnek!
Fejtsd ki végre, mit hozál?
Mit jelentesz bús fejemnek?
Élet-é ez, vagy halál?
Ó, egek,
Rettegek!

[...]Ah, megkövetlek,
Szép levél. Csalt a pecsét.
Már ez egy szó is: szeretlek!
Visszaadja a becsét.
Már ez ó,
Égi szó!

A válasz tehát kedvező volt, s azt is megtudjuk Csokonaitól, hogy egy háromezer betűs levél hátoldalára volt írva a mindent jelentő két sor. Ezek után némileg meglepő lehet (vö. Vargha:ArcV. 164. l.), hogy Csokonai ennek vétele, az öröm pillanata után azonnal indul, de nem Juliannához, hanem éppen ellenkezőleg, el Komáromból. A szerencséje után indul, amint írja, s ez nyilván az álláskeresést jelenti: biztos egzisztenciát remél és akar teremteni, hogy feleségül vehesse kedvesét. A levél egy rövid mondatában megnyilvánuló óvatosság („*Már én ezután levelemet csak a mi barátnénkhoz utasítom.*") azonban mintha a körülmények nem teljesen kedvező voltára utalna; de lehet, hogy csak a később történtek keltik fel gyanakvásunkat, s nem kell ebben többet látnunk a rejtőzködés természetes ösztönénél.

E levél tehát már Bicskén keletkezett; mint Mészöly András írja: „Néhai b. e. tiszt. és tudós Kovács Sámuel csákvári pred. úr és egyik tudós literátorunk bicskei oskolarector lévén, bizonyosan onnan íródott a fentebbi levél, mivel Cs. úr a megboldogúltnak kedves barátja lévén, hallottam sok jó óráit töltötte barátságos szállásán." (Idézi Toldy 958. h.) Csokonai további terveiről és utazásairól nem tudunk közelebbit, mindössze Nagy Gábor rövid feljegyzése („1797 Oct Csákváron találtam s elvittem

magammal Bicskére", CsEml. 387. l.) jelent némi támpontot; Ferenczi Zoltán erre alapozva írja: „október elején Csákvárott is járt gr. Eszterházy Ferenczné, de siker nélkül" (79. l.). Nagy Gábor jegyzete alapján azonban nem dönthető el, hogy október 21. előtt vagy után járt Csokonai Csákváron, s az sem, hogy kinél, más forrás pedig nem áll rendelkezésünkre. Az azonban bizonyos, hogy nem maradt olyan sokáig távol, mint ígérte (*készíts nekem november végire egy levelet*, 45–46. sorok), mert november 8-án már Komáromból keltezi nevezetes levelét két főúrnak, Orczy Lászlónak és Koháry Ferencnek (ld. 35., 36. sz.).

Szövegkritika

Az eddigi kiadások gyakorlatát követve mi is Toldy szövegét választottuk alapszövegnek. A K_1 a Toldy kiadáshoz készült másolatok között maradt fenn, forrása bizonytalan. (Még az is lehet, hogy ez készült a Stettner által visszavárólag küldött Mészöly-féle kéziratról s szolgált Toldy kiadásához alapul, bár a viszonylag nagy számú eltérés ezt valószínűtlenné teszi.) Eredetének bizonytalansága miatt így nem a K_1 szövegét választottuk alapszövegül, de minden fontosabb eltérését regisztráltuk (kivétel a magánhangzók hosszúságában és a mondaton belüli központozásban mutatkozó jelentős ingadozás). A K_2 sokban hasonló a K_1-hez, Toldytól való közös eltéréseik nagyjából azonos számúak, mint egymástól való eltéréseik (és Toldyval való egyezéseik e helyeken). A variánsok e szóródása miatt sem látszott célszerűnek az eddigi kiadások gyakorlatán változtatni, nem került elő egy minden eddiginél hitelesebbnek tűnő másolati példány, ami kétséget kizáróan főszöveg lehetne. Minthogy azonban a K_2 is viszonylag jónak mondható változat, eltéréseit a K_1-éhez hasonló módon regisztráltuk. A további másolatok jelentős szövegromlásról tanúskodnak, a K_3 és a K_4 egyszerűen elhagyja a levélbeli konkrét utalásokat (pl. az utolsó bekezdés második felét), a K_5 pedig késői, és több nyilvánvaló hibát tartalmaz (pl. 24. sor: *az a 7 betű hogy szeretlek* – ami már nyolc betű). E másolatokat nem vettük figyelembe.

1. K_2: *Szép Kegyes* helyett ***Kedvesem!***
3. K_1: *földéről*
4. K_1: *és* helyett vessző
   K_2: ***is*** *és repülök* ***Édes*** *Angyalom*
5. $K_{1,2}$: *köt* helyett ***fűz***
9. $K_{1,2}$: *úgy néztem a tulsó felén*
10. K_2: ***állott*** *két sor****aidat***
14–15. $K_{1,2}$: A gondolatjelek helyett pontos vessző, illetve pont áll, a K_2-ben ez önálló mondat. A ***Három ezer*** új mondatot kezd, a *háltattam* helyett *hálattam* szerepel, a K_2-ben *szivem* helyett ***magam*** olvasható.
15. K_1: A *kevés* hiányzik, *a* helyett ***az*** áll.

K_2: *kevés* helyett ***kis***

17. K_1: ***tehát a csók?***, előtte a gondolatjel helyett kettőspont áll.
    K_2: ***hát,*** *mennyi volt* ***a'*** *Csók?*
19. $K_{1,2}$: *bálványozok*
20. K_2: *őrző* hiányzik.
21. Toldy: *származott, származna* Csokonai a $K_{1,2}$-ben is szereplő *származna* alakot használta (vö. Jakab 473. l.), em.
    K_2: *hogy* ***is*** *ne*
22. K_1: ***az*** *a szívemből*
    K_2: ***az*** *szívemből*
    egyébb *semmi sints*
23. K_1: Az első kettőspont helyett vessző és *hogy* kötőszó szerepel, a másodiknál viszont elmaradt a *hogy*; a név idézőjelben van.
    K_2: ***nyóltz*** *betű* A *hogy* hiányzik.
24. Toldy: *szeretek* E változat legalább annyira hitelesnek tekinthető, mint a $K_{1,2}$-ben szereplő *szeretet*, autográf hiányában biztos döntést nem lehet hozni. A másolatok szinte egybehangzó tanúsága és a szövegösszefüggés keltette benyomás alapján mi az általánosabb fogalmazásmódot érezzük itt hitelesebbnek.
26. K_1: *rettegés és félelem* Fordított sorrendben.
28. K_2: Nem kezdődik új bekezdés, helyette gondolatjel áll.
29. K_2: *azokhoz* hiányzik.
30. Toldy: A mondat végén pont helyett gondolatjel áll, a K_1 szerint em. A K_2-ben pontosvessző szerepel.
31. Toldy: *származott* em. A K_1-ben a mondat végén pont áll.
32. K_1: *ez* helyett ***az***
34. K_1: *ezutáni*
35. Toldy: A mondat végén pont helyett gondolatjel áll, a K_1 szerint em. A K_2-ben pontosvessző található.
36. K_1: *is!* ***De***
37. K_2: *hosszabban* ***és*** *forróbban* A mondat után nem kezdődik új bekezdés.
    $K_{1,2}$: *olvasása* ***közben***
39. K_2: *ma kezdd el, ma; mikor* helyett ***akkor*** *kezd el mikor*
40. $K_{1,2}$: *felejtkezz el*
43. $K_{1,2}$: *betűidre*
44. $K_{1,2}$: *szerelembe* helyett *szeretetbe*
45. K_1: *november* helyett ***9ber***
46. $K_{1,2}$: *Töltesy* helyett *Töltési*
47. K_1: *azt* hiányzik
48. K_2: *Akkor* Új bekezdést kezd.
49. K_1: ***olvasó kabinétjába.*** ***Már*** *én* ***akkorra*** A K_2-ben is új mondat kezdődik itt.
    Toldy: *Cokfisomat, (?)* Toldy maga is jelzi olvasata bizonytalanságát, a K_1 szerint em.

K_2: *akkorra el-adom* ***mindenemet***
K_5: ***Calfisomat*** A másik két másolat nem tartalmazza e helyet.
50. K_1: *kiváltom.* ***Sőt*** A K_2-ben pontosvessző áll.
51. K_1: A gondolatjel helyett kettőspont áll, a K_2-ben vessző.
51–52. K_2: *nem vagy* ***én a'*** *magamé,* ***'s*** A K_1-ben a gondolatjel helyett pont áll, új mondat kezdődik.
53. K_1: A levél végi datálás hiányzik; a megszólítás előtt szerepel a dátum a következő formában: ***Bicskén, oct. 21. 1797.***
K_2: ***Bitskén Oct. 21^{kén} 1797.***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

E misszilis levél erőteljesen magán viseli a korabeli fiktív levélirodalom stílusjegyeit (ld. pl. a 16–19. és a 30–33. sorokat), talán ez lehet az egyik oka annak, hogy sokan másolták (feltehetően többen annál is, mint ahány példány fennmaradt), s hogy egyre kevésbé volt érdekes a levél valóságos volta (K_4-ben író, címzett és dátum nélkül, „Edj érzékeny Levél" cím alatt olvasható).

11. *contractus* (lat.): szerződés.
16–19. A levél csókolásának motívuma elterjedt volt a kor érzékeny irodalmában, Csokonai is említi *A' Tsókok*hoz készült *Vázlatfüzet*ben (ld. a 258–260. és 270. sorokat, Cs/Széppr. 65–66., 351–353. l.), valamint erre épül a Kleistből fordított *Elizához* című epigramma is, amely *A' Tavasz*ban jelent meg.
30–33. A *sohajtássá váló lélek* motívuma ugyancsak közkedvelt volt a kor érzékeny irodalmában. Csokonainál való előfordulásaira (és forrásaira) nézve ld. Cs/Széppr. 325. l.
34. *levelemet csak a mi barátnénkhoz utasítom*: feltehetően Bédi Jánosné Fábián Juliannáról van szó (ld. a keletkezésről mondottakat).
46. *Töltesy uram*: Vargha Balázs egy bizonyos Töltési Ferencre utal, akit a kollégiumi jegyzőkönyv 1794-ben mint komáromi illetőségű diákot említ (CsEml. 38. l.). A szövegösszefüggés alapján azonban inkább Töltésy István komáromi könyvkötőre kell gondolnunk.
47. *Hármas Historia*: utalás Haller János (1626–1697) *Hármas Istória* (Kolozsvár, 1695) című széppróza fordítására, amely először tartalmazta a *Gesta Romanorum* egészét, s amely regényes-novellisztikus előadásmódjával hosszú ideig igen népszerű volt.
48. *delizsánc*: delizsánsz, postakocsi.
48–49. *Institoris úr magyar cabinetje*: ld. előző levelünk 19. sorának jegyzetét.

49. *stokfis*: stockfisch (ném.): tőkehal. E szó azonban nehezen illeszthető a szövegbe (a másolatok különféle olvasati változatairól ld. szövegkritikai jegyzetünket). Ferenczi Zoltán úgy értelmezi e helyet, hogy a költő „reméli, hogy eladja műveit" (80. l.).Mezei Márta lektori véleményében kifejti, hogy „a szó a németben a hallgatás, az unalom jelzésére is szolgál, így itteni játékos értelme az lenne, hogy ha megjön Lilla levele, »eladja« kedvetlen hallgatását, unalmát, ezt variálja soraiban". Ez az értelmezés tűnik a legvalószínűbbnek.

35. Csokonai – Orczy Lászlónak
Komárom, 1797. november 8.

Kézirata

MTAK. K 668. 43a–50b. Autográf tisztázat (K), utólagos javításokkal.

Megjelenése

A jelen változat kiadatlan, mindenütt a Koháry Ferenchez szóló kéziratot közölték. A megjelenéseket ott regisztráljuk részletesen (ld. következő levelünket).

Keletkezése

Ld. a következő levélnél mondottakat.

Szövegkritika

Az itt nem közölt szövegnek a Koháry-levél megfelelő részétől való eltéréseit, valamint az összefoglaló és részletes szövegkritikai megjegyzéseket ld. következő levelünk jegyzetei között.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Orczy László (1750–1807) a költő Orczy Lőrinc második fia, Abaúj vármegye főispánja, a felvilágosult nemesség jelentős képviselője volt (ld. BJÖM. I. 310–312. l.). Csokonai a későbbiekben is foglalkozott a gondolattal, hogy megnyerje mecénásának Orczyt, az *Ódák* kötetét neki

szándékozott dedikálni (ld. Kazinczyhoz szóló, 1804. június 14-i levelének 67–69. sorait). Az *Árpádiász* 51 soros töredékének a végén is említi Orczyt és híres kertjét (vö. Romhányi István: *Az Orczy-kert*, História 1930., 7–9. sz). Arról azonban, hogy ténylegesen kapcsolatba került-e Csokonai Orczy báróval, netán személyesen is találkoztak volna, nincs adatunk.

1–10. Orczy László címeinek, rangjainak felsorolása pontosan így található meg Decsy Sámuel *Almanak*jában is (1796., 142. l.), Csokonai nyilván ebből másolta ki ezt.
6. *ACT. INT. STATUS' TANÁTSOS*: valóságos belső (actualis intimus) államtanácsos (ld. a Széchényi Ferenchez szóló, 1802-es változat titulusait, 84. sz. levél).
16. *PÁTRÓNUS* (lat.): pártfogó.
17. *FAUTOR* (lat.): jóakaró, oltalmazó.

36. Csokonai – Koháry Ferencnek
Komárom, 1797. november 8.

Kézirata

MTAK. K 668. 33a–41b. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Toldy 845–850. h.; HG. II. 636–642. l.; MM. II. 822–828. l.; MM^2. II. 390–393. l. Toldy, a HG. és a MM. e levélhez csatoltan közölte a Kézírásban lévő Munkátskáimnak megnevezése című lajstromot. Míg azonban Toldy és a MM. az autográf kézirat (MTAK. K 679/II. 15a–16a) rövidebb változatát adta ki, addig a HG. az 1798-as teljesebb szöveget, mely az Aranka Györgyhöz írott, 1798. augusztus 4-i levélhez volt csatolva (MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 146. 37/b, másolat; a HG. Perényi József közlését vette át, ItK 1918., 48–49. l.).

Keletkezése

El nem küldött levél. Valójában egy művei kiadásához támogatást kérő magánlevélről van szó, amelybe azonban belefoglalta a tervezett kötet elé írott ajánlást is. Sőt, ez az *„Ajánló Levél és Elő-beszéd"* teszi ki a szöveg nagyobb részét, aminek következtében mégsem lehet puszta magánlevélként értelmeznünk: egy jellegzetes korabeli műformával ál-

lunk szemben. A XVIII. században a „cím mellett az előszóra jutott a figyelemfelkeltő-orientáló szerep, éppen ezért jóval gyakrabban bukkan fel, mint ma, s nemcsak tudományos, hanem szépirodalmi művek előtt is általános volt. A könyv kiadásának körülményeitől függően azonban az előszó az olvasóközönség orientálásán *kívül*, sőt (szélsőséges esetben) orientálása *helyett* elláthatott más funkciót is: itt mondhatott köszönetet az író a nyomdaköltséget biztosító mecénásnak, s dicsérhette nagylelkűségét, önzetlen tudománypártolását.

E köszönetmondásnak két, szorosan összetartozó formája alakult ki: a *dedikáció* és az *Ajánló Levél*. Dedikáció alatt azt a többnyire egy (de néha két-három) oldalas, változatos tipográfiával szedett szöveget értjük, mely a mecénás nevét hozta nyilvánosságra, összes címével-rangjával együtt, míg a dedikációt követő Ajánló Levél a patrónus dicsőségét, nemritkán őseinek nagy tetteit ecsetelte, a gondolatmenetet a könyv kiadása körül szerzett érdemekre futtatva ki. Előfordult persze, hogy az író közvetlenül a nagyközönséghez akart fordulni; ilyen esetben a bevezető többnyire az *Elöljáró Beszéd* címet viselte annak idején. Így tehát az előszónak három típusa létezett a 18. században, s az, hogy az írók mikor melyiket használták, egyértelműen utal a mű kiadásának körülményeire, s közvetve az olvasóközönség állapotára." (Szajbély Mihály: *Előszó és Ajánlás, Regény és közönsége a 18. század második felében*, It 1985., 550–551. l.)

Csokonai e levele tehát egy kötete elé szánt előszót tartalmaz, amely leginkább a *dedikáció* és az *előbeszéd* formai jellegzetességeit hordozza. Pontosabban: a Csokonai megnevezésében nem szereplő, de valójában a levél elején álló *dedikáció* után egy olyan *„Ajánló Levél és Elő-beszéd"* következik, amelyben az *előbeszéd* erőteljesen háttérbe szorítja az *ajánlást*, az első bekezdés után csak egy-egy fordulat erejéig bukkan fel a mecénás érdemeinek dicsérete, valójában mindvégig a nemzeti literatúra állapotáról és felemelésének lehetőségeiről értekezik a költő.

Csokonai különösen bizakodó periódusában írta meg e levelet. Birtokában volt Lilla igenlő válaszának, ami egyéni sorsának révbeérésével kecsegtette, valamint megköttetett a campoformiói béke is, amiben ő a háborúskodás végső lezárulását, a békés építőmunka és a kultúra felvirágzásának lehetőségét látta (ld. *A' Békekötésre* című versét, 37. sz. levelünk). Műveit már korábban tervezte kiadni, maga írja Széchényi Ferencnek 1798. január 23-án: *„a' Nyári Insurrectiónak üres ideje alatt, öszveszedtem Irásaimat, a' mellyek részént eredeti, részént görög, deák, frantzia, német és olasz nyelvből fordított darabok; részént versek és theatralis munkák, részént prósák a' philosophiai 's Aestheticai Tudományokból. Ezeket öszveszedvén itten Komáromba Nyájas Múzsa név alatt kiakartam adni."* (40. sz., 14–20. sorok) Lehetséges, hogy e nyári tervhez kötődik a *„Kézirásban lévő Munkátskáimnak Megnevezése"* című lajstroma (ld. Cs/ÖM. I. 222. l.), de az is elképzelhető, hogy csak most, az e levélben megfogalmazott kiadási terv kapcsán készítette el. Annyi azonban valószínű (így vélekedik egyöntetűen a szakirodalom is, vö. Cs/ÖM.

I. 221. l.), hogy e levélhez hozzátartozott a KiM., még ha kézirata nem is ennek kéziratával együtt maradt fenn. A levél 188–190. sorai ugyanis arra látszanak utalni, hogy Csokonai egy bizonyos kínálatból való választásra szándékozott kérni a mecénásnak kiszemelt főurat: *„Azt a' Munkát fogom világra botsátani, a' mellyet EXCELLENTIÁD parantsolni méltóztatik, és annyi árkust, a' mennyire kegyelmes Rendelése kötelezni fog."* Az egyéni és a közösségi sors jobbra fordulásának a reménye tehát felélesztette irodalmi ambícióit is: ennek az újraerősödő törekvésnek (és szemlélete átalakulásának) igen fontos dokumentuma e levél. Hogy miért éppen a nevezett főurakat, Orczy Lászlót és Koháry Ferencet választotta patrónusul, s végül miért nem küldte el e leveleket, nem tudjuk.

Szövegkritika

A jelen kéziraton kívül a levélnek még két további változata van, melyeket azonban más és más főuraknak szánt Csokonai: az egyiket még ugyanezen a napon Orczy Lászlónak írta, a másikat 1802. január 9-én Széchényi Ferencnek (ld. a 35. és a 84. sz. leveleket). A címzett tehát mindhárom esetben különböző, de a szöveg nagyrészt megegyezik, így e kéziratokat lényegében egy mű három variánsának tekinthetjük. Figyelembe kell azonban vennünk egy további változatot, egy negyediket is: az Orczyhoz szóló levélen utólagos javítások találhatók, amelyek a Széchényi Ferenchez szóló levél fogalmazványaként értelmezhetők, mert mikor Csokonai legutoljára, 1802-ben foglalkozott a szöveggel, az Orczyhoz szóló kéziratot használta piszkozatként. Az eredeti levelek mindenképpen tisztázatnak tekintendők, mindössze néhány tollhiba található bennük. Ezekhez készült fogalmazványról, vagy további tisztázati példányokról nincs tudomásunk, (pedig valószínű, hogy 1797-ben, e jelentős programírás első megfogalmazásakor fogalmazványt készített, mielőtt letisztázta volna a szöveget).

A négy szövegváltozat közül elsőként az Orczy-levél keletkezett. Az Orczy- és a Koháry-levél ugyan egyaránt az 1797. november 8-i dátumot viseli, de több tényező is azt bizonyítja, hogy az Orczynak címzett levelet írta Csokonai először, s aztán arról másolta le a másikat még ugyanazon a napon. Leginkább egy másolási hiba vall erről: Csokonai a Kohárynak írott változatban egy helyütt elfelejtette átírni a nevet, így e kéziratban is *„a' haza-szerette ORCZY Nevet"* olvashatjuk a KOHÁRY helyett (ld. a 176. sort). A harmadik és a negyedik változat is az Orczy-levélből alakult tovább: mint említettük, ezt a kéziratot javította át a költő 1802-ben, mikor a Széchényinek szánt levelet fogalmazta, majd mikor ezt a javított szöveget letisztázta, még további módosításokat is végrehajtott rajta.

Az első két levelet nem küldte el. Az Orczynak szánt esetében ez egészen nyilvánvaló: ha elküldi, nem használhatta volna fel később annak

kéziratát. A Kohárynak szánt levél mellett fennmaradt a megcímzett boríték is, s ez mindenképpen komoly szándékról vall. A kézirat utolsó lapján azonban a költő néhány soros fogalmazványa, egy főrangú hölgyhöz (Széchényi Ferencnéhez) szóló levél (ld. 85. sz.) kezdete olvasható, ami megint csak nemigen kerülhetett volna oda, ha elküldi a levelet. (A másolási hiba felfedezése elegendő indok lehetett, hogy *ezt* a kéziratot ne küldje el.) A Széchényi Ferencnek 1802-ben letisztázott változat azonban bizonyosan eljutott a címzetthez, hiszen fennmaradt Széchényi erre írott válasza (ld. 88. számú levelünket).

Kiadásunkba mindhárom kéziratot külön levélként (főváltozatként) vettük fel, de a lényegileg egyező szövegtestet csak egyszer közöljük főszövegként, a másik két esetben az összefüggően eltérő részeket adjuk a főszövegben, a szövegváltozatokat itteni jegyzeteinkben tüntetjük fel. A teljes egészében közlendő levél kiválasztásakor nem látszott célszerűnek az *ultima manus* elvének alkalmazása. A levélben megfogalmazott irodalmi program és az az élethelyzet, ami mögötte állt, 1802-re jelentősen megváltozott, ezt bizonyítja az is, hogy Csokonai nem sokkal később, 1802. szeptember 16-án már új irodalmi programját fogalmazza levélbe Széchényi Ferenc számára (ld. 115. számú levelünket). Az 1797-ben egy napon keletkezett két levél közül az elküldéshez a jelek szerint közelebb állott, Koháry Ferencnek szántat választottuk teljes egészében való közlésre.

A szöveg alakulásának minél pontosabb és szemléletesebb megragadása vezetett a szövegváltozatok regisztrálásának itt alkalmazott formájához, amely – egy kísérlet erejéig – a genetikus kritika (critique génétique) ihletését is magán viseli (vö. Debreczeni Attila: *Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására*, ItK 1994., 77–87. l.). A genetikus kritika a variánsok egyenrangúságát vallja, azt, hogy a mű változataiban és változásaiban létezik. Az ezen az elven alapuló kiadás lényegében „az apparátus olyan formája, amelyet szövegként lehet olvasni és használni" (Hans Walter Gabler), vagyis „az olvasónak »mintegy filmvásznon« kell látnia maga előtt leperegni a megírás folyamatát" (Raymonde Debray-Genette) (idézi Dávidházi Péter, illetve Claudine Gothot-Mersch, Helikon 1989., 336. és 392. l.). E szövegkritikai apparátusban tehát egyenértékűnek tekintjük a három kéziratot (a valójában négy variánst), s egyetlen folyamatos szövegbe foglaljuk. Ahol a kéziratok eltérnek egymástól, a változatokat [ ] zárójelek között, rövidítéssel és tipográfiai elkülönítéssel adjuk meg. A következő jelöléseket alkalmaztuk:

Orczy-levél: *O: normál szedés

Koháry-levél: *K: *kurzív szedés*

Orczy-levélen végzett javítások: $^{*}O_{jav.}$: ***félkövér-kurzív szedés***

Széchényi-levél: *Sz: **félkövér szedés**

Ahol két változat egybeesett, ott mindkét rövidítést megadtuk (pl. *O&K:), a szedésben pedig a sorrendileg előbbi változat szedésmódjához igazodtunk (példánkban a normál szedéshez). Az egyes változatokhoz tartozó szövegkritikai megjegyzéseket a szöveg után jegyzet formájában

közöljük, követve ott is a fenti jelölési rendszert. (E módszerrel kiküszöböljük egyúttal a szóban forgó levelek közötti bonyolult utalásokat, az önismétlő szövegkritikai leírásokat, továbbá – reméljük – pontosabban és világosabban sikerül tükrözni a változatokban megnyilvánuló szövegfejlődést.)

[*O: FŐ MÉLTÓSÁGÚ
ORTZI L. BÁRÓ
O R C Z Y L Á S Z L Ó ÚR'
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,
Ő CS. és AP. KIRÁLYI FELSÉGE'
ACT. INT. STATUS' TANÁTSOSÁNAK.
T. N. ABAÚJ VÁRMEGYE FŐ–ISPÁNYÁNAK.
MAGYAR AL–KINTSTARTÓNAK
A' FELS. HELYTARTÓ TANÁTS'
TANÁTSOSÁNAK
's a' t. 's a' t.

HAZÁNK' FŐ ÉS HÍV OSZLOPÁNAK,
A' MÚZSÁK' PÁRTFOGÓJÁNAK,
énnékem is e' két névért
bizodalmom szerént
KEGYELMES PÁTRÓNUSOM'
'S FAUTOROMNAK

Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,

alázatos főhajtással
's kéztsókolással
nyújtott

AJÁNLÓ LEVÉL és ELŐ–BESZÉD.

Komárom. 8 Nov.
1797.

*K: *NAGY MÉLTÓSÁGÚ*
KOHÁRI GRÓF
K O H Á R Y F E R E N T Z ÚR'
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,
Ő CS. és AP. KIRÁLYI FELSÉGE'
'S A' FELS. HELYTARTÓ TANÁTS'
TANÁTSOSÁNAK,
CSÁBRÁG', SZITNYA' és MURÁNY'
ÖRÖKÖS[1] *URÁNAK,*
T.N. HONT VÁRMEGYE ÖRÖKÖS, és

FŐ–ISPÁNYÁNAK,
's a' t. 's a' t.
HAZÁNK' HIV MÉLTÓSÁGÁNAK,
'S A' MÚZSÁK' BARÁTJÁNAK:
énnékem is e' két névért,
bizodalmom szerént,
KEGYES PÁRTFOGÓ–URAMNAK,
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,
alázatos főhajtással
's kéztsókolással
nyújtott
AJÁNLÓ–LEVÉL és ELŐ–BESZÉD.
Komárom. 8 Nov.
1797.

*Sz: **NAGY-MÉLTÓSÁGÚ**
Sárvári Felső-Vídéki GRÓF
SZÉCSÉNYI FERENCZ
URNAK
N. Magyarorsz: Királyi Komornyíkj:
A' Nápolyi Királyi Szent Ja-
nuárius' Vitézi Rendjének
Nagy: Keresztes Lovagjának,
Ts: K: Valóságos Belső Státus'
Tanátsossának, T. N. Somogy
Vármegye' Fő-Ispányjának,
és a' Fels: Septemvirális
Fő Törvényszék' Tábla-
Bírájának 's a' t.

Hazánk'
és a' Magyar Tudományok'
Pártfogójának,
az Én
POLLIÓMNAK;
Ő
EXCELLENTIÁJÁNAK
tartozott főhajtással
nyújtott
AJÁNLÁS, és ELŐBESZÉD.]

[*O: FŐ MÉLTÓSÁGÚ BÁRÓ ÚR,
*K: *NAGY MÉLTÓSÁGÚ GRÓF,*
*$O_{jav.}$: ***FŐ MÉLTÓSÁGÚ GROF,***
*Sz: **FŐ MÉLTÓSÁGU GRÓF,**]

Kegyelmes Uram!

Talám ha az [*O: EXCELLENTIÁD' méltó Érdemeinek *K: *EXCELLENTIÁD' méltó érdemeinek*[2] *Sz: **Excellentiád' fényes Érdemeinek'**] emlegetése [*O: helyett *K&Sz: *helyett,*] a' Hazának panaszin kezdem alázatos Levelemet, botsánatot fogok nyerni azon halhatatlan Érdemektől, a' mellyek [*O: nyilvábban *K&Sz: nyílvábban] vagynak egész Nemzetünk előtt, [*O&K: mint sem *Sz: **mintsem**] azok ujjal-mutogatást kívánnának, 's nagyobbak is, [*O&K: mint sem *Sz: **hogysem**] az én gyarló [*O&K: tollam *Sz: **Tollam**] eléggé [*O&K: tudná *Sz: **bírná**] azokat magasztalni. Minden méltóságos [*O&K: virtusoknak *Sz: **Virtusoknak**] bésummálására elég a' [*O: Nagyságos ORCY *K: *Nagyságos K O H Á R Y* *$O_{jav.}$: ***Nagyságos Szétsényi*** *Sz: **Nagy SZÉTSÉNYI**] Név: én tehát egész Hazánkkal együtt fejet hajtok [*O: annak: és – elhallgatok. *K: *annak, – és el hallgatok.* *Sz: **annak, és – elhallgatok.**]

De nem lehet meg nem szólalnom, valahányszor kedves Hazámnak 's hazai [*O: Múzáinknak *K: *Múzsájinknak* *Sz: **Múzsáinknak**] szomorú sorsát meggondolom: kiáltanom kell mind annyiszor, és kesergenem, mert annak bajai nem [*O: nyilvánvalók, *K: *olly nyílvánvalók,* *Sz: **olly nyilvánvalók**] mint az [*O: EXCELLENTIÁD' Érdemei, *K: *EXCELLENTIÁD' érdemei,* *Sz: **Excellentiád' Érdemei,**] nem is olly buzgó indúlattal [*O&K: imádják az *ő* Nevét *Sz: **temjénezik Őt**] mindenek, mint a' Nagyságos [*O: ORCZY Nevet. *K: *K O H Á R Y Nevet.* *$O_{jav.}$: ***Szétsényi Nevet.*** *Sz: **SZÉTSÉNYI Nevet. – –**]

[*O&K: Volt az a' boldog ideje már *$O_{jav.}$: ***Volt már az az áldott ideje*** *Sz: **Volt már az az ideje**] a' Magyar [*O: Literátúrának,[3] *K&Sz: *Literatúrának,*] a' melly boldogabb[4] időkre is nyújtott reménységet, 's el is hitettük vala már magunkkal, hogy a' több pallérozott Nemzeteknél múlató [*O: Tudományok valahára bennünket is Európának ezen Napkeleti részén *K: *Tudományok, valahára bennünket is, Európának ezen Napkeleti részén,* *Sz: **Tudományok valahára bennünket is, Európának ezen napkeleti részén,**] felfedeznek. De álom volt minden mi képzelődésünk, 's annál hamarább [*O: el tűnt, *K&Sz: *eltűnt,*] minél édesebben merültünk abba belé. [*O&K: Vissza buktunk az Éjtszakába! *Sz: **Visszabuktunk az éjtszakába!**]

Amaz ellenkező [*O&K: Fátum, melly *$O_{jav.}$: ***Fátum, (egyébnek nevezni nem***[5] ***tudom) melly*** *Sz: **Fátum (egyébnek nevezni nem tudom) melly**] [*O: a' Caspium' utolsó partjaitól mindétig nyomba kísérte *K: *a' Caspium' utólsó partjaitól mindég nyomba kísérte* *$O_{jav.}$&Sz: ***a' Káspium' végső partjaitól fogva mindenütt sarkalta***] Magyar Népünket, még máig sem [*O&K: szűnt *Sz: **szünt**] meg annak [*O&Sz: fogyatéka *K: *fogyatékja*] ellen tusakodni. – Minden [*O: Nemzeti Characterünk, *K: *nemzeti Characterünk,* *Sz: **nemzeti Karakterünk,**] 's mind az, a' mi a' *Magyart* [*O&K: teszi, *$O_{jav.}$&Sz: ***tészi,***] enyésző félben vagyon, és maga után húzza hanyatló Nemzetünket. [*O&K: Alig *Sz: – **Alig**] menekedett ki gyámoltalan szegény Nyelvünk a' szomszéd Német

[*O&K: Nyelvnek *Sz: **nyelvnek**] igája alól; azonnal amaz ellenkező [*O&Sz: Fátum felhozta *K: *Fátum, fel hozta*] a' Deák nyelvnek Skeletonját Olaszországi sírjának fenekéről, 's [*O&K: kiragadván *Sz: **kirántzigálván**] bennünket [*O&K: édes-anyánknak *Sz: **Édesanyánknak**] kebeléből, e' [*O&K: holt *Sz: **holtt**] idegennek porrá váló lábait kezdte vélünk tsókoltatni. 'S mi mindég olly [*O&K: boldogtalan[6] ízlésűek *$O_{jav.}$: ***boldogtalan ízlésűek is*** *Sz: **boldogtalanok**] vagyunk, hogy mindenben, még a' Nyelvben is, jobban kedveljük az itthoninál a' [*O: külföldieket; *K&Sz: *külföldieket;*] holott [*O&K: édes *Sz: **Édes**] Hazánk minden adományival bővölködik a' [*O&K: Természetnek, *Sz: **természetnek,**] 's nyelvünkkel együtt [*O&K: minden jobb terem nálunk, *Sz: **minden terem nálunk ollyan,**] mint akárhol. [*O: Tsak szorgalom hijával vagyunk! *K: *Tsak a' szorgalom' hijjával vagyunk!*

*$O_{jav.}$&Sz: ***Tsak szorgalom hijjával vagyunk!***]

[*O: Ímé a' mit elkezdtünk is, *K: *Ímé a' mit el kezdtünk is,* *Sz: **Ímé, a' mit elkezdtünk is,**] azt is félbe hagytuk. Ismét abba a' pontjába [*O&K: tértünk *Sz: **léptünk**] keskeny Kerekünknek, [*O: a' melyben *K&Sz: *a' mellyben*] [*O: ezelőtt tizenöt *K: *ez előtt tizenöt* *$O_{jav.}$&Sz: ***ezelőtt húsz***] esztendővel [*O&K: forgottunk. *Sz: **forogtunk.**] Más [*O&Sz: Nemzetek *K: *nemzetek*] pedig a' tökélletességnek felső pontja felé azolta is Óriási lépésekkel [*O&K: sijetnek, Székulumok *Sz: **sietnek, Seculumok**] maradnak el közöttök és közöttünk, úgyhogy nem soká még tsak nógató [*O: kijáltásaik *K&Sz: *kiáltásaik*] sem [*O&Sz: hallanak *K: *juthatnak*] le hozzánk; 's mi [*O&K: még is rák-lábakon *Sz: **mégis ráklábakon**] is alig [*O&K: ballagtsálunk? – – Theátrumunk *$O_{jav.}$: ***ballagtsálunk.*** – –

Théátrumunk *Sz: **ballagtsálunk! – –**

Teátromunk] még az ő [*O: böltsőjében *K&Sz: *bőltsőjében*] eltemettetett, és saját hazájában idegen kezek fogták bé szemeit: [*O&Sz: a' *K: – *a'*] Németek pedig nem tsak otthonn tudják hasznát venni ezeknek, hanem még közinkbe is felesen telepítik le, hogy holmi [*O&K: jöttmentnek *Sz: **jött menttnek**] magyar kenyeret adjunk. – [*O: Typographiáink *K: *Typographiáink* *Sz: **Typographiáink is**] [*O&Sz: vagy *K: *is vagy*] hevernek, vagy holmi trivialis[7] könyvekkel tartják fenn ételeket. – Az [*O&K: olvasás Nemzetünkben *Sz: **Olvasás nemzetünkben**] újra hűlni kezd; az új könyvek' száma is minden esztendőben kevesebbedik; oda amaz elevenség, [*O&K: a' melly tsak 1790 táján is *$O_{jav.}$: ***a' melly tsak a' múlt Század végén is*** *Sz: **melly tsak a' múltt Század' végén is**] úgy lelkesített bennünket; [*O: eltünt, elrepült, *K: *el tűnt, el repült,* *Sz: **eltűnt, elrepült,**] 's egész Nemzetünk haldokló [*O&K: Zsibbadásba vesztegel. – – – Isten! *$O_{jav.}$: ***Zsibbadásban vesztegel. – – –***

Isten! *Sz: **Zsibbadásban vesztegel. – –**

Istenünk!] ha a' te végezésed [*O&K: szerént *Sz: **szerint**] minden [*O&K: Magyar-világnak illy múlólag-valónak *Sz: **Magyar-Világnak**

illy múlolagvalónak] kell lenni: ne hozd fel azt többé mi reánk, mert tsak lelkeinket keseríted véle!!

KEGYELMES URAM! Én[8] tartok [*O&K: tőle, *Sz: **tőle**] – ám a' Magyarok' Istene ne hagyja el árva Nemzetünket, 's űltesse a' szelek' hátára rémítő [*O: jövendölésemet, *K: *jövendőlésemet,* *Sz: **jövendőlésemet**] – de én tartok tőle, [*O: hogy ha ügyefogyott Nyelvünket, *K: *hogy, ha űgyefogyott Nyelvűnket* *Sz: **hogy ha ügyefogyott nyelvünket**] (melly Ásiából [*O: kibújdosván, *K: *ki bujdosván,* *Sz: **kibujdosván,**] Atya, Anya, vér és rokonság nélkűl, és mintegy Melchisédeknek rendi szerént lakik itten [*O&K: Európába *$O_{jav.}$: ***Európában*** *Sz: **Európában**]) ennyire [*O&K: vesztibe *$O_{jav.}$&Sz: ***vesztiben***] hagyjuk; nem vetek néki száz esztendőt, hogy ennek a' sokféle [*O&K: Nemzetnek *Sz: **nemzetnek**] [*O&K: Zavarékjában *Sz: **Zavarjékában**[9]] [*O&K: ollyan *Sz: **ollyatén**] sorsra fog jutni, mint [*O: ez előtt *K&Sz: *ezelőtt*] nem sokkal [*O&K: a' Kúnoknak ösi Nyelvek; és Gyöngyösi Istvánunkról is *$O_{jav.}$: ***a' Burkusok' ösi Nyelvek; és Tsáktornyai Hérosunkról 's Bárdusunkról is, – ki ne tisztelné Zrinyit? ki ne tisztelné az Ádriai Tenger Sirénáját?*** – *Sz: **a' Burkusok' ösi Nyelvek; és Tsáktornyai Hérónkról 's Bárdusunkról is, – ki ne tisztelné Zrinyit? ki ne tisztelné az Ádriai Tenger' Sirénáját?** –] úgy fog a' jövő Világ emlékezni, mint mi ma a' [*O: győzödelmes Celták' Ossziánjáról. – – Az Isten mentsen meg! *K: *győzedelmes Celtáknak Ossiánjáról. – – Az Isten mentsen meg!* *$O_{jav.}$: ***győzödelmes Celták' Ossziánjáról. – – Az Isten mentsen meg!*** *Sz: **győzödelmes Celták' Ossziánjáról. – – Az Isten mentsen meg!**

Meg is ment, tudom; ha mi magunk felütjük hosszas álmunkból fejeinket, észre vesszük, melly utól vagyunk a' [*O&K: boldog *$O_{jav.}$: ***Nemes*** *Sz: **nemes**] tzéltól, 's utánnok iramodunk a' Nyúgoti Nemzeteknek.[10] [*O: Kezünkbe *K&$O_{jav.}$&Sz: *Kezünkben*] van minden jó eszköz, tsak éljünk [*O: véle: – *K: *véle:* *Sz: **vélek:**] Nyelvünk nem enged más [*O: nemzetekének, *K&Sz: *Nemzetekének,*] tsak meg ne vessük őtet: [*O&K: hazánkba *$O_{jav.}$&Sz: ***hazánkban***] már nem pusztít semmi ellenség, vége ennek a' régi [*O&Sz: kifogásnak. – *K: *Kifogásnak.*] Él még [*O: EXCELLENTIÁD; 's van még egynéhány, EXCELLENTIÁDon kivűl, *K: *EXCELLENTIÁD; 's van egynéhány még EXCELLENTIÁDON kivűl,* *$O_{jav.}$: ***EXCELLENTIÁD; 's van még Egynéhány, EXCELLENTIÁDon kivűl,*** *Sz: **Excellentiád; 's van még Excellentiádon kivűl Egynéhány,**] a' kit hasonló Magyar [*O&K: szív *$O_{jav.}$&Sz: ***tűz***] lelkesít; vagynak [*O: Tudós hazafiak *K: *tudós Hazafiak* *Sz: **tudós hazafiak**] közöttünk, kiknek tsak egy *nosza* kell: [*O: 's mégis kétségbe esnénk? Igaz, *K: *'s még is kétségbe esnénk? – Igaz,* *$O_{jav.}$: ***'s mégis kétségbe esnénk? Igaz,*** *Sz: **'s mégis kétségbe essünk? Igaz,**] hogy [*O&Sz: a' Nemreménylés kipattantja azt a' szikrát gyakorta, *K: *a' Nemreménylés gyakran kipattantja azt a' szikrát,*] mellytől a' [*O&K: Hérósi *Sz: **hérósi**] lelkek [*O&K: fellobbannak. *Sz: **fellobbannak:**] A' nagylelkű Magyar [*O&K: Nemzet *Sz: **nemzet**] is mindég

akkor adott bizonyságot bajnoki Nagyvolta felől, mikor lehetetlenséget kellett tenni lehetővé. Tusakodjunk mi is egy erővel a' [*O&Sz: reánk tódúltt *K: *ránk tódúlt*] akadályok ellen; 's nemesebb lesz a' [*O: Pálmakoszorú, ha fáradságban *K: *pálmakoszorú, ha fáradságban* *Sz: **Pálma koszorú, ha fáradságba**] kerűlt, pompásabban fog az lebegni az izzadó [*O&K: homlokok felett. *Sz: **homlokokon.**]

Még[11] [*O: mostanság Literátúránknak *K: *mostanság, Literatúránknak* *Sz: **mostanság Literaturánknak**] ezen tsetsemő állapotjában, úgy kell bánni gyengélkedő Nemzetünkkel (értem a' számosabb és [*O: egügyűebb[12] *K&Sz: *egyűgyűebb*] részét) mint az apró [*O&Sz: gyermekekkel. *K: *Gyermekekkel.*] Édes beszéd, ketsegtető nyájasság, [*O&Sz: dallás, *K: *danlás,*] báb, és tzúkoros tsemege légyen mind az, a' mivel őtet az oskolai letzkékhez édesgessük. Nyavalyáját sem tudja még [*O&K: jó formán *Sz: **jóformán**] érezni; tehát a' melly [*O: orvosságot véle bévétetni *K: *Orvosságot véle bé vétetni* *Sz: **orvosságot véle bévetni**[13]] akarunk, meg kell annak üvege' szélét mézelnünk, [*O: mazsolákba *K&$O_{jav.}$&Sz: *malozsákba*] kell rejtenünk a' gyógyító pilulákat. Külömben félő, hogy tsömör jön rá, 's oda lesz minden jó reménység [*O: végképen. Poézison és Szép *K: *végképen. – Poézison és szép* *$O_{jav.}$: ***végképen.***

Poézison és Szép *Sz: **végképpen. – Poézison és szép**] Tudományokon kell kezdenünk a' munkát, ha valaha örömét akarjuk látni. [*O: Eggy[14] hadra-termett Nemzetnek erköltseit is addig meg nem szelídíthetjük, míg gusztusát meg nem kezdjűk édesíteni. Úgy bántak *K: *Egy hadra termett Nemzetnek erkőltseit is*[15] *addig meg nem szelídíthetjük, míg Gusztusát meg nem kezdjük édesíteni. Úgy bántak* *$O_{jav.}$: ***Addig Eggy***[16] ***hadra-termett Nemzetnek erköltseit sem szelídíthetjük meg,***[17] ***míg gusztusát meg nem kezdjűk édesíteni. Úgy tettek*** *Sz: **Addig egy hadra-termett nemzetnek erkőltseit sem szelídíthetjük meg, míg gusztusát meg nem kezdjük finomítani. Úgy tettek**] azzal minden más [*O&Sz: nemzetek, *K: *Nemzetek,*] mellyek a' [*O: Felségesebb Tudományokig felhatottanak. *K: *felségesebb Tudományokig felhatottanak.* *Sz: **felségesebb tudományokig felhatoltanak.**]

És ha valamelly érdemet adhat a' Régiség, a' minthogy ád is, és ha szép a' [*O: nemzetség' Tábláját *K: *Nemzetség tábláját* *Sz: **nemzetség' tábláját**] számos [*O&Sz: Ösöktől *K: *Ösökről,*] és egész [*O: századokon *K: *Századokon keresztűl* *Sz: **Századokon**] levezetni, a' mit talám senki[18] sem [*O: tagad; – *K&Sz: *tagad:*] reménylem, nem fogok tenéked, óh jóltévő Poézis! semmi bosszút is tenni, ha a' te mennyei eredetedet a' [*O&K: Nemzetek' *Sz: **nemzetek'**] származása előtt való időkre [*O&Sz: felvivén, *K: *fel vivén,*] tégedet az [*O: emberiséggel, *K: *emberiséggel* *Sz: **emberi nemzettel**] 's a' [*O: fijatal *K&Sz: *fiatal*] világnak első mozdúlásival [*O&Sz: egyidejűnek *K: *egy idejűnek*] állítalak. Mert tsak a' mennyire [*O&K: fel mehet *Sz: **felmehet**] az én gyarló emlékezetem a' régi dolgoknak [*O&Sz: lajistromában; *K: *lajistromába;*] már a' Veres [*O&K: Tengernek *Sz: **tengernek**] partjain hallom a' te szavadat

a' Mózes' szájából, a' melly magasztalja a' [*O&Sz: Halhatatlant. *K: *halhatatlant.*] Még azután sokára élt Homérus, a' kit a' te Atyádnak neveznek. Minden [*O&K: Tudományokat, *Sz: **tudományokat,**] vagy [*O&Sz: megelőztél, *K: *meg előztél,*] vagy te adtál elsőben is az [*O&K: embereknek *Sz: **emberek'**] tudtára; te emelted fel nagyobb [*O&K: böltsességre a' Nemzetek' elméjét *Sz: **bőltsességre a' nemzetek' elméjét,**] mind e' mái napiglan e' [*O&Sz: világon. *K: *Világon.* –] Hol volt még akkor [*O: Thales, *K&Sz: *Tháles,*] Plátó vagy [*O: Aristoteles, *K: *Arisztóteles,* *Sz: **Arisztoteles,**] midőn te [*O: Orpheussal a' köveket *K: *Orpheussal a' Köveket* *Sz: **Orfeussal a' köveket**] énekeltetted, a' [*O&Sz: Halhatatlanokat *K: *halhatatlanokat*] ditsőíttetted, és a' vad Rátzokat városi [*O: társaságra szoktattad, Strímon' *K: *társaságra és szelídebb erkőltsökre szoktattad, Strimon'* *Sz: **társaságra szoktattad,**[19] **Strímon'**] és Hebrus' partjain? A győzödelmes Róma előbb[20] hallgatta a' te szódat az Ennius' rekedező kürtjén, mint a' Cicero' mélly okoskodásit. Előbb esmérte a' tsínos Olaszország a' [*O: Petrárcha' *K: *Petrarcha'* *Sz: **Petrárka'**] Lauráját, mint [*O: Galilei *K&Sz: *Galiléi*] által a' [*O&K: Szaturnus' *$O_{jav.}$&Sz: ***Jupiter'***] apró holdjait. [*O&K: Chaulieunak[21] tsak az Unokáji esmérhették *Sz: **Choliaunak tsak az unokáji olvashatták**] Montesquieut: és Chaucer már porrá lett, mikor Newtonnal[22] kevélykedni kezdett a' mélly Anglia. A' darabos Opitz készítette el a' Német [*O&K: Nemzetet *Sz: **nemzetet**] arra, hogy egy [*O: Század után közöttök a' *K: *század után közöttök a'* *Sz: **Század után a'**] titkos Kant németűl írhasson. – Valóban nálunk is több Magyart szoktatott az olvasásra Gyöngyösinek a' Murányi Vénusa, mint az [*O: Apáczai *K&Sz: *Apátzai*] Csere János' minden Encyclopaediája.

[*O&K: Talám *Sz: **Talám,**] ha [*O: Nemzetünknek *K&Sz: *nemzetünknek*] a' [*O&K: Tudományokhoz *Sz: **tudományokhoz**] való nagyobb szeretetét megérem, 's ha vélem együtt a' hazai Literatúra is annyira megemberesedik, hogy a' valódibb elmélkedésekhez is szer lehessen: [*O: philosophiai, vagy más Tudományokból készűlt *K: *philosophiai, vagy más Tudományból készűlt* *$O_{jav.}$: ***Tudományokból készűlt*** *Sz: **tudományokból készűltt**] írásommal is szolgálhatok a' köz haszonra. [*O: De most olly fijatal lévén még, mint maga a' magyar ízlés, *K: *De most olly fiatal lévén még, mint maga a' magyar ízlés,* *$O_{jav.}$: ***De most állapotomhoz 's hazám' állapotjához képest,*** *Sz: **De most állapotomhoz, 's hazám' állapotjához képest,**] tsak gyenge [*O&Sz: poétai képzelődésekkel 's játszásokkal kedveskedem *K: *Poétai játszásokkal kedveskedém*] a' Közönségnek. Bátor bizodalommal tészem fel azt is a' Hazafiúság' szent [*O&K: oltárára; *$O_{jav.}$&Sz: ***oltárára:***] mert tudom, hogy jobb valamit, mint semmit [*O&K: sem. Tudom *$O_{jav.}$: ***sem; Tudom*** *Sz: **sem; tudom**] azt, hogy egy kis [*O: Kertetskéből *K&Sz: *kertetskéből*] a' tavasz' [*O&Sz: elején *K: *elejénn*] szedett apró [*O&K: Zsenge, *Sz: **zsenge**] [*O: szint olly *K&Sz: *szint' olly*] [*O: kedves *K: *kedves* *Sz: **betses**] a' Halhatatlanok' [*O: Templomába, *K: *Templomá-*

ban, *O$_{jav.}$: ***Templomában,*** *Sz: **templomában,**] mint a' gazdag majorból ajánlott [*O: Hecatombe. – Én *K: *Hecatombe. Én* *Sz: **Hecatombe.**

Én] is tehát illyen [*O&Sz: megnyúgovással *K: *megnyugovással*] adom Nemes Hazámnak az én [*O&K: Poétai *Sz: **poétai**] Munkámat: és hogy [*O&K: az *Sz: **Az**] nagyobb kedvességet nyerjen, homlokára függesztem fel a' haza-szerette [*O&K: O R C Z Y *O$_{jav.}$: ***Széchényi*** *Sz: **SZÉTSÉNYI**] [*O&K: Nevet.

Engedje meg *O$_{jav.}$&Sz: ***Nevet. Engedje meg***] [*O&K: EXCELLENTIÁD *Sz: **Excellentiád**] nékem, ezt a' nagy [*O: Szerentsét; *K&Sz: *Szerentsét,*] 's méltóztassa Nagyságos Nevével az én [*O&Sz: Múzsámat *K: *Munkámat*] a' halhatatlanságra elbéllyegezni. – [*O&K:[23] (Eggyszersmind *Egyszersmind*) pedig alázatosan könyörgök EXCELLENTIÁD előtt, (méltóztasson *méltóztasson,*[24]) hathatós Pártfogása által lételt adni az én (Múzámnak, *Múzsámnak,*) hogy az már tovább a' homályba ne űljön: mert minthogy a' Törvény' és Nyelvek' tanúlására (nyoltz *nyóltz*) esztendők alatt majd minden költségemből kifogytam, 's most is pedig az Insurrectio miatt magam pénzén kell hevernem, kéntelen vagyok addig, míg fáradságimnak nyugtató pontjára eljuthatok, a' Kegyelem' ajtaján (zörgetni. *bézörgetni.*)

Azt a' Munkát fogom világra botsátani, a' mellyet EXCELLENTIÁD parantsolni méltóztatik, és annyi árkust, a' mennyire kegyelmes Rendelése kötelezni fog. EXCELLENTIÁD hatalmas engemet a' (Hélikonra felvezetni, 's Nemzetem' Nézőpiatzára kitenni, *Héliconra 's Nemzetem' Nézőpiatzára kitenni,*) mert Hazánk' Tsillagi között első (nagysággal ragyog; *Nagysággal ragyog:*) kegyelmes is ezt[25] megtselekedni, mert a' Múzsák előtt kedves és tisztelt Név a' Nagyságod' (Neve. Ha ezt ki adhatom, hálaadó főhajtással fogok reménykedni EXCELLENTIÁDnak, hogy tsekély tehetségemmel parantsolni méltóztasson valamit, a' melly által azon summát méltóképen[26] leszolgálhassam. Minden *Neve. Minden*) erőmmel annak végbevitelére fogok munkálkodni, hogy EXCELLENTIÁDAT a' megelégedésig tegyem a' felől bizonyossá, hogy a' kit egyszer (Kegyelme alá *Kegyelmé- alá*[27]) venni méltóztatott, az nem hálátlan, sőt inkább

EXCELLENTIÁDNAK
és a' Magyar Hazának
egyenes szívű kész szolgája
Csokonay Vitéz Mihály.

*Sz: **Annyival nagyobb pedig ebbéli bizodalmam, hogy Excellentiádnak a' Magyar tudományok eránt való Kegyes Pártfogását közelébbről esmérni szerentsém van: de a' mellyet itt előhírdetnem megtilt az Excellentiád Nemes Szemérmetessége, melly tselekedni örömestebb akar, mint láttatni. Szóllyanak én helyettem sok hazabéli Könyvek, mellyek homlokokon az Excellentiád' nagy Nevét viselni szerentsések; feleljenek azok a' Tudósok, kik az Excellentiád' nyájas leereszkedéséből életet és újabb kedvet szívtanak: sőt kiáltsanak magok a' néma rejtekek, tanú nél-**

kűl való Helyek,[28] **az Útak, Muzéumok, levél-borítékok; 's az egész Haza hanggá fog válni, egy közönséges Echo fogja a' SZÉTSÉNYI Nevet Pannon' Szent Hegyére felemelni.**

Ezek között nem utolsó szerentsém van nékem is háládatosan emlékezni arról, midőn az 1796-diki Diétakor, a' *Magyar Múzsának* kiadásával Hazám' Kikötőhelyében hajótőrést szenvedtem, és tsak Excellentiád méltóztatott a' habok közűl való kivergődésemre 16 Aranyat resolválni: de a' melly megbetsűlhetetlen Grátziával, újabb fergeteg' felzúdúltta miatt, mégis tsakugyan[29] **nem élhettem. – Ez az, a' mire *a' Haza' Templomának Örömnapján,* az Excellentiádhoz való Énekemben, ezen szókkal tzéloztam volt:**

Imé e' *bőlts Grófnak* érdemei nagyok:
***Somogynak* hálával talpig adós vagyok.**
***Amaz* már régólta pártfogásába vett;**
***Emez* vélem sok jót, sok szívességet tett. etc.**

Imé mostan is, 9 esztendőknek elforgásáig tartott reményim, bíztatásim, és fáradságim után, valahára végtére is Excellentiád méltóztatik engemet a' Helikonra felvezetni, 's első Zsengéimet nemzetem' nézőpiattzán a' Múzsák' oltárára felhelyheztetni: melly különös[30] **grátziáért meg nem szűnöm lenni**

EXCELLENTIÁDNAK

RKomárom. 9: Jan.
1802.

holtig lekötelezett híve
Csokonai Vitéz Mihály.
mk.]

[*K:
À Son Excellence
Monseigneur le COMTE de KOHÁRY,
Seigneur de Csábrág, Szitnya, Murány,
Conseiller d'Etat, et de Conseil Lieutenente,
etc. etc. etc. avec tout hommage.

à Bude.[31]]

[1] K: Tollhiba, helyesen: *ÖRÖKÖS.*
[2] K: *érdemei<d>nek*
[3] O: Liter<atur>átúrának
[4] Sz: **boldogabb** Az **ld** olvhtl. betűkből jav.
[5] $O_{jav.}$: ***egyébk** nevezni **n** [= egyébnek nevezni nem]*
[6] O: boldogtalan<ok>
[7] Sz: **trivialis** E szónál aláhúzás nyomai látszanak elmosódottan.
[8] Sz: **Én** Az **É** **é**-ből jav.

9 Sz: Tollhiba, helyesen: **Zavarékjában**.
10 O: Nemzetekk [= Nemzeteknek] A harmadik „e" olvhtl. betűből jav.
11 Sz: A bekezdés előtt – téves sorkezdés nyomaként – halvány **M** áll.
12 O: Tollhiba, helyesen: együgyűebb.
13 Sz: Tollhiba, helyesen: **bévetetni**.
14 O: Eḡy [= Eggy]
15 K: *se*-ből jav.; az előző szó tárgyragja utólagos betoldás.
16 $O_{jav.}$: ***Eḡy*** *[= Eggy]* Az ***E*** a betoldás után is javítatlan maradt.
17 $O_{jav.}$: ***ḡ*** *[= meg]* <***addig,***>
18 O: senki<nek>
19 Sz: Tollhiba, helyesen: **szoktattad**.
20 O: Róma <előbb> előbb
21 O: Chaulieunak A „nak" „nek"-ből jav.
22 O: Newtonnal Az „N" „Ny"-ből jav.
23 Mivel Csokonai a Széchényi-levélhez teljesen új befejezést írt, így az Orczy- és a Koháry-levelet egy fő változatnak tekintjük, s a közöttük lévő csekély eltérést ⟨⟩ zárójelek között tüntetjük fel, itt, a főváltozaton belül.
24 K: *méltóztasson,* <*méltóztas*>
25 O: ezt Az „e" olvhtl. betűből jav.
26 O: méltóképen A „k" „z"-ből jav.
27 K: Tollhiba, helyesen: *Kegyelme alá*.
28 Sz: **Helyek** A **H h**-ból jav.
29 Sz: **tsakugyan** Az **u** olvhtl. betűből jav.
30 Sz: **különös** A **k n**-ből jav.
31 K: Boríték és címzés csak a Koháry-levéllel maradt fenn.

Számba vettük, hogy a regisztrált eltérési helyek (egy-egy helyen több szövegeltérés is lehet) hogyan oszlanak meg a három, illetve a négy változat között. A három fő változat tekintetében a következő a megoszlás: mindegyik változat eltér mindegyiktől 31 esetben, az Orczy és Koháry együttesen tér el a Széchényitől 48 esetben, az Orczy a Kohárytól és Széchényitől együttesen 20 esetben, az Orczy és Széchényi együttesen a Kohárytól 24 esetben. Az Orczy-levélen végrehajtott javításokat is figyelembe véve: mindegyik mindegyiktől további 10 esetben, az Orczy és Koháry együttesen az Orczy javított változatától és a Széchényitől, valamint ezek is egymástól 11 esetben, a többi variáció együttesen sem haladja meg a 12-t. Leggyakrabban tehát az fordul elő, hogy az Orczy- és a Koháry-levél nem mutat egymástól különbséget, együttesen válnak el a másik, illetve a másik két variánstól, míg a második leggyakoribb eset az, amikor mindegyik variáns különbözik mindegyiktől.

Az eltérések típusait számba véve a következőket mondhatjuk: jelentős, szónagyságúnál nagyobb szövegeltérés 27 esetben figyelhető meg, ebből 5 a név, megszólítás és titulus, 11 szórend- és bekezdésváltoztatás,

a többi 11 a szövegszerű átírás, közte például a Széchényi-levél egészen új befejező része és az eltelt évek miatti természetes javítások. Szónagyságú eltérés, vagyis szóelhagyás, betoldás, szócsere 25 esetben fordul elő. A többi, s legnagyobb számú eltérés szónagyságrendnél kisebb: ékezés és szóalakbeli változat 54, szavak nagy-, illetve kisbetűjében megfigyelhető variáns 45, központozásbeli eltérés 25, egybeírás-különírás eltérése 20 esetben található.

A szövegváltozatok jelentős része tehát – leszámítva a nevek és rangok, megszólítások természetszerű átírását – írástechnikai és helyesírási jellegű. A kis, illetve a nagy kezdőbetűk használatában a Széchényi-levél jelentős elmozdulást mutat a kisbetűs írásmód felé. Ugyanígy megfigyelhető, hogy az igekötők egybeírása csak e végső változatra jellemző igazán. Általában is egyszerűsödnek a nyelvi formák, elmaradnak a kettőzött hangzók a ragok végén (pl. bann), csökken a kötőjeles és a régies alakok száma. Szintén gyakran fordul elő stilisztikai javítás, leggyakrabban szócsere, de nem kevésszer szórendi változtatás útján. Ezek többnyire szerencsés kézzel végrehajtott javításoknak tűnnek, megítélésünk szerint inkább a szöveg előnyére válnak, s főleg az utolsó változatban jelennek meg. Leginkább azonban a levél azon két helye (a 63–65., valamint a 95–97. sor) keltheti fel érdeklődésünket, ahol a variánsok egészen eltérő jelentésűek, jelezve így azt a nagy átalakulást, ami Csokonai gondolatvilágában végbement 1797 és 1802, a szöveg formálódásának két csomópontja között (ezekről részletesen a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*ban, a megfelelő soroknál).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Koháry Ferenc gróf (1760–1826) a család utolsó fiú sarja, Hont vármegyei főispán, 1815-ben hercegi rangra emelkedett (Nagy I. VI. 294. l.).

Csokonai e nevezetes levele gyakran említődik a szakirodalomban (Toldy XXXVIII–XXXIX. h.; Haraszti 115–121. l.; Ferenczi 80–81. l.; Sinkó 263–265. l.; Vargha:ArcV. 170–172. l.), többnyire a mecénáskeresést hangsúlyozva, s utalva Kármán József *A nemzet csinosodása* című tanulmányával fennálló hasonlóságra. A Kármánnal fennálló szövegszerű egyezéseket Némedi Lajos tárta fel részletesen (*A nemzet csinosodása*, Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve, IV., Eger 1958., 209–255. l.), majd újabban Vargha Balázs mutatta ki és elemezte ezeket (*Kármán és Csokonai*, StudLit. XXIV. 1986., 113–119. l., újraközölve: Új Írás 1991., 7. sz., 105–109. l.). Az Orczy–Koháry-levélnek Csokonai korabeli, a „nemzeti character" jegyében formálódott irodalmi programjaként való értelmezését ld. Debreczeni 119–132. l.

Az alábbiakban, a megfelelő soroknál idézzük Kármán tanulmányának vonatkozó részét (*Kármán József művei*, I. kötet, kiad. Abafi Lajos, Bp. 1880.), valamint utalunk Csokonai két másik levelének párhuzamos helyeire is (Ismeretlenhez, 1796. és Széchényi Ferenchez, 1798. január

23., a továbbiakban: 27., ill. 40. sz. levél megnevezéssel). Ebből az összevetésből is nyilvánvaló lehet, hogy bár egyértelmű a szellemi rokonság, helyenként szinte szövegszerű az egyezés, Csokonai teljesen önálló gondolatmenetbe építi be a Kármántól átvett gondolatelemeket és szövegrészleteket. Kármán tanulmányának egészen eltérőek a hangsúlyai, a Csokonai által feltehetően átvett, s nem csak tipológiailag egyező részeket más logika, más összefüggésrendszer értelmezi. Csokonai három levele ezzel szemben viszont lényegszerűen azonos, gondolatvezetésében és szövegösszefüggésében egyaránt.

1–11. A titulusok felsorolása szóról szóra megegyezik a Decsy Sámuel *Almanak*jában található felsorolással (1796., 140. l.), Csokonai minden bizonnyal innen másolta ezt ki.

33. *bésummál* (lat., rég.): összegez.

42–49. *Volt az a' boldog ideje már a' Magyar Literatúrának*: az 1790. körüli időszakra utal, ahogy azt a 27. levél 7–12. és a 40. levél 40–45. soraiban is olvashatjuk. Kármán: „Valljunk igazat! Ott megállapodtunk, ahol elkezdettük. Egy kis zsibongás, egy kis felforrás az egész dolog summája. Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is múltak." Ezután azonban a hazai „mezei élet"-et mint az elmaradottság legfőbb okát elemzi hosszan.

50. *Caspium*: a Kaszpi-tenger, a magyarok őshazájára utal.

55–60. II. József a nyelvrendeletet, amely a német nyelv elterjesztését szolgálta, többi rendeletével együtt visszavonta halála előtt, 1790 elején. Ezt követően a magyar nyelv iránti lelkesedés fellángolt ugyan egy időre, de igazi áttörést nem sikerült elérni, ismét megszilárdult a korábban is hivatalos és általánosan használt latin nyelv szerepe. E kérdés erősen foglalkoztatta a kor literátor értelmiségét, se szeri, se száma ilyen irányú megnyilatkozásaiknak (vö. minderről Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp. 1994., 119–141. l.). Csokonai szintén többször foglalkozott a nyelvkérdésnek ezzel a vetületével, ld. pl. a *Tempefői* 2910–2920. sorait (Cs/Színm. 2. 80. l.) és a jelen levéllel feltehetően egy időszakban keletkezett prózai írást, *A magyar nyelv feléledését* (ld. MM[2]. II. 263–265. l.). Kármán a következőképpen fogalmazza meg e kérdést: „Itt ezen keskeny határit is szülötte földjének hány osztályosokkal kénytelen feldarabolni szegény nyelvünk. Nem vítta meg csak azt a nagy viadalt is, hogy egy halotton diadalmat vett volna, és ti csalfa képzeletek annyira ragadtok! Ha szép téreinkről felhat édes nyelvünk a havasok tetőire és a völgyekbe, melyeket azok fedeznek, ha népes utcáin és magas palotáiban városainkban ez a hang fel fog hallatni; ha az élet a halálon győz, és a köz országlószékek a hazának nyelvén szólnak, akkor akik azt érik, álmodjanak

oly szépen, mint én kezdettem, én addig – ébren szomorkodom!"

57. *Deák nyelv*: a latin.
Skeleton (lat.): csontváz.

63–65. E helyen a Széchényi Ferenchez szóló 1802-es változatban az áll, hogy ***„minden terem nálunk ollyan,*** *mint akárhol"*. A csekély változtatás jelentős értelmi módosulást eredményezett, amely arról vall, hogy bár Csokonait 1797 körül megérintette a nemzettudat fejlődésének egy lehetséges (és sajnos valóssá is vált) alternatívája, mely az öntudatra ébredést más nemzetek lekicsinylésével köti egybe, 1802 körülre már túllépett ezen. Az intolerancia, a nemzeteszme kizáró értelmezése a költő számára nem volt több futó kísértésnél (vö. erről részletesen Debreczeni 125–126. l.). Kármánnál feltűnően hasonló megfogalmazást találunk: „Van tehát erő, van tehetség a mi klímánk alatt is, és talán szebb, magasabb, elevenebb, mint akárhol", gondolatmenete azonban egészen másfelé, a „mezei élet" bírálata felé kanyarodik.

66–102. A kulturális visszaesés következtében előállott szomorú helyzet rajza, az ebből felsejlő nemzethalál-vízió, majd az erre következő heroikusan lelkesült buzdítás logikája és megfogalmazásmódja is nagyon hasonló a 27. és 40. levelekéhez (ld. a 12–31., illetve a 46–65. sorokat). Kármánnál csak a hátramaradás ostorzása, a nyugati nemzetekhez való viszonyítás mozzanata található meg, előkészítve a helyzetértékelést, amelyet fentebb (a 42–49. soroknál) idéztünk: „Ne palástoljátok tehát társaim! hogy messze-messze vagyunk a tökéletességtől, hogy a tudományok dicső halmának derekán még nem járunk, hogy azoknak szeretete még nálunk fel nem ébredett, hogy azok a nemzetek, melyek ezen az ösvényen messze elhaladtak, minket a durva nemzetek rangjába vetettek"

70. *Székulum* (lat.): század.

73–77. Az 1792-től működött első pesti magyar színtársulat 1796 áprilisában megszűnt, a továbbiakban csak a német színjátszók működtek Pesten (vö. minderről részletesen MSzT. 61–83. l.).

78. *trivialis* (lat.): közönséges, alacsony színvonalú.

87–88. *Magyarok' Istene*: ez a kifejezés a felvilágosodás korában alakult ki, s vált jelentőssé irodalmunkban és nemzeti tudatunkban (vö. minderről Bíró F., i. m. 153–156. l.; Péter László: *A Magyarok Istene*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XXVI., 1994., 101–107. l.).

91. *Melchisédek*: Melkisédek az Ószövetségben Sálem királya.

95. *Kúnoknak ösi Nyelvek*: a kunok a XVI. századra nyelvileg és kulturálisan egyaránt integrálódtak a magyarságba.

95–96. *Gyöngyösi István* (1629–1704), a magyar udvari barokk költészet ünnepelt alakja, hatása a XVIII. század végéig jelentős. E helyen a Széchényi Ferencnek elküldött 1802-es változatban *Zrínyi Miklós*t említi a költő. Ez a névcsere a mértékadónak tekintett irodalmi mintákban, a költő hagyományszemléletében bekövetkezett változásra vezethető vissza, s ez nyilván nem független a nemzeti poézis, a nemzeti hagyomány felé való tájékozódásától. A Gyöngyösi-hagyománytól való eltávolodás a kor ízlésének, költészetének alapvető átalakulásáról tanúskodott (ld. minderről, valamint a téma szakirodalmáról részletesen Bíró F., i. m. 278–282. l.)

97. *Ossián*: Osszian a legendás kelta bárd, látnokköltő, akinek műveit James Macpherson (1736–1796) adta ki, illetve „költötte". A hamisításra hamar fény derült, de ez nem akadályozta az ossziani énekek rohamos terjedését és hihetetlen sikerét Európában: az ősi iránti érdeklődés, az ébredő modern nemzettudat és a fenséges stílusszint megújításának törekvése talált rá benne a megfelelő példára (ld. minderre BJÖM. I. 526–550. l.; Sárközy Péter: *Petrarcától Osszián*ig, Bp. 1988.). Alakja a nyelv kiveszésének és a nemzet elpusztulásának gondolatával forrott egybe.

110–115. E rész jellegzetes példa arra, hogy miként értelmeződnek át a hagyományos vitézi erények a tudományok elterjesztéséért vívott küzdelemmé, és fordítva, a tudományok és művészetek szelíd gyermekei hogyan idomulnak egy áthagyományozódott heroikus frazeológiához (vö. Bíró Ferenc: *Nemzet, nyelv, irodalom*, ItK 1984., 572–573. l.; Debreczeni 119–123. l.). Ugyanez a fordulat található a 40. sz. levél 41–45. soraiban, és nagyon hasonlóan fogalmaz Csokonai a *Marosvásárhelyi gondolatok* című, ugyancsak korabeli vers végén is: *„Vitéz lángotokat jobbra fordítsátok / 'S a' Békeség' édes hasznát munkáljátok"*

116–161. Az a gondolat, hogy a poézis a tudományokhoz vezető első lépcsőfok, annak mintegy a megédesítője, feltűnik Kármánnál is: „Azt, hogy valami dolog tessen, csak úgy érjük el, ha azt kedveltetővé, hasznossá, vagy szükségessé tenni tudjuk. A mord ábrázat, melyet a tudományokra ruházunk, sok jó igyekezetet visszaijesztett. A múzsák szeretik a Gráciáktól kísértetni magokat. A kellemetesség egy a legelső tulajdonságai közül a tudományoknak. [...] ez a mód, ez a leghathatósabb mód, mely által egy nemzetet, mely addig a szelíd tudományoknak nem áldozott, vissza lehet vezetni azoknak tiszteletére. Nem ok nélkül költötték a régiség nézői Orpheus lantjának varázslásait, mely által a vadakat megszelídítette. Az emberiség történetkönyvei mindenütt a poézisen kezdődnek, és a vadságból kivetkező nemzeteknek szelídülését min-

dég a költés eszközlötte." Kármán azonban sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a tudományok művelésére: „Mint szíveket készítő, lágyító és szelídítő, áldása tehát a nemzeteknek a poézis. de ha mindég játszunk, ha mindég csak a virágok után kapdosunk, ha a szép fedelet, a tarka borítékot szeretjük, nem emeljük soha nagyra nemzetünket. ne hagyjuk abba, de ne csak ezt míveljük." Majd ismételten bírálja a verselők hadát, akiknek jóvoltából a „versek és versecskék özöne elborította hazánkat".

140–142. Utalás a Bibliára.

143. *Homérus*: Homérosz.

147. *Tháles*: Thalész (i. e. 624 k.–548 k.), görög filozófus és matematikus.
Plátó: Platón (i. e. 427–347).
Arisztóteles: Arisztotelész (i. e. 384–322).
Orpheus: a mitológia legendás költője.

150. *Strimon*: Strymo, thraciai folyó (ma: Struma).
Hebrus: Thracia fő folyója (ma: Marica).

151. *Ennius*, Quintus (i. e. 239?–i. e. 169.), római költő, a görög kultúra meghonosítására törekedett a római irodalom korai szakaszában.

152. *Cicero*, Marcus Tullius (i. e. 106–43), római politikus, író, szónok.

153. *Petrarcha' Laurája*: Francesco Petrarca (1304–1374), olasz költő. Szerelmi költészetének Laura volt az ihlető múzsája.
Galiléi: Galileo Galilei (1564–1642), olasz csillagász.

154. *Chaulieu*, Guillaume Amfrye, abbé de (1639–1720), Csokonai korában igen kedvelt francia költő.

155. *Montesquieu*, Charles Louis de Secondat (1689–1755), író, bölcselő, a francia felvilágosodás jelentős alakja.
Chaucer, Geoffrey (1340 k.–1400) angol reneszánsz költő.

156. *Newton*, Sir Isaac (1634–1727).

157. *Opitz*, Martin (1597–1639), német költő, a barokk irodalom képviselője.

158. *Kant*, Immanuel (1724–1804), német filozófus (vö. Debreczeni 226–227. l.).

159–160. *Gyöngyösinek a' Murányi Vénusa*: Utalás Gyöngyösi István egyik leghíresebb epikus művére, a *Márssal társalkodó Murányi Vénus*ra, amely 1664-ben jelent meg Kassán.

160–161. *Apátzai Csere János' minden Encyclopaediája*: Apáczai Csere János (1625–1659) fő műve volt az 1655-ben, Utrechtben megjelent *Magyar encyclopaedia*, amely korának teljes tudományosságát összefoglalta, magyar nyelven.

173. *Hecatombe*: hekatomba, száz bika feláldozásával bemutatott ünnepi áldozat az ókori Görögországban.

173–198. A levél érvelésének a mecénási támogatás elnyerésére történő kifuttatása hasonló a 40. levélben is (ld. a 66–80. sorokat).
184–185. *Insurrectio*: az 1797 tavaszán meghirdetett nemesi felkelésről van szó, amely alkalmatosságból több költeményt is írt Csokonai.
191. *Hélicon*: a múzsák szent hegye.
203–208. A címzés magyarul:„ Őexcellenciájának, Nagyméltóságú Koháry grófnak, Csábrág, Szitnya, Murány urának, az állam és a helytartótanács tanácsosának stb. alázatos tisztelettel, Budára".

37. Csokonai – Vajda Juliannának
Keszthely, 1797. december 24.

Kézirata

DebrK. R 788. 7. Autográf tisztázat (K_1). Az első 16 versszak *A' Békekötésre* című híres költemény első változata, az átdolgozott vers autográf tisztázata (K_2) fennmaradt a Lilla-kötet cenzúrai példányának töredékében (MTAK. K 672/III. 70a–71b.).

Megjelenése

E formában nem jelent meg. Az átdolgozott változat a Lilla-kötetben látott napvilágot (Nagy-Váradonn, 1805. 123–126. l.). E ciklusban közölte Toldy (272–273. h.), a HG. (I. 506–508. l.) és a FK. (104–105. l.), időrendi helyén, az 1797-es év utolsó verseként az ÖV. (I. 501–503. l.), ÖV^2. (I. 414–416. l.), a MM. (I. 401–403.) és a MM^2. (I. 362–364.) – mindegyik a Lilla-kötetbeli változat szerint.

Az utolsó strófát és a záró disztichonokat először a HG. közölte cím nélkül, a vershez csatolt jegyzetben, a kéziratból. A FK. *Újévi ajándék* címen a verstől elszakítva adta közre (535. l.) jegyzetben utalva az összefüggésre. Az ÖV., az ÖV^2., a MM. és a MM^2. a vers után önálló darabként sorolta be. Az *[Újévi ajándék]* címet az MM^2. változtatta meg a kézirathoz közelítő *[Újesztendői ajándék]* címre.

Keletkezése

Csokonai sorsának alakulásáról Komáromba való november eleji visszatérte után ez az első információnk. Keszthelyre utazott tehát, nyilvánvalóan Festetics grófhoz, állásért folyamodva. Minden valószínűség

szerint azonban ekkor nem találkozott a gróffal, hiszen pár héttel később, 1798. január 22-én bemutatkozó levelet (39. sz.) küld neki. „Ha a karácsonyi személyes beszélgetés, hivatalkérés megtörténik, ez a levél nem készült volna el soha." (Boros Dezső: *Komáromtól Csurgóig*, Alföld 1965/2. 65. l.) Legalábbis ebben a formájában nem, tehetjük hozzá.

A levél vége hosszabb keszthelyi tartózkodást sejtet. Vagy talán nem is Keszthelyen volt a szállása, hanem valahol a környéken? A 74. sorban olvasható *„hegyközi lakhelymenn"* kifejezés mindenesetre ilyen értelmezésre csábít; Vargha Balázs jobb híján magát Keszthelyt érti rajta (Vargha:ArcV. 174. l.), Szilágyi Ferenc nem foglal állást e kérdésben (Szilágyi:CsMűv. 335. l.), Boros Dezső inkább a Keszthely környéki értelmezésre hajlik (i. m. 65. l.). Hogy pontosan hol is szállt meg, adatok hiányában jelenleg nem tudjuk megmondani. Mindenesetre a levél keltezése egyértelműen Keszthely, a levélbe zárt vers pedig az egyik igen jelentős költemény, *A' Békekötésre* című óda első változata (valószínűleg ugyanitt készült a másik kiemelkedő korabeli mű, az *Újesztendei gondolatok* is). A levélbe foglalt vers nem sokkal az elküldés előtt keletkezhetett: noha 1797. október 17-én kötötték meg a campoformiói békét, melyre a cím is utal, ennek híre csak késve érkezett Magyarországra (vö. BDÖM I. 289. l.; Cs/ÖM. IV. 391. l.). Az ihlet tehát kettős, az egyéni és a közélet terén is a szerencsés kifejlet iránti remény hatja át képzeletét (*„BÉKE! FRÍGY! Óh két nevezet!"* – *„Óh ditső két Név:* Szeretet! Barátság!"). Ha most nem is járt szerencsével Festeticsnél, hisz abban, hogy *„tán vidorabb napunk lesz, / Lilla Ifjasszony ha jövő Karátsont / Érheti vélem."* Komáromba való visszaérkezését február közepére, Julianna napra ígérte: e távoli időpont azt sejteti, mindenképpen eredménnyel szeretett volna megtérni. Január közepén azonban már megérkezett Komáromba, mert Sándor Dánielhez szóló, 1798. január 19-i levelét Komáromban keltezte (38. sz.), s e szavakkal kezdte: *„Nem régiben érkezvén haza, azonnal sajnos nyavalyába estem, a' mellyből tsak tegnap kezdtem enyhűlni."* Mi késztette a visszatérésre, hogy aztán levélben kérjen állást, nem tudjuk. Talán éppen Lilla?

Hogy Csokonai karácsonyi levelére érkezett-e válasz, szintén nem tudjuk. Mindenesetre a Gál László által emlékezetből felidézett Lilla-levelek egyikének a foglalatja beillenék feleletnek: „Kedves Drága Lélek! Én élek és vigan, – azt hallom az ur is vigan mulat Keszthelyen. Én az urat óhajtom, várom is, mindazáltal mikor leg jobbnak véli és itéli az Ur akkor jöjjön. ha soká késik, addig a Lidi is férjhez megy. Ezzel maradok az Urnak hüséges Juliánnája" (CsEml. 421. l.). E pár sort általában a Vajda Julianna sietős férjhez adása előtti márciusi napok apai fondorkodása kapcsán szokták idézni, az egyre csökkenő ellenállókészséget illusztrálandó (ld. Gál László emlékezése, CsEml. 421. l., Vargha:ArcV. 184–185. l., Szilágyi:CsMűv. 337. l.). Előrebocsátva, hogy biztos tudással jelenleg e tekintetben sem rendelkezünk, tehát e magyarázat is érvényesnek tekinthető lehetőség, a magunk részéről felvetjük, hogy a Gál által rekonstruált levélfoglalat olvasható az *Új Esztendői Ajándék* vála-

szaként is. Ez némileg magyarázná a tervezetthez képest korábbi, dolgavégezetlen megtérést Komáromba. S talán e levél is arra utal, amire Csokonai 1798. március 18-i levele végén: *„Most se lett volna ennyi baj, ha a' télen jobban siettem volna."* (42. sz., 50–51. sorok)

Szövegkritika

Főszövegünk a levélkézirat, az átdolgozott vers szónagyságú eltéréseit a jegyzetek között számba vesszük.

5. K_1: *esztendőnk<.>'*
19. K_2: *nyomorúlt* helyett ***szomorú***
23. K_2: *ezüst időnek* helyett ***Arany-világnak***
24. K_2: *maradéka* helyett ***fogyatéka***
41. K_2: *nevet-hírt* helyett ***örök hírt***
47. K_2: *lankadt* helyett ***kedves***
48. K_2: *Lakjon* helyett ***Álljon***
56. K_2: A sor így hangzik: ***Óh becses két név: Puky, hív barátom!***
58. K_1: *Édes arányja! <Boldog arányja!>* Az áth. sor alá írva.
67–78. K_2: Az utolsó két versszak a vers végső változatában nem szerepel.
75. K_1: *tisztel; <d> hanem*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A' Békekötésre című versről majdnem minden összefoglaló Csokonai-tanulmány megemlékezik, jelentőségét különösen kiemeli Horváth 28., 47. l., Sinkó 153–158. l., Debreczeni 42–46. l.

11. *Frigy*: szövetség, itt a campoformiói békekötésre utal..
23. *ezüst idő*: utalás a háborús korszakot követő római ún. ezüstkorra.
32. *közönség*: közösség.
43. *Durva Hérósok!*: e rész nagy hasonlóságot mutat *A' Tsókok* invokációjával és ennek mintájával, Kazinczy Gessner-fordításának bevezető soraival (27–41. sorok és ezek jegyzete, Cs/Széppr. 89. és 393. l.). Csokonai a „trombita " és a „lant" kettősségét, illetve ellentét gyakran használta, hol a hadakat ünneplő alkalmi költészettel való próbálkozásait felvezetve (pl. 1797-ben, *A Nemes Magyarságnak felülésére* és *A vitézkedő Magyarokhoz* című versekben), hol pedig (mint itt) a vitézi tettek dicsőítésének örömteli elhagyását, a szelid örömök poéziséhez való visszatérését bejelentve (ld. erről Debreczeni 113–116. l.).

56. *IULI hív barátném*: Bédi Jánosné Fábián Julianna.
66. *Jánusi víg nap*: Jánusra, a kétarcú római istenre utal, amelynek egyik arca a múltba, a másik a jövőbe néz. A rómaiak szokása volt, hogy a Janus-templom kapuit béke esetén bezárták, háború esetén pedig kinyitották.
74. *hegyközi lakhelyemen*: ld. erre nézve a keletkezésről mondottakat.

38. Csokonai – Sándor Dánielnek
Komárom, 1798. január 19.

Kézirata

MTAK. M. Irod Lev. 4-r 112. 230. Stettner György másolata (K).

Megjelenése

Először Taxner-Tóth Ernő közölte, lapalji jegyzetben (*A Vörösmarty–Bajza–Toldy „triász" negyedik tagja*, It 1975., 707. l.), majd önállóan Szilágyi Ferenc (Magyar Nemzet, 1978. febr. 5. és Szilágyi:CsMűv. 358–359. l.). Kötetben először a MM[2].-ben jelent meg (II. 394. l.).

Keletkezése

Stettner lapalji jegyzete szerint „Sándor Dániel csepi közbirtokos Csnak tanuló társa volt Patakon a' Jusban". Mint a szövegből kiderül, a levél Keszthelyről való visszatérte után (ld. előző levelünket), betegségéből kilábalóban keletkezett. A sebtiben írott, játékos *„Levél-úrfi"*-ban meghívattatni szándékozik magát egy baráti látogatásra. Hogy sor került-e erre, nem tudjuk, január 22-én és 23-án mindenesetre Komáromban volt (ld. következő leveleinket).

Szövegkritika

Stettner György 1844. november 6-i levelében, melyben a Lillához szóló, 1797. október 21-i Csokonai-levél másolatát küldte Toldy Ferencnek, egyúttal megígérte, hogy „Csokonai' pajkos levelét Sándor Dánielhez, ha elékerestem, híven lemásolva, postán fogom küldeni" (MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 112. 228.). Ígéretét pár nap múlva, 1844. november 11-i levelében váltja be, a következő sorok kíséretében: „Most ezennel kül-

döm Csokonainak másik levelét, mellyet a' nálam levő, kissé megrongyollott eredetiről, *diplomatikus hűséggel* másoltam-le". Autográfról készült hiteles másolat szolgál tehát kiadásunk alapjául, Stettner Csokonai tollhibáját ugyanúgy regisztrálta, mint a pecsét helyét és a papír formáját („a' levél 8d rétbe hajtott negyedívre van írva"). Stettner rokoni kapcsolatok révén juthatott a levélhez; mint Taxner-Tóth Ernő megállapítja: Sándor Dániel „unokatestvére, Sándor Eszter Thaly István felesége, s így Stettner anyósa volt" (*A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*, Bp. 1987., 169. l.).

1. K: *798 [= 1798]*
11–12. Stettner lapalji jegyzete: „a' kipontozott helyek a' levél' szélével leszakadtak".
12. K: *Morog* A kiadások *Mozog* alakot közölnek; Stettner kézírásában azonban a *z* és az *r* világosan elkülönül egymástól, nem téveszthető össze: itt *r* áll.
szívességéb [= szívességébe]
16. Stettner lapalji jegyzete: „a' czímen a' *barátságosan* fölött az ó fölébe tett éket maga Cs. húzta keresztűl kétszer". A címzés után Stettner jelölte a pecsét helyét is: *(P. H.)*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

9. *verdung*: „rövidke, »fél meszelynyi«" (Szilágyi:CsMűv. 358. és 360. l.).
Csepi Seminariumba: játékos utalás a pataki időszakra.
10–11. A latin szöveg magyarul: „további joggyakorlatra az altörvényszékeken."

39. Csokonai – Festetics Györgynek
Komárom, 1798. január 22.

Kézirata

OL. P 279. Festetics-levelezés. 1798. No. 148. (A Directoratus Protocollum indexében az A. I. 342. sz alatt.) Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Scheiber Sándor közölte (It 1949., 333–334. l.), majd kötetben a MM. (II. 828–830. l.) és a MM^2. (II. 394–396. l.).

Keletkezése

Csokonai előző év végi keszthelyi útja nemigen járt sikerrel, nem találkozhatott Festetics György gróffal: ha ez megtörtént volna, e levél bemutatkozó jellege, álláskérésének mikéntje nem lenne érthető (ld. Boros Dezső: *Komáromtól Csurgóig*, Alföld 1965., 2. sz., 65. l.). A levélben előadott terv a külföldi mezőgazdasági tanulmányok folytatására nézve egyedi, sehol máshol nem találkozunk vele Csokonai írásaiban, a Széchényi Ferencnek másnap írott levélben egészen más céljairól ír. Némileg nagyzoló ötletnek, vagy legjobb esetben is pillanatnyi fellángolásnak tarthatjuk tehát a külhoni tanulmányút tervét, olyannak, amellyel állásért folyamodását kívánta megtámogatni. A professzori állásra a költőnek házassági terve miatt volt szüksége: Festetics *„valamellyik oskolája"*-ról beszél, s ebbe ugyan beleérthető a csurgói is, a levél egészéből azonban mégis inkább az derül ki, hogy itt valamelyik gazdasági iskoláról lehet szó. Festetics is így értette, mint alább közlendő válaszából kiderül. Boros Dezső e következtetést összefüggésbe hozza azzal a feltételezéssel (talán Gál László emlékezése nyomán, vö. CsEml. 424. l.), hogy Csokonai keszthelyi tartózkodásakor találkozott az ott tanító Pethe Ferenccel, aki korábban debreceni diák volt, s a „tőle nyert információkból megtudta, hogy szó van a gazdasági iskola bővítéséről, azonkívül azt, hogy Keszthelyen még más iskolák is vannak Festetics patronálása alatt (grammatikai iskola, erdész– és vadászképző, tanítóképző)." (Boros Dezső: *Csokonai somogyi éveinek ellentmondásai és rejtelmei*, Somogy 1980., 4. sz., 3. l.) Festetics azonban azzal hárítja el a költő ajánlkozását, hogy nincs üres vagy felszabaduló állás a Georgiconban.

A levelet a gróf – mint említettük – megkapta, február 2. és 6. között iktatták: „Csokonay Mihály Ur jelentvén Eő Nagyságának: hogy régi hosszas gondolkozásai után ki-főzött fel-tétele az, hogy a' jövő tavasszal kevés őrökségét el-adván olly véggel Helvetziába mennyen, hogy ottan a' Mezei Gazdaságnak azon részét, melly hazánkban-is leg-több Munkával, leg-több helyen, 's leg-több haszonnal, de még sem ugy, mint lehetne, gyakoroltatik, ugy mint a' Pascuátiot Bucolicát, Svaitzer Teheneknek tartását, Szénázást, vaj, sajt' készitését 's a t. magoktul az originalis Gazdáktul meg-tanulja; 's ha a' hadnak és békességnek állapotja megengedné, ki-futna két felűl a' Szomszéd Frantzia és Olasz országba is a' borkeszítésnek, 's kerti majorságnak nálok való meg-tekintésére s vissza jővöbe a munkás Német Földőn tévén keresztül utazását. E szerint tehát Esztendei útjára, 's az egybegyűjtendő tapasztalásokra mind reá-kőltené szűk örökségét; arra nézve előre-is kivánt Eő Nagyságának az eránt könyörögni, hogy ha ez az eő jószága 's maga el-szánása Eő Nagysága előtt kedvet talál, méltóztasson őtet valamellyik Oskolájában Professzorságra kegyessen fel-venni, hogy igy mikor pénz nélkűl vissza térend, legyen magának és Eözvegy Annyának hol találni menedéket Eő Nagysága Szárnyai alatt. A maga bővebb meg-esmertetése okáért pedig le-írja: hogy Debretzenben szűletett, Győrből származott Nemes és ta-

nult Atyától, de ettűl még neveletlen korában meg-fosztatván az ulta sok viszontagságok között az Annya nevelte, 's tanittatta. A Debretzeni Collegiumban 8. Esztendős Deák 's utóljára a Poesisnek és Szép Tudományoknak Köz-Tanitója, mellyhez 11 Esztendős korától fogva mindég nagy szeretettel viseltetett. Onnan ki-öltözvén a' Pataki Collegiumba ment, és ott a' Hazai Törvényt el-végezte, igy fel-ment Pozsonyba, a' hol a' nyelvek, muzsika, és Ország Gyűlés kedvéért mulatott, 1796^{ik}ban lejött Komáromba, a' hol a' Vármegye mellett praktizált. Most már egyebet tzéljára nem látna hátra, hanem hogy meg-tegye Pesten az utolsó Lépést a' Tőrvényekbe; de ezektűl eő egésszen el akar állani, részént mivel rakva a világ Rabulakkal, és Rabulistákkal, és igy eő fontossabb dologban használhat űgyetlen Nemzetének 's árva hazájának, részént mivel az eő tsendeséget szerető Lelke, 's nyájas Muzsái irtóznak a' Verbőtzÿ Taborának zajgó Lármáitul; Mathesisi, Filosophiai, Historiai, és Litteraturai Tudományokat el-végezte, görög, deák, német, olasz és frantzia Könyvekbül forditásai is vagynak, ha ki-megy, az Anglust-is meg-tanulja." (OL. P 279. Directoratus Protocollum. 1798. No. 148. 122–124. l.)

Festetics válasza nem maradt fenn, de az iktatókönyvben megtalálható a kivonata (e kivonatok sokszor szó szerint megegyeztek az eredeti levéllel, mint ahogy azt a Csokonai által írott levél kivonata esetében fentebb láthattuk): „*Válaszul adatott*: Különös meg-elégedéssel, 's köszönettel értette Eő Nagysága Csokonay Urnak eránta bizonyitott bizodalmát, tsak azt sajnállya, hogy ditséretes Igyekezeteit kivánsága szerint a' maga részérül elő nem mozdithatja. Mert a' fel-állitott Georgiconban meg-kivántató Gazdaságbeli tanitó, már Esztendeje hogy helyben vagyon, a' kit-is mind szép tapasztalataira, mind szorgalmatosságára nézve esmérvén mostani hivatallyából el-nem botsáthat Eő Nagysága, többre pedig ezen tárgyban a' ki-dolgozott Planum szerint szűkség nintsen. Hogy tehát azon reménység fejében, hogy majd a' Magyar Georgiconban Professzor lehet, Törvényes tapasztalásainak folytatását abbahagyván, mostani Vagyonját 's Értékét el-vesztegesse, 's a' Gazdaságbeli Tudományok meg-tanulására, mely kivált ha a' Kűlső Országi tapasztalásokon is által akarunk esni, igen kőltséges, reá szánnya Csokonay Ur, éppen nem javasolhatja Eö Nagysága, mert ezen kűlőnben-is tsak kezdetben lévő tárgynak ugy-is még mind ez ideig igen kevés pártfogói vannak; – Felette sajnálná pedig Eő Nagysága, ha a' gazdaságbeli professzorsagra, melly ugy-is több Esztendőket kiván, el készűlvén Csokonay Ur, helye nem lenne s Mecoenas nélkűl maradna." (Dir. Prot. uo.) A válasz mellett, a margón az elküldést dátumát jegyezte fel a titkár: „exped. 9^{a} Februarii. M. G.", a kötet végi indexbe pedig a következőket: „Csokonay Mihály Ur Gazdaságbeli Professzorságért jelenti magát. Nem tellyesittethetik kivánsága." (Uo. A. I. 342.) Hogy megkapta-e a választ Csokonai, nem tudjuk; e tény ismerete pedig igen fontos lenne további cselekedetei megítélése szempontjából.

Szövegkritika

A kézirat javítás nélküli tisztázat.

42. K: A *Ns.* ligatúrával röv.
47. K: *Köz. [= Közönséges]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Festetics György (1755–1819) felvilágosult, jozefinista szellemű főúr, a magyar nyelvű tudományosság híve és támogatója. 1797-ben megalapította Keszthelyen a Georgikont, gazdasági tanintézetét, nevéhez fűződnek a Keszthelyi Helikon ünnepségei (vö. Négyesy László: *Gróf Festetics György a magyar irodalomban*, in: *Keszthelyi Helikon*, szerk. Lakatos Vince, Keszthely 1925., 37–236., Csokonairól: 97–105., 152–159. l.; Keresztury Dezső: *Festetics György és a magyar irodalom*, ItK 1963., 557–565. l.).

12–13. *Feltétel* (rég.): célkitűzés.
14. *Helvétzia*: Svájc.
17. *Pascuatio* (lat.): legeltetés, állattartás.
17–18. *Bucolica* (lat.): pásztorkodás.
18. *Schweitzer* (ném.): svájci.
40. *Ni[hi]l mihi arrogo, quamquam nec derogo quidquam*: „Semmit sem követelek magamnak, bár nem is vonok meg semmit magamtól" (Tegyey Imre fordítása). Csokonai ezt így adja vissza szabadon:„nem is hánytatom magamat, mert az, hiúság! de nem is alázom ám, mert az meg, alacsonyság!" (*Dorottya, Elöl járó beszédje az Előbeszédnek*, ld. még a 64., 70. sz. levelekben is, 90–91., illetve 142–143. sorok). A költő e helyeken Ciceró S. Roscius érdekében mondott beszédének egyik fordulatát idézi szabadon: „non possum; non enim tantum mihi derogo, tametsi nihil adrogo" (89. §) (Tegyey Imre adata).
43. *neveletlen koromban*: apja, Csokonai József borbélymester 1786-ban meghalt, anyja, Diószegi Sára egyedül nevelte két gyermekét, Mihályt és Józsefet.
47–48. *Köz[önséges] Tanító*: publicus praeceptor, egy évre megbízott diáktanár az alsóbb osztályokban.
50. *Jus Patrium* (lat.): hazai jog. Sárospataki kilenc hónapja alatt természetesen nem végezhette *el*, vagyis nem befejezte, hanem abbahagyta jogi tanulmányait.
53. *practizál* (lat.): (jogi, ügyvédi) gyakorlatot folytat. Erre nézve más információnk nincsen, a körülmények nem ezt látszanak valószínűsíteni.

56. *Rábula* (lat.): rabulisztika, körmönfont okoskodás.
58. *ügyetlen* (rég.): gyámoltalan.
60. *Verbőtzy*: Verbőczy István (1458–1541), *Hármaskönyve* a feudális jogrendszer szimbóluma. E részhez vö. Nagy Gáborhoz és ismeretlenhez szóló 1796-os leveleinek (23., 24. sz.) megnyilatkozásait a magyar jogról, valamint az 1795-ös *Búcsú a' Magyar Múzsáktól* című vers eme két sorát: „*V e r b ő t z y hez megyek: ti tán meg nem martok, / Kik a' Törvény léből moslékot habartok.*"
65. *Allegatzió* (lat., rég.): perbeszéd, utalás az ügyvédi pályára.
71. *Concilium* (lat.): gyülekezet, utalás a vallási-felekezeti toleranciára.
72. *József*: II. József.
78. *Dispositio* (lat.): rendelkezés.

40. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom, 1798. január 23.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Bányai Elemér adta ki az Erdélyi Múzeumban (1905., I. 433–434. l.), majd a HG. (II. 644–647. l.), a MM. (II. 831–833. l.) és a MM^2. (II. 396–397. l.).

Keletkezése

A Festetics Györgynek egy nappal korábban előadott álláskérelem és tanulmányút-terv után Széchényi grófhoz irodalmi ambícióinak támogatása végett folyamodott. E levél az Orczy Lászlónak és Koháry Ferencnek írott, de végül el nem küldött „Ajánlás" rövidebb, de tartalmilag nagyon hasonló változata, s több helye emlékeztet az 1796-ban, ismeretlennek írott levélre is (ld. e helyek megjelölését soronkénti jegyzeteinkben). Kiadásra szánt műveinek köre ugyanúgy a KiM. alapján körvonalazható, mint előbb, most azonban egy váratlan ötlettel Péczeli Mindenes Gyűjteményének folytatását ígéri, amivel nyilván az a szándéka, hogy kiadási tervének nagyobb fontosságot tulajdoníthasson, így remélvén könnyebben támogatáshoz jutni. A gróf válaszáról nem tudunk.

Szövegkritika

Lényegében javítás nélküli tisztázat, az első lap bal felső sarkában idegen kéz bejegyzése: „Csokonay".

49. K: *egy-két* A *két* utólag betoldva a sor fölött.
69. K: *szikrát* A *k* olvhtl. betűből jav.
70. K: *egyel* em.
71. K: *Ms [= Mindenes]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Széchényi Ferenc gróf, (1754–1820) Széchenyi István apja, 1798-tól Somogy vármegye főispánja. Felvilágosult jozefinista szellemisége közismert volt, az ő titkáraként szolgált a jakobinus mozgalom egyik vezetője, Hajnóczy József. A későbbiekben irodalompártoló és könyvgyűjtő tevékenységére fordított egyre nagyobb hangsúlyt, gyűjteménye alapozta meg a Magyar Nemzeti Múzeumot, majd a róla elnevezett könyvtárat (vö. Fraknói Vilmos: *Széchényi Ferenc*, Bp. 1902.; Placid Olofsson: *Gróf Széchényi Ferenc irodalompártolása*, Pannonhalma, 1940.; Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Bp. 1988., főleg: 162–179. l.).

Széchényi Ferenccel Csokonai az 1796-os pozsonyi országgyűlés idején került kapcsolatba, ennek mibenlétéről az e levélben foglaltakon túl még egy helyen olvashatunk, az ugyancsak Széchényinek írott 1802. január 9-i levélben: „*szerentsém van nékem is háládatosan emlékezni arról, midőn az 1796-diki Diétakor, a' Magyar Múzsának kiadásával Hazám' Kikötőhelyében hajótőrést szenvedtem, és tsak Excellentiád méltóztatott a' habok közűl való kivergődésemre 16 Aranyat resolválni: de a' melly megbetsűlhetetlen Grátziával, újabb fergeteg' felzúdúltta miatt, mégis tsakugyan nem élhettem.*" (84. sz., 38–44. sorok) Ha az 1798-as levél megfogalmazása megengedi is annak feltételezését, hogy Széchényi gróf támogatta Csokonait a Diétai Magyar Múzsa megjelentetésében (vö. Vargha Balázs: *Kármán és Csokonai*, StudLit. 1986., 118. l. és Új Irás 1991/7., 108. l.), az 1802-es levél szövegéből az derül ki, hogy csak a szándék volt meg Széchényi Ferencben, Csokonai valamilyen oknál fogva („*újabb fergeteg' felzúdúltta miatt*") nem élhetett a segítséggel.

12. *Accord* (lat.): egyezség.
14. *Insurrectio* (lat.): nemesi felkelés. 1797. április 8-án I. Ferenc a francia hadak fenyegetése miatt meghirdette a nemesi felkelést, amely alkalmatosságra Csokonai is írt üdvözlő költeményt (*A' Nemes Magyarságnak felűlésére, A' Becsület 's a' Szerelem*). A továbbiakban itt emlegetett munkákat foglalta össze a KiM. nevezetű műlajstromán (ld. Cs/ÖM. I. 222. l.).

22. *Pétzeli*: Péczeli József (1750–1792) haláláról Csokonai is megemlékezett *Nagy Sámuel Sanderjére* című versében:

Hajdan első renddel ége
Az homály köztt PÉTZELI:
Ő elalva, Néki vége;
Mégis a' Nép tiszteli.

A Mindenes Gyűjtemény (1789–1792) a kor jelentős folyóirata, a lap fő célját Péczeli „a nemzeti nyelv fejlesztésében és a hasznos ismeretek terjesztésében látta" (MSajtó. 221. l.).

38. *Caspium*: Kaszpi-tenger.

40–45. E részhez vö. a 36. sz. levél 42–49., 110–115. és a 27. sz. levél 7–12. sorait, valamint jegyzetüket.

46–65. E részhez vö. a 36. sz. levél 66–102. és a 27. sz. levél 12–31. sorait, valamint jegyzetüket.

52–54. A korabeli irodalom élvonalából 1795-ben meghalt Kármán József, Szentjóbi Szabó László, 1796-ban Dayka Gábor, börtönbe került Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Verseghy Ferenc, hogy csak a legfőbbeket említsük.

58. *kibújdosott Scytha*: utalás a magyaroknak az iráni eredetű, nomád ázsiai néppel, a szkítákkal való rokonságára, amelynek gondolata a korban elevenen élt.

63. *Iszter*: Duna.

66–80. E részhez vö. a 36. sz. levél 172–200. sorait, valamint jegyzetüket.

41. Csokonai – Vajda Juliannának
Komárom, 1798. március 12.

Kézirata

MTAK. K 668. 23a és 24b, valamint K 672/I. 22b. Autográf fogalmazvány töredékei, a levél közepe hiányzik (K).

(K 672/IV. 110a. Üres lap tetején mindössze egy *Lilim!* megszólítás található; esetleg kötődik e levél sorsához.)

Megjelenése

Először Toldy közölte, a töredékes kéziratból (850–852. h.). A teljes szöveget először a Vasárnapi Újság tette közzé (1857., 38. sz., 399–400. l.), minden bizonnyal a tisztázatból vagy a tisztázatról készült másolat-

ból (ld. szövegkritikai jegyzeteinket). E közlést vette át a Hölgyfutár (1857., 947–948. l.), majd a Csokonai Album (1861., 315–317. l. és ezt követve Haraszti 127–131. l.), a Komárom (1878. október 6.), a Debrecen (1898. március 12.). A Fővárosi Lapok (1882. október 31.) csak részleteket közölt a levélből. A HG. a teljes szöveget adta ki (II. 647–652. l.), szintén a Vasárnapi Újság nyomán. Ezt követte a MM. (II. 833–837. l.) és a MM^2. (II. 398–400. l.) is.

Keletkezése

A levél keltezésének a helyességét Haraszti kétségbe vonta: „A keltezés hibás voltát a föntebbi [az ugyancsak Lillához szóló, 1798. március 18-i] levél keltéből láthatni, de megigazitanom (tán 21 és nem 12) az eredeti kézirat nélkülözése miatt nem lehetett." (127–128. l.) E véleményt követte a HG. is a dátumhoz fűzött jegyzetében: „Haraszti szerint 21. Szerintünk is valószínűbb, hogy e levelet az utána következő, [a HG. kiadásában] 15. számú *levél* után írta." (II. 647. l.) Mind Haraszti, mind a HG. a két levél sorrendjét véli fordítottnak, mint ahogy az a keltezésekből következne (lévén hogy az első búcsúlevél, az utána következő pedig bizakodik), s ezért veti fel a dátum téves voltának lehetőségét. Ferenczi is hasonlóképpen gondolkodik, ő azonban a március 18-i levél dátumát vonja kétségbe, s változtatja március 8-ra (84. l.). Egyik javaslat sem fogadható el. A március 12-i levél azért nem keletkezhetett 21-én, mert a szövegben Csokonai azt mondja, hogy *„Jozsef-napra a grof hintaján láttál volna bé menni udvarotokra"* (84–85. sorok), József-nap pedig március 19-én van. A március 18-i levelet sem tehetjük március 8-ra, mert akkor csak három nap marad a búcsúlevélig (március 12.), e rövid idő pedig semmiképpen nem elegendő a Mocsa–Keszthely–Komárom út megtételére, amivel Ferenczi számol (84–85. l.).

A javasolt dátumok kizárhatóak tehát, (a levelek sorrendi cseréjének felvetett problémájára pedig következő levelünk jegyzetében térünk vissza). A március 12-i dátummal azonban mégis van egy kis probléma. A teljes szövegrész, ahol Csokonai a József-napot emlegeti, így hangzik: *„Még most nem lett volna késő, még lehetett volna mindent orvosolni, és Jozsef-napra a grof hintaján láttál volna bé menni udvarotokra. Két hét alatt minden köny hullatásaink öröm-könyekre változtak volna!"* (83–87. sorok) Az időhatározókból (*„még most – Jozsef-napra – két hét alatt"*) az következik, hogy a levél József-nap (március 19.) előtt két héttel, vagyis március 5-én vagy 5-e körül íródhatott – ez azonban nem egyezik a március 12-i keltezéssel. Ha helyesen értelmeztük a fenti szövegrészt, akkor vagy Csokonai tévedett egy hetet, vagy a dátum nem jó. A 95. sorban azonban ismét szerepel a *„két hét mulva"* időhatározó, hasonló összefüggésben, így tehát a dátummal szembeni kétségeink növekedhetnek meg. Talán a másoló olvasta tévesen, és ott egy Csokonai által is gyakran használt forma (*d.2.*) állt, ami laza fogalmazást feltételezve még beleért-

hető lenne a két hétbe. Kézirat vagy egyéb, a fenti szövegelemzés tanúságát megerősítő adat hiányában azonban nem vállalkozhatunk a keltezés megváltoztatására, csak kétségeinket jelezzük, s a továbbiakban e lehetőséget is számon tartjuk.

A költő tehát a decemberi keszthelyi út után január közepén visszatért Komáromba, támogatásért folyamodott Festetics Györgyhöz és Széchényi Ferenchez, az előbbi február 9-i válaszának elutasító tartalmát ismerjük, magát a levelet a hónap közepe táján kellett megkapnia a költőnek. (Hogy valóban megkapta-e, arra nézve nincs adatunk, de arra sincs, hogy nem.) Akkoriban éppen névnapi és farsangi hangulat volt Komáromban, mint azt több vers is érzékelteti (*Bálint napja*, *Köszöntő*, *Komárom, február 16. 1798.*). Ezek után a következő fennmaradt források már a vizsgált levelek. A jelen búcsúlevél, amely tehát valamikor március első felében keletkezett, több fontos szövegszerű utalást tartalmaz a lezajlott eseményekre nézve, de Csokonai felzaklatott érzelemvilága miatt kellő óvatossággal kell értelmeznünk ezeket.

A 77. sorban kezdődő bekezdés tartalmazza az első tényszerű fogódzót: *„Miért nem adtad ki magadat akkor estve csak egy-két szócskával is? Még az én legszomorubb szavaimat is ezzel fogadtad el: nem is bánom, nem is tehetek róla – – –"* (77–79. sorok). Volt tehát egy találkozásuk, még pedig néhány nappal korábban (*„akkor estve"*), s történt valami, ami útjába állt tervezett házasságuknak, s amire Vajda Julianna semleges passzivitással reagált (*„nem is bánom, nem is tehetek róla"*). Hogy mi lehetett ez az esemény, arra nézve fogódzót kínál a levél másik tényszerű mozzanata: *„Az én fel jövetelem, s a te el tökélet[t] szándékod reá birták volna Kedves szüleidet, hogy annak engedjenek által, a kit te szeretsz, és a ki téged oly igen szeret."* (92–95. sorok) Vagyis másik kérő tűnt fel, akit Lévai István dunaalmási fakereskedővel, a későbbi férjjel azonosíthatunk, magának a levélnek a szövege alapján is (*„Elmegyek Keszthelyre te pedig Almásra"*, 112. sor); a lányt a szülők ennek ígérték.

Van egy harmadik mozzanata is Csokonai levelének, amely esetleg tényszerű összefüggésre utalhat, s amit már a keltezés kapcsán idéztünk is, vagyis hogy József-napra Festetics gróf hintaján ment volna Lilláért. Még kétszer visszatér erre a továbbiakban. *„Két hét mulva egy városbeli Professzorné lettél volna"* – írja a fentebb ugyancsak idézett rész folytatásaképpen a 95–96. sorokban, majd az aláírásban is a szokatlan *Professzor Csokonai* formát alkalmazza. Vajon tényleg „valami biztatást kaphatott Csokonai" (Boros Dezső: *Komáromtól Csurgóig*, Alföld 1965., 2. sz., 66. l.) Festetics Györgytől arra nézve, hogy tanárként alkalmazza valamelyik iskolájában, vagy pedig egyszerűen füllentésen kaptuk rajta (ld. Vargha:ArcV. 184., 193. l.)? Csokonai tanári alkalmaztatására nézve mindössze Festetics február 9-i elutasítása ismeretes, valamint az, hogy utóbb sem volt egyszerű a költő ideiglenes csurgói tanítóságát elfogadtatni a gróffal (vö. Boros D.,i. m. 68–69. l.). E tények valóban kételyeket ébresztenek Csokonai magabiztos kijelentéseinek megalapozottsága iránt, kérdés azonban, hogy feltétlenül kételyeket kell-e ébresszenek a

költő jóhiszeműsége iránt is. Természetesen nem zárhatjuk ki azt, hogy *minden alap nélkül*, a megtévesztés *határozott szándékával* írt két héten belüli alkalmaztatásának tényéről, de az ugyanúgy elképzelhető, hogy ő maga is illúziókat táplált eziránt. (Eme illúziók épülhettek valamiféle biztatásokra, vagy arra, hogy még nem kapta meg Festetics elutasítását, de ugyanúgy fakadhattak akár *minden reális alap nélkül* lelkesülni tudó alkatából, amihez ez esetben tápot adhatott még Lilla időközbeni elvesztése, vagyis hogy eloszlott az illúziók valóra váltásának kényszere.) Csokonai állítását professzorságának bizonyos lehetőségéről tehát adatszerűen nem tudjuk alátámasztani, forrásaink inkább ennek valószínűtlenségét sugallják – ez így önmagában többféle értelmezésre ad módot a költő magatartását illetően.

Egy további tényszerű utalást kell még megemlítenünk a levél 121–124. soraiból: *„Én holnap dél után indulok, el hagyom ezt a Komáromot vég képen* [...] *Még holnap reggel el bucsuzom Kedves Szülöidtöl"*. Arra nézve, hogy megtörtént-e a látogatás, és hogy Csokonai valóban elindult-e Keszthelyre, nem maradt adat; az események rekonstruálásának szándéka pedig átvezet a másik Lillához szóló levél problematikájához (ld. következő levelünk jegyzeteit).

Szövegkritika

A levél két, szövegében egymáshoz nagyon közel álló változatban maradt fenn. A kézirat autográf fogalmazvány, melynek azonban a középső lapjai elvesztek. A másik variánst a Vasárnapi Újság közlése őrizte meg, s a tisztázaton alapul. A levelet Bogyó Ferenc ref. lelkész küldte be *A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn* című könyvecske Csokonai által Lillának dedikált példánya mellett. A dedikáció közlése után a következő megjegyzés olvasható e példány sorsára nézve: „L... Almáson lakván most is [ti. 1857-ben] élő koma-asszonyának tiszt. Gy... Zs...ának ajándékozta, ennek kezéről jött a tisztelt beküldőére. Ki egyuttal Csokonainak egy Lillájához irt levelét is mellékelte becses küldeményéhez". Az nem dönthető el pontosan, hogy Bogyó Ferenc az eredeti levelet vagy csak egy arról készült másolatot küldött be a Vasárnapi Újsághoz, az azonban bizonyos, megerősíti a ránk maradt autográf fogalmazvány is, hogy a levél hiteles, és hogy a végső változatot tartalmazza. A közlés (vagy a közlés alapjául szolgáló kézirat, ha másolatról van szó, amint valószínű), nem követi Csokonai helyesírását (pl. az *a'*, az *'s*, a *melly* stb. írásában), több Csokonai írásától idegen változatot (pl. *Ejcsd*, *tarcsd* stb.) és sajtóhibát tartalmaz.

A közlésben három lehetőség közül választhatunk: az egyik vagy a másik variánst adjuk, illetve a kettő kontaminációját. A legvonzóbb lehetőség az autográf közlése lenne, csakhogy ez a fogalmazványt, vagyis az első változatot tartalmazza, s a teljes szövegnek nem egészen a felét – e fontos levél nagyobbik felét nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ha a

hiányzó részek pótlását a másik változatból oldanánk meg, akkor kevert szöveget állítanánk elő, mert nem pusztán egy egybefüggő, rövidebb szövegegység beillesztéséről van szó ez esetben. Ráadásul a két szövegváltozat egyike *autográf fogalmazvány*, másika pedig *tisztázaton alapuló másolat hírlapbeli közlése*, tehát a lehető legeltérőbb szövegállapotot mutatják. Így nem marad más hátra, mint az, hogy a Vasárnapi Újságnak a teljes szöveget alapvetően hitelesen megőrző közlését válasszuk alapszövegül, javítva ugyanakkor ennek nyilvánvaló írás- és sajtóhibáit (ebben a kézirat bizonyságára is hagyatkozhatunk). Jegyzetben azonban közreadjuk az autográf fogalmazvány teljes szövegét is, szövegkritikai leírással és összevetve a főszöveggel. Eme összevetés csak a szövegszerű, a legalább szó nagyságrendű eltéréseket veszi számba, a hihetetlenül nagyszámú és a jelen helyzetben érdektelen egyéb apró (ékezési, központozási stb.) különbségek regisztrálásától eltekint.

11. VÚ.: *csepnél* em.
18. VÚ.: ***a holtig*** *a holtig-való* em.
19. VÚ.: *Lila* em.
28. VÚ.: *elni* em.
halja em.
28–29. *[nem hallja az ő panaszkodó szavát]* A VÚ.-ban e rész hiányzik, így a mondat csonka, em.
31. VÚ.: *parancsolj* Értelemszerűen (és a kézirat szerint) em.
34. VÚ.: *hasattával* em.
35. VÚ.: *éjszakában* em.
36. VÚ.: *egyébb* em.
37. VÚ.: *nelkül* em.
41. VÚ.: *[olly keserűekké]* Hiányzik, a kézirat szerint em.
46. VÚ.: *késszebb* em.
49. VÚ.: *teremtet* em.
felejcsd em.
50. VÚ.: *felejcsd* em.
51. VÚ.: *menyei* em.
Ejcs em.
54. VÚ.: *had fojjanak* em.
63. VÚ.: *teh-tett* em.
66. VÚ.: *tuttomra* em.
73. VÚ.: *szeretött* em.
78. VÚ.: *szócskaval* em.
86. VÚ.: *valtoztak* em.
93. VÚ.: *el tökélet* em.
98. VÚ.: *erzékeny* em.
100. VÚ.: *feltalalnám* em.
102. VÚ.: *Menyaszonyal* em.
103. VÚ.: *pénzér* em.
104. VÚ.: *tegedet* em.

112–113. VÚ.: *egy másért* Egybeírtuk.
115. VÚ.: *tölcsd* em.
117. VÚ.: *orczádra* em.
122. VÚ.: *teis* Különírtuk.
124. VÚ.: *szíveségekért* em.
125. VÚ.: *forroan* em.
127. VÚ.: *[egyszer]* Hiányzik, a kézirat szerint em. *többször* em.
132. VÚ.: *kicsak* Különírtuk.
135. VÚ.: *állandó* em.
136. VÚ.: *békesség legyen* E változat nem ideillő, a kézirat szerint em. *felet* em.
137. VÚ.: *forronn* em.
140–141. Az elköszönés és az aláírás a VÚ.-ban a szöveggel egy sorban, attól szóközökkel elválasztva áll, sorokba tagoltuk.

Az autográf fogalmazvány szövege

Lilim!

Én tégedet még most is halálból szeretlek: még is, Lilim! ah, szeretett Lilim! ez a' levelem utolsó hozzád ez életbe. Most zárom be végképen azt az édes barátkozást, a' mellyet véled szinte kilentz hónapig kóstoltam, úgy, hogy irígyeim lehettenek az Angyalok. Most látod még egyszer, és többé nem, annak a' hív kéznek vonásait, melly a' tiéddel[1] kérkedett, melly a' te kezednek örökös bírásával ketsegtette magát. Ah édes de mulandó remény! múlandóbb[2] a' hajnalnál, vagy a' hajnali harmattseppnél, mellyet az első napsúgár száraszt ki a' fakadó rózsabimbónak öléből! Melly bizonytalanok az embernek minden történetei! miként nem tudja a' halandó szív,[3] hogy az ő leg főbb öröme[4] lépés a' keserűségre! hányszor szerentsétlen a' leg tisztább a' leghívebb szeretet! Lili többé nem az enyím, Lilinek vége van, – vége minden én reménységem[nek,][5] az én szívem, az én lelkem, az én életem ismét az holtigvaló magánosságra, az emésztő búra és a' titkos nyögésre van kárhoztatva. Én élek, 's Lilla én rám nézve megholt, – örökre, –[6] igen is örökre megholt. Nem Lilla vagy te többé, óh életemnek Angyala, nem az a' Lilla, a' kiben én boldogságomat reménylettem, még is még egyszer kedves én előttem ezen a' Néven szólítani tégedet. Így szólítja régi nevén[7] az ő halva fekvő kedvesét sok szerentsétlen szerelmes, annak koporsója felett, kiáltja még egyszer, míg a' halálos szemfedél elfogná az ő szemei elől azt, a' kiért élni óhajtott, holott az többé nem hallja az ő szavát, nem hallja az ő panaszkodó szavát az érzékenységtől megfosztatott szép halandó! Ah Lilla! Lilla! felelj még egyet nékem, 's azután parantsold, hogy én is haljak meg: igen – haljak meg, midőn már te érted élnem nem lehet. Midőn már az én reménységemnek minden alkotmányja végképen leomlott, midőn az én napom épen a' hajnal hasadtával örökös fekete éjtszakába borúlt, melly

után[8] több virradás nem lehet. Midőn már nékem egyéb részem nem jutott, hanem hogy elrablott gyönyörűségemnek puszta sírhalmán hóltig keseregjek. Szíves sohajtásim![9] enyésszetek el örökre; mint a' lengő[10] árnyék a' gyászoló szélvész' első elérkezésével. Öröm Könyvek! változzatok keserű könyvekké, olly keserűekké, mellyet tsak a' vígasztalhatatlan bánat préselhet ki szemeimből.[11]

[...] Keszthelyre, és tsak édes emlékezetedet viszem el magammal. Üres lesz az én szobám te tőled: de szívemben[12] mindenkor jelen lészel. Elmégyek Keszthelyre, te pedig Almásra, 's két egymásért teremtett Szív illy messze fog esni egymástól mind örökké. Légy boldogabb mint én, és töltsd nagyobb megelégedéssel ifjui Napjaidat; légy boldogabb mint én, óh édes reményem! és a' bánat soha ne üljön a' te szép Ortzáidra, mellyek engemet állandó bánatra kárhoztat[t]ak.[13] Légy olly boldog, hogy én soha eszedbe se jussak, egy szerentsétlennek[14] emlékezete ne zavarja meg a' te nyúgodalmadat. – Én holnap dél után indúlok, elhagyom végképen azt a' Komáromot, mellytől te is majd meg fogsz válni: és mi Kedvesem![15] nem együtt fogunk menni. Még holnap reggel elbútsúzom Kedves Szüléjidtől, a' kiket szívességekért mindég tiszteltem, a' kiket óh melly forróan szerettem azért hogy Lillámat az én számomra felnevelték. Akkor meg látjuk még egyszer egymást ez életbe: 's ah Lilim többször [...][16] közöttem és közötted, végképen elválunk egymástól, te az örömre én pedig a' holtig tartó szomorúságra. Eddig volt, hogy szerettelek, már most tsak tisztelnem szabad tégedet: a' szerető név, baráttá változott, de olly baráttá, a' ki tsak a' Balaton partjáról sohajtozhat te utánnad. Élj vígan, a' legtisztább boldogságnak karjain, egy örömöd tsak azért múljon el, hogy a' másiknak helyet adjon, állandó nyúgodalom és békeség lebegjen vídám homlokod felett, 's szeressen olly forrón az ég, a' mint én mindenkor szerettelek. Isten hozzád! Csókollak: még egyszer és utoljára tsókollak. Ah el vesztett kedves Lillám! Istenhozzád!

Szövegkritikai jegyzetek az autográf fogalmazványhoz

1. K: *tiéddel tiédnek*-ből jav.
2. K: *édes <remény> de <veszendő> remény! <vesz>andóbb* A *mulandó* és a *múl* a megfelelő helyeken az áth. szavak fölé írva, az *andóbb a*-ja *e*-ből, *ó*-ja *ő*-ből jav.
3. K: *a' <szív> halandó szív*
4. K: *l. főbb [= leg főbb]* em. Sor fölötti betoldás. Az *öröme örömei*-ből jav.
5. K: *reménységem* em. Előtte az *én* sor fölötti betoldás.
6. K: A két gondolatjel utólagos betoldás, az első némileg a megelőző vesszőre íródott, ezt azonban nem tekintjük áthúzásnak: értelmileg és a tisztázatról készült másolat bizonysága szerint is ott a helye.
7. K: *régi nevén* Sor fölötti betoldás.

8. K: *melly<et>* Az *után* sor fölötti betoldás.
9. K: *sohajtásim sohajtások*-ból jav.
10. K: *a' lengő <az>* Az áth. szó fölé írva.
11. K: E ponttól kezdve több lapnyi hiány van a szövegben.
12. K: *szívemb. [= szívemben]*
13. K: *kárhoztatak* em.
14. K: *szerentsétlenk. [= szerentsétlennek]*
15. K: *és mi <edes> Kedvesem!*
16. K: Olvhtl. elmosódott szavak.

A két szövegváltozat összevetése

4. VÚ.: *barátságot* K: *barátkozást*
5–6. VÚ.: *s azt az örömöt melyért* K: *úgy, hogy*
6. VÚ.: *lehettek* K: *lehettenek*
7. VÚ.: *többé* K: *és többé*
8. VÚ.: *birásával* K: *örökös bírásával*
13. VÚ.: *történeti* K: *történetei*
14. VÚ.: *legkedvesebb* K: *leg főbb*
15. VÚ.: *a legtisztább szeretet!* K: *a' leg tisztább a' leghívebb szeretet!*
20. VÚ.: *– igen is, megholt – örökre megholt ő én reám nézve*
K: *– örökre, – igen is örökre megholt*
25–26. VÚ.: *némely szerencsétlen* K: *sok szerentsétlen szerelmes*
28. VÚ.: *nem hallja többé* K: *többé nem hallja*
28–29. VÚ.: *[nem hallja az ő panaszkodó szavát]* Hiányzik.
37. VÚ.: *minden vég nélkül* K: *hóltig*
40. VÚ.: *a zordon fergeteg elsö elérkeztével*
K: *a' gyászoló szélvész' első elérkezésével*
41. VÚ.: *[olly keserűekké]* Hiányzik.
113. VÚ.: *egymástól esni* K: *esni egymástól*
118. VÚ.: *kénszerittenek* K: *kárhoztat[t]ak*
121–122. VÚ.: *ezt a Komáromot vég képen* K: *végképen azt a Komáromot*
124–125. VÚ.: *mindenkor* K: *mindég*
125–126. VÚ.: *azért is* K: *azért*
126. VÚ.: *Lillát neveltek az én számomra*
K: *Lillámat az én számomra felnevelték*
127. VÚ.: *még egymást* K: *még egyszer egymást*
136. VÚ.: *békesség legyen* K: *békeség lebegjen*
138. VÚ.: *Csokollak – még egyszer – a legutolszor csokollak – –*
K: *Csókollak: még egyszer és utóljára tsókollak*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

19–21. E mondat az első megfogalmazása a *Lillá*ban oly fontossá váló gondolatnak; az ajánlóvers prózai fogalmazványában (*[A Lilla első dala prózában]*, 39–40. sorok, Cs/Széppr. 169. l.) ezt olvashatjuk: *„Ő nékem élve megholt: s ez az, hogy én halva élek."* Maga a vers, a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* sokkal erőtlenebb (mert bőbeszédűbb) variációt tartalmaz:

Úgy van! ez a kedves Lélek
Nékem még élvén meghólt:
S ez az hogy én halva élek,
Míg el nem zár a gyász bólt. – –

56. *Rozim halála*: hasonló megfogalmazás található *A' füredi parton* 1798 tavaszán, tehát ugyanebben az időszakban keletkezett szövegében is (*„Rózsim, aki sorvadó ügyemnek / Még egy élesztője volt, / Rózsim is, jaj, gyászos életemnek / Fájdalmára már megholt"*), akárcsak korábban, a Diétai Magyar Múzsában megjelent *Hány a' Grátzia?* című rövidke fordításban (*„Most hogy megholt Rozália"*). Igen valószínűnek látszik tehát, noha semmilyen konkrét adat nem áll rendelkezésünkre e tekintetben, hogy valóban létezett a kollégiumi időszakban egy leány, aki sokat jelentett Csokonainak, s aki igen korán meghalt (vö. Szilágyi:CsMűv. 302–318. l.).

112. *Almás*: Dunaalmás (ld. a keletkezésről mondottakat).

141. *Profeszor Csokonai*: ez inkább csak a vágya lehetett, mint reális lehetősége.

42. Csokonai – Vajda Juliannának
Mocsa, 1798. március 18.

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 138/II. (K). Másolat a Szigeti János tulajdonában volt eredetiről. (Erről a másolatról készült egy másik is: MTAK. M. Irod. Lev. 138/I. 4.)

Megjelenése

Először Haraszti adta ki életrajzában (123–125. l.), majd a Pesti Hírlapban jelent meg (1881. szeptember 12., 2–3. l.), mindkétszer a Szigeti-

féle másolatból. Kötetben először a HG. közölte (II. 652–654. l.), ezt követően a MM. (II. 837–839. l.) és a MM^2. (II. 400–401. l.).

Keletkezése

Ferenczi (84. l.) dátumozása (március 8.), mint előző levelünk jegyzetében mondottuk, nem lehet helytálló. Ugyanakkor Ferenczi mellett Haraszti és a HG. is felvetette, hogy e két márciusi levél sorrendileg fordítottan kellett következzék, mint az a dátumokból kitetszik, mert a búcsúlevél után hogyan írhatott volna Csokonai egy bizakodót (módosító javaslataik e meggondolásból születtek). Bizonyosan ki tudjuk jelölni azon időhatárokat, amelyek között a két levél íródott: 1798. február 16. után és március 30. előtt. Az első dátum Vajda Julianna névnapja, erre Csokonai két verset is írt (*Köszöntő, Komárom, február 16. 1798.*), amelyek még kapcsolatuk felhőtlenségét bizonyítják, a másik dátum pedig Vajda Julianna Lévai István dunaalmási fakereskedővel való esküvőjének a napja (Dr. Ferenczy Miklós: *Csokonai Lillája*, Komárom 1968., 34. l.). Minthogy a másik levél nem keletkezhetett e most tárgyalt után, mert a szövegben emlegetett József-nap március 19-re esik, csakis e levelet tehetjük esetleg a másik elé, azaz február 16. és március 12. (vagy esetleg 5.) közé. E levél keltezésével szemben azonban nem merült föl tény- vagy szövegszerű ellenérv, mint a másik esetben, jóllehet itt sem rendelkezünk autográffal, csak arról készült másolattal. Ha tehát a keltezésekből következő sorrend (búcsúlevél – bizakodó levél) nem jelent logikailag áthidalhatatlan akadályt az események megkísérlendő rekonstrukciójában (ami egyben válasz lehet a szakirodalomban megfogalmazódó kételyekre is), úgy nem látszik indokoltnak a sorrendi csere, s ennek következtében e március 18-i dátum kétségbevonása sem.

Csokonai tehát március 12-i (esetleg 5-e körüli) levelében másnap reggelre tervezte búcsúlátogatását a Vajda szülőknél, s délutánra indulását Keszthelyre. Ha helytálló e levél dátuma, 18-án a Komáromtól néhány kilométerre lévő Mocsán találjuk, indulóban szerencséje *„egész végre hajtására"*: *„te Éretted ki indúlok az én Balatoni útamra"*. A levél szövegéből is levonható továbbá néhány következtetés, jóllehet hangsúlyozottan feltételes módban. Sokatmondó például ennek az 1797. október 21-i levéllel (34. sz.) való hasonlósága és különbsége. Akkor is egy kedvező fordulat után, Komáromból elindultában ír Lillának (*„vettem boldogító kezecskédnek sorait* [...] *s azonnal kiindúltam Komárom földéből"*), s útjának a célja jövendő boldogságát egzisztenciálisan is megalapozni (*„ragadtatva ragadtatom az én szerencsém felé"*). Ott és akkor azonban még nincs (nem is lehet) helye kételynek és önostorozásnak, nem úgy, mint a március 18-i levélben. Ennek teljes első felében ugyanis Lilla elvesztésének lehetőségén busong (*„Ah, Kintsem! ha én ide-jártomban elvesztelek tégedet"*), s csak a második felében, a lány megerősítést hozó *„vígasztaló Levélké"*-jének vétele után vált a reménykedés hangu-

latába. Az elhagyattatás félelme itt a poraiból feltámadt reményé. Kapcsolatuk megélt valamely mélypontot, mint utal rá, külsőleg, belsőleg fenyegetett, s ezért nem kis részben önmagát okolja: *„Igaz, hogy én voltam hibás Kedves Angyalom! hogy ily soká késtem dolgaimmal. De tsak a te szívetskéd légyen erántam állandó: helyre hozom ezt a' hibámat."* (26–28. sorok) Majd a levél végén megismétli: *„Most se lett volna ennyi baj, ha a' télen jobban siettem volna. [...] Légy, Kintsetském! mind végig állhatatos, én szavamnak ura lészek."* (50–51. sorok) Mintha egy sajátos alkut sulykolna: te maradj hű hozzám, én teljesítem ígéretemet.

A levélből kiolvasható helyzet tehát nemcsak hogy értelmezhető a búcsúlevél után, de a fentiek szerint igazából csak így értelmezhető (mindig tegyük hozzá: jelen ismereteink szerint). Már Boros Dezső (*Komáromtól Csurgóig*, Alföld 1965., 2. sz., 66–67. l.) és Vargha Balázs is úgy vélekedett, hogy nincs szükség a két Lilla-levelet felcserélni egymással. „A helyzetet eszerint így érthetjük: az »utolsó« levél megírása után, a búcsúlátogatáson történt a fordulat. Lillával együtt kikényszerítették az apától azt az ígéretet, hogy ha megkapja az állást, jöhet a lányért. Ez az örvendetes ígéret pecsételte meg Csokonai sorsát, szerelmük sorsát. Lilla apja itt került taktikai fölénybe. Mert neki csak az volt a célja, hogy eltávolítsa Komáromból a költőt, a tervezett házasság kínos akadályát. S erre kitűnő érvet adtak a búcsúlevél fellengzős ígéretei. Csokonait szaván fogták. El kellett indulnia, pedig tudván tudta, hogy Keszthelyen kudarc vár rá. Mocsán megkapta Lilla biztató levelét. S utazott tovább." (Vargha:ArcV. 184. l.)

Vargha Balázs abból indult ki, hogy Csokonai füllentett, mikor a Festetics által ígért állásról beszélt. S valóban, e ponton ismét felmerül a kérdés: volt-e állásra reális esélye vagy ígérete. Az előző levél többszöri magabiztos kijelentéseihez (pl. *„Két hét mulva egy városbeli Profeszorné lettél volna"*) képest e levélben mindenesetre feltűnően visszafogott Csokonai, semmi konkrétumot nem említ sem az állásra, sem a szükséges időtartamra nézve (még ha itt két hétnél rövidebb terminust sejtet is megfogalmazása): *„Én reménylem, hogy mi néhány nap múlva egymásban megörvendeztetünk"* (28–30. sorok); *„Én sietni fogok az én szerentsémnek egész végre hajtására. És azonn az első Napon, a' mellyen lehet tőlem, azonn az első Napon indúlok fel a' te szép Kebelednek megölelésére."* (47–50. sorok) Kérdés, változott-e helyzete a két levél megírása között, vagy csak másként látta a dolgokat. S egyáltalán, mi lehetett az igazság ebben az ügyben? Az e kérdésekre adandó felelet sajnos nem lehet tényszerű, pedig alapvetően befolyásolja, miként vélekedjünk a többi felmerülő problémáról. Adatszerűen annyi igazolható, hogy Csokonai elindulása után hamarosan (ha március 18-át vesszük alapul, nem egészen két hét múlva) megtörtént Vajda Julianna esküvője Lévai István dunaalmási fakereskedővel (március 30.), a költő pedig április 11-e körül Somogyban tűnt fel (e napon halt meg ugyanis a neves ellenzéki politikus, Czindery Pál, akinek halálára búcsúztatót verset is írt, vö. Szilágyi:CsMűv. 319. l.). Mi történt Komáromban, a Vajda-háznál, mer-

re járt, hol volt Csokonai ezalatt, milyen körülmények között értesült Lilla házasságáról, hogyan jutott Somogyba – megannyi ma már pontosan megválaszolhatatlan kérdés. Annyit tehetünk, hogy sorba vesszük forrásainkat, s erős kritikával megpróbáljuk valóságtartalmukat körvonalazni.

Elsőként lássuk Gál László emlékezését, amely Vajda Julianna esküvőjének a körülményeiről szól; az itt leírt történet hagyományozódott tovább napjainkig. „Csokonai Keszthelyre tapasztalás végett indúlt é vagy talán tanúlás végett, arról soha bizonyost nem értettem, de hogy tellyes tzélja volt – Lilláját el vehetni – és azt el is tarthatni, illendően – azt tudom és hitte a leány is mint bizonyost hogy Cs[okonai] elveszi – ezért írá Keszthelyre hozzá – ha késik kedvese etc. – *Cs.-nak* lehet hogy valami statióra vólt v. kilátása v. reménysége, mert különben fel se lehet róla tenni hogy bolondítani akarta volna Lilláját – kit annyira szeretett. – Mivel azonban Cs.-nak statiója nem akadt; a szép leányt meg otthon kérték, a lány apja gondolkodóba esett, hogy a lányt annak kellene adni a'ki nem tsak elveszi hanem el is tarthatja; Cs. leveleit lányához küldötteket el fogdosta – és a lánynak azt mondván hogy Cs. nem is akarja elvenni, mert ímé régólta nem is ír, a lány végre terminust ad – hogy ha Cs. addig nem válaszol, akkor a Kereskedőhöz hozzá megy – az Esküvésre kellett indúlni mikor Csokonai levelét többek közt a lány meg pillantja – elájúl –; az alatt az Atya más levelet tesz a Cs. levele helyébe s a felébredő lány a Cs. levele helyett mást volt találni kéntelen – és betegen elvitték esküvőre. – sokára minden ki világosodott, de késő vólt." (CsEml. 421. l.) Vargha Balázs „képtelennek ható, mégis hihető" történetnek nevezi Gál László regényes elbeszélését (Vargha:ArcV. 185. l.). Ami a hitelét rontja: 1. Gál László értesülései másodkézből valók, maga is elbeszélésekre hagyatkozott, hiszen Csokonait sem ismerte még akkoriban; 2. maga is mondja, hogy Csokonai akkori szándékairól és helyzetéről nincsenek pontos ismeretei; 3. a Csokonai eltávoztától az esküvőig eltelt nem egészen két hét rövidnek látszik Gál történetének időigényéhez képes (ezért nem látszik valószínűnek az sem, hogy az emlékezetében megőrzött Lilla-levél ekkori lenne, ld. a 37. levél jegyzetében mondottakat). Gál elbeszélésében arról van szó, hogy az apa elfogdossa Csokonai leveleit, azt mondja, hogy *régóta* nem ír a költő, a lány *ezek után* („végre") még *teminust* ad, aminek *letelte után* következik csak az esküvő. (Ha megelőzte volna e levél a búcsúlevelet, ami időben megfelelne, úgy viszont az egésznek nem lenne értelme.) Elég komoly kételyek merülnek fel a mondottak alapján Gál történetével szemben, s a színpadias befejezésről akkor még nem is beszéltünk. Mindazonáltal valami hiteles magja bizonyára volt, mert maga Csokonai is *„tiran törvény"*-t emleget *A tihanyi Ekhóhoz* című versben, a *Még egyszer Lillához*ban pedig azt írja:*„Rab gerlicém, saskézbe hergesz"*, hasonlóképpen a *Bácsmegyey' Leveleire* címűben (*„... egy szerelmes / Sínlik a rablánckon"*). S a Csokonai távozta utáni hirtelen esküvő ténye ugyancsak gyanakvásra adhat okot a Vajda szülők magatartását illetően.

Mit csinálhatott mindeközben Csokonai? Erre nézve szintén vannak információi Gál Lászlónak, ezek azonban önmagukban is ellentmondásosak. Egy helyütt (CsEml. 423–424. l.) azt mondja, hogy Csokonai Szokolay Dániel nevű egykori iskolatársával együtt indult útnak: ő Keszthelyre Festeticshez, Szokolay Hedrehelyre, tanítónak. Veszprém, Vázsony útvonalon haladtak Keszthelyig, majd ott eredménytelenül járván Csokonai, tovább ment Szokolayval, s Fenékpusztánál Somogyba tértek, ahol is a költő ágynak esvén, Csökölben, Nagy Gergely házánál három hétig betegeskedett. Az egyik probléma a mondottakkal kapcsolatban ott van, hogy Csökölbe érkezésüket március 11-re teszi Gál, mivelhogy Szokolaynak, mint többször határozottan állítja, március 12-re Hedrehelyre kellett érnie, s oda is ért. Ez nem illeszkedik Csokonai leveleinek keltezéseihez, sőt, kizárják egymást. Másodszor: elbeszélései egy másik helyén azt írja Gál László, hogy „1798[ban] tavasszal Keszthelyről, Vásonkőn és Füreden által Somogyba térvén által Csokonai – valamint Csökölben (a Debretzeni születésű) Kiss Bálint prédikátornál úgy Szokolainál baráti elragadtatással fogadtatott" (CsEml. 427. l.). Ez a leírás nemcsak az útirányt tekintve tér el jelentősen a másiktól, hanem majdnem minden másban is. A fentieket figyelembe véve Gál emlékezésének e tekintetben nem tulajdoníthatunk forrásértéket.

Van még egy emlékezésünk, amely a vizsgált időszakról tesz említést. Édes Gergely írása sajnos csak töredékesen maradt fenn, s több ponton egyébként sem világos: „...maradt. Nálam mulato... egész Holdnapig, és gyönyörköd... azt az időt ama' hires Kinizsi Pál temetése' helyénél egy klastrom dűledékjei között és a' Bakony' erdeje szélében a' tavasz kellemeit ifjúi érzéssel szemlélgetvénn; mígnem azon közbe ő Festetics Grófot levelezvénn, meghívattatott Csurgai Prófesszornak; [...] Én hát Keszthelyre való útját a' Festetics Grófhoz megtudván tőle búcsút vettem" (CsEml. 231–232. l.). Egy önéletrajzi versében pedig így ír:

> Ő Nagyvázsonyban szintén kenyeremre szorúlt és
> Ott hat holdnap alatt volt maradása velem.
> Mígnem hogy csakugyan Csurgón neki jutna tanító
> Szék, kicsinálhattuk Festetics által előbb.
> (CsEml. 276. l.)

Nyilvánvalóan pontatlan Édes emlékezése Csokonai Csurgóra kerülésének idejét és körülményeit illetően, továbbá nem egyezik a költő Vázsonyi tartózkodásának dátuma sem a két visszaemlékezésben; pontosabban: a prózai szövegben a lap sérülése miatt nem dönthető el, hogy egy hónapról van-e szó tényleg, vagy csak hiányzik a szám; a versben emlegetett hat hónap pedig hosszúsága miatt nem illeszthető be Csokonai életrajzába. Annyi azonban bizonyos, hogy Csokonai járt ekkoriban Nagyvázsonyban, mert erről ő maga is megemlékezik a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* című költeményben, amely a Lilla-kötet ajánlóverse.

Könnyemben, sohajtásomban,
Jajszómban részt vettenek
A Vértesben és Bakonyban
Már minden kietlenek.

Vázsony szent omladékában
A Napra heveredém.
S még reményem divatjában
A violákat szedém,

De jaj, mikor visszatértem,
Már az apró viola
És minden remény énértem
Hervadásra hajola:

Mint a kő, meredten állék
Egy ledűlt boltozaton,
És mikor sorsom elválék –
Rámjajdult a Balaton.

Így örök számkivetésre
Kárhoztatván magamat,
Egy titkos kénszerítésre
Délnek vettem útamat:

És hogy a zajgó világban
Ne kelljen tolongani,
A rengeteg Somogyságban
Elbúttam haldoklani.

A vers fennmaradt prózai fogalmazványában e rész így hangzik: „*A' Vértes és Bakony szirtjei bétöltek kétes tűnődésemmel, 's mikor sorsom elvált egyet jajdúlt a' Balaton. Örök számkivetésre kárhoztattam magamat, és tzél és reménység és minden nélkűl elbúttam a' rengeteg Somogyba.*" (Cs/Széppr. 168. l., 27–32. sorok) Baróti Dezső e vers kapcsán „geográfiai és biográfiai hitelességről" beszél (*Lilla avagy egy poétai román*, in: *Árnyékban éles fény*, Bp. 1980., 215. l.; vö. Vargha:ArcV. 186–190. l.), s e költemény mögött – ellentétben oly sok más Csokonai-művel – valóban nyugodtan kereshetünk életrajzi vonatkozásokat, olyannyira előtérbe állítja őket maga a költő is. A kérdés csak az, hogy mennyire vehetjük szó szerint.

Csokonai kétszeri vázsonyi tartózkodást említ, egyszer még reményei teljében fordult meg ott, majd következőleg Lilla elvesztése után, illetve: mintha éppen ott tudta volna meg a hírt. Éppen e ponton nem lehet

azonban eldönteni, mi ebben a költői poentírozás és mi a valóságtartalom. Csokonai és Édes Gergely emlékezése egybehangzik abban, hogy 1798 tavaszán a költő Nagyvázsonyban járt, ott időzött (vö. Kátsándi Sándor: *A Parlagi Múzsa költője, Édes Gergely dunántúli évei*, Életünk 1968., II., 116–118. l.). Ekkor készíthette a *Kinizsi Pál Hamvai* című prózai átiratát Horváth János hexameteres alkalmi költeményéről (vö. Cs/Széppr. 180–187, 197. l.). Az is valószínűnek tűnik, hogy Lilla elvesztése után innen indult Somogyba, de hogy milyen útvonalon és kivel, az már egyáltalán nem világos. (Fennmaradt ugyan egy elszámolása Szokolay Dánielllel bizonyos 20 forintos fuvardíjról, s éppen a korabeli verseit tartalmazó kötetkében, ezt Szilágyi Ferenc összefüggésbe hozza Gál László emlékezésével Szokolay és Csokonai Somogyba való ekkori közös utazását illetően, vö. Szilágyi:CsMűv. 320. l. De e nyugtán 1801. április 29-i dátum szerepel, s eredetileg nem volt a kéziratos kötet része, utólag kötötték hozzá, vö. MTAK. K 672/IV. 39ab. és Cs/ÖM. I. 138. l.) Nem tisztázható továbbá az sem, hogy a Komáromból való március közepi eljövetele és a Somogyban való április 11-e körüli feltűnése között mennyi időt töltött Nagyvázsonyban, ha elment, merre járt, s milyen kapcsolata volt Komárommal. Az e kérdésekben való állásfoglalás egyben Csokonai szándékainak a minősítését is jelentené, vagyis azt, hogy miként vélekedünk a költő elindulásakor tett ígéreteiről: ment-e Keszthelyre, de ott visszautasították (vö. Boros D., i. m. 67.), vagy egyáltalán el sem ment, hiszen előre tudta – mert már megkapta korábban – a nemleges választ (Vargha:ArcV. 193. l.).

Szövegkritika

A kézirat második lapjának hátoldalán a következő feljegyzéseket találjuk: 1. „A boritékon mely a levéltől külön álló papírból készűlt ez áll; Csokonai írásával: *L.* [nagy betű, több vonallal aláhúzva]"; 2. „Idegen kéz ezt írta, e betű alá: Csokonai Mihálynak Originalis Levele a mellyet az ő szeretett Lillájának küldött mellyet is tsakugyan tőle személyes nála létemben [Almáson] megkaptam 1808^{dik} Esztendőb[en] October Hónapjában. Szigeti János mp." (az *Almáson* szót idegen kéz írta be utólag az eredetileg kipontozott helyre); 3. „A boríték másik oldalán zöld viaszba nyomott, ép, címeres pecsét van, V. M. betűkkel" (a *V.* esetleg *P.*-nek is olvasható).

Az eredeti kéziratot tehát maga Vajda Julianna adta át 1808-ban Szigeti Jánosnak, aki e tényt feljegyezte a borítékra. Az e kéziratról készült másolat maradt fenn, míg az eredeti elveszett (a HG. azt jegyezte fel, hogy „Eredetije a Kisfaludy-Múzeumban, Sümegen van", 654. l.). A kézirat fentebb idézett leírása a másolat ismeretlen készítőjétől származik. Maga a másolat nyilvánvalóan hiteles, megerősíti ezt a helyesírás és az íráskép is. A szöveghűségre való törekvés tudatosságát tükrözi az utólag végigvitt javítások sorozata is (következetesen ki vannak téve az aposzt-

rófok, a *cs ts*-re, a kis szókezdőbetű esetenként nagyra van javítva. Közlésünk e szövegen alapul.

1. K: *Morsa* A másoló összetévesztette a Csokonai kézírásában oly hasonló *t* és *r* betűket, em.
53. K: *Lélkeknek* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Mocsa*: község Komárom mellett.
30. *fűszerszám* (rég.): fűszer.
35. *Követném*: csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk (talán Bédi Jánosné Fábián Juliannáról lehet szó).
40–41. A levélcsókolás motívumára nézve ld. 34. számú levelünk 16–19. sorait és ezek jegyzetét.
60. *V – – – d*: Vitézed.

43. Csokonai – Aranka Györgynek
Nagybajom, 1798. augusztus 4.

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 146. Másolat (K).

Megjelenése

Először Toldy Ferenc közölte Péterfalvi Szathmáry Károly eredetiről készült másolatából (Új Magyar Múzeum, 1858., I., 394–395. l. és Szépirodalmi Közlöny, 1858., 11. sz., 175. l.), majd a Vasárnapi Újság (1872., 29. sz., 360. l.), a Reform (1872. július 14.) és Haraszti (157–158.). Kötetben a HG. (II. 655–656. l.), a MM. (II. 839–840. l.) és a MM^2. (II. 402. l.) adta ki. (A KiM.-re nézve ld. a 36. sz. levél jegyzeteit.)

Keletkezése

Perényi József az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság (ennek volt titkára Aranka György) iratai között látta e levelet (*Aranka György magyar nyelvművelő társasága*, ItK 1918., 48. l.). A másolati példány is az eredetire megy vissza, megőrizve még Aranka megjegyzését is a Csokonai által gyűjtött népdalok számáról. Felvetődött e levél kapcsán, hogy

ebben küldte el a *Marosvásárhelyi gondolatok* című költeményt, amelyet a társaság üdvözlésére írt (Haraszti 157. l.; Ferenczi 92. l.; Jancsó Elemér: *Csokonai Vitéz Mihály*, in uő: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bukarest 1967., 185., 277. l. és *Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság iratai*, Bukarest 1955., 41–42. l.; Waldapfel József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bp. 1963., 291–292. l.). Nem tudjuk tényszerűen bizonyítani, hogy Csokonai elküldte-e egyáltalán e versét az erdélyieknek, s ha igen, éppen ebben a levélben történt-e ez. Perényi József mindenesetre nem emlékezik meg, hogy a levél mellett találta volna ezt, mint ahogy a KiM. kéziratát igen, s a másoló sem tesz erről említést, pedig a KiM.-t ő is a levélhez másolja. S az is meglehetősen egyértelmű, hogy a *Marosvásárhelyi gondolatok* és az Arankához szóló levél teljes hangulati ellentétben áll egymással, erre az ellentétre egyébként Ferenczi Zoltántól Jancsó Elemérig mindenki felhívta a figyelmet, aki valamilyen módon összekötötte a vers és a levél sorsát: jórészt innen származik a gondolat, hogy nem egy időben keletkeztek. Úgy véljük azonban, hogy a genetikus kapcsolat kizárhatósága mellett az elküldés ténye sem igazán valószínűsíthető, legalábbis Csokonai és az erdélyi társaság kapcsolatában bizonyosan meg tudunk olyan pontot, pontokat nevezni, amelyre sokkal inkább beilleszthető ennek az üdvözlő versnek a megküldése (ld. alább a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*ban). A költő somogyi vendégeskedésének időszakából egyébként mindössze ez az egy levél maradt fenn.

Szövegkritika

A kéziratos másolat és Toldy szövegközlése lényegében egyezik, csak a kézirat némileg modernizált helyesírású. Toldynál viszont két rövid (nyilván kényesnek ítélt) rész kimaradt, s nem közölte a KiM.-et sem. Kiadásunk az akadémiai másolaton alapul.

93–94. K: *alkalmatosság. [= alkalmatosságára]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Aranka György (1737–1817) erdélyi író, az 1780-as, 1790-es évek fordulóján mind Kazinczyval, mind Batsányival közelebbi kapcsolatba került. Meghatározó szerepe volt az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság létrehozásában és működtetésében. Csokonai Aranka Györgyhöz és az erdélyi társasághoz fűződő kapcsolatának az első nyoma az *[Aranka Györgyhöz]* című három versszakos töredék. Kiadásunk második versköteté az 1793-as év végéről keltezi, azonban nemigen keletkezhetett 1794-nél előbb. Az erdélyi társaság első ülése 1793. december 3-án volt, s csak a következő év tavaszán léptek ki szűkebb hazájuk határain túlra

a szervezésben. Csokonai Kazinczy, Földi vagy akár Nagy Sámuel útján is értesülhetett a szerveződésről (ld. erről részletesen Debreczeni Attila: *A Marosvásárhelyi gondolatok helye Csokonai életművében*, It 1992., 194–195. l.). Annyi bizonyos, hogy Aranka 1794. június 17-én kelt egyik levelében már említi Csokonait (Rohonyi Zoltán: *Aranka György levelezésének irodalmi vonatkozásai*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1967., 301. l.), s nem sokkal ezután, augusztus elején Aranka maga is járt Debrecenben (Enyedi Sándor: *Aranka György erdélyi társaságai*, Bp. 1988., 30. l.). Nagyon valószínű tehát, hogy Csokonai 1794 nyarán került kapcsolatba az erdélyi társasággal Aranka György személyén keresztül, elsősorban felhívó levél, de esetleg egy személyes találkozás útján is. E kapcsolatfelvételre reflektálhatott *[Aranka Györgyhöz]* című három versszakos töredéke.

Hogy Csokonai már ekkor is a tagok közé számított-e, nem tudjuk, az viszont bizonyos, hogy 1797 tavaszától kezdődően igen. Aranka ekkori tagnévsorain ugyanis már szerepel Csokonai neve: „Csokonay Mihály poéta munkáit küldi. NB. Válaszolni"; „Csokonay Komáromban v. másutt" (közli Jancsó Elemér: *Az erdélyi...*, i. m. 347., 351. l.). A költő 1797 táján leginkább Vajda Julianna közelében, Komáromban tartózkodott. Nyilván nem véletlen, hogy Aranka Györgyhöz éppen az ott és akkoriban íródott, Vályi Klárához szóló verses levél jutott el (más is eljuthatott még, de erről tudunk, ld. 31. sz. levelünket és a jegyzetében mondottakat). Rendelkezésünkre áll továbbá egy másik, ugyancsak 1797-re vonatkozó adat is, ami szintén kapcsolatba hozható a fenti bejegyzésekkel: Perényi József ugyanis Aranka egy kéziratos levéllajstroma alapján említi Csokonai 1797. április 8-i levelét, amelyben a költő „ígéri a Diétai Múzsa megküldését és felajánlja munkásságát" (Perényi, i. m. 50. l.). Egyébként fennmaradt a Diétai Múzsa egy olyan példánya, amelyet a költő saját kezűleg dedikált Teleki Sámuelnek, a társaság egyik fő patrónusának, ez is az erdélyiekkel való korabeli kapcsolatkeresésre utal (vö. Szilágyi Ferenc: *Csokonai ismeretlen könyvajánlása Teleki Sámuelhoz*, MKSz. 1982., 159. l.). S ha Csokonai és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság viszonyában keressük azt az időszakot, amelyhez a bizonyosan a társasághoz szóló nagy elmélkedő költemény köthető, akkor leginkább az 1797 tavasza és 1798 tavasza közötti egy év nevezhető meg (Szilágyi Ferenc 1798 nyaráról keltezi, éppen a jelen levelünkkel felfedezni vélt hasonlóságok alapján, ld. Cs/ÖM. IV. 576–577. l.). A vers és konkordanciáinak elemzése alapján legvalószínűbben 1797–1798 fordulójára tehetjük keletkezési idejét (vö. erről részletesen Debreczeni, i. m. 191–200. l.).

E legintenzívebb szakasz kapcsolatukban 1798 derekán véget ér, mind Csokonai egyéni körülményei, mind Arankának a vezetésből való kiválása miatt. E helyzethez köthető a jelen levél. Kapcsolatuk azonban a továbbiakban is fennmaradt, mint utaltunk rá, 1799-ben Fekete János grófnak elismerő sorok kíséretében megküldi a költő *[Vályi Klárához]* szóló egyik verses levelét (közli Enyedi Sándor, It 1990., 454–457. l.), s a

későbbiekben is igyekezett segíteni a költőt (ld. 178. és 221. sz. leveleinket). Aranka Csokonainak írott 1803-as levele mellett tudunk három elveszett levelükről is: Aranka Csokonaihoz, 1801. február 16., Csokonai Arankához, 1803. augusztus 15. és Csokonai Arankához, 1805. január legeleje (a 70., 178. és 221. sz. levelek alapján).

A jelen levélről ld. a már fentebb említett helyeket, valamint Debreczeni 133–134. l., ahol is az Orczy–Koháry-levél palinódiájaként értelmeztetik.

12. *Oesterreicher*: osztrák.
Rusznyák: kárpátukrán.

15. *Styria*: Stájerország, tartomány Ausztriában.

17. *circulus* (lat.): összetartozó környék ('kör').

18. *Bethlen fejedelem*: Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem, nevéhez fűződik Erdély felvirágoztatása.

20. *Caspium*: Kaszpi-tenger, utalás a magyarok őshazájára.

32. *Helvetia*: Svájc.

40. „Amintás, Torquato Tasso pásztorjátéka" (ld. Cs/Színm. 1. 195–236. l., vö. 68. és 89. sz. leveleink 28., illetve 41. sorait).

41–42. „A hű pásztor, Giambattista Guarini pásztori tragikomédiája" (nem maradt fenn, vö. Cs/ Széppr. 201. l., ld. még a 68. levél 29. sorát).

43–47. „A költőfejedelem, Pietro Metastasio abbé úr, három drámája, azaz:":
„Az elhagyatott Dídó" (ld. Cs/Színm. 2. 41–72. l.);
„Ákhilles Stzirusbann" (ld. Cs/Színm. 1. 187–194. l.);
„A' Pásztor Király" (ld. Cs/Színm. 2. 79–108. l.). Említi még a 89. sz. levél 42–43. soraiban.

48. „Metastasio XV kantátája" (ld. Cs/Széppr. 32–34. és 36–48. l.; ezek prózai nyersfogalmazványok, néhánynak elkészült a verses kidolgozása is, vö. erre nézve Cs/Széppr. 270. l.). Említi még a 89. sz. levél 41–42. soraiban.

49. „Idillek Berquin úr által" (csak ezek eredeti szövegének másolata maradt fenn, valamint egy prózafordítás töredéke a VIII. idillből, vö. Cs/Széppr. 59. és 336–339. l.).

50–51. „Eschenburgtól A széptudományok elmélete és irodalma" (nem azonos Eschenburg szöveggyűjteményével, a *Beispielsammlung*gal, ld. még 19. számú levelünk 27–28. sorait).

52. „Rafftól a Természetrajz gyerekeknek" (Naturgesichte für Kinder, a fordítás elkészültéről nincs tudomásunk, vö. Cs/Széppr. 417. l., valamint még 60. levelünk 14. sora).

53–54. „Schikaneder úr Varázsfuvolája, Mozart úr zenéjével" (ld. Cs/Színm. 1. 151–166. l., valamint a 89. sz levél 45–46. sorait).

55–56. „A keszkenő. Zacharia úr vígeposza" (máshol nem szerepel, nyilván csak terv volt).

57–62. Fontos adat a költő hagyományszemléletének alakulásához, különösen figyelemreméltó, hogy az 1797-ben feljegyzett 300 darab 1798-ra – Aranka György feljegyzése szerint – már 450-re gyarapodott (vö. minderről Debreczeni 130–131. l.).

67–80. Talán ehhez a tételhez kapcsolódik a *Historia heliconis* címen ismert, latin nyelvű írása is.

72. *Aestheticum Auditorium* (lat.): esztétikai előadóterem.

73. *könyvházacska*: könyvtár.

74. *zsinor*: vezérfonal, tervezet.

75. *eloquentia* (lat.): ékesszólás.

76. *nem classisi hanem académiai módon*: a gyermekek tanítására hivatott poétai osztály színvonalától határolja el a magasabb szintű, akadémiai oktatást.

77. *közönséges*: nyilvános.

82. „Miltenberg úr Természet és szerelemje, 2 kötetben, nyolcadrét" (August von Lafontaine álnéven megjelentetett érzékeny regénye, a *Der Naturmensch oder Natur und Liebe in Streit*, amelynek 1801-ben magyar fordítása is megjelent, nagyon vonzotta Csokonait, dicsérettel említi a *Culturá*ban is, ld. Cs/Színm. 2. 145. és 332. l.).

83–98. E rész az 1797-ben készült listán még nem volt rajta (ld. Cs/ÖM. I. 221–222. l.).

83. „Pope. Az elragadtatott hajfűrt" (Pope *The Rape of the Lock* – modern fordításban: *Fürtrablás* – című művét franciából fordította Csokonai, mint maga mondja *Az epopoeáról közönségesen* című tanulmányában, s többször említi a későbbiekben is, ld. 68. és 89. sz. leveleink 26., illetve 44–45. sorait, vö. Cs/Széppr. 202. l.).

84. „Ugyanő. Értekezés az emberről" (A mű címe helyesen: *Essay on Man.*) Bessenyei kétszer is lefordította, *Az embernek próbája*, illetve *Az ember poemaban az anglus Pópnak elméje szerint* címmel (1772., 1803.). Csokonaira ugyancsak nagy hatással volt e mű, fordításával azonban nemigen készült el, vö. minderről a 23. sz. levél 41. sorához fűzött jegyzetet, valamint Debreczeni Attila: *„Sem több, sem kevesebb, csak ember lehetek", Pope Essay on Man-je Csokonai világkép-szintézisében*, It 1990., 277–303. l.).

91. *Journale* (fr.): újság.

95. *Széchenyi Ferenc*: ld. 40. sz. levelünk jegyzeteit.

96. *installatio* (lat.): beiktatás.
Cindery: Czindery Pál (?–1798), az ismert ellenzéki nemes 1798. április 11-én bekövetkezett halála alkalmából írta Csokonai a *Czindery sírja felett* című költeményét.

44. Csokonai – Sárközy Istvánnak
Csurgó, 1799. június 2.

Kézirata

Az autográf tisztázat (K) a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium könyvtárában található. Csire István erről készült szöveghű másolata (1883. augusztus 21.) a DebrK. R. 556. e. jelzete alatt van. Ugyancsak az eredetiről készült Horváth Gyula másolata, amelynek alapján a levelet először közzétette Bánfalvi Lajos, ez azonban ma már nem lelhető fel.

Megjelenése

Először Horváth Gyula adta ki a csurgói eredetiből (Somogyi Emlény, Veszprém 1861., 35–38. l.), majd Horváth Gyula másolati példányát a Magyar Paedagógiai Szemle, Bánfalvi aláírással (1882., 346–348. l.); megjelent még a Dunántúli Protestáns Közlöny 1886-os évfolyamában is. Horváth Gyula és Bánfalvi Lajos közlése több pontatlanságot tartalmaz, a legfontosabb a dátum rossz olvasata (június 25.). Ezt követte a HG. (II. 660–663. l.), Bódi Ferenc (*A csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története*, Csurgó 1943., II., Okmánytár, 13–14. l.), Csire István (*Vázlat Csurgó múltjából*, Csurgó 1907., 230–232. l.), a MM. (II. 840–843. l.) és a MM^2. (404–405. l.) már helyes dátummal, az eredeti kéziratból adta ki.

Keletkezése

Válasz Sárközy május 28-i, jó híreket közlő levelére, amely azonban nem maradt fenn, csak a költő e levélbeli utalásából tudunk létéről és tartalmáról. A háttérben, mint Boros Dezső kutatásai rávilágítottak (*A Festetics-levéltárnak a csurgói iskolára és Csokonai tanárságára vonatkozó iratai*, in: *Somogy megye múltjából*, Levéltári Évkönyv 13., szerk. Kanyar József, Kaposvár 1982., 77–101. l.), az újonnan alapított csurgói iskola professzorának kiválasztása körüli huzavona játszódott le az alapító Festetics György és a felügyeletet gyakorló és fenntartó Tractus (Belsősomogyi egyházmegye) vezetői között. Festetics nem akarta Csokonait odavenni, 1798 februárjában, a költő professzori állást kérő levelére (*„méltóztasson engemet valamellyik Oskolájában Professzorságra kegyelmesen felvenni"* 39. levél, 29–30. sorok) is elutasító volt a válasza, pedig akkor már keresték a Csurgóra küldendő tanárt. Sok név felmerült a későbbiekben, de végleges megoldást nem találtak. Csokonai időközben Somogyba ment, s barátságba került a Tractus egyik vezetőjével,

a csurgói iskola főgondnokával, Sárközy István főbíróval. Sárközyék a taktikázás során Csokonaival is számoltak, de most már ő nem akart kötélnek állni; mint Szentgyörgyi István esperes Csépán Istvánnak írja: „Én tegnap Csokonaiit megpróbáltam, de semmiképpen rá nem beszélhettem, holott elébb maga nagyon kérte" (idézi Csire István, i. m. 133–134. l. és CsEml. 621. l., vö. Boros, i. m. 94. l.). Végül 1799 tavaszán meghívták a Jénában tanuló Császári Lósi Pált professzornak, Budai Pált alsoki prédikátornak és iskolafelügyelőnek. Császári húzta-halasztotta hazatértét, az átmeneti helyettesítésre Festetics által kiszemelt Budai meghívását pedig a Tractus vezetői szabotálták el. E helyzetben, Festetics dörgedelmes levelére ült össze a tractuális gyűlés Nagybajomban, 1799. május 24-én, mikor is színleg Budai megengesztelését ígérték Festeticsnek, ám közben Csokonait ideiglenes professzornak választották. E tényt Sárközy, Szentgyörgyi és Csépán csak június első felében írott leveleikben közölték Festeticcsel (ld. a történtek tömör összefoglalását Boros Dezső: *Csokonai somogyi éveinek ellentmondásai és rejtelmei*, Somogy 1980., 4. sz., 5–7. l.).

Csokonai tehát hosszas huzavona után, május 24-én ment Csurgóra helyettes tanárnak, Császári október végére várt megérkezéséig (vö. Csépán István levelét Festeticshez, 1799. június 6., idézi. Boros D.: *Csokonai somogyi...*, i. m. 7. l., valamint Csokonai nyugtáját csurgói ellátásáról, ld. MM^2. II. 413. l.), és e levél tanúsága szerint 26-án kezdte meg a tanítást, az itt kifejtett elvek szerint. „Csurgón, ő nékie nem vólt szüksége, sem regulázó vagy fenyítő törvényre, sem ferulára, plágára vagy vesszőre botra – őtet gyermeki respectussal szerették, hallgatták tanítványi, regula nélkül bot nélkül – harag nélkül örömben tanított ő, tanultak a tanítványok" – írta emlékezésében Gál László (CsEml. 432. l.). S hogy nem pusztán a megszépítő emlékezet mondatta ezeket vele, bizonyság a helyszínen vizsgálódó Sárközy István 1799. június 17-i levele, amelyben beszámol tapasztalatairól Festetics Györgynek: „Hivatalombul annyi időtskét szakasztván, hogy itt való Oskola mostani állapottyát meg tekintsem, nagy örömmel tapasztaltam, hogy intermaliter substitulo Csokonyai Ur a Tanulóknak telyes Contentumokra és nem kevés épülettel járjon el kötelességében. A methodus docendi, modus agendi, melyet mind publice mind sétálási közben Tanitványaival el követni szokott igen magához édesítette őket s minden jó reménységet nyujt Császári Ur eljöveteléig maga felől." (közli Boros Dezső: *A Festetics-levéltárnak...*, i. m. 98. l.)

Szövegkritika

9. K: *vólt* A *v* olvhtl. betűből jav.
21. K: *nem* Olvhtl. szóból jav.
30. K: *3napba [= három napba]*
45. K: *a'<z> fiatal*

63. K: *lenne* A második *e i*-ből jav.
64. K: *elhozátván* A *t* olvhtl. betűből jav., előtte az ékezet javítatlan maradt, em.
77. K: *mar. [= maradok]*
80. K: *szolg. [= szolgája]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sárközy Istvánnak (1759–1845) – Gál László emlékezése szerint – Horváth Ádám mutatta be Csokonait: „Csököl egy mérföldnyire lévén Nagy Bajomhoz, Horváth Ádámot ment meglátogatni", aki „bémutatta Csokonait Sárközy Istvánnál, a'ki azt mint Kazintzi Ferentznek szenvedelmes barátja – egész örömmel fogadta, és mint egy Második Kazintzyt úgy tekintette" (CsEml. 426. l.). Erre Somogyba érkezése után nem sokkal sor is kerülhetett, mert Csokonainak a Széchényi Ferenc főispáni beiktatására (1798. július 4.) írott üdvözlő költeménye, *A' Haza' Templomának Örömnapja* már Sárközy költségén jelent meg, mint azt maga írja utóbb Kazinczynak (KazLev. III. 459. l.). Sárközy, aki az egyházmegye gondnoka és főszolgabíró volt, maga is írt és fordított verseket (vö. Laczkó András: *Sárközy István arcképe*, in: *Somogy megye múltjából*, szerk. Kanyar József, Kaposvár 1980., 141–176. l.), Kazinczynak valóban lelkes tisztelője volt (ez kiviláglik Csokonainak írott 1801-es leveléből is, amelyben Kazinczy kiszabadulásán örvendezik, ld. 78. sz. levelünket). Leveleztek, Csokonai halála után pedig Sárközy ír Kazinczynak a költőről (vö. KazLev. III. 459. l.). Csokonaival való kapcsolatát a szellemi megértés, baráti jóindulat, támogatás jellemzi. A költő bizonyára gyakran használta gazdag, felvilágosult művekben bővelkedő könyvtárát (egy kikövetkeztetett könyvtárlistát közöl Mózsa Ernő: *Adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben. A Sárközyek bibliotékája*, in: Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve 1958–59., 36–49. l.; vö. Laczkó András: *Csokonait Somogyban érő hatások*, in: *Vitéz Mihály ébresztése*, szerk. Laczkó András, Kaposvár 1985., 58–65. l.), hiszen – mint Gál László mondja emlékezéseiben (CsEml. 432. l.) – gyakran megfordult Nagybajomban (vö. Mikóczi Alajos–Solymosi László: *Nagybajom története*, Kaposvár 1979., 214–223. l.). Sárközyvel és annak nagyobb családjával való kapcsolatát bizonyítják egyébként köszöntőversei, valamint Sárközy két, 1799 nyarán Csokonaihoz írott levele is (ld. 46., 48. sz. leveleink). Csokonai Csurgóról való hazatérte utáni kapcsolatukból csak Sárközy már említett 1801. szeptember 24-i levele ismeretes, valamint Csokonai halála után, a költő anyjához írott levele maradt fenn (vö. CsEml. 237–238. l.). A Sárközy családról itt és a továbbiakban ld. Sárközy Imre: *A nádasdi Sárközy-család*, Bp. 1906., 68–72. l.

9. *paralélle*: párhuzamosan, itt esetleg: 'ismétlődéssel'..
14. *exhaeredal* (lat.): kitagad.
14–16. *Nicocles exhaeredalt fijában Themistocles ... van bébimbózva*: Themisztoklész (i. e. 525?–460?) athéni államférfi, a perzsák elleni győztes szalamiszi csata vezére, később száműzték Athénból. Nicocles, helyesen: Neoklész, Themisztoklész apja.
16–17. *Corinthusi Alcibiades, Athenaeben is tud Alcibiades lenni*: Alkibiadész (i. e. 450–404) athéni államférfi, kiváló képességei miatt az utókor tisztelete övezte, noha szerepe meglehetősen ellentmondásos volt. Csokonai mindkét példát saját magára vonatkoztatja: Athén jelenti Csurgót, ahol ő mint (Debrecenből) kitagadott-száműzött Themisztoklész és más városból származó Alkibiadész óhajt tevékenykedni választott városáért.
24. *Bindzeúg* (ném.): kötszer.
Plenck Úr: Jacob Joseph Plenck (1735–1807) korának neves (sebész)orvosa, 1770–1783 között Magyarországon működött, a pesti egyetem tanára volt, majd visszatért Bécsbe (vö. Kosáry 508–509., 607. l.). Ismert egy levele a költő apjához, Csokonai Józsefhez, aki tanítványa volt egy kétéves sebészmesteri tanfolyamon (ld. CsEml. 24. l.).
Invalidus (lat.): (hadi)rokkant.
25. *Rhetor és Syntaxista*: a latin nyelv oktatására épülő képzésben az egyes osztályok elnevezései a nyelvvel való megismerkedés szintjeiről kapták a nevüket: az alsóbb (de nem a legalsó) osztályt jelentő *syntaxista* osztályban sajátították el a szabályokat, a magasabb képzést jelentő *rhetorikai* osztályban már a latin auktorok szövegeivel is alaposabban megismerkedtek a gyerekek (vö. KollT. 120–121., 154–155. l.).
30. *Csuktsi*: a Csukcs-félsziget Szibéria északkeleti részén, a Bering-tenger és a Csendes-óceán között található, lakói a csukcsok, nem a tatárok.
31. *Michel Angelo*: Michelangelo Buonarroti (1475–1564).
Abriss (ném.): tervvázlat.
37–39. Az idézet Horatiustól való: „Nincs sok időnk, lelkünk nagy terveket itt aligha szőhet" (*Ódák* I. 4.; vö. MM^2. II. 545. l.).
42. *Pedántság*: szőrszálhasogatás, tudálékosság.
43. *Orbilius*, Pupillus i. e. 63-tól római tanító, Horatius *plagosus*-nak ('verekedő') nevezi (Epist. I. 70.).
45. *U'sora*: uzsora, aránytalanul nagy kamat, itt jó értelemben.
47–48. *Cosmopolitai principium* (lat.): itt: emberbaráti elv.
48. *practice* (lat.): a gyakorlatban.
53. *Nieupoort*, Guiljelmus Henricus (1670–1730) holland ókortörténész *Rituum qui olim apud Romanos obtinuerunt succincta explicatio* című, sok kiadást megért, tankönyvként használt művére utal.

55. *Latinus*: alsóbb osztály.
63–64. *Fabri Professor Geographiája*: Csokonai Johann Ernst Fabri (1755–1825) *Kurzer Abriss der Geographie* című tankönyvének hetedik kiadására céloz (Halle 1796). Fekete Csaba e mellett felveti, hogy esetleg inkább a *Handbuch der Neuesten Geographie...* című tankönyvről van szó (StudLit. 1986., 90. l.).
64. *Tiszteletes Budai Uram*: Budai Pál.
67. *Auctor* (lat.): szerző.
68. *Büsching,* Anton Friedrich (1724–1793) német tudós, sok és egyenként is sok kiadást megért földrajzi, államtudományi munka szerzője.
69–70. *Sárközy Antal* (1780–1828) Sárközy István unokaöccse, Csokonai szállásadójának, Nagy Gergelynének volt kosztosdiákja Csurgón (vö. Gál László emlékezését, aki ugyancsak ott volt kosztos, CsEml. 429. l.). Anyja özv. Sárközy Lászlóné Kazay Krisztina, akit a költő nem sokkal később verssel köszöntött névnapján.
73–74. *Relatio* (lat., rég.): beszámoló, jelentés.
76. *Tekintetes Asszonyság* és a *Kisasszonykák*: Sárközy Istvánné Chernel Eszter, valamint leányai, Judit (1788–1853), Erzsébet (1791–1844) és Mária Christina (1794–1802).

45. Csokonai – Csépán Istvánnak
[Csurgó, 1799. június vége–július eleje]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először a Csokonai Lapok 1904-es évfolyamában jelent meg (119–120. l.), a sümegi Darnay-gyűjteményből, ahová Endrődi Sándor ajándékaként került, majd a Budapesti Hírlap közölte (1909., 163. sz., 14. l.), ugyancsak onnan. Kötetben a HG. (II. 663–664. l.), a MM. (II. 843–844. l.) és a MM^2. (II. 405–406. l.) adta ki.

Keletkezése

Keltezés nélkül maradt fenn. Mint a Festetics-levéltár alapján Boros Dezső bizonyította (*Csokonai somogyi éveinek ellentmondásai és rejtel-*

mei, Somogy 1980., 4. sz., 8. l.), Csurgón az iskolai vizsgát előbb július 4-re tűzték ki, majd egy héttel elhalasztották, tehát július 11-én, egy csütörtöki napon zajlott le (ekkor adatta elő Csokonai tanítványaival a *Cultura* című darabját, amely Festetics dorgálását váltotta ki a benne elénekeltetett Rákóczi-nóta miatt). Csokonai levele mindenképpen ezen időpont előtt keletkezett, mégpedig feltehetően június végén, vagy esetleg július elején. Sárközy István június 17-én Csurgóról levelet írt Festetics Györgynek az iskoláról és Csokonai tevékenységéről (i. m. 7. l. és uő: *A Festetics-levéltárnak a csurgói iskolára és Csokonai tanárságára vonatkozó iratai*, in: *Somogy megye múltjából*, Levéltári Évkönyv 13., szerk. Kanyar József, Kaposvár 1982., 98. l.), ekkor nyilvánvalóan nemcsak futólag találkoztak, hanem valamennyi időt együtt is töltöttek, hiszen Sárközy ezért utazott Csurgóra. Ha mármost a jelen levélben arra kéri Csokonai Csépánt, hogy közvetítse kérését a „Fő Biró és Fő Curator Urnak", vagyis Sárközy Istvánnak, akkor ennek a kettőjük személyes találkozása, vagyis június 17. után kellett történnie. A levélből az is kitűnik, hogy már nincs olyan nagyon sok idő a vizsgáig, az azonban nem világos, hogy a vizsga időpontján az első, július 4-i vagy a második, július 11-i dátumot érti a költő. Talán inkább ez utóbbit, mert Csépán egy június 21-i levelében írja meg Festeticsnek a módosított dátumot (i. m. 8. l.), ekkor Csokonai is valószínűleg tudott már erről. Akármint is volt azonban, a ruha ügye az utolsó pillanatra maradt, vagyis a levél keletkezését június legvégére, esetleg július legelejére tehetjük.

A ruha egyébként elkészült, de Gál László úgy emlékezik, hogy csak késve került Csokonaihoz: „Csokonai mikor már Tanítványaival együtt – az Examenben (a Templomban volt az Examen) vólt és javában examinálta tanítványait, akkor érkezett meg Sárközy István, a'ki Csokonainak elkészült szép ruháját is hozta; azért mihelyt ennek értésére esett hogy az examenben, a megholt Nagy Gergely predikátornak egy bő és hosszú avult kaputjában öltözködve vólna, az Examenből ki hívatva, addig erőltette, míg a szép ruhába őtet fel nem öltöztette, – a ruha ebből állott egy szép sinóros kék mente muszka fehérprémmel, egy laibli és szép sinóros magyaros nadrág – a'mint a bétsi réz metszés körül-belül őtet öltöztetve ábrázolja, ezüst sarkantyús szép tsizma, tsinos kalap és még hozzá egy alkalmas kerek szürke köpönyeg. –" (CsEml. 436. l.) Gál arról is megemlékezik, hogy e ruhát Csokonai még a tanítóság elvállalásakor rendelte Sárközynél, aki a költő rovására fizette volna azt ki, hogy majd utólag levonják a béréből. A Csépánhoz szóló levélből nyilvánvaló, hogy nem így történt a ruha készíttetése. A kifizetéséről mondottak azonban közel járhatnak az igazsághoz: az 1800. március 19-én tartott egyházmegyei közgyűlés 80 forintot juttatott a távozó Csokonainak fizetségül (CsEml. 623. l.), a költő viszont Festetics neki írott, 1801. január 9-i levelének kéziratára írott pár szavas jegyzésében 50 forintról tesz említést – a különbözet nyilvánvalóan az e levélben a ruhára kért 30 forintnyi kölcsön törlesztését szolgálta.

Szövegkritika

11. BH.: *Solemnitásra* em.
21. BH.: *méltóztassa'* Elhagytuk.
32. BH.: *Györgfalva* em.
Dominior. [= Dominiorum]
33. BH.: *fractus Inter Simighl [Tractus Intrum Simighienrum]* em.
34. BH.: *Jantori* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csépán István (1758–1830) volt debreceni diák, ügyvéd, a belsősomogyi egyházkerület gondnoka, aki maga is írogatott, jelentek meg fordításai az Orpheusban is. Csokonainak somogyi éveiben támogatója volt, a költő Csurgóra kerülésében játszott szerepe ismeretes leginkább kapcsolatukból, valamint a Csokonai által hozzá írott két levél. Adalékként megemlíthető Csokonai három könyvbejegyzése, amelyek 1799. június 12-i kelettel arról tanúskodnak, hogy a nevezett könyveket Csépán István ajándékozta a csurgói iskolának (vö. Szép Beáta: *Kiadatlan Csokonai-bejegyzések*, MKSz. 1994., 328–331. l.).

2. *VCurator*: vice kurátor ('helyettes gondnok').
4. *Statio* (lat.): helyzet, állás.
8. *Dispositio* (lat.): rendelkezés.
11. *Exameni Solennitás* (lat.): a vizsgai alkalom.
14–15. *Venerabile Publicum* (lat.): tiszteletre méltó (egyház)község.
15. *Conto* (rég.): hitel.
31–35. A címzés magyarul: „A neves és nemes úrnak, Győrgyfalvy Csépán István úrnak, számos uradalom ügyvédjének és a tiszteletreméltó somogyi belső egyházmegye algondnokának, az én jótevőmnek, a különösen tisztelendő úrnak, otthonában."

46. Sárközy István – Csokonainak
Nagybajom, 1799. július 23.

Kézirata

MTAK. K 672/III. 19b–20a (K).

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Csokonai, Boros Dezső vélekedése szerint, a július 12-i vizsga után „Nagybajomba ment Sárközy iaival. Ott segített Sárközynek a levelezés lebonyolításában. Erre adatunk a következő: Sárközy elküldte Festeticsnek Császári levelének másolatát, melyet Csokonai írt le" (*Csokonai somogyi éveinek ellentmondásai és rejtelmei*, Somogy 1980., 4. sz., 9. l.). A Sárközy 1799. július 31-i leveléhez csatolt kézirat valóban hasonlít Csokonai kezeírására, de több betűalak (pl. a *k* és a *t* kérdésessé teszi, hogy valóban tőle származik-e, ld. OL. P 279. Festetics-levelezés. 1799. No. 859.). De még ha valóban tőle való is a másolat, az még nem bizonyítja önmagában, hogy Sárközyvel töltötte a nyári vakáció egészét, bizalmas együttmunkálkodásban. Éppen Sárközy írta 1799. augusztus 23-i levelében Csokonainak: „A' sok gond és kedvetlen kőrnyűl állásim meg nem engedvén a' vacatiók alatt hogy az Urral okossan csak egy két szót beszélhettem vólna-is" (ld. a 48. sz. levél 4–6. sorait). Valószínűleg csak alkalomszerűen találkozhattak ekkoriban. E levél is erről tanúskodik egyébként, hiszen Csokonai csomagjait (talán a Komáromban maradt, s időközben megérkezett csomagokat, ld. 44. levél, 23. sor) *küldi* e pár sor kíséretében, vagyis Nagybajomból a költő tartózkodási helyére, Csurgóra, vagy még inkább valamelyik vendéglátó házhoz, ahol Csokonai a vakációt töltötte, ahogy erre Gál László emlékezik („NB. Csokonai Vacatioban Csurgóról szinte mindég Csökölbe ment, s onnét Bajomba, Korpádra", CsEml. 432. l.). Ezt megerősíteni látszik az a tény, hogy Csokonai a Sárközytől kapott levélkére írta aztán *Krisztina napra* című köszöntőjét, melyet a korpádi kúrián rendezett ünnepségen el is mondott özv. Sárközy Lászlóné Kazay Krisztina tiszteletére (feltehetően július 24-én, esetleg augusztus 5-én, vö. Cs/ÖM. IV. 556. l.).

Sárközy fent említett, Festeticshez szóló június 31-i levelének van még egy mozzanata, amely érinti Csokonait. Beszámol ugyanis Sárközy egy bizonyos Gál Kristóf alispán haláláról, mire Festetics válaszában a következőket javasolja: „Gáll Kristoff és Czindery Páll Uraknak halála, és már a' Máshol lévők között való Mulatása Csokonyai Urnak alkalmatosságot nyuthat arra, hogy Parnasszus Hegyére feljutván termékeny költő, szép gondolatiból ama meg holttak között való Beszélgetéseket Munkája tárgyává fordíthassa." (OL. P 279. Directoratus Protocollum 1799. No. 859. 687. l., valamint az indexben, az A. I. 953. sz alatt) A javaslat eljuthatott Csokonaihoz, eredményéről azonban nem tudunk.

Szövegkritika

A levélke másik oldalára, haránt irányban utóbb a *Krisztina napra* című vers fogalmazványát írta a költő.

3. K: *URk̄ [= URnak]*
4. K: *eḡyűtt. [= eggyűtt]*
7. K: *URk [= URnak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Paquet* (fr.): pakét, csomag.
   Szokolaÿ: Szokolay Dániel.
4. *adverza* (lat.): adversaria ('jegyzőkönyv').
5. *János Bátyám*: unokabátyja, Sárközy János (1738k.–1806).
   Canonnyaim: a kánon ('regula, rendszabás') általánosan ismert jelentése mellett kivételesen szerepelhet 'remekeim, szerzeményeim' jelentésben is, ez utóbbi illeszkedhet a szövegbe (Jakab László adata). Előtte a kéziratban az *agenda* szó áll áthúzva, a szövegösszefüggés azonban nemigen teszi lehetővé, hogy ennek szinonímáját keressük a vizsgált szóban.
6. *Intza*: ez a szóalak nem ismert, talán az *icce* értendő itt (Jakab László adata). Mezei Márta felveti lektori véleményében, hogy az olvasat esetleg *Instra* is lehetne, s így valami belépőféle ruhadarabról lenne szó.
   Parapluet: paraplui (fr.): esernyő.

47. Csokonai – Veres Izraelnek
Felsok, [1799. augusztus] 22.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Jávory Nándor közölte a Dunántúli Protestáns Közlönyben (1887., 42. sz., 264–265. l.), majd ezt követően Noszlopy Tivadar adta közre az eredeti kéziratból, nem kevesebb mint négy alkalommal, különböző lapokban, folyóiratokban (Vasárnapi Újság, 1898., 6. sz., 91. l.; Budapesti Hírlap, 1911. november 17., 14. l.; ItK 1915., 482. l.; Magyarság,

1921. november 25.). Kötetben a HG. (II. 659. l.), a MM. (II. 844. l.) és a MM^2. (II. 406. l.) jelentette meg.

Keletkezése

Az 1799. augusztus 22-i keletkezési dátum a lap kisebb sérülése miatt nem olvasható teljes egészében, de Veres Izrael feljegyzése szerint (ld. szövegkritikai jegyzetünket) hitele kétségtelen. A keletkezés körülményeiről annyit tudunk, amennyi a szövegből kiderül: Csokonai Szob (Somogyszob) és Szenta érintésével tért vissza Csurgóra, mégpedig feltehetően Nagybajomból, mert a „FőBíró Urnak", vagyis Sárközy Istvánnak a kocsijával utaztak, nyilván annak Albert fiával együtt. A keltezésben szereplő *Felsok* szójáték az Alsok névvel, ide, Csurgó szomszédságába megérkezvén kezdte összegyűjteni útközben elhagyogatott holmijait, köztük a Szobban, Veres Izrael tiszteletesnél maradott porköpönyegét.

Szövegkritika

A negyedrét hajtott lap szélei elrongyolódtak, így a dátum és az aláírás nem teljes. A címzés alatt Veres Izrael feljegyzése: „Accepi d. 23^{tio} Aug. 799."

1. K: A dátum hiányzó részét a fent mondottak értelmében, figyelembe véve a kiadások írásmódját, em.
9. K: *által.* <...> *Így*
15. K: *sz* A hiányzó részt értelemszerűen s a kiadások alapján em.
16. K: *M* A hiányzó részt értelemszerűen s a kiadások alapján em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

8. *István Király nap*: augusztus 20-a.

48. Sárközy István – Csokonainak
Kaposvár, 1799. augusztus 23.

Kézirata

MTAK K 4/46. (K).

Megjelenése

Önállóan még nem jelent meg. Toldy csak említette (XLII–XLIII. h.), Szilágyi Ferenc közre is adta a *Dorottya* jegyzetei között (Cs/ÖM. IV. 779–780. l.).

Keletkezése

A levél keletkezésének körülményeiről nem sokat tudunk. Csokonai egy-két nappal korábban tért vissza Csurgóra Sárközy kocsiján, aki pedig Kaposvárra indult, (ha nem volt ott már előbb). E sorok is bizonyítják, mint arról az 46. levél jegyzetében részletesen szóltunk, hogy a nyári vakációt Csokonai nem Sárközy társaságában töltötte, megbeszélendő ügyeik csak itt, e levélben kerülnek elő. A tanítás megkezdődött, szeptember 24-én előadták a *Karnyónét* és *Az igazság diadalmát*, majd nem sokkal később a szüreti vakációra ismét elutazott (ehhez az úthoz fűződik egy nevezetes Csokonai-anekdota, vö. CsEml. 434–435. l.).

Szövegkritika

27. K: *Urk̄ [= Urnak]*
28. K: *köt. szolg. [= köteles szolgája]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6–7. *a' Comediaba lévő nóta*: Csokonai a nyári vizsga alkalmával előadott *Cultura* című színjátékában elénekeltette a tiltott *Rákóczi-nótát*, ami a jelen lévő Festetics gróf rosszallását is kiváltotta (ld. még 45. sz. levelünk jegyzetét). (A K-ban utóbb piros ceruzával valaki aláhúzta.)

8. *Fársáng*: a *Dorottya*.

12. *deferál* (lat.): meghátrál, enged.

14. *mediocris* (lat.): középszerű, csekély.

15–16. *Ausstellung* (ném.): kifogás, gáncsoskodás.

16. *excusal* (lat.): mentegetőzik.

22. *Horváth Hunniássa*: Horváth Ádám *Hunniás* című eposzának 1787-es győri kiadásában az előbeszéd után Halász József akkori püspöktől (1736–1793) származó ajánlóvers áll:

A' Hunniás' Szerzőjéhez.

Ha *Akhilles'* szerentséjét *Sándor* azzal emelte,
Hogy annak viselt dolgait *Homérus* énekelte.

Hát *Hunyadi'* ditső híre nem ditsőül-é vele?
Hogy Oszlopot érdeminek *Horváth Adám* emele,
Horváth, a' kinél *Homérus* csak úgy jobb 's úgy jelesebb,
Ha a' hírre *Hunyadinál Akhilles* érdemesebb.

Halász Jó'sef Super-Intendens.

Halász József életére nézve ld. Tóth Ferenc: *A helvétziai vallástételt tartó Tul a Dunai főtiszteletű Superintendentziában élt superindensek [!], vagy református püspökök élete e jelen való időkig lehozva*, Győrben 1808., 190–195. l.

25. *Groff Szécsenyi*: Széchényi Ferenc.

49. Csokonai – Csépán Istvánnak
[Csurgó, 1799. november vége–december eleje]

Kézirata

DIM. K. X. 75. 73. 1. Autográf tisztázat (K). (Korábban Endrődy Gyula tulajdona volt.)

Megjelenése

HG. II. 659–660. l.; MM. II. 845. l.; MM^2. II. 407. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A keletkezési idő meghatározásához a szöveg nyújt támpontokat. „*Minthogy a' téli napok békövetkeztek*" – írja Csokonai (2. sor), vagyis a levél már télies időben íródott: novemberben vagy decemberben. Ezzel egybehangzó következtetésre vezet későbbi megjegyzése: „*a' hívatalt is tsak 8berig a' Professor Úr' lejöttének terminussáig vállaltam etc. tsak holmimért jöttem vissza 8ber végén*" (15–17. sorok). E rész arra utal, hogy Császári Lósi Pál október végére, a szeptember 30. és október 18. közötti őszi vakáció utánra ígérte Csurgóra érkezését, de időközben meggondolta magát, és még egy szemesztert Jénában maradt (vö. Boros Dezső: *Adalékok Csokonai csurgói tanárságához*, StudLit. 1969., 104. l.). A levél tehát azután keletkezett, hogy Csokonai ismét a tanításhoz fogott, méghozzá már a télies időjárás beköszöntekor: legvalószínűbben november második felében, esetleg december elején.

Szövegkritika

A lapon piros viaszpecsét maradványa.

3. K: *ézen* A *z* olvhtl. betűből jav., az ékezet javítatlan maradt, elhagytuk.
11. K: *Asszn̄ak [= Asszonynak]*
20. K: *megúnta* A *m* olvhtl. betűből jav.
24. K: *mar. [= maradok]*
29. K: *Dominior. [= Dominiorum]*
30. K: *Int. Simighien. Gymnasiiq. Rftor. [= Intrum Simighienrum Gymnasiique Refectorum]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Professor Úr*: Császári Lósi Pál.
5. *Classis* (lat.): osztály.
7. *Conventio* (lat.): szerződés, megegyezés, vagyis: 'ha nem rendes, kinevezett tanárként szolgálok'.
9. *Consumtio* (lat.): fogyasztás, szükséglet.
provideál (lat.): gondoskodik.
10–11. *Nagy Gergelyné Asszony*: a szállásadója.
13. *sugorog*: zsugorog ('nyomorog').
13–14. *Köz Derogamen*: a. m. 'szégyenszemre'.
16. *terminus* (lat.): határidő.
20. *egyiket kitették*: „A Csurgói Oskolabeli első Tanítót, Benedek Istvánt, elbetegesedéséből származott durva modora miatt, kivált pedig Tanítványai eránti kegyetlensége miatt 1798[ban] ősszel kitették" (Gál László emlékezése, CsEml. 429–430. l.; ezt megerősiti a Festetics-levéltár anyaga is, idézi Boros Dezső: *A Festetics-levéltárnak a csurgói iskolára és Csokonai tanárságára vonatkozó iratai*, in: *Somogy megye múltjából*, Levéltári Évkönyv 13., szerk. Kanyar József, Kaposvár 1982., 92. l.).
másik megúnta: „a nagyobb oskola nevendékeinek tanítását akkor Csépán Jánosra bízták. Csépán pap Alsokbol naponként, néha dél előtt, néha dél után néha kétszer is kotsin járt Csurgóra tanítani; de ha vagy több dolga volt, vagy gyengesége úgy hozta több napokig se jött Csurgóra. Eltelvén azon néhány hónap, melyben a tanítást Cséppán fel válalta intermaliter, jelentést tett hogy a tanításból már valahogy mentsék fel" (Gál László emlékezése, CsEml. 430. l.). A források megerősítik, hogy Csépán István fiscalis testvére október 23-tól helyettesített Csurgón, december közepétől azonban betegeskedése miatt egyre kevésbé tett eleget megbízatásá-

nak, végül februárban az ő helyettesítéséről kellett gondoskodni (vö. Boros D., i. m. 93–95. l.).

harmadik ott hagyta: ezt magára érti Csokonai.

20–21. *a' negyedik esztendő alatt ért le*: Császári Lósi Pálra utal.

28–33. A címzés magyarul: „A neves és nemes úrnak, Györgyfalvy Csépán István úrnak, számos uradalom ügyvédjének, a tiszteletreméltó somogyi belső egyházmegye és a csurgói református gimnázium algondnokának, az én jótevőmnek, a különösen tisztelendő úrnak."

50. Horváth Ádám – Csokonainak
[Alsok, 1799. december 24.]

Kézirata

MTAK. K 3/56. (K).

Megjelenése

Gulyás József tanulmánykötetében (*Csokonai-tanulmányok*, Sárospatak, 1926., 36. l.), majd a CsEml.-ben (82. l.) jelent meg. Közölte Szilágyi Ferenc is a válaszvers (ld. itt az 51. sz. levelet) jegyzeteiben (Cs/ÖM. IV. 876. l.).

Keletkezése

Keltezetlen. A szövegből és Csokonai válaszából (ld. következő levelünket) nyilvánvaló, hogy december 24-én, Ádám napján (10. sor), reggel kelt e tréfás meghívó (12–13. sor). Horváth Ádám és felesége Csurgóra (Delfis) indult Apollóhoz (Csokonai), de Alsokban ragadt Csépán János (Ammon) vendégszerető házában, s magukhoz hívták Csokonait is. Alsok említése az utóiratban egyértelművé teszi a vers játékos mitologizálását, s ezáltal azt is, hogy 1799 karácsonyáról van szó (a költő 1798-as körülményeire ez nem illik rá).

Szövegkritika

14. K: ***A'*** em.
16. K: ***a'*** em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Horváth Ádám és Csokonai kapcsolatának e levélváltás az utolsó ismert részlete. Somogyban bizonyosan többször találkoztak, Gál László szerint Horváth Ádám mutatta be Csokonait szintén Nagybajomban élő sógorának, Sárközy Istvánnak (CsEml. 426, l.). A költő Csurgóra kerülése után nem sokkal könyvet ajándékozott az iskolának, amelynek tényét Csokonai autográf bejegyzése örökítette meg, június 12-i dátummal (ld. Szép Beáta: *Kiadatlan Csokonai-bejegyzések*, MKSz.1994., 328–331. l.). Laczkó András mindazonáltal felveti, hogy kapcsolatuk megromlott a személyes megismerkedés után (*Pálóczi Horváth Ádám és Csokonai barátsága*, Somogy 1978., 3. sz., 87–96. l; változatlan szöveggel, *Csokonait Somogyban érő hatások* címmel a *Vitéz Mihály ébresztése* című füzetben, szerk. Laczkó András, Kaposvár 1985., 50–65. l.; némi szövegszerű módosítással, *Csokonait Nagybajomban érő hatások* címmel Somogy 1980., 4. sz., 11–18. l.). *A' füredi parton* című vers panaszát („*Akik régen jó barátim voltak, / Még felkőltek ellenem*") Horváthra vonatkoztatja, feltételezve, hogy 1796-ban, az akkor Balatonfüreden élő Horváth Ádám meglátogatásakor, valamiért benne is csalódva, íródott a vers, noha erre részben semmi nyom nem utal, részben a vers csak 1798-ban keletkezett (vö. Szilágyi:CsMűv. 319–325. l.). Gyanúsnak tartja továbbá, hogy nem Horváthnál, hanem a frissen megismert Sárközynél lakott Csokonai, mikor Nagybajomban járt, valamint hogy Horváth mondott üdvözlő beszédet Császári Lósi Pál beiktatásakor, pedig még Csokonai el sem hagyta Csurgót. E kiragadott mozzanatok azonban nemigen elégségesek annak a feltételezésnek a megalapozására, mely szerint Horváth nem viszonozta volna Csokonai barátságát, illetve csak szóban tette meg. A fennmaradt levélváltás hangneme mindenesetre ennek ellenkezőjére enged következtetni.

4. *Sandor*: az utalás értelme nem világos.
5. *Apolló*: a költészet istene, itt: Csokonai.
6. *Delfis*: Delphoi, Apolló egyik legfőbb jóshelye, itt: Csurgó,
7. *Ammon*: az egyiptomi főisten, a görögök is tisztelték a Zeusszal azonosított, kosszarvúnak ábrázolt istent, itt: Csépán János.
10. E sor december 24-re, Ádám napjára utal.
14–16. A címzés magyarul: „Az úrnak, Csokonai professzor úrnak Csurgóra."

51. Csokonai – Horváth Ádámnak
[Csurgó, 1799. december 24.]

Kézirata

MTAK. K 672/IV. 149a–150a (K). Nem autográf. (Szilágyi Ferenc, noha sok ellenérvet felsorol, végül mégis autográfnak minősíti, Cs/ÖM. IV. 872. l.)

Megjelenése

Először a HG. adta ki (II. 378–379. l.), majd a FK. (577–578. l.), az ÖV. (I. 576–577. l.) és az ÖV^2. (478. l.), egyaránt az 1798-as év versei között. A MM. (I. 580–581. l.) és a MM^2. (II. 522. l.) 1799-re tette keletkezését.

Keletkezése

Keltezetlen. Válasz Horváth Ádám játékos meghívójára, mely 1799. december 24-én kelt (ld. előző levelünk), s amelyet kora délelőtt kaphatott kézhez, mert az ebédre való invitálást elfogadta (19–24. sorok).

Szövegkritika

A vers után, a lap üresen maradt részén a költő néhány szavas autográf feljegyzése olvasható mértékegységekről, a kézirat tehát a birtokában volt, utóbb felhasználta. Az íráskép és a helyesírás arra vall, hogy nem saját kezű kézirattal van dolgunk. Mindebből arra következtethetünk, hogy vagy másolatban visszakapta elküldött verses rögtönzését, vagy pedig e kézirat diktálás után készült fogalmazvány.

26. K: *hazángba* em.
30. K: *Halhatlannak* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Apolló*: Horváth Ádám nevezte Csokonait Apollónak meghívó levelében.
2. *trópus* (lat.): szókép.
   költő licentia: poetica litentia ('költői szabadság').
5. *Helikon*: a múzsák szent hegye.

7. *Ujjváros, Delfis*: Csurgót értik e neveken (ld. előző levelünk jegyzeteit). Csurgó Alsok szomszédságában volt, tulajdonképpen az alsoki iskola épült itt ki gimnáziummá.
8. *Mefitis*: a föld ártalmas kigőzölgéseit elűző istennő, a szövegösszefüggés szerint a Csurgón keresztülfolyó Máriás-patakot nevezi így Csokonai.
10. *krén* (gör): hideg ásványvíz (ld. Cs/ÖM. IV. 877. l.), itt játékosan a borra utal.
13. *arányos*: 'feléd hajló' (Mezei Márta adata).
15. *Ammon*: Csépánt értik alatta, azonban nem világos, miért nevezi Csokonai magát az ő tanítványának.
19. *Áve*: üdvözlés.
21. *Kasztál*: a Parnasszosz hegyén eredő forrás.
22. *pegáz*: Pégaszosz, a múzsák szárnyas lovának patkója nyomán források (Aganippé, Hippokréné) fakadtak a Helikon szent hegyén, ezekben fürödtek a múzsák. (Itt mintha keveredne a költészet jelképeként emlegetett két hegy, a Parnasszosz és a Helikon.) Játékos utalás a helyi borok vidító erejére (Mezei Márta adata).
33. *Ilyés*: Illés próféta.
35. *Élezeus*: Elizeus, Illés próféta tanítványa és utóda (a bibliai utalásokra nézve ld. Királyok második könyve, vö. Zsoldos 11. l. és Cs/ÖM. IV. 877–878. l.).

52. Csokonai – Kövy Sándornak
[Csurgó, 1800. február 25. körül]

Kézirata

1. Autográf fogalmazvány, amely azonban elveszett. A róla készült másolat (ld. alább) feljegyzése szerint a csurgói főgimnázium tulajdonában volt, míg első két kiadója (ld. alább) Darnay Kálmán sümegi gyűjteményéből valónak mondja. A csurgói eredetű másolatot már regisztrálta Barcsa János 1908-as ItK-beli közleményében (110. l.), a sümegi forrásra hivatkozó kiadások pedig 1906-ból és 1909-ből valók, így leginkább az képzelhető el, hogy az eredeti kézirat Csurgóról került Sümegre; mert az, hogy két kéziratról van szó, fogalmazványról és tisztázatról, a szövegeket összevetve nem látszik valószínűnek. Csurgón ma már nem található meg a kézirat, a Darnay-gyűjtemény pedig elpusztult a II. világháborúban (vö. Cs/ÖM. I. 187. l.).

Az eredeti fogalmazvány kéziratán egy másik levél fogalmazványa és egy tollpróba is volt: „Mindkét levél-fogalmazvány egy ivrétü lap két oldalára van irva s e lapokon van még egy Probatio Calami, latinul, ami

nem más, mint egy bizonyítványpróba az említett ifju számára. Ennek kelte csakugyan 1800. febr. 25." (Régi Okiratok és Levelek Tára, 1906., 1. füzet, 36. l.)

2. DIM. K. X. 75. 83. 7. Másolat (K). Ugyanettől a kéztől, ugyanazzal a címmel („Másolat eredetiről") megtalálható itt egy másik másolat is (K. X. 75. 83. 2.), amely a kéziraton található tollpróbaszerű szöveget őrizte meg. Ez azonban részben olvashatatlan, részben pedig összefüggéstelen latin, időnként német szövegtörmelékek halmaza. Megfejtésének kísérletében többen is közreműködtek (Imre Mihály, Tegyey Imre), a fáradozások azonban eredménytelenek maradtak, így jelenleg közlésének, lefordításának sem lehetősége, sem értelme nincs (mellékletként mindazonáltal közzétesszük az esetleges későbbi kutatások számára).

Megjelenése

Először a Régi Okiratok és Levelek Tárában jelent meg (1906., 1. füzet, 36–37. l.), majd a Budapesti Hírlapban (1909., 163. sz., július 11.). Kötetben a HG. (II. 667–668. l.) adta ki a Budapesti Hírlap nyomán, majd a MM. (II. 852. l.) és a MM^2. (II. 412. l.).

Keletkezése

Keltezetlen levél, amely Kövy Sándor sárospataki jogprofesszorhoz szól, ezt a címzés bizonyítja. A címzés megléte arra utal, hogy a másolat és a kiadások alapja tisztázati példány volt, aminek Csurgón vagy Sümegen való fellelése nyilván azt jelenthetné, hogy a költő nem küldte el a levelet. Meggondolkodtató viszont, hogy nem szerepel a levélen keltezés, amit pedig Csokonai nem szokott elhagyni letisztázott leveleiről, továbbá hogy az eredeti kéziraton szerepelt még egy levélfogalmazvány, továbbá egy tollpróbaszerű írás is (ld. Régi Okiratok és Levelek Tára, 1906., 1. füzet, 36. l., valamint következő levelünk jegyzetét). Ezt figyelembe véve fogalmazványról van szó, amit utóbb letisztázhatott és elküldhetett Csokonai. Sem az elküldés, sem az el nem küldés ténye nem bizonyítható azonban, egyforma eséllyel kell számba vennünk mindkét lehetőséget.

A levél keltezésének megállapításában az eredeti kéziraton szereplő tollpróba, pontosabban az arról készült másolat adhat támpontot, itt ugyanis az 1800. február 25-i dátum szerepel. Ez összhangban van a levél tartalmával. Az elején ugyanis Kövynek az *„ó Esztendőbe"* írott levelét említi, tehát a megírás mindenképpen 1800-ban történt. Később azt mondja, hogy *„Debretzenbe leszek Husvétkor"*, vagyis csurgói tanítóskodása végén készült a levél. Ez pedig hitelessé teszi azt, hogy a február 25-e körüli időszakot jelöljük meg a megírás dátumaként.

Szövegkritika

Minthogy az eredeti kézirat nem maradt fenn, viszont ismerünk egy róla készült másolatot és két szövegkiadást, az alapszöveg meghatározásakor ezek összevetése az első lépés. Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a szövegek lényegében azonosak, mindössze ékezési és központozási eltéréseket találunk, valamint a Régi Okiratok és Levelek Tárában valamilyen oknál fogva lemaradt az aláírás, a kéziratos másolatban pedig nincsenek bekezdések. Ez utóbbi variáns azonban könnyen lehet, hogy a leghitelesebb, ugyanis Csokonai fogalmazványaiban igen gyakran folyamatosan írta a később bekezdésekre tördelt szöveget. A kiadások nem is teljesen egybehangzóan bontják a szöveget bekezdésekre, a másolat folyószövegében pedig két helyen, ahol új gondolat kezdődik, gondolatjel utal a lehetséges új bekezdésre. A két kiadás esetében nem áll rendelkezésünkre kontrollszöveg, míg a másolat esetében igen: a másoló olyan leveleket is lemásolt, amelyeknek fennmaradt az autográfjuk (pl. a pesti magyar színtársulatnak írott 1793. május 10-i levél, 5. sz.); az összevetés a másoló alapvető pontosságát bizonyítja. A fentiek alapján ezt választottuk alapszövegül (még ha helyenként apróbb másolási hibára gyanakszunk is, pl. „*Uram*" „Uram" helyett). A viszonylag nagyszámú, apróbb ékezési és központozási variációkat nem, csak a bekezdésekben mutatkozó eltéréseket tüntetjük fel.

1–2. ROLevT., BH.: A megszólítás után bekezdés.
6. ROLevT., BH.: Az *Én* bekezdést nyit.
9–10. BH.: A kérdőjelek helyén felkiáltójelek állnak.
10. ROLevT.: *A' nagyra vágyás* bekezdést nyit.
12–13. K: *Paucor* és *ovi Tempora* Értelemszerűen em.
ROLevT.: ***acri tempora umquam***
BH.: ***Qui*** *Tempora*
14. ROLevT., BH.: *Ezen levelemet* Új bekezdés.
23. ROLevT., BH.: *Többire* Új bekezdés.
25–31. ROLevT., BH.: Az aláírás, címzés nem folyamatosan közölve.
26. ROLevT.: *szolgája Csokonai V. Mihály* Hiányzik.
BH. Az aláírás elhelyezkedéséről a következő zárójeles megjegyzés olvasható a szövegben: „tenyérnyi üres hely s az ív alsó jobb sarkán".
27. K: *Coussorum* Értelemszerűen em.
BH.: *Causearum* ***Toti***
27–28. K: *Hungarie* Értelemszerűen em.
29. BH.: *Ord. Duo,*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kövy Sándor (1763–1829) a debreceni kollégium diákja volt, majd 1793-tól Sárospatakon az első hazai jogi tanszék professzora lett. Csokonait sárospataki időszaka alatt támogatta, távozásakor bizonyítványt adott számára (MTAK. K 3/85., ld. CsEml. 71. l.). Mint a jelen levél bizonyítja, kapcsolatuk ezután sem szakadt meg, de más emlék ennek történetéből nem maradt fenn.

Csokonai utolsó csurgói hónapjaiban keletkezett a levél. Császári Lósi Pál február 21-én megkezdte a tanítást (vö. Boros Dezső: *Adalékok Csokonai csurgói tanárságához*, StudLit. 1969., 105. l.), noha beiktatása csak március 19-én történt meg (ld. erről a Magyar Hírmondó április 25-i, 33. számának tudósítását, 540–542. l.; vö. Boros D., uo.). „Azonban e télen Császári Jénából megérkezvén, mihelyt a Császári installatiója eránt a rendelet megérkezett, Csokonai egy papirossal kezében, az Oskolában megjelenvén tanítványaitól elbúcsúzott" – emlékezik a történtekre Gál László (CsEml. 439. l.; vö. Cs/Széppr. 159–160., 443–446. l.). (Megemlíthető továbbá, hogy még egy másik beszédet, egy prédikációt is mondott Csokonai Csurgón, ennek ideje azonban nem pontosítható; vö. Cs/Széppr. 153–158., 436–439. l.) A beiktatáskor tartott egyházmegyei közgyűlés határozata szerint Csokonai munkáját 80 Ft-tal honorálták, amiből azonban levonták a ruhára előző évben kölcsönadott 30 Ft-ot; a fennmaradó összeget a költő nem is vette fel (ld. levelét Festeticshez, 1800. december 19., 56. sz.). Március 26-án elszámoltak szállásadójával (ld. a quietantiát OSzK. Anal. 963.), e célból már kapott egyébként előleget Sárközy Istvántól 1799. december 25-én (ld. a quietantiát a csurgói gimnázium könyvtárában, fénykép-másolata: DebrK. R. 3068.; mindkét nyugtát közli Szilágyi Ferenc, Szilágyi:CsMűv. 222. l.; valamint MM^2. II. 407. és 413. l.). Csurgót tehát március legvégén, április elején hagyta el.

Van azonban még egy mozzanat a költő Csurgóról való távozásának időpontja körül, amire talán célszerű felhívni a figyelmet. Csire István a következőket írja: „Ami szépet, dicséretest felőle hallottam, íme leírtam, amit elhallgattam... az nem nyilvánosság elé való." (*Vázlatok Csurgó múltjából*, Csurgó 1907., 137. l.) Boros Dezső felveti, hogy ez az elhallgatnivaló Csokonai és Nagyváthy János kapcsolatával áll összefüggésben. „Ha annyira tisztelte Nagyváthyt, mint ahogy az a *Culturá*ból kikövetkeztethető, miért nincs semmi nyoma kettőjük kapcsolatának, holott egymás mellett éltek, s Nagyváthy bizonyos tekintetben felügyelője is volt az iskolának? – Milyen volt Csokonai és Nagyváthy »fogadott lánya« közötti viszony? Ott élt egy magas műveltségű nő közvetlen közelében, s miért tudunk róluk csak annyit, amennyi a *Culturá*ban rejtve maradt?" (Boros Dezső: *Csokonai drámái – különös tekintettel a csurgói színjátékokra*, in: *Vitéz Mihály ébresztése*, szerk. Laczkó András, Kaposvár 1985., 37. l.) Nagyváthy János „fogadott lánya", háztartásának rendbentartója, Szalay Katalin mintegy harminc évvel volt fiatalabb Nagyváthynál. 1800 nyarán feleségül ment egy Cserti István nevű csurgói jobbágy-

hoz, november 23-án leánya született, akit kétéves korában, az anya halálakor Nagyváthy adoptált. Kié a gyerek – teszi fel a kérdést Boros Dezső? „Vajon Nagyváthy Jánosé, valójában Cserti Istváné? vagy valaki másé, talán éppen Csokonaié? – aki 1800 március második felében távozott Csurgóról. De ez, beillesztve a *Culturá*ról elmondottak közé, gondolkodóba ejt." (i. h. 48. l.) A kilenc hónap kiszámlálása alapján valóban az apajelöltek között lehet Csokonai is, de ez más adat hiányában vajmi kevés még a rákérdezéshez, a *Culturá*ban – egyébként ugyancsak tendenciózusan – kimutatott „rejtett" összefüggések figyelembevételével egyetemben is. A kérdés igazán talán az lehetne, hogy a késő kor vizslató szeme a fennmaradt kevéske adat alapján tud-e jól kérdezni, s nem szabadul-e el fantáziája túlontúl.

8. *Avantur* (fr.): kaland, kalandozás.
11. *aggság* (rég.): gond.
12–13. *Pauco[s] novit secura quies, Qui velocis memores [ae]vi Tempora nunquam reditura tenent*: „keveseknek van része békés nyugalomban azok közül, akik a gyorsan repülő időre gondolva feltartóztatják a soha vissza nem térő napokat"; idézet Seneca *Hercules furens* (Őrjöngő Hercules) című tragédiájából (a szövegrészt Tegyey Imre azonosította és fordította).
26–31. A címzés magyarul: „A neves és nemes úrnak, Kövy Sándor úrnak, mindkét törvényszék peres ügyei jurátusának a magyar királyságban és a hazai jog ügyvédjének, a Sárospataki Református Kollégium rendes tanárának, a különösen tisztelendő úrnak."

53. Csokonai – [?Vályi Nagy Ferencnek] *[Csurgó, 1800. február 25. körül]*

Kézirata

Autográf eredetije, amely a Kövy Sándorhoz írott levél fogalmazványával egy lapon volt található, elveszett. A párdarabjáról készült másolat, amint annak feljegyzése bizonyítja, a csurgói főgimnázium tulajdonában volt, míg első két kiadója (ld. alább) Darnay Kálmán sümegi gyűjteményéből valónak mondja. Csurgón ma már nem található meg, a Darnay-gyűjtemény pedig elpusztult a II. világháborúban (vö. Cs/ÖM. I. 187. l.). Ld. erről részletesebben előző levelünk jegyzetét.

Megjelenése

Először a Régi Okiratok és Levelek Tárában jelent meg (1906., 1. füzet, 37–38. l.), majd a Budapesti Hírlapban (1909., 163. sz., július 11.). Kötetben a HG. (II. 667–668. l.) adta ki a Budapesti Hírlap nyomán, Vályi Nagy Ferenchez szóló levélként, ezt követte a MM. (II. 852. l.) és a MM^2. (II. 412. l.) is.

Keletkezése

Keltezetlen. A címzett kérdésének és az elküldés lehetőségének vizsgálata összefügg a Kövy Sándorhoz írott levél problematikájával. A Budapesti Hírlap-beli közlemény nem foglal állást a címzett kilétét illetően, a Régi Okiratok és Levelek Tárában megjelent kísérőszöveg viszont e levélre nézve is egyértelműen Kövyt tekinti címzettnek: „E levelek, mint az elsőnek czimzése mutatja, *Kövyhez* irattak, de hogy el is küldettek, nem bizonyos. Mindkét levél ugyanazon levél változata s ha valamelyik elküldetett, a második [vagyis kérdéses levelünk] az." (I. h. 36. l.) A HG. ezt kétségbevonta, mikor a második levél címzettjeként Vályi Nagy Ferencet adta meg; de se nem cáfolta az előbbi lehetőséget, se a maga eljárását nem támasztotta alá érvekkel.

A levelek tartalmának vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a két címzett nemigen lehet azonos. Teljesen más a két megszólítás, eltérő a hangvétel, hiszen a bizonyosan Kövyhez szóló levél első fele személyes vallomást tartalmaz, a második teljes egészében csak diákja beajánlásáról szól. Továbbá a második levél nem tesz említést kapott levélről, márpedig ha ez a Kövyhez írott szöveg változata lenne, mindenképpen jeleznie kellett volna Csokonainak – amint az első esetben meg is tette –, hogy levele válaszlevél. S mindehhez még hozzávehetjük, hogy Kövy jogprofesszor volt, akihez a második levél szólt, az pedig nem, hiszen a szövegből kiderül, hogy a beajánlott diák a keze alá kerülhet.

Ebben az időben poétikát Vályi Nagy Ferenc (1765–1820) tanított Sárospatakon, mint állandó professzor. „A pataki collégiumban 1798-ban az eddig esztendőnként változni szokott gymnásiumi tanítók helyébe humaniorum professorok állíttatván, ennek előljárói úgy hitték, hogy az új próbát nem kezdhetik érdemesebb tanítóval, mint a ki magát Miskolcon oly igen megkülönbözteté [vagyis Vályi Nagy Ferenc]. [...] S e hivatalának ugyan, olykor kétszáznál több, néha kevesebb hallgatói körül, úgy vitte terheit, hogy a közbizodalomra, ha valaki ő itélteték méltónak. [...] Vályi-Nagy mindent elkövetett, hogy a görög nyelv szeretete terjedjen el tanítványai között, s oktatásai, példája gyakorlása által, *midőn a poétikát tanította* [saját kiemelésünk], ezeket arra vitte, hogy rímetlen verseket is próbáljanak, melyet Patak mindeddig nem csak nem próbált, hanem idegenséggel nézett." (Kazinczy Ferenc: *Magyar Pantheon*, kiad.

Abafi Lajos, Bp. é. n., 103–104. l.) Csokonai levele tehát szövege szerint leginkább Vályi Nagy Ferenchez szólhat; feltehetően ilyen meggondolásból nevezte meg címzettként a HG. is Vályi Nagyot. Következtetésünk azonban csak feltételes módban fogalmazható meg. A levél keletkezési idejét, a Kövyhez írott levéllel való kéziratos és tartalmi kapcsolatok alapján, az ott elmondottakra hivatkozva, 1800. február 25-e körülre tesszük.

Szövegkritika

Az eredeti kézirat nem maradt fenn, csak az arról készült két kiadás áll rendelkezésünkre. A kettőt összevetve, az apróbb ékezési és központozási eltéréseket leszámítva, a Budapesti Hírlap-beli szöveg látszik megbízhatóbbnak, a másik ugyanis több nyilvánvaló elírást tartalmaz.

3. ROLevT.: *alkalmatosságom*
16. ROLevT.: Nincs gondolatjel.
19. ROLevT.: A *tanulni* hiányzik.
24. ROLevT.: *Domesticus* ***Professora***
27. ROLevT.: *Többire* Itt új bekezdés kezdődik.
27–28. ROLevT.: *indulatába*

Tárgy és nyelvi magyarázatok

9. *Praeorans* (lat.): előimádkozó, diáktisztség a kollégiumban (Fekete Csaba adata).
15. *Periodus* (lat.): körmondat.
15–16. *Simplex és az Aphtoniana Chria* (lat.): A *chria* a sententiaverstípus egyik legáltalánosabb formája, protasis–paraphrasis–aetiologia–conclusio (tétel–körülírás–bizonyítás–konklúzió) rendet követ (vö. Szauder 73–108., főleg: 76–77. l.). Egyszerű formája mellett létezett (többek között) az Aelius Festus Aphthonius III. századi grammatikusról, a chria kialakítójáról (Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp. 1971., 91.) elnevezett változata is: „Hogy ha a' Protasis, *Fő fel-tétel* helyett, valamelly bölts mondást vésznek-fel, akkor Aftoniusról nevezik Aftonius Kriájának. E' pedig úgy szokott véghez menni. 1. Hogy azon bőltset meg-ditsérik, nevezetesen azért az ő bölts mondásáért, vagy tselekedetéért. 2. Meg-magyarázzák mit akart mondani, azon mondásával, mellyet Paraphrasis *Le-irásnak* neveznek. És itt már ez a' Protasis. A' többek mint a' Rendes Chriában úgy menpek." (Szente Pál: *Magyar Oskola...*, Pest 1792., 127.)

17. *competens* (lat.): illetékes.
20. *Aufführung* (ném.): felsorolás.
24. *Domesticus Praeceptor* (lat.): házi tanító.
25. *bészinlel* (rég.): beajánl.

54. Földi János és ismeretlen – Csokonainak *Hajdúhadház, 1800. július 8.*

Kézirata

MTAK. K 3/44. (K)

Megjelenése

Először Juhász Géza adta ki (*Csokonai Rozáliája*, It. 1953., 443–446. l.), majd a CsEml. (82–86. l.).

Keletkezése

A megírás napját illetően a szakirodalomban olvasati eltérések vannak: Juhász Géza 6-i (i. m. 443. l. és Juhász 222. l.), Vargha Balázs 8-i keltezéssel közölte (CsEml. 82., 558. l.), Nagy Sándor 6-osnak olvasta a dátumban szereplő számot (ld. *Földi János hadházi évei*, DMÉ. 1975., 666. l.), Szilágyi Ferenc egy helyütt 8-at, később 6-ot említ (ld. Szilágyi: CsMűv. 43. l., valamint Rákosné Ács Klára: *Vallanak a betűk*, kiad. Szilágyi Ferenc, Bp. 1985., 277. l.), mi a 8-i olvasatot tartjuk helyesnek, noha a szám formája valóban nem teljesen egyértelmű. A levél válasz Csokonai levelére, amelyben az Blumauer *Ode an der Leibstuhl* című versből készített fordítását (*Óda az Árnyékszékhez*) küldte (valamint több más dolgot is a levél kíséretében); ez azonban nem maradt fenn.

A levél végén található pár soros jegyzet (188–191. sorok) íróját nem tudjuk azonosítani. Juhász Géza Földi János feleségét, Weszprémi Juliannát vélte felfedezni az ismeretlenben, Földiné és Csokonai feltételezett szerelmi kapcsolatának éppen e pár sor volt az egyik fő bizonyítéka (i. m. 440–464. l., valamint rövidítve: Juhász 218–256. l.). „Egyébre nem lehet gondolnunk, minthogy az írás és helyesírás már maga is nőre vall, csak egy másik nőre, akit látatlanban elfog erre a hírre [ti. hogy korábban Csokonai hízelgett Vályi Klárának] az ellenérzés. Földi megírta a levelet, s valószínűleg rábízta feleségére, akár, hogy tegye postára, akár, hogy az akkor már folyton Debrecenbe járó asszony vigye magával, s

juttassa el a költőhöz. Földiné pedig végigolvasta, s mindjárt széljegyzeteket is fűzött hozzá.

De mi jogcíme lehetett ilyen goromba tréfára? Az, ami az utóiratból kiderül, vagyis, ami közte és Csokonai közt történt, valamelyik órán, »elő fel serkenéskor«. Az »Ötsém Uram« *tény*, ha nem is nagyon. Csokonai néhány hónappal csakugyan fiatalabb volt Weszprémi Juliannánál, a híres orvostudós, Weszprémi István leányánál, aki 1773. május 10-én született." (i. m. 446. l., valamint Juhász 224. l.) Juhász Géza véleményét utóbb (1973. december 11-én) Merényi Béla igazságügyi írásszakértő vizsgálata támasztotta alá, mikor is bizonyosan Weszprémi Juliannától származó aláírásokkal vetette össze a kérdéses kézírást: „Megállapítom, hogy a vitatott »Másképpen Vájdki Klára« és »Én pedig egyszer...« kezdetű utolsó bekezdés szövege Veszprémi Juliannától származik, kinek nem vitatott aláírásait az összehasonlításhoz felhasználtam." (Ld. mellékletként, Juhász Géza közlése után, 256. l.)

E vizsgálattal két másik írásszakértői jelentés áll szemben. „Az eltérő kézírássajátosságok számszerűsége és egyedi értéke alapján az inkriminált kézírás (ti. a széljegyzet) kéz eredetét Veszprémi Julianna személyére vonatkozóan ki kell zárni, az nem Veszprémi Julianna kezétől származik" – írja Győrfi János igazságügyi írásszakértő szintén 1973-ban (idézi Nagy S., i. m. 667. l.). Rákosné Ács Klára pszichografológiai vizsgálata szerint, mely 1971-ben készült, de csak később vált publikussá (i. m. 279–280. l.): „Összehasonlítva a három írást [ti. Földiné Weszprémi Julianna három névaláírását]: azok egy kéztől származnak; az 1. számú írás [ti. a két lapszéli jegyzet] más kéztől származik, mégpedig, úgy látszik, nem is női kéztől." Vélekedését kiegészítendő jellemzést is ad a jegyzetíróról: „Primitívebb: egocentrikusabb, konzervatívabb, kicsinyesebb, mint a levélíró [vagyis Földi János]. Nagyon féltékeny valaki, aki ezt írta, szúrós, rosszindulatú és ártani akaró. Konzervatívsága inkább hipokritaság. Nem női kézre vall. Valamivel idősebbnek látszik, mint a levél írója. Eléggé veszélyes bizonyos tekintetben, mert képmutató és konzervatív, s nem enged a saját elveiből." (I. m. 278. l.) E véleményhez hasonló megállapításokat eredményezett az évekkel később megismételt vizsgálat is (ld. i. m. 279. l.).

Az írásszakértői vélemények tehát szöges ellentétben állnak egymással (mégha kettő egy arányban is), így *önmagában* egyik sem szolgáltathat perdöntő bizonyítékot. Ugyanakkor a széljegyzet értelme olyannyira homályos ma már, hogy ez alapján sem lehet megalapozottan következtetni írójának személyére (a „megbárdol" ige Juhász Géza által vélt átvitt s igen durva jelentésére Jakab László segítségével sem sikerült nyelvtörténeti adatot találnunk, noha ez nem jelenti azt, hogy nem lehetett ilyen jelentése). A fentiek következtében a széljegyzet íróját nem tudjuk azonosítani.

A Rozália-kérdésről itt elegendő csak annyit megjegyezni, hogy Nagy Sándor (i. m. 647–774. l.) és Szilágyi Ferenc (Szilágyi: CsMűv. 39–40., 297–303. l., valamint Rákosné Ács Klára (i. m. 272–290. l.) érveit fogad-

juk el, melyek szerint nincs semmilyen valóságalapja Földiné és Csokonai feltételezett szerelmi kapcsolatának.

Szövegkritika

A levél nagyobb része Földi megjegyzéseit tartalmazza, melyeket Csokonai Blumauer-fordításához fűzött. A lapokat középen függőleges vonallal ketté osztotta, a bal hasábba írta a versidézeteket, a jobb hasábba megjegyzéseit és saját fordításait. A jobb áttekinthetőség végett ezeket egymás alatt közöljük. Azokat a részeket, amelyekre megjegyzést tett, Földi aláhúzta és különféle jelekkel (*, +, – stb.) megjelölte; az aláhúzott részeket kurziváltuk, a jeleket egységesen * -gal helyettesítettük.

11. K: *korán, való,* A *való,* utólag betoldva a sor fölött, előtte a vessző javítatlanul maradt, elhagytuk.
68. K: E sor a bal oldalra, a vers alá van betoldva.
84. K: *inconven. [= inconvenientia]*
124–126. K: E sorok a bal oldalon, a vers alatt vannak betoldva.
141. K: *hál**ádas**sal* em.
148. K: *Herzog* A *Hertzeg* fölé írva.
149. K: *hinteres* A *hátully* fölé írva.
150–151. K: *Coburg, <K...>* Nem tudjuk elolvasni az áth. szót, a CsEml. olvasata: *Karl*, ezt főszövegként közli, ott azonban a következő szó nem szerepel.
152–153. A kéziratban egy sornyi betoldás található a bal hasáb alján; a *Heros* e sor vége fölött, egy vonalban a fölötte lévő sorral (146. sorunk) olvasható.
168–171. A kéziratban e sorok a bal hasáb üres helyére vannak írva, s egy *NB.* jelzés mutatja helyét a jobb hasáb szövegében, a Horatius-idézet előtt.
176. K: A * a levél végére megjegyzést író idegen kéztől származik.
181. K: *olvasłató* em.
188. K: Más kéz írása a lap szélén, haránt irányban.
189–191. K: Ugyanez a kézírás a lap alján.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Földi János (1755–1801) Csokonaihoz fűződő kapcsolata közismert: atyai barátja, költészeti nézeteinek formálója volt, mint Csokonai maga írja az *Anakreoni Dalok Ajánlásá*ban és ahhoz fűzött jegyzetében (*„KAZINCZY! FŐLDI! Kik belőlem / Már-már poétát tettetek"*; *„a' régi jó ízlésnek az újjabbakkal való egybekötéséért Tek. Kazincy Ferenc Úrnak 's néhai Tudós Dr. Földi János Úrnak tartozom"*). Több nevezetes versét

ihlette Földi, illetve Földi halála (*Dr. Földiről egy töredék, [Földiről], Dr. Földi sírhalma felett*). Széchényi Ferenchez szóló levelében pedig azt írja: „*Én az említett Tudóssal 6 esztendeig voltam szoross barátságban, esmérem studiumit, esmérem kézírásait.*" (136. sz., 56–58. sorok) Földi családjával 1792 elején költözött Hajdúhadházra, ahol aztán haláláig élt. Csokonaival való kapcsolatuk kezdete – a költő fenti emlékezése szerint – erre az évre tehető, de az első adat csak Kazinczy 1793. július 29-i levelében maradt fenn (7. sz., 13–16. sorok), s ez is csak közvetett, utalásszerű, csakúgy, mint Csokonai Nagy Gáborhoz szóló írásos üzenetének egy részlete („*A' Museumot holnap a' Doktornak haza küldeném.*" 11. sz.). Személyes kapcsolatuk történetéből több nem is maradt ránk, csak Földi e levele. Mindezeken túlmenően az említhető még meg, hogy Csokonainak van egy utalása Földi 1800-as aggteleki utazásáról (ld. a 73. sz. levelet), továbbá a neve többször előfordul a költő előfizetési és egyéb listáin. Pedig barátságuk, mint a levél hangnemében és Csokonai idézett megnyilatkozásaiból is látszik, igen szoros volt. Földi halála után Csokonai meg szerette volna kapni a hagyatékot az özvegytől, kiadás céljára, de nem jutott hozzá (ld. a 131., 136, 139., 194. sz. leveleket).

A levél érdekes utóéletéhez tartozik, hogy felbukkan Kölcsey Csokonairól írott recenziójában is: „Csokonai ezen embernek [ti. Földinek] tanítványa volt. Rec. emlékezik egy levélre, melyben Földi a Csokonai által fordíttatott blumaueri dalt (az árnyékszékhez) megítéli, s abban minden sort a legszorosb fordítás regulái szerint fontolgat. S ugyanazon levélből látta, hogy a Rádaytól neveztetett rhythmust jókor megtanulta Földitől" (*Kölcsey Ferencz minden munkái*, kiad. Toldy Ferenc, Pesten 1860., IV. 10. l.). Ebből arra is következtethetünk, hogy a levél kéziratos formában valamelyest ismeretes volt Debrecenben.

A levélben megbírált fordítás nem teljes, Csokonai Blumauer versének csak az elejét fordította le (ld. fogalmazványát MTAK. K 672/I. 28ab, a teljes eredeti mű másolata azonban megvolt kéziratai között, MTAK. K 672/III. 90b–92b.; ezt közöljük, a fordítást nem, mert Földi idézi). Aloys Blumauer (1755–1798), osztrák költő, travesztált eposzai mintául szolgáltak Csokonai első próbálkozásaihoz a komikus eposz terén (*Békaegérhartz*). Kéziratos jegyzetei között is találunk Blumauer-verset (ld. Cs/Széppr. 226. l.), s tudjuk, hogy Sárközy István könyvtárában is megtalálható volt Blumauer műveinek 1787-es bécsi kiadása (Laczkó András: *Csokonait Somogyban érő hatások*, in: *Vitéz Mihály ébresztése*, szerk. Laczkó András, Kaposvár 1985., 61. l.). Az *Ode an der Leibstuhl* Csokonai általi másolatát összevetettük e kiadás szövegével, valamint a fordítás itteni szövegét is a fennmaradt kézirattal: az eltérések nem számottevőek.

Ode an den Leibstuhl

Du kleiner Sitz von dessen eigen Namen
Man mit Respect nur spricht,

Den täglich doch die eckeiste der Damen
Besicht und fühlt und reicht.

Du bist der grösste aller Opferherde,
Auf deinen Altar nur
Zollt täglich der galante Theil der Erde
Sein Opfer der Natur.

Du bist der Götze, der selbst Majestäten
Ihr Hinterhaupt entblösst,
Der Freund, vor dem sogar sich ohn' Erröthen
Die Nonne sehen lässt.

Erhaben sitzt, wie auf den Sitz der Götter,
Der Weise sich auf dich,
Sieht stoltz herab, und lässt das Donnerwetter
Laut krachen unter sich.

Du bist das wahre Ebenbild der Thronen.
Auf diesem Erdrevier,
Denn immer sitzt von vielen Millionen
Ein einziger auf dir.

Du bist allein, den Prunk und Etikette
Selbst mehr als Thronen ziert,
Denn sag' bey welchem Thron wird so zur Wette
Als wie bey dir hofirt?

Worin jedoch aus allen Sorgestühlen
Kein einziger dir gleicht,
Ist diess, auf Thronen sitzt man oft sich schwülen
Auf dir sitzt man sie (sich helyett*) leicht.

Du beutst als Freund den Menschen hier auf Erden
Gefällig deinen Schoos
Und machest von den drückendsten Beschwerden
Der Menschlichkeit sie los.

Zu dir wallfahren gross und kleine Geister,
Wenn sie die Milzsucht quält,
Du nimmst von ihnen weg den Seelenkleister,
Der sie umnebelt hält.

Man sicht dich täglich viele Wunder wirken:
Du bist der Ort, wohin

(So wie nach Mekka die bedrängten Türken)
Die arma Kranken ziehn.

Du bist der Heilthumstuhl, an dem der Kranke
Nie fruchtlos Opfer zollt,
Weil er dafür gewiss mit regem Danke
Sich die Genesung hohlt.

Du bist der Chef, für den auf seinem Stuhle
So mancher H** schwitzt,
Der Gott, für den so manche Federspule
Des Autors ab sich nützt,

Der Richterstuhl, wo über die Gehirne
Man streng Gerichte hält,
Der Schlund, worein, gebrandmarkt an der Stirne
So manches Wischchen fällt.

Drum, das du mich dereinst nicht auch als Richter
Verschlingst mit Haut und Haar,
So bring ich dir, du Erbfeind aller Dichter,
Diess Lied zum Opfer dar.

(MTAK. K 672/III. 90b–92b.; vö. *Gedichte von Blumauer*, Wien 1787., II. 216–217. l.)

3. *Pilulas Moschatas Pyramidales*: „Mint a levél bevezetéséből kitűnik, Csokonai tréfás feliratú csomagban, pézsmaillatú piluláknak álcázva küldte Földinek Hajdúhadházra Blumauer versének fordítást. A »pilula moschata« egyébként afrodiziakumként volt használatos." (CsEml. 558. l.)
4. *Skatula*: doboz, skatulya.
15. *Etymon* (lat.): eredeti jelentés, egy szó őse, eredete.
16. *Gilva* (táj.): *„gomba' neme, melly rothadásnak indúltt gyertyán- bikk- és szil-törzsökökön pesdül ki"* (Dorottya/j.).
21. *(si placet)* (lat.): ha tetszik.
23. *Politzia* (lat.): illem.
25. *salva-venia* (lat.): engedelemmel legyen mondva.
32–33. *obsit* (rég.): katonai elbocsátó levél.
46. *galánt* (rég.): gáláns, udvarias.
48. *Commod* (táj.): komót ('kényelmes').
51. *pedantisch* (ném.): pedáns.
53. A fogalmazványban e sor így hangzik: *Térdet, fejet görbítenek.*
58. *Abtissa* (lat.): apátnő, a fogalmazványban *apáca* áll a helyén.
68. *hic chorda aberrat eadem!*: itt ugyanazon a húron hibázik (vö. CsEml. 558. l.). Utalás Horatius *Ars poetica*jának 355–356.

soraira: „Citharoedus ridetur, chorda qui semper oberrat eadem" („Nevetek a lantjátékoson, aki mindig ugyanazon a húron hibázik"; Tegyey Imre fordítása).

71. *notabl*: figyelemre méltó (a fr. alakra emlékeztet: notable).

77–78. *Inconvenientia Casuum* (lat.): nem egyező nyelvtani esetek. Vagyis szerinte: 'ül valahol', s nem 'valahová'.

77. *quies in loco* (lat.): nyugalom egy helyen.

78. *motus ad locum* (lat.): mozgás egy helyhez.

81. A fogalmazványban *lám, sok milliók* helyett *annyi milliók* áll.

84. *eadem* (lat.). ugyancsak.

86. *Étikette*, etiquette (fr.): etikett.

97. A fogalmazványban a kipontozott rész helyén *szagos* áll.

101. *Praeses* (lat.): elöljáró.

102. *Concipista* (lat., rég.): fogalmazó.

108. *pes* (lat.): versláb.

109. *mollis* (lat.): hajlékony, rugalmas.

117. *Hypochondria*: betegség beképzelése.

126. *tenerum* (lat.): lágy.

128. A fogalmazványban *a' szegény* helyett *sok szegény* áll.

129. *Moslemin*: muzulmán.

132. A fogalmazványban *Egésség széke* helyett *Áldásnak széke* áll.

142. *kitsinál* (rég.): versbe szed.

145–146. Az idézet magyarul: „Te vagy az a főnök, aki miatt némely H... is izzad székén." (CsEml. 558. l)

147. *Hundsfut* (ném.): zsivány, gazember. Csokonai „huntzfut" alakban használta .

148. *Herzog* (ném.): herceg.

149. *hinteres* (ném.): hátsó rész, fenék.

150. *Schef generálság*: „General en chef *a legfővebb Vezére egy sok ezerből álló fegyveres Seregnek, a' kitől függnek osztán minden osztályos generálisok*" (Dorottya/j.).

150–151. *Coburg*-Saalfeld, Friedrich Josias herceg (1737–1815), az 1790-es osztrák–török háború egyik tábornoka.
Jork: az angol York hercegi családra utal, de hogy melyik tagjára, az nem derül ki.
Reisz: a német Reusz hercegi családra utal, leginkább XIII–XV. és XVII. Henrik hercegek valamelyike jöhet szóba (vö. Decsy Sámuel: *Magyar Almanak MDCCXCV-dik esztendőre*, Béts 1795., 72–73. l.).

152. *Hellus* (ném.): fényes, fénylő (hell).

154–156. Az idézett verssorok magyarul (szögletes zárójelben a Földi által nem idézett részek: „Hogy te engem [mint bíró el ne nyelj egyszer szőröstül-bőröstül], azért hozom neked, költők ős ellensége [ezt a dalt áldozatul]." (CsEml. 558. l.)

160. *Sorgestuhle* (ném.): gondszék (ld. a 99. sorban).

172. – – *genus irritabile Vatum. Hor.*: a költő ingerlékeny fajta (Horatius: *Episztolae.* II. 2. 102.).
174. *Lied* (ném.): dal.
176. *Vályi Klára*: ld. 29. sz. levelünk jegyzetét.
176–183. Vályi Klára „Jelentés"-e megjelentetendő verses munkájáról, ami a leírás alapján – a végül 1810-ben kiadott – *Magyar Tempére* hasonlít, a Magyar Kurirban 1800. július 1-én, a II. kötet 1. számában jelent meg (15–16. l.). Földi utalása az 53. számra („sub Nro. 53.") azonban nem puszta tévedés lehet, mert a szerkesztő, Pánczél Dániel rövid közleményben tudtul adta e számban, hogy a késedelmek elkerülése végett e számot még az előző félévi borítékban küldték szét, így talán ebből fakad Földi eltérő forrásmegjelölése.
178. Ld. a Vályi Klárához írott verses leveleket (a 29. és a 31. levél).
179. *quod genus mortalium?* (lat.): a halandóknak e fajtáját?
182. *Krankenwarterin* (ném): (beteg)ápoló.
183. *sub Nro. 53.*: az 53. számban (ld. fentebb).
188. *Vájdki Klára*: bábaasszony volt.
190–191. *meg bárdol*: megfarag.
191. *elő fel serkenéskor*: korán.

55. Csokonai – Borbély Gábornénak
Debrecen, 1800. szeptember 18.

Kézirata

MTAK. K 3/10. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Toldy 854. h.; HG. II. 669–670. l.; MM. II. 856. l.; MM^2. II. 415. l.

Keletkezése

A kézirat javítás nélküli tisztázat, mégsem valószínű, hogy elküldte a költő, ugyanis a lapra feljegyezte a címzett nevét (ld. Szövegkritika): így nem küldhette el, ha viszont nála maradt, akkor feljegyezhette rá a nevet. E levél kíséretében szándékozott egyébként megküldeni önálló alkalmi kiadványként megjelent művét (*A' Szépség ereje a' bajnoki szívenn*), melyet még a nyáron írt Borbély Gábor és Vay Johanna (Janette), a mostani címzett házasságára (a házaspárról ld. még KazLev. XII. 519.

és XIII. 18. l.). Hogy miért nem küldte el (ha tényleg nem küldte el) a levelet vagy legalábbis annak *ezt* a kéziratát, nem tudjuk magyarázatát adni.

Borbély Gábor, a férj, (1761–1830) 1778-tól debreceni diák volt, 1800-ban, mint Csokonai írja alkalmi verse jegyzetében, „becsületből nyugvó császári és királyi kapitány", aki földbirtokosként gazdálkodott. A roffi Borbélyok népes családjához tartozott, Borbély József és Borbély Sándor unokatestvére (ld. Kempelen II. 348–349. l.; vö. a 67. sz. levél jegyzetét). Csokonai és Borbély Gáborék további kapcsolatáról csak annyit tudunk, hogy 1801 nyarán meglátogatni szándékozott őket (ld. anyjának szóló levelét, 1801. július 19., 73. sz.).

Szövegkritika

Boríték és címzés nélkül. A lap jobb felső sarkában Csokonai későbbi jegyzete: *Borbély Gábornék [= Gábornénak].*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *Szókrates*: Szókratész (i. e. 469–399), görög filozófus, a felvilágosodás korában a bölcsesség példája volt.
5. *Grátziák*: *„a' Kellemesség' három Isten asszonykáji"* (Tav/j.). Csokonai itt, mint Vargha Balázs írja kéziratos jegyzeteiben, feltehetőleg a Szókratésznek (illetve mások által Platónnak) tulajdonított mondásra utal: „Áldozz a Gráciáknak!", amit Kölcsey is idézett recenziójában, Csokonaira nézve bírálólag (*Kölcsey Ferencz minden munkái*, kiad. Toldy Ferencz, Pest 1860., IV. 12. l.).
7. *Darvas Nanette*: Puky Istvánné Darvas Anna (ld. 58. sz. levelünk jegyzeteit).

56. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1800. december 19.

Kézirata

1. OL. P 279. Festetics-levelezés. 1800. No. 1423. (A Directoratus Protocollum indexében A. III. 431. sz. alatt.) Autográf tisztázat (K_1).
2. MTAK. K 3/12. Autográf fogalmazvány töredéke (K_2).

Megjelenése

Először Toldy (852–854. h.), majd nyomán a HG. (II. 664–666. l.) közölte a töredékes kéziratból (K_2), 1799-re keltezve. A hiányzó befejező részt a tisztázati példány (K_1) alapján Scheiber Sándor adta ki (It 1949., 334–335. l.). A teljes változatot a MM. (II. 858–860. l.) és a MM^2. (II. 416–418. l.) jelentette meg.

Keletkezése

A költő e levélben veszi fel újra a kapcsolatot Festetics Györggyel, akivel csurgói tartózkodása idején folyamatos érintkezésben volt, többször személyesen is találkoztak. A levél apropóját egy általunk nem ismert hír, értesülés adta: a gróf hajlandónak mutatkozott a *Dorottya* kiadására (ld. 15–17. sorok). Hogy az információ honnan származott, nem tudjuk, talán Sárközy Istvántól eredhetett; azt ugyanis tudjuk, hogy a *Dorottya* kézirata nála volt, utóbb tőle kapta vissza Csokonai.

A *Dorottya* helyett – majd a levél közepétől kezdve: mellett – felajánlott *Georgicon*-fordítás nem volt készen. Csurgón belekapott már, ennek maradványa 70 sor hangsúlyos tizenkettesekben; később, 1801 második felében 15 szótagú sorokban dolgozott ki egy nagyobb részt (az I. és a II. könyvet, valamint néhány sort a III. elejéből), egészen azonban nem készült el. E levél írásával majdnem párhuzamosan, 1800. december 15-én egyébként egy előfizetési felhívást fogalmazott (MTAK. K 755. 43a, ld. Cs/ÖM. I. 261, l.), amelyben kiadandó művei sorában az első helyen éppen a *Georgicon*t hirdeti.

Festetics megkapta a levelet, iktatókönyvében a következők állnak erre nézve: „1423. Debretzen Dec 19^{kén} 1800. Csokonay Vitéz Mihály Ő Nagyságának azon kegyes adakozásairúl, mellyeket ő mind Keszthelyen, mind Csurgón bőven tapasztalt, még mostan is hálaadóképpen emlékezvén, az általa le fordított Virgilius Georgiconját, hogy ezt a' Georgikon Institutum felállításának emlékezetére szentelhesse, kinyomtattatás végett Ő Nagyságának ajánlya. *Válaszképpen iratott*: Minthogy reménylhetni, hogy Reinisch József ki a' Virgiliusbúl a' Bucolicát le fordította a' Georgicát is kiadja, és igy tartani lehet attúl, ne hogy a' kűlömbféle kiadásokbúl Confusio eredjen, Ő Nagysága ugy gondolná, jó volna a' szándékot későbbre halasztani; mind az által ha az Ur ugy itéli, tessék munkáját Pestre Pintér György Fiskális Urhoz kűldeni, minthogy maga Ő Nagysága több foglalatosságaktúl elfoglaltatik, a' Minerva Költeményei megvi'sgálóinak általadván ki fogja nyomtattatni.

Ezennel az Urnak azon nagyszívűségének jutalmáúl, hogy a' Csurgói fizetését ki nem vette 25 f. kűld Ő Nagysága, ugy tekintvén ezt, mint szives ajándékot." (OL. P 279. Directoratus Protocollum, 1801. No. 1423. 1069. l.) A margón feljegyezve az elküldés dátuma: „exp. 9^a Jan. 1801. M. G." A kötetvégi indexben a következő bejegyzés áll: „Csokonay Vitéz Mi-

hály Ur Virgilius Georgicájának magyar Forditását ki-nyomtattatás végett Ő Nagyságának ajánlya – Küldje Pestre Pintér Fiskálishoz – a' M. Minerva Kiadóinak által fog adatni. – 25 f. Ajándék küldetik." (Uo. A. III. 431.) Ld. 59. sz. levelünket.

Szövegkritika

A levélnek két autográf kézirata maradt fenn, a fogalmazvány, melyből az utolsó 15 sort tartalmazó lap elveszett, és az elküldött tisztázat; ez utóbbi az alapszövegünk. A két változatot részletesen összevetettük, az eltéréseket alább közöljük. Csokonai a *Nagyságod* szót és toldalékos alakjait a tisztázatban (K_1) következetesen nagy betűkkel írta (*NAGYSÁGOD*), erre a továbbiakban nem utalunk minden alkalommal.

1. K_2: Megszólítás nincs.
2. K_2: ***maga*** A sor fölött betoldva.
6. K_2: *Kegyességék [= Kegyességének]*
7. K_2: *Mert* ***mivel is tettem én arra méltóvá magamat***
9. K_2: ***minden*** *Derék fijait* ***jutalmazza***
10. K_2: *vn̄ [= volna]* Sor fölötti betoldás.
    a' mellynek A ***n el***-ből jav.
11. K_2: *adakozni* helyett ***áldozni***
12. K_2: *hogy* Olvhtl. szóból jav.
    egyűgyű helyett ***tsekély***
    pártfogást
13. K_2: *a'* ***kivel***
14. K_2: *barátkoznak* Nincs utána vessző.
    Szép lelkek megtestvéresedtek. A kötőjel és a gondolatjel hiányzik.
15. K_2: *pesdűlt meg* helyett ***repesett***
15–16. K_2: ***midőn*** *Nagyságodk [= Nagyságodnak]*
16. K_2: ***Nagylelkű*** *ajánlását* ***hallani szerentsém volt****, hogy*
18. K_2: *ennek* helyett ***annak***
    <meg>gondolám Az *el* az áth. igekötő fölé írva, az *á ta*-ból jav.
19. K_2: *és sajnáltam,* Az *és* sor fölötti betoldás.
    illy helyett ***olly***
22. K_2: *a'* Sor fölötti betoldás.
23–26. K_2: *hogy <mind> olvashassa* [az áth. szó fölé írva] *a' Magyar nép <olvashassa> az egész Virgiliust a' maga nyelvén, <Aeneist minthogy> mivel* [e szó a sor elé betoldva] *már T. Rajnis Úr a' Bucolicat, T. Kováts József Úr az Aeneist lefordították; mind azért, h [= hogy] Nagyságodk [= Nagyságodnak] méltóbb* ***mustrával*** *udvarolhassak,* A szövegrészek megváltozott sorrendjét a lap szélére irott számok (*1–6.*) jelzik.
27. K_2: *Institutum*

29. K_2: *mind kettő*
30. K_2: ***élete modjával*** *<és>* Az áth. szó fölé betoldva: *'s* ***haza szerte*** *tiszteltt*
30–32. K_2: *meg* $\bar{n}$ *[= nem] fogyatkozott,* ***mellyről*** *telyes hiedelmem vagyon* A tagmondatok sorrendje fordított.
34. K_2: *tartozott* helyett *méltó*
35–36. K_2: *köz* ***fényre***
37. K_2: *időbe<li>*
37–40. K_2: E tagmondat a lap szélén, haránt irányban van írva, s ψ jel mutatja, hogy hol következik.
mellyekk [= mellyeknek]
magánosságomb [= magánosságomban] Póp<ból>
40–41. K_2: ***hasonló*** *Nagylelkű <Haza> Pártfogók által* ***már indúlóba van*** *a' Magyar Világ'* ***elejébe***
42. K_2: *minekutánna* ***hijába kergettem volna*** *a' Szerentsét, melly* ***szüntelen*** *vagy*
44. K_2: *Poplicolaságomk [= Poplicolaságomnak]*
44-45. K_2: *mellyről* Az *r t*-ből jav.
45. K_2: *mind <g̅ n̅ [= meg nem] tudtam>* Az áth. szavak fölé írva.
46. K_2: *ottan* helyett *ott*
48. K_2: *indúltam, <azzal> nem*
49. K_2: *hogy ha* $\bar{n}$ *[= nem]*
50. K_2: *jobban* Sor fölötti betoldás.
51–52. K_2: *vō [= való] esztendőbe <rutul>* Az áth. szó fölé írva: ***méltatlanul***.
52. K_2: *vissza* hiányzik.
53. K_2: *két forinttal* A *k* olvhtl betűből jav.
55. K_2: *'s haza jöttem* ***tsekély***
56. K_2: *Itt* Utána az *a'* hiányzik.
58. K_2: *szokott <Tu> Studiumimnak* Utána ψ jel mutatja, hogy a következő tagmondat a lap szélén, haránt irányban írva található: *fordítván, <...>, olvasgatván,* [az áth. szó fölé írva] *elmélkedvén*
59. K_2: ***irígy***
nád*fedelem* ***között***
60. K_2: ***k****önyve****tskéi****m***
61. K_2: *ez* ***esméretlen*** *tsendességbe*
62. K_2: *<meg>törpévé lett*
63. K_2: *h̄ [= hogy]*
h̄ívnak <vezetnek> Az áth. szó fölé írva.
64. K_2: *h̄ [= hogy] a'* ***plé****becula zavar****t***
65. K_2: *hiszem már most* A szavak sorrendje felcserélődött.
65–66. K_2: ***óh*** *Rousseaunak boldog****últ árnyéka, lehellj***
66. K_1: *fúvallj* A *fú* olvhtl. betűkből jav.
66–67. K_2: ***k****ertek' lug****asi***
67–68. K_2: ***sírnak hideg*** *nyárfái <alól>* A *mellől* az áth. szó fölé van írva.

68. K_2: ***igasság***
68–69. K_2: *'s annak idejébe* ***az örök álom édesdeden szálljanak meg engemet <esméretlen> homályos*** [e szó az áth. szó fölé van írva] *ákászom'* ***árnyékában*** *Az ákászom'* olvhtl. szóból jav.
70–71. K_2: *De hová ragadsz* E kézirat itt megszakad.
74. K_1: *e' a'*-ból jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

13. *Ángliai Zsenik*: a keszthelyi Georgiconra felfigyelt a külföld, 1801-ben egy angol lord látogatta meg Festeticset Batthyány Lajos herceg társaságában (vö. Négyesy László: *Gróf Festetics György a magyar irodalomban*, in: *Keszthelyi Helikon*, szerk Lakatos Vince, Keszthely 1925., 70. l.). Hogy Csokonai erre a kapcsolatra utalt-e, s ha igen, honnan értesült a látogatásról, nem tudjuk.
16–17. *a' Farsangról írott Heroicocomicumomat*: a *Dorottyát*.
17. *Heroicocomicum*: komikus eposz.
23. *T^ö Rajnis Jósef Úr a' Bucolicát*: Tisztelendő Rájnis József (1741–1812), költő, a klasszikus triász tagja, itt *Magyar Virgilius. Máró Virgilius Publiusnak eclogái* (Pozsony 1789) című fordításáról van szó.
23–24. *T^s Kováts Jósef Uram az Aeneist lefordították*: Háló Kovács József (1761–1830), Csokonai volt praeceptora 1799-ban adta ki Vergilius-fordítása első kötetét, *Magyar Eneis* címmel.
26. *Georgicon Institutum*: a Festetics által alapított gazdasági tanintézetről van szó.
38. *Pope*, Alexander (1688–1744), ld. bővebben 43. sz. levelünk jegyzeteiben.
Wieland, Christoph Martin (1733–1813), német író, jelentős hatást gyakorolt a századvég magyar irodalmára. Csokonai *Die Grazien* című munkájából fordított le egy részletet (*A' Kellemek*, ld. Cs/Széppr. 50–53. l.).
38–39. *Horatius*: a költő három Horatius-fordítását ismerjük: Epod. 16., Ódák II. 18. és IV. 3.
39. *Anacreon*: Anakreón (i. e. 572.–i. e. 487.) görög költő, Csokonai sok anakreóni verset írt, eredeti fordítása kevés van (pl. *A' megivott Ámor*).
Kleist, Ewald Christian von (1715–1759), porosz költő, katonatiszt, legnevesebb műve, a *Der Frühling* Csokonai fordításában jelent meg (*A' Tavasz*, Komárom 1802).
Tasso, Torquato (1544–1595), ld. bővebben a 43. sz. levél jegyzeteit.
Metastasio, Pietro Antonio Trapassi (1698–1782), ld. bővebben a 43. sz. levél jegyzeteit.

Thomson, James (1700–1748), angol költő. Csokonai itt feltehetően *The Seasons* (Évszakok) című költeményére gondol, de sem ennek, sem más műnek a fordításáról nincsen tudomásunk.

41. Ld. a keletkezésről mondottakat.

44. *Poplicola*: népbarát, Publicola Valerius (megh. i. e. 503.) nevéből, aki consul volt, s a népszabadság erősítésén munkálkodott.

47. *Tractus*: a Belsősomogyi egyházmegyéről van szó.

48. *Mföldnyi*: mér(t)földnyi.

51–53. E panasz hátteréhez ld. a 45. és 52. sz. levelek jegyzeteit.

61–71. E részhez nagyon hasonlóakat találunk a 23. és 24. sz. levelekben (16–35., ill. 10–29. sorok).
Plebecula (lat.): köznép.

66. *Rousseau*, Jean-Jacques (1712–1778).
Montmorency: település Párizs közelében, itt volt Rousseaunak egy kis birtoka.

67. *Ermenonvillei Sír*: Rousseau Ermenonville-ben, egyik tisztelője, Girardin márki kastélyában élte utolsó heteit, itt temették el.

69. *rideg ákász* (táj., rég.): magányos akác.

76. *Sz: SOPHIA' Temploma*: sophia (gör.): bölcsesség. A Bölcsesség Temploma közismert szabadkőműves jelkép volt a korban, Csokonai, miként az 1798-as *Ízis és Osiris* című költeményben is (vö. Cs/ÖM. IV. 84., 530–534. l.), nagy valószínűséggel ebben az értelemben használja.

77. *Mysterium*: titok, rejtély.

81. *Panegyris*: dicsőítő költemény, magasztalás.

57. Borbély József – Csokonainak
Tiszaroff, 1800. december 27.

Kézirata

MTAK. K 3/6. (K).

Megjelenése

CsEml. 87. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai karácsony előtt írott levelére, amely azonban nem maradt fenn. Hogy milyen könyveket, esetleg kéziratokat küldött Csokonai Borbély Józsefnek, e köszönőlevélből nem derül ki. Azt azonban tudjuk, hogy ekkoriban a költő arra vendégeskedett, s meglátogatta Borbély József testvérét, Sándort. A *[Borbély Granariumára]* című vershez a következő megjegyzést fűzte N. O. K. betűjelű, ismeretlen másolója a *Felvidító* című kéziratos köteben (SpK. 129. sz., 1824.): „ 1800-ba December végével Cs: V: M: T. Borbély Urnál Rofon lévénn, 's megkérdeződvénn, hogy az újonnan épült Granáriumra emlékezet okáért mit kellene írni; extempore ezt a' verset mondotta: " (vö. Harsányi István és Gulyás József: *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból*, ItK 1917., 61. l.), s itt következik a szöveg (*„A XVIII-adik száznak / Ósze utolsó végén / Lett rakása e magháznak / Borbély Sándor költségén."*).

Szövegkritika

Boríték és címzés nélkül, a lap tetején idegen kéz megjegyzése: „Borbély Jozsef levele."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Borbély József (1755–1835) tiszaroffi földbirtokos volt, korábban a megyében második aljegyző, testvére Sándor (1768–1839) és unokatestvére Gábor (1761–1830) (vö. Kempelen II. 348–349. l.), akikkel Csokonainak szintén volt kapcsolata (vö. az 55. sz. levelet). *A' Tavasz* előfizetői között találhatunk még egy Borbélyt, Imrét, aki assessor volt Dersen (CsEml. 198. l.), továbbá egy debreceni diákot, Jánost, akinek a neve szerepel az 1800-as előfizetési íven (CsEml. 193. l.).

3–4. *Innepi Deák által*: a karácsonyi legátusról van szó, akivel Csokonai a levelet kiküldte.

10. *Gvarini*: Giovanni Battista Guarini (1538–1612), Csokonai által is rendkívül kedvelt olasz költő; leghíresebb műve *A hű Pásztor* (Il pastor Fido), de nem lehetünk biztosak benne, hogy itt is erről van szó.

13. *Tassonak Amintassa*: Torquato Tasso (1544–1595) *Aminta* című pásztorjátékát már 1795 előtt lefordította Csokonai (vö. Cs/Színm. 1. 366–368. l.), most nyilván javítani akart ezen, előkészítvén a kiadásra. A mű azonban csak halála után, 1806-ban jelent meg (*Amintas*).
proprietarius (lat., rég.): tulajdonos.

31. *Commenthura*: „talán költeményekhez írt magyarázatok. Az utóiratból azt gondolhatjuk, hogy valamelyik pajkos versének kéziratát küldte el Borbély Józsefnek." (CsEml. 558. l.) Jakab László 'költött dolgok' jelentésre talált adatot. Az utóirat mindazonáltal annyira utalásszerű, hogy valódi értelmét nemigen fejthetjük fel.

58. Puky István – Csokonainak
[?Tiszaigar, 1800. december vége]

Kézirata

MTAK. K 4/41. (K).

Megjelenése

CsEml. 88–89. l.

Keletkezése

Keltezés nélküli levél, válasz Csokonai Kunmadarasról, 1800 decemberének elején-közepén írott levelére, amely azonban nem maradt fenn. Vargha Balázs 1800 utolsó vagy 1801 első napjaira teszi keletkezését, az előbbit tartva valószínűbbnek, mert a levelet vivő ünnepi legátus (ld. e levél 60–61. és a 60. levél 8–9. sorait) „valószínűleg már 1800 utolsó napjaiban útnak indult" (CsEml. 559. l.). Ezt megerősíteni látszik a levél egy utalása, melyben építkezési tervéről szól: „Ezért-is még a' Télen a' köveket meg hordatom, 's a' jövő Esztendöben éggy-is kis Tusculanumot epittetek, magamnak, és az barátimnak." (15–18. sorok) A „jövő Esztendö" logikusan csak 1801 lehet (valóban ekkor építtette fel házát Puky István Gesztelyben), tehát e soroknak, s így a levélnek 1800-ban kellett keletkeznie. Méghozzá karácsony után, mert a visszatérő ünnepi legátus vitte Debrecenbe.

A keletkezési hely meghatározása nem teljesen egyértelmű, Vargha Balázs is úgy fogalmaz, hogy „Puky a levél írásakor vagy Tiszafüreden, vagy a szomszédos Tiszaigaron volt" (CsEml. 559. l.). A 60. levélben emlegetett „füredi Innepi Deák", akire a levelet bízta, a Tiszafüredre kiküldött legátus volt, ez azonban még nem dönti el a kérdést Tiszafüred javára, mert Tiszaigar Füred mellett, a Debrecenbe vezető úton található, nem kellett tehát Füreden tartózkodnia Pukynak. A levél csak annyit árul el, hogy „Mig már az házam elkészül hol itt, hol Ongán töltöm az

időt. Innen 18 Jan. indulok Ongára és ottan mulatok Februarius végéig" (32–34. sorok), de ebből épp az nem derül ki, hogy hol az az „itt" Csokonai is éppen ezt vetette a szemére válaszlevelében: *„'S ímé hozza Leveledet a' Füredi Legatus: de máig sem tudom hol vette, minthogy a' Leveledre elfelejtetted feltenni, a' mit legjobban vártam – a' Dátumot."* (61. sz., 48–50. sorok). Csokonai azért várta annyira a pontos információt, mert még karácsony előtt egy Jurista bizonyos Komjáthyné asszonytól azt a hírt hozta, hogy Pukyék már nem laknak Tiszaigaron (ld. 61. sz. levél, 45–47. sorok.). Puky jelen leveléből kiderül, hogy költözésük eldöntött tény, az azonban valóban nem teljesen világos a szövegből, hogy ez megtörtént-e avagy sem. Ami miatt mégis úgy gondoljuk, hogy a levél írásának idején még Tiszaigaron tartózkodott (s így a Csokonai által hallott hír nem volt teljesen pontos), az az, hogy január 10-i levelét Igarról keltezte (ld. 60. sz., 1. sor) – vagyis ha korábban azt írta, hogy „hol itt, hol Ongán töltőm az időt. Innen 18 Jan. indulok Ongára", akkor az „itt" Tiszaigart jelentheti, bár nyilván az sem kizárt, hogy közben bekocsizott Tiszafüredre. (Vargha Balázs, jóllehet a kéziraton egyértelműen olvasható, valamilyen oknál fogva mégsem ismerte a január 10-i levél keltezését, így nem is használhatta ezt az adatot, CsEml. 559–560. l.)

Az 1800 és 1801 fordulóján váltott levelek többszörösen keresztezték és átfedték egymást, ezért célszerűnek látszik keletkezéstörténetük, kapcsolataik rövid, együttes összefoglalása.

(a) Csokonai Tiszaderzsről Debrecenbe igyekezvén, Kunmadarasról, 1800 decemberének eleje-közepe táján levelet írt Puky Istvánhoz, nyilván Tiszaigarra, amit az meg is kapott; e levél azonban nem maradt ránk.

(b) Debrecenbe hazaérkezve újabb levelet írt, nem tudván, hogy célhoz ért-e az előző, mert választ nem kapott (1800. december 20., a 61. sz. levél első fele). E levelet azonban nem küldte el az ünnepi legátussal, mert időközben azt a hírt hallotta, hogy Pukyék elköltöztek Igarról.

(c) Puky karácsony után, feltehetőleg még Tiszaigarról válaszol Csokonai Madarasról írott, ránk nem maradt levelére *(a)*; a Debrecenbe visszainduló ünnepi legátussal küldi e levelet (jelen, 58. sz. levelünk).

(d) Puky nem várja meg Csokonai válaszát, hanem január 10-én Tiszaigaron újabb levelet ír Csokonainak (ld. 60. sz.), mert ekkor adódik biztonságos alkalmatosság, hogy eljuttassa hozzá mindazt, amit Csokonai korábbi levelében *(a)* kért tőle, vagyis ez a levél szintén Csokonai e levelére adott válasznak tekinthető.

(e) Csokonai időközben megkapja Puky múlt év végén írott, a legátussal küldött levelét *(c)*, és saját, 1800. december 20-án írott levelét *(b)* 1801. január 13-án megtoldva pár sorral (a 61. levél második fele), elküldi Ongára, ahogy Puky javasolta neki. E levél (így együtt a 61. számú) keresztezte Puky január 10-i levelét és küldeményét *(d)*, mert még itt is sürgeti az *Abderitákat* és a *Kosarat*. Hogy eljutott-e Puky kezébe, nem tudjuk, nem maradt róla adat.

Szövegkritika

62. K: *mivelholy* em.
68. K: *Pt [= Pukyt]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Puky István (1778–1848) Csokonai közeli barátja, támogatója (Csikszentsimoni Endes Miklós 1779-es dátumot ad meg Puky születési idejeként, vö. *A Bizáki Puky család nemzedékrendje*, Bp. 1938., 18., Klny. a Magyar Családtörténeti Szemle 1938. évfolyamából). Barátságuk kezdetét hagyományosan közös sárospataki tanulmányaik idejére, 1796-ra szokták tenni, mégpedig éppen Puky visszaemlékezése alapján: „1795 Eszt[endő]ben a Magyar Törvény tanúlása kedvéért bé menvén S[áros]-patakra, – megkértem Correpetitor társamnak. De természetes szabad gondolkodása, a' Haza törvényes szövevényeivel meg nem egyezhetett, – ezért-is kevesse gyakorolta a' közönséges letzkéket." (CsEml. 219. l.) Kilián István azonban felvetette, hogy bár„Puky és Csokonai barátságának első nyomai a költő sárospataki tartózkodásától datálhatók, de úgy tűnik, hogy ez a baráti kapcsolat sokkal régebbi eredetű". (*Csokonai s baráti körének ismeretlen levelei*, ItK 1979., 605. l.) Ebbéli véleményét Csokonai 1796-ban, Nagy Gáborhoz írott levelének következő soraira alapozta: „*Tiszteld édes Barátom P – I – Urat, és e' jó szivű Tudós Hazafinak ajánlj kedves emlékezetébe*" (26. sz., 45–47. sorok); mint írja: „Ez a rendkívüli jóbaráti viszony, amelyről ebben a levélben is olvashatunk, hosszabb időtartamot tételez fel. Csokonainak már korábban is ismernie kellett Puky Istvánt. Ismeretségük nem pataki eredetű." (*Csokonai és Puky István barátsága*, DMÉ. 1975., 623. l.) A végkövetkeztetés alapvetően logikus, de több mozzanatot talán mégsem vesz számba kellő súllyal: a/ Csokonai és Puky a levél megírásakor együtt időznek Sárospatakon (hacsak Puky *hosszabb* időre el nem távozott Patakról Debrecenbe); b/ Puky 1796-ban még csak 17–18 éves, így sokkal korábbi ismeretség sem tehető fel, és Csokonai dicsérő jelzői („*jó szivű Tudós Hazafi*") sem tűnnek teljesen adekvátnak Pukyra vonatkoztatva; c/ a levél másolója, aki egyébként maga Puky volt, nem írta ki a nevet, csak P – I – monogramot alkalmazott, csakúgy, mint más esetekben is (Kilián István pedig a MM. kiadását használta, amelyben nem monogram, hanem Puky neve szerepel a kérdéses helyen, a monogramra való utalás nélkül). Kérdés, hogy Csokonai és Puky barátságának kezdetét datáljuk-e tehát 1796-nál korábbra, vagy esetleg inkább más személyt keressünk a P – I – monogram mögött. Ez utóbbi lehetőség mindenesetre jobban illeszkedik Puky életrajzához, és a költővel való kapcsolatáról tudottakhoz. De ki lehet akkor a relytélyes P – I–? Szilágyi Ferenc, szóvá téve, hogy a MM. nem oldja fel a kérdéses levélben található másik rövidítést („*A – fi*"), zárójelben, mintegy mellékesen felveti, hogy „bár meglehet,

hogy a radikális gondolkodású Péchy Imre, bihari alispán, később főiskolai és egyházkerületi főgondnok rejtőzik a rövidítés [ti. a P – I – monogram] alatt" (Szilágyi:CsMűv. 280. l.). Csokonainak Péchy Imréhez fűződő kapcsolatáról semmilyen egyéb adattal nem rendelkezünk, s ez meggondolkodtató; de az is meggondolkodtató, hogy Péchy abba a Bihar vármegyei reformszellemű nemesi rétegbe tartozott, amelyhez Csokonai is több személyes szállal kapcsolódott, részben közvetlenül, részben baráti köre által (Berzeviczy Pál, Abaffy Ferenc, Bessenyei Sándor, vö. Szilágyi:CsMűv. 256–257., 279. l.). S ehhez számlálhatjuk azt a tényt is, hogy Puky másolatgyűjteménye éppen a költő máshonnan nem ismert, filozófiailag, politikailag merész szellemiségű műveit őrizte meg viszonylag nagyobb számban. Pontos választ a felvetett kérdésekre nem tudunk adni, leginkább azt tartjuk valószínűnek, hogy nem Puky Istvánt kell értenünk a Nagy Gáborhoz szóló levél P – I – monogramja mögött, s így Csokonai és Puky kapcsolatának kezdetét a sárospataki közös évtől, 1796-tól számíthatjuk.

Ezután útjaik elválnak, Csokonai Pozsonyba, majd a Dunántúlra megy, Puky István 1798-ban megházasodik és visszatér Tiszaigarra (vö. Kilián István: *Csokonai, Puky István és Darvas Anna*, A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1977., 45. l.). Az a fel-felbukkanó adalék, hogy kapcsolatuk első verses megörökítése 1797-re tehető (*A' Békekötésre*) nem tartható fenn, mert abban a kéziratban még nem Puky neve szerepel (37. sz.), az csak a Lilla-dalokbeli változatban olvasható:

Óh dicső két név: Szeretet! Barátság!
Óh becses két név: PUKY, hív barátom!
És te óhajtott LILI, életemnek
Édes arányja!
(MTAK. K 672/III. 71a.)

Következő találkozásuk 1800 nyarán lehetett, erről közvetlen adatok nem maradtak fenn, viszont egyértelmű nyomok utalnak rá. A Debrecenbe alighogy (májusban) hazatért Csokonai júliusban már Miskolcon van, innen keltezi legalábbis 25-én a Borbély Gábor és Vay Janette házasságára írott költeménye, *A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn* előszavát. Ennek fogalmazványlapjain (MTAK. K 672/III. 58a–59b., 60ab.) pedig több apró vers, epigramma kézirata is található, melyek Puky István feleségéhez, Darvas Annához (1780–1854) íródtak (vö. Nagy Gábor és Puky István emlékező sorait, CsEml. 219., 387. l.). E verseket Vargha Balázs „szerelmes epigrammasorozat"-nak nevezi, s a bennük felsejlő „lenge enyelgések" kapcsán, valamint a Borbély Gábornénak írott 1800. szeptember 18-i levél egy mondatára (ld. 55. sz. levelünk 5–10. soraiban) hivatkozva felveti, hogy esetleg „komolyabb játékba mentek bele mindketten" (Vargha:ArcV. 273–274. l.). Kilián István ezt a lehetőséget határozottan cáfolja: „A magam részéről, úgy hiszem, hogy Csokonainak a Puky István iránt érzett barátsága eleve kizárta még annak a lehetősé-

gét is, hogy kettőjük között akár a leggyengédebb kapcsolat létrejött volna. Az nincs kizárva, hogy a szép fiatalasszonynak, mint manapság is minden asszonynak, megdobogtatta szívét a költő egy-két enyelgő, bókoló versével, s talán Csokonai is szívesen vette észre a bókok hatását. De így udvarolt Csokonai Borbély Gábor fiatal feleségének is, s őt is a magyar Alföld két legszebb nője közé emeli. [...] Bármilyen mély is volt ez a szerintem soha ki nem mondott, mindig titkolt szerelemérzés, az bizonyos, hogy Csokonai és Puky barátsága emiatt soha meg nem romlott, sőt ugyanemiatt Puky és felesége közötti viszony el nem mérgesedett." (*Csokonai és Puky István barátsága*, i. m. 619–620. l.) Jóllehet kezdetben még az érzés lehetőségét is tagadja Kilián István, később pedig ki nem mondott szerelemérzésről beszél, azzal tökéletesen egyetértünk, hogy semmilyen nyoma nem fedezhető fel egy ilyen feltételezett kapcsolatnak, semmilyen hatását nem érzékeljük a Puky házaspár egymás közötti és Csokonaival való viszonyában. Az a tény, hogy később (1813-ban, ld. Kilián István: *Csokonai, Puky István és Darvas Anna*, i. m. 48. l.) elváltak, ekkorra nem vetíthető vissza, noha más adatok felvetik, hogy már a kezdetektől fogva nem lehetett harmonikus a viszonyuk. De e kérdés már átvezet ahhoz a problémához, amely az 1800–1801 fordulóján váltott levelek hátterét képezi.

Puky a jelen levélben olyan eseményekre utal, amelyek még Csokonaival való együttlétük idején történtek, s amelyek végső eredményeképpen a Gesztelyben való megtelepedés és az önálló, független gazdálkodó élet mellett döntött. Szülei korai halála után nagyapja, Széky Zsigmond (vö. Csikszentsimoni Endes Miklós, i. m. 25. l.) nevelte fel, s még házassága után is mellette éltek néhány évig. A levél homályos utalásai alapján arra lehet következtetni, hogy a nagyapa és az unoka között volt feszültség, amelyet az örökrész kiadásával, a Tiszaigarról való elköltözéssel oldottak fel. „Ebben a vitában úgy tűnik a Puky és Darvas Anna közötti viszony nem romlott, sőt mintha a bajban inkább összekovácsolódtak volna" – írja Kilián István a levélre utalva (i. m. 44. l.). Később azonban egy másik levélre hivatkozva ugyanezen eseményeket már így kommentálja: a „Puky István és felesége közötti viszony már meglehetősen korán megromlott, s nem ok nélkül panaszkodik Puky, hogy feleségét hűtlensége és vesztegetései után is tartotta. Puky István tehát szinte házasságkötése kezdetétől tisztában volt Darvas Anna »kicsapongásaival«, s emiatt kellett elhagyniuk a nagyapai házat, Széky Zsigmond otthonát." (I. m. 48. l.) A hivatkozott levélben ugyanis, melyet Puky az örökrészét kérő, könnyű életet élő fiához írt az 1820-as évek elején, ez áll: „Mit adott nékem-is a' Nagy Atyám 2 esztendeig laktam mellette mint Házas fiú, 's minek utánna az Anyád ki csapongásait nem szenyvedhette, a' maga nyugodalma tekintetiből az általa zalogba vett Gyömrei és Maglódi Józságaimért adta a' Gesztelyi és Kaki Józságot" (uo.).

A nagyapa és a meny tehát nem jöttek ki egymással (Darvas Anna egyébként az anyjával sem volt jóban, vö. Kilián I., i. m. 47. l.). Ekkor, 1800–1801 fordulóján azonbán Puky, úgy tűnik, még felesége pártján

állt, e levélben is azt írja: „Sokszor meg vidámit bennünket az én Kedves Feleségem jó szive, 's nyájas vélünk mulatozása" (54–55. sorok), vagyis nem látszanak feszültségek. A későbbi levelek hangvétele, utalásai is ugyanerre engednek következtetni, s Csokonai is így köszön el 1801. január 13-i záradékában: *„Élj Kedvesed' ölében 's a' Boldogság mosolyogjon reátok!"* (61. sz. levél, 55–56. sorok) Később, mikor már megromlott a házaspár viszonya, *visszamenőleg* is másként ítélhette meg Puky a korábban történteket, ez hangzik ki a fent idézett, fiának szóló levélből, amelyben még azt is elmondja fiának, hogy „én Anyadat hűségtelenségéért 's vesztegetéseiért mig a' Nagy Anyád meg nem hólt tartottam" (idézi Kilián I., i. m. 48. l.). Ez azonban nem az önálló otthont alapító, a hamarosan (1802 tavaszán) gyermekáldás elé néző férfi nézőpontja, vagyis nem azé a Pukyé, aki e levélben előttünk áll.

2. *Madaras*: Kunmadaras
Matoltsi Chirurgus: A *kirurgus* jelentése: seborvos, felcser, a nevezett *Matoltsi* nem tudjuk ki volt.

4–11. Ld. a keletkezésről mondottakat.

12. *Gesztely*: település Miskolc közelében.

14–15. *Kaki és Sisás Pusztabéli részit, 's a' Berentei Szölleit*: a nagyatyai örökrész Miskolc (és Gesztely) környékén volt található (*Kak*: Hernádkak), (vö. Kilián I., i. m. 632–633. l.).

17. *Tusculanum*: Ciceró falusi birtoka Tusculumban, itt írta *Tusculanae Disputationes* (Tusculumi beszélgetések) című művét; az utókor számára a magányos elvonulás jelképe lett (ld. még a 72., 102., 115., 157. és 162. levelekben).

33. *Onga*: település Miskolc mellett.

36. *Német, és Deak Classicus Auctorok*: nem tudjuk pontosan, milyen kiadásról van szó.

37. *Fejes István*: valószínűleg őt említi Sebő Pál is (a 67. sz. levélben), közelebbit nem tudunk róla.

60. *liferant* (ném.): szállító (lieferant).

61. *Innepi Deák*: a karácsonyi legátus.
Abderiták: Christoph Martin Wieland (1733–1813) *Geschichte der Abderiten* (1774) című szatírikus regényéről van szó. (A *Kosár* szövegbeli kiemelése ezt követően ugyancsak jelenthet valamilyen műre való utalást, ez azonban nem tisztázható egyértelműen, mint ahogy a következő, a „Poëtai kalap"-ra vonatkozó megjegyzés értelme sem.)

63. *Pegazus*: Pégaszosz, a múzsák szárnyas lova.

64. *Apolló*: a költészet istene.

65. *Kandó Feri*: Vargha Balázs, Thury Etele adattára (II. 368. l.) alapján, Csokonai iskolatársával azonosítja, aki Tiszaburán született, és 1782-ben iratkozott be a második gimnáziumi osztályba (CsEml. 559. l.; vö. Barkóczi II. 28. c. 1., 193. l.). Az említett „Elek"-et és a köszöntőt nem ismerjük.

59. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. január 9.

Kézirata

MTAK. K 3/39. (K).

Megjelenése

CsEml. 87–88. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai 1800. december 19-én kelt levelére, amelyben a grófnak ajánlja *Georgicon*-fordítását (a Festetics-levéltár erre vonatkozó feljegyzését ld. ott, az 56. levél jegyzeteiben). Ugyanebben a levélben említi meg, hogy csurgói tanársága végeztével még a fizetését sem vette fel – erre reagálva küldi Festetics György azt a 25 Ft-ot e levélben, amelynek még további hosszú története lesz (ld. a 64., 66., 70., 75., 76. sz. leveleket; vö. erről Mónus Ferenc ismertetését: *Csokonai Vitéz Mihály és a debreceni posta*, Debreceni Képes Kalendárium 1940., 97–99. l.). A levelet ugyanis a gróf a pénz miatt „recepissé"-vel, azaz tértivevénnyel küldte, ami nem érkezett vissza. Mint 1801. április 21-i levelében Csokonainak írja: „mihelyt a' kívantt recepissének visszaküldése hosszabb időre halladott volna, azonnal a' posta hivataloknál currentáltattam a' Levelet, melly currentáló Levél hozzám elis küldetvén abban feljegyeztetik, hogy a' Levél a' Sümegi első Póstáról 10^{dik} a' Budairól pedig 15^{dik} Januariusban elküldetett" (66. sz., 11–16. sorok). A levél tehát januártól Debrecenben volt, a Postán hevert, Csokonai azonban csak április 8-án vehette kézbe – a pénz nélkül. (A továbbiakra nézve ld. a 64. levél keletkezéséről írottakat.)

Szövegkritika

A levelet Festetics egyik titkára írta, a gróftól csak az aláírás származik. A hátlapon, melynek negyede ki van szakasztva, Csokonai jegyzete olvasható (aláhúzva): *M: Gr: Festetics György Ő Nga [= Nagysága]* alatta (aláhúzás nélkül): *Keszthely 9 Jan. 1801.* A levél szövegének egy helyéhez Csokonai néhány szavas megjegyzést fűzött a lap szélén (ld. a 21. sor jegyzetét).

17. K: *magā [=magam]*
21. K: *a' fizetését* Csokonai e szót aláhúzta, s a következő megjegyzést fűzte hozzá: *„azaz: A' Tractustól ajánlott 50 Rft. Honoráriumot."*
31. K: A címzés az első lap aljára van írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

9–10. A Vergilius-fordításokról Csokonai is megemlékezett levelében (ld. az 56. sz. levél 23–24. sorainak jegyzetét). Festetics György tévedni látszik, mikor azt írja, hogy „Erdélyben Kováts József az Aeneist már kiadta": az Erdélyben, Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyen, Nagyenyeden működött Kovács József (1732–1795) egyházi író nem azonos a Vergilius-fordító Háló Kovács Józseffel, Csokonai volt praeceptorával, s arról sem tudunk, hogy fordította volna az *Aeneist* (vö. Lakatos István: *A magyar Vergilius-fordításokról*, in: *Vergilius összes művei*, Bp. 1973., 439–507., főleg 461–463. l.).
11. *a' Georgicát-is kiadgya*: Rajnis valóban lefordította a Georgikont, de csak később, 1814-ben jelent meg.
16. *Pintér Györgÿ*: ld. a 76. sz. levél jegyzetét.
18–19. *a' Minerva Költeménnyei megvisgálói*: Péteri Takács József, literátor költő, Festetics fiának házitanítója, a gróf támogatásával könyvsorozatot kezdett kiadni az irodalmi élet fellendítése céljából. 1798–99-ben három mű jelent meg (Ányos Pál, Péteri Takács és Virág Benedek kötete). E szerzők, valamint még Batsányi János és Ruszek József tartoztak abba a körbe, amelyből azok a bizonyos „megvisgálók" kikerülhettek (vö. még Toldy XLVI. h.).

60. Puky István – Csokonainak *[Tiszaigar, 1801. január 10.]*

Kézirata

MTAK. K 4/37. (K).

Megjelenése

CsEml. 89–90. l. (keltezés nélkül).

Keletkezése

Keltezetlen. Megírása idejét a költő feljegyzéséből ismerjük.Valójában ez is válasz Csokonainak az elmúlt év decemberében hozzá írott (de ránk nem maradt) levelére: megismétli a korábban, karácsony utáni levelében írottakat, s elküldi a kért dolgokat (Csokonai és Puky 1800 és 1801 fordulóján folytatott levelezésének összefoglaló áttekintését ld. 58. sz. levelünk jegyzetében).

Szövegkritika

A lap jobb felső sarkában Csokonaitól származó dátum, más színű tintával: *Igar d. 10. Jan 1801.* Az összehajtott lap külső felén kis betűkkel ez áll: *Puki*, talán Csokonai vagy a költő anyjának feljegyzése.

24. K: *gondolásával* em.
32. K: *P [= Puky] mk.* Az aláírás a ligatúra jellel többször át van húzva, így alig olvasható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mivel e levél sokban megismétli az 58. sz. levélben foglaltakat, nem ismételjük meg az ott adott magyarázatokat.

2. *Pap-szász Josef*: Puky István nagybátyja (ld. a 102. levelet).
9. *Bibliothéca*: a debreceni kollégium könyvtárát érti.
13. *Raff Geografiája*: Georg Christian Raff (1748–1788), német tankönyvíró, itt említett munkája: *Geographie für Kinder*. Csokonai jegyzetei között e könyvből készült kivonatok maradtak fenn (MTAK. K 679/I. 62a–69b.).
16. *Pr. Budai Úr Historiája*: Budai Ézsaiás (1766–1841) *Közönséges história* című nagy munkájára gondolhatott, amelynek első kötete 1800-ban jelent meg Debrecenben, a továbbiak 1805-ben, 1808-ban és 1812-ben, ugyancsak Debrecenben, de nem Szigethy Mihálynál, hanem Csáthy Györgynél.
17. *Pr. Sárváry Filosofiája*: Sárváry Pál (1765–1846) debreceni professzor *Moralis philosophia* című munkájáról van szó, amely 1802-ben, Pesten jelent meg.
Judea: Vargha Balázs úgy vélekedik, hogy Puky „így nevezte tréfásan Gesztelyen épülő házát, vagy magát Gesztelyt" (CsEml. 560. l.). Kilián István ezt alátámasztandó idéz egy majdnem korabeli forrást a gesztelyi lakosság összetételére nézve, amiből kiderül, hogy „római katolikus 394, protestáns 591, zsidó 98" lakott a településen (vö. *Csokonai és Puky*

István barátsága, DMÉ. 1975., 621. l.). Egyébként a szövegösszefüggés is egyértelműen arra mutat, hogy *Judea* – valamiféle baráti „tolvajnyelven" – Gesztelyt jelentette Puky és Csokonai szóhasználatában (vö. CsEml. 560. l.).

27–29. *Sz. Oliva szava*: ilyen nevű szentet nem ismerünk, valószínűleg egy ma már fel nem fejthető utalással állunk szemben.

28. *Ecclesia*: egyházközség, (protestáns) gyülekezet.

61. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1801. január 13.
(és 1800. december 20.)

Kézirata

MTAK. K 3/21. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Toldy (854–855. h.) és a HG. (II. 670–671. l.) egy levélként, a MM. (II. 860–861. ill. 862. l.) és a MM^2. (II. 418–419., ill. 420. l.) különálló levelekként közölte a kézirat két egységét.

Keletkezése

A levél első, nagyobbik fele 1800. december 20-án íródott, de ezt nem küldte el a költő, mert Puky elköltözéséről kapott híreket. Puky karácsony utáni levelét (58. sz.) kézhez kapván, de még nem vévén annak január 10-i, újabb levelét (60. sz.), a korábban írottakat – 1801. január 13-án – megtoldotta pár sorral, s így egyben postázta Tokajon és Miskolcon át Ongára. Hogy eljutott-e a címzetthez, nem tudjuk. (Csokonai és Puky 1800 és 1801 fordulóján folytatott levelezésének összefoglaló áttekintését ld. 58. sz. levelünk jegyzetében.)

Szövegkritika

Az elkészített, de el nem küldött kézirat szabadon maradt utolsó lapjára, más színű tintával írta Csokonai 1801 januárjában kísérő sorait.

3. K: *az út*-ból jav.
4. K: *Kalapot<at>* A *t k*-ból jav.

10. K: *látogást* em.
29. K: *Szilva* Az *Sz és*-ből jav., az *é* a szó előtt maradt, elhagytuk.
30. K: *pedig* A *di* olvhtl. betűkből jav.
31. K: *köszöntöm* A *t* olvhtl. betűből. jav.
38. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
45. K: *Aszmtól [= Asszonyomtól]*
50. K: *létemb [= létemben]*
55. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 58. sz. levélben előforduló, ott magyarázott mozzanatokra itt nem térünk ki ismételten.

2. *Ders*: Tiszaderzs.
3. *Madaras*: Kunmadaras.
6. *most Vásárkor*: a heti vagy (s inkább) a január 6-i, vízkereszti vásárra utalhat.
7–8. V. ö. minderre a 56. sz. levelet és jegyzeteit.
9. *Csohány*: Csohány József, főhadnagy, a költő hajdani iskolatársa, aki 1792-ben subsrcibált (Barkóczi II. 28. c. 1., 213. l.). Csohány ekkoriban a nyitrai Zsigárdon élt (ld. 81. sz. levelünk 34–37. sorait), neve más alkalommal is előfordul a költő levelezésében.
12–13. *meublirozott*: berendezett, lakott; meuble (fr.): bútor.
14–15. *jure postliminii* (lat.): „helyre állott előbbeni Jus" (Ozorai Ottlik Dániel: *A' tisztbéli írás módjának saját szavai*, Pest 1807., 96. l.; Vargha Balázs adata).
16. *Zrinyit*: Csokonai tervezte Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzának a kiadását: „minthogy csak kevés és nem kapható régi rongyos Exemplárban lappang a' nagyobb Könyvtárakban, szándékozom *Arpád'* kidolgozása előtt históriai és aestheticus Commentáriussal kiadni". Mindezt részletesen leírja Kazinczynak szóló, 1804. június 14-i levelében, de még akkor is arra panaszkodva, hogy nem jutott hozzá nyomtatott kiadáshoz (ld. 194. sz., 32–63. sorok).
21. *Én állok értte*: 'megadom az árát'.
22. *kupor*: itt 'megszerez, kicsikar' jelentésben.
Sisári Uram Bátyám: lehet hogy Sisás pusztai rokon az értelme, s nem név.
24. *Nagy Asszony*: Puky anyósa.
Mondola: mandula.
25. *fájin* (nép.): finom.
26. *a' Te Angyalotskád*: Puky Istvánné Darvas Anna.
31. *Nagy Ur*: Puky nagyapjáról, Széky Zsigmondról lehet szó.

35–36. *humilimus servus* (lat.): legalázatosabb szolgája.
45. *Jurista*: jogász.
Komjáthyné: talán Komjáthy Ábrahám miskolci professzor, majd lelkész feleségéről van szó, aki ismeretségben volt Pukyval is (KazÉlet. 204., 351. l.; Kazlev. XXII. 46., XXIII. 450. l.).
47. *mostani Vásárra*: a heti vásárra utalhat.
52–55. Ld. az 58. sz. levél 61. sorát és jegyzetét. (A szikszói professzor kiléte nem ismeretes.)

62. Csokonai – Nagy Gábornak
Debrecen, 1801. február 28.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 672. l.; MM. II. 862. l.; MM^2. II. 420. l.

Keletkezése

A levélben kért pénzt megkapta Nagy Gábortól, erre utalnak március első napjaiban írott sorai (ld. következő levelünk 4–6. sorait).

Szövegkritika

8. K: *kimegyek* A *g k*-ból jav.
14–16. K: A címzés az összehajtott lap hátoldalán található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *Instructio* (lat.): útbaigazítás.
7. *Asszonyvására*: község Nagyváradtól északra, ma Tîrguşor.
8. *Sieder*: jelentése lehet 'siheder' vagy 'főzőember' (ez utóbbi Mezei Márta adata). Első jelentését valószínűsíti, hogy másutt is használta Csokonai e szót (73. sz., 145. sor). Ha a másodikként említett német szót fogadjuk el, úgy az minden bizonnyal valamelyik debreceni salétromfőző mesterre utal.

11. *Fráter Ház*: Fráter István segítségére számítva írta ezt.
14–16. A címzés magyarul: „A neves és nemes úrnak, Nagy Gábornak, uradalombeli ügyésznek stb., saját házánál."

63. Csokonai – Nagy Gábornak *[Debrecen, 1801. március eleje]* és Görög Demeternek *[Debrecen, 1801. február vége]*

Kézirata

OSzK. Fol. Hung. 893. 23a–24a. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Először a HG. adta ki, 1796-os keltezéssel (II. 629–633. l.), majd már 1801-re dátumozva a MM. (II. 863–866. l.) és a MM^2. (II. 421–423. l.).

Keletkezése

Keltezetlen. A Görög Demeterhez szóló fogalmazvány készült el korábban, mégpedig február folyamán, mert a 24. sorban *„ezen folyó Február. Hónapnak"* 9-dik és 12-dik napján hozzá írott levelekről tesz említést. Közelebbről a hónap végére tehetjük megírását, mert nem azonnal válaszolt a kapott levelekben megfogalmazott ajánlatra (ld. a 31. sort), s Nagy Gábornak is csak március elején adta oda baráti bírálatra. Ezt pedig onnan tudjuk, hogy Nagy Gábornak február 28-án írott levelében (ld. előző levelünket), amelyben azonban még nem tesz említést e levélfogalmazványról, pénzt kért, amelyet Fráter István segítségéből szándékozott visszaadni Nagy Gábornak, egy héten belül; a jelen levélben erre utal *„a' pénzért T. N. Fráter István Úrhoz Asszonyvásárra általmehetnék"* kitétel (5–6. sorok), ami a megírás március legeleji időpontját valószínűsíti.

További probléma, hogy a fogalmazványon található javítások Nagy Gábor javaslatára, utóbb történtek-e, vagy Csokonai már eleve e két változat közötti választásban is számított barátja segítségére. Az sem világos, hogy a ránk maradt kézirat hányszor fordult meg közöttük; ugyanis e fogalmazványt Nagy Gábor őrizte meg, s Csokonainak hozzá írott június 26-i levelében is azt olvashatjuk, mikor a levéllel kapcsolatos bizonyos szóbeszédekről érdeklődjk, hogy *„mondd el, mi volt a' válaszom, sőt akár hozd el in Copia a' melly nálad van."* (69. sz., 8–10. sorok) Mind-

össze annyi bizonyos, hogy elküldte levelét Görög Demeternek, de sem a fenti kérdésekre nincs pontos válaszunk, sem arra, hogy végül milyen szöveget postázott. Csak sejthetjük, hogy a bővebb változatot, legalábbis a Márton Józsefnek szóló, május 19-i levelében olvasható summázata inkább ehhez áll közelebb: *„resolváltam is magamat, és irtam eránta Görög Úrnak, a' mellybe az előadott Conditiókra nézve azt feleltem, hogy én a' Deák, Olasz, Frántzia és Német Nyelveket értem, a' Geographia és Historico-politica Tudományok egyedűl való foglalatosságim, Hazámat mind a' Könyvekből mind sőt respective 6 esztendeig való Utazásimból alkalmasint kívántam megesmérni: tsak azt kérém vala ki Görög Úrtól, hogy mind Kötelességim mind fizetésem felől praecisebb tudósítson, hogy bizonnyal tudjam mitsoda teherre, 's mitsoda commoditásra hagyom magamat megelégedett Sanssoucimból a' Bétsi lármás fényre kiléptetni."* (ld. a 68. sz. levél 82–92. sorait)

Szövegkritika

A költő e levélfogalmazványt az első sor után a lap jobb felére írta, szabadon hagyva a másik lapfélt, követve a hivatalos levél egyik elterjedt formáját vagy/és esetleg már a későbbi javításokra is gondolva. A Nagy Gábornak szóló kísérősorokat az első lap jobb felső sarkába írta, s folyamatos vonallal aláhúzta. A lap tetején Nagy Gábor megjegyzése olvasható: „Csokonay levele hozzám Nagy Gáborhoz." A második lap hátulján *A' Magánossághoz* című vers autográf tisztázata olvasható.

5. K: *Semjénb̄ [= Semjénbe]*
7. K: *Adnexuma* A megszólítás és a szöveg közé került, áthelyeztük a Nagy Gáborhoz szóló sorok után és a megszólítás elé, ahol valójában következnie kell.
9. K: *hozzá <szokom> kezdek*
12. K: *Músáimnak <k> áldott karjai*
13. K: *Világi <Ag> Nyughatatlankodás*
14. K: *Epopoeiámat* Az *at* olvhtl. betűkből jav.
19. K: *serkentő <intő>* Az áth. szó fölé írva, a *serkentő ő*-je nehezen olvasható betűkből (*ése*) jav.
szavait <az Úrnak> a' Béts' <falai> tornyai
20. K: *lakhelyemb [= lakhelyemben] <mo> <újra> személyes*
21. K: *érzékenyíttetni.* Utána két és fél sornyi szövegrész olvhtl. áth. *Pr.* Sor fölötti betoldás.
22. K: *buzgóságával kívánt<a>* A *val t*-ből jav.
23. K: *részben <...> élni* Olvhtl. áth. betű(k).
N. és N. <Kovy> Juris
23–24. K: *által <ajánlott> requirált*
24. K: *Hónapk [= Hónapnak] <16>*
26. K: *tiszteletre* A *r b*-ből jav.

27–28. K: *'s betses Nev<ét>e <pedig> a' <az193> jó* Az *'s* sor fölötti betoldás, az *a' el*-ből jav.
30. K: *mondom, <felváltója lennék az Úr mellett> az Újságok'*
32. K: *magamat studiis florentibus* Sor fölötti betoldás, a két latin szó alig-alig olvasható; a HG. és a MM. kipontozta a helyét, a MM^2. olvasata: *sonatis flautis.*
33. K: *esméretlen- <volto> magánosságomból* Csokonai a sor végén először elválasztotta volna a szót, de aztán új szóval próbálkozott, amit szintén nem fejezett be és áthúzott; a kötőjel viszont ott maradt a sor végén, elhagytuk. A *ból nak*-ból jav. A mondat a sok javítás után nem állt össze hibátlanul.
42–43. K: *elfogadtam <engedtem>* Az áth. szó fölé írva.
43. K: *betses <meghí>* Az áth. szókezdet alá írva.
44. K: *engedtem <annak az Ösztönnek, melly> néhány* A *néhány* első betűje *f*-ből jav.
45. K: *Barátim' <Inté> Nógatásaina[k]* A szóvégi *k* a lapszél sérülése miatt hiányzik, em.
46. K: *esze[mbe]* A lapszél sérülése miatt hiányzik a szóvég, em. *q̄q̄ [= quoque]*
47. K: *M[éltóztassa]* A hiányzó részt a HG. *Méltóztasson* formában egészítette ki, mi a MM^2. változatát követtük.
48. K: *[egyátal]jában* A HG. kipontozta a hiányzó részt, a szó folytatását pedig *jóban*-nak olvasta; mi a MM^2. kiegészítését alkalmaztuk.
50–96. K: A főszöveg csúcsos zárójelek közötti részét utóbb a költő függőleges vonallal áthúzta, helyette a lap bal felére írt néhány sort, két részletben. E javításokat lapalji jegyzetként közöljük. Az *a' felől bővebben* vízszintesen is át van húzva, előtte # jelzi az első betoldást; a függőleges áthúzás az *informálni i*-jétől indul.
Javítások a lábjegyzet-szövegben:
1. K: *mind <a'> kötelességem*
és <egész> Statiómnak
3. K: *nyelvekb vo [= nyelvekben való]*
4. K: *'s a' Diétai Musából* Sor fölötti betoldás.
6. K: *fő és l. kedvesebb [legkedvesebb]* Sor fölötti betoldás.
51. K: *a' ᵂ tudosító Levélb [= Levélben]* A lap bal felén a megjelölt helyre utalt, de utóbb áth. eme betoldás olvasható: < ψ *hozzám küldött*>.
52. K: *a' <...> **a'** levélbe* Az egyik *a'* a javítás miatt feleslegessé vált, elhagytuk.
55. K: *Ezeket Ezt*-ből jav.
56–57. K: *itten <vál> egy Bétsb [= Bétsben]*
60. K: *tőlem <se t>* Az áth. rész fölé írva.
61. K: *Nagy érdemű <Nemes>* Az áth. szó elé, a sor előtt betoldva.
62. K: *vag[y] és*-ből jav.; az *y* a lap sérülése miatt hiányzik, em.

63. K: A *vagyok* után a lap sérülése miatt hiányzik egy szó, esetleg egy igekötő (*meg*).
ebben Az első szótag *ma*-ból jav.
64. K: *[tzé]lozni* Az első szótag a lapszél sérülése miatt hiányzik, em.
64–65. K: *Characterből <...> méltóztassék*
65. K: *ab[ból]* A lapszél sérülése miatt a szövég hiányzik, em.
66. K: *szűkség* Az *sz* olvhtl. betűből jav.
67. K: *mennyiben* A *me* olvhtl. betűkből jav.
meg <azok> bennem
68. K: *A'* Olvhtl. betűkből jav.
Nyelvb [= Nyelvben]
69. K: *olvasásáb [= olvasásában]*
71. K: *beszédben* A *b* olvhtl. betűből jav.
levélírásb [= levélírásban]
vō [= való]
73. K: *és levelezni* Sor fölötti betoldás.
75. K: *helyre <üti> fogja ütni*
76. K: *értéséb [= értésében]*
77. K: *vō [= való] Literaturához <vonszó> legjobban vonszó*
79. K: *Nyelvb [= Nyelvben] lévő <Literat> Tehetségemet*
80. K: *vō [= való]*
81. K: *tapasztalásim, <mellyeket szerte széllyel> az*
82. K: *azon* jav. ebből: *azt a'*.
92. K: *vágyásom <kívánságom>* Az áth. szó fölé írva.
93. K: *Hazámhoz <eránt>* A *hoz* utólag toldva szóhoz.
<é>'s
94. K: *búzgóságom <...> sokba*
98. K: *Circulusnak <Circulusnak>* Az áth. szó fölé ugyanazt a szót toldotta be a költő.
100. K: *tehat* em.
101. K: *tetszik <méltóztatik>* Az áth. szó fölé írva.
Úrk [= Úrnak] <még> maga mellé venni: <legyen olly jó az Úr, h> méltóztassék
102. K: *jó<...>* A szó vége olvhtl. áth.
Statiomk [= Statiomnak] mivolta A *mi* olvhtl. betűkből jav.
103. K: *magamat <eleve> elkészíthessem*
104. K: *Úrk [= Úrnak]*
105. K: *Addig* Az *A To*-ból jav.
105–106. K: *magamat <...> barátságos*
106. K: *mn̄ [= minden]*
mar. [= maradok] em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Görög Demeter (1760–1833) a bécsi magyar művelődés jeles alakja. A debreceni kollégiumban, majd Nagyváradon és Bécsben tanul, 1789-től a Hadi és Más Nevezetes Történetek című lapot szerkeszti Kerekes Sámuellel, amit majd 1792-től Magyar Hírmondó néven folytatnak. Csokonainak itt jelenik meg a *Broughton Religiói Lexikonára* című verse 1793-ban, majd tudósítása kiadni szándékozott műveiről, 1794-ben, s a Diétai Magyar Múzsa utáni terveiről, 1796-ban. Valamiféle kapcsolatuk tehát bizonyosan volt, mint ahogy az 1800-as évek elején is kapcsolatban álltak Márton József közvetítésével. Görög életrajzát Márton József írta meg (Bécs 1834), Csokonaival való kapcsolatára nézve ld. Molnár József: *Csokonai és Görög Demeter*, Múzeumi Kurir 16. sz., 1974., 6–17. l. (benne a vonatkozó levelek többnyire teljes szövege).

A jelen levél keletkezésének hátterében az áll, hogy a bécsi Magyar Hírmondó (1792–1803) szerkesztéséhez Görög Demeter addigi szerkesztőtársának, Kerekes Sámuelnek a halála után (1800. augusztus 27.) új társat keresett. Segédkezett a lap szerkesztésében Sándorffi József, akit Csokonai is ismert már korábbról, majd 1801 elejétől Görög Demeter Márton Józsefet vette maga mellé, s együtt kerestek még egy további személyt. Ennek nyomát őrzi a következő felhívó levél, amely Benedek Mihály debreceni református lelkészhez szólt, s amelyet lényegében változatlan szöveggel nyilván több helyre is elküldtek az országban; legalábbis erre enged következtetni, hogy Csokonai a jelen levélben szinte tételesen e felhívás szövegéhez igazodik, márpedig ő, mint írja, Sárospatakról, Kövy és Rozgonyi professzoroktól kapta ezt meg:

„Nagyérdemű Tiszteletes Úr!

Oda a M[agyar] Hirmondó egyik érdemes irója, az elfelejthetetlen Kerekesünk. Ezen, a két magyar haza javára célozó institutumunknak egy más Kerekesre volna szüksége, *aki jó moralis kharakterrel birna*; a tudományokban, kivált az újabb statisztikában jártas lenne; tiszta magyarságának s kellemetes előadásának próbáit nyomtatásban vagy kézírásban is előmutatná; a francia Journálokat hacsak meglehetően is, a németeket pedig jól értené; aki fris egészségben, eleven világra termett, kultus s nőtelen lenne, s végre akit a közjónak előmozdítására intézett igyekezetünk lelkesitene: az institutum egy ilyen derék társnak esztendei fizetésül 600, 700, 800 frt. szabott ki. Ha tartós szorgalmatossága által az előfizetők számát neveli, az esztendei fizetése is nagyobbra nevekedik, s azon kívül mindenkor az a tiszta gyönyörüség táplálja, hogy szives fáradozásai által kettős hasznot hajt édes hazájának ugymint irása által és az azzal szerzett jövedelmeknek érdempénzekre való fordítása, vagy a haza javára célozó munkáknak világ eleibe való bocsátása által. Azon derék társnak szabad szállása lészen s az institutum inasa ingyen tartozik szolgálatot tenni becses személye körül. Bátorkodunk a Nagyérdemü Urat, hazafiui igyekezetünkhöz mutatott szives hajlandóságaira alázatosan emlékeztetni s ezuttal is arra kérni, hogy egy ilyen

derék társat szerezne az institutumunk számára, akiről is ne terheltessék azután az institutum Igazgatóját tudósítani következő titulus alatt: A Mr. Mr. de Görög Gouverneur du Prince Paul d'Eszterházy, a Vienne. – Mi, a mig élünk leszünk

Nagyérdemü Urnak

Bécsben, Jan. 20. 1801.

kész háládatos szolgái

a M[agyar] Hirmondó Irói."

(Közölte Révész Imre, Figyelő 1877., 237–238. l., ld. CsEml. 561. l.)

A levélben emlegetett „institutum"-ra vonatkozik Csokonai kérdése (50–52. sorok): *„Az a' Társaság, a' melly a' tudosító Levélben említtetik, kikből áll és mi a' Tzélja?"* (Akkoriban gyakran nevezték a lapot szerkesztő kisebb csoportot társaságnak.) Csokonai csak Görög Demeter nevét ismerte, nem tudott arról, hogy már Márton József is részt vesz a Magyar Hírmondó szerkesztésében; ezért érdeklődött pár sorral később *„egy Bétsben most felállott Nyelvművelő Társaság"*-ról, *„amellyhez Márton Jósef Úr is felment volna"* (57–58. sorok). A két társaság tehát egy volt, de ezt Csokonai még májusban sem tudta, mert 19-i, Mártonnak írott levelében ismételten érdeklődik *„a' Bétsi Magyar Institutum"* (68. sz., 96. sor) felől, amelynek tagjául tudja a címzettet, s ettől – úgy tűnik – függetlenül kéri meg Mártont arra, hogy érdeklődjön utána, miért nem kapott még választ Görög Demeterhez küldött jelentkezésére. Sőt, valami szóbeszéd is járta az ügyben, mert június 26-i levelében arra kérte Nagy Gábort, hogy járjon utána, *„ki beszéllte azt a' Bétsi Dátumot, – az én Görög Úrhoz való goromba válaszom felől való Dátumot"* (69. sz., 7–8. sorok). Válasz Bécsből majd csak július 9-i keltezéssel érkezik: Csokonai jelentkezésének elfogadásáról vagy elutasításáról nem esik benne szó, de a hallgatás maga a válasz, valamint az, hogy további támogatását kérik munkájuk folytatásához (71. sz.). A levelet azonban Debrecenbe küldik, így a költő nem kapja kézhez, mert ekkoriban Puky Istvánékkal tölti napjait; még július 19-i, anyjának címzett, de igazából Nagy Gáborhoz szóló levelében is azt írja, hogy *„prof Rozgonyi úrhoz semmi levél nem jött"* (73. sz., 179–180. sorok). Szeptember 26-án azonban már bizonyosan tudja a választ, mert ezt írja Puky Istvánnak: *„A Hírmondók ismét hívnak; vettem leveleket itt Pesten per Debrecen: azalatt pedig Debrecenben 1-sö Julius olta ingyen járatják újságjokat, és így még Pataki examen előtt elkezdték. Ma irok nekik is."* (81. sz., 27–30. sorok) A *„per Debrecen"* kifejezés és az ingyen küldött újságról szóló beszámoló alapján arra gondolhatunk, hogy a Hírmondók július 9-i, Debrecenbe utasított levele (71. sz.) juthatott el hozzá Pesten, a nyár végén. *„A Hírmondók ismét hívnak"* utalás hátteréről nem tudunk semmit, lehet, hogy tényleg felvetődött Csokonai bevonása a szerkesztésbe, a költőt azonban ekkor egy önálló pesti magyar lap indításának az ötlete foglakoztatta, amely olcsóbb lenne, mint a bécsi (ld. a 79. sz. levél 23–36. sorait). Hogy mit válaszolt a Hírmondó szerkesztőinek, nem tudjuk, nem maradt nyoma, annyit mondahatunk bizonyosan, hogy egyik tervéből sem lett sem-

mi. A próbálkozás utóéletéhez tartozik még, hogy Márton József, 1802. március 2-i levelében (95. sz.) azt írja Csokonainak, hogy „már kaptunk Redactort a' M. Hírmondónak". Ez a redaktor egyébként Császár József, Csokonai hajdani kollégiumi diáktársa volt. Netán még ekkor is függőben lett volna valamilyen módon az egy évvel korábban kezdődött ügy?

1. *pro Crisi amica* (lat.): baráti bírálat céljából.
2. *Olvasd el a' Puky' Levelét*: ez a levél nem maradt ránk, s az említett választ sem ismerjük.
3. *Prof. Rozgonyi Úr*: Rozgonyi József (1756–1823), sárospataki professzor.
5. *Ötsém*: Csokonai József.
   a' pénzért: Amit korábban kért (ld. előző levelünket).
6. *Fráter István Úr*: ld. 83. sz. levelünket.
   Asszonyvására: község Nagyváradtól északra, ma Tîrgușor.
7. *Adnexuma* (lat.): függelék.
11. *Destinatio* (lat.): elhatározás.
14. *Epopoeia*: eposz.
18–19. Utalás a közvetett biztatásra, amit felkérésként értelmezett.
23. *Juris*: jogász.
   Kövi Úr: Kövy Sándor.
24. *requirál* (lat.): felkeres.
26–27. *Néhai Kerekes Úr*: ld. a keletkezésről írottakat.
32. *studiis florentibus* (lat.): a tudományok virágzása idején.
40. *Patriam prodere nefas etc.*: „a hazát elárulni vétek" (Seneca, ld. a 115. levél 81–82. sorait, valamint jegyzetüket).
46. *[temp]tanda via est, qua me quoque possim etc.*: „meg kell próbálnom az utat, amelyen magamat is (felemelhetem a földről)" (idézet Vergiliustól, *Georgicon* III. 8., Tegyey Imre fordítása).
50. Magyarázatok a lábjegyzetszöveghez:
   1. *Statio* (lat.): állapot.
   4. *Diétai Musa*: országgyűlési folyóirat-próbálkozása (1796).
   5. *Statistica* (rég.): államtan.
   8. *Montmorency*: Ld. az 56. levél 66. sorát. A Rousseau-utalást szövegszerűen ld. alább (96. sor).
53. *salarium*: fizetség.
55. *Departement*: terület, feladat.
57. *Bétsben most felállott Nyelvmivelő Társaság*: ld. a keletkezésről mondottakat.
58. *Márton Jósef Úr*: ld. a 68. számú levelet.
68. *Deák Nyelv*: a latin. Csokonai nyelvtudására nézve ld. Cs/ÖM. I. 340–347. l.
71. Német nyelvtudására nézve ld. Cs/Széppr. 310–311. l.
73–74. *characterisatus* (lat.; rég.): tisztséggel kitüntetett.
76. Francia nyelvtudására nézve ld. Cs/Széppr. 319–320. l.

78. Olasz nyelvtudására nézve ld. Cs/Széppr. 233–235. l.
90. *curata supellex* (lat.): a sok gond.
91. *éclatant* (fr.): ragyogó, csillogó.
96. *Une paresseuse aime* (fr.): az idézet Rousseau-nak Chrétien Guillaume Lamoignon de Malesherbes (1721–1794) francia politikushoz, 1762. január 12-én írott leveléből való. Bán Imre azonban kimutatta, hogy nem a IV., hanem a II. levélről van szó, Csokonait megcsalta az emlékezete (*Csokonai világirodalmi távlatai*, StudLit. XXIV., 1986., 39. l.). E részlet megtalálható a költő autográf jegyzetei között: „Une ame paresseuse qui s'effraye de tout soin, un tempérament ardent, bilieux, facile à s'affecter, et sensible à l'excés à tout ce qui l'affecte, semblent ne pouvoir s'allier dans le même *caractère*, et ces deux contraires composent pourtant le fond du *Mien*. – «Ruhm und Ruh!!»" (MTAK. K 679/I. 59a.).
98. *heller* (ném.): fillér.
Circulus (lat., rég.): kör(vonal), gyűrű; vagyis: 'fillérnyi kör'
planéta: bolygó.
98–99. *Orbita*: keringési pálya.
105. *Datum* (lat.): adat; itt 'bizonyságul' értelemben szerepel.

64. Csokonai – Festetics Györgynek [Debrecen, 1801. április 10. körül]

Kézirata

MTAK. K 3/14. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

A Toldy (859–862. h.) és a HG. (II. 681–685. l.) a Festeticshez szóló, 1801. május 16-i levél után közölte, utalva a két levél hasonlóságára. A MM. (II. 875–878. l.) és a MM^2. (II. 429–431.) a „[Miskolc, 1801. júl. 7.]" dátumot illesztette a levél után; ez azonban a májusban kelt levél újraírásának és elküldésének a dátuma (ld. minderről 70. sz. levelünk jegyzeteit).

Keletkezése

E keltezés nélküli levélfogalmazvány a Festetics György által 1801. január 9-én Csokonainak küldött levélhez és a hozzá csatolt 25 Ft. sor-

sához kapcsolódik (ld. az 59. sz. levelünk jegyzetében mondottakat). Keletkezési idejére, valamint arra, hogy letisztázva elküldte-e a költő vagy sem, csak tartalmi mozzanatokból van módunk következtetni.

E levélfogalmazványból világosan kiderül, hogy keletkezése közvetlenül Festetics levelének kézhezvételéhez és a 25 Ft. hiányának felfedezéséhez kapcsolódik. *„Talám mikorára ezen Levelemnek szerentséje lészen Nagyságodhoz, akkorára már oda is érkezik a' Recepisse, és így a' Dolognak egész hogyléte tudtára lesz némelly részbe Nagyságodnak: de mégis minden esetre itten deducalni kívánom az egész Történetet"* – írja Csokonai a bevezető sorokban. Vagyis a január közepe óta a debreceni postán heverő levelet a gróf currentáló levele hatására április 8-án mégis kézbesítették (a pénz nélkül), hogy a recepissét (tértivevény) visszaküldhessék. Erre írta rá Csokonai, mint e levélben olvashatjuk, a postamester (nevezetesen Vositz Ferenc, ld. Mónus Ferenc: *Csokonai Vitéz Mihály és a debreceni posta*, Debreceni Képes Kalendárium 1940., 97. l.) mentegetőzése mellé a saját észrevételeit (recognitio), kiemelve a 25 Ft. hiányát. Az idézett sorok szerint tehát e levélfogalmazvány egyidejű a recepissével, vagyis közvetlenül a Festetics-levél kézhezvétele után íródott. A kézhezvétel időpontját pedig maga Csokonai rögzíti: *„éppen Dr. Földinek a' temetésén valék, midőn a' Nagyságod' betses Levelét a' Postalegény házamhoz hozta."* Földi János április 6-án halt meg, temetése két nap múlva, 8-án, délután két órakor volt, ahogy azt a hajdúhadházi anyakönyv pontosan rögzítette (ld. Kátay Aladár: *Dr. Földi János élete és munkássága*, in: Földi János: *A' versírásról*, Bp. 1962., 242–243. l.). A levélfogalmazvány tehát április 10. körül keletkezhetett.

További kérdés, hogy elküldte-e vagy sem. Tisztázata nem maradt fenn sem Csokonai kéziratai között, sem Festetics irattárában. Ez utóbbi fontos tényező, mert igen nagy alapossággal kezelték ott a dokumentumokat, nemcsak megőrizték, hanem kivonatolták is. Nem utal Festetics Csokonai levelére 1801. április 21-én írott, a pénz hiányát igazolni hivatott dokumentumokat kérő levelében sem (66. sz.), mindössze a recepissét említi („Sajnálva értettem az Úrnak azon recepissére"), akárcsak később. S maga Csokonai sem igen írhatta volna meg utóbb levelét (1801. május 16. majd újra július 7.), melyben a dokumentumok mellé részletes beszámolót fogalmazott a történtekről, mert az csak megismétlése lett volna az e levélben elmondottaknak. Illetve egy lényeges ponton mégis különbség van a két elmondás között (ld. e levél 12–21. és a 70. levél 103–113. sorait, ez azonban még inkább azt a feltevést erősíti, hogy e levélfogalmazványt nemigen küldte el Csokonai, hanem majd csak újraírt változatát.

Szövegkritika

Apró betűkkel, sűrűn írott fogalmazvány, kisalakú, a félbehajtásnál egybefűzött lapokon. Szövegét Csokonai később teljesen újrafogalmazta,

csak egy részlet maradt nagyjából változatlanul, így fővváltozatként e fogalmazványt is közöljük. A majdnem azonos rész e levelünk 75–93. és a 70. sz. levél 126–146. soraiban található.

2. K: *Kegyes Jolt. Ur. [= Joltévő Uram!]* A *K* olvhtl. betűből jav.
4. K: *érkezik* Az *é* *s*-ből jav.
5. K: *tudtára <fog> lesz*
6. K: *mn̄ [= minden]*
11–12 .K: *értelemb̄ [= értelemben]*
14. K: *harmadik <estve> ízbe*
17. K: *mt [= mert]*
19. K: *Személlyᵉ<...>*
25. K: *a' mt [= a' mint]*
27. K: *Hazámb̄ [= Hazámban]*
29–30. K: *a'<z> nékem*
32. K: *emberk [= embernek]*
34. K: *n̄ [= nem]*
36. K: *az <utol> utolsó*
39. K: *vason* A *v* olvhtl. betűből jav.
41. K: *felel <szabad>* Az áth. szó fölé írva.
Posta <n> pénz<t> mellett Az *a* fölött áth. ékezet, utána a névelő a sor fölött betoldva, a *mellett* első szótagja *kül*-ből jav. A mondat eredetileg: *Nem szabad ugyan a' Postán pénzt kül[deni].*
44. K: *így ezt*-ből jav.
Törvények [= Törvénynek]
53. K: *Spanyolviasz* A *Spa via*-ból jav.
60. K: *h [= hogy]*
62. K: *n̄ [= nem]*
63. K: *mt [= mint]*
69. K: *szrt [= szerént]*
Jó tételményjét <Indúlatját> Az áth. szó fölé írva.
pd [= pedig]
78. K: *azt* Olvhtl. szóból jav.
79. K: *alázatosan* Az *alá* olvhtl. betűkből jav.
80. K: *mt [= mint]*
81. K: *Nagylelkekének* A második *e* fölött áth. ékezet.
Hazai Sor fölötti betoldás.
82. K: *ennek* Olvhtl. szóból jav.
84–85. K: *mn̄ [= minden]*
Munkák [= Munkának] A *k̄* és előtte az *a* fölötti ékezet utólag betoldva.
<maga mellett> a' betsűlete Az áth. szavak felett egy betoldás van, melyet elfelejtett áthúzni a költő: *felelhet*.
87. K: *mellyk [= mellynek]*
nékem <én> Az áth. szó fölé írva.

88. K: *kell <vészem>* Az áth. szó fölé írva.
mn̄ [= minden] <a'> Az áth. szó fölé írva.
90. K: *vagy munkáját* Sor fölötti betoldás.
90–91. K: *Nihil mihi.* Sor fölötti betoldás.
91. K: *Az<o̲k> ollyan*
92. K: *irjak [= irjanak]*
94. K: *kiadását <kör> most*
95. K: *pḡ [= pedig]*
97–98. K: *ḡszabadúlván [= megszabadúlván]*
100. K: *Nép'* Az *N* olvhtl. betűből jav.
107. K: *emeli, az* A névelő olvhtl. betűkből jav.
az én imádott Sor fölötti betoldás.
109. K: *Tutoq. [= Tutoque]*
110. K: *azokk [= azoknak]* Utána a sor fölött betoldva: *a' vagy.*
111–112. K: *szeretek, <méltóztassék> Nagyságod* Utána a *légyen* sor fölötti betoldás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6. *deducal* (lat.): levezet.
8. *parolatlanság*: tiszteletlenség.
10. *Dr. Földi*: Földi János.
12–21. E rész jelentősen eltér a későbbi levélben mondottaktól (ld. a 70. sz. levél 103–113. sorait).
23. *Expeditor*: kézbesítő, levélkihordó.
45. *allegál* (lat., rég.): vitat, vitatkozik.
46. *sententia* (lat.): ítélet.
65. *capacitál* (lat.): meggyőz.
66. *Dísputatio* (lat.): vita.
72. *orbita*: keringési pálya.
78. *Övékét*: Rájnis Vergilius-fordítása mellett Festetics Kovács Józsefére is utalt, erre reagál most (s majd a 70. sz. levélben is) Csokonai, de nem teszi szóvá Festetics tévedését, a nagykőrösi és a nagyenyedi Kovács József összekeverését (ld. az 56. sz. levél 23–24. és az 59. sz. 9–10. sorainak jegyzetét). A költő minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy az 1799-ben megjelent *Aeneis*-fordítás volt praeceptorától származik, aki ekkoriban Nagykőrösön lelkészkedett, s aki az előszóban meleg szavakkal emlékezett meg volt tanítványáról is (vö. Lakatos István: *A magyar Vergilius-fordításokról*, in: *Vergilius összes művei*, Bp. 1973., 462. l.).
82. *praescríbál*: jelentése itt: 'beírták a nevüket'.
83. *Immodestia* (lat.): szerénytelenség.
90. *Charlatanéria* (fr.): szemfényvesztés, szélhámosság.

90–91. *Nihil mihi arrogo quamquam nec derogo quidquam*: „Egyáltalán nem dicsekszem, de nem is kisebbítem magam semmiképpen" (ld. a 39. sz. levél 40. sorát).

98. *Ártikulus* (lat.): cikkely.

102. *Heroica Epopoeia*: hősköltemény.

102. *Arpád*: csak a tervezet és egy 51 soros töredék készült el belőle.

104. A homéroszi eposzok (*Iliász*, *Odüsszeia*) és Tasso *A megszabadított Jeruzsálem* mintája nyomán képzelte el ekkor saját honfoglalási eposzát, később már inkább Vergiliust emlegette (vö. Szilágyi:CsMűv. 659. l.).

104–105. *lugubris*: gyászos, baljóslatú. Csokonai Robert Townson Magyarországon tett utazásáról szóló könyvére utal (*Travels in Hungary*, London 1797), amelyet hamarosan franciára is lefordítottak (*Voyage en Hongrie*, traduit par C. Cantwel, Leipzig 1800), Csokonai ezt ismerte (vö. a 72. sz. levél 10. sorát és jegyzetét). Townson hosszan ír Debrecenről (II. 91–109. l.), az idézett kifejezés kétszer, a rész elején és a végén is előfordul: „Les habitans sont pour la plupart calvinistes. Leur air et leur vêtemens lugubres, joints aux mauvais temps qu'il a fait durant mon séjour, m'ont fait considérer cet endroit comme fort déplaisant." (II. 92. l.) „Tout y a l'apparence aussi lugubre que les calvinistes qui l'habitent." (II. 109. l.)

108. *Citoyen de Genéve* (fr.): genfi polgár (helyesen: Genève). Rousseau élete egy szakaszában Genfben élt, ami a kálvinizmus egyik központja volt, amint Magyarországon Debrecen.

109. *Me Metellus Lare secreto Tutoque tegit*: „Engem Metellus félreeső, biztos hajléka oltalmaz." (Az idézetet nem sikerült azonosítani.)

65. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1801. április–június]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 778–779. l.; MM. II. 969. l. (vers nélkül); MM^2. II. 499–500. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Az eddigi kiadásokban az 1804-es évnél található, a Nagy Gáborhoz szóló másik két keltezetlen levéllel együtt (ld. 229. és 197. sz. levelünket). E levél azonban nem keletkezhetett később 1801 szeptemberénél, mert a benne található vers, *A' Nap' Innepe* e hó 11-én megjelent a Magyar Hírmondó mellékletében. További pontosításra ad lehetőséget a levélben eladásra kínált Vályi-féle lexikon ügye is: erről 1801. július 19-i levelében, ugyancsak Nagy Gábornak, ezt írja: *„Puky Barátom most éppíttetvén a' Tusculanumot, sok költségbe kevergődött, 's e' miatt Vályimat most nem veheti meg: ha Magad jobb Situatióba vagy, adj érte a' mit akarsz"* (71. sz., 14–17. sorok). Vagyis a most tárgyalt levélben először felvetett ajánlat után, amely nem járt egyértelmű sikerrel Nagy Gábornál, aki azért feltehetően mégsem volt egészen elutasító, Puky Istvánt kereste meg Csokonai ugyanezzel, majd az elhárító válasz után ismét Nagy Gábort környékezte meg az idézett július 19-i levélben (egyébként ezúttal sem járt sikerrel, mert szeptember 26-án ismét szóba kerül az ügy Pukynak írott levelében, ekkor – úgy látszik – már megalkudtak). Jelen levelünk tehát a július 19-i levél előtt kellett keletkezzen. Sőt, az is bizonyosnak látszik, hogy Debrecenben írta (ld. 4–6. sorok), így június 26-a előttre kell tegyük, mert akkor utazott Pukyékkal Ongára.

Az ennél közelebbi időpont meghatározásakor az eddigiekhez képest közvetett támpontokra hagyatkozhatunk. A levélben található vers Festeticset ünnepli, aki január 9-i levelében (59. sz.) 25 forintot küldött Csokonainak. E levelet a költő csak április 8-án vehette kézbe, igaz, a pénz nélkül (ld. 59. és 64. sz. leveleink jegyzeteit). Feltűnő, hogy az első reakcióként, április 10-e körül íródott levélfogalmazványában éppen a naphasonlattal jellemzi Festeticshez való viszonyát: *„minden Munkának a' betsűlete olly fixa tsillag, melly saját (kissebb vagy nagyobb) fényével világoskodik; az Író pedig olly holdatska, mellynek a' maga Systémájának Napjától, – nékem p. o. Nagyságodtól – kell venni a' fényt és melegséget"* (64. sz., 84–88. sorok). Ezt aztán megismételi május 16-i és július 7-i levelében. A vers alapgondolatának és a levélbeli hasonlatnak e szembeötlő rokonságában genetikus kapcsolatot sejtünk, vagyis azt, hogy egymás közelében keletkeztek. Ebből pedig az következik, hogy e Nagy Gáborhoz szóló levél megírási idejéül 1801 áprilisát valószínűsítjük. Biztosra azonban csak azt mondhatjuk, hogy 1801 júniusa előtt íródott.

Szövegkritika

A vers a levél szövege alá, attól vonallal elválasztva, három hasábba tördelten íródott. A cím a bal szélső hasáb felett van. (A vers fogalmazványának lelőhelye: DebrK. R 788. 12. 1a.) A címzés a négyfelé hajtott lap hátoldalán található, az egyik negyed közepén.

1. K: *Nékéd* em.
3–4. K: *p̄emtionis [= praeemtionis]*
9. K: *Világosság'* A szó második fele olvhtl. betűkből jav.
17. K: *Víg* A *V olvhtl. betűből jav.*
34. K: *Szenthelyének* A *Szent Temp*-ből jav.
36. K: E sor áth. sor után következik: <*Hogy a' rokon Nap* <...>*tére*> Az áth. szótag fölé írva, majd utóbb ez is áth.: <*meg*>.
45. K: A felkiáltójel vesszőből jav.
48. K: *Úrk [= Úrnak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Vályi Lexikona*: Vályi András statisztikai lexikonáról van szó (ld. a 4. sz. levél 62–63. sorait és jegyzetüket).
3–4. *Jus praeemtionis* (lat.): elővásárlási jog (emptio: 'vétel').
27. *kaska* (táj.): füles kézikosár.
45. *Thétis*: Thétisz, tengeri istennő, Akhilleusz anyja.

66. Festetics György – Csokonainak Keszthely, 1801. április 21.

Kézirata

MTAK. K 3/40. (K).

Megjelenése

CsEml. 92–93. l.

Keletkezése

Ez a levél Festetics György reagálása annak a recepissének a visszaérkeztére, amellyel az 1801. január 9-én írott, de Csokonainak csak április 8-án kézbesített levelét küldte (59. sz.). A Festetics-levéltár Protocollum-kötetében ez olvasható ezzel kapcsolatban: „*No. 416. dd. 17ª* 1801. *Csokonyai Vitéz Mihály Urnak iratott*: Sajnálva értette Ő Nagysága az Urnak azon Recepisséjére melly Debretzenből Keszthelyre küldetett fel irtt Recognitiojából, hogy az Urhoz Januar. 9^{kén} 25 f.al meg terhelve küldött Levelét vette ugyan; de az említett 25 f.ok nélkül, melly Summa helyett ugyan annyit küldeni kíván Ő Nagysága; de mivel a'

Postán küldeni bátortalan, tessék egy bátorságos módot projectálni; ha pedig úgy tetszene, Pesten lakozó Pintér György Szalk-Sz: Mártonyi Fiskálissának meg írna Ő Nagysága hogy a' 25 ftot valami jó Debreczeni alkalmatossággal az Urnak küldené el; ugyan a' nevezett Fiskális Ur kezéhez vásári alkalmatosságalt[!] által elküldhetné az Ur is Virgiliusnak magyarra fordított, 's kéz irásban levő Georgiconját, mellyet Ő Nagysága kezéhez vévén, meg olvasván, és jónak találván, kinyomtattatná, és az Urnak fáradságát megjutalmazná.

Most pedig hogy a' Tolvaj ki tudódjon, ne terhelytessék az Ur, azon Uraktúl, kik a' Levél vételekor az Úrnál jelen voltak, egy bizonyság Levelet venni arrrúl, hogy a' pénz a' Levélben nem találtatott, és azt az előbbi, a' Pénz nélkűl vett Levélnek borítékjával, és Petsétjével együtt ide meg küldeni, mert a' dolgot a' Posonyi Fő Posta Hivatal eleibe fogja Ő Nagysága terjeszteni." (OL. P 279. Directoratus Protocollum, 1801. 332–33. l.) A margón a titkár bejegyzése: „exp. 21ª Apr. M. G." A kötetvégi indexben a következő bejegyzés olvasható: „Csokonai Vitéz Mihály Ur Virgilius Magyar Georgikájának Pestre küldése, 's az el-veszett 25. f. helyébe másnak küldésére mutatandó mód eránt requiráltatik." (Uo. A. III. rész, a 416-os Protocollum-bejegyzésnél; index-száma nincs, vagyis a beérkezett recepissét, amelyre e levél válaszolt, nem iktatták, illetve nyilván mellékelték a főpostahivatalhoz terjesztett beadványhoz; a 416-os Protocollum-szám alatt egyébként más levél található a Festetics-levelezésben.) Csokonai a levelet megkapta.

Szövegkritika

A levél aláírása származik csak Festeticstől. A borítékon, a címzés fölött, Csokonai feljegyzése olvasható: *„Gr. Festetits Gy: Ő Nga. 1801."*

13. K: *currentáltattā [= currentáltattam]*
38. K: *gondolná [= gondolnám]*
42. K: *megjutalmazná [= megjutalmaznám]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Act°*: ügyirat (szerint).
   h. a.: hoc anno ('folyó év').
33. *bátortalan – bátorságos* (rég.): nem biztonságos – biztonságos.
34. *projectálni* (lat.): javasol.
35. *Pintér György*: ld. a 76. sz. levelet.

67. Sebő Pál – Csokonainak
Sárospatak, 1801. április 30.

Kézirata

MTAK. K 4/50. (K).

Megjelenése

CsEml. 93–94. l.

Keletkezése

A levélíró Sebő Pál, akiről közelebbit nem tudunk, mint ami a levélből kiderül. Sárospatakon terjesztette Csokonai tervezett köteteit, melyeknek kiadására 1800. december 15-i felhívásában gyűjtött előfizetőket a költő. Egy előfizetési ív fenn is maradt a felhívás szövege mellett, ezen 183 példány talált előzetesen gazdára, mint az ugyanott található összesítésből kitetszik, Debrecenben (MTAK. K 755. 43a–44b., ld. Cs/ÖM. I. 261–262. l.). Ebből az összesítésből azt is megtudhatjuk, hogy Sárospatakon, Pápán, Komáromban és Pesten is köröztette Csokonai kéziratos felhívását, Sárospatakról pedig vissza is érkezhetett egy 108 példányra vonatkozó lista (ld. uo. 44a.). Sebő Pál levele nyilvánvalóan erre az előfizetési akcióra vonatkozik: kérdezi, hogy vette-e Csokonai a prenumeransok listáját, sürgeti a példányok elküldését, és ígéri az értük beszedett pénzt, ha ez nem megy pünkösdig (május 24-ig), másnak adja át a feladatot. Bár Csokonai még Festeticshez szóló, 1802. január 10-i levelében is hivatkozik a Debrecenben és Sárospatakon gyűjtött „*Subscribensekre*" (86. sz., 28–33. sorok), a kiadás végül tervezett formájában nem látott napvilágot. A Sebő Pál levelében emlegetett beszedett pénz, ami valaminek az eladásából származik (ld. 17. sor), másra vonatkozik, az utóirat utalása alapján („*A kis könyvekből a mi penz bé jövénd*") ez *A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn* című könyvecskéje lehetett, ez jelent meg tőle legutóbb (1800 nyarán), s kisalakú volt (24-rét); hasonlóképpen vélekedik erről Vargha Balázs is (CsEml. 561. l.).

Szövegkritika

A lap tetején, a dátum alatt a következő megjegyzés olvasható zárójelben: „benne Palótzy László említtetik mint bibliothecar. [= bibliothecarius] Pest 1844. 1ª Febr. Gaal mp."

8. K: *Ifjusagk̄ [= Ifjusagnak]*
18. K: *harmadik [= harmadiknak]* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. Ld. a keletkezésről mondottakat.
11. *Czövek István*: egy hasonló nevű diák 1751-ben subscribált a debreceni kollégiumban, de kora miatt róla nem lehet szó. Vargha Balázs a későbbi jogi íróval azonosítja (CsEml. 632. l.), aki Sárospatakon tanult, Losoncon tanárkodott, majd, 1819-től Pesten volt ügyvéd, színműveket fordított, s 1828-ban halt meg.
15. *Fejes*: feltehetően az 58. sz. levélben is említett Fejes Istvánról van szó.
18. *Palotzi László*: Palóczy László (1783–1861) politikus, ekkor sárospataki diák (ld. bővebben Kilián István: *Csokonai és Puky István barátsága*, DMÉ. 1975., 634. l.).

68. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1801. [május] 19.

Kézirata

MTAK. K 3/20. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Toldy 862–865. h.; HG. II. 672–676. l.; MM. II. 866–869. l.; MM^2. II. 423–425. l. Mindegyik kiadás márciusi dátummal közölte.

Keletkezése

Toldy, noha márciusi dátummal közölte, életrajzában – minden megokolás nélkül – azt írta, hogy ez a levél „nem martiusban, hanem májusban költ" (Toldy XLVI. h.). A május („*Maii*") a lap sérülése miatt alig vehető ki, olvasatunkat tárgyi érvekkel is alá kell támasztani, szemben az eddigi kiadások márciusi dátumozásával. A *március* olvasat azért zárható ki egyértelműen, mert a levélben Csokonai Földi Jánost néhaiként említi (100. sor), márpedig Földi április 6-án halt meg. Március közepén nem érdeklődhetne még afelől sem, hogy miért nem kapott vá-

laszt Görög Demeterhez írott levelére, amit március elejénél előbb nem küldött el (ld. 63. sz. levelünk jegyzetét). Továbbá nemigen kérné a választ márciusban Sárospatakra, ahol majd csak július második és harmadik hetét fogja tölteni. A rosszul olvasható dátum kiegészítése tehát csak *május* lehet. A levél megérkeztéről, válaszról nincs tudomásunk (ld. erre nézve még 71. sz. levelünk jegyzeteit).

Szövegkritika

A lap szélei kissé megrongyolódtak, így több helyen rosszul olvasható a szöveg, egy-egy szó, szórészlet hiányzik. A levélben utóbb idegen kéz hosszabb részeket ceruzával aláhúzott.

1. K A dátum a lap sérülése miatt nehezen olvasható, a hónap neve hiányzik. Az eddigi kiadások olvasata: *mart.*; idegen kéz oda is írta a dátum alá: „martzius 19. 1801."
7. K: *fontos* A második *o* *s*-ből jav.
10. K: *kevésse* Az *é* ékezete elmosódott (talán áth.?), az ***e***-t em. *teszen* Az első *e* fölött áth. ékezet.
16–17. K: *kinyomtattattására* A második szótag utólag betoldva a sor fölött.
18. K: *40* A *4 N*-ből jav.
23. K: A *meg* a lap sérülése miatt hiányzik, em.
25. K: *nevekről* A második *e* *r*-ből jav.
28. K: *Montesquieu* Az utolsó három betűnél elfolyt a tinta, alig olvasható.
30. K: *Kinyomtatáshoz* A *hoz* olvhtl. betűkből jav.
32. K: *Juliusnak* Az *l n*-ből jav.
41–42. K: *tartományos* Az *os* *i*-ből jav.
48. K: *özvegy<...>ségre*
55. K: *kívánjak* Sor fölötti betoldás, a *játszani játszak*-ból jav.
64. K: *tarthatom* Az első *t* *l*-ből jav.
65–66. K. *annak <az> a' Kornak*
71. K: *tündökölt* A tárgyrag áth. betűkre írva.
75. K: *bátorkodom* A szó közepe a lap sérülése miatt alig olvasható.
89. K. *praecisébb* A szó vége (*ébb*) olvhtl. betűkből jav.
100–101. K: A lap sérülése miatt egy-két szó hiányzik. E rész egyébként is nehezen olvasható elmosódottsága miatt.
101–109. K: A *Recensiója* szóval kezdődő rész az aláírással végződően a lap szélére, haránt irányban van írva.
106. K: *bizodalmát <...> kikérvén*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Márton József (1771–1840) újságszerkesztő, nyelvkönyv- és szótáríró, a bécsi magyar művelődés egyik jeles alakja, Csokonai műveinek kiadója (1813., 1816., vö. Cs/ÖM. I. 282–289. l.). Csokonai a debreceni kollégiumból ismerte (Márton 1787-ben subscribált, ld. Barkóczi II. 28. c. 1., 202. l.), erre utal levelében, mikor *„hajdani"* barátságukra hivatkozik. Az ugyanitt említett *„múltt Ősszel"* való találkozásukról nincs e levélen kívüli tudomásunk. Felújított kapcsolatuk kezdete tehát 1801 őszére tehető, s ez bizalmat ébreszthetett Csokonaiban, mert e levélben munkái kiadására kéri fel Márton Józsefet, ő maga pedig Márton német–magyar szótárához gyűjt anyagot, mint levelében írja, meglehetős intenzitással (ld. 38–49. sorok). E témák mindvégig tárgyai lesznek levelezésüknek, amelyből azonban csak Márton levelei maradtak fenn a továbbiakban. A levélben szó esik még a Görög Demeterhez írott levélről is, kapcsolatuk eme részére nézve ld. 63. sz. levelünk jegyzetét. Figyelmet érdemel továbbá, hogy a szövegbe szőve olvasható Csokonai egyik legbensőbb vallomása írói hivatásáról, melyet szinte minden szakirodalmi munka idéz és kommentál. Mártonra nézve ld. Mikó Pálné: *Marseillaise és Gotterhalte*, Bp. 1986.; Csokonaival való kapcsolatáról főleg 29., 140–144. l., Csokonai-kiadásáról 146–158., 256–260. l.

6. *Dr. Sándorffy*: Sándorffi József.
21. *Frater István* gyakran segítette Csokonait (ld. 62. és 63. sz. leveleinket), az itt említett terv azonban nem vált valóra.
26. *La Boucle de Cheveux enlevée, de Pope*: „Pope: Az elragadtatott hajfürt" (ld. a 43. sz. levél 83. sorát és annak jegyzetét, valamint a 89. sz. levél 44–45. sorait).
27. *Die Grázien, von Wieland*: „Wieland: A Gráciák." Csokonai *A Kellemek* címmel lefordított belőle egy kisebb részletet (ld. Cs/Széppr. 50–53. l., valamint 56. sz. levelünk 38. sora).
27–28. *Le Temple de Gnide, de M. de Montesquieu*: „Montesquieu: A knüdoszi templom". A fordítás nem készült el (vö. Cs/Széppr. 201. l., valamint 89. sz. levelünk 43–44. sorait).
28. *L'Aminta, Favola Boschereccia di Torq. Tasso*: „Amintás, Torquato Tasso erdei meséje" (ld. 43. sz. levelünk 40. sorát és jegyzetét, valamint a 89. sz. levél 40–41. sorát).
29. *Der Frűhling, von Kleist*: Kleist: „A Tavasz" (fordítása meg is jelent 1802-ben, ld. még 89. sz. levelünk 46. sorát).
Il Pastor Fido, di Giamb. Guarini: „Guarini: A hű Pásztor" (ld. 43. sz. levelünk 41–42. sorait s jegyzetüket).
30. *Gusztus*: ízlés.
33. *Examen alkalmatosságával*: a sárospataki kollégiumban tartandó évi nyilvános vizsga alkalmával.
34. *Philos.*: filozófiai
35. *Rozgonyi Úr*: Rozgonyi József.

adressíroz (lat.): címez.

41–42. *tartományos*: nyelvjárási.

42. *mesterszó*: szakszó.

57. *vitzkándozó*: fickándozó.

62. *Helvetius' baglyát realisáló*: utalás Holbach (ld. 23. sz. levelünk 41. sorának jegyzetét) *Système de la Nature* (A természet rendszere) című művére. Ennek utolsó fejezetében, amelyet Csokonai is lefordított (*A természeti morál*, 1794), található a nevezetes bagoly-hasonlat: az emberek *„még jobban öszve huzzák azt a firhangot melly őket meg fosztja látásoktól, 's nyakason küszködnek azokkal, a' kik szemeiket fel akarják szabaditani. – Ha fel nyitják is eggy szempillantásig setétséghez szokott szemeiket, nem szenvedhetik a' boldogtalanok a' világosságot, meg dühödve rohannak arra, a' ki elejekbe fáklyát tart, melly el vészi szemek fényét. – Az Atheussal tehát mint eggy gonosztevővel, mint eggy nyilvánságos méreg keverővel ugy bánnak. Köz csendesség meg háboritójának tartják azt, a' ki a' halálos álomba süljedt halandókat fel akarja költeni, eszelősnek azt a' ki az ő tulajdon eszelősségeket meg gátolni igyekszik, és a' ki társait saját békóiknak el tördelésére nógatja, az a nyomorúlt rabok előtt – kik magok felől azt hiszik, hogy ők a' Természettől a' hivésre, rettegésre és békó hordozásra rendeltettek – gonosztevőnek látszik. Ezeknek szomorú elképzelések után mit várhat egyebet a' Természet tanitványa Polgártársaitól annál a' mit ama szerencsétlen bagoly, melly mihelyt magát nappal mutatja, minden más madaraktól közönséges gyülölséggel s összve zudúlt fel csevegéssel üldöztetik."* Az utolsó mondatbeli hasonlítás némi zavart rejt magában (s ebben Csokonai híven követte a francia eredetit), mert a természet tanítványát hasonlítja a bagolyhoz, a mások általi üldöztetést emelve ki közös vonásként, noha a természet tanítványa – a megelőző gondolatmenet szerint – éppenhogy a világosság hirdetője, nem úgy mint a bagoly, amihez hasonlíttatik.

Nem az eredetinek megfelelően használja a hasonlatot Kazinczy Ferenc sem, amikor az Orpheus Bévezetésében a következőket írja: „Nékem egyik tárgyam a *józan gondolkozás* lesz. Okaim vannak azt világosodásnak, Aufklärungnak, éclaircissementnek nem nevezni, mert ezt némelyek az indifferentizmussal, irreligióval s az úgynevezett naturalizmussal vagy deizmussal cserélik fel általjában, s sikoltnak, mint a Helvetius baglya, ha setét barlangjokba a nap melegítő sugára béhat." (KazMűv. I. 705. l.) Csokonai e levélben ugyanebben az értelemben beszél *„Helvetius' baglyát realisáló"* világról, de hasonló a szóhasználata már a *Természeti morál*lal

egyidős *Konstántzinápoly*ban is (*„Denevér babona! Bagoly vakbuzgóság!"*, *„Bagoly Világ"*).

62–63. *Obscuránt* (lat.): homályos, zavaros.

63–67. E nagyon híres, sokat idézett mondat nem áll egyedül, az utókorhoz való fellebbezés gondolata végigvonul az életművön. A *Magyar! Hajnal hasad!* 1794-es és 1796-os átdolgozásának a zárlata szó szerint is a *„huszadik századot"* idézi meg, de számos helyen szerepel az *„emberibb kor"* kifejezés (*A' Szeretet, Dr. Földi sírhalma felett*, valamint a Bessenyei Sándorhoz szóló 1795-ös levél, 23. sz.).

67–68. *Bessenyei György* (1747–1811) már a kor tudatában betöltötte azt a korszaknyitó szerepet, amely ma is nevéhez fűződik. Bessenyei e levél megírásának idején Bakonszegen élt visszavonultan. Életének rendkívül termékeny szakasza volt ez (1795 és 1804 között), sok és jelentős művet alkotott, de egy sem jelent meg, főleg a cenzúra miatt. Csokonai, úgy látszik, elég jól ismerte, legalábbis hallomásból, Bessenyei helyzetét és korabeli munkásságát.

71–72. *Bakonyszeg*: Bakonszeg bihari település, nem messze Berettyóújfalutól.

74. *Resignatio*: rezignáció.

76–93. E rész röviden megismétli a Görög Demeterhez szóló levélben mondottakat, magyarázatainkat ld. ott (63. sz. levelünk).

82. *resolvál* (lat.): eltökél, elhatároz.

86–87. *respective* (lat.): visszatekintve.

91. *Sanssouci*: a francia kifejezés jelentése: 'gond nélkül'; Nagy Frigyes (1712–1786) porosz király, a művészeteket pártoló felvilágosult uralkodó Potsdam melletti kastélyának neve, ahol Voltaire-t is vendégül látta (képét ld. *Kazinczy Ferenc utazásai*, kiad. V. Busa Margit, Bp.–Miskolc 1995., 406. l.). Csokonai gyakran emlegette a magányos elvonultság jelképeként (ld. még a 107., 115., 165., 168., 204. sz. levelekben).

93. *Czetter Úr*: Czetter Sámuel (1765–1819) rézmetsző (vö. Rózsa György: *Czetter Sámuel*, in: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952., Bp. 1953., 97–139. l.; ld. még 95., 127. és 188. sz. leveleinket).

96. *Bétsi Magyar Institutum*: ld. a 63. sz. levél keletkezéséről írottakat.

97. *isolirozott*: elszigetelt.
Dákus: a dák ókori nép, amely a mai Erdély területén élt, Csokonai többször is használja hasonló értelemben (ld. a 109., 215. sz. levelek).

100–102. A Földiről szóló mű nem készült el.

69. Csokonai – Nagy Gábornak
Hajdúböszörmény, 1801. június 26.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 685. l.; MM. II. 874. l.; MM^2. II. 428–429. l.

Keletkezése

Csokonai, mint Márton Józsefnek írta május 19-én (ld. előző levelünket), július második és harmadik hetére Sárospatakra készült, az ottani nyilvános vizsgára. Ez a terv változhatott meg hirtelen és ötletszerűen, amikor is – e levél tanúsága szerint – Puky Istvánnal és annak anyósával hamarabb elutazott. A téli levélváltások (ld. az 58., 60., 61. sz. leveleket, valamint a 63. sz. utalását) után egy ideig nem maradt nyoma kapcsolatuknak, a nyarat azonban jószerivel teljesen Pukyékkal töltötte Csokonai.

Szövegkritika

Címzés és pecsét a felébe hajtott lap másik oldalán, a hátoldal üres. Javítás nincs a levélben.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Darvasné Asszonyság*: Puky István anyósa.
2. *Pazony*: Nyírpazony, település Nyíregyháza mellett.
5. *Tiszteletes Diószegi Úr*: Diószegi Sámuel (1761–1813), Fazekas Mihály sógora, együtt készítették a *Magyar Fűvészkönyvet*. A levél írásának idején hajdúböszörményi lelkész volt.
7. *Dátum* (lat.): adat, hír (ld. a 63. sz. levél jegyzeteit).
9. *in Copia* (lat.): másolatban.
12. *FőHadnagy Úr*: Fazekas Mihály.
19–22. A címzés magyarul: „A neves és nemes úrnak, Nagy Gábor úrnak, mindkét törvényszék peres ügyeinek a Magyar Királyságban ügyvédjének, számomra különösen tisztelt úrnak. Debrecenbe."

70. Csokonai – Festetics Györgynek
Miskolc, 1801. július 7.
(és Debrecen, 1801. május 16.)

Kézirata

1. OL. P 279. Festetics-levelezés. 1801. No. 812. (A Directoratus Protocollum indexében A. III. 683. szám alatt.) Autográf tisztázat, Miskolc, 1801. július 7. (K_1).
2. MTAK. K 3/13. Autográf tisztázat, Debrecen, 1801. május 16. (K_2).

Megjelenése

Toldy az akkor egyedül ismeretes K_2 szövegét közölte (856–859. h.), ezt követte a HG. is (II. 676–681. l.). A másik változatot (K_1) Scheiber Sándor fedezte fel 1949-ben, de csak a már addig is ismert szövegtől eltérő bevezető sorokat közölte (It 1949., 335. l.). A MM. (II. 869–874. l.) és a MM^2. (II. 425–428. l.) keveri a két változatot: a bevezető sorok a K_1-ből vannak, majd következik a K_2 teljes szövege.

Keletkezése

Csokonai Festetics György április 21-i levelének (66. sz.) felszólítására, hogy küldjön dokumentumokat a januárban küldött 25 Ft. elveszésének igazolására, valamint hogy várja a *Georgicon*-fordítást, csak május 16-i keltezéssel írott válaszában reagál. Ez azonban nem jut el Festeticshez, mert – mint Csokonai írja mentségképpen – akire a feladását bízta, elmulasztotta azt megtenni. Miután erről értesül, július 7-én újraírja a levelet, rövid mentegetőző bekezdést illesztve elé, s ez már eljut a címzetthez (a Festetics-levéltár idevonatkozó feljegyzését ld. Festetics augusztus 21-i válaszlevelének jegyzeteiben, 75. sz.).

Két kérdés mindenképpen felmerül a két (illetve az április 10. körüli, még más helyzetben készített változatot is beszámítva: három) nekifutásban készített levéllel kapcsolatban. Az egyik: mi lehet az oka annak, hogy a januári Festetics-levél kézhezvételét két különböző variációban adja elő az április levélfogalmazványban (64. sz.), majd ebben az elküldött változatban?

Először: *„éppen Dr. Földinek a' temetésén valék, midőn a' Nagyságod' betses Levelét a' Postalegény házamhoz hozta. Kétszer hijába jövén, harmadik ízbe, estvéli 7 órakor, addig erősködött az Anyámon, hogy véle a' Recepissét subscribáltatta, mondván, hogy azt nékik röktön vissza kell küldeni, mert éppen most érkezett egy nagy Levél eránta a' Sümegi Postáról. Én egy Óra múlva haza érkeztem, és a' Levelet felbontám 3, sőt egy*

Leánnyal együtt 4 Személly előtt, és a' nevezett Pénzt benne nem találtuk. Azonnal a' Postára mentem" (64. sz., 12–21. sorok).

Másodszor: *„Éppen szerentsémre nem voltam a' Házamnál, mikor az első Levél kezemhez jött; (mert külömben itthonn magánosan bontván fel, nem volna most mit és kivel bizonyítnom); hanem egy érdemes Házhoz voltam vatsorára hiva, és már a' Leves az asztalon volt, mikor hozzám hozták estveli 8 óra után a' Levelet, mellyet én az egész Tábla előtt bontottam fel; és a' pénzt benne nem találván, magok Ők mondották, hogy tsak röktön menjek a' Postára, talám ott lesz róla rendelés téve, ők reám várakozni fognak."* (Jelen levelünk, 103–113. sorok)

A különbségeket mérlegelve az látszik valószínűnek, hogy az első változat az igaz, de a dokumentumokat kérő Festeticsnek tekintélyesebb nevekkel akart szolgálni a költő, ezért barátai segítségét kérte; ehhez a „csúsztatáshoz" lehetett szükség a történések némi átírására. Mindez azért fontos, mert semmiképpen nem Csokonai ténybeli szavahihetőségét (vagyis hogy tényleg nem kapta meg a pénzt) látjuk megkérdőjeleződni e „kozmetikázásban". A történteket egy önvédelmi gesztus kinövésének tekintjük.

A levél kapcsán felvetődő másik kérdés: miért késlekedett ennyit azzal, hogy eleget tegyen a gróf felszólításának. Úgy gondoljuk, ez esetben nem annyira a dokumentumok beszerzése okozta a nehézséget, hanem az a tény, hogy az ígért és késznek mondott *Georgicon*-fordítást valójában még nem fejezte be. Egy ideig húzta a választ, majd utána igyekezett oldalazva kitérni a gróf ismételt felszólításai elől. A válasz igazi késedelmét aztán egy további kettős figyelmetlenség okozta: azé, aki nem küldte el (ha hihetünk a költő mentegetőzésének), de valójában Csokonaié, aki egy ilyen fontos dolgot másra hagyott.

Szövegkritika

A két, lényegében egyező szövegű tisztázati példány közül a későbbit, a misszilist (K_1) választottuk főszövegül. A K_2 ettől való eltéréseit alább részletesen számba vesszük. Ezek jórészt helyesírási és írástechnikai jellegűek, mindössze két, több sorra kiterjedő szövegváltozat fedezhető fel: az egyik a levél bevezetése, a másik a 97–102. soroknál, valamint természetszerűen eltér a keltezés is. E két változat előzménye az 1801. április 10. körül készült fogalmazvány, amely azonban csak tartalmilag egyezik ez utóbbiakkal, szövegszerű párhuzamot (egy-két mondattöredéken túl) mindössze egyet találunk: e levél 126–146. sorai majdnem azonosak a 64. sz. levél 75–93. soraival.

2–12. K_2: E rész itt értelemszerűen hiányzik.
12–14. K_2: A levél kezdete: *Nagyságodnak kegyes parantsolatjára* ***ímé alázatosan ide rekesztem*** *a' kívántt Documentumokat:*
14. K_1: *egyszersmind* K_2: *egy úttal*

19–20. K_2: *De, **h**ogy* Az új bekezdéshez tartozik.
22. K_2: *születt**e** **f**öldem*
23. K_2: A *betsületű 's* hiányzik.
24. K_2: ***E**mber' **l**eánya*
24–25. K_2: *magam **is** (ha talám nem kérked**ésnek látszana**)*
25. K_2: *inter Aequales **kitűndöklő*** A latin szavak nincsenek aláhúzva.
28. K_2: ***ö**si*
Hogy Nincs aposztrof.
30. K_2: *mihelyt* Nincs utána vessző.
31–33. K_2: *legelsőb**b**en megkérdeztetett **e**mber reám tudta igazítani, **a'** miből **a'** jön **ki**, hogy, ha el**é**bb is*
33. K_2: *meg tudta* Egybeírva.
35. K_1: *sem* K_2: *se*
36. K_2: *illeti:*
38–39. K_2: *át**a**lj**á**ba*
39–40. K_2: *Collegium* Hiányzik az aposztrof.
43. K_2: ***P**apirosra*
44–45. K_1: *ha nints mostan, mihelytt jön kűldjék le*
K_2: *ha nints, kűldjék le*
45. K_2: ***ma***
48–49. K_1: *De Nagyságodnak második levelét is azért vettem későtskén*
K_2: *De most is azért vettem később**e**n a' Levelet*
50. K_1: *ollyan* K_2: *illyen*
52. K_1: *Kir. Városbéli* K_2: *Kir**ályi** Városi*
53. K_1: *Reg**i**ment*
K_2: A *Hadi és* hiányzik.
58. K_2: *Köz **J**ó'*
60. K_2: *De <Hanem>* Az áth. szó fölé írva. Utólagos javítás, más színű tintával: a másik (júliusi) levél tiszázásakor észrevett szóismétlést, melyet mindkét helyen alá is húzott, javította így ki, már a májusi kéziratban is.
61. K_2: *hogy azon 3 **h**ónapok* A *hogy* után nincsen vessző.
63. K_2: *kezem**be***
*Posta **M**ester*
64. K_2: *m**eg** **s**zoktam égetni*
65–66. K_1: *nem maradt meg közűlök annál **annál** az 5-nél több, a' mellyekre* A kétszer írott *annál* szó egyikét elhagytuk.
K_2: *nem maradt meg közz**ü**lök **ötnél** több, **minthogy azokra***
67. K_1: *lehet illyen következtetést tsinálni hogy*
K_2: *lehet **úgy következtetni** hogy*
69. K_1: *Recepisse mellett* K_2: *Recepissével*
70. K_1: *inkább mint ezek? És ezen az okon* K_2: *inkább, mint ezek? **Ez** okon**n***
72–74. K_2: A dátumokban a számok felső index nélkül szerepelnek.
74–75. K_1: *Ez a' specificált öt Levél nálam máig is megvan.*
K_2: *Ez **az Öt** Levél nál**am** **m**egvan.*

77. K_2: *írtam* Sor fölötti betoldás. A *vala* hiányzik.
78. K_2: *Petsét ép* Nincs aláhúzva.
79. K_1: *nem is volt <a'> kivűlről*
80 K_2: A *vagy megrontsoltatása* hiányzik
81. K_2: *szemessebb*
82. K_2: *1r*
83. K_2: *eleven **p**iros* A *ragadós* után nincs vessző.
85. K_2: *alatt* Nincs utána vessző.
86. K_1: *gyanánt* K_2: ***formán***
K_2: *setét **v**erhenyeges*
89. K_1: *mellyet ez okon küldök is kivágva. 2/ Észrevettem*
K_2: *mellyet ez okon**n** küldök is ki**metszve**. 2r/ **É**szre **v**ettem*
91–93. K_2: *a' mellyeket **az** felolvasztásra **megmelegített, kivált gyertya-világnál** arra a' végre elkészített Kés' vagy más Eszköz' **N**yomának méltán tarthatni. **O**h*
94. K_2: *azon **a'** punctumán*
96–101. K_2: A bevezető sorokon kívül e rész bővebb kifejtése az egyetlen nagyobb eltérése e korábbi levélnek az utóbb fogalmazottól (K_1): *Jóllehet már most is elég hosszas, és a' miatt talám alkalmatlan is vagyok Nagyságodnak; mégis meg nem állhatom, hogy némelly Praesumtióra tartozó Megjegyzéseket ide ne helyheztessek, alázatosan kikérvén Nagyságodnak Engedelmét. – Illyen p. o. az, hogy hasonló Rendetlenségekről, Késedelmekről, gyanús Raggatásokról, sovány Mentségekről etc. más érdemes és nevezetesen Törvényes emberek is panaszolkodnak. 2r/ Masse, a' ki a' mostani előtt volt Expeditor, éppen most várja magára az alsó Tömlötzben, ahol több mint esztendőtől fogva vason űl, a' végső Sententiát. Pedig a' mostani Expeditor is, a' maga tsekély 90 forintos fizetése mellett olly hirtelen kezdett Szegény Fraterből Gavallért játszani, mint Masse meggazdagodni. 3r/ Minden állapotban egy Emberesmérő kiolvashatta az Expeditor' Ortza-vonásiból, fordúlásiból, hímelés-hámolásából, 's kivált az utolsó hírnek, hogy t. i. a' Méltóságos Gróf utánna akar a' dolognak járatni, – meghallásakor történt Consternatiójából; hogy ő nem egészen ártatlan. 4r/ Minden szava mind néki, mind a' Posta-Mester Úrnak mindég tsak oda ment ki, hogy a' Postán pénzt nem szabad küldeni, Királyi parantsolat: és így e' felől még tsak szót sem lehet tenni, vagy azt promoveálni. 5r/ Maga a' Posta-Mester Úr azt mondta, hogy talám tsak velem tréfál a' Levél' írója: mikor pedig a' Nagyságod' Méltóságos Nevét meglátta, arra tsak azt felelte, hogy megeshetett hogy a' Cancellista vagy a' Kire a' Levélírás volt Nagyságodtól parantsolva, félre tette a' pénzt! –*
101–103. K_1: *hanem tsak azt instálom, hogy egy alázatos **R**eflexiomat a' Documentumokra nézve méltóztasson Nagyságod megtekinte-*

ni. – K_2: Új bekezdés: *Még egy alázatos Reflexiomat a' Documentumokra nézve méltóztassa Nagyságod megtekinteni.* –
105–106. K_2: *jött,* Utána nincs zárójel, s a ***Hanem*** új mondatot kezd.
107. K_2: *hí**v**a*
109. K_2: *bontottam fel,*
110. K_2: *ő**k***
112. K_2: *critica **k**örnyűlállás*
113. K_2: *Facti**ba***
114. K_2: ***nints** egyéb* A *Nagyságodnak* nincs aláhúzva.
116. K_2: *megköszön**jem. De***
119. K_2: ***D**itséretére*
119–120. K_1: *kimagyar**a**zására* em.
120. K_2: *alkalmatlan.*
*ez **ú**ttal*
121–122. K_2: ***ha** nem tudnám, **hogy Nagyságod elég Nagy** a' szótalan **H**áládatosság'*
124–127. K_1: *Ez a' hosszas Gyengélkedésem, a' mellyért mostan is itt a' Tapoltzába vagyok, volt oka, hogy mind egyéb Munkáimat mind a' Georgicat Nyomtatás alá nem indíthattam. Ez utolsóbbat,* K_2: ***A' Georgicát,***
127. K_1: *Tiszt.* K_2: ***T.***
128. K_2: *Lehetősség' világába*
130. K_2: *alázatossan*
132. K_2: *Munk**á**mat*
132–133. K_2: *Nagy **L**elkekének*
133. K_1: *Literaturáb [= Literaturába]*
K_2: *p̄scribáltak [= praescribáltak]* Nincs aláhúzva.
135. K_1: *Immodestusságnak* K_2: *Immodestiának*
K_2: *grádusáig* A mondat végén, a pont után nincs gondolatjel.
141. K_2: *d**i**tsérni*
142. K_2: *Charlataneria* A *ta* szótag *a* betűje *e*-ből jav.
143. K_2: *fő*
144. K_2: *írjanak*
146. K_2: *kinyilatkoztatásával*
147. K_2: *magamat **a' Nagyságod Grátziájába.***
149. K_2: A *Nagyságodnak* nincs új sorba írva.
150. K_2: ***Debretzenb. Darabos Útszai Házamnál***
16 Máj. 1801.
151–152. K_2: ***alázatos kész** szolgája*
*Csokonay **M**ihály.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *nota* (rég.): főbenjáró hűtlenségi vétség.
8. *Cura*: kúra.

22. *Atyám*: Csokonai József valóban a város elismert polgára, a (sebész) borbélycéh atyamestere volt.
23. *Anyám*: Diószegi Sára, apja, Diószegi Mihály szabó városi esküdt, vásári felügyelő volt.
25. *inter Aequales* (lat.): az egykorúak közül.
29–30. *Expeditor* (lat.): kézbesítő, levélkihordó.
47. *Briefträger* (ném.): kézbesítő, levélkihordó.
50. *Cursor* (lat.): futár.
52. *Districtualis Tábla*: kerületi táblabíróság.
53. *Garnison*: helyőrség.
53–54. *Provincialis Comissariatus* (lat.): tartományi csendbiztosság (Vargha Balázs adata).
57. *Correspondentia* (lat.): kapcsolat, összeköttetés, levelezés. *Undulál* (lat., ném.): hullámzik, áramlik.
59. *Porteur* (fr.): kézbesítő, levélkihordó.
66. *reservál* (lat., rég.): intézkedik, válaszol.
72–74. Az említett levelek nem maradtak fenn.
75. *specificál*: részletez, közelebbről meghatároz.
86. *verhenyeges* (rég.): vöröses.
94. *punctum* (lat., rég.): pont.
96. *Praesumtio* (lat.): vélelem.
103–113. E rész az első változatban egész másként szerepel (ld. a 64. sz. levél 12–21. sorait).
112–113. *Critica Környűllállás a' Species Factiba*: döntő körülmény ebben a tényállásban.
120. *Embarras* (fr.): zavar.
129. *az Ővét 's az Erdélyit*: Rájnis és Kovács József Vergilius-fordításaira utal (ezekre és az itteni félreértésre nézve ld. a 56. sz. levél 23–24., az 59. sz. 9–10. és a 64. sz. 78. sorainak jegyzetét).
133. *praescribáltak*: itteni jelentése 'beírták a nevüket'.
135. *Immodestusság*: szerénytelenség.
142. *Charlataneria* (fr.): szemfényvesztés, szélhámosság.
142–143. Ld. a 39. sz. levél 40. sorát.

71. A Magyar Hírmondó írói – Csokonainak *Bécs, 1801. július 9.*

Kézirata

MTAK. K 4/8. (K).

Megjelenése

CsEml. 94. l.

Keletkezése

A levél írójaként Márton Józsefet tartják számon, a kézírás alapján (ld. szövegkritikai jegyzetünket). Összevetve e levél kézírását más, bizonyosan Márton által írott levelekével, ezt nem látjuk bizonyosnak, különösen a *k*, a *b*, a *t* és az *r* formálásában vélünk eltérő sajátosságokat felfedezni. De még ha Márton írta is le a szöveget, az nem a saját nevében született. A levél nem tartalmaz semmilyen utalást Csokonai május 19-i, Mártonhoz írott levelére (68. sz.), csakis a Görög Demeternek még március elején küldött jelentkezésre (ld. a 63. sz. levelet) reflektál (ld. 4–6. sorok); a hangnem udvarias, de hivatalosan kimért, nyoma sincs a Márton más leveleiből ismert baráti hangvételnek; az aláírásban „a Magyar Hirmondó Irói" szerepel, csakúgy mint a tudósító levélben (ld. 63. sz. levelünk jegyzeteiben). Ha Márton megkapta a költő levelét, s ha válaszolt rá, akkor azt nem ebben a levélben tette, tehette vagy akarta tenni. Mindebből az következik, hogy Márton esetleges közreműködését a levél megírásában (ha egyáltalán volt része benne), pusztán technikai jellegűnek tartjuk, s ennek értelmében nem őt tekintjük a levél írójának. (E válasz hátteréről ld. 63. sz. levelünk magyarázatait.)

Szövegkritika

A lap tetején, a címzés felett idegen kéz (Toldy Ferenc?, vö. CsEml. 94. l.) írása: „Magyar Hirmondó szerkesztősége nevében *Márton* József" Vargha Balázs is Márton kezeírásának véli a levelet (CsEml. 94. l.).

25. K: A levél végén, a lap alján olvasható.
26–31. K: A levélhez utóbb hozzáragasztott borítékon olvasható. Márton levelei mellett további két boríték is található, amelyek nincsenek utólag levélhez sorolva (pontosabban ragasztva), az egyik Csokonainak van címezve, a másik – akárcsak jelen levelünk esetében – a költő anyjának, Csokonai Józsefnénak.
26. K: *Bétsből* Vargha Balázs (CsEml. 94. l.) Csokonai kézírásának véli, de ez is egyértelműen a címzés része.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

8–9. Ld. a 63. sz. levél jegyzeteit.
27. *Csokonay Mihályné*: helyesen: Csokonai Józsefné.

72. Csokonai – Nagy Gábornak
Onga, 1801. július 19.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

HG. II. 686. l.; MM. II. 878–879. l.; MM^2. II. 431. l.

Keletkezése

Szorosan összetartozik e levél az ugyanezen a napon, anyjának írott levéllel: mint a jelen sorokból kiderül, az a másik levél is tulajdonképpen Nagy Gábornak szól, csak a tartalma miatt a levélvivőre nézve biztonságosabbnak találta anyjának címezni.

Szövegkritika

A címzés és a pecsét nyoma a felébe hajtott lap másik felén, a hátoldal üres. A címzés mellett haránt irányban Nagy Gábor megjegyzése: „Vettem Aug. 5^{kénn} [esetleg: 15^{kénn}] 1801. Felelni nem kell."

2. K: *tiłuláljam* em.
10–11. K: *esztdő-számmal [= esztendő-számmal]*
14. K: *Brűnnb [= Brűnnben]*
17. K: *nyomtattatásomb [= nyomtattatásomban]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *tanál* (táj.): talál.
9. *Igar*: Tiszaigar.
10–11. *Townson írván hagyott*: Csokonai Robert Townson útleírásának francia fordítására utal (*Voyage en Hongrie*, traduit par C. Cantwel, Leipzig 1800), amelyben hosszú leírás található a barlangról (II. 212–228. l.). Nevének kőbe metszéséről Townson a következőt jegyezte fel: „J'avais, heureusement pour nous, écrit mon nom sur une pierre tendre, au fond de la cave où nous avions terminé notre excursion." (II. 217. l.)

12. *Szabó*: Szentjóbi Szabó László (1767–1795), akit a Martinovics-pörben Kazinczyval együtt előbb halálra, majd bizonytalan idejű fogságra ítéltek, 1795. október 6-án halt meg Kufsteinben (Kazinczy és Batsányi október 10-ét emleget, de a hivatalos börtöniratokban 6-a áll, vö. Gálos Rezső: *Szentjóbi Szabó László*, Bp. 1955., 117. l.).
Vrchowszky: Verhovszky Sámuel (1770–1797) ügyvéd, a Martinovics-pör elítéltje. 1797. augusztus 3-án halt meg Brünnben (ld. Benda II. 637–639. l.).
Aszalay: Aszalay (Szabó) János, Kazinczy pártfogoltja és barátja, sorstársa a Martinovics-pörben, 1796. október 12-én halt meg Grazban.

13–14. *Versegi pedig Brűnnben él*: az információ téves, Verseghy Ferenc csak 1803-ban, az elítéltek közül utoljára szabadult fogságából.

14–15. Ld. az 58. sz. levél 15–18. sorait és jegyzetüket.

15. *Vályimat*: Vályi András statisztikai lexikonjáról van szó, ld. 4. sz. levelünk 62–63. sorait és jegyzetüket.

16. *Situatio*: szituáció, helyzet.

23–26. A címzés magyarul: „Az Úrnak Nagy Gábor Úrnak, barátomnak Debrecenbe."

73. Csokonai – Csokonai Józsefnének
Onga, 1801. július 19.

Kézirata

1. MTAK. RUI 4-r 37. Stettner György másolata a töredékes eredetiről, 1844. (K_1).
2. DIM. K. X. 75. 86. 1. 1a–6a. Másolat (K_2).
3. DEK. Ms 92/1. 45b–49a. Borbély János másolata (K_3).
4. SpK. 1722. 86–90. Töredékes másolat (K_4) (vö. Stoll. 604.).
5. MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 41. 117a. A Kazinczyhoz szóló vers autográf tisztázata, Kazinczy megjegyzésével (K_5).
6. MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 37. 1. A Kazinczyhoz szóló vers másolata, az első sorok magától Kazinczytól, a továbbiak Kazinczy Gábortól származnak (K_6).

Megjelenése

A levél egy része (a 2–158. sorok) megjelent a Tudományos Gyűjteményben (*Baradla Barlangnak bővebb Leírása*, 1818., VI., 91–95. l.) egy

bizonyos Clementis közlésében, sok pontatlansággal; e pontatlanságok alapján valószínűsíthető, hogy forrása a K_3, ill. annak teljes változata volt (vagy pedig közös forrásra vezethetők vissza azzal). Toldy (865–871. h.) Stettner, valamint egy másik, számára is ismeretlen eredetű másolat alapján közölte; a Kazinczyhoz szóló verset külön is (786. h.). A Pesti Napló csak a verset adta ki a K_4 vagy egy arról készült másolat alapján (1860. február 9.), megjegyezve, hogy a vers mellett egy „értekezés" (t. i. maga a levél) is létezik. Kommentár és a vers utáni rész nélkül közölte a Hortobágy című lap (1865., 19. sz., 73–74. l.); e változat nem áll messze a Toldy-féle variánstól. A HG. (II. 687–694. l.) Toldyt követte, megjegyezve, hogy összevetette a sárospataki kézirattal (K_3). A verset önállóan is szerepeltette (II. 109–110. l.), utalva a levéllel való összefüggésre. A KazLev. (II. 434.) csak a verset hozta, a K_4 alapján. A verset közölte továbbá a FK. (592. l.), az ÖV. (II. 49–50. l.), az $ÖV^2$. (II. 43–44. l.), a MM. (I. 620–621. l.) és a MM^2. (I. 557–558. l.). A vers címe a MM^2. kivételével mindenütt *Kazinczyhoz, mikor kiszabadúlt*, a MM^2.-ben: *A magyar Orpheushoz*. A MM. (II. 879–885. l.) és a MM^2. (II. 432–436. l.) közölte a teljes levelet is, Toldy alapján.

Keletkezése

A levelet Csokonai anyjának címezte, de valójában Nagy Gábornak szánta. Mint az e napon írott másik leveléből (ld. előző levelünket) kiderül, a tartalom miatt biztonságosabbnak ítélte ezt saját házához küldeni a levél vivőjével. Csokonai halála után Puky István a költő anyjától kérte e levelet vissza: „A' Barlang le írását igen ohajtanám, ha vélem közölné, hogy akkép a' rólla való jegyzéseim tudtára adhatnám." (CsEml. 225. l.) A levél irodalmi igényű beszámoló, útirajz az aggteleki túráról és az éppencsak kiszabadult Kazinczynál tett látogatásról, egy sereg hír, információ kíséretében. Megtudjuk belőle azt is, hogy kiadási terveit előkészítendő Tiszaigaron tölti majd idejét (vö. Vargha:ArcV. 303. l.).

A Kazinczynál tett látogatásról maga Kazinczy is megemlékezik a *Pályám emlékezetében*: „Puky István úr a pataki examen alatt megtudá itthonlétemet, s a nála sok holnapok olta lakó Csokonaival július 14-én kijöve hozzám." (KazMűv. I. 388. l.; ld. még erről KazÉlet. 202. l.) A Csokonai által hozzá írott vers kéziratára ezt jegyezte fel: „Regmeczre hozta a Pataki examenről Jul. 13d. 1801. visszanyert szabadságomnak 16^{dik} napján", de a cím alatt itt is a július 14-i dátum szerepel. Mint Csokonai beszámolójából kiderül, többször is találkoztak, így a verset az egyik, feltehetően nem az első találkozás alkalmával adta át Kazinczynak.

Szövegkritika

Toldy a következő jegyzetet fűzte közléséhez: „Én két másolatot használtam: egyike, melly teljes, egy ismeretlennek szívességéből jött birtokomba, ennek forrása ismeretlen előttem; de hitelességét megalapítja a Stettner György által velem közlött, bár nem egész, de Cs. önkezü leveléről a legnagyobb diplomaticai pontossággal másolt példány által" Toldy kiadásának alapja tehát az ismeretlen eredetű másolat, amelyet Stettner töredékes, de az eredetiről készült másolatával ellenőrzött. Ez utóbbit Stettner 1844. május 15-i levelében küldte meg Toldynak, a következő sorok kíséretében: „Hogy lásd milly részvéttel viseltetem, folyvást, vállalatod iránt: ímé ide zárva közlöm Csokonay' egy levelének hű másolatát, a' nálam lévő eredetivel, a' legnagyobb diplomatiai pontossággal (még a' toll' hibáira nézve is), össze egyeztetve. Ámbár neked, ki az írók' orthographiai sajátosságaikat semmibe látszol venni, nem sok okod lehet ezen másolati hűséget méltányolnod. Áll az egész 3 negyedrétű levélből, Csokonay' félre ismerhetetlen kezével sürűn tele irva; tartozott hozzá még egy negyedik levél is, 's hogy arra is több tételeknek kellett irva lenni, mutatják ezen töredék' végszavai: »Soha egyszer-egyszer« mellyek egy újabb eszmérei áttérést jelentenek. –" (MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 112. 232.; közli Taxner-Tóth Ernő, *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*, Bp. 1987., 133. l.). Az ettől a levéltől elszakítva található másolat utolsó lapjának a szélén, haránt irányban Stettner megjegyzése olvasható: „Az eredetivel összeegyeztette Pápán, Május' 14d. 1844. Stettner György mp." Ha Toldy – mint e levél közléséből is látszik – nem „méltányolta" is Stettner másolatának „diplomatai" hűségét, számunkra ez igen nagy érték. Mi fordítva járunk el, mint Toldy: a leghitelesebb Stettner-féle másolatot választjuk alapszövegül, s csak ahol az megszakad (170. sor), onnantól pótoljuk azt Toldyból.

A K_2 és a K_3 ugyancsak elég pontosnak bizonyult a szövegösszevetés során, bár a helyesírásuk ezeknek sem hiteles, s valamivel nagyobb szövegszerű eltérést mutatnak a K_1-hez képest, mint a Toldy-féle változat. A K_2 és a K_3 vagy egymásról készültek, vagy azonos a forrásuk (megegyezik a címük, továbbá több jellegzetes ponton is teljes az azonosságuk, ld. pl. a 154–155. és a 202. sorok szövegkritikai jegyzetét). E két másolat szövege és a Toldyé igen közel áll egymáshoz, nem lehetetlen, hogy közös a forrásuk; hogy Toldy a K_2-t vagy a K_3-t használta volna, vagyis, hogy ezek egyike lenne az a bizonyos ismeretlen eredetű másolat, a mégis meglévő eltérések miatt nem valószínű, de ki sem zárható. A jegyzetekben feltüntetjük a Toldy, valamint a K_2 és a K_3 K_1-től (s egymástól) való, szó nagyságú eltéréseit. A K_4 csak a levél kis részét őrizte meg (57–160. sorok), amint erre címe is utal: „Baradla barlang leírása folytatása", ennek eltéréseit nem tüntetjük fel. A K_5 és a róla készült K_6 csak a verset tartalmazza, megerősítvén a másolatok hitelét, csak két apróbb, verstani jellegű javítást kellett végrehajtanunk ezek alapján.

10. K_2, K_3, Toldy: *a' felitől* Az *a'* hiányzik.
12. K_3: A *dolog* hiányzik.
15. K_3: *bémenni* helyett ***bé búnni***
25. K_2, K_3: *még végit* helyett ***végét még***
29. K_2, K_3: Az *az* hiányzik.
29–30. K_2, K_3: *külömbkülömbféle* helyett ***külömbféle*** Az *és* hiányzik.
31. K_2, Toldy: *ebből* helyett ***abból***
32. K_2: *legtisztább* ***'s***
35. K_2, K_3: A *p. o.* hiányzik, új mondat kezdődik.
41. K_2, K_3, Toldy: *futamodott* helyett ***futott***
K_3: *szerentsétlen* ***embereknek***
K_2, K_3: *egyenes**en**,* ***tiszta*** A K_3-ban nincs *tiszta*.
46. K_3: *kedvemre* helyett ***kedvesenn***
49. K_3: *függő* helyett ***lévő***
K_2, K_3, Toldy: *modon* helyett ***módjára***
51. K_2, K_3: A *két felől* hiányzik.
58. K_2, K_3, Toldy: *a' benne járást* helyett *a' benne* ***való*** *járást*
66. K_3: *és* hiányzik.
72–73. K_2, K_3, Toldy: *a'* ***barlangnak*** *legterhesebb*
75. K_2, K_3: *fel**mettzette***
79. K_2: *felmászván* Az igekötő hiányzik.
82. K_2: ***a'*** *méllységbe*
Toldy: *a' ki* Az *a'* hiányzik.
83. K_2, K_3: *róla* hellyett ***erről*** *[=erről]*
84. K_2, K_3, Toldy: *indúljunk,* ***úgymond***
85. K_2: *legdarabosabb* helyett ***legdombosabb***
87–88. K_2, K_3: *patientiája is* helyett ***is patientziája***
92. K_2, K_3: A *most* hiányzik.
93. K_3: *fáklyáinkat, ruháinkat* Fordított sorrendben.
96. K_2: *Ragály**itól***
99. K_2, K_3: *majestati**onis*** Toldy: *majestaticus*
104. K_2, K_3: *nyugodalmat* ***'s az*** Előtte az *a'* hiányzik.
107. K_2, K_3, Toldy: *szálájába* helyett ***szobájába***
K_2: ***Pro****sephone*
112. K_1: *isz**a**nkodó* em.
115. K_2, K_3: ***gyakran*** *hallottam*
117. K_1: *életét* em. A K_3-ban az *az* hiányzik.
121. K_2, K_3: *eszembe jut* helyett ***jut eszembe*** Az *'s* hiányzik.
122. K_2: ***hogy*** *kiszíván* Utána a K_3-ban *készültünk* helyett ***indultunk*** áll.
123–124. K_2, K_3: *mindég* helyett ***mindenütt***
126. K_2: *megfért* helyett *meg **tért***
129. K_3: *kőszikla* ***oldalán*** Előtte a *jókora* hiányzik.
134. K_2, K_3: *lefelé botsátkoznunk* helyett ***botsátkoznunk le felé***
137. K_2, K_3: *szobákat* helyett ***vásznakat***
140. K_2, K_3: A *vissza* hiányzik, a K_3-ban a *hogy* helyett ***midőn*** áll.

141. K_2, K_3: *ágának*
K_2, Toldy: *a' végét* Az *a'* hiányzik.
K_2, Toldy: Az *el* hiányzik.
143. K_2, K_3, Toldy: *jó darab* ***időtől***
145. K_2: *Sijedernek* A másoló megjegyzése a szó után: *(másképp suhantz).*
147. K_2, Toldy: *mikor* helyett ***midőn***
152. K_1: ***elő*** em.
154. K_2, K_3, Toldy: A *való* hiányzik.
154–155. K_2, K_3:*Nagy Gábor* A másoló megjegyzése a szó után: *(most irhatom én, h [= hogy] ez Prókátor Debretzenb [= Debretzenben]).*
156. K_2, K_3: *és tavaly a' szegény Doctor Földi:* Hiányzik.
163. K_3: Az *az* hiányzik.
170. K_2, K_3, Toldy: *Barátom****mal***
K_1: *Soha egyszer* Itt megszakad a K_1 szövege, innentől közöljük a levelet Toldy alapján.
171. K_2, K_3: ***a'*** *hol*
173. K_2 K_3: ***a'*** *millyet*
176. K_3: *savanyú víz* hiányzik.
178. K_2, K_3: ***Rajtsi****hoz*
184. K_2: ***'s*** *elméje*
186. K_2, K_3: ***a'*** *beszédjét*
188. K_2, K_3: ***a'*** *hol*
202. Toldy: ***a*** *halál* em. A K_2-ben és a K_3-ban is; ezekben még a másolótól származó következő megjegyzés áll a vers előtt: „(NB. Kazintzy magát Orfeusnk [= Orfeusnak] nevezte)"
209. K_2, K_3, Toldy: *Plútónak* em.
216. K_2: ***Eumpolus*** *Museus Fija* A vers mellé haránt irányban a következőt írta a másoló: „*Obs.* minden jó izlést Kazintzytol tanult Csokonai; azt mondja tanitójának"
221. K_2 K_3: *kerestem* ***vissza***
Toldy:*Besenyei* ***Ferentz*** A tárgyi magyarázataink megfelelő helyén kifejtettek szerint em. (A K_2 és a K_3 ugyancsak a ***Ferentz*** nevet tartalmazza.)
222. K_2, K_3: ***o****lly*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Ragály*: település Aggtelek közelében.
Ragályi Gedeon Ragályi Zsigmond és Szentmiklóssy Mária fia, Gömör vármegye aljegyzője (ld. Forgon Miklós: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*, Kolozsvár 1909., 210–212. l.; az adat felkutatásában Kun András volt segítségemre). Fennmaradt Csokonai másolatában egy verse, „Onga. 11die

Jul. 1801." dátummal (ld. Cs/ÖM. I. 148. l.), tehát éppen e látogatáshoz kötődött keletkezése.

9. *öl*: régi hosszmérték (kb. 1.9 m).

12. *Veres torony*: különálló harangtorony vakolatlan téglából (innen a neve) a debreceni református Nagytemplom helyén állt egykori templom mellett, ebben helyezték el az ötvenmázsás ún. Rákóczi-harangot (ld. erről részletesen *Debrecen története 1.*, szerk. Szendrey István, Debrecen 1984., 536. l.). Korabeli rajzot közöl róla Vargha Balázs (Vargha:ArcV. 321. l.).

14. *gugyorodik* (táj.): guggol.

17. *Nagy Templom*: a debreceni református Nagytemplom.

36. *pápista*: katolikus.

38–39. *Mesterség* (rég.): művészet.

39. *truttzol* (rég.): szembeszáll, dacol.

60. *Kaukler* (ném.): komédiás, vásári mutatványos.
positura (lat.): testtartás.

67. *hatzuka* (táj.): könnyű felső kabát.

79–80. *Ragályi Zsigmond*: minden bizonnyal a levél elején említett Ragályi Gedeon fia volt (ld. Forgon M., i. m. 212. l.).

87. *patientia* (lat.): kitartás, türelem.

97. *Provisio* (lat., rég.): élelem.

98. *Ármádia* (rég.): hadsereg.

99. *majestativus* (lat.): felséges, lenyűgöző nagyságú.

101. *appetitus* (lat.): étvágy.

105–106. *Óh Tokaji Asszúszőllő!*: Csokonai Townson útleírásából (II. 138–139. l.; ld. a 72. sz. levél 10–11. sorait és jegyzetüket), melyet itt más vonatkozásban említ majd, kijegyezte a tokaji borról szóló részt is (MTAK. K 679/I. 73b.).

106. *Pluto*: az alvilág istene.

109. *Styx*: a Sztüx alvilági folyó, amelyen Kharón, az alvilág révésze, ladikkal szállítja át a holtak lelkeit. Azért „*9-kerengésű*", mert kilencszer öleli körül az alvilágot, áttörhetetlenül elszigetelve azt.

110. *Erebus*: Erebosz, a sötétség istene, átvitt értelemben az alvilág.

144. *öröng*: örjöng.
ekhó: visszhang.

145. *Sijeder*: siheder.

154. *Townson*: ld. a 72. sz. levél 10–11. sorait és jegyzetüket.
Anglus: angol.
Relatio (lat., rég.): beszámoló.

156. *Doctor Földi*: Földi János.

160. *bukáló Lyuk* (táj.): az a lék, amelyiken keresztül a bukáló nevű szerszámmal a hálóba riasztják a halat a téli halászatkor, a Balatonon. Csokonai itt átvitt értelemben ('szűk nyílás') használhatja a kifejezést.

163. *Ingenieur* (fr., rég.): földmérő
165. *Kupferstich* (ném.): rézmetszet.
167–168. *experientia* (lat.): kísérlet, tapasztalat, próba.
169–170. *egy rég' ohajtott Barátomhoz való szerentsém*: minden bizonnyal Ragályi Gedeonra céloz, legalábbis a szövegösszefüggés, főleg a következő sorok erre engednek következtetni.
171. *compánia*: társaság.
175–176. *viceispán*: alispán, vagyis Ragályi Gedeon.
178. *rojcsi*: Rohitsch ásványvizéről, gyógyvizes fürdőjéről híres település *Styriá*ban (Stájerország, tartomány Ausztriában). *Patak*: Sárospatak.
179. *Rozgonyi úr*: Rozgonyi József.
180. *semmi levél nem jött*: ld. a 63. sz. levél jegyzeteit.
183–184. Egész pontosan 1801. június 28-án szabadult Kazinczy.
188–189. *Vay consiliarius*: Vay József (1750–1821) tanácsos, Szabolcs vármegyei alispán. Egy évvel korábban írta Csokonai *A' szépség' ereje a' bajnoki szívenn* című köszöntő versét Vay tanácsos lányának házasságára, ennek jegyzetében olvashatjuk: „Méltóságos vajai *Vay József* úr, császári és királyi tanácsos, ezelőtt a felséges Helytartótanács tanácsossa, most a főtiszteletű Tiszamellyéki Superintendenciának s a nemes sárospataki Református Kollégiomnak fő kúrátora"
189. *visita*: látogatás.
192. *antique*: antik.
193. *font*: (nálunk) régen használatos mértékegység (kb. 0.5 kg).
194. Kazinczy múzeuma a ház egy szobája volt, itt tartotta emlékeit, szeretett tárgyait. Csokonait annyira megragadta ez az érzelmes szertartásosság, hogy maga is épített egy „museum"-ot debreceni házában (ld. a 207. sz. levél 7. sorának jegyzetét; vö. Szilágyi Ferenc: *Csokonai „poétai tempel"-je Debrecenben*, Alföld 1973., 11. sz., 191–196. l.).
197. Utalás a kollégiumból való kicsapatására.
198. *Teleki*: Teleky Sámuel.
200–220. Ld. a keletkezésről mondottakat.
202. *Orpheus*: Kazinczy szabadkőműves neve, folyóiratának címe.
203. *őr eb*: Kerberosz, az alvilág bejáratát őrző háromfejű kutya.
205. *Hebrus*: Thracia fő folyója (ma: Marica), völgye Orpheus kedvelt tartózkodási helye volt.
207. *Hemus hegye*: a Balkán.
215–217. *Eumolpus*: thrák énekes, Orpheus tanítványa, aki Attikába bevándorolva megalapította az eleusisi misztériumokat (Ovidius: *Metamorphoses*, 11., 93.). Orpheust Kazinczyra (ld. a 202. sor jegyzetét), Eumolpust pedig magára vonatkoztatta.
221. *Besenyei [Sándor]Kapitány*: A *Sándor* név helyén ***Ferentz*** áll a kéziratban, de ez másolat, s így elírás is könnyen lehet. Ami felkelti ezirányú gyanakvásunkat, az nem más, mint a több-

szörös véletlen: *Csokonai* egy *Bessenyei* nevű *kapitányt* keres *Tokajban*, ahonnan az *éppen elköltözött* – ez mind Bessenyei Sándorra illik, hiszen ő is kapitány volt, tudunk a Csokonaival való kapcsolatáról, valamint rövid tokaji tartózkodásáról ebben az időben, viszont Ferencet egyáltalán nem is ismerünk akkoriban (vö. a Bessenyei család családfáját, Széll Farkas: *A nagybesenyői Bessenyei-család története*, Bp. 1890., 81. l., továbbá Nagy Iván sem tesz említést Ferencről). Mindebből arra következtetünk, hogy Csokonai Bessenyei Sándort akarta felkeresni (vö. a 23. sz. levél jegyzeteivel).

223–224. *Szatmári Király kapitány*: Szathmári Király Pál (1726–1807) testőrkapitány, festő, a testőrségtől való távozása után hangácsi birtokán élve festegetett (az adat felkutatásában Kun András volt segítségemre).

224. *Hangács*: település Miskolctól északra.

225. *Borbély urak*: ld. az 55. sz. levél jegyzeteit.
Erős Uramék: Erőss Gábor, Papp József, Pethes Dávid, rézmetszők (ld. 218. sz. levelünket).

226. *Szomolnok*: bányájáról híres felvidéki város (ma: Smolník).

229. *Senior uram*: Lukács István, aki 1801. március 14. és szeptember 18. között töltötte be a széniori tisztséget (Barkóczi II. 28. b. 1., 363. l.).
Székely: Székely Péter (ld. 87. sz. levelünket).
Bajnóci: három Bajnóczit is ismerünk Debrecenben, Csokonai ismeretségi körében, Józsefet, Mihályt és Jánost, az első kettő neve a költő 1800-as előfizetési jegyzékén tűnik fel (CsEml. 193–194. l.), Jánosé a kollégiumi iratok között (CsEml. 38. l.) – hogy itt melyikre gondol Csokonai, nehéz lenne eldönteni (vö. még Cs/ÖM. I. 110., 224. l. A „Bajnótzi anakreontikumja" feljegyzés feltehetően másolatra utal, ld. Cs/ÖM. III. 337. l.).

230. *vásárig*: Feltehetően az augusztusi, Nagy-Boldogasszony napi debreceni országos vásárra céloz, amit általában augusztus 5–13. között tartottak.

232. *Kardszag*: Karcag.

74. Szabó Mihály – Csokonainak és Csokonai Józsefnének
[?], 1801. augusztus 15.

Kézirata

MTAK. K 4/51. (K).

Megjelenése

CsEml. 95. l.

Keletkezése

„A sok ilyen nevű debreceni diák közül valószínűleg az a Szabó Mihály írta a levelet, aki 1789-ben Csokonai osztálytársa volt, s az április 2-i dispositio szerint ötvennegyedik volt a klasszisban (l. Thury II. 426.). Ugyancsak valószínű, hogy azonos azzal a Szabó Mihállyal, aki a Patakra távozó Csokonait versben búcsúztatta (l. 79. l.) és a dadi, Komárom megyei iskola rectorával, aki Csokonai halálára verset írt." (CsEml. 562. l.) Vargha Balázs vélekedését kétséget kizáróan sem megerősíteni, sem cáfolni nem áll módunkban (noha valószínűleg igaza van): a Csokonai életrajzában négyszer feltűnő Szabó Mihály név (a diáktárs, a levél, valamint a búcsú- és a gyászvers írója) mögött éppúgy lehet egy személy, mint több. Mindehhez hozzátehetjük még, hogy *A' Tavasz* előfizetési és terjesztési listáin ugyancsak többször feltűnik ez a név, *„Ref. Con-Rector Úr, R. Kom."* valamint *„Kom. Praec."* megnevezésekkel, bizonyosan a későbbi búcsúversek írójára utalva (MTAK. K 679/II. 4a., 5a., 21a.). A levél első bekezdése szól Csokonai anyjához, a továbbiak a költőhöz.

Szövegkritika

A lap tetején idegen kézírással: „Szabó Mihály levele." Az üresen maradt utolsó oldalra idegen kéz odamásolta a Magyar Hírmondó 1801. szeptember 29-i számában megjelent *Jelentést*, amely Csokonairól szól.

24. K: *hozza* em.
32. K: *bádog* Folytatólagosan az előző sorba írva, jav.
41. K: *mint* Folytatólagosan az előző sorba írva, jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

25–47. „A levélben leírt népballada sajátos kompilációja két ismert balladának. Mindkettő megvan Pálóczi Horváth Ádámnál: Ötödfélszáz énekek 300 (Amott kerekedik egy fekete felhő) és 292 (Kebelembe búvék egy nagy áspis-kígyó). Csokonai nem említi műveiben egyiket sem." (CsEml. 562. l.)

75. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. augusztus 21.

Kézirata

MTAK. K 3/41. (K).

Megjelenése

CsEml. 96. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai 1801. július 7-i levelére (70. sz.), lezárva egyben az elveszett 25 Ft. ügyét. A Protocollumban a következő feljegyzés található mindezzel kapcsolatban: „Miskoltz Julius 7^{kén} 1801. Csokonay Vitéz Mihály Úr Engedelmet kér Ő Nagyságától, hogy Dios-Győri, és Tapoltzai Hév-vizekbe tartott hosszabb Curái miatt illy sokára válaszolhat. 2. Ide zárva megküldi Ő Nagysága kívánságára az első Levélben néki küldött Pénznek nemtalálásárúl szólló Documentumokat, kérvén egyszersmind, hogy az ezen dolog eránt tett Reflexioit meg olvasni méltóztasson. 3. Jelenti, hogy Virgilius Georgikájának magyarra lett fordítását ő egyedűl Ő Nagysága Udvarlására készítette légyen, mellyet Ő Nagyságának kegyes el fogadására továbbá is ajánlja. *Válaszképpen irattatott:* Azon elveszett 25 f. helyében, mellyeket már az Urnak szánt vala Ő Nagysága, más 25 ftok Pintér György Szalk Szt Mártonyi Fiskális Urnál, ki Pesten a' Ketskeméti Utszában lakik, már az Ur' számára assignálva lévén, tessék azokat valamelly Debretzenből Pestre utazó jó Barátja által felvetetni. Nem különben a' Magyar Virgiliust, kinek Ő Nagyságának leendő ajánlását elfogadja Ő Nagysága, meg nevezett Fiskálishoz el küldeni méltóztasson. *Pintér Fiskális Urnak* a' túl irtt Levél mássa öt rendbéli mellékezetekkel együtt a történt dolognak le írása mellett meg küldetvén oda utasítatott, hogy a' Budai Posta hivatalbeli Praefectoratusnak egy Ő Nagysága neve alatt készítendő Declaratioban ezen egész dolgot terjessze eleibe, nem kívánván a' 25 f.toknak meg térítését, csak azt kérje, hogy a' Levél fel szakasztását ki keresni, és ezen vétkes tselekedetért elégtételt szolgáltatni méltóztasson. Melly declaratio által leg inkább azt akarja Ő Nagysága ki vinni, hogy a' Posta hivatalbeli Személyek az illyes Törvény által is tiltva levő tselekedetektűl annál is inkább el iesztessenek, és a Posta Mesterek a' levelek expediáltatására annál nagyobb accuratióval igyekezzenek. Az el veszett 25 f helett más 25 fkat tessék Fiskális Ur azon Csokonay Vitéz Mihály Urnak vagy Pesten valamelly Debretzeni Esmérősénél le tenni, vagy vala-

melly jó és bátorságos alkalmatossággal Quietantia mellett Debretzenbe megküldeni." A két levélkivonat margóján az elküldés dátuma: „exp. 21ª Aug. M. G." (Csokonai), „exp. 25ª Aug. M. G." (Pintér) (Dir. Prot. 812. sz. 642–643. l.) A kötetvégi indexben a következők állnak: „Csokonay Vitéz Mihály Ur Virgilius Magyar Georgikájának Pestre köldése, 's az elveszett 25 f. helyébe másnak küldetésére mutatandó mód eránt requiráltatik. – Az el-veszett 25 f. helyébe más assignáltatott Pintér Fiskális Urnál Pesten Magyar Georgikáját kűldje-el nevezett Fiskális Urhoz. – Az Attestatum a' Levél mássával Pintér Fiskális Urnak meg-kűldetett a' 25 f. el-veszése, és a' Levél fel-nyittatása eránt a' Posta Praefecturához bé-adandó Declaratio végett." (uo. A III. 683.)

Szövegkritika

Csak az aláírás származik Festetics Györgytől. A hátlapon Csokonai megjegyzése olvasható: *Gr: Festetics György Ő N[a]g[yság]a. Keszthely. 21 Aug. 1801.*

18. K: A levél végén, a lap alján olvasható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *Pintér György*: ld. következő levelünket.
5. *assignál* (lat.): kiutal.

76. Pintér György – Csokonainak
Pest, 1801. szeptember 2.

Kézirata

MTAK. K 4/32. (K).

Megjelenése

CsEml. 96. l.

Keletkezése

Pintér György e levél által tesz eleget Festetics György levélbeli felszólításának a 25 Ft. megküldése ügyében (ld. előző levelünket).

Szövegkritika

A címzés és a pecsét az összehajtott lap másik felén van. A levél fölött idegen kéz írása: „Pintér György levele."

5. K: *találnajönni* Különválasztottuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Pintér György Festetics György alkalmazásában állott, ahogy több levélben is olvashatjuk, szalkszentmártoni ügyvédje, képviselője volt.

9–10. Feltehetően a mai Szerb utcáról van szó.
11. *Compactor* (lat., rég.): könyvkötő.

77. Kiss Imre – Csokonainak
[Nagyszalonta, 1801. szeptember közepe]

Kézirata

MTAK. K 3/71. (K).

Megjelenése

CsEml. 117–118. l. Csokonai levélben található műveinek a felsorolását közli Szilágyi Ferenc, „Kiss Imre jegyzéke" cím alatt (Cs/ÖM. I. 203–204. l.).

Keletkezése

Keltezetlen. Csokonai feljegyzésében az áll, hogy 1802 őszén keletkezett, *Nagyszalontán*, ez azonban ellentétben látszik lenni azzal, hogy a levél írója, Kiss Imre *Debrecenben* volt a salétromfőzés felügyelője. Vargha Balázs nyilván ebből kifolyólag írta, hogy a „levél írója nem azonos

Kis Imre salétrom-inspektorral, Csokonai és Fazekas debreceni barátjával", akit így nagyszalontai lelkészként jelölt meg, kérdőjelesen (CsEml. 568. és 636. l.). Szilágyi Ferenc ezzel szemben úgy vélte, hogy e levél „kézírása és aláírása pontosan megegyezik a salétrominspektor Kiss Imre kézírásával (vö. MTAK. K 3/72)", tehát ezt is ő írta (Cs/ÖM. I. 203. l.). Ő viszont a szalontai keltezés problémájára nem reflektált.

A kéziratok egyezéséből kiindulva tehát Kiss Imre Nagyszalontához való kötődésének bizonyítása a feladat, ha a levélírót azonosítani akarjuk. Egy múlt századi kiadványban rá is bukkantunk a szalontai gimnázium régi jegyzőkönyvére, amelyben a rektorok névsorában ott áll: „38. 1799–1800–1801. Emericus Kiss, Inspector Officii reg. sali Debrecini." (Gere Ferencz–Katona Mihály: *A Nagy-Szalontai Gymnasium története 100 éves múltjáról*, Nagyszalonta 1896., 7. l.) Megtaláltuk Nagyszalontán kapott bizonyítványát is, 1802. május 18-i keltezéssel, melyben az áll, hogy három évig volt ott rektor, s külföldi tanulmányútja miatt ment el (DebrK. R 1001/3.). Kiss Imre, a későbbi salétrominspektor 1799 és 1801 között (s esetleg 1802 elején) tehát Nagyszalontán volt rektor, így a személy és a hely ellentmondása feloldódik.

Probléma viszont, hogy Csokonai szerint a levél *1802* őszén íródott. Úgy véljük, a költőt ezúttal megcsalta az emlékezete, s ezt nem pusztán a jegyzőkönyv egyébként önmagában is elég meggyőző bizonyságára hagyatkozva mondhatjuk. (Már az is feltűnő egyébként, hogy a hozzá írott levelekre a levélíró nevét és a levél keltét mindig pontosan feljegyző Csokonai ezúttal csak nagyjából meghatározást ad: „*Ősz tájban*".) Kiss Imre iratai között fennmaradt egy levél, melyet Szunyoghy Demeter írt Kisshez, 1802. október 6-án, s ebben hivatkozik a tőle kapott, szeptember 11-i, *bécsi* keltezésű levélre, amelyben tanulmányairól számolt be (DebrK. R 1001/6.). Ebből következik, hogy Kiss ugyanekkor nem lehetett Nagyszalontán.

Hozzátehetjük még ehhez azon tárgyi érveinket is, amelyek jelen levelünk szövegén alapulnak. Csokonai a levél írásának idején Pesten tartózkodott, Kiss Imre oda küldte neki levelét. Az utóiratban ugyanis arra kéri Csokonait, hogy beszéljen Kiss Istvánnal, a pesti könyvkötő-könyvkereskedővel egy könyv ügyében: „kerje az Ur hogy vásárra Debretzenbe hozza le a számomra" (53–54. sorok). De már korábban is többször olvashattunk hasonlókat (pl. „valamellyik Bpolanak conmittáld hogy küldje le a meghitt Debretzenyi Deákja Kezébe azon Könyveket", 46–48. sorok; ld. még a 24–27. és 36–41. sorokat). Csokonai 1802 őszén Debrecenben tartózkodott, 1801-ben viszont Pesten. Továbbá ekkor nagy terveket szőtt művei kiadására és egyetemi tanulmányok folytatására (ld. szeptember 26-án írott három levelét, 79–81. sz.) – ugyanerre látszik utalni Kiss Imre jókívánsága is a levél elején: „Az új Tudományhoz, és a Munkáid Kiadásához szerentsét kivánok" (9–10. sorok). S 1801 őszére mutat az is, hogy ekkoriban, éppen művei kiadására készülve, megpróbálta összegyűjteni szétszórt kéziratait, ld. erre Szabó Mihály, Sárközy István, Székely Péter leveleit (74., 78., 87. sz.), valószínűleg ugyanezzel

függ össze a Győri József-féle, pontosan nem keltezhető levélsorozat is (ld. 224–226. sz.). A levél tárgyi mozzanatai egyöntetűen az 1801-es évre vonatkoznak, ami összhangban van Kiss Imre nagyszalontai rektorságának az idejével is, így a levél keletkezését erre az évre tesszük, Csokonai feljegyzésével szemben is.

Az időpont pontos meghatározásában a levél utalásai vannak segítségünkre. Utal az eljövendő „Téli Debretzenyi Vásarra", ami január elején esedékes, az utóiratban pedig a Kiss Istvánnal Szent György-napi vásárkor (április 24.) történt megállapodásukra hivatkozik. Továbbá a 24–26. sorokban ezt olvashatjuk: „Tiszt. Tudos Margitai István és T.T. Szikszai György Urak ugy gondolom hogy mostani vasár Alkalmatosságával le szállingóznak." Ez a mostani vásár elvileg kettő lehet: a Nagyboldogasszony-napi (augusztus 5.–13.) és a Dienes- (vagy másként Szent Mihály-) napi (szeptember 30.–október 8.) debreceni vásár. Minthogy azonban éppen az idézett mondat előtt írta, hogy a nála lévő művek kéziratait a téli debreceni vásárra be tudja küldeni a költő édesanyjához, ezért inkább az látszik valószínűnek, hogy a Dienes-napi vásárról van itt szó, hiszen az a legközelebbi országos vásári időszak (augusztusban még ott lett volna az október eleji vásár). Csokonai bizonytalan följegyzése is mindössze arra emlékszik, hogy ősz táji a levél, s erre az időszakra esnek a már említett tematikailag nagyon rokon levelek is. Mindebből arra következtetünk, hogy itt a Dienes-napi vásár következik soron, vagyis a levél nem sokkal ezt megelőzően íródott: szeptember folyamán, annak a közepe táján vagy az első felében.

Szövegkritika

Boríték és címzés nélkül. A megszólítás fölött idegen kézírás: „Kiss Imre levele." Az aláírás mellett Csokonai jegyzése: *Kiss Imre Úr. Szalonta. Ősz tájban. 1802.* A levélben felsorolt versek közül néhány alá van húzva; nem dönthető el bizonyosan, hogy ez a levél írójától vagy Csokonaitól (esetleg mástól) származik.

9. K: *Kiádasához* em.
52. K: *Gyorgykor* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kiss Imre (1775–1831) a salétromfőzés inspektora, Csokonai benső barátainak egyike, halála után művei kiadója volt. Az 1831-es kolerajárványban történt halálakor megjelent nekrológban olvashatjuk: „A' Természettől nyert kitetsző elme-tehetségeit, elsőben ugyan a' debretzeni ref. Collegiumban, azután pedig a' Bétsi Ts. K. Universitásban, hasonlóúl kitetsző, 's a' Tudományok minden nemeit felfogó, de megkülömböz-

tetve a' természeti Tudományokat illető esméretekkel gazdagítván; úgy tért vissza 's állott elő, mint valódi Tudós. A' minek idővel, – a' mint reménylhetni, – legalább valamelly részben bizonysága leszsz a' Közönség előtt az a' jeles munka, mellyet a' feljebb nevezett Collegium Igazgatóji által ez eránt megkerestetvén, a' Nemzeti Oskolák számára, »Technologia, vagy Mesterség Tudomány« tzím alatt készített, 's egy részben már be is adott: noha azt, fájdalom! egész tökélletességre nem vihette. Tsak ezen tekintetben is, igen idő előtt vesztette el Ő benne egy hasznos Tagját a' Tudós világ. – Idő előtt vesztette el Benne harmintz esztendeig vólt nagyhasznú Tisztjét, Meghittjét, 's – a' mint méltán nevezte – Barátját, a' Mélt. Vajai Báró Vay Familia." (Magyar Kurir, 1831., II., 36., 210. l.; vö. KazLev. III. 526. l.) Három gyermeket hagyott maga után.

Petrik (II. 389. l.) és az ő nyomán Szinnyei (VI. 299. l.) Kiss Imre két nyomtatásban megjelent költeményéről is említést tesz (*Öröm-ének melyet Első Ferencz magyar király koronázása alkalmatosságával versekben szedett...* Pest 1792., *Az erkölcsös feleség*, Irattatott Nemes-Kéry K. I. által Bécs 1798.). A második címben megnevezett nemeskéri Kiss Imre azonban valószínűleg nem azonos a debreceni salétrominspektorral, legalábbis a családtörténeti szakirodalomban (ld. Nagy Iván, Kempelen) nem sikerült megtalálnunk kapcsolatát e családdal. (De az elsőként említett művet sem tulajdoníthatjuk minden kétséget kizáróan neki, mert akkor még csak 17 éves volt, ami ha ki nem is zárja, de megkérdőjelezi szerzőségét.) A Magyar Kurir nekrológja a családjáról a következőket írja: „Édes Atyja vala Néhai Predikátor T. T. Kiss Imre Úr; Édes Anyja Néh. Ns Szondi Mária Asszony." A jelen levélből kiderül továbbá, hogy volt egy öccse. Kazinczy naplófeljegyzésében pedig a következőket olvashatjuk 1804. augusztus 6-i dátummal: „Péterszegen konskripció. Itt a prédikátor Kis Imre úr, a báró Vay Miklós kémikusának atyja; egy szeretetre méltó öreg." (KazÉlet. 349. l.)

A kollégiumi tanulmányai és a salétrominspektori hivatal elfoglalása közötti időszakról az újonnan megtalált iratok alapján az eddigieknél pontosabb képet alkothatunk. A debreceni kollégiumban 1792-ben subscribált (Barkóczi II. 28. c. 1., 209. l.). 1797 és 1798 között gróf Teleki Imre fiát tanította, majd ezt követően visszatért a kollégiumba (ld. bizonyítványát, Nagybánya, 1798. február 1., DebrK. R 1001/2.). 1799-től 1801-ig, illetve valószínűleg 1802 elejéig Nagyszalontán volt rektor. Erről, mint fentebb említettük, bizonyítványt is nyert (1802. május 18., DebrK. 1001/3.). Ezt követően Bécsbe került, ahol is egy éven át mineralógiát, kémiát, pszichológiát és mezőgazdaságtant hallgatott, mindezt bizonyítványa tanúsítja (Bécs, 1803. május 26., DebrK. R 1001/1.). Kiss Imre neve egyébként nem található a diákok névsorában (köszönöm Tamás Attilának, hogy Bécsben, az egyetemi archivumban utánanézett az adatnak), s nem tud róla a szakirodalom sem (vö. Szögi László: *Magyar diákok a Habsburg Birodalom egyetemein*, Bp.–Szeged, 1994.). Bécsi tanulmányait báró Vay Miklós egyre erősbödő sürgetésére hagyta abba, engedve a csábító ajánlatnak, hogy foglalja el a debreceni salétromins-

pektorságot. Vay 1803. március 4-én értesítette („Édes Imrém"-nek szólítva!), hogy Kiss László nagykállói felügyelő halálán van, április 26-án pedig már a halálhírt közölte (DebrK. 1001/4–5.). A nagykállói hivatalt Braun József addigi debreceni inspektornak szánta, az így megüresedő debrecenit pedig Kissnek. Kiss Imre hazatért, s ezután haláláig a Vay Miklós báró által vezetett debreceni salétromgyár felügyelője volt (vö. Kovács Béla: *A debreceni salétromtermelés története*, Debrecen 1941).

Csokonaival közös baráti kapcsolataira utal az a levél, melyet korábban Csokonainak tulajdonítottak (HG. II. 656–658. l.; ld. erről a Bevezetésben). Az ismeretlen levélíró 1799. március 16-án beszámol barátjának, Puky Istvánnak arról, hogy kimegy a kollégiumból, rektornak. Ennek során emlékezik meg két másik barátjáról, akik szintén elhagyják a kollégiumot: „Az az egyik barátom pedig Kis Imre, a másikat te nem esméred, ő megy ama sertéseiről híres Szalonta városába rektornak." (HG. II. 657–658. l.) Pukyval kapcsolatban egyébként további két alkalommal is feltűnik Kiss Imre neve. Csokonaihoz szóló, 1802. május 20-i levelében írja születendő gyermekével kapcsolatban: „Csohány lessz az Kereszt attya Ragalyi K. Anya. Kis Imre a' Pap és Te Kis Komám. – " (101. sz., 30–32. sorok) Fennmaradt továbbá Kiss Imrének egy Pukyhoz vagy Csokonaihoz írott levele is (ld. 235. sz.), amely rendkívül bizalmas hangvételű, érzelmes baráti vallomás. Csokonai, Puky és Kiss Imre között, úgy tűnik, igen szoros baráti kapcsolat volt, amelynek azonban sem az eredetét, sem a részleteit nem ismerjük pontosan.

A költő és Kiss Imre kapcsolatáról legközvetlenebb emlékünk Csokonai Imre napra írott verse, 1804-ből (*Salétrom inspector Kiss Imre úrhoz*, ld. erről Szilágyi:CsMűv. 274–275. l.), ezen kívül csak a jelen levél, az említett utalások, valamint Nagy Gáborhoz szóló üzenetének (197. sz.) egy mondata vall erről. Bizalmas barátságuk tényét rögzíti Nagy Gábor és Domby Márton is (CsEml. 388. l.; Domby 39. l.). Jóval közismertebb Kiss Imre szerepe, amelyet Csokonai hagyatékának gondozásában és kiadásában, valamint – részben ezzel összefüggésben – a Kazinczyval való vitákban vállalt.

12–13. *a morte homines semper tantundem*: *Mindég közel van a' Halál.*

18–19. *Nagy Királyné...*: a verset nem ismerjük (CsEml. 568. l.).

24. *Margitai István*: a híres debreceni nyomdász nem lehet, mert ő már 1786-ban meghalt (vö. Benda Kálmán–Irinyi Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda*, Bp. 1961., 69. l.). Ismerünk a kollégium diákjai között is egy Margitai Istvánt (talán az előbbi fiát), aki éppen Kiss Imrével együtt subscribált 1792-ben, s aki lelkész volt (Gáborjánban, Hadházon, Hajdúböszörményben, Érdiószegen és Nagylétán; ld. Barkóczi II. 28. c. 1., 213. l.). Ismerte Kazinczy is, többször említi nevét leveleiben (KazLev. III. 311., 402. l.).

Szikszai György (1738–1803) a debreceni egyházmegye esperese, imádságos könyvek szerzője, a *Debreceni Grammatika* egyik szerkesztője (ld. ifj. Dr. Szabó Aladár: *Szikszai György élete és munkássága*, Theológiai Szemle 1927., 232–330. l.) juthat legelőször eszünkbe, de nem látszik nagyon valószínűnek, hogy őt kérte volna meg Kiss Imre könyvek vásárlására és elhozására. Hasonló nevű fiáról viszont szó lehet, annál is inkább, mert egy évvel Kiss Imre után subscribált (Barkóczi II. 28. c. 1., 214. l.), tehát kortársak voltak, s bizonyosan ismerték egymást. Az ifjabb Szikszai Györgynek, aki 1778-ban született, különféle vétségek miatt idő előtt el kellett hagynia a debreceni kollégiumot (vö. Szabó Aladár, i. m. 278–280. l.), s Bagoson lett lelkész, így említi testvére, Szikszai József is az apjuk halálára kiadott epitáfium előbeszédében (*Néhai Tiszteletes Túdós Szikszai Györgynek, Epitaphiuma, Élete és Bútsúzó Szavai, mellyeket halála előtt edgy kevéssel irt*, Pest 1803., 8. l.).

28–29. *Riegless – Franz Paul – Anleitung zum gesange und dem Klavier*: Franz Paul Rigler (1747/1748–1796) osztrák zeneszerző művéről van szó (Bécs 1779., Buda 1798.), amely az első magyarországi zongoraiskola volt.

30. *Meidingers Italiens Grammatik*: Johann Valentin Meidinger (1756–1822) német nyelvű olasz grammatikája 1793–1835 között hat kiadást ért meg.

31–32. *Molnar Walachische Sprachlehre, Hermanstadt. b. Hochmeister*: müllersheimi Molnár János, magyar nemességet nyert, román származású szemészorvos (vö. Bartók Imre: *Müllersheimi Molnár János*, Bp. 1931) német–román nyelvkönyvéről van szó, amely először Bécsben jelent meg 1788-ban, majd javítva, bővítve Nagyszebenben. Szinnyei, Petriket követve, a megjelenés évéül az 1810-es dátumot közli (ld. IX. 215., ill. II. 778. l.), s valóban ez áll a címlapon is. E levél alapján azonban arra kell gondolnunk, hogy a címlapon sajtóhiba történt (hacsak nem volt egy közbülső kiadása is a műnek 1801-ben, ennek azonban nincs nyoma, s más sem utal rá).

31. *b.*: bei ('-nél, nél').

33. *Die Zauberflöte az operaja*: a *Varázsfuvola* szövegkönyvéről, Emanuel Schikaneder művéről van szó, amely több kiadásban is közkézen forgott akkoriban, 1791-es első megjelenése után (vö. Cs/Színm. 1. 307–308. l.).

34. *in Contextu* (lat.): összefüggésében, a zenét a szöveggel együtt.

37. *conmittal* (lat.): meghagy, rábíz.

38. *Bpola*: bibliopola ('könyvkereskedés').

43. *akademos Mina*: akadémoszi fenyegetés. Akadémosz görög hős volt, itt – úgy tűnik – játékos összefüggésben fordul elő.

47. *meghitt* (rég.): megbízott.

53. *Szalkai Aeneassa*: Szalkay Antal (1753–1804) Blumauer-fordításáról, az *Aeneis* travesztiájáról van szó (*Virgilius Éneássa*, Bécs 1792), amely Csokonai *Békaegérhartz*ának is egyik mintája volt.

78. Sárközy István – Csokonainak
Nagybajom, 1801. szeptember 24.

Kézirata

MTAK. K 4/47. (K).

Megjelenése

Először Mészöly Gedeon közölte (Néprajz és nyelvtudomány II. 1958., 22–24. l.), majd a CsEml. (90–92. l.); ez utóbbi februári dátummal, a jegyzetek között utalva a keltezés téves voltára.

Keletkezése

Válasz Csokonai Pestről írott levelére, amely azonban nem maradt fenn. A költő Debrecenbe való hazatérte után hamarosan ismét felkerekedett, Pesten próbált megélhetést szerezni, s művei kiadását előmozdítani (ld. következő három levelünket). Ekkor kereshette meg Sárközy Istvánt is, részben felújítandó barátságukat, részben somogyi tartózkodása alatt született művei kéziratait kérve vissza. E levélváltás az utolsó ismert forrás Csokonai és Sárközy kapcsolatából, ennek körülményeiről sem tudunk azonban többet, mint amennyi a jelen levélből kiderül.

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kézírással: „<Sas Sándor> két levele." Az áthúzás és fölötte a helyes név („Sárközy") más kéztől származik, mint az előző.

3–4. K: *léleteznem* Két szó (*lélegeznem* és *léteznem*) kontaminációja. Amint a *léle-* után a sorvégi elválasztás mutatja, az első szándék a *lélegeznem* lehetett, így e szerint em.

55–58. K: *mellyről ... olvashat,* – E rész a lap alján található, * jellel utalva szövegbeli helyére.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3–10. Csokonai halálhírének elterjedéséről ez az egyetlen forrásunk (vö. CsEml. 560. l.).

12–13. *Báthori Ersébet* (1560–1614), jobbágylányok kínzásának vádjával 1610-ben fogságra ítélték, ahol megőrült. A Báthory Erzsébetről máig élő képet Túróczi László (1700–1765) jezsuita szerző *Ungaria suis cum regibus compendio dato* (1729) című munkája alapozta meg (vö. Szádeczky-Kardoss Irma: *Báthory Erzsébet igazsága*, Bp. 1993., 3., 230. l.; ld. még Péter Katalin: *A csejtei várúrnő: Báthory Erzsébet*, Bp. 1985.), de hogy itt is erről a könyvről van-e szó, nem dönthető el, nem találtunk erre vonatkozó nyomokat sem a csurgói gimnázium katalógusában, sem Sárközy rekonstruált könyvtárjegyzékében (vö. *A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtárának szakkatalógusa, Csurgói Könyvtár VIII–IX.*, Kaposvár é. n. [1939.]; Mózsa Ernő: *Adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben. A Sárközyek bibliotékája*, in: Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve 1958–59., 36–49. l.).

14–15. *sub authentico Expedialt Inquisitiokat* (lat.): a felsőbb helyről végrehajtott vizsgálatokat.

17. Sárközy Albert Csokonainak tanítványa volt Csurgón.

18. *Contemplál* (lat.): szemlél.

24–25. *mint az Ur varas bekája a' kocsonyába* „A miskolci kocsonya ismert adomájára céloz(?)." (CsEml. 560. l.) V. ö. O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*, Bp. 1985., 483. l.

30. *Brün*: Kazinczy 1795 és 1799 között volt Brünnben fogságban, Szegedre nem szállították, Magyarországra is csak szabadulása előtt. A foglyok sorsáról itthon természetszerűleg nem rendelkeztek pontos információkkal.

32. *G: Braidané*: az itt említett személyekről és eseményekről Sárközy utóbb részletesebben (és némileg világosabban) is beszámolt Kazinczynak: „Esmérted é Brünbe Gr. Brajda Hadnagyot? kinek fél lába térdig fából van. Ez most itt közel lakik Néhai Felesége Jószágán mint tőlle származott Gyermekeinek Tutora és a' napokba vólt nállom is. Ennek meghólt Feleségének vólt egy hajadon Testvérje, ki Brünbe menvén látogatni, oda fel meg halt." (1806. szeptember 4., KazLev. IV. 32. l., vö. CsEml. 560. l.)

37–38. *szerelmeinek édességével jobban élhet mint Brünben*: Vargha Balázs kéziratos jegyzeteiben felveti, hogy a hasonlítás (*mint Brünben*) esetleg ama furcsa barátságra utalhat, amely Kazinczyt a börtön ellenőrének a feleségéhez, Grönerspergnéhoz

fűzte (ld. *Fogságom naplója*, *A fenyítőházban Obrovicon*, KazMűv. I. 473. kk.).

43. *approbál* (lat.): helyesel, jóváhagy.

45. *meg határozott Élete Planumát*: az *Árpádiász* tervére utalhat.

49. *Syntaxista*: alsóbb gimnáziumi osztály.
Terrentius: Afer Publius Terentius (i. e. 195 k.–159), római komédiaíró művei a syntaxista osztály tananyagába tartoztak (ld. Cs/ÖM. I. 343–344. l.).

50. *Historicus Geographus Nagy.*: hogy kire és mire vonatkozik ez a mondat(?), nem tudjuk.

50–51. *introducáll* (lat.): bevezet.

52. *Casimir sajt féreg pöttőny*: Sárközy István ekkor kétéves kisfiáról, Kazimirről (1799–1876) van szó.
sajt féreg (táj.): sajtkukac ('mozog, mint a sajtkukac').
pöttőny (táj.): kicsi, apró.

53. *Bódi is van*: az ekkor legifjabb Sárközy, Boldizsár 1801-ben született.
ã ã: „somogyi paraszt tagadás" (ld. a *Cultura* 296. és 403. soraiban is, Cs/Színm. 2., 334. l.).

54. *Fársáng*: a *Dorottya*.

55. *haramják*: az inszurgensek 1800-as somogyi lázadásról van szó, amelynek során Sárközy házát is kifosztották (ld. erről még Sárközy 1806-os levelét a költő anyjához, CsEml. 238. l., továbbá Vörös Károly: *Adatok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, Bp. 1958., 6–33. l. és Mikóczi Alajos–Solymosi László: *Nagybajom története*, Kaposvár 1979., 150–159., Sárközyről 152., 157. l.; vö. CsEml. 560. l.).

56–57. *Sárközj Gabor Ötsém*: Sárközy István unokaöccse (megh. 1811), aki fogalmazó volt a Magyar Kamaránál Budán (ld. Gál László emlékezését, CsEml. 420. l.).

57–58. *in der alten Grenadir Cassarn neben den Theater* (ném.): a régi gránátos laktanyában a színház mellett.

59. *Kedves Kellemetes Köszöntő*: Két köszöntője ismeretes a Sárközyekhez: a *Krisztina napra* és a *T. N. Nádasdy Sárközy Istvánné tiszteletére* címűek. „Nem tudjuk, hogy ezek egyikére, vagy egy harmadikra céloz-e Sárközy" – írja Vargha Balázs (vö. CsEml. 560. l.). A kéziratok története alapján inkább az látszik valószínűnek, hogy az előbbiről van szó (vö. Cs/ÖM. IV. 535–536., 556. l.).

67. *progressus* (lat.). fejlődés, előrehaladás. Sárközy könyvtáráról ld. Mózsa Ernő idézett művét, valamint: Laczkó András: *Csokonait Somogyban érő hatások*, in: *Vitéz Mihály ébresztése*, szerk. Laczkó András, Kaposvár 1985., 59–63. l. (idézi is e részletet).

69. *Sárközy János Bátyám*: Sárközy István unokabátyja (1738k.–1806).

70. *Cartuch*: Louis Dominique Cartouche (1693–1721), francia haramiavezér. A könyv a rendelkezésre álló adatok alapján nem azonosítható, a könyvtárjegyzékeken nem található (ld. a fentebb idézett forrásokat).

73–74. Csokonai Kazinczynál tett júliusi látogatásáról van szó (ld. a 73. sz. levelet).

77. *Kandó Joseff*: 1794-ben a solti járás első fiscalisa volt (ld. Decsy Sámuel: *Almanak*, 1794., 239. l., vö. CsEml. 560. l.). Sárközyvel közelebbi barátságban lehetett, mint azt a Sárközy által hozzá írott episztolák bizonyítják (vö. Laczkó András: *Sárközy István arcképe*, in: *Somogy megye múltjából*, szerk. Kanyar József, Kaposvár 1980., 144–146. l.)

78. *Magistr. Fiscalis*: magistratuális fiscalis (lat.): közügyész (Vargha Balázs adata).

81. *Sárközj Treszka hugom*: Sárközy Terézia (megh. 1801) Sárközy István unokahúga volt. A költő a levél vétele után, ebből az alkalomból írta *Sárközi kisasszon halálára* című versét.

82. *hectica* (nép.): tüdőbaj.
Caeter. (lat.): ceterum ('egyébiránt, különben'). Vargha Balázs a német „Kater" ('kandúr') szó rövidítésének véli, s értelmét úgy magyarázza, hogy Sárközy Kováts Istvánt „asszonyhistóriái miatt mondja *Cater*-nek, kandúrnak" (CsEml. 560. l.), de ezt alátámasztó forrást nem nevez meg. Úgy véljük, a latin szó illik inkább a szövegbe.

82–83. *Kováts István*: másodtanító (subrector) Csurgón már Csokonai idejében is, egészen 1801-ig.

83. *Successora* (lat.): folytatója, örököse.
Márton Gábor: külföldi egyetemeken tanult fiatal lelkész, aki Kisasszondról került Csurgóra (ld. Csire István: *Vázlat Csurgó multjából*, Csurgó 1907., 151. l.).

86. *Csaszári Ur*: Császári Lósi Pál.

88. *Cseppány Fiscalis Ur*: Csépán István.
a' Groff: Festetics György.

89. *Vizi Istv.*: Vizi István Nagybajomban volt tanító, őt követte a nevezett *Soós István*.

79. Csokonai – Nagy Gábornak
Pest, 1801. szeptember 26.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

HG. II. 699–701. l.; MM. II. 887–889. l.; MM^2. II. 437–438. l.

Keletkezése

Az egy napon írott három levélben (ld. még a két következőt) Csokonai olyan tervek megvalósulásáról számol be, amelyekről máshonnan nincs tudomásunk, illetve tudomásunk szerint nem valósultak meg. Házitanítóskodásért szállást és étkezést kap, így bejárhat az egyetemre, hogy geometrának (földmérőnek) tanulhasson (vö. Szögi László: *Mérnökképző intézet a bölcsészeti karon 1782–1850, Institutum Geometrico-Hydrotechnicum*, Bp. 1980.), ami jó – egészségének is megfelelő – hivatalt ígér; közben munkáit nyomtattatja (ld. erről még következő levelünket), a hamaros megjelenés biztos reményében, s egy pesti magyar újság megindításához kéri barátja tanácsait. Túl sok és egymással sem igazán összeegyeztethető terv foglalkoztatta egyszerre, realitása ezeknek inkább a költő fantáziájában volt, de – mint a levelek tanúsítják – ott igen élénken éltek. Egyikből sem lett azonban semmi.

Szövegkritika

Az első lap tetején Nagy Gábor emlékeztető sorait olvashatjuk: „Vettem Nov. 13kán 1801. Válaszoltam Nov. 29kén 1801."

1. K: *Sept.* A *Se Oc*-ból jav.
   N. [= Napján]
29. K: *privatusok,* A *k,* olvhtl. betűkből jav.
35. K: *Hová való <Mitsoda>* Az áth. szó fölé írva.
46. K: *pedig <a'> Hivatal*
57. K: *Újabb <torveny> lábra*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

14–15. *Kápsa* (rég.): kenyeres zsák (a kollégium javára való élelmiszergyűjtést kápsálásnak nevezték, Vargha Balázs adata).

15–17. *der Künstler lässt sich bezahlen*: „a művész megfizetteti magát". Daniel Nicolas Chodowiecki (1726–1801) korának híres rézmetszője, festője volt, levelezésben és munkakapcsolatban állt Kazinczyval, akitől 1789-ben egy munkájáért tizennégy dukátot kért (ld. KazLev. I. 455. l.).
Angelica Kauffman (1741–1807) svájci festőnő.
Copiáz: másol.

24. *Deák Újság járhatott*: Ephemerides Budenses (1790–1793) Tertina Mihály latin nyelvű lapja (MSajtó. 158–164. l.).
26. *Budáról és Pozsonyból Német*: a budai német újság címe Ofner Zeitung (1798–1800), majd Ofner und Pester Zeitung (1800–1845) volt, a pozsonyié Pressburger Zeitung (1764–1929) (MSajtó. 109. és 59–62. l.). A rátz (szerb) és görög újságról nincs tudomásunk (vö. MSajtó. 706. l.).
38. *Promotio* (lat.): betöltetlen állás (Vargha Balázs adata).
39. *Eszterházy Hertzeg*: Eszterházy Miklós (1765–1833).
40. *Árianus*: Az arianizmus tagadja, hogy a szentháromságon belül az atya és a fiú egylényegű; itt unitáriust jelent.
42. *Andritska*: Andritska Sámuel, földmérő, egy évben (1792-ben) subscribált a kollégiumban a költő öccsével, valamint több közeli barátjával (pl. Csohány Józseffel, Kiss Imrével, vö. Barkóczi, II. 28. c. 1., 213. l.).
43. *Diurnum* (lat.): napidíj.
44. *Hydrotechnia*: vízműtan.
Architectura: építészet.
45. *absolvál* (lat.): teljesít, elsajátít.
Censura (lat., rég.): vizsga.
46. *Hivatal*: állás.
47. *A' Deputatiók Actái*: Utalás az 1790–91-es országgyűlésen kiküldött bizottságok reformjavaslataira.
48. *jószág*: birtok.
49. *Mappa*: térkép.
50. *Authenticál*: hitelesít.
51. *Positio*: tisztség, munkakör.
51–52. *Juridicum*: jog(gyakorlat).
53–54. *Commercialis Deputatio*: kereskedelmi küldöttség, bizottság.
57. *Oeconomia*: gazdaság.
regulatio (lat.): szabályozás.
59. *Eskuláp*: orvos, Aszklépiosz, a gyógyítás istene nevéből.
ú. m.: úgymint.
61. *independens* (lat.): független.
63. *hiblihubli* (táj.): együgyű, félbolond.
64. *viszontagol* (rég.): viszonoz.

80. Csokonai – Kőrösi Jánosnak
Pest, 1801. szeptember 26.

Kézirata

MTAK. K 3/18. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

HG. II. 701–702. l.; MM. II. 889–890. l.; MM^2. II. 439. l.

Keletkezése

Rövidebben, a nyomtatásra összpontosítva megismétli a Nagy Gáborhoz szóló levélben mondottak néhány fő elemét (ld. előző levelünket és jegyzetét). Hogy mik lehettek azok a bizonyos nyomtatás alatt lévő művek, nem tudjuk bizonyosan, pesti nyomtatási terveiről egyébként sem tudunk semmit e leveleken kívül. 1800 decemberében közzétett előfizetési felhívása után Festetics Györgyöt a *Georgicon*-fordítás ügyében kereste meg, Márton Józsefet valamely bécsi nyomdásszal való megállapodásra kérte 40 ívre tervezett munkái kiadásához (Fráter István fizette volna a nyomtatási költségeket), s a Magyar Hírmondó 1801. szeptember 29-i számában megjelent tudósítás is, amely valószínűleg Márton Józseftől származik, munkái bécsi megjelentetéséről ad hírt (ld. Cs/ÖM. I. 262–265. l.). Vargha Balázs a Kleist-fordítással hozza összefüggésbe e leveleket (*Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974. 8–9. l.), amely már 1800-as tudósításában is szerepelt (a 7. helyen); igaz, e művön még 1802 elején is dolgozott (vö. Cs/Széppr. 447. l.).

Szövegkritika

1. K: A lap teteje az *N. [= Napján]* rövidítésnél sérült, em. (vö. a Nagy Gábornak ugyanekkor írott levelet; az előző levél).
24–26. K: A címzés az összehajtott lap hátoldalán található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kőrösi János debreceni teológus-diák volt, aki 1796-ban subscribált, később lelkész lett, halálát pedig – Barkóczi János feljegyzése szerint – a Dunában lelte (Barkóczi II. 28. c. 1., 222. l.). Neve szerepel az 1800. december 10-i dátummal közreadott előfizetési íven is. Csokonai őt kérhette meg megjelenő munkáinak árusítására.

4–5. *SzMihály' Vásárára*: szeptember 29-ére.
6–7. *Leopoldi Pesti Vásárkor*: november 15-e körül.
11. Egy kötet ára 40 krajcár volt, a kiadás – háromkötetes lévén – összesen 120 krajcárba került, ami 2 rhénes forinttal volt egyenértékű, mivel 1 rhénes forint 60 krajcárt ért.
16. *inspiciál* (lat.): felügyel.
Trattner: Trattner Mátyás.

17. *fájin* (rég.): finom.
24–26. Magyarul: „Az igen művelt Kőrösi János úrnak, a Debreceni Református Kollégiumban a szent teológia hallgatójának."
25. *I:Collegio*: Inclyto Collegio.
SS.: Sacrosanctae.

81. Csokonai – Puky Istvánnak
Pest, 1801. szeptember 26.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Az Ország-Világban jelent meg először (1881. XII. füzet, 274. l.), majd közölte a HG. (II. 697–699. l.), a MM. (II. 886–887. l.) és a MM^2. (II. 436–437. l.). Az Új Ember csak egy részletét adta ki (1957., 17. sz.).

Keletkezése

Minthogy kézirata nem maradt fenn, s a közlemény, amelyben megjelent, tartalmaz egy ál-Csokonai levelet is, felvetődhet a kérdés, vajon e levél hitelesnek tekinthető-e. Ez esetben azonban a tartalmi mozzanatok egyértelműen bizonyítják, hogy a levelet Csokonai írta Puky Istvánnak. Tartalma jórészt megegyezik a Nagy Gábornak ugyanekkor írott levelével; levelezésükben többször előforduló mozzanatok tűnnek fel ezúttal is (*„Judeum"*, *„Csohány"*, *„két tekintetes asszonyék"*); utal év eleji levélváltásukra (*„Leveledet vettem, ismét datum nélkűl"* – ld. 61. sz. levelünket és jegyzetét). A Puky által írott levél nem maradt fenn, Csokonai válaszának keletkezéséről is csak annyit tudunk, amennyi az e napon írott három levélből kiderül (ld. még két másik levelünk jegyzeteit).

Szövegkritika

12. OrszV.: Az *a* hiányzik, em.
14. OrszV.: *járókról* Téves olvasat, em.
19. OrszV.: Az *a* helyett *e* áll itt, em.
45. OrszV.: *S. Ispány* Értelemszerűen em.
47. OrszV.: *Lepoldkor* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

E levél sok részletet megismétel az előző kettő tartalmából, ezeket itt ismételten nem magyarázzuk.

9. *Cursus*: kurzus, tanfolyam.
11. *Institoris*: Institoris Gábor.
14. *Szathmáry*: Szathmáry Mihály, pesti ügyvéd, említi Csokonai Barkassy Jánosnak írott, 1802. február 15-i levelében (90. sz. levél 14–15. sorok), és ismerte őt Kazinczy is (vö. KazÉlet. 362. l. és KazLev. XIV. 140. l.). Feltehetően azonos azzal a Szathmáry Mihállyal, akit feljegyzésében Nagy Gábor Csokonai barátai között nevez meg (ld. CsEml. 388. l.). 1792-ben subscribált a kollégiumban, a költő öccsével, több barátjával együtt (Barkóczi II. 28. c. 1., 213. l.). Neve szerepel egy Csokonai korabeli töredékes kéziratgyűjteményben is (ld. Kilián István: *Adatok a „Felvidító" forrásához a Papszász-gyűjteményben*, DMÉ. 1977., 485. l.).
16. *Vályi Lexikonja*: Vályi András statisztikai lexikonáról van szó, ld. 4. sz. levelünk 62–63. sorait és jegyzetüket, valamint a 72. sz. levél 15. sorát.
18. *Gida*: Vargha Balázs kéziratos jegyzeteiben Ragályi Gedeonnal azonosítja.
18–19. *Hattzadrum*: indulatszónak tűnik, itt minden bizonnyal játékos összefüggésben szerepel.
20. *butella* (nép., rég.): (üveg)palack.
kaput: kabát, felöltő.
24. *salve* (lat.): üdvözlégy.
25. *Bankó*: bangó ('bolond'), ld. ezt az értelmét a *Halotti versek*ben is (II. rész).
26. *Judeum*: Gesztely (ld. a 60. sz. levél 18. sorát és jegyzetét).
27–30. Ld. erről a 63. sz. levél jegyzeteit.
28. *per Debrecen*: Debrecenen keresztül.
33. *Szűts Lajos*: nem tudjuk, ki volt. Vargha Balázs kéziratos jegyezetiben felveti, hogy esetleg azonos lehet azzal a Szűcs Lajossal, aki egy jogi munkát adott ki 1847-ben (*Rövid törvénytudomány kérdések és feleletekbe foglalva).*
34–35. *Csohány*: Csohány József főhadnagy, Csokonai diákkori barátja, Nagy Gábor őt is felsorolja mint a költő szorosabb köréhez tartozót (CsEml. 388. l.). Ugyanakkor subscribált, mint a fentebb említett Szathmáry Mihály (Barkóczi uo.).
35. *terminus*: postanap.
36. *Zsigárd*: település Nyitra vármegyében.
37–38. Az országgyűlés 1802. május 6-án nyílt meg.
38–39. *Zichy Staatsminister*: Zichy Károly gróf, aki az 1780–90-es reformmozgalom egyik jelentős egyénisége volt, s akit épp

emiatt állítottak félre, ismét fontos hivatalhoz jutott, államminiszter, az Udvari kamar elnöke lett. Csokonai lelkesedése ennek a ténynek szól.

40. *Űrményi galliciai Gubernator*: Ürményi József gróf szintén a reformok egyik félreállított képviselője volt, galíciai kormányzósága, majd országbírósága ugyancsak jelentős eseménynek számított (vö. minderre Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Bp. 1988., 104–108. l.).
Práy: Pray György (1723–1801) jezsuita történetíró, jelentős a magyarság történetét szakszerűen összefoglaló munkája. Ő adta ki először a *Halotti beszéd*et, a magyarság őstörténetével foglalkozó munkássága Csokonai egyik forrása volt. 1801. szeptember 23-án halt meg.

41–43. A mai Kálvin téri református templomról van szó.

43–46. Pest vármegye 1801-ben Kelemen László beadványa nyomán kezdett mozgolódni a pesti magyar játékszín feltámasztása végett (MSzT. 127. l.), ezt üdvözli Csokonai e helyen. Eredményt ez a kezdeményezés még nem hozott.

45. *subs. [V]. Ispány Sz. Királyi úr*: Szentkirályi László (1764–1833), a magyar színtársulat régi pártfogója, aljegyző, majd másodalispán (ld. Magyar Kurir 1804. nov. 16., IV., 615. l., valamint MSzT. 65., 128., 130. l.).

47. *Le[o]poldkor*: a november 15-i vásárra céloz.

47–48. *mind a két tekintetes asszonyék*: Puky feleségét és anyósát üdvözli.

82. Mátyási József – Csokonainak
Fót, 1801. november 23.

Kézirata

MTAK. K 4/22. (K).

Megjelenése

CsEml. 97. l.

Keletkezése

Csokonai és Mátyási József kapcsolatáról 1795-ből maradt fenn emlékünk, akkor együtt utaztak Kecskemétről Pestre, s Csokonai verses

levéllel köszöntötte az idősebb költőtársat (16. sz.). Ezúttal Mátyási keresi a kapcsolatot az éppen Pesten tartózkodó Csokonaival: pusztán a megfogalmazásból ítélve ez feltehetően nem az első kapcsolatfelvétel 1795 óta, de valószínűleg nem is találkoztak vagy váltottak levelet túlzottan gyakran. Csokonai válaszáról nincs tudomásunk, legközelebbi (és egyben utolsó) adatunk kapcsolatukról 1803-as levélváltásuk.

Szövegkritika

A levél hátlapján, a címzés fölött Csokonai feljegyzése: *Mátyási Jó'sef Úr. Fóth. 23. Nov. 1801.* A megszólítás fölött idegen kéz írása: „Mátyási Jósef két levele."

11. K: *Testverémet* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Generalis Fekete*: Fekete János gróf (ld. 16. sz. levelünk jegyzeteit).
Apollo: a művészetek istene.
2–3. Nem tudjuk, milyen versről van szó, az azonban bizonyos, hogy Fekete János már korábban is találkozott a költő műveivel (ld. a 31. sz. levél jegyzetét), s 1801-es a költő hozzá írott *Epistolája* is.
4. *relatio* (lat.): vélemény, beszámoló.
7. *ex Commisso* (lat.): megbízásból.
19–21. A címzés magyarul: „Az Úrnak Csokonai Mihály Úrnak, az igen híres poétának, Pestre."

83. Fráter István – Csokonainak *Asszonyvására, 1801. november 24.*

Kézirata

MTAK. K 3/45. (K).

Megjelenése

CsEml. 97–98. l.

Keletkezése

Csokonai Pestről keltezett levele, amelyre Fráter István itt válaszol, nem maradt fenn. Vargha Balázs feltételezi, hogy e levél s a vele küldött összeg annak „az ígéretnek a törlesztése lehetett" (ld. CsEml. 563. l.), amelyről Csokonai Márton Józsefnek tett említést május 19-i levelében (68. sz., 21–22. sorok), vagyis hogy Fráter István tényleg állta a kinyomtatandó munkák költségeit. E munkák azonban nem jelentek meg; vagy az összeg volt kicsi, vagy nem is arra kérte a költő, nem tudni pontosan. Annyi biztos, hogy Csokonai ötven forintot kapott Fráter Istvántól (maga írja a *Dorottya* jegyzeteiben), de hogy ez erre a küldeményre vonatkozik-e, ugyancsak nem tudjuk (vö. még a 62. és 63. sz. leveleket).

Szövegkritika

A különálló borítékon, a címzés felett Csokonai feljegyzése: *Fráter Úr. AsszonyVására. Novbr. 24. 1801.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Fráter István (megh. 1806) asszonyvásári földbirtokos, Kazinczy barátja, ő volt beavatója a szabadkőműves páholyba, később súrlódások voltak kapcsolatukban (vö. KazÉlet. 119., 234–236., 322., 348. l.; e kiadványban megtalálható Kazinczy rajza Fráter Istvánról és feleségéről: 235. l.). Csokonainak támogatója, barátja volt, így említi Nagy Gábor és Domby Márton is (CsEml. 388. l. és Domby 44. l.). Több, Csokonaihoz szóló levele ismeretes.

4. *Feleségem*: Dobozy Katalin. Kazinczy 1802. április 13-án a következőket jegyezte fel: „Dobozi Kriska, Fráter Istvánné tizenkét esztendei meddősége után leányt szül. 6-ban keresztség." (KazÉlet. 230. l.) Ebből arra következtethetünk, hogy Fráter István feleségének a levélben emlegetett betegsége talán kapcsolatban volt terhességével.
6. *tereh* (táj.): teher.
miá (táj.): miatt
15. *assignatio* (lat., rég.): kiutalás, kötelezvény.
23–26. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak, kedves barátomnak, Debrecenen, Szolnokon át Pestre."

84. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom, 1802. január 9.

Kézirata

OSzK. Oct. Hung. 151. 2–9. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

A HG. csak a Koháry-levéltől eltérő szövegrészeket közölte (II. 702–703. l.), a MM. (II. 890–896. l.) és a MM^2. (II. 440–444. l.) a teljes levelet.

Keletkezése

„Újévre Komáromban van. Széchényi Ferencnek lemásolja a ládájából előkerült Koháry–Orczy-levelet, mint tervezett ajánlást, s hozzáírja új kérését: neki dedikálhassa műveit" – írja Vargha Balázs a levél keletkezésének körülményeiről (Vargha:ArcV. 309. l.). Elszálltak (illetve eleve sem igen állhattak biztos lábakon) az ősszel emlegetett nagyreményű pesti tervek az egyetemre járásról, a nevelősködésről, s közben művei sajtó alá rendezéséről, Csokonai ekkoriból fennmaradt leveleiben már nem is tesz ezekre utaló megjegyzést. Az év eleje Komáromban találja, ahol művei kiadását készíti elő. Ehhez kéri Széchényi gróf támogatását, nem mondván meg pontosan, milyen művekről is van szó. (A történet folytatását ld. a 88., 89., 91., 94. és 108. sz. levelekben.)

Szövegkritika

Az itt nem közölt 153 sornak a Koháry Ferenchez 1797. november 8-án írott levél megfelelő részétől való eltéréseit, valamint összefoglaló és részletes szövegkritikai megjegyzéseinket ld. az említett, 36. sz. levél jegyzetei között.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai Széchényi Ferenccel való kapcsolata 1796-ban kezdődött, az első ismert levél 1798-as (40. sz.). A költő a Lillától való elválás után Somogyba utazott, ahol részt vett Széchényi Ferenc főispáni beiktatásán, melyre üdvözlő verset írt, s ugyanekkor egy másikat is Széchényi Ferencnének (*Ízis és Osiris*). Kapcsolatukat e levéllel újítja fel Csokonai. A következő egy év alatt nyolc levelet váltanak, továbbá még négyet ír a

költő Széchényi Ferencnének, s Kultsár István is bekapcsolódik az üzenetek továbbításába. A levelek tárgya 1802 elején *A' Tavasz* kiadása, az ajánlás körüli problémák tisztázása volt, majd pár hónapos hallgatás következett. Csokonai a gróf kívánságát tulajdonképpen figyelmen kívül hagyva adatta ki Kleist-fordítását, így csak nagyon óvatosan mert ismét közeledni Széchényiékhez, tartva haragjuktól. Mikor úgy vélte, nem kell félnie, a Széchényi-féle bibliotéka könyvtárosi állásáért folyamodott, s közben levelében megírta új irodalmi programját, kérését alátámasztandó (115. sz.). Az állást nem nyerte el, viszont kapott egy példányt a könyvtár nyomtatott katalógusából, 1802–1803 fordulóján erről leveleznek, tisztázva az elkeveredett levelek miatti félreértéseket. Ekkor végre eljuttatja a Széchényi házaspárhoz a Kleist-fordítás dedikált példányait is, majd a nyáron megköszöni a jutalmul kapott pénzajándékot Ezt követően már csak elszórtan maradtak fenn levelek: egy töredék, amelyben az AD. cenzoráltatásához kívánt segítséget kérni (162. sz.), valamint egy levélváltás könyvkölcsönzés ügyben, 1804 nyaráról (195. és 203. sz.). Közben több verssel is tisztelgett Széchényiéknek (*A' Szélhez*, *A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kúltsár Úr által érkezett*), s a grófot mint fő támogatóját „*Czenki Nap*"-jának nevezte (pl. *Amaryllis*).

5. *Magyarorsz:* Magyarország.
Komornyíkj: Komornyikjának.

12. *Septemvirális*: hétszemélyes.

19. *POLLIO*, Asinus (i. e. 76–5.), római államférfi, a tudományok és művészetek pártfogója. Vergilius *IV. Eclogá*jának Polliót idéző sorait Csokonai *A' Haza' Templomának örömnapja* című, ugynacsak Széchényi Ferencet ünneplő költeménye mottójául választotta.

36. *Echo*: visszhang.

37. *Pannon' Szent Hegye*: a Szent Márton-hegy Pannonhalmán (vö. Cs/ÖM. IV. 520–521. l.).

38–44. A Diétai Magyar Múzsából tizenegy szám jelent meg, ezután anyagi nehézségek miatt abba kellett hagynia kiadását. Később egybekötve próbálta eladni a megmaradt példányokat.

42. *resolvál* (lat.): elhatároz, itt: a szóbanforgó pénzt Széchényi Ferenc Csokonainak szánta, de a költő valamilyen okból kifolyólag nem juthatott hozzá.

45. *a' Haza Templomának Örömnapján*: E nagyobb terjedelmű alkalmi költemény Széchényi Ferenc somogyi főispánná történt beiktatása alkalmából készült, 1798. július 4-én, s meg is jelent Pécsett.

58. *RKomárom.*: Rév-Komárom.

85. Csokonai – Széchényi Ferencnének
[?Komárom, 1802. január 9. körül]

Kézirata

MTAK. K 668. 42b. Autográf levélfogalmazvány töredéke (K).

Megjelenése

MM. II. 898. l.; MM^2. II. 446. l.

Kézirata

El nem küldött levél kezdete. A megszólításból nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a címzett Széchényi Ferencné lehetett. Mivel január 9-én Széchényi grófnak írt levelet a költő, méghozzá korábbi ajánlólevelét átfogalmazva (ld. az Orczy–Koháry levelet, 36. sz.), a felhasznált kéziratokból, kézirati lapokból és a tinta színéből (ld. a szövegkritikai jegyzeteket) arra következtethetünk, hogy e levélkezdet ugyanekkor keletkezett. Egyébként szokása volt Csokonainak, hogy egyszerre írt a grófnak és feleségének.

Szövegkritika

A kétsoros levélkezdet a Koháry Ferenchez szóló, 1797. november 8-i levél (36. sz.) kéziratának üresen maradt utolsó lapján található. A kötetbe kötéskor hozzáfogták a csomóhoz a borítékot is, ami ráhajlik a szöveg végére. A tinta színe az Orczy Lászlóhoz ugyanakkor írott levél (35. sz.) kéziratán később (a Széchényi Ferenc számára való átfogalmazáskor) végrehajtott javítások tintaszínéhez hasonlít.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Assz.*: Asszony!

86. Csokonai – Festetics Györgynek
Komárom, 1802. január 10.

Kézirata

OL. P 279. Festetics-levelezés. 1802. No. 105. (A Directoratus Protocollum indexében A. III. 924. sz.) Autográf tisztázat, mellékelve a *Georgicon*-fordítás és annak ajánlása (K).

Megjelenése

Először Scheiber Sándor közölte (It 1949., 335–336. l.), majd a MM. (II. 896–898. l.) és a MM^2. (II. 444–445. l.).

Keletkezése

Az 1800. december 19-i levelében (56. sz.) Festeticsnek felajánlott *Georgicon*-fordítás egy részét küldi most hosszas halogatás után a grófnak, mint írja, *„mustrául"* Kifogásai mögött az az elég nyilvánvaló indíték fedezhető fel, hogy szeretné biztosra venni a mű kiadatását, vagyis nehogy kéziratban maradjon a fordítás, és így mintegy kárba vesszen a belefektetett hatalmas munka.

A Festetics-levéltárban a következő bejegyzés olvasható a levéllel kapcsolatban: „No. 105. Komárom Januar 10^{kén} 1802. Csokonyai Mihály Ur megküldi ő Nagyságának a' magyar Georgikont, de nem egészen, hanem tsak a' 2^{ik} Könyvet minthogy már valahára szerezhette Heyne Editióját, mellynél jobbat sem Virgiliusra, sem más Classicus Auctorra soha senki nem tsinált, és abból mindaz egész fordittást jobbitgattya, mind a' hol szűkséges a' Jegyzéseket kiszedi, egyszóval a' Georgikont arra a' lábra allithattya, a' mellyre T. Kováts Jósef Ur, kivel NKőrösön Tanátsot tartott, a' maga Aeneissét, és mindenben ugy akarja intézni a' nyomtatást, hogy az ő Aeneisséhez, melly 3 Kötetből áll, az ő Georgikonja 4^{ik} legyen. Olly céllyal jőtt fel Komáromba, hogy mivel amazt ott nyomtatták, ő is a' magáét ott nyomtathassa, maga Inspectiója alatt, meg-is alkudott már a' Könyv Nyomtatóval, a' ki árkussát 12 ftért fogja nyomtatni, lesz pedig a' munka 12 árkus, és igy a Költség tészen 180 ftot. Mellyre nézve minthogy jól tudja, melly nemes készséggel áldozik fel minden lépten nyomon a' Nemzet oltárán ő Nagysága, nem kétli, hogy ezt a' Magyar Georgikont is szokott nagylelkűsége szerint ingyen kinyomtattatni méltóztatik; de az ajánló Leveleket pénz-zsarolásra forditani, 's olly nagy áldozat tételéért könyörögtetni vakmerőségnek tartván, tsak annyit instál Ő Nagyságától, hogy a' nyomtatás árrát, még az Példázatokból ki-kérűl, valamellyik Uradalom által a' Könyvnyomtatónak le-té-

tetni, parantsolni méltóztatna. Ő a' Munkát már Debretzeni és Pataki Collegiomokban publicaltatta, és amabban 217. emebben pedig 108 Praenumerans találkozott, melly Summa 325re menvén, tsalhatatlan reménységet ád, hogy a' nyomtatásbeli Költség ki-kerül.

Meg-küldi ő Nagyságának a' leendő Dedicatiót-is. *Válaszoltatott*: Igen tsudálja ő Nagysága azon, hogy minekutánna az Ur az előbbeni ő Nagyságához küldött Levelébe Virgiliusnak mind a' 4. részét magyarra forditva meg-küldeni igérvén, tsak a' második részét küldötte vala meg. Mellyhez képest ő Nagysága azoknak kinyomtattatására kivánt segedelem eránt magát meg-nem határozhattya, még azon 1sső 3ik és 4ik részt-is el-nem küldi az Ur. Mellyeket annak utánna ő Nagysága némelly Vers Irókkal meg-visgáltatván, ha vallyon méltó dolog lészen-é azoknak kinyomtattatására, vagy sem [!] Költséget adni vagy sem?" (OL. P 279. Directoratus Protocollum 1802., 265. kötet, No. 105. 97–98. l.) A margón az elküldés dátuma: „exp. 17. febr. M. G." (Uo.) A kötet végén, az indexben a következő megjegyzés olvasható: „Csokonyai Vitéz Mihály Úr megküldi a' Virgilius Magyar Georgikáit az ajánló-levéllel eggyütt, 's ezen Munkát ki nyomtattatni kéri. – Minthogy a' Munka nem egész, mig egészen meg nem küldetik, 's más Poëták által is meg nem visgáltatik, kinyomattatása nem ajánltathatik." (Uo. A. III. 924. sz.) (Ld. még a 92. sz. levelet)

A *Georgikon*-fordításról Csokonai már nem ejt szót a grófnak írott további két levelében, 1803-ban. A levélváltások tanúsága szerint valószínűleg nem is készült el a munkával teljesen, kéziratok is csak az első két könyvből maradtak fenn. Igaz, Domby Márton ellentmond ennek: „Az itt kiadott munkáin kívül vannak még Csokonaynak mások is, rész szerént kötött, rész szerént kötetlen beszédben, példának okáért Vergilius *Georgikon*jának fordítása, melyet ő egészen elkészített: de tekintetes Gál László úrnál (kinek szívessége ezeket velem közlötte), csak csonkán van." (Domby 9. l.; vö. Toldy LXXXI., LXXXIX. h.) Kazinczy pedig a kéziratok sorsára nézve tesz egy megjegyzést. 1803. szeptember 1-én azt írja ugyanis Édes Gergelynek, hogy „a' Csokonai által lefordított Virgil Georgicáit kellett magának Csokonainak meg égetni. Némely munka nem szenved fordítást. Az tudnillik, a' hol az érdem nem a' dologban, hanem a' felette gondosan válogatott szókban és csinos beszédben áll." (KazLev. III. 93– 94. l.) Hogy pontosan milyen kéziratok is égtek el, az a fentiekből nem derül ki (vö. Vargha:ArcV. 278–279. l.).

Szövegkritika

A javításoktól lényegében mentes levél mellett található mellékletként a *Georgicon*-fordítás és annak ajánlása.

3. K: *az<t>*
45. K: *RKomáromb. [= RévKomáromban]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4–5. *Heyne Editiója*: Christian Gottlob Heyne (1729–1812) göttingai klasszika-filológus, Budai Ézsaiásnak is tanára volt (vö. Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955., főleg: 27–63., 185–188. l.). Itt az 1787-es lipcsei kiadásról van szó, Csokonai erre hivatkozik az AD/j.-ben.

9–10. *T. Kováts Jósef... Aeneisse*: Háló Kovács József, ekkor nagykőrösi lelkész Vergilius-fordításáról van szó (ld. 56. sz. levelünk 23–24. sorait és jegyzetüket).

9. *N:Kőrös*: Nagykőrös.

13. *passiroz* (rég.): illeszkedik.

13–14. *R:Komárom*: Rév-Komárom.

15. *Inspectio* (lat.): felügyelet.

16. *Weinmüllerné*: komáromi nyomdász (ld. 110. sz. levelünket).

28–33. Az előfizetőkről írottak a költő eredeti irataival is alátámaszthatóak. 1800. december 15-én kibocsátott előfizetési felhívására, melyen a *Georgikon* fordítása az első helyen szerepel, sokan jelentkeztek. A ma is meglévő névsorok s a költő autográf összesítése szerint (MTAK. K 755. 43a. és 43b–44a.) Debrecenben 183, Sárospatakon 108 aláíró gyűlt össze. Eme összesítés pontos dátuma nem ismert, de minden bizonnyal korábbi a jelen levélnél, mert itt Debrecenben már 217 aláíró van (a pataki adat megegyezik).

44. *Laky Háznál*: Csokonai Komáromban általában Laky Bálint megyei ügyésznél szállt meg (vö. CsEml. 422. l.).

56. *Omen* (lat.): előjel.

87. Székely Péter – Csokonainak
Debrecen, 1802. január 18.

Kézirata

MTAK. K 4/63. (K).

Megjelenése

CsEml. 98–99. l.

Keletkezése

Válasz a költő majd félévvel korábban, augusztus 3-án írott levelére, amely azonban nem maradt fenn. E levélben művei összeszedésére kérte Székely Pétert is, csakúgy mint másokat. A kérést – ha késve is – de teljesítette Székely, a *Hunyadi Ferentzhez* című alkalmi költemény az ő másolatában maradt fenn (és még egy másikban), ahogy azt Gál László is megjegyezte (CsEml. 404. l.; vö. Cs/ÖM. III. 599. l.).

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kéz írása: „Székely Péter levele." A címzés a hátlapon, fölötte Csokonai emlékeztető feljegyzése: „*Székely Úr. Debretzen. Jan. 18. 1802.*" A pecsét egy darabot kiszakított a lapból. A levélben több szó (a 11., 19., 21., 25. sorokban) idegen kéz által ceruzával aláhúzva.

50. K: *Monsieur <Joseph> Mikhel*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Székely Péter Csokonai fiatalabb iskolatársa, 1792-ben subscribált, 1802 második felében senior volt, később tiszafüredi, majd mezőtúri lelkész (Barkóczi II. 28. b. 1., 366. l.). Neve előfordul a költő 1800. december 10-én és 1802. augusztus 15-én közrebocsátott előfizetési jegyzékein is (CsEml. 193. l., MTAK K 755. 45b.).

3–4. *tandem aliquando* (lat.): végre valahára.

6. *Hunyadi*: Hunyadi Ferenc püspök (1743–1795) fia, ifj. Hunyadi Ferenc (CsEml. 563. l.).
az odákat: a *Hunyadi Ferentzhez* című, több részből álló névnapi köszöntőről van szó.

7. *'Solt. 39.*: minden bizonnyal a nevezett zsoltár elejére utal: „Elvégezém magamban [...] és végre így szólék az én nyelvemmel" (1, 4).

8. *Toth Mihály*: debreceni könyvkötő.

9–10. *raptura* (lat., rég.): kincs.

10. *a meg boldogult Rabbinak a köszöntője*: ilyen című, témájú művet nem ismerünk (vö. CsEml. 563. l. és Juhász 377. l.).

10–11. *invenitur, reperitur, existit (vid. Porházi)* (lat.): kigondoltatik, megtaláltatik, létezik (ld. Porházi). Porházi a *Gerson* című darab egyik szereplője.

11. *A Komedia*: a *Gerson*.

12. *dictum factum* (lat.): úgy tett, amint mondta.

14. *Pesti vásár*: talán az augusztus 29-i, János-napi vásárra céloz.
15. *historiák*: valószínűleg a költő által kért művek általában.
19–20. *Őszi Vásár*: talán a Lipót-napi, november 15-i vásárra utal.
21. *Malheureux*: a *Gerson* főszereplője, itt a művet érti ezen a levélíró.
24. *Batrachomyomachia*: a *Békaegérhartz, amelyet meghirdetett az 1800. decemberi előfizetési felhívásán, utóbb azonban nem erőltette megjelenését.*
27. *appendix* (lat.): függelék, toldalék.
33. *recipé* (rég.): orvosság, recept.
34. *Tísszot*: Simon-André Tissot (1728–1797) svájci orvos, 1772-ben megjelent egy könyvének (*Avis au peuple sur sa santé*, 1761) magyar fordítása (*A néphez való tudósítás, miképen kelljen a maga egészségére vigyázni*), Marikovszky Mártontól (1728–1772), (vö. Kosáry 606. l.).
Haller, Albrecht von (1708–1777) svájci orvos, költő, tanköltemények, leíró költészete, különösen *Az Alpok* (Die Alpen), nagy népszerűségnek örvendett Magyarországon is.
Boerhávé: Hermann Boerhaave (1668–1738), holland orvos, botanikus, tankönyvíró.
praescriptio (lat.): előírás, recept.
36. *Ihr Herren!* (ném.): Uraim!
Sas: Sas János (ld. a 151. sz. levelet).
37. *emfaticum*: érzelemmel teli.
38. *ich möchte euch tödten* (ném.): szeretném megölni Önöket.
Antal, és Porházi: a *Gerson* szereplői.
39. *Trifonius barlangja*: nem tudjuk az utalás értelmét.
40–41. *Domokos Ur a Telemak meg fordításában remekelni akar*: Domokos Lajos (1728–1803) debreceni főbíró, majd a kollégium főgondnoka is lefordította Fénelon *Les Aventures de Telemaque* című rendkívül népszerű, több fordítást is megért művét (vö. Köpeczi Béla: *A magyar Télémaque*, in uő: *Magyarok és franciák*, Bp. 1985., 287–318. l.), de ez a fordítás csak 1980-ban jelent meg (*Telemaknak, az Ulisses fiának csudálatos történetei*, kiad. Köpeczi Béla, Bp. 1980).
41–42. *Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?*: „Akkora szájjal igér, hozzá méltót tud-e adni?" (Horatius: *Ars poetica*, 138. sor, Muraközy Gyula fordítása; vö. CsEml. 563. l.).
42–43. *lásd a' feleletet Horatziusnál*: „Parturiunt montes...", vagyis: „Vajúdnak a hegyek, nevetséges egér születik" (139. sor; Tegyey Imre fordítása).
49–52. A címzés magyarul: „Az Úrnak Csokonai Mihály Úrnak, igen kedves barátomnak, Pestre."

88. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1802. január 29.

Kézirata

MTAK. K 4/53. (K).

Megjelenése

Először Toldy Ferenc közölte kiadásához csatolt életrajza jegyzeteiben (LI–LII. h.). Önállóan a CsEml. adta közre (99–100. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai 1802. január 9-i levelére (84. sz.), amelyben – az Orczy–Koháry-levél aktualizálásával – támogatást kért művei kiadásához. (A továbbiakra nézve ld. a 89., 91., 94. és 108. sz. leveleket.)

Szövegkritika

Csak az aláírás származik Széchényi Ferenctől. A címzés és a pecsét az összehajtott lap hátoldalán található, a címzés fölött Csokonai följegyzése olvasható: *Gr. Szécsényi, Ő Exc̄ja. [= Ő Excellenciája.] Jan. 29. 1802.* Az első oldal legalján emlékeztető bejegyzés a levél írójától: „Dn̄o Csokonai"

36. K: *Íróna[k es]éretes* Egy tintafolt miatt néhány betű nem olvasható, értelemszerűen em.
37. K: *reménlyvén* em.
[pon]tra Az elmosódott részt értelemszerűen pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

20. *tartando Ország gyülése*: az országgyűlés 1802. május 6-án nyílt meg.
43. *Domino Csokonai* (lat.): Csokonai úr.
44–47. A címzés magyarul: „Pesten. Neves és nemes Csokonai Mihály úrnak. Komáromba."

89. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom. 1802. február 13.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Bányai Elemér közölte az Erdélyi Múzeumban (1905., 434–436. l.). Kötetben a HG. (II. 704–706. l.), a MM. (II. 899–901. l.) és a MM^2. (II. 446–447. l.) adta ki.

Keletkezése

Válasz Széchényi Ferenc január 29-i levelére (ld. előző levelünket), amelyben a gróf három feltétel teljesítésétől tette függővé a költő kiadási terveihez nyújtandó támogatását. A kiadásnak az országgyűlés utánra való elhalasztását, a művekbe való betekintés jogát és az (Orczy–Koháry-levélből átemelt) ajánlás elhagyását el kellett fogadnia Csokonainak, legalábbis elvben. „Hogyan lehetne a gróf kívánságát teljesíteni, de a pénzét is megkapni?" „Fordítást ajánl fel, nyolc kötetben, amelyeket felesleges külön ellenőriznie Széchényinek. Ezeket a kényszerű várakozási idő alatt majd letisztázza, javítgatja. de hogy mégis rögtön megkezdhesse a nyomtatást, mégpedig Széchényi támogatásával, a listában az utolsó helyre tett fordítást, Kleist *Tavaszát* nyomtatni kezdi. Ám nem a grófnak, hanem feleségének fogja ajánlani. Ez ellen nem lehet kifogás. Miért éppen Kleistet vette előre? Nemcsak azért, mert a cenzúra már engedélyezte, s kész volt a tisztázata, hanem azért is, mert ez a szelíd, természetfestő vers látszott a legalkalmasabbnak, hogy a grófnőnek dedikálja." (Vargha:ArcV. 310. l. és Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 9–10. l.) Csokonai tehát nem akar időt (méghozzá sok időt, akár egy jó évet is) veszíteni, de szüksége van a gróf anyagi támogatására is, no meg legalább annyira az erkölcsi haszonra, ami abból származik, ha Széchényi Ferenc neve szerepel könyvei élén. Taktikázásba kezd, s kockázatot vállal, mikor jóváhagyás nélkül, a feltételeket elég átlátszóan kijátszva nyomtatni kezdi Kleist-fordítását. (A továbbiakra nézve ld. a 91., 94. és 108. sz. leveleket.)

Szövegkritika

Alapszövegül Bányai Elemér közlését választottuk, csak a nyilvánvalóan téves olvasatokat és a sajtóhibákat javítottuk.

1. ErdM.: *13 d.* ***M.*** Értelemszerűen em.
16. ErdM.: *foglal**t**jokat* em.
29. ErdM.: *mellye**t** 7–8 árko**s*** em.
43. ErdM.: ***Cu**ide* em

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

9. *punctum*: pont.
16. *serieuse* (fr.): komoly.
20. *obscenitás* (lat.): trágárság.
pajkosság (rég.): illetlenség.
21. *Petrárka Laurája*: Laura Francesco Petrarca múzsája volt, Petrarca költészete a testiségtől mentes, égi szerelem jegyében fogant.
22. *Tómisi Számkivetettnek a' Corinnája*: Corinna Ovidius múzsája, akihez frivol, erotikus versei szólnak.
30. *Heftweis* (ném.): csomónként, füzetenként.
31. *applacidál* (lat.): jóváhagy (applacido).
35–36. *Georgicorum. Libri IV. Ex Virgilii Operibus.*: „Vergilius Georgiconja négy könyvben" (ld. erről 56. és 86. sz. leveleinket).
40–41. *L'Aminta, Favola Boschereccia di Torq. Tassó*: „Amintás, Torquato Tasso erdei meséje" (ld. 43. sz. levelünk 40. sorát és jegyzetét, valamint a 68. sz. levél 28. sorát).
41. *Cantate di Piet: Metastasio*: „Pietro Metastasio kantátái" (ld. 43. sz. levelünk 48. sorát és jegyzetét).
42–43 *L'Achille di Sciro; La Didone abbandonata; Il Ré Pastore: Tragedie del Medesimo*: „Ákhilles Sztirusbann, Az elhagyatott Dídó, A' Pásztor Király: ugyanazon szerző tragédiái" (ld. 43. sz levelünk 43–47. sorait és jegyzetüket).
43–44. *Le Temple de [Gn]ide, Poeme de Montesquieu*: „Montesquieu: A knüdoszi templom" (ld. a 68. sz. levél 27–28. sorait és jegyzetüket).
44–45. *La Boucle de Cheveux enlevé, Heroï: Comique de Pope*: „Az elragadtatott hajfürt, Pope komikus eposza" (ld. a 43. sz. levél 83. sorát és annak jegyzetét, valamint a 68. sz. levél 26. sorát).
45. *Die Zauberflöte. Opera von Schikaneder*: „A Varázsfuvola. Schikaneder operája" (ld. 43. sz. levelünk 55–56. sorait és jegyzetüket).
46. *Der Frühling von Kleist*: „A Tavasz" (fordítása meg is jelent 1802-ben, ld. még 68. sz. levelünk 29. sorát).

50–52. E sorok mintha arra utalnának, hogy ide is mellékelte a grófnéhoz szóló ajánlóverset, amely a február 16-i levél (91. sz.) részeként maradt fenn.
51–52. *Horatius' Libri IV. Oda 8-vája*: Horatius: *Ódák.* IV. könyv, 8. vers. Innen vette a mottót (ld. a 91. sz. levelet).
69. *Árpád*: az Árpád-eposzra utal.

90. Csokonai – Barkassy Jánosnak
Komárom, 1802. február 15.

Kézirata

MTAK. M. Irod. lev. 4-r 138/I. 3. Másolat (K).

Megjelenése

HG. II. 706–707. l.; MM. II. 901–902. l.; MM^2. II. 447–448. l.

Keletkezése

Csokonai folyó ügyeiről, apróbb intéznivalókról írt egy pesti ismerősének, Barkassy Jánosnak, aki – mint a címzés mutatja – esküdt volt a táblabíróságon (ennél többet nem is tudunk róla).

Szövegkritika

A kézirat a Toldy kiadásához készült másolatok között található. A HG. megjegyezte közlése végén, hogy „Eredetije a Kisfaludy-Múzeumban, Sümegen van" (II. 707. l.); ez az eredeti levél azonban elveszett (Cs/ÖM. I. 187. l.).

23–25. K: A címzés külön lapon, „Külczim" felirattal következik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Farsangi Poema*: a *Ðorottya*.
6. *Kleist Munkája*: *A' Tavasz*.

pesti vásárra: feltehetően a József-napi (március 19-i) vásárra utal, ezt az időpontot nevezte meg a Magyar Hírmondóban megjelent tudósításában is (vö. következő levelünket).

8. *Olvasztó uram*: „Olvaszthó Jósef Pesti Jurat. [jurátus: 'joggyakornok']" (előfizetési jegyzék *A' Tavasz*hoz, ld. CsEml. 196. l.). Csengerből származott, Csokonaival együtt subscribált a kollégiumban, Csengerben rector, Solton jegyző, 1830-ban halt meg (Barkóczi, II. 28. c. 1., 207. l.).

8–9. *Götzy uramnál a volt szállásomon*: egy Göntzi Ádám neve szerepel a költő 1800. dcember 10-én közre bocsátott előfizetési jegyzékén (CsEml. 194. l.), de a név sem egyezik teljesen, s az előfizetési jegyzék is elsősorban Debrecenben forgott, így erősen kérdéses, azonos lehet-e Göntzi Ádám az e levélben szereplő *Götzy uram*mal (más adat pedig nem áll rendelkezésünkre). Valószínűleg ez volt az az ingyen szállás, amit 1801. szeptember 26-i leveleiben emlegetett (ld. 79., 80., 81. sz. leveleink 10., 14., 7. sorait).

9. *Institoris*: Institoris Gábor.

10. *Patay úr*: feltehetően arról a Patay nevezetű pesti asztalosról van szó, akit Institoris Gábor is említ ez év október 26-i levelében (ld. a 119. sz. levél 3. sorát).

11. *Retsky Barátom*: „N. Retsky Retsky László Hites Prókátos Úr, Pesten" (*A' Tavasz* előfizetőinek jegyzékén, ld. CsEml. 199. l.). Retsky 1795-ben subscribált a kollégiumban, utóbb hevesi főszolgabíró, egyházmegyei gondnok lett (Barkóczi II. 28. c. 1., 220. l.).

13. *Kún István*: kecskeméti földmérő (ld. 130. sz. levelünket).

14. *Szathmáry Mihály*: pesti ügyvéd, említi Csokonai fél évvel korábbi, Puky Istvánhoz írott levelében is (81. sz., 14. sor).

14–15. *Barkasy András*: nyilván a címzett rokonságához tartozott.

15. *Konti Sámuel*: ld. 230. sz. levelünket.

Vitkovits Mihály (1778–1829) szerb származású költő, Kazinczy „pesti triászának" tagja, ekkoriban jegyző a királyi táblabíróságon. Csokonaival való kapcsolatáról csak e levélbeli utalásból van tudomásunk, illetve szerepel még a neve *A' Tavasz* előfizetői között (CsEml. 199. l.). Így is nyilvánvaló azonban, hogy többször találkoztak, közelebbről ismerték egymást. Vitkovics önéletrajzi ihletésű levélregényében (*A költő regénye*) többször Csokonai verseit énekli a társaság mulattatására, s ha a dátumoknak hinni lehet, akkoriban azok a versek még nem jelentek meg. Ugyancsak érdekes az az egyezés (de messzemenő következtetéseket természetesen nem alapoz meg), ami Vitkovics levélregényének kifejlete, a szerelmesek elszakításának részletei és a Lilla férjhez adásáról Gál László leírásából ismert történet között figyelhető meg (CsEml. 421. l.; ld. a 42. sz. levél jegyzetét).

16–17. *Gróf Széchenyi Ferencz ő Excellentiájának a secretariussa*: Bodonyi József (vö. Bártfai Szabó László: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története*, Bp. 1913., II. 704. l., az adatot Kun András kutatta fel).
24. *Herthut ház*: nem tudjuk azonosítani.
25. *Horváth Ferencz*: nem tudjuk, ki volt.

91. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Komárom, 1802. február 16.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Bányai Elemér adta ki, a vers nélkül (Erdélyi Múzeum 1905., 436. l.). A teljes levelet közölte a HG. (707–710. l.) és a MM^2. (II. 448–450. l.), korábban, a MM. szintén a vers nélkül jelentette meg (II. 902. l.). A vers önállóan megjelent: Tav. V–VII. l.; Toldy 323–324. h.; HG. I. 623–625. l.; FK. 639–640. l.; ÖV. II. 70–72. l.; ÖV^2. II. 60–62. l.; MM. I. 639–641. l.; MM^2. I. 574–576. l.

Keletkezése

A grófné férjének három nappal korábban írott levélben a költő már jelezte tervét a Kleist-fordítás ajánlását illetően (lehet, hogy mellékelte is azt, ld. 89. sz., 50–52. sorok). Julianna napján útjára is bocsátotta a címzetthez, Széchényi Ferencné Festetics Juliannához. A grófné – mint azt Kultsár István prefektus Csokonaihoz írott leveléből megtudjuk (ld. 94. sz. levelünket) – köszönettel vette az ajánlást, támogatását megígérte, de mégis a dedicatio mellőzését kérte. Csakhogy ezt Csokonai már nemigen tehette meg (s nem is igen akarta megtenni), mert időközben nyomdába adta a kötetecskét, amint az Barkassy Jánosnak írott leveléből (ld. előző levelünket), valamint február 20-i keltezésű tudósításából (amely a Magyar Hírmondó március 5-i számában jelent meg) kiderül. A kötet az ígért időre, József-napra el is készült, benne az ajánlással. Szerencséjére a gróf és a grófné elnézőek voltak (ld. 108. sz levelünk 15–22. sorait; vö. minderről Vargha:ArcV. 310–313. l.).

Szövegkritika

39. K: *kösöntyűkkel* A *t* olvhtl. betűből jav.
66. K: *ÉS <a'> Hayden'* Az *É* ráírva az *S* előtti aposztrofra, az *S*-et átírtuk *s*-re.
98. K: *RKomáromb. [= RKomáromban]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Széchényi Ferencné Festetics Julianna (1753–1824) Csokonaival való kapcsolatára nézve összefoglalólag ld. a 84. sz. levél jegyzeteit.

25. *F:Vidéki*: Felső-Vidéki
31–35. Az idézett versszak magyarul:

> Ám nincs nékem ilyen; s ily örömökre sem
> Lelked, sem vagyonod rá nem igen szorul.
> Szíved versnek örül: verseket adhatok,
> És elmondhatom ily szép adomány becsét.
> (MM[2] II. 547. l.)

35. *L. IV. Od. VIII. v. 9 ss*: IV. könyv, VIII. óda, a 9. és a következő sorok.
46. *Tűzi-munka*: tűzijáték.
61. *Léthe*: a felejtés folyója az alvilágban.
65. *Stuver' remekje*: Johann Georg Stuver bécsi tűzmester, ünnepi tűzijátékok rendezője, 1799-ben fia, Gaspar veszi át tisztét.
66. *Hayden*: Joseph Haydn (1732–1809), osztrák zeneszerző, itt nyilván a *Tűzizene* című szimfonikus kompozícióra utal a költő, melyet egy tűzijáték kísérőzenéjeként adtak elő.
68–70. E három sor lett Csokonai sírfelirata.
85. *Olympus*: Olümposz, az istenek lakhelye.
88. *Heroina*: hősnő.
90. *Clio' egyik testvérje*: Klió a történetírás múzsája (a másik nyolc közül Eratóra gondolhatunk, *A' Tavasz* kapcsán).

92. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1802. február 17.

Kézirata

MTAK. K 3/42. (K).

Megjelenése

CsEml. 101–102. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai január 10-i levelére, amelyben küldte *Georgicon*-fordításának részletét és a tervezett ajánlást (ld. minderről az 56. és a 86. sz. levelek jegyzeteit).

Szövegkritika

Csak az aláírás származik Festetics Györgytől. A levél mellett megtalálható a boríték is, rajta Csokonai megjegyzése (a címzés fölé írva): *Gr. Festetits Gy: Ő Ngā. [=Nagysága.] Febr. 17, – 1802.*

20. K: *D. Csokonnai* A lap bal alsó részén, az aláírás után található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

11. *más ahoz értő Vers irokkal*: ld. az 59. sz. levél 18–19. sorainak jegyzetét.
20. *D.*: Domino.
25. *A' Laky Háznál*: Csokonai Rév-Komáromban Laky Bálintnál lakott.

93. Fazekas Mihály – Csokonainak
Debrecen, 1802. február 17.

Kézirata

MTAK. K 3/38. (K).

Megjelenése

CsEml. 100–101. l.; a verset közölte Tóth Rezső: *Fazekas Mihály*, ItK 1897., 25. l. és FM/ÖM. I. 48. l.

Keletkezése

„Iratott abból az alkalomból, midőn Napóleon az öreg franczia royalista költőt, *Ducis János Ferenczet* fényes ajánlataival (szenátori állás és negyvenezer franc fizetés) sem tudta rávenni, hogy tetteit megénekelje" – kommentálta a verset Tóth Rezső (ItK 1897., 25. l.). Julow Viktor a következőket fűzte ehhez: „Ez a magyarázat azonban nem egészen elfogadható. Ducis ekkor még nem royalista, hanem republikánus megfontolásból helyezkedett szembe Napóleonnal. (Vö. Duviard, *Anthologie des poètes français. 18. siècle.* 120. l. Paris 1948.) – F. egyébként erősen túlértékeli Ducist, amikor Homéroszhoz hasonlítja, bár a francia költő kétségtelenül az első romantikus generáció figyelmet érdemlő előfutáraihoz tartozott." (FM/ÖM. I. 226. l.) Tóth Rezső nem közli, hogy a versnek Jean François Ducis (1733–1816) tettéhez való kapcsolását mire alapozza. (Csokonai és Fazekas baráti kapcsolata közismert, ezért itt nem tárgyaljuk.)

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés mellett Csokonai feljegyzése: *Fazekas Úr. Debretzen. Febr. 17. 1802.* A vers előtt, a lap tetején idegen kézírás: „Fazékas Mihály levele."

29. K: Az aláírás helyén szándékosan olvashatatlan firkálás található, illeszkedve a levél tréfálkozó befejezéséhez.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *haram'basa*: török haramiavezér.
21. *Földi*: Földi János. Itt Fazekas a *Dr. Földi sírhalma felett* című Csokonai-versre utal.
30. *estimal* (lat.): értékel, becsül.
31. *bangó* (táj.): bamba.
zefir: enyhe nyugati szellő.

94. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. február 20.

Kézirata

MTAK. K 4/1. (K).

Megjelenése

Először Toldy közölte kiadásához írott életrajza jegyzeteiben (LIII. h.), majd a CsEml. (102–103. l.).

Keletkezése

Kultsár István Széchényi gróf és felesége válaszát közvetíti Csokonai február 13-i és 16-i leveleire (az előzményekről és a történtekről ld. 88., 89., 91. és 108. sz. leveleinket).

Szövegkritika

A levél címzés nélkül maradt fenn.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kultsár István (1760–1828) író, a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztőjeként fontos irodalomszervezői szerepet töltött be. Jelentős kötetek láttak napvilágot kiadásában, mint pl. 1794-ben Mikes Kelemen leveleskönyve és 1818-ban Ungvárnémeti Tóth László görög–magyar versei), s támogatója volt a magyar színjátszásnak is (Kultsárra nézve ld. Markos János: *Kultsár István*, Pannonhalma 1940. és Fábri Anna: *Az irodalom magánélete*, Bp. 1987., 219–238. l.). Az első ismert adat Csokonaival való kapcsolatáról 1796-ból datálható, amikor is *Magyar honi Képek* című kiadványában megemlékezett a költő pozsonyi szerepléséről (ld. Mados György, *Mikes Kelemen centenáriuma – 1796-ban*, Nemzeti Újság 1925., 20. sz.; vö. *Mikes Kelemen összes művei, Törökországi levelek*, kiad. Hopp Lajos, Bp. 1966., 364. l.). A jelen levél az első fennmaradt darab levélváltásaikból, személyes kapcsolatukról nem maradtak fenn adatok. Ebben az időben Kultsár az ifjú Festetics gróf nevelője Pesten, s bejáratos Széchényi Ferencékhez is. A levelek fő tárgya, a Széchényiékhez való közvetítésen kívül, a magyar őstörténet, amelynek Gebhardi-fordításával Kultsár is művelője volt, továbbá Csokonai műveinek kiadatása. Főleg az *Amaryllis* megjelentetéséhez nyújtott nagy segítséget Kultsár (levelezésüket ismerteti Szénássy Zoltán: *Csokonai és Kultsár István levelezése*, Irodalmi Szemle 1978., 643–646. l.).

19. *a' mi Grófunk*: Festetics György (ld. 56. és 86. sz leveleinket).
20. *az ifjú Gróf*: Festetics György fia, László (1786–1846).
24. *Hölczl Vice Fiscalis Ur*: nem tudjuk közelebbről, kiről van szó.
27. *heroicumi versek*: hexameter.

31–32. *Weingand*: Johann Michael Weingand (1744–1802), pesti könyvárus (vö. 5. sz. levelünk 5. sorát és jegyzetét).
32. *Kiss*: Kiss István könyvkötő és könyvárus (ld. még 5. sz. levelünk 7. sorát és jegyzetét).
40. *Praefectus* (lat.): nevelő, felügyelő.

95. Márton József és Császár József – Csokonainak *Bécs, 1802. március 2.*

Kézirata

MTAK. K 4/9. (K).

Megjelenése

CsEml. 104–105. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ebben 1802. február 20-án, Komáromban írott tudósítását küldte kiadni tervezett műveiről. A tudósítás a Magyar Hírmondó március 5-i számában jelent meg. Hogy már e levélváltásban is az *Anakreoni Dalok* kötetéről van-e szó, amelyet valóban Márton jelentetett meg, vagy még valami más tervről, nem dönthető el bizonyosan.

Szövegkritika

Boríték, címzés nem maradt fenn a levéllel, a megszólítás fölött idegen kéz írása: „Márton Jósef és Császár Jósef levele."

3. K: *Bárátom* em.
53. K: *azért kezdődik úgy, Falle immer arme etc.,* Lapalji betoldás, * jelöli szövegbeli helyét.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Császár József Csokonai ifjabb diáktársa volt a debreceni kollégiumban, majd Szikszón lett professzor (Thury II. 448. l.).1801. április 25-től

Göttingában tanult (vö. Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955., 196. l.). Tanulmányai végeztével Bécsben maradt Márton József mellett, aki ekkor azt a Magyar Hírmondót szerkesztette, amelyhez Csokonai is szeretett volna kerülni egy évvel korábban (ld. 63. sz. levelünk jegyzeteit, Mártonról a 68. sz. levélnél írottakat). Császár később visszatért Debrecenbe, németet és franciát tanított (vö. CsEml. 565. l.).

5. *Redactor*: szerkesztő.
M. Hírmondó: a bécsi Magyar Hírmondó (1792–1803), a Hadi és Más Nevezetes Történetek című lap folytatása.
9. *Splendide* (lat.): gyönyörű, fenséges (kivitelben).
9–11. Arra a hírre reagálhat itt Márton, hogy Széchényi Ferenc vállalta Csokonai támogatását művei megjelentetésében.
15. *a' mi Tipografusunk*: Haykul Antal, „Erdélyi Hazánkfija, Cs. K. privileg. könyvnyomtató" (ld. Kazinczy jelentése Csokonai sírkövéről, CsEml. 285. l.; vö. Toldy LIII–LIV. h.).
23–24. *Vay Miklos*: arra nézve, hogy Vay Miklós milyen segítséget ígért vagy szándékozott adni a költőnek ekkoriban, semmilyen adat nem maradt fenn ezen az utaláson kívül. (Vay Miklósra, Csokonaival való kapcsolatára nézve ld. 166. sz. levelünk jegyzeteit.)
29. *rátz fattyú*: Theodorovits Arsza (1786–1826) szerb festő (vö. CsEml. 565. l.), rajzát Czetter Sámuel más alkalommal is felhasználta rézmetszet készítéséhez (vö. Rózsa György: *Ikonographia Csokonaiana*, ItK 1973., 708. l.), ezt végül nem Czetter metszette ki (vö. Rózsa György: *Czetter Sámuel*, in: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952., Bp. 1953., 102. l.). Csokonai decemberben arról számol be Kazinczynak, megismételve Márton itteni információit is, hogy az arckép elkészült, s azt ő fel is küldte Mártonéknak (ld. a 127. sz. levél 24–37. sorai).
30. *Tsurÿ Úr*: mint maga írja (127. sz. levél 33–34. sorok): „*Csúri Barátom [...] a' Vátzi Siketnémák' Perceptora*"
Sinay: Sinai Miklós (1730–1808) debreceni professzor.
31. *Domokos*: Domokos Lajos.
34. *Tzetter*: Czetter Sámuel.
38. *Pántzél Barátom*: Pánczél Dániel (1759–1827) a bécsi Magyar Merkurius című lap (1793–1798) alapító szerkesztője. Itt jelent meg először Csokonai *Az én Életem* című 1793-as költeménye *Egy szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* címmel, talán erről van szó (vö. Molnár József: *Csokonai és Görög Demeter*, Múzeumi Kurir 16. sz., 1974., 12. l.).
48–49. A cím magyarul: „Leadandó Burgerspital udvar 7., 15. lépcső, első emelet."
50. *Görög Ur*: Görög Demeter.

50–52. *A' Szabadságfához* címmel le is fordította Csokonai a kézhez kapott német verset, méghozzá három változatban, az egyiken dátum is van: *Pest. Mart. 24d. A. 1802.* (MTAK. K 672/III. 3b.). Fordítása megjelentetését a cenzor nem engedélyezte (ld. a 132. sz. levelet).

52. *excellens* (lat.): kiváló.
Svajtzer: svájci.

53. *Falle immer arme etc.*: Csokonai fordításában az első sor: *„Dűlj a földre, szegény fenyőfa, csak dűlj le!"*

53–54. *szabadság fája*: a feldíszített fa körüli ünnep, a forradalmi Franciaországban nevezetes szokássá vált a szabadságfa-állítás.

55. *Kotzebu*: August Kotzebue (1761–1819) német drámaíró, költő. Itt említett munkájában közölte, jegyzetben, Csokonai fordításának eredetijét (I. 38–39. l.).

56–57. *Das merkwürdigste Jahr meines Lebens*: Kotzebue 1801-ben kiadott, kétkötetes önéletrajzi műve.

57. *extractus* (lat.): kivonat, a Kotzebue művéből készített kivonat megjelenéséről nincs tudomásunk.

59–60. *B. Uram*: Barátom Uram.

61. *Kerekesre irt versek*: Csokonai *Görög Úrhoz* című költeményéről van szó, amelyet nyilván azért nem közöltek a Magyar Hírmondóban, mert a lapot szerkesztő Görög Demetert ünnepelte.

64–65. *Parscevalis Kontzió*: nagypénteki szónoklat (Fekete Csaba adata; az utalás értelme nem világos).

65. *Feldmarschal* (ném.): tábornagy.

70. *redigál* (lat.): szerkeszt.

73. *directorium* (lat.): előírt útvonal.

80–81. Ld. a 131. sz. levél 28. sorát és jegyzetét.

96. Szokolay Dániel – Csokonainak
Iharosberény, 1802. március 10.

Kézirata

MTAK. K 4/66. (K).

Megjelenése

CsEml. 105–107. l.

Keletkezése

Lehet, hogy Csokonai már csak Debrecenben kapta meg e levelet, erre utal legalábbis a címzés sok, nem is egy kéztől származó javítása, amelyek az átirányítások alkalmával kerülhettek oda. Először az eredeti címzésnek megfelelően (a postaúton: Bécsen és Pozsonyon keresztül) Komáromba került a levél, onnan Szokolay utasításának megfelelően Pestre, majd mivel ott sem volt már Csokonai, vissza Komáromba, végül onnan Budán keresztül Debrecenbe.

Válasz Csokonai február 23-i levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ez valamilyen kérést tartalmazott, éppen március 10-i határidővel, a költő kiadási terveivel kapcsolatosan: arról lehetett szó, hogy a pesti vásárra juttassa el hozzá az előfizetőktől begyűjtött pénzt.

A levélben emlegetett 20 forint kalandos történetével függhet össze az a nyugta, amelyet Szokolay állított ki ugyancsak 20 forintról Csokonai számára, 1801. szeptember 19-i dátummal (MTAK. K 672/V. 39ab.; e dátum cáfolja a nyugtának az 1798-as somogyi úthoz való kapcsolhatóságát, ld. Szilágyi:CsMűv. 320. l.). Ez is arra utal, hogy Csokonai és Szokolay élénkebb kapcsolatban volt egymással, mint amit ez az egyetlen fennmaradt levél mutat. Diáktársak voltak a debreceni kollégiumban, majd Gál László meglehetősen megbízhatatlan emlékezése szerint együtt indultak Somogyba, miután Csokonai elvesztette Lillát (ld. a 42. sz. levél jegyzeteit). Szokolay neve szerepel *A' Tavasz* előfizetői között is, mint vármegyei esküdt, Iharosberényből.

Szövegkritika

A levél előtt idegen kézírással ez olvasható: „Szokolai Daniel levele"; a levél után másik idegen kéz (a CsEml. szerint Gaál Lászlóé, 107. l.) megjegyzése: „(Szokolai Dániel Iharos Berényben Somogy megyei Eskütt, – később fő notárius, és – fő fiscus)". A borítékon, a címzés fölött Csokonai írásával: *Ihár: Berény. Szokolay. Mart. 10. 1802.*

61. K: *<Ez a' Gróf> elég* Az ismétlés miatt (ld. a 60. sorban) kihúzott szavakat nem pótolta mással, s a mondat kezdőbetűjét sem javította Szokolay, em.
67. K: *Pr. [= Predikator]*
79. K: [?] Itt egy olvhtl. szó következik, Vargha Balázs *Wohlgebohrn* olvasattal közli (CsEml. 107. l.), de ez nem értelmes szó.
82. K: *a R:Comorn* Utóbb (2. javítás, Komáromban) más, sötétebb színű tintával áth., beírva elé: *Ofen.*
87. K: *Pest* Utóbb (1. javítás, Pesten) más, világosabb színű tintával áth., mellé írva: *Comorn*, valamint elé: egy olvhtl. szó. Ezt követően (2. javítás, Komáromban) ez is áth., s aláírva: *in Debretzin.* Az útvonal rekonstruálását ld. fentebb.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

18. *Lengyel Tóti*: Lengyeltóti. „A' T. Lengyel familia Tótiról, Tóti pedig az említett familiáról nevezi magát, Somogy Vármegyében." (Dorottya/j.)
26. *erre a' vásárra*: a március 13-a körüli pesti heti vásárra utal.
30–31. *Fehér vári Vásárkor ... 24ª Aprilis*: a Szent György-napi székesfehérvári vásárról van szó.
36. *pro* (lat.): itt 'előtt' jelentésben szerepel.
37. *Széchényi*: Széchényi Ferenc, aki somogyi főispán volt.
40. *Secretarius* (lat.): titkár.
42. *FőSzBiró*: főszolgabíró. „Az igali főszolgabíró Csapody Gábor volt. (Lásd Decsy: Almanach 281.)" (CsEml. 565. l.).
43. *LTóti*: Lengyeltóti.
44. *Szemes*: Balatonszemes.
Csepán: Csépán István.
49. *Szárszó*: Balatonszárszó.
Forspont: postai, katonai előfogat.
58. *Czinderyné Asszonyság*: Czindery Pálné Festetics Mária (ld. 107. és 165. sz. leveleinket).
58–59. *Erdődy Lajos*: Szokolay téved, az új férj neve Erdődy Zsigmond volt.
60. *Attád*: Nagyatád.
65. *Császári*: Császári Lósi Pál, a Csokonait Csurgón felváltó rendes professzor.
66. *Jenai Tonus*: utalás Császári külföldi tanulmányaira, amelyre Császári oly igen büszke volt.
67–68. *Kováts István, Marton Gábor*: minderről már értesült a költő Sárközy István előző év őszi leveléből (ld. 78. sz. levelünk 82–83. sorait és jegyzetüket).
69. Szokolay „a pesti, 1802 februárjában történt rebellióról kér híreket, amelynek egyik főszereplője Mikolai István, Csokonai egykori debreceni tanítványa volt." (CsEml. 566. l.) A somogyi felzendülésre nézve ld. ugyancsak Sárközy István levelét s a hozzá fűzött jegyzetet.
78–87. A címzés magyarul: „Az úrnak, Csokonai Vitéz Mihály úrnak [?], Bécsen, Pozsonyon keresztül Komáromba. Leadandó a könyvnyomdában. – Ha a Nevezett úr továbbutazott volna, kéretik leadni ezt a levelet Patay Úrnál a Dísz téren, a Bollai házban, az Ürményi házzal szemben, Pesten." (Borbély Szilárd fordítása)

97. Éles István – Csokonainak
[?Komárom, 1802. március 10. körül]

Kézirata

MTAK. K 3/31. (K).

Megjelenése

CsEml. 103. l.

Keletkezése

Keltezetlen, Éles István mindössze a hónapot írta a levél aljára: március, ezt alátámasztja a József-nap említése is. Vargha Balázs március 1-re keltezi (CsEml. 564. l.), de ez téves olvasat eredménye (ld. szövegkritikai jegyzetünket), s életrajzi adatok sem engedik meg e feltevést (ld. alább a költő feljegyzéséről mondottakat). Csokonai a levél hátlapjára odaírta a pontosabb dátumot is: Komárom, 1802. Ebben nincs okunk kételkedni, már csak azért sem, mert 1801, 1803 és 1804 márciusa életrajzi szempontból egyértelműen kizárható. A levél szövegében (5–8. sorok) található időmegjelölések további támpontot nyújtanak. A legkésőbbi terminus József napja, azaz március 19-e, péntek, az ezt megelőző (heti) vásár egy héttel korábban lehetett, a levél pedig nem sokkal ez előtt íródhatott, vagyis március 10-e körül. Ha azonban a Csokonai életének korabeli eseményeiről rendelkezésünkre álló adatokkal vetjük össze a levél szövegéből logikusan adódó következtetést, kérdőjelek merülnek fel.

Először: Éles István leveléből arra is következtethetünk, hogy Csokonai hosszabb ideig távol volt Komáromtól, s ezért kérte meg Élest ügyei intézésére. Éles a „régen" óhajtott válaszról beszél, majd a cenzorra való öt napos várakozásáról, ami után még „sokszori instálás"-ába került, míg visszakapta azt a bizonyos kéziratot. Ehhez képest viszont tudjuk, hogy Csokonai egész februárban Komáromban volt, noha már a hónap közepén készült haza (ld. a *Bútsúzás egy lyánykától* 1802. február 12-éről dátumozott kéziratát, MTAK. K 672/IV. 135a., és az AV.-ben a vershez fűzött hasonló tartalmú jegyzetet, 217. l.). A legutolsó adat komáromi tartózkodásáról egy saját kezű feljegyzése, amely 1802. február 28-án kelt (ld. MTAK. K 755. 13b.; MM^2. I. 773. l.). Elég lehetett-e a leírtakra március kb. első 10 napja, ami a két szélső dátum, Csokonai Komáromból való eltávozásának és a levél feltételezett megírásának ideje között adódik?

Másodszor: némely adatokból levonható olyan következtetés is, hogy Csokonai március 9-e körül Komáromban volt. Feljegyzései között található ugyanis egy kimutatás arról, hogy *A' Tavasz* elkészült példányaiból kinek, mikor, mennyit adott (ld. MTAK. K 679/II. 4b–7a.; részben közli: CsEml. 195–198. l.; hivatkozik rá Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 11. l.). Ebből jól látható, hogy március 12. és 17. között csak komáromi illetőségűeknek adott a könyvből, első helyen éppen Éles Istvánnak, ajándékba, majd 10 példányt ugyancsak neki, az előfizetőknek való szétosztásra. Március 19. (József napja!) és április 8. között pestiek szerepelnek a listán, mindössze március 27-én találunk egy 11 fős, csupa komáromiból, zömében kereskedőkből álló listát, egy tételben, nyilván egyben küldte el nekik Komáromba. Április 23-a és május 10-e között már Debrecenben osztja szét művét (feltehetően húsvétra, április 18-ra érkezett haza). Az íven ott szerepel az is, hogy Weinmüllernétől átvett március 9-én, 12-én és 13-án bizonyos mennyiségű példányt, különböző minőségű papírokra nyomtatva. Úgy véljük, hogy mindebből az adott időszakbeli tartózkodási helyeire is következtethetünk. Ha ez igaz, akkor Csokonai március 9. és 16. között egy hetet Komáromban töltött (ha következtetésünk nem helytálló, akkor a feljegyzések utólag készülhettek, a példányokhoz pedig közvetítőn keresztül kellett hozzájutnia). Március első napjaiban elindulhatott tehát Komáromból Pestre, hogy majd onnan egyenesen hazafelé, Debrecenbe veszi az útját (erre látszik utalni az a tény, hogy február 20-án, Komáromban keltezett tudósításában már pesti és debreceni címét adta meg, mint amelyeken elérhető, továbbá hogy Éles István levele végén a költő anyjának szóló üdvözlet olvasható). Aztán váratlanul még vissza kellett térnie Komáromba, a példányokért. A többi időt, egészen április közepéig Pesten töltötte (hosszabb pesti tartózkodására utal ez év decemberében, Kazinczy Ferencnek írott levelében is, ekkor készült többek között arcképe is (ld. 127. sz. levelünket), továbbá egyik verse, *A' Szabadságfához* című fordítás, március 24-én, Pesten (ld. a 95. sz. levél 50–57. sorainak jegyzeteit). Ha azonban mindez igaz, akkor még megközelítőleg tíz napig sem igen lehetett távol Komáromtól március elején, vagyis még rövidebb az az időszak, amely alatt az Éles által leírtak végbemehettek.

Az ellentmondás tehát elég nyilvánvalónak látszik, meggyőzően feloldani a jelen adatok alapján nem tudjuk, így a levél keltezését hangsúlyozottan kérdőjelesen tesszük március 10-e körülre.

Szövegkritika

Címzés nélkül fennmaradt levél, a lap hátulján, melynek negyede le van szakasztva, Csokonai írása: *Éles Úr. – RKomárom. – 1802.*

20. K: *Marcz.* Utána nem áll szám, a lentebb olvasható *1* az oldalszám, amely ugyanúgy ceruzával íródott, mint a lap bal szélén található könyvtári jelzet.
23. K: A lap aljára írva.
24. K: A lap bal szélén, haránt irányban.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Éles István Komáromban volt tanító, majd 1803-tól átkerült Nagymegyerre, ugyancsak rektornak. Öt, Csokonaihoz írott levelét ismerjük (a költőtől egy hozzá írott sem maradt fenn), mindegyikben ügyek elintézése, kötetek szétosztása a téma, vagyis Éles István is Csokonai jóakaró barátainak egyike volt.

E levélben a költő két munkájáról van szó. Az egyik *A' Tavasz*, amelyet éppen a levél megírásának idején nyomtatott Weinmüllerné Komáromban, akivel Éles a kész példányok Pestre szállításáról alkudozott, úgy tűnik, kevés eredménnyel. A másik, cenzuráztatásra Élesnek átadott művet Vargha Balázs korábban (CsEml. 565. l.) *A' Tavasz*ban vélte felfedezni, később azonban (*Csokonai verseinek első kiadásai*, i. m. 14–15. l.) módosította álláspontját, s a *Dorottyá*val azonosította azt. Ez utóbbi tűnik inkább valószínűnek, hiszen *A' Tavasz* nyomtatása ekkor már szinte teljesen készen volt, a nyomdász nemigen vállalt volna ilyen kockázatot. Továbbá éppen februárban hirdette meg az újságban gyűjteményes munkáit, a Kleist-fordítás után a *Dorottyát* és a *Lillát* ígérve. Ez utóbbiról itt nemigen lehet szó, mert még készen sem volt a kötetterv, s csak ősszel került a kassai cenzúrára. A *Dorottya* viszont lehetett, mert már korábbi levelezésében (ld. például Festeticcsel való levélváltását, 56. sz. levél) szóba került, s éppen 1801 őszén kapta vissza a kéziratot Sárközy Istvántól.

További fontos adalék, hogy fennmaradt Schwarzl cenzor véleménye a *Dorottyá*ról, amelyet egy címzés nélküli levélben fogalmazott meg. Vargha Balázs ezt közölte a CsEml.-ben (139. l.), méghozzá Kultsár Istvánhoz szóló levélként, mivel Kultsár Csokonaihoz írott, 1803. április 16-i levele a következő passzust tartalmazza: „Engedelmet kérek, hogy ezen viszsza térő Dorottyát elolvasni merészeltem. Azt vélem, hogy mestersége, és szépségei megmaradhatnának azoknak eltörlésével, mellyek a Censurán fennakasztották." (158. sz., 36–39. sorok) Utóbb módosította álláspontját (*Csokonai verseinek első kiadásai*, i. m. 14–15. l.), s Éles Istvánt nevezte meg a cenzor levelének címzettjeként, vagyis az e levélben említett „manuscriptum" a *Dorottya*, a mellette küldött „betsülletes levél" pedig Schwarzl cenzor levele volna. Ezt alátámasztja az a tény, amelyet Vargha Balázs is idéz, vagyis hogy a cenzori levél a költő hagyatékában maradt fenn, a hátlapján Csokonai feljegyzésével: *„Schwarzl Úr. RKomárom. 1802."* Figyelemre méltó, hogy e jegyzés írásképe teljesen azonos az Éles e levelén található ugyancsak autográf jegyzetével

(ld. szövegkritika). Megjegyzendő továbbá, hogy a költő a *Dorottya* 1803. február 6-án keltezett előbeszédében helyenként tételesen kitér a cenzori véleményre (vö. CsEml. 574. l.), ezt pedig nem tehette volna meg, ha csak Kultsár István 1803. április 16-i levelével kapja azt kézhez. A fentiek alapján alaposan feltételezhető, hogy a költő Éles e levelének kíséretében kapta vissza a *Dorottya* kéziratát a cenzor nyomtatást megtagadó levelével egyetemben (Kultsár levele inkább a mű cenzúrai engedélyeztetésének egy újabb fejezetéhez kötődhet). Az alábbiakban közöljük Schwarzl Zsigmond levelét (MTAK. K 4/49.):

„Drága Nagy-Jó Uram!

Vitéz Csokonyai Mihály Urnak, a' Somogyi Gavallérok Dámák, 's Kis Aszszonyokrol írtt Satyráját egészen által olvastam. A' mi a' Poësist illeti, igen jól vagyon a' fictio, involutio, evolutio; a vers-is helyessen vagyon. De mivel nyilvan ki van téve *Kaposvár, Somogy Varmegye, Hertzeg Eszterházi Kastélya*, ám bátor a' Gavallerok' és a' Dámák' és a' Kis Aszszonyok' nevei meg vagynak forditva, mégis a' ki a Somogy Vármegyei Nemességet esmeri, 's a valóban történt dologrol emlékezik, mint példának okáért *én*, a' ki akkor Pétsen laktam, és gyakorta Somogy Vármegyében meg fordultam, kőnnyen tudhattya ki volt légyen a Vén Dorottja, a gőrbe hátu Adelgunda 's a. t. azért féltös, ne talántán a' Somogyi Urak, vagy nem olvasván, vagy nem értvén azt a': *Honny soit qui mal y pense*: nagyon neheztelve olvassák ezt a Satyrat. Az én tsekély itéletem szerént tehát az Nagy érdemű Auctornak, valamint a' Gavallérok' és Dámák' neveit meg változtatta az Poëmába; ugy a' Varmegyének, 's Varosnak, és az Osztályok', tulajdon neveiket vagy egészen el hagyni, vagy meg kellene váltóztatni; hogy ekképen a' Somogy Varmegyei Nemességnek neheztelését el kerüllye. Imitt amott pedig motskos expressiók-is találtatnak. p. o. az 3^{dik} Könyvben 57 lapon az avantgárdában – – azok az eleven Freycorok valának, a' kik már Férj nélkül szülni is tudnának: tehát a Somogy Varmegyei Urak és Dámák társaságában, egy Noble Bálban, illyenek-is valának? szégyenleni fogják ezt az említett Urak, és Dámák! a 4^{dik} Könyvben a Lokaj Gergőnek a' beszédje-is több helyeken motskos: p. o. Ihogtak-vihogtak: – meg követem – még a' nadrágba-is nyúltak. 's. a. t. Erre való nézve, botsánatot kérek hogy nem bátorkodom az opust, ugy a' mint most vagyon, az typusra botsátani. Talán mas valamelly Censor és Revisor fogja approbálni.

Sch."

Vargha Balázs (s a nyomán Szilágyi Ferenc is, Cs/ÖM. IV. 677., 780. l.) korábban Schwarzl Ferenc váci teológiai tanárral azonosította a cenzort Decsy Sámuel Almanachja alapján (CsEml. 574. l.), kiadásunkhoz készült kéziratos jegyzetei között viszont már Schwarzl Zsigmondot nevezi meg, hivatkozva annak Révai Miklós egyik művébe benyomtatott, Révaihoz szóló levelének aláírására (*Versegi Ferencnek megtsalatkozott illetlen motskolódásai a' tiszta magyarságban*, Pest 1806., 219. l.: „Comaromii, die 20. Maii, anno 1800. Sigmondus Schwartzel m. p. e Scholis Piis, Gymnasii Comaromiensis Director localis"). A cenzor valóban in-

kább Schwarzl Zsigmond lehetett, mivel Schwarzl Ferenc (1740–1817) 1791-től folyamatosan Vácon működött, majd 1801-től kezdve visszavonultan élt (ld. *A váczi egyházmegye történeti névtára II.*, Vác 1917., 907. l.), vagyis a kérdéses időben nem cenzorált, s nem írhatta le azt, amit itt olvasunk („a' ki a Somogy Vármegyei Nemességet esmeri, 's a valóban történt dologrol emlékezik, mint példának okáért *én*, a' ki akkor Pétsen laktam, és gyakorta Somogy Vármegyében meg fordultam"). Leírhatta viszont Schwarzl Zsigmond, akinek Pécsett több munkája is jelent meg, egy beiktatási versezet 1785-ből, valamint egy halotti beszéd 1798 januárjából (ld. Petrik III. 350. l).

2. *K*: kedves.
4–5. *Tóth János*: nem tudjuk, ki volt.
6. *Typografusné*: Weinmüllerné.
7. *pesti Vásár*: a március 13-a körüli heti vásárról lehet szó.
Jósef napi: a március 19-i vásár.
19. *Szarka János* (megh. 1820) komáromi kereskedő, Csokonai még a debreceni kollégiumból ismerhette, ahol az 1795-ben subscribált (Barkóczi II. 28. c. 1., 220. l.). Neki is volt szánva egy példány *A' Tavasz*ból a költő listája szerint: *„Ifj. Szarka János RKom. Keresk."* (MTAK. K 679/II. 5b.; CsEml. 196. l.). Neve 19. sorszámmal szerepel az előfizetők jegyzékén (uo. 11b.), s ott található *A' Tavasz* borítóján is.
Takó Leány Telekiből: Szarka János „szép menyetské"-jéről közelebbit nem tudunk, valószínűleg (a földrajzi közelség okán) nem a Somogy megyei Telekiből, hanem a Veszprém megyei Keréktelekiből való volt.
21. *i j*: igaz jóakarója.
22. *É I.*: Éles István.
24. *Ifiasszony*: Csokonai Józsefnét, a költő anyját nevezte így Éles István leveleiben.

98. Bollyák János – Csokonainak *[Bihar]nagybajom, 1802. március 28.*

Kézirata

MTAK. K 3/5. (K).

Megjelenése

CsEml. 107–108. l.

Keletkezése

Csokonai újságbéli tudósításának eredményeképpen született ez az előfizetést közvetítő levél. Kováts Vágási Bothka Menyhárt neve szerepel *A' Tavasz* előfizetőinek sorában is, a könyv borítóján. A levél írójáról, azontúl, hogy nagybajomi nótárius volt, nem tudunk semmit. Feltehetően itt nem a somogyi Nagybajomról, hanem Biharnagybajomról van szó: ismertek ugyan Csokonai somogyi, közelebbről nagybajomi kötődései, viszont Bollyák nevű nótáriust nem ismervén, az avatott helytörténészek is inkább úgy vélekednek, hogy „Bollyák János biharnagybajomi személy lehetett" (vö. Mikóczi Alajos–Solymosi László: *Nagybajom története*, Kaposvár 1979., 310. l.). Egyébként e lehetőség mellett szól a földrajzi elhelyezkedés is, Derecske és Biharnagybajom közelsége, gazdasági összefonódottsága (Bollyák János neve mindazonáltal nem tűnik föl Szendrey Istvánnak a tárgyra vonatkozó disszertációjában sem (*Az Eszterházyak derecskei uradalmának története*, Debrecen, 1960., 216. pp., Kézirat, MTAK. D 1583.).

Szövegkritika

Címzés és a pecsét nyoma az összehajtott lap külső oldalán. A címzés fölött Csokonai jegyzése: *Bullyák Úr. N:Bajom. Mart. 28. 1802.* A megszólítás fölött idegen kézírás: „Bollyák János levele." Az aláírás után, fejjel lefelé Csokonai írása: *Jó akaró Úr.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Eszterházÿ Eö Herczegsége*: Eszterházy Miklós.
4–5. *a 19^{dik} Magyar Ujságban [...] Tudósitás*: a Magyar Hírmondó március 5-i, 19. számában jelent meg Csokonai Komáromban, február 20-án kelt előfizetési felhívása művei háromkötetes gyűjteményének kiadási tervéről.
14. *Quietál* (lat.): nyugtát állít ki.
18. *recognoscal* (lat.): elismer.
22. *NBajom*: (Bihar)nagybajom.

99. Szeless József – Csokonainak
Kecskemét, 1802. április 26.

Kézirata

MTAK. K 4/58. (K).

Megjelenése

CsEml. 108. l.

Keletkezése

Válasz a költő levelére, melyet Kún István által küldött ez év március 23-án, *A' Tavasz* című könyvecske példányai kíséretében. Csokonai elosztási ívén (MTAK. K 679/II. 5b.; ld. CsEml. 196. l.) a következő bejegyzés szerepel 10 példányt illetően, március 23-i dátummal: „*Szeles Jósef Ketskeméti Notáriusnak, Kún Istvántól. Comissio.*" (Kún István még 21-én kapott egy példányt ajándékba; ld. uo.). Mint e levélből kiderül, Kún már azelőtt eladta mind a 10 darabot, mielőtt Szelesshez eljutott volna, sőt, ő is rendes áron vett belőle. Az említett 100 példány sorsára nézve ugyancsak a költő elosztási íve szolgáltat magyarázatot, ezen ugyanis említi, hogy Debrecenbe leküldött „*100 Exemplárok*"-at (ld. uo.). Hogy ezeket is Kún István által, vagy (s inkább) más alkalmatosság útján, arra nézve nem találunk sem e jegyzéken, sem Szeless levelében információt.

Ez a levél azonban nem jutott Csokonai kezébe, s ennek oka nyilvánvalóan az lehet, hogy Szeless Pestre címezte, de közben, április közepén a költő hazautazott Debrecenbe (erre nézve ld. 97. sz. levelünk jegyzeteit). Az év végén, Szilveszter napján ismét írt ebben az ügyben Szeless Csokonainak, nyilván annak sürgető levelére válaszolva, s ott – bővebben kifejtve – megismétli az itt elmondottakat, s mellékeli Kún István tanúsítványát.

Szövegkritika

Az összehajtott levél hátoldalán címzés és pecsét, a címzés felett, ahol Csokonai szokta a küldő nevét feljegyezni, de inkább nem az ő, hanem más kézírásával: „Szeles Josef Ur." A „Latinus" „bizonyító Levele", amelyet Szeless a levéllel együtt küldött, nem maradt fenn.

5. K: *Exeplárokat* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szeless József, mint Csokonai jegyzéséből kiderül, ekkoriban (1802-től) Kecskeméten nótárius, korábban a költő fiatalabb diáktársa volt a debreceni kollégiumban (ld. Thury II. 448. l.; vö. CsEml. 566. l.). 1791-ben subscribált a debreceni kollégiumban, jegyzősége után Kecskemét bírája lett (Barkóczi II. 28. c. 1., 211. l.). Neve feltűnik az iskolai sedes 1794. decemberi, Csokonai ügyében tartott ülésének jegyzőkönyvében is (CsEml. 63. l.). A későbbiekben is vállalkozott a költő munkáinak terjesztésére, ezt bizonyítja Csokonai neki szóló levele 1804. szeptember 14-i keltezéssel (208. sz.), valamint nagybátyjának, Szeles Sándornak Csokonaihoz írott 1805. január eleji levele (220. sz.) és Szeless Józsefnek a költő anyjához áprilisban küldött levele is (ld. CsEml. 173., 212. l.). A levélben említett Kún István geometra ('földmérő') ugyancsak kecskeméti illetőségű volt.

7. *Latinus*: alsóbb osztályos diák.
17. *Ketskem.*: Kecskemét.

100. Fráter István – Csokonainak *Asszonyvására, 1802. május 2.*

Kézirata

MTAK. K 3/46. (K).

Megjelenése

CsEml. 109. l.

Keletkezése

Fráter e levélben meghívja magukhoz Csokonait májusra, merthogy nagy szükségük van a társaságára – ez talán azzal lehet kapcsolatban, hogy hosszú várakozás után, április 6-án megszületett első gyermekük (ld. a 83. sz. levél jegyzetét). Hogy Csokonai elfogadta-e a meghívást, nem tudjuk; Vargha Balázs egy keltezetlen levéllel hozza kapcsolatba (vö. CsEml. 211. és 566. l., erre nézve ld. a 227. sz. levelet és jegyzetét.). Ha volt is Asszonyvásárán, hosszú időt valószínűleg nem töltött ott, május 10-e körül ugyanis a Nagyvárad melletti Félix-fürdőn tartózkodott (ld. KazÉlet. 234. l.).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai megjegyzése: *Fráter Úr. AsszonyVására. May. 2. 1802.*

4–6. K: *Mindenkor ... társaságára,* E rész – feltehetően idegen kéz által – ceruzával aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai Félix-fürdőn Kazinczyval is találkozott: akkor és ott készült az *Anakreoni Dalok* ajánlása: „Egy csoport kálvinista prédikátor, kik közt Bod, a létai és a bihari ... Csokonaival a ferdőbe. Ekkor nap és itt írta Csokonai az ő Anacreoni darabjai előtt álló ajánlást: *Kazinczy, Földi, kik belőlem* stb. – Kijövének a cigány muzsikusok Váradról. Csokonai ezekkel vonatta el Szulyovszkynak Kossovicsnak azt a muzsikai kompozícióját, melyben az, ki a Szulyovszky elfogattatásakor Szulyovszky házánál, Rákóczon, kisasszonyait muzsikára tanította, Szulyovszkynak elfogattatását kesergette. Ezen muzsikális kompozícióra írta Csokonai a *Földiekkel játszó* stb. énekét" – emlékszik vissza Kazinczy naplójában, a május 10-i feljegyzésben (KazÉlet. 234. l.).

Ez a közös időtöltés más szempontból is fontossá vált. Kultsár István augusztus 4-i levelében, reagálva Csokonai beszámolójára, amely azonban nem maradt fenn, azt írja, hogy irígyli a „Váradi társaság"-ot (108. sz., 2. sor). 1803. április 16-án (158. sz., 22–27. sorok) hosszabban és konkrétabban ír, mikor a „váradi fördést olly kellemetessé" tevő hölgy után érdeklődik Csokonainál („Talán Széphalmi Vinczénk őlébe készül az a szép Kegy?"). Itt, Félix-fürdőn kezdődött ugyanis Kazinczynak mintegy két éven át tartott, vonzásokkal, majd egyre inkább taszításokkal teljes kapcsolata Sárosy Andrásné Ilosvay Krisztinával (ld. erről részletesen Kazinczy idézett naplójában), aki november 20-án megözvegyült (ld. Sárosy András gyászjelentése, MTAK. 2-r 2., Studiumok. I. 14.). Vargha Balázs azonban felvetette, hogy Csokonait is gyengéd érzelmekre lobbantotta Ilosvay Krisztina (*Eurydice*, Új Írás 1975/3., 61–72. l., újra megjelent a szerző tanulmánykötetében: *Jelek, jelképek, jellemek*, Bp. 1984., 324–349. l.). Nagy Gábor feljegyzése szerint két Lilla-vers (*A' bátortalan szerelmes, Az Éjnek Istenihez*) ez év őszén egy bizonyos Eurydicéhez készült (ld. CsEml. 387. l.). „Maga a név: Eurydice – nyomra vezet. Mert ő a mitológiában Orpheus párja. Márpedig Kazinczynak Orpheus volt az írói (szabadkőműves) neve. [...] A két vers tehát olyan hölgyhöz szól, aki Kazinczyhoz tartozik, s ezért kapta Csokonaitól ezt a mitológiai nevet. Ez a hölgy csak Ilosvay Krisztina lehet" – írja Vargha Balázs (*Jelek...*, i. m. 332. l.).

Csokonai neve még kétszer, két vonatkozásban merül fel az ügy kapcsán. Cserey Farkashoz szóló, 1807. március 12-i levelében Kazinczy így

emlékezett vissza Ilosvay Krisztinával való viszonyára: „Megszűnni valakit szeretni nem vétek: az sem vétek, hogy a' nyújtott jobb el nem fogadtatik: de bosszúra vetemedni, 's ollyakat cselekedni mint a' Csokonayval való kocsizásban cselekedtünk, már az ollyas dolog, hogy a' ki azt el tudja követni, a' Missverstandniss-ben nem kereshet vigasztalást." (KazLev. IV 516. l.) Szentgyörgyi Józsefnek pedig, még 1806-ban így írt: „a' NAGY Bacsányinak elárul [ti. Ilosvay Krisztina] 's VELE visszálkodásba hoz, úgy hogy neked magadnak is Csokonaihoz kelle menned 's őtet instruálnod." (KazLev. IV. 151. l.) Lehet egyébként, hogy erre az esetre utal egy másik, szintén Szentgyörgyihez szóló levelében is: „Te még mindég térítgetél a' szép Asszony dolgában. – Kívánhatom e én azt, hogy Te a' vélem elkövetetteket olly világosan hagyd emlékezeted előtt lebegni mint azok az én emlékezetem előtt lebeghetnek? Hagyjuk-meg az egymás érzéseit a magok' szabadságokban, 's tűrjük ollyaknak egymást, a' millyenek vagyunk. Te most vagy *ollyforma* mint én *voltam*, én pedig ollyformán, mint Te *voltál*, midőn gratuláltál Heilbarkeitomhoz 's vallottad hogy megtévedtem volt, 's midőn Csokonaihoz mentél volt el, most *vagyok*." (KazLev. IV. 216. l.)

A fenti szövegrészek, valamint *Az utolsó szerencsétlenség* (először: *Végbútsú Rózsitól*) című, 1803 elején keletkezett vers alapján Vargha Balázs feltételezte, hogy „a »bátortalan szerelmes« sikeres szerelmessé lépett elő. A bizonyítéka ennek nem perrendtartásszerű, de nyomozásunk során elfogadható: a még mindig féltékeny Kazinczy pletykája 1807-ből. [...] Ami történt, az Kazinczy felől nézve bosszú, s Csokonai a bosszú-hím. Csokonai felől nézve azonban gyönyörű elégtétel egész hátralévő rövid életére. Hogy Kazinczy, aki kezdettől fogva atyai fölénnyel kezelte őt, feddette, oktatta, s aki Félix-fürdőn úgy elébe vágott – Kazinczy ez egyszer vesztes maradt." (I. m. 340. l.) Z. Szabó László kétségeit fejezi ki a történet hitelét illetően (*Kazinczy Ferenc*, Bp. 1984., 170–172. l.), Szilágyi Ferenc viszont elfogadja azt (Szilágyi:CsMűv. 40., 192., 221., 291., 327., 339. l.), ahogy már Váczy János Kazinczy-életrajza is ilyen értelmű utalás tartalmaz (*Kazinczy Ferenc és kora I.*, Bp. 1915., 568. l.).

Kazinczy emlékezései azonban ma már olyannyira homályosak, hogy valódi értelmüket, utalásaikat nem fejthetjük fel, bizonyítékként még „nem perrandtartásszerű" voltukban sem fogadhatóak el, nem is beszélve *Az utolsó szerencsétlenség* című vers idekapcsolásáról („Rózsi Krisztinával azonos", i. m. 339. l.). Az egyébként rendkívül szellemes és ötletgazdag rekonstrukciót áthatja a Kazinczy Csokonaival szembeni ellenszenvéről szóló előítélet, ami azonban a *költő életének időszakában* nemhogy nem igazolható, hanem egyenesen az ellenkezője az igaz (vö. Debreczeni 68. l.). A rendelkezésre álló adatok hézagossága sokféle rekonstrukciót tesz lehetővé a Kazinczy emlékezéseiből felsejlő történetet illetően, lényegében azonosan alacsony valószínűsíthetőségi fokkal.

A történetnek egy vonatkozásával, még pedig Batsányi János szerepével így is érdemes foglalkoznunk, mert ezen a nyomon haladva valamelyes fényt vethetünk Batsányi és Csokonai kapcsolatára. Kazinczy

Batsányival való „visszálkodása" s Csokonai eziránti „instruálása" nyilván Batsányi magyarországi, méghozzá debreceni vagy Debrecen környéki tartózkodása idején történhetett. Annyit meg tudunk állapítani, hogy Batsányi 1804 októberében Debrecenben tartózkodott, s találkozott Csokonaival (ez persze nem jelenti egyben azt is, hogy a „visszálkodás" ugyanekkor esett meg, mindössze csak valószínűsíti ezt). Batsányi „Debrecenben létében (1804) a Herder Adrasteajának eggyik kötetét hordta zsebjében 's Csokonaitól azt kívánta, hogy adná ítéletét eggy abba nyomtatott német ódája felől" – írja Kazinczy utóbb egy levelében (KazLev. V. 67. l.), majd másutt ugyanezt az esetet mondja el, csak 1803-as dátummal (KazLev. V. 95. l.). Ez utóbbi azonban téves, mert az emlegetett verset (a *Der Kampf* töredékét) csak 1803. december 25-én kelt levelében tudta Batsányi eljuttatni az időközben meghalt Herder fiaihoz, akik végül kiadták az Adrastea című folyóirat posztumusz kötetében (BJÖM. I. 517–518., IV. 142–145. l.). Ezt mutogatta Batsányi Debrecenben. Időben ez nem lehetett 1803-ban, csak egy évvel később (1802-ben pedig, mint maga Batsányi írja, még nem is ismerte Csokonait, vö. levelét Kazinczyhoz, 1802. június 16., KazLev. XXIII. 52. l.). Közelebbit tudhatunk meg, ha figyelembe vesszük *A rab és a madár* című Batsányi-vers kéziratán található, Kazinczytól származó feljegyzést: „B. ezt az allegóriát magához vette a debreceni vásárkor 180[!] októberben, bálba menvén; nyilván oly szándékkal, hogy azt valakinek mutathassa. Az a valaki nem jelent meg a bálban, és így, hogy rajta ne vesszen, az *én* markomba nyomá." (BJÖM. I. 385. l.) Más forrásból is tudjuk egyébként, hogy Kazinczy ekkor, 1804 októberében Debrecenben tartózkodott, itt írta levelét 31-én a rézmetsző diákokhoz (KazLev. XXII. 82. l.). A Batsányi-vers sajtó alá rendezői, Keresztury Dezső és Tarnai Andor is 1804-et helyettesítették be a hiányos évszám esetében, s a „valaki"-t Ilosvay Krisztinával azonosították. Ilosvay Krisztina egyébként 1803 eleje óta Debrecenben lakott, nyilván többször találkozott Csokonaival, egy alkalomról tudunk is, 1803 novemberében ő vitte meg Kazinczy betegségének hírét az ugyancsak beteg költőnek (ld. a 180. sz. levél 4. sorát). Csokonai szerepe persze így sem világosabb a Batsányi–Kazinczy–Ilosvay Krisztina háromszögben, de hát mindössze ennyi, amit filológiailag hitelesen mondhatunk.

2. *Pleÿer*: Fráter István bérlője, nem tudunk róla közelebbit.
4. *confundal* (lat.): összekever.
8. *promaÿo*: májusra.
9. *az Úrnak kívánságát*: talán itt a művek kiadására vonatkozó ígéretéről van szó (vö. 68. sz. levelünk 21–22. sorait).
16–18. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak, kedves barátomnak, Debrecenbe."

101. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. május 20.

Kézirata

MTAK. K 4/38. (K).

Megjelenése

CsEml. 109–110. l.

Keletkezése

Puky, aki hosszabb ideje, a múlt év nyara óta nem találkozott barátjával, értesült annak Debrecenbe való visszaérkeztéről, s ezt az üdvözlő levelet írta. A legnagyobb újság: gyermeke közelgő megszületése.

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai emlékeztető följegyzése: *Puky Úr. Gesztely. May. 20. 1802.*

35. K: A dátum a lap alján van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Szentesi János*: debreceni fuvaros (ld. még a 151. sz. levélben).
3. *itten Jerusalemben*: Gesztely (ld. a 60. sz. levél 17. sorának jegyzetét).
5–6. *Csohány Josef*: *„Palatinal. Regt.béli Fő Hadnagy."* (*A' Tavasz* előfizetőinek listája a könyv borítóján). Pukyval többször emlegetik leveleikben, Komáromban történt találkozásukról ez az egyetlen adat.
7. *Romanhaft* (ném.): regényes.
14. *az én Judeumom*: Gesztely (ld. a 3. sor jegyzetét).
17. *füszerszám* (rég.): fűszer.
21–23. Puky István fia, Puky József (1802–1831) nagyon közeli megszületéséről van szó, a pontos dátumot nem ismerjük (vö. Kilián István: *Csokonai és Puky István barátsága*, DME. 1975., 632. l.; Csikszentsimoni Endes Miklós 1835-ös dátumot ad meg Puky József halálozási idejeként, vö. *A Bizáki Puky*

család nemzedékrendje, Bp. 1938., 18., Klny. a Magyar Családtörténeti Szemle 1938. évfolyamából).

31. *Ragályi*: a Csokonaival és Pukyval is baráti kapcsolatban lévő Ragályiak egyikéről lehet szó e játékos utalásban („K. Anya."); az előző nyáron Gedeon vendégei voltak, az ő vezetésével mentek az aggteleki barlang meglátogatására (ld. 73. sz. levelünket), talán őróla lehet leginkább szó. (Vargha Balázs, indoklás nélkül, Ragályi Tamás nevét veti fel; CsEml. 566. l.)
K. Anya: keresztanya.

32. *Kis Imre*: a salétrominspektor, közös barátjuk, fennmaradt Puky hagyatékában egy levele is (ld. a 235. sz. levelet).

36. *B: Puky*: bizáki Puky.

37–40. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak, barátomnak, Debrecenbe."

102. Csokonai – Pap Szász Józsefnek
Debrecen, 1802. június 15.

Kézirata

DIM. K. X. 75. 75. 3. 1. Autográf tisztázat (K). A boríték jelzete: K. X. 75. 75. 3. 2.

Megjelenése

Először Milesz Béla közölte az eredeti kéziratból a Vasárnapi Újságban (1871., 33. sz., 415–416. l.), majd a Rozsnyói Híradó (1881., 28. sz.) és ismét a Vasárnapi Újság (1894., 46. sz.). Komlóssy Arthur is közreadta, mikor Milesz Béla a debreceni Csokonai Körnek ajándékozta a kéziratot (*Csokonai Vitéz Mihály egy eredeti levele*, Csokonai Kör Évkönyve az 1890–1893. évekről, Debrecen 1894., 30–31. l.). Kötetben a HG. (II. 710–711. l.), a MM. (II. 903–904. l.) és a MM^2. (II. 452. l.) adta ki.

Keletkezése

Csokonai első (ismert) híradása a Debrecenben négy nappal korábban, június 11-én pusztított tűzvészről. 1564 óta ez volt a legnagyobb tűzeset Debrecenben, leégett a belváros jelentős része, a Szent András templom, a kollégium több szárnya, nagyon sok lakóépület, köztük Csokonai Darabos utcai háza (vö. minderre nézve Keresztesi József emléke-

zéseit: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén*, Pest, 1868., 387–394. l.; Roncsik Jenő: *A tűz pusztításai Debrecenben*, Bp. 1939). A költő így írta le a végbement pusztítást Széchényi Ferencnek szóló szeptemberi levelében, rá jellemzően a tárgyszerűségből elszabaduló költői fantáziával: „*én rám nézve ki Nemzetemben olly kis pontocska vagyok, még sokkal hátráltatóbb történet adta elő magát czélomnak elérése ellen; a' midőn Jun. 11d. Napján abba a' szomorú veszedelembe, melly Városunknak nagy részét 2-3 óra alatt a' lángok' prédájává tette, az én Házam is e' szörnyű Esetnek áldozatja lett. Úgyvan, Kegyelmes Uram! most az üszög és hamu között fekszik az az egyűgyű, de nékem tág és gazdag Hajlék, a' mellybe kívántam a' Világ' lármája elől, magamat, Nemzetem és Muzsáim szolgálatjára elvonni, pusztává lett az a' kis Ország, mellybe én Király voltam magam előtt, és a' mellyben sokszor édes érzések között gondolttam: Ennyi részem van a' Föld' kerekségén, 's örömmel futottam végig egy percz alatt boldogságomnak szűk de elég körűletét. Éppen a' rózsák nyíltak; mikor kertetskémen, az én kis Sans-soucimon, a' lobogó lángok keresztűl rohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tusculanumom, hol legérzékenyebb gondolatim teremtődtek, a' láng között ropogott; mikor ama rózsa lugas tövig égett, 's az a' fülemüle melly e' kis zöld Szálának, minden éjjel concertet adott, őröngve repült el a' bátorságosabb erdei vídékekre. – De majd elkezdem felejteni, hogy Excád előtt udvarlok, 's régi megelégedésemmel most is tele telvén, színte tiszteletlenségbe találok esni.*" (215. sz. 11–33. sorok) *A' szélhez* című alkalmi ódában aztán verssé is vált a költői próza, jegyzetben megemlítve, hogy: „*Ez a rózsalugas, ez a fülemüle és ez a poétizálás nem költeményes gondolat, hanem természet után van festve.*" (Vö. Gál László emlékezését is, CsEml. 406. l.; ld. még a 218. sz. levél jegyzeteit.)

[...] Felvídúlhatok-é? Lám, oda Tíburom,
Hol víg gondolatim szárnyra repűltenek.
És a rózsalugasnak?
Amellyben Philoméla s én

Egymást váltva üténk pindusi dallokat,
Nincs árnyéka tovább. Hagyj nekem, esti szél!
Hagyj békét s pici lantom
Törd izekre...

A költő nyáron született levelei többségében segítséget kér az újjáépítéshez, építőanyag után érdeklődik, fuvart keres stb. Az újjáépítés munkálatai azonban majd csak 1804 nyarán kezdődtek el, költségeiről részletes kimutatást készített (ld. MTAK. K 3/27.; MM^2. II. 347–352. l.).

Szövegkritika

A lapon Pap Szász József feljegyzése: „Percepi d. 14ª julii. 1802." A levél mellett fennmaradt a boríték is, ép pecséttel.

4. K: *quaeq. [= quaequae]*
20. K: *méltóztassa <véle> azzal*
27. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
34–36. K: A boríték hátoldalán, a pecsét felett.
34. K: *Nzts.[= Nemzetes]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Papszász József (1763–?) tiszaigari földbirtokos, Heves megye táblabírája, egyházi főgondnok volt (Komlóssy i. m. 32. l.). Családi kapcsolat fűzte Puky Istvánhoz, a nagybátyja volt. Életéről kevés bizonyosat tudunk, 1820-ból még maradt fenn levele (Kilián István: *Ismeretlen Csokonai versgyűjtemény Szárazbőről*, Archivum 6., A Heves Megyei Levéltár Közleményei, Eger 1977., 53. l.). Puky említi Csokonainak írott, 1801. január 10-i levelében is (ld. 60. sz. levelünket; vö. még Kilián István: *Csokonai és Puky István barátsága*, DME. 1975., 633. l.).

4–5. *quaequae ipse miserrima vidi, et quorum pars magna fui*: Idézet Vergilius *Aeneis*éből (II. 5.): „Én magam is láttam, szörnyű volt, benne a részem úgy kijutott" (Kartal Zsuzsa fordítása).
7. *Tusculanum*: ld. az 58. sz. levél 17. sorának jegyzetét.
31. *Assessor* (lat.): ülnök.
34. *Kardszag*: Karcag. Legelőször is arra gondolhatunk, hogy a karcagi Varró családról, Csokonai jóakaróiról lehet szó, akiket többször meglátogatott, Jánosnak (1752–1804) alkalmi verset is írt 1794 karácsonyán (vö. Cs/ÖM. III. 620–627. l.; Péter László: *Csokonai Karcagon*, in: *Árkádia*. Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára, Debrecen 1978., 194. l.). Csokonai itt *„Kardszagi Bírák Uraimék"*-at ír ugyan, id. Varró Jánost pedig forrásaink csak jegyzőként említik (vö. uo.), de nem kizárt, hogy a mi ismereteink hiányosak (Csokonainak a Varró családdal való kapcsolatáról ld. bővebben a 212. sz. levél 7. sorának jegyzetét).

103. Habókai Márton – Csokonainak
Kismarja, 1802. június 25.

Kézirata

MTAK. K 3/53. (K).

Megjelenése

CsEml. 110–111. l. (Habókai névvel).

Keletkezése

Válasz Csokonai építőanyag után érdeklődő levelére, amely egyike volt azoknak, amelyeket a június 11-i tűzvész (vö. erre előző levelünk jegyzetét) után írt; ez a levél azonban nem maradt ránk.

Szövegkritika

A dátum és a megszólítás között idegen kéz írása: „Haboka levele." Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai emlékeztető följegyzése: *Habokay Úr. Kis-Marja. Jun. 25. 1802.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Habókai Márton kismarjai nótárius volt. Varga Gyula a Habókaiakat 1804 és 1815 között felbukkanó családként említi Kismarja történetéről szóló munkájában, egy jegyzetben azonban már 1797. július 30-i dátummal felbukkan Habókai Márton nótárius neve (*Egy falu az országban*, Debrecen 1978., 253. és 132. l.). O'sváth Pál szerint „1783–1810. közt szolgált Habókay Márton jegyző, hagyomány szerint a város szabadalmainak oltalmazása miatt, a káptalan vádaskodása következtében hivatalából elmozdíttatott. Habókay ekkor B. Sz. mártoni birtokára vonult visza, hova a mariaiak halála napjáig, egész fizetését, még a terménybelieket is elszállították." (*Biharvármegyében kebelezett Kis-Mária (Kismarja) Nagyközség és a nagymariai puszta leírása*, [h., é. n.], 28. l.) A levélíró idősebb lehetett Csokonainál, neve a kollégiumi tanulók névsorában már 1767-ben felbukkan (vö. Thury II. 281. l.; Barkóczi II. 28. a. 4., 95. sorszám alatt). Habókai maga is verselgetett, fennmaradt egy nagyobb munkája, egy iskolai használatra készült falutörténet, káté-

formában, 1795-ből (ld. Takács Béla: *Egy XVIII. századi kézirat Kismarja történetéről*, DMÉ. 1973., 203–220. l.).

1. *Prov.*: iratott (provenio: 'keletkezik').
4. *Elementum*: a tűzre utal.
6. *Tizedes* (rég.): urasági inas.

104. Fráter István – Csokonainak *Asszonyvására, 1802. július 4.*

Kézirata

MTAK. K 3/47. (K).

Megjelenése

CsEml. 112–113. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai június 16-án íródott levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ebben is segítséget kért a költő a júniusi 11-i tűzvészben elpuszult házának újjáépítéséhez (ld. 102. sz. levelünk jegyzetét).

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a pecsét alatt Csokonai feljegyzése: *Fráter Úr. AsszonyVására. Jul. 4. 1802.*

12–14. K: *Váradon ... az Úrnak.* E rész, valószínűleg idegen kéz által, ceruzával aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *cir.*: circa ('körülbelül').
4–5. *Váradi Vásárkor*: az úrnapi (június 17-ét követő) vásárra céloz.
12. *comendal* (lat.): ajánl.

105. Széky Zsigmond – Csokonainak
Tiszaigar, 1802. július 17.

Kézirata

MTAK. K 4/64. (K).

Megjelenése

CsEml. 111. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. E levélben is a tűzvészben elpusztult házának újjáépítéséhez való építőanyagok beszerzéséhez kért segítséget (ld. 102. sz. levelünk jegyzetét).

Szövegkritika

A lap bal oldalán, haránt irányban idegen kézírás: „Székely Zsigmond levele." Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai írása: *Széky Zs: Úr. jul. 17. 1802.*

19. K: *Expttus [= Expertus]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Széky Zsigmond – mint a levél szövegéből is kiderül – Puky István nagyapja volt (ld. bővebben 58. sz. levelünk jegyzeteit). 1803 őszén halt meg, erről Vályi Nagy Ferenc számol be Csokonaihoz írott 1804-es levelében (ld. a 189. sz. levél 28–29. sorait).

18. *Pgfor.*: pengőforint.
19. *Exp[er]tus* (lat.): kipróbált, bizalmas.

106. Vad Tamás – Csokonainak
Hajdúnánás, 1802. július 26.

Kézirata

MTAK. K 4/71. (K).

Megjelenése

CsEml. 111–112. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. E levélben is építőanyagot kért a júniusi tűzvészben leégett házának újjáépítéséhez (ld. 102. sz. levelünk jegyzetét).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét. A címzés fölött Csokonai megjegyzése: *Vad T: Úr. Nánás. Jun. 26 Jul. 1802.* (A június és július kettős megjelölés nem egészen világos, hiszen a levél pontosan van datálva.) A pecsét fölött, a címzéshez képest fejjel lefelé, Vad Tamás üzenete olvasható vagy a levél vivőjéhez, vagy egy debreceni ismerőshöz, akit a közvetítésre kért.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Vad Tamás Csokonai volt diáktársa, hajdúnánási birtokos, neve előfordul még Puky István 1802. szeptember 5-i levelében is (113. sz.), ő vitte Puky levelét a költőhöz.

8. *Nagy Mihály*, mint a levélből kiderül, Hatvan utcai esküdt, s talán azonos azzal a Szappanos Nagy Mihállyal, akinek neve a költő apjának receptkönyvében szerepel (ld. Csejtei István: *A borbélymester hagyatéka*, Debrecen 1990., 166–167. l.).
20–22. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak, jó barátomnak, Debrecenbe."
23. *K. b. ötsem*: kedves barátom öcsém.
25. *az Asszonytól*: feltehetően a költő anyjára, Csokonai Józsefnéra gondol.

107. Csokonai – Erdődy Zsigmondnénak
[Debrecen, 1802. július]

Kézirata

MTAK. K 3/11. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 871–872. h.; HG. II. 712–714. l.; MM. II. 904–906. l.; MM^2. II. 453–454. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A levél 50. sorának utalása a debreceni tűzvészre (*„múlt Jun. 11d. Napj."*) meglehetős pontossággal behatárolja a keletkezés lehető időpontját: bizonyosan 1802. június 11-e után kellett íródnia. Toldy Ferenc augusztus 12-e utáninak véli, mégpedig azért, mert *A' Tavasz* című könyvet mint már megjelentet említi benne a költő, s a megjelenés időpontjára nézve Weinmüllerné augusztus 12-i levelében (110.sz.) talált először adatot (958. és LVII. h.). *A' Tavasz* azonban már március elején megjelent (ld. 97. sz. levelünk jegyzetét), így ez a kritérium nem használható.

A *Lilla,* amelyet éppen e levélben ajánl Erdődynének, előkészítésének története jobban segíthet a behatárolásban. A levél fogalmazványán található a Lilla-kötet egyik tervezete, ami nyilvánvalóan később került a lapra, mint a levél. A tervezet tartalmazza *A' bátortalan szerelmes* [*Az Éjnek Istenihez*] és az *Eurydicéhez* [*A' bátortalan szerelmes*] című verseket is, amelyekről pedig Nagy Gábor feljegyzéséből (ld. CsEml. 387. l.) tudjuk, hogy „bizonyos alkalmatosságra 1802. egy Septemberi estvén" nála létekor írta Csokonai egy bizonyos Euridycéhez. A tervezet tehát ezután keletkezhetett, de még 1803 előtt, mert a kötetbe bekerült két 1803-ban fordított vers is, a *Rózsi Bútsúzálogjai* [*Lilla búcsúzálogjai*] és a *Végbútsú Rózsitól* [*Az utolsó szerencsétlenség*], amelyek a tervezeten még nem szerepelnek. Ha a tervezet nem készülhetett korábban 1802 szeptemberénél, akkor a levél nem íródhatott később 1802 szeptemberénél.

Nyári keltezésre utal az is, hogy a költő augusztus 15-i dátummal ismét előfizetési felhívást bocsátott ki, amelyben megismételte februári tudósítását munkái három kötetének közrebocsátásáról, sőt, *A' Tavasz* utáni másik kettőt, a *Lillát* és a *Dorottyát* szeptemberre ígérte. Talán nem alaptalan az a feltételezés, hogy ez a híradás már az Erdődynét az ajánlás elfogadására kérő levél megírása után készült, vagyis a levél

még augusztus 15-e előtti. Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a *„múlt Jun."* kifejezést leginkább a 'múlt hónap' értelemben vehetjük, ami arra utal, hogy elsősorban júliust tekinthetjük a megírás idejének. A levélre nem érkezett válasz, talán el sem ért a címzetthez, amint azt Csokonai udvariasan véli Erdődynéhez írott újabb, 1803. május 19-i levelében (165. sz.), amelyben megismétli kérését a *Lilla* dedikációja ügyében, akkor már sikerrel.

Szövegkritika

A megszólítás mellett Csokonai későbbi, más tintával írott megjegyzése: *Czinderyné*. A fogalmazványlap félig üresen maradt oldalán található a Lilla-dalok második tervezete (ld. Cs/ÖM. I. 240. l.).

2. K: *abba<, hogy> a'*
mind Olvhtl. szóból jav.
3. K: *is, <né-> én*
6. K: *Installaōra [= Installatiora]*
7. K: *magam <rovást kapott> kedvetlenséget*
8. K: *nyert miatta <nyere általa>* Az áth. szavak fölé írva, a *nyert jött*-ből jav.
mdazáltal [= mindazáltal] A sor fölött betoldva, előbb a *belső érzésem* előtt, majd ezt áth. mostani helyén.
9. K: *engem* Sor fölötti betoldás.
10. K: *'s <örömmel bizakodtam> megelégedve*
azzal <vele> Az áth. szó fölé írva.
11. K: *barátik [= barátinak] <Tisztelőinek>* Az áth. szó fölé írva.
tiszteletre A második *e* olvhtl. betűből jav.
12. K: *Lélekk [= Léleknek]*
12–13. K: *ki az? a' ki igy n̄ [= nem] szóllott a' szomorú Özvegyről?* A sor fölött betoldva, mi gondolatjelekkel illesztettük a szövegbe.
14. K: *Nagyságodk [= Nagyságodnak]*
16–17. K: *ditsekedhetnem <azzal> véle*
17. K: *nékem <ez>* Az áth. szó fölé írva.
Angyalák [= Angyalának] A *k* olvhtl. betűkből jav.
19. K: *útjain <neszével>* Az áth. szó fölé írva.
20. K: *temjénező <tisztelő>* Az áth. szó fölé írva.
22. K: *mélly* Sor fölötti betoldás, az *m* olvhtl. betűből jav.
22–23. K: *kűlső <érzésen> érdemeinek*
23. K: *Grátziákk [= Grátziáknak]*
26. K *az én <Munkái> poétai munkáimnak* Az *az a*-ja olvhtl. betűből jav.
27. K: *Csomóját* A *Cso köt*-ből jav.
29. K: *'s <mélly>* Az áth. szó fölé írva.

29–30. K: *főhajtással <'s tellyes bizodalommal> bényújtani; alázatosan <instálv> könyörögvén Nagyságodk [= Nagyságodnak]*
31. K: *Azt* Az *A* olvhtl. betűből jav.
32. K: *határtalan <szer tellyes>* Az áth. szavak fölé írva.
33. K: *mellyet* A *t l*-ből jav.
lelkéb [= lelkében]
34. K: *helyheztetek* A *z* olvhtl. betűből jav.
egyűgyű <tsekély> Az áth. szó fölé írva.
méltóztassék A *mél* olvhtl. betűkből jav.
34–44. K: # – *Mélt: Grófné! ψ A' Verseknek módja* ... kezdetű rész (34–40. sorok) a másik lap tetején található, # jel jelzi szövegbeli helyét, *A' Dedicatiót* ... kezdetű rész pedig (41–44. sorok) a levél vége után, a lap alján, ψ jellel utalva a megfelelő helyre.
35. K: *Versekk [= Verseknek]*
36–37. K: *A' <Dedicaō> Nagyságodhoz*
37. K: *Dedicaō [= Dedicatio]* Utána az *is* utólagos betoldás.
a<'>z <leg>első
41. K: *Dedicatiót Dedicatiókat*-ból jav.
42. K: *rugóják [= rugójának]* Az *á ok*-ból jav.
43. K: *hn̄ [= hanem] <de>* Az áth. szó elé írva.
szemtelenségk [= szemtelenségnek] Eszközévé Az *E e*-ből jav.
43–44. K: *tétetik, <tá sem tűrhetem> a' vásári*
44. K: *egy <rangba> rubrikába*
45. K: *Én Valamint* Az *Én* utólag betoldva a sor fölött, a mondatkezdő betű javítatlan maradt, em.
Excják [= Excjának]
46. K: *Nagyságodk [= Nagyságodnak]*
<ki>nyomtatásra
47. K: *Munkáimk [= Munkáimnak]*
50. K: *Városunkb [= Városunkban]*
52. K: *Köztt <mag> nyugodalmas*
55. K: *elegendő <lehetek> tehetséggel bírhatok*
57. K: *hant-oltárát hant-oltárin*-ból jav.
58. K: *Nagyságodk [= Nagyságodnak]*
60. K: *kőnyörgést* Az *é* olvhtl. betűből jav.
61. K: *<Egy> Néma hallgatással <nyújtom bé> ajánlom bé*
62–63. K: *érzékeny tiszteletéről* Sor fölötti betoldás.
64. K: *azokk [= azoknak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Erdődy Zsigmondné Festetics Máriával (megh. 1837) Csokonai még somogyi tartózkodásának legelején került kapcsolatba, miután Vajda Julianna március 30-i házassága után odaérkezett: búcsúztatóverset írt Czindery Pál halálára, aki Erdődyné első férje volt (megh. 1798. ápr. 11.;

ld. a 42. és 96. sz. levelek jegyzetét, valamint Cs/Széppr. 458–459. l. és Cs/ÖM. I. 453–463. l.). A *Czindery sírja felett* című költemény az AV.-ben a következő megjegyzéssel jelent meg: „Készült 1798-ban T. N. Tolnai Festetits Mária Asszonyságnak udvarlására." (Hogy mi volt a levélben emlegetett *„kedvetlenség"* oka, nem tudjuk.) Később, Debrecenbe való hazatérte után is kapott híreket a grófnőről, Szokolay Dániel azt írta neki 1802. március 10-én, hogy „Czinderyné Asszonyság igen is férjhez ment" (96. sz. levél, 58–59. sorok). Ezt követően gondolt arra, hogy Erdődynének ajánlja a *Lilla* tervezett kötetét. El is készítette az ajánlóverset prózában és versben (ld. Cs/Széppr. 168–169., 458–459. l.), majd megírta ezt a levelét. A továbbiakra nézve ld. a 165. sz. levél jegyzeteit.

6. *Installatio*: beiktatás; gróf Széchényi Ferenc 1798. július 4-én lezajlott ünnepélyes főispáni beiktatásáról van szó.
23. *Socrates*: Szókratész (i. e. 469–399), görög filozófus.
35–36. *Himfy Szerelmei*: Kisfaludy Sándor *A kesergő szerelem* című, 1801-ben megjelent dalciklusára utal, ennek Csokonai által is hangsúlyozott szerepe volt a *Lilla* létrejöttében, s a kor közönsége is összetartozónak érezte Kisfaludy és Csokonai könyvét.
39–40. A *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* című versből, a ciklus első darabjából való az idézett két sor, az elküldött tisztázatban nyilván egészében szerepelt az Erdődynéhez szóló rész, az utolsó öt versszak.
42–43. *Voltér ajánló levelei*: feltehetőleg nem egy meghatározott műre utal itt a költő, hanem Voltaire ajánlóleveleire általában. Annyit biztosan mondhatunk, hogy Voltaire egyik, Nagy Frigyeshez szóló ajánlását ismerte, ki is jegyezte, Nagy Gábort kérve lefordítására (ld. a 12. sz. levél 8. sorát és jegyzetét).
47. *Subsidium* (lat.): segítség, támogatás.
51. *Sans-Souci*: ld. a 68. sz. levél 91. sorának jegyzetét.
52. *isolál* (lat.): elszigetel.

108. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. augusztus 4.

Kézirata

MTAK. K 4/2. (K).

Megjelenése

Toldy közölte kiadásához írott életrajza jegyzetei között (LVI–LVII. h.), majd önállóan a CsEml. adta ki (113–114. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. A levél előzménye *A' Tavasz* ajánlása körüli bonyodalom: februárban elküldte az ajánlóverset Széchényi Ferencnek és feleségének, de meg sem várva beleegyezésüket, ki is nyomtatta a kötetben, így mire megjött Kultsár közvetítésével a grófék elhárító válasza az ajánlás megjelentetésére nézve, már nem tudott eleget tenni felszólításuknak. Némi szorongással és (e szorongásból adódható) késedelemmel kereshette fel levelével a nyáron Kultsárt, amint az annak itt olvasható válaszából kiderül.

Szövegkritika

Az összehajtott levél hátoldalán címzés és pecsét, a címzés alatt Csokonai följegyzése: *Kultsár Úr. Pest. Aug. 4. 1802.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Váradi társaság*: a májusban a Nagyvárad melletti Félix-fürdőn pihenő társaságra utal (ld. 100. sz. levelünk jegyzetét).
3. *Debreczeni szerentsétlenség*: a június 11-i tűzvész. *Árpádunk*: Csokonai *Árpádiászára*, a honfoglalási eposz tervére céloz.
7. *Himfy*: Kisfaludy Sándor, akinek Himfy néven jelent meg *A kesergő szerelem* című daloskönyve az előző év nyarán. Az őt ért tűzkárra nézve ld. Fenyő István: *Kisfaludy Sándor*, Bp. 1961., 171. l. Csokonai Kultsár e közlésére hivatkozik az AV.-ben, a *Himfyhez* című vers jegyzetében: *„Alig égénk meg Debretzenben Juniusnak 14. napján 1802. nem sokára azt írá egy jó Barátom, hogy az Országnak másik óldalán a' Himfy háza is meg égett: ez adott alkalmatosságot a' jelen való szerzeményre."* (243. l.)
8. *Kám*: település Vas megyében, itt élt ekkoriban Kisfaludy Sándor.
12–14. E rész Vergilius-parafrázis, utal rá decemberi levelében is (ld. a 124. sz. levél 3. sorát, továbbá még a 19. sz. levelet).

109. Csokonai – Kultsár Istvánnak
[Debrecen, 1802. augusztus második fele]

Kézirata

MTAK. K 3/19. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 884–885. h.; HG. II. 729–731. l.; MM. II. 921–923. l.; MM^2. II. 464–465. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Az eddigi kiadásokban a gróf Széchényi Ferencnek írott 1802. szeptember 16-i levél (115. sz.) után szerepel, ami októberi keltezést sugall (a HG. jelöli is ezt). A levél szövegének két utalása azonban kicsivel korábbi időhatárokat szab meg. Kultsár Gebhardi-kiadásáról, amelyre Csokonai a levél elején utal (ld. főleg az 5–6. sorokat), a Magyar Hírmondó 1802. július 20-i, 6. számának Toldalékában jelent meg tudósítás (99–103. l.), a levél tehát csak ezután keletkezhetett. A levél végén pedig arról beszél Csokonai, hogy nincsenek biztos híreik Debrecenben Széchényi tervezett könyvtáralapításáról: minthogy a Magyar Hírmondó 1802. augusztus 31-i, 18. számában (285–287. l.) részletes tájékoztatás jelent meg erről, amelyre majd Csokonai is hivatkozni fog a Széchényinek írott szeptember 16-i levelében (115. sz., 47–48. sorok), így a jelen levél végén olvasható sorok (s így maga a levél is) nemigen íródhatott szeptember legelejénél később.

Az augusztus második felében meghatározható keletkezési idő illeszkedni látszik az események általunk ismert láncolatába. A költő a júniusi debreceni tűzvész után felkereste levélben Kultsár Istvánt is, tapogatózva a Széchényi házaspár felől, nem haragudtak-e meg rá, hogy tavasszal engedélyük ellenére kinyomtatta a grófnénak szóló ajánlást *A' Tavasz*ban. Kultsár megnyugtató levele augusztus 4-én kelt (108. sz.). A Nagyboldogasszony-napi (általában augusztus 5–13.) debreceni vásárra érkező pesti könyvkereskedő, Kiss István levelet hozott Csokonainak Kultsártól, amint arról a költő jelen soraiból értesülünk: *„Ha Kiss István Úr nem éppen akkor szolgáltatta volna az Úr Levelét kezemhez, mikor már a' Szekérre ült: úgy felküldöttem volna a' Grófoknak szolló Leveleimet a' Könyvekkel, de most már várnom kell valami jó Pesti alkalmatosságra; azomba még most sem tudom, hová kelljen a' Grófnéét Ő Exc:ét titulálnom."* (68–73. sorok) Mindebből nagy valószínűséggel következ-

tethetünk arra, hogy Kiss István Kultsár augusztus 4-i levelét hozta, amelyre a jelen levél volt a válasz.

Mint az idézett sorokból kiderül, a gróféknak szóló leveleket is fontolgatta már Csokonai, a könyvek elküldésével együtt. Megírásukra azonban majd csak szeptember közepén került sor (ld. az ismert leveleket, 115. és 116. sz.): noha a gróf ezekre adott november 19-i válaszában (120. sz.) „tőbb-izbéli" levelekről beszél, az ismert szövegekből egyértelműen kiderül, hogy tavasz óta először szeptember 16-án, illetve 18-án kereste fel őket levélben, a Kultsárral történt levélváltások után (esetleg ezt követően írhatott még nekik). *A' Tavasz* példányai azonban csak a következő év januárjában jutottak el Széchényiékhez.

Szövegkritika

A lap egy negyednyi része ki van szakítva, e hiány a levélírás előtt keletkezett, így a szöveg nem csonkult. A hátoldalon egy anyjához szóló írásos üzenet olvasható, amelyet e levél fogalmazásakor felülírt. Az első lap tetején Csokonai megjegyzése: *Kultsár!*, a lap alján a HG. dátumát idéző ceruzás megjegyzés, idegen kéztől: „[1802. okt.] Harsányi–Gulyás szerint." A bal felső sarokban apró betűs autográf számítások.

1–2. K: *el ködbe borongó <meg bánatos>* Az áth. szavak fölé írva, a *borongó* egy olvhtl. áth. szó fölé írva.
4. K: *közelebb<re képzelem>* A *-ről érzem* az áth. rész fölé írva.
5–6. K: *midőn Ujságainkban olvastam, hogy <azt én e' levélben ki nem nyomhatom>* Az áth. rész fölé írva.
8. K: *n̄ [= nem]*
9. K: *életb [= életben]*
vō [= való]
gyönyörűségét <boldogságát> Az áth. szó fölé írva.
11. K: *érted* A *t* olvhtl. betűből jav.
Erántad Az *E e*-ből jav.
*tiszteleme*t em.
17. K: *Átilla Áttila*-ból jav.
19. K: *Nemzetem<k> ditsőségék̄ [= ditsőségének]*
19. K: *Átilla <ez>* Az áth. szó fölé írva.
23. K: *íro*k em.
imígy Olvhtl. betűkből jav.
25. K: *vaōk [= valók]*
26. K: *1799b [= 1799ben]*
Históriából A *b s*-ből jav.
27. K: *vō [= való]*
29. K: *Németekk [= Németeknek]*
mn̄ [= minden] erőssége tš [= tsak]
32. K: *n̄ [= nem]*

Béla A *Bé* olvhtl. betűkből jav.
34–35. K: *Nemzetünkk [= Nemzetünknek]*
37. K: *talán* A sor elé betoldva.
42. K: *Históriájáb [= Históriájában]*
44. K: *Frankokk [= Frankoknak]* A *kok tziák*-ból jav.
45. K: *Magyarokk [= Magyaroknak]*
Frantziákk [= Frantziáknak]
46. K: *n̄ vā [= nem volna]*
vō [= való]
47. K: *gondolkodás, <olvasás ... > őseink<k̄>*
Régiségeknek A *nek re*-ből jav.
48. K: *vō [= való]*
51. K: *gȳ [= nagy]*
53. K: *Kiadásb [= Kiadásban]*
56. K: *Munkájáb [= Munkájában]*
n̄ [= nem]
63. K: *nyelvēn írott* A sor fölött betoldva.
64. K: *vagyk [= vagynak]*
66. K: *Szándékokról <még> olly*
68. K: *n̄ [= nem]*
70. K: *vā [= volna]*
a' Grófokk [= a' Grófoknak]
73. K: *Ő Exc:ét* Sor fölötti betoldás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Quiritek' tonusán*: Quirites volt a római polgárok hivatalos megszólítása.
5–6. *Ujságainkban olvastam*: ld. a keletkezésről mondottakat.
6. *Gebhárdnak Magyar Históriája*: Ludwig Albrecht Gebhardi (1735–1802) hannoveri történész négykötetes magyar történetéről van szó (*Geschichte des Reiches Hungarn und damit verbundenen Staaten*, 1778–1781.; vö. Kosáry 578. l.), melyet magyarul Kultsár István adott ki: *Magyarország históriája. Gebhardi lajos Albert munkáiból magyarázta Hegyi József. Megigazította, és 1803-ig folytatta Kultsár István. 1–3.* (Pestenn 1803.), (ld. még a 115. és 183. sz. leveleket).
15–26. *Azt mondja Gebhardi*: itt a *Hunnusok*ról szóló fejezetre, annak is főleg a jegyzeteire hivatkozik a költő (Kultsár kiadásában: I. 230–276. l.).
18. *tsitséz* (táj.): díszít.
20. *Slőtzer*: ld. a 115. sz. levél 123., 138. sorait és jegyzetüket.
26. A csurgói vizsga, melyet újdonsült tanítványaival tartott, 1799. július 11-én volt (vö. a 45. sz. levél jegyzetét).
Mr.: magyar.

32–33. *Béla Király nevetlen IróDeákja*: Anonymus.

34–39. E gondolat részletesebben kifejtve olvasható az AD/j.-ben: *„Magyarjaim! Literátorok! ne csak a' külföldi írókat olvassátok, hanem keressétek fel a' rabotázó egyűgyű Magyart az ő erdeiben és az ő Scytha pusztáiban, hánnyátok fel a' gyarló énekes könyveket, a veszekedő Predikátzókat, a' szűr bibliopoliumon kiterített szennyes Románzokat, hallgassátok figyelemmel a' danoló falusi leányt, és a jámbor puttonost; akkor találtok rá az Árpád' Szerentsi táborára, akkor lelitek fel a' nemzetnek ama' mohos, de annál tiszteletesebb maradványit, a' mellyeket az olvasott és útazott uratskáknak társaságában haszontalan keresnétek."*

37. *Crisis* (lat.): megítélés.

38. *Dátum* (lat.): adat.

41–42. *Slőtzer* [...] *Északi Históriája*: *Allgemeine nordische Geschichte* (Göttinga 1771). Schlözernek a magyarokhoz való viszonyára nézve árulkodó az a mondat, amely *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (Göttinga 1795–1798) című művében szerepel: „Egy jelentéktelen, nyers ázsiai horda, akik csak német segítséggel lettek egy hatalmas, művelt európai nemzet" (idézi Kesztyüs Tibor: *Schlözer és a finnugor nyelvtudomány*, in: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, szerk. Kiss Jenő és Szűts László, Bp. 1991., 360. l.).

49. *Fischer*: ld. a 115. sz. levél 125. sorának jegyzetét.
Spittler: ld. a 115. sz. levél 126. sorának jegyzetét.
Büsching: ld. a 115. sz. levél 125. sorának jegyzetét.

50. *Engel*: ld. a 160. sz. levelet és jegyzetét.
Katona: ld. a 115. sz. levél 136. sorának jegyzetét.

53. *Pálma Úr*: ld. a 115. sz. levél 136. sorának jegyzetét.

55. *Pray* György utolsó munkája halála évében jelent meg: *Historia regum Hungariae, cum notitis praevis ad cognoscendum veterem regni statum pertinentibus, 1–3.*, Buda 1801. (vö. Kosáry 575. l. és a 115. sz. levél 122. sorának jegyzetét).

57–58. *Hydropica* (lat.): vízkórság.

61. *Szécséniana*: a Széchényi Ferenc által alapított könyvtár.

66. *Dacusok*: ld. a 68. sz. levél 97. sorának jegyzetét.

73. *Ifjú Gróf*: Festetics Lászó.

110. Weinmüller Klára – Csokonainak
Komárom, 1802. augusztus 12.

Kézirata

MTAK. K 4/73. (K).

Megjelenése

CsEml. 114. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fönn. E levélváltás, valamint a következő két levél is, a márciusban megjelent *A' Tavasz* nyomtatási költségeinek elszámolása körül forog. A pénzt – mint nyugtájából kiderül – megkapta Weinmüllerné.

Szövegkritika

A megszólítás felett idegen kézírás: „Weinmüllerné két levele." Boríték és címzés nélkül, a lap szabadon maradt részén – íráspróbaként – pár soros értelmetlen szöveg található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Weinmüller Bálintné férje nyomdáját üzemeltette tovább annak halála után. Csokonai vele akarta kiadatni műveinek háromkötetes gyűjteményét, de csak *A' Tavasz* jelent meg belőle.

6. *Spah Gábor*: „debreceni fiatal kereskedő [...] igen kedves ember. Katonáskodott, és magát elrontotta. (Már nem él, felesége Komáromba voná magát szüléjihez.)" – írta Kazinczy naplójában, mikor 1802 májusában együtt időztek a Nagyvárad melleti fürdőkben (KazÉlet. 232–234. l.; vö. KazLev. II. 512. l.). Kazinczy főleg az Ilosvay Krisztinához fűződő kapcsolata időszakában volt gyakori érintkezésben Spáhékkal, később Szentgyörgyi Józseffel való levelezésében kerültek inkább szóba. A Späh házaspár Csokonaival való kapcsolatáról részletek nem ismeretesek.
8. *Plenipotentia* (lat.): teljhatalom.

9. *efficaciter* (lat.): hathatósan.
11–12. *múlt Medárdusi Vásár*: június 8.
24. *Szerentsétlen Történet*: a júniusi tűzvész.

111. Weinmüller Klára és Éles István – Csokonainak *Komárom, 1802. augusztus 25.*

Kézirata

MTAK. K 4/74. (K).

Megjelenése

CsEml. 114–115. l.

Keletkezése

Weinmüllerné az e levélben elküldött nyugtával igazolta, hogy megkapta Csokonaitól *A' Tavasz* nyomtatásáért kialkudott 39 forintot, feltehetően Späh Gábor közvetítésével, ahogy azt korábbi levelében kérte. E borítékba zárt nyugtát Mindszenti Antal debreceni diák vitte Csokonaihoz (ld. következő levelünket).

Szövegkritika

A quietantia Weinmüllerné írása, a különálló borítékon lévő címzés viszont Éles Istváné. A borítékon, a címzés mellett Csokonai feljegyzése: *25 Aug. 1802. Éles Úr, és Weinmüllerné Asszm. [= Asszonyom.]*. Éles István üzenete a quietantia hátlapján található.

15. K: *p. Occ.* Utólag, feltehetően Csokonai által áth., ezt veszi közre ugyanis a küldők neveiről szóló feljegyzés.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6. *Idest* (lat.): azaz, annyi mint.
7. *Privilegialt*: privilégiummal rendelkező.

112. Éles István – Csokonainak
[Komárom, 1802. augusztus 25. után]

Kézirata

MTAK. K 3/35. (K).

Megjelenése

CsEml. 115–116. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A szövegből (11–12. sorok) egyértelműen kiderül, hogy nem sokkal Weinmüllerné nyugtájának elküldése után íródott, vagyis augusztus utolsó napjaiban, esetleg szeptember legelején. Összhangban van ezzel a levélben emlegetett másik dátum, Szent Mihály napja (szeptember 29.) is, amikorra bizonyos pipaszárak küldését kéri Éles István (16–18. sorok). A debreceni deákkal Csokonainak elküldött nyugtát (ld. előző levelünket) időben keresztezte Csokonai Weinmüllernének szóló, de Éleshez irányított levele, amelyet így a nyomdász nem kapott meg, s helyette Éles István intézkedett.

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés alatt Csokonai feljegyzése: *Éles Úr.*

20. K: *M. [= Maradok]*
25. K: A lap bal szélén, haránt irányban található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Typografusné Ifju Aszszony*: Weinmüller Klára.
8. Nyilván *A' Tavasz* példányainak Pestre szállításáról van szó.
11. *Mindszenti*: Vargha Balázs Mindszenti Antallal, Mindszenti Sámuel komáromi prédikátor fiával azonosítja (vö. CsEml. 567. l.). Ebben az időszakban Mindszenti nevű seniora nem volt a debreceni kollégiumnak (ld. Nagy S. 28. l.).
12. Itt nyilván Csokonainak arról a tervéről van szó, hogy háromkötetes munkái további darabjait, a *Dorottyát* és a *Lillát*

szeptember végére kiadassa (ld. augusztus 15-i előfizetési felhívását is; MM[2]. II. 454. l.; vö. még 114. sz.).
13. *Ur. B.*: Uram Bátyám.
21. *Ur.*: Uram.
22. *i. j.*: igaz jóakarója.
23. *E. I.*: Éles István.

113. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. szeptember 5.

Kézirata

MTAK. K 4/39. (K).

Megjelenése

CsEml. 116–117. l.

Keletkezése

Ismételt válasz Csokonainak a júniusi tűzeset után írott, segítséget kérő levelére, amely azonban nem maradt fenn. Pukynak közvetlenül a levél vétele után küldött levele, amelyhez 15 forintot mellékelt, nem jutott el a költőhöz; mint e levélben olvashatjuk, Puky nagyatyjánál, Széky Zsigmondnál keveredett el, aki a nyáron egyébként ugyancsak pénzküldeménnyel segítette Csokonait (ld. 105. sz. levelünket).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai feljegyzése: *Puky Úr. Gesztely. Szept. 5. 1802.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

21. *Vad Tamás*: ld. 106. sz. levelünket.
24. *Debretzenyi Vásár*: feltehetően a Szent Mihály-napi (szeptember 29-i) vásárról van szó.
26. *Igar*: Tiszaigar.
usq.: usque (lat.): egészen.

28. *tavalyi igéreted*: ld. a 81. sz. levelet.
35. *B P I*: bizáki Puky István.
36–39. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak, barátomnak, Debrecenbe."

114. Trattner Mátyás – Csokonainak
Pest, 1802. szeptember 8.

Kézirata

MTAK. K 4/69. (K).

Megjelenése

CsEml. 120. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Augusztus 15-én kelt előfizetési felhívásában a költő azt jelentette be, hogy *A' Tavasz* után kiadandó további kötetei egyszerre „két sajtó" alatt is készülnek, s Szent Mihály napjára (szeptember 29.) meg is jelennek. Ez valójában csak terv volt, amint azt e levél is bizonyítja: Trattnert éppen csak megkereste augusztus első felében egy levéllel, hogy elvállaná-e munkái kinyomtatását (pontosabban: munkáját, a *Dorottyát*, mert másutt a *Lilla* Kassára küldéséről beszél), s Weinmüllernét is csak sürgetni próbálta Éles Istvánon keresztül a gyorsabb tempóra, mire Éles egyértelműen megírta neki, hogy a szeptember végi megjelenésből nem lesz semmi (ld. 112. sz. levelünket).

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kézírás látható: „Trattner Mátyás levele." Az összehajtott levél hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai megjegyzése: *Trattner Úr. Sept. 8. 1802.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Trattner Mátyás (1745–1828) a pesti nyomdászcsalád tagja, ekkoriban a nyomda vezetője (vö. Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Bp. 1988., 28–33. l.).

19. *K. pr.*: királyi privilégizált.

115. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1802. szeptember 16.

Kézirata

MTAK. K 3/24. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 873–882. h.; HG. II. 714–726. l.; MM. II. 907–918. l.; MM^2. II. 455–462. l.

Keletkezése

A januárban és februárban történt levélváltásokat követően, mikor is *A' Tavasz* ajánlását a grófék engedélye nélkül, illetve már az engedélyt megtagadó levél kézhezvétele előtt benyomatta a könyvbe Csokonai, ez az első közvetlen közeledési kísérlete Széchényi Ferenchez. Előtte azért tapogatózott a családhoz bejáratos Kultsár Istvánnál, s a válaszból úgy érzékelte, nem neheztelnek rá (ld. 108. sz. levelünket és jegyzetét). E levél gyakorlati célja az álláskérelem: a gróf által alapított könyvtárban szeretett volna megélhetést találni magának. Ezt a nyári tűzeset következtében rosszabbra fordult anyagi helyzete is szükségessé tette, mindazonáltal vonzó lehetett számára a feladat, mecénása közelében. A kérelmet azonban szinte elhomályosítja az indoklás gondolati gazdagsága, amely korabeli eszmei-irodalmi törekvéseinek összefoglalásává vált. Ezzel párhuzamosan, két nappal később levelet írt a gróf feleségének is, amelyben – rövidebben – megismétli kérése lényegét (ld. következő levelünket). A levelek eljutottak a címzettekhez, de valószínűleg csak késve és *A' Tavasz* tiszteletpéldányai nélkül (ld. minderről részletesen a 109. sz. levél jegyzetét). A gróf válaszolt a költő e levelére (120. sz.).

Szövegkritika

A megszólítás mellett Csokonai írása: *Szécsényi.* A levél végén szintén autográf tollpróbák, valamint idegen kéz több soros feljegyzése a levél tartalmáról. A szöveg a kézirat lapjain nem folyamatosan következik, a helyes sorrendet Csokonai autográf lapszámozása jelzi. A sorszámokat kezdetben mindig a lap jobb, ill. bal felső sarkába írta a költő, a következő formában: *p. 1–2, 2–3, 3–4, 4–5, 5–6, 6–7, 7–8, 8–9–10.* Ez utóbbi lap után, ahol egyébként az első betoldás található, csak egy sorszám áll a jobb felső sarokban, áthúzva, viszont van egy középen is, zárójelben: < *9*> = *(10)*, majd a továbbiakban hasonlóan: *10* = *(11)* *16* = *(17).*

3–4. K: *tartottam <Ver> Poétai*
8. K: *akartam vártam*-ból jav., utána a *várni* a sor fölött betoldva.
8–9. K: *kívánván akarván*-ból jav.
9. K: *Excádk [= Excádnak]*
vō [= való] <való> Az áth. szó fölé írva.
11. K: *terjedt, <még> annál*
Nemzetemb [= Nemzetemben]
12. K: *még* Sor fölötti betoldás.
16. K: *áldozatja <vol> lett*
Úgyvan, A vessző felkiáltójelből jav.
18. K: *Hajlék <hová> a' mellybe*
19. K: *magamat* Sor fölötti betoldás.
20. K: *pusztává* A *pu* olvhtl. betűkből jav.
21. K: *érzések* Az *r l*-ből jav.
23. K: *végig* Sor fölötti betoldás.
alatt <végig> boldogságomnak
25–26. K: *keresztül <sza> rohantak*
28. K: *ama a'*-ból jav.
lugas <bokor> Az áth. szó fölé írva.
32. K: *telvén <szívem>,* A *telvén lévén*-ből jav.
33. K: *Exczád <megengedni> kegyelmesen*
35. K: *azt* A *t* olvhtl. betűből jav.
36. K: *tisztelkedni. <udvarolni>* Az áth. szó fölé írva.
38. K: *a' <hátra> késedelmemet*
39. K: *tulajdonít<a>ni*
43. K: *l.kissebbet [= legkissebbet] is* Sor fölötti betoldás.
44. K: *indifferentebb* A *t s*-ből jav.
45. K: *a' millyennel a' mellyel*-ből jav.
46. K: *mellyet <e'> betses*
47. K: *Erudítiónak <ajánlani> bényújtani*
a'<z>
48–49. K: *egy Könyvtárnak összeszerzése is, hát még* Sor fölötti betoldás.

49–50. K: *Kintsekk̄ [= Kintseknek] <fejedelmet> koronás*
53. K: *annak azt*-ból jav.
vō [= való]
elajándékoztatását Az *ását* végződés *ni*-ből jav.
55. K: *és tisztelnünk* Sor fölötti betoldás, előtte a *bámúlnunk*, félig áth.; a sor fölé az áth. után betoldott rész *és* kötőszava azonban ezt az áthúzást nyelvtanilag érvényteleníti, mert szükséges az előzőleg áth. szó.
56. K: *nagyságot, <...> mint*
57. K: *legtöbbet <szolhat> fejézhet* Az ékezet felesleges, elhagytuk.
SZÉCSÉNYI! Kis betűvel, kétszer aláhúzva.
58–59. K: *jótéteménye <ink> nagyobban*
62. K: *azt <vagy el-> vagy <occupatioj> occuppatioji* Az *azt erre*-ből jav., a *szokott* az *<occupatioj>* fölé írva, a *ji jára*-ból jav.
pḡ [= pedig] Sor fölötti betoldás.
63. K: *állapotjá<ra nézve nagyobb> szűkségesebbé tették volna.* A jav. miatt feleslegessé vált ékezetet elhagytuk; a *sebbé* a sor alatt, a *tették* a sor fölött betoldva. A mondat a javítások előtt így hangzott: *a' kinek erre vagy occupatiojára, vagy állapotjára nézve nagyobb szűksége volna.*
miolta <go> olvasni
64. K: *kezdek* Az első *k* olvhtl. betűből jav.
66. K: *négy <fo> fontos*
71. K: *természeti, erkőltsi, társasági dolgaikb̄ [= dolgaikban]* Sor fölötti betoldás.
73. K: *Anthropologiat, <...> és*
74. K: *leg<szebb>* A *méltóbb* az áth. rész fölé írva.
EMBER Kis betűvel, kétszer aláhúzva.
76. K: *közzé élni nem <élek>* A *zé t*-ből jav., az *élni* a sor fölött betoldva, a *mehetek* az *<élek>* fölé írva; a javítás előtti változat ez volt: *közt nem élek.*
polgári<, meg> alkotmányb̄ [= alkotmányban]
77. K: *n̄ [= nem]*
78. K: *Társaságb [= Társaságban]*
79. K: *háládatlanságk [= háládatlanságnak]*
80–81. K: *törvényemmé* A *mé nek*-ből jav.
81. K: *<a'> Senecák [= Senecának] ama' mondását* A *k̄* és előtte az ékezet utólag toldva a szóhoz, az *ama'* a sor fölé írva.
83. K: *arra* Sor fölötti betoldás.
85. K: *jövendőb [= jövendőben]*
85–86. K: *ḡesmértetni [= megesmértetni]*
87. K: *és a' szép <mellyet is a'>* Az áth. szavak fölé írva.
mellyet <lelkem-> elmebéli Az *elmebéli elmémnek*-ből jav.
88. K: *testi<mk>* Az *i e*-ből jav.
gyönyörködtetésre A *re* rag *ére*-ből jav.

90–91. K: *Nemzetemnek <ma> mostani Csillagival* A *Cs* olvhtl. betűkből jav.
93–94. K: *Nemzetemk̄ [= Nemzetemnek]*
94. K: *visgálni 's* Sor fölötti betoldás.
95. K: *a' mi* A *mi mit*-ből jav.
fiatal <embertől> 's
99. K: *Nemzetemk [= Nemzetemnek]*
102. K: *megtartja, <...> több*
107–108. K: *Excádk gyűjteményéb̄ minth̄ [= Excádnak gyűjteményébe minthogy]*
108–109. K: *vagyk, [= vagynak,] <a' Nz.> bészerzeni*
109. K: *kötelességemk [= kötelességemnek]*
109–110. K: *Árpádról <írandó> és Öselejinkk [= Öselejinknek]*
112. K: *Nemzetünkk [= Nemzetünknek]*
113. K: *vō [= való]*
114. K: *Ezeket <együtt kiadni> öszveszedni* Az *együtt egybe*-ből jav.
119. K: *képtelen) <gon> Systema-faragásokra*
121. K: *vō [= való]*
123. K: *Slőtzer<er>, Gatterer, maga Kant* A sor fölött betoldva.
124–125. K: *a' ki a' Kareliaiakkal* Sor fölötti betoldás, a *kal tól*-ból jav.
125. K: *Wogulokkal* A *kal tól*-ból jav.
126. K: *atyafiasokká <... azonosokká>* Az áth. rész fölé írva.
128. K: *Cetto<va> Benedekkel vō [= való]*
130. K: *a' <Chi> Deguignes'*
131. K: *Joákim. <Ré> Legrégibb* Alatta, részben a sor előtt Csokonai emlékeztető szavai (*?Hát Bél, otrokocsi*), melyeknek a szövegbeli helye nem állapítható meg, jelen formájukban valószínűleg nem is betoldásként kerültek oda.
137. K: *való <rokonsá> vérségünket*
141. K: *Napkeletiek<nek>* A *közzül* az áth. rag fölé írva.
142. K: *Const. Porphyrog. [= Constantinus Porphyrogenitusnál]*
144. K: *millyenek mint*-ből jav.
145. K: *Odoricus*, és *Sylvius*, A vesszőket elhagytuk.
152–156. K: *mt [= mint] a' <Scriptores>* Az áth. szó fölött betoldás áll: *Cpūs Hr̄iae [= Corpus Historiae] Byzantinae, a' Muratori Script. Rer. Italicar. [= Scriptores Rerum Italicarum] a' Pistorius* [az *us i*-ből jav.] *Scr. Rer. Gm̄anicar. [= Scriptores Rerum Germanicarum] az Orosz Krónikák Schlőtzer által, a' Raynald Annales Ecc̄léstici, [= Ecclésiastici,] a' Histoire Gr̄ale [= Générale] des Voyages,* Utólagos betoldás, mely a lap bal szélén, h̄aránt irányban van írva, helyét ψ mutatja.
156. K: *emberekk [= embereknek]*
158. K: *jobban* S̄or fölötti betoldás.
161. K: *mellyekk [= mellyeknek]*
163. K: *hogy <illy név alatt> ha*
164. K: *Antiquitatū Hungaricar. [= Antiquitatum Hungaricarum]*

170–171. K: *Familiákk̄ [= Familiáknak]*
171. K: *Várakk̄ [= Váraknak]* Sor fölötti betoldás.
174. K: *találtatk̄ [= találtatnak]*
175. K: *állapotokb̄ [= állapotokban]*
178. K: *csudálja<k> és betsűli<k>*
190. K: *után <is> sem*
201. K: *a'* Sor fölötti betoldás.
202. K: *tartozik <lenni, öszveállítani;> végre hajtani;* A *lenni* a *tartozik* elé utólag betoldva a sor fölött.
207–208. K: *a'<z> híres Orleáni <Szűzr> Leányról*
209. K: *esztendőnket* em.
212. K: *Debretzenb̄ [= Debretzenben]*
216. K: *vō [= való]*
217. K: *a'<z̄>*
219. K: *Úrk a' Bθécájikb̄ [= Úrnak a' Bθécájikban]*
220. K: *a' Szép* Sor fölötti betoldás.
222. K: *a'<z>*
223. K: *Poétákk̄ [= Poétáknak]*
Epicusokk̄ [= Epicusoknak] Előtte az *az a'*-ból jav.
226. K: *hely<be>*
229. K: *dolog <?Expeditus>* Az áth szó fölé írva.
249. K: *versírásnak* Az *írás* olvhtl. betűkből jav.
250. K: *ntonalis [= nationalis]* Sor fölötti betoldás.
252. K: *Ifjúságk [= Ifjúságnak]*
253. K: *nationalis* Az első szótag *nem*-ből jav.
258. K: *n̄ tś [= nem tsak]*
jövendőb [= jövendőben]
259. K: *quos <kiket> Melpomene* A *quos* olvhtl. szóból jav.
261. K: *előadásnak <beszédnek>* Az áth. szó fölé írva.
262. K: *könyvírásb [= könyvírásban]*
263. K: *Tudva* A *va ni*-ből jav.
266. K: *Esmeretek, <Tudományok,>* Az áth. szó fölé írva.
271. K: *eltsúsztatni* Az *el be*-ből jav.
277–278. K: *Canzley-Stylust* A *z c*-ből jav.
279. K: *ha <édes> betses* A *hazai* a sor fölött betoldva.
280. K: *csak <azt az> egy*
281. K: *látok* A *k m*-ből jav.
Intézetben, <hogy> és
282. K: *mind <k̄ülö> nevezetesen*
292. K: *Homérb<osban> [= Homérban]* A *b̄* az áth. végződésre van írva.
293. K: *Metastasióra <Tassora>* Az áth. szó fölé írva.
294. K: *Drydenre <Addisonra>* Az áth. szó fölé írva, előtte az *az a'*-ból jav.
296. K: *Deista <Voltért,> Russzót,*
Musulman <Mohamedanus> Az áth. szó fölé írva.

298. K: *Reformátusokk̄ [= Reformátusoknak]*
299–300. K: *előmentekért <juta> Királyi*
303. K: *azt a'* Sor fölötti betoldás.
306. K: *Professzor<t>* A *láthatnának* második *n*-je *k*-ból jav.
307. K: *politikai* Az *ai ának*-ból jav.
311. K: *nálunk vō [= való]* Sor fölötti betoldás.
319. K: *leghathatósb* A sor fölött betoldva.
322. K: *Excádk [= Excádnak]*
325. K: Az első *mind* sor fölötti betoldás.
326. K: *Excádk [= Excádnak]*
326–327 K: *legválogatottabb* A *v k*-ból jav.
327. K: *egyszersmd [= egyszersmind]*
személyekkel <Emberekkel> Az áth. szó fölé írva.
328. K: *<...> ollyanokkal*
329. K: *<sz>emberek*
335. K: *illetlenségére* A *ll* olvhtl. betűkből jav.
336. K: *Professor<ra>*
337. K: *tš [= tsak]*
337–338. K: *liber animus <magános sibi se>* Az áth. rész fölé írva.
340. K: *izgat <vágyakoztat>* Az áth. szó fölé írva.
343. K: *ha <gazdagságom> Uraságom*
346. K: *vitézi* A *v* olvhtl. betűből jav.
347. K: *Excádk [= Excádnak]*
tš [= tsak]
349. K: *Pollióm<.> előtt vō [= való]*
350. K: *szegény Magyarokk [= Magyaroknak]* A sor fölött betoldva.
354. K: *Statusb [= Statusban]*
359–360. K: *bérekesztem <Kére> Könyörgésemnek*
361. K: *Kegyes Resolutiójával <vígasztaló válaszával>* Az áth. szavak fölé írva.
368. K: *holtig <változhatat>* Az áth. szókezdet fölé írva.
369. K: *Nagy-Méltóságú* A *Nagy* olvhtl. betűkből jav.
370. K: *Excádk [= Excádnak]*
371. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levéllel igen sokat foglalkozik a szakirodalom. Haraszti (257–259., 269–271. l.) részletesebben, az *Árpád*-eposz összefüggésében, Ferenczi (123–124. l.) tömörebben, inkább az álláskérelem szemszögéből ismerteti. E vonatkozást emeli ki Vargha Balázs (Vargha:ArcV. 325–328. l.) és Julow Viktor (202. l.) is, hangsúlyozva a kérelmezői helyzet kiszolgáltatottságát és a kényszerű taktikázást. Szilágyi Ferenc (Szilágyi:CsMűv. 634–637., 645–646. l.) a honfoglalási eposz keletkezését, forrásait vizsgálva idézi többször. Sinkó Ervin (289–296. l.) a levelet „mind terjedel-

mét, mint tartalmát tekintve valóságos tanulmány"-nak tartja, rávilágítva önvallomás-jellegére és összegző programosságára. Debreczeni Attila (147–152., 197–202. l.) e gyakorlati célú, de elvi jelentőségű levélben egyrészt a „nationalis poézis" ez idő tájt alakot nyerő irodalmi programjának egyik karakteres megnyilatkozását, másrészt a költő szemléletében végbemenő, kanti típusú „antropológiai fordulat" ugyancsak programos megfogalmazását látja. Újabb dolgozata a költő őstörténeti forrásaival foglalkozik a levél alapján (*Az „őstörténész" Csokonai*, MKSz. 1996., 523–532. l.).

25. *Sans-souci*: ld. a 68. sz. levél 91. sorának jegyzetét.
26–27. *Tusculanum*: ld. az 58. sz. levél 17. sorának jegyzetét.
30. *őröng* (nép., rég.): őrjöng.
34. *parola* (nép., rég.): becsületszó.
44. *indifferent* (lat.): közömbös.
47. *Erudítió* (lat.): műveltség.
48. *a' minapi Újságokból*: a Magyar Hírmondó 1802. augusztus 31-i, 18. számában megjelent tudósításra utal (285–287. l.).
62. *occupatio* (lat.): elfoglaltság, foglalkozás.
69–74. Az itt kifejtettek *Az ember, a poézis első tárgya* című verssel mutatnak feltűnő hasonlóságot, valamint a pope-i szállóigével („The proper study of Mankind is Man"), amelynek majdnem szó szerinti fordítását adja Csokonai („*az embernek legméltóbb tárgya az EMBER*"). E rész a fent említett „antropológiai fordulat" programos megfogalmazása.
73. *Póp*: Alexander Pope.
75. *Hobbes*, Thomas (1588–1679), angol filozófus.
Rousseau, Jean-Jacques.
Montagne: Michel Eyquem de Montaigne (1533–1592), francia író, bölcselő.
81–82. *patriam prodere nefas est, scelus contra, nolle, dum possis, illustrare*: a hazát elárulni vétek, s ne dicsőítsd a bűnt, amíg képes vagy rá (Seneca, vö. MM^2. II. 548. l.). Előfordul még a 63. sz. levél 40. sorában is.
92–93. *Townsoni szemekkel*: utalás Robert Townson útleírására (ld. erről részletesebben a 64. és a 73. sz. levelek jegyzeteit); itt 'elfogulatlanul' jelentésben szerepel.
101–102. Vargha Balázs kéziratos jegyzeteiben, Karácsony Sándorra is hivatkozva (*A magyar észjárás*, Bp. 1985., 249. l.), írja, hogy e mondat az úrvacsorai szertartás szövegét variálja: „Hogyha az Úristen életünknek kedvezend, egészségünket és békességünket megtartándja, tehát e mai szent napon az Úrnak szentasztala elkészíttetik számotokra."
110. *Heroica Epopoea*: hőseposz.
111. *négy esztendők elforgása alatt*: e megjegyzés (több más között) igen fontos bizonyíték amellett, hogy az *Árpádiász* tervezete

és 51 hexameteres sora nem készülhetett 1796-ban, Sárospatakon, mint Juhász Géza vélte (ld. Juhász 276–296. l.), hiszen ezek szerint a terv is csak 1798 körül vetődött fel a költőben (a megírás 1802 végére, 1803 elejére tehető, ld. minderről részletesen Szilágyi:CsMűv. 621–667. l.).

115. *historico-critica*: történeti-kritikai.

119–120. *Olahus Rudbeckius, Upsaliai Professor*: ifj. Olof Rudbeck (1660–1740) svéd tudós *Specimen usus linguae gothicae* (Uppsala 1717) című munkájában veti fel a finn–magyar nyelvrokonság gondolatát (vö. Zsirai Miklós: *Finnugor rokonságunk*, Bp. 1937., 480. l.).

122. *Sajnovits*: Sajnovics János (1733–1785) műve terjesztette el a magyar és a lapp nyelv rokonságának gondolatát (*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse*, Koppenhága 1770.; Nagyszombat 1772.; magyarul ld. Sajnovics János: *Demonstratio*, ford. Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, Bp. 1994., Bibliotheca Regulyana 2.; vö. Zsirai Miklós, i. m. 492–497. l.).

Pray György (1723–1801) a hun–magyar rokonság híve volt. Ehhez az elképzeléshez illesztette Sajnovics művének megjelenése után a lapp–magyar nyelvrokonság gondolatát úgy, hogy a lappokat is a hunok leszármazottainak mondta (*Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum*, 1774.; vö. Kosáry 575. l.; Pray őstörténeti munkásságáról részletesen ld. Vásáry István: *Az őstörténész Pray*, ItK 1979., 287–292. l., a *Dissertatio*ra nézve: 290–291. l.).

123. *Schwartner* Márton (1759–1823) a göttingai történetíró iskola képviselője, a tudományos statisztika megalapozója hazánkban, őstörténeti műve a *De gente Croviaca Hungariae regum stripis Arpadiane* (Pest 1791).

Schlőtzer: August Ludwig Schlözer (1735–1809) göttingai történetíró *Allgemeine nordische Geschichte* (Göttinga 1771) című művében a magyarokkal is foglalkozott, elfogadva a finnugor–magyar rokonság gondolatát, amit aztán nagy hatással terjesztett (ld. pl. Révai Miklós: *A' Magyar Deákság* című, kéziratban maradt művének első részét, in: *Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve*, kiad. Rubinyi Mózes, Bp. 1912., Régi Magyar Könyvtár 29., 17–55., főleg: 42–55. l.; vö. Kosáry 518–520. l.; Békés Vera: *„Nekünk nem kell a halzsíros atyafiság" – Egy tudománytörténeti mítosz nyomában* és Kesztyüs Tibor: *Schlözer és a finnugor nyelvtudomány*, in: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, szerk. Kiss Jenő és Szűts László, Bp. 1991., 89–95. és 357–362.). Utalás található Schlözerre Csokonai őstörténeti forrásjegyzékein (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv.

636–637. l.), valamint Kultsár Istvánhoz írott levelében is (120. sz., 29. és 42. sorok).

Gatterer, Johann Christoph (1727–1799) göttingai történetíró, világtörténeti összefoglalásai: *Handbuch der allgemeinen Weltgeschichte, I–II.* (Göttinga 1761–1764) és *Die Weltgeschichte in ihrem genzen Umfrange, I–II.* (Göttinga 1785–1787). A Kultsár István által is fordított Gebhardi a Gatterer által szerkesztett Historische Journalra is hivatkozik (1777. I. 38.; ld. *Magyarország históriája.*, Pest 1803., I. 233. l.).

Kant, Immanuel (1724–1804) lapp–magyar rokonságra vonatkozó megállapítása *Az örök béke* című 1795-ös művében található: „Látunk ugyanis, egymástól messzire elvetve népeket, melyek nyelvük egységén származásuk egységét felismerhetően mutatják. Így a szamojédek a Jeges-tengernél egyrészt – és másrészt egy hasonló nyelvű nép, kétszáz mérföldnyire, az Altaj-hegységben. Közéjük tolakodott egy másik, lovas és így harcias, név szerint mongol faj – s törzsüknek egyik részét, távol a másiktól, a legkietlenebb jeges tájakra kergette. Oda azok bizonnyal saját hajlamukból nem széledtek volna. Éppígy különítették el a finneket Európa legészakibb vidékén, az úgynevezett lappokat, a most éppoly messzire eltávolodott, de nyelvük tekintetében velük rokon magyaroktól a közéjük behatolt gót és szarmát népek." (*Az örök béke*, ford. Babits Mihály, Bp. 1985., 42–43.) (A finnugrisztika szakirodalmában nem találkoztunk ezzel az adattal. Kant e művére, mint lehetséges forrásra, Rózsa Erzsébet irányította figyelmünket, akinek ezúton is köszönetet mondunk.) Minthogy nem önálló műről, hanem egy apró utalásról van szó, feltehető esetleg, hogy Csokonai nem is az eredeti helyet ismerte, hanem csak valamely közvetítő forrás, hivatkozás útján volt értesülése Kant véleményéről.

124. *Hell* Miksa (1720–1792) csillagász, Sajnovics János az ő társaságában utazván figyelt fel a magyar és a lapp nyelv rokonságára. Történeti munkája, amely egy kronológiai kézikönyv volt (*Adjumentum memoriae manuale chronologico-genealogico-historicum*), 1750-ben jelent meg (vö. ifj. Barta Lajos: *Sajnovics János, Hell Miksa és a „magyar őstörténet"*, Nyelvtudományi Közlemények 1983., 287–303. l.).

Kareliaiak: a finnek egyik törzse, Finnország délkeleti részén éltek. A „karjeli" rokonság gondolatát nagy hatással terjesztették Dugonics András művei (*Etelka, Etelka Karjelben*).

125. *Fischer*, Johann Eberhard (1697–1771) göttingai történetíró, Schlözer az ő nyomán vallotta a finnugor–magyar nyelvrokonság gondolatát (vö. Kosáry 519. l.; Pápay József: *A magyar nyelvhasonlítás története*, Bp. 1922., 10. l.). Művei: *De origine*

Ungarorum (Göttinga 1770) és *Sibirische Geschichte* (St. Petersburg 1768).

Büsching, Anton Friedrich (1724–1793) sok kiadást megért műve, a *Neue Erdbeschreibung* volt az egyik inspirálója Sajnovicsnak is (Sajnovics J., i. m. D117–118.; vö. még Büschingről a 44. sz. levél 68. sorát). E mű I. kötetében, a *Das Königreich Ungarn* című részben történik utalás a vogulokkal való rokonságra. Csokonai az 1770-es hamburgi kiadást használta (ezt az adatot Orosz Beáta kutatta fel).

126. *Spittler*, Ludwig Timotheus (1752–1810), göttingai történetíró. Csokonai az *Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten* (Göttingen 1794) című művére utal, amelyet a hazai cenzúra elkobzásra javasolt (vö. *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból 1780–1867*, kiad. Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985., 325. l.).

127. *Desericius*: Dezsericzky Ince József (1702–1763) piarista szerzetes ötkötetes nagy művének (*De initiis ac majoribus Hungarorum Commantaria...*, 1748–1760) megjelenése után adta ki Pray *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* (Bécs 1761) című munkáját, melyben több ponton cáfolta Dezsericzky nézeteit. Dezsericzky, noha Pray mindig tisztelettel szólt róla, ezt támadásnak vélte, s kiadta *Dissertatio apologeticá*ját. „Dezsericzky védőiratát rögtön követte Pray válasza, az *Epistola responsoria*, melyre Dezsericzky második *Dissertatio apologeticá*jával felelt. Pray válasza sem késik *Supplementum ad Annales veteres* c. művének formájában, de ez a munkája már Dezsericzkyt csak sírjában érte." (Vásáry I., i. m. 290. l.; vö. Kosáry 147. l.) Utalás található Dezsericzkyre Csokonai őstörténeti forrásjegyzékein is (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 636–637. l.; vö. még Juhász Vilmos: *Desericzky Ince élete és művei*, Bp. 1915.; Bitskey István: *Püspökök, írók, könyvtárak*, Eger 1997., 118–120. l.).

128. *Cetto Benedek* (1731–1799) piarista szerzetes. Dezsericzky Pray Györggyel folytatott vitáját „rendtársa Cetto Benedek kötelességének érezte folytatni, s *Parergos* c. művében felel Praynak. Pray még egy *Epistola responsoriát* ír, mire Cetto rögtön két művel válaszol." (Vásáry i. m. 290. l.) Pray még további két vitairatban foglalkozott Cetto Benedek nézeteivel (1781., 1789.; vö. Kosáry 575. l.).

130. *Deguignes' Chinai Történetei*: a francia sinológus, Joseph de Guignes (1721–1800) művéből (*Histoire générale des Huns, Turcs, Mongols et autres Tartares occidentaux avant et depuis Jésus-Christ jusq'au présent I–IV*, Paris 1756–1758) vette át Pray a magyar őshaza Kínába való helyezésének gondolatát (vö. Kosáry 575. l.; Vásáry I., i. m. 288. l.).

131. *Severini*, Ján (1716–1789) selmecbányai evangélikus rektor őstörténeti munkái „a felbomló Hungarus keretből már kilépő, külön szlovák történeti tudat kialakulását jelezték" (Kosáry 574. l.; vö. még 361. l.). Művei: *Commentatio historica de veteribus incolis Hungariae Cis-Danubianae* (Sopron 1767); *Pannonia veterum monumentis illustrata cum Dacia Tibiscana* (Lipcse 1770); *Dissertatio de modo inveniendi situs veterum Pannoniae oppidorum* (Pozsony 1781), a költő ezek közül feltehetőleg az utolsóra utal itt.
Szekér Joákim (1752–1810) ferences tanár népszerű őstörténeti munkája (*Magyarok eredete*, 1791) a Joseph de Guignestől Pray Györgyön keresztül átvett elemek torzulását mutatja, kiemelendő a magyarok dicsőségét (vö. Kosáry 584. l.).

132. *Béla' Iró Deákja*: Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkájáról van szó, amelyet először Johann Georg Schwandtner (1716–1791) adott ki (*Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Bécs 1746). Utalás található rá Csokonai őstörténeti forrásjegyzékein is (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi: CsMűv. 636–637. l.). Csokonai ismerte Mándi István csengeri birtokos 1799-ben, Debrecenben kiadott fordítását is (*Magyar Sunád*, ld. *A' hadi oskoláról* című vers jegyzetét; vö. Szilágyi:CsMűv. 631. l.), amit már ugyanabban az évben hirdetett a Magyar Kurir (I. 523. l.).
Túróczi: Thuróczi János (1435–1488 k.) *Chronica Hungarorum* című munkájáról van szó. Ez is megjelent Schwandtner kiadványában (ld. előző jegyzetünket). Utalás található rá Csokonai őstörténeti forrásjegyzékein is (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 636–637. l.).

133. *Scythák*: közép-ázsiai lovasnép.
vagum nomen (lat.): itt: 'ragadványnév'.

134. *Cornides* Dániel (1732–1787) Johann Christian Engel által kiadott művéről (*Commentatio de religione veterum Hungarorum*, Bécs 1791.) van szó. Csokonai ebből készített kivonata fenn is maradt, ez szerepel Toldy óta *A magyarok ősi vallása* címen (ld. MM^2. II. 293. l.; Szilágyi Ferenc mutatta ki eredetét, Szilágyi:CsMűv. 651–654. l.).

135. *Dentria, Magaria, Bascardia*: Csokonai őstörténeti forrásjegyzékén a következők olvashatók erre nézve: *„Turótzi: Scythiának egy részét nevezi Magyariának Baskiriának. 2. Dentiának, 3. Mogeriának."* (MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 637. l.)

136. *Palma* Károly Ferenc (1735–1787) jezsuita történetíró népszerűsítő magyar történeti munkájára utal (*Notitia rerum Hungaricarum*, Nagyszombat 1770–1771.; 1775^2.; 1785^3.; vö. Kosáry 576. l.).

Katona István (1732–1811) jezsuita történetíró *Historia critica regum Hungariae stripis Arpadianae, 1–7* (Buda 1779–1782) című forrásokat kritikai jegyzetekkel közlő művéről van szó (vö. Kosáry 576–577. l.).

138. *Gebhárdi*: Ludwig Albrecht Gebhardi (1735–1802) hannoveri történész négykötetes nagy Magyarország-történetéről van szó (*Geschichte des Reiches Hungarn und damit verbundenen Staaten*, 1778–1781), amelyet Kultsár István fordított magyarra (ld. a 123–124. sorok jegyzetét, valamint a 109. és 183. sz. leveleket).

142. *Const[antinus] Porphyrog[enitus]* (905–959) VII. (Bíborbanszületett) Konstantin, bizánci császár (945–959). Munkája, a *De administrando imperio* (A birodalom kormányzásáról) „a magyar őstörténet legtartalmasabb forrása" (*A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. Kristó Gyula, Szeged 1995., 110. l.). Csokonai őstörténeti forrásjegyzékén a következők olvashatók erre nézve: „*Const.: A Patzinaditák laknak az Atel és Jejik folyóvizei mellett, vélek határosok a' Magyarok. – És még a' X. Században a' Napnyugati Magyarok a' Napkeleti, Á'siai Magyarokkal az edgyességet fenn tartották, a' midőn kereskedők által azoknak izenni szoktak, és ugyan azok által feleletet is vettek sőt őket meg is látogatták.*" (MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 636–637. l.; a vonatkozó részek modern fordítása, részletes jegyzetekkel: *A honfoglalás korának írott forrásai*, i. m. 118., 125. l.).

Leo: VI. (Bölcs) Leó (866–912) bizánci császár (886–912). A magyarokkal együtt harcolva, tapasztalatokat gyűjtött harcmodorukról, ezt írta le *Taktika* című hadtudományi művében (ld. *A honfoglalás korának írott forrásai*, i. m. 101–109. l.).

142–143. *Otto Frisingensis*: Freisingi Ottó (1111/1114–1158) püspök, történetíró *Gesta Friderici imperatoris* című munkájában leírja 1147-es magyarországi útját; ez először Johannes Cuspinianus kiadásában jelent meg (Strassburg 1515).

143. *Luitprándus*: Luidprand (920k.–972) itáliai történetíró, cremonai püspök, *Antapodosis* (Bosszú) című művében ír a magyarokról (ld. *A honfoglalás korának írott forrásai*, i. m. 211–218. l.).

Regíno: Regino (845 k.–915) krónikaíró szerzetes, munkáját, a *Chronicon*t (Krónika) magyar krónikaírók is használták a későbbiekben (ld. *A honfoglalás korának írott forrásai*, i. m. 194–200. l.).

144–145. *Plancarpinus*: Jean du Plan Carpin (sz. 1220 k.) francia utazó beszámolójáról van szó, amelyet 1246-ban, a tatároknál tett útjáról készített (kiadására nézve ld. a következő jegyzetet). Idézi Pray (vö. Molnár János: *Magyar Könyv-ház*, X., 1798., 119. l.), valamint utalás található rá Csokonai őstörténeti

forrásjegyzékein is (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 637. l.).

145. *Rubruquis*: Guiljelmus Rubruk ferences szerzetes 1253–55-ös utazásáról visszatérve részletes beszámolót küldött a pápának tapasztalatairól, amelyben szó esik magyar őstörténeti vonatkozásokról is (ld. Győrffy György: *Napkelet felfedezése*, Bp. 1965., 118–220. l.; ld. P. Bergeron: *Relation des voyages en Tartarie de Fr. Guilleaume de Rubruquis et de Fr. Jean Plan de Carpin*, Paris 1634). Utalás található rá Csokonai őstörténeti forrásjegyzékein is (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 637. l.).
Odoricus Raynaldus: Odorico Rinaldi (1595–1671) olasz történész, folytatta a Cesare Baronio által elkezdett *Annales Ecclesiastici* című sorozatot, ő adta ki az 1198–1565 közötti időszakot felölelő XIII–XXII. köteteket.

145–146. *Aeneas Sylvius Piccolomini*: II. Pius pápa (1405–1464). 1462-től haláláig készítette végül félbemaradt *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio* című munkáját, amely a magyar humanista történetírás (pl.Thuróczy) fontos forrása volt. Utalás található rá Csokonai őstörténeti forrásjegyzékein is (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 637. l.).

146. *Schall*, Johann Adam (1591–1669) német misszionárius, sokáig élt Kínában, ahol kínai nyelven (Thang-yo-wang néven) matematikai és asztronómiai műveket publikált. Itthon ismert munkája: *Historia narratio de Mission, S. J. apud Chinenses ex Literis R. P. Adami Schall S. J.* (Viennae 1665), ezt idézi Dezsericzky is (vö. Molnár János: *Magyar Könyv-ház*, VII., 1795., 307–308. l.). Utalás található rá Csokonai őstörténeti forrásjegyzékein is (ld. MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi: CsMűv. 637. l.).

147–148. *Nesztornak Orosz Kronikája*: Nesztor (1056–1114) orosz krónikaíró *Povesztyi vremennih let* című krónikájáról van szó, amelyet Schlözer adott ki *Übersetzungen des russischen Chronisten Nestor bis zum Jahr 980* (Göttingen, 1. kötet: 1802., 2. kötet: 1809). Csokonai őstörténeti forrásjegyzékén a következők olvashatók erre nézve: *„Nestor: Muszka országban Kijovia mellett túl mentek a' Carpáton."* (MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 636. l.).

148–149. *Abulgazi Bayadur Khánnak Tatár (vagyis Mongol) Genealógiai Históriája*: Abul-Gázi Bahadur (1603–1663), Horezm kánja (1645–1663), történetíró. Nemzetsége genealógiáját tárgyaló művei először franciául jelentek meg (*Histoire généalogique des Tartares I–II.* (Leyden 1726), majd 1780-ban németül. Csokonai őstörténeti forrásjegyzékén a következők olvashatók erre nézve: *„Abulg.: A' Baskirokkal szomszédoknak tartja, és azt mondja hogy laknak a' Tanais, Volga és Ural*

mellett. És hogy az említett folyóvizeknél Astrahanyb[an] egy Kuma nevű folyóviznél, melly a' Caucasus szomszédságában foly és a' Casp[ium] Tengerb[e] megy, van egy város nyoma, melly még ma is Madsarnak, azaz Magyar[na]k neveztetik." (MTAK. K 755. 10b.; Szilágyi:CsMűv. 637. l.).

151. *Collectio* (lat.): gyűjtemény.

152. *Corpus Historiae Byzantinae*: a bizánci történetírók munkáit közreadó nagy gyűjtemény (*Corpus Scriptores Byzantinae Historiae*, 1–42., Paris 1648–1711).

152–153. *Muratori Scriptores Rerum Italicarum*: Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) olasz archeológus, történész nevezetes, 28 kötetből álló forráskiadványáról van szó: *Rerum italicarum scriptores praecipui ab anno 500 ad annum 1500* (Milánó 1723–1738., 1751).

153–154. *Pistorius Scriptores Rerum Germanicarum*: Johannes Pistorius (1546–1608) német teológus, történetíró háromkötetes forráskiadványáról van szó: *Rerum Germanicarum veteres iam primum publicati scriptores* (Frankfurt 1583–1607).

154. *Orosz Krónikák Schlőtzer által*: ld. a 147–148. sorok jegyzetét.

155. *Raynald Annales Ecclésiastici*: ld. a 145. sor jegyzetét.

155–156. *Histoire Générale des Voyages*: Antoine François Prévost, abbé (1697–1763) 20 kötetes nagy gyűjteményéről van szó: *Histoire générale des voyages par mer et par terre qui ont été publiés jusqu'à présent dans les différentes langues* (Paris 1746–1759) (vö. Urs Bitterli: *„Vadak" és „civilizáltak"*, Bp. 1982., 326–327., 595. l.).

164–168. *Thesaurus...* (lat.): A magyar régiségek kincsestára, avagy gyűjteménye minden korból, nyelvből, nemzetségből származó íróknak, akik a magyarok eredetéről, rokonságáról, lakóhelyéről, erkölcseiről vagy tetteiről – Árpád vezér haláláig – bármit is emlékezetükben megőriztek.

189. *Tassó*: Torquato Tasso (1544–1595) *A megszabadított Jeruzsálem* című eposzára utal a költő.
Virgil: Vergilius.

190. *Milton*, John (1608–1674), Csokonai itt az *Elveszett Paradicsom* és a *Visszanyert Paradicsom* című eposzokra utal.

191. *Voltér*: Voltaire *Henriade* című eposzáról van szó.
Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724–1803) *Messiás* című eposzára utal.

197. *hatlábú igaz Heroicus versekben*: hexameterben, amely az eposzi versmérték volt. A kor magyar irodalmának nagy felfedezése és büszkesége volt, hogy csak a magyar nyelv alkalmas a modern európai nyelvek közül az antik időmértékes formák maradéktalan megvalósítására (vö. Kecskés András: *A magyar verselméleti gondolkodás története*, Bp. 1991., 130–145. l.).

197–198. *Virgil mustrája szerént*: ld. a 64. sz. levél 104. sorának jegyzetét.

207. *Richelieu*, Armand Jean du Plessis (1585–1642), bíboros.

208. *Orleáni Leány*: Jeanne d'Arc (1412–1431), az „orléans-i szűz"

209. *Chapelain*, Jean (1595–1674) francia költő *La pucelle ou la France délivrée* című eposzáról van szó, amelyhez 1630-ban kezdett hozzá. 1656-ban jelent meg a mű első nagyobb része, a vége pedig csak a költő halála után.
Livra: livre (fr.): frank.

218–219. *Sinai Úr*: Sinai Miklós (1730–1808).

222. *Pastoralis és Lyricus*: pásztori és lírai.

224. *Pfarrer* (ném.): lelkész.

237. *indiscretus* (lat.): indiszkrét, tolakodó.

246–247. *erudite és Aesthetice*: tudósan és esztétikailag.

247–248. *Humaniorák*: a költészetnek az antik, elsősorban latin műveltségre alapozott tanítása az iskolai képzésben.

259–260. *quos Melpomene nascentes placido lumine viderit*: „akikre megszületésükkor kedvesen ragyogott Melpomené szeme." Átalakított idézet Horatiustól (*Ódák* IV. 3. 1–2. sorok). Az eredeti szöveg: „quem tu, Melpomene semel nascentem placido lumine videris", vagyis: „akire születésekor, Melpomené, kegyes szemmel néztél"

263–267. Az Orczy–Koháry-levél nagyon hasonlóan, de bővebben kifejtette már 1797-ben ezt a gondolatmenetet, amely egyébként a korban elég általános nézeteket fogalmazott meg (ld. 36. sz. levél 116–158. sorok).

266. *solida* (lat.): erős, szilárd.

267–271. Az itt kifejtett gondolatok nagyon hasonlatosak Kazinczy későbbiekben harcosan képviselt nézeteivel (vö. pl. Szentgyörgyi Józsefhez írott 1804. február 5-i levelét (KazLev. III. 151–153. l.).

275. *Congregatio* (lat., rég.): megyegyűlés.

276–277. *Frantziás numerus*: franciás mérték.

277–278. *Canzley-Stylus* (ném.): kancelláriai stílus.

288. *Religio*: vallás. Az itt olvasható hosszú érvelés hátterében az húzódik meg, hogy II. József és a türelmi rendelet után ismét megnőtt a katolikus egyház azon vezetőinek a befolyása, akik a katolicizmus vezető szerepének erősítését kívánták. Minthogy ez a törekvés találkozott a királyi udvar politikai szándékaival, ismét megnehezült a nem katolikusok hivatalvállalása, s általában is háttérbe szorultak minden téren a katolikus vallásúak mögött.

290–291. *Aoni Muzsák*: Áon Poszeidónnak, a tenger istenének fia volt. Hazáját, Boiótiát nevéről Aoniának hívták, s mivel ott található a Múzsák szent hegye, a Hélikon, a név átragadt a múzsákra is.

291. *Jehova*: Jahve, az Úr neve az Ótestamentumban.
291–292. *Salamon*: utalás a Salamonnak tulajdonított bibliai könyvekre, elsősorban nyilván az *Énekek énekére*.
292. *Zeusz*: vagy Jupiter, a főisten a görög-római mitológiában.
Homér: Homérosz.
Horátzius: Quintus Flaccus Horatius (i. e. 65–8).
293. *Metastasio*, Pietro Antonio Trapassi (1698–1782).
294. *Wieland*, Christoph Martin (1733–1813).
Episcopalis: anglikán.
Dryden, John (1631–1700), angol költő.
295. *Thomson*, James (1700–1748), angol költő, főműve a korban nagy hatású *The Seasons* (Évszakok).
296. *Haller*, Albrecht von (1708–1777), svájci botanikus, orvos, költő.
Russzó: Jean-Jacques Rousseau.
Hafíz: Háfiz (Szamsz-ad-Dín Muhammad) (1325 k.–1390 k.), perzsa költő.
Abu'lola: Abú'l-Alá al-Maarrí, (973–1057), arab költő.
299. *ez előtt kevéssel*: utalás II. József uralkodásának időszakára (1780–1790).
303. *Statusok*: rendek.
304. *fundátzió* (lat.): alapítás, alapítvány.
321. *Pollio*, Asinus (i. e. 76–5.), ld. a 84. levél 19. sorának jegyzetét.
330–331. *Subjectum* (lat.): személy.
331. *Custos* (lat., rég.): őr, felügyelő, a múzeumok, könyvtárak magas beosztású alkalmazottja.
334. *Potosi*: a korban ezüstbányászatáról híres város, a mai Bolívia területén.
335. *Bengala*: Bengália, indiai tartomány, a gazdagság jelképe a korban.
337–339. *liber animus semper vacet, studia recolenti sua*: „a szabad lélek mindig talál időt arra, hogy tanulmányaival foglalkozzék". Idézet a Senecának tulajdonított *Octavia* című tragédia 383–384. soraiból: „ubi liber animus et sui iuris mihi / semper vacabat studia recolenti sua" ('szabad lélekkel, a magam uraként mindig volt elég időm, hogy tanulmányaimmal foglalkozzam'). (Az idézetet azonosította és fordította Tegyey Imre.)
342–345. Idézet Horatiustól (*Ódák* II. 18. 9 kk.), amely Csokonai fordításában a következőképpen hangzik (az eredeti *barátomon* helyett itt, a levélben *patrónusomon* áll):

Ámde hű szívem s folyó
Elmém vagyon: s vágyik reám, szegényre,
Sok nagy úr. A mennyeken
S tehetős barátomon nagyobb javaknak

Kedviért nem zsarlok én,
Elég szerencsés lőn az egy Szabínnal.

Kardos Lászlónak az eredetit hívebben követő fordítása így hangzik:

Ámde alkotó erő
s hű jellem él itt, és a gazdag eljő
a szegényhez; mást nem is
kérnék az égtől, és a dús *barátot*
több kincsért nem zaklatom,
elég nekem szép kis szabin tanyám is.

350. *Perícles Archon*: Periklész (i. e. 500 k.–429) államférfi, nevéhez kötődik az ókori Athén fénykora. Az „arkhón" a kilencfős legfőbb végrehajtó testület tagjainak a neve. Ő és a következőleg felsorolt öt híres történelmi személyiség a művészetek és tudományok kiemelkedő értői és pártfogói voltak.

351. *Augustus Tsászár* (i. e. 63.–i. sz. 14.), Róma első császára.
X: Leo Pápa (1475–1521).

351–352. *XIV Lajos Király* (1638–1715), a Napkirály.

352. *Richelieu Cardinalis*: ld. a 207. sor jegyzetét.

356. *Popnak Lord Bolingbrocke*: Henry Saint-James Bolingbroke, vicomte (1678–1751), angol államférfi, Alexander Pope támogatója és barátja, az *Essay on Man* egyik inspirálója.
Oratio: szónoklat.

357–358. *Panegyricus*: dicsőítő költemény, beszéd.

361. *Resolutio* (lat.): elhatározás, döntés.

364. *A' Tavasz* című Kleist-fordításról van szó.

366. *kurtább ajánlólevél*: Széchényi Ferenc az Orczy–Koháry-levél (36. sz.) neki 1802. január 9-én elküldött változatát, amely valójában egy könyv elejére szánt ajánlás volt, nem fogadta el abban a formájában, ezért készített Csokonai egy rövidebbet, ezt azonban nem ismerjük.

116. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1802. szeptember 18.

Kézirata

MTAK. K 3/25. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 882–883. h.; HG. II. 726–729. l.; MM. II. 918–920. l.; MM^2. II. 462–463. l.

Keletkezése

A levélben a költő megismételte a Széchényi Ferenchez két nappal korábban írottakat, támogatást kérve a grófnétól is (ld. részletesebben előző levelünket).

Szövegkritika

A megszólítás mellett Csokonai feljegyzése: *Szécsényiné.* A második lapon egy ugyanaznap írott autográf levél (ld. következő levelünket) található áthúzva, e köré van írva a Széchényinéhez szóló levélfogalmazvány vége (a 49. sortól). A folyamatosan írott szövegben a bekezdéseket utólag jelölte ki a költő.

7. K: *szállítottā [= szállítottam]* A zárójelben lévő rész sor fölötti betoldás.
9. K: *Pestre* Sor fölötti betoldás.
10. K: *Excádnak Excátokkal*-ból jav.
az Sor fölötti betoldás.
11. K: *elgyengűlésem <elbetegesedésem miatt>* Az áth. szavak fölé írva.
12. K: *vō [= való]*
13. K: *NagyVáradi <Fördőzés> Majalis* Utána a *Cura* a sor fölött betoldva.
14. K: *a' mint <haza> Váradról*
15. K: *mást még*-ből jav., az ékezet az *é*-ből maradt vissza, elhagytuk.
17. K: Az *a'* és a *Nagy* sor fölötti betoldások.
21. K: *apró* A sor elé betoldva.
23. K: *Kegyelmes <Assz> Grófné!*
26. K: *kéntelen* Az első *e* fölött áth. ékezet.
28. K: *hasznára <díszére>* Az áth. szó fölé írva.
29. K: *Grófnak* A *G* olvhtl. (?*Sz*) betűből jav.
30. K: *Pesti* Sor fölötti betoldás.
30–31. K: *m̄thogy [= minthogy] <hogy>* Az áth. szó fölé írva.
31. K: *lenne, <'s> a'*
36. K: *Asszm̄! [= Asszonyom!]*
37–38. K: *Excátokk [= Excátoknak]*
38. K: *kívántam <alk>* Az áth. szókezdet fölé írva.
40. K: *örökségemb [= örökségemben]* Előtte az *én* sor fölötti betoldás.

42. K: *ezt a' gondomat letévén* Sor fölötti betoldás.
43. K: *fontosabb <Könyve> Irásimon*
47–48. K: *is <az> az*
48. K: *falusi <lakástol> vagy*
50. K: *énnékem* Az első *é* olvhtl. betűből jav.
51. K: *Történetek* A második *t k*-ból jav.
56–57. K: *alkalmatossabbat: <tsendesebbet, és tudomá> bátorkodom* A kettőspont vesszőből jav.
62. K: *vagyk [= vagynak]*
64. K: *hívatalt* A tárgyrag olvhtl. betűkből jav.
68. K: *szünjek. <Praefectus Kultsár> Addigis*
69. K: *Excádk [= Excádnak]*
74. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
76. K: *legkissebb hív <alázatos>* Eredetileg a lapon lévő áth. levél megszólítása volt, ennek egyik szavát javította át Csokonai.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6–7. *Magyar Kleist: A' Tavasz.*
7. *Pfect.*: prefektus.
13. *NagyVáradi Majalis Cura*: a májusi nagyváradi fürdőzésről ld. a 100. sz. levél jegyzetét.
27–28. *feltett Plánumom*: az *Árpádiász*.
54–55. *Reverentia* (lat.): hódolat.
60. *Custósi Hívatal*: ld. a 115. sz. levél 331. sorának jegyzetét.
62. *meritáltt* (lat.): érdemesített.

117. Csokonai – ismeretlennek
Debrecen, 1802. szeptember 18.

Kézirata

MTAK. K 3/25. Autográf (K), utólag áthúzva, s másik levéllel felülírva (ld. az előző levelet).

Megjelenése

MM. II. 920–921. l.; MM^2. II. 464. l.

Keletkezése

Nem tudjuk, kinek szól, s hogy eljutott-e az illetőhöz. Ilyen ügyben mint e levél tárgya, Csokonai nyilván nem írt fogalmazványt, amit utóbb aztán letisztázott volna, tehát ez a kézirat lehet a levélke egyetlen példánya. Ha pedig ez így van, akkor feltűnő, hogy még aznap egy másik levél fogalmazványának elkészítéséhez használta fel ennek lapját: vagy el sem küldte annak, akinek szánva volt, vagy azonnal vissza is kapta.

Szövegkritika

A levél minden sorát áthúzta a költő, s a lapon még ugyanaznap elkészítette Széchényi Ferencnéhez szóló levelének fogalmazványát.

8. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
10. K: ***legkissebb hív*** *<alázatos>* Az áth. szó fölé írva. Az aláírásnak a lapon való elhelyezkedése arra utal, hogy ezt az eredetileg ehhez a levélhez készült aláírást Csokonai átvette a Széchényinéhez szóló levél végére is, nem az egészet húzva át, csak kisebb javítást téve rajta (ld. előző levelünk 76. sorának jegyzetét); e javítást itt nem vettük figyelembe, s az áthúzott szót közöljük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *Ötsém Uram*: a költő öccse, Csokonai József, bagaméri ispán.

118. Márton József – Csokonainak
[Pozsony, 1802. október 19.]

Kézirata

MTAK. K 4/10. (K).

Megjelenése

CsEml. 122–123. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Megírásának idejét Csokonai feljegyzéséből tudjuk (bár az sem kizárt, hogy a kézhezvétel időpontját írta fel).

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kéz írása: „Márton Josef levelei közé valo." Címzés és pecsét a lap hátulján, a címzés alatt Csokonai feljegyzése: *Márton Úr. Posonból. Oct. 19-dikén 1802.* A levél első öt sorában ismeretlen eredetű folt van.

36. K: *óhajta* Értelemszerűen em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Márton és Csokonai kapcsolatában – Márton fennmaradt leveleinek számát tekintve (10 db) – az 1802 októbere és 1803 februárja közötti hónapok a legintenzívebbek, ennek nyitánya ez a levél. Ekkoriban Csokonai két kiadási tervének megvalósításában működik közre Márton, Bécsben cenzúráztatja, nyomtatja a *Muzsikális Gyűjtemény* és az *Anakreoni Dalok* köteteit. Közben Csokonai Debrecenben gyűjti a szavakat, valamint az előfizetőket Márton szótárához. A Magyar Hírmondó számára pedig alkalmi költeményt fordíttatnak Csokonaival, aki maga is ír egy verset a „hadi oskola" megalapítására. A költő levelei nem maradtak fenn, mint ahogy kapcsolatuk további időszakából is alig találunk nyomokat, pedig tudjuk, továbbra is érintkezésben voltak.

3. *Mappa*: utalás a Magyar Hírmondó szerkesztőinek térképkiadványára (*Magyar Atlás, az az Magyar, Horvát és Tot ország vármegyéji s szabad kerületei és határörző vidékinek közönséges és különös tábláji.* Közrebocsátotta Görög. 1802).
4. *revideál* (lat.): ellenőriz, felülvizsgál.
Deputatus (lat.): küldött.
5. *Krisztel L. A.*: nem tudjuk, kit rejt a monogram.
jószága van itt: Csokonai tudomásunk szerint 1796 óta nem járt Pozsonyban, ott maradt csomagjairól csak Márton híradásából tudunk.
8–9. *Keresztesi Uram*: tudomásunk van egy Szatmárból származó Keresztesi Györgyről, aki 1783-ban subscribált a debreceni kollégiumban, majd sélyi lelkész lett (Barkóczi II. 28. c. 1., 197. l.), de hogy valóban róla van szó, az egyáltalán nem bizonyos.

29. *Koschovitz 12 Magyarjai*: Kossovits József 12 magyar tánca „először 1798 körül jelent meg, szöveg nélkül, a »XII Danses Hongroises« c. füzetben" (Szabolcsi Bence: *A XIX. század magyar romantikus zenéje*, Bp. 1951., 159. l.). A kiadvány teljes címe: *XII. Danses Hongroises Pour le Clavecin ou Piano-Forte* (Bécs, 1800.; Vargha Balázs adata).

32. *Kérem a' gyüjtött szókat*: ld. erről először a 68. sz. levélben. *Lexicon*: Márton német–magyar szótáráról van szó (ld. erről összefoglalóan ugyancsak a 68. sz. levél jegyzeteiben).

119. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1802. október 26.

Kézirata

MTAK. K 3/57. (K).

Megjelenése

CsEml. 123–124. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Hasonló tárgyban írt korábban Barkassy Jánosnak, majd ismét Institorisnak (ld. a 90. és a 153. sz. leveleket).

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátulján, a címzés fölött Csokonai írása: *Institoris Úr. Oct. 26. 1802.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Institoris Gábor (megh. 1808.) könyvkereskedő, az első magyar kölcsönkönyvtár (olvasókabinét) megalapítója (ld. Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők*, Bp. 1930.; Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Bp. 1988.). Csokonai már dunántúli évei alatt bizonyosan közelebbi kapcsolatban volt vele, mert Vajda Juliannának azt írja 1797

őszén, hogy leveleit Institorishoz küldje, akkor biztosan kézbe kapja (34. sz.). Levelezésük 1802 októbere és 1803 májusa közé esik, de nagyon valószínű, hogy a fennmaradt öt levélnél jóval többet váltottak, s személyesen is többször találkoztak. Különféle apróbb ügyek kötötték össze őket, de szó esett közöttük üzleti együttműködésről is (167. sz.).

2. *elmult Debretzeni Vásár*: a Szent Mihály-napi, szeptember 29-i vásárról van szó.
3. *Patai Úr Asztalos*: feltehetően őt említi Csokonai korábbi levelében is (ld. a 90. sz. levél 10. sorát).
8. *jövű Pesthi Vásár*: talán a Lipót-napi, november 15-i vásárra utal.
9. *fogarasi*: a debreceni kollégium növendékei között sok Fogarasi található, de az sem bizonyos, hogy egyáltalán ebben a körben kell keresnünk az itt említett személyt.
Szábó Andras: nem tudjuk, ki volt.

120. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Sopron, 1802. november 19.

Kézirata

MTAK. K 4/54. (K).

Megjelenése

Először Toldy közölte kiadásához írott életrajza jegyzeteiben (LVIII–LIX. h.), majd a CsEml. (124–125. l.).

Keletkezése

Válasz a költő 1802. szeptember 16-i levelére (115. sz.), amely azonban csak késve jutott el a címzetthez (ld. a 109. sz. levél jegyzetét). Széchényi Ferenc több kapott levelet is említ, nem biztos azonban, hogy további elveszett levelekre kell gondolnunk, lehet, hogy csak a feleségének írott levelet érti a „több-izbéli" alatt. Itt mindenesetre kétséget kizáróan Csokonai szeptember 16-i levelének mondandójára, kéréseire reflektál. A költő a gróf e levelét csak egyhónapos késéssel, december 16-án kapta meg, ő maga ír erről december 19-i válaszában (ld. a 126. sz. levél 17–19. sorait).

Szövegkritika

A levelet Széchényi Ferenc saját kezűleg írta. A lap hátulján címzés és pecsét, a pecsét fölött Csokonai emlékeztető följegyzése: *Gr. Szécsényi Fer. Ő Excja. Soprony. Novbr. 19. 1802.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

11. *Kultsár Úr*: Kultsár István.
15. *Catalogus*: ld. a 124. sz. levél 10–11. sorainak jegyzetét.
20–25. Miller Jakab Ferdinánd lett a könyvtárőr, Petrovics Ferenc, a korábbi nevelő az írnok (Bártfai Szabó László: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története*, Bp. 1913., II. 392. l.; ld. még a 141. sz. levél 41. sorát). A Magyar Hírmondó az 1803. február 25-i, 16. számban számolt be az új alkalmazottakról, de Petrovics Ignáczot írva (235. l.).

121. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1802. november 26.

Kézirata

MTAK. K 4/11. (K).

Megjelenése

CsEml. 125. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ismételten szól az októberi levelében (118. sz.) már említett, Pozsonyban maradt csomagok hazaküldéséről (itt már folyamatban lévőként említi ezt), s örömmel számol be egy fontos hírről is, társuk, Görög Demeter kinevezéséről, nem sejtvén még, hogy ennek következtében aztán majd meg fog szűnni a Magyar Hírmondó.

Szövegkritika

A levél címzés és boríték nélkül maradt fenn.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Lelém*: lelkem.

2–3. Nem tudjuk pontosan, milyen munkákat küldött Csokonai elveszett levelében. Annyi ismeretes, hogy Márton segítségével tervezte kiadni az *Anakreoni Dalok* kötetét, valamint három versét kották kíséretében. Márton októberi levelében (ld. a 118. sz. levél 24–25. sorait) *A Reményhez* kéziratát kérte Csokonaitól, így lehet, hogy erről van itt is szó, de az sem kizárt hogy e levélben Márton az *Anakreoni Dalok* felküldött kötetének vételét nyugtázta.

6. *Némethi János*: „A levélben említett Némethi János talán azonos azzal a Némethi fiskálissal, aki 1784-ig Károlyi Antal gróf szolgálatában állt. (L. Kaz. Lev. I. 58.)" (CsEml. 570. l.) Némethiről nem találunk adatot Szendrey István kandidátusi értekezésében sem (*Az Eszterházyak derecskei uradalmának története*, Debrecen 1960., 216. pp., Kézirat, MTAK. D 1583.).
Herczeg Eszterházy: Eszterházy Miklós.

10–13. Görög Demeternek a trónörökös Ferdinánd főherceg nevelőjévé való kinevezéséről van szó. Ez az egyik első híradás erről az eseményről, tudunk azonban Mártonnak egy három nappal korábban keltezett leveléről is, amelyben ugyancsak szerepel ez a hír (vö. Mikó Pálné: *Marseillaise és Gotterhalte*, Bp. 1986., 44–45. l.). Görög Demeter azonban majd csak 1803 elején kezdte el nevelői munkáját az udvarban, s nem Ferdinánd, hanem József főherceg mellett (vö. Mikó Pálné, i. m. 45–46. l.; CsEml. 570. l.). A hírt nyilvánosan csak a Magyar Hírmondó 1803. február 15-i, 13. számában jelentette be Márton (185–186. l.).

122. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1802. november 27.

Kézirata

MTAK K 3/64. (K).

Megjelenése

KFEM. 386. l.; KazLev. II. 512. l.

Keletkezése

Első darabja annak a tíz fennmaradt levélnek, amelyet Csokonai és Kazinczy 1802. november vége és 1803. március közepe között váltott, elsősorban Dayka Gábor verseinek ügyében, valamint irodalmi hírekről, könyvekről és Csokonai arcképének megfestéséről.

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül, az összehajtott levél hátoldalán Csokonai írása: *Kazincy Fer. Úr. Semjén. Novbr. 27. 1802.*

18. K: *Fer. [= Ferenc]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai és Kazinczy kapcsolatáról 1801. júliusi találkozásuk (ld. a 73. sz. levelet) után egészen 1802 elejéig nincs adatunk. Ekkor egy nézeteltérés kapcsán látjuk összefutni útjaikat. Csokonai 1802 januárjában verseket (*Dr. Földi sírhalma felett*, *Virág Benedek Úrhoz*) közöl a Magyar Hírmondóban (1802. január 16., Tóldalék, 81–84. l.). Erre reagálván, február 20-i keltezéssel Kazinczy bíráló megjegyzéseket tartalmazó cikket tesz közzé a Magyar Kurirban (1802. március 19., 367. l.; ld. CsEml. 199. l.; vö. minderről Kardos Albert: *Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán*, Debreceni Szemle 1930., 481. l.). Kifogásolja a *babér* szó használatát a *laurus* megfelelőjeként a költői hírnév szimbolizálására, s helyette a *borostyán*t ajánlja (egyébként tévesen írja, hogy e szó a Földiről szóló ódában szerepel: abban éppen *borostyán* áll, az utána következő, Virág Benedekhez írott ódában viszont kétszer is előfordul). A cikk hatásáról maga Kazinczy számol be egy később, Csokonai halála után írott levelében: „Cs: öszvejővén velem, nagy nehezteléssel szólla az újságok azon articulusa felől, a' mellyben az *ő babér*ja attakíroztatott. Azt hitte, hogy a' *pipaczéh*ben készült az az articulus. Elhallgathattam volna, hogy én írtam: de midőn a' Publicumnak mondok valamit, kivált barátom felől, akkor bizonyosan nem mondok ollyat tudva, a' miért pirulnom kelljen. Kimondám tehát néki minden megszeppenés nélkül, hogy azt én írtam. Cs. nem goutírozta a' mit én a' *babér* ellen írtam. Ha neki van igaza, győzzön ő: ha nekem van igazam: úgy minden apologiája mellett, enyém a' győzedelem. Ki részén van az Igazság a' babér dolgá-

ban, az nem lehet kérdés, csak hogy azok légyenek a' processusban a' Bírák, a' kiket a' Bíróság illet." (KazLev. IV. 217. l.) Ekkoriban tehát személyesen is találkoztak, s a vitatott kérdésben nem jutottak egyetértésre. Kazinczy a továbbiakban is gyakran hangoztatta véleményét leveleiben, epigrammáiban (vö. KazLev. IV. 137., 152., valamint a *Fonákság* című epigramma és jegyzete a *Tövisek és virágok*ban, továbbá a *Jövendölés* című csúfoló epigramma, ld. CsEml. 526. l.)., Csokonai pedig nyilvánosan szándékozott válaszolni a bírálatra egy tervezett munkája előszavában (ld. erről Cs/Széppr. 470., 472. l.).

Legközelebb – tudomásunk szerint – 1802 májusában találkoztak, a Nagyvárad melletti Félix-fürdőn (ld. erről részletesen a 100. sz. levél jegyzetét), majd Kazinczy e november végi levelével megkezdődik Csokonaihoz fűződő kapcsolatának egy újabb jelentős szakasza, a Dayka Gábor műveinek átdolgozása körüli együttműködés és csendes vita. Kazinczy itteni, majd december 12-én (125. sz.) megismételt kérését követően igen gyorsan, egy hónapon belül elkészül Csokonai „egy futó recensió"-val (127. sz.), s Bagamérban várakozik, hogy személyesen beszéljék meg az ügyet. Minthogy erre nem adódik alkalom, 1803. február 5-én kísérőlevelet (140. sz.) fogalmaz az összerendezett anyaghoz, 20-án letisztázza (145. sz.), de ezt majd csak egy másik levéllel (149. sz.) együtt küldi el. Kazinczy március 2-án válaszol (152. sz.), s már ekkor világos, hogy kettőjük között elvi jellegű nézetkülönbség van a hagyaték kezelését, kiadását illetően. „Az Aestheticai Jegyzések közzűl egynehánynak hasznát veszem a' könyv' hátúlján az Úrnak *szavaival* és *személyében*: de nékem leginkább a' csorbák' kifenésére vagyon szükségem" – írja itt Kazinczy (9–12. sorok), mintegy válaszul Csokonai udvariasan, de határozottan jelzett fenntartásaira az átdolgozást illetően: „*Ezen* Recensióm *mellett is, megmaradok előbbi ítéletemben, hogy Diplomatica hűségből hadd jöjjenek ki az Alexandrinussai* Dayka Gábornak. – *Én mihelyest választ vehetem a' Tekintetes Úrnak: azonnal a' magunk között tejendő egyezésnek pontjai szerént mindent elkövetek* Dayka' *maradványin, valamit jónak, és rám nézve lehetségesnek találandunk.*" (145. sz., 21–27. sorok)

Az átdolgozás elvégzését ettől kezdve folyamatosan ígérgeti Csokonai. Március 15-i levelét követően egy nyári végi találkozásukról tudunk (KazLev. III. 95. l.), s ekkoriban Kazinczy még bízni látszik a munka elkészültében. Anyjának írja augusztus 27-i keltezésű levelében, amely egyben Csokonai és Kazinczy kapcsolatához is fontos adalék: „Nékem nagyon fájt, édes Asszonyám, azt látni, hogy Asszonyám, mihelyt Bécsből jövén, a' szekérről leszállék, mindjárt azzal a' szóval ád kezembe eggy levelet, hogy az valami *haszontalan ember* levele. Pedig azt az embert Csóka János Uram nem tartja alábbvaló embernek magánál, a' világ pedig külömbbnek tartja. Ne vegye Asszonyám tiszteletlenségnek, vakmerőségnek, ha én azt állítom, hogy bírok annyi ésszel, hogy az embereimet megválaszthatom. Csokonainak vannak igen szép oldalai, mellyért őtet nem én, de a' legnagyobbak is distingválják. Én ő vele szo-

ros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatomra az ő barátsága, mellynek ő most eggy szép jelét adja, és a' melly engemet háladatosságra kötelez, ha némely ember nevet is talán rajta. Én tudván az Asszonyám idegenségét ő eránta (melly csak onnan eshetik, mivel ő testvére eggy falusi nótáriusnak), őtet ide soha nem hoztam; sőt négy embert kértem levelem által, hogy ide ne jöjjön, félvén, hogy Asszonyám velek éreztetni fogja, hogy nem úgy nézi őket, mint én. De most kéntelen vagyok Csokonait vagy harmad napra ide hívni, dolgozni. Azért nékem pénzt adnak." (KazLev. III. 87–88.) A munka azonban így sem készült el. Csokonai ígérte még 1804. február 14-i és június 14-i leveleiben is (185. és 194. sz.). (Csokonai és Kazinczy kapcsolatának gazdag irodalmából itt most csak az irodalmi nézeteik különbözőségét újabban összefoglaló Wéber Antal tanulmányára utalunk: *Kazinczy és Csokonai*, It 1983., 747–753. l.; ld. továbbá áttekintésünket: *Csokonai és Kazinczy kapcsolata*, Könyv és könyvtár XIX., 1997., 67–97. l.)

7. *az a' kis gyűjtemény*: a Veres Kötet néven ismert gyűjteményről van szó (MTAK. M. Irod. Régi s ujabb írók 4-r 1. sz., ez alapján jelent meg a legújabb Dayka-kötet: *Dayka Gábor versei*, kiad. Kovács Ferencné Ónódi Irén, Miskolc 1993). A kéziratot Virág Benedek már 1802. március 2-i levelében Kazinczynak ígérte (KazLev. III. 466. l.), majd el is küldte, ahogy arról Kazinczy megemlékezik naplójának június 2-i bejegyzésében: „Kassán veszem Virág Benedek levelével a Dayka Gábor verseinek nyomtatás alá készített autografon kötetét. Hol vette ezt Virág, még maig sem tudom. Hihető, hogy Dayka Trattnerhez küldé, hogy tulajdon költségén nyomtassa, s Trattner, Daykának halálát hallván, Virágnak adta azt megtekintés végett, s Virág, ismervén barátságunkat, s látván, hogy igazítások nélkül ki nem eresztethetik, nekem kedveskedék." (KazÉlet. 237. l.) Dayka életrajzában pedig leírja, hogy a „Virágtól vett csomót veres kordoványba köttettem és ez négyrétű formában vagyon írva." (KazMűv. I. 776. l.) Mielőtt azonban beköttette a kéziratcsomót, már megkezdte alakító munkáját a hagyatékon, pl. elégette Dayka Blumauer-fordítását, mint arról maga beszámol Kis Jánosnak, a hagyaték állapotának részletes leírása és az azon végrehajtandó átalakítások tervezgetése során (KazLev. III. 492–495. l.).

9–10. *az Abeilard és Heloíz' levelei*: Dayka *Helois Abelardhoz a klastromból* és *Abelard Heloishoz* című heroidáiról, az életmű két jelentős költeményéről van szó, melyek Colardeau-fordítások (vö. a 127. sz. levél 11. sorának jegyzetét).

13. *Édes Gergely' Anakreoni versei*: „Édes Gergely régólta fordítgatja Anákreon' Daljait görögből, régólta is dolgozik Anákreontismusokat: ez utolsókban szerentsésebb vólt mint ama-

zokban, és talám, a' mint rájok emlékezem, a' legjobbakat vesztette el 1798diki útjában. Most mind a' kétféle Próbáit kiadá e' tzím alatt: *A' Teoszi Anákreon Versei, kétféle fordításban. Egyenesen görögből, 's a t., Édes Gergely által. Vátzon.*. 1803. 8. – A' Fordítást ez a' Magyar Verselőnk kétképpen tette meg, a' mint maga is a' könyv homlokán említi, az egyik van az Anákreon' mértéke szerént, a másik pedig kádentziás apró sorú versekben. Illyen formába öntötte Anákreontismussait is, kit kadentziával, kit tsak a' nélkűl. Baráti és jóakarói sürgették, hogy kiadja, a' mint az előbeszédben írja." (AD/j.) Kazinczy még Édes Gergely (1763–1847) anakreóni verseinek a kéziratát küldte el Csokonainak, egyértelműen utalva a színvonalbeli különbségre, amelyet Csokonai és az általa mindig kevésre értékelt Édes Gergely anakreóni versei között érzett.

123. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1802. december 7.

Kézirata

MTAK. K 4/12. (K).

Megjelenése

CsEml. 125–126. l.

Keletkezése

A levél Csokonai munkáinak nyomtatásáról szól, kéziratokat sürget. Az *Anakreoni Dalok* már nála lehetett, hiszen, mint írja, csak az „új betüket varom meg, nem akarom kopottal nyomtatni", így a lentebb emlegetett *Anakreon* valószínűleg nem más, mint a vékonyka kötethez tervezett értekezés (vö. Vargha Balázs: *Csokonai műveinek első kiadásai*, Bp. 1974., 41. l. és Cs/ÖM. I. 267. l.). Időközben előrehaladni látszott a költő három versének (*A' Reményhez*, *A' Pillangóhoz*, *Szemrehányás*) kottás kiadása, azt tervezték, hogy a hamarosan megjelenni remélt *Lilla*val együtt árusíthatják majd.

Szövegkritika

Megszólítás, címzés és boríték nélkül, a kettéhajtott lap hátoldalán Csokonai följegyzése: *Márton Úr. Bécs. Decbr. 7. 1802.*

1. K: A dátum a lap bal felső sarkába írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6–7. A Magyar Hírmondó mellékleteként akarta terjeszteni.
12. *küldje az Úr a' szókat*: Csokonai Márton német–magyar szótárához gyűjtött szavakat (ld. a 68. sz. levél 38–49. sorait).
13. *Florián*: Jean-Pierre Claris de Florian (1755–1794) francia költő, legnevezetesebb műve a 89 állatmesét tartalmazó *Fables* (1792). *A fecskék* című mese fordításakor Márton, mint bevezetőjében írta, Rüling német szövegét használta (ld. Magyar Hírmondó 1802., 46. sz., 745–747. l.; a bevezetőt közli a CsEml. 570. l.).
17–18. *Császárunk*: Császár József, Márton szerkesztőtársa.
24. *A Mr. M*: Márton úrnak.
25. *Abzugeben in der Leopoldstadt Nro 200.* (ném): „Leadandó a Lipótváros 200. szám alá."

124. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. december 8.

Kézirata

MTAK. K 4/3. (K).

Megjelenése

Először Toldy Ferenc közölte kiadásához írott életrajza jegyzeteiben (LIX. h.), majd a CsEml. adta ki (126–127. l.).

Keletkezése

Kultsár István Széchényi Ferenc megbízásából jár el (ld. a 120. sz. levelet), mikor száz forint Csokonainak való eljuttatásáról gondoskodik, valamint a gróf által alapított könyvtár katalógusának közeles elküldé-

sét ígéri. Ezt a levelet a költő még a gróf novemberi levele előtt, december 13-án vette (ld. 126. sz.), s ugyanakkor válaszolt, mint Széchényinek, vagyis december 19-én. E levél azonban nem érkezett meg a címzetthez, aki Budai Ézsaiásnak írott levelében érdeklődik Csokonai felől:

„Tiszt. 's Túdós Budai Ésaiás Úrnak, a' H[istó]ria Túdós Tanítójának 's a' B[ibloth]eca Gondviselőjének. Debretzenb[e].

Tiszt. és Túdós Hazafi! – Gr. Szétsényi Fer[enc] Ő Exc[ellenti]ájától vettem vettem[!] által a' Nemzeti B[iblioth]ecájának némelly nyomtatványait, mellyekkel az Úrnak, és a' több megnevezett személlyek[ne]k kívánt kedveskedni. Ezek között Tsokonai Úr[na]k is. Kérem méltóztassék ezen Urat az Ex[em]plár általkűldése mellett arról is tudósítani, hogy én a' Postán némelly fontos dolgokb[an] írt levelet kűldöttem hozzá. Melly levelemre tőle várván várom a' Választ. Azért, ha még eddig kezéhez n[em] ment volna levelem, fölkeresni ne terheltessék, és engem eránta tudosítani. Ha pedig az említett Úr valami incidensből nem volna Debretzenb[en], sem hamarjában oda n[em] érkeznék, méltóztassék Tiszt. Professor Úr olly szívességgel lenni, és azon néki szolló Levelemet par retour Pestre igazítani in der Zuckergasse N° 472. az ifjú Gr. Festetits szállására.

Én valamint különösen örűlök, hogy Tiszt. Professor Úr számára rendeltt ajándék B[iblioth]ecá[na]k kézhez szolgáltatója lehetek, úgy a' többiek[ne]k általadására megkérni bátorkodom – Tiszt. Pro[fe]ssor Úr-[na]k Pest. 28d. Xbr. 1802. a[lázatos] sz[olgája] Kultsár István."

A levél Csokonai autográf másolatában maradt fenn (DebrK. R 788. 4., 4a.), vagyis nemcsak eljutott hozzá az üzenet, de meg is őrizte azt. 1803. január 19-én, Kultsár Istvánnak (és Széchényi gróféknak) írott leveleiben erre hivatkozva tisztázza a történteket (ld. 136–138. sz.).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai följegyzése: *Pest. Decbr. 8. 1802. Kultsár Úr.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Midőn a nyáron*: utalás Kultsár Csokonainak írott augusztus 4-i válaszlevelére (108. sz.).
3. *Tu ne cede malis*: „Ne engedj a bajoknak" (Vergilius: *Aeneis*, VI. 95.). Kultsár itt augusztusi levelének e Vergilius-parafrázisára utal:„De az erős elme meggyőzi a bal sorsot, 's ha nem vídám, legalább türhető kedvel viseli megmásolhatatlan történeteit." (108. sz., 12–14. sorok) Csokonai is idézi Schedius Lajosnak írott 1795-ös levelében (19. sz., 56–57. sorok).
7. *Assignatio* (lat.): kiutalás.

8. *Debreczeni Apothecarius Ur*: Zeininger Antal patikusról lehet szó, aki az „Arany Egyszarvú" néven ismert gyógyszertárat alapította és vezette, s akinek Csokonaival való kapcsolata jól ismert (ld. minderről részletesen Cs/Széppr. 461–462. l.).

9. *quietál* (lat., rég.): nyugtát ad.

10–11. A katalógus pontos címe: *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Tomus I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricum Typis Editos Complexus. Pars I. A–L., Pars II. M–Z.*, Sopronii 1799.; *Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi Duobus Tomis Comprehensos In Scientiarum Ordines Distributos Exhibens.*, Pestini 1800. „Az első két kötet a nyomtatványok betűrendes címjegyzékét tartalmazta, míg a harmadikban ugyanezen munkák szakok szerint voltak csoportosítva." (Kollányi Ferencz: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902.*, Bp. 1905., I. 69. l.) A Tibolth Mihály készítette katalógust a gróf csak 1802 őszén küldette szét (vö. uo., 51., 68. l.). Fennmaradt a példányok szétküldéséről készített lista, amely tartalmazta a címzett és a közvetítő megjelölését, továbbá hogy megkapta és válaszolt-e, valamint a kötetek papírminőségét: Csokonai finom papírra nyomtatott példányt kapott (ld. Bártfai Szabó László: *A Széchényi-könyvtár első katalógusa*, MKSz. 1927., 284–319., Csokonairól: 293. l.).

13. *meg kell köszönni*: A gróf mindenkit felkért, „hogy az általa felajánlott könyv kézhez vételét egy sajátkezűleg írt, ívrét nagyságú papiroson ismerjék el, hogy ő ekként mindazon kiváló férfiaknak, a kik korábban a hazai irodalom terén érdemeket szereztek, kézjegyét összegyüjthesse és könyvtárában megörzésül elhelyezhesse" (Kollányi F., i. m. 69. l.). A köszönőverset Csokonai is elkészítette, a grófnak írott december 19-i levelében már küldte is, noha a katalógust még kézhez sem kapta (*A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kúltsár Úr által érkezett*).
folio (lat., rég.): ívrét (a papírív egyszeri összehajtásával keletkező lapméret).

18. *Kazi Hunniássa*: utalás a *Hunnias, sive Hunnorum e Scythia Asiatica egressus* (Nagyszombat, 1731) című latin nyelvű eposzra, amelyet itt Kultsár Kazy Ferencnek tulajdonított, de amely valójában Répszeli László (1703–1763) jezsuita szerző műve (ld. erről Szörényi László: *A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata*, in: IrFelv. 615–628. l.; újabban, a szövegidézetek magyar fordításával: uő: *Hunok és jezsuiták*, Bp. 1993., 94–106. l.). Szörényi László e tanulmányában Répszeli Csokonaira gyakorolt hatásáról is szól (ld. 64., ill. 122. l.; vö. Szilágyi:CsMűv. 664. l.).

125. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1802. december 12.

Kézirata

OSzK. Levelestár, Kazinczy Ferenc levelei Nagy Gáborhoz, 10 darab (régi jelzete: Quart. Hung. 960.) (K).

Megjelenése

KazLev. II. 526. l.

Keletkezése

Mint a kéziraton található jegyzések és a kéziratcsomóban elfoglalt helye mutatja, egy Nagy Gáborhoz szóló levéllel együtt küldte el Kazinczy Csokonainak, aki december 26-án válaszolt is rá (ld. a 127. sz. levelet), Nagy Gábor viszont csak az újévben, január 18-án vette a neki szólót, mivel az év végén Érsemjénben volt (ld. a 128. sz. levelet). A levél Dayka Gábor hagyatékának és Csokonai arcképének megfestése ügyében íródott (ld. a 122. sz. levél jegyzeteit).

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kéztől származó ceruzás feljegyzés: „Kazinczy F. Nagy Gáborhoz." A levél hátoldalán pedig Nagy Gábor kézírása: *Kazinczÿ*, alatta: *Vettem és válaszolt[am] Jan.18^{kán} 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *à Msr de Csokonay*: Csokonai úrnak.
4. *Édes Gergely' édessége*: Édes Gergely anakreóni versgyűjteményének kéziratára utal, enyhe gúnnyal (ld. a 122. sz. levél 13. sorának jegyzetét). Váczy János, némi bizonytalansággal, más művekre való utalást lát itt (KazLev. II. 604. l.).
6. *Dayka' Heloízze*: ld. a 122. sz. levél 9–10. sorainak jegyzetét.
10. *Fráter István*: ld. a 83. sz. levél jegyzetét.
17. *Franklin*, Benjamin (1706–1790), amerikai fizikus, államférfi. Kazinczy itt Franklin önéletrajzának következő részletére utal (a mű farnciául és németül is több kiadásban közkézen forgott akkoriban): „Ha szóval mondanám el életem emlékeit,

nem lehetetlen, hogy sokan csak a köteles tiszteletből hallgatnának reám, így pedig írásomat ha megunja bárki, bármikor félreteheti. És aztán – meg kell vallanom – van ebben az elhatározásban némi része a hiúságnak is. Valahányszor valaki beszédét így kezdte: »Dicsekedés nélkül mondhatom« legott láttam, hogy szavaiból csak úgy kirí a hiúság. A legtöbb ember gyűlöli a hiúságot – másokban, gyűlöli akkor, ha maga még oly nagy mértékben rabja is annak. Én a hiúságnak szabad tért engedek mindenütt, a hol találkozom vele, mert meg vagyok róla győződve, hogy ennek is megvan a maga haszna, megvan az illetőre magára nézve és megvan környezetére nézve, mert a hiúság sok jóravaló cselekedetnek a rugója. Nem is volna épen nagyon fonák sok esetben, ha valaki az élet javai között a hiúságért is hálát adna az Istennek." (*Franklin Benjámin önéletrajza*, ford. Pruzsinszky Pál, Bp. 1921., 13. l.; rögtön az első rész elején, a harmadik bekezdésben; ld. még 165. sz. levelünk 12–15. sorait)

21. *Teleki László*: neve szerepel Csokonai 1800 decemberében közrebocsátott előfizetési jegyzékén (CsEml. 193. l.).

22. *kis Doboziak*: Dobozi Lajosról (1792–1853) és Dobozi Józsefről (1793/95–1841) lehet szó.

24. *Bázeli Homér*: az említett kiadást nem sikerült azonosítani.

27. *Späh Gábor*: ld. a 110. sz. levél 6. sorának jegyzetét.

126. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1802. december 19.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Toldy 886. h.; HG. II. 731–732. l.; MM. II. 923–924. l.; MM^2. II. 466. l.

Keletkezése

Válasz Széchényi Ferenc november 19-én írott, de csak december 16-án kézhez kapott levelére (120. sz.). Valójában köszönőlevél a gróftól kapott 100 forintért és a könyvtárkatalógusért, amit azonban, mint itt írja, Kultsár István még nem tudott leküldeni számára.

Szövegkritika

Kézirat hiányában Toldy közlését követjük. A levélhez fűzött jegyzetében nem adja meg forrását, a külalakból pedig – ismerve Toldy modernizáló szövegkiadási eljárását – nem állapítható meg pontosan, hogy fogalmazványról vagy tisztázatról van-e szó. A levél tagolásában mindenesetre Csokonai következetes levélírói szokásainak megfelelően jártunk el.

19. Toldy: *levelét* A nyelvtani szerkezet hibás, de nem dönthető el, hogy vajon csak sajtóhibáról van-e szó, vagy így volt a kéziratban is; mi a későbbi kiadások gyakorlatát követve em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. *pausa* (lat.): szünet.
12. *vízkereszti debreceni vásár*: a január 6-i vásárra utal.
14. *lyrica compositióm*: *A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kúltsár Úr által érkezett* című vers, amely később megjelent az *Ódák* kötetében is. Ennek elküldött kézirata fennmaradt (ld. OSzK. Fol. Hung. 333.).
23. *küldöttem fel az újságba egy ódát*: *A' szélhez* című költeményről van szó (részletesebben ld. a 131. sz. levél 24–25. sorainak jegyzetét).

127. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Bagamér, 1802. december 26.

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 41. 118a–119b., 120a–121b. Autográf tisztázat (K). Van a levélnek egy másolata is (MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 37. 3.), ez nem tartalmazza a verset.

Megjelenése

KazLev. II. 538–539. l.; HG. II. 733–734. l.; MM. II. 925–926. l.; MM^2. II. 467. l.

Keletkezése

Válasz Kazinczy december 12-i levelére (125. sz). Ezen a napon még Nagy Gábornak (és lehet, hogy Csóka Jánosnak is) írt Érsemjénbe. E levél tanúsága szerint a Dayka-recenzió ekkor már lényegében készen volt.

Szövegkritika

Váczy János (KazLev. III. 42. l.) a Kazinczynak írott 1803. március 15-i levél (154. sz.) mellékleteként nevezi meg az általunk itt közölt, Széchényihez szóló verset és Csokonai ezt követő jegyzetét (ld. erről a 154. sz. levél jegyzetei között). A kéziratos kötetben azonban a jelen levelet követi a vers, s ami fontosabb, a vers kéziratának a tintaszíne e levélével egyezik meg, nem a márciusiéval. Tárgyi mozzanatok ugyancsak a vers jelen levélhez való tartozására utalnak. A vers kalligrafikus tisztázatát, folio nagyságú lapokon, 1802. december 19-i levelével küldte meg Széchényi grófnak, valószínűbb tehát, hogy nem sokkal ezt követően ismertette meg Kazinczyt is vele, nem pedig hónapok múltán, mikor már más alkalmi versek (a Rhédey- és a Festetics-óda) sorsa foglalkoztatta. Igaz, a katalógust kézhez majd csak januárban vette, de ez nem volt akadálya a vers megírásának sem.

4. K: *Literariumokról* A *ról* olvhtl. betűkből jav.
7. K: *Farrago* A kiadásokban mindenütt *fragmento* szerepel, noha az íráskép egyértelmű, s a másolatban is e szó olvasható.
25. K: *múlt <Ősszel> Tavasszal*
29. K: *characterk [= characternek]*
54. K: *itten?* Utólag betoldva.
129. K: *NB.* Utólag toldva a mondat elé.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Bagamér*: itt élt a költő öccse, ifj. Csokonai Vitéz József (vö. CsEml. 267., 408., 483. l.).
4. *Literariumok*: irodalmi dolgok.
5. *hagyomány*: hagyaték.
7. *Farrago* (lat.): a Pápai Páriz-féle szótár 'elegyes gabona' jelentése átvitt értelemben 'elegy-belegy dolog'-ot is jelent, itt nyilván erre kell gondolnunk (Vargha Balázs adata).
10. *a' két Heroidum*: ld. a 122. sz. levél 9–10. sorainak jegyzetét.
11. *Colardeau*, Charles Pierre (1732–1776), francia költő, hazánkban Kazinczy nyomán főleg heroidái által volt népszerű (vö. Csokonai Dayka-tanulmányát, MM^2. II. 478–479. l.).

Originál: eredeti.
Pope' két kis levele: Abelard és Heloïse története Pope feldolgozásával (*Elisa to Abelard*) vált igen népszerűvé az európai irodalomban, számos francia fordítás, adaptáció, variáció keletkezett nyomában (*Collection preciuse des Lettres et épitres amoureuses d'Heloïse et d'Abelard*, 1768). Magyarra először Czirjék Mihály fordította le (vö. Bíró Ferenc: *A legérzékenyebb nemzedék*, ItK 1978., 25. l.), amit Csokonai ugyancsak ismert, az 1803. február 20-i levelében küldött Dayka-recenzióban említi is, s itt újra szóba hozza a pope-i mintát: „*Ami a' Pope két kis takaros Levelét illeti, azt a' Dajka Manuscriptumába hijába kerestem. Lefordította azt mind a' kettőt Cseppán István Ur a' Festeticsek Fiscálisa Somogyban, 's kiis nyomtatódott az Orpheusban: de le van é az is fordítva Dajka által?*" (MTAK. M. Irod. Lev. 4–r. 27/f.; MM[2]. II. 479. l.) Fest Sándor erre nézve írja: „Csokonai tévedett. Cséppán István két levele (I. Abelárd utolsó szavai Heloizhoz, A német originál után. II. Viszont a Heloize Abelárdhoz, Ford. Gy. Tsépány István. Orpheus. II. 1790. 133–134. l.) egy német utánzat után készült. Különben is, Pope költeménye csak Eloisa levelét tartalmazza. Az utánzók (így Colardeau is) egészítették ki Abelard válaszával." (*Pope és a magyar költők*, EPhK. 1916., 543. l.) Csokonainak tehát minden bizonnyal egy feldolgozás volt a birtokában, s azt tulajdonította – pontos információk, könyvek hiányában – Pope művének.

12. *Vásárra*: a január 6-i, vízkereszti debreceni vásárra utal.
13. *fertály* (nép., rég.): negyed(óra).
14–15. *Nagy Gáborunk' egyik szobáját legalkalmatosabbnak ítélném*: a saját házát még nem tudta rendbe hozni a nyári tűzvész óta.
24. *umbrázat*: umbra (lat.): árnyék, sötétség, homály.
24–37. Itt megismétli a Márton József 1802. március 2-i levelében írottakat (ld. a 95. sz. levél 28–37. sorait és jegyzeteiket).
28–30. *báb, bábozik*: játék, játszik.
32. *jovall* (táj.): javall, ajánl.
34. *Perceptor* (lat., rég.): adószedő.
34–35. *ad vivum*(lat.): élethűen.
63–64. *'s így lett / a' Filemon' kalyibája Templom*: utalás Philémón és Baukisz mitológiai történetére, mely szerint az idős házaspár megvendégelte az isteneket, akik ezért szerény kunyhójukat templommá változtatták.
68. *Pindus*: Pindosz, hegység Görögországban, a múzsák egyik lakóhelye, a költészet jelképe.
70. *hámor*: fémfeldolgozó üzem.
77. *Kúlcsárom*: Kultsár István, aki meg volt bízva a katalógus Csokonaihoz való eljuttatásával.
83. *Czenk*: utalás Nagycenkre, Széchényi lakóhelyére.

88. *Calliope:* Kalliopé, az epikus költészet, az eposz múzsája.
89–90. *feles / Író*: vélhetőleg utalás az eposzköltészetre.
92. *Léthe*: a felejtés folyója az alvilágban.
105. *Méoni trombiták*: utalás az eposzokra (Homérosz születési helye a hagyomány szerint Maioniában volt).
106. *Lezbószi Lantok*: utalás a lírai költészetre (Szapphó Leszbosz szigetén élt). A trombita–lant kettőssége és a „durva hérosok" elítélése Csokonai életművének fontos motívumai (ld. még a 37. sz. levelet, amely *A Békekötésre* című vers első változatát tartalmazza, a konkordanciákra nézve ld. ennek jegyzeteit).
120. *Aeonok*: a múzsák (Aoniának nevezték Boiótiát Poszeidón tengeristen fiáról, itt van a múzsák kedvelt hegye, a Helikon).
124. *Krapak*: a Kárpátok (így nevezték a kor lexikonjaiban, vö. Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák*, Bp. 1985., 359. l.).
129–131. Erre nézve ld. a 124. sz. levél jegyzeteit.

128. Csokonai – Nagy Gábornak
Bagamér, 1802. december 26.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 732–733. l.; MM. II. 924. l.; MM^2. II. 466. l.

Keletkezése

Egyszerre írta a költő a Kazinczyhoz szóló levelével, egyazon tárgyban, szintén Érsemjénbe címezve, ahol ez idő tájt Nagy Gábor tartózkodott (ld. a 125. és a 127. sz. leveleket).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán található a címzés, erre haránt irányba Nagy Gábor írt emlékeztető följegyzést: „Csokonaÿ. Vettem Dec. 27kén 1802. Válasz nem szükséges."

9. K: *Semjénb. [= Semjénben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Pictor*: festő.

129. Csóka János – Csokonainak
Érsemjén, 1802. december 30.

Kézirata

MTAK. K 3/7. (K).

Megjelenése

CsEml. 127 l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban elveszett. Ez egy napon (december 26-án) keletkezhetett a Kazinczynak és a Nagy Gábornak írott levelekkel (127., 128. sz.), ugyanabban a tárgyban. Vargha Balázs felvetette, hogy Csóka esetleg csak a Kazinczynak szóló levelet olvasta el, neki nem küldött Csokonai külön írást (CsEml. 571. l.). Ez az eshetőség sem zárható ki, de mivel erre nem utal, pontosabban: nem erre utal, hanem inkább a Csokonaitól közvetlenül kapott levélre („Az Innepen vett Levelére, az Innep után való nap nem válaszolhattam"), így mégsem tartjuk valószínűnek.

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kéz írása: „Csóka János levele." Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai feljegyzése: *Ér-Semjen. 30. Xbr. 1802. Csóka Úr.* (A név kétszer aláhúzva.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csóka János (1770–1806) a költő volt diáktársa, a levél írásának idején érsemjéni lelkész (vö. KazLev. III. 519. l. és CsEml. 571. l.). „A semlyéni prédikátor, Csóka János fiatal ember volt, s új tónusú a predikálásban, keveset beszélt dogmáról, a morálról sokat" – emlékezett meg

róla Kazinczy (KazÉlet. 329. l.), de moralitását másutt túlzottan rigorózusnak, prédikációit száraznak és unalmasnak ítélte (i. m. 333., 339. l.). Csokonaival való kapcsolatáról ez az egy levél a közvetlen forrásunk, továbbá Kazinczy egy levele utal még Csóka János Csokonai iránti tiszteletére (KazLev. III. 87. l., idéztük a 122. sz. levél jegyzeteiben).

8. *Pictor*: festő.
9–10. *Bernáth Gedeon*: érmihályfalvi birtokos, Kazinczyval közelebbi kapcsolatban lehetett, leveleiben többször említi (ld. KazLev. II. 454., 456., III. 84., 166. l.).

130. Szeless József – Csokonainak
Kecskemét, 1802. december 31.

Kézirata

MTAK. K 4/59. (K).

Megjelenése

CsEml. 127–128. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ebben a költő – mint e válaszból kiderül – *A' Tavasz* márciusban Szelesshez eljuttatott 10 példányának a sorsáról érdeklődik, munkái kiadásának állásáról, terveiről ír, valamint kéri Szelesst a terjesztésben való közreműködésre. E mostani levélváltás előzménye Csokonai márciusi küldeménye és levele, valamint Szeless József április 26-án kelt válasza, amely azonban nem jutott el a költőhöz – ezért ismétli itt meg a levélíró a korábbi levél tartalmát, némileg részletesebben (ld. minderről a 99. sz. levelet és jegyzetét). Kún István mellékelt tanúsítványa ugyancsak erre a korábbi eseményre vonatkozik.

Szövegkritika

A címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés mellett Csokonai feljegyzése: *Szeles Jósef Úr. Kecskemét. 31. Decbr. 1803* (!) A levélhez külön lapon van mellékelve Kún István tanúsítványa.

45. K: *Gtra [= Geometra]*
47. K: *Nzetes [= Nemzetes]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

8–9. *praesental* (lat.): bemutat.
11. *Institoris*: Institoris Gábor.
24. *ha nem a' 10ik Exemplárért*: Csokonai általában egy példány ajándékba adásával kedveskedett a terjesztésben nyújtott segítségért.
28. *Szomor Máté*: közelebbit nem tudunk róla.
42. *producal* (lat.): előad, bemutat.
45. *G[eome]tra*: földmérő.

131. Márton József és Császár József – Csokonainak *Bécs, 1803. január 4.*

Kézirata

MTAK. K 4/18. (K).

Megjelenése

CsEml. 129. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn.

Szövegkritika

A lapot nedvesség érte, emiatt az írás helyenként elmosódott, felső negyedében egy helyen kis darab hiányzik is belőle. A dátum és a szöveg között idegen kéz írása: „Ez is a Csokonaiak közé megyen. Márton Józseftől." Császár József sorai a hátoldalon találhatók, alatta Csokonai megjegyzése: *NB. Császár Jósef.*

1. K: A dátum a levél szövege fölött, kissé balra található.
24–27. K: Utóiratszerűen a lap aljára írott sorok

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Sz. György napra láthatjuk itt*: április 24-ét érti. Csokonai december végén Kazinczynak is írt arról, hogy Bécsbe készül (ld. a 127. sz. levelet), az út azonban végül nem valósult meg.

10. *Nagy Jósef Ur*: csak annyit tudunk róla, hogy ő vitte e levelet Debrecenbe, s visszatértekor Márton az ő közvetítésével várta Csokonai küldeményét.

13. *Fazékas*: Fazekas Mihályról lehet szó, akinek botanizálása, kertészkedése közismert.

18. *Földi Írásai*: Földi János hagyatékának megszerzése, gondozása és kiadása állandóan foglalkoztatta Csokonait, január 9-i levelében Széchényi Ferencnek tesz erről említést (ld. a 136. sz. levél 38–59. sorait), s még 1804. június 14-én is arról panaszkodik Kazinczynak, hogy nem juthat hozzá az özvegy féltékenysége miatt (194. sz., 16–31. sorok). E terv egyik változatára vonatkozhat Márton itteni válasza.

19. *pro*: latin előljáró, itt '-hoz' értelemben.

20. *Görög Barátom*: Görög Demeter (ld. a 121. sz. levelet és jegyzetét).

22. *Institutumunk*: ld. a 63. sz. levél keletkezéséről írottakat.

24–25. *Szecseni Hazasságara írt versek*: Vargha Balázs ezt a Széchényi Ferencet és feleségét, Festetics Juliannát allegorizáló *Ízis és Osiris* című költeménnyel azonosította (CsEml. 571. l.). E vélekedést Szilágyi Ferenc is idézi, hozzátéve, hogy a vers természetesen nem a házasságkötés alkalmából készült (Cs/ÖM. IV. 527–528. l.), hanem az 1798-as főispáni beiktatáshoz kötődik (ld. AV. 133. l.). Az itt szóban forgó vers azonban nem az *Ízis és Osiris*, hanem *A szélhez* című óda: ebben említés is történik a Széchényi házaspár ezüstlakodalmáról, ami pontosan 1802. augusztus 17-én volt (ld. Fraknói Vilmos: *Gróf Széchényi Ferencz*, Bp. 1902., 89–90. l.; Bártfai Szabó László: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története*, Bp. 1913., II. 441. l.; vö. Cs/ÖM. IV. 528. l.). Csokonai maga is megírta Széchényi Ferencnek 1802. december 19-i levelében: *„Decembernek 8. napján küldöttem fel az újságba egy ódát, mellyre az Excellentiátok szerencsés jubileuma adott alkalmatosságot, materiát, indulatot: sajnálom, hogy ennyire késtek még vele."* (126. sz., 23–26. sorok) A versnek Magyar Hírmondó-beli megjelenéséről nem tudunk, de ismeretes egy kiadvány, mely tartalmazza ezt (vö. a 169. sz. levél jegyzeteit).

26. *Mettszik a' kótakat*: ld. a 123. sz. levél jegyzeteit.

26–27. *a' 12. Magyart pedig küldöm a' jövő postán, vigyázni kell hát az Ujságra akkor*: „Márton, mint leveléből kitűnik, küldeményeit az újság [ti. a Magyar Hírmondó] példányaiba csoma-

golva juttatta el Csokonainak." (CsEml. 571. l.) A *12. Magyarra* nézve ld. a 118. sz. levél 29. sorának jegyzetét.

27. *Vale* (lat.): Isten veled!

28. *Édes Andrádom*: Andrád Sámuel (1751–1807) bécsi orvosra utal itt Császár József, aki anekdotagyűjteményéről is nevezetes volt (*Elmés és mulatságos rövid anekdoták*, 1–2., Bécs 1789–1790.; újabb, válogatott kiadását Molnár József rendezte sajtó alá, Bukarest 1988). A célzás nyilván Csokonai mesélőkedvére vonatkozik, akárcsak korábbi levelének ez a megjegyzése: *„Tudnál e még Barátom valami historiát ugy el beszélni, a' mint annak kell esni, nem pedig ugy a mint esett?"* (95. sz. levél 80–81. sorok)

33 *provideál* (lat.): gondoskodik.

132. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1803. január 7.

Kézirata

MTAK. K 755. 41a. (K).

Megjelenése

CsEml. 130. l.

Keletkezése

A Csokonai decemberi levelére válaszoló, három nappal korábbi levelet követően újabb írására az adott alkalmat, hogy Márton szótárának ügye előremozdult: Rhédey Lajos „egynehány száz forintot ajánlott" segítségül. Köszönetképpen Mártonék egy előző évben megjelent, Rhédeyt ünneplő latin verset akarnak kiadni a Hírmondó Toldalékában, Csokonai magyar fordításával együtt, erre kérik fel e levélben. A lexikonnal kapcsolatos a másik kérés is: gyűjtsön előfizetőket a debreceni kollégiumban (ld. erről következő levelünket).

Szövegkritika

A lap hátoldalán Csokonai megjegyzése: *Márton Jós. Úr. Béts. 7 Jan. 1803.* A levélben említett vers ma nem található a levél mellett.

1. K: A dátum a lap bal felső sarkában van.
8. K: *Azza* em.
24. K: *hára* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4–5. *az ide zárt szép Deák verseket fórdítsd le*: Somssich Lázár: *Carmen ad Ludovicum Rhédei de kis Réde*, Posonii 1802.
7. *Svajtzeri Szabadság fáról szólló ének*: ld. a 95. sz. levél 50–52. sorait és jegyzetüket.
8. *Görög Úr*: Görög Demeter.
10. *Originálisnak*: 'eredeti művek szerzőjeként'.
22. *Patak*: Sárospatak.

133. Csokonai – [?Deáki Istvánnak]
[Debrecen, 1803. január közepe–február közepe]

Kézirata

MTAK. K 755. 40ab. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

HG. II. 610–611. l.; MM. II. 930–931. l.; MM^2. II. 471. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Márton január 7-i levelében kérte Csokonait, hogy segítsen előfizetőket toboroznia a debreceni kollégiumban: „Nem jó volna é a' Debretz. Colleg. Seniorával ezt a' tudósítást elhordoztatni egy listával házról há[z]ra, hogy praenumeráljon a' kinek tetszik." (132. sz., 23–25. sorok) Csokonai a levélben foglaltak alapján megfogalmazta a felhívást és beküldte a kollégiumba, nem a szeniornak, hanem a contrascribának, aki ekkor valószínűleg Deáki István volt (a következő szenior bizonyosan ő volt, a szenior pedig a megelőző félévben rendszerint a contrascriba tisztséget viselte, vö. Nagy S. 28. l.). Ez legkorábban január közepén történhetett, mert Márton 7-i keltezésű levelének még Debrecenbe kellett érnie. Februárnál viszont nem később, mert Márton február 18-i levelében már azt írta, hogy „Praenumeráns a' Lexiconra már absolute nem kell több" (144. sz., 39. sor); egyébként eredetileg csak az előző év

végéig akart előfizetéseket elfogadni, mint a Magyar Hírmondó 1802. november 9-i, 38. számában közzétett hirdetésében is megírta: „Az előfizetés ideje a' jövő hónap utólsó napjáig tart." (661. l.)

Az tehát, hogy e felhívás megfogalmazása és a contrascribához való küldése Márton január 7-i levelének a hatására és annak alapján történt, elég nyilvánvalónak látszik. Néhány adatbeli eltérés azonban kérdéseket vet fel. Eltérőek például a megadott árak (32, illetve 34 forint), de ez esetleg csak abból adódik, hogy nem volt kezénél Márton levele a felhívás fogalmazásakor, s emlékezetből írt. Erre látszik utalni a contrascribának szóló üzenet is: *„a' pénz nem jut eszembe, pótolja ki az Úr"* (29. sor), valamint az a tény, amire Vargha Balázs is felhívta már a figyelmet (CsEml. 572. l.), vagyis hogy két helyen az ár idegen kézzel van betoldva (18., 21. sorok) a szövegbe. Mindez nem ad viszont magyarázatot arra, hogy a felhívás más adatai nem egyszerűen hiányoznak vagy eltérnek a Márton január 7-i levelében találhatóktól, hanem egyéb levelek adataival azonosak. A szótár terjedelméül 57 árkust ad meg Csokonai a felhívásban, ahogy az Márton február 9-i levelében szerepel (141. sz., 36. sor), az előfizetők számát pedig nem 500-ban jelöli meg, hanem 1300-ban, ahogy Márton is február 18-i levelében (144. sz., 41–42. sorok).

Ebből azonban nem feltétlenül következik, hogy csak e levelek vétele után keletkezhetett e felhívás. Márton február 9-i levelében ugyanis már mintha válaszolna Csokonai beszámolójára az előfizetés előrehaladásáról (141. sz., 34–40. sorok), közli, hova kell a pénzt eljuttatni, és hogy aláírás csak pénzzel együtt fogadható el. Honnan vannak akkor a későbbi levelekkel egyező adatok a felhívásban? Minthogy Márton Csokonai mellett mást, Sárváry Pált is bekapcsolt az ügy bonyolításába, elképzelhető, hogy innen. Február 9-i levelében írja, hogy „a' pénzt T. Sárváry Uramhoz kell adni. Oda is írtam eránta", 15-én pedig Csokonait kéri, hogy személyesen adja át a levélben foglalt üzenetet Sárvárynak, amely arról is szól, hogy már vette a praenumeránsok pénzét (ld. a 143. sz. levelet). A fentiek alapján az látszik a legvalószínűbbnek, hogy e felhívást Csokonai január végén, esetleg február elején fogalmazta, részben még Márton január 7-i levele alapján (emlékezetből, mert az nem volt éppen a kezénél), részben az azóta hallott újabb információkat is felhasználva.

Szövegkritika

8. K: *Kiadását <nyomtatását>* Az áth. szó fölé írva. *Rftért* Az *ért ot*-ból jav.
9. K: *mun<ka tsak>kának* Az áth. előtt még egy változatot is kipróbált Csokonai: *munkához*; a rag a sor alatt volt betoldva.
10. K: *abban <azt>* Az áth. szó fölé írva.
11. K: *Exemplárban* A *ban nak*-ból, a sorban a második *a' az*-ból jav.
12. K: *kíván, <feláld> nem sajnálja*

18. K: A számok idegen kéztől eredő betoldások.
19. K: *Szeredai<g>* Az *a* fölött áth. ékezet.
20. K: *Lexikonnak* A második *n t*-ből jav.
21–22. K: A számok idegen kéztől eredő betoldások.
22. K: *azokkal* A *kal nak*-ból jav.
26. K: *nyomtattatott <nyomtattak>* Az áth. szó az áth. előtt még jav., ez azonban olvhtl.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Deáki István 1792-ben subscribál, 1803 márciusa és szeptembere között sénior, majd Bogyoszlón pap (Barkóczi II. 28. b. 1., 367. l.). Apja, aki 1769-ben ugyancsak sénior volt, szerepel a költő apjának feljegyzésében, mint debreceni lelkész, aki 1781-ben nevezetes prédikációt mondott (CsEml. 21., 580. l.). Ifj. Deáki István aláírása megtalálható a költő három előfizetési listáján is (MTAK. K 755. 42a., 43b., 45b.), valamint egy további ívet ő maga köröztetett a kollégiumban (ld. a 199. sz. levelet).

19. *Szereda 4 óráig*: az időmeghatározás rövid, egy héten belüli terminusra utal, mert nincs megadva, melyik szerdáig kell a pénzt letenni.
20. *Ladenpreis* (ném.): (üzleti) ár.
25. *Márton Úr' Tudósítása*: Márton Józsefnek a szótárát beharangozó önálló kiadványáról van szó (*A Magyar Lexiconnak szükséges voltát tárgyazó elmélkedések*, Bécs 1802.; vö. Mikó Pálné: *Marseillaise és Gotterhalte*, Bp. 1986., 103. l.).

134. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. január 10.

Kézirata

MTAK. K 3/58. (K).

Megjelenése

CsEml. 130–131. l.

Keletkezése

Csokonai feljegyzése a levélen (15. *Jan.*) minden bizonnyal téves. Válasz Csokonai – Kultsár István közvetítésével küldött – levelére, amely azonban nem maradt fenn. E „czedulá"-t feltehetőleg a Kultsárnak írott december 19-i levél mellékleteként küldte. Ez sem maradt ugyan fenn (s így biztosat sem mondhatunk ez ügyben), de a körülmények arra vallanak, hogy a kérdéses időben (1802. december 19. és 1803. január 19. között) nemigen ment más levél Kultsárhoz. Kultsár ugyanis december 28-án, Budai Ézsaiáshoz írott levelében (ld. a 124. sz. levél jegyzetei között) arról érdeklődött, hogy Csokonai miért nem válaszolt az ő december 8-i levelére (124. sz.). Csokonai erre csak január 19-én reflektál, részletesen leírva, mikor milyen levelet kapott (és írt) a megelőző másfél hónapban Kultsártól és Széchényi grófféktól. Sem itt, sem más helyen nincs arra utalás, hogy Csokonai időközben másik levelet is küldött volna Kultsárhoz, amelynek melléklete lehetett volna az Institorishoz szóló levélke. Mindebből az is következik, hogy ha késéssel ugyan, de január első napjaiban Kultsárnak meg kellett kapnia Csokonai december 19-i levelét, noha ezt nem jelezte vissza a költőnek (legalábbis január 19-ig nem). Persze, ha Csokonai még január 19-e előtt vette Institoris válaszlevelét, ebből kikövetkeztethette, hogy Kultsár is megkapta a neki írott levelet, csak nem válaszolt; január 19-i soraiban azonban semmi nyoma e belátásnak. Az adatok tehát némileg ellentmondásosak, így nem alkothatunk minden szempontból meggyőző képet az Institorissal történt levélváltás körülményeiről.

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai feljegyzése: *Institoris Gábor Úr. Pest. 15 Jan. 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Prefectus* (lat.): nevelő, felügyelő.
5. *Kalapos Úr*: feltehetően ő is könykereskedő volt, esetleg Kiss István segédje.
9. *Nagy János*: mint a levélből kiderül, kollégiumi diák volt, aki karácsonyi legációba ment Bicskére, s visszafelé tartva Pesten időzött.
13. *Eszenyi Mihal*: annyit tudunk róla, amit a levél ír: debreceni lakos volt, feltehetően kereskedő.
13–14. *Szegethÿ Mihály*: Szigethy Mihály debreceni nyomdász volt.
15. *Patzko Úr*: Patzkó Ferenc József, pesti nyomdász.
20. *Mos.*: Mossóczi.

135. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. január 14.]

Kézirata

MTAK. K 4/13. (K).

Megjelenése

CsEml. 131. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A keletkezés idejét Csokonai feljegyzéséből ismerjük (de ez utalhat a levél kézhezvételének a dátumára is). A levél az *Anakreoni Dalok* és a *Muzsikális Gyűjtemény* kiadásának elhúzódásáról számol be, noha ezek hamaros elkészültét már december 7-i levelében ígérte.

Szövegkritika

A címzés a lap hátoldalán, ugyanott Csokonai emlékeztető följegyzése: *Márton Jós: Úr. Bécs. 14 Jan. 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Anakreon*: az *Anakreoni Dalok* című kötet.
4–5. *Kóták mettsződnek*: a *Muzsikális Gyűjtemény*.
5. *Jön é most szó a' Lexiconba való?*: ld. a 68. sz. levél 38–49. sorainak jegyzetét.
7. *Kossovits 12 Magyarja*: ld. a 118. sz. levél 29. sorát.
8–9. *12-diket; a' Földiekkel játszó: A' Reményhez.*
9. *Excellens ária*: kiváló ének.
13–14. A mellékelt küldemény nem maradt fenn, s nem is tudjuk, mi volt az. Vargha Balázs azt feltételezte, hogy a latin Somssich-ódáról van szó (CsEml. 572. l.), de ezt már a január 7-i levéllel kézhez kapta Csokonai, s a megfogalmazás („Ez is lefordítani való") is egyértelműen újabb műre utal.

136. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1803. január 19.

Kézirata

MTAK. K 672/II. 30a–31a. Autográf fogalmazvány (K). Az elküldött tisztázati példány az OSzK. Levelestárában volt, de ma már nem található meg (vö. Barcsa ItK 1908., 107. l.; Cs/ÖM. I. 170. l.).

Megjelenése

Toldy 886–888. h.; HG. II. 735–737. l.; MM. II. 926–928. l.; MM^2. II. 468–469. l.

Keletkezése

Egyike az egy napon írott három levélnek, melyekben a decemberi levelek és küldemények késése, elveszése kelthette esetleges félreértéseket akarja tisztázni Csokonai (ld. a 138. sz. levél jegyzetét).

Szövegkritika

Az egy napon írott három fogalmazvány megkülönböztetésére a K-ban a *Széchényi.* névvel kezdődik a levél, ez azonban nem lehetett része az elküldött szövegnek, így elhagytuk.

3. K: *Excellentziádk̄ [= Excellentziádnak]* A *ll* olvhtl. betűből jav.
4. K: *Excádk [= Excádnak]*
19d. A *9 6*-ból jav.; vö. a jelzett dátumú levelet.
5. K: *Postára tett <küldött>* Az áth. szó fölé írva.
Levelemb̄ [= Levelemben]
9. K: *Levelem is a' <Odám> belé* Az *a' és*-ből jav., az *is* utólag betoldva.
13. K: *de* Olvhtl. betűkből jav.
15. K: *Dunán* A *D T*-ből, a szó többi része olvhtl. betűkből jav.
említem Az első *e k*-ból jav.
16. K: *János <k....> a' <múlt> XVII* A javítás után a költő nem pótolta a hiányzó *nak* ragot, em.
Erdélyb [= Erdélyben] Sor fölötti betoldás.
21. K: *Literaturák [= Literaturának]*
23. K: *Kiadásán* A *Ki ed*-ből jav.
23–24. K: *Debretzenb̄ [= Debretzenben]*

26. K: *Collegiumunkb̄ [= Collegiumunkban]*
27. K: *Prof.* A sor fölött betoldva.
29. K: *mostani* A *m Pr*-ból jav.
Közönséges A *K* olvhtl. betűből jav.
30. K: *Hriákk [= Historiáknak]*
31. K: *Oratore, <Idem de Officiis> Terentius*
32–33. K: *mérészlem <közleni> Excádk [= Excádnak] <...> feltenni*
33. K: *nem̄ti [= nemzeti]* Sor fölötti betoldás.
36. K: *írattatott* Az *ír ki*-ből jav.
38. K: *Museum* Kétszer aláhúzva, e kötetben ezt verzállal írjuk.
39. K: *Hr̄ára [= Historiára]*
40. K: *Gyűjteményeit recommendálni* Az *eit ét*-ből, a *r a*-ból jav.
44. K: *Hriák [= Históriának] <tart> mind* A *k ra*-ból jav.
48. K: *már <elké> öszveszedett*
50. K: *elrakó* Az *r* olvhtl. betű(k)ből jav.
52. K: *bíró <Syst> Nat. Hr̄iája [= Naturalis Historiája]*
53. K: *Németb [= Németbe]*
55. K: *fontos pontb [= pontban]* Az *f* olvhtl. betűből jav.
57. K: *az* A *z* aposztófból jav.
60. K: *Diplomatica* A *D ori*-ból jav.
61. K: *Debretzenb [= Debretzenben]*
63. K: *Foliántb [= Foliántban]*
64. K: *többekk̄ [= többeknek]*
68. K: *Excádk [= Excádnak] <egy>* Fölé írva: *a'*
70. K: *csak <pro> Completatiora*
72. K: *ajánlom* Az *om* olvhtl. betűkből jav.
73. K: *Excádk [= Excádnak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Nemzeti Könyvház*: ld. 124. sz., 10–11. sorok.
9. *a' belé zárt Odával: A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kúltsár Úr által érkezett* című vers (ld. 124. sz., 13. sor).
15–17. *Apáczai Csere János [...] Encyclopaediája: Magyar Encyclopaedia*, (Utrecht 1653., de csak 1655-ben jelent meg). Nem Erdélyben adta tehát ki művét Apáczai, igaz, az utolsó részeket már Gyulafehérváron rendezte sajtó alá.
18. *technicus terminus* (lat.): szakkifejezés.
24. *Maróthi György* (1715–1744), a kollégium híres professzora, 1741-ben elindította a klasszikus latin auktorok kiadásainak sorozatát. Egy év alatt megjelentek Minucius Felix, Phaedrus, Cornelius Nepos és Eutropius művei (vö. Varga László: *A debreceni ref. kollégium tanárainak klasszika-filológiai munkássága*, Debrecen 1930., 4–9. l.; KollT. 91. l.).

26. *Stator* (lat.): fenntartó.

27. *Szilágyi Sámuel* (1719–1785) debreceni professzor adta ki 1744-ben az első görög nyelvű nyomtatványt Debrecenben (*Cebetis Thebani Tabula, Isocratis Paraenesis, et Pythagorae Aurea Carmina*), valamint egy Seneca-kötetet (ld. Varga L., i. m. 11–13. l.; KollT. 97. l.).
Superintendens (lat.): püspök.
Henriás: *Volter úrnak Henriása*, Pozsony 1789.

27–28. *II Józef Cs. barátságáról esméretes*: II. József, mikor 1770-ben Debrecenben járt, kihallgatáson fogadta Szilágyi Sámuelt.

28. *Sinai Miklós* (1730–1808) a klasszika-filológia professzora a debreceni kollégiumban, Maróthi György kezdeményezését folytatva adta ki a klasszikus auktorokat (Cicero, Justinus, Eutropius, Paeanius), előszóval és jegyzetekkel ellátva (Varga L., i. m. 17–21. l.; KollT. 109. l.).

29–32. *Budai Ésaiás* itt említett auktorkiadásai: *Marcus Tullii. Ciceronis ad Q[intum] fratrem dialogi de oratore* (Debrecen 1795), *Publii Terentii Afri comodiae sex* (Debrecen 1795), *Iulii Caesaris commentarii de bello Gallico et Civilii* (Debrecen 1797), mindehhez ld. részletesen Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955., 74–85., különösen: 74–76. l. Az említett Livius-kiadásról Borzsák István sem tud (ld. i. m. 76. l.).

31. *édál* (lat.): kiad.

39–42. Földi János hagyatékának gondozására vonatkozó terveit illetően ld. a 131. sz. levél 18., valamint a 194. sz. levél 16–31. sorait és jegyzetüket.

42. *Kritika és Rajzolat: Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról*, (Bécs 1793).
Proludium (lat.): bevezetés.

45. *Ki is jött az Állatoké: Természeti história a Linné systémája szerént. 1. csomó. Az állatok országa* (Pozsony 1801). Földi 1801. április 8-án halt meg.

51–52. *Systematica nomenclatio*: a fogalmak, elnevezések összefüggő rendszere.

60. *Diplomatica*: oklevéltan, itt régi okiratok, oklevelek gyűjteményéről van szó.

63. *Foliánt*: könyvlap.

68. *Magyar Kleist*: *A' Tavasz* című Kleist-fordítás, amelyet a következő dedikációval küldött: *„N: Mélt: Sárvári F: Vidéki Gróf Széchényi Ferentz' etc. etc. etc. Ő Excellentiájának mélly tisztelettel a' Fordító. mk."*

69–70. Nem tudjuk, mi volt az elküldött vers.

70. *Completatiora való*: kiegészítésképpen (completatio: 'kiegészítés, pótlás, teljes számban való fenntartás').

137. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1803. január 19.

Kézirata

MTAK. K 672/II. 31b. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 888–889. h.; HG. II. 737–738. l.; MM. II. 928–929. l.; MM^2. II. 469–470. l.

Keletkezése

Egyike az egy napon írott három levélnek, melyekben a decemberi levelek és küldemények késése, elveszése kelthette esetleges félreértéseket akarja tisztázni Csokonai (ld. minderről részletesen következő levelünk jegyzeteit).

Szövegkritika

Az egy napon írott három fogalmazvány elkülönítésére a K-ban a *Gr. Széchényiné.* névvel kezdődik a levél, ami azonban nem lehetett az elküldött szöveg része, ezért elhagytuk.

1. K: *Klmes Asszm! [= Kegyelmes Asszonyom!]*
2. K: *Excáják [= Excájának]*
3. K: *kinyilatkoztatott* A *n f*-ből (vagy *s*-ből) jav.
4. K: *melly<et>*
9. K: *elragadtatásig* A harmadik *a é*-ből jav.
11. K: *odába<n>*
13. K: *a' mt [= mint] <Bécsből>* A *mt.* utólag toldva a sor végére.

14–15. K: *Excelládk [= Excelládnak]*

17. K: *és <tisz> háládatos szívből <'s tisztelő kezekből> származott* A *<tisztelő>* fölött másik áth. szó áll: *<igazán>.*
20. K: *Excádk [= Excádnak] <lekötelezett> alázatos kész szolg. [= szolgája]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

10. *Excátok boldog Jubiléuma*: az ezüstlakodalmuk (minderről ld. a 131. sz. levél 24–25. sorainak jegyzetét).
Enthousiasmus (gör.): elragadtatottság.
11. *azon csekély oda: A' Szélhez.*
12. *Mr.*: Magyar.
15. *Kleisst*: a Széchényinének ajánlott *A' Tavasz* két példányát küldi.

138. Csokonai – Kultsár Istvánnak *Debrecen, 1803. január 19.*

Kézirata

MTAK. K 672/II. 33b. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 889–890. h.; HG. II. 738–739. l.; MM. II. 929–930. l.; MM^2. II. 470. l.

Keletkezése

Egyike az egy napon írott három levélnek, melyekben a decemberi levelek és küldemények késése, elveszése kelthette esetleges félreértéseket akarja tisztázni Csokonai. Az alábbiakban összefoglalóan áttekintjük a kissé szövevényes történéseket:

1802. november 19. Széchényi Ferenc – Csokonainak (120. sz.). Válaszol a költő szeptember 16-i levelére (115. sz., minderre összefoglalóan ld. a 109. sz. levél jegyzeteit), s küld száz forintot, valamint könyvtárának katalógusát, Kultsár István által.

1802. december 8. Kultsár István – Csokonainak (124. sz.). Küldi a pénzt, elismervényt kérve, a katalógust későbbre ígéri, de felszólítja a költőt köszönővers írására.

1802. december 8. Csokonai felküldi a Magyar Hírmondóhoz Széchényiék ezüstlakodalmára készült versét, *A' Szélhez* című ódát. A levél elveszett.

1802. december 13. Csokonai megkapja Kultsár december 8-i levelét.

1802. december 16. Csokonai megkapja Széchényi november 19-i levelét.

1802. december 19. Csokonai – Széchényi Ferencnek (126. sz.). Megköszöni a száz forintot, s küldi a köszönőverset a még meg nem kapott katalógusért (*A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kúltsár Úr által érkezett*).

1802. december 19. Csokonai – Kultsár Istvánnak. Nem maradt fenn, s a címzetthez is csak késve, december 28-a után érkezhetett meg, valószínűleg e levélhez mellékelve volt egy Institoris Gábornak szóló levél is.

1802. december 28. Kultsár István – Budai Ézsaiásnak. Küldi a katalógust, Csokonainak is, egyúttal érdeklődik a költő felől, mert nem kapott még választ december 8-i levelére, amelyben Széchényi száz forintját küldte.

1803. január 10. Institoris Gábor – Csokonainak (134. sz.). Válasz a Kultsár István útján küldött levélkére.

1803. december 18. (esetleg valamivel korábban) Megkapja Kultsár Budai által küldött üzenetét és a katalógust.

1803. január 19. Csokonai – Széchényi Ferencnek (136. sz.). Érdeklődik, megkapta-e december 19-i levelét, küldi *A' Tavaszt* és egy versét.

1803. január 19. Csokonai – Széchényi Ferencnének (137. sz.). Küldi *A' Szélhez* című ódát és *A' Tavaszt*.

1803. január 9. Csokonai – Kultsár Istvánnak (138. sz.). Válasz a Budaitól vett üzenetre, neki is megküldi a katalógust köszönő versét. A száz forintról való nyugtát még most sem mellékeli.

1803. január 30. Széchényi Ferenc – Csokonainak (139. sz.). Visszaigazolja, hogy vette a költő leveleit, verseit.

1803. február–március. Széchényi Ferencné ötven forintot küld Beleznai Lajos által, köszönetképpen *A' Tavaszért*.

1803. február–március. Csokonai felküldi Kultsár Istvánnak az *Amaryllist* (és minden bizonnyal a 100 forintról szóló nyugtát is).

1803. április 16. Kultsár István – Csokonainak (158. sz.). Széchényi Ferencné szóbeli köszönetét tolmácsolja, egyúttal azt is közli, kitől kapta Csokonai az ötven forintot. Hírt ad továbbá az *Amaryllis* nyomtatásának munkálatairól.

1803. július 17. Csokonai – Széchényi Ferencnének (174. sz.) Megköszöni az ötven forintot.

Szövegkritika

Az egy napon írott három fogalmazvány elkülönítésére a K-ban a *Kultsár.* név szolgál a levél elején, ami az elküldött szövegnek nem lehetett része, így itt is elhagytuk.

3. K: *én enyím*-ből jav.
5. K: *Excáják [= Excájának]* Utána a *még* sor fölötti betoldás. *datált* A *d í*-ből jav., az ékezet azonban az utána következő *a* fölött látszik.

8. K: *itt* Sor fölötti betoldás.
11. K: *Ő* A so*r* fölött betoldva.
14–15. K: *Excájok [= Excájoknak]* Az egyértelmű rövidítés *kk.* lenne, de ez már nem fért ki a sor végére; értelemszerűen em.
20. K: *Úrk [= Úrnak]* A *kivánnék* áth. szó fölé: <*kellene*> írva.
21. K: *n̄ [= nem]*
Vásár<nak>
22. K: *fogk [= fognak]*
25. K: *Változhatatlan* A *V M*-ből jav.
26. K: *tisztaszívű <hív tisztelő>* Az áth. szavak fölé írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2–3. *Budai Úrhoz küldött Levelében*: a Budai Ézsaiáshoz írott levélről van szó (ld. a 124. sz. levél jegyzetei között).
5. *A' Gróf*: Széchényi Ferenc.
6. Széchényi levelét nem december 14-én, hanem 16-án kapta meg (ld. a 126. sz. levelet).
7. A levelet valójában 19-én írta (ld. a 126. és 136. sz. leveleket).
8. *Hálóóda: A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kúltsár Úr által érkezett* című vers.
folium: ívrétalak, így kérte Kultsár (ld. 124. sz., 13–14. sorok).
10. Kultsár levelét nem december 11-én, hanem 13-án vette (ld. a 126. sz. levelet).
11. Ez a válasz is december 19-én készült, nem 16-án.
15. *országos Vásár*: a vízkereszti (január 6-i) vásár.
18. *A' 100 f. és Quietantzia*: a Széchényi gróf által decemberben küldött száz forint átvételi elismervényéről van szó.
20. *Schraud*: a Schraud Ferenc feleségének halálára írott pásztoridill, az *Amaryllis* nyomtatásra való előkészítéséről van szó (vö. Cs/Széppr. 461–462. l.). Ezt kéri vissza Nagy Gábortól február 23-án (ld. 148. sz., 3–4. sorok), vagyis valószínűleg csak ezt követően küldte Pestre Kultsár Istvánhoz.
26–27. *k. k. sz.*: kész köteles szolgája.

139. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1803. január 30.

Kézirata

MTAK. K 4/55. (K).

Megjelenése

Először Toldy közölte kiadásához írott előszava jegyzeteiben (LX. h.), majd a CsEml. (132. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai január 19-i levelére (136. sz.).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai kézírása: *Gr. Szécsényi Ő Excja. 30. Jan. 1803.* Az aláírás és az utóirat Széchényi Ferenctől származik.

1. K: A dátum a lap bal felső sarkában van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6. *Diplomatica Collectio*: ld. az előző levél 60. sorát.
10. *Földy János Írásai*: ld. előző levelünk 39–42. sorait.
14. *Elenchus* (gör.): jegyzék. A kiadásokról ld. a 136. sz. levelet.
19. *conservál* (lat.): megőriz.
22. *Duplicatum* (lat.): másodpéldány.
27. *Kultsár Ur*: Kultsár István.
29–32. Magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak Debrecenbe."

140. Csokonai – Kazinczy Ferencnek *Debrecen, 1803. február 5.*

Kézirata

MTAK. K 3/16. Autográf fogalmazvány (K). E lap eredetileg a Daykarecenzió fogalmazványának legutolsó lapja volt, ennek jelenlegi jelzete: MTAK. K 755. 32a–37b.

Megjelenése

HG. II. 739–740. l.; MM. II. 931–932. l.; MM^2. II. 471–472. l.

Keletkezése

El nem küldött levél. Maga Csokonai írja le keletkezésének előzményeit és körülményeit az első két bekezdésben. Mellette található a Dayka-recenzió fogalmazványa, amelyhez kísérőlevélnek készült, fogalmazványként (ld. a 145. sz. levelet).

Szövegkritika

A levelet a költő a Dayka-recenzió fogalmazványára, a legutolsó lap verzójára kezdte írni. Az első nagy rész a tanulmányra való utalással (*eme' Jegyzések és Említések a' Dayka etc.*) zárul. A logikus folytatás a rectón található, a recenzió befejezéseképpen, vagyis a nevezett írás e helyen kellett következzék; a tisztázatban (ld. 145. sz. levelünket) is épp e helyen olvasható. A levél legvége azonban, a *tökélletes tiszteletem* kezdetű résztől (36. sor) helyhiány miatt ismét átkerült a verzóra, legalulra.

1. K: *Abból* Olvhtl. szóból jav.
4. K: *n̄ [= nem]*
7. K: *az <melly> a'* A *z* utólagos betoldás.
9–10. K: *és várakozásom <'s szeren> hijjába* Az *és* utólag betoldva a sor fölött.
11–12. K: *Maradványit Maradványinn*-ból jav.
14–18. K: A mondat eredetileg önálló bekezdés volt, a költő utóbb vonallal jelölte a folytatólagosságot.
15. K: *Úr* Sor fölötti betoldás.
19. K: *a' mi<re> tőlem*
24. K: *vakmerőnek* A *nek* olvhtl. betűkből jav.
25. K: *provinciám<nak>* Az aposztróf utólag betoldva.
26. K: *arról <va̲ló> előre való*
29–30. K: *ítéletem̄b [= ítéletemben]*
31. K: *Gá̲bork [= Gábornak]*
32. K: *Úrk [= Úrnak]*
35. K: *találándunk* A *ndunk* olvhtl. betűkből jav., előtte az ékezet javítatlan maradt; mivel azonban a letisztázott levélben is megtalálható (145. sz., 26–27. sorok), változatlanul hagytuk.
36. K: *tö̲kélletes <mélly>* Az áth. szó fölé írva.
37. K: *Úr̲k a. k. sz. [= Úrnak alázatos kész szolgája]*
39. K: *Úrk [= Úrnak]*
40. K: *egész* Olvhtl. szóból jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. *Vásárkor*: a január 6-i, vízkereszti vásárról van szó.

23. *negligentia* (lat.): nemtörődömség, hanyagság.
24–25. *Aristarchus*: Arisztarkhosz (i. e. 215–143.) alexandriai nyelvész, Homérosz- és Pindarosz-kommentárjai nyomán a rigorózus kritikus jelképévé vált.
25. *provincia*: tartomány.
30. *Diplomatica*: oklevéltan.
30–31. *Alexandrinussai Dayka Gábornak*: ld. a 122. sz. levél 9–10. sorainak jegyzetét.

141. Márton József és Császár József – Csokonainak
Bécs, 1803. február 9.

Kézirata

MTAK. K 4/14. (K).

Megjelenése

CsEml. 132–133. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. E levél is elsősorban a nyomtatás, illetve cenzúrázás alatt lévő művekről szól, valamint Márton szótárának munkálatairól, az előfizetés állásáról.

Szövegkritika

A levél címzés nélkül maradt fenn, kis méretű, sűrűn teleírt lapon.

1. K: *9-dikén* A *9* rosszul olvasható, lehet esetleg *4* is.
29. K: *[?]* Olvhtl. szó, vagy rövidítés (vö. CsEm. 133. l.).
41–42. K: *ott társa* ... A lap bal szélén, haránt irányban írva.
43–44. K: A megszólítás mellett, a lap bal szélén, haránt irányban írva.
45–46. K: Császár József két sora a hátlap tetején, a szöveghez képest fejjel lefelé van írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *a' pénz*: a január 4-i levéllel (140. sz.) küldött növénymagok áráról van szó (ld. erről a 144. sz. levél 37–38. sorait).
3. *Széchény*: Széchényi Ferenc. Csokonai bizonnyal beszámolt Mártonnak Széchényivel való január végi levélváltásáról (ld. a 136. és 139. sz leveleket).
6. *Catalogus*: ld. a 120. sz. levél 15. sorának a jegyzetét.
13. *Censurae Officium* (lat.): cenzori hivatal.
Politzia: rendőrség. A bécsi cenzúrát 1801-ben rendelték a rendőrminisztérium alá.
16. *Engel Ur*: Johann Christian Engel (ld. 160. sz. levelünket)..
25. *pribek*: pribék, elvetemült, aljas ember.
27–30. A német szöveg magyarul: „Legszigorúbb parancsunk van, hogy amíg a nyomtatási engedélyt meg nem szerezték és meg nem mutatták, semmit ki ne adjunk a kezünkből, ahol a (hangjegyek?) alatt valami írás van." (CsEml. 572–573. l.)
34. *Sárváry Uram*: Sárváry Pál (1765–1846), a debreceni kollégium professzora.
40. *Sz.*: Széchényi Ferenc.
41. *Petkovits Úr*: helyesen: Petrovics Ferenc (ld. a 120. sz. levél 20–25. sorainak jegyzetét).
43. *Fazekas Úr*: Fazekas Mihály.
Diószegi Uram: Diószegi Sámuel. Az utalás hátterét nem ismerjük.
45. A német szöveg magyarul: „Igen, igen, jól ismerem, de ő most Debrecenben van." Az utalás értelme nem világos, talán magára Csokonaira vonatkozik.

142. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február ?12.]

Kézirata

MTAK. K 4/21. (K).

Megjelenése

CsEml. 133–134. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Vargha Balázs „1803. február 18 előtt" keltezéssel ellátva a február 15-i levél előtt közölte. A jegyzetekben a következő olvasható erre nézve: „Lehet, hogy összetartozott a február 15-i dátumú levéllel." A levél első soraiban említett versekről pedig: „A kottával kiadott két versről van szó, amelyekről már hónapok óta leveleztek. Csokonai a tavaszi vásárra szerette volna megkapni a példányokat, de a cenzurázás késedelme miatt ez nem volt lehetséges." (CsEml. 573. l.) Vargha Balázs később változatott e véleményén. A *Méltóságos Gróf Festetics György ő nagyságára. A hadi oskoláról* című verset elemző tanulmányában (*Miért remekmű és miért nem az?*, Új Írás 1980., 10. sz., 20–36. l.; újra in: uő.: *Jelek, jelképek, jellemek*, Bp. 1984., 277–323. l.) azt írja, hogy „Márton József keltezetlen levele, amelyet én a Csokonai-emlékekben rosszul datáltam, 1803. április elején közölhette a költővel:" (*Jelek...*, i. m. 312. l.), s itt idézi szóban forgó levelünk első sorait. Véleményét tehát az alapján változtatta meg, hogy az első mondatokat nem *A' Pillangóhoz*, a *Szemrehányás* és *A' Reményhez* kottás kiadására vonatkoztatta, hanem *A hadi oskoláról* című Festetics-ódára.

Ez azonban mégsem látszik nagyon valószínűnek. A második sorban olvasható kifejezés, a „gyönyörű Versei" Márton korabeli leveleinek szóhasználatában egyértelműen a kottás kiadás szövegeire utal (ld. pl. 144. sz., 1. sor: „gyönyörű Áriák"; 155. sz., 1. sor: „gyönyörű dalok"), továbbá a levél egy másik utalása sem igen hozható összhangba ezzel az értelmezéssel, nevezetesen az, mikor (a 8. sorban) még az „Áriák" tervezett kinyomtatásáról beszél. Itt egyértelműen a kottás kiadás szövegeiről van szó, amelyekről február 18-án azt mondja, hogy elkészültek (ld. alább részletesen). Április elején, vagyis amikorra a Festetics-ódával való azonosítás alapján kell e levelet datálnunk, tehát már nem tervezgetheti, milyen betűvel nyomtatja azt, ha egyszer elkészült (a Festetics-óda sorsára nézve ld. a 169. sz. levél jegyzeteit).

Minden bizonnyal a kottás kiadásról van tehát szó a levél elején, így ennek fényében kell az időpont meghatározásához fogni. Csokonai már 1802. augusztus 15-i előfizetési felhívásában említést tesz e kiadásáról, s novemberre ígéri megjelenését. Márton 1802. október 19-i levelében ismét kéri *A' Reményhez* teljes szövegét, mert elvesztette azt, s csak a dallamát és az első szakaszt tudja fejből (118. sz., 24–31. sorok), december 7-én azonban már azt írja: „A kótákat nyomtattatom a' jövő héten." (123. sz., 6. sor) Január 4-én és 14-én írott leveleiben (131., 135. sz.) megnyugtatja Csokonait, hogy a kották metsződnek, február 9-én aztán örömmel írja: „A' Kótákat két táblára kimettzettem már készek." (141. sz., 20–21. sorok) Az öröm azonban nem teljes, mert még mintapéldányt sem tud küldeni: a kották metszője nem nyomtathatja ki azokat, mert szöveg is van a kottákon, s az arra vonatkozó cenzori engedély még nincsen meg (ld. a 23–33. sorokat). Pedig, mint a levél elején Márton beszámol róla, a versek szövegét beadta a cenzúrahivatalba, de vissza még

nem kapta azt (9–11. sorok). Szóban forgó keltezetlen levelünk tehát nem keletkezhetett február 9-e előtt, hiszen arról van benne szó, hogy éppen visszakapta a cenzortól a „gyönyörű verseket".

A másik határ-dátum – mint arról fentebb szóltunk – február 18-a, mert Márton ekkor írott levele mellett már mutatványpéldányt küld e kiadásból („Küldöm a kimettzett gyönyörű Áriákat", 144. sz., 1. sor). Ezt csak azután tehette meg, hogy megkapta a cenzori engedélyt, mert – mint Márton február 9-i levelében (141. sz.) olvashattuk – a metsző engedély nélkül korábban nem volt hajlandó mintapéldányt sem nyomtatni (hacsak nem változtatta meg véleményét időközben, ami persze nem valószínű). A február 9. és 18. közötti időben két postanap volt, az egyiken, 15-én Márton futtában, ceruzával írt egy levelet Csokonainak, mint arra 18-án maga is utal; e 15-i levél egyáltalán nem tesz említést a nyomtatás állásáról. A másik postanap 12-ére esett, ez jöhet szóba a jelen levél megírásának idejéül. Ez az időpont, ha szorosan is, összeegyeztethető az első sorok utalásaival. „Tegnap előtt kaptuk vissza gyönyörű verseit a' Mgs. Censortól, és így telyes lehetetlenség vólt azokat kinyomtattatnunk": 9-én még nem volt meg az engedély, de 10-én már igen, 12-ig, a levél lehetséges megírásának idejéig azonban már nem volt idő a nyomtatásra, viszont 18-ig ezt el tudta végeztetni.

A levél többi utalását is meg kell azonban vizsgálnunk ennek az időpontnak a fényében. „A' Kótákat megjobbíttattam" – írja Márton (4–5. sorok), majd a levél végén a még nem ellenőrzött *Szemrehányás*ra nézve ígéri ugyanezt (11–12. sorok). A kották réztáblára való kimetszése nem függött a cenzor engedélyétől, csak a kinyomtatásuk, így az párhuzamosan történt a cenzoráltatással, és mód volt a javításokra. Láttuk, Márton már az előző december óta írja, hogy készülnek a kották, s Csokonai elveszett leveleiben is szó lehetett korrekciókról. Márton február 18-i levele utal is erre („Utoljára tsak ugyan abban állapodtunk meg, hogy maradjon el ez: *Vontatva:* és légyen 1. *Lassan 's illetődve.* 2. *Lassan 's folyvást.*", 144. sz., 2–4. sorok), s végső jóváhagyást vagy javítási utasítást vár a küldött mintapéldányok alapján (11–15. sorok). Mindez tehát összhangba hozható a február 12-i dátummal.

A levél másik utalása már problematikusabb. „A' Mélt. Rhedey Úrét tsak ugyan, nóha tulajdon költségen, kinyomtattatám. Illyen betűkkel leszsz az Anakreon, így az Áriák is." (6–8. sorok) Itt annak a Rhédey Lajost ünneplő latin ódának a fordításáról van szó, amelyet Csokonai Márton kérésére készített (ld. a 141. sz. levelet). E fordítást az eredeti mellett Mártonék, mint Csokonai írta május 28-án Vay Miklósnak, „a' deákkal együtt kiadták Hírmondójoknak utolsó árkusa mellett" (166. sz., 15–16. sorok). A megszűnésre ítélt Magyar Hírmondó utolsó száma március 29-én jelent meg: kérdéses, hogy a megjelenés előtt több mint egy hónappal (február 12-én) kinyomtatva készen állott volna ez a Tóldalék, hacsak nem a cenzúra késedelmeskedéséről van ismét szó. (A véleményalkotást tovább nehezíti, hogy ez a Tóldalék ma már nem lelhető fel; vö. Cs/ÖM. I. 275. l. és a 169. sz. levél jegyzeteit). A Rhédey-vers

körüli tisztázatlanságok, valamint a február 9. és 18. közötti időszak rendkívül szoros volta így némileg bizonytalanná teszi a levél február 12-i datálását, mindazonáltal ennél valószínűbb változatot jelen ismereteink alapján nem tudunk felvázolni (beilleszkedik ebbe az a lehetőség is, ami a 141. sz. levél keltezésének olvasati bizonytalanságával adódik: február *9* lehet esetleg *4* is).

Szövegkritika

Címzés, megszólítás, aláírás nélküli, egy lapos írásos üzenet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

8. *Basíliai papiros*: finom minőségű nyomdai papírfajta (bázeli).

143. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február 15.]

Kézirata

MTAK. K 4/18. (K).

Megjelenése

CsEml. 134. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A megírás időpontját Csokonai feljegyzéséből ismerjük. Nyilván e levél keletkezésének a körülményeit írja le Márton február 18-i levelében („A' mult Posta nap, igen szerettem vólna sokat írni; de úgy meg szorúltam, egy Nagy helyen, hogy kéntelen vóltam utoljára plajbaszszal írni, a' melly levelemet reménylem vett Kedves Barátom", 144. sz., 34–37. sorok), ugyanis korabeli levelei közül ez íródott ceruzával. „Posta nap" pedig háromnaponként volt, így ha 18-án „mult Posta nap"-ot emleget, akkor az 15-ére vonatkozik (Csokonai tehát minden bizonnyal nem a kézhezvétel időpontját jegyezte fel).

Szövegkritika

Címzés, megszólítás és aláírás nélküli pár soros üzenet. A lap tetején, a jobb felső sarokban Csokonai feljegyzése: *Béts. 15. Febr. 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2–3. *Sárváry Ur*: Sárváry Pál.

4. *Vettem a' pénzt*: a Magyar Hírmondó árát és a szótárának előfizetőitől befolyt összeget.

6. *Görög Úr*: „A könyv, amelyet Görög Demeter számára küldött Csokonai, a Komáromban nyomtatott Kleist-fordítás lehetett." (CsEml. 573. l.) Ez nagyon valószínűnek látszik, mert több adat is fenmaradt ebből az időből arra nézve, hogy *A' Tavaszt* ekkor küldte el barátainak, pártfogóinak: Puky Istvánnak és feleségének, Széchényi Ferencnek és feleségének, Festetics Györgynek (ld. a 157., 176., 136., 137. és 159. sz. leveleket), s többször történik említés arról is, hogy a könyv nincs bekötve (ld. 169., 178.). Az utalás háttere mindazonáltal nem teljesen világos így sem: miért kellett Görögnek kötetlenül átadni a könyvet, ha pl. Eszterházy Pál herceg esetében ki lehetett várni, amíg kész lesz a köttetés.

144. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február 18.]

Kézirata

MTAK. K 4/16. (K).

Megjelenése

CsEml. 134–135. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A megírás időpontját a költő feljegyzéséből tudjuk. Márton szinte a korabeli levelezésükben felbukkanó összes ügy állásáról beszámol benne.

Szövegkritika

A lap jobb felső sarkában Csokonai dátumozása: *Béts. 18 Febr. 1803.* A borítékon címzés, fölötte Csokonai írása: *18 Febr. 1803. Márton Jós: Úr.*

20. K: *is* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Áriákat*: *A' Pillangóhoz*, a *Szemrehányás* és *A' Reményhez* kottás kiadásáról van szó.
2–11. A kották tempójelzésének mikéntjéről esik itt szó, valamint arról, milyen szöveg szerepeljen a címlapon alul. Végül mégis maradt a bizonytalanságot kiváltó mondat („A' Szerző eránt viseltető baráti szeretetből metszette Márton József, Berken által."; vö. Cs/ÖM. I. 275. l.).
15–25. A rézmetszetű kották minden száz darabja 36 krajcár. 2 kotta, egyenként 500 példányban tehát 36 x 5 x 2, azaz 360 krajcár, ami 6 forintot tesz ki, mivel 1 rajnai (rhénes) forint 60 krajcárral volt egyenlő. Ehhez jön a nyomdász 5 forintja és a papír ára, ami 24 forintot tett ki. Ennél az előzetes számításnál a végső költségek majd tíz forinttal többre jöttek ki (ld. a 155. sz. levél 10–22. sorait).
16. *Anglus v. Velin papiros*: selymes tapintású, különlegesen finom papírfajta.
17. *regál*: nyomdai papírfajta.
18. *kontz* (rég.): huszonnégy ív.
21. *Maert*: nem tudjuk a szó jelentését.
26–31. Görög Demeternek a trónörökös nevelőjévé történt kinevezése után az a döntés született, hogy a Magyar Hírmondó olvadjon bele a Magyar Kurirba, ami annyit jelentett, hogy ismét megszűnt egy magyar nyelvű hírlap, s már csak egy maradt (MSajtó. 233. l.).
28. *Császár*: Császár József.
29. *Lexicon*: Márton magyar–német szótára.
32. Ld. a 68. sz. levél 38–49. sorait és jegyzetüket.
34–37. Három nappal korábbi, február 15-i levelére utal (143. sz.).
36. *plajbasz* (rég.): ceruza.
38. A január 4-i levéllel (131. sz.) küldött virágmagok áráról van szó, ennek vételét már nyugtázta február 9-én (141. sz.).
39. *absolute* (lat.): egyáltalán.
43. *de Wien* (ném.): Bécsből.

145. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 20.

Kézirata

1. MTAK. M. Irod. Lev. 4–r. 27/f. Autográf tisztázat (K).
2. MTAK. M. Irod Lev. 4–r. 37/5. Kazinczy Gábor másolata.
3. SpK. „A" szekrény, XXIX. fiók, 11.209. Másolat.

Megjelenése

Először Erdélyi János közölte a Magyar Szépirodalmi Szemlében Kazinczy Gábor másolatából (1847., I., 325–331. és 347–352. l.). Kötetben és az eredetiből először Váczy János adta ki (KazLev. III. 11–22. l.), majd a HG. (II. 741–756. l.), a MM. (II. 933–946. l.) és a MM^2. (II. 473–482. l.).

Keletkezése

A Dayka-recenzió mellé kísérőlevélként írott, február 5-én keltezett levélfogalmazvány tisztázati változata. Nem rögtön küldte el azonban Csokonai Kazinczyhoz, még csak nem is a 20-át követő egy-két napban írott valamelyik levelével, hanem majd csak február utolsó vagy március első napján írott (keltezetlen) levélkéje (149. sz.) kíséretében, ezekre együtt válaszolt Kazinczy március 2-án (152. sz.).

Szövegkritika

16. K: *provinciám<nak>*
17. K: *kikérni,* Utólagos betoldás a sor fölött, a vessző az előző szó után áll, jav.
31. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2–5. Ld. az *Anakreoni Dalok* ajánlását és a jegyzetek bevezetését.
9–30. Ld. a 140. sz. levél 19–37. sorainak jegyzeteit.

146. Kazinczy Ferenc és Nagy Gábor – Csokonainak *Érsemjén és Debrecen, 1803. február 21. és 22.*

Kézirata

MTAK. K 3/65. (K).

Megjelenése

KFEM. 387. l.; KazLev. III. 23.

Keletkezése

Kazinczy 1803. február 21-i keltezésű levele Nagy Gáboron keresztül jutott el Csokonaihoz. Nagy Gábor, mielőtt továbbította volna, február 22-én még rövid üzenetet jegyzett a levélre. E levélre és az üzenetre válaszolt Csokonai 23-án és 25-én (ld. a 147. és 148. sz. leveleket).

Szövegkritika

Az összehajtott lapon címzés, alatta Csokonai feljegyzése: *Kazinczy Ferencz Úr. Semjén. 21. Febr. 1803.*; alatta Nagy Gábor üzenete. A lap szélei le vannak vágva, a címzés fölött egy darabka papír hiányzik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. A Magyar Hírmondó 1803. február 11-i, 12. számában a következő hirdetés olvasható: „Csokonay Vitéz Mihály Hazánk' derék Poétájának két kis munkája nyomtattatik most itt. Az első ezen tzím alatt: *Anakreoni Dallok*; a' második két szép Magyar Áriából áll; az első a' *Pillangóhoz*, mellyet a mult esztendőben a M. Hírmondóban kiadtunk, a' másik a' *Reményhez*. A' nótáját Klavírra alkalmaztatva már kimettzettük. Mi légyen az árok nem tudjúk, de hogy gyönyörködve fogják Hazánkfiai akármelly árért is olvasni, a' Munkából láthatjuk." (177–178. l., vö. KazLev. III. 505. l.)

4–5. *Lakos Menyegzői dala*: Lakos János (1774–1843) katonatiszt, szépirodalmi és hadtudományi művek szerzője. Itt feltehetőleg „egy Jones nyomán fordított költeményről van szó" – vélekedik Staud Géza (*Az orientalizmus a magyar romantikában*, Bp. 1931., 58. l.), nem tudván pontosan azonosítani

Lakos művét. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez írott levelében a következőképpen vélekedett a versről és annak – egykét barátját kivéve – debreceni fogadtatásáról: „Debrecenben azt nevetni fogják, mert nem éppen tiszta minden selypítéstől. 'S ezek a' fertelmes hentesek', szappanosok' 's sulyomkofák' nyelvén beszéllő puritanusok nem is gyanítják, hogy nekik minden selypítéstől ment verseik 's prózájok nem ér-fel ezzel a' selypítéssel." (KazLev. III. 28. l.)

7. *Kónyi Ábele*: Kónyi János (1740k.–?) Gessner-fordításáról van szó (*Ábel' Kain által lett halála*, Pest 1775., 1778).

8. *Döme*: Döme Károly (1768–1845) Metastasio-fordításáról van szó (*Metastasiusnak egynehány játék darabjai*, Komárom 1802).

10. *a' Dayka verseire tett jegyzések*: a Dayka-recenzióról van szó (ld. a 140. és 145. sz. leveleket).

12–13. A címzés magyarul: „Az úrnak, Csokonai úrnak."

16. *NG.*: Nagy Gábor.

147. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 23.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

KazLev. III. 26. l.; HG. II. 757. l.; MM. II. 947. l.; MM^2. II. 482. l.

Keletkezése

Válasz Kazinczy két nappal korábban kelt levelére (146. sz.). Kazinczynak nem kellett egy hetet várnia a *„jövő Kedd"*-ig az itt megígért könyvek vételével, február 27-én, vasárnap már köszönetét fejezi ki értük (ld. Kazlev. III. 27. l.). Hogy pontosan mikor küldte el Csokonai a könyveket tartalmazó csomagot, nem világos: 25-én, pénteken azt írta Nagy Gábornak, hogy *„a' múlt Szeredán reggel T. Frater Pál SzBíró Úr által kiküldöttem"* (148. sz., 2–3. sorok). Ez szóbanforgó levelünk megírásának napjára és alkalmára utal, amikor viszont még éppen mentegetőzik, hogy nem tudja küldeni az *Ábelt*. Talán mégis befutott a várt könyv, s el tudta vinni Fráter Pál? Akkor meg miért küldte el Csokonai

ezt a levelet (hiszen bizonyosan eljutott a címzetthez, mint azt Kazinczynak a levélre írott megjegyzése bizonyítja)?

Szövegkritika

A felébe hajtott lap hátoldalán, haránt irányban Kazinczy megjegyzése: „Csokonai Mihály, a' Poeta."

13. K: *nem* A *n* olvhtl. betűkből (talán: *ki*) jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Abel' Halála*: ld. előző levelünk 7. sorának jegyzetét.
6. *SzBíró*: szolgabíró.
Frater Pál „bihari főszolgabíró, megh. Érsemjénben 1812. dec. 21-én" – jegyezte fel Kazinczy (*Magyar Pantheon*, kiad. Abafi Lajos, Bp. [é. n.], 380. l.).

148. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1803. február 25.]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf. (K).

Megjelenése

HG. II. 757–758. l.; MM. II. 947–948. l.; MM^2. II. 482–483. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Nagy Gábor feljegyzéséből tudjuk megírásának időpontját: 1803. február 25. Válasz Nagy Gábor február 22-i üzenetére, amelyet Kazinczy levelére írt rá (ld. 146. sz. levelünket).

Szövegkritika

A címzés és a pecsét a negyedrét összehajtott lap hátoldalán, fölötte Nagy Gábor jegyzete: „Csokonaÿ Vettem febr. 25^{kén} 1803."

2. K: *Fer. [= Ferenc]* Az *Úrnak nak*-ja olvhtl. betűkből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1–3. A könyvek elküldésére nézve ld. az előző levél keletkezéséről írottakat.

1. *Döme*: ld. 146. sz. levelünk 8. sorának jegyzetét.

3. *Frater Pál*: ld. előző levelünk 6. sorának jegyzetét.

3–4. *Schraudnéra írott munkátskám*: az *Amaryllis* című pásztoridillről van szó, amelyet Schraud Ferenc feleségének, Zeininger Annának a halálára írt 1803 első napjaiban, s amelynek megjelentetése éppen folyamatban volt (vö. Cs/Széppr. 461–462. l.).

7. *Scribler* (lat., ném.): írnok.
Pesti Vásár: az április 10-i húsvéti vásárra utal.

8. *Ostermesse* (ném.): húsvéti vásár.

9–10. *Dat Galenus opes, et Justinianus Honores: / 'S Si nihil attuleris: ibis, Homere foras*: „Dússá tesz Galenus, de Justinianus is úrrá, / 'S Ám ha te mit se hozol, eltakarodsz üresen." (MM^2. II. 550. l.) Két különálló idézet, amelyeket a költő az *'S* kötőszóval kapcsolt össze. A második Ovidiustól való, az *Ars amatoria* (A szerelem művészete) 2. könyvének 280. sorából. Az első egy szólás, ami előfordul Kármán József alkalmi versében is, melyet Rácz Sámuel orvosi tankönyvének második kötete elé írt (*A Borbélyi Tanításoknak Második Darabja a Törvényes Orvosi Politziáról*, Pest 1794., vö. Szilágyi István: *Kármán József kiadatlan verse*, Figyelő XII., 1882., 77– 78. l.), az első kötetet egyébként Ányos Pál, Földi János és Csokonai versei üdvözlik (vö. Cs/ÖM. II. 495–501. l.). A Kármán-vonatkozásra Szilágyi Márton kandidátusi értekezése hívta fel figyelmemet (könyvformában ld. *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen 1998., 316. l.)
Galenus, Claudius (130k.–199) görög származású római orvos, az ókori gyógyászati ismeretek összefoglalója.
Justinianus, Flavius Petrus Sabbatius (482–565) bizánci császár, a római törvények összegyűjtője és rendszerezője.
Kármán versében is együtt szerepelnek: „Gazdaggá tész Galén, Justinián vezet / Méltóságra. Nálad mind kettő fog kezet. / Öszvepárosítád orvos-tudománynyal / A törvényt, nagy Galént bölcs Justiniánnal." „Ami Galenusnak és Justinianus-

nak »összepárosítását« illeti: az arra vonatkozik, hogy a műben a törvényszéki orvosi tudomány van előadva; a két első sorban pedig ez a latin példapeszéd foglaltatik: *Dat Galenus opes, dat Justinianus honores*". (Szilágyi, i. m. 77. és 78.)

149. Csokonai – Kazinczy Ferencnek *[Debrecen, 1803. február 28.–március 1.]*

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 27/g. Autográf tisztázat (K). Kazinczy Gábor másolata ugyanitt található (MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 37/4.).

Megjelenése

KazLev. II. 22–23. l.; HG. II. 740–741. l. (február 20-i keltezéssel); MM. II. 932–933. l.; MM^2. II. 472. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A levél 20. sorának utalása alapján az eddigi kiadásokban közvetlenül a Dayka-recenziót tartalmazó február 20-i levél (145. sz.) mellett szerepel: a HG. 20-ára keltezi, az MM^2. februárra, a KazLev. pedig a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Kelet nélkül, de az előbbivel egyszerre, vagy egy-két nappal utána." A levél első sorában található utalás alapján azonban módosítanunk kell ezen a keltezésen. Lakos János versfordítását Kazinczy már február 21-i levelében ígérte Csokonainak (ld. a 146. sz. levél 4–6. sorait), de csak február 27-én küldte el, igaz, nem közvetlenül a költőnek, hanem Nagy Gábornak szóló leveléhez csatolva: „Közlöm ezen *Menyegzői dalt* az Urral és Csokonaival. Maga ez a' dal a' Dr. Sz.györgyi Úré. Emlékezet van benne a' levélben, és így el ne vesszen." (KazLev. III. 27. l.) Az itt emlegetett Szentgyörgyi Józsefhez szóló, ugyancsak február 27-én kelt s az előbbihez csatolt levélben valóban ott áll, hogy: „Nagy Gábor Úrnak küldöm a' Lakos János által fordított Menyegzői Dalt." (KazLev. III. 28. l.) Szentgyörgyi február 28-i válaszában nyugtázza a közlést: „A' dallt még nem vettem: mivel elébb Nagy Gábor Úr szándékozik el olvasni." (KazLev. III. 32. l.) De nemcsak Nagy Gábor olvasta, hanem a másik címzett, Csokonai is – ezt nyugtázza jelen levelünk. A fentiek értelmében tehát e levél nem keletkezhetett február 28-ánál korábban (hacsaknem 27-én este). De március elseje után sem (legfeljebb 2-án reggel), mert Kazinczy válasza március 2-án

kelt (ld. a 152. sz. levelet). Csokonai a levelet tehát február 28-án vagy március elsején írta, s ennek kíséretében (csak ekkor!) küldte el a február 20-án letisztázott Dayka-recenziót is.

Csokonai, Kazinczy és Nagy Gábor 1803 februárjában és márciusában történt levélváltásai szövevényesek, ezért az alábbiakban összefoglalóan áttekintjük ezeket:

február 5., szombat: Csokonai – Kazinczynak (140. sz.) (benne a Dayka-recenzió fogalmazványa, nem küldte el);

február 20., vasárnap: Csokonai – Kazinczynak (145. sz.) (benne a Dayka-recenzió, csak 28-án vagy március 1-én küldi el);

február 21., hétfő: Kazinczy – Csokonainak (146. sz.);

február 22., kedd: Nagy Gábor – Csokonainak (146. sz.) (az előző levélre írott üzenet);

február 23., szerda: Csokonai – Kazinczynak (147. sz.) (válasz a 21-i levélre);

február 25., péntek: Csokonai – Nagy Gábornak (148. sz.) (válasz a 22-i üzenetre);

február 23–26. szerda–szombat: Csokonai – Kazinczynak (küldi a kért könyveket, írás nem maradt fenn, a körülmények nem tisztázhatóak pontosan);

február 27., vasárnap: Kazinczy – Nagy Gábornak (köszöni a Csokonaitól kapott könyveket, küldi Lakos versét);

február 28.–március 1., hétfő–kedd: Csokonai – Kazinczynak (149. sz.) (reagál a Lakos-versre, mellékelten küldi a Dayka-recenziót tartalmazó február 20-i levelet, 145. sz.);

március 2., szerda: Kazinczy – Csokonainak (152. sz.) (válasz a kapott két levélre, de csak egy nap múlva küldi el);

március 3., csütörtök: Kazinczy – Nagy Gábornak (mellékelten küldi Csokonainak szóló válaszát, különböző könyvek kíséretében);

március 15., kedd: Csokonai – Kazinczynak (154. sz.) (válasz a március 2-i levélre).

Szövegkritika

5. K: *Poëseos* Az *eo is*-ből jav.
6. K: *Gleimja, <vagy> és*
8. K: *Eschenburgja* A szó középen elválasztva, a *burg* nincs aláhúzva, pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Lakostól fordított Arabs Poéma*: ld. 146. sz., 4–5. sorok.
Hafiz: Háfiz (Szamsz-ad-Dín Muhammad) (1325 k.–1390 k.), perzsa költő.

3. *tenerum*: az érzékeny, szerelmi költészetet jelenti.

4–5. *Revitzky Specimen Poëseos Persicae*: utalás Reviczky Károly (1736–1793) 1771-ben, Bécsben névtelenül megjelent művére (*Specimen poeseos Persicae, sive Muhammedis Schems-eddini notioris agnomine Haphyzi ghazelae, sive Odae sedecim ex inito Divani de promtae, nunc primum latinitate donatae, cum metaphrasi ligata et soluta, paraphrasi item ac notis*, Vindobonae e typographeo Kaliwodiano, MDCCLXXI.), amely Háfiz tizenhat versének latin fordítását is tartalmazta. Kazinczy nem tudta neki megküldeni e könyvet, s Márton Józsefnek sem sikerült azt Bécsben megszereznie (ld. 1804. március 4-i levelét. 188. sz.), a Széchényi-könyvtárból pedig nem kölcsönözték ki számára, igaz, helyben használhatta volna (ld. a 195. és 203. sz. leveleket). 1804. június 14-én így ír minderről Kazinczynak: „*Az Anákreoni Ódáimra legbővebb Commentariust írtam, hogy Massájok legyen: de Hafiz és a' Persai dolgok miatt ezt mind ez ideig el nem végezhettem, mert tökélletes a' Revitzki Specimen Poëseos Persicae-ja miatt nem lehet, ezt pedig sem költsön nem kaphattam, sem pénzemért, noha mind a' Pesti mind a' Bétsi könyves és Antiquarius boltokat öszvekerestettem.*" (194. sz., 72–78. sorok) Arra tehát nincs adatunk, hogy Csokonainak sikerült megszereznie és használnia e könyvet (inkább arra van, hogy nem), viszont alaposan ismerte, kijegyzetelte Jones művét (*Poeseos Asiaticae Commentariorum Libri Sex cum appendice auctore Guilielmi Jones*, Lipsia 1777), amely bőségesen merített Reviczkyből (vö. Staud Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*, Bp. 1931., 148–153. l., Képes Géza: *Háfiz és Csokonai*, Filológiai Közlöny 1964., 197–405. l. és Szauder 360–366. l.).

6. *Gleim*, Johann Wilhelm Ludwig (1719–1803) német költő *Lieder nach dem Anakreon* (Berlin 1766) című anakreóni dalgyűjteményére utal. Az AD/j.-ben ezt írja róla: „*Minden pallérozott Nemzetekből vagynak már a' kik Anákreontismusokat, vagy Ankáreon' lelke szerént írott apró Dalokat tsináltak; de egy sem vitte a' Poézisnak ezt a' Német ollyan tökélletességre, mint a' Németeknél Gleim*", s a lapalji jegyzetben hivatkozik az említett műre, valamint a *Versuch in scherzhaften Lieder* (Berlin 1749) című kötetre is.
Degen, Johann Friedrich (1752–1836) Anakreón-kiadására hivatkozik itt a költő (*Anacreontis carmina ex rec. Brunckii, varietatem lectionis selectam indicemque adiecit Joan. Frid. Degen.* Ed. III. Erlangae, 1781). Az AD/j.-ben azt írja, hogy „*Dégennek Anákreonra tett halhatatlan gondolatait a' könyvnek nem léte miatt jó ízlésű Olvasóimmal nem közölhetem*". 1804. március 4-én Márton József megküldte neki a kiadást, de ugyanebből a levélből (188. sz.) az is kiderül, hogy ekkor

már a cenzornál, Engelnél volt az, ami az AD/j.-ből elkészült, a kiegészítésére pedig nem maradt ideje Csokonainak. Az AD/j. hivatkozik még Degen értekezésére is (*Über die Philosophie des Anakreon, ein Versuch von Joh. Fr. Degen*, Erlangen 1776), ennek megszerzéséről nem maradt fenn adat.

7. *Schneider*, Johann Gottlob (1750–1820) német klasszika-filológus *Amerkungen über den Anakreon* (Leipzig 1770) című kiadására utal. Az AD/j.-ben azt írja róla, hogy „*Schneider is sok szép jegyzéseket tesz Anákreon' Poézisáról, az ő követőiről 's ezeknek elmebéli erejekről*"

8. *Eschenburg*: Johann Joachim Eschenburg a korban és Csokonai számára is alapvető költészeti kézikönyvéről és nyolckötetes szöveggyűjteményéről van szó (címleírásukat ld. a rövidítésjegyzékben).

9–10. *Batteux*, Charles (1713–1780) két művének a német fordításáról van itt szó. A *Cours des belles lettres ou Principes de la littérature* című Karl Wilhelm Ramler (1725–1798) fordította németre (*Einleitung in die schönen Wissenschaften nach dem Franc. des Batteux mit Zusätzen vermehret v. K. W. Ramler*), e fordítás 1802-ig hat kiadást ért meg (1756., 1762., 1769., 1774., 1785., 1802). A *Les beaux arts reduits à un même principe* című pedig Johann Adolf Schlegel (1721–1793), a Schlegel fivérek apja fordította le *Einschränkung der schönen Künste auf einen einzigen Grundsatz* címen (Lipcse 1751., majd 1759. és 1770). Minderre nézve ld. KazLev. III. 505. l. Hogy hozzájutott-e Csokonai e könyvekhez, nem tudjuk bizonyosan, egy esztétikai tárgyú könyveket tartalmazó címjegyzékén többségük szerepel (ld. MTAK. K 679/I. 26a–29b).

10. *Sulzer' Lexiconja*: Johann Georg Sulzer (1720–1779) *Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt. I–IV.* című nagy hatású esztétikai lexikonáról van szó (az 1787-es lipcsei kiadásról), amelyet Csokonai ajándékba meg is kapott Kazinczytól (ld. 152. sz. levelünk 31–34. sorait és jegyzetüket).

13–14. Ez az értekezése végül is nem készült el a tervezett formában. Anakreónról fennmaradt ugyan egy nagyobb fogalmazvány, de a Háfizról szóló részből semmi nem valósult meg. Az *Anakreoni Dalok*ban lényegében csak a jegyzetek (s azok jegyzetei) jelentek meg (ld. még a 4–5. sorok jegyzetét).

19. Itt arra utal, hogy a kötetet Kazinczynak ajánlotta (vö. 100. sz. levelünk jegyzetét).

21. *két Dalotska*: nem tudjuk, melyek voltak ezek.

150. Csokonai – öt könyvnyomtatónak *Debrecen, 1803. március 1.*

Kézirata

MTAK. K 3/17. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

HG. II. 761–762. l.; MM. II. 950. l.; MM^2. II. 484–485. l.

Keletkezése

Öt különböző személyhez szóló levél azonos szövegű fogalmazványa, 1803. március elsejei keltezéssel. A címzettek könyvnyomtatók, a költő ajánlatot kér tőlük egy munkája nyomtatásának ügyében. Ez a munkája – noha a címet nem mondja meg pontosan – tudomásunk szerint csak a *Dorottya* lehet, mert 1802–1803-ban sajtó alá készített és meghirdetett három munkája közül *A' Tavasz* már megjelent, a *Lilla* Kassán volt Landerernél (az újabban kiadni szándékozott *Amaryllis* pedig prózában készült). Továbbá a *Dorottyá*hoz utólag írott előbeszédét 1803. február 6-áról keltezte,vagyis nem sokkal előbb zárta le a kéziratot, mint ahogy e levelében munkája nyomtatását kezdi szervezni: ez az időbeli egybeesés ugyancsak azt valószínűsíti, hogy a *Dorottyát* kell itt értenünk (hasonlóan vélekedik Ferenczi 126. l.; Vargha Balázs: *Csokonai műveinek első kiadásai*, Bp. 1974., 17–18. l.; Cs/ÖM. IV. 678. l.). A levélben fontos szerepet kap, hogy milyen a nyomda mellett működő cenzor. Csokonainak jó oka volt behatóan érdeklődni eziránt. A *Dorottya* cenzorálása ugyanis minden bizonnyal megtörtént már (ld. a 97. sz. levél jegyzetét), de a nyomtatási engedélyt nem kapta meg Csokonai, amit igen zokon vett, az előbeszédben eléggé nyilvánvalóan reflektál is a cenzor főbb kifogásaira.

További kérdés, hogy e fogalmazvány alapján aztán elkészültek-e a tisztázatok, s ha igen, eljutottak-e a címzettekhez. Néhány nyom van erre nézve. Az logikusnak tűnik, hogy Gottlieb Antalhoz eljutott ez a levél, mert végül ő nyomtatta ki a *Dorottyát* nagyváradi nyomdájában. Egyébként Csokonai azt írta Kazinczynak március 15-i levelében (154. sz.), hogy munkái egy csomóját Vácra készül küldeni, Gottlieb pedig Vácott élt. Tudjuk továbá azt is, hogy Csokonai március 3-án, Institorisnak küldött leveléhez mellékelt egy másik levelet is Komáromba, s azt írta, hogy *„Ezt a' Levelet méltóztassék az Úr Komáromi Typographusné Weinmüllerné Asszonyom' kezébe adni, 17 Rf. 30 'Xrral."* (153. sz., 13–15. sorok) Weinmüllerné ez esetben azonban csak közvetített, a levél és a pénz Éles Istvánnak volt szánva (ld. a 156. sz. levél 2–3. sorait), az azonban

nem kizárt (noha közvetlen nyoma nem maradt), hogy a levél részben Weinmüllernének is szólt (hasonló esetre nézve ld. a 111. sz. levelet). Trattnertől már a múlt ősszel is kért ajánlatot nyomtatás ügyében (ld. a 114. sz. levelet), hogy most is megkereste-e, nem tudjuk, s a másik két nyomdász (Weber Simon Péter és Gottlieb Ferenc) esetében sem maradt fenn adat erre nézve.

Szövegkritika

A levél egy négyfelé hajtott lap egyik oldalának két negyedére van írva; a lap többi részén vers található idegen kéz feljegyzésében.

2. K: *vásár<kor>*
5. K: *irópapirosra* A második *ir* olvhtl. betűkből jav.
7. K: *ahogy <v...>* Az áth. szó fölé írva.
érkezik Az *é k*-ból jav.
8. K: *mennyi idő alatt? <mikorára?>* Az áth szó fölé írva.
9. K: *Úrk [= Úrnak]*
14. K: *a' Poémáimat* Az *a'* utólag betoldva.
21. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Pesti vásár*: a József-napi vásárról van szó (március 19.).
3. *punctualiter* (lat.): pontosan, pontról pontra.
5. *feín* (ném.): finom.
12. *Status*: állam.
16. *Institoris*: Institoris Gábor.
25. *Marmarossi Gottlieb Antal*: Gottlieb Antal Vencel (1760–1823) nyomdát üzemeltett Vácott és Nagyváradon, 1804-ben végül ő adta ki a *Dorottyát*.
26. *Weber Simon Péter* (?–1833) pozsonyi (és komáromi) nyomdász, 1796-ban ő adta ki a *Diétai Magyar Múzsát*, s ekkor fordította le Csokonai *Serkentés a' Nemes Magyarokhoz* című kantátáját, amelyet az országgyűlés alkalmával elő is adtak.
27. *Trattner Mátyás*: őt már egy félévvel korábban is megkereste Csokonai a *Dorottya* nyomtatása ügyében (ld. a 114. sz. levelet), s a nyáron nála jelent meg az *Amaryllis*.
28. *Gottlieb Ferentz*: a szakirodalomban nem akadtunk ilyen nevű nyomdász nyomára.
29. *Weinmüllerné*: Weinmüller Klára, egy éve ő nyomtatta *A' Tavaszt*.

151. Sas János – Csokonainak
Hajdúnánás, 1803. március 2.

Kézirata

MTAK. K 4/48. (K).

Megjelenése

CsEml. 135–136. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Csokonai a háza újjáépítéséhez való nád beszállítását kéri, amit azonban Sas János a téli útviszonyok miatt nem tart időszerűnek, illetve gazdaságosnak.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés fölött Csokonai feljegyzése: *Sas János Úr. Nánás. 2ª Mart. 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sas János Csokonainak valamivel idősebb diáktársa volt, a levél írásának idején hajdúnánási professzor, majd 1808-tól Tokajban lelkész (vö. Thury II. 389. l., CsEml. 573. l.). Csokonai Puky Istvánhoz szóló 1803. augusztus 17-i levelében hosszabban is megemlékezik róla: leírja, hogy Sas János, az *„okos és mulattató pajtás" „megúnván az ide való superintendentiabéli embereknek a vexáit"*, el akar menni jelenlegi állásából, s egyben kéri e tervhez Puky támogató segítségét (176. sz., 15–23. sorok). Sasnak nem először gyűlt meg a baja nézetei miatt elöljáróival. 1798-tól bihardiószegi lelkész volt, s „helybeli kollegája és egyúttal esperese már a következő év elején rationalismussal, socinianismussal, sőt »francia principiumokkal« vádolta. Az érmelléki egyházmegye 1799 márc. elején végleg megfosztotta a lelkészségtől, a világi hatóság meg fogságra vetette. A kerületi közgyűlés kátémagyarázatainak és prédikációinak az átvizsgálása után helyben hagyta az egyházmegye ítéletét, de indittatva érezte magát, hogy a kedvelt papjuk elvesztése miatt zúgolódó s esperesüket annál kevésbé kedvelő bihardiószegiek lecsillapítására

küldöttséget menesszen. Másrészről pedig Sasnak egy kéziratban lévő prédikációját szükségesnek vélte átszolgáltatni a világi bíróságnak, mely aztán egyévi fogsággal büntette érte" – írja Zoványi Jenő, majd jegyzetben hozzáfűzi: „Ennek kitöltése után 1800-ban tanár lett Hajdúnánáson, honnan, miután lelkészi jellegét visszaadta a kancellária, 1807-ben Tokajba ment lelkésznek." (*A tiszántúli református egyházkerület története*, Debrecen 1939., 84. l.) Keresztesi József naplójában ugyancsak megemlékezik a történtekről, úgy is, mint az ügy egyik résztvevője: „A diószegi második prédikátor Sas János áprilisban heterodoxiáról és francia principiumokról convincáltatván, azért a papi hivatalból örökösen letétetett, ezért pedig Váradra áristomba vitetett s most is ott van. Ennek ügyében kénytelen voltam én is bíró lenni." (Keresztesi József: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén*, Pest 1868., 387. l.).

3. *nomen clátió*: itt 'elnevezés, titulus'.
6. *Szentesi*: Szentesi János (ld. a 101. sz. levél 2. sorát).

152. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1803. március 2.

Kézirata

MTAK. K 3/66. (K). Másolata ugyanott (MTAK. RUI 4-r 37/c).

Megjelenése

KFEM. 390–392. l.; KazLev. III. 32–34. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai február 20-i, a Dayka-recenzót tartalmazó levelére (145. sz.), valamint február utolsó vagy március első napján írott soraira (149. sz.), amelynek kíséretében az előbbit is küldte. Kazinczy e levelet Nagy Gáborhoz szóló, március 3-i leveléhez csatolta, néhány könyv és e sorok kíséretében: „Ezt a' Pakétet adja az Úr által Csokonay Úrnak: a' Sulzer Lexiconja ajándékba megy: de a' Rost Cuprumait vissza várom az examenkor és felette fognám sajnálani, ha valami bohó csudálója elszakasztaná vagy elmocskolná." (KazLev. III. 37. l.).

Szövegkritika

A levél végén Csokonai feljegyzése: *Kazinczy Ferentz Úr. Ér-Semjén. 2 Mart. 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. *Debreczeni examen*: a nyilvános kollégiumi vizsgára utal.

9–15. Az itt megfogalmazódó elvi nézeteltérésre nézve ld. a 122. sz. levélhez fűzött magyaráztunkat.

11. *szavaival és személyében*: Kazinczy végül is nem hivatkozott Csokonaira 1813-as Dayka-kiadása jegyzeteiben, noha felhasználta a tőle kapott anyagot, pl. *A vak szerelem* javításánál (erre Mezei Márta mutatott rá lektori véleményében).

15. *Abelárd*: ld. a 122. sz. levél 9–10. sorainak jegyzetét.

18–19. Dayka Gábor *Helois Abelardhoz a klastromból* című versének első kidolgozásából a 3. sort („Hol mentségét a szív törvény alá veti") idézi Kazinczy, kifogásolva Dayka értelmezését, amelyet jegyzetként fűzött a „mentség" szóhoz: „mentség Libertas".

20. *diftongus*: kettőshangzó. A Dayka-recenzió vonatkozó része így hangzik: *„De à propos, Abauj! Ki merészli a' Magyar szót Diphthongussal ejteni? Még a' diphthongusos Nemzeteknél sem olvad öszve a' két szóból kerűltt két vocalis, minémű itt az a és az u, szóban Aba-új-vár-megye. – Ez ismét a' Muta cum liquidához megy; sőt vakmerőbb hiba! – Nem jobb volna é hát így tenni: Hernád' zőld partjait, vagy halmait? Ez Abaújt is ki jelentené; Kassát is praecise; és a' több, azt az egész paraditsomot, mellyet a' Hernád' folyója öntöz."*

23. *Themistocles*: saját Metastasio-fordítására céloz, amelyet ekkoriban véglegesített, s Ürményi Józsefnek ajánlva akart kiadni (vö. KazLev. III. 28–30. l.).

26. *syllabizál*: szótagol.

27. *Földi*: Földi János.

28. *Cháron*: az alvilág révésze.

31. *Sulzernek Lexiconát*: ld. a 149. sz. levél 10. sorának jegyzetét. A könyv ma is megtalálható a DebrK.-ban, N.465. jelzet alatt, a III. kötet 257. lapján Csokonai autográf névbejegyzésével (*Csokonay*; vö. Cs/ÖM. I. 181. l.). Minderről ld. Pap Károly és Kardos Albert közleményeit (*Egy irodalomtörténeti ereklye*, EPhK. 1912., 553–554. l.; *Csokonai, Kazinczy, Sulzer*, Debreceni Független Újság, 1931. december 25.).

32. *Versegi*: Verseghy Ferenc, aki 1795 előtt fordításrészleteket is közölt Sulzer művéből (*A' Szép Mesterségekről, A' Muzsikáról, A' Szép Mesterségeknek rövid története*, Magyar Museum

II. 165–187., 202–216., 321–326. l., illetve *Rövid értekezések a' Musikáról VI énekkel*, Béts 1791.; vö. erről Császár Elemér: *Verseghy Ferencz élete és művei*, Bp. 1903., 48. l.).

33. *Aesthezis*: esztétika.

34. *didacticus*: iskolás.

34–35. *Batteux*: ld. a 149. sz. levél 9–10. sorának jegyzetét.

35. *Szabó László*: Szentjóbi Szabó László (1767–1795) a börtöniratok tanúsága szerint nem október 10-én, hanem október 6-án halt meg (vö. Gálos Rezső: *Szentjóbi Szabó László*, Bp. 1955., 117. l.).

36. *sub N° 9°*: a kilences számú cellában.

36–37. *Dégeni Anacreon*: ld. a 149. sz. levél 6. sorának jegyzetét.

37. *Földiné*: Földi Jánosné Weszprémi Julianna.
Eschenburg: ld. a 149. sz. levél 7–8. sorát és jegyzetüket.

38. *Szirmay Kisasszony*: a Szirmayakkal anyai nagyanyja révén rokoni kapcsolatban volt Kazinczy.

39. *Gleim*: ld. a 149. sz. levél 6. sorának jegyzetét.
Aszód: az utalás értelmét nem tudtuk tisztázni.

41. Kazinczy bejegyzése a következő: „Kazinczy Ferentz, a' Kufsteini Várban, 1799. N° 2. Tokaj felé, ablakkal." (vö. *Fogságom naplója*, KazMűv. I. 494. l.)

44. *Chodowiecky – 342.*: A megnevezett helyen pontosan ez áll: „Chodovjeczky 342". Alá Csokonai a következőket írta: *„A' Chodowieczky nevet Chodovjeczky-nek kell olvasni. Bizonyságát lássd a' 342. old."*

46. *Lakos dala*: ld. a 146. sz. levél 4–5. sorainak jegyzetét.

48. *Sandrát*: Joachim Sandrart (1606–1688) német rézmetsző, az ő egyik illusztrációjáról van szó (CsEml. 471. l.).

48–49. *Imhol egy valóban szép fej*: Nem tudjuk pontosan, milyen Anakreónt ábrázoló könyvet küldött Kazinczy Csokonainak, az 1807-ben a sárospataki kollégiumnak ajándékozott több mint ezer metszet között nem volt olyan, amely azonos lehetne az itt említettel (vö. Harsányi István: *A sárospataki ref. főiskola metszetgyűjteménye*, Bp. 1909., Klny. a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1908–1909-es évfolyamából; Gulyás József: *Kazinczy, mint gyűjtő*, Debreceni Szemle 1932., 272–278. l.), s nem azonosítható az 1809-ben eladott 1511 metszet egyikével sem a fennmaradt lista alapján (OSzK. Oct. Lat. 2.; vö. mindennek hátteréről: Sinkó Katalin: *Kazinczy Ferenc és a műgyűjtés*, Ars Hungarica 1983., 2. sz., 269–276. l.). Kazinczy Nagy Gábornak írott, fentebb idézett leveléből csak az derül ki, hogy egy bizonyos Rosttól származó rézmetszetekről (cuprum) van szó. Kazinczy egy másik leveléből azt tudjuk még meg, hogy ez a Rost lipcsei képkereskedő és antiquárius volt (KazLev. III. 336. és 507. l.).

153. Csokonai – Institoris Gábornak
Debrecen, 1803. március 3.

Kézirata

MTAK. K 3/15. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

HG. II. II. 762–763. l. (fakszimile melléklettel); MM. II. 951. l.; MM^2. II. 485. l.

Keletkezése

Csokonai kéri egy éve Pesten heverő csomagjainak a Debrecenbe küldését, amit Institoris már októberben és januárban is ígért (ld. 119. és 134. sz. leveleinket), továbbá *A' Tavasz* kelendőségéről érdeklődik. Levelet és pénzt küld Komáromba: ezeket Institoris közvetlenül – nyilván a vásár alkalmával Pestre érkezett – Weinmüllernének kellett hogy átadja (a pénzt kipótolva a nála lévő összegből), aki majd Komáromba visszatérve továbbítja a címzettnek, Éles Istvánnak, hogy az a türelmetlenkedő előfizetőknek visszaadhassa a pénzüket (ld. még a 156., 164., 167. és 177. sz. leveleket). Weinmüllerné Csokonai kérésének megfelelően adott is nyugtát a pénzről (ld. alább a szövegkritikai jegyzeteket), de a részletek nem teljesen világosak, részben mert annyira törik a magyart, hogy nem tisztázható teljesen a mondatok értelme, részben pedig azért, mert a történések logikus sora sem rekonstruálható belőlük, hiszen például hogyan vehette át a pénzt Weinmüllerné március 3-án, mikor Csokonai levele is csak akkor kelt (vö. HG. II. 763. l.). Arra nézve nincs adat (de teljesen mégsem kizárt), hogy Csokonai március elsejei leveléből is eljutott hozzá egy példány (ld. a 150. sz. levél).

Szövegkritika

A címzés és pecsétnyomok az összehajtott lap külső oldalán. A dátum és az aláírás közötti részen Weinmüllerné írása: „1803 Dije III. Márci fel vetem Institores Gabor Urtul minden héjanoság nelkől f. 17 x 30". Alatta (és Csokonai aláírása alatt) Institoris megjegyzése: „NB. El felejtetuk maga nevét subscribalni de ez valoságos Szent Irás, hogy az maga keze irása"; majd Csokonai aláírása mellett jobboldalt (az összhajtott lap üres másik felén) ezt fűzte még hozzá: „én írok helette Weinmulerni ha mar akor nem jutvan eszemben mert vasarkor volt."

7. K: *sem a' <Sajto> Bécsi*
22. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
33. K: A lap hátoldalán, a címzés mellett baloldalt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Szabó András*: nem tudjuk, ki volt, Institoris is említi a 119. sz. levél 9. sorában.
7. *Munkáim*: az *Anakreoni Dalok*ról és a *Lilla*ról van szó.
8. *Szent György napi Debreczeni Vásár*: április 24.
30–32. Institoris, akinek korábban a Kecskeméti utcában volt híres olvasókabinetje,1803-ban nyitotta meg könyvesboltját, valószínűleg a mai Váci utca 11/b szám alatti üzletben (ld. Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Bp. 1988., 53–54. l.).

154. Csokonai – Kazinczy Ferencnek *Debrecen, 1803. március 15.*

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 41. 122a–123a. Autográf tisztázat (K). Itt található Kazinczy Gábor másolata is: M. Irod. Lev. 4-r 37/6.

Megjelenése

KazLev. III. 42–43. l.; HG. II. 764–765. l.; MM. II. 952–953. l.; MM^2. II. 485–486. l.

Keletkezése

Válasz Kazinczy március 2-i levelére (152. sz.).

Szövegkritika

Váczy János az alábbi jegyzetet fűzte a levélhez: „A levélhez mellékelve van egy óda, címe: »Gr. Szécheny Exchoz. Midőn a Nemzeti Könyvházzal meg tisztelni méltóztatott.«" (KazLev. III. 42. l.) A levél végén pedig Csokonai megjegyzését közli: *NB. Az említett Catalogus Bibliothe-*

cae Nationalist a' Gróf csak ingyen osztatja ki: mostanába küldötte meg nekem Kulcsár Úr által 100 Rf. Présenttel. Úgy véljük azonban, ezek inkább az 1802. december 26-i levélhez tartoznak (ld. bővebben a 127. sz. levél jegyzetét).

4. K: *volna* A *v k*-ból jav.
11. K: *Úr<na>*
33. K: *becses* A második *s sé*-ből jav.
37. K: *mar. [= maradok]*
39. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai és Kazinczy kapcsolatának történetéről ezután majdnem egy éven át nincsen semmi közvetlen dokumentumunk. Kazinczy leveleiből azért tudjuk, hogy időnként találkoztak, egy ilyen alkalomra utal Kozma Gergelynek 1803. szeptember első napján írott levelében: „Az Úr munkáját által adtam Csokonay Úrnak Debreczenben 's olvastattam vele az Úr' levelét. Ő nagyra becsűli az Úr' emlékezését 's ajándékát velem eggyütt szívesen köszöni." (KazLev. III. 95. l.; vö. uo. 79. l.) Emlegeti még Kazinczy Csokonait Édes Gergelynek október 29-én írott levelében is: „A' Debreczeni vásárból hazajővén, 's a' szekeren Csokonai Anacreoni dalait olvasgatván, Anacreon juta eszembe, 's annak magyar fordítója, az Úr, Földi és mások." (KazLev. III. 119. l.)

3. *Várad*: Nagyvárad.
beszínel: beajánl.
5. *Somssich Lázár Úr Deák Ódája*: ld. a 132. sz. levél 4–5. sorainak jegyzetét. Csokonai fordításának címe: *Méltóságos királyi tanácsos Somssich Lázár Úr ódája Méltóságos Rhédey Lajos császári és királyi kamarás ő nagyságához.*
6. *Alcaicus*: alkaioszi strófa.
6–10. Erre nézve ld. a 132. sz levél jegyzeteit.
13. *A' másik Ódám Originalis*: a Festetics Györgyhöz szóló *A' hadi oskoláról* című vers.
19. *Most ismét egyik csomó Munkámon dolgozgatom*: Ekkoriban készült többek között az *Amaryllis* átdolgozása, az *Anakreoni Dalok* jegyzetanyaga, a *Lilla* végső változata és az előbeszéd, hogy pontosan melyikre utal itt, nem dönthető el.
24–25. *elasticus* (gör., lat.): rugalmas.
32. *Sulzer*: ld. a 149. sz. levél 10. és a 152. sz. 31. sorainak jegyzeteit.
34. *monumentum* (lat.): emlék.
34–35. *6ª Aug. 1792. küldött Kleist*: ld. az 1. sz. levél keletkezéséről írottakat.

155. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. április 7.]

Kézirata

MTAK. K 4/17. (K).

Megjelenése

CsEml. 136–137. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Keletkezési idejét Csokonai feljegyzéséből ismerjük. Beszámol a kottás kiadás elkészültéről, s küldi elszámolását a nyomtatási költségekről.

Szövegkritika

Címzés az összehajtott lap hátoldalán, alatta Csokonai feljegyzése: *Márton Jósef Úr Béts. 7 Apr. 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *M. Országra*: Magyarországra.
5. *Innepelőtt*: húsvét ebben az évben április 10-ére esett.
7. *Diligencon*: delizsánsz ('postakocsi').
8. *Kis István*: ld. az 5. sz. levél 7. sorának jegyzetét.
9. *Rechnung* (ném.): elszámolás, számla. Az előzetes számítások mintegy tíz forinttal kisebb összeget ígértek (ld. a 144. sz. levél 15–25. sorait).
10. *Regál papiros*: ld. a 144. sz. levél 17. sorának jegyzetét.
12. *Basíleai papiros*: ld. a 142. sz. levél 8. sorának jegyzetét.
27. *Lexicon*: Márton magyar–német szótára.
28. *A' szókat ohajtva várom*: ld. a 68. sz. levél 38–49. sorait és jegyzetüket.

156. Éles István – Csokonainak
[Komárom, 1803. április 8.]

Kézirata

MTAK. K 3/32. (K).

Megjelenése

CsEml. 137. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Keletkezésének (vagy kézhezvételének) idejét Csokonai feljegyzéséből ismerjük. Válasz Csokonai 1803. március 3-i levelére, melyet Institoris Gábor és Weinmüllerné közvetítésével juttatott el Éleshez (ld. 156. sz.), de amely nem maradt fenn. A szóban forgó pénzből a türelmetlenkedő előfizetőket kellett volna Élesnek kielégítenie, de azok inkább mégis vártak a könyvekre, így a pénz Élesnél maradt, még augusztusban is erről ír (ld. a 177. sz. levelet).

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés mellett Csokonai feljegyzése: *8 Apr. 1803. Éles István Úr.*

4. K: *válván* em.
20. K: A lap bal szélén, haránt irányban írva. Az *utban* igen nehezen olvasható, a CsEml. olvasata: *vak*; itt azonban inkább e rövidítéssel van dolgunk: *utb.*, ez értelmileg is illik a szövegbe.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *inpatiens* (lat.): türelmetlen.
8. *Medárdusi Vásár*: június 8.
9–10. *Nagy Megyeri mester vagyok*: iskolamester a Komárom közelében lévő Nagymegyeren.
12–13. *Nagy Samuel*: a költő diákkori barátja 1803-tól Komáromban volt orvos (ld. még a 73. sz. levél 198. sorának jegyzetét).
19. *Istv.*: István.
25. *p. Budán*: per Budán ('Budán át').

157. Puky István – Csokonainak
Tiszaigar, 1803. április 11.

Kézirata

MTAK. K 4/40. (K).

Megjelenése

CsEml. 137–139. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn, csakúgy, mint az azt megelőző kettő (ld. az első bekezdést). Csokonai levelét, valamint Puky válaszát a Tiszafüredre küldött húsvéti legátus hozta-vitte (ld. az 55. sort). Ez a levél a forrása a Csokonai-szakirodalomban Toldy (LXVII. h.) óta ismételten felmerülő adaléknak, amely szerint a költő kereskedésre akarta adni a fejét.

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2–3. *Paxi Kis Josef*: nem tudunk róla közelebbit (ld. még a 176. sz. levél 11. sorát).

19–27. Csokonaira nézve itt az előző évi tűzvész pusztításáról van szó; hogy Pukyt milyen csapás sújtotta, nem tudjuk, Vargha Balázs Puky „boldogtalan családi életében" véli fellelni ezt (CsEml. 574, l.), erre nézve azonban semmilyen megbízható adattal nem rendelkezünk (vö. az 58. sz. levél jegyzetét).

32. *mása*: mázsa.

35–36. *Ausbruch* (ném.): aszúbor.

37. *paráson el ment*: gyorsan elkelt.

40. *Comissio* (lat.): megbizatás.

42. *naturale* (lat., rég.): itt 'termény, áru'.

46. *Tusculanum*: ld. az 58. sz. levél 17. sorának jegyzetét.

55. *Füredi Innepi Deák*: a húsvéti legátus beszámolt Pukynak Csokonai tavasz eleje óta tartó betegeskedéséről.

158. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1803. április 16.

Kézirata

MTAK. K 4/4. (K).

Megjelenése

CsEml. 139–140. l.

Keletkezése

Az aktuális ügyek sorában szóba kerül a levél végén a *Dorottya* is: *„Engedelmet kérek, hogy ezen viszsza térő Dorottyát elolvasni merészeltem. Azt vélem, hogy mestersége, és szépségei megmaradhatnának azoknak eltörlésével, mellyek a Censurán fennakasztották."* (36–39. sorok) Ennek alapján vélte úgy Vargha Balázs, hogy Schwarzl cenzor levele (ld. a 97. sz. levél jegyzetei között), amelyben a *Dorottya* kinyomtatásának nem engedélyezését indokolja, Kultsárnak íródott, aki továbbította azt Csokonaihoz a mű kéziratával együtt (CsEml. 574–575. l.). Utóbb aztán felülbírálta álláspontját (*Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 14–15. l.), s Éles István 1802. márciusi leveléhez tartozónak vélte (ld. a 97. sz. levelet). Szilágyi Ferenc továbbra is Kultsárhoz kapcsoltan beszél a cenzor leveléről, de 1802-höz köti (Cs/ÖM. IV. 677., 780. l.), ami azt sugallja, hogy egy évig Kultsárnál hevert a kézirat és a cenzori vélemény. Úgy tűnik, megalapozott Vargha Balázs érvelése arra nézve, hogy Schwarzl levele 1802-es és hogy ezt Éles István küldte meg Csokonainak (ld. a 97. sz. levél jegyzeteit). Ez azonban nem zárja ki, hogy Kultsár István egy évvel később ne küldhette volna ismét vissza Csokonainak a kéziratot, s ne ismerhette volna a cenzori véleményt. Tudjuk, hogy Csokonai 1803. március 1-én több könyvnyomtatóhoz is levelet készült írni a *Dorottya* kinyomtatásának ügyében (ld. a 150. sz. levelet), s hogy bizonyosan tett is lépéseket. Könnyen elképzelhető, bár erre nézve nincsen adatunk, hogy e próbálkozás során került Kultsár kezébe a kézirat és a cenzori levél, hiszen Kultsár máskor is segítette Csokonait művei megjelentetésében.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés alatt Csokonai följegyzése: *Kultsár István Úr. Pest. 16 Apr. 1803.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3–4. *Beleznai Lajos*: ld. még a 174. sz. levél 5. sorát.
2–10. Az ötven forintot *A' Tavasz* dedikált példányaiért kapta a költő (ld. részletesen a 169. sz. levél jegyzeteit).
11. *Amarillis*: a mű kinyomtatására nézve ld. a 138., 169. és 175. sz. leveleket, jegyzeteiket, valamint Cs/Széppr. 461–462. l.
12. *lacuna* (lat.). hiány.
13. *Aesculáp fia*: Schraud Ferenc (1761–1806), az ő elhunyt feleségének emlékezetére készült a mű. Schraud országos főorvos volt, erre utal a mitológiai megnevezés: Aszklépiosz a gyógyítás kígyó formájú istene.
17. *Germanismus*: germanizmus, németesség.
21. *Virág*: Virág Benedek.
Schedius: Schedius Lajos.
23. *szép özvegy*: Ilosvay Krisztina, néhai Sárosy András felesége volt (ld. erre és a továbbiakra nézve a 100. sz. levél jegyzeteit).
24–25. *Széphalmi Vinczénk*: Kazinczy Ferenc.
27. *Apolló*: a költészet istene.
28–29. Budai Ézsaiás *Régi tudós világ históriája* című könyvéről van szó (Debrecen 1802).
30. *Sárvári Ur*: Sárváry Pál, feltehetően ő is kapott a Széchényi-könyvtár katalógusából (vö. a 124. sz. levél jegyzeteit).
32. *Énekek*: Márton József bécsi kottás kiadásáról van szó, amely alig több mint egy hete készült el (ld. a 155. sz. levelet).
34. *Árpád vagy Zrinyi*: Csokonai honfoglalási eposzának és Zrínyi-kiadásának tervéről van szó (ez utóbbihoz ld. részletesen a 61. és 194. sz. leveleket).

159. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1803. április 27.

Kézirata

OL. P 279. Festetics-levelezés. 1803. No. 490. (A Directoratus Protocollum indexében A. III. 1489. sz. alatt.) Idegen kéz írása (K).

Megjelenése

Először Scheiber Sándor közölte (It 1949., 337. l.), majd a MM. (II. 953–954. l.) és a MM^2. (II. 486–487. l.).

Keletkezése

A levél a Magyar Hírmondóban meg nem jelent, Festetics dicséretére készült óda tárgyában íródott. A Protocollumban a következő olvasható a levélről: „No. 490. Debretzen 27^{ik} Apr. 1803. Csokonai Mihály Ur ő Nagyságához utasitott Levelében tiszteletére ő Nagyságának, a' Hadi Oskolárul egy Ódát, és Magyar Kleistot a' Tavaszrul, ide zárva küldi.

2. Jelenti hogy Rédey Lajos Kamarás Ur ő Nagyságának, Somsits Lázár Ur által, tiszteletére készitett Deák versezeteket Magyarra forditotta, a' Hirmondó ki-adói kérésére, a' mely által nyert ösztönt a' mely által nyert ösztönt [így!] a fent emlitett Oda készittésére, mellyet már fel is küldött az Ujság Iróknak, de a' Censurán még nem mehetett által." (OL. P 279. Directoratus Protocollum, 1803. No. 490. 417. l.) A margón mellette a következő megjegyzés olvasható: „A' *Bibliothecába* adattak." A kötet végén az indexben ez áll: „Csokonai Mihály Úr a' Hadi oskolárul egy Ódát, és a' Magyar Kleisztot a' Tavaszrúl küldi. 2. A' fent irott Ódát már az Ujság Iróknak megküldötte. – Mind az Óda, mind a' Kleist a' *Bibliothecába* adattak." (uo. A. III. 1489.) Nem történik itt utalás arra, hogy Kultsár István útján a gróf száz forint jutalmat küldött Csokonainak, s megígérte a költemény kinyomtatását is – mindez Kultsár június 9-i, Csokonainak szóló leveléből (169. sz.) derül ki, mint ahogy abból következtethetünk arra is, hogy a Festeticshez szóló levél ugyancsak az ő közvetítésével jutott el a címzetthez, miután bizonyos „Bírák" megvizsgálták és helybenhagyták a verset.

Szövegkritika

A levél, amint meg is írja Csokonai, diktálás után készült, esetleg egy fogalmazványt tisztáztatott le a költő. Hibák, javítások – akárcsak az ugyanaznap készült párjában, a Johann Christian Engelhez szóló levélben – nem találhatók benne.

29. K: *felküldöttem* Sor fölötti betoldás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

17–18. *sajnállásunkra érdemes Hírmondó*: a Magyar Hírmondó ekkor már megszűnt.

160. Csokonai – Johann Christian Engelnek
Debrecen, 1803. április 27.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Idegen kézírással (K).

Megjelenése

Először Kubinyi Ágoston közölte (Akadémiai Értesítő 1855., I. 69–70. l.), majd a HG. (765–767. l.), a MM. (II. 954–956. l.) és a MM^2. (II. 487–488. l.).

Keletkezése

A levél apropóját az adta a költő számára, hogy olvasta Engel tudósítását Cornides Dániel egy másik őstörténeti munkájának kiadásáról. Valójában azonban az igazi célja a levéllel az *Anakreoni Dalok* cenzúráztatásának felgyorsítása volt, mint az a levél második feléből kiderül (hasonló logikára épül Széchényi Ferenchez írott korabeli levélfogalmazványa is, ld. 162. sz.). Johann Christian Engel (1770–1814) korának neves történetírója, hivatali munkája során cenzori feladatokat is ellátott ebben az időben, ahogy erről a költő is értesült Márton Józseftől (ld. a 141. sz. levelet). Ezért fordult hát hozzá Csokonai a megjelenő könyv ürügyén, mint az őstörténet kutatója és a honfoglalási eposz költője. Válaszról nincs tudomásunk, a kötet nyomtatását Engel június 17-én engedélyezte, bizonyos törlések után (ld. a 173. sz. levelet).

Szövegkritika

Az előző, Festeticsnek szóló levéllel egy napon készült levelet ugyanazon kéz írta, mint párját. E levél is diktálással készült (esetleg egy sajátkezű fogalmazványt tisztáztatott le a költő az ismeretlen másolóval).

45. K: *Verseim<ben>*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

12. *antiquarium* (lat.): régiség(beli).
19. *Disquisitio* (lat.): vizsgálat, Engel kísérő tanulmánya Cornides művének kiadásához.

b. e.: boldogult emlékezetű. Cornides Dániel (1732–1787) neves történetíró kéziratban maradt műveit halála után adta ki Engel. *„Engel és Katona Urak nékem igen tetszenek, noha olly nagy tudomány mellett mindenik tsinálhatott volna még többet is de tán tzéljok másra siettette őket"* – írta Csokonai Kultsár Istvánnak fél évvel korábban erről a munkáról (109. sz., 50–53. sorok).

19–20. *Cornides Úr' Tentamenje*: *Commentatio de religione veterum Hungarorum* (Bécs 1791), Csokonai *A magyarok ősi vallásáról* címen ismert munkája ebből a műből való kijegyzés (ld. Szilágyi:CsMűv. 650–654. l.).

22–23. *Anonymus Belae Regis Notarius*: Anonymus, *„Béla Királynak Nevezetlen IróDeákja"* (179. sz., 44–45. sorok).

26. *Cornidesiána Anonymi Defensio*: *Vindicae anonymi Belae regis notarii* (Buda 1803), Engel tudósítása a Magyar Kurir 1803. április 5-i, 27. számában jelent meg (430–432. l.), bővebb ismertetés is napvilágot látott németül Schedius Lajos Zeitschrift von und für Ungern című lapjában (1803., II., 107. l.). A magyar nyelvű tudósításban a következőket írja Engel: „A könyv Summája oda megyen ki, hogy azon régi és betses Íróknak hitelessége azon sok ellen vetések ellen védelmeztessen, mellyeket nemcsak külföldi hanem honnyi Tudósok is tettenek." (431. l.)

30–31. *Homérus* és *Aeneis*: ld. a 175. sz. levél 17. sorának jegyzetét.

31. *Ermitage* (fr.): remetebarlang.

33. *materiálé*: matéria, költői tárgy.

46. *Constitutio* (lat., rég.): alkotmány.

50. *Lyricum* (lat.): lírai költemény.
expressio (lat.): kifejezés.

51. *Satyricum* (lat.): szatíra.
privatus abusus (lat.): személyes visszaélések.

52–53. *Horátziusi sóval vagynak megszítatva*: utalás a szatíraíró Horatiusra.

66. *datum* (lat.): adat.

161. Csokonai – [?a kollégium tanáraihoz]
[Debrecen, 1803. ?április]

Kézirata

MTAK. K 679/I. 24b, 25b. Autográf fogalmazvány töredéke (K).

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

E töredékesen fennmaradt kérvény keletkezésével kapcsolatban nincsenek adataink. Az engedélyző aláírás (ld. alább) szerint 1803. május 4. előtt kellett készülnie, az átfutás miatt minden bizonnyal még áprilisban, de hogy milyen ügyben, az a szövegtöredékből nem derül ki. A címzettek a kollégium tanárai lehettek (esetleg valamely testülete), erre utal legalábbis a megszólítás, ami a *P* betűnél szakad félbe („Professores").

Felvetődik az új református énekeskönyv összeállításának tervével való kapcsolat lehetősége, Gál László emlékezése szerint (CsEml. 441–442. l.) Csokonait akarták megbízni ezzel. Gál azonban 1804-re teszi az esetet, más forrásból nem tudunk erről, így a kapcsolat lehetősége e kérvénytöredékkel csak feltételezés (vö. a 162. sz. levél jegyzetét).

Szövegkritika

A töredék egy négyrét hajtott lap egyik felén olvasható. Ennek hátulján könyvészeti feljegyzések találhatók, melyek a 25a lapon körülölelik a *Suplex* feliratot. Arra következtethetünk tehát, hogy korábbi kérvényét használta fel a költő feljegyzések céljára. A 24b lapon ott áll az engedélyező aláírás, ami a keletkezési idő meghatározásában is segít:
Permittitur d. 4. Maii 1803.
ni Cons. per P. S. mpr.

2. K: *optimo. [= optimorum]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A töredékes szöveg magyarul a következőképpen hangozhat, Tegyey Imre fordításában:

Tekintetes [...] Urak
a legjobbak Atyái!
Bocsánatotokat, amellyel nekem [...]
a Szülők templomához, a kollégiumhoz [...]
ezerszer kérem, aki maradok
Tekintetes neveteknek

162. Csokonai – Széchényi Ferencnek
[Debrecen, 1803. ?május]

Kézirata

MTAK. K 668. 51a–52a. Autográf fogalmazvány, töredék (K).

Megjelenése

Toldy 890–892. h.; HG. II. 758–761. l.; MM. II. 948–950. l.; MM^2. II. 483–484. l.

Keletkezése

Keltezetlen levélfogalmazvány töredéke. A kiadásokban az 1803. február végi levelek sorában szerepel, Haraszti (294–296. l.) – a Széchényinétől és a Festeticstől kapott pénzajándékok megköszönését látván benne – a május–júniusi időszakhoz köti. A levél végének utalása alapján nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy 1803. június 17-e előtt íródott. Egy *„Bétsben régolta a' prés alatt hever"*-ő munkáját említi itt, ahol a szöveg megszakad (*„etc."*) – ez csak az *Anakreoni Dalok* lehet, ami június 17-én kapta meg a nyomtatási engedélyt, amint az Márton József sem sokkal ezután íródhatott leveléből kiderül (173. sz.). A másik határpont kijelölésére nincsen ehhez hasonlóan konkrét adatunk. Annyi bízvást elmondható, hogy 1803-nál korábban nem keletkezhetett, mert az itt említett *Anakreoni Dalok* kötetét csak 1802 vége felé küldte el Márton Józsefnek, aki akkor adta be a cenzúrára. A közelebbi időpontot tekintve leginkább Haraszti Gyulával érthetünk egyet, noha bizonyítékul felhozható érveink csak közvetettek. A levél 5. sorában valóban Széchényiék *„Közlött Jótéteményi"*-ről beszél, amin érthetjük esetleg a Széchényinétől kapott 50 forintot is, ahogy arra Haraszti Gyula utal. Kultsár István április 16-án számolt be arról, hogy a korábban Csokonainak átadott pénz kitől származik. Júniusban ugyanő Festetics 100 forintját közvetíti a költőnek. Csokonai mindkét ajándékot megköszönte július 17-én írott leveleiben (174. és 175. sz.).

További közvetett érveink is e levél egyes tárgyi mozzanatainak a korabeli időszak történéseivel való párhuzamán alapulnak. A Széchényi és a Festetics név együttes emlegetése *A' hadi oskoláról* szóló Festeticsódában is megfigyelhető (igaz, ott még Rhédey Lajos és Vay Miklós is megemlíttetik, s az óda keletkezése március körülre tehető). Az a kiadvány azonban, amely együtt tartalmazta a Rhédeyről szóló Somssich-fordítást, továbbá – s főleg – a Festetics-ódát és a Széchényiék ezüstlakodalmára készült *A' szélhez* című költeményt, nemigen lehet május,

még inkább június előtti (vö. Vargha Balázs: *Jelek, jelképek, jellemek*, Bp. 1984., 312–315. l.). Ezen túlmenően: 1803. április 27-én Csokonai levelet írt Johann Christian Engelnek (160. sz.), aki az *Anakreoni Dalok* cenzora volt, gyorsabb és megértőbb ügymenetet kérve. Mintha e Széchényihez szóló levél végének a logikája is a cenzúrázás meggyorsítására irányulna, igaz, a szöveg pontosan ott szakad meg, ahol a kérésnek expressis verbis el kellene hangoznia. A Johann Christian Engelhez szóló levélben hosszan szól az *Árpádiász* tervéről, előmunkálatairól, s ezt köti össze a cenzúráztatás iránti kérésével: *„Én egész életemet ennek az egy Poémának kidolgozására és a' lehető tökélletességig való vitelére kívánom fordítani. De, Tekintetes Úr! ehez a' hosszú Plánumomhoz hozzá nem kezdhetek: míg fiatal esztendeimben írott Poémáimat Világra nem botsáthatom. Még sok bajom van, gyenge egéssegem mellett, azoknak typus alá való elkészítésével, sok a' kinyomtatásával, elég a' széllyelküldözésével: de még is leg több a' megcensúráztatásával."* (160. sz., 35–43. sorok) A Széchényihez szóló jelen levélben ugyanez a logika figyelhető meg: *„Már hozzá fogtam az Árpád megtelepedése felől való Heroicum Poémámhoz, mellyen holtig dolgozok. Tartoztam ezzel egy Nagy és fő kötelességemnek. Különben volna é jussom a' Magyar névvel büszkélkedni? – Tsak az gátol és zavar, hogy még apróbb Munkáim nintsenek kinyomtatva, mellynek oka a' Censúráknak és Typographiáknak késedelmességek"* (45–51. sorok). Hasonlóképpen nyilatkozik a *Lilla* ugyanekkor készült előbeszédében, valamint a Festeticsnek írott július 17-i levélben is (175. sz., 13–29. sorok). Az *Árpádiász* elkészült 51 sorának és tervezetének sárospataki másolatán pedig 1803. május 18-i dátum szerepel (vö. Szilágyi:CsMűv. 629. l.; vö. még a 163. sz. levél jegyzetét).

Toldy Ferenc a levélben található háromsoros latin idézethez a következő jegyzetet fűzte: „Nincs tudva előttem, milly czélból írta Cs. a következő prosai darabot, mellyet irásai közt, de nem e levél mellett, sőt más csomóban, saját kezével csínosan letisztázva, találtam. Annyi bizonyos, hogy írójok a fenn idézett három versnek magára vonatkoztatását magyarázza. Azért álljon itt" – majd közli a költőnek *Fekszik ez a forrás...* kezdetű kis írását, amelyben szintén szerepel ez az idézet (Toldy 891–892. h.). A HG. a latin idézetnél ugyancsak közli e rövid szöveget, a következő megjegyzés kíséretében: „Mit értett ezen a kis birtokon, megmagyarázza következő irata, mely abból az alkalomból eredt, hogy a debr. ref. egyházközség Csokonait akarta megbízni énekeskönyve átjavításával. Csokonai tiszteletdíjul lakóhelyet és földet kért a debreceni határban, egy forrás körül, melyről ekkép ír:" (HG. II. 760–761. l.). Ez a vélekedés Gál László emlékezésén alapul, aki nemcsak az emlegetett írást ismerte, de személyes emléke is volt erről (CsEml. 441–442. l.). Ezzel függhet össze az a latin nyelvű kérvénytöredék is, amelyen az engedélyező aláírás 1803. május 4-én kelt, noha címzettjére és tárgyára nézve közelebbit nem árul el, töredékessége miatt (161. sz.). Igaz viszont, hogy Gál László az énekeskönyv ügyét 1804-re teszi, de ez lehet tévedés is. A szóban forgó összefüggéseket illetően kétségtelen hitelű adatok nem áll-

nak rendelkezésünkre. Mindazonáltal az idézet azonossága és a tárgyi mozzanatok összecsengése figyelemre méltó. (Megemlítendő még, hogy ekkoriban Fekete János gróftól is tervezett kérni egy kis birtokot, ld. a 168. sz. levelet).

A fentiek alapján annyi bizonyosan állítható, hogy a levél 1803 első felében készült, mégpedig mindenképpen június 17-e előtt, s az is valószínűsíthető, hogy leginkább májusban. Arra nézve, hogy volt-e egy teljes változata a levélnek, és hogy elküldte-e azt Széchényinek, nincsenek adataink, kizárni egyik lehetőséget sem lehet.

Szövegkritika

2. K: *sokképpen* A *sok mi*-ből jav.
4. K: *hálá <Excellent> Nagyságtoknak*
8. K: *interesszálódhatom* Az *i r*-ből jav.
10. K: *öszveköttetését <is> nem*
13. K: *beszéddel* A *be sza*-ból jav.
15–16. K: *mesterséginél <gyávaságinál>* Az áth. szó fölé írva.
16. K: *irtódzom* Az *i a*-ból jav.
17. K: *Igazságoknak <meg> kimondására*
19. K: *Familiáb [= Familiában]*
20. K: *mind* Sor fölötti betoldás.
21. K: *barátimnak 's* A sor fölött betoldva.
30. K: *lát <nagyobb> ékesebbet*
39. K: *érdemet <Virtust>* Az áth. szó fölé írva.
40. K: *emberi* Az *emb kötel*-ből jav.
43–44. K: *'s annak* Sor fölötti betoldás.
47. K: *Nagy* Az *a* némileg áth., ez azonban nemigen lehet jav. jele.
49. K: *apróbb* A *bb* utólag toldva a szóhoz.
50. K: *Censúrákk [= Censúráknak]*
51. K: *Tusculánumb [= Tusculánumban]*
54. K: *paulū [= paulum]*
56. K: *tsendes<s>*
59. K: *Excelládnál* A *nál* a szótól külön írott *előtt*-ből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

15. *Rhétorica*: ld. a Bevezetésben mondottakat.
25. A lant és a trombita motívumairól ld. a 37. sz. levél 43. sorának jegyzetét.
35. *Genevai*: genfi.
35–36. *Jean Jacques*: Rousseau.
36. *Plebecula* (lat.): köznép, tömeg (a kifejezés összefüggéseire nézve ld. Cs/Széppr. 425. l.).

40. *emberi és polgári*: a rousseau-i fogalompárról ld. Szilágyi Márton: *„Mint egy Russzó Ermenonvillében" (Csokonai, a polgár)*, in: Tekintet 1991., 8. sz., 71–72. l. és Debreczeni 212–213. l.

46. *Heroicum Poéma*: hősköltemény, eposz.

51. *Tibur*: Tivoli, város Róma közelében, Horatius kedvelt pihenőhelye volt.
Tusculánum: ld. az 58. sz. levél 17. sorának jegyzetét.

53–55. A latin idézet magyarul: „Ez volt egyetlen vágyam: birtok – nem is ily nagy – / Kerttel s csörgedező forrással a ház közelében, / S fent a hegyen lankás erdővel." (Horatius: *Szatírák II. 6. 1–3.*; ld. MM^2. II. 550. l.).

163. Csokonai – [?Berzeviczy] Pálnak
[Debrecen, 1803. ?május]

Kézirata

MTAK. K 604. 164a–169a. Az *Árpádiász* másolati példányába beírt autográf üzenet (K), a 167a. oldalon található.

Megjelenése

A HG. (II. 179. l.) az *Árpádiász* töredékéhez fűzött jegyzetben közölte, önállóan Szilágyi Ferenc (ItK 1973., 731. l.), kötetben a MM^2. adta ki (II. 489. l.).

Keletkezése

Keltezetlen. A címzettel kapcsolatban írja Toldy Ferenc: „Része volt, úgy látszik, ez egész maradvány [vagyis az *Árpádiász* tervezete] egy levélnek, valamely, Pál keresztnevet viselő barátjához (Gáspár Pál, Berzeviczy Pál?)." (MTAK. RUI 4-r 37/IX. 3. l.; idézi Szilágyi:CsMűv. 648. l.) Szilágyi Ferenc korábban Bek Pállal azonosította ezt a bizonyos Palit (Cs/ÖM. I. 315. l.), utóbb azonban elvetette e lehetőséget, „mert vele – levelei tanúsága szerint – Csokonai nem volt tegező viszonyban" (Szilágyi:CsMűv. 648. l.). Vargha Balázs sem tartotta valószínűnek, hogy Bek Pál a címzett, s a családnevet kipontozva közölte a pár soros levelet (MM^2. II. 489., 550. l.). Az e kiadás előmunkálatait tartalmazó kéziratában Vargha Balázs Berzeviczy Pált nevezi meg e levél címzettjeként is, akárcsak az 1795-ös, Berzeviczy consiliariushoz szóló levél (24. sz.) ese-

tében. Az e levélre nézve részletesen ki nem fejtett feltételezést megalapozottnak tartjuk, nagyrészt ugyanazon érvek alapján, amelyeket a másik levél jegyzeteiben felsoroltunk. Nem ismerünk más Debrecenben élő Palit, aki nagyobb valószínűséggel lehetne a címzett, mint Berzeviczy Pál. Ez azonban egyúttal a feltevés hipotetikus voltának a hangsúlyozását is jelenti.

A levél keletkezési idejének meghatározásában ennél nagyobb bizonyosság érhető el. E pár soros üzenet megírása egybeesik az *Árpádiász* tervezetének és 51 elkészült hexameterének a másoló általi letisztáztatásával. Azt tudjuk, hogy a Kazinczy-hagyatékban fennmaradt eme másolaton kívül még egy másik is létezik (Sárospatakon, a Szeőts István-gyűjteményben, SpK. 257. sz.), amelyen ott található a „*S. Patak 1803. 18 Majus.*" dátum, tehát a szöveg bizonnyal elkészült május 18-a előtt (vö. Harsányi István és Gulyás József: *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból*, ItK 1917., 66–67. l.). Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt is, hogy a másik másolat és a beleírt pár soros levél is ennél korábbi, csak az a feltevés látszik elég valószínűnek, hogy ugyanabban az időszakban keletkeztek, vagyis 1803 májusa körül.

Ez a keletkezési időszak további adalékokkal is valószínűsíthető. A költő megjegyzése („*Ezzel sietni kellene, hogy belé ne halnék*") komoly betegeskedésre utal, s tudjuk, e tavaszon elég súlyos állapotban volt, április végi levelei (Festetics Györgyhöz és Johann Christian Engelhez, 159., 160. sz.) elég egyértelműen vallanak erről, de még július 17-én is így panaszkodik Festetics Györgynek: „*Kímélnem kell magamat, hogy egy nagy Poémámnak elvégezésére kisajtóltt ereimet még egyszer öszveszedhessem.*" (175. sz., 14–16. sorok) E levelében az *Árpád „Skizzét és Kritikáját"* ígéri néhány héten belül közrebocsátani (ami azonban nem történt meg). A kritikát már a *Dorottya* február 6-i keltezésű előbeszédében elkészültként emlegeti, ez a szövegösszefüggések alapján *Az epopoeáról közönségesen* címen ismert tanulmánnyal lehet azonos (vö. Debreczeni 259. l.); más korabeli leveleiben pedig arról szól, hogy hozzáfogott honfoglalási eposzához. A június 17-e előtt keletkezett, leginkább májusra tehető, Széchényi Ferenchez szóló levélfogalmazványban azt írja: „*Már hozzá fogtam az Árpád megtelepedése felől való Heroicum Poémámhoz, mellyen holtig dolgozok.*" (162. sz., 46–47. sorok) Kultsár István április 16-i levelében arról érdeklődik: „Talán már Árpád vagy Zrinyi izzad a Debreczeni satú alatt?" (158. sz., 34–35. sorok) A *Lilla* április vagy május során írott előbeszéde (melynek kéziratára fogalmazta május 19-én Erdődynének szóló levelét) megismétli az Engelnek és Széchényinek (valamint korábban és utóbb még másoknak is) mondottakat arról, hogy kisebb munkái kiadását mintegy letudva csak az *Árpád*nak akar élni (az idézeteket ld. a 162. sz. levél jegyzeteiben). Azt már nem is részletezzük, hogy korabeli művei, levelei tele vannak őstörténeti utalásokkal, a forrásmunkák felsorolásával. Az említett levelek egyéb párhuzamos helyeire nézve ld. ugyancsak a 162. sz. levél jegyzeteit.

Az elmondottak alapján e (kísérő)levélke megírásának idejét 1803 tavaszára–nyarára, még közelebbről az április–júniusi időszakra, legvalószínűbben május körülre tesszük (a MM[2]. is a Festeticshez írott április 27-i levelet követően közli).

Szövegkritika

A tulajdonképpeni üzenet az *Árpádiász* tervezetének és elkészült részének másolati példányába van utólag beírva, a tervezet után, a verses kidolgozás elé.

1. K: <*NB:*> *el-hidd*
   h̲ [= hogy]
   n̲ [= nem]
2. K: *h̲ [= hogy]*
3. K: *v̲ [= vagy]*
6. K: A kettőspont után, a lap alján a következő oldal címe olvasható: *Első Könyv.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *continuál* (lat.): folytat.

164. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. május 9.

Kézirata

MTAK. K 3/59. (K).

Megjelenése

CsEml. 141. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai 1803. március 3-i levelére (153. sz.). Küldi végre az október óta ígért csomagokat, amelyeket az előző év tavasza óta őrzött,

valamint *A' Tavasz* eladásából nála lévő összegből a Weinmüllernének átadott pénz után még fennmaradt 3 forint 10 krajcárt.

Szövegkritika

Címzés, boríték nékül, a megszólítás fölött idegen kéz írása: „Institoris Gábor <...> levelei"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. *Waeinmulerni*: Weinmüller Klára.
12. *fiam*: Institoris Károly (megh. 1822), aki ez év őszén tért haza, s kapcsolódott be apja üzletének vezetésébe (ld. Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Bp. 1988., 54. l.; vö. még a 167. sz. levél 15–36. sorait).
12–13. *Lipszia*: Lipcse.
14. *practicál*: gyakorol; Institoris Károly 1802-től tanult Lipcsében, Wolf Fülöp könyvkereskedésében.

165. Csokonai – Erdődy Zsigmondnénak
Debrecen, 1803. május 19.

Kézirata

MTAK. K 672/II. 13b–14b. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 893–894. h.; HG. II. 768–769. l.; MM. II. 957–958. l.; MM^2. II. 489–490. l.

Keletkezése

A *Lilla* ügyében egy évvel korábban írt levélre (107. sz.), mint itt olvashatjuk, nem érkezett válasz. Megismétli hát kérését Csokonai, hogy Erdődynének ajánlhassa kötetét, a kéréshez a grófnő kitüntetése szolgáltat ürügyet. A *Lilla* hamaros megjelenésére számít ekkor, lévén hogy az túljutott már a cenzúrázáson, s elkészült az előbeszéd is. Szüksége van a grófnő beleegyezésére az ajánlóvers ügyében, továbbá – ennek fe-

jében természetesen – támogatását is reméli. A beleegyezés és a pénz megérkezett: 1804. január 6-án Kultsár István Erdődyné leveléről ír a költőnek (183. sz.), ő pedig kétszer is említi, hogy száz forintot kapott a grófnőtől (194. és 215. sz. levelek), az utóbbiból azt is megtudjuk, hogy április 9-én kapta kézhez a pénzt. A kötet nem jelent meg Csokonai életében, Erdődynével való kapcsolatáról nincs több adatunk.

Szövegkritika

A fogalmazvány folytatólagosan követi a lapon a *Lilla*-előbeszéd idegen kéz általi, de Csokonai saját kezű javításaival hitelesített másolatát. A megszólítás mellett idegen kéz feljegyzése: „G. Erdődy Zsigmondnéhez. 1803. máj. 19."

1. K: *Grófné <Asszonyom>* Az áth. szó fölé írva.
5. K: *midőn <Na> a'*
8. K: *Nagyságodk [= Nagyságodnak]*
10. K: *hogy <az ig> a'*
13–14. K: *hogy ő <benne> hiuság* A *nélkűl* olvhtl. szóból, az *és így*-ből jav.
16. K: *azoktól<...>* A *tól* olvhtl. betűkből jav.
20. K: *becse* Sor fölötti betoldás.
22. K: *is <örül> azon*
23. K: *hogy <a' Nagyságod> Kegyelmes*
26. K: *Lilla* Kétszer aláhúzva, verzállal emeltük ki, ld. a 29. sort is.
30. K: *alatt <jön> kerűl ki*
egy <Poétai> verses Gyűjteményem, melly<et>
35. K: *azt* A sor fölött betoldva.
38. K: *Lilla'* Sor fölötti betoldás, a *nyomtattatását* végződése, az *át t*-ből jav.
40. K: *pártfogásába <aj> mélly*
45. K: *Lelkéhez* A *hez nek*-ből jav.
bizodalmamk [= bizodalmamnak] <jeléűl elfogadni, Dalja> Lillámat A *k* utólag toldva a szóhoz, a *tulajdonítani,* a második és harmadik áth. szó fölé írva.
49. K: *megtisztel<tet>ésé<vel>* A *b [=ben]* az áth. toldalékra írva.
<Mélly tisztelettel,> Alázatos

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5–6. *3dik Majusban történt Innepnek alkalmatosságával*: a Magyar Kurir így számolt be az eseményről: „Felséges Aszszonyunk a' folyó hónap' 3-dikán, mint a' Kereszt-feltaláltatásának innepnapján, 24 fő méltóságú aszszonyságokkal méltóz-

tatott az úgy nevezett Keresztes Dámák Rendjét nevelni", s itt következik a névsor, benne Erdődyné is (ld. Magyar Kurir 1803. május 10., 37. sz., I. 577. l.).

7. *kijeleltetni*: Bizonytalan szóalak, talán a *kijelöltetni* és a *kijelentetni* kontaminációja, esetleg a (rend)*jel*-ből képzett szó.
13. *Franklin*: Ezt a fordulatot Kazinczy használta fél évvel korábbi levelében, Csokonai onnan vehette (minderről részletesen ld. a 125. sz. levél 17. sorának jegyzetét).
16. *oltsárol* (táj.): ócsárol.
18. *Ordó* (rég.): rendjel.
31. *Himfy Szerelmei*: Kisfaludy Sándor 1801-ben megjelent dalciklusa, *A kesergő szerelem*.
32. *katzéros*: kacér, pajkos.
38. *Sans-Souci*: ld. a 68. sz. levél 91. sorának jegyzetét.
43. *Te pedig gyönyörű Elme etc.*: a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* című vers utolsó öt versszakának, a tulajdonképpeni ajánlásnak a kezdő sora, az elküldött tisztázatban nyilván ezúttal is szerepelt (ld. még a 107. sz. levélben).

166. Csokonai – Vay Miklósnak
Debrecen, 1803. május 28.

Kézirata

Nem maradt fenn. A HG. a Vay Miklós golopi levéltárában volt eredeti alapján közölte, ami aztán elveszett, legalábbis nem került a többi Vay-irattal együtt a SpK.-ba (vö. Cs/ÖM. I. 187. l.).

Megjelenése

HG. II. 769–770. l.; MM. II. 958–959. l.; MM^2. II. 490–491. l.

Keletkezése

A levél a Rhédey- és a Festetics-óda tárgyában íródott, több más korabeli levélhez hasonlóan.

Szövegkritika

14–15. HG.: *lefordítotam* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Báró Vay Miklós (1756–1824) tábornok messzeföldön híres műszaki szakember, jeles ellenzéki politikus. A fiatal jozefinista főúr nyugat-európai tanulmányai során jelentős előmenetelt tanúsít a katonai, műszaki tudományokban, egyik találmányáért az angol Royal Society 1787-ben a tagjai sorába választja. Hazatérve országgyűlési követté választják, egyik 1807-es beszéde nyomán óriási politikai botrány kerekedik (ld. Kosáry 636–637. l., valamint Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Bp. 1988., 154–159. l.). A debreceni salétromfőzés fejlesztésére 1799-ben részvénytársaságot szervez (vö. DT. 337., Kovács Béla: *A debreceni salétromtermelés története*, Debrecen 1941). Kazinczy is közeli kapcsolatban áll vele, egyik lányának keresztapjául kéri Vayt, s mindig nagy tisztelettel szól feleségéről is. A *Pályám emlékezetében* hosszan ír róla, s gondolatait azzal zárja: „Nemesb gondolkozású, nemesb érzésű halandó kevés volt. Nem foghatá meg, mint lehet rútat tenni." (KazMűv. I. 403–407. l.)

Csokonainak báró Vay Miklóshoz fűződő kapcsolatáról e levél és egy vers (*Tisztelő versezet*) ad hírt. Ez utóbbihoz az AV.-ben a következő jegyzetet fűzte a költő: *„Cs. K. Ingeniur Kapitány, és Kamerárius Mélt. Vajai Báró Vay Miklós Ő Nagyságához, midőn Neve napján a' Debretzenbe érkezett Szathmári Nemes Sereget 's annak Vezérét Gróf Károly Jó'sef Ő Nagyságát elfogadta volna 1801 eszt. December' 10-dik napj."* A levél és a vers tartalma intenzívebb kapcsolatot sejtet, mint amilyenre a kevés számú dokumentum alapján gyanakodhatunk. Annyit tudunk még, hogy Csokonainak közeli barátai közé tartozott az a Kiss Imre, aki a debreceni salétromfőzés közvetlen felügyelője volt.

6. *Görög*: Görög Demeter.
Márton: Márton József.

9. *Lexicon*: Márton magyar–német szótára.

15–16. *kiadták Hírmondójoknak utolsó árkusa mellett*: a március 29-i szám Tóldalékában, ez azonban ma már nem lelhető fel.

27. *Ferge Uram*: a debreceni kollégium növendékei között két Fergét találunk, Istvánt, aki 1766-ban és Jánost, aki 1785-ben subscribált (Barkóczi II. 28. a. 4.); hogy róluk (egyikőjükről) van-e szó, nem tudjuk biztosan. Az utóbbi mellett szól, hogy Csokonai iskolatársa volt, majd (nyír)pazonyi lelkészként és egyházmegyei ülnökként működött (pontos dátumok ezekre nézve nem állnak rendelkezésünkre, ld. Barkóczi II. 28. c. 1., 199. l.).

167. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. május 29.

Kézirata

MTAK. K 3/60. (K).

Megjelenése

Először Waldapfel József közölte (ItK 1928., 272. l.), majd másodjára a CsEml. (141–142. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai május 21-én kelt levelére, amelyet Institoris 24-én kapott kézhez, ez azonban nem maradt fenn. „Csokonai tehát, úgy látszik, a levél elején említett május 21-én írt levelében, körülbelül hat héttel Pukynál való érdeklődése után [ti. különféle áruféleségek ára után érdeklődött, ld. a 157. sz. levelet], célzott nyomorúságos helyzetére, és sejtette Institorissszal, hogy mindent megpróbálna, csak valami keresethez juthasson. Institoris készséggel ajánlja fel debreceni képviseletét megfelelő díjazással. Állandó lerakatot akar állítani Csokonai vezetésével; ő, mint odavaló ismert ember, hasznára lehetne mindkettőjük érdekeinek, a magáénak inkább, mert így könnyebben terjeszthetné saját kiadandó munkáit a maga és főnöke útján. Alkalmi megbizatásokban, mint e levél is mutatja, amúgy is eljárt Csokonai kölcsönös szívességi viszony alapján" – írta Waldapfel József (vö. *Csokonai, a könyvárus-jelölt*, ItK 1928., 273. l.).

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

21. K: *Renden Lévűk* A sor előtt betoldva, jellel utalva a szövegbe. A szövegben azonban két jel is van (a *Másodszor* és a *Betses* előtt), értelem szerint a második helyre illesztettük be.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *restanys*: restancia, hátralék. Amennyire ki lehet venni a szövegből, a következőről van szó: Csokonai úgy véli, még

ırtozik Institorisnak, de az megnyugtatja, hogy már levette a maga százalékát a könyvek eladásából, mielőtt elküldte május 9-én a 3 forint 10 krajcárt.
procento: százalék.
Depositorium: letét.

3. *fiam*: Institoris Károly (vö. a 164. sz. levél 13–14. sorainak jegyzeteit).

17. *Tallir*: tallér.

18. *jövü Debreczeni Vásár*: mint később írja, az augusztusi 15-i, Nagyboldogasszony-napi országos debreceni vásárra fog csak leutazni.

37. *Német Utzaji kapu*: a városkapu a mai Széchényi utcának a Külső Vásártérrel való találkozásánál volt.

41. *N. B. Asszony*: Nagyboldogasszony.

42. *Provideal* (lat.): gondoskodik.

53. *Landerer*: A budai Landerer-nyomdát ekkor Landerer Anna vezette. A magyar nyelvű mellett kiadtak német és szlovák nyelvű kalendáriumokat is, ugyancsak nagy példányszámban (ld. Bükyné Horváth Mária: *A Landerer-család nyomdászati vállalkozásai*, MKSz. 1966., 14–15. l.; Kovács I. Gábor: *Kis magyar kalánderáumtörténet 1880-ig*, Bp. 1989., 48–49. l., valamint a III/1–4. mellékletek).

55. *Patzko Úr*: Paczkó Ferenc József, pesti könyvnyomtató rendszeresen adott ki kalendáriumokat, az 1797. és 1800. évből maradt is fenn példány. Érdekessége ezeknek, hogy az Uránia egyes közleményein alapuló írásokat is tartalmaznak (vö. Szilágyi Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, 1998., 292–293. l.). Institoris Gábor kalendáriumtervének megvalósulására nézve a fenti forrásokban nem találtunk adatot.

168. Mátyási József – Csokonainak
Fót, 1803. május 30.

Kézirata

MTAK. K 4/23. (K).

Megjelenése

CsEml. 142–143. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ebben, mint a válaszból kiderül, egy kis földet szeretett volna kérni Fekete János gróftól (1741–1803), akinél Mátyási titkárként dolgozott. Csokonai e tervét Széchényi Ferencnek szóló levélfogalmazványában is érintette, ugyanebben az időben (ld. a 162. sz. levelet). Mátyási nem látta reálisnak az elgondolást, így az minden bizonnyal nem is került a gróf elé, aki egyébként július 21-én meghalt.

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

16. *Szentgyőrgyi Josef*: Csokonai levelében nyilván mint kezelőorvosát említette.
19. *Generalis Ur*: Fekete János.
24. *generaliter* (lat.): általában.
25. *Sans-souci*: ld. a 68. sz. levél 91. sorának jegyzetét.
28–29. *magno promissores hiatu* (lat.): nagy szájjal ígérgetők.
34–35. Magyarul: „Hogyha barátodnak, ki tapasztalt, némi hitelt adsz: / Félre vonulva kerüld félve a nagy neveket." (CsEml. 576. l.) Az idézet Ovidius *Tristiá*jából való (III. 4. 3–4.).
42. *Exemplárok*: nyilván *A' Tavasz*ból küldött példányokat Csokonai. Hogy milyen ajánlás felküldéséről beszél ezt követően Mátyási, nem tudjuk.
45. *Egri Josef*: nem tudjuk, ki volt.
45–46. *Pesti Vásár*: az úrnapi (június 9-i) vásárról lehet szó.
53–56. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak nagyon kedves barátomnak Debrecenbe."

169. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1803. június 9.

Kézirata

MTAK. K 4/5. (K).

Megjelenése

CsEml. 143–144. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. A levél elsősorban a Festetics-óda kiadatásának tárgyában született. Ennek a költő levelezésében ekkoriban igen gyakori témának több mozzanata ma már homályos, s ezek sokban kapcsolódnak e levélhez.

Először nézzük a történtek egyértelmű tényeit. Márton József *1803. január 7-én* (132. sz. levél) elküldi Csokonainak Somssich Lázár Rhédey Lajost ünneplő latin ódáját, hogy fordítsa azt le, mert a kettőt együtt szándékoznak kiadni a Magyar Hírmondóban (Rhédey ugyanis Márton szótárának kiadását is pénzzel segítette). Rhédey Lajos az 1802-es országgyűlésen tízezer forintot ajánlott fel egy magyar katonai iskola felállításának céljára, ezt a gesztust Festetics György negyvenezer forintos adományának példájára tette. Csokonainak Márton felkérése adta az ötletet, hogy a fordítás mellett egy eredeti ódát is készítsen, de régi pártfogója, Festetics György dicséretére. Első ismert adatunk a két költemény elkészültéről Csokonai *március 15-i*, Kazinczyhoz szóló levelében van (154. sz.). A Rhédey-vers, ha pontos Csokonai emlékezése, *március 29-én*, a Magyar Hírmondó utolsó számának Töldalékában megjelent a latin eredetivel együtt, a Festetics-óda – a cenzúrázás elhúzódása miatt – nem. *Április 27-én* levélben küldi azt el Festetics Györgynek (159. sz.), *május 28-án* Vay Miklósnak (166. sz.) mindkét költeményt. Kultsár István *június 9-én* (jelen levelünk) Festetics száz forintos ajándékát továbbítja, valamint a kinyomtatás ígéretét, egyben némi átdolgozást kér. Kovács Sámuel *június 17-én* kelt, Csokonaihoz szóló verses levele (172. sz.) a két óda olvasása kiváltotta lelkesedés terméke. Csokonai *július 17-én* levélben (175. sz.) köszöni meg Festeticsnek a száz forintot, és azt, hogy kinyomtatja versét. Létezik egy 16 lapos nyomtatvány (hely és évszám nélkül), amely a Rhédeyről szóló latin vers fordítását, a Festetics-ódát és a Széchényi házaspár ezüstlakodalmára készült *A' Szélhez* című költeményt tartalmazza (vö. minderről Toldy LXXXVI. h. és Cs/ÖM. I. 275. l.). Vargha Balázs csak egy töredékes példányt ismert, a harmadik vers nélküli füzet az ő tulajdonában volt (ld. *Jelek, jelképek, jellemek*, Bp. 1984., 314– 315. l.). Ez, mint kéziratos jegyzetében írja, a Magyar Kurir 1804. évfolyamának első kötetébe, a január 27-i, 8. szám után volt kötve, de semmi sem utal arra, hogy eredetileg is odatartozott volna. A teljes füzet kéziratos másolata megtalálható a DebrK. R. 788. 14. jelzetű kötetében.

Ami a fenti tényekből, adatokból *nagyon valószínűnek látszik*, az a következő: A Rhédey-óda január–február, a Festetics-óda február–március táján készült, s a költő el is küldte azokat a Magyar Hírmondóhoz

(noha sem a küldemény, sem annak visszaigazolása nem maradt fenn). Mivel a Festeticsről szóló vers már nem jelent meg a Hírmondóban, így azt kéziratban elküldte Festeticshez, de feltehetőleg Kultsár István közvetítésével, aki előbb megmutatta értő olvasóknak, valószínűleg Virág Benedeknek és Schedius Lajosnak. Mindez május folyamán történhetett. A jóváhagyás után kerülhetett aztán Festeticshez, aki 100 forinttal jutalmazta a költő fáradozását, s a kinyomtatást ígérte, noha minderről az egyébként oly pontos iktatókönyvében nincsen említés, csak Kultsár leveléből tudjuk. Csokonai június második, július első felében átjavította a verset, s visszaküldte Kultsárnak a kiadás intézése végett.

Az *adatok hiánya*, illetve *ellentmondásos voltuk miatt* pedig a következő *kérdések vetődnek fel*: Miért húzódott el a Festetics-óda cenzúrázása, mikor született meg végül a nyomtatási engedély (ld. a 142. sz. levelet és jegyzetét)? Mikor és hogyan jelent meg a fentebb említett, három verset tartalmazó nyomtatvány? Kovács Sámuel nyomtatásban vagy még kéziratban olvasta a verseket? A kérdések hátterében az a probléma húzódik, hogy végül is Márton József (Bécsben) vagy Kultsár István (Pesten) adatta-e ki Csokonai három versét. (Mártonnak birtokában volt mindhárom megjelent vers, igaz, Kultsár ugyanolyan könnyen hozzájuk juthatott.) Ha Kovács Sámuel már nyomtatásban olvasta a verseket, akkor a nyomtatványnak Bécsben kellett megjelennie: Kovács levele június 17-i keltezésű, Kultsár 9-én még csak visszaküldi Csokonainak a kéziratot javításra. Csokonainak a javításokat azonban úgy kellett elvégeznie, s úgy kellett július 17-én is írnia Festeticsnek, hogy nem ismerte sem a nyomtatványt, sem Kovács Sámuel levelét. Ha Kovács Sámuel Csokonaitól kézírásban kapta meg a verseket, amire azonban semmi nem utal levelében, akkor Csokonai javítva visszaküldött szövegét Kultsár adta nyomtatásba, Festetics György költségén. Ez utóbbi lehetőség talán kevesebb problémát vet fel, mint az előbbi, s ezt látszik erősíteni a nyomtatványnak a Magyar Kurir 1804-es évfolyamához kötötten való felbukkanása is.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés fölött Csokonai megjegyzése: *Kultsár Úr.*

14. K: A dátum a lap közepén, az aláírással majdnem egy vonalban.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *A Tavaszt beköttettem*: ld. a 143. sz. levél 6. sorának jegyzetét.
3. *azon Bíráknak, kiket az Ur választott*: Vargha Balázs nagyon valószínű feltevése, amely szerint a bírálók Virág Benedek és

Schedius Lajos voltak, azon alapul, hogy Kultsár április 6-i levelében őket említi, mint akik az *Amaryllist* is „megvizsgálták" (CsEml. 575–576. l.).

11–12. Az *Amaryllist* Csokonai Festeticshez szóló július 17-i levelében „*Sajtó alatt lévő*"-ként említi (175. sz.).

12. *vásár*: a Medárd-napi (június 8.) vásárra céloz.

16–19. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Vitéz úrnak Debrecenbe, 100 forinttal."

170. Rhédey Lajos – Csokonainak
Nagyvárad, 1803. június 9.

Kézirata

MTAK. K 4/42. (K).

Megjelenése

CsEml. 144. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban elveszett. Ez kettőjük első kapcsolatfelvétele, Csokonai az üdvözlő ódákkal jelentkezik (Kazinczy tehát nem közvetített, ld. a 154. sz. levelet), Rhédey köszönettel veszi a közeledést.

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

10. *ajánlást tehettem*: a katonai iskolára az 1802-es országgyűlésen felajánlott tízezer forintról van szó, ami Csokonai ódafordításának apropóját is adta.

12. *Parnassus*: a múzsák szent hegye a mitológiában.

171. Kováts Sámuel – Csokonainak
[Csákvár, 1803. május–június eleje]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Kováts Sámuel: *Levelek és más versek* (Pesten MDCCCV., 76–77. l.), *Csokonai Vitéz Mihályhoz* címmel. Ismét közölte a CsEml. (145. l.).

Keletkezése

Keltezetlen. Keletkezési idejét az ezt követő másik verses levél alapján tudjuk hozzávetőlegesen meghatározni. E disztichonos episztolában Kováts Sámuel időmértékes versek írására biztatta Csokonait. A június 17-i levél elején erre utal vissza, mikor örömmel írja:

> Még alig ment el Levelem kezemből
> Mellyet írtam volt Misukám Te hozzád
> Rhédeit mindjárt emeléd az Égre
> Alcaicussal.

Vagyis kívánsága teljesült, Csokonai antik strófában írott verse került a kezébe, a Rhédey Lajost dicsőítő fordítás, valamint a Festetics-óda (ld. minderről részletesen a 169. sz. levelet és jegyzetét). A két levél tartalmi összefüggéséből időbeli kapcsolatukra következtethetünk: ha nem vesszük is szó szerint az első sort, akkor sem sokkal előzhette meg e levél a június 17-it, így keletkezést májusra, esetleg június első napjaira tesszük

Szövegkritika

Főszövegül a fent említett kiadást választottuk, elhagyva – minthogy nem lehettek az elküldött levél részei – a címet és a 7. sorban lévő *Ritmust* szóhoz fűzött jegyzetet („Ez a' felséges elméjű Poétája Hazánknak kinek korán való halálát velem egygyüt zokogják a' Magyar Muzsák igen tsak ritmizált, 's későnn vette rá magát; hogy leg szebb gondolatit igazi vers formába öntve adgya kezünkbe –").

1. K: *írní* em.

17. K: *Muzsák* em.
serkennyeknek em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kováts Sámuel (1770–1830) Csokonainak Debrecenben volt diáktársa. 1796-tól Bicskén tanító, 1799-től Csákváron lelkész. Bicskén Csokonai is megfordul nála (talán többször is), ott írja Lillához szóló október 21-i levelét (34. sz.). Későbbi kapcsolatukról e két levélen túl nem maradtak fenn megbízható adatok, mindössze Kovátsnak Csokonai halálára írott két versét ismerjük (CsEml. 245–247. l.). Kováts Sámuel életét és Csokonaival való kapcsolatát Péterffy Ida foglalta össze (*Kováts Sámuel, Csokonai jó barátja*, StudLit. 1973., 137–155. l.).

3. *Kádentzia*: rím.
7. *Ritmus*: a hangsúlyos verset nevezték így akkoriban.
9. *Múzsák' Attyok*: Zeusz, illetve más változat szerint Uránosz.
13–14. *Virág* és *Szabó*: Virág Benedek és Baróti Szabó Dávid. Az időmértékes verselés első jelentős képviselői közé tartoznak a magyar irodalomban.
20. *Léthe*: a felejtés alvilági folyója a mitológiában.
21. *Virgil*: Vergilius.
Ovid: Ovidius.
Flakkus: Horatius.
24. *Kotzebű*: August Friedrich Germanus Kotzebue (1761–1819) német író.
Tobolszk: szibériai város, Kotzebue itt volt számüzetésben az 1790-es években.

172. Kováts Sámuel – Csokonainak
Csákvár, 1803. június 17.

Kézirata

MTAK. K 3/84. (K).

Megjelenése

Először Kováts Sámuel *Levelek és más versek* című gyűjteményében jelent meg, de csak a vers, *Ugyanahhoz* címmel, utalva a megelőző költeményre (Pesten MDCCCV., 77–79. l.), majd újra: CsEml. 145– 147. l.

Keletkezése

Nem sokkal első episztolája után íródhatott, mint az első sorokból kiderül (ld. előző levelünk jegyzetét). Apropóját az adta, hogy kezébe kerültek Csokonai Rhédey Lajost és Festetics Györgyöt ünneplő ódái (hogy kézírásban vagy nyomtatásban, nem tudjuk, ld. a 169. sz. levél jegyzetében mondottakat).

Szövegkritika

A teljes levélszöveget közöljük, a fennmaradt kézirat alapján.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. *Alcaicus*: alkaioszi strófában írott vers.
24. *Horátz*: Horatius.
25. *Tibur*: ld. a 162. sz. levél 51. sorának jegyzetét.
32. *Ovíd*: Ovidius, akit Augustus császár Rómából Tomiba száműzött, a *Tristia* elégiái itt keletkeztek.
52. *Apolló*: a költészet istene.
57. *Pimpla' Halmának [...] Lyányi*: Pimpleia a múzsák hegye volt, tehát a múzsákról van szó.
58. *Klopstok*: Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803), német költő.
60. *Penicilus* (rég.): ceruza.
63. *Komáromi Pál*: volt diáktársuk, ő váltotta fel Csokonait praeceptori tisztségében, mikor 1794 végén elmozdították onnan, később Szalkszentmártonban lett tanító (CsEml. 47., 577. l.).
65. *Nagy István*: „1788-ban iratkozott be a Kollégium akadémiai évfolyamára. 1796–97-ben a poéták praeceptora, majd kontraskriba és senior, 1799-től hajdúböszörményi lelkész volt." (CsEml. 577. l.)

173. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. június 17. után]

Kézirata

MTAK. K 4/20. (K).

Megjelenése

CsEml. 147–148. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A megírás idejének meghatározásában maga a levél szövege igazít el, amikor megmondja, hogy az *Anakreoni Dalok* kinyomtatásának cenzori engedélye június 17-én kelt (az év nem lehet más, mint 1803). Kazinczy alább idézendő levelében részletesen szól Engel cenzor véleményéről, tehát bizonyosan ismerte azt; s mivel ő június 15-én elhagyta Bécset (KazLev. III. 75. l.), a véleménynek már korábban készen kellett lennie. Ez azonban nem zárja ki, hogy a végső jóváhagyás csak június 17-én történt meg, vagy hogy Márton ekkor kapta kézhez azt. A jelen levél mindenképpen az ezt követő napokban íródott.

Szövegkritika

Címzés, boríték, megszólítás, dátum és aláírás nélkül.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *E – Ur*: Johann Christian Engel.

3–5. Kazinczy Kis Jánoshoz szóló, 1803. július 23-i levelében a következőképpen emlékezik vissza bécsi útjának egyik eseményére: „Láttam a' Csokonai Anacreoni verseit; mellyek közzül eggy darabot (a' másik kitörlött darab *undok*) – ezen sor miatt törlött-ki Engel Úr:

»És *csókolódva* tréfálsz!«

Az illy dolgok irtóztató dolgok. – E[ngel] azt mondja, hogy kéntelen vele. – nem az! nem *kéntelen* senki, ha nem ***akar*** *kéntelen lenni*; 's miért nem kéntelen más Censor?" (KazLev. III. 74. l.) A kifogásolt sor (pontosan: *„És tsókolódva tréfál"*) egyébként mégis bennemaradt *A' Boldogság* című versben. A Kazinczy által is „undok"-nak tartott vers *A' szeplő* volt, ez itt valóban nem szerepelt, megjelent viszont a *Lillá*ban. (Kimaradt még *A' Hafíz' sírhalmá*ból is egy sor és egy teljes verszak, ez utóbbi azonban alighanem sajtóhiba.)

9. *az itt lévő Exemplár Nro. I.*: ezek szerint mintapéldányt is küldött Csokonainak, a 17. sor tanúsága szerint kettőt is, valamint Nagy Gábor is elvitt egyet (13. sor). Bizonyos körben

tehát terjedt a kötet, más nyomok is vannak erre nézve (ld. Cs/ÖM. I. 268–269. l.), noha végül csak 1806-ban jelent meg.

10. *kontz* (rég.): huszonnégy ív.
12. *Basiliai papiros*: ld. a 142. sz. levél 8. sorának jegyzetét.
13. *Tiszt.*: Nagy Gábort természetesen nem a 'tiszteletes', hanem a 'tisztelt' titulus illette meg.
14. *kis fatyú*: a kötet a címlapon egy Ámort ábrázoló metszettel jelent meg.
18. *boríték*: borító.
19. *Az Anakreon képét két metszőnek is megmutattam*: Erőss Gábor rézmetszetéről van szó, amit kritizálnak a szakértők, de ennek ellenére ez jelenik meg majd a kötetben, igaz, Czetter Sámuel által megjobbítva (ld. a 188. sz. levél 16. sorát).
21. *Csisio*: csízió ('népszerű tudományos leírás').
25–27. Anakreón képe végül az előzéklapon jelent meg.
31. *egynehány verseimet*: Márton verse megjelent az ugyancsak tőle származó előbeszéd után.
40. *Pillangok*: a *Muzsikális Gyűjtemény*, vagyis három versének kottás kiadásáról van szó.

174. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1803. július 17.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Bányai Elemér közölte (Erdélyi Múzeum 1905., 437. l.), majd a HG. (II. 771–772. l.), a MM. (II. 961–963. l.) és a MM^2. (II. 492–493. l.).

Keletkezése

Csokonai még február–március körül kapott ötven forintot Széchényi Ferencnétől a neki ajánlott *A' Tavasz* jutalmául. A pénzt Kultsár István és Beleznai Lajos közvetítésével vette, s Kultsár április 16-i leveléből tudta meg, hogy kitől származik (158. sz.). Ezt köszöni meg e levelében.

Szövegkritika

Az eredeti kézirat, melyből Bányai Elemér kiadta, a Nemzeti Múzeum Könyvtárában (a mai OSzK.) volt, lajstromozta Barcsa is (ld. 107. l.; vö. Cs/ÖM. I. 170. l.).

1. K: *Debreczenb. [= Debreczenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *egy jó Barátomtól*: Kultsár Istvántól.
5. *Beleznay Úr*: Beleznai Lajos.
24. *Prussus Major*: a 'porosz őrnagy' Ewald Christian von Kleist, *A' Tavasz* költője.
32–33. *Aether*: éter, levegő.

175. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1803. július 17.

Kézirata

OL. P 279. Festetics-levelezés. 1803. No. 773. (A Directoratus Protocollum indexében A. III. 1578. sz. alatt) Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Scheiber Sándor közölte (It 1949., 337–338. l.), majd a MM. (II. 960–961. l.) és a MM^2. (II. 491–492. l.).

Keletkezése

Az ódáért Kultsár István által küldött 100 forintot köszöni meg Csokonai e levélben, némi késéssel. A levélre vonatkozóan a következők olvashatók a Protocollumban: „No. 773. Debretzen Julius 17^{kén} 1803. Csokonay Mihály Ur, ő Nagyságának eránta ki mutatott Jó téteménnyiért, hogy későbben jelentheti háladatos köszönetét, betegségben el gyengülését irja mentségül.

2. Jelenté minémű Munkákba foglalatoskodik, mellyeket a' világ eleibe fog botsáttani, és hogy az Oskoláról készült Odáját ujjabban meg visgálva Kultsár Praefectus Urnak fel küldötte, 's mast Pesten sajtó alatt

lévő Amaryllisába háladatos emlékezetet tészen, hogy ő Nagysága együgyü Énekét, maga méltóztatik a' Hazának köz Piatzára ki tenni." (OL. P 279. Directoratus Protocollum 1803. 773. sz. 664. l.) A bejegyzés mellett a következő megjegyzés: „Ad Acta." A kötet végén az indexben a következők olvashatók: „Csokonay Mihály ő Nagysága jóteteményét köszöni. 2° bizonyos sajtó alatt lévő munkáiról jelentést tészen." (uo. A. III. 1578.)

Szövegkritika

1. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
23. K: *Heroicumomnak* Az *om* apró betűvel a szó megfelelő része fölé írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

10–11. *Nemesszívű Orvosom*: Szentgyörgyi József.
17. *Homér és Virgil*: Homérosz és Vergilius. Eddigi leveleiben (64., 70. és 115. sz.) Homérosz és Tasso szerepelt mintaként, Johann Christian Engelnek írott soraiban (169. sz.) már az itt említett változat szerepel (vö. Szilágyi:CsMűv. 659. l.).
20–21. *Lyricum*: kisebb lírai darabok, elsősorban dalok.
23. *Heroicum*: vitézi eposz.
Árpád [...] Skizze és Kritikája: az Árpád-eposznak elkészült egy tervezete, egy év múlva azonban még mindig csak tervezi ennek megjelentetését (ld. a 194. sz. levelet), végül nem is látott napvilágot.
24. *Laune* (ném.): kedv, kedélyállapot.
24–25. *Linné' Systema Vegetabilium*: a költő Linné növényrendszertanának magyarra ültetésével Földi János munkájának folytatását tervezte (erre nézve ld. még a 131., 136., és a 194. sz. leveleket).
27–29. A lefelé fordított fáklya motívumára nézve ld. a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* és a *Sárközi kisasszon halálára* című verseket, az első esetben a prózai kidolgozást is (vö. Pál József: *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp. 1988., 112–113. l.).
32. *Prefektus* (lat.): nevelő, felügyelő.
Kúltsár Úr: Kultsár István.
34–35. Az *Amaryllis*-idézet pontosan: *„Az én Lantom még nem zendűlt meg méltatlanra."* (157. sor, Cs/Széppr. 174. l.)
50. *Ermenonville*: Rousseau-ra utal (ld. az 56. sz. levél 67. sorának jegyzetét).

176. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1803. augusztus 17.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először az Ország–Világ közölte (1881., 12. füzet, 275. l.), majd a HG. (II. 772–773. l.), a MM. (II. 963–964. l.) és a MM^2. (II. 493–494. l.).

Keletkezése

Válasz Puky István aznapi (esetleg egy nappal korábbi) levelére, ami azonban nem maradt fenn. Vargha Balázs „[Debrecen, 1803?]" keltezéssel közli, Kilián István (DMÉ. 622. l.) feltételesen farsang tájára teszi a levelet. Az első közlésben azonban szerepel a pontos dátum, s a szövegben sem találunk olyan adatot, aminek alapján kétségbe kellene vonnunk ennek hitelét, sőt, inkább megerősítő mozzanatokra figyelhetünk fel. Ilyen például a szüret kétszeri emlegetése, valamint az, hogy a dátumban jelzett időpont egybeesik a Nagyboldogasszony-napi (augusztus 15-i) debreceni országos vásár idejével.

Szövegkritika

22. K: *Tadósíts* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ez az utolsó ismert levél Csokonai és Puky István levelezéséből. Az 1801-ben együtt töltött nyár után már nincsenek adataink személyes találkozásaikról. A levelekből az tűnik ki, hogy ha találkoztak is, amit azért feltehetünk, erre meglehetősen ritkán került sor. Még levelet sem túl gyakran váltottak. Mindez azonban nem érintette barátságukat, leveleik hangneme változatlanul bensőséges volt.

2. *Theátrumba valék*: Debrecenben (az országos vásárok idején, a Fejér Ló fogadó udvarán felépített színpadon) ekkoriban a kolozsvári székhelyű, Wesselényi-féle színtársulat játszott (MSzT. 100–101. l.). 1800–1803 között is folyamatosan voltak

előadások Debrecenben, de csak két adat maradt fenn erre nézve: egy 1800. augusztus 16-i levél és egy 1802. október 5-i előadás színlapja (ld. *A debreceni színészet története*, szerk. Katona Ferenc, Debrecen 1976., 21–22. l.).

Judéumbéli polgár: Gesztelyt nevezi Júdeumnak (vö. a 60. sz. levél 18. sorának jegyzetét), de ez egyben arra is utalás lehet, hogy a levélhozó zsidó volt (ld. a 24–25. sort).

5. *mina* (ném.): akna, itt átvitt értelemben, 'lárma, ribillió' jelentésben.

6. *Saure-Saure Mienen!* (ném.): Savanyú-savanyú ábrázat!

6–8. *Keresd ki csak Orpheusból a Kazincy Tihanját, és Toalét-kisasszonyát*: utalás Kazinczynak az Orpheusban közreadott egyik úti levelére (Füred, 1789. nov. 3.): „Nem képzelheted-el, Barátom, melly kiesen-rút Tihan. Ollyan ő mint a' Toilette mellett ülő borzas Lyányka, mikor bosszankodik hogy álmából felkőltötték." (Orheus, I. 182. l.; utóbb *Magyarországi utak* címen egybegyűjtve, ld. KazMűv. I. 563. l.).

11. *Paksi úr*: talán a Puky áprilisi levelében (157. sz.) emlegetett Paksi Kis Józsefről van szó.

12. *Bónis Feri*: nem tudjuk, ki volt.

Patak: Sárospatak.

Habrillo: jelentése valószínűleg 'gyorsbeszédű, hadaró'.

13. *Nagyidai*: nem tudjuk, ki volt.

reflectálod?: az „összekacsintó" utalásnak adatok hiányában nem tudjuk értelmét adni.

Vintze Palkó: Nagy Gábor Csokonai barátai között említi (CsEml. 388., 613. l.).

15. *Dob*: Tiszadob.

Sas: Sas János.

17. *superintendentia*: püspökség.

18. *vexa* (lat.): zaklatás (Sas konfliktusairól részletesebben ld. a 151. sz. levél jegyzetét).

20. *T. Porkoláb ur*: nem tudjuk, ki volt.

23. *Coram plura* (lat.): személyesen többet.

24. *Él-é a kis fijad*: a kis Puky József már egyéves is elmúlt ekkor.

25. *Angyalodnak*: Puky felesége, Darvas Anna.

25–26. Csokonai csak 1803-ban küldözgette szét az egy éve megjelent Kleist-fordítását, *A' Tavaszt*.

26–27. Kassán a *Lillát*, Bécsben az *Anakreoni Dalok*at és a *Muzsikális Gyűjteményt*, Pesten az *Amaryllis*t nyomtatták. Az ötödik mű a *Dorottya* lehet, amely végül Nagyváradon jelent meg.

28. *tek. asszonyék*: Puky anyósáékról van szó.

177. Éles István – Csokonainak
Nagymegyer, 1803. augusztus 25.

Kézirata

MTAK. K 3/33. (K).

Megjelenése

CsEml. 148–149. l.

Keletkezése

Éles István a korábban kapott pénz és *A' Tavasz* példányainak az ügyében ír ezúttal is (ld. a 153. és 156. sz. leveleket). A levélben emlegetett Kocsis Ferkóról csak annyit tudunk, amennyit *A' Tavasz* borítóján, az előfizetők felsorolásában olvashatunk róla: „Ref. Oskola-Rector Úr, Radványból", hogy milyen módon kapcsolódott a szóban forgó ügybe, a levélből nem derül ki, egyéb adat pedig nem áll a rendelkezésünkre (ld. még a 214. sz. levelet).

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán.

11. K: *hűségtelen* em.
24. K: *Sz. Īn [= Szent Isten]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

16–17. *Pesti Vásárkor*: talán az augusztus 29-i, Szent János fővétele napján kezdődő vásárról van szó (Vargha Balázs adata).
21. *K*: kedves.
22. Itt esetleg a novemberi, Leopold-napi vásárról lehet szó.
23–25. *UrB* és *Ur: B*: Uram Bátyám.
32. *N. Megyerről*: Nagymegyerről.

178. Aranka György – Csokonainak
Marosvásárhely, 1803. október 27.

Kézirata

MTAK. K 3/2. (K).

Megjelenése

CsEml. 149. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai augusztus 15-i levelére, amely azonban nem maradt fenn. *A' Tavasz* példányait küldte Erdélybe, terjesztésre, ennek állásáról és a mű fogadtatásáról számol be Aranka György. Csokonainak vele való kapcsolatáról ld. a 43. sz. levél jegyzetét.

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül, a megszólítás alatt idegen kéz írása: „Aranka György levele."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *MVásárhely*: Marosvásárhely.
14. *de meliori* (lat.): jobb értelemben.
15–16. Csokonai *A' Tavasz* előbeszédében szól a műhöz fűzött jegyzetekről: *„A'* Jegyzéseken *töprenkedtem a legtöbbet. Ha nem találok tenni, mondok; a' szegény betűtlen Olvasó megneheztel, hogy érthetetlen verseket tukmálok rá. 's még sem magyarázom meg, félre veti majd könyvemet, és talán minden olvasástól is elfanyalodik: Ha pedig jegyzéseket rakok fel: a' tanúltt Olvasó azt fogja mondani,* Minek az a' sok Jegyzés? kivált illyen mindennapi és országúti dolgokról? minek fogja az a' könyvet? minek tsúfítja a' páginákat? 's a' t.? – *Hogy hát ezt is elkerűljem, a' gyengébbekkel is könyvemet megérttessem: közép útat választottam; tsináltam ugyan jegyzéseket, de igen kurtákat, és mégis, a' mint reménylem, elég világosokat: és hogy a'* szakadatlan Notáḳ *a' lapoknak tekintetét el ne éktelenítsék, a' magyaráznivaló deák és egyéb szókat az Ábécébe raktam."*

(Tav. XV–XVI. l.). „Ez az ábécérendbe szedett magyarázó szótár azonban nem jelent meg az első kiadásban, annak ellenére, hogy az *Előbeszéd* ilyen határozottan szól róla. Csak a nagyváradi, 1806-ban megjelent második kiadás közölte, hat lap terjedelemben" – írja Vargha Balázs, megemlítve, hogy a magyarázatok megkésett, 1804-ben történt elkészítésében talán szerepet játszott Aranka Györgynek e levele is *A' Tavasz* erdélyi fogadtatásáról (*Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 12–13. l.).

179. Csokonai – Rhédey [?Ferencnek]
[Debrecen, 1803. október–november]

Kézirata

MTAK. K 672/II. 19ab. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 894–895. h.; HG. II. 773–775. l.; MM. II. 964–966. l.; MM^2. II. 494–495. l.

Keletkezése

Keltezetlen levélfogalmazvány. A címzett és az év megjelölése a kéziraton idegen kéztől származik, s nem is teljes. Az eddigi kiadások Rhédey Lajost vélik felfedezni a címzettben, a megírás idejét pedig – egyöntetűen kérdőjellel – 1803-ra teszik, s Toldy nyomán a Szentgyörgyi Józsefhez szóló november 30-i levél (180. sz.) elé sorolják be. Toldy keltezése elfogadhatónak látszik, vagyis a levél leginkább 1803 novemberében íródhatott. A *Dorottya* kiadásához kér ebben támogatást a szokott módon: a támogatónak ajánlaná a művet. A levélben meg is írja, hogy a vízkereszti debreceni országos vásárra, vagyis január 6-a körülre meg akarja jelentetni. Ezzel egybehangzó Illei Takács Károly és Tichy János 1803. december 16-i levele (182. sz.), amelyben ugyancsak a *Dorottya* kiadásáról van szó: a levélírók végezték a cenzúráztatás és nyomtatás munkáit Nagyváradon, s erősen siettették Csokonait, hogy a vízkereszti vásárra készen legyenek vele. A levél elején azt is olvashatjuk, hogy már november 4-én írtak a költőnek, de az későn, december 11-én válaszolt. A jelen levél tehát ezekkel az eseményekkel párhuzamosan készülhetett, valamikor októberben, vagy még inkább november során.

Több mozzanat azonban kétségeket ébreszt aziránt, hogy Rhédey Lajos lehetne a címzett. Csokonai következetesen a *tekintetes úr* megszólítást alkalmazza, márpedig Rhédey Lajost mint királyi kamarást a *méltóságos* titulus illette meg, ahogy azt Csokonai is következetesen használta Rhédeynek írott leveleiben, valamint róla szólván. A tavasszal fordított, Rhédey Lajost dicsőítő ódára is sajátos összefüggésben hivatkozik: *„nem a' Tekintetes Úrnak Örök érdemű Hazafi Testvérje é az, a' ki a' Magyar Vitézeknek formálására olly nagy áldozatot teve?"* (48–50. sorok) A katonai iskolára Rhédey Lajos maga ajánlott fel tízezer forintot, Csokonai ezt énekelte meg Márton József felkérésére készített fordításában, amit el is juttatott hozzá – hogyan mondhatná akkor most Rhédey Lajosnak, hogy azt a bizonyos nagy áldozatot *„a' Tekintetes Úrnak Örök érdemű Hazafi Testvérje"* tette!

Rhédey Lajos testvérei közül a két lányt (Zsuzsanna és Polixénia) nem kell számításba vennünk, a másik három fiútestvér (Károly, Rudolf, Ferenc; vö. Nagy Iván IX. 743., 748. l.) közül az első kettőről lényegében nem tudunk semmit, a család genealógusa csak Károly nevét említi (vö. Czakó Károly: *A kisrédei Rhédey-család története*, Bp. 1929., a mellékelt családfán), Kazinczy pedig megemlékezik az idős Rhédey Ferencről fia sírjánál (KazLev. IV. 477. l.), amiből arra következtethetünk, hogy valóban volt egy fiatalon elhunyt gyermeke. Ferencet Zoványi Jenő (*A tiszántúli református egyházkerület története*, Debrecen 1939., 85. l.) és Borzsák István (*Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955., 21. l.) az egyházkerületi főkurátorral azonosítják, ami azonban tévedés, a főkurátor, II. József tanácsosa (erre nézve ld. Komáromy András: *A kis rhédei gróf Rhédey család levéltára a M. Nemz. Múzeum könyvtárában*, MKSz. 1883., 30–60., különösen: 57–58. és Kazinczy feljegyzése: OSzK. Oct. Lat. 2. 72a.) 1800-ban meghalt (vö. Keresztesi József: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén*, Pest 1868., 396. l., Czakó, i. h.). Ő nem Lajos bátyja volt, hanem az apja, akinek volt egy Ferenc nevű fia is. Ez a Rhédey Ferenc lett később Bihar vármegye alispánja (Czakó ezt 1819-re teszi, Luby Károly 1809-re, ld. Czakó, i. h. és Luby Károly: *A kisrédei Rhédei család nemesi ága*, Turul 1886., 151. l.), a Hazai és Külföldi Tudósítások tudósítása azonban 1816-ban számol be Rhédey Ferenc alispánná választásáról (július 10., 3. sz., idézi KazLev. XIV. 550–551. l.). Ezzel az időponttal látszik összhangban lenni a Kazinczy levelezéséből meríthető néhány adat. Rhédey Ferencet 1805-ben megyei alkapitánnyá választották (ld. KazLev. XXII. 129. l.), 1811-ben mint főbírót említi, akiből a bátyja három éven belül alispánt csinál (KazLev. IX. 191. l.). Kazinczyval egyébként közelebbi kapcsolatban volt, sőt, a Bossányiak révén távoli rokonságban is, személye gyakran előkerül levelezésében, utalva erőszakos, kegyetlenkedő természetére (ld. KazLev. IV. 477., 518., XIV. 351. l.). Leginkább őrá gondolhatunk Rhédey Lajos testvérei közül, őt Csokonai is ismerhette. Minderről azonban semmi közelebbit nem tudunk, s az sem teljesen világos, miért nem Rhédey Lajoshoz fordult támogatásért,

akivel amúgy is kapcsolatba került már. A jelen azonosítás, noha valószínűbb lehetőséget nem látunk, a közelebbi adatok hiányában szükségszerűen csak feltételes.

Szövegkritika

A fogalmazvány fölött és utána idegen kéz írása: „Rédeyhez", illetve „1803.", alatta autográf számítások a DMM. példányairól. A lap jobb szélén tintafolt, mely egy kis részt olvashatatlanná tesz.

2. K: *Úrk̄ [= Úrnak]*
2–3. K: *hogy <kéntel> számos*
3. K: *vagyk [= vagynak] a' Tekintetes Úr<nak>*
vō [= való]
5. K: *gyönyörűségk̄ [= gyönyörűségnek]*
8–9. K: *Vízkereszti Vásárra <a' fársáng elejére>* Az áth. szó fölé írva.
9. K: *Uraságokk̄ [= Uraságoknak]*
10. K: *mulattatásokra mulatásra*-ból jav.
13. K: *Ezzel Annyival* Az *Ezzel* utólag betoldva a sor fölött, utána a nagy kezdőbetű változatlanul maradt, em.
13. K: *Úrk [= Úrnak]*
14. K: *számos <sok>* Az áth. szó fölé írva.
15. K: *Kézírásb [= Kézírásban] is <néhány> sokaknak* A *sok* olvhtl. betűkből jav.
17. K: *botsáttattak, <noha> csekélyek ugyan*
18. K: *érdemetlen* A *t k*-ból jav.
19. K: *hogy* Sor fölötti betoldás.
21. K: A tintafolt miatt olvhtl. sorvég kiegészítése nem egyértelmű. Az eddigi kiadásokban olvasható *nevű* alak esetén sok hely maradna még a lap széléig, ami nem illik az írásképbe. Két másik, Csokonai szóhasználatára egyaránt jellemző változat jöhet szóba: 1. *nevezetű Munkám*; 2. *nevű Munkátskám*. Mi az 1. variáns szerint em.
22. K: Bizonytalan az olvasat, lehet *Könyv* is, *Költemény* is, mert maga ez a szó is javított volt.
23. K: *Ex:ák [= Ex:ának]*
24. K: *Ngák [= Ngának]* Előtte a hiányzó nevet értelemszerűen em.
24–25. K: *md [= mind] a' 3* A sor fölött betoldva, a *md* olvhtl. betűkből jav. Utána a *kevélykedik* szó vége (*ik*) *nek*-ből jav.
25. K: A hiányzó részt értelemszerűen em.
26. K: A hiányzó részt értelemszerűen em.
27. K: *kijövendő <Magyar> Virgilii*
32. K: *a' is*-ből jav.
33. K: *Történetekb [= Történetekben]* A *b̄ nek*-ből jav.
35–36. K: *tekintetb [= tekintetben] a' legelsőkkel* A *kel ig*-ből jav.

39. K: *köntösb̄ [= köntösben]*
42. K: *Ferentz̄ig <felgondolkozunk, Feje> kiről*
44–45. K: *Királyk [= Királynak]*
45. K: *Kegyes* A *K* olvhtl. betűből jav.
46. K: *időt, <a' leguj> melly*
52. K: *meg<...> is*
54. K: A *most* egy szókezdetből (*a' T*) jav.
56. K: *tökélletesebb* Az első *t b*-ből jav.
57. K: *csak* Sor fölötti betoldás.
60. K: *Úrk [= Úrnak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

12. *Dorottya etc.*: A teljes cím, amit nyilván csak a tisztázatba írt majd ki: *Dorottya, vagyis a' dámák diadalma a' Fársángon. Furtsa vitézi-versezet IV. könyvben.*
15–16. Hasonlóan nyilatkozik a *Dorottya* előbeszédében is.
20. *homlokára tétetni*: az ajánlásra utal.
20–21. *A' Haza' Templomának Öröm Napja*: 1798-ban, Széchényi Ferenc főispáni beiktatására készült s megjelent műve.
23. *Sz. Fer.né*: Széchényi Ferencné. *A' Tavasz* 1802-ben jelent meg.
Lilla: itt már mint megjelent munkát említi, noha csak halála után valósult meg kiadása, e csúsztatás a közeli megjelenés erős reményén alapulhatott.
27. *Virgilii Georgicon*: Vergilius *Georgicon*jának fordítása csak részben készült el, s Festetics György is csak feltételesen fogadta el az ajánlást, amint azt a költő tudtára is adta (ld. a 92. sz. levelet).
33. *Genealogia*: leszármazástan.
33–34. *Díplomatica*: oklevéltan
42. *Rhédei Ferentz*: Rhédey Ferenc (1610 k.–1667) erdélyi fejedelem (1657–58).
Betlen: Csokonai itt Bethlen Jánosra (1613–1678) Erdély kancellárjára, történetíróra utalhat. Bethlen Miklós önéletírása, ahol pedig ugyancsak található Rhédey fejedelemre való utalás (*Bethlen Miklós önéletírása*, Bp. 1955., I. 138. l.), Csokonai korában nem jelent meg, s Bethlen Gábor levelei sem voltak publikusak akkoriban még. Bethlen János *Rerum Transylvanicarum libri quator... ab a. 1629 usque ad a. 1663.* című munkája viszont az 1663-as szebeni első kiadás után éppen a XVIII. század végén jelent meg újra, Horányi Elek gondozásában (Kolozsvár 1789). Ebben található is Rhédey Ferencre vonatkozó olyan rész, amely megfelel Csokonai levélbeli minősítésének: „Az újonnan választott fejedelem: Rhé-

dey Ferenc, aki kegyes, istenfélő és mindenki véleménye szerint az ország többi mágnásánál méltóbb volt erre a tisztségre." (Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*, ford. P. Vásárhelyi Judit, Bp. 1993., 31. l.)

44. *Aba Király*: Aba Sámuel (990 k.–1044) Árpád-házi királyunk, 1041-ben lépett trónra.

44–45. *Béla Királynak Nevezetlen IróDeákja*: Anonymus.

45. *Kegyes jámbor ember*: Anonymusnál a következőket olvashatjuk erre nézve: „Az ő sarjadékukból [ti. Ed és Edömén sarjadékából] származott hosszú idő után Sámuel király is, akit kegyességéért Abának hívtak." Pais Dezső erről azt jegyzi meg, hogy „Aba neve az »apa« értelmű török aba tiszteleti jelzőből származik. A névnek viselője kegyességéből való származtatása csupán Anonymus szófejtése. A Sámuel nevet a király pénzein kívül csak Anonymus tartotta fenn." (Anonymus: *Gesta Hungarorum*, Bp. 1977., 106., 137. l.).

47. *korátsú* (táj.). korú.

50–51. *Voltér azzal ditsekszik*: *„a' heroicus Voltaire, midőn Hazájának a' ditsőség' fő poltzáig lett felemelkedését énekli, egy latban vetvén a' kettőt, kedves Franztiáit azzal magasztalja, hogy a' Nagy dolgokat viselni is énekleni is tudják"* – írja ezzel egybehangzóan Csokonai *Az epopoeáról közönségesen* című tanulmányában (ld. MM[2]. II. 268. l.). A gondolat forrása Voltaire eposzokról szóló tanulmánya lehet (annak is a vége), noha nem szó szerinti az egyezés. Ennek fordítása a Péczeli-féle *Henriás* második kiadásához (Győr 1790) csatoltan jelent meg, utal rá Csokonai ahhoz egyébként nagyon hasonló gondolatmenetet mutató tanulmánya is (ld. MM[2]. II. 269. l.).

60. *aláz. szolg.*: alázatos szolgája.

180. Csokonai – Szentgyörgyi Józsefnek *Debrecen, 1803. november 30.*

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Toldy 896–897. h.; HG. II. 775–776. l.; MM. II. 966–967. l.; MM[2]. II. 495–496. l.

Keletkezése

Csokonai, aki maga is beteg volt, hírét vette, hogy Kazinczy súlyos betegségbe esett, s utolszori látására akart indulni. Kazinczy naplójában a következő feljegyzések találhatók betegségéről: „*November* 8. Semlyén. Régen érzem, hogy egészségem meg fog bomlani, szám keserű lesz, szédelgek. Dr. Báthi, a Browne tanításai szerént, eltilt a hánytatótól, gyomortisztítótól, s azt javasolja, hogy igyam bort. [...] 19. Fekvő beteg leszek. Rebarbarával élek. – László öcsém látja, mint vagyok, s kéri anyámat, hogy küldjön orvosért. 22-ben Kincses Dávid felcser emeticumot ád; hatszor felül, huszonegyszer alól hajt. Halálra betegszem. 27. [...] Dr. Szentgyörgyit hozza az anyám. Már azelőtt megjelent dr. Báthi. Szentgyörgyi jónak mondja a Báthi bánását azolta, hogy fekszem. – Ma halállal küszködém. *December* 5. Hosszas halotti alvásomból ma ébredtem fel életre. – 11-ben már sétálhaték a folyosón." (KazÉlet. 321–322. l.) Szentgyörgyi, aki éppenhogy visszatért Kazinczytól, ugyanaznap kelt levelében eltanácsolta Csokonait az utazástól (ld. 181. sz.).

Szövegkritika

Toldy kiadásában nem utal arra, hogy honnan közli e levelet, más forrás pedig nem maradt fenn, így a kiadásokhoz hasonlóan mi is Toldy szövegét követjük.

6. K: *Semjénben* Itt lapalji jegyzetben utal Toldy Kazinczyra.
12. K: *nyugott* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szentgyörgyi József (1765–1832) debreceni orvos (vö. Elekes György: *Szentgyörgyi József debreceni orvos élete és orvosi levelei*, Orvostörténet 1937), írt verseket, valamint természetrajzi tankönyvet, amelyet a kollégium rézmetsző diákjai illusztráltak (1803). Csokonait és Kazinczyt egyaránt kezelte, mindkettőjükkel baráti viszonyban volt. A költővel való kapcsolatáról kevés adat maradt fenn, annyi azonban feltételezhető, hogy érintkezéseik nemcsak alkalomszerűek lehettek. A Szentgyörgyi József naplójából készült kivonat alapján Halmy Mária a következőképpen foglalja össze kapcsolatuk történetét: „Ismeretségük 1800 decemberében kezdődött, karácsony előtt ebédre voltak hivatalosak Vayék Benedek ref. püspök, Csokonai és Szentgyörgyi. Lehet, hogy már előbb is találkoztak, de a naplóban ez az első feljegyzés. A következő adat arról szól, hogy Szentgyörgyiéknél ebédeltek Prof. Martini és Csokonai 1803. február 4-én. Megkedvelték egymást, mert irodalmi munkásságuk sűrűn összehozta őket. Már ez év májusában megajándékozta Csokonai

Virág Benedek Léliusával. A következő bejegyzés 1805. jan. 5. írta, hogy Csokonai a »Debretzeni Chronikáját« odaadta olvasni." Ezután megemlíti, hogy január 6-án Fazekas Mihály adta oda Szentgyörgyinek Csokonai verseit (vö. erre nézve Julow:Faz. 154., 489. l.), továbbá leírja a költő halálának ismeretes körülményeit, majd így folytatja: „Másnap a temetésen Kazinczy Ferenc és felesége is ott voltak, Szentgyörgyiéknél szálltak meg. Február 1-én ezt írta naplójába: »Csokonainé Aszszonyom (a halott özvegy édesanyja) emlékezetnek okáért a 1 amitie bankótartójával boldogult barátomnak megajándékozott. Az írásainak által nézését reám bízván, hozzám egy részét által küldötte.« Több mint két hétig tartott ez az átnézés és 16-án visszaküldte. Még két ajándék is érte Szentgyörgyit Csokonainé részéről. Egyik még abban az évben áprilisban, kapott a »Lillá«-ból egy példányt. A másik akkor volt, mikor a leányai 10–12 évesek voltak, akkor ők kaptak Csokonainétól egy-egy »Lillát« ajándékba. Ez már 1809-ben újévi ajándék volt." (Halmy Mária: *Szentgyörgyi József orvosi levelei Kazinczy Ferenchez*, DMÉ. 1991., Debrecen 1993., 342–343. l. A szerző, Szentgyörgyi József ükunokája, leírja, hogy az eredeti napló a II. világháború idején elpusztult, részletei az ő nagyapja, Szentgyörgyi József unokája által készített kivonatból ismeretesek.)

Csokonai említést tett Szentgyörgyi Józsefről Mátyási Józsefhez írott levelében (ld. Mátyási válaszát, 168. sz.), az *Amaryllis*ben. Kazinczy általa üzent a költőnek (vö. a 185. sz. levelet, valamint KazLev. III. 234. l.), s valamilyen szerepe volt az Ilosvay Krisztinával kapcsolatos ügyben is, amikor Batsányi, Kazinczy és Csokonai útjai összefutottak (ld. erről a 100. sz. levél jegyzetében). Kazinczy nekrológjában a következőket olvashatjuk: „Utolsó nyavalyájában a mi nemeslelkű Szentgyörgyink volt mind orvosa, mind vígasztaló barátja." (CsEml. 281. l.) Erről Csokonai is megemlékezik, többek között Bek Pálhoz írott 1804. november 10-i levelében: *„A' Koporsó' széléről, mellyből tudós és hív Orvosom szabadíta ki, és hogy belé vissza ne essem, most is jobb kezén tartogat, – onnan írom ezt a' Levelemet."* (213. sz., 3–5. sorok) Gál László emlékezése szerint pedig még utolsó szavaiban is a doktorral kapcsolatban tréfálkozott (ld. CsEml. 401., 408. l.). Szentgyörgyi József a költő halála után aktívan közreműködött Csokonai műveinek kiadatásában is.

4. *Sárosiné Asszonyság*: özv. Sárosy Andrásné Ilosvay Krisztina (ld. a 100. sz. levél jegyzeteit).
8. *strapáciás* (rég.): megerőltető.
9. *rheumatismus*: reumás láz.
20. *mentor*: támogató, atyai jóbarát (az *Odüsszeiá*ban szereplő Mentórról).
35. *Széphalmy*: Széphalmi Vince, Kazinczy Ferenc írói álneve.
37–38. Idézet Horatiustól: „Gyászunkban, mikor ily drága barát halott, / Mód s mérték lehet-é?" (*Ódák* I. 24. 1–2.; vö. MM^2. II. 551. l.)

181. Szentgyörgyi József – Csokonainak
Debrecen, 1803. november 30.

Kézirata

MTAK. K 4/61. (K).

Megjelenése

Először Toldy közölte Csokonai Szentgyörgyihez ugyanekkor írott levelének jegyzeteként (897. h.), majd a CsEml. (149–150. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai ugyanaznap írott levelére, amelyben a halálos betegnek hitt Kazinczy felől érdeklődik (ld. előző levelünk jegyzeteit).

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *sympáthia* (lat.): együttérzés.
6. *subordinátio* (lat.): alárendeltség.
7. *Méltóságos Aszszony*: Sárosynéra utal, aki e szerint Szentgyörgyivel együtt kint volt Kazinczynál, Csokonai tőle tudta meg a hírt. Az itt következő némileg homályos értelmű sorok arra utalhatnak, hogy Szentgyörgyi hozta vissza Kazinczyt a halálból. Ezt nemcsak a doktor gondolta így, hanem Kazinczy is. „Ime ismét élek. Az isteni kar, melly végig vezetett a' halálnak minden kisértetei közt, vissza is hozott a' halál' mezejiből. Irtoztató ez a' nyavalya. Három nap feküdtem elmétlenül és álmatlanúl, 's jajgattam szüntelen, én, a' ki minden testi fájdalmakat külömben spártai elkeményüléssel szoktam tűrni. A' mi kedves Szentgyörgyink volt eggyik Angyalom" – írta december 19-én Kis Jánosnak (KazLev. III. 133–134. l.). Feltűnően megszaporodnak egyébként levélváltásaik is a Kazinczy gyógyulása utáni időszakban, hangnemük igen bensőséges.

182. Illei Takács Károly és Tichy János – Csokonainak *Nagyvárad, 1803. december 16.*

Kézirata

MTAK. K 4/67. (K).

Megjelenése

CsEml. 150–151. l. (Vargha Balázs Illei Takács Károly levelét közölte *Csokonai verseinek első kiadásai* című munkájában, Bp. 1974., 20–21. l.)

Keletkezése

Válasz Csokonai december 11-i levelére, amely azonban nem maradt fenn. A levél fő tárgya a *Dorottya* egyre sürgetőbb nyomdai munkálatainak előmozdítása, Csokonait Nagyváradra hívják, hogy a cenzor által előírt törléseket és javításokat elvégezze. Az utazás nemigen történhetett meg, mert olyan javítások maradtak a szövegben, amelyeket a költő kifogásolt. Kazinczynak egyenesen azt írja: *„Azt az egyet említem Dorottya felől tsak, hogy az a' Censura miatt, vagyis inkább a' Correctura által, nagyon megrontsoltatott, 's még sokkal jobban* disjecti membra poëtae, *mint a' Rhédeyném...*" (194. sz., 7–10. sorok). Két ilyen helyet meg is nevez a sajtóhibákat korrigáló *Igazítani valók* között:

„19. *lap.* 12. *sor.* Ez egy barátom pótolékja. *olv.*
Vagy a' vén Coccéjus' minden Typicája,
– – 22. *sor.* Ezt a' sort így jobbítsd:
A' ki az időnek e' két pontja között él,
Az a' férjfi képtől hóldvilágon sem fél."

(Csokonai eredeti szövegei: *„Vagy a kauzisták teológiája"*; ill. *„A'ki az időnek e' két pontja közt van, / Annak mint megannyi angyal, olyan a' kan."*)

(Illei Takács Károly változatai: „'S a' Fülesgótok' szép Fantáziája..."; ill. „A' ki az időnek e' két pontja között / Van, annak szivébe is férjfi ütközött.") Ld. minderről Vargha B., i. m. 22. l. és Cs/ÖM. IV. 694. l.

A *Dorottya* végül nagyjából időre, még a vásár időtartama alatt elkészült, Csokonai 1804. január 22-én vette Illei Takács Károly újabb levelét, amelyben a könyv elkészültéről értesíti, azonnal utazott is a példányokért (ld. a 184. sz. levelet).

Szövegkritika

A címzés és a pecsét az összehajtott lap hátoldalán. A megszólítás fölött idegen kéz írása: „Illei Takács K. Levele", a dátum alatt másik kéztől: „Tichy János levele."

27. K: *török* em.
64. K: *kap[ni]* A hátoldali pecsét nyoma miatt a szó vége olvhtl., em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Illei Takács Károly nagyváradi katolikus vallástanár volt, barátságból intézte a költő műveinek kiadatását, annak halála után is. Kapcsolatukról e levélen (s az elveszett másik kettő tényén) kívül csak annyit tudunk, hogy Csokonai nála szállt meg, mikor a *Dorottya* példányaiért Nagyváradra ment 1804. január elején, s feltehetőleg az ő házában feküdt nagybetegen Rhédeyné temetése után is, április második felében (vö. CsEml. 678. l.). Illei Takácsnak fennmaradt még egy levele, amelyet Kiss Imrének írt a költő műveinek kiadásáról, valamint egy emlékverse Csokonairól, amely először a *Lilla*ban jelent meg (ld. CsEml. 217., 257–258. l.). Az utóiratot író Tichy Jánosról nem tudunk többet, mint ami a levélből kiderül.

3. *currentis* (lat.): folyó hó.
8. *Censor Úr*: Szerdahelyi Antal, nagyváradi akadémiai tanár (KazLev. III. 158., 525. l.).
9. *revideál* (lat.): itt 'ellenőriz'.
14. *corrigál* (lat.): javít.
15. *lénia* (lat.): vonal.
23. *Factor Úr*: Tichy János, a nyomdavezető.
43. *M.*: magyar
45. *Mettző Urak*: Erőss Gábor, Pethes Dániel, Papp József.
46. *Új Átlások*: a rézmetsző urak munkája *Oskolai Magyar Új Atlas* címmel 1804-ben jelent meg.
52. *Belényes*: község Nagyváradtól délkeletre, ma Beiuş.
56. *reimprimál* (lat.): újranyomtat.
73. *Gr. Wardein* (ném.): Nagyvárad.
74–76. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak tisztelettel Debrecenbe."
77. A címzés utolsó, latin mondata magyarul: „Ne terheltessék a kézbesítő úr gondoskodni, hogy lehető leggyorsabban kézhez adassék." (CsEml. 578. l.)
D.: dominus.

183. Kultsár István – Csokonainak
Pest, [1804.] január 6.

Kézirata

MTAK. K 4/6. (K).

Megjelenése

Először Gulyás József közölte (ItK 1934., 87. l.), majd újra a CsEml. (152. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. A dátum csak a hónapot és a napot adja meg (január 6.). A megírás évét a levél szövege alapján minden kétséget kizáróan 1804-re tehetjük: az *Anakreoni Dalok* 1803 júniusában szabadult ki a cenzúráról, és ekkor készültek el első példányai (ld. a 173. sz. levelet; vö. CsEml. 579. l.; Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 47. l.), a *Lilla* megjelenését valóban 1803 nyarára várta Csokonai, s ekkor tájt küldözgette szét *A' Tavaszt* is.

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a címzés fölött Csokonai írása: *Kultsár Úr.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *Institoris*: Institoris Gábor.
5. *Erdődine*: Gróf Erdődy Zsigmondné.
6. *Szécsényiné*: Széchényi Ferencnéhez írott legutóbbi levele, amelyről tudunk, 1803. július 17-i keltezésű, ebben azonban – a levél szövege alapján – nemigen volt semmiféle küldemény, feltehetően itt egy későbbi, elveszett levélről van szó.
8. *Márton Ur*: Márton József.
9–10. *Versegi kész már Aglájával*: Verseghy Ferenc versgyűjteménye, amely többnyire énekszövegeket tartalmaz, kottákkal megbővítve, 1806-ban jelent meg Budán.

11. *Rajnis*: Rájnis József hosszú időn keresztül dolgozott a *Georgicon* fordításán, végül el is készült vele, de csak halála után jelent meg (Pest 1814). Csokonai nyilván a Festeticcsel kiadatni szándékozott *Georgicon*-fordítása ügyében tapogatózott ismét, ez az ügy már 1800 vége óta húzódott, de ő nem akarta addig elvégezni az egész munkát, amíg nem látta biztosítottnak a megjelenést, Festetics pedig nem akarta elkötelezni magát látatlanban, különösen, hogy tudott Rájnis fordításáról (ld. még az 59. sz. levelet).

12. *Magyar Parnaszszus*: Rájnis József verseinek gyűjteménye, amely az 1781-ben Pozsonyban megjelent *A' magyar Helikonra vezérlő Kalaúz* második, bővített kiadása lett volna, kéziratban maradt (ld. OSzK. Quart. Hung. 221.). A kötetet 1800-ban kezdte összeállítani, s az előbeszéd tanúsága szerint 1803-ban fejezte be (ld. *Deákos költők*, kiad. Császár Elemér, Bp., é. n., 292. l.).
Gebhardim 4ik része: Kultsár Gebhardi-fordításának (ld. a 109. sz. levél 6. sorának jegyzetét) 4. kötete majd csak 1818-ban jelent meg (vö. Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, Bp. 1954., 594. l., Vargha Balázs adata).

15–17. Magyarul: „Az úrnak Csokonai Vitéz úrnak Debrecenbe."

184. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. január 22.]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 777. l.; MM. II. 968–969. l.; MM^2. II. 498. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Keletkezésének pontos idejét Nagy Gábor feljegyzéséből ismerjük. A *Dorottya* elkészültéről van benne szó, amelynek nyomtatását intézte az előző év végén, mint azt (az itt is említett) Illei Takács Károly leveléből tudjuk (182. sz.). A kért három forintot Nagy Gábor megküldte.

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán pecsét, valamint Nagy Gábor feljegyzése: „Csokonaÿ Vettem és válaszoltam 22ª Jan. 804." Ugyanitt legalul: „Priv. F." jegyzés található. A levél aljára a következőket írta Nagy Gábor: „NB a' 3. ftōt ḡküldtem [= forintot megküldtem] d. 22ª Jan. 804. N. G. mk."

3. K: *Könyvb̄ [= Könyvben]*
5. K: *hogy a' kurta farsangból* ***kimaradjon*** A mondat értelméből világosan kiderül, hogy hiányzik a tagadószó. Kétféleképpen emendálhatunk: a *hogy* helyett *nehogy*-ot írhatunk (vö. MM^2. II. 498. l.), illetve a *kimaradjon* helyett *ki ne maradjon*-t (vö. HG. II. 777. l.). Mi ez utóbbi módon, a fogalmazás szerinti első szándékot figyelembe véve em.
16. K: *Typo[gr]aphiában* A lap szélének sérülése miatt hiányzik a két betű, em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Várad*: Nagyvárad.
8. *Conservateur*: nem tudjuk, mire utal e megnevezés.
9. *Eschenburg*: egész életében használt kézikönyvét legutóbb 1803 februárjában, márciusában kérte kölcsön Kazinczytól, illetve Nagy Gábortól (ld. a 149. sz. és 152. sz. levelek 7–8. és 37–39. sorait).
Kóta: érthetjük ezalatt esetleg verseinek Bécsben kiadott kottás kiadását, de valószínűbbnek látszik, hogy kölcsönkért kották másolás utáni visszaküldéséről van szó, ugyanis folytatni akarta a *Muzsikális Gyűjteményt*, erre készült a kották gyűjtésével, mint az a Kazinczynak és Nagy Gábornak írott korabeli leveleiből is kiderül (ld. a 185. és a 186. sz. levelek 5–59. és 1–7. sorait).
15–16. *Exhortator* (lat.): hittanár.

185. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. február 14.

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 27/h. Autográf tisztázat (K). Másolata is itt található (M. Irod. Lev. 4-r 37/7.), ez nem tartalmazza az utóiratot.

Megjelenése

KazLev. III. 163–164. l.; HG. II. 780–782. l.; MM. II. 972–973. l.; MM^2. II. 502–503. l.

Keletkezése

A megelőző levélváltás nem maradt fenn, tárgyára a második bekezdésben olvashatók alapján következtethetünk: egy, a kollégium könyvtárából Kazinczy számára kikért könyv időleges, a leltár idejére történő visszaadásáról van szó. A levél második felében a *Lilla* nyomtatásának előmozdításához kér segítséget Csokonai, az utóiratban pedig az előző évben, Bécsben megjelent kottás kiadás folytatásának tervéről szól. Kazinczy csak tíz nap múltán kapta kézhez, akkor azonnal válaszolt is.

Szövegkritika

17. K: *Mártzius* A *rtz ju*-ból jav.
25. K: *Lilla* Kétszer aláhúzva.
33. K: *elől* Az *e a*-ból jav.
45. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai, mint írja, már 1802. augusztus 15-én, előfizetési felhívásának megírásakor, elküldte Landerernek Kassára a *Lilla* kéziratát. Ez még egy korai változat lehetett, s kérdéses, milyen viszonyban volt az ekkoriban készített kötettervekkel s a ma ismert cenzúrai kéziratpéldánnyal. Annyit tudunk bizonyosan, hogy a kassai cenzor, Sáfár Imre 1802. november 26-án kifogásait fogalmazta meg Br. Sahlhausen tanulmányi főigazgatónak írott felterjesztésében (minderről levéltári források alapján ld. *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, kiad. Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985., 155. l., az idézetek is innen vannak): „Amikor felterjesztem Vitéz Mihály úr csókokkal és más szerelmi ömlengésekkel telitűzdelt kéziratát, címe: *Lilla, érzékeny Dallok három könyvben*, amely bizony hemzseg az illetlen kifejezésektől, pl. a 92., 93., 94. lapon, azért küldöm el Nagyságodnak, hogy továbbítsa Ő Kir. Fenségéhez és a Főmélt. Htt-hoz felsőbb megítélés és döntés végett. Félek ugyanis, hogy ha nyomdába engedem, annak kellemetlen következményei lesznek." A felterjesztés nyomán a kézirat december 14-én a budai Könyvvizsgáló Hivatalba került, ahol Madarassi Ferenc cenzor 1803. február 17-én véleményezte: „1802. dec. 14-i, 26 904. sz. a. kegyes rendeletükre, hogy Vitéz Mihály: *Lilla, érzékeny Dallok, három könyv-*

ben c. művét, amelyet a kassai helyi cenzor egynémely kifejezés előfordulása miatt el akart a kinyomtatástól tiltani, vizsgáljam felül és mondjak róla véleményt, a kéziratot a következő alázatos jelentéssel küldöm vissza: Néhány kifejezés elhagyásával – ezeket részben a kassai revizor jelölte meg gondosan, részben a jelen ellenőrzés törölte – a többi, szerelemről szóló és arra felhívó fordulat eléggé ártatlan, kinyomtatható. Fenntartva természetesen a legfelsőbb döntés jogát..." Így 1803. március 27-én kiadták az engedélyt a nyomtatásra, bizonyos törlések előírása mellett (Cs/ÖM. I. 269. l.). A tavasz folyamán Csokonai befejezte előbeszédét, valamint két további verssel egészítette ki a kötetet, május 19-én pedig ismét Erdődynéhez fordult támogatásért (ld. a 165. sz. levelet és jegyzetét; vö. még Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 24–25.).

Kazinczy Csokonai közbenjárást kérő levelére itt tanáccsal válaszol. Nem sokkal később azonban egy levelet ír Kassára, s könnyen elképzelhető (de nem bizonyítható, mert nem maradt fenn), hogy ebben az ügyben. Március 1-én azt írja Nagy Gábornak: „Kérje az Úr Kis Urat, hogy a' Kassára szólló levelemet ajánlja annak az Úrnak, a' ki oda (a' Csokonay barátunk' levele szerint) minden holnapban kétszer megyen-fel." (KazLev. III. 178. l.) Nagy Gábor másnap jelzi Kazinczy kérésének teljesítését (KazLev. III. 181. l.). Az ügy egészen az őszig elhúzódik (ld. a 194. és 211. sz. leveleket).

Ebben az időszakban további üzenetek is érkeznek Kazinczytól Csokonaihoz Nagy Gáboron keresztül. Küldi Lakos János „eggy mennyei szépségű Poemácskáját", amely azonban (a következő mondat szerint) „rossz, a' magyarság darabos, az értelem homályos". Ezért azt kéri Nagy Gábortól: „Közölje az Úr Csokonay Úrral, 's ha lehet, végye reá, hogy engedje magát ennek tüzétől felmelegedni, 's öntse érthető és tiszta magyarságba. Az Alexandrinus vers-nem is untató, hát ez, melly 3 syllabával hosszabb amannál! – Bizony ez szint úgy megérdemli, mint a' Somsich ódája, hogy által öntessék." Ezt követően még egy vers megküldéséhez fűz instrukciókat: „Küldök ezen felyül eggy más verset is. De kérem az Urat, hogy Csokonay 's Kis Imre Urakon kivül senki ne lássa. A' Poéta neheztelni találna értte, hogy ollyaknak mutatám, a' kik őtet nem ismerik." (KazLev. III. 185. l.) E március 9-i levelet másnap még megtoldja: „A' Levél vivő csak ma indúl: és így időt nyertem még valamit írni. Imhol küldöm Verseghinek még eggy dalát. Nagy szépségekkel bir a' darab, és nagy fogyatkozásokkal. Homályos, erőltetett, és az a' *Sógorom* dalba nem illik. A' *Lied* nem ollyan bérekesztést kiván, ha csintalan is, mint az Epigramma. – Ezt közölheti az Úr, a' kivel tetszik. Közölheti a' Lakos versét is, 's leirathatja, ha kivánják. De a' *Kalán* csak Csokonay és Kis Imre Uraknak való." (KazLev. III. 186. l.) Verseghy Ferenc dalát (*A Válogató*) Virág Benedek küldte meg Kazinczynak 1803. december 31-i levelében (ld. KazLev. III. 143. l.), Lakos versét nem ismerjük. A harmadik, meg nem nevezett költő ugyancsak Verseghy Ferenc, erre a március 10-i levél eleje is utal („Imhol küldöm Verseghinek *még eggy*

dalát", saját kiemelésünk). A *Kalán* megnevezés alapján Verseghy *A' kanál* című, életében meg nem jelent hexameteres mitológiai történetével azonosíthatjuk a kérdéses verset (ld. *Verseghy Ferenc kisebb költeményei*, kiad. Császár Elemér és Madarász Flóris, Bp. 1910., 143–146. l.). Ezt követően április 4-én Kazinczy Nagy Gábor útján küldött újabb üzenetet Csokonainak („Csokonay Úrnak pedig ezt a' czedulát adassa által"; KazLev. III. 191. l.), ez azonban nem maradt fenn. A következő napokban Rhédey Lajosné temetése alkalmával futnak össze útjaik (minderről ld. a 215. sz. levél jegyzeteit).

2. *hív barátja*: Szentgyörgyi József (ld. a 180. sz. levelet és jegyzetét).
11. Hogy ki lehetett a *Pap* nem tudjuk, Kiss Imrére nézve ld. a 77. sz. levelet.
13. *Doctor Úr*: ugyancsak Szentgyörgyi Józsefre utal.
21–22. Dayka verseinek átdolgozását ígéri ezúttal is, ezt azonban nem végezte el Kazinczy igényei szerint (ld. a 154. sz. levelet).
25. *Lyricum*: lírai költemény.
27. *Landerer*: Landerer Ferenc.
34. *Salétrom-tisztek*: a debreceni salétromüzem emberei (ld. erről bővebben a 77. és 166. sz. levelek jegyzetei között).
39. *Fels. Consilium*: a Helytartótanács.
50. *Seyfried* X. Ignácz (1776–1841) zeneszerző, karmester. Váczy János nem találta nyomát annak, hogy az itt említett zene megjelent volna (vö. KazLev. III. 526–527. l.).
Virág' Csehihez való Ódája: Virág Benedeknek verselgető katonabarátjához, Csehy Józsefhez (1778–1812) írott költeményéről van szó, amelyet *A' barátságnak* címmel küldött meg Kazinczynak, 1802. november 12-i levelében (ld. KazLev. II. 505. l.). Csokonai vagy Kazinczy egy fenn nem maradt levele útján vagy személyes találkozás alkalmával ismerhette meg ezt a verset (Virág 1799-es kötetében még nincs benne). Hivatkozott rá az AD/j.-ben: *„Vajha én, Hazánknak ollyan Componistájára találhatnék, a' ki egy Magyar Anákreontismust Muzsikára vévén, vélem, és Magyarimmal közelebbről tudná 's kívánná éreztetni a' Görög szabású Rhytmusoknak Mennyei hármóniáját! Rousseau a' ki maga is mester vólt a' Muzsikában, próbát tett e' részről nevezetessen a' Pindarus' Ódáira: Nálunk* Seyfried *is úgy készített egy muzsikai szerzeményt a' Virág Benedek' Jámbusos énekére."* Majd ehhez a lap alján hozzáfűzi: *„Esméretes az ő* Csehihez *írott Dalja, melly így kezdődik:* Tölem Barátom messze vagy *'s a' t. Ebben a' Dalban, a' mint tudjuk, nints az úgy nevezett Kádentzia; még is jól megy rá a' muzsika, 's ő is a' muzsikára."* (18–19. l.)
55. *Heft* (ném.): füzet, csomó.

56. *Józsefnapi Pesti Vásár*: március 19. A kottás füzetből időben meg is érkezett száz példány, melyeket Márton József küldött Institoris fiával (ld. a 188. sz. levelet és Csokonai autográf elszámolását *A' Kótákról*, MTAK. K 679/II. 14ab., ld. MM^2. II. 498. l.).

59. *Kossovits*: Kossovits József.

186. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. február 17.]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 780. l.; MM. II. 974. l.; MM^2. II. 503. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Nagy Gábor feljegyzéséből tudjuk keletkezésének idejét, s azt is, hogy teljesítette a költő kérését a clavírt illetően. A *Muzsikális Gyűjtemény* folytatásának terve több korabeli levelében felmerül.

Szövegkritika

Az összehajtott levél hátlapján Nagy Gábor feljegyzése: „Csokonaÿ Vettem Febr. 17^{kén} 804. oda adtam a' Klavirt Jósef napig". Alatta idegen kéztől származó címszerű felirat: „Csokonay Vitéz Mihály Levelei Nagy Gáborhoz." Ez alatt – részben áthúzott – bejegyzések („Priv. Fasc. 36."; „Privat.") találhatók.

4. K: *található* A *h t*-ből jav.
4–5. K: *alkalmaztatni* A *z l*-ből jav.
5. K: *hegedűről[l]* Az *l* a lapszél sérülése miatt nem olvasható, em.
7. K: *Heftjeiben* A *ben* olvhtl. betűkből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Rectoria*: a kollégiumi diákok tanulmányaik végleges befejezése előtt rektornak mehettek a kollégium partikuláiba, a falusi kis iskolákba. A rektorság kezdete tavaszra esett. *Lavota*: Lavotta János (1764–1820) muzsikus, zeneszerző.
7. *Heft* (ném.): füzet, csomó.
12. *Occupatio* (lat.): elfoglaltság.

187. Kazinczy Ferenc – Csokonainak *Érsemjén, 1804. február 24.*

Kézirata

MTAK. K 3/67. (K).

Megjelenése

KFEM. 388–389. l.; KazLev. III. 170. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai tíz nappal korábbi levelére (185. sz.).

Szövegkritika

A címzés a lap sérült hátoldalán található.

5. K: *Lila* em.
14. K: *ihletesű* em.
21. K: *Ist. [= Isten]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

8. *Fülöp János*: Kassa város esküdtje volt már 1795-ben is (vö. Decsy Sámuel: *Magyar Almanak MDCCXCV-dik esztendőre*, Béts 1795., 272. l.), Kazinczy közelebbi kapcsolatban lehetett vele (vö. KazLev. VI. 285., 345. l.).

9. *Consil. Darvas*: Darvas Ferenc (1740–1810) versek és röpiratok szerzője, az 1790-es nemesi mozgalom jeles egyénisége, 1784-től helytartótanácsos.
Gróf Ráday: Ráday Gedeon.
apprentissage (fr.): tanulóévek, gyakornokság.
11. *Unform* (ném.): idomtalanság.
18. *Kossovich*: Kossovits József.
18–19. *Gróf Andrásyné, született Battháni Kis asszony*: Andrássy Károly (megh. 1833) tábornok feleségéről, Batthány Szerafinról (1769–1839) van szó (Kempelen I. 108., 490. l.).
20–21. *Virág...*: ld. a 185. sz. levél 50–59. sorainak jegyzetét.
21. *in Orig.*: eredetiben.
22–23. Ez az utalás Kazinczy családi viszályaira vonatkozhat, többek között a szolgálólány, Nagy Maris körüli bonyodalmakra (vö. korabeli levelezését és naplófeljegyzéseit, különösen: KazÉlet. 365–401. l.).
24–25. Feltehetően Sárosynéra céloz, bár ekkor már viszonyuk megromlott (vö. KazÉlet. 324–325. l.).
27–28. A címzés magyarul: „Csokonai úrnak Debrecenbe."

188. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1804. március 4.

Kézirata

MTAK. K 4/19. (K).

Megjelenése

CsEml. 152–153. l.

Keletkezése

Ez az utolsó darab, amely fennmaradt Márton és Csokonai levelezéséből, noha feltehetően nem szűnt meg közöttük az érintkezés a továbbiakban sem. Márton 1803. június 17-e utáni levele óta is bizonyosan kapcsolatban voltak, a jelen szöveg többször utal erre: Csokonai felküldte az *Anakreoni Dalok* kötetéhez összeállított jegyzetei elkészült részét, könyveket kért Mártontól, annak felesége válaszolt beteg férje helyett. Közben intézték a szótár ügyét is: Csokonai január 7-én újabb felhívást adott közre a kollégiumban, s fennmaradtak az előfizetésekről készített

kimutatásai is (ld. MTAK. K 755. 39a. és 42ab.). A levél tételesen felsorolja mindazt, amit Márton Csokonai számára küldött, a küldeményeket Pestről Institoris Gábor fia, Károly vitte Debrecenbe (vö. a 185. sz. levél 56. sorának jegyzetével).

Szövegkritika

A címzés pecsétes borítékon.

2. K: A megszólítás mellé betoldva.
4. K: *ötöt* em.
20–21. K: *Biblithecában* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

10. *Kóták*: a *Muzsikális Gyűjtemény*.
Velin papiros: különlegesen finom papírfajta.
11. *Odes d'Anacréon*: ld. a 149. sz. levél 6. sorának jegyzetét.
12. *Anthologia Persica*: nem tudjuk pontosan, milyen kiadásról van szó. *Az ázsiai poézisról* címen ismert Jones-kijegyzésben és részbeni fordításban több ilyen jellegű könyvre is van utalás, pl. Guiseppe Simone Assemani (1687–1768) *Bibliotheca orientalis* (Róma 1719–1728) című 12 kötetes kiadására, Barthélemy de Herbelot de Molainville (1625–1695) hasonló című művére és Michel Casiri *Bibliotheca Arabica Hispanicá*-jára (Madrid 1760–1770). Az *Anthologica Persica* cím, ugyancsak név nélkül, felbukkan Csokonai egy feljegyzésén is, amely Konti Sámuel levélkéjének hátlapján olvasható (MTAK. K 3/76.), itt egyébként szerepel Herbelot és Assemani neve is, többek között Lowth és Jones társaságában.
13. *Specimen Poëseos Persicae*: ld. 149. sz., 4–5. sorok.
15. *Kosovich XII Magyarja*: ld. 118. sz., 29. sor.
16. Az *Anakreoni Dalok* kötetébe illesztett Anakreón-metszetről van szó, amelyet Czetter Sámuel korrigált (ld. részletesebben a 173. sz. levél 19. sorának jegyzetét).
17. *Exemplum* (lat.): példa, itt 'példány'.
19. Az *Anakreoni Dalok* vagy még inkább a hozzá készített jegyzések (AD/j.) korrektúraíveiről van szó (vö. CsEml. 579. l.).
24. *Értekezések*: az AD/j. cenzúráztatásáról van szó.
Engel Úr: Johann Christian Engel.
duplum: két példány.
28. *Császár József*: a Magyar Hírmondó megszűnése után az addig Márton mellett segédkező Császár a debreceni kollégiumba került tanárnak. (vö. CsEml. 573. l.).

189. Vályi Nagy Ferenc – Csokonainak
Sárospatak, 1804. március 24.

Kézirata

MTAK. K 4/25. (K).

Megjelenése

CsEml. 153–154. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. A levél *A' Tavasz* példányainak eladásáról számol be, s ígéri a beszedett pénz elküldését. Erre azonban majd csak a nyáron kerül sor, mint Vályi Nagy június 21-én kelt leveléből kiderül (198. sz.).

Szövegkritika

Az összehajtott levél hátlapján címzés és piros pecsét.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Vályi Nagy Ferenc (1765–1820) sárospataki professzor. Kazinczy némileg elfogult jellemzést ad róla a *Pályám emlékezetében*: „Aki megpillantá Vályi-Nagyot, vonszódott felé; aki egészen ismerte, szerette. Kisded, kövérke ember, kedves arcvonásokkal, fekete hajjal és szemekkel. Igazabb halandó, hívebb barát kevés van; minden kötelességei teljesítésében a rettegésig pontos, s nemcsak igen szorgalmas tanító, hanem egyike a legszerencsésebbeknek egyszersmind." (KazMűv. I. 190–191. l.; ld. még az 53. sz. levél jegyzetét). Csokonaival való kapcsolatáról csak 1804-ből vannak biztos adataink: Vályi Nagy két levele, valamint – rá jellemző antik időmértékes – ódája (*Csokonai Vitéz Mihályhoz Magyar Poétához. 1804-benn.*), amelyet lehet, hogy el is küldött a költőnek (ld. CsEml. 168–169. l.).

3–4. *téli Vasár*: valószínűleg a vízkereszti (január 6-i) debreceni országos vásárra céloz.

6. *Mettző-Társaság*: a debreceni rézmetsző diákok (Papp József, Erőss Gábor, Pethes Dániel).

11. *Husvét*: ebben az évben április elsejére esett. Csokonai azt javasolhatta, hogy Vályi Nagy ossza szét a példányokat, azzal, hogy majd a húsvéti ünnep után kell fizetni.

12. *Sz. György napi Vasár*: az április 24-i, debreceni országos vásárra utal.

14. *most az Ujhelyi Vásárkor*: Vályi másik leveléből kiderül, hogy a „Virág-napi" sátoraljaújhelyi vásárról van szó, virágvasárnap ebben az évben március 25-ére esett.

19. *újj Múnkájának Exemplárjait*: minden bizonnyal a *Dorottya* példányairól van szó, amelyeknek terjesztésére ugyancsak megkérhette Csokonai Vályit elveszett levelében.

21. *Pünkösd*: május 20.

23. *Aratás utánra pedig kiosztogatni nem bátorságos*: ugyanarról a megoldásról van szó, amelyet Csokonai javasolt *A' Tavasz* esetében, a pénz utólagos beszedését azonban Vályi ekkor már nem látja biztosítottnak.

28–29. *Székÿ Sigmond*: Puky István nagyapja (ld. a 105. sz. levelet).

37–40. A címzés magyarul: „A Neves és nemes Csokonai Vitéz Mihály úrnak, Debrecen királyi városa polgárának, és híres költőjének, az én különösen tisztelt Uramnak. Debrecenben."

190. Sándorffi József – Csokonainak
Nagyvárad, 1804. május 20.

Kézirata

MTAK. K 4/44. (K).

Megjelenése

CsEml. 154. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Sándorffi válaszából úgy tűnik, hogy Csokonai elveszett levelében küldhette meg a *Tüdőgyúladásomról* című versét, amelynek utolsó versszakában Sándorffit név szerint is megemlíti (vö. CsEml. 580. l.).

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül, a megszólítás fölött idegen kéz írása: „Sándorffi levele."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sándorffi József (1767–1824) orvos, természettudományos és irodalmi művek szerzője, az első orvosi folyóirat szerkesztője. Vályi Klára is említi Csokonaihoz szóló levelében (ld. a 30. sz. levél 5. sorát). Csokonaival való kapcsolatából mindössze két levél maradt fenn közvetlen dokumentumként, de a Rhédeyné temetése utáni eseményeket, amelyek során igen közel kerültek egymáshoz, elég pontosan ismerjük Csokonai későbbi részletes leírása alapján (ld. a 215. sz. levelet). Mint a tüdőgyulladásban szenvedő költő kezelőorvosa, életének megmentője, kétségtelenül előnyös megvilágításba kerül (ld. a *Tüdőgyúladásomról* című híres költeményt is), a *Halotti versek* kalózkiadásában játszott szerepe azonban meglehetősen kétes volt, Csokonai utóbb minden dühét rázúdította (minderről ld. a 215. sz. levél jegyzeteit). Sándorffi József a költőt csak Nagyváradon kezelte, állandó orvosa Debrecenben Szentgyörgyi József volt.

6. *Machina* (lat., rég.): test.
9. *Hygiéa*: Hügieia, Aszklépiosz lánya, az egészség istennője a görög mitológiában.
11–12. *poláris elevátzió*: temészettudományos és metaforikus kép(zet)ek együttese, az *elevátzió* 'felemelkedés'-t jelent, a *polaris* csillagászati fogalma átvitt értelemben jelentheti a földtől való 'merőleges' felemelkedést .
16. *Eskulap*: Aszklépiosz, a gyógyítás kígyóformájú istene.

191. Csokonai – Sándorffi Józsefnek *Debrecen, 1804. [június] 3.*

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt fenn. Egy másolata ismeretes (DebrK. 788. 15.), ez 1898. január 7-én készült a „Szilágyi György váradi ügyvéd ur által közlött másolatról".

Megjelenése

Először a temesvári Delejtű közölte (1859., II. 94. l.), majd a Vasárnapi Újság (1871., 46. sz., 580. l.), a nagyváradi Szab (1878. december 25.) és a Budapesti Hírlap (1909., 163. sz.). Kötetben kiadta a HG. (II. 782–784. l.), a MM. (II. 974–975. l.) és a MM^2. (II. 503–504. l.). A Delejtű, a Szab és a Budapesti Hírlap *júniusi* dátummal közli, a többi kiadásban ez javítva van.

Keletkezése

A hírlapbeli közlések januári datálása téves olvasat következménye (jan. – jun.), a levél – mint a szövegből egyértelműen kiderül – csak Rhédeyné nagyváradi temetése után keletkezhetett (Csokonai egyébként január 22-én Nagyváradra indult, a *Dorottya* példányaiért, már csak ezért sem írhatta e levelet január elején). A költő itt válaszol Sándorffi József május 20-i (esetleg egy későbbi, fenn nem maradt) levelére (vö. CsEml. 580. l.). Ekkor még nem ismerte Sándorffi szerepét a *Halotti versek* kalózkiadásában (ld. erről a 215. sz. levelet).

Szövegkritika

A másolat és a közlések szövege teljesen egybehangzó, csak helyesírási eltérések fedezhetők fel közöttük. Főszövegünk az első kiadáson, a Delejtűben megjelent változaton alapul.

2. VU.: *nem mehetek*
36. Delejtű: *jan.* em.
37–39. Delejtű: A címzés a levél előtt áll; megfelelő helyére illesztettük; ott található egyébként a másolatban is, „Kívül:" felirat után.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai egyik legtöbbet idézett és kommentált levele ez: Haraszti 309–310. l.; Juhász 64. l.; Vargha:ArcV. 349–350. l.; Vajda György Mihály: *A francia forradalom, a neoklasszicizmus és Csokonai*, in: *„Sorsotok előre nézzétek"*, szerk. Köpeczi Béla és Sziklay Lászó, Bp. 1975., 340–341. l.; Debreczeni 67–68. l.

3–4. *nemo libenter recolit qui laesit locum* (lat.): senki sem keresi fel szívesen újra azt a helyet, ahol megsértették (MM^2. II. 551. l.). Idézet Phaedrus meséiből: I. 18. 1. (Tegyey Imre adata).
7. *bakatella*: bagatella ('bolondság, badarság').

9. *stempel* (rég.): pecsét.
seculum (lat.): évszázad.
12. *persiai Sophi*: a szövegösszefüggés alapján a perzsa sahot jelentheti, noha erre vonatkozó adatot nem találtunk.
indostani Nabob: indiai kormányzó.
17. *sphaera*: szféra.
19. *eh bien!* (fr.): nohát!
22. *plebecula* (lat.): köznép, tömeg. Az *„akar aranyos, akar szűrös"* kitétel világosan utal rá, hogy nem társadalmi értelemben használja a kifejezést (a párhuzamokra nézve ld.Cs/ Széppr. 425. l.).
23–24. *mea virtute me involvo et beatam pauperiem sine dote quaero*: Idézet Horatiustól: „erényt / Öltök fel s társam lesz az áldott / És hozományt nem adó szegénység." (*Ódák*. III. 29. 54–56.; MM[2]. II. 551. l.)
26. *isolálva*: elszigetelve.
28. *physicus* (lat.). kerületi orvos.
38. *Ord.*: ordinárius ('főorvos'). Sándorffi József ebben az évben lett Bihar vármegye főorvosa.

192. Obernyik József – Csokonainak
Derecske, 1804. június 11.

Kézirata

MTAK. K 4/29. (K).

Megjelenése

CsEml. 154–155. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Az érzelmes hangú levelet a költő levele és a *Halotti versek* olvasása együttesen inspirálta.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán. A címzés fölött idegen kéz írása: „Obernyik József levele, Csokonaihoz és anyjához."

14. K: *Īn [= Isten]*
41–42. K: Az utóirat a címzés hátoldalán van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Obernyik József debreceni diák volt, 1796-ban subscribált, majd Derecskén tanító, Losoncon tanár, Kömlődön lelkész lett (CsEml. 640. l.; Barkóczi II. 28. c. 1., 225. l.). Derecskei rektorsága 1804. április 25-től 1806. szeptember 26-ig tartott (KazLev. III. 530. l.). Kapcsolatuk dokumentumaiból mindössze még Csokonai egy levele (1804. december 4., 216. sz.) maradt fenn, valamint a költő feljegyzése (Kjt.) arról, hogy kéziratai Obernyiknél is voltak (Cs/ÖM. I. 103. l.). Utóbb – mint az Obernyik 1805. végi leveléből kiderül – Csokonai Józsefné kérésére lemásoltatta az *Anakreoni Dalok* jegyzeteit, valamint összegyűjtötte Csokonai egyéb nála meglévő munkáit (CsEml. 235. l.).

2. *nota exclamationis* (lat.): felkiáltójel.
compellatio (lat.): megszólítás.
4. *Halotti versek*: a Rhédey Lajosnét búcsúztató költemény Csokonai tudta nélküli, kalózkiadásáról van szó.
8. *Reményem béborúl és derűl kéttségem*: I. rész, 1. versszak, 8. sor.
41. *Conscriptor* (lat.). összeíró. „Bihar vármegye 1804-ben engemet és Baranyi József urat, mint asszesszorait, kiküldött az 1802-ik diétán parancsolt popularis conscriptio megtételére Debrecen körül" – emlékezett vissza később a népesség összeírásában kapott feladatára Kazinczy (KazÉlet. 345. l.; vö. *Pályám emlékezete*, KazMűv. I. 411. l.). A munkát Bagoson kezdték május elsején, Derecskén június 7-től 15-ig voltak (KazÉlet. 345–347. l.).

193. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. június 12.

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 27/l. Autográf tisztázat (K). Ugyanitt található a levél Kazinczy Gábortól származó másolata is (M. Irod. Lev. 4-r 37/8.).

Megjelenése

KazLev. III. 199–200. l.; HG. II. 784–785. l.; MM. II. 976. l.; MM^2. II. 504–505. l.

Keletkezése

Csokonai Obernyik József előző napon írott leveléből (192. sz.) értesül arról, hogy Kazinczy a Debrecenhez közeli Derecskén végzi a népességösszeírást, s minthogy hirtelenében nem tud kimenni hozzá, levélben keresi fel. Mellékelten küldi a *Dorottyát*, s érdeklődik, mennyi időt töltenek még Derecskén, mert személyesen is szívesen meglátogatná őket. (Áprilisi, májusi találkozásaikra nézve ld. a 215. sz. levél jegyzeteit.)

Szövegkritika

A címzés és a pecsét maradványa az összehajtott lap hátoldalán.

16. K: Az aláírás ki van vágva a lapból, így a hátoldalon hiányzik egy szó, csak az ékezet látszik belőle (ezt a másolat sem tartalmazza).
29–30. K: A kivágott aláírást a másolat alapján em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6–7. *Rector Uram*: Obernyik József.
8. *argumentum* (lat.): bizonyság, érv.
9. *purizáltatok*: műveit, melyeken éppen akkoriban dolgozott, felsorolja következő, június 14-i levelében, nyilván ezek közül kerültek ki a tisztázásra várók is.
14. *impertinens* (lat.): pimasz, szemtelen.
16–17. *Conscriptio* (lat., rég.): összeírás.

22. *Comica Epopoeia*: komikus eposz.
24. *Baranyi Jósef*: vármegyei táblabíró, Kazinczy társa a népesség-összeírásban.
26. *Barátom*: nem tudjuk név szerint, kiről van szó.

194. Csokonai – Kazinczy Ferencnek *Debrecen, 1804. június 14.*

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 27/n. Autográf tisztázat (K). Ugyanitt található a levél Kazinczy Gábor által készített másolata is (M. Irod. Lev. 4-r 37/9.).

Megjelenése

KazLev. III. 200–203. l.; HG. II. 785–789. l.; MM. II. 977–980. l. MM^2. II. 505–507. l.

Keletkezése

Csokonai e levelében Kazinczy egy olyan elveszett levelére, esetleg szóbeli üzenetére válaszol, amely Csokonai két nappal korábbi levelére és a mellette küldött *Dorottyára* reagált (vö. Cs/ÖM. IV. 781. l.). A levél elején egyértelműen utal Kazinczyétól egyre inkább elkülönülő irodalomfelfogására, majd részletesen beszámol irodalmi terveiről, éppen folyó munkáiról.

Szövegkritika

A levélnek nincs befejezése, aláírása. Mivel tisztázati példányról van szó, lehet, hogy az utolsó lap (vagy lapok) elveszett (elvesztek). A másolat nem őrzött meg teljesebb változatot.

6. K: *ezen azt*-ból jav.
29. K: *találtatik <a'> Földinek*
31. K: *kezemhez <ve> kerítthessem*
32. K: *Explum [= Exemplum]*
38. K: *Epopoeiának* Az *op* olvhtl. betűkből jav.
42. K: *Templomnak* Az *n b*-ből jav.

43. K: *pompás* Sor fölötti betoldás.
46. K: *Várb [= Várban]*
51. K: *mellé<tte lévő> tejendő* Az ékezet utólag pótolva. *Metaphrasissal* Az *iss* olvhtl. betűkből jav.
67. K: *könyvb [= könyvben]*
80. K: *Naōnalis Bthéka [= Nationalis Bibliothéka]*
84. K: *Hónapb [= Hónapban]*
90. K: *kertet, <egy> másfél*
107. K: *tőlem <kiada> legközelébb*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

6–7. *hárántéh*: haránték ('tekervényes').
8–9. *Correctura*: ld. a 182. sz. levél jegyzetét.
10. *disjecti membra poëtae* (lat.): a szétszabdalt költő testrészei (idézet Horatiustól: *Szatirák* 4. 1. 62.).
Rhédeyném: a *Halotti versek* kalózkiadására utal.
12. *Erdély' számára*: Erdélyben Aranka György volt segítségére művei terjesztésében.
14. *Takáts Károly*: Illei Takács Károly.
15. *Exemplum* (lat.): példa; itt: példány.
18. *trepida Zelotypia* (lat.): aggódó, reszkető féltékenység (ld. még a 131. és 136. sz. levelek 18., illetve 38–59. sorait és jegyzetüket).
19. *Dr. Veszprémi*: Weszprémi István (1723–1799), lánya, Weszprémi Julianna volt Földi János özvegye. Weszprémi második felesége, Miskoltzi Mária (itt: *„a' Vén Annya"*) valóban féltékenyen óvta a hagyatékot, csak a halála után került a könyvtár a kollégiumba, a kéziratok pedig Nagy Gáborhoz (vö. Sükösd Mihály: *Tudós Weszprémi István*, Bp. 1958., 76. l.; Szelestei Nagy László: *Weszprémi István és orvostörténeti műve*, in: az OSzK. Évkönyve 1979., Bp. 1981., 561. l.).
21. *Financia*: pénzügyi helyzet.
28. *Stutzer* (ném.): piperkőc.
Gott bewahr! (ném.): Isten ments!
32. *Zrinyinek nyomtatott Ex[em]pluma*: A mű megjelenése (*Adriai tengernek Syrenaia*, Bécs 1651) után új, teljes kiadást 1817-ig nem ért meg (vö. Kovács Sándor Iván utószavát a hasonmás kiadáshoz, Bp. 1980., 20. l.), Csokonai tehát ennek egy példányát kereste. A debreceni kollégiumban ma található egy belőle (vö. Kovács Sándor Iván, i. m. 33. l.), ez azonban, mint Fekete Csaba kiderítette, a kérdéses időben még nem volt ott (ld. V. Ecsedy Judit: *Egy ismeretlen Syrena-variáns és Kazinczy*, ItK 1991., 240. l.). Csokonainak a mű kiadására vonatkozó terve, amit a *Dorottya* előbeszédében is nyilvános-

ságra hozott, végül nem valósult meg, majd csak Kazinczy adta ki a teljes művet, 1817-ben (vö. Clauser Mihály: *A Zrínyiász sorsa*, Bp. 1934., 22–34. l.; Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*, Bp. 1964., 808–809. l.; Kovács Sándor Iván, i. m. 20. l.). V. Ecsedy Judit Kazinczy Zrínyi-kiadásának történetéhez újabb adatokkal szolgál, egy eddig ismeretlen *Syrena*-példányt és annak feltehetőleg Debrecenben készült pótlását ismertetve (i. m. 235–250. l.). (A Zrínyire vonatkozó adatok feltárásában itt és a továbbiakban Bitskey István segítségére is támaszkodtam.)

33. *Apographum* (lat.): másolat.

36. *privatusság' votuma*: a magányosság, visszavonultság fogadalma.

37. *Festetits Lajos* (megh. 1797) szigetvári birtokát fia, Lajos örökölte, minden bizonnyal nála járt Csokonai 1800 tavaszán. Az ifjabbik Festetics Lajos testvére Mária Krisztina, a későbbi Czindery Pálné, majd Erdődy Zsigmondné volt.

39. *Scena* (lat., rég.): színhely.

41. *Parochiale*: parókia.

42. *Moschée* (ném.): mecset.
hemisphaerica (lat.): félgömb. A szigetvári parókiatemplom kupolafestménye Dorffmaister István műve (*Zrínyi megdicsőülése*, 1788.; vö. Garas Klára: *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Bp. 1955., 108–110. l.; ld. még Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen, Török háborúk és képzőművészet*, Bp. 1986., 133. l.).

44–45. *Festetits György* Csokonainak tett eme ajánlatát csak e levélből ismerjük.

45. *Hérós Zrini*: Zrínyi Miklós (1508k.–1566), a szigetvári hős.

45–46. *Poéta Zrini*: Zrínyi Miklós (1620–1664), az eposzköltő.

47. *in Originali*: eredetiben.

48–49. *Critica Dissertatio*: kritikai értekezés.

49. *fundamentom* (lat.): alap, itt a történeti hátterről van szó.

49–50. *Précis* (fr.): rövid összefoglalás, vázlat.

50. *Sacy*, Claude-Louis-Michel de (1746–1790) író, történetíró. Váczy János a levél eme utalását Antoine-Isaac Sacy (1758–1838) neves orientalista egy 1793-as munkájára vonatkoztatta (KazLev. III. 530. l.), Clauser Mihály azonban kimutatta, hogy itt a *Histoire générale de Hongrie* (Paris 1778) második kötetét kell értenünk (ItK 1934., 89. l.). Köpeczi Béla tanulmányában pontosan azonosította a történetíró Sacyt és részletesen elemzte a szóban forgó történeti művet, közölve eredeti címlapjának fotóját is (*Egy felvilágosult magyar történelem*, in: uő: *Magyarok és franciák*, Bp. 1985., 373–402. l.).

50–51. *Originalis verses Textus*: az eposz szövege.

51. *Prosás Metaphrasis*: szabatos tartalmi kivonat prózában.

52. *historico-aestheticus Commentarius*: történeti és esztétikai kommentár, jegyzet.

52–53. *Személlyeket 's dolgokat befoglaló kettős Index*: mai fogalmaink szerint név- és tárgymutató.

56–57. *Sz: Ilonai erdő*: Zrínyi Miklóst a Szent Ilona pálos kápolnában temették el, amely a Csáktornya melletti, hasonló nevű erdőben áll (vö. R. Várkonyi Ágnes: *A pálosok a Zrínyiek történetében*, in *Pálos rendtörténeti tanulmányok*, szerk. Sarbak Gábor, Csorna 1994., 126–136. l.; a kápolna fényképét ld. *Zrínyi-dolgozatok VI*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp. 1989., 325. l.).

61. *Epicus Circulus* (lat.): epikus kör.

65. *Fülöp Úr*: Fülöp János (ld. a 185. és 187. sz. leveleket, valamint a jegyzetükben mondottakat).

67. *Ódáim*: e kötet sem jelent meg a költő életében

70. *Praefatio a' Volksliedekről*: Tudomásunk szerint nem készült el. Hasonló tájékozódásra utal az 1797–98-as műjegyzék, a KiM. is (ld. 43. sz. levelünket; vö. Debreczeni 155–156. l.).

70. *Natio* (lat., rég.): nemzet.

72. *Az Anákreoni Ódáimra legbővebb Commentariust írtam*: Márton József március 4-én (188. sz.) már arról számolt be, hogy az AD/j. kézirata, illetve ami elkészült és felküldődött belőle, a cenzornál van. Csokonai azonban még ekkor is folyamatosan dolgozott rajta, s nem is tudta befejezni.

73. *Massájok legyen*: a kötet nagyon vékony volt, így a jegyzetek a terjedelem, a könyv vastagságának növelésére is szolgáltak.

73–75. *Hafiz és a' Persiai dolgok miatt*: *A' Hafiz sírhalma* című vers jegyzeteiről van szó, amely Háfiz életéről és a perzsa költészetről szólt volna, s amelyet nem tudott megírni Reviczky Károly könyve nélkül (ld. a 149. sz. levél 4–5. sorainak jegyzetét).

78. *Szécsényi*: ld. Széchényi Ferenchez szóló, másnapról datált levelét (195. sz.).

79. *penes Reversales* (lat.): kötelezvény (térítvény) ellenében.

81. *extrahál* (lat.): kivonatol.
közelébb (rég.): a közeljövőben (Szilágyi:CsMűv. 647. l.).

82–84. Az *Árpádiász* eme tervezetének mibenlétére nézve ld. Szilágyi Ferenc tanulmányát (Szilágyi:CsMűv. 621–667. l.).

84. *in Extractu* (lat.): kivonatban.

87. *Opinio* (lat.): vélemény.

91. *Desolatio* (lat.): magárahagyatottság, szerencsétlen állapot.

94. *Dayka*: még mindig csak ígéri a Dayka-versek átjavítását, igazából azonban nincsen hozzá kedve, nem is végzi el.

102–103. *Czinderyné 100 ftjára*: itt nem az 1798-as Czinderyt búcsúztató versre utal Csokonai, mint Váczy János vélte (KazLev. III. 530. l.), hanem arra, hogy éppen Rhédeyné temetésére indultában vette kézhez az egykori Czinderyné, most már

Erdődy Zsigmondné pénzajándékát a *Lilla* kötet ajánlásáért, s az nagyjából el is ment nagyváradi betegsége miatt előállott költségeire.

105. *Pérts*: Mikepércs.
Conscriptio (lat., rég.): népesség-összeírás.

106. *Condescensio* (lat.): ingyenes vendéglátás.

108–109. *Debretzen Kronikája, és Debretzeni Miscellák*: Bartha Boldizsár debreceni krónikáját akarta kiadni, ennek kéziratát kéri két nappal későbbi levelében Nagy Gábortól is (ld. a műről részletesen Cs/Széppr. 202. l.).

109. *Miscellák* (lat.): különfélék, egyveleg. Nyilván a Debrecen történetére vonatkozó különféle dokumetumokat, forrásokat kell itt érteni, melyeket Barta Boldizsár munkájához illesztve adott volna ki.

110. *Várad*: Nagyvárad.

195. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1804. június 15.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Bányai Elemér adta ki (Erdélyi Múzeum 1905., 438. l.), majd a HG. (II. 789–790. l.), a MM. (II. 980–981. l.) és MM^2. (II. 507–508. l.).

Keletkezése

A Kazinczyhoz előző nap írott levélben (194. sz.) mint megírtat említi: ha Bányai Elemér közlése pontos, akkor az nyilván a fogalmazvány lehetett, amit aztán másnap, 15-én letisztázott, 15-i dátummal. A levél Reviczky Károly *Specimen*jének kikölcsönzése iránti kérelem, a könyvet sehol nem tudta megszerezni, s enélkül, mint előző nap Kazinczynak írja, nem tudja befejezni az *Anakreoni Dalok*hoz készített értekezéseit és jegyzeteit (vö. minderről a 149. sz. 4–5., a 188. sz. 11–14. és a 194. sz. levél 73–75. sorait és jegyzeteiket).

Szövegkritika

Az eredeti kézirat, melyből Bányai Elemér kiadta, a Nemzeti Múzeum Könyvtárában volt (ma: OSzK.), lajstromozta Barcsa is (107. l.; vö. Cs/ÖM. I. 170. l.).

27. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

18. A könyvtár katalógusában, melyet Széchényi küldött meg Csokonainak (ld. a 124. sz. levél jegyzeteit), szerepelt a könyv, másik két Reviczky-mű társaságában (ld. *Catalogus...*, II. 250. l.).
Reversalis (lat.): kötelezvény.
19. *Kultsár Ur*: Kultsár István.
20. *Lőrintznapi Debretzeni Vásárkor*: az augusztus 10-i országos vásárra utal.

196. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. június 16.]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 790. l.; MM. II. 981. l.; MM^2. II. 508. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Megírásának idejét Nagy Gábor feljegyzéséből tudjuk. A Barta Boldizsár-féle debreceni krónika kiadásának tervéhez kötődik (ld. erre nézve a 194. sz. levél 108–109. sorait, valamint Cs/Széppr. 202. l.).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán Nagy Gábor feljegyzése: „Csokonaÿ Vettem és válaszolt̄ [= válaszoltam] Jun. 16^{kán} 804."

3. K: *egyb̄ [= egybe]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Vámos*: Vargha Balázs kéziratos jegyzeteiben Vámoss Gáborral, a debreceni kerületi tábla kancellistájával azonosította (vö. *Schematismus Inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum pro Anno 1803*, Budae). A CsEml.-ben is szerepel egy Vámosi Gábor nevű diák (33. l.), nem kizárt, hogy egyazon személyről van szó.

197. Csokonai – Nagy Gábornak *[Debrecen, 1804.]*

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Kézirata

HG. II. 779. l.; MM. II. 970. l.; MM^2. II. 500. l.

Keletkezése

Keltezetlen. Nagy Gábor feljegyzése szerint 1804-ből való, közelebbi időpontról nincs tudomásunk. Hasonló tárgyú, de pontosan datálható üzenet mellé illesztve közöljük (június 16.; 196. sz.). (Az 1804-es év anyagának végére való helyezése azt a benyomást keltené, hogy ez Csokonai utolsó levele.)

Szövegkritika

Az üzenet egy cédulára van írva, a hátulján Nagy Gábor jegyzése: „1804. Csokonay".

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Anacharsis*: Jean-Jacques Barthélemy (1716–1795) *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (Paris 1788) című képzeletbeli útirajzáról van szó, amely az ókori Görögországban játszódik. A könyv nagyon népszerűvé vált hazánkban is, fordítása Deáki Filep Sámueltől jelent meg 1820-ban, nyolc kötetben.
2. *Szabó László Versei*: *Szentjóbi Szabó László költeményes munkái*, Pest 1791.

198. Vályi Nagy Ferenc – Csokonainak
Sárospatak, 1804. június 21.

Kézirata

MTAK. K 4/24. (K).

Megjelenése

CsEml. 155–156. l.

Keletkezése

A március 24-i levelében (189. sz.) megígért pénzt, melyet *A' Tavasz* eladott példányaiért szedett be, küldi Csokonainak György József által.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a megszólítás fölött idegen kéz írása: „Nagy Ferencz két levele"

12. K: A pecsét leszakított egy kis darabot a papírból, a hiányzó betűket em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Virág-napi Ujjhelyi Vásárkor*: a március 25-i, virágvasárnapi sátoraljaújhelyi vásárról van szó.

3–4. *Sz. György Napjára*: az április 24-i debreceni országos vásárra utal.
5. *György Józsefi*: ld. a 209. sz. levelet.
5–8. Egy kötet ára 24 krajcár, ötvené 1200 krajcár, ami 20 rhénes (rajnai) forint, mert 1 rhénes forint 60 krajcár. Ebből jön le az a 24 krajcár, ami a Vályinak szánt tiszteletpéldány ára.

199. Halka István – Csokonainak
Kántorjánosi, 1804. július 4.

Kézirata

MTAK. K 3/54. (K).

Megjelenése

CsEml. 156. l.

Keletkezése

Csokonai Komárom, 1802. február 20-i keltezésű, a Magyar Hírmondó március 5-i, 19. számában megjelent tudósításában meghirdette *A' Tavaszt*, a *Lillát* és a *Dorottyát*. 1802. augusztus 15-én, Debrecenben közreadott és Győri József által köröztetett újabb tudósításában mentegetőzik a késedelemért, hiszen csak *A' Tavasz* jelent meg, s a tíz példányra előfizetőknek az *Anakreoni Dalok* és a *Muzsikális Gyűjtemény* egy-egy példányát ígéri ajándékba (utóbb már a türelmesen várakozóknak is szánt ezekből). Halka István ezen augusztusi felhívás nyomán fizetett elő Debrecenben a nevezett művekre, neve ott szerepel az előfizetési felhívás mellett fennmaradt névsoron, a 16. helyen („4 + Halka István 1 Rft. solv.", MTAK. K 755. 45b.). Ez arra is utal, hogy ekkor, 1802 nyarán még debreceni diák volt, s csak ezt követően került el tanítónak a Mátészalka melletti Kántorjánosiba. Mint a levélből kiderül, kapott az utóbb ajándékba ígért kottás kiadásból is.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a megszólítás fölött idegen kéz írása: „Halka Istvãn levele."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

5. *Györi Josef*: neve az 1. helyen található az augusztusi előfizetési listán, melyet ő köröztetett (ld. a 224. sz. levelet).
11. *Deáki István*: neve a 22. helyen szerepel a listán, mellette a következő bejegyzés áll: „Lilla és Dorottya 14 gr. solv." Contrascribaként utóbb ő terjesztette a kollégiumban azt a (fenn nem maradt) felhívást is (ld. 133. sz.), amely az augusztusit megerősítette. E felhívásban Csokonai, a jelen levél szerint, már a türelmesen várakozóknak is ajándékköteteket ígért.
18. *Kemény Mihály*: neve szerepel Márton József szótárának Csokonai által köröztetett előfizetői listáján, Halka István neve mellett, ott is mint közvetítő (MTAK. K 755 42a.)
24. *Rector* (rég.): iskolai tanító.

200. Kotsi Sebestyén István – Csokonainak
Hajdúböszörmény, 1804. augusztus 6.

Kézirata

MTAK. K 3/78. (K).

Megjelenése

CsEml. 157. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ebben a *Halotti versek* kéziratát küldte elolvasásra Kotsi Sebestyén Istvánnak, aki a jelen levél kíséretében juttatta azt vissza. Arra biztatta a költőt, hogy a költeményt eredeti, a Rhédey-féle kalózkiadás előtti formájában, de jegyzetekkel megbővítve adja ki újra (ld. bővebben a 215. sz. levelet).

Szövegkritika

A megszólítás alatt idegen kéz írása: „Kotsi Sebestyén István levele." Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés fölött feltehetően Csokonai megjegyzése: *Kotsi*. A címzéshez képest fejjel lefelé írva idegen kéz jegyzete: *Sárközy István Puky Istv. Rhédey Kazintzi Mátyási*

Peretsényi s másokk̄ [= másoknak] Leveleik Csokonai V. Mihály Urhoz. Debreczen.

31. K: A címzéshez képest fejjel lefelé.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kotsi Sebestyén István (1761–1841) a keleti nyelvek professzora volt a debreceni kollégiumban, 1803-tól (a levél írásának idején is) hajdúböszörményi lelkész, 1808-ban Pápára került professzornak. Részt vett a Csokonai kollégiumi pöreiben ítélkezett bizottságok munkájában, közreműködése a fennmaradt iratok alapján jóindulatúnak tűnik. Későbbi kapcsolatukból ez az egy levél maradt fenn, ez is arra vall, hogy viszonyuk nem romlott meg. A költő halála után, anyjának írott levelében (CsEml. 225–227. l.) Csokonai diákéveire emlékszik vissza.

5. *a' két első actió*: Rhédey Lajosné temetésén, a *Halotti versek* templombeli elhangzása előtt, Földvári József és Budai Ézsaiás mondott beszédet, ezek kiadásáról van itt szó (egybekötve jelentek meg, Nagyvárad 1804).
8. *Gyöngyösi*: Gyöngyösi István (1629–1704).
9. *Carmen* (lat.): ének, dal, itt általában verses alkotást jelent.
9–12. Az említett rész így hanzik: *„Te, ki* Ermenonvill *rideg szigetében / Nyugszol a nyárfáknak lengő hívesében* (*Halotti versek*, II. rész, 10. versszak, 1–2. sorok; vö. az 56. sz. levél 67. sorának jegyzetével).
13. *Culinarék*: itt kb. 'parlagias irományok', szó szerint 'konyhai'.
14. *Cherilus*: Choerilus, Nagy Sándort hadjárataira elkísérő költő, aki állítólag minden sikerült verséért egy aranyat kapott a hadvezértől.
15. *Farkasok*: ez a célzás valószínűleg Farkas Andrásra (1777–1832), Csokonai hajdani diáktársára, vándorpoétára, alkalmi versszerzőre vonatkozik (CsEml. 580. l.).
18. *Itinerator*: itt minden bizonnyal a III. rész utolsó szakaszára utal Kotsi Sebestyén István, amely így kezdődik: *„Boldog! ki a tündér románok helyébe / Útazók írásit forgat a kezébe"* (itinerarium: 'útleírás').
26. *Predikator*: lelkész.
31. *Diarium* (lat., rég): füzet.

201. Perecsényi Nagy László – Csokonainak
Almás, 1804. augusztus 15.

Kézirata

MTAK. K 4/27. (K).

Megjelenése

CsEml. 158. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai júliusi levelére (ld. 34–35. sorok), amelyben munkái erdélyi terjesztéséhez kérte Perecsényi Nagy László segítségét. Hogy miért és hogyan fordult ilyen ügyben ismeretlenül hozzá, nem tudjuk, levele nem maradt fenn, s ebből a levélből sem derül ki pontosan (talán a levelét továbbító Illei Takács Károly lehetett a közvetítő).

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a megszólítás felett idegen kéz írása: „Nagy László levele."

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Perecsényi Nagy László (1771–1827) nyelvész, alkalmi versszerző, a honfoglalási tematika népszerűsítője, az utolsó jelentős magyarországi latin költő. Híve volt a finnugor–magyar rokonság gondolatának, verses epikájában ez jelentős szerephez jut (*Léta magyar vitéz, és Zamira pánnóniai kisasszonynak viszontagságai*, Pozsony–Pest, 1800.; *Szakadár esthonnyai magyar fejedelem' bújdosása*, uo. 1802.; *Orithia magyar amazon története*, uo. 1804.). 1803-tól volt vármegyei esküdt, 1804-től a jénai mineralógiai társaság tagja (vö. a levél 1–2. sorait). Csokonaival való kapcsolatáról egyéb adat nem ismeretes.

15–16. *Váradi Dió-verő Vásárkor*: szeptember második hetében tartották (vö. Dankó Imre: *Régi vásáraink világa*, Debrecen 1992., 120. l.).

16. *Váradi Káptalan*: iratokat, okleveleket őrző és kiadó hivatal, Nagyváradon.

16–17. *Actuarius és Fori-Inspector*: jegyző és (egyházi) bírósági felügyelő.
23. *eladó munkáim*: a levél írását megelőző években több kisebb-nagyobb munkája is megjelent Perecsényinek (ld. fentebb).
32. *Buda Esaias*: Budai Ézsaiás.
Mettző Tarsaság: a debreceni rézmetsző diákok (Pethes Dániel, Papp József, Erőss Gábor).
40. *Per Várad*: Nagyváradon át.

202. Bod János – Csokonainak
Báránd, 1804. augusztus 19.

Kézirata

MTAK. K 3/4. (K).

Megjelenése

Toldy csak részleteit közölte életrajza jegyzeteiben (LXXI. h.), önállóan és teljesen először Gulyás József adta ki (ItK 1934., 87–88. l.), majd a CsEml. (159. l).

Keletkezése

Rhédey Lajos 100 forintos adományáról számol be, amelyet, mint ígéri, hamarosan el is juttat Csokonainak. A költő e pénz vétele nyomán írja meg önérzetes levelét Rhédeynek, szeptember 8-án (részletesen ld. a 204., 215. sz. levelek jegyzeteit). A levél aláírásában csak BJ monogram olvasható, ez azonban minden kétséget kizáróan azonosítható a korábbi debreceni diákkal, Bod János bárándi lelkésszel: maga Rhédey írja meg ezt október 27-i levelében (210. sz., 40–43. sorok).

Szövegkritika

Az összehajtott lap hátoldalán címzés és pecsét, a megszólítás fölött idegen kéz írása: „B. J. levele"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bod János (megh. 1830) Csokonai diáktársa volt, 1784-ben subscribált, 1793-ban Szikszón rektor, tanulmányai után előbb Kakadon, majd 1798-tól Bárándon lelkész (Barkóczi II. 28. c. 1., 198. l.; Thury II. 383. l.). Bárándra kerülésének nem éppen egyszerű történetét – Szikszai György szerepét kiemelve – Szabó Aladár írja le (*Szikszai György élete és munkássága*, Theológiai Szemle 1927., 274–275. l.). Kapcsolatukról azt tudjuk még, hogy ő is ott volt 1802 májusában a Nagyvárad melletti Félix-fürdőn, mikor Csokonai az *Anakreoni Dalok* ajánlását írta (ld. KazÉlet. 234. l.; az itteni eseményekről részletesen a 100. sz. levél jegyzeteiben). Bod Jánost Domby a költő közeli barátai között említi (44. l.).

31–32. *Nagy Asszony*: Csokonai Józsefné.
39–42. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak, magyar nemesnek, mély tisztelettel Debrecenbe."

203. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1804. szeptember 5.

Kézirata

MTAK. K 4/56. (K).

Megjelenése

CsEml. 162–163. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai június 15-i levelére (195. sz.), amelyben Reviczky Károly *Specimen*jét kérte kölcsönzésre. A válasz elutasító, a költő nem jutott hozzá a könyvhöz.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a levél teljes egészében Széchényi Ferenc írása.

19. K: A lap aljára írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

11. *Kőnyház*: könyvtár.
19–23. A belső és külső címzés szövege magyarul: „Csokonai Mihály úrnak Debrecenbe." „Pest. Az Úrnak Csokonai Mihály úrnak Debrecenbe."

204. Csokonai – Rhédey Lajosnak
[Debrecen, 1804. szeptember 8.]

Kézirata

MTAK. K 3/22. Autográf fogalmazvány (K). Másolata, mely a Toldy-féle kiadáshoz készült, s egy másik kéz által át van javítgatva, ugyanitt található (RUI 4-r 37/15.).

Megjelenése

Toldy 905–906. h.; HG. II. 802–804. l.; MM. II. 991–992. l.; MM^2. II. 514–515. l.

Keletkezése

Keltezetlen. A megírás időpontja pontosan megállapítható Rhédey 1804. október 27-i leveléből (210. sz.), amely tételesen válaszol Csokonai jelen levelére, még szövegszerűen is idézi (a 32–34. sorokat). Rhédey itt pontosan megírja a Csokonaitól kapott levél keltezését („Hogy az Urnak Sept. 8^{dikán} hozzám utasitott levelére íly későn válaszolok...", 3–4. sorok). Csokonai példátlan önérzetességgel reagál a gróftól kapott 100 forint ajándékra.

Szövegkritika

A fogalmazvány egy korábbi elszámolás, számvetés lapjára van írva; e számvetés mellett tollpróbák és egy három szavas feljegyzés is található a lapon.

4. K: Az *a'* és a *kifejthette* a sor fölött, a *'s* a következő szó előtt betoldva.

6. K: *én <...> rejtek magánosságomb magamk [=magánosságomban magamnak]* Az *omb* és a *k* olvhtl. betűkből jav.
10. K: *ki<magyarázott Indúlatját>* A *jelentett kegyes Reflexioját* az áth. rész fölé írva.
12–13. K: *Oktalanságnak <ítélikis> az Irígyek <pedig> Képmutatásnak kiábálják* em.
13. K: *de Ítéljen* A *de* sor fölötti betoldás, előtte a kettőspont pontból jav., utána a mondatkezdő nagybetű javítatlan maradt, em.
14. K: *magamé<t követem.>* A *mellett maradok* Az áth. rész fölé írva.
15. K: *ugy mond<ja>* Az *ugy azt*-ból jav.
Horatius. <Én> Ezt Az *E e*-ből jav.
16. K: *szint<úgy> olly* Az *én* sor fölötti betoldás.
16–17. K: *másikat <hogy> Principib [= Principibus]*
18. K: *<El kelle tehát> Ez utólsóbbik* Az *el kelle tehát* a sor fölött betoldva később a mondatba.
19. K: *utóljára* Sor fölötti betoldás.
20. K: *folyamatján <válorán>* Az áth. szó fölé írva.
20–21. K: A *semmi egyéb* fordított sorrendben áll, a föléjük írott számok (*1. 2.*) jelzik cseréjüket.
23. K: *vagy és*-ből jav.
25. K: *Nagyságodk [= Nagyságodnak]*
25–26. K: *mint <a' tobb> Versifikator és mint <több> halotti* Az *a'* sor fölötti betoldás.
26–27. K: *egyéb Kézmivesek* Olvhtl. szavakból jav.
30. K: *nézvén* A *v* a sor fölé írva, a második *n* olvhtl. betűből jav.
gazdag és Sor fölötti betoldás.
31. K: *Hadd álljon az az én <Újonnan épült>* Az áth. rész fölé írva.
32. K: *Museumomb [= Museumomban]* ***hadd álljon az*** *<a' megboldogúltnak> emlékezetére* A sorok közé az áth. szó helyett a következő hosszabb betoldást írta a költő: *a' mellyet a' nyáron rakattam, hadd álljon ama' Nemes Elhúnytk [= Elhúnytnak]* A ***hadd álljon az*** áth. nélkül maradt a sorban, értelemszerűen nem vettük figyelembe.
33–34. K: *Nagyságodnak* A *nak tól*-ból jav.
34–35. K: *zálogául, nékem <?emlékezét>* Az áth. szó fölé írva.
35. K: *háládatosság<om>nak*
36. K: *Irigyeimre* A *re nek*-ből jav.
pg [= pedig]
37. K: *szobátskámban* Az *m* a sor alatt toldva a szóba.
én Sor fölötti betoldás.
38. K: *Barátimnak, <és> Poëta*
39. K: *még* Sor fölötti betoldás.
40. K: *én, Ms. Uram* – Utólag toldva a sorba és a sor fölé.
41–42. K: *Rftra* A *ra ért*-ből jav., a *magamban* sor fölötti betoldás.
42. K: *Versírást* A szövég olvhtl. betűkből jav.

42–43. K: *Metier <nékem,>* ***hízelkedni*** Az áth. szó helyett a következő hosszabb részt írta a költő a sorok közé: *v̄ [= vagy] Handwerk gyanánt űzöm én; hízelkedni pḡ, [= pedig,]* A ***hízelkedni*** áth. nélkül maradt a sorban, elhagytuk.

44. K: *tárgyamra* A *ra at*-ból jav., az *egyedül* sor fölötti betoldás.

45. K: *se<m> pirúljak ḡ [= meg]*

46. K: A bekezdés előtt a lap szélén egy *NB.* jelzés áll, amelynek nem tudjuk az értelmét.
nyilatkozásomból <...ból> Az áth. szó fölé írva.
a' mellyet tsupán Az *a'* sor fölötti betoldás, a *tsupán* szó *tsak*-ból jav.

47. K: *Méltóság <előtt>, mt̄ [= mint]* A *gal* a sor alatt toldva a szóhoz.

49–50. K: *a' kit önnön <kinek>* Az áth. rész fölé írva.

50. K: *n̄ [= nem] esmérnek*
sok<at> dolgot n̄ [= nem] A *dolgot* utólag toldva a sorba.

51. K: *Pőbel<k>*

51–52. K: *a' kik̄ [= kinek] <tsak> csendességét* A *k̄* utólag toldva a szóhoz, a tárgyrag feltehetően *ért*-ből jav. A *<tsak>* helyett a következő betoldás olvasható a sor fölött: *fő kívánsága ts [= tsak] az h [= hogy].*

52–53. K: *meg ne háborítsák; a' ki Sanssouci lakást képzel <sóhajt>* Az áth. szó helyett a sor fölé írva. Az 51–53. sorokban olvasható rész így hangzott a javítások előtt: *a' ki tsak csendességéért[?] sóhajt a' Nádlepte fedél alatt.*

53. K: *mégis n̄ [= nem] olly <nem olly>* Az áth. szavak alá írva.

54–58. K: Az e sorokban olvasható rész a lap jobb oldalán, haránt irányban van írva.

54. K: *a' Nagy Urakat, ha* A sor fölött betoldva.
Tudományoknak A *nak at*-ból jav.

54–55. K: *Hazák [= Hazának] és a' jó ízlésk [= ízlésnek] <kedvellő Nagy Urakat> ollyan* A *k* mindkét esetben *t*-ből jav., a *Ns. Baráti* az áth. rész fölé írva, az *ollyan* feltehetően *mélly*-ből jav.

56. K: *ne<m> tömjénezné* A *mint* sor fölötti betoldás.

56–57. K: A *változhatatlanúl maradok* fordított sorrendben áll, a fölé-jük írott számok (*1. 2.*) jelzik cseréjüket.

57. K: *Mélt.* Olvhtl. betűkből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Rhédey Lajos (1763–1831) királyi kamarás, a kultúra, a magyar nyelvű tudományok és irodalom pártfogója volt, aki maga is verselgetett (felesége halálára írott búcsúversét ld. a Magyar Kurir 1804. augusztus 24-i számának Toldalékában). Csokonai útja először akkor fut össze vele, mikor 1803 elején Márton József megkéri a költőt, hogy fordítsa le Somssich Lázár Rhédeyt ünneplő latin ódáját (ld. a 132. sz. levelet). A

fordítás elkészül, s eljut Rhédeyhez is, ahogy azt annak köszönőlevele bizonyítja (170. sz.). 1804. január 24-i dátummal, éppen Nagyváradon létében egy hosszabb költeményt ír *Rhédey Lajos úrhoz*, amelyben egyértelműen utal arra, hogy munkái kiadásához szeretne támogatást kapni. Nem tudjuk, eljutott-e ez a költemény Rhédeyhez, az azonban bizonyos, hogy ekkor nem találkoztak személyesen, erre – mint maga írja (215. sz., 53–54. sorok) – majd csak április 12-én délelőtt 10 óra tájban került sor először. A Rhédeyné temetésén és közvetlenül utána történt eseményekre nézve jobbára a költő levele igazít el, melyben részletesen leírja az eseményeket, a maga szemszögéből (215. sz.). Most elegendő annyit kiemelni, hogy Rhédey Csokonainak udvariatlanságát rója fel, Csokonai pedig verseinek tudta nélküli, megcsonkított kiadásáért neheztel módfelett. Ebben a helyzetben kapja kézhez, hosszú hallgatás után, augusztus végén Rhédey száz forintját, amelyre ebben az önérzetes hangú levélben válaszol. Rhédey udvariasan kioktató válasza október 27-én kelt (210. sz.), Csokonai bevallása szerint ekkor és ebből (valamint a Bek Pál által szóban közvetítettekből) tudja meg a gróf nehezelésének az okát. Erre írja meg hosszú levelét, amelyben ismerteti a történteket, de amelyről nem tudjuk, elkészült-e teljesen, s ha igen, elküldte-e Rhédeynek (215. sz.). További kapcsolatukról nem maradt fenn dokumentum. Az *Anakreoni Dalok* végül Rhédey támogatásával jelent meg 1806-ban, annak ajánlva, Márton József által.

Az alkalmi költészet, amely Csokonai életművének nem jelentéktelen hányadát teszi ki, s amely megítéltetésének is az egyik központi kérdése már a kezdetektől, e levélben meglehetős élességgel elválasztatik az igazi poézistől, a „*Versifikator*" a „*Poétá*"-tól (vö. erről a levél vonatkozásában: Sinkó 319–321. l., Vargha:ArcV. 346–350. l.). Ez részben a kor poétikai gondolkodásának egyik alaptételéhez vezethető vissza, amit maga is megfogalmazott *A verscsinálásról közönségesen* című tanulmányának első soraiban: „*A' Vers tsinálás nem Poézis. Mert ez a' gondolatoknak, a' kébzelődésnek, a' tűznek természetében, és mindezeknek felöltöztetésében áll: a' Vers tsinálás pedig, tsak a' szózatok hangjának bizonyos reguláira, vételére, 's külső elrakására ügyel; hogy azok hármoniával szóljanak az Ember' fülébe. A' honnan lehet valaki jó Poéta, ha mindjárt Verset nem ír is, és ellenben, jó Verseket írhat valaki, de azért nem Poéta. Legjobb ha a' kettő edgyütt van.*" (MTAK. K 668. 55a.; vö. MM[2]. II. 279. l.)

Pontosan tudja alkalmi költeményei helyét saját és kora költészetében, amint arról világosan vall az *Alkalmatosságra írt versek* előbeszédében: „*Az alkalmatosságra írott versek az Aestheticusoknál már egészen nevetségbe mentek, legalább mindenkor gyanúsok.*" (III. l.) Mégsem tagadja meg egészében e műveit: „*Én magam is megvallom, hogy ennek a' Gyűjteményemnek nagy részét nem azért adom ki, mintha azokat a' Mú'sákhoz méltónak tartanám. Egy része lát azért napvilágot, hogy magam is érzem róla, hogy valósággal poétai darab; más részét néhol néhol képenként helyenként tartom poétainak; vannak ollyan Poémák benne a' mellyeket a' Tárgynak nevezetes volta miatt, vagynak ollyanok a' mellye-*

ket tiszteletből vagy háládatosságból, vagynak a' mellyeket parantsolatból nyomtatásra adtam. Most már a' mi ezek közűl valósággal a' Mú'sáknak, és a' jó Vénának szülöttei, ha alkalmatosságra vannak is írva, megtartják a' jó érzésű olvasó előtt betseket 's által mennek bizonyosan a' halhatatlanságra. A' mi bennek tsak néhol mutogatja ezt a' tökélletességet, az is által megy a' maradékra, de úgy mint ollyan gezemitze, mellyekből jövendő arany időnknek Poétái talám gyöngyöket szedhetnek, 's akkor reám, mint a' mostani Punicum bellumi időszakasznak Enniusára jó szívvel emlékeznek." (VII–VIII. l.) Ebbe az összefüggésbe illeszkedik e levél öntudatos vallomása, s ez az, amiért Csokonai nem lett sem *Csikorgó*, sem *Kuruzs*; e figurákban csak a fenyegető lehetőséget mutatja fel, azt, ami korában sokak valóságát jelentette, de amit ő összességében és végül is elkerült (vö. Debreczeni 136–137. l.).

12. *Chremes*: az uzsorás megnevezése Csokonainál (ld. a 217. sz levél 18. sorának jegyzetét).

14–15. *Vatis avarus Haud facile est animus* (lat.): „A költőnek a lelke nemigen fösvény." Szabad idézet Horatiustól (*Epistolae*, II., 1., 119–120.), eredetileg: „Vatis avarus non temere est animus", vagyis: „költő nemigen lesz fösvény lelkű" (vö. MM^2. II. 552. l.).

17. *Principibus placuisse viris haud ultima virtus!* (lat.): „Nem utolsó erény, ha tetszést aratunk a vezető férfiaknál." Idézet Horatiustól (*Epistolae* I. 17.): „Mert nem utolsó dísz, odafent ha tetszik a munkánk." (vö. MM^2. II. 552. l.)

22. *Válor* (lat.): érték.

24. *Parnasszus*: a múzsák szent hegye a mitológiában.

25–26. *Versifikator* (lat., rég.): verskészítő.

29. *Megbold.*: megboldogult.

32. *Museumom*: ld. a 207. sz. levél 7. sorának jegyzetét.

36. *Perseusnak paizsául*: Perszeusz az antik mitológia egyik hőse, Zeusz és Danaé fia, híres pajzsát Pallasz Athénétől kapta, halála után ennek felmutatása is elég volt az ellenség megfutamításához.

42. *Impressio* (lat.): benyomás, indíttatás.
Métier (ném.): mesterség.

43. *Handwerk* (ném.): kézművesség.

51. *Pőbel* (lat.): köznép (ld. a *plebecula* szó előfordulásairól a 24. sz. levél 15. sorának jegyzetét, valamint különösen a 191. sz. levél 22. sorát).

52. *Sanssouci*: ld. a 68. sz. levél 91. sorának jegyzetét.

54. *Cynicus*: cinikus.

205. Csokonai - Bek Pálnak
Debrecen, 1804. szeptember 10.

Kézirata

DIM. K. X. 75. 76. 1. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Kardos Albert adta ki (ItK 1937., 178–179. l.), majd a MM. (II. 993–995. l.) és a MM^2. (II. 516–517. l.).

Keletkezése

Ezt a levelet megelőzte egy hasonló tartalmú másik levél, még májusban, 25-én, amely azonban elkallódott. Bek Pál válasza, melyben kihívja magához a költőt Téglásra, három nap múlva megérkezett (206. sz.), de Csokonai nem tudott akkor látogatására menni (207. sz.).

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

1. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
33. K: *alkotmányát* A második *á ai*-ból jav.
39. K: *szóll* A *ll v*-ből jav.
42. K: *Nagyvilágk [= Nagyvilágnak]*
43. K: *megszólíttatván* Az *án* olvhtl. betűkből jav.
44. K: *monosyllabus* Az *n s*-ből jav.
47–48. K: *elfogadni* Az *el m*-ből jav.
50. K: *kiragyógó* Az ***ó*** olvhtl. betűből jav., az ékezet ott maradt, em.
52. K: *azt* Sor fölötti betoldás.
63. K: *Verseimet* A *Ve Ér*-ből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bek Pál téglási földbirtokos, mérnök, tanácsos (leánya révén Tisza István dédapja). Ahogy Kardos Albert írja, „a XVIII. század utolsó és a XIX. század első negyedében nevezetes szerepet vitt az akkori szabad hajdúkerület és Debrecen városa életében. Mérnök volt; valószínűleg a Felvidékről került az Alföldre. A hajdúkerületnek az egyes községek ha-

tára fölmérésével, Debrecennek, melynek királyi biztosa is volt, a város csatornázásával tett nagy szolgálatot. Képzettségével, szorgalmával, lojalitásával fényes életpályát fut be, nemességet és óriási vagyont szerez" (ItK 1937., 177. l.). Kazinczy, aki régóta (legalább 1777-től fogva) ismerte, indulatos, káromkodós embernek mutatja be (ld. KazÉlet. 76., 236–237. l.), egy másik feljegyzésében pedig megírja, hogy 1804. augusztus 25-én házasodott meg (*Magyar Pantheon*, kiad Abafi Lajos, é. n., 372. l.; vö. KazÉlet. 262. l.). Bek Pálnak egyébként igen rossz híre volt a Martinovics-szervezkedést követő időkben játszott állítólagos besúgói szerepe miatt (KazLev. VIII. 623. l.).

Csokonaival való kapcsolatáról az első adatunk az, hogy Nagyváradon, április 14-én este az ő jelenlétében olvasta fel Rhédey Lajosnak a felesége halálára írott versek nagyrészét (215. sz. levél 58–60. sorok). Csokonai elkallódott májusi leveléről fentebb már szóltunk, ezt követően a szeptember 10–14. között váltott három levél mellett annyi ismeretes, hogy Rhédey Lajos Bek Pállal is üzente a költőnek, hogy neheztel rá valamely a temetés alkalmával elkövetett udvariatlanság miatt (215. sz. levél 22–27. sorok). Kapcsolatuk utolsó ismert dokumentuma Csokonai levele novemberben, amelyben egy kályhát kér kölcsön Bek Páltól (vö. Nagy Sándor: *Csokonai utolsó pártfogója*, Debreceni Képes Kalendárium 1939., 65–69. l.). Gál László úgy emlékszik, hogy Bek Pál is azon urak között volt, akik szívesen látogatták Csokonait (CsEml. 440. l.).

8. *Téglási Bíró*: nem tudjuk, ki volt.

27–30. Bek Pál országos hírű angolkertet alakított ki téglási kastélya körül (vö. KazÉlet. 236., 274. l.), amelyet Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel is használt a *Fűvészkönyv* elkészítésekor (vö. Julow:Faz. 337. l.).

27. *áer* (lat.): levegő.

28. *Plánta*: növény.

39. *Bibliája Linné*: Carl von Linné (1707–1778) növényrendszertani munkája, a *Species plantarum* (1753).

41. *Agrippa*, Marcus Vipsanius (i. e. 63–12), római hadvezér, politikus, Augustus császár barátja, Horatius pártfogója (ld. *Ódák* I. 6.).
Bolingbrocke: Pope támogatója (ld. a 115. sz. levél 356. sorának jegyzetét).

44. *monosyllabus* (lat.): egyszótagos.

46. *Candor* (lat.): becsületesség, őszinteség.

206. Bek Pál – Csokonainak
Téglás, 1804. szeptember 13.

Kézirata

MTAK. K 3/3. (K).

Megjelenése

Először Gulyás József adta ki (ItK 1934., 88–89. l.), majd a CsEml. (163. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai szeptember 10-i levelére (205. sz.).

Szövegkritika

A megszólítás alatt idegen kéz írása: „Bek Pál levele." Címzés a borítékon.

15–16. K: Az összehajtott lap másik felére, haránt irányban írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

17–19. A címzés magyarul: „ Az úrnak Csokonai úrnak Debrecenbe."

207. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. szeptember 14.

Kézirata

DIM. K. X. 75. 77. 1. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Kardos Albert adta ki (ItK 1937., 179. l.), majd a MM. (II. 995. l.) és a MM^2. (II. 517. l.).

Keletkezése

Válasz Bek Pál előző napi levelére (206. sz.).

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

3. K: *vala* A *v a'*-ból jav.
12. K: *Megengedésről* A *gen* olvhtl. betűkből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. *Museum*: Csokonai 1801-ben meglátogatta Kazinczyt, közvetlenül annak kiszabadulása után. Erről a látogatásáról megemlékezvén írja anyjának címzett levelében, hogy Kazinczy *„minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antique módra készült 30 fontos urnával, mellyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és a mellyet a museumába való beléptekor az iró asztaláról felvévén, azonnal megcsókolt"* (73. sz., 191–195. sorok). Ennek a „museum"-nak a mintájára tervezte ő is el a maga saját „poétai tempel"-jét, amit éppen ebben az időszakban alakított ki, ahogy az a ház felépítésének költségeit napi pontossággal regisztráló feljegyzéséből kiderül (MTAK. K 3/27.; MM^2. II. 351. l.). Domby Márton leírja, hogyan tervezgette Csokonai ezt a kis szobát, s megemlékezik az első vendégségről is: „Még alig volt félig-meddig készen, már hármónknak-négyőnknek traktát adott benne, hogy előre való ízlést csináljon a következendőkhöz, és az olympusi ebéd nem lett volna oly ízű az ő szájának mint ez!" (Domby 31. l.) Október végére már nagyjából el is készült a „museum", november 10-i levelében (213. sz.) is így emlékezik meg róla (minderről ld. Szilágyi Ferenc: *Csokonai „poétai tempel"-je Debrecenben*, Alföld 1973., 11. sz., 191–196. l. és Vargha Balázs: *Csokonai kiűzetése a Darabos utcai Paradicsomból*, Újhold Évkönyv 1989., 1. sz., 236–239. l.)

208. Csokonai – Szeless Józsefnek
Debrecen, 1804. szeptember 14.

Kézirata

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r 138/I. 2. Másolat (K). Eredetije – mint a HG. írja (II. 802. l.) – Sümegen, a Kisfaludy Múzeumban volt, ma már nem lelhető fel (vö. Cs/ÖM. I. 187. l.).

Megjelenése

HG. II. 801–802. l.; MM. II. 996. l.; MM^2. II. 518. l. Mindegyik Schedius Lajoshoz szóló levélként közölte.

Keletkezése

Toldy a rendelkezésére álló másolatot Csokonai Schediushoz írott levele (19. sz.) mellé sorolta, a kiadások ezt követve tartották Schediushoz szóló levélnek ezt is. Vargha Balázs kiadásunk előmunkálatai során felvetette, hogy nemigen lehet a címzett Schedius Lajos, a pesti egyetem professzora, nem valószínű ugyanis, hogy őt könyvei terjesztésére kérte, kérhette volna meg Csokonai. Ha a levél szövegét közelebbről megvizsgáljuk, két dolog rögtön feltűnhet: 1. Kiskunhalas környékén kell keresnünk a címzettet, mert egy odaszóló küldemény is van az emlegetett csomagban; 2. az útvonal, a lebonyolítási mód kísértetiesen hasonlít a Szeless Józseffel 1802-ben, *A' Tavasz* példányainak árusításakor történtekhez, ahogy azt akkori leveleikből kiolvashatjuk (ld. a 99. és 130. sz. leveleket). Ha ehhez hozzávesszük, hogy Szeless József kecskeméti illetőségű volt, alapos gyanúnk ébred, hogy ő lehet a címzett.

A gyanú teljes mértékben beigazolódik, ha Csokonai levelét összevetjük további három levéllel: 1. Szeles Sándor Csokonainak, 1805. január 2. (220. sz.); 2. Szeless József Csokonai Józsefnénak, 1805. április 16. (MTAK. K 4/57.); 3. Ágoston István Csokonai Józsefnénak, 1805. június 5. (MTAK. K 3/1.). E három levél számol el a jelen levélben szóban forgó példányok árával. Az elsőt kötetünk tartalmazza, a másik kettő szövegét itt közöljük:

„Jóakaró Nagy Asszonyom!

Néhai kedves Fija és az én Barátom Csokonai V. Mihály Úr, Dorottya nevezetű Munkájából még életében kűldött én hozzám nem tíz (a mint az Asszonynak hozzám küldött Levelében írni tettzett) hanem 15 Exemplarokat az el adás végett; Mellyekből minden iparkodásom mellett is többet 10*nél* el nem adhatván; ezeknek árából 7 Rftkat még a'

múlt Karátsonkor Szappanos nevezetü Deák Ifjútól Szeless Sándor Bátyám Uram által el küldöttem: háromnak pedík az árát ugymint 3 Rftkat a' még meglévő 5 Exemplarokkal együtt a Nagy Asszony Kívánsága szerént ezen alkalmatossággal küldőm; sajnálom hogy ezeket is Exemplarba kell viszsza küldenem de valóba tőbre nem mehettem. Reméllem hogy az Lilla Munkája kelendőbb lészen – melly eddig előttem is tsak Hirében esmeretes; ha tehát fog tettzeni az Nagy Asszonynak 10 Exemplarokat küldeni; valamint ennek el adásában; úgy másban is a mi tőllem ki telhetö egész örömmel és készséggel fogok szolgálni, fenn akarván ez által is néhai jó Barátomnak kedves emlekezetét az én részemrül tartani. – A' fellyebb irt Dorottya Munkájábul küldött azokon kivül még én hozzám 10. exemplarokat, de olly Útasitással; hogy Levelével, edjütt Halasi Professor Urnak az ott lejendő el adás végett küldjem által; a' minthogy azokat magam ajánló Levele mellett oda el is küldöttem; és egyszersmind arra is kértem a' Professor Urat; hogy annak idejében ide tegyen azokrúl tudósitast; de hogy tellyesítette e avvagy nem? azt nem túdom.

Mellynek Jelentése mellett
Szívességébe ajánlott maradtam
A' Nagy Asszonynak
Kecskemét 16ª Apr. 1805.
igaz szives szolgája
Szeless Jósef m. p." (CsEml. 212. l.)

„Kedves Nagy Asszony!

A' Dorottyákbul nagy nehezen el adtam hatot, de négyét semmiképpen elnem adhattam, mivel drágálják. Azon hatot is tanitványimnak adtam oda.

Azon hat elkölt exemplárnak az árokat hat Forintokat küldöm Tatai Sándor uramtul, mint Halasi volt Pünkősti Legatustol. Azon kívül a' meg maradott négy exemplárt. Ezek után vagyok Halason d. 5ª Junii. 1805.

A Nagyasszonynak
igaz szolgájja
Ágoston István
Professor msk.

Nemes és Nemzetes Csokonay Vitéz Mihályné [!] Nagy Asszonynak tisztelettel ajánlom.

a Debretzen.

Hat Forint ide van zárva." (CsEml. 215. l.)

Világosan látszik, hogy Csokonai a *Dorottyá*ból 15 példányt küldött Kecskemétre (tévedett tehát Szeles Sándor és az ő nyomán Csokonai Józsefné is, mikor tízet írt, de Szeless József korrigálta tévedésüket), Halasra pedig 10-et. Szeles Sándor január elején küldte hétnek az árát, és a többi eladását ígérte. Áprilisig további három kelt el, ennek árát

Szeless József küldte, a maradék öt példány kíséretében, s egyben utalt arra, hogy a másik csomagot még annak idején átküldték Halasra, az árát tehát onnan várja majd Csokonainé. Júniusban végre meg is érkezett a halasi elszámolás, hat árát és a megmaradt négy példányt küldte Ágoston István. Az összefüggések tehát olyan egyértelműek, hogy nem lehet kétséges, a jelen levélnek Szeless József, kecskeméti nótárius a címzettje.

Szövegkritika

9. K: *15 **15** exemplár* A szöveg értelme (és a fent idézett levelek) szerint itt nem *15–15*, azaz kétszer 15 példányról van szó, tehát egyszerű elírás következtében szerepel a sor végén és az új sor elején is a 15-ös szám, az egyiket elhagytuk.
16. K: ***e**rdemes* em.
18. K: *elv**a**rván* em.
19. K: *bar**a**ti* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *vásárkor*: nyilván az augusztus közepén tartott debreceni országos vásáron találkoztak.
4. *Institoris*: Institoris Gábor.
6. *Ürményi ház alatt*: Ürményi József országbíró házáról van szó (ld. a 153. sz. levél 30–32. sorainak jegyzetét).
10. *Fáin* (ném.): finom.
14. *Tsere uram*: nem tudjuk, ki volt.

209. György József – Csokonainak
Sárospatak, 1804. október 8.

Kézirata

MTAK. K 3/51. (K).

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban elveszett. György József (megh. 1852.) sárospataki diák volt, akivel Vályi Nagy Ferenc útján került kapcsolatba Csokonai (ld. a 198. sz. levél 5. sorát). Vályi akkor *A' Tavasz* eladott példányainak az árát küldte vele, ezúttal pedig a *Dorottya* terjesztéséről van szó, amit, úgy látszik, György József vállalt, felváltva professzorát, Vályit. 1805. január 2-án György József tíz forintot küld Debrecenbe levelével (219. sz.), azaz tíz példány árát, s ígéri további segítségét, a *Lilla* eladásához is. Csokonai halála után anyjával folytatott levelezést a két kötet terjesztése ügyében (ld. három levelét, CsEml. 214., 216–217., 227–228. l.), majd elhallgatott, mire Csokonai Józsefné 1806. áprilisa után Vályi Nagy Ferenchez fordult segítségért (CsEml. 237. l.; a címzett és a dátum a szövegből következtethető ki teljes bizonyossággal). György József később lelkészként futott be egyházi karriert, 1836–1848 között a szatmári egyházmegye esperese volt (ld. Kiss Kálmán: *A szathmári ref. egyházmegye története*, Kecskemét 1878., 320–321., valamint 213–230. l.; vö. KazLev. XXII. 499. l.).

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán.

1–3. K: A címzés balra fent található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levél azon a latinságokkal kevert, féltudós („konyha") nyelven íródott, amelyet a kor sok írója, köztük Csokonai is előszeretettel karikírozott ki (ld. pl. Firkászt a *Culturá*ban). A mondatok nyelvi összevisszasága miatt sokszor nem is érthető, mit akar valójában közölni a levélíró, ahol azonosítható, általában ott sem teljesen pontos a kifejezés, vagy annak alakja, magyarázatainkban a szöveg értelméhez illeszkedő feloldást adtuk meg.

8–9. *Sinceritás* (lat.): becsületesség, őszinteség.
13. *Consequentáriuskodik*: (lat.): következtet.
15. *manipulatio*: művelet, itt 'terjesztés' értelemben
18–19. *permillia fortia* (lat.): ezerszeres erővel.
19–20. *Immediatus* (lat.): közvetlen.
20. *Canicula*: kánikula, a nyári szünet idejét érti.
24. *Magyar Úr*: Magyar Mihály volt az első félévben a szenior a kollégiumban (Nagy S. 28. l.), neki írt korábban György József, de az – mint kiderül – nem adta át Csokonainak az

üzenetet. Magyar 1794-ben subscribált, tanulmányai végeztével Hajdúbagoson, Mezőtúron lelkész, közben Debrecenben tanár, 1820-ban halt meg (Barkóczi II. 28. b. 1., 369. l.).

26. *exacte* (lat.): pontosan.
generál (lat.): fő.
27. *a' propóbb*: itt 'alkalmasabb'.
28. *vice versa*: megfordítva.
28–29. *procedál* (lat.): előrehalad, továbbmegy, itt az üzenetre vonatkozik, vagyis hogy nem jutott el Csokonaihoz.
30. *Speciato* (lat.): sajátosan, különös figyelemmel.
31–32. *stante pede* (lat.): azonnal.
32. *tralocal* (lat.): átküld.
33. *ad faciem loci* (lat.): az illetékes helyre (Vargha Balázs adata).
35. *indecise* (lat.): pontatlanul, meghatározatlanul.
36. *Szüts* István (ld. 83. sor), közelebbit nem tudunk róla.
Secularis: teológiai osztályokat nem végző diák.
38. *inter tot turbida* (lat.): oly sok zűrzavar között.
39. *committál* (lat.): ráhagy, rábíz.
42. *Théka*: könyvtár.
45. *resolutum* (lat.): megoldás, feloldás, eredmény.
46–47. *in Gömör*: Gömör vármegyében.
47. *Calculus* (lat.): számvetés.
49. *Deregnyö*: Deregnyő, község Sátoraljaújhelytől északkeletre, ma Drahňov.
50. *Ord.*: ordinárius, itt 'rendes'.
Lonyai Gábor „szül. 1778. márc. 28-án, eleinte Zemplén várm. fiscalisa, 1804-ben alispánja, kamarás, 1808-ban a sz. István-rend lovagja, 1809-ben ungvári administrátor, 1817-ben pedig ungvári főispán lesz, megh. Deregnyőn 1824. máj. 8-án." (*Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon*, kiad. Abafi Lajos, é. n., 388. l.) A „most született" kifejezés arra utal, hogy október 3-án választották meg rendes alispánnak (KazÉlet. 352. l.).
51. *Patvária* (lat., rég.): joggyakornokság.
Centós tudósítás: százalékos, vagyis részleges.
55. *commodált* (lat.): átadott, küldött.
55–56. *Evictío* (lat.): elperlés.
56. *in solidum* (lat.): egészben, egyetemlegesen.
57. *ex asse* (lat.): egészen, az utolsó fillérig.
Contentál (lat.): kielégít.
62. *foglos* (táj.): fogós, nehéz.
64. *pondora szabják*: a súlyhoz mérik.
65. *Audaces fortuna iuvat* (lat.): bátraké a szerencse (Vergilius: *Aeneis*, X. 284.).
66. *Distractio* (lat.): árusítás.
67–68. *tsak a' Keze ez Ésaunak a' Hang a' másé*: bibliai utalás, Jákob csellel szerezte meg apja, a vak Izsák áldását, kezét bárány-

bőrbe bújtatta, hogy azt megtapogatva atyja Ézsaunak higyje (Mózes I. 27.).

68. *Politia* (lat.): udvariasság.

70–71. Idézet a *Dorottya* előbeszédéből (ld. MM^2. I. 427. l.).

72. *lagér* (rég.): kitömés, töltelék.

74–75. *in Hymenaeis Zsanét* (lat.): az idézet *A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn* című, 1800-ban kiadott 'lakodalmi ének' előbeszédéből való, amelyet Borbély Gábor és Vay Janette házasságkötése alkalmából írt Csokonai (ld. MM^2. I. 535. l.)..

79. *Adjutáns* (lat.): segéd.

80. *procerto* (lat.): biztosan.
adsecurál: (lat.): biztosít.

81. *ad prímam dandam occasionem* (lat.): az első adandó alkalommal.

210. Rhédey Lajos – Csokonainak
Nagyvárad, 1804. október 27.

Kézirata

MTAK. K 4/43. (K).

Megjelenése

Először Toldy közölte életrajza jegyzetei között (LXXII–LXXIII. h.), majd a CsEml. (164–166. l.).

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely – mint e levélből megtudjuk – szeptember 8-án íródott (204. sz.). A költő kihívóan önérzetes hangjára Rhédey udvarias kioktatással reagál (ld. a 204., 215. sz. levelek jegyzeteit).

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

86. K: *és szokásba lévő* A lap bal szélén haránt irányban írva, + jellel utalva szövegbeli helyére.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

28–30. Rhédey Lajos június 27-én bizonyosan Debrecenben tartózkodott, mint arról a Magyar Kurir is beszámolt (a július 20-i számban, 82. l.).
32–34. Az idézett sorok Csokonai leveléből valók (25–26.).
35–36. *Sándorffi*: Sándorffi József.
40. *Bod Uram*: Bod János.
51–52. E kétsoros vers (továbbá a 70–71. és 81–82. sorokban olvashatóak) Rhédey Lajostól származhatnak (vö. CsEml. 581. l.). Mezei Márta lektori jelentésében felveti, hogy akár más kisebb költő is lehet a szerző, példaként Mátyási Józsefet említi.
69. *Dárius*: Dareiosz, gazdagságáról híres perzsa király.
72. *Diógenes*: Diogenész, Szinópéi (i. e. 410k.–323k.), görög filozófus (ld. a 215. sz. levél 70. sorának jegyzetét).

211. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
[Debrecen, 1804. november 1–2.]

Kézirata

MTAK. K 3/69. (K).

Megjelenése

KFEM. 384–385. l.; KazLev. II. 390. l. Mindkétszer 1794-es dátummal jelent meg.

Keletkezése

Keltezetlen. Az első közléshez a kiadók, Bajza József és Toldy Ferenc a következő jegyzetet csatolták: „Kelet nélkül, de kétség kivűl novemb. 1794; mert a Dayka Propemticonja 1794. januárban készült, s Kazinczy elfogatása 1794. dec. 14. történt, s így más évi Márton-nap nem lehetett érdekelve." (KFEM. 385. l.) Váczy János és Vargha Balázs átvették ezt a keltezést (KazLev. II. 390. l., CsEml. 469. l.), Szilágyi Ferenc azonban kimutatta, hogy a levél keletkezésének éve csak 1804 lehet (Szilágyi: CsMűv. 496., 499. l.). Fő érve az, hogy a „levélben említett Márton napi 11 óra kétségkívül 1804. nov. 11-re, Kazinczy esküvőjének időpontjára vonatkozik" (Szilágyi:CsMűv. 499. l.). Ezt az egyébként önmagában is elégséges érvet kiegészíthetjük még azzal, hogy a levélben említettek

kiválóan illeszkednek a korabeli történések más adatokból ismert összefüggéseibe, amelyek egyben a közelebbi időpont meghatározásában is segítenek.

Csokonai és Kazinczy kapcsolatáról a júniusi levelek után csak közvetett adataink vannak. Augusztus 16-án Mikepércsről Nagy Gáborral üzen neki (éppen indulóban van, hogy megkérje Török Sophie kezét): „Ezen 30 ftból 20 az Úré [ti. Nagy Gáboré], 10 a' mi Csokonaynké. Elfelejtém tegnap oda adni. Ajánlom magamat barátságába. – Csokonay Urat tisztelem egész barátsággal. Szeretném ha itt eggyütt múlathattunk vólna." (KazLev. III. 211. l.) A sikeres leánykérés után visszatérőben szeptember 2–7. között Debrecenben tartózkodik (KazÉlet. 351. l.), szeptember 26-án pedig megint Nagy Gáborral üzen Csokonainak: „Csokonait köszöntse az Úr, és mondja, hogy tartok tőle, hogy valamit tartalékból hallgat el." (KazLev. III. 215. l.) Októberben, a vásár alkalmával megint találkoztak, erre utal legalábbis Kazinczy üzenete Csokonainak, mely a rézmetsző diákoknak szóló levélkéjében található, mikor azok az *Oskolai új atlasz*t küldték neki: „Holnap reggel elvárom az exemplárt Csokonay Úrnak levelével Váradi Jósef Úrnak házához a' Fejérló szomszédjában. 31. 8^{br}. 1804. – K. F." (KazLev. XXII. 82. l.) A „Fejérló" debreceni fogadó volt, ennek szomszédságában írta e pár sort Kazinczy október 31-én, valamilyen szóban már megbeszélt dologra utalva. (A bálban futottak össze útjaik egyébként Batsányival is, ld. minderről részletesen a 100. sz. levél jegyzeteiben.)

November 6-án ismét üzenet érkezik Nagy Gábor közvetítésével, ezúttal Kassáról: „Tegnap bejöttem. Holnap kész lesz a' szekerem, 8dban kimegyek Kázmérba, 's 11dben megesketnek. [...] Csokonay Úrnak mondja-meg az Úr, hogy Landerernek elvittem a' levelet. Meg sem olvasta." Tehát Csokonai megírta azt a bizonyos levelet, mégpedig a *Lilla* ügyében, Kazinczy el is vitte Kassára, de nem sok foganatja volt. A levél aztán így folytatódik: „Azt mondja, hogy a' salétromos által megküldötte a' kívánt árkusokat. Látni akartam, mennyi van hátra és hanyadik árkusban dolgozik a' betüszedő. A' 3dik sincs egészen kirakva. De az csakugyan igaz, hogy a' Lilla Msptje van kiszúrva a' szedő asztalra. Azonban gyanús előttem, hogy a' Mspt nem alól a' typographiában, hanem az ő lakó szobájának szomszédjában az első emeleten, az az Debreczenisen szóllván, a 2dik ablak sorjában, áll. Ott vannak a' betűk ládáji. És én azt javaslanám, hogy Csokonai Úr az Úrral tétessen-fel eggy formalis judiciaria admonitiót, hogy ha két holnap alatt el nem készül a' munka, az Úr másnak adja, és őtet inhibeálja a' munka nyomtatásától. Mert bizony ezen az emberen sem Filep Úr, sem a' Magistratus nem fog semmit venni. Nekem azt mondta, hogy 4 ftot fizet a' Rakónak, és még sem megy a' munka. Igen, mondám, mert egyebet dolgozik. – Nem. – Hogy nem? hisz eggy nap alatt eggy árkust kirakhat? Erre vállat vonít, és úgy tesz, mint a' kitől adósságot kérnek és nem fizethet. – Csokonai Úrnak szívére kötöm a' nekem való dalt. Már tudja. millyet óhajtok. Az én Sophiem az

Urat is, Cs.-t is, Kis Imrét is barátjának fogja nézni. Adieu." (KazLev. III. 222–223. l.)

A fenti levélrészlet egészében és részleteiben is szorosan összefügg jelen levelünkkel. 1. Mindkét helyen utal az esküvő időpontjára. 2. Itt is, ott is egy verset kér Csokonaitól, „Dayka propemticonja" mintájára. (A Dayka-vers így kapcsolódik ide; keletkezési ideje egyébként csak azt az időpontot jelöli ki, ami *után* íródhatott a levél.) 3. Mindkét levélben a *Lilla* nyomtatásának ügyéről van szó. A jelen levélben megígéri Kazinczy: „Én mégyek, 's az Úr dolgát elvégzem a' hogy lehet, 's Kassáról meg írom, mit végzettem." (2–3. sorok) A beszámoló ugyan nem közvetlenül Csokonainak ment, hanem Nagy Gábornak, de megérkezett a címzetthez. Nagy Gábor ugyanis feljegyezte a fentebb idézett levélre: „Vettem Nov. 12-kén, 1804. Válasz nem szükséges. Csokonay Úrral közlöttem Nov. 12-kén." (KazLev. III. 533. l.)

A *Lilla* nyomtatásának ügye már tavaszi levélváltásukban (185., 187. sz.) és Csokonai nyári levelében (194. sz.) szerepelt: Csokonai segítséget kért Kazinczytól, az Fülöp János kassai szenátort ajánlotta közbenjárónak, majd eredmény így sem lévén, maga vette kézbe a dolgok intézését. A november eleji próbálkozás után a hónap második felében ismét közbelépett, ezúttal határozottabban. „Csokonainak Lilláját ez a' fertelmes *Landerer* Kassán három esztendő olta tartóztatta, azon oknál fogva, hogy olcsón alkudta meg a' nyomtatását. Csokonai azolta mindég sürgeti majd levelek, majd közbenjárók által. Végre én felkerestem Landerert, 's vévén észre min múlik, azt az ajánlást tettem neki, hogy a' lenyomtatott 3. árkus bérét kifizetem, 's vissza veszem a' Mst. Erre L. igen is kész volt. 28 ftomba került a' munka kiváltása, de legalább Cs.-nak örömet szerzek" – összegezte a történteket Kis Jánosnak írott levelében, 1805 januárjának végén (KazLev. III. 257. l.). Kazinczy házasságkötése után november 20–23. között tartózkodott ismét Kassán (KazÉlet. 354. l.), s ekkor válthatta ki Landerertől a kéziratot és a kinyomtatott íveket: „Csokonay Úrnak mondjad, hogy Bácsmegyeire írt versecskéje a' Lillában igen édes érzésekre fakasztott, 's szidtam a' Censort hogy belőle nevemet kitörlötte. Éppen ma hozza ki Kassáról szekerem a' lenyomtatott árkusok' pakkját. Semlyénbe érvén, első dolgom lesz az exemplárt és ezt a' pakkot nékie beküldeni" – számol be Szentgyörgyi Józsefnek december 5-én (KazLev. III. 234. l.). A szekér megérkezett (vö. KazÉlet. 354. l.), Kazinczy pedig 1805. január 12-én azt írja Nagy Gábornak, hogy „Csokonay barátunknak Semlyénbe lement szekereim vitték le a' Landerernél elakadt nyomtatás csomóját a' Manuscriptummal eggyütt. Dr. Szentgyörgyi Úrnál hagytam letenni." (KazLev. III. 249. l.) A küldemény azonban mégsem érkezett meg: „nyomtatott csomója itt marada az embereim megtévedések miatt" – írta Szentgyörgyi Józsefnek Érsemjénből, 1805. február 10-én (a kötet további sorsa tele van kérdőjelekkel, minderre nézve vö. Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp. 1974., 23–32. l.; Cs/ÖM. I. 276–279. l.). Mindez azonban már Csokonai január 28-án bekövetkezett halála után történt. A hír eljutott az éppen

Böszörményben tartózkodó Kazinczyhoz is, aki így részt vett Csokonai temetésén: „28d. [...] Meghal Csokonai Mihály. – 29. Debrecen. temetik Csokonait. Jelen valék temetésén." (KazÉlet. 358. l.)

Kazinczy jelen levele tehát teljes mértékben illeszkedik az 1804-es év végének ismert történéseihez, Kazinczy házasságkötésének időpontjával együtt ez az 1804-es keltezést bizonyítja. A közelebbi időpontot Kazinczy két levele jelöli ki. A Nagy Gáborhoz szóló november 6-án Kassán keletkezett, s azt írja benne, hogy előző nap érkeztek. A Csokonaihoz szóló levél tehát közvetlenül ezt megelőzően kellett íródjék, november első napjaiban. Minthogy október 31-én még Debrecenben volt, s kérte a Landererhez szóló levelet Csokonaitól (mint az a metsző ifjakhoz szóló írásos üzenetéből kiderül), a jelen levélnek ezt követően kellett keletkeznie, mintegy válaszul arra, hogy vette Csokonai Kassára továbbítandó levelét, s még Debrecenben, ahogy erre az első szavak („*Én mégyek*") is utalnak. Ezzel látszik összhangban lenni a Kazinczy naplóbejegyzéseiből kitetsző eseménysor is, amely elsősorban családi viszályokat helyez a középpontba: Október „25d. Kólyra. [...] az anyám ezen annyira felindult, hogy Semlyénbe kísérvén Kólyról, hogy innen lakodalmamra induljak, oly szitkokkal vált el tőlem, hogy kéntelen valék, felemelvén szekerébe, elébb térni vissza a szobába, mint a kocsi az udvarról kifelé indult. [...] Itt elfogyott diáriumom. Kassára mentem, kezemhez váltani szekeremet s kifizetni a mesterembereket." (KazÉlet. 352–353. l.) Október 25-e után tehát Kólyról Érsemjénbe ment, s innen indult Kassára, majd Kázmérra, az esküvőre, Debrecenen keresztül, ahol megállt egy kis időre, hogy november 5-re Kassára érjen. A jelen levél így minden bizonnyal Debrecenben, november 1-én vagy 2-án íródhatott.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés át van húzva, alatta ugyancsak áth. feljegyzés Kazinczytól: „Daykának egy szép Fragmentája." A lap alján, fejjel lefelé egy szintén áth. jegyzet található, idegen kéztől, 1814-ből.

2. K: *En* em.
6–23. K: A vers két hasábba van írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *a' vers*: személyesen is beszélhettek róla korábban, említi Nagy Gáborhoz írott november 6-i levelében is (ld. fentebb), de nem azonosítható, talán el sem készült.
4–5. *Dayka propempticonja*: a 'propempticon' elutazás alkalmából készített búcsúvers. Dayka Gábor *Bútsú-vétel* című verséről

(egy másikkal együtt) Csokonai is kedvezően nyilatkozott egy évvel korábbi kritikai jegyzeteiben: „Én is, ha ezt a két dalt írhattam vólna, Scaligerrel kicsinynek tartottam volna az arragoniai király szerencséjét!" (MM^2. II. 476. l.)

21. *Aeolus*: Aiolosz, a szelek ura.
22. *Zefir*: enyhe nyugati szellő.
24. *Gelegenheitsgedicht* (ném.): alkalmi költemény.
25. *Wüntschowálás* (ném.): leginkább 'jókívánság'-ot jelent itt (wünschen: 'kíván'), vagyis a támogatás reményében írott alkalmi versről van szó.
28. *Luther Marton apánknak neve napján*: november 11.
30–32. A címzés magyarul: „Csokonai úrnak Debrecenbe."

212. Új Péter – Csokonainak
Karcag, 1804. november 2.

Kézirata

MTAK. K 4/70. (K).

Megjelenése

CsEml. 166. l., Ujfalusy György leveleként.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Ebben az időben *A' Tavasz* és a *Dorottya* eladása ügyében egyaránt folytatott levelezést, itt bármelyikről szó lehet, nagyobb valószínűséggel talán a *Dorottyá*ról. A levél írójának kiléte nem egészen egyértelmű az aláírásból, s a későbbi, idegen kéztől származó feljegyzés is kérdőjeles (ld. a Szövegkritikát). Vargha Balázs Ujfalusy Györgyben véli felfedezni a levélírót: „Lehetséges, hogy Ujfalusy György írta, aki 'ekkor Nagykunság komiszáriusa volt (Decsy: Almanach 310.)." (CsEml. 582. l.) Péter László Új Péter (1780k.–1842) karcagi nótáriussal azonosítja (*Csokonai Karcagon*, in: *Árkádia*. Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára, Debrecen 1978., 197. l.; vö. még *Karcagi várostörténeti tanulmányok*, szerk. Bellon Tibor, Karcag 1974., 123. l.). A levél aláírása Uÿ, vagyis Új, a levelet Karcagon dátumozták: ha tehát létezik egy Új nevű karcagi személy, aki ráadásul jegyző és maga is írogató ember, s aláírásában bizonyíthatóan az Uÿ. formát használta (vö. H. Tóth Imre: *Új Péter*,

a Nagykunság poétája, Jászkunság 1956., 3. sz., 121–125. l.), nagy valószínűséggel őt tekinthetjük inkább a levélírónak, s nem a bizonytalan illetőségű és az aláíráshoz csak nagyjából illeszthető Ujfalusy Györgyöt (legalábbis más, eltérő és meggyőzőbb azonosítási lehetőség felbukkantáig). Kapcsolatukról más adat nem maradt fenn, de nyilvánvalónak látszik, hogy régebb óta ismerték egymást.

Szövegkritika

A lap tetején idegen kéz írása: „Új? levele", címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Új Péter (1780k.–1842 után) ügyvéd, 1825-ig karcagi nótárius (az első általunk ismert adat erre nézve 1805. július 16.; vö. Péter L., i. m. 194. l.), majd kerületi számvevő, ügyész (azonos nevű apja 1781–1809 között Karcagon volt lelkész). Fő műve a *Zádor és Ágota* című verses rege, mely Nagyváradon jelent meg, 1828-ban már második kiadásban (vö. bővebben H. Tóth I., i. m.). Csokonaival való kapcsolatáról több adat nem maradt fenn, de azt tudjuk, hogy a költőt elég szoros szálak fűzték Karcaghoz, már csak a Varró család révén is.

6. *Compareál* (lat., rég.): jelen van, megjelenik, vagyis: 'küldessenek vissza Debrecenbe'.

7. *Varró Úr*: Csokonai *„jó embere"* (ahogy ő maga nevezi *Visszajövetel az Alföldről* című versében) Varró János (1752–1804) volt, akire azonban itt nem gondolhatunk, mert ő június 16-án meghalt (vö. Péter László, i. m. 194. l.;). Neki volt egy István és egy György nevű testvére, akikről azonban nem tudunk semmit, azt sem, éltek-e a kérdéses időben. Ismerünk továbbá egy Varró Jánost, aki 1805-ben cancellista Karcagon (uo.), elképzelhető, hogy Új Péter őrá céloz. Ezzel a Varró Jánossal azonosíthatjuk a kollégium növendékeinek névsorában szereplő „Joh. Varró"-t, aki 1797-ben subscribált, s akiről azt jegyezték fel, hogy karcagi jegyző lett, majd bíró és törvényszéki táblabíró (Barkóczi II. 28. c. 1., 226.). Fel kell azonban tételeznünk, szemben Péter Lászlóval, hogy élt ekkoriban még egy Varró, nevezetesen egy másik Varró István, akinek a neve előfordul Csokonai két előfizetési listáján is (1800. december 18. és 1802. augusztus 15.), vagyis ekkor még a debreceni kollégiumban tanult, esetlegesen őt is érthetjük Új Péter utalása alatt. (Péter László ezt az Istvánt id. Varró János István nevű testvérével azonosítja, de ez nem lehetsé-

ges, mert annak ekkoriban már *legalább* harmincnégy évesnek kellett lennie, hiszen apja 1770-ben halt meg.) Úgy gondoljuk, leginkább az ifjabbik István vagy János értendő hát itt. Ezek közül az egyik volt egyébként az, aki ránk hagyományozta Csokonai 1794-es legációjának történetét, a hozzá kapcsolódó verses rögtönzéssel egyetemben (vö. Cs/ÖM. III. 120–121., 620–627. l.); ő (de esetleg mindkettő) id. Varró János, Csokonai *„jó emberé"*-nek fia.

16. *kkszolgája*: kész köteles szolgája.

19–23. A címzés magyarul: „Az úrnak Csokonai Mihály úrnak, igen híres poétának és jó barátomnak, Debrecenbe."

213. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. november 10.

Kézirata

DIM. K. X. 75. 78. 1. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először Kardos Albert közölte (ItK 1937., 179–180. l.), majd Nagy Sándor (Debreceni Képes Kalendárium 1939., 69. l.). Kötetben a MM. (II. 996–998. l.) és a MM^2. (II. 518–519. l.) adta ki.

Keletkezése

Csokonai beszámol betegségéről és ápolásának körülményeiről (erről ld. részletesen a 218. sz. levél jegyzeteit), valamint egy kályhát kér kölcsön, tavaszig.

Szövegkritika

Címzés és boríték nélkül.

1. K: *Debretzenb. [= Debretzenben]*
16. K: *Purizálónak <ke> ujjai*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Orvosom*: Szentgyörgyi József.
9. *Aër* (lat.): levegő.
11. *Ódáim*: az *Ódák* kötete már nem jelent meg a költő életében.
15. *Museum*: ld. a 207. sz. levél 7. sorának jegyzetét.
18. *fomentum* (lat.): meleg borogatás.
31. *Ifjú*: a leírás alapján leginkább Gál Lászlóra gondolhatunk, aki tanítványa volt Csurgón („*a' Gróf Festetits Gymnasiumában*"), s aki 1804 augusztusában lett a költő anyjának kosztosdiákja, hetedikként.
31–32. *Professio* (lat.): elfoglaltság.

214. Éles István – Csokonainak
Nagymegyer, 1804. november 11.

Kézirata

MTAK. K 3/34. (K).

Megjelenése

CsEml. 166–167. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai levelére, amely azonban nem maradt fenn. Végre lezárulni látszik *A' Tavasz* példányainak eladása körüli huzavona, Éles István elszámolt Kocsis Ferenccel, s küldi a nyugtát, igaz, a megmaradt példányokat ezúttal nem tudja eljuttatni Debrecenbe. Jelzi egyben, hogy vállalja a *Dorottya* és a *Lilla* terjesztését. Ez levelezésük utolsó fennmaradt darabja.

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *K Ur B.*: Kedves Barátom Uram.
6. *Kotsis Uram*: Kocsis Ferenc.
9. *Contractus* (lat.): szerződés.
13. *Visitator* (lat.): látogató, itt 'egyházi ellenőr' jelentésben (Vargha Balázs adata).
28. *dividal* (lat.): oszt.
35. *K. Uram Bátyámnak*: Kedves Uram Bátyámnak.
36. *N Megyer*: Nagymegyer.

215. Csokonai – Rhédey Lajosnak
[Debrecen, 1804. november]

Kézirata

MTAK. K 3/23. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Toldy 897–905. h.; HG. II. 790–801. l.; MM. II. 981–991. l.; MM^2. II. 508–514. l.

Keletkezése

Keltezetlen levél, lehet, hogy töredékes. Nem tudjuk azt sem bizonyosan, elküldte-e Csokonai. Megírásának idejét a Rhédeyvel való őszi levélváltáshoz viszonyítva állapíthatjuk meg hozzávetőlegesen. Toldy Ferenc (LXX. h.), majd nyomán Haraszti Gyula (320–321. l.) és Sinkó Ervin (320. l.) nyárra datálja, a *Halotti versek* kalózkiadásnak megjelenése után, mintegy arra reakciónak tekintve (Haraszti inkább augusztusra teszi). A HG. és Vargha Balázs kiadásaiban is, jóllehet keltezetlenül található, megelőzi a költő szeptember 8-i levelét (204. sz.). A sorrend azonban fordított, a jelen levélnek kellett a szeptember 8-i után keletkeznie, hiszen az elején a következőket olvashatjuk: *„Én sohajtottam, én hallgattam, és most is hallgatnék ha Tek. Bek Pál Úrnak szóval, Nagyságodnak pedig Levéllel később tett nyilatkoztatásiból nem érteném, hogy azon Kedvetlenségnek okát egyenesen magamba kelljen, és pedig egy elégtelen Etiquettenek elmúlasztása miatt, keresnem és feltalálnom. Ha előbb eshetett volna értésemre elkövetett gorombaságom, mellyről én nem tehettem; előbb igyekeztem volna magamat belőle kitisztítani"* (22–29. sorok)

Tehát (1.) csak most tudta meg, mi Rhédey neheztelésének oka, mégpedig (2.) annak leveléből, valamint (3.) Bek Páltól, szóban. Bek Pálnak szóló, szeptember 10-i levele elején azonban azt írja Csokonai, hogy a Beknek küldött május 25-i levele óta tőle *„sem szóval sem írással eddig semmi választ"* nem kapott (205. sz., 3–10. sorok). Május 25-e előtt nyilván nem írhatta e levelet, akkor viszont csak a Bek Pállal, való szeptember közepén történt levélváltás *utáni* időszak jöhet számításba: tehát a Rhédeynek szeptember 8-án írott levél *után* kellett e levélnek keletkeznie. A fent idézettek másik két mozzanata is ezt látszik alátámasztani. A szeptember 8-i levélben szó sincsen Rhédey nehezteléséről, csak a száz forintos adomány kapcsán fejti ki önérzetes véleményét a poétai létezésről, továbbá ekkor még tudomásunk szerint nem kapott levelet Rhédeytől sem. A szeptember 8-i sorokra október 27-én válaszolt Rhédey (210. sz.), s ez a levél szinte teljesen a költő udvariatlan viselkedéséről szól: tartalmilag tehát azonosítható a Csokonai által itt emlegetett levéllel, s más ilyenről nem tudván, úgy véljük, azonosak is. Ebből pedig arra következtetünk, hogy a jelen levél Rhédey október 27-i levelének vételét követően, vagyis november során keletkezett.

A közelebbi időpont meghatározásában ugyancsak a Bek Pálra vonatkozó utalásra kell nagyrészt hagyatkoznunk, de ebben az esetben nem érhető el az előbbit megközelítő bizonyosság a következtetésben. Csokonai, mint írta, nem ment ki szeptemberben Bek Pálhoz Téglásra. Legközelebbi hozzá írott levelét, november 10-én így kezdi: *„A' Koporsó' széléről, mellyből tudós és hív Orvosom szabadíta ki, és hogy belé vissza ne essem, most is jobb kezén tartogat, – onnan írom ezt a' Levelemet. Ez az oka hogy személyes Udvarlásomat is a' Tekintetes Úrnál nem tehettem, 's a' jó Isten tudja csak, mikor tehetem?"* (213. sz., 3–7. sorok) Ha nem találkoztak november 10-ig, csak valamikor utána, akkor e levél is csak ezt követően keletkezhetett. (Hogy végül nem Bek Páltól, hanem Obernyik Józseftől kért „menedéket" december 4-én, nagyon feltételesen összefüggésbe hozható a lezajlott beszélgetés Csokonai számára kellemetlen voltával.) Az idézett sorok persze nem bizonyítják, hogy szeptember közepe és november 10-e között egyáltalán nem találkozhattak, vagyis lehetséges, hogy Csokonai már Rhédey október végi levelének vétele előtt értesült Bek Páltól a gróf neheztelésének okairól. A levelet azonban akkor is csak Rhédey levelének vétele *után* írta, tehát *nem korábban november elejénél*. (A levél 5. sorának utalása *„a' múlt kikelet"*-re esetleg arra is utalhat, hogy a levél már az új esztendőben készült. Ez azonban nem látszik valószínűnek, mert akkor már egészségi állapota erősen leromlott volt, kicsit túl későinek tűnne a reakció is, továbbá a gyanút keltő *„múlt"* jelzőt nemcsak az előző évre való utalásként használta Csokonai, ld. pl. a 107. sz. levél 50. sorában.)

Szövegkritika

7–8. K: *tartományban <Dákus> velem*
9. K: *szomorú* Sor fölötti betoldás.
10. K: *mindazonáltal <el-> személyes*
11. K: *a'* Olvhtl. betűből jav.
13. K: *jobb ízlés és erkőlts <Nagyobb Világ>* Az áth. szavak fölé írva.
14. K: *egy* Az *e* olvhtl. betűből jav.
19. K: *ártatlanságom <mellett is> sőt*
20. K: *Nagyságodnak <Kedvet> erántam való*
27. K: *értésemre* Sor fölötti betoldás.
28. K: *én nem* Az *én* a sor fölött betoldva, az *m* olvhtl. betű(k)ből jav.
31. K: *Czeremóniás <szent helyű?>* Az áth. szavak fölé írva, utána a *Küszöböket* szó vége (*et*) olvhtl. betűkből jav.
34. K: *eránt <mar> helyre*
36. K: *Krónikai* Az *r* olvhtl. betűből jav.
39. K: A *8 9*-ből jav.
44. K: *forsponton* A *fors* olvhtl. betűkből jav.
45. K: *'s és*-ből jav.
49. K: *míg <reficiállódjam> a' rendes*
50. K: *reficiálódjam* Az *á* olvhtl. betűkből jav.
63–64. K: *temetés <után> végivel*
67. K: *fenn <ott>* Az áth. szó fölé írva, előtte a *vatsorára* ragja (*ra*) *lni*-ból jav.
81. K: *követ <hír>* Az áth. szó fölé írva.
84. K: *Urat <meghívatom,> mint*
86. K: *de* Sor fölötti betoldás.
eltitkolja A *ti h*-ból jav.
89. K: *nyugodalmamat* A szövég (*mat*) *t* tárgyragból jav.
91. K: *így <szólok> nyavajgok mn̄ [= minden]*
93–94. K: *szomorodva szomorúan*-ból jav.
95. K: *Gyógyítsa g̅ [= meg]*
97. K: *h [= hogy]*
102. K: *néki,* A sor fölött betoldva.
104–105. K: *ollyan <betsű> tökélletes* Az *ágyat* után áth. vessző.
106. K: *mint<ha> akármelly*
106–107. K: *szánakozó* A sor fölött betoldva.
110. K: *követjeinek* A szó vége (*inek*) olvhtl. betűkből jav.
115. K: *egyéb<b>*
116. K: *vā [= volna]*
126. K: *biztatott* A *b* olvhtl. betűből jav.
128. K: *reá szedni, <törvénytelen és>* Az áth. szavak fölé írva.
136. K: *okoskodások* A szó közepén kissé elfolyt a tinta.
vagy Olvhtl. szóból jav.
137. K: *húsz* Olvhtl. szóból jav.
150. K: *tzélozni* A *ni* olvhtl. betűkből jav.

155. K: *másnak <gondolatlan,> alattomos*
157. K: *ollyan <beteg> Lázár*
163. K: *lántszemei* em.
168. K: *maradhatnak! <Szemeim előtt esik meg a' plagium.>* A *hat* utólag toldva a szóba a sor fölött.
169. K: *és 20* Sor fölötti betoldás.
175. K: *Klmének [= Kegyelmének]*
175–176. K: *a' mi <tegnap> a'* Az első *a'* utólagos betoldás. a *mi még*-ből jav.
178. K: *rázását <illeti> nézi*
179. K: *menő* Az *m* olvhtl. betűből jav.
191. K: *javall <ez eránt> a' Doctor Úr*
194. K: *vetemedjem, <ő azt> inkább* Utána a *mert* olvhtl. szóból jav.
196. K: *ekkor <most>* Az áth. szó fölé írva.
Nagyságodhoz A *hoz nál*-ból jav.
197. K: *ha <lovat> hintót*
199. K: *ollyaňak [= ollyannak]*
202. K: *22* A második *2 1*-ből jav.
megáll <a'> Szállásom
205. K: *Miért?* Előtte áth. betű vagy írásjel.
208. K: *Actort* A *t* tárgyrag *nak*-ból jav.
209. K: *az Aranyok <a' dolog>* Az áth. szavak fölé írva.
210. K: *eddig tett <a'Typographust kifizeté...>* Az áth. rész fölé írva.
210–211. K: *költségem<et> és betegségem<en kívűl> miatt*
211. K: *ezzel* Olvhtl. szóból jav.
haza hozzám-ból jav.
216. K: *egész <egész>* Az áth. szó fölé írva ugyanaz a szó.
218. K: *miattam <tőlem>* Az áth. szó fölé írva.
224. K: *Ki<k>*
225. K: *szegény* Sor fölötti betoldás.
228–229. K: *indúlásom<kor> előtt*
231. K: *találtam <vetettem>* Az áth. szó fölé írva.
233. K: *bírt* A sor fölött betoldva.
251. K: *Előkelő* Az *E e*-ből jav.
252. K: *gyűlésekbe <is> – Én* Az *ek* és a gondolatjel utálagos betoldás, az *É é*-ből jav., a hiányzó pontot em.
257. K: *<Ezenkívűl> Hallik*
264. K: *az annak*-ból jav.
265. K: *Doctor<nak>* Az *is* sor fölöti betoldás.
270. K: *így* Olvhtl. szóból jav.
271. K: *u: m:* Sor fölötti betoldás. A hiányzó záróidézőjelet pótoltuk, egybehangzóan Csokonai sor elején következetesen alkalmazott idézőjel-használatával.
280. K: *már* A sor fölött betoldva.
282. K: *Uraságk [= Uraságnak] <Varmegy>* Az áth. szókezdet fölé írva.

286. K: *<Én> Az* Az *A* olvhtl. betűből jav.
ugyan <körülöttünk> Az áth. szó fölé írva.
287. K: *tš [= tsak]*
289. K: *aprólékos <alkalmatlan>* Az áth. szó fölé írva.
297. K: *egyetlen <annak az>* Az áth. szó fölé írva.
ütésnél <tsapásnál> Az áth. szó fölé írva.
298. K: *lehányt* A *h s*-ből jav.
299. K: *tagokra* A *ta* olvhtl. betűkből jav.
301. K: *az érzést* Sor fölötti betoldás.
303. K: *valóságos* Sor fölötti betoldás.
306. K: *ha nem*-ből jav.
309. K: *magának* A rag utólag toldva a szóhoz.
311. K: *le <el>* Az áth. szó fölé írva.
313. K: *az Iróktól* Sor fölötti betoldás.
314. K: *<meg>forgattatván* Az *el* a *<meg>* fölé van írva.
részént em.
316. K: *új* Sor fölötti betoldás.
318. K: *rajtam* Olvht. szóból jav.
321. K: *haggyán,* A vessző felkiáltójelből jav.
323. K: *legbelsejéig* A *leg* olvhtl. betűkből jav.
326. K: *mellyünk körűl <bennünk>* Az áth. szó fölé írva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A levélnek két fő tárgya van, az egyik a neki felrótt udvariatlanság vádjának elhárítása, a másik a *Halotti versek* tudta nélkül való kiadása elleni utólagos tiltakozás. A Csokonai által leírt események hátterének megértéséhez főként a neki tulajdonított hibák mibenlétét kell tisztáznunk, ez azonban további három kérdéskört is a látókörünkbe von: a temetési alkalmat magát, az erre többször visszaemlékező Kazinczyt és a *Halotti versek* végső kidolgozásának körülményeit.

Az nyilvánvalónak látszik, hogy a neki felrótt legfőbb hiba az elutazás előtti udvariassági látogatás elmulasztása, vagyis a társaságkerülés volt: „az Urnak innen lett el menetele előtt, – ámbár mind magam kértem, mind mások által kérettem, – magát hozzám meg alázni nem tetszett" – írja Rhédey neheztelően (210. sz., 19–22. sorok), majd kifejti, többek között, hogy „az egész okos Közönség sajnálja hogy az Ur magát a' Társaságos élet fenn tartására szükséges és szokásba lévő rendhez szabni nem kivánnya" (84–87. sorok). De már ezt megelőzően is kellett valaminek történnie, mert Csokonai a jelen levélben korábban azt írja: *„Estve a' temetés végivel az Udvarba ismét megjelentem: Nagyságoddal személyesen beszélltem: történhetett híbáimról magánosan a' Szálába botsánatot kértem"* (63–66. sorok) Mik lehettek ezek a *„történhetett hibák"*? Juhász Géza társadalmi radikalizmust hall ki a versből (353. l.), Vargha Balázs pedig a II. rész 2. szakaszát idézve tiborci sorokról beszél,

megemlítve ugyan, hogy persze a bibliában is majdnem ugyanez olvasható (Vargha:ArcV. 341–342. l.). A Rhédeynek nem tetsző szöveg azonban nem valószínű, hogy elhangzott volna, hiszen Csokonai, mint írja, 14-én este *„a' verseknek nagyobb részét felolvasta"* a grófnak, Bek Pál jelenlétében (58–60. sorok). Sokkal inkább az elmondással lehetett baj.

A temetés egészének részletes történetét egy korabeli hírlapbeli tudósításból ismerjük (Magyar Kurir I., 39. sz., május 15., 607–612. l.; ismerteti Takács Béla: *Csokonai Vitéz Mihály Rhédey Lajosné temetésén*, Református Egyház 1976/7., 152–153. l.). A templomi eseményekre nézve ebben a következőket olvashatjuk: „Vasárnap Aprilis 15-dikén harmadfél órától fogva, három óráig adtak ismét jelt minden harangok a' Temetési pompára, és a' nép a' Templomhoz felgyülekezvén ne hogy a' nagyobb rendü Uraságok ki szoríttassanak 1 strása mester, 2 káplár, 's 24 Granatérosok formáltak a' templom előtt Spallért. – 'S így lassan lassan a' teméntelen nép közzül elébb az Uraságok, azután a' tiszteletesebbek a' templomba béverekedvénn; a karban a' Debreczeni Kántor deákok, az éneket el kezdették: 's ő utánnok ismét a' muzsikusok keserves Ariái következtek, 's ennek vége lévénn fel ment a' Katedrába Tiszt. Földvári Jósef Ur, és ezen alkalmatossághoz intézett prédikátziót mondott: melynek mikor vége lett ismét a karbann az énekesek, és muzsikusok egymást felváltó szomorú zengedezéseik hallattak. Ezek után fel ment a' Katedrába Próf. Budai Ésaiás Ur, és egy halotti orátziót mondott el, melyet ujra az énekek, és muzsika váltottak fel. Végtére Hazánk esmeretes Poétája T. Csokonai Vitéz Mihály Ur mondott bútsúztató verseket, 's azombann ezen halotti Czeremóniának tartása alatt, a' Férjfiak között, egy koporsó kőre való Deák irás (Lapidaris Stylus) melyet Vármegyénk Exactora T. Hatvani István Ur szerzett osztatott ki nyomtatásban. Majd ismét, mind a' Férjfiak mind az Asszonyok közt két nyomtatott gyász versek osztattak ki mellyek közzül egyiket tsak ugyan az említett T. Hatvani Ur; a' másikat Héczei Gábor, Debreczeni deák készítette."

Kazinczy maga többször szól a temetésről: a *Halotti verseket* is kifigurázó *Jövendölés* című epigrammája (CsEml. 526. l.) mellett Nagy Gáborhoz írott 1812-es levele sem túlzottan elnéző, mikor hasonlatként azt írja, hogy „épen ugy pirulok, mint mikor az az istentelen Csokonay a' Kácsándy Teréz temetésekor az egész Publicum szemeit Földvárj és Budai Urakra forditotta, és istentelenségből egy pausát teve, hogy nézzék a' kiket ő néz." (KazLev. IX. 354–355. l.) E késői megnyilatkozásokat azonban nem lehet fenntartás nélkül az akkori eseményekre alkalmazni, mert az időközben lezajlott viták, jelentősen megváltoztatták Kazinczy viszonyát Csokonai emlékéhez. Akkori naplói tényszerűbben rögzítik a történteket, s így az itt is érezhető rosszalló felhang már inkább megfontolásra érdemes: „Rendes bosszút álla Budain, ki a Csokonai társaságától eltiltotta a deákokat; mert midőn verseiben az a sor fordult elő, amelyben ez álla: »*ezt előttetek már elmondá a két orátor*«, akkor Csokonai Földvári és Budai felé fordult, kezével oda mutatva, s sokáig megállott, úgyhogy Földvári és Budai szégyenszékben látszának ülni."

(KazÉlet. 335–336. l.) Az a sor, amire Kazinczy utal, a *Halotti versek* VI. részének a végén következik:

És ti, tisztelt karok! tőlem tán várjátok,
Hogy e boldogúltnak életét halljátok;
De minek írjam azt, amit tudtok nagyon?
Minek írjam, ami tiszteletben vagyon,
S amit már tinéktek jobban lerajzoltak
Ama két túdósok, kik előttem szólltak?
Én hát csak lantommal fogom fel szózatját,
Hogy itt kirebegjem végső indúlatját.

Ez önmagában, beleértve a megelőzőeket is, nem megszégyenítő. Kétségtelen azonban, hogy bizonyos hangsúllyal és gesztusokkal azzá lehet, de legalábbis félreérthetővé válhat. Leginkább ez utóbbira gondolhatunk, mert Budai Ézsaiással tudomásunk szerint jó volt a kapcsolata Csokonainak ekkoriban is, szépen emlékezik róla az *Anakreoni Dalok* jegyzeteiben is. Színpadias előadásmódja azonban félreértésekre adhatott okot. (Csokonai és Budai Ézsaiás kapcsolatáról ld. Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955., 123–128. l.)

Egyébként ez az előadásmód általában is kifogásolható lehetett egy temetésen. Kazinczy 1817-es Muzárionbeli cikkében (ld. CsEml. 334. l.) rosszallóan írja, milyen kardcsörtetéssel lépett fel Csokonai a templomban a szószékre, s hogyan kezdte nagy hangon szavalni az első sor hamleti kérdését. Naplójában rövidebben summázza benyomását: „Debreceni prédikátor Földvári predikációt, Budai Ézsaiás orációt monda, Csokonai pedig katedrából olvasá fel verseit. Elragadtatva e megtiszteltetés szerencséjén, hisztrióhoz illett akciója." (KazÉlet. 335. l.; másutt „pajkos" verseket említ, ld. uo. 345. l.) Emlékezéseit – ellenkező hangsúlyokkal – megerősíti Domby Márton is, aki a kollégiumban elmondott búcsúbeszédet hasonlítja itteni szerepléséhez: „Én még igazán tüzes és rettenetes akciót a teátrumon kívül csak ezt az egyet láttam. Szemével, szájával, haja szálaival, karjainak s tagjainak minden mozdulatival beszélt, indított, s ontotta ki magából a meggyűlt érzést. Hasonlót lehetett mondani gróf Rhédey Lajosné felett véghez vitt akciójáról is." (Domby 39. l.)

Talán nem tévedünk nagyot, ha a temetés utáni bocsánatkérés okát valahol itt, az elmondottak környékén keressük. Ehhez járulhatott aztán a társaságtól való – betegsége miatti kényszerű – elvonultsága, ami mindenféle szóbeszédekre adott alkalmat az úri társaságnak. Vargha Balázs Kazinczyt véli a pletykák egyik legfőbb terjesztőjének, mégpedig annak férfiúi és költői féltékenységére hivatkozva (Vargha:ArcV. 340. l.). Ez azonban leginkább a késői Kazinczy vélekedésének visszavetítése a korabeli eseményekre. A valóság az, hogy ekkoriban igen meleg, baráti volt a viszonyuk, Kazinczy kereste a temetésen szerzett tüdőgyulladásából éppen lábadozó Csokonai társaságát. A népesség-összeírás alkalmá-

val május elején Bagoson dolgoztak Baranyi Józseffel. Mint írja, 3-án „Csokonait kihívtuk magunkhoz, hogy pihenő óránkban velünk légyen. Egy nap ő és én kisétálánk a közel erdő fele. – Mely gyönyörű halmocska! mondám; ha ez Görögországban volt volna, bizonyosan egy szép gömbölyeg (templom) állana rajta. – Most pedig akasztófa vagy feszület (mondá Csokonai, visszáságok és kacagás nékül, s mintegy félálomban); ha Bagos pápista hely volna vagy jus gladival bírna! – [...]Ezen sétálásunk alatt Csokonai kifakada valamely lutheránus magyar ellen, aki kritikázgatni szeretett anélkül, hogy a nyelvet úgy, amint azt e célra illik, ismerné. – Nem szenvedhetem, úgymond, az amphibiumokat, s ilyen *német–magyar* s a *lutheránus*, aki sem nem pápista, sem nem kálvinista. – A később időknek azt jegyzem fel, hogy Csokonai szabad volt a vallásbéli gyűlölségtől és ami azt szülni szokta. [...] Mely balgatagság, úgymond Csokonai, positiva religiót az ész világa mellett akarni tanítani! Azt pápista módon kell." (KazÉlet. 345–346.; vö. Szilágyi:CsMűv. 22–23. l.)

A bagosi időzés alkalmat adott Csokonainak arra is, hogy kidolgozza Rhédeyné felett mondott búcsúztatóját végső, kiadásra szánt formájában. Kazinczy erről kétszer is megemlékezik közvetlenül Csokonai halála után, Nagy Gáborhoz írott leveleiben. „De nagyon szeretném, ha Kis Úr a' Rhédeiné perorált verseit kiadná a' szerint, a' mint azt *nem kinyomtatták*, hanem Csokonay Bagoson kidolgozta." (KazLev. III. 278. l.) „Kérje az Úr Kis Imre Urat, hogy juttasson-el engemet a' Csokonai Bagoson újra dolgozott, Rhédeinét elbúcsúztató Verseinek Manuscriptumára" (KazLev. III. 348. l.). Ezt két szempontból is igen fontos tudnunk. Részben azért, mert ebből nyilvánvaló, hogy Csokonai, noha április 18-án átadott egy fogalmazványt Sándorffi Józsefnek, nem tekintette művét késznek, csak ekkor adta meg végső formáját. Ezért is érintette olyan érzékenyen, hogy a verset tudta nélkül megjelentették, ráadásul nemcsak hogy befejezetlen állapotában, de megcsonkítva is. Ugyanakkor ezzel a kicsiszolt, végsőnek szánt változat megjelentetésének az esélye is elesett számára, bár a vers hatalmas kompozíciójának, gondolati ívének kidolgozásakor nyilván ez lebegett leginkább a szeme előtt. S ez a másik tanulság. Ha a *Halotti verseket*, mint alkalmi költeményt (is) akarjuk értelmezni, aminthogy nem tehetünk másképp, elsőrendűen a megjelentetést, *az alkalmi kiadványt* kell „az" alkalomnak tekintenünk a *fennmaradt végső szövegre nézve* (vö. Debreczeni 199–231. l., különösen 203–205. l.). Azt ugyanis, hogy mi hangzott el, nem tudjuk ma már rekonstruálni. (A mű bizonyos elemei készen voltak, még több készen lehetett. A temetés előtti utolsó napokban aztán megírta a búcsúztató részeket és összedolgozta az egészet. Ezt bemutatta Rhédeynek, aki akár változtatást is kérhetett. Aztán elmondott valamilyen szöveget a templomban, a Kazinczy által idézett két sorról bizonyosan tudjuk, hogy elhangzottak, az előbeszéd és a mottó bizonyosan nem. A vers hosszúságát ismerve az már egyáltalán nem biztos, de persze nem is lehetetlen, hogy az egészet elszavalta. Volt továbbá egy fogalmazvány, amit elkért

tőle Sándorffi doktor, kellett legyen egy másik is, ami alapján Bagoson dolgozott. A végső változat a Kotsi Sebestyén István említette „verses diárium"-ban lehetett.) Az elhangzott szövegre tehát megalapozottan nemigen vonatkoztathatjuk Csokonai *„történhetett hibá"*-it.

8. *Dákus*: ld. a 68. sz. levél 97. sorának jegyzetét.
18–19. *Susurrok* (táj.): suttogások, pletykák.
26. *Etiquette* (fr.): etikett.
30. *hibítás* (táj.): hibázás, mulasztás.
expiál (lat.): jóvá tesz, kiengesztel.
32. *érdekel* (rég.): érint.
36. *pragmáticum* (lat.): itt 'célzatosság'.
39. *Generál*: tábornok.
Frimont Úr: Johann Maria Frimont (1759–1831) lovassági tábornok (Nagy I. 278–279. l.).
40. *Lónyai Menyhárt* (1769–1816), 1786-ban országgyűlési követ volt (Nagy I. 167. l.). Préceptoráról nincs adatunk.
44. *forspont*: postai fogat
50. *reficiálódik* (lat.): felfrissül, megerősödik.
54. *Sándorfi*: Sándorffi József.
62. *Domokos Lőrintz* (1761–1825) Domokos Lajos fia, ekkor bihari főjegyző (vö. Magyar Kurir IV. 443. l. és KazÉlet. 317. l.; valamint Révész Imre: *Bécs Debrecen ellen*, Bp., 1966., 110–112. l.).
70. *Diogenes:* Diogenész, Szinópéi (i. e. 410 k.–323 k.), görög filozófus, hordóban lakott, így fejezvén ki világmegvetését.
Sonderling (ném.): különc.
Lucifuga (lat.): fényt kerülő.
72. *burnyasz* (táj.): kedvetlen, betegeskedő.
absentatio (lat.): tartózkodás, vagyis az udvarban való meg nem jelenéséről van szó.
76. *compliment* (fr.): bók, üdvözlés.
77. *defiliroz* (fr., ném.): felvonul.
78. *u: m:* úgymint.
79. *nervea* (lat.): idegi.
85. *Symptoma* (lat.): kórtünet.
97. *Kánonok Gróf Haller*: Haller Ferenc (megh. 1807), nagyváradi kanonok.
104. *papista*: a katolikusok elnevezése a reformátusoknál.
107. *Missionarius*: hittérítő.
Dalaj Láma: a dalai láma.
111. *bukkó* (táj.): bárdolatlan.
a' Hágón által: a Király-hágó. Csokonai írja a Kondé Miklós tiszteletére készült verse jegyzetében: *„Debrecenből, az én hazámból, a Hágó meredek hegyén menni a nagyváradi gyűlésekre"*

122. *dubia crisis* (lat.): itt 'életveszélyes állapot'.
125. *impurum* (lat.): fogalmazvány.
131. *conjectura* (lat.): sejtés, gyanítás, következtetés.
131–132. *suppleál* (lat.): kiegészít, pótol.
132. *totaliter* (lat.): teljesen, egészében.
133. *hiatus* (lat.): hiány.
cohaereál (lat.): illeszkedik, összefügg.
Particula (lat.): rész.
134. *conjunctio* (lat.): kötőszó.
138–139. *modos connexionis* (lat.): szövegösszefüggést ('az összekapcsolás módjait').
140–141. *personalis transmigratio* (lat.): szó szerint 'személyes átköltözés', itt a lélekvándorlás elképzelésének azon változatáról van szó, amelyet a *Halotti versek* III. részének 2–3. szakaszaiban ír le Csokonai.
142. *spiritualis transmigratio* (lat.): a lélekvándorlás egy másik elképzelésére utal, amely a költemény III. része 5. versszakának tárgya.
145–146. A III. rész 4. szakaszának első két sora. A *hiszen* helyett az AV.-ben *képzel* szerepel.
147. *verstümmelt* (ném.): megcsonkított.
149. *in statu* (lat.): helyzetben, állapotban, vagyis: 'nem vagyok képes egybe kötni'.
157. *Lázár*: szerencsétlen, elesett (a bibliai koldus nevéből).
166. *literaria Grassatio* (lat.): irodalmi garázdaság.
167. *literaria lethargia* (lat.): irodalmi álomkór.
169. *reconvalescentia* (lat.): lábadozás.
174. *irritál* (lat.): ingerel, bánt.
176. *Correspondentzia* (lat.): találkozó.
179–180. *Kovátsi*: Hegyközkovácsi, Nagyváradtól mintegy húsz kilométerre, 1793-ban itt élt Szilágyi Mihály, akihez szóló levele fennmaradt, hogy most is róla van-e szó, nem tudjuk biztosan (vö. a 6. sz. levél jegyzeteit).
186. *H: K: Pályi*: Hegyközpályi, Hegyközkovácsitól nem messze.
187. *Oláh*: román.
190. *situatio* (lat.): állapot, helyzet.
193. *Zug* (ném.): kocsi.
205. *Gen.*: generál ('tábornok').
208. *Actor* (lat.): szereplő, a temetésen Csokonain kívül beszédet mondókra céloz.
formalis (lat.): valódi.
213. *Discretio* (lat.): itt 'ajándék, jutalom'.
214–217. A Festeticstől kapott aranyakról másutt nem emlékezik meg (vö. pl. a *Dorottya* jegyzetét, Cs/ÖM. IV. 188. l.). Itt egyébként vagy a dátum nem jó, vagy elszámolta magát Csokonai, s nem

öt, hanem hat év telt el azóta (Vargha Balázs ez utóbbit tartja valószínűnek, Vargha:ArcV. 193. l.).

220. *Órálás* (lat., rég.): alkalmi szónoklás.
Métier (ném.): mesterség.

221. *Conto* (rég.): számla.

225. *versificatio* (lat, rég.): versszerzés.

228. *impertinens* (lat.): szemtelen.

230. *Erdődy Zsigmondné 100 Rf. ajándékát*: a *Lilla* ajánlásáért kapta (ld. a 165. sz. levél jegyzetét).

233. *pápista pap gazdám*: feltehetően Illei Takács Károly.
Crémes: ld. a 217. sz. levél 18. sorának jegyzetét.

235. *bien séance* (fr.): illem.

248. *Professor*: a szövegösszefüggés alapján Budai Ézsaiásra kell gondolnunk.

250. *monastica* (lat.): szerzetesi, zárdai.

253. *Abderiták*: utalás Wieland művére (*Geschichte der Abderiten*), az ókori Abdera lakói hírhedten ostobák voltak.

256. *Einfall* (ném.): ötlet.

257. *Pap és Professor*: Földvári József és Budai Ézsaiás beszédeinek kéziratairól van szó, egybekötve jelentek meg (Nagyvárad 1804).

259–260. *Sz: György napi Vásár*: az április 24-i debreceni országos vásár.

270. *publice* (lat.): nyilvánosan. Hogy ki volt az „*a' tsínos Kissebbítő*", nem tudjuk (Ilosvay Krisztinára gyanakodhatunk).

272. *votum* (lat.): fogadalom.

273. *Solennitás* (lat., rég.): ünnepi alkalom (melyet verssel tisztelnek meg).

281. *pensio* (lat.): teljes ellátás.

282. *túl a- Dunai Uraság*: ennyiből nem azonosítható a személy, Mezei Márta felveti, hogy esetleg Sárközy Istvánról van szó, mivel vele levelezett Csokonai.

283. *aggratulál* (lat.): gratulál; nem tudjuk, ki volt a levél írója.

284. *concurrál* (lat.): verseng.

285. *Capitalis* (lat.): tőke.
persionalis fundus (lat.): személyes alap.

299. *Absyrtus módjára Medéai kezekkel tagokra darabolt*: Médea megölte fivérét, Abszürtoszt, feldarabolt holttestét pedig a tengerbe szórta, hogy az őt üldöző attyját feltartóztassa.

303. *Künstler* (ném.): művész.

305. *Veto*: vétó.

308. *Kapellmester* (ném.): karmester.

309. *Hőfling* (ném.): udvaronc.
Capricia (ol.): szeszély.

311. *Izis*: egyiptomi istennő, Oziris főisten felesége.

312. *Janus*: kétarcú római isten.

216. Csokonai – Obernyik Józsefnek
Debrecen, 1804. december 4.

Kézirata

1. Székesfehérvár, István Király Múzeum. Helytörténeti Gyűjtemény 79.553.1 (régi jelzet: 72.463.) Autográf tisztázat (K_1). A kézirat jelenleg, a múzeum költözködése óta lappang. (Többszöri levélváltás után a múzeum igazgatójától, Dr. Fülöp Gyulától a következő értesítést kaptuk 1993. augusztus 9-i keltezéssel: „Az Önök által kért Csokonai-levél másolatát sajnos nem tudjuk elküldeni. A kéziratot nem találjuk. Előkerülésében reménykedünk." További leveleinkre nem érkezett válasz.)
2. DIM. K. X. 75. 83. 8. Másolat (K_2).

Megjelenése

Először Hattyuffy Dezső közölte (Figyelő IX., 1880., 316–317. l.), majd a HG. (II. 804–805. l.), a MM. (II. 998–999. l.) és a MM^2. (II. 519–520. l.).

Keletkezése

Csokonai, aki eladdig a rézmetsző diákok szállásán lakott, új hely után kénytelen nézni, mivel – mint írja – Erőss Gábor és társai külföldre indulnak. Derecskei barátjától, Obernyik Józseftől kér segítséget, akitől azonnal megkaphatta az igenlő választ, mert 6-án már indulóban írja pár soros üzenetét Nagy Gábornak (217. sz.).

Szövegkritika

Alapszövegnek – lappangása ellenére – az autográf tisztázatot választottuk, mert rendelkezésünkre állt egy korábban készült fotómásolata, noha igen rossz minőségben, néhol alig olvashatóan, s hiányosan (a kézirat első oldalát nem tartalmazta). A szöveget azonban igen nagy biztonsággal rekonstruálhattuk az eredetiről készült kéziratos másolat alapján, amelynek hitelessége, majdnem teljes pontossága megállapítható az eredeti fotójával való egybevetésből (mindössze három apróbb, betű, illetve ékezet nagyságú eltérést találtunk, valamint egy szó kapcsán olvasati bizonytalanságot: 29. sor: a *jónak* áth., helyette: *olyannak*). A levél elejét tehát a másolatból (K_2) közöljük, másik kétharmadát pedig az autográf tisztázatról készült fotómásolat alapján. Címzés és pecsét – mint az a fotó alapján is megállapítható – az összehajtott lap hátoldalán.

14. K_2: *a' Nyugodalom]* Itt zárul a pótlás, ettől kezdve az autográf kéziratot (K_1) követjük.
29. K_1: *űlésk [= űlésnek]*
29–30. K_1: *betegk [= betegnek]*
33. K_1: *Leves* A *v* olvhtl. betűből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

13. *dieteticum* (lat.): diéta, itt átvitt értelemben ('gyógyszer').
23. *declaratus* (lat.): kimondott.
25. *tséza*: könnyű lovas kocsi.
32. *Pérts*: Mikepércs.
33. *Nótárius Uram*: nem tudjuk név szerint, ki volt.

217. Csokonai – Nagy Gábornak
Debrecen, 1804. december 6.

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf (K).

Megjelenése

HG. II. 806. l.; MM. II. 999–1000. l.; MM^2. II. 520. l.

Keletkezése

Csokonai Nagy Gáborhoz szóló utolsó fennmaradt levele a Derecskére való kiinduláskor íródott. Két nappal korábban még csak kérte Obernyik Józsefet, hogy lássa vendégül, négy nappal később már Derecskéről ír köszönőlevelet a metsző ifjaknak az addigi gondoskodásért (ld. minderről a 218. sz. levél jegyzeteit).

Szövegkritika

Címzés az összehajtott lap hátoldalán, mellette haránt irányban írva Nagy Gábor feljegyzése: „Csokonaÿ. Elkűldtem a' 30 ftot. Ez vólt utólsó Levele hozzám. Meghólt Januarius végin 1805. mikor én a' Fixumokon NKállóban [= Nagykállóban] vóltam. Nagy Gábor. mk."

6. K: *tehát* Az első *t h*-ból jav.
10. K: *Deretskére* A második *r b*-ből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *Senior*: Domby Márton.
Közöns.: közönséges ('közös').
6. *Vásárig*: a január 6-i vízkereszti vásárra utal.
8. *Supplicáns* (lat., rég.): a Kollégium számára adományt gyűjtő diák. A kirajzó diákok voltak Csokonai követei, ők hozták számára az eladott példányokból befolyt pénzeket a kollégium vonzáskörzetéből.
12. *Commoditás* (lat.). kényelem.
13. *Doctor*: Szentgyörgyi József.
18. *Chremes*: „Terentiussal Csokonai többször így nevezgeti az uzsorásokat" (Haraszti 332. l.). Előfordul a 204. sz.és 215. levél 12., illetve 233. sorában, valamint *A' szamár és a' szarvas*ban is (Cs/Széppr. 83. l.).
interes (lat.): kamat.
22–24. A címzés magyarul: „Az úrnak Nagy Gábor úrnak, nagyra becsült barátomnak."

218. Csokonai – Erőss Gábornak, Papp Józsefnek és Pethes Dávidnak *Derecske, 1804. december 10.*

Kézirata

DebrK. R 744. 1. 1a–3b. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

Először 1871-ben jelent meg, három lapban is (Igazmondó, október. 15., 338. l.; Fővárosi Lapok, 1076. l.; Magyar Polgár, 321. sz.), újra kiadta Madai Gyula az Egyetemi Lapokban (1904., 8. sz., 5. l.). Kötetben a HG. közölte (II. 807–809. l.), majd a MM. (II. 1000–1001. l.) és a MM^2. (II. 520–521. l.).

Keletkezése

A külföldre induló rézmetsző diákoknak köszöni meg, hogy szállást adtak neki addig (ld. még előző leveleink jegyzeteit és tárgyi magyarázatainkat). Ez Csokonai utolsó ismert levele. A metsző ifjak, név szerint Erőss Gábor (1779–1815), Papp József és Pethes Dávid, tógátusok voltak, akik Budai Ézsaiás vezetésével ekkor adták ki az *Oskolai új Atlas* című kiadványukat, amely térképmetszeteket tartalmazott, az iskolai oktatás céljaira. Ez a kiadvány komoly elismerést hozott számukra, levélben szólt hozzájuk Kazinczy, Márton József, Aranka György, Görög Demeter stb. A kollégiumi rézmetszés fénykorát jelenti az ő működésük, az atlaszon kívül nevükhöz fűződik sok természettudományos munka, így Szentgyörgyi József, Földi János, Gáti István műveinek illusztrálása, valamint említést kívánnak a Csokonai köteteihez készített metszetek is (ld. *A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn* Ámor-képét és az *Anakreoni Dalok*ban található Anakreón-portrét). A diáktársaság azonban hamarosan feloszlott, előbb Pethes Dávid lépett ki 1805-ben, majd Papp József nézett megélhetést biztosító állás után 1809-ben, 1812-ben hivatalosan is megszűnt a metszőtársaság, Erőss Gábor nyomdász lett (mindenre ld. Ecsedi István: *A rézmetszés művészete a debreceni református kollégiumban*, Debrecen 1931., 15–43., 58–77. l.; Tóth Béla: *A debreceni rézmetsző diákok*, Bp. 1976., 15–51. l., számtalan illusztrációt közölve). Csokonaival igen szoros kapcsolatban voltak, noha részleteket nem nagyon ismerünk, a levelezésben gyakran találunk rájuk vonatkozó utalást. Az itt emlegetett utazásra nézve nem találtunk adatot.

Szövegkritika

A levél végén Papp József feljegyzései, „PRO LIBERTATE..." kezdettel, a borítékon ugyancsak tőle: „ez az utolsó kézirata Csokonainak". A címzés alatt idegen kézzel: „Csokonai l. utolsó kézírása."

5. K: *ahonnan* Az első *n l*-ből jav.
18. K: *rá* Az *r* olvhtl. betűből jav.
34. K: *semmibe <egyébbe> a' mivel* A *be* utólag toldva a szóhoz.
45. K: *megtsaljalak* A *j* olvhtl. betűből jav.
49. K: *úgy azt*-ból jav.
59. K: *tán* Sor fölötti betoldás.
62. K: *Mih. [= Mihály]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai utolsó négy levele kérdéseket vet fel a költő életkörülményeit, édesanyjához való viszonyát illetően. „Különös és megoldhatat-

lannak tetsző, homályos feszültséget visz be az anya portréjába haldokló fiához való viszonya. [...] 1804 decemberében kelt levelei szerint volt köztük valami, fájdítóan elidegenítő" – írja Szauder József Csokonai Józsefné portréjában (21. l.). Ezt a meglátást továbbfűzve írja Vargha Balázs: „Csokonai 1803 nyarától [inkább tavaszától] kezdve szinte egyfolytában betegeskedett, hol enyhébben, hol súlyosabban. És nyomorúságában kénytelen volt folyvást olyan helyet keresni, ahol módja vagy legalább reménysége lehetett volna a pihenésre, kezelésre, gyógyulásra. Keresett a városban, a környéken, akárhol. De otthon nem. Csak otthon nem." (*Csokonai kiűzetése a Darabos utcai Paradicsomból*, Újhold Évkönyv, 1989., 1. sz., 231. l. Az alábbiakban elsősorban Szauder József és Vargha Balázs itt idézett munkáira támaszkodunk.)

A költő *életkörülményei* az 1802-es tűzvész után rosszak voltak, folyamatosan pénzzavarban volt, nemhogy munkái kiadását nem tudta biztosítani, de leégett házuk rendbehozását sem. Az 1804 tavaszán hozzájuk érkező Gál László még romokat talált: „Az 1802-dik évbeli nagy tűz előtt, udvarának hátulsó része felé a' funduson keresztűl egy nagy istálló is volt félszerrel eggyütt, mellynek háta megett a' fundus leghátulján szép kis virágos kertje rózsa-lugassal, 's egy különös nagyságú bodzafával melynek terebélyes árnyéka alatt valamint dolgozni, úgy barátival is vígadni szeretett. Láttomra már mind az istálló, mind a' kis kert kormos omladék, 's pusztaság volt." (CsEml. 406. l.; vö. a 102. sz. levél jegyzeteit) A költő az újjáépítéshez csak 1804 nyarán fogott hozzá, július 19-től október 31-ig naponta lejegyezte a vásárolt építőanyag mennyiségét és árát, a végzett munkákat és a kifizetett munkabért (MTAK. K 3/27.; MM^2. II. 347–352. l.). Az építkezés során alakította ki Kazinczy nyomán azt a kis „múzeum"-ot, amelyről Rhédeynek és Bek Pálnak írott leveleiben (215. és 207. sz.) is megemlékezik, s amelyről a kortársak is említést tesznek (ld. minderről részletesen a 207. sz. levél 7. sorának jegyzetét).

A ház újjáépítésétől azt a nyugalmat is remélte, melyben erőit nagy tervének, az *Árpád*-eposznak a kidolgozására összpontosíthatja: *„Ezenn én holtig akarok dolgozni, és e' tzélra kuporgatni egy kis pénzt, hogy magamnak egy kis kertet, másfél szobát, és 10–12 historiai könyvet szerezhessek. Mert harmadévi Desolationk miatt, egyik sem lévén; írásaim szerte széllyel vagynak, leveleim, rendeletlenűl, válaszolatlanúl, gondolatim, planumim, elszilálva"* – írja Kazinczynak 1804. június 14-én (194. sz., 88–93. sorok). Ez a szoba megoldhatta volna fonák, megalázó helyzetét, amelyről kortársi emlékezésekből van tudomásunk: „Midőn Cs. téli időben fakéméllésből anyjával azon egy és nem igen tágas szobába vonúlni kénteleníttetett, hogy az ő megháboríttatása nélkűl, anyja is látogatóit fogadhassa, ennek fennálló nagy ruhatartóját kiüríttette, abba kis székét és asztalkáját helyhezvén s ajtaját világosság okáért nyitva hagyván, ha abba beűlhetett: az egész világtól elszigetelve tudta magát képzelni, teljes figyelemmel tudott olvasni, gondolkodni és írni." (Sárváry Pál, CsEml. 399. l.)

A *költőnek édesanyjához fűződő viszonyát* elég sűrű homály borítja. Fennmaradt ugyan Csokonai Józsefné kéziratos emlékezése, ez azonban meglehetősen szűkszavú: „N. Csokonay Mihály kedves Fiam volt tizenkét 12 esztendős hogy Édes Attyától reám maradot árvaságra, akkor végezte a Poéta classist, az után kétt esztendeig az oratoria Classist járta, annak utánna hétt esztendeig Deák volt, a' melly hivséges volt tanúlásában, olly hivséggel igyekeztem szükségeit tellyesiteni, a' mellyeket már kisded korában nagyon érezvén vélem egygye forott szive, igaz fiúi szeretettel viszonozta halála orájáig, a' kiről azt mondhatom hogy soha egy szavával annyival inkáb tselekedetével, soha meg nem szomoritot, minden bajait tsendesen hordozta, a' volt leg nehezeb elötte, hogy énis véle együtt éreztem mindeneket." (MTAK. K 3/9.; CsEml. 211. l.) A kortársi emlékezések ugyancsak megszépítőek, a „napsütésesebb" oldalról szólnak, a fia emlékét ápoló anyát festik meg. Sárváry Pál a külsejében kevéssé feltűnő, de annál kifinomultabb lelkiekkel bíró, művelt, irodalmi felolvasásokat tartó, azokban jeleskedő asszony alakját állítja elénk (ld. CsEml. 393. l.). Gál Lászó, az egykori kosztosdiák, megerősíti ezt a jellemzést, még a felolvasások tényét is (CsEml. 401. l.). Ebből kiindulva hagyományozódott az utókorra „a kedves anya" (Haraszti 218. l.) stilizált képe, mely elfedni látszik az emberi kapcsolatok bonyolult szövését.

Csokonai Józsefné Diószegi Sára (1755–1810) igen korán, harmincegy éves korában özvegységre jutott, s – pár év alatt elvesztve apját, anyját, testvérét is – teljesen egyedül maradt, önmagára hagyatva gyermekei eltartásában és nevelésében (vö. Szauder 19. l.). Az anyagi biztonság megrendülését jelezte az is, hogy 1788-ban, a Hatvan utcai házat elárverezték a fejük felől, s a Darabos utcában, a kollégium háta mögött vettek egy nádas házat a 221. sz. alatt (vö. minderről részletesen Zoltai Lajos: *Adatok a Csokonai család életéhez*, ItK 1905., 103–11. l.; Kilián István: *Adatok a Csokonai család történetéhez*, DME. 1976., 387–410. l.; Csejtei István: *A borbélymester hagyatéka*, Debrecen 1990.; Szilágyi Márton: *Csokonai Vitéz Mihály apjának életpályája*, ItK 1990., 506–510. l.); itt éltek halálukig, ez égett le 1802-ben. Az élet által megkeményített asszony magatartásában Szauder József valami makacs rátartiságot vél felfedezni (21. l.), ami nehezen illeszkedhetett fia bohém természetével (vö. Vargha Balázs, i. m. 234–235. l.). Csokonai anyjáról alig tesz említést, csak itt és még 1798-ban, Festetics Györgyhöz írott levelében (39. sz.) szól személyesebben, 1801-es, szintén Festeticshez szóló levelében (64. sz.) mindössze megemlíti, június 26-án, hirtelen elutazásakor keszkenőt küld neki (69. sz.). A hozzá írott 1801. július 19-i levél (73. sz.) valójában Nagy Gábornak szól, óvatosságból címezte csak anyjának, nincs is benne semmi neki szóló, a másik fennmaradt levél pedig rövid üzenet (228. sz.). Kapcsolatukról ezekből nem sokat tudhatunk meg.

Az utolsó időszakról azonban, éppen a szóban forgó utolsó négy levél alapján, bizonyos információkat nyerünk. Feltűnő, s elsősorban ez ütött szöget a kérdést alaposan vizsgáló Szauder József és Vargha Balázs fejébe is, hogy az egyre gyengülő költőt nem az anyja ápolja, sőt, nemhogy

otthon nincs, de egyenesen menekül onnan. Bek Pálnak írja kályhát kérő, november 10-i levelében: *„A' kis Museum hangos, és benne a' Purizálónak ujjai meggémberednek. – De sokkal inkább hangos és alkalmatlan egy ollyan Curának folytatására, melly gyakori fomentumokkal, főzésekkel és fördésekkel van egybeköttetve, és a' melly miatt 16dik Octobertől fogva még mindég más' házánál kénteleníttettem patzienskedni."* (213. sz., 15–21. sorok) December elejéig a metsző ifjak adtak neki otthont és szeretetet, amit e levélben meg is köszön, de gondozása mégsem volt teljesen kielégítő: *„itt a Metszők Quártélyán sokat a mit kellene, nem tselekedhetni, alkalmatlanság is van ollyan, a' mi efféle nyavalyában bajt és hátramaradást okoz. Legfőbb és minden kűlső belső szereknél használatosabb volna a hátgerécznek végig való dörgölése: de azt magamnak lehetetlen megtsinálni, mással pedig nints kivel tétetni. Ez után való dieteticum a' Nyugodalom volna vagyis a' Tsendesség: már itt ebben sints módom; otthonn pedig még úgy sem."* (216. sz., 8–15. sorok) A metszők azonban hosszabb külföldi tanulmányútra indultak, neki is mennie kellett: *„Most is azért megyek Deretskére, hogy mivel sem otthonn a' magunk' házánál, sem másutt a' Városban, Curámhoz szűkséges Commoditással nem lehetek: ott egy szobát, és szolgálatomra egy fiút és öregasszonyt fogadván, a' Doctor intézése szerént, fogyatkozás nélkűl vitethessem az orvoslás' rendét."* (217. sz., 9–14. sorok)

Valóban rendkívül különös ezt így végigolvasni, tényleg gondolhatunk kapcsolatuk megromlására, de az sem zárható persze ki, hogy anyja maga sem volt ekkor abban a helyzetben (például akár egy betegség miatt), hogy fiát ellássa, a félig felépült ház pedig nem biztosíthatott megfelelő körülményeket egy súlyos beteg számára. Akármi is volt az ok, tény, hogy Csokonai utolsó hónapjaiban vendégeskedésre kényszerült, idegen kezek ápolták. Hogy mikor került vissza anyja házába, nem tudjuk, az emlékezések szerint azonban ott halt meg 1805. január 28-án (CsEml. 401., 408. l.; Domby 61. l.). A jelen levél ugyanakkor nemcsak az otthonról való menekülés kétségtelen dokumentuma, hanem a költő anyjáról való legszemélyesebb vallomását is megőrizte: *„Én, ha számkivetésbe küldődném: talám az Anyámtól bútsúznám legkevesebb szókkal, sőt éppen némán."* (6–8. sorok)

6. *historice* (lat.): valójában, történetesen. „Furcsa szó ez a *historice*. Leginkább a »történetesen« szóval lehetne értelmezni, vagy ezzel: »véletlenül«. Csokonai egyik gúnyos versében [ti. az *Egy fiatal házosúlandónak habozása* című*ben*, mely a *Karnyóné* betétdala volt] így szerepel: »Csak pénzében lennék vice, Megölelném historice.«" (Vargha Balázs, i. m. 229. l.) Itt az olyan helyzet megnevezésére alkalmazza Csokonai e szót, amelyben az elválás nem jelentett számára érzelmi megrázkódtatást, jelentése egy szóval leginkább talán az 'esetlegesen'-nel adható vissza.

10. *stoice* (lat.): sztoikusan, szenvtelenül.

219. György József – Csokonainak
Badalo, 1805. január 2.

Kézirata

MTAK. K 3/52. (K).

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Októberi levele után ezúttal küldi a pénzt, amelyet a *Dorottya* példányainak eladásából szedett be (minderről részletesen ld. a 209. sz. levél jegyzetét).

Szövegkritika

Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán.

40. K: Két vonal között, kissé ferdén írva.
46. K: A címzéshez képest fejjel lefelé.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Mesopotámiai részekre*: jelentése kb. 'isten háta mögötti'.
4–5. *subministrál* (lat.): juttat, odanyújt.
9–10. *erat mea Messis ín herba*: „vetésem még zöldjében volt". Szabad idézet Ovidiustól (*Heroides* 17. 263.): „Sed nimium properas, et adhuc tua messis in herba est" ('De nagyon sietsz, és még zöldjében van a vetésed'; Tegyey Imre fordítása).
12. *'s -dik*: 's uralkodik.
15–16. *Consílium Medícum* (lat., rég.): orvosi konzílium, tanács.
16. *Aesculapius*: Aszklépiosz, a gyógyítás istene.
17. *fíniál* (lat.): végez, dönt.
18. *sphaera* (lat.): szféra.
21. *Manipulatio* (lat.): művelet, itt a példányok terjesztését érti. *a' fide jussio mellett derivata* (lat.): a hűség jogából származó. Amennyire ki lehet venni, az ígéretre, kezességre szétosztott

példányokról van szó; amint a továbbiakból sejtjük, ezekre számítva akarta elküldeni Csokonainak a teljes összeget.

22. *a' príori* (lat.): itt 'előzetesen, eredetileg' értelmű lehet.

23. *a' legitimé* (lat.): valóságosan.

28. *procedúra* (lat.): hosszadalmas ügymenet, vagyis a példányok eladásának elhúzódásáról van szó.
per 1 Rfk: egy rhénes forint egy példány ára.

220. Szeles Sándor – Csokonainak
Kecskemét, 1805. január 2.

Kézirata

MTAK. K 4/60. (K).

Megjelenése

CsEml. 173. l.

Keletkezése

Szeles Sándor az unokaöccse, Szeless József megbízásából ír Csokonainak, mintegy válaszolván a költő szeptember 14-i levelére: beszámol, hány példány kelt el a *Dorottyá*ból, s küldi azok árát (ld. részletesen a 208. sz. levél jegyzeteit). Kapcsolatukról nem maradt fenn több dokumentum, annyit azonban tudunk, hogy fia, Szeles Zsigmond ekkoriban Csokonainé kosztosdiákja volt (vö. Gál László emlékezését, CsEml. 409. l.), erre vonatkozik a levél második fele.

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kéz írása: „Szeles Sándor levele." A címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés fölött – talán – Csokonai Józsefné írása: „Szeles Josef Ur." A „Josef" utóbb ceruzával áthúzva, s idegen kézzel aláírva: „Sándor".

11. K: *Īn [= Isten]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *erga distractionem* (lat.): árusítás végett.
5. *occludál* (lat.): bezár.
6. *Szappanos Laszlo*: ő volt a karácsonyi legátus Kecskeméten, ő hozta a levelet.
24. *Kkeméten*: Kecskeméten.
26. *szolg.*: szolgája.
30. *effective*: valójában.
Kimiti Ur: nem tudjuk, ki volt.
32. *contrarium* (lat.): ellentétes dolog.

221. Kováts László – Csokonainak
[Marosvásárhely környéke], 1805. január 3.

Kézirata

MTAK. K 3/82. (K).

Megjelenése

CsEml. 174. l.

Keletkezése

Csokonai Aranka Györgynek küldött egy csomagnyit a *Dorottyá*ból, eladás végett, e csomagot és a levelet Kováts László vitte Erdélybe. Levélvivő alkalmatosság adódván, gyorsan beszámol a végzettekről. Hogy pontosan honnan, azt nem írja meg, csak annyit tudunk meg a szövegből, hogy Marosvásárhely környékén tartózkodik („Vásárhelyen kivűl irván ezen sorokat").

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kéz írása: „Kovács László levele", címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés fölött – talán – Csokonai Józsefné írása: „Kováts László"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kováts László személye ismeretlen előttünk, csak annyit tudunk róla, amennyit a levél elárul, illetve ami kikövetkeztethető belőle. Vargha Balázs a következő megállapításra jut: „A levél írójának neve nem szerepel az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai között (ld. Jancsó Elemér idézett könyvét), ebből azt következtethetjük, hogy diák volt, vagy titkár-féle Aranka mellett, s nem közéleti szereplő." (CsEml. 582. l.) A kolozsvári Református Kollégium kézirattárában található egy Kotzebue-fordítás (*Két vígjátékok*, MsR 1415), amely egy bizonyos Kováts Lászlótól származik, könnyen lehet, hogy éppen e levél írója a fordító. (A kézirattári adatért Imre Mihálynak tartozom köszönettel.)

3. *present* (lat.): ajándék.

222. Erőss János – Csokonainak
Báránd, 1805. január 20.

Kézirata

MTAK. K 3/36. (K).

Megjelenése

CsEml. 174–175. l.

Keletkezése

A levél előzményeit, írásának körülményeit közelebbről nem ismerjük. Csokonai még minden bizonnyal megkapta.

Szövegkritika

A megszólítás fölött idegen kézzel: „Erőss János levele." Címzés és pecsét az összehajtott lap hátoldalán, a címzés fölött – talán – Csokonai Józsefné írása: „Kaba" (Vargha Balázs Csokonai – utolsó ismert – kézírásának véli, CsEml. 582. l.).

3. K: *őrőm[öm]* A lap széle sérült, a szó végéről hiányzó betűket a pecsét feltörésekor leszakadt és a pecséthez ragadt papírmaradványon olvashatjuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Erőss János debreceni diák volt, előbb rektor lett Törökszentmiklóson (1793), majd lelkész Kabán, később Bakonszegen (Thury II. 449. l.). Bátyja Erőss Gábornak, aki egyike volt a rézmetsző diákoknak, Csokonai barátainak. A költő közelebbi ismeretségben volt Erőss Jánossal is, ahogy erről Gál László és Domby Márton megemlékezik (CsEml. 441. l., Domby 44. l.). Azt is megtudjuk Gáltól, hogy Erőss lerajzolta Csokonait halála után, erről a képről készült aztán az a rézmetszet, amely Márton József kiadásában jelent meg, s amely ma is a legismertebb ábrázolás róla (CsEml. 402. l.; vö. Rózsa György: *Iconographia Csokonaiana*, ItK 1973., 707. l.). A kép „noha 1804. évi beteges sovány formájában tünteti őt elő, mind azok által, kik őt ismerték, igen hasonlónak állíttatik lenni." (Toldy LXXXII. h.)

5–6. *Collega és Barátom Uram*: Bod Jánosról lehet szó, aki a Kabához közel eső Bárándon volt lelkész, tehát kollégája Erőss Jánosnak (ld. a 202. sz. levelet). A pecséten is J B monogram olvasható (vö. CsEml. 175. l.).

7. *Dobrai Ur*: Thury Etele több Dobrait is említ, de adatok hiányában nem azonosítható egyik sem az itt említettel (II. 486. l.), a szövegből csak annyi derül ki, hogy az illető kabai jegyző volt. Egy bizonyos Dobrai József 1787-ben subscribált a debreceni kollégiumban (Barkóczi II. 28. c. 1., 203. l.), ő szóba jöhet itt.

9. *Marton Ur Lexiconja*: Márton József német–magyar szótáráról van szó.

10. *Gabor őtsem*: Erőss Gábor.
Tiomussa (lat.): tómus ('kötet').

18. *Tunyogi Uram*: talán Tunyogi Szűcs Dániel fiskálisról van szó, akivel Kazinczy is kapcsolatban állott (KazLev. X. 381–382. és XXIII. 490. l.). Decsy Sámuel *Almanak*jában további két Tunyogi Szűcsre, Jánosra és Györgyre bukkantunk, a szabolcsi járási tisztviselők névsorában (1796., 247. l.). Ismerünk egy Lászlót is, aki 1790-ben subscribált a debreceni kollégiumban, majd 1807-ben Csengerben, 1808-ban Porcsalmán lett lelkész (Barkóczi II. 28. c. 1., 209. l.).

223. Csokonai – ismeretlennek
[?]

Kézirata

MTAK. K 672/I. 29b. Autográf (K).

Megjelenése

Először Szilágyi Ferenc közölte (ItK 1973., 731. l.), majd kötetben a MM[2]. (II. 385. l.).

Keletkezése

Sem a levél címzettjéről, sem a megírás idejéről nem rendelkezünk semmilyen adattal. Mindössze a töredékes szöveg adhat némi, de korántsem elégséges támpontot a keletkezést illetően. Vargha Balázs az 1796-os levelek közé illesztve adta ki, megfontolásait azonban nem rögzítette jegyzetei között. Szilágyi Ferenc az 1802-es év eseményeihez tartozónak véli, a következő gondolatmenet alapján: „Annyi bizonyosan kiderül belőle [ti. a levélből], hogy ifjabb hölgyhöz (»Leányasszony«) szól, akivel élete egyik mélypontján a sors ajándékaként ismerkedett meg a költő s benne megértő szívre talált. Életrajzának külső eseményei (kicsapatása, Vajda Julianna férjhez menése), de a levél érett bölcsessége, derűs fensőbbsége is arra mutat, hogy 1800 után, a Dunántúlról hazatérve írhatta." (I. m., 731. l.) Majd utalva Nagy Gábor feljegyzésére az Eurydice-versekről és Vargha Balázs feltételezésére (Vargha:ArcV. 295. l.), mely szerint e versek egy szerelmi vonzalom lenyomatai, amely vonzalom Sárosy Andrásné Ilosvay Krisztinához fűzte volna Csokonait, arra a megállapításra jut, hogy a levéltöredék e viszony időszakában, 1802 májusa körül keletkezhetett. E lehetőség nem zárható eleve ki, de nem is látszik valószínűnek, már csak azért sem, mert az Ilosvay Krisztinához fűződő kapcsolat is többszörös feltételezésen alapuló következtetés (ld. erről a 100. sz. levél jegyzetében), s Csokonai életében sem ez az egyetlen (ráadásul nem is elsőrendűen) szóba jöhető szakasz, ha mélypontot keresünk.

Az alapkérdés az, hogy a szövegbeli *Leányasszony* azonos-e az ugyanott *Madám*ként megszólított személlyel. A nyelvtani szerkezet ugyanis egyáltalán nem egyértelmű: *„Madám! én ennek* [ti. a szerencse kedvező változásának] *tsalhatatlan jelét találom abban, hogy a' Leányasszonyt vélem meg esmértette."* (8–9. sorok) Ki ismertette hát meg Csokonaival a *"Leányasszonyt"*? Akár a *szerentsét*, akár a *Madám*ot nevezzük meg, a nyelvtani szerkezet értelmes lesz az adott szövegösszefüggésben. Szi-

lágyi Ferenc az első lehetőséget érvényesítette, mikor azonosnak vette a *Madám*ot és a *Leányasszony*t. Érdekes lett volna azonban egy *Leányasszony Madám*ként való megszólításának értelmezése is, hiszen más vonatkozásban maga Szilágyi Ferenc is érvként használta ennek némiképp disszonáns voltát: „Csokonaival kapcsolatban Konti Julist is emlegette a hagyomány, akinek neve a költő 1802-i előfizetési jegyzékein elő is fordul: »Konti L. [= Leány] Asszony.« A *Madám* megszólítás azonban arra vall, hogy a levélke inkább a váradi szerelmi epizódhoz, a szép Ilosvay Krisztinához fűződik" (uo.).

A második lehetőség szerint azonban külön személyekről van szó, s éppen a *Madám* az, akinek a szerencsét hozó ismeretség köszönhető a *Leányasszony* és Csokonai között. E képlet igen jól ráillik a Lilla-szerelem kezdetére, hiszen tudjuk, hogy Bédi Jánosné Fábián Julianna házában köttetett az ismeretség, s a továbbiakban is bírták az ő segítő bizalmát. (*A' Békekötésre* című vers első, levélben elküldött változatában még őrá utal Csokonai: *„JULI hív barátném"*; vö. erről bővebben a 37. sz. levél jegyzeteit.) Mindazonáltal ez is csak a szöveg kétféle értelmezési lehetőségének egyikén alapuló feltételezés, sem az értelmezési lehetőségek közötti választások, sem maguk a feltételezések nem alapozhatóak meg még csak közelítő bizonyossággal sem, így a címzett személye és a megírás ideje nem határozható meg.

Szövegkritika

Levélfogalmazvány töredéke, egy közepe táján elszakított lap alsó fele maradt fenn.

4. K: $\overline{g}$ *[= meg]*
6. K: $\overline{g}$ *[= meg]*
7–8. K: *bosszantani* Olvhtl. szóból jav.
8. K: $\overline{n}$ *[= nem]*
9. K: $\underline{h}$ *[= hogy]*
g [= meg] Utólag beszúrva két szó közé, a *vélem* sor fölötti betoldás, az *esmértette* vége olvhtl. betűkből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

8–9. A *Madám* és a *Leányasszony* értelmezési lehetőségeiről ld. fentebb.

224. Győri József - Csokonainak
[Debrecen, ?1800–1803.]

Kézirata

MTAK. K 755. 38b. (K).

Megjelenése

CsEml. 118–119. l.; Cs/ÖM. I. 205–206. l.

Keletkezése

Keltezetlen írásos üzenet, J. Gy. monogrammal. A monogram Győri Józsefet (Josephus Győri) rejti. Juhász Géza 1955-ös, akkor még kéziratos tanulmányában (ld. Juhász 376–377. l.) azonosította Győri József személyét, a CsEml. nem adott feloldást (568. l.), Szilágyi Ferenc szintén Győri Józsefben látta a verslajstromot tartalmazó üzenet íróját (Cs/ÖM. I. 204. l.). Győri József Csokonai diákja volt 1794-ben, praeceptor korában, az első kollégiumi pörben többször ki is hallgatták, mint a költővel az egyik legközelebbi kapcsolatban lévő tanulót (ld. CsEml. 46., 50., 54. l.). A későbbiekben is többször előfordul a neve Csokonaival kapcsolatos iratokban: a Diétai Magyar Múzsa példányairól készített autográf feljegyzésen mint a könyvecske árusítója szerepel (ld. Cs/ÖM. I. 259. l.), előfizetési ívek terjesztőjeként említődik (CsEml. 156. l.), s több előfizetési íven szerepel a neve (1800. december és 1802. augusztus; ld. CsEml. 194., 200. l.). Sok érv szól tehát amellett (s ellene semmi), hogy a J. Gy. monogrammal aláírt üzenetet Győri Józsefnek, Csokonai volt diákjának tulajdonítsuk.

A megírás időpontja nem határozható meg pontosan. Juhász Géza egy mondata implicite az 1800-as évekre teszi e jegyzéket: „Győri Józsefhez joggal fordulhatott hazatérte után Csokonai." (Juhász 377. l.) Vargha Balázs az 1802 őszén írott levelek közé helyezi feltételesen: „Azért osztottuk be Kis Imre ugyancsak keltezetlen [de Csokonai feljegyzése szerint 1802 őszén íródott] levele mellé, mert a két verslajstrom igen hasonló. Csokonai 1802 végén, komáromi, pesti útjáról visszatérve erősen nekilátott szétszórt kéziratai összegyűjtésének." (CsEml. 568. l.) Szilágyi Ferenc „a kísérő sorok alapján föltehetően 1800–1801 körül"-re teszi az üzenet keletkezését. A verslajstrom „legkésőbbi pontosan datálható verse – mint Szilágyi Ferenc írja – az 1794. júl. 4-i, Gróf Károlyi Józsefet üdvözlő poéma (21. sz.), s szintén 1794-re tehető a *Jerke Ferke éltessen a Freyer* (6. sz.) című tréfás vers is" (Cs/ÖM. II. 150. l.). Minthogy azonban a kísérősorok a Diétai Magyar Múzsára vonatkozó utalást tar-

talmaznak, továbbá az írás – az üzenetváltások jellegéből kikövetkeztethetően – minden bizonnyal Debrecenben keletkezett, Győrivel is itt tarthatta a kapcsolatot, így a keletkezés idejét csak a költő Debrecenbe való hazatérése utánra tehetjük. Ettől számítva csak azokat a szakaszokat tudjuk kizárni, amelyekben nem tartózkodott Debrecenben, valószínűsíteni pedig azokat, amelyekben intenzívebben foglalkozott kéziratai összegyűjtésével, noha ez soha meg nem szűnő gondja volt. Vargha Balázs felvetése, amely Kiss Imre keltezetlen, de Csokonai feljegyzése szerint 1802 őszén íródott levelével állítja párhuzamba Győri József jegyzékét, elgondolkodtató, mert valóban igen jelentős a hasonlóság mind a két jegyzék, mind a hozzájuk fűzött kísérősorok között. Minthogy pedig Kiss Imre leveléről sikerült bizonyítani, hogy 1801. szeptember közepe táján keletkezett (ld. 77. sz.), így e levél is leginkább erre az időszakra lenne tehető, ha nem tudnánk másrészről azt, hogy Csokonai ekkoriban huzamosan távol volt Debrecentől. A fentiek alapján nem vállalkozhatunk e levél pontos időrendbe sorolására, bizonytalan feltevéseink szerint leginkább az 1800–1803 közötti időszak vehető számításba a keletkezés idejéül.

Szövegkritika

Ez az írásos üzenet és feljegyzés (valamint a következő kettő is) a *Specimen Poëtarum ad Annum 1794 diem 23^{am} Septembris.* című autográf irat hátoldalán található. (A tantervi feljegyzés Győrihez való kerülésén nem csodálkozhatunk, hiszen éppen akkoriban volt Csokonai tanítványa.) A negyedrét hajtott lap egyik felén, a jobb hasábban olvasható az 1–16. tétel, a bal hasábban a 17–36. tétel, a lap másik felén, 180 fokkal elfordítva, a bal oldalon a 37–43. tétel, s alatta a pár soros üzenet. Ez alatt, az aláírásra ráírva Csokonai három soros kérése található (ld. 225. sz.), mellette, a jobb hasábban pedig az erre adott válasz ismeretlen kéztől, egy ábra alá írva (226. sz.).

45. K: Utána áth. sor következik, amely azonos a 17. tétellel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ahol a cím szerepel (legyen az kezdősor is), ott nem írjuk le ismét.

1–2. Ismeretlen mű.
3. *T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz.*
5–7. Ismeretlen művek.
8–9. A 6. tétel a *[Zöld Ferentz, kék Ferentz, T(óth) Ferentz...]* című vers 13. sora, míg a 7. tétel ugyanezen vers 1. sora; talán két versnek tarthatta a lejegyző (vö. Cs/ÖM. III. 613. l.).

11. Ismeretlen mű.
15. Szilágyi Ferenc vélekedése szerint (Cs/ÖM. I. 510–511. l.) a két azonos című zsenge közül itt a másodikra történik utalás.
16. *Az Anákreoni Versek [I.].*
17. *Édes Rabság*, azonos a 30. tétellel.
19. *Mindég közel van a' Halál.*
20. *Az Árvíz.*
21. *A' színesség.*
23. *Gróf Károly Jó'sef Úrnak. Az élő nyelven tett köszöntés.*
38. *Az Éj és a' Tsillagok.*
45. Szilágyi Ferenc e verset feltételesen a *Dorottya kínjai* összövegével azonosítja (Cs/ÖM. I. 206. l.).
47. *D. Muzsába*: Diétai Magyar Múzsában.
48. *rips raps*: ripsz-ropsz.
Fazekas: Fazekas Mihály.
49. *Almanak*: feltehetően Decsy Sámuel *Almanak*járól van szó (Bécs 1794–1796., 3 kötet).

225. Csokonai – ismeretlennek
[Debrecen, ?1800–1803.]

Kézirata

MTAK. K 755 38b. Autográf (K).

Megjelenése

CsEml. 119. l.; Cs/ÖM. I. 206. l.

Keletkezése

Keltezetlen írásos üzenet. Csokonai, mikor vette Győri József verslajstromát, továbbküldte azt valaki máshoz, kiegészítéseket, kottákat kérve. Hogy ki a címzett, nem tudjuk, a válasz-kézírásból sem indulhatunk ki, nem lévén más fogódzó. Annyi bizonyosnak látszik, hogy ez az ismeretlen is Debrecenben keresendő, méghozzá leginkább Csokonai kollégiumi ismeretségi körében. Az üzenet egyidőben keletkezhetett a Győri-féle jegyzékkel, közvetlenül annak vétele után, de hogy mikor, nem mondható meg pontosan (ld. a 224. és 226. sz. leveleket).

Szövegkritika

Ld. az előző levélnél mondottakat.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2–3. A számok az előző levél tételeire vonatkoznak.

226. Ismeretlen – Csokonainak
[Debrecen, ?1800–1803.]

Kézirata

MTAK. K 755. 38b. (K).

Megjelenése

CsEml. 120. l.; Cs/ÖM. I. 206. l.

Keletkezése

Válasz Csokonai írásos üzenetére, ugyanazon a lapon, feltehetően azonos időben, azonban sem a megírás pontos dátumát, sem e válaszüzenet íróját nem ismerjük (ld. előző két levelünk jegyzeteit).

Szövegkritika

Ld. a 224. sz. levélnél mondottakat.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *A' Békességről* ld. a 224. sz. levél 15. soránál írottakat.
3–4. Az említett mű ismeretlen, vö. a 224. sz. levél 11. sorával.
4. *travestálás*: komoly tárgyú mű, itt egy eposz, kifigurázása.

227. Csokonai József – Csokonainak
[Bagamér, ?1801–1803.]

Kézirata

MTAK. K 755. 24ab. (K).

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Keltezetlen írásos üzenet. Keletkezési idejét nem tudjuk pontosan meghatározni. A lapot Csokonai utóbb felhasználta az *Anakreon* címen ismert írásához, ami nem más, mint az AD.-hez készített jegyzések része, fogalmazványa. Minthogy e jegyzeteket 1803 körül készítette, így a jelen levélke keletkezését az ezt megelőző időre tesszük, elsőrendűen 1802-re, mert ebben az évben tartózkodott Csokonai Debrecenben körteérés idején; a levél ugyanis ebben a kora őszi időszakban készült, mint Csokonai Józsefnének a levélre adott alábbi válaszából kiderül:

„A Bátyád tegnap elment Nagy [?Gábor urral] Asszony Vásárra, hanem a' melly hordót ezen betsületes ember viszen, küld ki, ha lehetne holnap, Asszony vásárra, ha pedig nem lehet oda minél elébb Székelyhidra és ott hátul teszik ha tsak ugyan is megy Asszony vásárra, onnan által küld érte, a fiam ezeket igy hagyta nékem. A hordót azért kellene holnap által küldeni, hogy reggelre induljanak mihelyt végeznek. Az ablak fát és egy kevés polyvát felette igen várom.

Himlő nintsen. A kosarakat ha haza küldted volna körtvélyt vittek volna benne, de tarisznyába nem lehet már vinni mert meg ért." (uo. vö. CsEml. 211. l., az olvasat néhány helyen eltérő)

Csokonai asszonyvásári útjáról nincs egyéb forrásból tudomásunk, bár kétségtelen, hogy Fráter István hívta ki magához, pl. 1802. május 2-i levelében is (ld. 100. sz.; vö. CsEml. 588. l.).

Szövegkritika

A kézirat lapjára került Csokonai anyjának viszontüzenete, majd ezt áthúzva az AD/j. fogalmazványát folytatta rajta a költő. A címzés az összehajtott lap hátoldalán található.

1. K: *Ur. [= Uram]*

3. K: *Assz. [= Asszony]*
5. K: *Himlő van e?* A címzés mellett, a lap szélén, előtte olvhtl. áth. betű(k).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai Vitéz József (1777–1805), a költő öccse, a debreceni kollégiumban tanult, majd Bagaméron lett káptalani jószágispán, ahogy Gál László írja (CsEml. 406. l.). Csokonait nem sokkal élte túl, 1805. június 5-én ő is meghalt (CsEml. 267. l.; Gál emlékezése erre nézve nem egészen pontos, vö. uo. 408. l.). 1802 karácsonyát Csokonai nála töltötte Bagaméron (ld. a 127. és 128. sz. leveleket), egyébként testvéri kapcsolatuk részletei teljesen ismeretlenek.

228. Csokonai – Csokonai Józsefnének
[?Debrecen környéke, 1802. augusztus körül]

Kézirata

MTAK. K 3/19. Autográf fogalmazvány (K), utóbb felülírva másik levéllel.

Megjelenése

MM^2. II. 464. l.

Keletkezése

Keltezetlen írásos üzenet. Hogy mikor és hol írta Csokonai e pár sort anyjának, nem tudjuk pontosan. Nyilván Debrecen környékén lehetett ekkor, s ha abból indulunk ki, hogy a levélke lapját utóbb, feltehetően 1802. augusztus második felében felhasználta egy másik fogalmazvány készítéséhez, akkor ennek e dátum előttinek kell lennie. A levélben emlegetett *Vásár* pedig feltehetően a Nagyboldogasszony-napi debreceni vásár lehet, amely általában augusztus 5–13. között került megrendezésre (ld. a 109. sz. levél jegyzeteit), az üzenet tehát értelemszerűen ezt megelőzően íródhatott. Mindez azonban csak feltételezés: hogy a Kultsárnak szóló levélfogalmazvány mennyivel később került a lapra ehhez az üzenethez képest, azt megállapítani nem lehet.

Szövegkritika

Ennek az üzenetnek a lapjára fogalmazta Kultsár Istvánnak szóló, 1802. augusztusi levelét (ld. a 109. sz. levelet).

1. K: *Assz. [= Asszony]* em.
3. K: A mondat eredetileg így hangzott: *Az Árát fizesse ki Gyarmati István Uram.* Ezt azonban átjavította, s a lap szélén kipótolta a főszövegben olvasható változatra.
4. K: *Küldök <16> ugorkát* A *16* azonban nem biztos, hogy erre a mondatra vonatkozik, mert nagyobb számjegyekkel van írva, s az áthúzás is jelentősen túlér rajta.
5. K: *<Új> A' porat* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Herbathé*: gyógytea.
   Species: növényfajta.
4. *Gyarmati István*: nem tudjuk, ki volt.

229. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, ?1803 eleje]

Kézirata

OSzK. Levelestár. Autográf tisztázat (K).

Megjelenése

HG. II. 777–778. l.; MM. II. 969. l.; MM^2. II. 499. l.

Keletkezése

Keltezetlen írásos üzenet. Első közreadója, a HG. az 1804-es levelekhez, az év elejére illesztette azt a Nagy Gáborhoz szóló három levelet, melyeken nincs dátum. Az egyik hátlapján (ld. 197. sz.) olvasható azonban az 1804-es évszám Nagy Gábor feljegyzésében, nyilván ezt követve került a másik két levél is ehhez az évhez. E két levél közül az egyikről (ld. 65. sz.) tartalma alapján bizonyítható, hogy 1801-ben íródott, e másikról azonban semmilyen megbízható információnk nincsen. Az egye-

düli támpont a levél azon megjegyzése, amely *„három interesszánt Levele"* postázására vonatkozik. Fennmaradt levelezésében mindössze egy alkalommal, 1803. január 19-én találunk három, egy napon írott fontos levelet (az 1801. szeptember 26-án, Pesten írott három levél nyilván nem jöhet szóba, mert Pesten írta őket, két levelet írt még 1803. április 27-én és július 17-én). Elképzelhető, de bizonyíthatatlan, hogy Nagy Gáborhoz szóló jelen üzenete e január 19-i három (Széchényi Ferenchez, annak feleségéhez, valamint prefektusához, Kultsár Istvánhoz címzett) levélre vonatkozik. Mindazonáltal – bármi egyéb támpont hiányában – kénytelenek vagyunk erre hagyatkozni, jelezvén a keletkezési idő meghatározásának (akár az évet is illető) bizonytalanságát.

Szövegkritika

A címzés a lap hátoldalán.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Posta-óra*: postaszolgálat csak meghatározott napokon, akkor is csak meghatározott időpontig működött.
3. *interesszánt*: érdekes, fontos.

230. Konti Sámuel – Csokonainak
[Debrecen, ?1803–1804.]

Kézirata

MTAK. K 3/76. (K).

Megjelenése

Kiadatlan.

Keletkezése

Keltezetlen írásos üzenet. A megírás idejének meghatározásához csak a levélke hátlapján található autográf feljegyzések jelentenek némi támpontot. Ezek ugyanis Anakreón képére, valamint kiadásaira vonatkoznak, s néhányuk felbukkan Csokonai 1803–1804 közötti levelezésé-

ben (elsősorban Kazinczyval és Márton Józseffel), mikor az *Anakreoni Dalok* jegyzeteit készítette. E levélkét ezek alapján – feltételesen – 1803 körülre tesszük.

Szövegkritika

A lap tetején idegen kézzel: „Konti Sámuel levele (keltezés nélkül)"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Konti Sámuel (megh. 1822) Csokonai diáktársa volt a debreceni kollégiumban, utóbb városi fiskális lett (CsEml. 33., 637. l.). Neve alapján talán rokoni kapcsolatban volt azzal a bizonyos Konti Juliannával, akit régebben Csokonai szerelmeként emlegettek, s akinek a neve megtalálható *A' Tavasz* előfizetőinek a listáján (CsEml. 197. l.; vö. Cs/ÖM. III. 787. l.).

231. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796.]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József adta ki Puky István gesztelyi másolatgyűjteményéből (ItK 1936., 472–473. l.), kötetben a MM. (II. 815–816. l.) és a MM^2. (II. 384. l.) közölte.

Keletkezése

A kétes hitelű levelek sorában közölt alábbi hét levél Puky István másolatgyűjteményéből származik, ezek Gulyás József és Kilián István közléseiben maradtak fenn. Ugyaninnen ismerünk még további öt, hitelesnek tekintett levelet is, vagyis tizenkét (pontosabban, mint később látni fogjuk: tizenhárom), jobbára összetartozó levéllel kell számot vetnünk. E tizenkét, illetve tizenhárom levél egybetartozására nemcsak

származási helyük és keletkezési idejük nagyjából egybeesése utal, de hangulatuk, hangnemük, stílusuk nagymértékű hasonlósága is.

A Bessenyei Sándorhoz, Berzeviczy Pálhoz, Nagy Gáborhoz, valamint az ismeretlenhez szóló 1795–96-os levelek (23., 24., 26., 27. sz.) tárgyi mozzanatok alapján hitelesnek tekinthetőek. Gulyás József ezek mellett közölt még egy további levelet is, amelyet korábban *Melitesz Rozáliához [I.]* címmel közöltünk a szépprózai művek sorában (Cs/Széppr. 69–70. l.). Ez is „műlevélnek látszik" (Gulyás J., i. m. 474. l.), mint párdarabja (ez lenne a tizenharmadik levél, Cs/Széppr. 70–71. l.), amelyet azonban csak egy másik kézirat őrzött meg, Pukyé nem. Hitelességük Csokonai műlajstromain való szereplésük és egyéb mozzanatok alapján ugyancsak nem látszik kérdésesnek.

A 231., 232. és 233. sz. leveleket Gulyás József közlése óta Csokonai írásaiként szerepeltetik a kiadások. Ezek közül a harmadik esetében azonban Gulyás József is felvetette, hogy esetleg nem Csokonai írta (igaz, ezzel az első kettőre nézve implicite elismerte a költő szerzőségét). Vargha Balázs kiadása jegyzetében úgy vélte, hogy eme „irodalmi jellegű levélsorozat szerzője kétségtelenül Csokonai" (MM^2. II. 543. l.). A másik „négy fellengző levelet" (Gulyás J., i. m. 86. l.), vagyis a 234., 235., 236. és 237. sz. leveleket eredetileg nem közölte Gulyás József, mikor közreadta a sárga bőrkötéses „Gesztelyi-kódex"-ben talált Puky-másolatokat, mondván: „Valószínűleg Csokonaihoz szólnak, de ez nem bizonyos. Keltét csak kettőnek ismerjük, íróját csak az egyiknek (Kiss Imre); egy másik alatt N. S. betűk olvashatók. Csokonaira vonatkozólag nem nyújtanak semmi érdekeset." (Uo.) A kéziratos kötet aztán a II. világháború idején elpusztult, így sokáig úgy tűnt, e levelek végleg elvesztek számunkra, mígnem Kilián István felfedezte őket Csobán Endre hagyatékában, Gulyás József kézírásában, vagyis Gulyás – szerencsére – másolatot készített ezekről is, még ha ki nem is adta azokat (Kilián István: *Csokonai s baráti körének ismeretlen levelei*, ItK 1979., 605–609. l.). Gulyás József kéziratos jegyzetei között csak az egyik esetében (236. sz.) veti fel, hogy Csokonai is lehet a szerző, s hasonlóan vélekedik Szilágyi Ferenc is (Szilágyi:CsMűv. 284. l.).

Gulyás József összefoglalóan a következőket jegyzi fel a kérdéses négy levélről: „E baráti, olykor emelkedett szellemű levelek 1796 tájáról valók. Nehánynak nem ismerjük az íróját. A címzett valószínűleg Csokonai. E korai levelek szépen egészítik ki a Haraszti: Csokonai c. munkának (70) 218–219, 238 lapokon röviden ismertetett írói, ill. baráti kört. (L. Domby 39. l.) Hogy a költő is milyen sokra becsülte a barátságot, mutatja a kéziratos kötetben General Hoche halálára c. versében írott eme, másutt sehol nem található jegyzete: »Sok és fontos volt az ő érdeme: de nagyobb titulust néki nem választhattam, mint azt hogy ő Bonaparténak Barátja volt. – Bonaparté! – Baráttság! két jól tévője a' szenyvedő emberiségnek!!« Ez a megjegyzés ellentétben van a Karnyónéban hangoztatott elvekkel. Kazinczyhoz kiszabadulásakor írt (Regmetzen 14. Jul. 1801 a' Magyar Orfeushoz Csokonai) verse végére e jegy-

zetet tette: Eumolpus Athenai fi, Museus fia, Orfeus tanítványa. Ovid. Met. lib. XI. tab. 10. Ebben ő magát K. tanítványának mondja." (Idézi Kilián I., i. m. 609. l.)

E hét levél esetében tehát nem áll rendelkezésünkre olyan szövegszerű vagy egyéb tárgyi mozzanat, amely alapján a szerzőség kérdése minden kétséget kizáróan eldönthető volna. Ezeket, szemben a Puky másolatából ismert többi levéllel, csak a kétes hitelűek közé sorolhatjuk, hangsúlyozván, hogy a kétes hitel itt elsősorban ismereteink hiányosságából fakad, nem pedig megalapozott kétségekből. Annyi bizonyosnak látszik, hogy ezek az érzelmes levelek a költő baráti köréből valóak, s többnyire valószínűsíthető a kapcsolatuk Csokonaival. Összetartozásukat sugallja a korabeli érzékeny levélregényekre emlékeztető stílus és hangvétel, amely olyan gondolatot is felvethet, hogy valójában egy ilyen mű darabjaival (előkészületeivel, töredékével) van dolgunk. Persze tudnunk kell azt is, hogy élet és irodalom határai olyannyira elmosódottak voltak eme érzékeny irodalom esetében, hogy misszilisek és „műlevelek" alig különböztek egymástól, könnyen egymás mintái lehettek (ld. pl. Csokonai Lillához szóló, 1797. október 21-i levelét és annak további sorsát, 34. sz.).

Szövegkritika

5. K: *el – gyúlt* A gondolatjelet kötőjelre javítottuk.
19. K: *való – meg* A gondolatjel felesleges, elhagytuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

11. *idétlen* (nép., rég.): koraszülött (ld. még a 22. sz. levélben is).
20. *M –*: Melitesz, Csokonai alteregója, műveinek gyakori szereplője (vö. MM^2. II. 543. l.), de ugyanígy elképzelhető a Mihály feloldás is, mint erre Mezei Márta utalt lektori véleményében.

232. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak], 1796. június 20.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József adta ki Puky István gesztelyi másolatgyűjteményéből (ItK 1936., 472. l.), kötetben a MM. (II. 815. l.) és a MM^2. (II. 384. l.) közölte.

Keletkezése

E levél közzétevői elfogadták Csokonai szerzőségének gondolatát. Úgy véljük azonban, hogy tárgyi és szövegszerű bizonyító mozzanatok hiányában ez nem állítható kétséget kizáróan (ld. 231. sz.).

Szövegkritika

1. A MM. és a MM^2 nem közli a dátumot.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

13–14. E búcsúzó formula zárja a Gáspár Pálhoz írott 1795-ös levelet is (21. sz.).

233. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak], 1796.

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József adta ki Puky István gesztelyi másolatgyűjteményéből (ItK 1936., 473. l.), kötetben a MM. (II. 816–817. l.) és a MM^2. (II. 385. l.) közölte.

Keletkezése

E levélre nézve már Gulyás József is megjegyezte:„Bár nagyon valószínű, nem bizonyos, hogy Csokonai az írója." (I. m. 473. l.) Ez a kétség valóban fennáll, keletkezéséről, hitelességéről közelebbit nem tudunk mondani (ld. minderről a 231. sz. levél jegyzeteit).

Szövegkritika

1. A MM. és a MM^2. nem közli a dátumot.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

25. *viszontag* (rég.): viszont.

234. Puky István – [?Csokonainak]
[?], 1796. május

Kézirata

Gulyás József másolata (DIM.).

Megjelenése

Először Kilián István adta ki (*Csokonai s baráti körének ismeretlen levelei*, ItK 1979., 607. l.), majd Szilágyi Ferenc (Szilágyi:CsMűv. 269. l.).

Keletkezése

Gulyás József a következő megjegyzést fűzte a levélhez: „A másoló a mpr. jelzéssel elárulja magát: Puky István ő, Csokonai barátja." (Ld. Kilián I., i. m. 607. l.) Szilágyi Ferenc ugyanígy vélekedik, majd hozzáfűzi: „Valószínű, hogy Csokonainak szólt, s ha nem, akkor föltehetően valamely közös barátjuknak. Az utóbbi esetben az *M* esetleg Csokonai keresztnevének a rövidítése." (Szilágyi:CsMűv. 273. l. A továbbiakban azt vizsgálja Kilián István egy állítása alapján, hogy lehet-e Csokonai a címzett; Kilián István megalapozó állítása azonban bizonytalan alapokon nyugszik, ld. az 58. sz. levél jegyzeteit). A levélíró személye tehát nem

kérdéses, de hogy valóban Csokonai volt-e a címzett, azt teljes bizonyossággal nem tudjuk állítani. (Ld. még a 231. sz. levél jegyzetét.)

Szövegkritika

11. Kilián: *M – [t]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Sz – barátodhoz*: nem tudjuk azonosítani.
11. *M –*: Melitesz vagy még inkább Mihály (ld. 231. sz., 20. sor).

235. Kiss Imre – [?Csokonainak]
[?], 1796. június 10.

Kézirata

Gulyás József másolata (DIM.).

Megjelenése

Először Kilián István adta ki (*Csokonai s baráti körének ismeretlen levelei*, ItK 1979., 607–608. l.), majd Szilágyi Ferenc (Szilágyi:CsMűv. 269–270. l.).

Keletkezése

Gulyás József jegyzete (Kilián I., i. m. 608. l.) utal a Kiss Imréről szóló költeményre, valamint arra a levélbeli említésre, amely egy korábban Csokonainak tulajdonított levélben található (ld. a 77. sz. levél jegyzeteiben). Szilágyi Ferenc megállapítja: „A címzett vagy maga Puky vagy Csokonai lehet", majd később, miután összefoglalta Puky és Csokonai kapcsolatát: „Hogy Puky vagy Csokonai volt-e a címzett, teljes határozottsággal nem dönthető el" (Szilágyi:CsMűv. 274., 275. l.). Úgy véljük, Csokonai megnevezhető címzettként, de valóban csak feltételesen. (Ld. még a 231. sz. levél jegyzeteiben mondottakat.)

Szövegkritika

15. Kilián: *a' (a)ki*
23. Kilián: *számosok (?)*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

16. *Circulus* (lat.): kör.

236. [?Csokonai] – ismeretlennek
[?]

Kézirata

Gulyás József másolata (DIM.).

Megjelenése

Először Kilián István adta ki (*Csokonai s baráti körének ismeretlen levelei*, ItK 1979., 608–609. l.), majd Szilágyi Ferenc (Szilágyi:CsMűv. 270–271. l.).

Keletkezése

Erre a levélre nézve már Gulyás József is azt jegyezte fel: „Lehet Csok. levele is." (Kilián I., i. m. 609. l.) Hasonlóan vélekedik Szilágyi Ferenc is, számos stilisztikai érvet sorakoztatva fel (ld. a tárgyi magyarázatoknál részletesen). Mint összegzésül írja: „talán e párhuzamok is megerősíthetik gyanúnkat, hogy újabb ismeretlen Csokonai levelet másolt le Gulyás József s fedezett föl most szerencsés kézzel Kilián István. (Szinte minden Csokonaira emlékeztető kifejezésnek meg lehet találni párhuzamait a költő műveiben.)" (Szilágyi:CsMűv. 277. l.) A stilisztikai érvek, konkordanciák meggyőzőnek tűnnek, de teljes bizonyosságot – tárgyi mozzanatok hiányában – természetszerűen nem nyújthatnak, így teljesen egyetérthetünk Szilágyi Ferenc feltételesen megfogalmazott vélekedésével Csokonai szerzőségét illetően. A címzettre nézve ugyanő felveti, hogy esetleg egy hölgyre is gondolhatunk (Szilágyi:CsMűv. 278. l.). Ez azonban már nem látszik valószínűnek, mert a megszólítás következetesen *barátom* és tegező formájú, az érzelmes hangnem pedig férfiak

között is természetes volt, szerelemnek, udvarlásnak nyoma sincs a levélben (vö. Cs/Széppr. 360. l.). (Ld. még a 231. sz. levél jegyzetét.)

Szövegkritika

2–3. Kilián: *annak **(a)** meg gondolásával*
4. Kilián: *maga**(d)***
35. Kilián: ***(eg)** magát*
39. Kilián: *iga**(z)**sága*
44. Kilián: *mi**(n)**t*
51. Kilián: *tuds(z)* E változat szerint em.
53. Kilián: *ezek-hez (!)*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

13–14. *halavány hóld*: „V. ö. Halavány hold bús világa." (Gulyás József jegyzete, idézi Kilián I., i. m. 608. l.) Szilágyi Ferenc a *Siralom* című versen kívül utal még *A' Bagoly, és a' Kótsag* című állatdialógusra (Szilágyi:CsMűv. 276. l.), de említhetjük *A' Tsókok*at és *A' Szeretet*et is (ld. Cs/Széppr. 369. l.).

17–18. *csendes meg elégedés, komor hajlék*: a *Tempefői*ben megtalálhatóak e kifejezések párhuzamos helyei (Szilágyi:CsMűv. 277. l.).

31–32. *szomorúságaim felhői...*: ld. a 22. sz. levelet és *Az én Életem* című verset (vö. Szilágyi:CsMűv. 276. l.).

55–57. A levél zárlata ugyancsak számos levélben megtalálható (Szilágyi:CsMűv. 277. l.).

237. Nagy Sámuel – [?Csokonainak]
[?]

Kézirata

Gulyás József másolata (DIM.).

Megjelenése

Először Kilián István adta ki (*Csokonai s baráti körének ismeretlen levelei*, ItK 1979., 609. l.), majd Szilágyi Ferenc (Szilágyi:CsMűv. 271–272. l.).

Keletkezése

Gulyás József feltételesen Nagy Sámuellel azonosítja a monogram (N. S.) mögött rejtőző levélírót (ld. Kilián I., i. m, 609. l.), Szilágyi Ferenc ugyancsak határozottan így vélekedik (Szilágyi:CsMűv. 278. l.) A címzett személyéről nem szólnak részletesebben, de feltételesen Csokonait tekintik annak. Mindkét következtetés helytállónak látszik, de Nagy Sámuel esetében a monogram megléte mindenesetre nagyobb valószínűséget eredményez. (Ld. még a 231. sz. levél jegyzeteit.)

Szövegkritika

12. Kilián: *kísérni (?)*
17. Kilián: *váltják **(egy mást)** fel*
19. Kilián: *fanatizmus* Gulyás jegyzete e szóhoz: „(Talán: fantázia. Egyébként) V. ö. a részt Domby M. Csok. V. Mról 32. lapjával hol Junó-forma felleg ölelésről van szó." (609. l.)
20. Kilián: *Emberi(**ségnek**)*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

26–27. *Kromvel*: Oliver Cromwell (1599–1658) angol államférfi, hadvezér.
27. *Richelieu*, Armand Jean du Plessis (1585–1642), bíboros.
41. *Cs – nyal*: „Csohány?" (Gulyás József jegyzete, 609. l.), vagyis Csohány Józseffel azonosítja, feltételesen.

238. [?Zámbori Ferenc (?Csokonai)] – Karika Pálnak *Debrecen, 1802. július 15.*

Kézirata

MTAK. K 3/26. (K).

Megjelenése

Szilágyi:CsMűv. 155. l.; MM[2]. II. 454. l.

Keletkezése

Keltezetlen írásos üzenet, megírásának idejét Csokonai feljegyzéséből tudjuk. A levélíró és a címzett kiléte azonban kérdéseket vet fel, igaz, az utóbbié kevesebbet. F. Csanak Dóra katalógusában (*Vörösmarty Mihály-levelezés – Csokonai Vitéz Mihály-levelezés – Ady Endre-gyűjtemény*, Bp. 1967., 43. l.) Zámborinak szóló levélként van feltüntetve, Szilágyi Ferenc a kollégium könyvtárosát említi címzettként (Szilágyi: CsMűv. 156. l.), noha a megszólítás világosan jelzi, hogy a kollégium sénioránák írták a levelet, a Zámbori név csak Csokonai feljegyzésében maradt ránk. Vargha Balázs a séniort Székely Péterrel azonosította, de ő csak az ősszel vette át a tisztséget elődjétől, Karika Páltól, aki tehát a levél címzettje. Karika Pál 1792-ben subscribált a debreceni Kollégiumban, tanulmányai után Apácaszakállason lett lelkész, 1833-ban még élt (Barkóczi II. 28. b. 1., 365. l.).

A levélíró meghatározásában Szilágyi Ferenc (Szilágyi:CsMűv. 155–156. l.) abból indult ki, hogy tárgyi mozzanatok alapján ki lehet zárni Csokonai szerzőségét (*„már öreg vagyok"*, a szerelmes versek elítélése, a teológiai szemlélet kizárólagossága), majd ezt követően kétségbe vonta a kézirás hitelességét is. „Hogyan kerülhetett a költőhöz a levél, s miért őrizte meg azt? Csak következtetni tudunk rá: a könyvtáros Csokonainak valamelyik kötetét – s itt, 1802-ben, csak *A' Tavasz*-ra gondolhatunk – ajánlotta a levélírónak (Zámbori Úrnak), aki aztán a tárgyalt levélkével utasította azt el. (Ne feledjük, hogy *A' Tavasz* függelékében *Lillá*-t emlegető szerelmes versek is olvashatók!) A költő mint tanulságos »kritikát« őrizhette meg a levelet, melyhez bizonyára magától a könyvtárostól jutott. De az is lehet, hogy nem Csokonai műveiről szól a levélke, hanem más költő szerelmes verseiről (pl. az 1801-ben megjelent *Himfy*-ről), s Csokonai így is igen tanulságos kordokumentumnak érezhette." (Szilágyi:CsMűv. 156. l.) Vargha Balázs szerint a „cédula keletkezését kétféleképpen magyarázhatjuk: 1. Valóban Zámbori úr írta a széniornak az eredeti levelet, s ezt Csokonai mint kuriózumot lemásolta. 2. Csokonai műve, személyeskedő tréfa." (MM^2. II. 454. l.)

A levélíró kapcsán felvetett két lehetőség tehát a levél megítélésének is két lehetősége: komolyan vesszük-e és kordokumentumnak tartjuk, vagy inkább csak Csokonai jókedvű tréfájának. Ha komolyan vesszük, akkor Zámborit tekintjük a levél írójának, Csokonai csak másoló (Szilágyi Ferenc szerint pusztán megőrző) volt. E lehetőség mellett szól, hogy Csokonai az általa megőrzött levelek hátuljára írta fel a levélíró nevét és a megírás idejét, ahogy azt a kéziraton itt is látjuk, továbbá hogy máskor is lemásolt és megőrzött idegen levelet (pl. Kultsár István Budai Ézsaiásnak szóló levelét, ld. a 124. sz. levél jegyzetében). S ismerünk is ekkor egy Zámborit Debrecenben, Zámbori Ferencet, „aki – mint Szilágyi Ferenc felkutatta (Szilágyi:CsMűv. 157. l.) – az 1811-i nagy debreceni tűzvészt megverselte (l. Tasy Ferenc diáriuma. 1810–25. DériM. Néprajzi Adattára. 334. sz. 1a–7a). Ez a Zámbory Ferenc fordította magyar-

ra 1802-ben páros rímű tizenkettősökben azt a latin disztichonokban írt verset is, amelyet a leégett Szent András templom falán, a címer mellett bal felől találtak (L.: DebrSz. 1939: 269–270. l.)." E témát eredeti versekben is megénekelte egyébként, ennek kéziratát a DebrK. Kézirattárában találtuk meg (R 801.), s ugyanitt található egy másik verses kézirata is (R 125/3). Van továbbá még egy másik adat is, amely egybevágni látszik a levél tartalmával. Szikszai György debreceni lelkész mint cenzor (1792–1803 között) Zámbori Ferenc egyházi tárgyú verses dolgozatát nem javasolta megjelentetni. „A mű egyik-másik sorát azért kifogásolja, mert »nem jó magyarság«, másutt meg az a kifogása, hogy az idézett szentírásbeli hely nincs összefüggésben a versnek ama részével, amelyhez idézi az író. A vers tartalmát is kifogásolja ismételten. Pl. »Muljon el haragod, mikor oka nincsen.« Ehhez a következő megjegyzést fűzi Szikszai: »Hátha oka vagyon, nem kell-e elmulni?« »A megbocsátásért csak megbocsátást kér a Krisztus.« De Szikszai szerint: »Nemcsak, hanem penitentiát is, hitet is, etc.« Amikor meg kijelenti Zámbori: »Szeresd az igaz vallású híveket«, Szikszai megjegyzi: »Nemcsak ezeket kell szeretni, hanem egyebeket is, minden embereket.« Természetesen nem javasolja a mű megjelentetését." (ifj. Dr. Szabó Aladár: *Szikszai György élete és munkássága*, Theológiai Szemle 1927., 267–268. l.)

Mindazonáltal a másik lehetőség sem tűnik teljesen valószínűtlennek, sőt, a szöveg játékossága alapján nagyon is könnyen elképzelhetőnek tartjuk, hogy Csokonai tréfájáról van szó, s a Zámbori név csak alakoskodás. Mindazonáltal a levélíró személye nem dönthető el teljes bizonyossággal.

Szövegkritika

A levélke egy erősen rongált cédulán található, melynek bal szélén fekete pecsét van, hátlapján pedig Csokonai feljegyzése: *„Zámbori Úr.* Debretzen. 15 Jul. 1802." Szilágyi Ferenc – „tüzetesebb vizsgálat" alapján – úgy véli, hogy csak e feljegyzés Csokonai kézírása, maga a levél nem (Szilágyi:CsMűv. 156. l.), Vargha Balázs viszont egyértelműen autográfnak mondja a levelet (MM^2. II. 454. l.). Mi ugyancsak autográfnak tartjuk a teljes levelet.

2. K: *n̄ [= nem]*
3. K: *h̄ [= hogy]*
3–4. K: *tsekélységekb̄ [= tsekélységekben]* A szó vége olvhtl. betűkből jav.
4. K: *l:kivált szerelmes Versekb̄ [= legkivált szerelmes Versekben]*
8. K: *h̄ [= hogy]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

7. *Osterwáld Bibliai Tárháza*: Jean Fréderik Osterwald (1663–1747) svájci református lelkész *Abrégé de L'Histoire Sainte et du Catéchisme* (Genf 1702) című művének magyar fordításáról van szó (*A szent históriának rövid summája*), amely 1744-től kezdve nagyon sok kiadásban látott napvilágot Debrecenben, minthogy gyermekeknek készült tankönyv volt (ld. részletesen Tóth Béla: *Maróthi György*, Debrecen 1994., 263–271. l. és Vörös Imre: *Fejezetek XVIII. századi francia–magyar fordításirodalmunk történetéből*, Bp. 1987., 15–48. l.).

MAGYARÁZATOK ÉS MUTATÓK

A LEVELEKBEN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK

Apr.: aprilis
Aug., *August.*: augusztus
Bθeca: bibliotéka ('könyvtár')
Cons., *Consil.*: consiliarius ('tanácsos')
Cs.: császári
Cs. és Ap.: császári és apostoli
d.: szám előtt: die, szám után: dik.
Debr., *Debretz.*: Debrecen
Dec., *Decemb.*, *Decembr.*: december, decembris
Dr.: doktor
eszt.: esztendő, esztendőben
etc.: et cetera ('és a többi')
Ex., *Exc.*: excellenciája
exempl., *explár*: exemplár ('példány')
f., *frt.*, *ft.*: forint
Feb., *Febr.*, *Februar.*: február, februarius
Fels.: felséges
G., *Gr.*: gróf
Hg.: herceg
Jan., *Januar.*: január, januarius
Jul.: július
Jun.: június
K., *Kir.*: királyi
kr.: krajcár
m. k., *mk.*, *mgk.*: maga kezével
Mart., *Marcz.*: martius, március
Mélt., *Meltsgs.*, *Mgs.*, *Mlgos.*, *Mtgos.*: méltóságos
m. p., *mp.*, *mpa.*: manu propria ('saját kezével')
Mr., *Ms.*, *Msr.*, *Msieur*, *M.*, *Mons.*, *Mos.*: monsieur ('úr').
msk.: maga saját kezével
Mst., *Mstum.*, *msptum.*, *mptum.*: manuscriptum ('kézirat')
N., *Ns.*,: nemes
N. M., *N. Mélt. (Gr.)*: Nagy Méltóságú (Gróf)
Napj.: napján
NB.: nota bene ('jól jegyezd meg', megjegyzés, a figyelem felhívása)
Nga: nagysága
Nov., *Novbr.*, *Novembr.*: november

Nro.: numero
NVárad, N. Várad: Nagyvárad
Oct., Octe., Octob.: october
p. o.: példának okáért
p. occ.: per occasionem ('alkalmatosság által')
p. Ofen: per Ofen ('Budán át')
Pr., Prof.: professor
P. S., PS.: post scriptum ('utóirat')
R., Ref.: református
Rf., Rft., Rhft., Rfrt., Rhnes: rhénes (rajnai) forint
RKomárom, R. Komárom: Rév-Komárom
's a' t.: 's a' többi
s. k.: saját kezével
Sept., Szept.: szeptember
sig.: signatum ('jegyezve')
SPatak, S. Patak: Sárospatak
's t. a' f.: 's több afféle
's t. e' f.: 's több efféle
Sz:, Sz.: szent
szolg.: szolgája
t. i., *ti.*: tudniillik
T. N.: tekintetes nemes
T., Tek., Ttes, Tekint., Ttts.: tekintetes
Tiszt.: tiszteletes
Vfint., Vfrint: váltóforint
Vmegye: Vármegye
VNótárius: vice-nótárius ('aljegyző')
X., x., xr.: krajcár
Xbr., Xbris: decembris
7br.: septembris
8ber, 8br.: október, oktobris
8°, 8vo, 8-vája: oktavo, oktávája ('nyolcadrét')
9br., 9bris: novembris

SZÓMAGYARÁZATOK

a' propos, À propos (fr.): apropó.
adjő, adieu, À dieu (fr.): Isten veled!
alkalmatosság (rég.): alkalom, alkalmi jármű; a posta melletti másik fő levélküldési mód.
apologia (rég.): mentség, védőbeszéd.
árenda (rég.): haszonbérlet.
árkus (rég.): ív (egy ívnyi papír).
bibliotheca, bibliothecarius (gör., rég.): könyvtár, könyvtáros.
camerarius (lat., rég.): kamarás.
cancellista (rég.): írnok.
clavír (ném.): zongora.
commoditas (lat., rég.): kényelem, alkalmasság.
conditio (lat.): feltétel, körülmény.
confusio (lat.): zavar, rendetlenség.
conscriptio (lat.): összeírás.
consiliarius (lat., rég.): tanácsos.
contrascriba (lat., rég.): a rangban második diáktisztség a kollégiumban.
currens, currental (rég.): körözőlevél, körözőlevéllel kerestet.
deák (rég.): latin.
dedicatio (lat.): ajánlás.
distrahál (lat., rég.): szétoszt, terjeszt, árul.
dominium (rég.): uradalom.
editio (lat.): kiadás.
examen (lat.): vizsga.
exemplar (lat.): példány.
exemplum (lat.): példa, itt: 'példány'
fatum (lat.): végzet.
fávor (lat., rég.): kegy, jóindulat.
fertály (rég.): negyedóra, vminek a negyede.
fiscalis (rég.): ügyvéd.
fixa (rég.): biztos, mozdíthatatlan.
fundatio (lat., rég.): megalapozás.
fundus, fundamentom (lat., rég.): alap(zat).
gradus (lat., rég.): fok, fokozat.
grátzia (lat., rég.): kegy, jóindulat.
herós (lat., rég.): hős.
instál (rég.): könyörög, (esedezve) kér.
instántzia (rég.): kérvény, kérelem.
insurrectio (rég.): nemesi felkelés.

interes (rég.): érdek.
interessál (rég.): érdekel.
laurus (lat.): babér.
legatus (rég.): a református kollégiumokból ünnepi prédikációra kiküldött diák.
manuscriptum (lat.): kézirat.
mappa (rég.): térkép.
materia (lat., rég.): alapanyag, tárgya vminek.
mathesis (rég.): matematika.
maxima (lat.): tömören megfogalmazott erkölcsi igazság, életelv.
módi (rég.): divat.
mustra (rég.): minta, példa.
notarius (rég.): jegyző.
originál (rég.): eredeti.
pakét (rég.): csomag.
pictor (rég.): festő.
planum (rég.): terv, tervezet.
praeceptor (lat., rég.): tanító, lehet privatus ('magán') és publicus ('köz'), ez utóbbi a poétai osztályt tanította (ld. még: *syntaxista*).
praefatio (lat.): előszó.
praenumerans, praenumerator (lat., rég.): előfizető.
praenumeratio (lat., rég.): előfizetés.
praxis (lat.): gyakorlat.
précis (fr.), praecisae (lat.): pontos, szabatos.
principium (lat.): elv.
privatus (lat.): magán.
prókátor (rég.): ügyvéd.
publicum (rég.): közösség, nyilvánosság.
purizál (rég.): tisztáz (kéziratot).
quártély, kvártély (rég.): szállás.
quietantia (rég.): nyugta.
rátz (rég.): szerb.
recepisse (rég.): átvételi elismervény, postai tértivevény.
recognitio (lat.): nyilatkozat.
recommendál (lat., rég.): beajánl.
rector (lat., rég.): elemi iskolai tanító, a kollégiumi diákok a végzés előtt gyakorlatként kisebb falusi iskolákba mentek tanítani ('rectoria').
regula (rég.): szabály.
rhénes forint (rég): 'rajnai' forint, Magyarországon elszámolási egység, 60 krajcárral egyenlő
rubrica (rég.): rovat.
senior (rég.): a kollégiumi diákönkormányzat választott vezetője.
Souverain d'Or (fr.): egy font értékű angol aranypénz, ami 13 forint 20 krajcárt ért.
subscribál (lat., rég.): aláír (a kollégiumi anyakönyvbe), azaz felső szintű tanulmányaihoz kezd.

subscribens (lat., rég.): aláíró (aki könyv vásárlására kötelezi magát).
subscriptio (lat., rég.): aláírás (előfizetési jegyzéken).
summa (lat.): (vég)összeg.
syntaxista (lat., rég.): a negyedik osztály neve a kollégiumi oktatásban (az osztályok sorban az elsőtől kezdve: declinista, coniugista, grammatista, syntaxista, poétai, rhetoricai).
systema (lat.): rendszer.
szála (rég.): terem.
talentom (lat.): tehetség.
taxa (rég.): díj.
theatrom (rég.): színház.
titulál (rég.): címez.
titulus (rég.): cím, rang.
tómus (rég.): kötet.
typographia (lat., rég.): nyomda.
typographus (lat., rég.): nyomdász.
typus (lat., rég.): nyomtatás.

CSOKONAI MŰVEINEK MUTATÓJA

(Kurzív szedéssel jelöljük a főszövegbeli előfordulást, a főszövegként vagy annak részeként szereplő versek címe után – szögletes zárójelben – utalunk a levél sorszámára.)

A' Bagoly, és a' Kótsag 940
A' bátortalan szerelmes [Eurydicéhez] 693, 704
A' Becsület 's a' Szerelem 532
A' Békekötésre [37. sz. levél, *Újesztendői ajándék*, *Újévi ajándék*] *73–75*, 505, 523–526, 594, 755, 924
A' Békesség 345, *347*, 402, 927, 928
A' Boldogság 828
A' boszorkánysíp 88, *165*, 551, 672
A' Dél 147
A' Fársáng' Bútsúzó szavai 346
A' fekete Pecsét 499
A' fogadástétel 496
A' Földindúlás 147
A' füredi parton 407, 541, 567
A' Gazdag 147
A' Had 147
A hadi oskoláról ld. *Méltóságos gróf Festetics György ő nagyságára. A' hadi oskoláról*
A' Hafíz sírhalma 828, 866
A' Haza' Templomának örömnapja 89, *158*, *281*, 555, 663, 839
A' Hír 147
A' Kellemek 128, 588, 621
A' kevély 147
[A Lilla első dala prózában] 541, 546
A' Magánossághoz 477, 480., 604
[A magyar nyelv feléledése] 519
A magyar Orpheushoz ld. *Kazinczyhoz, mikor kiszabadúlt*
[A magyarok ősi vallásáról] 728, 807
A' megivott Ámor 346, 588
A' méla Tempefői az az: az is bolond a' ki poétává lesz Magyar Országban [Tempefői] 23, 418, 424, 427, 519, 940
A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárjára [127. sz. levél] 221–223, *231*, 663, 749, 752, 767, 771, 772
A' Nap' Innepe [65. sz. levél] *123–124*, 363, 615
A' Nemes Magyarságnak felűlésére 89, 525, 532
A' Párt Ütő 147
A' Pásztor Király 88, *165*, 551, 672
A' patyolat 346
A' Pillangóhoz 746, 777, 781, 783
A' Poétákba lakó Istenség 346
A' Reményhez 211, *216*, *231*, 693, 742, 746, 765, 777, 781, 783
A' Ró'sa 402
A' rövid nap 's hosszú éj 146, *346*
A' semminél több valami [16. sz. levél, *Tréfás Magyar Dal*] *43–44*, 432, 454
A' Szabadságfához 682, 686

A' szamár és a' szarvas 913
A' szélhez 663, 698, 752, 759, 770, 771, 809, 822
A' szeplő 828
A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn 106, 536, 583, 594, 618, 639, 891, 914
A' szerelmes szemek 346
A' szerentse 147
A' szerentse változó 402
A' Szeretet 476, 623, 940
A' színesség 927
A' Tavasz [kötet] *166*, *168*, *173*, *174*, *180*, *254*, *256*, *268*, *278*, *280*, *281*, *294*, *304*, *326*, *308*, 391, 398, 502, 584, 588, 590, 621, 656, 663, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 683, 686, 687, 689, 690, 691, 704, 708, 709, 710, 713, 714, 715, 717, 718, 734, 736, 757, 768, 770, 771, 780, 791, 792, 797, 804, 805, 815, 821, 829, 833, 834, 835, 836, 839, 846, 856, 857, 870, 871, 886, 889, 896, 899, 933, 942
A' Tavasz [költemény] *128*, *165*, *166*, *168*, *281*, 588, 621, 656, 672, 734, 830
A' Tavaszhoz 346
A' távolról kínzó 346
A' Tél 147, 475
A' tengeri Zivatarról 147
A természeti morál 475, 622
A' Tihanyi Ekhóhoz 544
A' tsendes élet 473
A' Tsókok 437, 455, 476, 502, 525, 940
A' Varázssíp 88, *165*, 551, 672
A' Vatsora. Fabullhoz 429
A' Versszépítő 346
A verscsinálásról közönségesen 880
A' vidám természetű poéta 346
A' vitézkedő Magyarokhoz 525
Ákhilles Stzirusbann 88, *165*, 490, 551, 672
Alkalmatosságra írt versek [kötet] 432, 454, 455, 707, 708, 818, 880–881, 909
Amaryllis 255, *269*, *276*, *308*, 391, 413, 462, 663, 679, 771, 786, 791, 792, 799, 804, 824, 831, 833, 842
Amintás 88, *109*, *128*, *165*, 551, 590, 621, 672
Amynt és Laura a' fák között 346
Anakreoni Dalok [kötet] *216*, *237*, *239*, *242*, *244*, *251*, *273*, *287*, *300*, *302*, *304*, 394, 578, 663, 667, 680, 693, 712, 738, 742, 746, 765, 778, 782, 783, 789, 790, 798, 799, 806, 809, 810, 828, 829, 833, 846, 854, 855, 861, 866, 867, 871, 876, 880, 906, 914, 933
Anakreon ld. *Jegyzések és értekezések az Anakreoni Dalokra*
[Aranka Györgyhöz] 549, 550
Árpád [*Árpádiász*] *117*, *123*, *166*, *173*, *190*, *192*, *193*, *201–204*, *217*, *255*, *257*, *259*, *261*, *276*, *300*, 385, 386, 389, 504, 601, 614, 652, 673, 708, 723–734, 804, 810, 812–814, 831, 866, 915
Árpádiász ld. *Árpád*
Az Álom 146, 476
Az Anákreoni Versek 927
Az Árvíz 146, *346*, 927
Az ázsiai poézisről 437, 855
Az Éj és a' Csillagok 346, 927
Az Éjnek Istenihez [*A' bátortalan szerelmes*] 693, 704
Az elhagyatott Dídó 88, *165*, 551, 672
Az Elmenetel 346
Az ember, a poézis első tárgya 475, 724
Az Ember gyűlölő 147
Az emésztő tűz 346

Az én Életem 356, 407, 408, 431, 432, 479, 681, 940
Az epopoeáról közönségesen 552, 813, 840
Az Igazság' Diadalma 563
Az Otahajta [21. sz. levél] 49–51, 432, 434, 466, 467
Az Ősz 402
Az özvegy Karnyóné 's két szeleburdiak [*Karnyóné*] 563, 917, 934
Az utolsó szerencsétlenség [*Végbútsú Rózsitól*] 694, 704

Bácsmegyey' Leveleire 544, 894
Bálint napja 535
Békaegérhartz 21, 23, 47, 162, 427, 457, 458, 463, 579, 650, 669
[Borbély Granariumára] 590
Broughton Religiói Lexikonára 607
[Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz] 477
Bútsú a' Magyar Múzsáktól 531
Bútsúzás egy lyánykától 685

Carmen inaugurale 465
Chloé Dafnishoz 346
Cultura 552, 558, 563, 572, 573, 652, 889
Czigány 147, 345
Czindery' sírja felett 89, 552, 707

D[ebreceni] Magyar Psyche 429
Debretzen Krónikája 301, 303, 842, 867
Diétai Magyar Múzsa [folyóirat] *79, 89*, 118, *158, 346*, 462, 486, 489, 532, 541, 550, 607, 609, 663, 792, 925, 927
Dorottya, vagyis a' dámák' diadalma a' Fársángon 180, 255, 281, 287, 298, 299, 304, 308, 325, 340, 343, 386, 413, 417, 530, 563, 581, 582, 585, 588, 652, 661, 673, 684, 687, 688, 689, 704, 715, 717, 791, 792, 803, 813, 833, 836, 839, 844–845, 847, 857, 859, 862, 863, 864, 871, 872, 886–888, 889, 891, 896, 899, 909, 918, 919, 920
Dorottya kínjai 927
Dr. Földi sírhalma felett 579, 623, 678, 743
Dr. Földiről egy töredék 579

Édes Rabság 346, 927
Egy fiatal házosúlandónak habozása 917
Egy kesergő magyar 17, 346, 403, 414
Eggy magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke [10. sz. levél] *26–27*, 432, 434, 461
Elizához 502
[Élj vígan érdemeddel] 345
[Emlékezetnek okáért] 472, 482
Epistola 660
Esdeklő biztatás 346
Eurydicéhez ld. *A' bátortalan szerelmes*

[Falataimat elegyes bor hajtással...] 345
[Fekszik ez a forrás...] 810
Felvídúlás 16–17, 403, 414
[Földiről] 579
Főtiszteletű és méltóságú pókateleki Kondé Miklós ő nagyságának tiszteletére 908

Generál Hoche halálára 934
Georgicon 107, 122, 126, 134, 135, 159, 161, 165, 171, 173, 281, 287, 390, 398, 585, 597, 617, 625, 626, 642, 643, 656, 665–667, 677, 839, 847
Gerson 162, 668, 669
Görög Úrhoz 682
Gróf Erdődyné Ő Nagyságához 190, 263, 541, 545, 546, 707, 817, 831

Gróf Károly Jó'sef Úrnak 465, 925, 927
[Gróf Széchényi Ferencnének] [91. sz. levél] *168–170*, 673, 675

Halotti versek 296, 330, 475, 658, 844, 858, 859, 860, 861, 864, 872–873, 900–910
Hány a' Grátzia? 541
Himfyhez 708
[Historia heliconis...] 552
Horváth Ádámhoz [2. sz. levél] *9–12*, 402
Hunyadi Ferentzhez 668

In Com[item] Pálffy 402
Ízis és Osiris 589, 662, 759

Jegyzések és Említések a' Dayka' Verseire 237, 241, 301, 385, 398, 469, 743–745, 753–754, 773–775, 782, 784, 787–788, 794–795, 866
Jegyzések és értekezések az Anakreoni Dalokra 216, 244, 300, 789, 790, 851, 855, 866, 929
Juliánna napra köszöntő [Komárom, február 16. 1798.] 475, 535, 542

Kantáták (Metastasióból) 88, 165, 551, 672
Karnyóné ld. *Az özvegy Karnyóné 's két szeleburdiak*
Kazinczyhoz, mikor kiszabadúlt [*A magyar Orpheushoz*] *142–143*, 634, 934
Kinizsi Pál Hamvai 547
[Kollégiumi beszédtöredék] 461
[Komárom, február 16. 1798.] ld. *Juliánna napra köszöntő*
Konstántzinápoly 146, 345, 475–476, 623
Köszöntő 535, 542
Krisztina napra 560, 652

Lantomtól bútsúvétel 455
Libertas optima rerum 147, 346
Lilla. Érzékeny Dalok III Könyvben [kötet] *180, 189, 216, 263, 280, 281, 287, 289, 291, 300, 304, 325*, 462, 523, 541, 545, 687, 704, 705, 707, 715, 717, 746, 791, 798, 799, 810, 813, 815, 828, 833, 839, 842, 845, 846, 849–850, 867, 871, 872, 889, 893, 894, 895, 899, 910, 942
Lilla búcsúzálogjai [*Rózsi Bútsúzálogjai*] 704
[Lillához távollétemben] 497

Magyar Gavallér 345
Magyar! Hajnal hasad! 147, 477, 480, 623
Marosvásárhelyi gondolatok 432, 521, 549
Mátyási József Úrnak [16. sz. levél] *42–43*, 455
Még egyszer Lillához 544
Melitesz Rozáliához [I.] 934
Méltóságos gróf Festetics György ő nagyságára. A' hadi oskoláról 256, 268, 269, 276, 391, 398, 728, 753, 777, 799, 805, 809, 817, 822–823, 825, 827, 830
Méltóságos királyi tanácsos Somssich Lázár úr ódája méltóságos Rhédei Lajos császári és királyi kamarás ő nagyságához 256, 264, 269, 368, 391, 398, 753, 778, 799, 805, 809, 817, 822–823, 824, 825, 827, 837, 879
Miért ne innánk? 346
Mindég közel van a' Halál 146–147, 648, 927
Musa vetat mori 147
Muzsikális Gyűjtemény [*A' Reményhez, A' Pillangóhoz*, a *Szemrehányás* kottás kiadása] 289, *290*, 394, 738, 746, 759,

765, 777–779, 781, 783, 804, 829, 833, 848, 852, 855, 871

Nagy Sámuel Sanderjére 533
[Nézd el...] 401

Óda az Árnyékszékhez *101–105*, 576–583
Ódák [kötet] *300*, *324*, 503, 752, 899

Paraszt Dal 361
[Prózafordítás töredéke Berquin VIII. idilljéből] *88*, 551

Quem dii oderunt *346*

Rhédey Lajos úrhoz 880
Rózsi Bútsúzálogjai ld. *Lilla búcsúzálogjai*
Rövid kritikai rajzolatja egy nagy magyar epopoeának, melynek neve: Árpád vagy a magyarok megtelepedése *301*, *276*, 813, 831, 866
Rút ábrázat 's szép ész *147*

Salétrom inspector Kiss Imre úrhoz 648
Sárközi kisasszon halálára 653, 831
Serkentés a' Nemes Magyarokhoz 489, 792
Seu: Laurus ágí 423
Siralom 940

Szemrehányás 746, 777, 778, 781
Szerelmes fogadás *346*
Szerelmes Panaszok *346*

T. N. Nádasdy Sárközy Istvánné, született Chernelházi Chernel Eszter Asszonynak tiszteletére 652
T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz 926
Tempefői ld. *A' méla Tempefői az az: az is bolond a' ki poétává lesz Magyar Országban*
Tisztelő versezet 818
Tréfás Magyar Dal ld. *A' semminél több valami*
Trocheus lábakon [8. sz. levél] *21–23*, 427
Tüdőgyúladásomról 857, 858
Tunc etiam moreris? 402

Újesztendei gondolatok 524
[Újesztendői ajándék] ld. *A' Békekötésre*
Újévi ajándék ld. *A' Békekötésre*

[Vályi Klárához] [29. és 31. sz. levél] *61*, *62–63*, 550
[Vázlatfüzet A' Tsókokhoz] 455, 502
Végbútsú Rózsitól ld. *Az utolsó szerencsétlenség*
Virág Benedek Úrhoz 743
Visszajövetel az Alföldről 897

[Zöld Ferentz, kék Ferentz...] 925, 926

NÉVMUTATÓ

(Kurzív szedéssel jelöljük a főszövegbeli előfordulást, normál szedéssel a jegyzetekbelit, félkövérrel a jegyzetek azon helyeit, ahol az illetőre vagy az illetőnek Csokonaival való kapcsolatára nézve összefoglaló információk találhatók.)

Aba Sámuel *281*, 840
Abaffy Anna (Berzeviczy Pálné) 474, 478, 485
Abaffy Antal 485
Abaffy Ferenc 478, 485, 594
Abaffy János 485
Abaffy József 485
Abaffy Vendel 485
Abafi Lajos 417, 433, 492, 518, 575, 785, 883, 890
Abú'l-Alá al-Maarrí *206*, 733
Abul-Gázi Bahadur *202*, 730
Ágoston István 886, 887, 888
Agrippa, Marcus Vipsanius *313*, 883
Alkibiadész *90*, 556
Anakreón *108*, *244*, *248*, *273*, *274*, *292*, 588, 745, 746, 750, 789, 790, 796, 799, 829, 855, 914, 932
Andrád Sámuel *227*, 760
Andrássy Károly 854
Andrássy Károlyné Batthány Szerafin *291*, 854
Andritska Sámuel *151*, 655
Anonymus *258*, *281*, 712, 728, 807, 840
Antonini, Annibale 482
Ányos Pál 598, 786
Apáczai Csere János *71*, *232*, 522, 767
Apellesz *45*, 458
Aphthonius, Aelius Festus 575
Aranka György *86*, *343*, 358, 362, 369, 371, 374, 383, 389, 415, 493, 494, 504, **548–552**, 835–836, 864, 914, 920, 921
Arisztarkhosz *236*, *241*, 775
Arisztotelész *71*, 522
Arkhimédész *10*, 408
Árpád *87*, *117*, *123*, *203*, *217*, *259*, *261*, *276*, *299*
Assemani, Guiseppe Simone 855
Aszalay (Szabó) János *18*, *136*, 415, 419, 426, 633
Attila, hun fejedelem *192*, *202*
Augustus császár *207*, 519, 734, 827, 883

Babits Mihály 726
Bajnóczi János 640
Bajnóczi József 640
Bajnóczi Mihály 640
Bajza József 414, 415, 892
Bakos úr 447
Balázs Éva, H. 478
Bálintitt János 409
Bán Imre 575, 610
Bánfalvi Lajos 553
Bánóczi József 416
Bányai Elemér 531, 671, 672, 675, 829, 830, 867, 868
Baranyi József *298*, 861, 863, 907
Barczafalvi Szabó Dávid *16*, 416

Barcsa János 569, 766, 830, 868
Barcsay Ábrahám 416
Barkassy János *167*, 371, 658, **673–675**, 739
Barkasy András *167*, 674
Barkóczi János 422, 430, 481, 482, 592, 601, 621, 640, 647, 648, 649, 655, 656, 658, 668, 674, 689, 692, 700, 738, 763, 818, 861, 876, 890, 897, 922, 942
Baronio, Cesare 730
Baróti Dezső 546
Baróti Szabó Dávid *270*, 404, 418, 826
Barta Lajos, ifj. 726
Bártfai Szabó László 675, 741, 749, 759
Bartha Boldizsár 867, 868
Bartha Dénes 443, 444
Barthélemy, Jean-Jacques 870
Bartók Imre 649
Batári Gyula 492
Báthi doktor 841
Báthory Erzsébet *148*, 651
Batsányi János 404, 418, 426, 533, 549, 598, 633, **693–695**, 842, 893
Batteux, Charles *244*, *247*, 790, 796
Batthyány Lajos, herceg 588
Bayer József 420, 421, 444
Bédi Jánosné ld. Fábián Julianna
Bek Pál *319*, *327*, *328*, 372, 479, 812, 842, 880, **882–885**, 898–899, 900, 901, 905, 915, 917
Beke Albert 441
Békés Vera 725
Békési Imre 469
Beleznai Lajos *254*, *274*, 771, 804, 829, 830
Bellon Tibor 896
Benda Kálmán 429, 465, 468, 485, 633, 648
Benedek István 565
Benedek Mihály 607, 841
Beniczky Péter *19*, 424
Beöthy Zsolt 490, 494
Bergeron, P. 730
Bernáth Gedeon *224*, 757
Bernoulli, Johann *9*, 408
Berquin, Arnaud *88*, 551
Berzeviczy Gergely 477, 478, 479
Berzeviczy Pál 385, 389, **477–480**, 483, 485, 594, **812–814**, 934
Berzeviczy Pálné ld. Abaffy Anna
Bessenyei György *129*, 383, 472, 479, 552, 623
Bessenyei Sándor *53*, *143*, 389, **471–476**, 480, 483, 594, 623, 639, 640, 934
Bessenyei Zsigmond 472
Bethlen Gábor *87*, 551, 839
Bethlen János *281*, 839, 840
Bethlen Miklós 839
Bethleni Dániel *55*, 482
Bíró Ferenc 383, 424, 484, 519, 520, 521, 754
Bitskey István 400, 727, 865
Bitterli, Urs 731
Blumauer, Aloys *23*, *47*, *101*, *105*, 429, 463, 576, 578, 579, 581, 650
Bod János *320*, 693, **875–876**, 892, 922
Bódi Ferenc 553
Bodonyi József 675
Boerhaave, Hermann *162*, 669
Bogyó Ferenc 536
Bolingbroke, Henry Saint-James *207*, *313*, 734, 883
Bollyák János *180*, **689–690**
Bónis Ferenc *278*, 833
Borbély Gábor 583–584, 590, 594, 595, 891
Borbély Gáborné Vay Johanna **583–584**, 594, 595, 891
Borbély Imre 590
Borbély János 590, 633
Borbély József 361, 584, **589–591**
Borbély Sándor 584, 590

Borbély Szilárd 400, 488, 684
Boros Dezső 524, 528, 535, 543, 547, 553, 554, 557, 560, 564, 565, 566, 572, 573
Borzsák István 434, 667, 681, 768, 837, 906
Bothka Menyhárt, Kováts Vágási *180*, 690
Braida hadnagy 651
Braidané *149*, 651
Braun József 648
Brown, B. John 841
Budai Ézsaiás *114*, *232*, *234*, *255*, *307*, 599, 667, 681, 748, 764, 768, 771, 772, 804, 873, 875, 905, 906, 910, 914, 942
Budai Pál *91*, 554, 557
Busa Margit 623
Bükyné Horváth Mária 820
Bürger, Gottfried August 401
Büsching, Anton Friedrich *91*, *193*, *202*, 557, 712, 727

Caesar, Julius *27*, *232*, 434, 768
Campe, Joachim Heinrich 418
Cantwel, C. 614, 632
Cartouche, Louis Dominique *53*, *149*, 474, 653
Casiri, Michel 855
Catullus, Gaius Valerius *23*, 429
Cecei Lénárd *9*, 404
Cetto Benedek *202*, 727
Chapelain, Jean *204*, 732
Chaucer, Geoffrey *71*, 522
Chaulieu, Guillaume Amfrye, abbé de *71*, 522
Chodowiecki, Daniel Nicolas *151*, *247*, 417, 654, 796
Choerilus *305*, 873
Cicero, Marcus Tullius *71*, *77*, *232*, 522, 530, 596, 768
Clauser Mihály 865
Clementis 634
Coburg-Saalfeld, Friedrich Josias *105*, 582
Codrus *10*, 409
Colardeau, Charles Pierre *220*, 745, 753, 754
Constantinovitsné Vladár Zsuzsa 725
Constantinus Porphyrogenitus *202*, 729
Cornelius Nepos 767
Cornides Dániel *202*, *258*, 728, 806, 807
Cromwell, Oliver *355*, 941
Cronegk, Johann Friedrich 409
Cuspinianus, Johannes 729
Czakó Károly 837
Czetter Sámuel *130*, *175*, *220*, *221*, *292*, 623, 681, 829, 855
Czigány Lóránt 464
Czindery Pál *89*, *189*, 543, 552, 560, 706, 866
Czindery Pálné ld. Erdődy Zsigmondné
Czirjék Mihály 754
Czövek István *127*, 619

Csanak Dóra, F. 395, 942
Csapody Gábor 684
Császár Elemér 415, 796, 847, 851
Császár József *174*, *175*, *216*, *240*, *292*, 609, **680–682**, 747, 758–760, 775–776, 781, 855
Császári Lósi Pál *150*, *178*, 554, 560, 564, 565, 566, 567, 572, 653, 684
Csáthy György 599
Csehy József *289*, 851
Csejtei István 703, 916
Csépán István *93*, *96*, *150*, *177*, *178*, 554, **557–559**, 564–566, 653, 684, 754
Csépán János 565, 566, 567, 569
Cserey Farkas 693
Cserti István 572, 573
Csikszentsimoni Endes Miklós 593, 595, 696
Csire István 553, 554, 572, 653
Csobán Endre 934

Csohány József *115*, *154*, *182*, *183*, 601, 655, 658, 696, 941
Csóka János 367, 744, 753, **756–757**
Csokonai József, id. *77*, *132*, 530, 630, 703, 763, 872, 916
Csokonai József, ifj. *77*, *210*, 447, 530, 556, 609, 658, 737, 753, 916, **929–930**
Csokonai Józsefné Diószegi Sára *77*, *120*, *130*, *132*, *136*, *143*, *147*, *337*, *342*, *347*, 530, 625, 630, 631, 633–634, 641, 689, 692, 703, 842, 861, 873, 876, 886–888, 889, 899, **914–917**, 910, 920, 921, 929, 930–931
Csokonai Mihályné ld. Csokonai Józsefné
Csoma 371
Csúri perceptor *175*, *220*, 681
Csűrös Ferenc 445, 450

Daniel *28*, 439
Dankó Imre 874
Dareiosz (Dárius) *320*, 892
Darnay Kálmán 569, 573
Darvas Anna (Puky Istvánné) *106*, 584, 594, 595, 596, 601, 659, 780, 833
Darvas Ferenc *291*, 417, 854
Darvas János *17*, 417
Darvasné (Puky István anyósa) *130*, 596, 601, 524, 659, 833
Dávidházi Péter 507
Dayka Gábor *215*, *218*, *220*, *236*, *237*, *241*, *244*, *247*, *250*, *289*, *301*, *322*, 385, 398, 468, 533, 743, 744, 745, 750, 753, 773–775, 782, 784, 787–788, 794, 795, 851, 866, 892, 894, 895
Deáki Filep Sámuel 870
Deáki István id. 763
Deáki István, ifj. *304*, **761–763**, 872
Debray-Genette, Raymonde 507
Debreczeni Attila 469, 474, 475, 476, 484, 507, 518, 520, 521, 522, 525, 550, 551, 552, 694, 724, 812, 813, 859, 866, 907
Decsy Sámuel 478, 485, 504, 519, 582, 653, 684, 688, 853, 896, 922, 927
Degen, Johann Friedrich *244*, *247*, *292*, 789, 796
Deguignes ld. Guignes, Joseph de
Dezsericzky Ince József *202*, 727, 730
Diogenész *320*, *328*, 892, 908
Diószegi Mihály 630
Diószegi Sámuel *130*, *238*, 624, 776, 883
Dobozi József 751
Dobozi Lajos 751
Dobrai József 922
Domby Márton 357, 358, 435, 450, 454, 482, 648, 661, 666, 876, 885, 906, 913, 917, 922, 934, 941
Domokos Lajos *162*, *175*, *220*, 447, 452, 669, 681, 908
Domokos Lőrinc *328*, 908
Dorffmaister István 865
Döme Károly *242*, *243*, 368, 784
Dryden, John *206*, 733
Ducis, Jean François 678
Dugonics András 726
Duviard 678

Ecsedi István 914
Ecsedy Judit, V. 864, 865
Écsy Ödön István 410, 431, 439
Édes Gergely *215*, *218*, 492, 496, 545, 547, 666, 745, 746, 750, 799
Egri József *268*, 821
Elekes György 841
Éles István 366, 368, 371, 374, 395, **685–689**, 714, 715, 717, 791, 797, 801, 803, 834, 899–900
Ellinger János 472

Endrődi Sándor 557
Endrődy Gyula 564
Engel, Johann Christian *193*, *237*, *273*, *292*, 389, 712, 728, 776, 805, **806–807**, 810, 813, 828, 831, 855
Ennius, Quintus *27*, *71*, 434, 522
Enyedi Sándor 494, 550
Eratoszthenész *27*, 434
Erasmus, Desiderius *23*, 429
Erdélyi János 782
Erdődy Lajos ld. Erdődy Zsigmond
Erdődy Zsigmond *178*, 684
Erdődy Zsigmondné Festetics Mária *178*, *281*, *287*, *301*, *332*, 392, 684, **704–707**, **815–817**, 846, 850, 865, 866, 867, 910
Erőss Gábor *143*, *344*, 640, 829, 845, 856, 875, 911, **913–917**, 922
Erőss János **921–922**
Eschenburg, Johann Joachim *28*, *47*, *88*, *244*, *247*, 436–437, 463, 551, 790, 796, 848
Eszenyi Mihály *230*, 764
Eszterházy Ferenc 500
Eszterházy Miklós *151*, *180*, *214*, 655, 690, 742
Eszterházy Pál *239*, 608, 780
Euler, Leonhard *10*, 408
Eutropius 767, 768

Fábián Julianna (Bédi Jánosné) *74*, 492, 496, 502, 526, 548, 924
Fabri, Johann Ernst *91*, 556
Fábri Anna 679
Faludi Ferenc *31*, *36*, 443
Farkas András *305*, 873
Fazekas Mihály *143*, *227*, *238*, *346*, 385, 386, 394, 624, 645, **677–678**, 759, 776, 842, 883, 927
Fejes István *111*, *127*, 596, 619
Fekete Csaba 400, 437, 439, 450, 557, 575, 682, 864
Fekete János *155*, 370, 455, 493, 550, 660, 811, 821
Fénelon, François de Salignac de la Mothe 669
Fenyő István 708
Ferdinánd főherceg 742
Ferenc, I. 384, 392, 429, **486–490**, 532
Ferenczi Zoltán 401, 425, 439, 466, 468, 500, 503, 518, 534, 542, 549, 723, 791
Ferenczy Miklós 542
Ferge István 818
Ferge János 818
Fest Sándor 754
Festetics György *124*, *145*, *160*, *165*, *168*, *249*, *259*, *264*, *269*, *271*, *281*, *300*, *324*, *332*, 360, 361, 362, 363, 368, 370, 386, 388, 390, 391, 395, 398, 477, 523, 524, **527–531**, 535, 536, 543, 545, 553, 554, 558, 560, 563, 572, **584–589**, **597–598**, **610–614**, 615, 616–617, 618, **625–630**, **642–643**, 644, 653, 656, **665–667**, 676–677, 679, 687, 753, 780, 804–805, 806, 809, 810, 813, 814, 822, 823, 825, 827, 830–831, 839, 847, 865, 899, 909, 916
Festetics Lajos, id. 865
Festetics Lajos, ifj. *300*, 370, 865
Festetics László *174*, 679, 712, 748
Fischer, Johann Eberhard *193*, *202*, 712, 726
Florian, Jean-Pierre Claris de *216*, 747
Fogarasi *212*, 740
Forgon Miklós 637
Földi János *20*, *23*, *120*, *130*, *141*, *142*, *227*, *232*, *233*, *235*, *299*, 361, 394, 426, 432, 437, 441, 442, 443, 550, **576–583**, 611, 613, 619, 623, 625, 638, 678,

693, 743, 759, 768, 773, 786, 795, 799, 831, 864, 914
Földi Jánosné Weszprémi Julianna *247*, 576, 577, 578, 796, 864
Földvári József 873, 905. 906, 910
Fraknói Vilmos 532, 759
Fränkel Bertalan 498
Franklin, Benjamin *53*, *218*, *263*, 474, 750, 817
Fráter István *117*, *128*, *218*, *319*, 364, 365, 371, 481, 603, 609, 621, 656, **660–661**, 692–693, 695, 701, 750, 929
Fráter Istvánné Dobozy Katalin 661
Fráter Pál *243*, 784, 785, 786
Freisingi Ottó *202*, 729
Frigyes, II. (Nagy), Hohenzollern *19*, 424, 438, 623, 707
Frimont, Johann Maria *328*, *332*, 908
Fülöp Géza 497
Fülöp Gyula 911
Fülöp János *291*, *300*, 853, 866, 893, 894

Gabler, Hans Walter 507
Gál Kristóf 560
Gál László 359, 395, 447, 450, 482, 496, 524, 528, 543, 545, 547, 554, 555, 557, 558, 560, 565, 57, 572, 652, 666, 668, 674, 683, 698, 808, 810, 842, 883, 899, 915, 916, 919, 922, 930
Galavics Géza 865
Galenus, Claudius *244*, 786
Galilei, Galileo *71*, 522
Gálos Rezső 633, 796
Garas Klára 865
Gárdonyi Albert 739
Gáspár Pál *49*, 432, 434, 465, **466–469**, 812, 936
Gáti István 914
Gatterer, Johann Christoph *202*, 726
Gazda István 421, 422, 718, 739, 798, 815
Gebhardi, Ludwig Albrecht *192*, *202*, *287*, 679, 709, 711, 726, 729, 847
Gelei József *17*, 418
Gellert, Christian Fürchtegott 418
Gere Ferenc 645
Gessner, Salomon *17*, *53*, 417, 474, 478, 525, 784
Girardin márki 589
Gleim, Johann Wilhelm Ludwig *244*, *247*, 789, 796
Gorani, Guiseppe *22*, *23*, 427, 429
Gothot-Mersch, Claudine 507
Gottlieb Antal Vencel *245*, 791, 792
Gottlieb Ferenc *245*, 792
Göntzi Ádám 674
Görög Demeter *129*, *130*, *175*, *214*, *227*, *228*, *239*, *264*, 362, 363, 389, **603–610**, 620, 621, 623, 631, 681, 682, 738, 741, 742, 759, 761, 780, 781, 818, 914
Götzy úr *167*, 674
Grönerspergné 651
Guarini, Giovanni Battista *28*, *88*, *109*, *128*, 437, 551, 590, 621
Guignes, Joseph de *202*, 727, 728
Gulyás József 471, 472, 477, 480, 483, 485, 486, 566, 590, 796, 813, 846, 875, 884, 933–941
Gvadányi József 424

Gyarmati István *348*, 931
Gyöngyösi István *70*, *71*, *305*, 521, 522, 873
Gyöngyössi János 443
Győrffy György 730
Győrfi János 577
György József *303*, 373, 870, 871, **888–891**, 918–919
Győri József *304*, 646, 871, 872, **925–927**

Habókai Márton 365, **700–701**
Háfiz (Szamsz-ad-Dín Muhammad) *28*, *206*, *244*, *300*, 437, 438, 439, 733, 788, 789, 790, 866
Hajdú Lajos 456, 457, 458
Hajnóczy József 532
Halász József *95*, 563–564
Halka István **871–872**
Haller, Albrecht von *162*, *206*, 669, 733
Haller Ferenc *329*, 908
Haller János 502
Halmy Mária 841, 842
Haraszti Gyula 427, 435, 468, 518, 534, 542, 549, 723, 809, 859, 900, 913, 916, 934
Harsányi István 590, 796, 813
Hattyuffy Dezső 911
Hatvani István, Bihar megyei tisztviselő 905
Hatvani István, professzor 484
Haydn, Joseph *170*, 676
Haykul Antal 681
Héczei Gábor 905
Hell Miksa *202*, 726
Heltai Gáspár 419
Helvetius ld. Holbach
Helvétius, Claude-Adrien 475
Hennyei Vilmos 387
Henrik, IV. 424
Herder, Johann Gottfried *21*, 415, 426, 695
Heyne, Christian Gottlob *159*, 667
Himfy ld. Kisfaludy Sándor
Hobbes, Thomas *200*, 724
Hoche, Louis Lazar 934
Holbach, Paul Henri Dietrich, baron d' *54*, *129*, 475, 622
Homérosz *10*, *45*, *123*, *162*, *172*, *203*, *206*, *258*, *276*, 408, 458, 522, 614, 678, 733, 751, 755, 775, 807, 831
Hopp Lajos 382, 384, 679
Horányi Elek 839
Horatius, Flaccus Quintus *16*, *108*, *162*, *166*, *169*, *206*, *207*, *258*, *270*, *295*, *310*, *313*, 556, 578, 581, 583, 588, 669, 673, 732, 733, 807, 812, 826, 827, 842, 860, 864, 881, 883
Horváth Ádám *9–12*, *17*, *21*, *24*, *95*, 356, 357, 385, 389, 392, 393, **405–413**, 415, 416, 418, 420, 426, 430–433, 439–445, 555, 563, **566–569**, 641
Horváth Ferenc *167*, 675
Horváth Gyula 553
Horváth János (1769–1835) 547
Horváth János (1878–1961) 525
Horváth Lajos 480
Hölzl *173*, 679
Hummel Dávid 415, 419
Hunyadi Ferenc, id. 358, 447, 454, 668
Hunyadi Ferenc, ifj. *161*, 668
Hunyadi János *11*, 444
Hunyadi Mátyás *23*, *36*, 429

Illei Takács Károly *288*, *299*, *306*, 370, 836, **844–845**, 847, 864, 874, 910
Illésházy János 486
Ilosvay Krisztina (Sárosy Andrásné) *282*, **693–695**, 713, 804, 842, 843, 854, 910, 923, 924
Imre Mihály 400, 570, 921
Institoris Gábor *64*, *66*, *153*, *167*, *225*, *226*, *245*, *249*, *287*, *292*, *315*, 366, 367, 368, 369, 371, 395, 497, 502, 658, 674, **739–740**, 758, 763–764, 771, 792, 797–798, 801, 814–815, 819–820, 846, 852, 855, 888
Institoris Károly 815, 820, 852, 855
Irinyi Károly 648

Jacquet-Droz, Henri Louis *10*, 408
Jacquet-Droz, Pierre *10*, 408

Jakab Elek 427
Jakab László 400, 501, 561, 577, 591
Jancsó Elemér 494, 549, 550, 921
Jankovics József 469
Jávory Nándor 561
Jeanne d'Arc 732
Jókay József 479
Jones, William *28*, 437, 439, 783, 789, 855
József főherceg 742
József, II. *58*, *78*, *232*, 486, 519, 531, 732, 733, 768, 837
Juhász Géza 403, 461, 464, 465, 467, 479, 495, 576, 577, 668, 725, 859, 904, 925
Juhász Vilmos 727
Julow Viktor 678, 723, 842, 883
Justinianus, Flavius Petrus Sabbatius *244*, 786
Justinus, Marcus Junianus 768

Kalapos úr *230*, 764
Kandó Ferenc *112*, 596
Kandó József *150*, 653
Kant, Immanuel *10*, *71*, *202*, 408, 522, 726
Kanyar József 553, 555, 558, 565, 653
Karácsony Sándor 724
Kardos Albert 427, 430, 436, 480, 743, 795, 882, 885, 898
Kardos László 734
Karika Pál 941–944
Kármán József 420, 518–522, 533, 786
Károlyi Antal 465, 742
Károlyi Gáspár 449
Károlyi József *48–49*, 392, **464–466**, 467, 469
Kartal Zssuzsa 464, 699
Kátay Aladár 611
Katona Ferenc 833
Katona István *193*, *202*, 712, 729
Katona Mihály 645
Kátsándi Sándor 547
Kauffman, Angelica *151*, 654
Kazincy Péter *9*
Kazinczy Ferenc *12*, *14*, *20*, *21*, *22*, *24*, *25*, *115*, *136*, *140*, *142*, *148*, *149*, *150*, *151*, *221*, *224*, *237*, *243*, *246*, *277*, *283*, *297*, *298*, 356, 357, 368, 369, 371, 372, 373, 383, 385, 389, 392, 398, **401–405**, 406, 407, 411, 414–419, 420, 425–430, 431, 432, 433, 436, 437, 441, 455, 44, 481, 504, 525, 533, 549, 550, 555, 574, 578, 579, 601, 622, 623, 633, 634, 638, 647, 648, 651, 653, 658, 661, 666, 674, 681, 686, **693–695**, 713, 732, **742–746**, 750–751, 752–755, 756, 757, 759, 773–775, 782–785, **787–788**, 789–790, 791, 794–796, **798–799**, 804, 813, 817, 818, 824, 828, 833, 837, 841, 842, 843, 844, **848–852**, 853–854, 856, 861, 862–867, 872, 883, 885, 890, **892–896**, **904–907**, 914, 915, 933, 934
Kazinczy Gábor 633, 782, 787, 798, 862, 863
Kazy Ferenc *217*, 749
Kecskés András 441, 731
Kelemen László 420, 659
Kemény Mihály *305*, 872
Kempelen Béla 584, 590, 647, 854
Kengyel Lajos 469
Képes Géza 437, 789
Kerekes Sámuel *118*, *176*, 607, 609, 682
Kerényi Ferenc 421
Keresztesi György 738
Keresztesi József 371, 697, 794, 837
Keresztury Dezső 530, 695
Kesztyüs Tibor 712, 725
Kilián Ádám 371
Kilián György 371

Kilián István 593, 594, 595, 596, 599, 619, 658, 696, 699, 832, 916, 933, 934, 935, 937–941
Kimiti úr *342*, 920
Kincses Dávid 841
Kinizsi Pál 545
Király András 451
Kis D. 371
Kis János 401, 417, 425, 745, 828, 843, 894
Kisfaludy Sándor *191*, 462, 707, 708, 817
Kiss Bálint 545
Kiss Imre id. 647
Kiss Imre, ifj. *183*, *288*, *303*, **644–650**, 655, 697, 818, 845, 850, 851, 894, 907, 925, 926, 934, 938–939
Kiss Imre, nemeskéri 647
Kiss Imréné Szondi Mária 647
Kiss István *18*, *146*, *148*, *174*, *193*, *230*, *250*, *274*, *302*, 422, 645, 646, 680, 709, 710, 764, 800
Kiss Jenő 403, 712, 725
Kiss József 443
Kiss Kálmán 889
Kiss László 648
Klaniczay Tibor 865
Kleist, Ewald Christian von *108*, *128*, *165*, *166*, *167*, *168*, *207*, *208*, *233*, *234*, *245*, *250*, *254*, *275*, *293*, *294*, 401, 473, 588, 621, 656, 663, 671, 672, 675, 687, 768, 780, 799, 830
Klopstock, Friedrich Gottlieb *17*, *203*, *272*, 417, 731, 827
Kocsis Ferenc *278*, *279*, *325*, *326*, 834, 899, 900
Koháry Ferenc *67*, *68*, *72*, *157*, 386, 388, 389, 392, 485, 500, 503, **504–523**, 531, 551, 662, 664, 670, 671, 732, 734
Kókay György 415
Kollányi Ferenc 749
Komáromi Pál *273*, 827
Komáromy András 837
Komjáthy Ábrahám 602
Komjáthyné *116*, 592, 602
Komlóssy Arthur 697, 699
Kondé Miklós 908
Konti Julianna 924, 933
Konti Sámuel *167*, 674, 855, **932–933**
Kónyi János *242*, 368, 784
Korabinszky József Mátyás *17*, 417
Kosáry Domokos 424, 556, 669, 711, 712, 725, 726, 727, 728, 729, 818, 847
Kossovits József *211*, *231*, *290*, *291*, *292*, 693, 739, 765, 852, 854, 855
Kotsi Sebestyén István *40*, 357, 358, 373, 447, 450, 452, 454, 459, **872–873**, 908
Kotzebue, August *175*, *270*, 682, 826, 921
Kovács Béla 648, 818
Kovács Ferenc 441
Kovács Ferencné Ónódi Irén 745
Kovács I. Gábor 820
Kovács József (1732–1795) 598, 613
Kovács József, Háló (1761–1830) *107*, *113*, *159*, 385, 588, 598, 613, 630, 665, 667
Kovács Sándor Iván 864, 865, 866
Kováts István *150*, *178*, 653, 684
Kováts László 374, **920–921**
Kováts Sámuel 473, 498, 499, 822, 823, **825–827**
Kozma Gergely 799
Kölcsey Ferenc 441, 475, 579, 584
Köpeczi Béla 669, 859, 865
Kőrösi János *153*, **655–657**
Kövy Sándor *51*, *99*, *118*, *129*, 361, 362, 467, 469, 484, **569–573**, 574, 575, 607, 609
Kristó Gyula 729
Krisztel L. A. *211*, 738
Kubinyi Ágoston 806

Kultsár István *208*, *213*, *214*, *219*, *222*, *224*, *230*, *231*, *236*, *276*, *302*, 366, 367, 369, 370, 389, 391, 392, 398, 663, 675, **678–680**, 687, 688, 693, 707–712, 718, 725, 729, 741, 747–749, 751, 754, 764, **770–772**, 773, 803–804, 805, 807, 809, 813, 816, **821–824**, 829, 830, 831, 846–847, 868, 930, 931, 932, 942
Kun András 400, 637, 640, 675
Kún István *167*, *181*, *225*, *226*, 674, 691, 692, 757

Laczkó András 407, 439, 555, 567, 572, 579, 652, 653
Lafontaine, August Heinrich Julius *89*, 552
Lajos, XIV. *207*, 519, 734
Lakatos István 598, 613
Lakatos Vince 530, 588
Laki Sándor 450
Lakos János *242*, *244*, *248*, 783, 787, 788, 796, 850
Laky Bálint *171*, 371, 496, 667, 677
Landerer Anna 820
Landerer Ferenc *289*, 371, 373, 791, 849, 851, 893–895
Lányi József 487, 488
Lavotta János *290*, 853
Leibniz, Gottfried Wilhelm *10*, 408
Lengyel József 357, 447, 454, 481
Leó, VI. (Bölcs) *202*, 729
Leó, X. *207*, 734
Lessing, Gotthold Eohraim 415, 419, 426
Lévai István 535, 542, 543
Leyer 371
Lilla ld. Vajda Julianna
Linné, Carl von *232*, *276*, *313*, 768, 831, 883
Lipót, II. *59*, 486
Livius, Titus *232*, 768
Locke, John *10*, *11*, 408
Lónyai Gábor *317*, *318*, 890
Lónyai Menyhárt *328*, 908
Lowth, Robert 855
Luby Károly 837
Lucanus, Marcus Annaeus 475
Lucretius Carus, Titus *10*, 408
Luidprand *202*, 729
Lukács István 640
Lukács József 447
Luther, Martin *322*, 896

Macpherson, James 521
Madai Gyula 913
Madarassi Ferenc 849
Madarász Flóris 851
Mados György 679
Magyar Mihály 889, 890
Malesherbes, Chrétien Guillaume Lamoignon de 610
Mályuszné Császár Edit 419, 456, 727, 849
Mándi István 728
Margitai István, id. 648
Margitai István, ifj *147*, 646, 648
Marikovszky Márton 669
Marino, Giambattista *57*, 484
Markos János 679
Maróthi György *232*, 767, 768
Martini professzor 841
Martinkó András 399
Martinovics Ignác 427, 429, 467, 469, 633, 883
Márton Gábor *150*, *178*, 653, 684
Márton József *119*, *176*, *228*, *229*, *249*, *256*, *264*, *287*, *344*, 364, 366, 367, 368, 371, 372, 389, 392, 394, 398, 477, 480, 604, 607, 608, 609, **619–624**, 631, 656, 661, 680–682, **737–739**, 741–742, 746–747, 754, 758–761, 762, 763, 765, 775–776, **778–779**, 780–781, 789, 800, 804, 806, 809, 818, 822, 823, 827–829, 837, 846, 852, 854–

855, 866, 872, 879, 880, 914, 922, 933
Matolcsi kirurgus *110*, *115*
Mátyási József *42*, *43*, 369, 371, 432, **454–456**, 659–660, 820–821, 842, 872, 892
Meidinger, Johann Valentin *147*, 649
Mendelssoh, Moses 418
Menipposz *23*, 429
Merényi Béla 577
Mérey Sándor 420, 421
Meszlényi Pál 370
Mészöly András 498, 499, 500
Mészöly Gedeon 650
Metastasio, Pietro Antonio Trapassi *60*, *88*, *108*, *165*, *206*, 478, 487, 488, 489, 551, 588, 672, 733, 784, 795
Mezei Márta 382, 383, 388, 390, 400, 418, 424, 455, 484, 503, 561, 569, 602, 795, 892, 910
Mező István, simai **456–458**
Michelangelo, Buonarroti *90*, 556
Miháltz István 418
Mikes Kelemen 679
Mikó Pálné 621, 742, 763
Mikóczi Alajos 555, 652, 690
Mikola István *10*, 409
Mikolai István 684
Milesz Béla 697
Miller Jakab Ferdinánd 741
Millot, Claude-François Xavier, abbé de *18*, 415, 419
Miltenberg ld. Lafontaine
Milton, John *203*, 472, 473, 731
Mindszenti Antal 714, 715
Mindszenti Sámuel 715
Minucius Felix 767
Mirabaud ld. Holbach
Molainville, Barthélemy de Herbelot de 855
Molnár János, kanonok 729, 730
Molnár János, müllersheimi *147*, 649
Molnár József 607, 681
Montaigne, Michel Eyquem de *200*, 724
Montesquieu, Charles Louis de Secondat *71*, *128*, *165*, 522, 621, 672
Mónus Ferenc 597, 611
Morvay Győző 455
Mozart, Wolfgang Amadeus *88*, 551
Mózsa Ernő 555, 651, 652
Muraközy Gyula 488, 669
Muratori, Lodovico Antonio *202*, 731

Nádasdi Ferenc *148*
Nagy Gábor *20*, *21*, *23*, *52*, *117*, *124*, *130*, *137*, *141*, *142*, *143*, *218*, *220*, *224*, *233*, *235*, *242*, *244*, *24*, *273*, *337*, *348*, 357, 362, 363, 364, 368, 372, 373, 388, 389, 392, 394, 395, 397, 398, 415, 425, 427, **435–439**, 470, 473, 478, 483–485, 499, 500, 531, 579, 593, 594, 602–604, 608, 614–616, 624, 632–633, 634, 648, 653–655, 656, 657, 658, 661, 693, 704, 707, 750, 753, 754, 755–756, 772, 783–786, **787–788**, 794, 796, 828, 829, 847–848, 850, 851, 852–853, 864, 867, 868–870, 893–895, 905, 907, 911, 912–913, 916, 923, 931–932, 934
Nagy Gábor, O. 651
Nagy Gergely 545, 558
Nagy Gergelyné *96*, 557, 565
Nagy István *273*, 827
Nagy Iván 518, 640, 647, 837, 908
Nagy János *230*, 764
Nagy József *227*, 759
Nagy Maris 854
Nagy Mihály *188*, 703
Nagy Sámuel *20*, *22*, *28*, *48*, *53*, *142*, *252*, 357, 406, 407, 408, 410, 411, 425, 427, 428, 435,

439, 461, 463, 473, 474, 478, 550, 801, 940–941
Nagy Sándor (1886–1965) 430, 761, 883, 889, 898
Nagy Sándor (1913–) 576, 577
Nagy Sándor (i. e. 356–323) 458, 873
Nagyváthy János 572, 573
Napóleon, Bonaparte 678, 934
Négyesy László 530, 588
Némedi Lajos 424, 518
Némethi János *214*, 742
Neoklész *90*, 556
Nesztor *202*, 730
Newton, Isaac *9*, *71*, 408, 522
Nieupoort, Guiljelmus Henricus *91*, 556
Noszlopy Tivadar 561

Nyerges Judit 469

O'sváth Pál 700
Obernyik József *336*, 372, 374, **860–861**, 862, 901, 911–912
Oláh Gábor 459, 481
Olvaszthó József *167*, 674
Opitz, Martin *71*, 522
Orbilius, Pupillus *91*, 556
Orczy László *66*, *71*, *300*, 386, 388, 389, 392, 485, 500, **503–504**, 506–518, 531, 551, 662, 664, 670, 671, 732, 734
Orczy Lőrinc *17*, 416, 503
Ormos András 358
Orosz Beáta 400, 727
Orosz László 441, 443
Oroszi Julianna (Horváth Ádámné) 433
Osszián *17*, *59*, *70*, 486, 521
Osterwald, Jean Fréderik *355*, 944
Ovidius, Naso Publius *31*, *57*, *58*, *142*, *270*, *272*, 442, 484, 672, 786, 821, 826, 827, 918, 935
Ozorai Ottlik Dániel 601

Paeanius 768
Pais Dezső 840
Pajor Gáspár 418
Paksi Kis József *252*, *278*, 802, 833
Pál József 831
Pálffy Károly 487, 488
Palma, Károly Ferenc *193*, *202*, 712, 728
Palóczi László *127*, 618, 619
Pánczél Dániel *175*, 583, 681
Pap Károly 795
Pap Szász József *114*, *185*, 599, **697–699**
Pápai Páriz Ferenc 753
Pápai Tóth Zsigmond 498
Pápay József 726
Papp József *143*, 640, 845, 856, 875, **913–917**
Pásztor Emil 403
Patai József *51*, 467, 469
Patay asztalos *167*, *179*, *212*, 674, 684, 740
Patzkó Ferenc Ágoston 456
Patzkó Ferenc József *43*, *230*, *266*, 456, 764, 820
Paulet Tivadar 424
Péchy Imre 484, 594
Péczeli József *19*, *79*, 420, 423, 424, 441, 531, 533, 840
Penke Olga 419
Perecsényi Nagy István *307*
Perecsényi Nagy László *306*, 373, 873, **874–875**
Perényi József 358, 504, 548, 549, 550
Periklész *207*, 734
Péter Katalin 651
Péter László 520, 896, 897
Péterfalvy Szathmáry Károly 548
Péterffy Ida 441, 443, 826
Péteri Takács József 598
Pethe Ferenc 528
Pethes Dániel *143*, 640, 845, 856, 875, **913–917**
Petkovics ld. Petrovics Ferenc

Petrarca, Francesco *71*, *165*, 522, 672
Petrik Géza 647, 649, 689
Petrovics Ferenc 741, 776
Petrovics Ignácz 741
Phaedrus, Gaius Julius *16*, 767, 859
Piccolomini, Aeneas Sylvius (II. Pius) *202*, 730
Pindarosz 775, 851
Pintér György *113*, *125*, *145*, 398, 585, 586, 617, 642, 643, **643–644**
Pistorius, Johannes *202*, 731
Placid Olofsson 532
Plan Carpin, Jean du *202*, 729
Platón *10*, *55*, *71*, 408, 480, 522, 584
Pleÿer*182*
Plenck, Jacob Joseph *90*, 556
Podmanitzky Jánosné 370
Pollio, Asinius *47*, *157*, *206*, *207*, 463, 464, 663, 733
Poór János 532, 659, 818
Pope, Alexander *54*, *89*, *108*, *128*, *165*, *200*, *207*, *220*, *313*, 475, 552, 588, 621, 672, 724, 734, 754, 883
Porkoláb úr *278*, 833
Pray György *154*, *193*, *202*, 659, 712, 725, 727, 728, 729
Prévost, Antoine François, 731
Propertius, Sextus Aurelius *23*, 429
Pruzsinszky Pál 751
Publicola, Valerius *108*, 589
Puky István *117*, *130*, *137*, *139*, *142*, *143*, *187*, *294*, 361, 362, 363, 364, 365, 368, 370, 386, 392, 394, 471, 477, 478, 483, 484, 485, **591–596**, 598–602, 608, 609, 615, 624, 634, 648, 657–659, 674, 696–697, 699, 702, 703, 716–717, 780, 793, 802, 819, 832–833, 857, 872, 933, 934, 935, 936, 937–938
Puky József *253*, 595, 696, 833
Püthagorász *27*, 434

Racine, Jean 420
Rácz Sámuel 786
Ráday Gedeon *291*, 579, 854
Raff, Georg Christian *88*, *114*, 551, 599
Ragályi Gedeon *137*, *141*, 637, 638, 639, 658, 697
Ragályi Tamás 697
Ragályi Zsigmond id. 637
Ragályi Zsigmond, ifj. *139*, 638
Ragályi Zsigmondné (id.) Szentmiklóssy Mária 637
Rájnis József *7*, *107*, *113*, *122*, *134*, *135*, *287*, 404, 585, 588, 598, 613, 630, 847
Rákosné Ács Klára 576, 577
Ramler, Karl Wilhelm *244*, 790
Regino *202*, 729
Répszeli László 749
Retsky László *167*, 674
Révai Miklós *17*, *21*, 404, 416, 426, 442, 688, 725
Révész Imre 608, 908
Reviczky Károly *244*, *292*, *300*, *302*, 789, 866, 867, 868, 876
Rhédey Ferenc, erdélyi fejedelem *281*, 839–840
Rhédey Ferenc, id., főgondnok 837
Rhédey Ferenc, ifj., alispán **836–840**
Rhédey Károly 837
Rhédey Lajos *228*, *239*, *249*, *256*, *264*, *271*, *308*, *333*, 368, 369, 373, 389, 391, 392, 753, 760, 778, 805, 809, 822, 823, 824, 825, 827, 836–837, 872, 875, **877–881**, 883, 891–892, **900–910**, 915
Rhédey Lajosné 845, 851, 858, 859, 861, 866, 873, 880, 900–910
Rhédey Polixénia 837

Rhédey Rudolf 837
Rhédey Zsuzsanna 837
Richelieu, Armand Jean du Plessis *204*, *207*, *355*, 732, 734, 941
Rigler, Franz Paul *147*, 649
Rinaldi, Odorico *202*, 730, 731
Rohonyi Zoltán 494, 550
Romhányi István 504
Roncsik Jenő 698
Roscius, S. 530
Rost képkereskedő 794, 796
Rousseau, Jean-Jacques *17*, *51*, *108*, *118*, *120*, *123*, *200*, *206*, *220*, *260*, *295*, *305*, 417, 469, 483, 589, 609, 610, 614, 724, 733, 811, 812, 831, 851
Rozgonyi 498
Rozgonyi József *117*, *118*, *128*, *129*, *142*, 362, 363, 607, 608, 609, 621, 638
Rózsa Erzsébet 726
Rózsa György 623, 681, 922
Rubinyi Mózes 725
Rubruk, Guiljelmus *202*, 730
Rudbeck, Olof, ifj. *202*, 725
Rüling 747
Ruszek József 598

Sacy, Antoine-Isaac 865
Sacy, Claude-Louis-Michel de *300*, 865
Sáfár Imre 849
Sahlhausen báró 849
Sajnovics János *202*, 725, 726, 727
Sander, Heinrich 402, 403
Sándor Dániel *76*, 524, **526–527**
Sándor Eszter 527
Sándorffi József *61*, *128*, *296*, *319*, *328–334*, 372, 389, 477, 491, 493, 607, 621, **857–860**, 892, 907
Sandrart, Joachim *248*, 796
Sarbak Gábor 866
Sárközy Albert *148*, *149*, 562, 651
Sárközy Antal *91*, 557
Sárközy Boldizsár *149*, 652
Sárközy Erzsébet 557
Sárközy Gábor *149*, 652
Sárközy Imre 555
Sárközy István *95*, 360, 361, 363, 433, **553–557**, 558, **559–561**, 562–564, 567, 572, 579, 585, 645, 650–653, 684, 687, 872, 910
Sárközy Istvánné Chernel Eszter 557
Sárközy János *93*, *149*, *150*, 561, 652
Sárközy Judit 557
Sárközy Justina (Horváth Ádámné) 433
Sárközy Kazimir *149*, 652
Sárközy Lászlóné Kazay Krisztina 361, 557, 560
Sárközy Mária Christina 557
Sárközy Péter 521
Sárközy Terézia *150*, 653
Sárosy András 693
Sárosy Andrásné ld. Ilosvay Krisztina
Sárváry Pál *114*, *238*, *239*, *255*, 445, 599, 762, 776, 780, 804, 915, 916
Sas János *162*, *278*, 368, 669, **793–794**, 833
Scaliger, Josephus Justus 896
Schall, Johann Adam *202*, 730
Schedius Lajos *46*, *255*, 371, 432, 434, **460–464**, 467, 483, 748, 804, 807, 823, 824, 886
Scheiber Sándor 527, 585, 625, 665, 804, 830
Schikaneder, Emanuel *88*, *165*, 551, 649, 672
Schiller, Friedrich 417
Schlegel, Johann Adolf *244*, 790
Schlözer, August Ludwig *192*, *193*, *202*, 711, 712, 725, 726, 730, 731
Schneider, Johann Gottlob *244*, 790

Schraud Ferenc *234*, *243*, 371, 772, 786, 804
Schraud Ferencné Zeininger Anna 772, 786, 804
Schwandtner, Johann Georg 728
Schwartner Márton *202*, 725
Schwarzl Ferenc 688, 689
Schwarzl Zsigmond 687, 688, 689, 803
Sebő Pál 596, **618–619**
Seneca, Lucius Annaeus *201*, *207*, 573, 609, 724, 733, 768
Severini, Ján *202*, 728
Seyfried, Ignaz X. *289*, 851
Shakespeare, William 420
Sinai Miklós *175*, *204*, *220*, *232*, 681, 732, 768
Sinkó Ervin 420, 468, 518, 525, 723, 880, 900
Sinkó Katalin 796
Solt Andor 420
Solymosi László 555, 652, 690
Somogyiné *39*, 448, 450, 451
Somssich Lázár *249*, *256*, *264*, *269*, 761, 765, 799, 805, 809, 822, 850, 879
Soós István *150*, 653
Späh Gábor *194*, *218*, 713, 714, 751
Spittler, Ludwig Timotheus *193*, *202*, 712, 727
Staud Géza 783, 789
Stettner György 496, 498, 500, 526, 527, 633, 634, 635
Stoll Béla 471, 480
Stuver, Gaspar *170*, 676
Stuver, Johann Georg 676
Sulzer, Johann Georg *244*, *247*, *250*, 401, 442, 790, 794, 795, 799
Sükösd Mihály 864

Szabó Aladár, ifj. 430, 481, 649, 876, 943
Szabó András *212*, *248*, 740, 798
Szabó László, Z. 694
Szabó Mihály 385, **640–641**, 645
Szabolcsi Bence 739
Szádeczky-Kardoss Irma 651
Szajbély Mihály 388, 505
Szalay Katalin 572
Szalkay Antal *148*, 650
Szappanos László *341*, 887, 920
Szapphó 755
Szarka János 689
Szarka Jánosné *179*, 689
Szathmári Király Pál *143*, 640
Szathmáry Mihály *153*, *167*, 658, 674
Szauder József 401, 402, 403, 411, 425, 437, 454, 475, 575, 789, 915, 916
Széchenyi István 532
Széchényi Ferenc *80*, *89*, *95*, *157*, *158*, *167*, *173*, *174*, *177*, *178*, *200*, *217*, *221–223*, *237*, *238*, *255*, *259*, *281*, *299*, *301*, 367, 370, 383, 386, 388, 389, 390, 391, 395, 398, 417, 464, 477, 485, 504, 505, 506–518, 520, 521, 528, **531–533**, 535, 552, 555, 564, 579, **662–663**, 664, 670, **671–673**, 675, 679, 681, 684, 698, 707, 708, 709, 710, 712, **718–734**, 735, 740–741, 747, 748, 749, 751–752, 753, 759, 764, 766–768, **770–771**, 772–773, 776, 780, 789, 798, 799, 804, 806, **809–812**, 813, 821, 822, 866, 867–868, 876–877, 932
Széchényi Ferencné Festetics Julianna *168*, *173*, *189*, *254*, *281*, *287*, 370, 391, 398, 507, 662, 663, 664, 671, **675–676**, 679, 708, 709, 718, 734–736, 737, 740, 759, 764, 769–770, **770–771**, 780, 809–811, 822, 829–830, 839, 846, 932
Székely Péter *143*, 363, 640, 645, **667–669**, 942
Szekér Joákim *202*, 728

Széky Zsigmond *294*, 365, 366, 595, 601, **702**, 716, 857
Szeles Sándor 692, 886, 887, **919–920**
Szeles Zsigmond 919
Szeless József *341*, 365, 367, 371, 373, 462, **691–692**, 757–758, **886–888**, 919
Szelestei Nagy László 864
Széll Farkas 472, 640
Szemere Pál 385
Szénássy Zoltán 679
Szenci Molnár Albert 471
Szendrey István 638, 690, 742
Szentesi János *182*, *246*, 696, 794
Szentgyörgyi István 554
Szentgyörgyi József *267*, 694, 713, 732, 784, 787, 821, 831, 836, **840–843**, 851, 858, 894, 899, 913, 914
Szenthe Pál 575
Szentjóbi Szabó László *17*, *136*, *247*, *303*, 418, 533, 633, 796, 870
Szentkirályi László *154*, 659
Szentmiklóssy Alajos 420
Szeőts István 813
Szép Beáta 400, 488, 559, 567
Szerdahelyi Antal 845
Szigethy Mihály *230*, 599, 764
Szigeti János 541, 547
Szigeti Jenő 473
Sziklay László 859
Szikszai Benjámin *23*, 430, 481
Szikszai György, id 430, 481, 648, 649, 876, 943
Szikszai György, ifj. *147*, 646, 649
Szikszai József (id. György fia) 427, 430, 481, 649
Szikszai József (senior) 430, 446, 454, 459, **480–482**
Szilágyi Ferenc 356, 358, 359, 369, 401, 402, 403, 407, 409, 425, 427, 428, 431, 434, 456, 457, 458, 461, 462, 464, 467, 471, 472, 473, 474, 477, 479, 484, 485, 498, 524, 526, 527, 541, 543, 547, 550, 563, 566, 567, 568, 572, 576, 577, 593, 594, 614, 639, 644, 645, 683, 688, 694, 723, 724, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 749, 759, 803, 807, 810, 812, 831, 866, 885, 892, 907, 923, 924, 925, 934, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943
Szilágyi Gábor *142*, 356, 422, **444–450**, **451–454**, 459
Szilágyi György 858
Szilágyi István 786, 787
Szilágyi Lajos 422, 423
Szilágyi Márton (1748–1790) 422
Szilágyi Márton (1965–) 418, 462, 786, 812, 820, 916
Szilágyi Mihály **422–424**, 909
Szilágyi Sámuel, id. *19*, *232*, 422, 423, 424, 768
Szilágyi Sámuel, ifj. *19*, 422
Szinnyei József 647, 649
Szirmay kisasszony *247*, 796
Szokolai Bejámin 422
Szokolai József 447
Szokolay Dániel *93*, 364, 545, 547, 561, **682–684**, 707
Szókratész *106*, *189*, 584, 707
Szomor Máté *226*, 758
Szophoklész *10*, 408
Szögi László 647, 654
Szörényi László 749
Szrogh Sámuel 409
Szűcs Lajos *154*, 658
Szulyovszky Menyhért 693
Szunyoghy Demeter 645
Szuromi Lajos 400
Szüts István *317*, *318*, 890
Szűts László 403, 712, 725

Takács Béla 701, 905
Tamás Attila 647
Tarnai Andor 695

Tasso, Torquato *88*, *108*, *109*, *123*, *128*, *165*, *203*, 551, 588, 590, 614, 621, 672, 731, 831
Tassoni, Alessandro *47*, 463, 464
Tasy Ferenc 942
Tatai Sándor 887
Taxner-Tóth Ernő 498, 526, 527, 635
Tegyey Imre 400, 411, 434, 448, 453, 460, 462, 488, 530, 570, 573, 581, 609, 669, 733, 808, 859
Teleki Imre
Teleki József 455, 456
Teleki László *218*, 751
Teleki Sámuel, gróf 550
Teleky Sámuel *23*, *142*, 427, 430, 639
Terentius, Afer Publius *149*, *232*, 652, 768, 913
Tertina Mihály 655
Thalész *71*, 522
Thaly István 527
Themisztoklész *90*, 556
Theodorovits Arsza 681
Thomson, James *108*, *206*, 589, 733
Thuróczi János *202*, 728, 730
Thury Etele 482, 596, 641, 680, 692, 700, 793, 876, 922
Tibolth Mihály 749
Tibullus, Albius *23*, 429
Tichy János 370, 836, **844–845**
Tissot, Simon-André *162*, 669
Tisza István 882
Toldy Ferenc 395, 414, 415, 441, 461, 479, 496, 498, 499, 500, 518, 526, 548, 549, 579, 584, 598, 619, 631, 634, 635, 670, 673, 681, 704, 728, 747, 752, 802, 810, 812, 836, 841, 843, 875, 877, 891, 892, 900, 922
Tóth Béla 434, 914, 944
Tóth Ferenc 446, 447, 564
Tóth Imre, H. 896, 897
Tóth János *179*, 689
Tóth Mihály *161*, 668
Tóth Rezső 677, 678
Tourneisen, Jean-Jacques 437
Townson, Robert *123*, *136*, *141*, 614, 632, 638, 724
Töltési Ferenc 502
Töltésy István *66*, 502
Tömöri Mihály 498
Török Sophie Kazinczy Ferencné 893
Trattner Mátyás *43*, *152*, *245*, 366, 371, 456, 656, **717–718**, 745, 792
Tsere úr *316*, 888
Tunyogi Szűcs Dániel 922
Tunyogi Szűcs György 922
Tunyogi Szűcs János 922
Tunyogi Szűcs László 922
Turgot, Anne-Robert-Jacques 474
Túróczi László 651

Új Péter 374, **896–898**
Ujfalusy György 896, 897
Ungvárnémeti Tóth László 679

Ürményi József *154*, *315*, 659, 684, 795, 888

Váczy János 417, 427, 694, 750, 753, 782, 798, 851, 865, 866, 892
Vad Tamás *197*, 365, **703**, 716
Vajda György Mihály 859
Vajda Julianna (Lilla) *65*, *73*, *74*, *75*, *81–84*, *85–86*, 358, 359, 360, 384, 389, 395, 491, 492, **496–503**, 505, **523–526**, **533–548**, 550, 662, 674, 683, 706, 739, 826, 923, 924, 935
Vajkovics Imre 424
Vályi András *17*, *123*, *137*, *153*, 417, 615, 616, 633, 658
Vályi Klára (Kovács Gáborné) *64*, *105*, *106*, 385, 394, **490–495**, 550, 576, 583, 858

Vályi Nagy Ferenc 372, 385, **573–576**, 702, **856–857**, 870–871, 889
Vámosi Gábor 869
Vámoss Gábor 869
Vanière, Jacques *17*, 418
Váradi József 893
Varga Gyula 700
Varga László 767, 768
Vargha Balázs 359, 384, 385, 396, 400, 402, 407, 411, 414, 425, 445, 450, 456, 457, 458, 459, 461, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 477, 478, 479, 484, 485, 490, 491, 495, 499, 502, 518, 524, 532, 535, 543, 544, 546, 547, 576, 584, 591, 592, 594, 596, 599, 601, 618, 619, 630, 631, 638, 641, 644, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 658, 661, 662, 666, 671, 675, 683, 685, 686, 687, 688, 692, 693, 694, 697, 723, 724, 739, 746, 753, 756, 759, 762, 765, 777, 791, 802, 803, 810, 812, 822, 823, 832, 834, 836, 844, 846, 847, 850, 859, 869, 872, 880, 885, 886, 890, 892, 894, 896, 900, 904, 905, 906, 910, 915, 916, 917, 921, 923, 925, 926, 934, 942, 943
Varjas János *23*, 429
Várkonyi Ágnes, R. 866
Varró György, az idősebb János testvére 897
Varró István, az idősebb János testvére 897
Varró István, debreceni diák 897, 898
Varró János, id. (1752–1804) 699, 897, 898
Varró János, kancellista 897, 898
Vásárhelyi Judit, P. 840
Vásáry István 725, 727
Vay József *142*, 639
Vay Miklós *175*, 392, 647, 648, 681, 778, 809, **817–818**, 841
Verbőczy István *78*, 531
Veres András *99*
Veres Izrael *94*, 561–562
Vergilius, Maro Publius *10*, *30*, *107*, *126*, *145*, *159*, *161*, *162*, *165*, *171*, *173*, *203*, *207*, *217*, *258*, *270*, *276*, *281*, *287*, *347*, 408, 409, 442, 464, 466, 585, 586, 588, 598, 609, 613, 614, 617, 630, 642, 643, 650, 663, 665, 666, 667, 672, 699, 708, 731, 732, 748, 826, 831, 839, 890
Verhovszky Sámuel *136*, 633
Verseghy Ferenc *18*, *29*, *136*, *247*, *287*, 404, 415, 419, 442, 533, 633, 795, 796, 846, 850, 851
Viète, François *10*, 408
Villaume, Peter *18*, 419
Vintze Pál *278*, 833
Virág Benedek *255*, *270*, *289*, *291*, 598, 743, 745, 804, 823, 826, 842, 850, 851, 854
Vitkovics Mihály *167*, **674**
Vizi István *150*, 653
Voltaire, François-Marie *19–20*, *23*, *28*, *190*, *203*, *282*, 422, 423, 424, 429, 437, 438, 623, 707, 731, 768, 840
Vositz Ferenc 611
Vörös Imre 424, 944
Vörös Károly 652

Waldapfel József 549, 819
Waltherr László 464
Weber Simon Péter *245*, 371, 792
Wéber Antal 745
Weingand, Johann Michael *18*, *174*, 421, 680
Weinmüller Klára *159*, *245*, *248*, *262*, 366, 667, 686, 687, 689, 704, **713–714**, 715, 717, 791, 792, 797, 801, 815
Weszprémi István *299*, 577, 864

Weszprémi Istvánné Miskoltzi Mária 864
Wieland, Christoph Martin *108*, *128*, *206*, 417, 588, 596, 621, 733, 910
Wolf Fülöp 815

Zachariä (Zachariae), Justus Friedrich Wilhelm *88*, 551
Zámbori Ferenc 386, 941–944
Zeininger Antal 749
Zichy Károly *154*, 658
Zilahi János 447
Zóilosz *43*, 456
Zoltai Lajos 409, 916
Zoványi Jenő 794, 837
Zrínyi Miklós (1508 k.–1566) *300*, 865
Zrínyi Miklós (1620–1664) *115*, *299*, *300*, 521, 601, 804, 864–865, 866

Zsirai Miklós 725
Zsoldos Jenő 569

A LEVELEK BETŰRENDES MUTATÓJA

(Két vagy több címzett, illetve levélíró esetén az adott levelet minden címzett, illetve levélíró nevénél feltüntettük, zárójelben jelezve a társcímzetteket és társlevélírókat. A kétes hitelű leveleket nem vettük fel a mutatóba.)

Csokonai által írott levelek

A kollégium tanárai
[Debrecen, 1803. ?április] 259 807
A kollégiumi professzorok és a sedes
[Debrecen, ?1795. június első fele] 46 458
A pesti magyar színtársulat
Debrecen, 1793. május 10. 18 420
Az egyháztanácsi küldöttség
[Debrecen, 1794. december 17–18.] 40 450
Aranka György
Nagybajom, 1798. augusztus 4. 86 548
Barkassy János
Komárom, 1802. február 15. 167 673
Bek Pál
Debrecen, 1804. szeptember 10. 312 882
Debrecen, 1804. szeptember 14. 315 884
Debrecen, 1804. november 10. 324 898
Berzeviczy Pál
[Debrecen, 1795. július–december] 54 477
[Debrecen, 1803. ?május] 261 812
Bessenyei [Sándor]
[Debrecen, 1795. július–december] 53 471
Borbély Gáborné
Debrecen, 1800. szeptember 18. 106 583
Csépán István
[Csurgó, 1799. június vége–július eleje] 92 557
[Csurgó, 1799. november vége–december eleje] 96 564
Csokonai Józsefné
Onga, 1801. július 19. 137 633
[?Debrecen környéke, 1802. augusztus körül] 348 930
[?Deáki István]
[Debrecen, 1803. január közepe–február közepe] 229 761

Engel, Johann Christian
Debrecen, 1803. április 27. 257 806
Erdődy Zsigmondné
[Debrecen, 1802. július] 189 704
Debrecen, 1803. május 19. 262 815
Erőss Gábor (Papp József és Pethes Dávid)
Derecske, 1804. december 10. 337 913
Ferenc császár, I.
[Pozsony, 1796. december vége] 59 486
Festetics György
Komárom, 1798. január 22. 76 527
Debrecen, 1800. december 19. 107 584
[Debrecen, 1801. április 10. körül] 120 610
Miskolc, 1801. július 7. (és Debrecen, 1801. május 16.) 131 625
Komárom, 1802. január 10. 159 665
Debrecen, 1803. április 27. 256 804
Debrecen, 1803. július 17. 276 830
Gáspár Pál
Debrecen, 1795. augusztus 18. 49 466
Görög Demeter (Nagy Gábor)
[Debrecen, 1801. március eleje]
és [Debrecen, 1801. február vége] 117 603
Horváth Ádám
Debrecen, 1792. szeptember 14. 9 405
[Csurgó, 1799. december 24.] 97 568
Institoris Gábor
Debrecen, 1803. március 3. 248 797
Ismeretlen
[Debrecen, 1793.] 26 433
Ismeretlen
[Sárospatak, 1796 első fele] 58 485
Ismeretlen
[?] 345 923
Ismeretlen
[Debrecen, ?1800–1803.] 347 927
Ismeretlen
Debrecen, 1802. szeptember 18. 210 736
Károlyi József
Debrecen, 1795. július 26. 48 464
Kazinczy Ferenc
[Szikszó, 1793 ősze] 21 426
Bagamér, 1802. december 26. 220 752
Debrecen, 1803. február 5. 236 773
Debrecen, 1803. február 20. 241 782
Debrecen, 1803. február 23. 243 784
[Debrecen, 1803. február 28.–március 1.] 244 787

Debrecen, 1803. március 15. 249 798
Debrecen, 1804. február 14. 288 848
Debrecen, 1804. június 12. 298 862
Debrecen, 1804. június 14. 299 863
Koháry Ferenc
Komárom, 1797. november 8. 67 504
Kőrösi János
Pest, 1801. szeptember 26. 152 655
Kövy Sándor
[Csurgó, 1800. február 25. körül] 99 569
Kultsár István
[Debrecen, 1802 augusztus második fele] 192 709
Debrecen, 1803. január 19. 234 770
Márton József
Debrecen, 1801. [május] 19. 127 619
Mátyási József
Pest, 1795. május 10. 42 454
Nagy Gábor
[Debrecen, 1794.] 28 435
[Debrecen, 1794.] 28 438
[Debrecen, 1795. július–december] 52 469
[Sárospatak, 1796 első fele] 57 483
Debrecen, 1801. február 28. 116 602
[Debrecen, 1801. április–június] 123 614
Hajdúböszörmény, 1801. június 26. 130 624
Onga, 1801. július 19. 136 632
Pest, 1801. szeptember 26. 150 653
Bagamér, 1802. december 26. 224 755
[Debrecen, ?1803 eleje] 348 931
[Debrecen, 1803. február 25.] 243 785
[Debrecen, 1804. január 22.] 287 847
[Debrecen, 1804. február 17.] 290 852
[Debrecen, 1804. június 16.] 303 868
[Debrecen, 1804.] 303 869
Debrecen, 1804. december 6. 336 912
Nagy Gábor (Görög Demeter)
[Debrecen, 1801 március eleje]
és [Debrecen, 1801 február vége] 117 603
Obernyik József
Debrecen, 1804. december 4. 335 911
Orczy László
Komárom, 1797. november 8. 66 503
Öt könyvnyomtató
Debrecen, 1803. március 1. 245 791
Pap Szász József
Debrecen, 1802. június 15. 184 697

Papp József (Erőss Gábor és Pethes Dávid)
Derecske, 1804. december 10. 337 913
Pethes Dávid (Erőss Gábor és Papp József)
Derecske, 1804. december 10. 337 913
Puky István
Debrecen, 1801. január 13. (és 1800. december 20.) 115 600
Pest, 1801. szeptember 26. 153 657
Debrecen, 1803. augusztus 17. 277 832
Rhédey [?Ferenc]
[Debrecen, 1803. október–november] 280 836
Rhédey Lajos
[Debrecen, 1804. szeptember 8.] 310 877
[Debrecen, 1804. november] 327 900
Sándor Dániel
Komárom, 1798. január 19. 76 526
Sándorffi József
Debrecen, 1804. [június] 3. 295 858
Sárközy István
Csurgó, 1799. június 2. 90 553
Schedius Lajos
Debrecen, 1795. július 9. 46 460
Széchényi Ferenc
Komárom, 1798. január 23. 79 531
Komárom, 1802. január 9. 157 662
Komárom. 1802. február 13. 164 671
Debrecen, 1802. szeptember 16. 199 718
Debrecen, 1802. december 19. 219 751
Debrecen, 1803. január 19. 231 766
[Debrecen, 1803. ?május] 259 809
Debrecen, 1804. június 15. 302 867
Széchényi Ferencné
[?Komárom, 1802. január 9. körül] 159 664
Komárom, 1802. február 16. 168 675
Debrecen, 1802. szeptember 18. 208 734
Debrecen, 1803. január 19. 233 769
Debrecen, 1803. július 17. 274 829
Szeless József
Debrecen, 1804. szeptember 14. 315 886
Szentgyörgyi József
Debrecen, 1803. november 30. 282 840
[Szikszai József]
[Debrecen, 1795. november–december első fele] 55 480
Szilágyi Gábor
[Debrecen, 1794. december 7.] 38 445
Szilágyi Mihály
Debrecen, 1793. május 15. 19 422

Vajda Julianna
[Komárom, 1797. október 21. előtt] 64 496
Bicske, 1797. október 21. 65 498
Keszthely, 1797. december 24. 73 523
Komárom, 1798. március 12. 81 533
Mocsa, 1798. március 18. 85 541
Vályi Klára
[Komárom, 1797. augusztus] 61 490
[Komárom, 1797. szeptember első fele] 62 493
[?Vályi Nagy Ferenc]
[Csurgó, 1800. február 25. körül] 100 573
Vay Miklós
Debrecen, 1803. május 28. 264 817
Veres Izrael
Felsok, [1799. augusztus] 22. 94 561

Csokonainak írott levelek

A Magyar Hírmondó Irói
Bécs, 1801. július 9. 135 630
Aranka György
Marosvásárhely, 1803. október 27. 280 835
Bek Pál
Téglás, 1804. szeptember 13. 314 884
Bod János
Báránd, 1804. augusztus 19. 308 875
Bollyák János
[Bihar]nagybajom, 1802. március 28. 180 689
Borbély József
Tiszaroff, 1800. december 27. 109 589
Császár József (Márton József)
Bécs, 1802. március 2. 174 680
Bécs, 1803. január 4. 227 758
Bécs, 1803. február 9. 237 775
Csóka János
Érsemjén, 1802. december 30. 224 756
Csokonai József
[Bagamér, ?1801–1803.] 347 929
Éles István
[?Komárom, 1802. március 10. körül] 179 685
[Komárom, 1802. augusztus 25. után] 195 715
[Komárom, 1803. április 8.] 251 801
Nagymegyer, 1803. augusztus 25. 278 834
Nagymegyer, 1804. november 11. 325 899

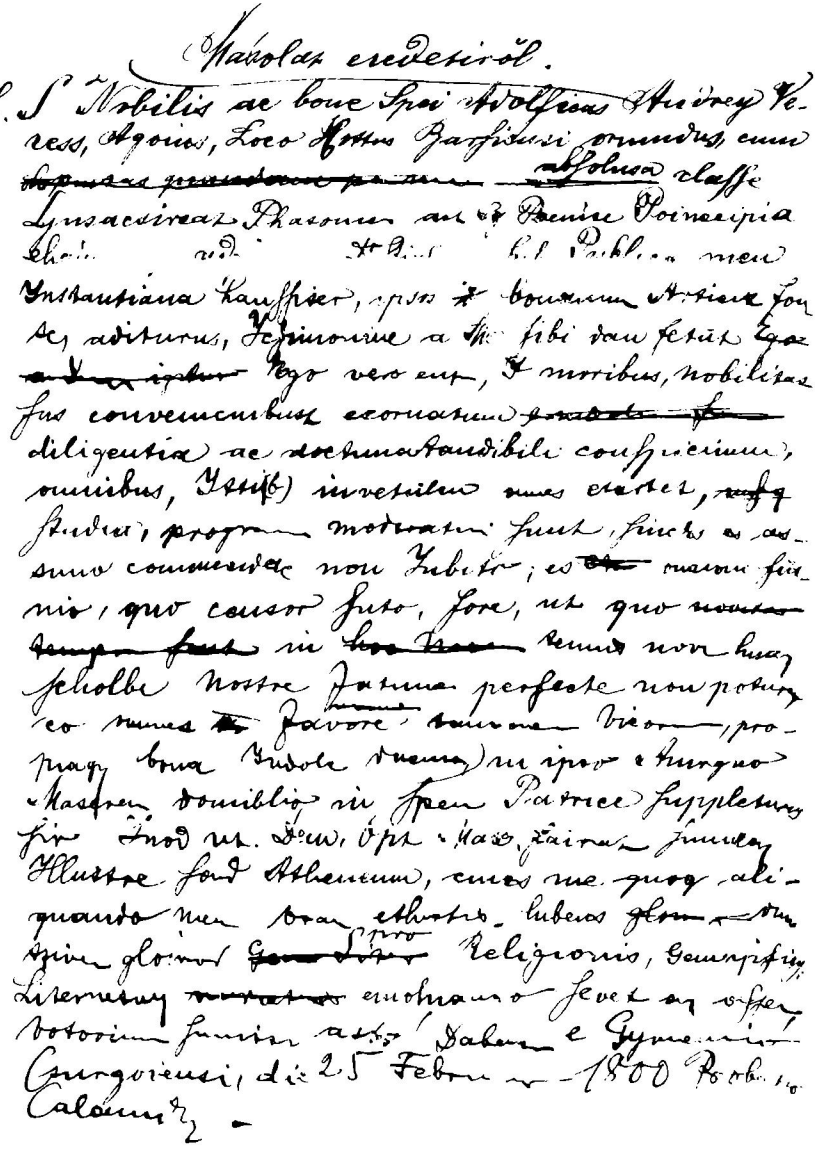
Éles István (Weinmüller Klára)
Komárom, 1802. augusztus 25. 195 714
Erőss János
Báránd, 1805. január 20. 344 921
Fazekas Mihály
Debrecen, 1802. február 17. 172 677
Festetics György
Keszthely, 1801. január 9. 113 597
Keszthely, 1801. április 21. 125 616
Keszthely, 1801. augusztus 21. 145 642
Keszthely, 1802. február 17. 171 676
Földi János (Ismeretlen)
Hajdúhadház, 1800. július 8. 101 576
Fráter István
Asszonyvására, 1801. november 24. 156 660
Asszonyvására, 1802. május 2. 182 692
Asszonyvására, 1802. július 4. 186 701
György József
Sárospatak, 1804. október 8. 316 888
Badalo, 1805. január 2. 340 918
Győri József
[Debrecen, ?1800–1803.] 345 925
Habókai Márton
Kismarja, 1802. június 25. 185 700
Halka István
Kántorjánosi, 1804. július 4. 304 871
Horváth Ádám
Balatonfüred, 1792. október 30. 12 409
Balatonfüred, 1793. október 28. 24 431
[Balatonfüred], 1794. augusztus 13. 29 439
[Alsok, 1799. december 24.] 97 566
Illei Takács Károly (Tichy János)
Nagyvárad, 1803. december 16. 284 844
Institoris Gábor
Pest, 1802. október 26. 212 739
Pest, 1803. január 10. 230 763
Pest, 1803. május 9. 262 814
Pest, 1803. május 29. 265 819
Ismeretlen
[Debrecen, ?1800–1803.] 347 928
Ismeretlen (Földi János)
Hajdúhadház, 1800. július 8. 101 576
Kazinczy Ferenc
Regmec, 1792. [augusztus 6. előtt] 7 401
[?Regmec, 1793. április] 16 414
Regmec, 1793. július 29. 20 425

Érsemjén, 1802. november 27. 215 742
Regmec, 1802. december 12. 218 750
Érsemjén, 1803. március 2. 246 794
Érsemjén, 1804. február 24. 291 853
[Debrecen, 1804. november 1–2.] 322 892
Kazinczy Ferenc (Nagy Gábor)
Érsemjén és Debrecen, 1803. február 21. és 22. 242 783
Kiss Imre
[Nagyszalonta, 1801. szeptember közepe] 146 644
Konti Sámuel
[Debrecen, ?1803–1804.] 348 932
Kotsi Sebestyén István
Hajdúböszörmény, 1804. augusztus 6. 305 872
Kováts László
[Marosvásárhely környéke], 1805. január 3. 343 920
Kováts Sámuel
[Csákvár, 1803. május–június eleje] 270 825
Csákvár, 1803. június 17. 271 826
Kultsár István
Pest, 1802. február 20. 173 678
Pest, 1802. augusztus 4. 190 707
Pest, 1802. december 8. 217 747
Pest, 1803. április 16. 254 803
Pest, 1803. június 9. 268 821
Pest, [1804.] január 6. 287 846
Márton József
[Pozsony, 1802. október 19.] 211 737
Bécs, 1802. november 26. 214 741
Bécs, 1802. december 7. 216 746
Bécs, 1803. január 7. 228 760
[Bécs, 1803. január 14.] 231 765
[Bécs, 1803. február ?12.] 238 776
[Bécs, 1803. február 15.] 239 779
[Bécs, 1803. február 18.] 239 780
[Bécs, 1803. április 7.] 250 800
[Bécs, 1803. június 17. után] 273 827
Bécs, 1804. március 4. 292 854
Márton József (Császár József)
Bécs, 1802. március 2. 174 680
Bécs, 1803. január 4. 227 758
Bécs, 1803. február 9. 237 775
Mátyási József
Fót, 1801. november 23. 155 659
Fót, 1803. május 30. 267 820
Mező István
[?, 1795 első fele] 44 456

Nagy Gábor (Kazinczy Ferenc)
Érsemjén és Debrecen, 1803. február 21. és 22. 242 783
Obernyik József
Derecske, 1804. június 11. 296 860
Perecsényi Nagy László
Almás, 1804. augusztus 15. 306 874
Pintér György
Pest, 1801. szeptember 2. 145 643
Puky István
[?Tiszaigar, 1800 december vége] 110 591
[Tiszaigar, 1801. január 10.] 114 598
Gesztely, 1802. május 20. 182 696
Gesztely, 1802. szeptember 5. 197 716
Tiszaigar, 1803. április 11. 252 802
Rhédey Lajos
Nagyvárad, 1803. június 9. 269 824
Nagyvárad, 1804. október 27. 319 891
Sándorffi József
Nagyvárad, 1804. május 20. 294 857
Sárközy István
Nagybajom, 1799. július 23. 93 559
Kaposvár, 1799. augusztus 23. 95 562
Nagybajom, 1801. szeptember 24. 148 650
Sas János
Hajdúnánás. 1803. március 2. 246 793
Sebő Pál
Sárospatak, 1801. április 30. 126 618
Szabó Mihály
[?], 1801. augusztus 15. 143 640
Széchényi Ferenc
Pest, 1802. január 29. 163 670
Sopron, 1802. november 19. 213 740
Pest, 1803. január 30. 235 772
Pest, 1804. szeptember 5. 309 876
Székely Péter
Debrecen, 1802. január 18. 161 667
Széky Zsigmond
Igar, 1802. július 17. 187 702
Szeles Sándor
Kecskemét, 1805. január 2. 341 919
Szeless József
Kecskemét, 1802. április 26. 181 691
Kecskemét, 1802. december 31. 225 757
Szentgyörgyi József
Debrecen, 1803. november 30. 283 843

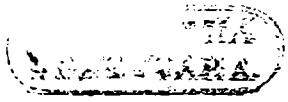
Szokolay Dániel
Iharosberény, 1802. március 10. 176 682
Tichy János (Illei Takács Károly)
Nagyvárad, 1803. december 16. 284 844
Trattner Mátyás
Pest, 1802. szeptember 8. 198 717
Új Péter
Karcag, 1804. november 2. 323 896
Vad Tamás
Hajdúnánás. 1802. július 26. 188 703
Vályi Klára
[Bécs, 1797. augusztus] 61 493
[Bécs, 1797. szeptember 29. előtt] 63 495
Vályi Nagy Ferenc
Sárospatak, 1804. március 24. 293 856
Sárospatak, 1804. június 21. 303 870
Weinmüller Klára
Komárom, 1802. augusztus 12. 194 713
Weinmüller Klára (Éles István)
Komárom, 1802. augusztus 25. 195 714

MELLÉKLETEK

1. *Melléklet vagy tollpróba másolata a Kövy Sándorhoz írott 1800. február 25. körüli levélhez* (DIM. K. X. 75. 83. 7.)

Nagy méltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram!

Talám ha az EXCELLENTIÁD' méltó érdemeinek emlegetése helyett, a' Hazának panaszin kérdem alázatos Levelemet, bocsánatot fogok nyerni. azon halhatatlan érdemektől, a' mellyek nyilvábban vagynak egész Nemzetünk előtt, mint sem azok' ujjal-mutogatását kívánnának, 's nagyobbak is, mint sem az én gyarló tollam eléggé tudná azokat magasztalni. Minden méltóságos virtuosoknak béfummálásával elég

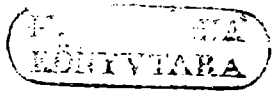
2. *Levél Koháry Ferenchez, 1797. november 8.* (MTAK. K 668. 35a)

Én is tehát illyen megnyugovással adom
Nemes Hazámnak az én Poétai Munkámat;
és hogy az nagyobb kedveséget nyerjen,
homlokára függesztem fel a' haza-szerette.
ORCZY Nevet.

Engedje meg EXCELLENTIÁD néhen
ezt a' nagy Szerencsét, és mélóztasson Nagy,
fágos Nevével az én Munkámat a' hal,
hatatlanságra elbélyegezni. — Egyszers
mind pedig alázatosan könyörgök EX,
CELLENTIÁD előtt, mélóztasson, mélóztas,
hatható Páratfogása által lételt adni az
én Múzsámnak, hogy az már tovább a'
homályba ne üljön: mert minthogy a'
Törvény' és Nyelvek' tanulására nyólz
esztendők alatt majd minden költségem,
ből kifogytam, és most is pedig az Insur,
rectio miatt magam pénzén kell he,
vernem, kénteles vagyok addig, míg fá,
radságimnak nyugtató pontjára eljut.
hatok, a' Kegyelem' ajtaján bézörgetni.

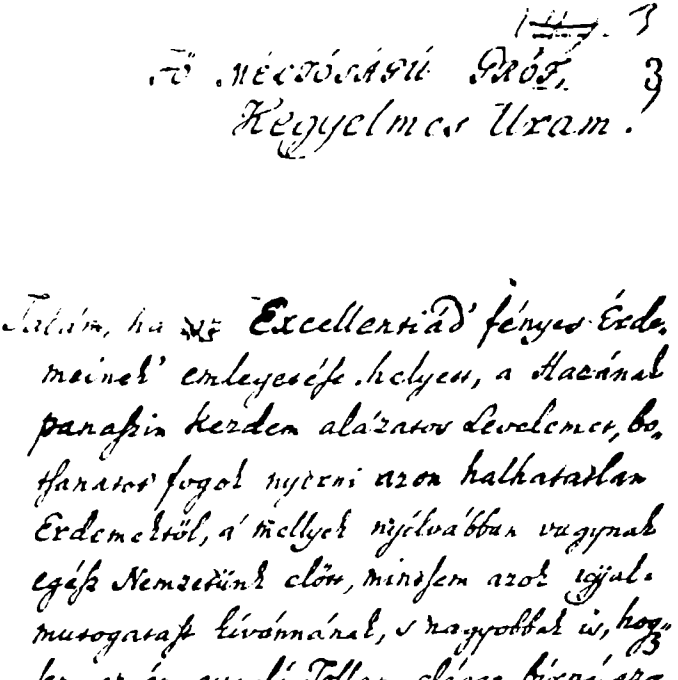
3. *Levél Koháry Ferenchez, 1797. november 8.* (MTAK. K 668. 41a)

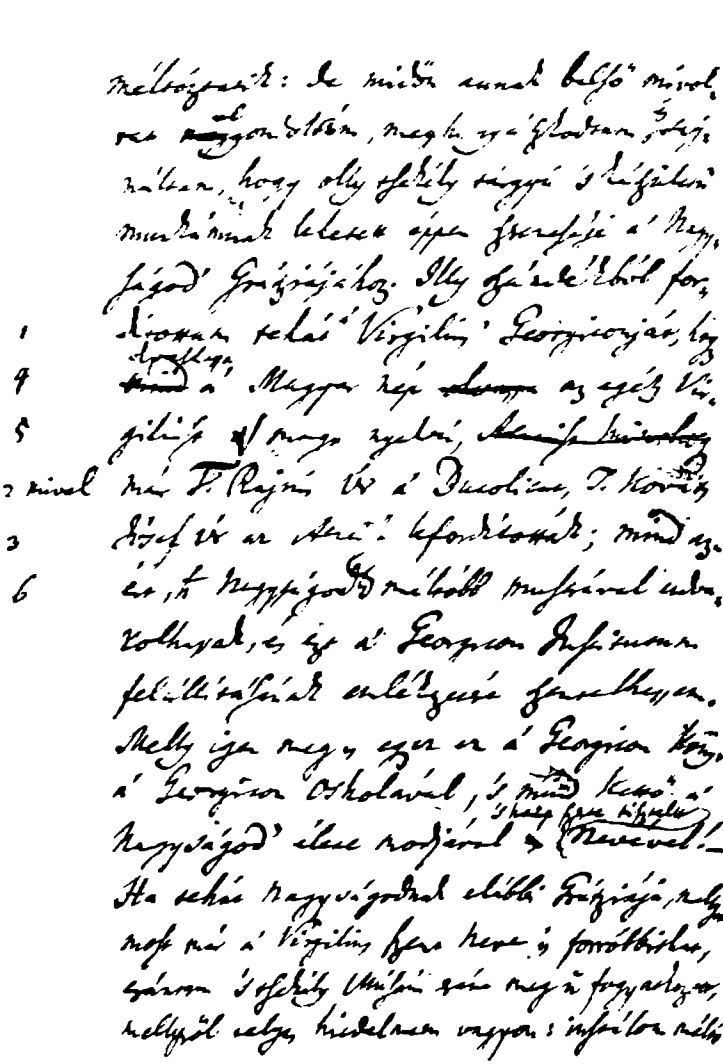
Fő Méltóságú Báró-Úr, [illegible],
Kegyelmes Uram!

Talám ha az EXCELLENTIÁD' méltó Ex. demeinek emlegetése helyett a' Hazának panaszin kezdem alázatos Levelemet, bocsánatot fogok nyerni azon habkatlan Érdemekről, a' mellyek nyilvábban vagynak egész Nemzetünk előtt, mint sem azok újjal-mutogatás kívámának, s nagyobbak is, mint sem az én gyarló tollam eléggé tudná azokat magasztalni. Minden mélóságos virtusoknak bésummálására elég a' Nagyságos ~~GRÓF~~ Név: én tehát egész Ha-
. Béltény

4. *Levél Orczy Lászlóhoz, 1797. november 8.* (MTAK. K 668. 44a)

6. *A Festetics Györgyhöz írott 1800. december 19-i levél fogalmazványa*
(MTAK. K 3/12. 2–3.)

Öszhelyel Nagyságodhoz, a' bizodalmas ezen a' kéz
Munkátsihúzni a' bőz fényre kiszállani; annyi-
val is inkább, hogy most legjobb időbeli törté-
nik, a' midőn egyéb Szépen is Hasonló Nagyok
kis Hazai Párjokról álnak már indúlóba van a'
Magyar Világ' elejébe. — Hogyan, minekünnen
kijöhe Regnier volna a' Theatrum, melly szüne-
len vagy lenne, vagy is bizonyos hasa jönne, is
on hagyna sőrgős, is hogy Publicumhoz,
mellyből a' Világot még jön ~~van~~ újjába
pótolhasa nagyjában, legalább on jelei hagyja,
még a' fiatalsága jobban vesse el, tudni a' Te-
hetsed nagyhasonlan szigúrságára. Ötven Ft.
nyi útamat nehi indúlban, azzal nem hozni
egyebet Somogyból, mint a' megelégelésemet
hogy ha is gyengítsem is legjobb elfáradá-
sim hagyna me a' felsőbb Gimnázium és a'
velem az első vő. ezzenbe ~~mind~~ bene Publicum
zek jóval fizetnek, mint a' magány örömmel
indúlhasa hera is még — két forintal. Ha is

's a' Franczia Szép-lelkek megtekintésére sedtek. — Eleven hálá pesdült meg bennem, a' midőn NAGYSÁGODNAK arra a' kegyes Ajánlására, hogy a' Tarsangról irnom Heroicocomi, cumomat kinyomtassam mélóztatik, hallani szerencsém volt; de midőn ennek belső mivoltát elgondolám, megkí, nyáltkodtam, és fajnálvam hogy illy tsekély tárgyú 's kéjéü, letü munkámnak lehessen éppen szerencséje a' NAGYSÁGOD' Szájziájához.

Illy gondolkból fordítottam tehát a Virgilius' Georgiconjait, hogy mivel már T. Rajnis József Ur a' Bucolicát, T. Kovátz József Uram az Aeneist lefordították, olvashassa a' Magyar Nép az egész Virgiliust a' maga' nyelvén; mind pedig hogy NAGYSÁGODNAK mélcóbb próbámmal udvarolhassak, és ezt a' Georgicon Institutumnak felállításánál emlékezetére szerezhessem. Melly igen meg ij egyez ez a' Georgicon Könyv a' Georgicon Oskolával, 's mindkettő a' NAGYSÁGOD' Élete' módjával 's Haza-szerte tiszteli Nevével! — — Ha tehát NAGYSÁGODNAK elébbi Szájziája, mellyet most már a' Virgilius' Szent Neve ij forróbbítsa, erántam 's tsekély Múzsám eránt, a' mint telyes hódelnem vagyon, meg nem fogyatkozom: infalom tartozom tiszteletel NAGYSÁGODAT, mélyen tisztelő

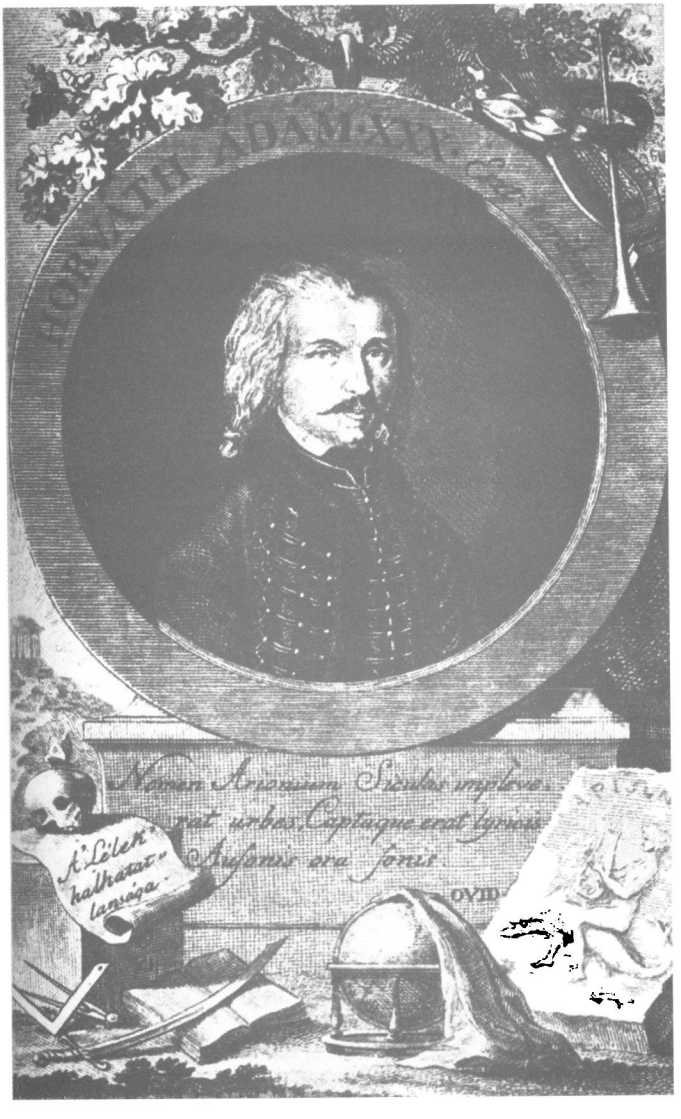
7. *A Festetics Györgyhöz írott 1800. december 19-i levél tisztázata*
(OL. P 279. Festetics-levelezés. 1800. No. 1423. 544b–545a)

tassa ezt a' két Munkátskámat a' köz-piatzra kifogálleni; anyi
nyival is inkább, hogy most legjobb időbe történnek, a' midőn e-
gyéb Irásim is, mellyeknek nagyobb részét itthoni magánosságon,
ban Popa, Wieland, Horatius, Anacreon, Kleist, Tasso, Metastasio,
Thomson, s máshol' remekjeiből fordítgattam, az új esztendővel
némelly Nagylelkű Pártfogók által kiindúl a' Magyar Világra.

Ugyanis, mivelhogy a' szerencsés, melly vagy kerülő, vagy
üldözött, hijába kergetnem volna; haza jöttem, s ott hagytam Fur-
gót, hanem, hogy Poplicolaságomnak, mellyről a' világot még
mind hijába próbáltam meggyőzni, legalább ottan jelét hagyjam,
még a' fizetéstelenet sem vettem el, tudván a' Fractusnak tagadha-
tatlan fegyverségét. Ötven Mföldnyi útamnak neki indúltam,
nem hozván egyebet Somogyból annál a' megelégedésnél hogy,
ha nem gyarapítottam is, legalább jobban elkéllettem nem hagy-
tam azt a' felette fükfégy Oskolát is a' vélem az előtt való egyen-
dőre illetlenül bánt Publicummal jóval fizetnem vissza, ezzel a'
magános örömmel indúltam haza, és még — 2 forintnal. Ata Ég meg-
őrizön; megsegítsen; még arra is, hogy Baranya és Bárs Vmegyékes
is kitapasztalhassam: haza jöttem kis Örökségembe, de a' mellyet
megtanúltam Elégnek tartani. Itt magánosságba elvesztve élek
magamnak, házámnak és az én szolon Studiumimnak, olvasgatván-
fordítván-elmélledvén: az Így fel nem talál Öri nádfedelem alatt s
a'

8. *Kazinczy Ferenc* (Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. 293.)

9. *Horváth Ádám* (Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. 83.)

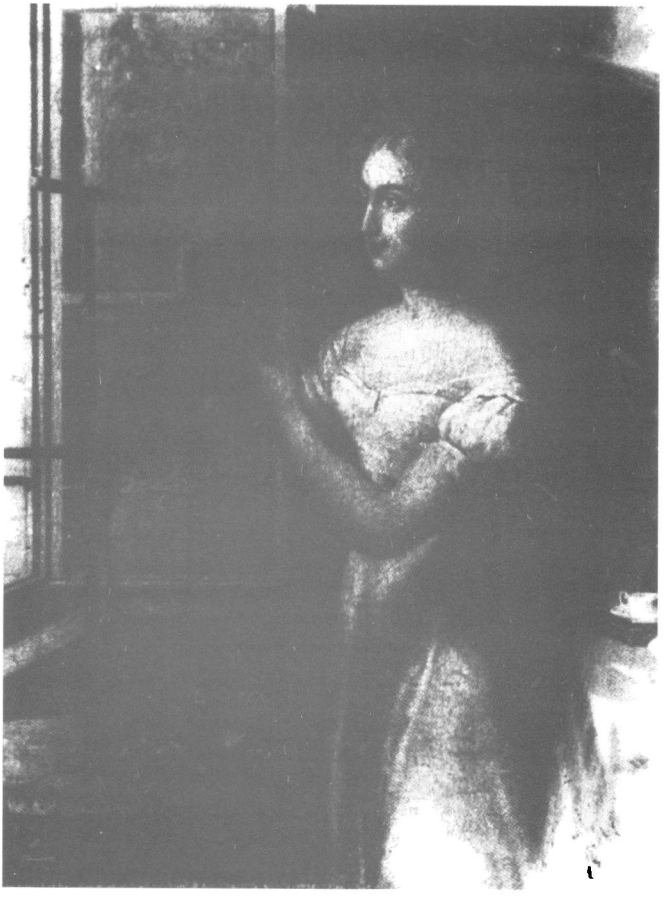
10. *Széchényi Ferenc* (Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. 308.)

11. *Rhédey Lajos* (Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. 266.)

12. *Kultsár István* (Fábri Anna: Az irodalom magánélete. Bp. 1987. 225.)

13. *Egger: Lilla papagájjal (1825)* (Csokonai: Lilla. Bp. 1996. Matúra. 19.)

A'

TAVASZ.

ÍRTA

KLEIST,

FORDÍTOTTA

CSOKONAY VITÉZ MIHÁLY.

Hozzájárúlnak Kleistnak némelly apróbb Darabjai.

KOMÁROMBAN,

Özvegy Weinmüllerné betüivel. 1802.

14–15. A' Tavasz *első kiadásának címlapja és Csokonai autográf dedikációja Széchényi Ferencnek* (Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái. Fakszimile kiadás. Szerk.: Vargha Balázs. Bp. 1974.)

N. Méltóságos Sárvári Fő Vitézlő
Gróf Széchényi Ferenz'
Ő Excellentziájának.

mélly tiszteletel

a' Fordító.

ANAKREONI

D A L O K

CS. VITÉZ M.

ALTAL.

BÉTSBEN,

PICHLER ANTAL BETÜIVEL, 1803.

16–17. *Az* Anakreoni Dalok *és a* Dorottya *első kiadásának címlapja*
(Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái. Fakszimile kiadás.
Szerk.: Vargha Balázs. Bp. 1974.)

DOROTTYA,

VAGYIS

A' DÁMÁK' DIADALMA

A' FÁRSÁNGON.

FURTSA VITÉZI-VERSEZET

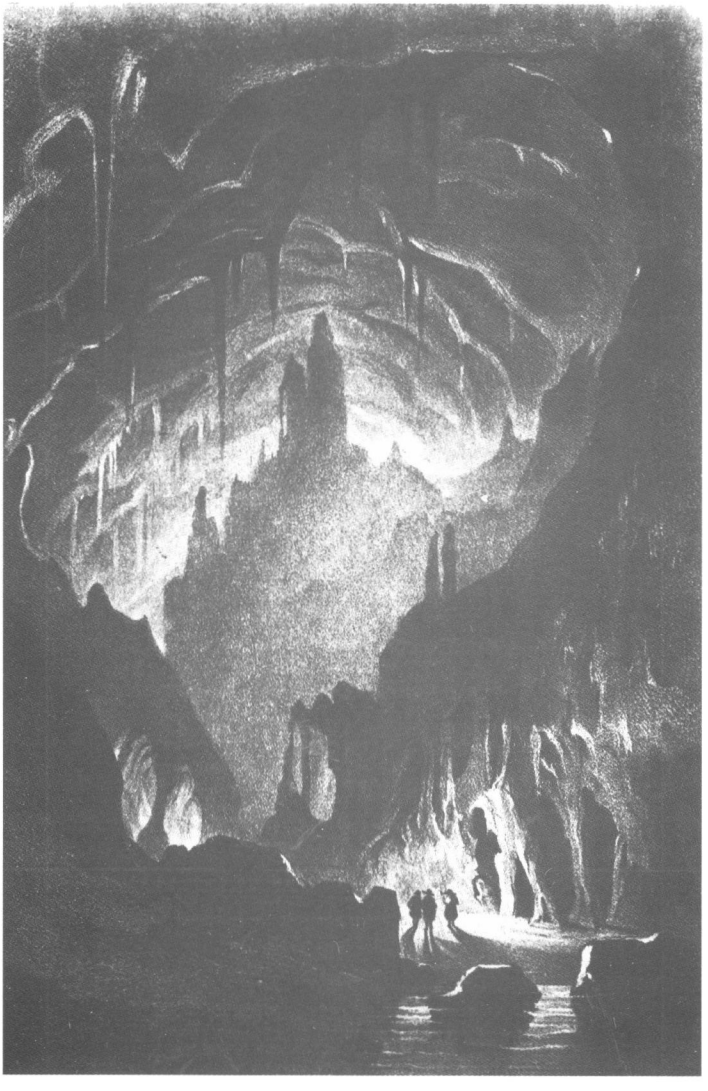
IV. KÖNYVBEN

CS. VITEZ MIHÁLY ÁLTAL.

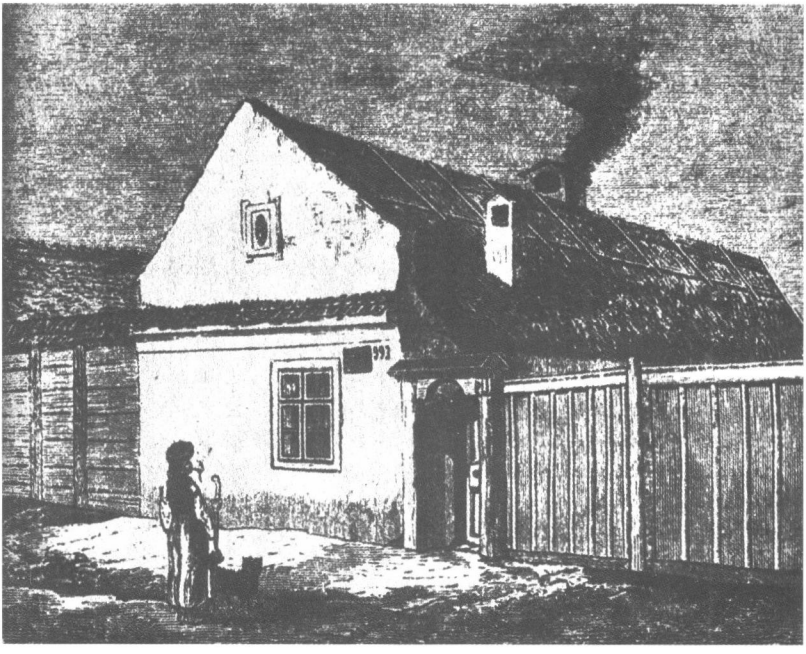

Nagy-Váradon, és Vátzon,
Máramarosi Gottlíb Antal' betűivel.

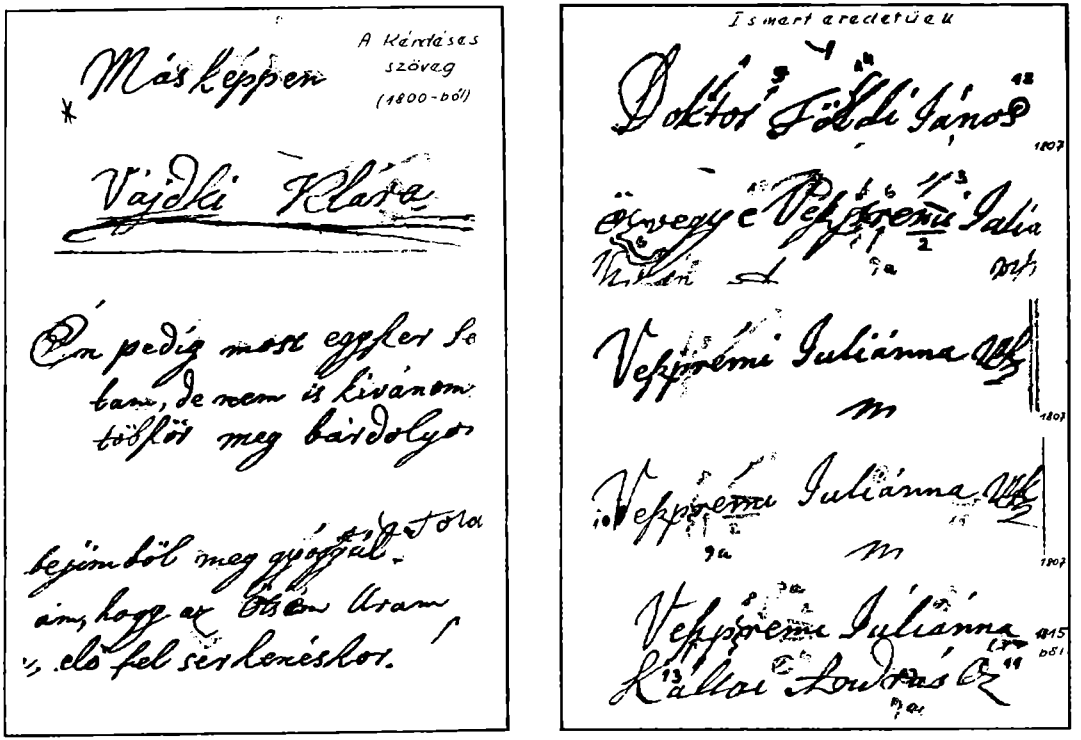
1804.

18. *Az aggteleki barlang (ld. Csokonai anyjához szóló, 1801. július 19-i levelét)*
(Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. 305.)

19. *Csokonai háza Debrecenben a Darabos utcában*
(Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. 269.)

20. *A Földi János 1800. július 8-i levelén található, idegen kéztől származó sorok, valamint Földiné Veszprémi Julianna autográf aláírásai* (Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Bp. 1977., a 256. és 257. oldal közé kötve)

TARTALOM

LEVELEK

1792

1. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1792. [augusztus 6. előtt] 7 401
2. Csokonai – Horváth Ádámnak
Debrecen, 1792. szeptember 14. 9 405
3. Horváth Ádám – Csokonainak
Balatonfüred, 1792. október 30. 12 409

1793

4. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
[?Regmec, 1793. április] 16 414
5. Csokonai – a pesti magyar színtársulatnak
Debrecen, 1793. május 10. 18 420
6. Csokonai – Szilágyi Mihálynak
Debrecen, 1793. május 15. 19 422
7. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1793. július 29. 20 425
8. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
[Szikszó, 1793 ősze] 21 426
9. Horváth Ádám – Csokonainak
Balatonfüred, 1793. október 28. 24 431
10. Csokonai – ismeretlennek
[Debrecen, 1793.] 26 433

1794

11. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1794.] 28 435
12. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1794.] 28 438
13. Horváth Ádám – Csokonainak
[Balatonfüred], 1794. augusztus 13. 29 439

14. Csokonai – Szilágyi Gábornak
[Debrecen, 1794. december 7.] 38 445
15. Csokonai – az egyháztanácsi küldöttségnek
[Debrecen, 1794. december 17–18.] 40 450

1795

16. Csokonai – Mátyási Józsefnek
Pest, 1795. május 10. 42 454
17. Mező István – Csokonainak
[?, 1795 első fele] 44 456
18. Csokonai – kollégiumi professzoroknak és a sedesnek
[Debrecen, ?1795. június első fele] 46 458
19. Csokonai – Schedius Lajosnak
Debrecen, 1795. július 9. 46 460
20. Csokonai – Károlyi Józsefnek
Debrecen, 1795. július 26. 48 464
21. Csokonai – Gáspár Pálnak
Debrecen, 1795. augusztus 18. 49 466
22. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1795. július–december] 52 469
23. Csokonai – Bessenyei [Sándornak]
[Debrecen, 1795. július–december] 53 471
24. Csokonai – Berzeviczy [Pálnak]
[Debrecen, 1795. július–december] 54 477
25. Csokonai – [Szikszai Józsefnek]
[Debrecen, 1795. november–december első fele] 55 480

1796

26. Csokonai – Nagy Gábornak
[Sárospatak, 1796 első fele] 57 483
27. Csokonai – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796 első fele] 58 485
28. Csokonai – I. Ferenc császárnak
[Pozsony, 1796. december vége] 59 486

1797

29. Csokonai – Vályi Klárának
[Komárom, 1797. augusztus] 61 490
30. Vályi Klára – Csokonainak
[Bécs, 1797. augusztus] 61 493

31. Csokonai – Vályi Klárának
[Komárom, 1797. szeptember első fele] 62 493
32. Vályi Klára – Csokonainak
[Bécs, 1797. szeptember 29. előtt] 63 495
33. Csokonai – Vajda Juliannának
[Komárom, 1797. október 21. előtt] 64 496
34. Csokonai – Vajda Juliannának
Bicske, 1797. október 21. 65 498
35. Csokonai – Orczy Lászlónak
Komárom, 1797. november 8. 66 503
36. Csokonai – Koháry Ferencnek
Komárom, 1797. november 8. 67 504
37. Csokonai – Vajda Juliannának
Keszthely, 1797. december 24. 73 523

1798

38. Csokonai – Sándor Dánielnek
Komárom, 1798. január 19. 76 526
39. Csokonai – Festetics Györgynek
Komárom, 1798. január 22. 76 527
40. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom, 1798. január 23. 79 531
41. Csokonai – Vajda Juliannának
Komárom, 1798. március 12. 81 533
42. Csokonai – Vajda Juliannának
Mocsa, 1798. március 18. 85 541
43. Csokonai – Aranka Györgynek
Nagybajom, 1798. augusztus 4. 86 548

1799

44. Csokonai – Sárközy Istvánnak
Csurgó, 1799. június 2. 90 553
45. Csokonai – Csépán Istvánnak
[Csurgó, 1799. június vége–július eleje] 92 557
46. Sárközy István – Csokonainak
Nagybajom, 1799. július 23. 93 559
47. Csokonai – Veres Izraelnek
Felsok, [1799. augusztus] 22. 94 561
48. Sárközy István – Csokonainak
Kaposvár, 1799. augusztus 23. 95 562
49. Csokonai – Csépán Istvánnak
[Csurgó, 1799. november vége–december eleje] 96 564

50. Horváth Ádám – Csokonainak
[Alsok, 1799. december 24.] 97 566
51. Csokonai – Horváth Ádámnak
[Csurgó, 1799. december 24.] 97 568

1800

52. Csokonai – Kövy Sándornak
[Csurgó, 1800. február 25. körül] 99 569
53. Csokonai – [?Vályi Nagy Ferencnek]
[Csurgó, 1800. február 25. körül] 100 573
54. Földi János és ismeretlen – Csokonainak
Hajdúhadház, 1800. július 8. 101 576
55. Csokonai – Borbély Gábornénak
Debrecen, 1800. szeptember 18. 106 583
56. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1800. december 19. 107 584
57. Borbély József – Csokonainak
Tiszaroff, 1800. december 27. 109 589
58. Puky István – Csokonainak
[?Tiszaigar, 1800. december vége] 110 591

1801

59. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. január 9. 113 597
60. Puky István – Csokonainak
[Tiszaigar, 1801. január 10.] 114 598
61. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1801. január 13.
(és 1800. december 20.) 115 600
62. Csokonai – Nagy Gábornak
Debrecen, 1801. február 28. 116 602
63. Csokonai – Nagy Gábornak és Görög Demeternek
[Debrecen, 1801. március eleje]
és [Debrecen, 1801. február vége] 117 603
64. Csokonai – Festetics Györgynek
[Debrecen, 1801. április 10. körül] 120 610
65. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1801. április–június] 123 614
66. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. április 21. 125 616
67. Sebő Pál – Csokonainak
Sárospatak, 1801. április 30. 126 618

68. Csokonai – Márton Józsefnek
Debrecen, 1801. [május] 19. 127 619
69. Csokonai – Nagy Gábornak
Hajdúböszörmény, 1801. június 26. 130 624
70. Csokonai – Festetics Györgynek
Miskolc, 1801. július 7.
(és Debrecen, 1801. május 16.) 131 625
71. A Magyar Hírmondó írói – Csokonainak
Bécs, 1801. július 9. 135 630
72. Csokonai – Nagy Gábornak
Onga, 1801. július 19. 136 632
73. Csokonai – Csokonai Józsefnénak
Onga, 1801. július 19. 137 633
74. Szabó Mihály – Csokonainak és Csokonai Józsefnénak
[?], 1801. augusztus 15. 143 640
75. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1801. augusztus 21. 145 642
76. Pintér György – Csokonainak
Pest, 1801. szeptember 2. 145 643
77. Kiss Imre – Csokonainak
[Nagyszalonta, 1801. szeptember közepe] 146 644
78. Sárközy István – Csokonainak
Nagybajom, 1801. szeptember 24. 148 650
79. Csokonai – Nagy Gábornak
Pest, 1801. szeptember 26. 150 653
80. Csokonai – Kőrösi Jánosnak
Pest, 1801. szeptember 26. 152 655
81. Csokonai – Puky Istvánnak
Pest, 1801. szeptember 26. 153 657
82. Mátyási József – Csokonainak
Fót, 1801. november 23. 155 659
83. Fráter István – Csokonainak
Asszonyvására, 1801. november 24. 156 660

1802

84. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom, 1802. január 9. 157 662
85. Csokonai – Széchényi Ferencnének
[?Komárom, 1802. január 9. körül] 159 664
86. Csokonai – Festetics Györgynek
Komárom, 1802. január 10. 159 665
87. Székely Péter – Csokonainak
Debrecen, 1802. január 18. 161 667

88. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1802. január 29. 163 670
89. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Komárom. 1802. február 13. 164 671
90. Csokonai – Barkassy Jánosnak
Komárom, 1802. február 15. 167 673
91. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Komárom, 1802. február 16. 168 675
92. Festetics György – Csokonainak
Keszthely, 1802. február 17. 171 676
93. Fazekas Mihály – Csokonainak
Debrecen, 1802. február 17. 172 677
94. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. február 20. 173 678
95. Márton József és Császár József – Csokonainak
Bécs, 1802. március 2. 174 680
96. Szokolay Dániel – Csokonainak
Iharosberény, 1802. március 10. 176 682
97. Éles István – Csokonainak
[?Komárom, 1802. március 10. körül] 179 685
98. Bollyák János – Csokonainak
[Bihar]nagybajom, 1802. március 28. 180 689
99. Szeless József – Csokonainak
Kecskemét, 1802. április 26. 181 691
100. Fráter István – Csokonainak
Asszonyvására, 1802. május 2. 182 692
101. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. május 20. 182 696
102. Csokonai – Pap Szász Józsefnek
Debrecen, 1802. június 15. 184 697
103. Habókai Márton – Csokonainak
Kismarja, 1802. június 25. 185 700
104. Fráter István – Csokonainak
Asszonyvására, 1802. július 4. 186 701
105. Széky Zsigmond – Csokonainak
Tiszaigar, 1802. július 17. 187 702
106. Vad Tamás – Csokonainak
Hajdúnánás, 1802. július 26. 188 703
107. Csokonai – Erdődy Zsigmondnénak
[Debrecen, 1802. július] 189 704
108. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. augusztus 4. 190 707
109. Csokonai – Kultsár Istvánnak
[Debrecen, 1802. augusztus második fele] 192 709
110. Weinmüller Klára – Csokonainak
Komárom, 1802. augusztus 12. 194 713

111. Weinmüller Klára és Éles István – Csokonainak
Komárom, 1802. augusztus 25. 195 714
112. Éles István – Csokonainak
[Komárom, 1802. augusztus 25. után] 195 715
113. Puky István – Csokonainak
Gesztely, 1802. szeptember 5. 197 716
114. Trattner Mátyás – Csokonainak
Pest, 1802. szeptember 8. 198 717
115. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1802. szeptember 16. 199 718
116. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1802. szeptember 18. 208 734
117. Csokonai – ismeretlennek
Debrecen, 1802. szeptember 18. 210 736
118. Márton József – Csokonainak
[Pozsony, 1802. október 19.] 211 737
119. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1802. október 26. 212 739
120. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Sopron, 1802. november 19. 213 740
121. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1802. november 26. 214 741
122. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1802. november 27. 215 742
123. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1802. december 7. 216 746
124. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1802. december 8. 217 747
125. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Regmec, 1802. december 12. 218 750
126. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1802. december 19. 219 751
127. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Bagamér, 1802. december 26. 220 752
128. Csokonai – Nagy Gábornak
Bagamér, 1802. december 26. 224 755
129. Csóka János – Csokonainak
Érsemjén, 1802. december 30. 224 756
130. Szeless József – Csokonainak
Kecskemét, 1802. december 31. 225 757

1803

131. Márton József és Császár József – Csokonainak
Bécs, 1803. január 4. 227 758

132. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1803. január 7. 228 760
133. Csokonai – [?Deáki Istvánnak]
[Debrecen, 1803. január közepe–február közepe] 229 761
134. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. január 10. 230 763
135. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. január 14.] 231 765
136. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1803. január 19. 231 766
137. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1803. január 19. 233 769
138. Csokonai – Kultsár Istvánnak
Debrecen, 1803. január 19. 234 770
139. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1803. január 30. 235 772
140. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 5. 236 773
141. Márton József és Császár József – Csokonainak
Bécs, 1803. február 9. 237 775
142. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február ?12.] 238 776
143. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február 15.] 239 779
144. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. február 18.] 239 780
145. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 20. 241 782
146. Kazinczy Ferenc és Nagy Gábor – Csokonainak
Érsemjén és Debrecen, 1803. február 21. és 22. 242 783
147. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. február 23. 243 784
148. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1803. február 25.] 243 785
149. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
[Debrecen, 1803. február 28.–március 1.] 244 787
150. Csokonai – öt könyvnyomtatónak
Debrecen, 1803. március 1. 245 791
151. Sas János – Csokonainak
Hajdúnánás, 1803. március 2. 246 793
152. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1803. március 2. 246 794
153. Csokonai – Institoris Gábornak
Debrecen, 1803. március 3. 248 797
154. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1803. március 15. 249 798

155. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. április 7.] 250 800
156. Éles István – Csokonainak
[Komárom, 1803. április 8.] 251 801
157. Puky István – Csokonainak
Tiszaigar, 1803. április 11. 252 802
158. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1803. április 16. 254 803
159. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1803. április 27. 256 804
160. Csokonai – Johann Christian Engelnek
Debrecen, 1803. április 27. 257 806
161. Csokonai – [?a kollégium tanáraihoz]
[Debrecen, 1803. ?április] 259 807
162. Csokonai – Széchényi Ferencnek
[Debrecen, 1803. ?május] 259 809
163. Csokonai – [?Berzeviczy] Pálnak
[Debrecen, 1803. ?május] 261 812
164. Institoris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. május 9. 262 814
165. Csokonai – Erdődy Zsigmondnénak
Debrecen, 1803. május 19. 262 815
166. Csokonai – Vay Miklósnak
Debrecen, 1803. május 28. 264 817
167. Instiroris Gábor – Csokonainak
Pest, 1803. május 29. 265 819
168. Mátyási József – Csokonainak
Fót, 1803. május 30. 267 820
169. Kultsár István – Csokonainak
Pest, 1803. június 9. 268 821
170. Rhédey Lajos – Csokonainak
Nagyvárad, 1803. június 9. 269 824
171. Kováts Sámuel – Csokonainak
[Csákvár, 1803. május–június eleje] 270 825
172. Kováts Sámuel – Csokonainak
Csákvár, 1803. június 17. 271 826
173. Márton József – Csokonainak
[Bécs, 1803. június 17. után] 273 827
174. Csokonai – Széchényi Ferencnének
Debrecen, 1803. július 17. 274 829
175. Csokonai – Festetics Györgynek
Debrecen, 1803. július 17. 276 830
176. Csokonai – Puky Istvánnak
Debrecen, 1803. augusztus 17. 277 832
177. Éles István – Csokonainak
Nagymegyer, 1803. augusztus 25. 278 834

178. Aranka György – Csokonainak
Marosvásárhely, 1803. október 27. 280 835
179. Csokonai – Rhédey [?Ferencnek]
[Debrecen, 1803. október–november] 280 836
180. Csokonai – Szentgyörgyi Józsefnek
Debrecen, 1803. november 30. 282 840
181. Szentgyörgyi József – Csokonainak
Debrecen, 1803. november 30. 283 843
182. Illei Takács Károly és Tichy János – Csokonainak
Nagyvárad, 1803. december 16. 284 844

1804

183. Kultsár István – Csokonainak
Pest, [1804.] január 6. 287 846
184. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. január 22.] 287 847
185. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. február 14. 288 848
186. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. február 17.] 290 852
187. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
Érsemjén, 1804. február 24. 291 853
188. Márton József – Csokonainak
Bécs, 1804. március 4. 292 854
189. Vályi Nagy Ferenc – Csokonainak
Sárospatak, 1804. március 24. 293 856
190. Sándorffi József – Csokonainak
Nagyvárad, 1804. május 20. 294 857
191. Csokonai – Sándorffi Józsefnek
Debrecen, 1804. [június] 3. 295 858
192. Obernyik József – Csokonainak
Derecske, 1804. június 11. 296 860
193. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. június 12. 298 862
194. Csokonai – Kazinczy Ferencnek
Debrecen, 1804. június 14. 299 863
195. Csokonai – Széchényi Ferencnek
Debrecen, 1804. június 15. 302 867
196. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804. június 16.] 303 868
197. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, 1804.] 303 869
198. Vályi Nagy Ferenc – Csokonainak
Sárospatak, 1804. június 21. 303 870

199. Halka István – Csokonainak
Kántorjánosi, 1804. július 4. 304 871
200. Kotsi Sebestyén István – Csokonainak
Hajdúböszörmény, 1804. augusztus 6. 305 872
201. Perecsényi Nagy László – Csokonainak
Almás, 1804. augusztus 15. 306 874
202. Bod János – Csokonainak
Báránd, 1804. augusztus 19. 308 875
203. Széchényi Ferenc – Csokonainak
Pest, 1804. szeptember 5. 309 876
204. Csokonai – Rhédey Lajosnak
[Debrecen, 1804. szeptember 8.] 310 877
205. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. szeptember 10. 312 882
206. Bek Pál – Csokonainak
Téglás, 1804. szeptember 13. 314 884
207. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. szeptember 14. 315 884
208. Csokonai – Szeless Józsefnek
Debrecen, 1804. szeptember 14. 315 886
209. György József – Csokonainak
Sárospatak, 1804. október 8. 316 888
210. Rhédey Lajos – Csokonainak
Nagyvárad, 1804. október 27. 319 891
211. Kazinczy Ferenc – Csokonainak
[Debrecen, 1804. november 1–2.] 322 892
212. Új Péter – Csokonainak
Karcag, 1804. november 2. 323 896
213. Csokonai – Bek Pálnak
Debrecen, 1804. november 10. 324 898
214. Éles István – Csokonainak
Nagymegyer, 1804. november 11. 325 899
215. Csokonai – Rhédey Lajosnak
[Debrecen, 1804. november] 327 900
216. Csokonai – Obernyik Józsefnek
Debrecen, 1804. december 4. 335 911
217. Csokonai – Nagy Gábornak
Debrecen, 1804. december 6. 336 912
218. Csokonai – Erőss Gábornak,
Papp Józsefnek és Pethes Dávidnak
Derecske, 1804. december 10. 337 913

219. György József – Csokonainak
Badalo, 1805. január 2. 340 918
220. Szeles Sándor – Csokonainak
Kecskemét, 1805. január 2. 341 919
221. Kováts László – Csokonainak
[Marosvásárhely környéke], 1805. január 3. 343 920
222. Erőss János – Csokonainak
Báránd, 1805. január 20. 344 921

Pontosan nem keltezhető levelek

223. Csokonai – ismeretlennek
[?] 345 923
224. Győri József – Csokonainak
[Debrecen, ?1800–1803.] 345 925
225. Csokonai – ismeretlennek
[Debrecen, ?1800–1803.] 347 927
226. Ismeretlen – Csokonainak
[Debrecen, ?1800–1803.] 347 928
227. Csokonai József – Csokonainak
[Bagamér, ?1801–1803.] 347 929
228. Csokonai – Csokonai Józsefnének
[?Debrecen környéke, 1802. augusztus körül] 348 930
229. Csokonai – Nagy Gábornak
[Debrecen, ?1803 eleje] 348 931
230. Konti Sámuel – Csokonainak
[Debrecen, ?1803–1804.] 348 932

Kétes hitelű levelek

231. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796.] 349 933
232. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak], 1796. június 20. 349 935
233. [?Csokonai] – ismeretlennek
[Sárospatak, 1796.] 350 936
234. Puky István – [?Csokonainak]
[?], 1796. május 351 937
235. Kiss Imre – [?Csokonainak]
[?], 1796. június 10. 351 938
236. [?Csokonai] – ismeretlennek
[?] 352 939

17135
MISKOLCI EGYETEM
központi könyvtár

237. Nagy Sámuel – [?Csokonainak] [?] 354 940
238. [?Zámbori Ferenc (?Csokonai)] – Karika Pálnak Debrecen, 1802. július 15. 355 941

Elveszett, illetve lappangó levelek 356

JEGYZETEK

Rövidítésjegyzék 376
Bevezetés 382
A Csokonai-levelezés és kora 382
A kötet anyaga 384
A Csokonai-levelek csoportjai 387
A levelezőtársak 390
Kiadásunkról 395
Jegyzetek a levelekhez 401

MAGYARÁZATOK ÉS MUTATÓK

A levelekben előforduló rövidítések 946
Szómagyarázatok 948
Csokonai műveinek mutatója 951
Névmutató 956
A levelek betűrendes mutatója 975
Csokonai által írott levelek 975
Csokonainak írott levelek 979

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. ügyvezető igazgatója
A számítógépes szerkesztés Debreczeni Attila munkája
A nyomdai munkálatokat az Akaprint Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Freier László
Budapest, 1999
Felelős szerkesztő: Mérey Zsoltné
Műszaki szerkesztő: Gábor Péter
A borító- és kötésterv Somlai Vilma munkája
Kiadványszám: KMA6-177
Megjelent 62,5 (A/5) ív + 24 oldal melléklet terjedelemben

Ára: 1998,– Ft áfával

ISBN 963-05-7628-7

